Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

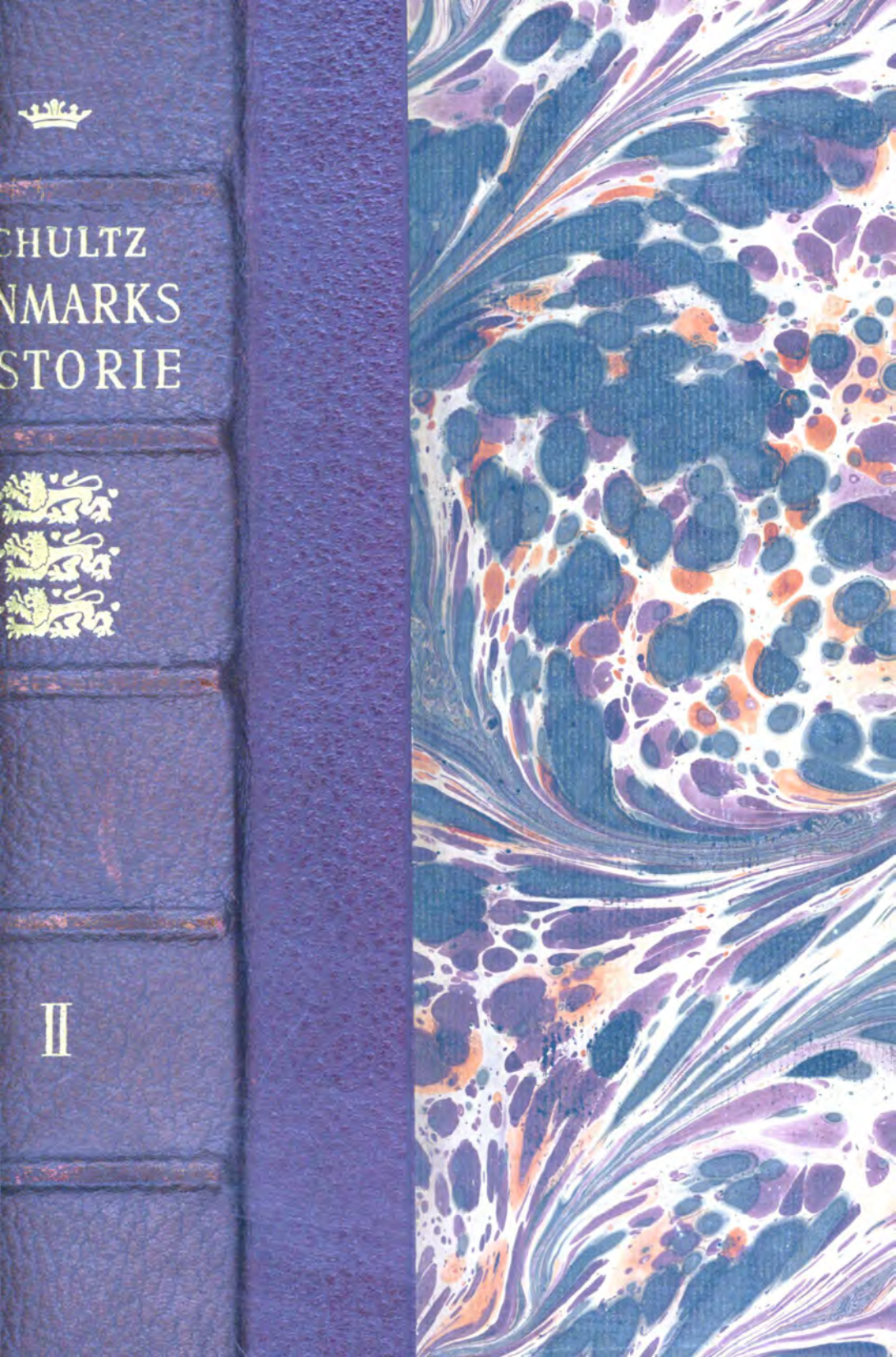
CHULTZ
NMARKS
STORIE
II

SCHULTZ DANMARKSHISTORIE

VORT FOLKS HISTORIE GENNEM TIDERNE
SKREVET AF DANSKE HISTORIKERE

REDIGERET AF
AAGE FRIIS, AXEL LINVALD
OG M. MACKEPRANG

BIND II

J. H. SCHULTZ FORLAG
KØBENHAVN MCMXLI

A/S J. H. Schultz Bogtrykkeri — København

INDHOLDSFORTEGNELSE

I

JØRGEN OLRIK: DET DANSKE FOLK 1241—1340

Første Afsnit:

RIGETS ALMINDELIGE HISTORIE

1. Almindelige Træk 3
2. Erik Plovpenning (1241—1250) 7
3. Abel (1250—1252) 12
4. Christoffer I (1252—1259) 15
5. Erik Klippings første Kongetid indtil Ærkebispestridens Afslutning (1259—1272) 26
6. Erik Klippings senere Aar (1272—1286) 38
7. Erik Mændvéds Barndom og Strid med Ærkebispen (1286—1302) 50
8. Erik Mændvéds Erobringspolitik og indre Styrelse (1302—1319) 62
9. Christoffer II (1320—1326) 71
10. Danmarks Opløsning (1326—1340) 75

Andet Afsnit:

SOCIALE OG ØKONOMISKE FORHOLD, KIRKE OG AANDSLIV

1. Kongemagten og Statsforfatningen 88
2. Træk af Retsudviklingen 92
3. Bondestanden og Landbruget 95
4. Borgerstanden, Handel og Haandværk 98
5. Kirke og Kristendom, Overtro og Trolddom 102
6. Adelens Samfundsstilling og daglige Liv 108
7. Litteratur og Kunst 120

Litteratur 131

II

JØRGEN OLRIK: RIGETS GENREJSNING OG KALMARUNIONEN 1340—1439

Første Afsnit:

RIGETS ALMINDELIGE HISTORIE

1. Almindelige Træk 135
2. Valdemar Atterdags Genrejsning af Danmarks Rige 138
3. Valdemar Atterdags Kongestyre 155
4. Valdemar Atterdags senere Aar 163
5. Margrethe som Formynder for sin Søn Oluf 176
6. Margrethes Unionspolitik 183
7. Margrethes indre Styre og senere Aar 192
8. Erik af Pommerns Kongestyre og Kamp for Sønderjylland 204
9. Eriks Sejr over Hansestæderne og Nederlag over for Holstenerne 215
10. Oprør i Sverige. Eriks Afsættelse 218

Andet Afsnit:

SAMFUNDS- OG KULTURFORHOLD. LITTERATUR OG KUNST

1. Kongemagten og Stænderne; Rigsstyrelsen og Statsforfatningen 229
2. Retsforfatning og Lovgivning 235
3. Bondestanden og Landbruget 237
4. Borgerstanden; Handel og Haandværk 241
5. Kirke og Kristendom; religiøse Strømninger 249
6. Adelens Stilling i Samfundet og det daglige Liv 256
7. Aandsliv og Kunst 261

Litteratur 271

III

C. P. O. CHRISTIANSEN: UNIONSOPLØSNINGENS OG KIRKEBRUDDETS TIDSALDER

Den almindelige europæiske Baggrund 277

Første Afsnit:

DANSK STORPOLITIK I TIDSRUMMET 1439—1513

1. De dansk-norske Konger og deres Slægtsforbindelser fra 1439 til 1513 281
2. Systemskiftets Tid 1439—1448 290
3. Det ny Grundlag for den nordiske Unionspolitik 295
4. Danmark og det slesvig-holstenske Ridderskab 298
5. Danmark og de nordiske Riger 307
6. Danmark og Rom 325
7. Danmark og de søfarende Magter 337

Andet Afsnit:

ØKONOMISKE, SOCIALE OG POLITISKE BRYDNINGER I TIDSRUMMET 1439—1513

1. Systemskiftet og Bondeoprøret 1441 352
2. Det danske Bondegaardsland 355
3. Bonden og hans Jorddrot 359
4. Herrestændernes to Godsomraader 365
5. De to Godsriger og Forholdet mellem deres Jorddrotter 370
6. Kronens Godsrige og dens egne Købstæder 377
7. Kampen mellem Rigsraadsmagt og Kongemagt 388
8. Rigets Krigsmagt og de overordentlige Skatter 402

Tredie Afsnit:

AANDSLIV OG NATIONALBEVIDSTHED I TIDSRUMMET 1439—1513

1. Senkatolicismens Aandspræg og Gudstjenestens Vækst 411
2. Kirkens og Prælaternes Betydning for Kunst og Videnskab 420
3. Klosterlivet i Brydningen mellem gammelt og nyt 434

4. Fromhedslivet og dets skjulte Kræfter 441
5. Fremmedvælde og Danskhedsfølelse 448

Fjerde Afsnit:

CHRISTIAN II's STÆRKE KONGEDØMME 1513—1523

1. Kong Christians Haandfæstning og hans Personlighed 460
2. Christians Kamp for Nordens Enhed og Tilintetgørelsen af Sturepartiet 470
3. Christian II's indre Styre 481
4. Christian II's Gerning for Borgere og Bønder 493
5. Den sidste store Strid 502

Femte Afsnit:

HERRESTÆNDERNES MAGTTID OG REFORMATIONEN

1. Det andet Systemskifte 515
2. Den landflygtige Konge og Kampen for hans Sag 526
3. Reformationens Gennembrud 536
4. Stænderstriden 1526—1533 og Christian II's Togt 1531. Tilbageblik 559

Litteratur 574

IV

HANS LUND: UNDER FORBUNDET MELLEM KONGE OG ADEL 1533—1588

Første Afsnit:

RIGETS ALMINDELIGE HISTORIE

1. Herredagen 1533 og Grevefejden 1534—36 579
2. Indre Politik under Christian III 603
3. Udenrigspolitik under Christian III 622
4. Frederik II (1559—88). Ditmarskerfejden og Syvaarskrigen. Udenrigspolitikken indtil 1588 629
5. Indre Politik under Frederik II 654
6. Norge 667
7. Hertugdømmerne 670

Andet Afsnit:

SOCIALE OG ØKONOMISKE FORHOLD, KIRKE OG AANDSLIV

1. Forvaltningen 676
2. Bønder og Herremænd, Landbrug 681
3. Købstæder, Haandværk og Handel, økonomisk Politik 697
4. Træk af Retsudviklingen 722
5. Adelen 730
6. Kirkelige Forhold 738
7. Træk af Aandslivet i det 16. Aarhundrede 751

Litteratur 760

SLÆGTSTAVLER OVER DET OLDENBORGSKE HUS 763

ILLUSTRATIONER

Bind II bringer 325 Tekstillustrationer samt 10 Bilag.

BILLEDBILAG:

1. Dronning Margrethe Sambirias Gravmæle af Træ i Klosterkirken i Doberan i Mecklenburg. (Farvetavle) ..... 16— 17
2. Kong Erik Mændvéds og Dronning Ingeborgs Gravplade i Ringsted Kirke. (Lystrykstavle) ..... 70— 71
3. Kalkmaleri i St. Peders Kirke i Næstved forestillende Valdemar Atterdag og Dronning Helvig. (Farvetavle) ..... 174—175
4. Unionsbrevet fra Kalmarmødet 1397 ..... 192—193
5. Dansk Skibsflag erobret i Slaget i Øresund 1427. I Mariekirken i Lübeck. (Farvetavle) ..... 216—217
6. Ligsten fra Claus Bergs Værksted over Kong Hans, Dronning Christine og deres Søn Frants i St. Knuds Kirke i Odense. (Lystrykstavle) ..... 336—337
7. Midtparti af Claus Bergs Altertavle i St. Knuds Kirke i Odense fra ca. 1515—20. (Lystrykstavle) ..... 424—425
8. Midtparti af en Altertavle fra Mariekirken i Helsingør (nu i Nationalmuseet) fra ca. 1515—20 med Fremstilling af Dommedag. I Forgrunden knæler Christian II og Dronning Elisabeth. (Lystrykstavle) ..... 468—469
9. Kong Christian II. Koloreret Træsnit fra ca. 1530. (Farvetavle) ..... 532—533
10. Kort over Hertugdømmernes politiske Inddeling i 16. og 17. Aarhundrede. (Farvetavle) ..... 672—673

JØRGEN OLRIK

DET DANSKE FOLK 1241—1340

FØRSTE AFSNIT

RIGETS ALMINDELIGE HISTORIE

1. Almindelige Træk.

Tidsrummet efter Valdemar Sejrs Død opfattes oftest som en Forfaldets og Tvedragtens Tid, da Landet opløstes i indre Splid og tabte Valdemarstidens store Samlingstanke af Syne. Dette Indtryk faar man ogsaa i høj Grad ved at følge de ydre Tildragelser i Hundredaaret efter den store Konges Død. Den ene Konge efter den anden faar et voldsomt Endeligt; de bærende Kræfter i Samfundet, hvis fredelige Samvirken Valdemarernes Styrke beroede paa, vender sig fjendtligt mod hverandre; det kommer til dybe Brud mellem Kongemagten og Kirken, og under stadige Partikampe svækkes kendeligt det Troskabsbaand, der i Tilslutning til den gamle Hirdfølelse havde knyttet Herremændene til Kongedømmet.

Al denne Ufred i Samfundets øvre Lag gik haardt ud over Befolkningens Kærne, den fredelige Bondestand, og det skulde heller ikke højne denne Stands Stilling, at dens øvre og mere velstillede Lag ofte søgte Optagelse i Herremandsstanden, medens Bondealmuen samtidig ved Trældommens Ophævelse fik stærk Tilgang franeden. Hertil kom, at den økonomiske Fremgang afløstes af Stilstand, idet Opdyrkningen af ny Jord og Grundlæggelsen af nye Landsbyer for største Delen ophørte. Ganske vist begyndte en ny Stand af Købstadborgere samtidig at udskille sig, men Byerne hemmedes stærkt i deres Vækst af de mægtige hanseatiske Købstæder i Nordtyskland og vandt kun ringe politisk Betydning.

Og dog skulde det under det følgende Hundredaars genopbyggende Arbejde vise sig, at der i det her omhandlede Tidsrum var opstaaet vigtige og positive *Nydannelser* i Samfundet. Til disse maa især henregnes den forfatningsmæssige *Begrænsning af Kongens vilkaar-*

lige Magt, som grundlagdes i dette Tidsrum, og den begyndende Udvikling af en selvstændigere *Rigsfølelse* hos de ledende verdslige og kirkelige Stormænd, idet disse ikke alene følte sig som Kongens Tjenere, men ogsaa som Folkets og Rigets Talsmænd over for Kongemagten. Selv om dette i nærværende Tidsrum kun er i sin Vorden, kan det dog skønnes, at de gærende Kræfter i det danske Samfund trods al Spænding gav dette en indre Styrke, der staar i en mærkelig Modsætning til de samtidige Forhold i Norge. Der havde Kongedømmet efter Borgerkrigenes hele Virvar vundet en afgørende Sejr og stod i det 13. Aarhundrede som det tilsyneladende stærkeste i Norden; men denne Sejr over det gamle Stormandsparti havde været saa afgørende, at den hindrede Dannelsen af en ny Adel, der kunde repræsentere Rigets Interesser over for Kongemagten, og den medførte derfor en stedse stigende Afslappelse af de sociale Baand, der bandt Riget sammen, indtil Udviklingen endte med Rigets fuldstændige Vanmagt over for de to andre nordiske Lande. Mere beslægtede var de danske Samfundsforhold med de svenske, om end hverken Kongemagt eller Stormandsstand havde naaet en saadan Udvikling i Sverige som herhjemme, medens den svenske Bondealmue til Gengæld havde bevaret langt større Selvstændighed og Uafhængighedsfølelse end den danske.

De tre nordiske Riger optræder i indeværende Tidsrum som jævnbyrdige Magter, der stadig staar i fredeligt eller fjendtligt Samspil og Vekselvirkning med hverandre. For Danmark var dog Forholdet til den store sydlige Nabo af end mere afgørende Betydning.

Det *hohenstaufiske Kejserdømmes Fald* og Tysklands Opløsning i en Række Smaastater maatte for saa vidt medføre en stor Lettelse for Danmark, som dette Rige ikke længer direkte saa sin Eksistens truet af de tyske Fordringer paa Verdensherredømme. Men der var dog Vanskeligheder nok at overvinde. Allerede Valdemar Sejr havde maattet opleve, at selv om de smaa nordtyske Fyrster ikke enkeltvis var Danekongens Ligemænd, var de ham dog overlegne, naar de sluttede sig sammen, og den samme Erfaring skulde ogsaa hans Efterfølgere gøre. Hertil kom, at der ved Danmarks Sydgrænse, i Holsten, havde dannet sig en særlig kraftig lille Lensstat, der under en krigersk og dygtig Greveslægt skulde faa en meget betydelig Indflydelse paa Nabolandets Anliggender, ikke mindst fordi de holstenske Grever altid var rede til at støtte den sønderjyske Hertugs Selvstændighedsønsker over for Kongen. Paa denne Maade trængte en stærk tysk Indflydelse ind over Landets gamle Grænse, og Kongerne formaaede ikke i Længden at dæmme op for den, fordi de ofte modvirkedes af indre Oprør og Tvedragt i Landet.

Det var, som nævnt, Uro og Gæring, som prægede Tiden. Dette Forhold sætter ogsaa sit Mærke paa Tidens *Historieskrivning.* Der findes i det her omhandlede Hundredaar intet, der svarer til Valdemarstidens store samlede Fremstillinger af Danmarks Historie; Oplysningerne om Tildragelserne maa møjsommeligt sammenstykkes af tørre og magre Notitser i Domkapitlernes eller Klostrenes Aarbøger, hvis hele Art ikke tillader Forskeren at komme bagom de ydre Hændelser ind til de virkende Aarsager. Denne Kildestoffets Magerhed maa ikke tabes af Syne ved de følgende Skildringer; kun af og til kaster udenlandske Kilder eller en enkelt hjemlig Klosterkrønike skarpere Lys over enkelte Tildragelser. Da det ogsaa kun er spredt og tilfældigt, hvad der er bevaret af Brevstof fra Tiden, er det saa godt som umuligt at give udførlige Karakteristikker af de optrædende Personer eller trænge ind til de ledende Motiver for deres Handlinger.

Allerede for den nærmeste Samtid og Eftertid tegnede Valdemarssønnernes Styre sig som en *Vanslægten* fra Fædrenes Stortid. Den fædrelandssindede Munk i Ryd Kloster i Angel, der skrev sin Aarbog kort efter 1250, udbryder ved sin Omtale af den store Konges Død 1241: »Ved hans Død faldt for sand Kronen af de Danskes Hoved. Thi fra den Stund gav de sig hen til at fejde indbyrdes og lægge hverandre øde, saa de blev til Spot for alle Nabofolk; og de Lande, som deres Fædre ærefuldt havde vundet med Sværd, faldt ikke alene fra deres Herredømme, men slog endog Riget de sværeste Saar og stedte det i ynkeligt Virvar, idet Rigets Høvdinger ej satte sig til Modværge mod dem, men søndersled og hærgede hverandre indbyrdes.«

Et Par Menneskealdre senere havde denne Opfattelse fortættet sig til det Folkesagn, som fortælles i Jyske Krønike (ca. 1340): Engang da Kong Valdemar var ved at stige til Hest, blev han staaende i dybe Tanker ved Siden af Hesten i lang Tid. Da han atter kom til sig selv, spurgte en Ridder ham, hvad han var faldet i saa dybe Tanker over. Til Svar bød Kongen ham drage til Sverige og hos en navngiven Ridder derovre faa Rede paa det. Han undredes derover, men drog af Sted og fik efter nogle Dages Forløb det Svar af den svenske Ridder: »Sig Kong Valdemar, at han tænkte paa sine Sønner, hvordan de skulde enes efter hans Død. Hils ham fra mig og sig ham, at de skal enes overmaade ilde; dog skal de alle blive Konger, den ene efter den anden.«

Saadan var dog næppe Folkets Tanker ved den gamle Konges Død; af dets Stemning kan man snarere finde en fjern Genspejling

i Folkevisen om Havfruens Spaadom, hvori denne varsler Dronningen hendes Skæbne:

»Du est med de Sønner tre,
dit unge Liv lader du for de.

Den ene skal Konning i Danmark være,
den anden skal Kronen af røde Guld bære.

Den tredie skal vorde saa vis en Mand,
dit unge Liv lader du for ham.«

Thi saaledes var jo netop *Tilstanden efter Valdemar Sejrs Død:* hans ældste Søn Erik var for længst (1232) hyldet og kronet som Konge; den næstældste, Abel, bar Hertugkronen i Sønderjylland, medens den yngste, Christoffer, kun havde faaet Lolland-Falster til Hertugdømme; men om man tør tro en samtidig Krønike, passede Folkevisens Ord om den yngste Broders Visdom ganske godt paa ham.

Det var Kong Valdemar selv, der for at styrke Kongehusets Stilling havde givet sine Sønner Dele af Landet som Len (en uægte Søn, Knud, havde faaet Bleking, en anden uægte Søn, Niels, Halland at raade for; den sidste var død før Faderen, men hans lille Søn og Navne havde faaet Nørrehalland efter ham). Valdemar havde herved kun fulgt den i Kongehuset overleverede Skik: at sætte Kongeætlinge til Høvedsmænd over Dele af Riget, særlig dets Grænselande; selv havde han jo i sin Broders Kongetid siddet som Hertug i Sønderjylland. Men allerede i hans Faders Tid havde det dog vist sig, at der kunde følge store Ulemper af dette Forhold (Buris' og Magnus Eriksøns Sammensværgelser); i Valdemar Sejrs egen Tid høres der ganske vist ikke om noget saadant, men dette beroede paa personlige Forhold i Kongehuset, og Tvedragten rejste snart efter hans Død atter Hovedet.

Stridsemner var det ikke svært at finde; thi Grænserne mellem Kongens og Hertugernes Magtomraader var ingenlunde skarpt optrukne. Det var saaledes omtvisteligt, om Kongen eller Hertugen skulde nyde Indtægterne af Krongodset og af Ledingspengene i Hertugdømmet, og det var heller ikke afgjort med Sikkerhed, om Lenene var arvelige fra Fader til Søn. Hertil kom, at der foruden det egentlige Krongods fandtes meget Jordegods i Kongeslægtens Særeje, der gik i Arv efter de almindelige privatretslige Regler, og ogsaa dette Forhold kunde saare let afføde Tvistemaal mellem Kongehusets Medlemmer indbyrdes.

2. Erik Plovpenning (1241—1250).

Erik, Valdemar Sejrs ældste Søn, var ved sin Tronbestigelse en ung Mand paa 25 Aar. En samtidig Krønike beretter, at han »i sin Ungdomstid havde været forfængelig, ustadig og ikke lidet hengiven til Verdens Lyst og Vellevned«, men mener dog, at da han »havde faaet fri Raadighed over Rigets Tøjler, var han ved sin ærefulde Færd en Pryd for Kongetronen, vennehuld og fjendegram«. Ligeledes hedder det i den sjællandske Aarbog: »Erik var en meget smuk Mand og saare blid Ridder, overmaade huld mod alle, og øvede mangen kæk Daad«, og en Munk i Øm Kloster i Midtjylland kalder ham »huld mod hele Riget, elsket af Gud og Mennesker«.

Erik Plovpenning. Kalkmaleri fra ca. 1270 i Ringsted Kirke.

Disse Domme er dog sikkert ikke upaavirkede af den af Kirken baarne Stemningsbølge, der opstod som Følge af hans tragiske Død; det synes tvivlsomt, om han i levende Live har været saa elsket; hans Tilnavn viser i hvert Fald, at man mindedes ham for hans haarde Skattepaalæg. Hans Dronning Jutta var en sachsisk Hertugdatter; at hun næppe har været synderlig elsket af Folket, tyder allerede Øm-Munkens Skildring paa, som nedenfor skal anføres; det er sikkert ogsaa hende, der sigtes til i Folkevisen om Svend Felding og Dronning Jutte, som helt igennem er bygget som et Modstykke til Visen om Junker Stranges Bejlerfærd for at hente Dronning Dagmar hjem til Danmark og tolker Uviljen hos Folket mod de tyske Dronninger og hele det Slæng, de førte med sig ind i Landet.

Allerede 1242 hedder det i Aarbøgerne, at »der opkom *Fejde mellem Brødrene* Kong Erik og Hertug Abel«; næste Aar fandt der en Kamp Sted ved Kolding. Næppe var denne første Broderstrid bilagt, før Kongen kastede sig ind i en ny Fejde; han drev 1245 Biskop Niels Stigsøn af Roskilde ud af Landet, sikkert af Uvilje over de

skarpe Odense-Statutter, som Bisp Niels havde faaet vedtaget paa et Bispemøde i Februar samme Aar; i disse bandlystes bl. a. alle og enhver, »som for nogen Slags Vinst, Had eller Gunst eller for nogen anden Sags Skyld af ret Ondskab djærves at skille Kirker ved deres Ret eller vover og stræber af Ondskab at bryde og overtræde deres Friheder; samt alle de, der med Vold og Overlast lægger Haand paa Kirkens Gods, og alle de, der saadant lader gøre, byder eller tilskynder dertil.«

Saaledes tegner sig allerede nu den dobbelte Række af Fejder, der præger hele det her omhandlede Tidsrum: mellem Kongen og hans Frænder og mellem Kongen og Kirken, og alt, hvad Valdemarstiden havde opbygget, synes henvejret. Som rimeligt var, havde Kongen foreløbig helt Overtaget i Striden; Paven søgte forgæves at faa Bisp Niels genindsat, og denne døde landflygtig i Klostret Clairvaux (1249). Men da Roskilde Domkapitel ikke enstemmigt kunde udpege nogen Efterfølger, hævnede Paven sig ved at besætte Embedet med Domprovst Jakob Erlandsøn af Lund, hvis Sindelag mod Kongemagten de følgende Konger skulde faa tydeligt at føle.

Allerede 1246 var *Broderstriden* atter udbrudt. Erik faldt ind i Holsten, sikkert for i Lighed med sin Fader at erobre Landet; men Abel, som var gift med den holstenske Grevedatter Mechtilde, kom sine mindreaarige Svogre til Hjælp; næste Aar drog han endog med tysk Hjælp og med Støtte af sine andre Brødre og adskillige danske Stormænd ind i Kongeriget, brændte Odense og indtog Ribe.

Snart lykkedes det dog Erik at trænge Abel tilbage paa Fyn, hvor Svendborg gik op i Luer, og at genvinde Ribe; herhen hører muligvis oprindelig den dog kun i stærkt forvansket Skikkelse bevarede Folkevise om Dansen paa Riberhus med dens Skildring af Borgens Genvinden »i en Ridderdans«:

> De dansed dem paa Slottet ind
> med dragne Sværd under Skarlagenskind.

Aaret efter indtoges Arreskov paa Fyn, og Erik tog Christoffer og Knud til Fange. Bittert udbryder Rydaarbogen: »Først lagde de ynkeligt Riget øde, og til Slut veg de end ikke tilbage for at tilføje sig selv og Riget evigt Vanry ved at udgyde Broderblod«.

Hvor frygteligt al denne Ufred gik ud over Ordenen og Retssikkerheden i Landet, giver Munken i Øm os en tydelig Forestilling om. I dette midtjyske Kloster affattedes nemlig i disse Aar en endnu bevaret Klosterkrønike, der giver en malende Skildring af, hvor meget de fredelige Munke maatte døje under de indre Uroligheder. Om Broderstriden og dens Følger melder Krøniken følgende:

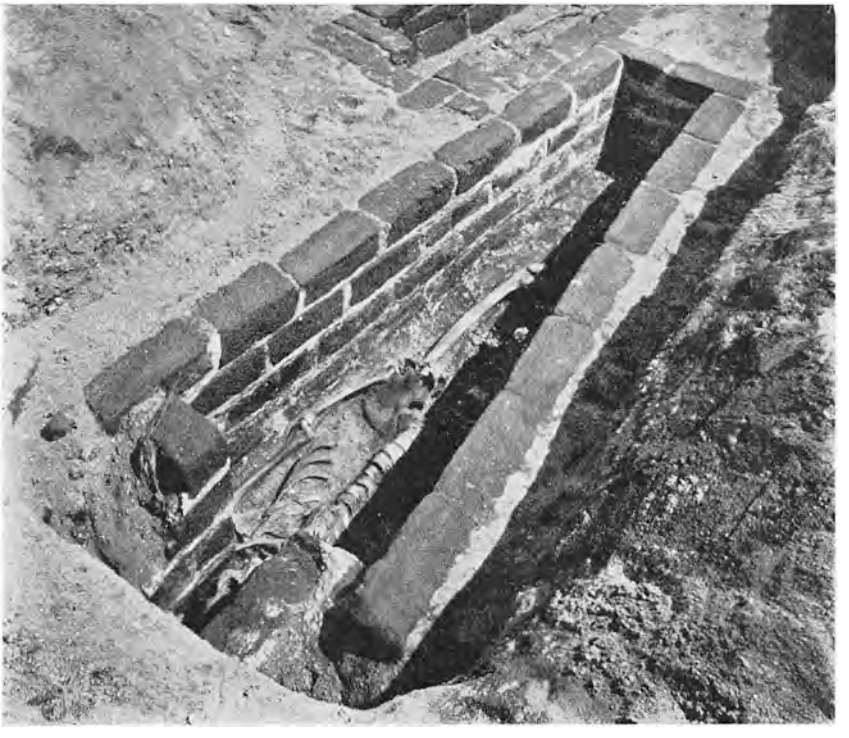

Munkegrave afdækkede i Ruinerne af Øm Klosterkirke. I den nederste hviler Abbed Jens.

»Stor Splid var paa den Tid udbrudt mellem Kong Erik og hans Broder Hertug Abel. En Følge heraf var, at vore Heste paa Inæs bortførtes af de Tyske. Og da Hr. Abbed Jens forfulgte disse fremmede, blev han af disse omtalte Røvere taget til Fange og ramt af et alvorligt Hug i venstre Arm. Ogsaa meget andet ondt led han baade fra Hertug Abels og fra den kongelige Hærs Side, idet hver Mand af de rige efter eget Tykke plyndrede Klostrets Gods. Ja, vor Gaard i Horsens lagde de aldeles øde ved Ild. Og ogsaa Dronningen, ved Navn Jutta, der paa den Tid sad paa Skanderborg, tog hver Dag fra vor Gaard i Taaning med Magt alt, hvad hun vilde. — — Og naar vi efter Sædvane kom kørende med vort Korn fra Djursland til Klostret, saa lagde denne Dronning skjulte Baghold undervejs for, om Lejlighed gaves, svigefuldt at rane dette Korn fra os. Paa samme Tid lagde Hertug Abel Nonnernes Bo ved Navn Gamle Vissing helt øde ved Ild, Kirken ene undtaget. Da Abbed Jens og vi Munke hørte det, frygtede vi, at der kunde times os noget lignende og spærrede Kanalen Asgaard med Stammer og store Pæle, og alt hvad vi havde af Fartøjer enten søndrede vi, saa at de ej

Teglstenstaarn paa Københavns Slot bygget op mod Absalons Ringmur kort efter dennes Opførelse. Det kan ses, at Taarnet engang har været næsten helt nedbrudt.

kunde udbedres, eller sænkede dem i Vandet, at ikke Dronningens Huskarle skulde bruge dem til mod vor Vilje at føre vort Gods fra Klostret til Skanderborg. — — Desuden bragte vi vore Klæder med Undtagelse af dem vi gik i til daglig, og vore Fødemidler, hvoraf vi skulde leve i Fremtiden — — over i den ny Kirkes Taarn for at gemme det der af Frygt for Fjenden.«

I Aaret 1249 synes der at have været et Ophold i Kampen, da Kongen under Paaskud af Korstog til Estland søgte at faa den *Skat* bevilget, som har skaffet ham hans *Tilnavn*. Den blev modtaget med Misnøje overalt, og i Skaane gav dette sig, som adskillige Gange i Valdemarstiden, Luft i aabent Oprør. Det hedder i den ved Domkapitlet i Lund førte Aarbog (Lundeaarbogen): »Kong Erik tvang hele Danmark i Vogn- eller Plovskat. Og han kom til Skaane for at kræve den, men blev med stort Mandetab slagen paa Flugt af Bønderne og forjagen fra Lunde By Tirsdag inden Paaske. Derpaa belejrede Bønderne ham i Helsingborg indtil Langfredag, da Kongen i Løn om Natten flygtede over til Sjælland. Senere, anden Paaskedag, vendte Kongen tilbage til Skaane og drog for Lunde By, og der blev Forlig mellem Skaaningerne og Kongen.«

Estlandstoget kom ikke i Stand, og snart blussede Striden op paa ny. Bl. a. kastede Abels Hjælpere Lübeckerne sig over København, brændte Byen og nedbrød Absalons Borg. Næste Aar tog Abel Kongenavn og ses i Maj at have opholdt sig i Roskilde. Senere fik Erik dog atter Overhaand, rykkede ind i Sønderjylland og indtog Slesvig By. »Til Slut blev Hertug Abel nødt til at lægge Liv og Gods i Kongens Haand, og saaledes blev de tilsyneladende Venner.« Abel maatte bl. a. overlade sin Broder den vigtige Grænsefæstning Rendsburg;

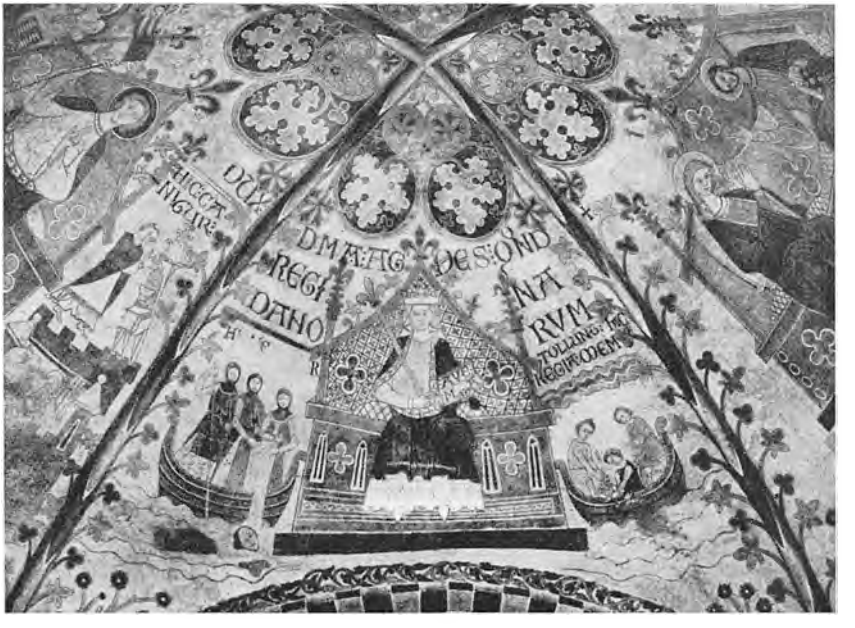

Kalkmaleri fra ca. 1300 i Ringsted Kirke, forestillende Erik Plovpennings Drab. T. v. sænkes hans Lig i Slien, t. h. drages det op af Fiskerne.

men de holstenske Grever, der følte sig truede heraf, angreb Borgen. »Mod dem,« hedder det i den sjællandske Aarbog, »drog Kong Erik kamprustet, med en stor Hær, og kom til Danevirke. Men da han bøjede af fra Vejen og tog ind i Slesvig By hos sin Broder Abel — —, blev han St. Lavrentius' Nat (9.—10. Avgust) tagen til Fange af sin Broder og dræbt ved Mysund af en af Hertugens Riddere, Lave Gudmundsøn, og hans Lig blev sænket i Slien.«

Den frygtelige *Udaad paa Slien* i Nattens Mørke vakte den største Opsigt baade i Ind- og Udland. Hvordan den i Enkeltheder var gaaet for sig, var det ifølge Sagens Natur yderst vanskeligt at komme til sikker Kundskab om; men efter ganske kort Tids Forløb havde Rygtet i Folkemunde formet sig til en fast Overlevering, der kendes baade af danske og tyske Kilder, som i Hovedtrækkene stemmer overens, og her skal gengives efter en Beretning i den sjællandske Aarbog:

»Da (rettere vel: Inden) Hertugen havde fængslet Kongen, sagde han til ham: »Husk, at forgangen Aar, da du hærgede denne By, maatte min Datter flygte barfodet og søge Skjul blandt fattige Kvinder!« Kongen svarede: »Kæreste Broder, vær ved godt Mod, thi endnu har jeg med Guds Vilje saa gode Raad, at jeg fuldelig kan

erstatte din Datter hendes Sko!« Hertugen svarede: »Det skal du aldrig komme til at gøre!« — Da der ikke fandtes nogen, der kunde rive Kongen ud af hans Hænder, overlod Hertugen ham til en af sine Ridderes Varetægt, hvis Navn var Tyge Bost. Ridderen spurgte Hertugen: »Hvorhen skal jeg føre din Broder Kongen?« Han svarede: »Før ham, hvorhen du vil, og gør med ham, hvad dig lyster!« Han og hans Svende rev da ilsomt Kongen bort imellem sig, bragte ham om Bord i en Baad, der laa nede ved Broen, og roede bort med ham. Inden de var kommet ret langt bort fra Byen, hørte de stærke og lydelige Aareslag bag ved sig og Stemmer af Rorskarle, der indbyrdes opmuntrede hverandre til at fremskynde Farten. Kongen sagde da til sine Ledsagere: »Hvem troer I det kan være, som kommer efter os?« De svarer ham: »Vi kan høre paa Stemmen, at det er Hr. Lave Gudmundsøn.« Kongen siger da: »Saa beder jeg Eder, mine kæreste Herrer, alle som er om Bord paa dette Fartøj, at I skaffer mig en Præst, hvem jeg kan skrifte for, inden jeg dør; thi jeg er vis paa, at jeg aldrig slipper levende af Laves Hænder.« — Man søger saa en Præst, finder ham ved Guds Naade med det samme og bringer ham ud paa Skibet til Kongen. Da saa Skriftemaalet er fuldbyrdet, griber disse Satans Tjenere Kongen, fører ham over til den vestlige Kyst af Fjorden Sli, halshugger ham og sænker den halshuggede i Dybet efter at have bundet Hjælme og Stormhuer fast til Liget. Men efter nogle Ugers Forløb blev det fundet af Fiskere, ført til Staden og jordet i Nonnernes lille Kirke.«

3. Abel (1250—1252).

Efter Broderens Drab tog *Abel* straks Tiden i Agt og opnaaede endnu inden Maanedens Udgang at blive valgt til Konge paa Viborg Landsting; Allehelgensdag (1. November) blev han kronet sammen med Mechtilde. Men imidlertid tog Rygterne om Udaaden paa Slien fastere og fastere Form, og ved et af disse mærkelige Stemningsudbrud, som Middelalderen er saa rig paa, opstod der snart hos Folket en ogsaa af kirkelige Kredse begunstiget Tro paa, at den uskyldigt dræbte Konge var hellig; det fortaltes fra Mand til Mand, at der skete Jærtegn ved hans Grav. Det var for saa vidt en Gentagelse af, hvad der var sket efter Knud Lavards Drab 1131; men Erik efterlod ikke som Knud Lavard en Søn, der kunde tage Arven op efter ham og fremme hans Hellighedsry.

Langt uden for Danmarks Grænser bredte Rygterne sig og fjernede sig stedse mere fra Sandheden; den engelske Historieskriver

Matthæus af Paris, der skrev i 1250erne, beretter saaledes, at »Danmarks Stormænd dømte den blodige Brodermorder Abel til evig Landflygtighed, og da han prøvede at sætte haardt mod haardt, tog de ham af Dage«. Saa meget Hensyn maatte Abel dog tage til Rygterne om Udaaden, at han, inden han kronedes til Konge, »med 24 Ridderes Haand maatte rense sig for sin Broders Død« (ɔ: sværge sig uskyldig deri med 24 Riddere som Mededsmænd). For Eftertiden stod det, som Eden var falsk; kun Rydaarbogen mener, at Drabet skete uden Abels Vidende.

Hvordan nu Abel end havde vundet sin Krone, er der Grund til at tro, at han var den *betydeligste politiske Begavelse* blandt Valdemarssønnerne. »Han styrede dygtigt nok i det verdslige,« melder en samtidig Krønike; men hans kraftige og hensynsløse Optræden gjorde ham ikke yndet af Kirkens Mænd, og Munken i Øm tordner løs imod ham: »Da Kong Erik var død — han lever nu evigt, rig i Kristus — hæves paa Tronen Abel eller rettere Babel ved Hertugernes og sine medskyldiges Gunst. Han udøste straks sin Harme over Kirker og hellige Klostre. Derfor lagde han ogsaa mange Byrder paa vort Kloster som paa de andre Kirker. Navnlig tog denne elendige Brodermorder ikke i Betænkning at udpine 300 Mark Penninge af Abbed Oluf og os Brødre til Gengæld for, at vi fik Lov til at nyde den Frihed (ɔ: Skattefrihed) for vore Bryder og Landboer, som hans Forgængere og Forfædre, Fader og Brødre, fromme Danekonger, fordum havde tilstaaet os af Naade uden Betaling.«

Abel vilde nok presse Penge ud af Kirken, men han var for klog til at fortsætte Eriks Forfølgelsespolitik over for de høje Prælater, og sine Brødre, der havde hjulpet ham mod Erik, synes han ogsaa at have holdt sig noget fra Livet; i hvert Fald blev ingen forfremmet til Hertug i Sønderjylland, hvis Styrelse han selv beholdt.

Fra Abels Tid er bevaret en Forordning, der ganske vist først synes vedtaget i sin endelige Form under hans Efterfølger, men som dog giver et Billede af hans kraftige Kongestyre og ivrige Forsøg paa at genoprette Lov og Ret i Landet. Bl. a. søgte han at bringe Ledingsvæsenet paa Fode igen ved at forbyde, at Kongen, Hertugerne og Bisperne tog sig Hærmænd blandt det ledingspligtige Mandskab, og ved at nedsætte Bøderne for Ledingsbrud. Andre Bestemmelser tilsigter at hindre de kongelige Ombudsmænd eller Fogeder i at misbruge deres Stillinger; saaledes hedder det i § 8: »Naar Ombudsmænd overtager Len, da skal de sværge paa Guds hellige Evangelium, at de vil holde den Herre Kongen deres Tro baade i Udøvelsen af hans Domsmagt og Udførelsen af hans Love og dømme retfærdigt efter Indsigt og Evne, ikke modtage Gaver for at øve Ret og Skel,

ikke indføre nye Tynger og afholde sig fra Myndighedsmisbrug, saa at de ikke under Paaskud af det Embede, de beklæder, udpresser noget af deres Undergivne.«

Bøndernes Pligt til Redskud (offentlig Kørsel) blev stærkt begrænset; Plovpenningen fastholdtes, men skulde anvendes til at »holde Mønten i uforringet Stand«. Retssikkerheden haandhævedes ved saadanne i Forhold til Landskabslovenes Lemfældighed over for Voldsforbrydelser yderst skarpe Bestemmelser som § 17: »Hvo der tager en Kvinde med Vold, skal miste sin Hals og bøde Kvinden 40 Mark, og hans Hovedlod tilfalde Kongen«, og § 18: »Aabenbare Røvere skal hænges som Tyve, og deres Hovedlod tilfalde Kongen.« Strenge Straffe fastsattes ogsaa for de Hovmænd, der dræbte eller saarede andre Hovmænd, samt for Majestætsforbrydelse. Endelig tager Forordningen sig ogsaa af de skibbrudne Mænds Ret til deres strandede Gods og søger at værne dem mod Overgreb.

Denne sidste Bestemmelse maatte særlig være til Gavn for de udenlandske Købmænd, og at Abel nærede megen Interesse for at fremme disses Handel, ses bl. a. af de Privilegier, han udstedte for Indbyggerne af Lübeck, Rostock, Wismar og andre nordtyske Byer, hvorved han i Tilfælde af Skibbrud gav dem Ret til at bjærge alt det Vraggods, de selv formaaede. Han ordnede ogsaa Toldforholdene paa Skanør Marked for de saakaldte Umlandsfarere (de nederlandske Købmænd, der kom sejlende til Skaane uden om Jylland) og skaffede sikkert derved Kronen en betydelig Indtægt.

Køligt var Abels *Forhold til de to andre nordiske Riger*. Kong Haakon af Norge klagede over, at mange Nordmænd havde mistet Liv og Gods i de danske Farvande i Ufredstiden, uden at Godtgørelse var givet, og Birger Jarl i Sverige (af Folkungeætten), der netop i disse Aar (1250) havde sat sin Søn Valdemar paa Tronen, var misfornøjet med, at en Del af hans Frænder havde faaet dansk Hjælp til et forøvrigt mislykket Oprørsforsøg (det saakaldte Folkungedrab 1251). Kong Haakon og Birger Jarl rustede sig derfor i Fællesskab mod Danmark; men inden Toget kom i Stand, var *Abel allerede faldet* i Strid mod de oprørske Frisere ved Husumbro i Nærheden af Mildeborg (29. Juni 1252). Samtiden saa heri en Gudsdom over Brodermorderen, og det sønderjyske Folkesagn har ned imod vore Dage berettet om, hvordan han til Straf for sin Broders Drab ikke kan finde Ro i Graven, men hvileløst efter Døden jager hen over Sliens Vande. Denne »Abels vilde Jagt« er dog kun en Tillempning af ældgamle hedenske Forestillinger om Storm- og Dødsgudens natlige Ridt med Dødningeskaren i Følge med sig.

4. Christoffer I (1252—1259).

Efter Abels Død maatte hans ældste Søn Valdemar vel anses for at være Tronen næst. Men han sad endnu i Fangenskab hos Ærkebispen af Köln, der i 1250, sikkert kun for at afpresse hans Frænder Løsepenge, havde bemægtiget sig hans Person, da han var paa Hjemrejse fra sit Studieophold i Paris. Hans Farbroder *Christoffer* nyttede da den gunstige Lejlighed til at sikre sig selv Kronen; han kaaredes allerede samme Sommer paa Viborg Landsting og kronedes Juledag i Lund.

Man tør sikkert tro, at han ikke har naaet sit Maal uden kraftigt at understrege den afdøde Konges onde Ry som Brodermorder, og saaledes blev Erik Plovpennings Drab Anledning til, at den yngste af Valdemarssønnerne blev Stamfader til de følgende Tiders Kongehus — et ejendommeligt Modstykke til Tildragelserne i 1131, da Knud Lavards Drab netop gav Stødet til at tilintetgøre de Tilløb, som den yngste af Svenssønnerne, Niels, tillige med sin Søn Magnus havde gjort til at grunde et Dynasti i deres Slægtslinie. For Landet skulde det snart vise sig skæbnesvangert, at den fra Erik Plovpennings Tid kendte Modsætning mellem Kongehuset og den sønderjyske Hertugslægt saaledes uddybedes til *varig Ætfejde.*

Straks i Christoffers første Kongetid genfinder vi da den Stilling, som havde voldt Erik Plovpenning saa megen Modgang: de holstenske Grever tog sig ivrigt af deres unge Søstersøn Valdemar og faldt med væbnet Haand ind i Hertugdømmet; samtidig aabnede de Forhandlinger med Ærkebispen af Köln, der senere førte til den unge Hertugs Løskøbelse for 6000 Mark Sølv. Den 21. September besatte holstenske Tropper Slesvig By og plyndrede Kirker og Klostre; en samtidig Beretning, der viser det danske Sindelag hos Præsteskabet der i Byen, ved adskilligt at fortælle om de underfulde Straffe, der ramte flere af de værste Voldsmænd; bl. a. begik en af dem Selvmord i Afsind. »Denne forbandede havde sagt, at naar Billederne (ɔ: Helgenbillederne i Domkirken) havde svedt af Afsky for den nævnte Plyndring, var det bare, fordi Kvinder havde hældt Vand paa dem, og havde taget sig et ilde anbragt Grin derover«. »Der var ogsaa en Broder ved Navn Frede, der vidnede, at han havde set en Taare samle sig i den hellige Jomfrus Øjne og derfra trille ned ad Kinden paa hende«.

Nu optraadte ogsaa en tysk Ridder Henrik af Æmeltorp som Kongens Modstander paa Øerne, særlig i hans eget tidligere Hertugdømme; Henrik »indtog Møn, og alt Kongens Gods blev ført bort fra Møn og Falster, og der blev taget stort Bytte«. Næste Aar indtog

Christoffer Hertugens Borg Svendborg paa Fyn; men mindre heldigt gik det Kongen paa Sjælland. »Samme Aar kom Henrik Æmeltorp med en Hær til Sjælland og tog Skelskør, og da Kong Christoffer drog ham i Møde med en Hær, blev han slagen af den nævnte Henrik, mange Daner taget til Fange, og Sjælland vidt og bredt hærget«. Under Kongens senere Strid med Jakob Erlandsøn var et af hans Klagepunkter mod ham, »at han ikke slap Kongen ind i København (hvor han som Roskildebisp var Herre) efter Kampen ved Skelskør«.

Samtidig truede der *Fejde fra norsk og svensk Side,* idet Kong Haakon med en stor norsk Flaade efter Aftale mødtes med Birger Jarl ved Götaelven. Det hedder herom i Haakons Saga: »Søndag før St. Hansaften for Birger Jarl med den unge Konge (Haakons Søn af samme Navn) til Møde med Kong Haakon, og de taledes da ved om mangt og meget. Birger Jarl fortalte Kongen, at Sendemænd fra Danekongen, nemlig to Bisper fra Danmark, femten Riddere og mange andre Mænd var komne søndenfra og laa oppe i Aaen ved Guldbergseid, og at de var sendt for at faa Forlig med Nordmændene om de Kæremaal, disse havde mod Danerne. — — St. Hansdag mødtes de alle til Forhandling, og Nordmændene fandt, at Birger Jarl i større Mon gik Danernes Ærinde, end de havde ventet. Danerne tog imod det Forlig, som Kongen tilbød dem med de forstandigste Mænds Raad. Forliget gik ud paa, at Danerne skulde give Kong Haakon saa meget Gods, som det godtgjordes, at der behøvedes for at holde Nordmændene skadesløse for den Ufred, de havde lidt af Danerne. Ogsaa Kong Haakon blev fradømt en Del Penge for de Kæremaal, Danerne havde mod Nordmændene«.

Ogsaa de *holstenske Grever* fik Christoffer stillet *tilfreds* ved at anerkende *Valdemar som Hertug* og overrække ham Lensfanen paa et Møde i Kolding *1253.* Dermed var Henrik af Æmeltorps Rolle udspillet; som Sejrstrofæ førte han ifølge Rydaarbogen med sig til Tyskland Kæmpen Starkads Tand, som var seks Tommer lang. Som Vederlag for Hjælp i Kampen maatte Christoffer pantsætte mindre Landsdele til adskillige tyske Fyrster, saaledes Samsø og Endelave til sin Fætter Hertug Albrecht af Braunschweig. Ved alle disse Indrømmelser opnaaede han endelig at sikre sig Kronen og faa sin lille Søn Erik hyldet som sin Efterfølger.

Om *Christoffers Karakter* meddeles i en samtidig Krønike, at »han slægtede sin Fader paa og beflittede sig med Held paa at øve Faderens Id; han var taalsom over for Forurettelser og tog ikke nogen overilet Hævn for saadanne, men glemte dem dog heller ikke af Overbærenhed; han var en gudhengiven og gudfrygtig Mand, i Kamp en rask og modig Kriger, fromt betænkt paa at give Almisser, helt

Dronning Margrethe Sambirias Gravmæle af Træ
i Klosterkirken i Doberan i Mecklenburg.

afvigende fra sine Brødre ved sin Kyskhed, forstandig i Tale, ren af Sæder og overhovedet udmærket ved al Hæder og Dyd; kun havde han den Fejl, at han sjælden vilde aabne sin knyttede Haand og strække den frem til Haandslag«. Et og andet i denne Lovtale over ham kunde nok tyde paa en vis Stejlhed og Halsstarrighed i hans Karakter, og Begivenhedernes Gang skulde snart vise, med hvor stor Ret Krønikeskriveren havde prist hans Dyder. Hans Dronning Margrethe, hvis lykkelige Samliv med ham roses, var Datter af den pommerske Hertug Sambor.

I de følgende Aar spores stadig indre Uro og Gæring, ligesom *Forholdet til Naboerne var alt andet end godt.* 1254 mødtes Christoffer personligt med Kong Haakon og Birger Jarl ved Götaelven, men gjorde her gældende, at hans Udsendinge forrige Sommer langt havde overskredet deres Fuldmagt. »Mødet endte med, at Danekongen red bort uden noget Forlig. Han red sydpaa gennem Halland og lod hver en Bro, han kom over, bryde af bag sig«. Kong Haakon sad det næste Aar hjemme i Ro; men i 1256 udbød han en Ledingsflaade og hærgede og brændte i Halland; hans Søn Haakon blev tilbage med en Del af Flaaden og inddrev Bøder fra de Herreder, der ikke var brændt; de maatte udrede meget Kvæg samt Voks, Lærred og brændt Sølv.

Ogsaa med den sønderjyske Hertug var der Ufred, og hertil kom i 1256 et stort *Oprør,* rejst af den *laveste Landalmue* mod Herremændene; herom findes i flere Aarbøger beslægtede Notitser: »Dette Aar var Bønder galne mod Ædlinge«. »Bønderne rasede mod Ridderne med Køller«. Ja, Munken i Ryd Kloster udbryder paa Dansk midt i den latinske Tekst: »Kaadkarle var alle galne med Køller«. Kaad betyder et lille Hus, et Indsiddersted (Ordet findes endnu i sønderjysk Folkemaal), og det ses altsaa af disse Antegnelser, at der her er Tale om en Bevægelse blandt de fattige Husmænd og Inderster, der ikke som de selvejende Bønder ejede de tre »Folkevaaben«, Sværd, Kedelhat og Spyd, men maatte gribe til Køller i deres Kamp mod Herremændene.

Kronen paa al denne indre Ufred sattes dog af Christoffers voldsomme *Sammenstød med Ærkebispen.* Til at beklæde Rigets højeste kirkelige Embede havde Domkapitlet i Lund efter Ærkebisp Uffes Død (Dec. 1252) valgt Roskildebispen Jakob Erlandsøn, der flere Gange tidligere tydeligt havde lagt sit Sindelag mod Kongemagten for Dagen. Christoffer klagede senere over, at ingen ved Ærkebispevalget havde spurgt om hans Ønske, og det skulde ogsaa snart vise sig, at det var to haarde Halse, hvis stejle Viljer og stridige Synsmaader her tørnede sammen.

Konge, Kalkmaleri fra ca. 1275 i Karise Kirke.

Jakob Erlandsøn, der tilhørte en anset Stormandsæt, var grebet af Tanken om Kirken som den overlegne Aandsmagt, hvis Bud burde gaa frem for alt, og hvis Talsmænd (Præsteskabet og da særlig Bisperne) burde have den afgørende Indflydelse i alle Sager, hvor Kirkens Interesser stod paa Spil, selv om dette stred mod den bestaaende verdslige Lovgivning. En saadan Konflikt mellem Kongedømme og Præstestand havde de fleste Nabostater (Norge, England, Tyskland) haft allerede i det 12. Aarhundrede; i Danmark havde der under Eskils Ærkebispedømme været stærke Tilløb dertil; men siden havde Valdemarstiden været præget af det harmoniske Samarbejde mellem Konge og Bisp, der indlededes med Venskabsforholdet mellem Absalon og Valdemar. Dette Samarbejde mellem Kongemagt og Kirke havde bl. a. i 1170erne affødt Vedtagelsen af den skaanske og den sjællandske Kirkeret, der var en Art Kompromis mellem de modstridende kirkelige og verdslige Interesser, idet Bisperne for at gennemføre Tiendekravet havde maattet slaa af paa mange andre Punkter m. H. t. den kirkelige (kanoniske) Rets Gennemførelse.

Netop paa dette Punkt satte Jakob Erlandsøn ind straks efter sit højtidelige Indtog i Lund Palmesøndag den 5. April 1254. Han talte nemlig til den skaanske Almue paa Tinge og søgte at faa den til at *ændre* »*Skaaningernes Love,* der kaldes Skraa« (ɔ: den skaanske Kirkeret), idet han navnlig fremholdt, at de gammeldags Procesbestemmelser om *Tylvter-Ed* (ɔ: anklagedes Ret og Pligt til at aflægge Ed paa deres Uskyld sammen med 11 Mededsmænd) i høj Grad stred mod de fattiges Interesse, da disse ofte havde ondt ved at skaffe det nødvendige Antal Mededsmænd. Dette Angreb paa en af Grundpillerne for den bestaaende Retstilstand, det formelle Edsbevis, var dog ikke efter den skaanske Almues Sind, og Ærkebispens egen

Broder Niels, der var Kongens »Gældkær« (se Bd. I, 717) i Skaane, satte sig stærkt imod enhver Ændring i den overleverede Ret. Den Strid mellem Konge og Ærkebisp, som udviklede sig heraf, er — i Modsætning til saa meget andet af Datidens Historie, hvor man ofte kun har magre Aarbogsnotitser at bygge paa — ret godt oplyst, idet en Del af Processakterne er bevarede i gammel Afskrift, og fra disse er de efterfølgende Citater hentet.

Biskop, Kalkmaleri fra ca. 1275 i Karise Kirke.

»Saa begyndte da,« hedder det i et af Ærkebispens Indlæg, »de uretfærdiges Flok at komme i Røre over Ærkebispens gode Forsæt og forlangte indtrængende, at disse Love skulde fremlægges for dem og ofte oplæses og fremsiges paa Tinge, for at de kunde indprentes des vissere i Hukommelsen. — — For ydermere at bestyrke dem heri kom der hvert Aar Kongebreve til Landstinget i Lund, der manede dem til at staa mandeligt imod og ej vige et Haarsbred fra saa gammel Hævd.«

Denne Tvist om den skaanske »Skraa« var dog langtfra det eneste Stridspunkt mellem Ærkebispen og Kongen. En Række gensidige Klagepunkter, der vistnok maa henføres til Aar 1256, viser Dybden og Omfanget af Tvedragten. En Del af Ærkebispens Kæremaal taler højt om *Kongens svigtende Evne til at værne om Retssikkerheden* i Landet; det hedder bl. a. heri: »Mænd, der staar under kirkeligt Forbud eller Band, møder i Kirken og trænger sig ind under Gudstjenesten. — — Der vises saa godt som ingen Ærbødighed eller Hensyn over for Hovedkirken i Lund — —; thi Bønderne forfølger hverandre med dragne Sværd næsten helt op til Højalteret«.

Endvidere klager Ærkebispen over, at »siden I har overtaget Rigets Styre, er i Lunds Stift otte Præster blevet dræbt og to lemlæstet — for ikke at tale om en Mængde Lægmænd, uden at nogen behørig

Straf er fulgt paa fra Eders Side. Derfor opfordrer han Eder til at straffe Manddrabere ikke alene med Pengebøder, der lidet ænses, men paa Liv og Lemmer«. Atter her ser vi saaledes Ærkebispen angribe et af Hovedpunkterne i den gamle Retsforfatning og kræve en langt kraftigere Indgriben mod Voldsforbrydelser end den sædvanlige.

Ydermere klager han over, at Kongen beskærmer bandlyste Mænd, og opfordrer ham til at tilbagebetale de Laan, han selv og hans Forgængere har faaet hos Kirkerne rundt om i Landet, samt at tilbagekalde sine Breve til den skaanske Almue om Overholdelsen af »Skraaen«. Fremdeles opfordrer han Kongen til ikke at træde Kirkernes Rettigheder og Friheder for nær eller mindske Prælaternes Domsmagt, samt appellere alle Tvistemaal til Pavens Afgørelse. Han anker over, at Kongen tynger Kirker og Klostre med ulovligt Gæsteri, og nægter at godkende Kongens Ret til at udskrive Bispens Mænd til Leding. Endelig klages over Kongens ødsle og uordentlige Hofholdning, hans hyppige og ubelejlige Ledingsudbud og hans Forringelse af Mønten.

Kongen blev ikke Ærkebispen Svar skyldig, men rettede en Række vægtige *Modanklager* mod ham. Et Par af disse er allerede nævnt ovenfor; ydermere klager Kongen over, at Ærkebispen »hindrer Ledingen ved at bandlyse Kongens Mænd« og »giver Love stridende mod Rigens Ret«.

Ærkebispens Svar paa det sidstnævnte Klagepunkt er særdeles karakteristisk: »Han har ingen Love givet mod Rigens Ret eller verdslig Dom; men har han udstedt noget Bud, saa er det gjort for at fremme Rettergangen for Kirkens Domstol. Ikke heller bør det bringe Kongen ud af Ligevægt, at Kirken giver nogle Love om de Ting, som hører ind under dens Ret eller Dom; thi ligesom der er to Sværd, det kødelige og det aandelige, saaledes er der ogsaa to Fyrster eller Dommere og to Domstole, og hver især kan udstede eller give Love paa sin Vis. I øvrigt bør Kongen vide, at ligesom det aandelige gaar forud for det timelige, saaledes gaar ogsaa Kirkens Ret frem for den verdslige, og skulde de staa hinanden imod, da sætter den større den mindre ud af Kraft, nemlig den aandelige den timelige. Thi Sjælenes Frelse, for hvis Skyld Kirkens Dom er indsat, staar over og er hævet over Sammenligning med enhver timelig Sag. Derfor kan det ikke synes underligt, om Ærkebispen andrager Paven om at ændre de timelige Love i saadanne Sager, der hindrer Sjælenes Frelse og drager Menneskene i Døden, saasom Manddrab, Lemlæstelse og uretmæssige Domme«.

Blandt Kongens andre Klagepunkter skal endnu nævnes, at han

Nyborg Slot. De to nederste Stokværk af Bygningens Midte tilhører Tiden ca. 1200—1250.

besværer sig over, at Ærkebispen opkaster sig til Dommer i Kongens Sager og hindrer Ledingen ved at give sine Mænd Lov til at sidde hjemme; at han kræver, at Klerkenes undergivne skal høre under Kirkens Dom, og at han hindrer Kongens Domsmænd i deres Embede ved at forbyde sine undergivne at staa til Rette for dem.

Striden antog snart yderst skarpe Former, ikke mindst efter at Ærkebispen paa et *Kirkemøde i Vejle* den 6. Marts 1256 mod flere af de jyske Bispers Ønske havde faaet vedtaget en Forordning om Vold mod Kirken og dens Mænd, hvis Brod var direkte vendt mod Kongen. »Da den danske Kirke«, hedder det heri, »er udsat for saa haard Forfølgelse af Voldsmænd, at de end ikke skyer i den Herre Kongens Nærværelse at komme med krænkende Trusler — — mod selve Bispernes Personer — — har nærværende Kirkemøde i Kraft af sin Myndighed forordnet: Saa snart nogen af Bisperne inden for Danmarks Riges Grænser paa den Herre Kongens Bud eller med Vilje og Samtykke af ham eller nogen Ædling, der opholder sig inden for det nævnte Riges Grænser, frækt bliver taget til Fange eller lemlæstet eller lider grov Overlast paa sin Person, da skal, som umiddelbar Følge af saadan Gerning, over hele Riget al Gudstjeneste være forbudt«.

Vedtagelsen af denne Forordning var saa meget mere udæskende mod Kongen, som denne havde sat Rigets Stormænd *Stævne i Nyborg* til samme Dag, som Ærkebispen holdt Kirkemøde i Vejle. Føl-

Latinsk Gravskrift over Erik Plovpenning opsat 1520 af Roskildebispen Lage Urne, der lod Kongens Ben optage af Graven og indmure i en af Korpillerne i Ringsted Kirke.

gen var, at Prælaterne først kom til Nyborg fem Dage efter, at Kongens Møde var begyndt. »Egentlig«, hedder det i Ærkebispens Forsvar, »var der kun sket ringe Skade ved den Smule Forsinkelse; thi endnu var de Mænd, Kongen havde sat Stævne, hos ham, og skulde Prælaternes Fravær have voldt den forudgaaende Forhandling noget Afbræk, saa kunde der i kort Tid raades Bod derpaa. Men ikke des mindre kom den Herre Konge i stærkt Oprør, og hans første Ord til Ærkebispen, i Stedet for at svare paa hans Hilsen, var disse: »Sent kom Studedriverne« (Citat af den romerske Digter Vergil). Dernæst holdt han Ting, ikke i sit Kammer eller paa sin Borg i Nærværelse af Rigets udvalgte og bedste Mænd, men under aaben Himmel og i Overværelse baade af Ædlinge og af Mænd af Folket eller Almuen, og her overfaldt han den nævnte Ærkebiskop med meget haarde og usømmelige Beskyldninger angaaende hans Lovbud og andre Punkter«.

Senere paa Aaret lykkedes det ganske vist Dronningen og hendes Fader at faa et Forlig vedtaget, men Aaret efter var Striden i fuld Gang igen, og ved Paasketid 1257 sendte Kongen et aabent Brev til Landstinget i Lund, der oplæstes af en Klerk hos Kongens Kansler Bisp Niels af Viborg, hvis Navn var Kjeld. I dette Brev hedder det bl. a.: »Denne Herre (Ærkebispen) og hans Klerke har vi fundet for godt at fratage alle Forrettigheder og Friheder, der er indrømmede dem af Kronen eller af Danmarks Konger. — — Vi byder ogsaa alle Riddere og andre, der ved Tjenesteed er bundne til den nævnte Herre, at de inden fjorten Dage møder hos os for at aflægge Tjenesteed til os, for saa vidt de vil undgaa at miste alle deres Ejendomme og for Fremtiden tjene aldeles som andre Bønder«. Til Gengæld blev Klerken Kjeld lyst i Band af Ærkebispen.

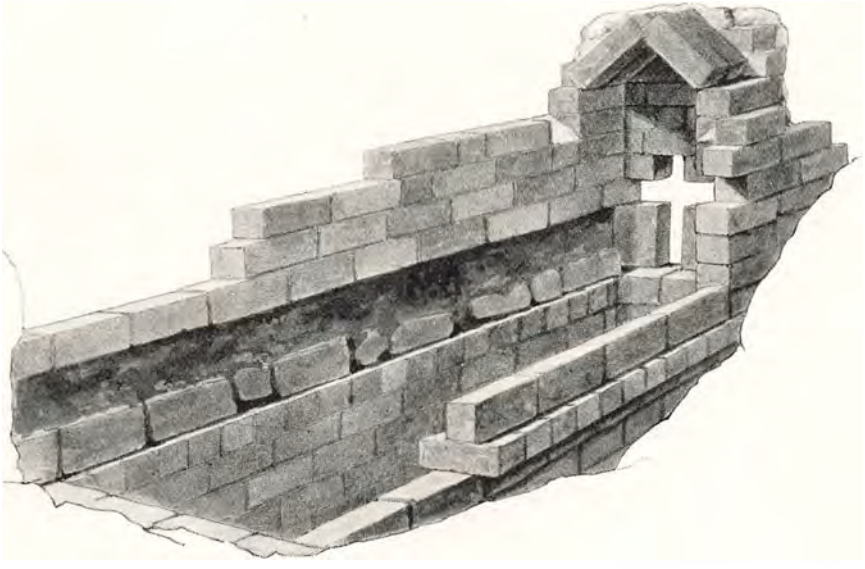

Erik Plovpennings murede Grav i Ringsted Kirke.
Efter Akvarel af Magnus-Petersen i Nationalmuseet.

Jakob Erlandsøn traadte nu ogsaa i Forbindelse med Christoffers udenrigske Modstandere, bl. a. med *den norske Konge*. Men dennes Optræden i Danmark i Sommeren 1257 skulde dog blive Ærkebispen en stor Skuffelse. *Kong Haakon* sejlede med 315 Skibe til Danmark og lagde sig for København; faa Dage efter kom Christoffer til Staden med en stor Hær. Men Ærkebisp Einar af Nidaros mæglede Forlig, og det blev aftalt, at hver Konge skulde dømme om sin og sine Mænds Skade. Christoffer valgte at dømme først, og Haakon gik ind derpaa.

»Danekongen«, hedder det i Haakons Saga, »tog da med sine Venners Raad en forstandig Beslutning og eftergav Kong Haakon alle de Ting, som Nordmændene havde forbrudt mod Danerne. Derpaa mødtes Kongerne selv, og da Kong Haakon hørte om denne Afgørelse, saa blev Beslutningen ingenlunde forringet under hans Hænder; thi han eftergav Danerne al den Ufred og Modgang, de havde voldt Nordmændene. Her føjede nu alle Mænd gode Ord til, og mange glædede sig over Forliget, undtagen Ærkebisp Jakob og Hr. Jarimar af Vendland. — — Ved dette Forlig sluttede de indbyrdes et fuldkomment Venskab, saaledes at Danekongen skulde være Kong Haakon i Søns Sted, men Kong Haakon ham i Faders Sted. De skulde ogsaa gensidig hjælpe hinanden med al deres Magt, saa ofte som nogen af dem mente at trænge dertil«. — I disse Aftaler deltog ogsaa Birger Jarl paa Sveriges Vegne, og Christoffers Forhold til de nordiske Nabomagter var saaledes fuldt befæstet.

Snart truede der dog Ufred fra en anden Kant. Inden Aarets Udgang døde den unge Hertug *Valdemar af Sønderjylland* uden at efterlade sig Søn; dermed var Lenet hjemfaldet til Kronen. Men hans Moder *Mechtilde* søgte at redde Hertugdømmet for sine to yngre Sønner, Erik og Abel, og fik hertil god Hjælp hos sine to Brødre, *Greverne af Holsten.* Om hende udtaler Rydaarbogen, at allerede Valdemar Sejr havde taget sig hendes Ægteskab med Abel nær, fordi han frygtede, at det skulde sætte Splid mellem Brødrene, »hvilket ogsaa indtraf, thi fra den Dag aflod aldrig den indre Strid i Danmark mellem Kongerne og Hertugerne, idet Greverne (af Holsten), som altid attraar Danmarks Ulykke, pustede til Ilden«.

Paa hendes Tilskyndelse faldt nu de holstenske Grever ind i Jylland, og samtidig landede Ærkebispens gode Ven *Fyrst Jarimar af Rügen* paa Sjælland. Christoffer sendte Bud til Kong Haakon om Hjælp, men inden denne kunde naa herned, havde han allerede ved egen Magt faaet Bugt med Fjenderne. De sjællandske Bønder, der synes at have nyttet Lejligheden til nyt Oprør, blev slaaet af Kongen ved Lejre Bro, og Christoffer indtog ligeledes Hertugdømmet og førte sin Broder Eriks hellige Levninger bort fra Domkirken i Slesvig for at give dem Plads i Kongeættens Gravkirke i Ringsted. Dette var jo sikkert et politisk Træk, som Christoffer foretog for at støtte sit Kongedømme til Broderens voksende Helgenry. Der skete ogsaa mange underfulde Helbredelser ved hans nye Grav i Ringsted, hvortil mange valfartede, endog helt oppe fra Sverige og Norge; den endnu til vore Dage bevarede Fortegnelse over disse Jærtegn er uden Tvivl affattet med Eriks kirkelige Helgenkaaring (Kanonisation) for Øje. Det lykkedes dog som Følge af de urolige Tider aldrig at faa denne gennemført, og det var sikkert ogsaa udelukket at afløse Knud Lavard som Ringsteds og hele Sjællands Værnehelgen med denne nye og mere omtvistelige Helgen inden for Kongehuset. At Erik dog vandt sig betydelig Yndest som Folkehelgen paa Sjælland, kan skønnes af, at flere Gilder blev indviet til ham: der fandtes bl. a. et Eriksgilde i Kalvehave og et i Røddinge paa Møn. Men for det kongetro Sindelag i Sønderjylland maa Bortførelsen af hans Helgenlevninger fra Slesvig Domkirke have været et betydeligt Tab.

Segl fra Eriksgildet i Røddinge paa Møn. Nationalmuseet.

Ruinerne af Lilleborg.

Christoffer ønskede nu at besegle sin overlegne Magtstilling ved at faa sin lille *Søn Erik kronet*. Men dette nægtede Jakob Erlandsøn at gøre og forbød ogsaa de øvrige Bisper at medvirke hertil. Kongen besluttede da at gribe til det yderste Middel for at uskadeliggøre sin Modstander og paa Trods af Vejleforordningen at sikre sig Ærkebispens Person: den 5. Februar 1259 lod han ham *fængsle* paa hans Gaard Gislebjerg i Skaane. Det hedder herom i en samtidig Aarbog: »Ærkebiskop Jakob toges til Fange i St. Agathes Nat med Vold i sit eget Hus af Kongens Svend, Henrik af Mecklenburg og Niels Gældkær i Lund (altsaa Ærkebispens egen Broder), paa Kong Christoffers og Dronning Margrethes Bud, for den danske Kirkesags Skyld; han blev sat i Fængsel paa Hagenskov Borg (i det vestlige Fyn), hvorfor der blev lagt Interdikt over Riget, som dog kun blev overholdt af faa i Roskilde og Lunde Stifter, af ingen i Jylland«. Et Pavebrev af 4. Juni s. A. udmaler yderligere, »hvordan den nævnte Konges Svende satte en Hætte af Rævehaler paa hans hellige Hoved, iførte ham Lægmands Dragt, bandt hans Fødder og førte ham bort til et trangt Fængsel«.

Svaret paa denne Voldshandling maatte naturligvis fra Lunds Domkapitels Side blive Forkyndelse af kirkeligt Forbud mod al Gudstjeneste (Interdikt), som Vejleforordningen i dette Tilfælde paabød. Som allerede nævnt blev det dog ikke overholdt; kun een af Bisperne, Peder Skjalmsøn i Roskilde, turde trodse Kongen og lyse Interdikt

over Stiftet; Christoffer sendte det ene Brev skarpere end det andet til Roskildekirken, hvori han krævede Kirkerne aabnet og Gudstjenesten afholdt; lignende Breve afgik til Præsteskabet i Skaane og Halland. Under disse Omstændigheder flygtede Bisp Peder til Rügen, og da Domprovsten og Ærkedegnen i Lund vilde rejse til Rom for at klage til Paven, lod Kongen ogsaa dem fængsle.

Snart lod dog Fyrst Jarimar af Rügen høre fra sig. Han landede paa Bornholm og indtog i Fællesskab med Ærkebispens Broder Anders den kongelige Borg, hvis Ruiner endnu ses i Almindingen (Lilleborg). Senere drog han sammen med Erik Abelsøn og Bisp Peder til Sjælland, hvor han gik i Land den 17. April. Christoffer følte sig for Øjeblikket ikke stærk nok til at tage Kampen op med ham, og Dagen efter Landgangen kunde Jarimar holde sit Indtog i København efter at have brudt Hul i Byens »Plankeværk« paa det Sted, hvor senere et Taarn bar hans Navn.

Under alt dette vilde Virvar *døde Christoffer* brat i Ribe den 29. Maj 1259. Der løb Rygter blandt Folk om, at han var blevet forgivet af sine Fjender, og Abbed Arnfast i Ryd Kloster udpegedes som Morderen, men hvor meget dette havde paa sig, blev aldrig fuldt opklaret. Kannikerne jordfæstede den bandlyste Konge med fuld kirkelig Højtid i Ribe Domkirke. Det var en tung Arv, han efterlod sin lille Søn Erik at løfte.

5. Erik Klippings første Kongetid indtil Ærkebispestridens Afslutning (1259—1272).

Erik var ved Faderens Død endnu ikke fuldt elleve Aar gammel og maatte som Følge deraf helt staa under sin kraftige og statskloge Moder *Margrethes Formynderskab*. Hun støttedes bl. a. af Grev Ernst af Gleichen, en Frænde af Kongehuset, og af de jyske Bisper med den kongelige Kansler Bisp Niels i Viborg i Spidsen; men den unge og endnu ukronede Konges Stilling var i Virkeligheden højst farefuld. Ganske vist sendte Dronningen straks to Riddere til Kong Haakon for at melde ham Christoffers Død og æske hans Hjælp; men længe inden hans Flaade kunde naa ned til Danmark, led Kongens Sag et afgørende Nederlag paa Sjælland, idet Jarimar den 14. Juni fuldstændig slog det sjællandske Bondeopbud ved Næstved; flere Tusinde siges at være faldet i Striden, og Bisp Peder forbød at begrave dem i indviet Jord. Dronningen aabnede da Underhandlinger og gik ind paa at overdrage Erik Abelsøn hans Broders Hertugdømme; dermed var de holstenske Grever stillet tilfreds.

Nu ankom ogsaa Kong Haakon med en stor Flaade til København, og dette har bidraget sit til, at Jarimar skyndsomst forlod Landet. »Medens Kongen laa ved Københavnⁿ, hedder det i hans Saga, »lod han tage en Kogge (en Art Fartøj) ved Malmø, som Hr. Jon, Broder til Ærkebisp Jakob, ejede. Der var om Bord Mænd, som havde været i Jarimars Følge. Kong Haakon lod Danerne selv fælde deres Dom, om dette var Ransmænd eller Købmænd. De sagde straks, at det var de værste Ransmænd. Nogle blev da halshugget og andre straffet paa anden Vis. Kongen for saa nordpaa, til Norge.«

Ernst af Gleichens Segl. Efter »Danmarks Riges Historie«.

Juledag kronedes den unge Konge i Viborg af en af de jyske Bisper; men *Jakob Erlandsøn,* der imidlertid var *løsladt* af Fængslet, bandlyste alle de Bisper, der havde været til Stede ved Kroningen, og da Aarhus Bispestol blev ledig 1260, søgte han at indtrænge i Embedet den Abbed Arnfast, hvem Rygtet udpegede som Christoffers Morder. Det skulde dog snart vise sig, at han ingenlunde havde Rygstød hos Pavemagten til disse højst udæskende Skridt; Paven skikkede en Sendemand (Nuntius) ved Navn Gerhard til Danmark, og den Mening, han dannede sig om Tingene, faldt aldeles ikke ud til Ærkebispens Fordel.

Imidlertid havde man baade fra *norsk* og fra *svensk* Side indledet Forhandlinger om *Svogerskab med det danske Kongehus.* Det var Erik Plovpennings Døtre med deres rige fædrene Arvegods, som baade Kong Haakon og Birger Jarl bejlede til paa deres Sønners Vegne. Ved Hoffet var disse Giftermaal næppe synderligt velsete, da de let kunde afføde vidtgaaende Arvekrav med deraf følgende Stridigheder. Afslag kunde dog ikke gives, og 1260 blev Sofie hjemført af den unge svenske Konge Valdemar.

Aaret efter kom en norsk Sendefærd ned med Bisp Haakon af Oslo i Spidsen for at hente Magnus Haakonsøns trolovede Brud Ingeborg. Dronningen og Grev Ernst havde lovet at udstyre hende sømmeligt; men da Sendefærden i Juli 1261 kom til Horsens for at tage Jomfruen ud af det Kloster, hvor hun opholdt sig, var der slet ingen Forberedelser truffet til hendes Brudefærd. De bortførte da Jomfruen fra Klosteret, saaledes som hun gik og stod; »Prioren i

Klostret sagde ikke stort dertil, fordi han havde stor Skræk for Nordmændene«. Disse var mødt væbnede til Tænderne, »thi de havde stærk Mistillid til Danerne, og selv havde de kun liden Styrke i et stort Land«. Alt løb dog fredeligt af, og Brylluppet stod med stor Pragt i Bergen i September Maaned.

Naar Dronningen ikke havde haft Tid til at tænke paa Ingeborgs Udstyr, havde dette sine gode Grunde. Hun var netop i de samme Dage *rykket ind i Hertugdømmet* med en Hær og drog frem uden at møde Modstand. Hertugen tog som sædvanligt sin Tilflugt til de holstenske Grever, og med Hjælp fra dem vovede han endelig at tage Kampen op med den kongelige Hær. Paa *Lohede* Syd for Danevirke kom det den 28. Juli til et Slag, der endte med et fuldstændigt Nederlag for de kongeligsindede; mange af dem faldt, og Dronningen, den unge Konge og Bisp Niels af Slesvig toges til Fange af Hertugen; paa Jakob Erlandsøns Anmodning lagdes Bispen i Jernlænker. Det hed sig senere, at Nederlaget skyldtes Drosten Peder Finsøns Forræderi.

Ved samme Tid laa Birger Jarl med sin Flaade i Øresund; men ogsaa over for ham var Jakob Erlandsøn paa Spil og fik bragt et Ægteskab i Stand mellem ham og Abels Enke Mechtilde. Det hedder herom i et skarpt Pavebrev til Ærkebispen af 4. April 1264: »Og den ædelige Frue Mechtilde, Enke efter Abel, der i sin Tid optraadte som Danmarks Konge, — — har du ikke undset dig ved at overliste og forlokke saa vidt, at hun har brudt og tilsidesat sit Løfte om Afholdenhed, som du burde have styrket hendes Sjæl i at fastholde, og er indtraadt i Ægteskab med den ædelige Mand Hertugen af Sverige, hvad du ikke har iværksat af anden Grund end for at ophidse denne Hertug mod bemeldte Danmarks Konge og Rige.«

Saaledes tegnede alt sig trøstesløst for den unge Konge, der alvorligt truedes med at gaa Glip af Riget. Naar det dog ikke kom til at gaa saa galt, skyldtes dette især den danske Regerings kloge Udnyttelse af de evindelige Stridigheder mellem de smaa nordtyske Fyrster, hvoraf mange var i Slægt med eller besvogrede med det danske Kongehus. Dronningen vendte navnlig sine Tanker til den unge ærgerrige Hertug *Albrecht af Braunschweig*, der tidligere havde hjulpet Christoffer. Det hedder derom i den brunsvigske Rimkrønike:

Dronningen sendte da Bud og Brev
med en Bøn saa mindelig
til den Fyrste af Brunsvig,
af ham hun vented sig Hjælp og Bod.
Hun nævnede ham sin Ven fuldgod
og bad derom saa saare:

hun vilde ham til Formynder kaare
over al Danmarks Rige og Land,
naar kun han med sin stærke Hand
vilde hende være et Værn og Skjold.
Hertug Albrecht af Brunsvig bold,
der gerne for Ærespris brød et Spær,
samled en stor og mægtig Hær
og drog med den til Holsterland,
der hjemsøgt blev med Baal og Brand
og skaanselsløst hærget paa hver en Kant.
En By, hedder Plön, han ogsaa vandt,
og Borgen ham senere faldt i Hænde.
Derpaa mod Kiel han mon sig vende. — —
— — Da Fyrsten tog i Agt,
at han med al sin Magt
ved Storm ej Staden kunde vinde,
en anden Udvej han mon finde.
Tønder og Vinfade drog han til Nytte,
som hans Folk havde gjort til Bytte:
dem fyldte han med fede Vare,
Spæk og Svovl i Mængder svare;
saa bragtes de i et Skib om Bord,
for Borgerne til Rædsel stor.
Til Slut det tændtes i Lue klar,
da Vinden ind imod Virket bar,
og blev paa Bulværket sluppet løs.
Nu mangen Borger i Staden gøs
og var i Hjertet kun lidet fro:
Vor Herres hellige Kors de tog
og fik det op paa Værnet sat.
Da vendte Vinden sig overbrat
og atter Skibet fra Byen drev,
og Borgerne lette om Hjertet blev.

Om end Angrebet paa Kiel strandede, gjorde dog Albrechts Optræden i Holsten Greverne mere tilbøjelige til Fred; de brandenburgske Markgrever, der var Christoffers Søstersønner, mæglede Fred mellem Parterne; Enkedronningen fik straks sin Frihed, den unge Konge overgaves til Markgreverne, og Albrecht rømmede Holsten. Freden maatte sikkert ogsaa købes med store Indrømmelser til Hertug Erik Abelsøn, der vistnok fik Øen Als og Krongodset i Sønderjylland.

I Aaret *1262 vendte nu Dronningen* i Følge med Albrecht *hjem* til Danmark, og det mærkedes snart, at en kraftig Haand atter havde grebet Rigets Tøjler. Lundeaarbogen beretter: »Dette Aar gik Ærkebiskop Jakob i Landflygtighed til Sverige. Og Hertugen af Braunschweig kom til Danmark og gjorde meget ondt. Efter Bud af denne Hertug og Magister Gerhard (den pavelige Nuntius) og Jon kaldet

Litle blev alt Gods, Lunde- og Roskildekirken tilhørende, plyndret; ligeledes blev Kannikernes Gods inddraget, og Præster blev med Haan taget til Fange, slæbt bort i Fængsel og røvet for alt deres Eje. Hvor meget ondt Gud lod ske ved denne Hertug af Braunschweig og hans Fæller, vil det være for vidtløftigt at fortælle i det enkelte«.

Hertug Erik af Sønderjyllands Segl og Modsegl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Bl. a. blev Esbern Snares Datter Fru Ingeborg fordrevet fra Kalundborg, som dermed kom ind under Kronen. Saa megen Misnøje vakte Hertugens hensynsløse Optræden, at selve Drosten Peder Finsøn sammensvor sig mod ham med syv andre af de ypperste Stormænd, men uden Held. Den brunsvigske Rimkrønike beretter herom:

Paa den Tid var der i Danmarks Rige
en Mand, dumdristig og djærv tillige,
ved Navn Peder Finsøn, af ædel Rod,
ham var Hertugens Vælde saare imod.
Han indlod sig dumt paa saa højt et Spil:
syv Høvedsmænd fik han med dertil,
hvem man for Spøg monne Konger nævne;
med dem saa plejed han Raad og Stævne:
brat vilde de gøre et ynkeligt Mord
paa Fyrsten af Brunsvig, den Herre stor —
— — Det kom, som det siges, Fyrsten for Øre.
Saa snart han Sandheden monne høre,
at gribe disse syv Konger han bød
og give i Galgen dem deres Død
med samt den rige danske Mand. — —
— — Den danske Ædeling saa rig
bad den Fyrste mindelig

og besvor ham overmaade,
at han dog til Sjælebaade
for sig og sine Fæller bolde
maatte lade en Messe holde.
Den Bøn ham Fyrsten da tilstod. — —
— — Der bød han for Livet at bevare
med Hjælp af sine Venners Skare
ti Tusinde Mark, om han blev i Live,
dem vilde han den Fyrste give.
Ikke et Korn kunde det ham baade,
man klynged ham op foruden Naade
og alle »Kongerne« sammen med ham,
dem til stor Skade og Skam.

Om denne Hertugens Fremfærd mod Peder Finsøn skulde staa i Forbindelse med de ovennævnte Beskyldninger mod Drosten for Forræderi i Slaget paa Lohede, maa staa hen. —

Som saa ofte før var det Skaaningerne, der reagerede kraftigst mod Trykket fra oven; de belejrede i 1263 Helsingborg, og Hertugens Besætning paa Borgen led Hungersnød og maatte slagte sine egne Heste; til Slut overgav de Borgen mod fri Afmarch. Det var da intet Under, om Hertugen følte Jorden brænde under Fødderne paa sig; hvis det er sandt, hvad Rimkrøniken forsikrer om Dronningen,

at det var hendes Haab og Tro,
at hun, om han vilde, ham skulde tage
til sin Herre og Ægtemage,

saa passede dette næppe heller med hans Planer. Saa meget er vist, at han i Juni 1263 atter drog ud af Landet; Lundeaarbogen meddeler hoverende: »Hertugen af Braunschweig drog ud af Danmark med stor Vanhæder og blev ifølge Guds retfærdige Dom fanget af Markgreven af Meissen«. Aaret efter kom den unge Konge tilbage fra Brandenburg.

Endnu stod *Ærkebispestriden uafgjort,* men Kongemagtens Udsigter syntes ret lyse. Den pavelige Udsending Magister Gerhard havde ikke været Ærkebispen huld; værre blev det dog for denne, da den af Aarhuskapitlet udvalgte Biskop Tyge drog til Rom i Anledning af det stedfundne Valg og vandt Pave Urban IV aldeles for sin og Kongens Sag. Han opnaaede ikke alene at blive anerkendt som Bisp i Aarhus i Stedet for Arnfast, der var Ærkebispens Kandidat til Bispesædet — hans Uvenner paastod, at han havde betalt 600 Mark rent Sølv derfor ved Romerhoffet —, men fik ogsaa overdraget at styre Roskilde Stift i Bisp Peders Sted; som Stedfortræder for

Ærkebispen selv i hans eget Stift indsatte Paven Bisp Niels af Viborg, »eftersom vor ærværdige Broder Jakob, Ærkebisp af Lund, saavel af egen Drift som for sine Overtrædelsers Skyld er rejst bort fra Lunde By og Stift og har sluttet sig til de aabenlyse Fjender af vor hjertenskære Søn i Kristus, Danmarks høje Konge Erik, samt Danmarks høje Dronning Margrethe«.

Endelig sendte Paven den 4. April 1264 Ærkebispen et yderst skarpt Brev, hvori det bl. a. hedder: »Den Tale er rygtedes vide og er som højmælt Rygte ogsaa kommet os for Øre, at Lundekirken, der fordum plejede at blomstre rigt med aandelige og timelige Goders Overflod, er i din Tid som Følge af din Ondskab og dit Overmod nedsunken i en saa elendig Tilstand, at den, om ikke det apostoliske Sæde snarlig i Raad og Daad bringer den Hjælp, næppe kan bringes paa Fode igen«. Brevet fortsætter med at opregne alle Regeringens politiske Beskyldninger mod Ærkebispen og føjer dertil ydermere Sigtelse for Kætteri, idet Ærkebispen skyldes for at have forvansket Fadervor og Trosbekendelsen. Til Slut paalægger Paven ham ufortøvet at staa til Rette for Beskyldningerne ved Romerhoffet.

Den Mand, der saaledes havde forstaaet aldeles at vende Stemningen i Rom, *Bisp Tyge af Aarhus,* maa uden Tvivl have været en myndig, statsklog og hensynsløs Personlighed. Vi er saa heldige at eje en samtidig Skildring af en helt anden Side af hans kraftige Styre, — en Skildring, der ganske vist er affattet af hans Avindsmænd og derfor maa bruges med nogen Forsigtighed, men som dog giver et saa talende Billede af de mangelfulde Retstilstande i Landet, at der her skal anføres nogle Uddrag af den, saa meget mere som den Konflikt, den afmaler, løb jævnsides med og hang nøje sammen med den store Ærkebispestrid.

Cisterciensermunkene i Øm Kloster ved Mossø havde allerede under Bisp Tyges Formand haft Vanskeligheder med Bispestolen, bl. a. om Omfanget af det Gæsteri, som Klostret var pligtigt at yde Bispen. Sagen var blevet ordnet ved et Forlig, men efter Tyges Tiltrædelse blussede Striden op igen, navnlig da Munkene efter den gudhengivne og fredsommelige Abbed Jens Dovers Embedsnedlæggelse havde valgt den iltre og stridbare Bo til Abbed (16. Juni 1262).

Ved Kyndelmissetider (2. Februar) 1263 kom Bispen til Klostret. »Vi modtog ham i Optog og fulgte ham med stor Hæder over i Kirken til Bøn. Da Bønnen var læst, gik Abbeden hen til ham og spurgte ham, naar han vilde træde ind i Stuen (som var opvarmet); det var nemlig Frost. — — Da Bispen kom ind i Stuen, og der ikke var tændt andet Lys end en Tællepraas, blev han overmaade vred og klagede senere til Kongen derover. — —Næste Dags Morgen traadte

En Skare Munke, der modtages af Abbeden. Fra Skovklosters »Dødebog« 1228—50 paa Universitetsbiblioteket. Efter »Illum. Ms. in Danish Collections.«

Bispen og Abbeden sammen ind i Kapitlet (Munkenes Fællesforsamling). Da alle her sad tavse, tog Bispen til Orde og tiltalte dem saaledes: »Vi er kommet hid for at holde Visitats«. — — Hertil svarede Abbeden: »Herre, om I har noget andet at fremføre, saa sig det; thi disse Ting hører ikke under Eder. Vore Tilsynsmænd er Abbedfædrene (Cistercienserordenens samlede Raad af Abbeder)«. Straks derpaa rejste Abbeden sig og gik ud med Brødrelaget«.

Bispen bebudede nu, at han vilde komme igen den første Søndag i Fasten for at kræve det ham tilkommende Gæsteri, og Abbedens Paaberaabelse af pavelige Fribreve afviste han med Ordene: »Aa, hold dog op med Eders Skvalder!«

Efter at han og Abbeden i Mellemtiden havde vekslet et Par skarpe Skrivelser herom, ankom Askeonsdag Bispens Kokke med den Besked, at de skulde lave Mad til ham. De henvendte sig desaarsag til Abbeden, men fik det Svar: »Gaa til Eders Herre og sig ham: Hvis I vil komme som vore Gæster, skal alt fornødent gives Eder; men kommer I for at kræve det som Gæsteri-Skat eller Skyld, da vil I slet intet faa anvist«. Da Bispen havde hørt det, sagde han til dem: »Vend tilbage igen, og vil de ej give Eder det fornødne, saa tag det med Vold«. Da de vendte tilbage med den Besked, svarede Abbeden:

»Tager I det med Vold, saa tager I dermed en Ulykke for jer selv!« — »Mens de endnu stod og talte, kom Bispen ridende mandstærk med væbnet Følge (fra Vor Kloster tværs over den islagte Mossø). — — Da han var steget af Hesten, saa han hvast hen paa Abbeden og sagde: »Er vor Mad til Rede?« Abbeden svarede: »Ja, det er den vel nok, men ikke her!« Harmfuld strakte saa Bispen sin Haand ud mod det store Hus, der kaldes Bispehuset (det Hus i Klostret, som Bispen plejede at tage ind i) og spurgte: »Er det ikke vort Hus?« Abbeden svarede: »Vore Munke siger, at det er deres og ikke Eders Hus«. — Og straks derpaa oplæste han sin Appelskrivelse (til Paven), som han i Forvejen havde affattet. Snart efter lød Madklokken, men Bispen troede, at det var Signal til et Angreb paa ham, og red hastigt bort. Næste Dag klagede Bispen paa Aabo Syssels Ting og sagde, at han var blevet jaget af Klostret med Stokke og Knipler«.

I den følgende Uge søgte en Ridder ved Navn Jens Kande, en god Ven af Klostret, forgæves at mægle i Striden. Der aftaltes ganske vist et Møde ved Dover Kirke, hvor Abbeden skulde vise Bispen sine Fribreve; men da Bispen havde hørt et Par Stykker, afbrød han Oplæsningen med Udbruddet: »Alle Eders Breve er ikke en Bønne værd!« Dernæst bandlyste Bispen Abbeden og alle dem, der kaldte ham Abbed; men — Abbeden løste dem af Bandet med det samme.

Saa let gik det dog ikke for Abbed Bo at holde Bispen Stangen, thi denne havde andre og mere virkningsfulde Midler at ty til. I den følgende Uge lod han alle Klostrets Bryder (Gaardbestyrere, Forvaltere) og Landboer (Fæstebønder) stævne, altid til et af de fjernest liggende Steder i Stiftet, og rejste en eller anden Anklage mod dem. Naar de saa skulde værge sig mod denne ved Tylvtered, var deres Naboer stævnede alle mulige andre Steder hen, saa de ingen Mededsmænd kunde finde. Der stilledes dem saa Valget mellem at sige sig løs fra Klostrets Tjeneste eller betale Bispen en vilkaarligt ansat Pengesum, og Enden blev, at de næsten alle opsagde Klostret deres Tjeneste.

Abbed Bo fandt nu, at Vanskelighederne voksede ham over Hovedet, og nedlagde sit Embede (10. Juli 1263); i hans Sted valgtes en ældre og mere sindig Munk, Ture, der tidligere havde været Abbed i Esrom og i Tvis. Men heller ikke han kunde komme nogen Vegne med den hensynsløse Aarhusbisp og fornyede da sin Formands Appel til Paven.

Hvor voldsomt Bispen samtidig tillod sig at fare frem mod Munkene i Øm, ses af Klosterkrønikens Fortælling om Bjørn Munk. Denne skulde sammen med to Lægbrødre drage til Vendland med Heste og andre Varer for at købe Korn (hvorpaa der var stor Dyr-

tid). I Horsens kom Bispens Huskarle over dem, bandt Munken med Reb, lænkede hans nøgne Fødder sammen under Hestens Bug og holdt ham i haardt Fængsel i nitten Uger; han genvandt aldrig siden sin fulde Førlighed. Den ene Lægbroder blev mishandlet saaledes, at han døde faa Dage efter, den anden blev udplyndret og efterladt næsten nøgen.

Under disse Forhold saa Abbed Ture sig nødsaget til at tage imod den Mægling, der tilbødes af de kongeligsindede Bisper Esger af Ribe og Niels af Slesvig, og disse tilvejebragte den 26. November 1264 et Forlig, der anerkendte Bispens Ret til Gæsteri i Klostret i Fastetiden, men kun i meget maadeholdent Omfang: han skulde som sin Formand Peder Elafsøn kun dvæle i Klostret med et ringe Følge af fire Klerke og fem Lægmænd, og ikke udover tre Uger. »Dette blev nu vel lovet i Ord, men ingenlunde udført i Gerning. Thi næste Faste kom Bispen til Klostret med hundrede beredne Mænd og talrigt Fodfolk og var saaledes selv den første til at bryde Pagten«.

Vi vender nu tilbage til *selve Ærkebispestriden*. Da Jakob Erlandsøn kom til Rom, var Pave Urban IV død; hans Efterfølger Clemens IV indtog en mere neutral Holdning i den danske Kirkestrid, som han ønskede at bringe til en heldig Afslutning ved at sende en anset Kirkefyrste til Norden. Valget faldt paa den tidligere Cistercienserabbed Kardinal Guido, en lærd og fredeligsindet Mand. Først i April 1266 satte dog Kardinalen sin Fod paa dansk Grund og fik straks Vanskelighederne at føle. Han søgte forgæves at faa Ærkebispen og Bisp Peder af Roskilde genindsat i deres Embeder, og da dette glippede, stævnede han begge Parter til at møde i Slesvig By den 24. September.

For at undgaa Domsafsigelse fandt nu Kongens i Kirkeretten velbevandrede Raadgivere paa en snild Udvej. Vel var Appel til Paven i al Almindelighed udelukket ved Guidos Fuldmagt; men de rettede da deres Anke mod det Sted, hvor Legaten havde sat dem Stævne, som et for Kongen »mindre sikkert og af mange Grunde mistænkeligt Sted, hvor vi fordum er blevet taget til Fange og holdt i Fangenskab . . . ., sammesteds er ogsaa vor elskede Farbroder Erik, fordum Konge af Danmark, højlovlig Ihukommelse, blevet saaledes medhandlet af sine Avindsmænd, som adskillige af vort Riges Ædlinge ikke er uvidende om. Dette Sted grænser nemlig saa nær op til vore og vort Riges mægtigste Hovedfjender, at vi hverken i egen Person eller ved Fuldmagt trygt vil kunne komme did.«

Ved denne Appel var Brodden paa Forhaand taget af Legatens Dom, og Kongen gjorde da heller ikke noget Skridt til at opfylde denne, der bl. a. gik ud paa Prælaternes Genindsættelse, medens

Spørgsmaalet om Skadeserstatning henvistes til senere Rettergang. Kongens Appel paadrog ham en skarp Tilrettevisning af Paven, men heller ikke denne gjorde nogen Virkning. Guido paalagde da (10. September 1267) Bispen i Lübeck at lyse det store Band over Kongen og hans Moder samt deres mest fremtrædende Tilhængere og fældede samtidig en for Kongen yderst ugunstig Dom i Erstatningssagen.

Stort fik disse Domme ikke at sige, da Kardinalen savnede Magtmidler til at sætte dem igennem. Kongen tilbød dog nu de landflygtige Prælater, at de maatte vende hjem, hvis de vilde forpligte sig til ikke at volde ham nogen Skade ved at indkalde nogen Udlænding til Danmark; Erstatningsspørgsmaalet tilbødes afgjort ved Voldgift. Guido kom slet ikke til at tage Stilling hertil, da han snart efter hjemkaldtes af Paven, der sikkert har været lidet tilfreds med, hvad han havde opnaaet i Danmark.

Det var ikke alene Ærkebispestriden, som Guido ved sin Bortrejse efterlod uafgjort; han skulde heller ikke opleve at se større Frugter af sin Indblanding i Striden mellem Øm Kloster og Aarhusbispen. Munkene i Øm havde sat stort Haab til hans Komme, da han jo ligesom de hørte til Cistercienserordenen, og han tilskrev ogsaa Bisp Tyge et meget skarpt Brev, hvori han opregner alle Klostrets Klager og giver ham et alvorligt Tilhold om at ændre sin Adfærd. »Dette Brev agtede Bispen ikke højere end det bare Møg«, hedder det særdeles udtryksfuldt i Klosterkrøniken. Et nyt Formaningsbrev bar ikke større Frugt, og kort efter flygtede Abbeden bort fra Klostret og dvælede »i en Art Landflygtighed« i Ryd og Løgum Klostre i Sønderjylland eller hos Ærkebisp Jakob i Slesvig By. Kardinalen havde imidlertid overdraget den nyvalgte Bisp Bonde af Slesvig at fælde Dom i Klostrets Mellemværende med Aarhusbispen, og Abbeden opnaaede da ogsaa, at denne domfældte og bandlyste Bisp Tyge den 3. August 1267.

Men hvor lidt ogsaa denne Dom betød over for de virkelige Magthavere i Landet, derom oplyser Klosterkrønikens egne Ord os bedst. »Hvermand kan skønne,« hedder det, »hvor stor Møje og hvor svare Udgifter vi havde af at forskaffe os de ovenfor nævnte Breve; men den oftenævnte Bisp Tyge agtede dem ikke højere end Digt, Løgn og Opspind. Saa stor Tillid havde han til Kongen og Kongens Moder Dronningen, som var de Alverdens Herrer. — — Dem æggede han i den Grad imod os, at de truede os med Plyndring af alle vore Ejendele og sagde, at de vilde drive alle Munke og Lægbrødre ud.«

Det skildres dernæst, hvordan Lægbrødrene paa Klostrets Ladegaarde solgte deres Kvægbestand og Inventar og forlod Klostrets

Tjeneste. »Derfor havnede vi omsider i saa stor Fattigdom, at vi hverken kunde finde Føde eller Klæder. Mange maatte saaledes dagevis gaa rundt paa bare Fødder uden Sko; ja nogle gik endog uden Hoser; adskillige sad uden Kutter i Spisesalen, naar de holdt Maaltid med Brødrelaget. — — Næppe Halvdelen af Brødrelaget dvælede hjemme. Mange Værksteder stod tomme for Mandskab eller savnede Brødrenes Ledelse. Kun faa var der, som ikke tænkte paa Flugt.«

Klostret søger stadig at vinde Tid, fordi det haaber paa Støtte fra en eller anden Kant, men forgæves. »Ak og Ve, hvor ofte har vi ikke gemt i Jorden vore Fribreve, vore Kalke, Kirkens Prydelser og andet af Klostrets fornemste Løsøre, for at det ikke skulde slæbes bort med Vold, og hvor ofte har vi ikke atter gravet dem op igen, for at de ikke skulde raadne og ruste i Jordens Skød!«

Desværre afbrydes Klosterkrøniken paa det mest spændende Sted, og vi faar derfor intet bestemt at vide om Stridens endelige Udgang. Men at Klostret har maattet godkende Bispens Ret til Gæsteri, kan næppe betvivles. 1268 traadte Abbed Ture tilbage, og samtidig er rimeligvis Forliget blevet sluttet mellem Klostret og Bispen; 1270 optræder Kong Erik som Klostrets Værneherre.

Som det var gaaet i denne mindre Kirkestrid, gik det i det hele ogsaa i den større mellem Kongen og Ærkebispen. Striden trak i Langdrag og med den Ærkebispens Landflygtighed. Afgørelsen blev yderligere udskudt ved, at Pavestolen stod ledig i Aarene 1268—1271. Først under den næste Pave, Gregor X, kom det i 1272 til *Forlig mellem Parterne* ved Pavehoffet. Dette kendes kun af et kort Udtog, hvori det hedder, at Ærkebispen »overlod det omstridte kirkeretslige Spørgsmaal til Voldgift af Kirkemænd; kunde de ikke enes, skulde Sagen indstilles til Pavens Afgørelse. Hvad de verdslige Sager angik, skulde baade han og Kongen udvælge fælles Venner til at mægle i Striden. I øvrigt skulde han vende tilbage til Ærkesædet i Lund, naar Kong Erik med en Skrivelse, forsynet saavel med Kongens som med tyve andre danske Stormænds Segl, indestod for hans og hans Mænds Sikkerhed. Mod dem, der under hans Fravær fra Ærkesædet i Lund havde trængt sig ind i Præsteembeder, vilde han handle efter Billighed.«

Ærkebispen oplevede ikke den omtalte Voldgift, idet han paa sin Hjemrejse døde paa Rügen i Begyndelsen af Aaret 1274, og nogen Erstatning har Ærkesædet sikkert ikke opnaaet. Bisp Peder af Roskilde naaede hjem og døde 1277. Jakob efterfulgtes som Ærkebisp af sin Broder Erland, som under Kirkestriden havde staaet paa Kongens Side.

Synderligt andet Udbytte end Ydmygelser og Nederlag havde

Ærkebispen ikke høstet ved sin Strid med Kongemagten; selv hans hensynsløse Forbund med Kronens og Rigets Fjender havde ikke ført ham et Skridt nærmere til Maalet, og Vejlekonstitutionen havde vist sig ganske magtesløs. Det er vanskeligt at følge hans Færd med fuld Sympati, men man kan ikke nægte, at han var en helstøbt Karakter, der satte alt ind paa at føre Kirkens Sag til Sejr. Heller ikke kan man sige, at Kongemagten staar med Palmerne i Hænderne; der er ovenfor anført mange Træk, der tydeligt viser, hvor lovløst og vilkaarligt dens Landestyre ofte var, og hvor meget den almindelige Retssikkerhed lod tilbage at ønske. Der er en dyb Kløft mellem Valdemarssønnernes Styresæt og det Kongeideal, der tegnes i Fortalen til Jyske Lov.

Men syntes Kongemagten ofte at have glemt den Hævdelse af Landefreden og Retssikkerheden, som særtegnede Valdemarernes Styre, var der til Gengæld mange i Folket, ikke mindst i de ledende Storætter, der saa hen til »Kong Valdemars Love« som til den gode gamle Retstilstand, der burde genindføres i Landet. Det er paa denne Baggrund, at Tildragelserne i Erik Klippings senere Kongetid maa ses.

6. Erik Klippings senere Aar (1272—1286).

Under al denne Ufred var den unge Konge vokset op til Mand. Moderen døde først 1282, men allerede i 1270erne maa man sikkert tænke sig Erik som den politisk ledende. Om *Eriks Personlighed* er vi kun lidet underrettede. Rydaarbogen siger, at han »gjorde meget ondt ved at rane fra Kirker og ved ingen Ret at skaffe dem, der havde lidt Vold og Uret. Ogsaa Klostrene udsugede han ynkeligt med sine Heste og Hunde.« Altsaa de samme Klager, som ogsaa havde lydt mod Abel og Christoffer. Af hans Tilnavn kan intet sikkert udledes; Ordet *Klipping* betyder et klippet Faareskind eller en beklippet Mønt; maaske hentyder det til Eriks Forringelse af Mønten; nogen Ros over Kongen indeholder det i hvert Fald næppe. Erik ægtede 1273 Agnes af Brandenburg og fik flere Børn med hende; 1276 hyldedes hans ældste Søn Erik som Tronfølger.

I *Sønderjylland* døde Kongens Fætter Hertug Erik allerede 1272; »Hertugdømmet med Hertugens Søn gaves i Kong Eriks Hænder. Samme Aar den 21. August besatte de Tyske Slesvig By med en talrig Skare, og den 27. August drog de atter bort med Tab af nogle af deres Hærmænd, men med stort Bytte af ranet Fæ af forskellig Art.« Disse Rydaarbogens Ord viser, at de holstenske Grevers For-

Kong Erik Klipping og hans Moder. Miniature i Staden Tallins (Revals) Eksemplar af Lübske Ret fra 1282.

søg paa at tiltage sig Formynderskabet for den lille Valdemar Eriksøn aldeles mislykkedes. De fyrstelige Len i Halland og Bleking havde Kongerne alt tidligere inddraget; Svendborg og Langeland købte Kongen efter Hertug Eriks yngste Broder Abels Død 1279 af hans Datters mødrene Frænder, idet Datteren selv gik i Kloster.

Kong Eriks Magtstilling var nu saa betydelig, at han ogsaa med Held kunde blande sig i de *svenske Forhold.* Her havde Kong Valdemar ondt ved at hævde sig over for sine Brødre efter Birger Jarls Død (1266); hans Dronning Sofie, Erik Plovpennings Datter, opæggede ham ifølge den svenske Rimkrønike mod dem. Det hedder i denne om Valdemars Broder Hertug Magnus:

Hertugen vilde da mere raade,
da toge de først til at skilles baade,
og Konningen vilde ham ikke lade
raade mere end vel til Maade.
Dronningen bar og til dem (Svogrene) Nag,
de gjorde hende sjælden til Behag.
Konningen var stolt og fager,
og Hertugen noget sort og mager,
thi kaldte hun ham Kedelbøder....

Dronningen skulde dog snart faa andet at tænke paa ved den Forargelse, som hendes letsindige og flygtige Mands Adfærd vakte. Hendes to yngre Søstre Agnes og Jutta var indtraadt i St. Agnetes Nonnekloster i Roskilde og havde begge været Priorinder her; men de havde ikke »Klosterkød«, som Huitfeldt udtrykker sig, og forlod begge Klostret efter nogle Aars Forløb til Trods for pavelige Trusler. Jutta drog til Sverige for at besøge sin Søster; herom melder den svenske Rimkrønike:

Den Tid hun til Sverige kom,
da var hun ikke uden som
en Engel vaare af Himmerig,
saa var hun stolt og faverlig.
Hun kom did med Hæder og Somme (Ære),
og alle favnede hendes Komme.
Med Konningen blev hun da saa kær,
at han kom hende altfor nær.
Ret som Dronningen det forstod,
rødmede hun som Rosenblod
og blegned atter om sine Kinder:
Ak ve, den Sorg jeg aldrig forvinder,
sagde hendes Søster, ve er mig ee (stedse),
at hun skulde nogen Tid Sverige se.

Da Valdemar kom hjem fra den Pilgrimsrejse til Rom, som han til Bod havde maattet gøre, rejste hans Brødre med dansk Hjælp aabent Oprør mod ham og slog ham aldeles ved Hova (1275). Erik Klipping blev dog snart uenig med Magnus, der nu antog Kongenavn:

Konning Erik og han de blev usaatte,
fordi han krævede det Sølv, han ham aatte (ɔ: skyldte)
for det Folk, han havde ham laant
og med hannem til Hova sendt,
det krævede han og kunde ej faa.
Det var det, dem skiltes oppaa.

Magnus hærgede i Halland og Skaane, men blev ved Rynebro slaaet tilbage af Drosten Uffe Nilssøn. Næste Sommer var det de Danskes Tur at hærge i Sverige, hvortil den landflygtige Kong Valdemar æggede dem:

Til Konningen af Danmark red han da
og tænkte alt Riget atter faa
og vilde ej have det som det var liget,
og fulgte hans Hær op i Riget.
Det var deres næste Ærende,
at de brændte i Finved og i Værende.

Den danske Hær holdt sig dog ikke til disse Grænselandskaber, men drog langt op i Västergötland, brændte Skara og belejrede Aksevallä. En Deling vovede sig helt op til Kongsgaarden Etaka mellem Vänern og Vättern, men blev her overfaldet af de Svenske, mens de

gave sig alle fuld god Trøst
og havde deres Plader af sig løst
og sadde ved Bord og finge sig Mad. — —
— — Bordene blev da raskelig skudt,
og mangen Dør sønder brudt. — —
— — Deres Ørs (Stridsheste) blev da raskelig hent',
mangen Plade blev der uspændt,
de komme alle til deres Heste
og bandt deres Hjælme til deres Bedste.

Paa svensk Side kæmpede bl. a. den hallandske Stormand Peder Porse; af de Danskes Anførere blev Palne Hvid taget til Fange,

fordi han monne ustyrlig rende
fra sine Seller (Svende) og fulgte ej dem,
fordi da red han fangen hjem.
Der kom da sammen saa haard en Leg.
Mangen lukt Brynje bleg
blev farvet med Mandeblod fuld rød,
Ørs bleve paa baade Sider død.
De Danske blev der fangne fleste.

Den anden danske Anfører, Bent af Alsø, slog sig derimod igennem paa sin ypperlige Stridshest.

Hvo slig en Ridder skal bestaa,
han skal ej træde Perler imeden,
saafremt han da vil levende deden (derfra).
Da han formaaede ej længer stride,
ufangen lod de ham deden ride.

Magnus maatte dog indrømme sin Broder det halve Rige. Men Erik Klippings Venskab for Valdemar kølnedes hurtigt; han nærmede sig stærkt til Magnus og lod ham i Ro afsætte Valdemar; Kongerne mødtes ved Rigernes Grænse og holdt store Turneringer. Rimkrøniken melder:

Af mandig Magt og svarlig Styrke
viste Riddere deres Leg,
danske og uplandske mellem sig,
med Dyst, saa Stængerne ginge sønder,
og Ilden fløj som om andet Tønder
af deres Hjælme af mangt et Stød.

Krøniken dvæler særlig ved Dystløbet mellem Peder Skaaning og Holmger Karlsøn samt mellem Magnus Dyssevold og Erengisl Plade og skildrer med national Stolthed, hvordan

> den uplandske vandt og Danen faldt,
> jeg tænker han fik fuld ondt et Fald,
> og misted baade Ørs og Penningesæk,
> skammelig laa han skiden i den Dræk.

Allerede i det foregaaende er der givet adskillige Eksempler paa den *retsløse Tilstand*, der selv i Fredstider og endnu mere i Fejdetider herskede i Landet, og disse kunde let mangedobles. Saaledes blev i Begyndelsen af Erik Klippings Kongetid Bisp Elav af Børglum tillige med sin Domprovst dræbt i Hvidbjerg Kirke af Herremanden Jens Glob, og talrige er Folkevisernes Skildringer af Drab, ofte ligesom det sidstnævnte af saa graverende Art, at de selv efter Landsloven hørte til de saakaldte *Ubodemaal*, ɔ: ikke kunde sones med Bøder. Her skal kun mindes om Viserne om, hvordan Tule Vognsøn hugger sin Faders Banemand ned i Lunde Kirke, og hvordan Hr. Torben fældes bag sin Plov; i intet af Tilfældene tales der om Straf for disse voldsomme Brud paa Kirke- og Plovfred.

Forbrydere i Galgen og Stokken. Kalkmaleri fra Tirsted Kirke paa Lolland, ca. 1400.

Dette hænger nøje sammen med visse Mangler i Landets Retsforfatning, som ogsaa Jakob Erlandsøn var stærkt inde paa i sine Klagepunkter mod Kongen. Straffelovgivningen bar endnu i ikke ringe Grad Præg af at være et Kompromis mellem Oldtidens Blodhævn og Samfundets (Herredets, Syslets, Landets) Ønske om at begrænse de stadige Ætfejder og bringe dem ind under fredeligere Former; Rettergangen i Kriminalsager egnede sig ikke saa meget til at sikre Sandhedens Erkendelse som til at fremskynde en for Samfundet antagelig Afgørelse af Sagen, der kunde gøre Ende paa Ufreden.

Derfor kunde stadig de fleste Voldsforbrydelser sones med Pengebøder, og i Ly heraf maa ogsaa ses den anklagedes almindelige Ret til at sværge sig fri for Sigtelsen med et vist Antal Medsmænd, der absolut var det hyppigste retslige Afgørelsesmiddel, selv om Landslovene i visse Tilfælde foreskrev Kendelser af Nævninger eller Sandemænd.

Det afgørende Punkt var dog særlig Vanskeligheden ved at haandhæve de paa Tinge afsagte Domme. Landskabslovene kender intet andet Middel end, at Tingalmuen fradømmer den, der modsætter sig Rettens Gang, hans *Mandhelg* (borgerlige Ret og Ære), hvorved han ifalder en Art Fredløshed. I et gammeldags sluttet Bondesamfund havde dette muligvis været af stor Virkning, men om det betød synderligt over for de mægtige, højt op over Almuen ragende Stormænd, der ofte havde Gods paa mange Steder i Riget, er mere end tvivlsomt. Allerede tidligere havde man derfor tillagt Kongen Ret til gennem en Ombudsmand eller Foged at fremskynde Retsafgørelserne, bl. a. ved at denne idømte de mod Retten genstridige Personer Bøder. Man havde dog ingen Garanti for Ombudsmandens upartiske Optræden, og de skarpe Bestemmelser mod dennes Myndighedsmisbrug, der findes i den ovenanførte Forordning fra Abels eller Christoffers Tid, tyder paa, at sligt ikke var ualmindeligt i det daglige Liv. Ogsaa Ombudsmandens Stilling som Opkræver af de haarde kongelige Skatter maatte svække Sympatien for ham og hans Embede; en Folkevise, der dog muligvis først tilhører Dronning Margrethes Tid, skildrer, hvordan Hr. Tidemand

rider til Sønderherreds Ting
og kræver ud Skat af Ædeling:

Syv Skæpper Rug af Hvermands Plov,
hvert fjerde Svin af Oldenskov,

og Visens Digter lader os ikke i Tvivl om, hvem han holder med:

Op da stod den gamle Mand:
Den Skat vi aldrig udgive kan.

Og førend vi skulde den Skat udgive,
før skulde hver Mand paa Tinget blive.

I Sønderherreds Bønder, staar sammen i Ring!
I lader ikke Hr. Tidemand levende af Ting!

Det første Slag den gamle Mand slog,
han slog Hr. Tidemand ned til Jord.

Nu ligger Hr. Tidemand, hannem rinder Blod,
endnu gaar Ploven i sorte Jord,
og end gaar Svin paa Oldenskov.
Det lover alle de Sønderbo.

Upartiskhed og Uafhængighed kunde man da snarere vente at finde hos selve Rigets Styrer, og at Kongen opfattede sig selv som *Rettens øverste Haandhæver* i Landet, saaledes som hans Embede udmales i Jyske Lovs Fortale, er utvivlsomt. Ogsaa Lovene gav ham stor Myndighed i saa Henseende. Saaledes hedder det i § 13 i Abels ovennævnte Forordning: »Om nogen sidder tre af Kongen udstedte Advarselsbreve overhørig, da skal Kongen fyldestgøre den skadelidte og give ham tre Mark for hvert Brev til at godtgøre ham hans Skade

Erik Klippings Segl og Modsegl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

med, samt lade Overtræderens Hovedlod inddrage og straffe ham efter sit eget Tykke.«

Det var en stor Magt, der saaledes var lagt i Kongens Hænder, men hvem indestod for, at Kongebrevene ikke kunde misbruges? Under den store Kirkestrid ses talrige Eksempler paa, at Kongen benytter dette Magtmiddel i partipolitiske Øjemed. I det hele viser Tidens Historie os med stor Tydelighed, at Udviklingen hastigt bevægede sig bort fra det i en vis Forstand demokratiske Bondesamfund og den patriarkalske Kongemagt, som endnu Landskabslovene fra Valdemarstiden hovedsagelig tegner os, og at Dannelsen af en ny Stormandsklasse allerede var vidt fremskreden.

Det er allerede skildret i det forudgaaende Afsnit, hvorledes man ogsaa i Oldtid og ældste Middelalder havde kendt til *Storætter,* der hævede sig højt over Bondesamfundet som dettes lokale Ledere, ligesom Kongens væbnede *Hærfølge* (Hird) gaar tilbage til Oldtiden. Af disse to Elementer vokser efterhaanden i 12.—13. Aarh. den ny *Stormandsklasse* frem — en Udvikling, der hænger nøje sammen med Hærvæsenets ændrede Kaar. Den gamle af Bønder sammensatte Ledingshær med sit talrige, men mangelfuldt udrustede Fodfolk havde

Skjoldefrise fra ca. 1300 i Sorø Kirke. Vaabnene tilhører en Gren af Hvideslægten.

i stedse stigende Grad vist sig utjenlig til Krig; Afgørelsen i Slagene fremkaldtes mere og mere ved det sværtrustede Rytteri, hvis overvældende Virkning første Gang havde lagt sig for Dagen i Slaget ved Fotevig (1134). I den ny Hærmands- eller Herremandsklasse indtraadte alle saadanne Bønder, der vilde paatage sig den Byrde at gaa personligt i Leding, hver Gang denne udbødes; de aflagde Troskabsed til Kongen som deres øverste Krigsherre og dannede saaledes en stærkt udvidet Hird, spredt rundt i Landet, i Modsætning til den gamle Hird, der var Kongens personlige Hærfølge, og sikkert ofte varetagende en Ombudsmands Hverv i den Egn, hvor de var bosat. — Men idet der tillige var opstaaet en lille faatallig Overklasse af Rigets »Høvdinge« (de fyrstelige Lensmænd og Bisperne), havde disse ogsaa faaet Ret til at tage sig »Mænd« paa samme Maade som Kongen, og dermed var aabnet Mulighed for en Række Konflikter, der bl. a. indtraadte i den store Ærkebispestrid. Disse »Mænd« eller »Herremænd« havde Skattefrihed for deres Ejendomme til Gengæld for den udvidede Ledingspligt og fik ogsaa en Del af de retslige Bøder, som deres undergivne maatte blive idømt.

Idet nu de større og mere krigerske Bønder saaledes hævede sig op over Mængden, sank den jævnere Bondestand, baade Selvejere og Fæstebønder, til Gengæld ned i et lavere Plan ved at maatte skatte til Kongen eller en anden af »Herrerne« af deres Jord, og idet Bondestanden samtidig optog Trællene, der ved denne Tid under Kirkens Indflydelse helt forsvinder som Stand og efterhaanden gaar op i Husmændenes og Indsiddernes talrige Klasse, maatte ogsaa dette bidrage til at sænke dens Niveau som forholdsvis ukrigersk i Sammenligning med Overklassen og derfor trængende til en Herres Værn i retslig Henseende. Hvis dette Værn svigtede, som det f. Eks. viste sig for Øm Klosters Fæstebønder under Fejden med Aarhusbispen, var disse saare uheldigt stillede over for Magthavernes Overgreb.

Alle disse Forhold maatte ifølge Sagens Natur virke opløsende paa de gamle stedbundne Bondesamfund i Riget, men de indeholdt dog ogsaa nyskabende Elementer. Den lokale Særfølelse havde hidtil væsentlig haft sin Modvægt i Kongedømme og Kirke som de for hele Riget fælles Institutioner, men nu begyndte ogsaa den ny Herremandsklasse saa smaat at udvikle sig til en for alle de enkelte »Lande« fælles Rigsstand. Ganske vist var den paa en Maade kun en udvidet Hird, men dens Talrighed og det Element af Styresmænd og Storbønder, som indgik i den, og som var vant til at optræde som Almuens Ordførere paa Tinge, medførte dog, at de ny »Herremænd« ingenlunde følte sig knyttede med saa faste Troskabsbaand til Kongen som de gamle Hirdmænd, hans personlige Hærfølge. Ogsaa det Forhold, at de lønnedes med Skattefrihed og ikke som de gamle Hirdmænd med Sold, maatte styrke deres Selvfølelse over for Kongemagten og fremme deres begyndende Opfattelse af sig selv som en Rigsstand.

Denne Opfattelse var heller ikke helt fremmed for Kongerne selv. Allerede Valdemarerne havde oftere sammenkaldt Stormandsmøder til Drøftelse af vigtige Sager, saasom Hylding af Tronfølger eller Ændringer i Lands Lov og Ret, og i Christoffer I's Tid var disse Møder, der betegnes med det latinske Ord *parlamentum* (Samtale) eller det danske Ord *Hof,* blevet en fast aarlig Institution. Det ses af Jakob Erlandsøns Klager, at Kongen netop i dette bredere Lag af Herremænd søgte sin Støtte imod de høje Prælater. Ofte har sikkert Herremændene optraadt som den dem undergivne Almues Talsmænd og netop herpaa støttet deres Modstand mod ulovlig Optræden fra Kongens Side.

Der fandt da i disse Aar en stadig Tovtrækning Sted mellem Kongen og Herremændene, snart under blidere, snart under skarpere Former. Allerede Valdemarerne havde søgt at opretholde den gamle af Knud den Store givne Hirdlov *(Vederlov)* som gældende for Forholdet mellem Kongen og hans Mænd, hvorved den første særlig i Tilfælde af Majestætsforbrydelse fik en umaadelig Magtfylde over for de sidste. Det var dog stedse vanskeligere at haandhæve denne Hirdlov eller Gaardsret som gældende Ret for saa stor en Kreds af Herremænd, og man søgte navnlig at erstatte Kongens Ret til ved Hjælp af et vist Antal Mededsmænd at afgøre Sagen til sin Gunst ved at lade Nævn af Kongsmænd dømme; en Forordning af 1276 giver Regler for Udtagelse af saadanne Nævn. Men det lyder allerede som et Stormvarsel, naar det i Afskriften af vedkommende Lov bemærkes, at naar Kongen ved denne fik Ret til at udnævne de sværgende, »behagede dette ikke nogen i Riget undtagen de faa,

som var til Stede ved Raadsmødet, men de andre holdt paa, at det var den anklagede, der burde udnævne de sværgende«.

Heller ikke Kongens Forsøg paa at faa sin lille Søn hyldet som Tronfølger paa det samme »Hof« synes at have faaet udelt Tilslutning; bl. a. skal Rigets Marsk, Stig Andersøn, have nægtet ham Hylding. Men foreløbig var Kongen dog den stærkeste, og i Aarene 1276—1282 synes han endog at have sat sig ud over Sammenkaldelsen af disse Stormandsmøder og at have styret aldeles enevældigt.

Reaktionen herimod kom i Aaret *1282,* da Kongen paa et *Møde i Vordingborg* med »Rigens bedste Mænd« den 19. Marts maatte love, at der skulde holdes »Hof« ved Midfastetider hvert Aar; at ingen skulde fængsles, uden han var lovlig dømt eller grebet paa fersk Gerning i visse grove Forbrydelser; at han (Kongen) ikke vilde sende nogen sit Brev, medmindre vedkommende havde siddet lovlig Stævning for Herreds- og Landsting overhørig.

Disse Bestemmelser udformedes nøjere paa et nyt *Rigsmøde i Nyborg* den 29. Juli, hvor Erik maatte udstede et mere detailleret *Kongeløfte,* ifølge hele sin Form en Forløber for de senere Tiders Haandfæstninger. Foruden de nævnte Løfter maatte Kongen ydermere tilsige, at ingen skulde straffes med Pengebøder eller paa anden Maade ud over, hvad Lovene bestemte, og Formerne for Kongens Retsforfølgelse af de mod almindelig Dom opsætsige fastsattes nøjere. Endvidere maatte Kongen love ubrødelig at overholde Kong Valdemars Love (hvormed menes hele den bestaaende Retstilstand) og tilbagekalde alle Misbrug, der stred herimod; navnlig indskærpedes det, at Bøndernes Ægt (Pligtkørsel) for Kongen og Kongehuset ikke maatte strække sig ud over Herredsgrænsen, og at Bønderne ikke uden i Nødsfald maatte tvinges til at bygge eller bøde paa Kongens Gaarde, Møller o. l.; endvidere forbødes Ombudsmænds Myndighedsmisbrug samt Voldgæstning hos Kirke- og Lægfolk. Det forbødes at paalægge Købmænd nye Byrder, og Kirken skulde nyde alle de Friheder, den havde paa Kong Valdemars Tid.

Hvad der ligger bag ved denne fuldstændige Ændring i Kongens Magtstilling, tillader de mangelfulde Kilder os ikke at dømme om; kun saa meget er vist, at ved disse Bestemmelser, der tilsigtede at hindre Kongens vilkaarlige Styre og nøde ham til at raadspørge en Rigsforsamling i alle vigtige Spørgsmaal, traadte Danmark ind i *de* europæiske Staters Række, hvor man ved forfatningsmæssige Rigsinstitutioner søgte at begrænse Kongens Magt, og man har derfor ikke uden Grund sidestillet dette Erik Klippings Kongeløfte med Englands *magna charta,* der grundlagde dette Riges konstitutionelle Forfatning. Det er tydeligt, at Rigsforsamlingen, »Parlamentet, som

kaldes Hof«, opfattedes som Repræsentation for alle Kongens Undersaatter; om nogen indbyrdes Stænderforskel tales der ikke. Men det er lige saa øjensynligt, at det ikke var den menige Mand, der førte Ordet paa disse Rigsmøder, men »de bedste Mænd i Riget, baade læge og lærde«.

Den afgørende Betydning af det skete ligger deri, at der nu for første Gang var skabt et fast Organ for Rigsenheden ved Siden af (og i Modsætning til) Kongemagten; heraf fulgte ogsaa, at den gamle Vederlov væsentlig havde tabt sin Betydning. Først i det 14. Aarh. fik det ny Organ et til dets Virkeomraade passende dansk Navn, nemlig *Danehof*, — et Navn, der tydeligt tilkendegiver, at Rigsmødet ikke alene maa opfattes som en Forsamling af Kongsmænd, men som en virkelig Rigsrepræsentation.

I de følgende Aar fortsattes disse Rigsmøder, og nye Love vedtoges, bl. a. indeholder Helsingborgforordningen af Marts 1283 de ældste kendte Bestemmelser mod Overdaadighed i Klædedragt og i Drik; det hedder her bl. a.: »Ingen maa bære Klæder udskaarne i smaa Stykker; — — ingen maa pryde sine Klæder med Guld og Sølv uden Kongen og hans Børn; vil nogen bære sine Klæder et Aar eller mere, skal det ingenlunde lægges ham til Last«. Endvidere forbødes Salg af tysk Øl til Fordel for det hjemmebryggede. For at hindre Voldgæstning paabødes desuden Opførelse af Kroer.

Hvor mange af alle disse Bestemmelser der virkelig er blevet gennemført, ved vi ikke; navnlig m. H. t. Luksusforordningernes Virkning er der med senere Tiders Erfaringer for Øje nogen Grund til at rejse Tvivl. Derimod kan der næppe være delte Meninger om, at Forordningerne er blevet aftvunget Kongen, især naar man ser, hvordan Rigsmøderne samtidig støtter Kongens Fjender blandt hans egne Frænder i deres Krav paa Len eller Arv. I 1283 maatte Kongen forlene Hertug Eriks ældste Søn Valdemar med Sønderjylland og den for længst afdøde Grev Niels' Søn Jakob med Nørrehalland, og paa Rigsmødet 1284 tilkendtes ogsaa Erik Plovpennings Døtre den Arv, som saa længe var blevet forholdt dem.

Alt dette maatte være til største Misnøje for Kongen, der saa sine personlige og dynastiske Interesser i høj Grad truede og derfor ogsaa søgte at knibe udenom. Arven til Enkedronning Ingeborg af Norge undlod han at udlevere, da Forholdet til dette Rige atter var blevet spændt, idet Kong Erik i 1284 havde tiltraadt det nordtyske Landefredsforbund, hvis Brod især var rettet mod Norge; baade i Danmark og i Nordtyskland var man nemlig yderst utilfreds med den norske Stormand Alf Erlingsøns Vikingefærd i de danske Farvande, hvorom Folkevisen melder:

Og sønden sejle de tyske Mænd
baade med Mel og Malt,
men Alf han ligger i Øresund,
han tager det fra dennem alt.

De nordtyske Stæder sluttede dog snart under svensk Mægling Forlig med Norge, og baade den norske og den svenske Konge støttede nærmest de danske Fyrstelensmænd. Med Hertug Valdemar udbrød 1285 aaben Strid; Hertugen krævede bl. a. Øen Als og alt Krongods i Hertugdømmet; men denne Gang dømte Danehoffet til Gunst for Kongen, — et Tegn paa, at dennes Magt nu atter var i Stigen; da Hertugen søgte at tage sig selv til Rette, drog Kongen med væbnet Magt ind i Sønderjylland; Valdemar og hans Drost vilde flygte til Sverige, men blev taget til Fange undervejs og sat i Taarnet paa Søborg. Et halvt Aar efter frigaves dog Hertugen paa ret gunstige Vilkaar og forlenedes paa ny med Hertugdømmet paa et Møde i Nyborg den 31. Marts 1286.

Bag ved alle disse Tildragelser maa have ligget *voldsomme Brydninger og Partidelinger* blandt Landets Stormænd, som vi ikke er i Stand til at udrede i det enkelte; men Kongen maa have skabt sig et Antal mægtige Dødsfjender blandt de store i Landet, og disse sammensvor sig nu imod ham for at rydde ham af Vejen. St. Ceciliæ Nat (22. November) 1286 søgte Kongen under en Jagt i Viborgegnen Nattely i Landsbyen Finderup; her fandt de sammensvorne ham og dræbte ham.

At det var et politisk Mord, kan der næppe herske nogen Tvivl om; kun den senere Ærkebisp Jens Grand antyder (i Procesakterne i Sagen mellem ham og Erik Mændvéd), at Kongen blev dræbt paa et natligt Elskovseventyr. Dette Motiv har saa senere Folkevisen med sit Hang til at erstatte politiske med personlige Konflikter grebet og digtet videre paa, idet ogsaa Marsk Stigs Had til Kongen forklaredes ud fra personlige Motiver (at Kongen havde forført hans Hustru). Herhen hører ogsaa Jyske Krønikes Udsagn om Kong Erik: at han var liderlig og krænkede Ædlingernes Hustruer.

De danske Aarbøger melder kun ganske kort om Kongemordet; fyldigst er Rydaarbogen, der beretter, at »Kong Erik blev dræbt paa sit Leje i St. Ceciliæ Nat af sine egne Mænd, som han havde elsket mest, og der blev tilføjet ham 56 Saar«. En svensk Aarbog fortæller, at Kongen »blev dræbt med Svig; da han nemlig for Jagtens Skyld søgte til en vis By og havde lagt sig til Ro i en Lade med aaben Dør, trængte syv Mænd ind i Løn, slukkede Lysene og tog Kongen af Dage.« Hermed stemmer i det hele den sikkert omtrent samtidige kongeligsindede Folkevise, der uden at nævne de skyldiges Navne udførligere udmaler Forberedelserne til Drabet og dette selv: hvordan

»der er saa mange i Danmark, som alle vil Herrer være«, og hvordan de sammensvorne »lode dem Klæder skære udi Graamunkes Lige« og »rede dem op ad Land deres rette Herre at svige«.

De ginge dem i Laden ind,
som Vokslys stod og brunde,
de ledte op den unge Konge,
saa usæl de ham funde.

Kongen beder sin Kammermester Rane om Hjælp, men:

Det var Ranild Jonsøn,
han hug i Bord og Balk,
det vil jeg for Sanden sige,
han værged sin Herre som en Skalk.

Naivt lader Visens Digter Drabsmændene selv udtrykke deres Forfærdelse over Udaaden:

De stak ham ind ad Hærde
og ud ad venstre Side:
»Nu have vi den Gerning gjort,
al Danmark bær for Kvide.«

Endelig slutter han med at fortælle, hvordan Kongens »liden Smaadreng« bringer Dronningen i Skanderborg Tidende om Drabet, og lægger ham de manende Ord i Munden:

Vogte I vel Eders Rige,
og vogte I vel Eders Bo!
Vogte I vel Eders unge Søn,
al Danmark skal styre og raade!

Dette var dog lettere sagt end gjort, thi Visens Digter havde tydeligt nok Ret, naar han som Baggrund for den mørke Skildring af Kongemordet lod Omkvædet forkynde Vers for Vers:

Fordi stander Landet i Vaade.

7. Erik Mændvéds Barndom og Strid med Ærkebispen (1286—1302).

Atter var Landets lovlige Konge et umyndigt Barn: Erik Klippings ældste Søn Erik var ved Faderens Død kun tolv Aar gammel. Men atter skulde det som ved Christoffers Død vise sig, at Kongedømmet var stærkt nok til uskadt at gennemgaa en saadan Krise.

Den unge Konges naturlige Værge var *Enkedronning Agnes,* og ved hendes Side stod Drosten Peder Hoseøl (ɔ: Hosebaand) og

Kansleren Magister Morten. Regeringens første Opgave maatte være at opspore og afstraffe Drabsmændene; men dette var ingen let Sag. Den anførte Folkevise taler — bortset fra Rane Jonsøn — kun i ubestemte Udtryk om de »mange i Danmark, som alle vil Herrer være«; snart samlede Regeringens Mistanke sig dog om bestemte Stormænd, uden at det nu er Forskningen muligt at afgøre, hvor gode Grunde den havde for sin Anklage. Blandt de sigtede fandtes dog ikke Eriks mægtigste Modstander Hertug Valdemar; selv om Regeringen muligvis har haft ham mistænkt, tog den klogeligt det

Erik Mændvéds Segl og Modsegl. Ørnene ved Siden af Rigsvaabnet hentyder til hans Moder Agnes af Brandenburg. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Parti at vinde ham ved nye Indrømmelser og ved Løfte om Formynderskab for den unge Konge. Støttet hertil indtog Regeringen en stærk Stilling paa det Danehof, der samledes i Nyborg ved Pinsetid 1287.

Her modtog den unge Konge først Ridderslaget af sin Morbroder Markgreve Otto af Brandenburg; men dernæst skred man til de alvorligere Sager, nemlig *Retsforfølgelsen mod Kongemorderne.* At det tilkom et Rigsnævn af Kongsmænd fra alle Landsdele ved sin Ed at udlægge de skyldige, var uomtvisteligt; men Spørgsmaalet, om det var Kongen eller de anklagede, der skulde have Ret til at udpege dette Nævn, havde netop i de foregaaende Aar været Genstand for heftig Strid. Dog, i Øjeblikket havde Kongemagten Overtaget; Kongen udtog selv paa Danehoffet Nævningerne, og disses store Flertal udlagde saa ni navngivne Mænd som skyldige i Kongemordet; dog sigtedes kun en af dem, Arved Bentsøn, for personlig at have lagt Haand paa Kongen. Danehoffet afsagde da den Kendelse, at disse ni Mænd som Majestætsforbrydere havde forbrudt Liv og

Gods; efter gammel dansk Ret kunde de dog undgaa Livsstraffen ved at fly af Lande som fredløse Mænd. De betydeligste af de domfældte var Grev Jakob af Halland og Marsken Stig Andersøn samt Kammermesteren Rane Jonsøn.

De dømte nedlagde, næppe helt uden Grund, Indsigelse mod Dommens Retsgyldighed, paastod sig sagesløse og klagede over, at man havde nægtet dem Ret til at sværge sig fri. Malende, om end næppe fuldt historisk, skildrer en anden Folkevise Marskens urolige Drømme inden Danehoffet:

»I Morgen skal Hoffet holdes
for sønden ved den Aa;
volder det Krist i Himmerig,
hvem Kongens Død gælder paa.«

Efter et haanligt Ordskifte paa Danehoffet mellem Dronningen og Marsken træder den unge Konge selv op:

Det da svared det Kongens Barn,
han mælte et Ord med Ære:
»Marsk Stig, du skal af Landet rømme,
om jeg skal Kronen bære!«

Men fyndigt lyder Marskens Gensvar:

»Skal jeg af Landet rømme i Aar
og ligge i Skygge og Skjul,
da skal jeg min Føde af Danmark hente
baade Vinter, Sommer og Jul.

Og skal jeg nu af Landet rømme
og ligge paa Vandet hint kolde,
da skal jeg saa mange til Enker gøre
og mest iblandt Fruer saa bolde.«

De fredløse søgte Tilflugt hos den norske Konge, der overlod dem Grænseborgen Konghelle ved Götaelven og tog dem alle undtagen Arved Bentsøn under sit Værn. Herfra hærgede de i de følgende Aar paa de danske Kyster. I 1289 optraadte ogsaa selve den norske Flaade i de danske Farvande, brændte Helsingør, hærgede paa Amager og paa Hven, men havde Uheld med et Angreb paa Skanør; de fredløse angreb Samsø og brændte Taarnborg ved Korsør, Skelskør og Nykøbing paa Falster.

Ogsaa i de følgende Aar fandt af og til norske Hærgetog Sted; men værre var de fredløses Plyndringer, især efter at de havde slaaet sig ned paa forskellige Steder i Danmark selv. Grev Jakob opførte

Hjælm.
Banken, hvorpaa Fyrtaarnet ligger, er sikkert en Levning af Marsk Stigs Borg.

en Borg ved Hunehals i Halland; andre satte sig fast paa Samsø og Sprogø; navnkundigst er dog Marsk Stigs Borgbygning paa Øen Hjælm, der malende skildres i en Folkevise:

»Vi ville os bygge et Hus paa Hjælm,
vi frygte ej Kongen af Danmark selv.

Vi bygge det højt over alle Tinde,
al Danmarks Magt det ej skal vinde.«

Og et Vers i en anden Folkevise giver et slaaende Udtryk for den fredelige Agerbrugers Rædsel ved Synet af den ny Røverrede:

Bonden gaar ad Marken ud,
og skulde han saa sit Korn:
»Hjælp nu, Gud Fader i Himmerig,
har Hjælm nu faaet Horn?«

De fredløse indskrænkede sig endda ikke til Hærgninger og Plyndringer; Fund paa Hjælm viser, at de ogsaa til Skade for Kongen lod slaa falsk Mønt, som de udbredte overalt i Riget. Det hjalp ikke stort, at enkelte af Røverne blev fanget og henrettet; saaledes maatte den norske Fribytter Alf Erlingsøn i 1290 klæde Hjul og Stejle uden for Helsingborg. De fredløse var Herrer til Søs og gjorde alle Farvande usikre. Særlig om Marsk Stigs og Rane Jonsøns Skikkelser har Folkets Sagn og Digtning spundet sit Straaleslør. En Folkevise, der næppe tør opfattes som historisk, skildrer, hvorledes Rane bortfører »Markgreven«s Datter; et træffende Billede af de fredløses usikre Kaar giver Ordskiftet mellem Rane og hans Fæstemø:

»Havde I ladet Kong Erik leve,
da havde vi vel i Landet bleven!«

Han slog hende over Tavlebord:
»For Gæster (ɔ: fremmede) skulde man føje sine Ord!«

Møntplaketter og -materiale fundet paa Hjælm. Møntsamlingen.

Han slog hende ved Kind saa rød:
»Jeg voldte ikke Kong Eriks Død!

Skoven har Øren, og Marken har Øven (Øjne),
min Jomfru vi ere af Landet dreven,
imeden vi er udlagt baade fra Venner og Frænder.«

I Folkesagn udmales Ranes sørgelige Død og Marskens lønlige Jordefærd; historisk vides intet andet, end at Marsk Stig døde paa Hjælm 1293, og at Rane 1294 blev lagt paa Hjul og Stejle ved Roskilde.

Under al denne Ufred havde Hertug Valdemar atter ændret sin Holdning, sikkert af Skuffelse over, at han havde maattet nøjes med Titel af Formynder uden virkelig Indflydelse. 1289 gjorde Drosten Peder Hoseøl et mislykket Forsøg paa at tage ham til Fange, hvad der næppe har stemt Hertugen blidere; han støttede fra nu af aabent de fredløse, og hans yngre Broder krævede Langeland af Kongen. Snart skulde den unge Kong Eriks vanskelige Kaar yderligere forværres ved en ny Ærkebispestrid.

Paa *Ærkesædet* var i 1289 efter den gamle Jens Dros' Død ved Domkapitlets Valg sat Domprovsten i Roskilde *Jens Grand*, en anset Teolog og kanonisk Jurist, nær i Slægt med Jakob Erlandsøn og med adskillige af de fredløse, og utvivlsomt sympatiserende med disse; han havde allerede som Domprovst været i Konflikt med Erik Klip-

ping. Regeringen søgte at sikre sig mod ham ved at afkræve ham et højtideligt Løfte om at tjene Kongen tro; dette Løfte mente Jens Grand at kunne slippe udenom ved paa sin paafølgende Romerrejse at frasige sig Valget og modtage Embedet direkte af Pavens Haand.

Efter sin Hjemkomst (1291) genoptog han de gamle Odense- og Vejlestatutter fra 1245 og 1256 og indsendte endog de sidste til pavelig Stadfæstelse. Samtidig traadte han ogsaa i Jakob Erlandsøns Fodspor ved at nægte Kongen Ledingsfølge, og det hed sig, at han havde mødtes med Marsk Stig og ægget Nordmændene til at fortsætte Krigen. Den unge hidsige Konge tog da den skæbnesvangre Beslutning at fængsle Ærkebispen; dens Udførelse overlod han sin yngre Broder Junker Christoffer, hvis listige og hensynsløse Optræden ved denne Lejlighed just ikke taler til Fordel for hans Karakter.

Jens Grands Segl. Efter »Danmarks Riges Historie«.

Om Jens Grands Fængsling er bevaret en samtidig Krønike i gammel dansk Oversættelse, der vel som udpræget Partiskrift maa benyttes med nogen Varsomhed, men som dog i mange Maader kaster et ejendommeligt Lys over Tidens Raahed og Lovløshed. Nogle Uddrag af den skal derfor her anføres:

»Aar 1294«, hedder det, »Fredagen næst før Palmesøndag om Morgenen, der Klokken var mellem 5 og 6, som Bispen selv havde holdt Messe, sendte Kong Erik, som da var udi Lund, sin Broder Christoffer til Bispen at bespejde ham. Han gik ind til Bispen, hilsede ham og sagde: »Herre Fader, jeg formærker, at min Broder Kong Erik er Eder ikke ret gunstig; ville I bruge mig hertil, da vil jeg lægge mig udi at forlige Eder«. Ærkebispen svarede: »Jeg ved mig aldeles intet at have fortørnet Eders Broder, min Herre Kongen, med Ord eller Gerning; men dersom jeg er forført (ɔ: bagvasket) hos ham, beder jeg gerne, at I vilde hjælpe alting til det bedste«. Dermed vilde Christoffer gaaet ud ad Døren, men Ærkebispen bad ham fortøve: han vilde forære ham med en liden Skænk, om han vilde den ikke forsmaa. Saa gav han ham tre Haande Gaver: et forgyldt beslaget Bøffelhorn, en beslagen Gribsklo (ɔ: et mindre Drikkehorn, der antoges for at være en Klo af Fabeldyret Grif) og en stor kostelig Sølvskaal. Christoffer tog og takkede, bad, at han vilde fortøve ham i sin Stue, han vilde straks vide ham Svar .... Han gik ud fra ham bort til Kongen og kom straks tilbage igen med mange af hans Svende

og spurgte saa Ærkebispen ad, om han vilde gange til hans Broder.... Saa gik Ærkebispen straks ned af Salen med ham. Da han kom ned i Gaarden uden for Døren og saa ikke Kongen, da sagde han til Christoffer: »Hvor er min Herre Kongen?« Han svarede: »Giv dig, du est fangen.« Bispen svarede: »Hvo haver fanget mig?« Christoffer sagde: »Min Broder Kong Erik og jeg paa hans Vegne.« I det samme tog han hans Kniv fra ham, greb ham i Halsen og ledte ham saa fangen ud af Bispegaarden og satte ham paa en af Tingstokkene paa Landstinget og satte der nogen at tage Vare paa ham, mens han gik op i Lunde Kor og greb Provst Jakob der, som han da laa og læste sine gudelige Tider i sine Korklæder... Han ledte ham straks fangen ned paa Landstingsstokkene til Ærkebispen. Saa gik han bort i hans Gaard og slog hans Kister op og tog saa ud alt det Sølv, Gods og Penninge, som de kunde bære med dem. — — Siden førte han Ærkebispen af sin Kaabe, som han da gik efter sin Stat (ɔ: Stand), og førte ham siden udi en gammel Jakke, som var udskaaren neden for Knæene, og fik ham siden en liden forlejt (ɔ: forligget, afslidt) Hætte paa, til Spot og Spe, som var aaben paa hans Hoved; han satte ham paa en slem gammel Hest i en Kløvsadel af Træ og Halm og bandt saa hans Fødder under Hestens Bug med et Stykke af en Tømme, som var af Haar, thi Fjederne (Lænkerne), som han havde før paa, kunde ikke række til under Hestens Bug. Han bandt og Provsten paa en anden Hest ganske haardelig og førte ham og den anden barhovedet i Sne og Regn saa langt paa en halv Dag, som man plejede at færdes paa halvanden Dag med Lempe. De rendte mere paa Vejen, end de travede, at de skulde komme hastelig frem.

Junker Christoffers Segl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Der de kom til Helsingborg med dem, da kasted de dem nederst i Færgen bag Hestene, og de stod og møgede paa dem. Straks da de kom til Helsingør, da bunde de dem paa deres Heste igen og førte dem saa fremdeles til Søborg Slot samme Aften. Der kastede de Ærkebispen særdeles (ɔ: særskilt, for sig) fangen ned i det dybeste Taarn og lagde svære Bolte og Jern paa ham.... Straks om Morgenen førte de Provsten til Kalundborg og satte ham der nederst i Taarnet.... Christoffer spændte og to svære Lænker, som var beløbne med Bly, i to svære Stene imellem hver Ende paa den Bolt, Ærke-

Den vestre Ringmur paa Søborg. Oven paa Kampestensmuren har der været en høj Teglstensmur.

bispen laa udi; thi kunde han aldrig vende sig paa nogen Side, men han nødtes derfor til at ligge vindaaben. De gav ham ikke uden gammelt sort og muldet Rugbrød, fuldt af Saad (Avner) og Klid, og Kaalsaad (Kaalsuppe) derpaa, og Vandvælling om Fastedage. Der var mangen Dag om Sommeren, at han ikke kunde fange en Taar at drikke, hverken Spisøl (Bordøl) eller Kovent (Tyndtøl) .... Han havde moksen (næsten) blevet døv og blind og plat fordærvet udi sit Hoved af den svære Lugt og Stank, som der var inde hos ham ....; han fik deraf en svar Byld i hans Hoved, saa der løb siden mere end en Spand Voer (Materie) af hans Øre, deraf fik han stor Lettelse i sin svare Hovedværk og Døvelse. Der faldt utallige Fluer og Myg og andre smaa Orme i hans Mad og Drikke, og han kunde intet se at tage dem af. Han havde og utallige Lopper paa sig, fordi han fik aldrig andre Linklæder eller Uldenklæder, end som han havde paa sig, der han kom ned i Taarnet.... Hvad som helst vaadt der kom paa ham, da maatte det tørres af sig selv paa hans egen Krop, for han fik aldrig hverken Ild eller Varme for sig, saa længe han var fangen. Hvad han og selv gav fra sig, baade sit eget Vand og andet paa Naturens Vegne, det blev straks under ham, for han kunde ikke vende eller rejse sig overende for de svare Jern, som han laa bunden udi. Han blev siden svarlig syg; thi bad han for Guds Skyld, at han maatte fange en Læge til sig, men det maatte intet ske alligevel, fordi de havde helst set, at han kunde døet. Han maatte aldrig

fange sin Farbog (Alterbog) til sig, at han kunde læse sine Tider derudi . . . .«.

Samtidig gik Kampen sin Gang udenfor, uden at det dog kom til nogen Afgørelse. Julen 1294 tilbragte Kongen paa Søborg og søgte forgæves Forlig med den stridige Prælat. Næste Aar kom det til Underhandlinger mellem Kongen og hans øvrige Fjender, og disse førte til en paa Hindsgavl den 25. September afsluttet Vaabenstilstand, hvorved Kongen gav efter paa de fleste Punkter. Nordmændene skulde beholde Hjælm og Hunehals; Hertug Valdemars Broder Erik fik Langeland, og de fredløse skulde have Lov til at vende hjem og faa deres Gods tilbage, men maatte dog aldrig vise sig for Kongen og hans Brødre. Atter søgte Kongen at bevæge Jens Grand til Forlig ved at love ham hans Frihed paa haarde Vilkaar: han skulde frasige sig al Hævn over Kongen og hans Broder, løse dem af Band, udrede 10 000 Mark Sølv og afstaa Hammershus. Men »Ærkebispen svarede, at før han vilde samtykke nogen af disse forskrevne Artikler, da vilde han meget hellere se, at Kongen skulde skære hver Lem fra den anden, som var paa hans Liv«.

Nogen synderlig Støtte hos det øvrige Præsteskab fandt Ærkebispen dog ikke; end ikke Lundekannikerne turde overholde Interdiktet eller sende Bud til Rom af Frygt for Kongens og hans Broders Trusler. Det kunde dog ikke undgaas, at Sagen ad Omveje kom til Pavens Kundskab, og da Domprovst Jakob efter et halvt Aars Forløb var undvegen fra Taarnet paa Kalundborg, drog han selv til Rom og gav den nyvalgte kraftige Pave Bonifacius VIII autentisk Besked. Denne sendte da en Nuntius til Danmark for at udvirke Ærkebispens Løsladelse. Men »medens Legaten var paa Vejen fra Rom at fare hid til Riget, da kom Ærkebispen løs af sit Fængsel«. Herom indeholder den nævnte Krønike en udførlig Beretning, hvoraf det væsentlige her skal anføres.

»Der var en Kok paa Søborg, han bad om Orlov af Slotsherren, for han havde længe tjent ham, og fik en føje (ringe) Ting for sin Tjeneste. Der han havde Orlov, da bad Taarngemmeren ham, at han skulde blive hos ham en Dag eller to, til han fik spurgt sig om en anden Tjeneste. Bispen laa paa den Tid oppe i Taarnet, og to af Taarngemmerne laa over, dog afsides fra hans Seng, thi der drøb (dryppede) paa ham, thi de andre to Taarngemmere laa hos hans Hovedgærde. Kokken drak fast med samme Taarngemmere og lod, som han var drukken og galen og sagde til Bispen i det samme: »Hej, du arme Fange, vil du have Bud til Rom eller til Verdens Ende, jeg er rede til at løbe for dig«. Taarngemmeren mente, at han havde sagt det af Drukkenskab, og Bispen mente, at han var udgjort (sat

ud) paa ham at høre hans Mening, thi svarede han ham intet. Om anden Dag drak han med Vægterne igen, at somme ginge at sove, og somme ginge deres Ærinde for Døren; idet sagde han sagtelig til Bispen: »Jeg vil gange Eders Bud, hvort (hvorhen) I vil mig sende«. Bispen svarede: »Er det dit Alvor?« Kokken svarede: »Ja det er paa min Sjæl og Ære«. Bispen sagde: »Da gak til Hr. Hans Rodiis, Kannik i København, og bed ham sende mig Pen og Blæk og en Fil og en Stige gjort af Hampeliner«. Han gik did heden (herfra) og kom snart tilbage med det, som han begærede. Han skrev straks Brev til sin Foged og de andre Kanniker, som var paa Bornholms Slot, at de skulde sende ham straks en Skude og faa dem nok Fetalie (Levnedsmidler) og Kost og lade hende siden løbe nær for Søborg med Garn og Kroge og lade, som de vare Fiskere. Medens Kokken var borte med Brevet, fra S. Lucæ Evangelistæ og til S. Nicolai Dag (18. Okt.—6. Dec.), filede Bispen paa Bolten, som han laa udi, naar de andre sov .... Da Bispen fik Bolten løs, da lærte han sig til at krybe om Natten i Sengen paa Hænder og Fødder, ligervis som et Barn; naar han vilde rejse sig op eller standse, da faldt han straks omkuld igen, saa vansmægtet var han ..... Kokken kom siden igen og sagde ham, at Skuden var for Landet..... Bønderne begyndte at tale derom paa Slottet, at der løb en føje (lille) Skude daglig bort og igen under Landet....., men Gud nedstoppede den Snak, saa ingen talte eller tænkte der mere paa, og skød saa Kongen i Hjertet, at han skulde ride af Slottet med sit Folk; thi red han bort til Tikøb i Jagt og tog med sig alt sit Folk; han bad dem og følge med, som før tog Vare paa Bispen, saa nær som en, der var ret Taarngemmer. Saa lod han to sine Søstersønner blive paa Slottet med nogle faa Karle, de drukke fast og gjorde dem glade, siden Kongen red af. Kokken drak fast med Taarngemmeren og gjorde ham fuld, at han gik bort at sove. Der de var paa Slottet i første Søvn, da bandt Kokken den Stige af Hampeliner i Jernet paa Vinduet, han bandt og en anden Snor om den Drageknude, som han havde bundet Stigen med, og naar han drog paa hende, da faldt samme Stige ned til ham; saa løftede han Bispen op i Vinduet og bad ham agte, hvorledes han bedst kunde holde sig, thi han vidste, at han var overmaade skrøbelig; saa gik Kokken først ned af Stigen, og Bispen efter. Der Bispen var hart (tæt) hos Jorden, da kunde han ikke længer holde sig, thi Hænderne og Fødderne var vansmægtige paa ham, og Muren var 18 Alen høj paa Taarnet. Der Kokken det saa, tog han mod ham, at han ikke faldt for meget svarlige, enddog det da var 5 Alen ned til Jorden, som han faldt; han laa der nogen Stund, før han kunde komme til Pas igen .... Der han kom til sig selv igen, da drog Kok-

Det store Taarn paa Hammershus. Den nederste Del gaar tilbage til 13. Aarh.

ken om Snoren, og Stigen faldt ned. Saa ledte han og bar Bispen op paa Muren og bandt Stigen i et Vægskaar (rettere Vigskaar, Skaar mellem to Murtinder paa Ringmuren) med Linen og løftede saa Bispen op i Vægskaaret og gik saa ned over Muren, og Bispen efter. Søen og Graven var da frossen, at de kunde bære, thi drog han Stigen ned til sig og ledte saa Bispen over Graven til Stalden. Dette skete S. Luciæ Nat (13. Decbr.). Bispen kunde ingenledes længer gange, thi bad han Kokken gange ind i Stalden og tage ham en Hest, og han tog en liden Ganger, som der stod, og sig selv en anden Hest, og det hørte hverken Hunde eller de, som laa i Stalden .... Siden red de ned til Stranden, saa at Bispen kom i Skuden en Time før Dag, og Kokken slap Hestene igen og lod dem løbe og tren i Skuden med Bispen. Han havde god Bør, til han kom hart (tæt) til Nibe Aa (Nivaa) mellem Helsingør og København, da kom Vejret ham under Øjne (ɔ: imod) igen, at han da nødtes til at rømme ind under Hven; men der saa ham ingen, for det var svar Taage og Vejr. Der Vejret begyndte at sagtes igen, da roede de op til Saltholmen, de laa der udi en Dag og to Nætter over i samme Taage. Om Fredagen ad Morgen da vunde (hejsede) de Sejl med stor Livsfare og sejlede den Dag til Kaasebjerg; der kastede de Anker og hvilte der en Time eller to. Siden roede de fremdeles til Bornholm, thi at Vejret var stille«.

Ved Fastelavnstid 1296 ankom den pavelige Nuntius Isarn til Danmark; men da Ærkebispen var undsluppen, kunde han indskrænke sig til at stævne Kongen for Pavehoffet til Undersøgelse af Sagen. Siden drog ogsaa Jens Grand til Rom, hvor Kongens Sag førtes af Kansleren Magister Morten. Ærkebispen havde dog let Spil med Paven, og den Dom, som denne afsagde ved Juletid 1297, gik Kongen aldeles imod; bl. a. ifaldt han en Bøde paa ikke mindre end 40 000 Mark Sølv foruden fuld Erstatning til Ærkebispen. Isarn fik den Opgave at forkynde Dommen for Kongen og mægle Forlig mellem ham og Ærkebispen m. H. t. de enkelte Stridspunkter. Isarn lyste Band over Kongen og Interdikt over Riget i Slutningen af Aaret 1298, og denne Gang blev det gennemført. Efter mange Ophævelser enedes Parterne om et Forligsmøde i København i Juni 1299; men paa Grund af Ærkebispens uhyre Fordringer løb Mæglingen ud i Sandet. Isarn maatte da skride til Domsafsigelse; han gjorde det under den Form, at da Kongen ikke havde villet betale Bøden, udlagde han i dens Sted Ærkebispen alt kongeligt Gods i Ærkestiftet; men Dommen holdtes hemmelig og blev først tilstillet Ærkebispen, da Isarn var gaaet om Bord for at forlade Danmark; rimeligvis har han frygtet Kongens Hævn. Følgen var, at medens Ærkebispen sad paa Hammershus, beslaglagde Kongen alt hans Gods i Skaane og appellerede til Paven mod Isarns Kendelse.

Man var nu lige vidt i Striden; en ny Proces gik sin Gang ved Pavehoffet, hvortil Ærkebispen atter i Aaret 1300 var rejst for at tale sin Sag; den gamle højtansete Stormand Jon Litle drog ogsaa til Rom i sin Konges Ærinde, og da Paven imidlertid ved sin Strid med den franske Konge var kommen i en vanskelig Stilling, var han noget mere tilbøjelig til Eftergivenhed, saa meget mere som Kongen til Slut skrev et i de ydmygste Vendinger affattet Brev til ham, hvori han mindelig bad ham om at slippe fri for Jens Grand, der havde sammensvoret sig med hans og Rigets Dødsfjender, men i øvrigt lagde Afgørelsen helt og fuldt i Bonifacius' Haand, bad ham stikke St. Peders Sværd i Skeden og endte med de underdanige Ord: Tal, Herre, din Tjener hører! — Denne Tone kunde Paven ikke staa for; han nedsatte i Begyndelsen af Aaret 1302 Bøden til 10 000 Mark og forflyttede Jens Grand til Ærkesædet i Riga, hvor Isarn imidlertid var blevet Ærkebisp; Isarn overtog saa det ledige Lundesæde. Næste Aar fandt den endelige Udsoning Sted, idet Kongen indrømmede Ærkesædet en Del af dets Krav, bl. a. om Udvidelse af dets Domsmagt, om dets Uafhængighed af Kongens Ledingsudbud, om Præsters Toldfrihed m. m.; i Bødens Sted afstod Kongen to Herreder til Ærkesædet.

Yderst misfornøjet forlod Jens Grand Landet; i Riga vilde han ikke være Ærkebisp; senere (1310) valgtes han til Ærkebisp i Bremen, men kom ogsaa her i Strid med alle sine Omgivelser og maatte efter fem Aars Forløb forlade Byen. Som Menneske har han da sikkert været yderst trættekær og umedgørlig, og det er forstaaeligt, at den unge Konge ikke kunde forliges med en saadan Fjende; men i øvrigt staar Erik heller ikke selv med Palmerne i Hænderne: hans Adfærd mod Ærkebispen maatte kaldes yderst uoverlagt og fremfusende, og Stridens Afslutning ved Kongens personlige Ydmygelse over for Paven tjente ham ikke til større Ære, selv om han derved opnaaede taalelige Forligsvilkaar.

8. Erik Mændvéds Erobringspolitik og indre Styrelse (1302—1319).

Erik Mændvéd, som var 12 Aar gammel ved Faderens Drab 1286, lod sig utvivlsomt i Førstningen lede af sin Moder og hendes Raadgivere. Enkedronningen indgik dog 1296 nyt Ægteskab med Grev Gerhard den Blinde af Holsten; selv ægtede Erik i samme Aar den svenske Kongedatter Ingeborg, hvis Broder Birger efter Faderens, Magnus Ladelaas', Død 1290 var blevet Konge i Sverige; Birger ægtede 1298 Eriks Søster Margrethe. Disse Aftaler var truffet allerede 1288 paa et Møde i Helsingborg. Den unge Dronning, som i Modsætning til sine Forgængere var af nordisk Æt, nød allerede som Følge heraf paa Forhaand stor Folkeyndest i Danmark; en bevaret Vise om Eriks Bryllup bygger paa Folkevisen om Dronning Dagmar og lader den unge Dronnings Moder lære sin Datter:

»Skalt du Dronning i Danmark være,
lad ikke Bønder over dig kære!

Skatte du ikke den fattige
forinden sin Kjortel graa!
Fattes dig enten Sølv eller Guld,
du skal det fuld vel faa!«

Helt efter Dagmarvisens Mønster er hendes første Bøn til Dankongen:

Den første Bøn jeg beder Eder om,
den vider I mig saa gerne:
I giver mig alle de Fanger løs
og Marsk Stigs Datter af Jerne.

Og smukt toner Festglæden i Slutningsverset:

Der var Glæde i Fruekloster,
de Nonner de læste og sjunge,
end var der mere i Kongens Gaard,
de legte med danske Tunge.
I beder for den som Kronen skal bære!

Ogsaa den svenske Rimkrønike giver Ingeborg lutter Lovord:

Ingeborg gave de Erik imod.
hun vard Dronning og Danebod,
hun bedrede hvert det Maal (Sag) hun hørte,
saa som hende til Rette burde,
hun styrkede gerne Ret og Skel,
Gud i Himmerig have hendes Sjæl!

Om *Eriks Personlighed* er vi ikke særlig vel underrettede; den jyske Krønike (ca. 1340) kalder ham kysk og retsindig. Hans Tilnavn siger intet andet end, at hans Yndlingsed var: som Mænd véd (ɔ: hellige Mænd, Helgener). Hans Handlinger viser ham som en Mand, der nærede store og stolte Drømme om at genoprette Valdemarernes Magtstilling, især i Nordtyskland, og som i det hele var bjærgtagen af det ydre Riddervæsens Glans og Pragt, men ikke ejede synderligt af den nøgterne Evne til at afpasse sin Politik efter sine virkelige Magtmidler, og som navnlig holdt daarligt Hus med Statens Indkomster. Den stolte Bygning, som det en Tid lang lykkedes ham at rejse, faldt derfor sammen som et Korthus, saasnart Vinden blæste ham imod.

Med *Hertug Valdemar* var Striden, som nævnt, atter blusset op; men efter en for Kongen heldig Kamp i Grønsund kom det i 1297 atter til Forlig. Næste Aar blev Hindsgavl-Overenskomsten med Norge fornyet, og nu havde Erik — bortset fra Ærkebispestriden — fri Bane for den *Indblanding i nordtyske Forhold*, som hans Hu stod til. Her var for saa vidt god Jordbund for hans Planer, som de nordtyske Lande efter Henrik Løves Fald (1181) efterhaanden var blevet udstykket i et Utal af smaa Fyrstendømmer, hvis Indehavere altid laa i Kiv og Strid dels indbyrdes, dels med de i deres Lande liggende Hansestæder. Det danske Kongehus var besvogret med mange af disse Smaafyrster[1]), men ogsaa med de mægtige Markgrever af Brandenburg. I Aaret 1300 opnaaede Erik at blive hyldet som Lensherre af Grev Niels af Rostock; Aaret efter maatte ogsaa Byen Rostock godkende ham som Lensherre, og i 1304 fik han endog den tyske Konge *Albrecht af Østrig,* der ikke interesserede sig stort for disse fjernt-

[1]) Bl. a. havde Grev Niels af Werle (i Mecklenburg) i 1293 ægtet Kong Eriks Søster Regisse (gennem hvem det senere oldenborgske Kongehus paa mødrene Side førte sit Stamtræ tilbage til den gamle danske Kongeslægt).

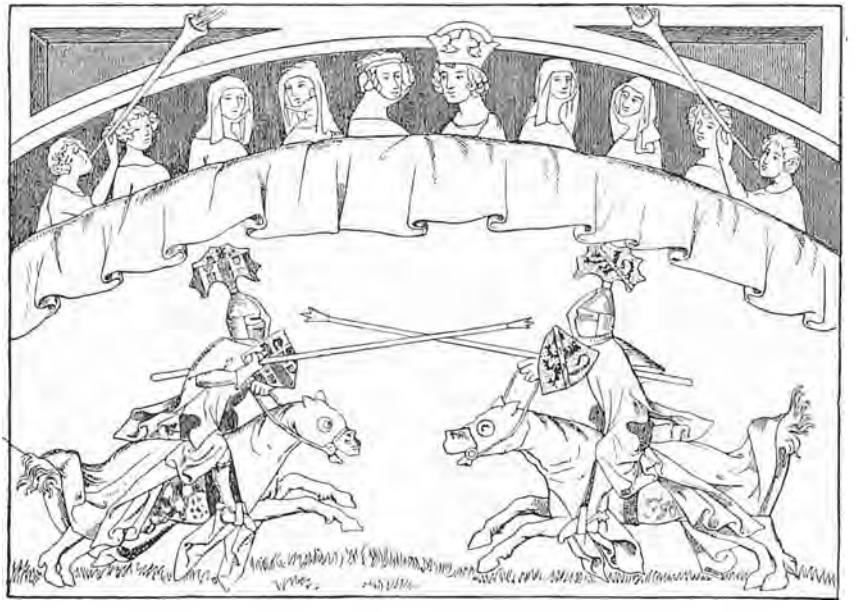

Tysk Miniature af en Turnering. Efter »Danmarks Riges Historie«.

liggende Lande, til at stadfæste Kejser Frederik II's Brev af 1214, hvorved denne havde overladt Valdemar Sejr alle tyske Lande Nord for Elben og Elde. Endog den frie Rigsstad Lübeck maatte vælge ham til Værneherre (1307).

Ogsaa i de *svenske Forhold* fandt Erik Anledning til at blande sig. Her førtes Styrelsen i Birgers Barndomstid af den fremragende dygtige Marsk Thorgils Knutsøn, og ogsaa efter at Kongen var blevet myndig, vedblev Marsken at lede Regeringen. Men da Birgers yngre Brødre Erik og Valdemar voksede til, var Freden forbi. Navnlig Erik var til Sinds at spille en afgørende Rolle i nordisk Politik: ærgerrig og intrigant, men i det ydre et fuldendt Mønster paa ridderlig Høviskhed nærede han store Fremtidsplaner, hvis første Led var hans Trolovelse med den norske Kong Haakons lille Datter Ingeborg, som var Arving til Norges Rige. Snart kom det til Brud mellem Kongen og hans Brødre, og han gjorde dem endog fredløse 1304. Hertugerne tyede til Kong Haakon i Norge, medens den danske og den svenske Konge mødtes paa Grænsen ved Knærød og aftalte fælles Optræden mod Hertugerne og den norske Konge. Hertug Erik fik dog mæglet Forlig paa Søborg og blev endog baade fra dansk og fra norsk Side forlenet med Nørrehalland, som Grev Jakob havde afstaaet til Kongen af Norge.

Enigheden varede dog ikke længe. 1306 belejrede og indtog Kong Erik Røverborgen paa Hjælm, og krænket herover genoptog den norske Konge Fejden. Sit Mesterstykke af Rænkespil havde Hertug Erik udført i samme Aar ved at sætte ondt hos sin Broder Birger for Marsken Thorgils Knutsøn, saa at Kongen lod denne sin bedste Støtte henrette; kun faa Maaneder efter fik Birger Løn som forskyldt, da hans to Brødre overfaldt og fængslede ham og hans Dronning paa Gaarden Håtuna i Uppland (den saakaldte Håtunaleg) og tiltog sig selv Styrelsen af Sverige. En smaalandsk Svend Arvid reddede dog Birgers lille Søn Magnus og undveg med ham til Danmark. Kong Erik rustede nu en Hær og rykkede ind i Sverige ved Juletid; han naaede fra Halland helt op til Søen Åsunden, før han mødte Hertugernes Styrke ved Bogesund.

De Uplandske havde ej tænkt at fly,
de Danske sagde, at de vilde stride,
de Uplandske sagde, at de vilde bide (bie).
Da vard det taget i en Dag (Forligsmaal),
ellers havde det vordet et Mandsslag.

Hertug Erik indlod sig dog snart i nyt Rænkespil og forbandt sig endog med den danske Konges Broder Hertug Christoffer, der havde Planer om at styrte sin Broder fra Tronen og maaske endog om at undlive ham. Til et Forligsmøde ved Ørkellyng i Nærheden af Rigsgrænsen mødte Hertugerne mandstærke, tilegnede sig alle de indsamlede Levnedsmidler og plyndrede dernæst i Skaane.

De brændte alt det, de overfore,
baade smaa Byer og saa store.
I Greve vare de Juledag,
de Bønder havde gerne haft Fordrag (Forlig);
de da løbe i Skov og Skjul,
jeg troer, de havde en krank Jul.
Siden droge de gennem Halland
med god Fred og uden Brand,
fordi det hørte Christoffer til.
Hertug Erik sagde: jeg vil
brænde for ingen Mand her boer,
han er min Ven, som jeg troer.

Atter rykkede en dansk Hær ind i Sverige (1308), men ligesom sidst kom det ikke til Kamp, men til Underhandling. Snart brød dog Kong Haakon med Hertug Erik og sluttede Fred i København med Kong Erik paa de Vilkaar, at Haakon i Erstatning for sin Mødrenearv skulde have Nørrehalland, men som dansk Len; de fredløse Konge-

mordere maatte ikke komme ind i Danmark, men deres Arvinger skulde have Ret til at sælge deres mødrene Arvegods. Endelig trolovede Haakon sin Datter Ingeborg med Birgers Søn Magnus i Stedet for med Hertug Erik.

Nu skulde det være Alvor med at genindsætte Birger med dansk Hjælp, og Kong Erik foretog omfattende Rustninger. Erik skal have ført en Hær paa ikke mindre end 2500 sværtbevæbnede Riddere (foruden Vaabensvende, Fodfolk, Trosknægte o. s. fr.) med sig ind i Sverige om Høsten 1309. Hertugerne maatte vige; den danske Hær lejrede sig for Nyköping Slot. Belejringen førte dog ikke til noget; en Del af Hæren synes at have gjort Mytteri mod Kongen, og man tiltraadte da Tilbagetoget. Toget havde dog ikke været forgæves, thi ved det paafølgende Forlig maatte Hertug Erik afstaa en stor Del af Sverige til Birger. Hertugen gav dog ikke fortabt, og det lykkedes ham atter at fratage Nordmændene Konghelle; siden lod han sig forlene med Nørrehalland af Kong Erik mod at opgive sit Giftermaal med den norske Arvedatter, men dette Løfte brød han lige saa let, som det var givet, og i Aaret 1312 fuldbyrdedes Ægteskabet mellem ham og Ingeborg. Kong Erik havde paa den Tid fuldt op at gøre med de tyske Forhold.

Aquamanile fra ca. 1300 forestillende en Ridder. Nationalmuseet.

I *Nordtyskland* havde Kong Erik i Sommeren 1311 holdt en af de storslaaede ridderlige Fester, som ret kunde tilfredsstille hans Glimrelyst. Hoffet fandt Sted uden for Rostock; Byen lukkede sine Porte. Den unge Markgreve Valdemar af Brandenburg blev slaaet til Ridder med 99 andre; de fik alle kostbart Ridderudstyr til Givendes af Kongen. Alt var anlagt med udsøgt Pragt: to mægtige Telte var rejst, det ene til Kongen selv, det andet til Markgreven og hans Følge; to Brønde sprang med Mjød og Vin, og til Hestefoder fandtes »et helt Bjerg af Havre«. I Kældere under Jorden tilberedtes Maden, og nu vekslede glimrende Turneringer med prægtige Maaltider, der endog anrettedes af ensklædte Riddere til Hest — noget hidtil uset.

Festen varede i fire Uger og blev forherliget af tyske Minnesangere. Det pragtfulde Hof var dog ikke uden politisk Formaal, idet Fyrsterne aftalte fælles Optræden mod Byerne, særlig mod Rostock, der demonstrativt havde lukket Portene for dem.

Erik angreb nu Rostock med Vaaben i Haand og udnævnte den mecklenburgske Hertug Henrik Løve til sin Høvedsmand i Byen; men de to Borge, som denne byggede til Støtte for Angrebet, blev indtaget og brændt af Borgerne, der selv opførte et Stentaarn ved Mundingen af Floden Warnow. Nu gik Borgerne over til Angreb og hærgede i 1312 i Skaane og paa Sjælland. Harmfuld samlede Kongen en stor Styrke mod dem, lejrede sig for det ny Taarn og indtog det efter 11 Ugers Forløb; Borgen blev nu udvidet med tre andre Taarne, og det hele Anlæg fik Navn af Danskeborg. Ved Aarets Udgang maatte Borgerne atter godkende Kong Erik som deres Overherre og bøde 14 000 Mark Sølv til Fyrsterne; ogsaa Wismar og Stralsund bøjede sig for Overmagten. Nu stod Erik paa Højden af sin Indflydelse i Nordtyskland.

Kong Birger. Kalkmaleri fra ca. 1350 i Ringsted Kirke.

Allerede i det følgende Aar svigtede dog en af Grundpillerne for hans Magtstilling, idet Markgrev Valdemar brød med ham og bl. a. efter Opfordring fra Stralsund tiltog sig Stillingen som denne Stads Skytsherre. Erik fik dannet et stort Fyrsteforbund mod dem, og i 1316 brød Kampen for Alvor løs. Fyrsterne lejrede sig for Stralsund, men Borgerne overrumplede ved et Udfald Ridderhæren og slog den aldeles; Belejringen maatte om Høsten fuldstændig opgives. Over for dette Nederlag vejede det kun lidt, at Mecklenburgerne i

nogle mindre Kampe havde vundet nogle Fordele over Brandenburgerne. Erik udsonede sig i det følgende Aar med Markgreven og trak sig nu helt ud af tysk Politik; Stralsunds Friheder anerkendtes, og selv sit direkte Herredømme i Rostock opgav han og forlenede den ovennævnte Hertug Henrik Løve dermed. Det var da et yderst magert Udbytte, som Erik til syvende og sidst havde af sin uhyre kostbare Indblanding i Nordtysklands Forhold.

Ikke bedre skulde det i hans sidste Aar gaa ham *i Sverige.* Her kunde Birger ikke glemme sine Brødre deres Andel i »Håtunalegen« og saa skævt til deres Folkeyndest. Efter Raad af Dronningen og af Drosten Jon Brunke[1]) overfaldt han dem svigefuldt i Julen 1317 paa Nyköping Slot og lod dem sætte i haardt Fængsel. Stemningen i Landet stod dog Birger haardt imod, og han bad da Kong Erik om Hjælp. Hans Søn Junker Magnus kom ham ogsaa til Undsætning med en dansk Hjælpehær, slog en västgötsk Bondehær ved Karleby, men led Nederlag mod den landflygtige danske Stormand Knud Porse og maatte med sin Fader kaste sig ind i Stäkeborg. Under Belejringen af Nyköping døde de to Hertuger i deres Fængsel, vistnok af Sult; dette standsede dog ikke Belejrerne, og det endte med, at baade Nyköping og Stäkeborg maatte overgive sig; sidstnævnte Sted toges Birgers Søn Magnus til Fange. Om Høsten plyndrede de hertugelige Hære i Skaane og overvandt en dansk Styrke ved Mælkelang i Gønge Herred i Nørreskaane.

Helsingborg blev da belagt
af uplændske Mænd og deres Magt.
Lund, Skanør og Malmøje
lode sig da gerne nøje,
at de komme deres Sølv da ved,
at de vorde ej brændte i Grunden ned.
Skaaninger havde da møgel Uro,
dem gik da ad Okse og Ko,
Hestefoder, Øl og Mad,
hvad de havde det gik alt ad.

Erik sluttede nu i Roskilde Stilstand med det svenske Hertugparti. Han skulde endnu i næste Aar opleve, at Hertug Eriks treaarige Søn Magnus i Maj arvede Norge efter Kong Haakons Død og i Juli valgtes til Sveriges Konge, hvorved de to nordiske Nabofolks Kroner forenedes paa eet Hoved.

---

[1]) Denne henrettedes i 1319 paa den Højde uden for Stockholm, der efter ham fik Navn af Brunkeberg.

Kalvø Slotsruin.

Udfaldet godtgjorde med forfærdende Tydelighed, at Kong Eriks Indblandings- og Erobringspolitik over for Nabomagterne havde hvilet paa det løseste Grundlag; men hvad havde den ikke kostet Landet? Alene den idelige Udrustning af de kostbare Rytterhære, der for en stor Del bestod af tyske Lejetropper, havde krævet svimlende Beløb; det er sikkert ikke uden Grund, naar den svenske Rimkrønike efter Felttoget 1309 melder:

> Konningen kom da hjem til Lande
> og kom Bønder i megen Vaande:
> lagde Mark Sølv paa hver en Plov.
> Bonden solgte baade Jord og Skov
> for den Sold han udgaldt.

Intet Under, at der herskede stærk *Misnøje blandt Almuen*, der nogle Aar efter kom til aabent Udbrud. 1312 »lod Kongen mange Bønder hænge ved København«; 1313 »drog Kongen ind i Nørrejylland med en Hær; thi nogle af Jyderne samlede sig og kæmpede ved Kolding med Kongens Drost Niels; de slog Grev Henrik af Gleichens Søn og nogle andre paa Drostens Side, og han selv maatte fly med de øvrige. For den Sags Skyld lod Kongen mange af dem hænge og lagde en stor Del af Nørrejylland under en bestandig Skat, som man kalder Guldkorn[1]). Han byggede nye Borge og forstærkede de gamle, og saaledes fik han endelig Bugt med Jydernes indgroede Stivsind«, melder den sjællandske Krønike. De nye Tvingborge opførtes ved Horsens, Kalvø og Viborg for at holde Jyderne i Ave.

[1]) Saaledes hed Skatten, fordi den bestod af en eller to Skæpper Korn af hver Mark Gulds Jord.

Disse Bondeoprør havde næppe haft saa stor Betydning, hvis ikke mange af Landets Stormænd havde staaet bag dem. Gennem hele Eriks Kongetid ser man ham i dulgt eller aaben Konflikt med store Dele af Herremandsstanden, og det var næppe uden Grund, at han oftest omgav sig med tyske Fyrster og Riddere, paa hvis personlige Troskab han snarere har ment at kunne stole. Den jyske Krønike melder, at under Sverigestoget 1309 »nogle af de mægtige blandt Danerne, der i Løn havde ladet sig lokke af de svenske Hertugers Løfter, satte Splid i Kongens Hær, overfusede Kongen heftigt med Skældsord og forlod ham med den største Del af Hæren, saa at han vilde være bleven tagen til Fange eller dræbt der paa Stedet, hvis han ikke havde haft Udlændinge fra Tyskland hos sig, som forblev tro imod ham. Han blev da nødt til at vende om, men tog efter sin Hjemkomst til Danmark med god Grund bemeldte Forrædere af Dage.«

Efter det jyske Oprør gik Kongen skarpt frem mod de Herremænd, der havde staaet bag ved Bønderne; de fleste gik i Landflygtighed, flere maatte dog bøde med Livet. Kongens Vrede vendte sig ogsaa mod den nyvalgte Ærkebisp Esger Jul, der maatte love en stor Pengebøde for sin Andel i Oprøret. I de følgende Aar rejste Ærkebispen aabenlys Modstand mod Erik, men fandt ingen Tilslutning hos de øvrige Prælater og maatte flygte ud af Landet; 1319 indtog Kongens Marsk Ludvig Albrektsøn Hammershus. Ogsaa Kongens egen Broder Christoffer maatte gaa i Landflygtighed. Men hvad nyttede det Erik, at han saaledes blev af med sine værste personlige Modstandere, naar hele Riget var i Bund og Grund forarmet og ødelagt ved hans letsindige Politik? I alle Eriks sidste Aar meldes om de haardeste Skatteudskrivninger; man kan følge dem Aar for Aar i den sjællandske Krønike: »1316. Kongen paabød over hele Danmark baade Lægmænd og Klerke Skat og oppebar af dem en Mark Sølv af hver Plov og tilsvarende Vederlag, hvor Plovene ikke taltes. — 1317. Kongen paalagde alle Klerke og Lægmænd, at de skulde udrede ham Tiende af alle deres Indkomster ....; 1318. Kongen udskrev og oppebar af hver Plov en halv Mark Sølv.« Værre var det dog, at alle disse Skatter intet forslog, naar det gjaldt at lønne de fyrstelige Lensmænd og de andre høje Herrer for deres kostbare Krigstjeneste, og Erik maatte da gribe til at pantsætte hele Landsdele til Forrentning og Afbetaling af Gælden. Paa den Maade overlodes Fyn til de holstenske Grever Johan og Gerhard, medens Marsken Ludvig Albrektsøn fik overdraget alle Kronens Indtægter i Skaane; ogsaa sin Drost Hr. Niels Olufsøn skyldte Kong Erik store Summer, men

Kong Erik Mændveds og Dronning Ingeborgs Gravplade i Ringsted Kirke.

deres Mellemværende endte dog med, at Drosten maatte forlade Landet.

Saaledes tegner Kong Eriks Styre mod Slutningen af hans Regering sig som et saare mørkt Billede, og ogsaa i hans *personlige Forhold* var Lykken ham gram: af hans fjorten Børn overlevede ingen ham, og hans Dronning gik af Sorg herover i Kloster i Roskilde, hvor hun døde i Sommeren 1319. Erik fulgte hende i Graven den 13. November samme Aar, og de jordfæstedes ved hinandens Side i Ringsted Kirke, hvor en pragtfuld graveret Malmplade dækker deres Grave. I dennes Indskrift mindes han som den retfærdige Dommer mellem fattige og rige og anraaber alle, hvem han maatte have gjort Uret, om Tilgivelse og Forbøn hos Gud. Men selv om hans ridderlige Personlighed ikke savner sympatiske Træk, efterlod han sig et opløst og splidagtigt Rige.

9. Christoffer II (1320—1326).

Efter Eriks Død var hans yngre Broder *Christoffer* utvivlsomt Kronen nærmest, men hans tidligere Optræden borgede ikke synderligt for ham, og hos Jyderne har der maaske været nogen Stemning for den sønderjyske Hertug Erik. Efter sin Hjemkomst fra sin nødtvungne Udlændighed vandt Christoffer dog bl. a. den mægtige Marsk Ludvig Albrektsøn for sig, og ved Kongevalget i Viborg i Januar 1320 havde Christoffer ingen Medbejler. Men Stormændene nyttede rigtignok Lejligheden til paa ny at sætte alvorlige Skranker for Kongens vilkaarlige Magtudfoldelse; Christoffer maatte før Valget udstede et højtideligt, skriftlig udformet *Kongeløfte, en Haandfæstning.* I denne stadfæstes først Kirkens Friheder: Klerke maatte kun stævnes for Kirkens Dom, Bisper maatte ikke fængsles eller fradømmes deres Gods uden Pavens Samtykke, o. s. fr. Dernæst indskærpes, at Herremændene (Riddere og Væbnere) havde Ret til at oppebære de mindre Retsbøder af deres undergivne og ingen Pligt til at tjene Kongen uden for Riget. Ingen tysk Mand maatte have Len i Riget eller sidde i Kongens svorne Raad. De nybyggede Borge skulde nedbrydes undtagen Ribe, Kolding og Skanderborg, de nye Skatter (bl. a. Plovpenge og Guldkorn) afskaffes. Kongen skulde hvert Aar holde Danehof i Nyborg, og ingen maatte stævnes for Kongens Retterting uden først at have faaet sin Sag paadømt ved Herreds- og Landsting. Kongen maatte hverken erklære Fejde eller udstede Handelsforbud uden de bedste Mænds Samtykke; han maatte forpligte sig til at

betale sin Forgængers Gæld samt overholde Kong Valdemars Love (ɔ: den bestaaende Retstilstand).

Med den *landflygtige Ærkebisp* søgte Christoffer Udsoning (1321); Ærkebispen fik sit Gods tilbage, men ingen Skadeserstatning. 1324 kronede han Christoffer i Vordingborg og med ham hans ældste Søn Erik. Ogsaa i *Forholdet til Sverige* indtraadte der Ro; den landflygtige Birger drog til Danmark, hvor han døde 1321 og blev jordfæstet i Ringsted Kirke, samme Aar som hans Søn Junker Magnus mod Tro og Love var bleven halshugget i Stockholm. Paa disse Omraader holdt Christoffer sig da Haandfæstningens Bestemmelser efterrettelige; men over for de *nordtyske Fyrster* genoptog han snart sin Broders Indblandingspolitik. Navnlig søgte han paa enhver Maade at komme sin Broders Ven Hertug Henrik Løve af Mecklenburg til Livs. Disse Planer krydsedes dog ved Modtræk af den svenske Hertug Eriks Enke Ingeborg, ved hvis lille Hof paa Varberg i Halland den ærgerrige unge danske Stormand Knud Porse indtog en fremtrædende Stilling. For at hjælpe Mecklenburgerne faldt denne nu fra Halland ind i Skaane og plyndrede, uden dog at udrette stort. Mere Vægt havde det, at Christoffer i 1323 sluttede Forbund med den tyske Konge Ludvig af Bayern og trolovede sin Datter med hans Søn; nu maatte Henrik af Mecklenburg falde til Føje og bl. a. tage Rostock til Len af Kongen.

Hele denne Udenrigspolitik stred direkte mod Kongens Løfter i Haandfæstningen om at holde Fred med Naboerne og afbetale paa Gælden; den krævede tværtimod nye Udgifter, saasom 12 000 Mark i Medgift til Datteren, og den sjællandske Krønike melder derfor allerede ved Aar 1325: »Kongen udskrev og oppebar en Mark Sølv af hver Plov og tilsvarende Afgift af Flæsk og Smør«. Ogsaa andre Skatter paalagde Christoffer, og i den jyske Krønike faar han da ogsaa det Skudsmaal, at han »øvede aldeles ingen Retfærdighed, men teede sig snarere som Voldsherre; Sandhed var der aldrig i hans Ord, og han var ogsaa yderst troløs. Almuen lagde han svarligt i Skat; Ædlingerne skiftevis fangede han eller gjorde dem fredløse. Desaarsag var ingen, hvor tro han saa var ham, tryg for sig selv.« Kongens Troløshed havde saaledes vakt den største Misnøje ikke alene hos Borger og Bonde, der tyngedes af de haarde Skatter, men ogsaa hos store Dele af Herremandsstanden; mægtigst blandt hans Avindsmænd var den tidligere Marsk Ludvig Albrektsøn, der snart tillige med Drosten Lavrids Jonsøn brød aldeles med Kongen og søgte Støtte hos Hertugen af Sønderjylland. Bag den svage slesvigske Hertug stod imidlertid en stærk, maalbevidst og krigsvant tysk Fyr-

ste, Hertug Eriks Svoger *Grev Gerhard III* (den Store) af Holsten, rede til Indblanding i de danske Forhold.

Denne Mand, der i Aarene 1325—1340 skulde faa en saa afgørende Indflydelse paa Danmarks Skæbne, havde kun en Brøkdel af Holsten under sig, nemlig Landet om Rendsburg, hvortil han dog senere føjede Segeberg. Det har da sikkert været overmaade kærkomment for den ærgerrige Greve, at de danske Stormænd nu vendte sig til ham for at søge Hjælp mod Kongens Voldsherredømme; han har utvivlsomt kendt Forholdene her i Landet grundigt og vidst, hvor meget der var at vinde for en anset Feltherre, om hvis Banner de nordtyske Riddere vilde flokkes, naar han stillede dem rigt Bytte i Udsigt.

Grev Gerhards Segl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Begivenhederne udviklede sig hastigt. I Marts 1325 døde Hertug Erik, og Christoffer søgte at tilegne sig Formynderskabet for hans tiaarige Søn Valdemar. Dette var dog ikke efter Gerhards Hoved; han tvang ved sine Rustninger Kongen til at godkende ham selv som den unge Hertugs Formynder. Dette Held gav den holstenske Greve Mod paa at vove sig langt videre ud, og de Planer, han nu lagde op med Danmarks Stormænd under Ledelse af Ludvig Albrektsøn og Lavrids Jonsøn, gik ud paa intet mindre end at afsætte Kongen og gøre ham selv til Landets virkelige Hersker. Om Vaaren 1326 drog han med den lille Hertug ind i Nørrejylland og sluttede et formeligt Forbund med de to Stormænd. »Da der nu«, hedder det i den sjællandske Krønike, »opstod et drabeligt Oprør blandt Fynboerne og Jyderne mod ham og hans Søn, rettet mod Udlændingene, udsendte Kong Christoffer sin ældste Søn med hele Sjællands og Skaanes Ridderskab; og han drog ilsomt af Sted tillige med tyske Tropper for at dæmpe det Oprør. Han kom til Taarnborg (ved Korsør) og dvælede der en Stund, da han ikke turde sætte over til Modstanderne; desaarsag opstod et nyt Oprør for de Tyskes Skyld, og den unge Konge blev belejret i selve Borgen af de Sjællandsfarer og Skaaninger, som var med ham. Paa Belejringens sekstende Dag oplod han Borgen og gav sig fangen, og de Tyske, som var med ham, blev taget til Fange, da de ej saa sig i Stand til at undfly, fordi Drosten Hr. Lavrids og Marsken Hr. Ludvig kom derover. Snart blev han sendt til Haderslevhus i Sønderjylland og grumt lagt i Jernlæn-

Taarnborg Voldsted. Luftfotografi.

ker, saa han fristede meget mod sin Vilje den onde Lykke at ombytte Guldkronen med Jernbøjen.«

»Siden drog Christoffer efter sin Søns Tilfangetagelse den følgende Nat bort fra Vordingborg, medtagende en umaadelig Mængde Sølv og Guld og alt, hvad kostbart han havde i de kongelige Skatkamre; og omsider vendte han efter nogen Tids Forløb til Søs tilbage til den nævnte By tillige med Hr. Henrik af Mecklenburg og nogle andre vendiske Herrer, og han medbragte 1936 Gangere. Snart blev Borgen belejret af en utallig Mængde Sjællandsfarer og nogle Hertuger af Holsten med en ikke ubetydelig Hærstyrke og af Hjælpetropper, sendt af Jyllands Hertug, tillige med en Flaade; og da Kongen med hele sin Skare saaledes var indesluttet i den trange By, slap Brødet op for dem, saa de maatte bruge Hvede kogt i Vand i Stedet for Brød. Hr. Henrik af Mecklenburg indledte Underhandlinger med Grev Gerhard af Rendsburg, som var Overanfører for hele Danernes Hær, og med hans Venner, og Kong Christoffer fik Lov til i Fred med sin Hær at sejle bort samme Vej, som han var kommet. Han drog da straks ud med sine Herrer og med Hæren, trak sig tilbage til Falster og besatte denne Ø, indtil en stor Flaade fra Rigets forskellige Dele samlede sig og indespærrede dem saaledes, at de ej vilde være undsluppet af Danernes Hænder, hvis ikke Mecklenburgerne atter havde forhandlet med Grev Gerhard, saa man for anden Gang lod dem fare hjem til deres eget. Kong Christoffer drog til Rostock og dvælede der med sine to Sønner Otto og Valdemar.« — Det fremgaar ikke af Krønikens Skildring, men skønnes af bevarede Breve, at Christoffers Ven og Forbundsfælle Henrik af Mecklenburg i Virkeligheden ved disse Forhandlinger forraadte hans

Sag til Grev Gerhard, der ogsaa snart efter fik Vordingborg i sin Magt. Det samme ses af den jyske Krønike, der melder, at »Christoffer med Magt vilde have indtaget Sjælland, hvis ikke de Tyske, som var med ham, havde sveget ham; thi de vilde ikke kæmpe imod de Tyske, som var med Danerne.« Saaledes maatte Christoffer rømme Land og Rige for et Oprør af sine egne Undersaatter, og Grev Gerhard stod, indkaldt af selve de danske Stormænd, som den mægtigste Mand i Danmark.

10. Danmarks Opløsning (1326—1340).

Det skulde nu vise sig, om Stormændene, der havde fordrevet Landets lovlige Konge for hans Voldsherredømmes Skyld, evnede at skabe bedre Tilstande i Riget. Først og fremmest maatte man have en *Konge i Christoffers Sted*, og man vendte sig da naturligt til den anden Gren af Kongeslægten, den sønderjyske Hertugæt. Grev Gerhard følte sig stærk nok til at fravige de holstenske Grevers traditionelle Politik og støttede sin Søstersøns Valg til dansk Konge, men ganske vist kun paa det Vilkaar, at Drengen opgav sit fædrene Hertugdømme og forlenede ham selv dermed; ydermere indsattes den Bestemmelse i selve Haandfæstningen, at Hertugdømmet Sønderjylland aldrig maatte forenes med eller indlemmes i Danmarks Rige og Krone, saaledes at een og samme Mand blev Herre over dem begge. Her møder man da for første Gang en maalbevidst slesvigholstensk Indblanding i danske Forhold i det Øjemed at løsrive Sønderjylland fra Riget. Dyrt havde Stormændene saaledes maattet købe den holstenske Greves Støtte, og den Mangel paa Sans for Rigets Tarv, som denne Indrømmelse røber, lægger sig ogsaa for Dagen i andre af Haandfæstningens Bestemmelser. Saaledes synes den gamle provinsielle Særfølelse at stikke sit Hoved op i Bestemmelsen om, at ingen maatte sættes til Høvedsmand i nogen af Landsdelene uden at være født i samme Landsdel; heller ikke varslede det godt for Ordenen og Retssikkerheden i Landet, at medens de kongelige Borge østensunds paa nær tre skulde nedbrydes, fik hver Herremand Lov til at opføre, hvilke Bygninger han vilde paa sin Gaard, være sig af Træ eller Sten, ligesom Borgerne fik Ret til at befæste deres Byer. I øvrigt holdt man sig i det hele til Christoffers Haandfæstning, men sikrede sig ydermere mod Kongens Myndighedsmisbrug. Yderst uheldig for Rigets Sikkerhed i Fremtiden var den Bestemmelse, at der ikke i Kongens levende Live maatte vælges nogen Tronfølger. — Paa disse Vilkaar valgtes Valdemar til Konge i Viborg (Juni 1326), og i August

forlenede han paa et Danehof i Nyborg Grev Gerhard med Hertugdømmet Jylland (ɔ: Sønderjylland) til Tak for »de utallige Velgerninger, som Greven havde vist Kongen, Riget og Undersaatterne«.

Han var dog ikke den eneste, der skulde forsørges med Len i Danmark. Fætteren, Grev Johan den Milde, fik Fehmarn, Lolland og Falster; Marsken Ludvig Albrektsøn fik foruden sine Pantelen østensunds de to sydligste nørrejyske Sysler med Ribe og Kolding; Drosten Lavrids Jonsøn forlenedes med Langeland, og Knud Porse blev Hertug i Halland, hvortil føjedes Samsø og en Del af Nordsjælland; han var nu mægtig og fornem nok til at indgaa det længe ønskede Ægteskab med Hertuginde Ingeborg (1327). Saaledes var Danmarks Rige i fuld Opløsning som Følge af Stormandspartiets Sejr.

Grev Johan den Mildes Segl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Det var dog ikke overalt, at de Danske slog sig til Taals med det ny Regimente. I 1328 rejste de sjællandske Bønder *Opstand*, men støttedes ikke af Adelen; det hedder herom i den sjællandske Krønike: »Grev Gerhard krævede Støtte af Sjællandsfarerne og søgte med Lempe at paalægge Bønderne Skat; men de nærede et forfængeligt Haab om, at de ikke mere skulde tynges med Kongens Byrder; desaarsag sankedes de sammen til Værn for deres Frihed og attraaede at modstaa og modsætte sig Greven med deres tilrøgede og rustne Vaaben. Derover blev Greven vred, og han tillige med sine egne Mænd og med Sjællands skydefærdige Hærmænd dræbte mange af dem ved Tyslund Bro ved Korsmessetider om Høsten (14. September); de andre vendte i fuld Opløsning tilbage til deres Hjem.« Medens saaledes den sjællandske Adel støttede Grev Gerhard, rejste en Del af de jyske Stormænd med Bisp Jakob af Ribe i Spidsen Almuen mod Holstenervælden. Den jyske Krønike, som dog ikke er venligt stemt mod disse fremfusende Fædrelandsvenner, beretter herom: »Danerne, der nu følte sig trygge (nemlig for Christoffer), begyndte at te sig frækt; de frygtede nu ikke længer nogen og faldt ind i Sønderjylland, hvor de opbrændte Haderslevhus, hvor Grev Gerhards Mænd var inde; saa drog de for Gottorp og vilde ligeledes

have indtaget denne Borg, hvis ikke nogle Danske, som var den nævnte Greves Tilhængere, havde fordrevet Almuen. Thi skønt den nævnte Greve havde staaet dem trofast bi mod Christoffer, sveg de ham dog nu, da de var fri for Christoffer, og forholdt ikke alene Greven, hvad de havde lovet ham, men søgte endog at lægge ham og hans Land øde. I det Herrens Aar 1329 mødtes saa alle Jyderne til Kamp mod Grev Gerhard uden for Gottorp Slot; men der gik de Glip af Sejren paa Grund af nogle Danskes Forræderi; mange blev slagne og utallige taget til Fange og ført bort til forskellige Egne af Tyskland. Fra da af begyndte de Tyskes Aag at tynge svarligt paa Riget, fordi de indehavde ikke alene Landet, men ogsaa Rigets Borge; og Rigets Stormænd, som havde haabet, at de efter Christoffers Fordrivelse skulde komme til Magten, blev nu af Tyskerne, som de selv havde ført ind i Landet, holdt i Tvang, taget til Fange og gjort til Trælle.«

Det er ejendommeligt at se, hvorledes Rollerne fra Valdemarstiden nu er helt ombyttede: dengang var det væsentlig Sjællandsfarerne, der støttede Absalons og Valdemars Arbejde for Rigets Enhed og Storhed, medens Jyderne kun trevent gik med eller endog modarbejdede dem direkte; nu er det fra Jylland, at den fædrelandssindede og rigstro Bevægelse udgaar, medens den sjællandske Adel støtter den udenlandske Voldshersker. Selv om Jyderne ikke denne Gang naaede deres Maal, varsler dette Røre dog om, hvad der skulde ske elleve Aar efter, da det virkelig lykkedes dem at give Stødet til at afkaste Holstenernes Aag. — I nøje Forbindelse med disse Tildragelser staar den pompøse latinske Klagesang over Danmarks Ulykker, der i 21 malmfulde Strofer udtrykker dyb Sorg over Rigets Fornedrelse og maner Folket til Bod; den er skrevet kort efter Jydernes første Nederlag ved Gottorp og skyldes en Mand, der har staaet Bisp Jakob og hans Fæller nær, og som i Modsætning til Nutidens Forfald lovpriser Erik Mændvéds Styre og raaber Ve over de Danskes Blødagtighed og Avindsyge. Nogle af de mest karakteristiske Strofer skal her anføres (i Ernst v. d. Reckes metriske Oversættelse):

Suk med Skel, lad Sorg dig hærge,
Danmark kummerfuld i Hu,
thi du har ej fuldgod Værge,
og dit Mod dig svigter nu.
Gævest Æt du været har,
vidt du Ry for Manddom bar,
Sejr du tog, ned du slog
Verden om hver, som kom
og sig agted rig som du.

Skal et Barn for Riget raade,
da er det til Nød fordømt;
naar det splittet staar i Vaade,
ødes det af Svig og Skrømt.
Hvad har Danmark, du i Hu!
Ikkun Gridskhed uden Blu,
Avind kun, Underfund,
Smiger led, Troløshed,
Lov og Ret fra dig er rømt.

Den, som var din Nøglekvinde,
nu for dig som Frue staar,
lidet Lydfolk Folk kan vinde,
byder og din Fylking slaar.
Sideskuddet, nu til Magt
ved en Stodderhøvding bragt,
knuger haardt dig med Tort,
fra dig taer, inde har
Kirke, Fæste, By og Gaard.

Du er stækket, er bedækket
nu med Spot i al din Id,
du er knækket, du er svækket
nu ved dine Hjærters Splid.
Gottorp, før din sikre Vold,
Danmarks Riges bedste Skjold,
nu med Skam Fjenders Nam,
for dig tabt, kommer knapt
til din Æt i Eftertid.

Dog, skal Fjende-Vold os finde
stærke til mod den at staa,
skal vi vinde Fred i Sinde,
skal os Hjælp og Tryghed naa,
være Naadens Gud det Ly,
hvortil vi i Faren ty:
os han dække, dem han svække,
os vor Ro med sin tro
højre Haand han gavmild faa!

Imidlertid haabede *Christoffer* at kunne fiske i rørt Vande og fik ogsaa Løfte om Hjælp af sin Halvbroder Grev Johan, der sagtens har fundet sin Lod af Byttet for ringe. Johan forhandlede nu med sin Fætter Grev Gerhard, der ikke syntes helt utilbøjelig til at erstatte Valdemars Skinkongedømme med Christoffers, naar han selv i rundeligt Maal blev holdt skadesløs. I Sommeren 1329 »samlede Kong Christoffer en stor Hær og vendte tilbage med Grev Johan;

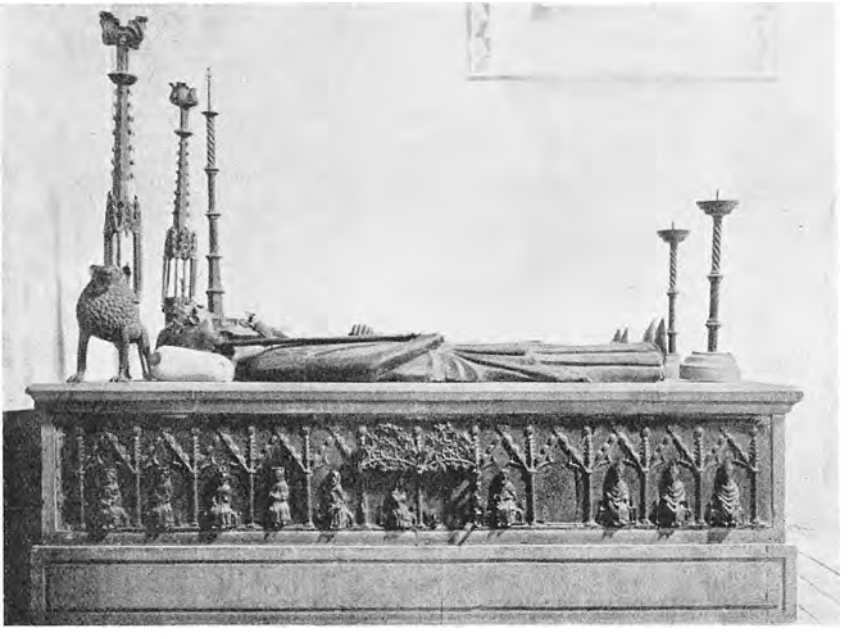

Christoffer II's og Dronning Eufemias Gravmæle i Sorø Kirke.

først kom han hjem til Lolland, drog gennem Falster og lod Nykøbing Slot belejre; siden holdt han Slag ved Vordingborg, hvor mange Bønder faldt, medens Hærmændene paa Afstand fulgte efter under Hertug Knud Porse for at se Udfaldet. Efter at have faaet Vaabenstilstand drog han gennem Sjælland, og her mødte han en Ridder ved Navn Ingvar Hjort; ham spurgte Kongen, hvor han turde fordriste sig til at møde ham, og han svarede, at han vilde udsone sig med ham og oplade ham Borgen i Havn (København), som han holdt besat. Efter at have faaet Løfte herom vendte han straks om. Men da Grev Johan spurgte dette, sendte han nogle af sine Mænd i Forvejen, som skulde modtage den nævnte Borg af Ridderen i Kongens Navn; og da de havde faaet den, hejsede de Grevens Banner med Nældebladet.« Saaledes var det ikke den danske Konge, men en ny holstensk Magthaver, der vandt frem, og det endte med, at Christoffer maatte overlade sin Halvbroder hele Sjælland og Skaane som Pant. »Da Kong Christoffer saa dette«, fortsætter den sjællandske Krønike, »harmedes han, skilte sig fra Greven, drog til Jylland og tog Ophold i Skanderborg, og sin Hærs Heste satte han paa Græs hos Munkene og Nonnerne, paa den Korsfæstedes Arvegods.«

I Jylland udsonede Christoffer sig med Gerhard og overdrog ham Fyn som arveligt Len til Erstatning for det sønderjyske Hertugdømme, der nu gik tilbage til Valdemar. »Da Kongen var kaldt tilbage«, siger den jyske Krønike, »mindedes han den Uret, han havde lidt, og kom overens med Greven til Danernes Skade; til Tegn paa og til Fremme af denne Enighed tog Kong Erik, der nu var udfriet af Fængsel, Grevens Søster, Hertuginden af Sachsen, til Hustru. Christoffer dvælede i Skanderborg, hans Søn Erik i Nyborg. Det er for vidtløftigt at fortælle om alt det onde, som gik ud over Landets Indbyggere. Christoffer tog Bisp Tyge af Børglum til Fange; for den Sags Skyld holdt Rigets Præsteskab kirkeligt Forbud i syv Aar og otte Maaneder.«

Kongens Brystbillede fra Gravmælet, se S. 79.

Snart fandt Christoffer Venskabet med Grev Gerhard alt for trykkende og brød atter med ham. Sammen med Sønnen Erik drog han med en Hær ind i Sønderjylland (1331), og det kom Nord for Danevirke til en Kamp, der faldt uheldigt ud for Kongerne: »paa Grund af de tyske Mænds Falskhed, som var med dem, hedder det sig, gik de Glip af Sejren og flygtede, medens mange af deres Vaabenfæller blev taget til Fange« (Jyske Krønike). »Kong Christoffer flygtede, og Kong Erik, hans Søn, faldt paa Flugten gennem Danevirke af Hesten og blev i Kiel overgivet i Lægernes Hænder for at helbredes. Her blev der sluttet Forlig paa de Vilkaar, at Kong Christoffer gav Afkald paa hele Riget og alene skulde eje Lolland i Ro og Fred i sin Levetid« (Sjællandske Krønike). Gerhard fik hele Nørrejylland i Pant foruden Fyn, og Landet var saaledes nu delt ligeligt mellem de to holstenske Grever. Christoffer var fra nu af en ren Skyggekonge; hans Søn Erik døde i Kiel som Følge af sit Fald. Endnu skulde Christoffer opleve den Tort, »at Henneke Breide og Johan Ellemose røg ham ud af hans Hus i Sakskøbing, tog ham til Fange og førte ham til Aalholm, men han blev befriet ved

Budsending fra Grev Johan« (Sjællandske Krønike). Den 2. August 1332 døde Danmarks ynkværdigste Konge i Nykøbing paa Falster og blev jordfæstet i Sorø Kirke, hvor hans Gravmæle endnu ses.

Endskønt den aldeles magtesløse Konges Død i sig selv intet betød, fastslog den dog ogsaa udadtil *Danmarks fuldstændige Sønderlemmelse.* Der skete nemlig intet for at skaffe ham en Efterfølger; hver Landsdel maatte klare sig selv med sin Panteherre.

Dronningens Brystbillede fra Gravmælet se S. 79.

Skaaningerne, hos hvem de gamle Samfundstilstande med deraf følgende Friheds- og Selvstændighedsfølelse havde holdt sig bedst, og som altid ivrigst havde pukket paa deres Lands Særstilling, var de første, som brød løs. Allerede inden Christoffers Død »dræbte de mange Tyske i Lund og ved Helsingborg, og sendte Bud til Sveriges Konge Magnus, Søn af Hertug Erik af Sverige, og tilbød ham deres Land« (Jyske Krønike). Den unge Magnus tog med Glæde mod Tilbudet; Skaaningerne indtog selv Borgene undtagen Helsingborg, og Grev Johan var som sædvanlig mere opsat paa Forlig end paa Fejde: d. 4. November 1332 overlod han Kong Magnus Skaane og Bleking som Pant mod 34 000 Mark Sølv. Det lykkedes virkelig Kongen at skaffe den store Sum til Veje, og hermed havde altsaa Holstenervælden i Skaane Ende; men Skaaningerne havde rigtignok købt sig fri for den ved et afgjort Brud paa det danske Riges Enhed.

Det næste Forsøg paa at bryde Holstenernes Magtstilling udgik fra selve det danske Kongehus. Af Christoffers to efterlevende Sønner, der levede landflygtige i Tyskland, landede den ældste, Junker Otto, 1333 paa Lolland med nogle tyske Tropper; flere danske Stormænd sluttede sig til, og i 1334 »drog Otto med sit Følge fra Lolland til

Nørrejylland i det Haab at vinde Landet med Indbyggernes Hjælp. Men ved Viborg (paa Taphede) kom det til Kamp mellem ham og de Tyske samt nogle forræderske Danske, og her gik han ikke alene Glip af Sejren, men blev taget til Fange og sat i Segeberg Slot i Holsten« (Jyske Krønike).

I de følgende Aar raadede da de to holstenske Grever uindskrænket i Landene vestensunds; kun paa Langeland sad Lavrids Jonsøn som en uafhængig Smaafyrste. Greverne optraadte aldeles som Konger, udfærdigede Privilegier, afsagde Domme og opkrævede Skatter, og det var ikke Smaabeløb, det drejede sig om. Hvad Greverne selv levnede, tog derefter deres Høvedsmænd rundt om paa Slottene, der nu overalt rejste sig igen; de skulde jo lønnes med godt Bytte for deres Krigstjeneste under Greverne. »Disse Grever«, hedder det i den lundske Ærkebispekrønike, »og deres Tjenere bortførte til Udlandet alle Værdisager, alle Kostbarheder og alt, hvad der i Riget var skønt at skue.« Dette Udplyndringssystem gik naturligvis værst ud over Bønderne, og de sjællandske Bønder havde da ogsaa, som ovenfor anført, i 1328 forgæves rejst Oprør mod de holstenske Magthavere. Ogsaa de hanseatiske Købmænd klagede haardt over Slotshøvedsmændenes Vilkaarligheder, og for Herremandsstanden, der havde indkaldt Holstenerne mod Christoffer, maatte det være en dyb Skuffelse at se den indfødte Voldshersker afløst af en Række Smaatyranner rundt omkring paa Landets Borge, medens den saa sig selv berøvet al Magt, ja al Ret i Riget. Og alt dette maatte man lade sig byde af et Par ubetydelige nordtyske Fyrster, hvis Stamlande ikke var større end Fyn, men som ved en Blanding af Magt og List havde opkastet sig til Danmarks Herrer. Det var da sikkert et rigtigt Udtryk for, hvad alle følte, naar der i det ovennævnte Klagedigt tales om Tjenestekvinden, der nu skaltede og valtede i Danmarks Borg, og en større Modsætning til Valdemarernes Storhedstid end Landets nuværende Usseldom under det tyske Trældomsaag lod sig næppe tænke.

Hen imod Slutningen af 1330erne begyndte der dog saa smaat at vise sig Tegn til, at det kunde dages for Danmark. I 1338 optræder Christoffers yngste Søn, *Junker Valdemar,* der hidtil havde opholdt sig i Sydtyskland, i nordtyske Stæder som dansk Kongsemne; Bisp Svend af Aarhus kom til ham i hans Udlændighed, og Lavrids Jonsøn paa Langeland sluttede sig ogsaa til ham. »Greven havde godt nok mærket«, siger den lübske Krønike, »at hans Søstersøn Hertug Valdemar af Slesvig havde forbundet sig med de Danske om at føre

ovennævnte Valdemar tilbage, som saa skulde ægte Hertugens Søster; og Greven forstod vel, at mange Herrer og Stæder gerne saa en Konge dèr til Lands, for Fredens Skyld, som der da var Trang til baade til Lands og til Vands«. Det blev dog hverken Junker Valdemar eller Hertug Valdemar, men en Mand ud af Nørrejydernes Midte, der skulde give Stødet til Holstenervældens Fald.

I *Jylland gærede det stærkt*, og Greven besluttede sig da til at sætte haardt mod haardt og drog nordpaa med en mægtig Hær; »han havde mere end 11 000 velrustede Krigere med sig«, siger den jyske Krønike, »og havde i Sinde at udrydde hele Jyllands Adel og give det Land til sine Tyskere. En Del af Hæren havde han selv, en Del sendte han med sine to Sønner andre Steder hen i Jylland.« Ganske tilsvarende melder den sjællandske Krønike: »Efter at have samlet en stor Hær stævnede Grev Gerhard mod Randers og hærgede forfærdeligt alle Vegne, saa vel i Kirker og Klostre som udenfor, thi han ønskede ikke alene at underlægge sig Danmark, men endda flere Riger.«

»Ikke længe efter«, hedder det i den lübske Krønike, »blev Greven saa syg, at han lod sig berette og modtog Alterens Sakramente og den sidste Olie. Han laa en Tid syg, men kom sig dog atter noget. Nu havde han længe haft for Skik, naar han paa nogen Maade kunde, at staa op om Natten med sin Kapellan, som var han en Kirkens Mand, og læse de Tider, der hørte Døgnet til. Da de Danske hørte, at Greven var kommet sig af sin Sygdom, samlede der sig vel en 60 stedkendte Mænd af dem; de kom til Randers Lørdag Nat før 5. Søndag i Fasten, og ret som de var Nattevagter for den sovende Hær, besatte de et Stenhus. Da Greven havde læst sine Tider og havde lagt sig igen, kom de op og slog den syge Mand ihjel paa Sengen, dertil hans Kapellan og tre Svende. En tapper fornem Ridder fra Westfalen, Henrik van Vitinkhoven, hvis Herberge var lige ved, hørte Larmen og kom ud. Ham slog de ogsaa ihjel paa deres Vej, og kom bort hver til sin Kant uden mindste Tab. De udenlandske Krigere maatte høre meget ilde for, at de havde vogtet deres Herre saa slet; nu maatte de med Skam og Skade drage langt af Led til det Sted, hvorfra de var kommet.«

Hermed stemmer i det hele den jyske Krønikes Beretning: »Medens Greven selv opholdt sig i Randers, kom en jysk Væbner ved Navn Niels Ebbesøn med kun 47 Mand i Følge den 1. April over Broen ind i Randers By, og idet han lod Trommerne røre og satte Ild paa Byen, gik han hen til bemeldte Greves Herberg, brød voldeligt derind og fældede dristigt Greven selv med nogle andre derinde, uagtet Grevens Hær paa 4000 Mand laa dèr i Byen. Da han derefter vilde

Nørreris (Noringsris) Voldsted.

undvige ad den samme Bro, satte Grevens Folk efter ham med mange Bannere; dem drev han saa mandeligt tilbage, at han dræbte to ansete Riddere iblandt dem tillige med adskillige andre. Og idet han nu kastede Brofjælene af bag sig, undslap han med sine Folk og mistede kun en af dem. Men da bemeldte Greve var dræbt, drog hele den vældige Hær hjem med Skam, sveget for den lovede Sold og plyndret for de Penge, den havde faaet, og mange af dem blev fældet ved lønlige Anfald af de Danske.«

Hvem var da denne *Niels Ebbesøn,* der ved en rask Daad havde ryddet Voldsherren af Vejen, og hvilke Motiver havde han til sin Gerning?

Om det første Punkt ved vi i Grunden ikke mere end, hvad den jyske Krønike melder: at han var en jysk Væbner. Et og andet kan tyde paa, at han tilhørte en anset nordjysk Herremandsæt, hvis Medlemmer senere kaldte sig Strangesøn; den gamle stedlige Overlevering gør Gaarden Noringsris i Folby Sogn (Sabro H., Aarhus A.) til hans Hjem. Om det andet Punkt er vi for saa vidt ikke helt uden Underretning, som Drabet selv og dets Forhistorie skildres i en Folkevise, der maa være digtet umiddelbart efter; men dels ved vi ikke, hvor vel underrettet Digteren har været om Handlingens Motiver, dels kan Visen i de 2—300 Aar, inden den optegnedes, være undergaaet adskillige Ændringer, og dens forskellige Opskrifter synes til Dels at pege tilbage til ret betydelige Forskelligheder mellem Visens oprindelige Redaktioner. Men i hvert Fald giver Visen betydningsfulde Vink om Samtidens Opfattelse af Niels Ebbesøns Daad.

Visen udmaler først, hvordan Niels Ebbesøn ikke »vilde gaa Greven til Haande«, hvorfor Greven sender Bud efter ham og tilsiger ham frit Lejde. Der udspinder sig nu et Ordskifte mellem dem ude ved Randers Strand. Greven bebrejder ham hans Utroskab og lader ham forstaa, at han gennemskuer ham:

»Hør du det, Niels Ebbesøn,
hvi rider du saa ene?
I Gaar saa havde du hundred Hovmænd,
som dig monne alle tjene.«

Niels afviser harmfuld hans Beskyldninger, men Greven bliver ved sit og nævner som hans medsammensvorne de jyske Herremænd Niels Bugge, Povl Glob og Anders Frost. Niels Ebbesøn fralægger sig alt Fællesskab med dem og tilføjer de for hans uafhængige Herremandsfølelse saa talende Ord:

»Anders Frost har været Eders Tjener god,
alt om I vil det tro;
vil han Orlov have,
hvi monne han den ej faa?

Det er saa Sæd i Danmark,
har været af gamle Dage:
Naar en Svend ikke længer tjene vil,
saa maa han Orlov tage.«

Grev Gerhard gør som Ordensmagtens Indehaver den modsatte Anskuelse gældende:

Det saa svared ham Grev Gert,
hannem lysted det ikke at høre:
»Der maa ingen Svend fra sin Herre ride,
imeden han vil hannem føre.«

Niels Ebbesøns Svar falder kort og djærvt:

»Der er ingen tilsammen viet
uden Munken og hans Kappe;
Hovmand rider, og Hovmand kommer,
naar han kan tjene til Takke.«

Nu truer Greven ham med Livsstraf eller Fredløshed, men undsiges til Svar af Niels Ebbesøn:

»Skal jeg ud af Landet rømme
fra Hustru og Børn saa smaa,
usæl skal I sige deraf,
at I mig nogen Tid saa!«

At Niels har undsagt Greven inden Drabet, nævnes ogsaa i den samtidige sjællandske Krønike; men om Visens Digter i øvrigt har Ret i kun at motivere hans Daad med den uafhængige Herremands Trods mod Magthaveren, er efter hele hans Gernings Art mere end tvivlsomt; de følgende Tildragelser viser tydeligt Niels som Føreren for en jysk Folkerejsning mod den forhadte Holstenervælde. — I Visen spørger Niels Ebbesøn efter Hjemkomsten sin Hustru til Raads, og hun svarer ham djærvt, at »de værste Raad de ere nu bedst«, og raader ham til at slaa Greven ihjel eller indebrænde ham. Niels spørger nu sine Mænd, om de vil følge ham eller have Orlov.

Op da stod de Dannesvende,
de svared deres Herre saa fri:
»Vi vil nu med eder ride
og vove vort unge Liv.«

Visen skildrer nu, hvorledes Niels Ebbesøn slipper ind til Grev Gerhard ved at udgive sig for Udsending fra hans Søn Henrik. Ved Skildringen af selve Drabet indtræder den nævnte Spaltning mellem Opskrifterne, idet nogle af disse i Modstrid med Krønikernes Vidnesbyrd vil hævde, at

Greven blev om Dagen slagen
og ikke om Natten med alle

(ɔ: aldeles ikke om Natten). Dette er utvivlsomt uhistorisk, og man tør heller ikke fæste for megen Lid til Visens Fortælling om Niels' liden Smaadreng, der ved Indgangen til Byen havde taget Orlov af ham, men imidlertid tjente ham allerbedst ved at løsne Brofjælene, saa han kunde kaste Broen af efter sig; selv om Trækket med Brofjælene er rigtigt nok (jfr. Jyske Krønike), er Smaadrengens Navn, Svend Trøst, laant fra en ældre Folkevise. — Derefter følger det skønne Vers om det jævne Folks Glæde over Daaden:

Saa gæsted han en Kærling,
hun havde ikkun to Leve (Brød),
dem gav hun Niels Ebbesøn,
han vog den kullede Greve.

Og i de Opskrifter, der hævder, at Greven blev dræbt ved højlys Dag, slutter Visen med følgende Vers, der maa være digtet efter Niels Ebbesøns Død og viser hans Eftermæle hos Folket:

Gud naade din Sjæl, Niels Ebbesøn!
Men (ɔ: hvis) du i Live vaar,
saa mangen tysk i Danemark
den samme Vej skulde gaa.

Niels Ebbesøns Daad havde ryddet Hovedmanden for Holstenervælden i Danmark af Vejen; den jyske Folkerejsning, der strandede for Gottorp Slot 1329, havde denne Gang haft bedre Held med sig. Det kom nu an paa, om den rette Mand fandtes til at gennemføre det store og møjsommelige Genrejsningsarbejde, der var indvarslet med Grevens Drab.

Kongefrise fra Ringsted Kirke, ca. 1300—1350.

ANDET AFSNIT

SOCIALE OG ØKONOMISKE FORHOLD, KIRKE OG AANDSLIV

1. Kongemagten og Statsforfatningen.

Kongemagtens Udvikling fra Valdemarernes Tid til ca. 1325 betegnes af flere Linier, der krydser og til Dels modvirker hverandre. For det første maatte den almindelige sociale Udvikling fra en Række løsere sammenknyttede lokale Bondesamfund til et hele Riget omfattende stænderdelt Samfund, som var begyndt længe før Valdemarstiden og stadig fortsattes, medføre en stedse stigende Magt for Kongen som Rigets Styrer og navnlig som Rettens Haandhæver, — en Opgave, der tidligere kun meget mangelfuldt var blevet røgtet af de lokale Herreds- og Landsting. Men herved aabnedes unægtelig Vej for stor Vilkaarlighed fra Kongens Side, og da Folkets Uvilje herover ret kom til Orde, maatte dette atter virke indskrænkende paa Kongens Myndighed, som det stærke politiske Røre i Landet mod Erik Klipping noksom viste. Samtidig svækkedes selve Grundlaget for Kongens Magt føleligt paa to afgørende Punkter, idet der rokkedes stærkt dels ved hans Stilling som Hærvæsenets Leder og øverste Krigsherre, dels og fornemmelig ved hans finansielle Hjælpekilder.

Den militære Udvikling i Tiden betegnes, som allerede nævnt, af Ledingsvæsenets gradvise Forfald og Kongernes talrige forgæves Forsøg paa at holde det oppe. Idet Bønderne mere og mere afvæn-

nedes med krigersk Syssel, fik de faste Borge større og større Betydning, og Tidens Historie frembyder da ogsaa mange Eksempler paa Opførelse af saadanne, ikke alene fra Kongernes, men ogsaa fra Hertugernes og Bispernes Side. Disse Borge maa vi i Modsætning til de almindelige Herregaarde tænke os som stærke Fæstninger med Ringmure, Volde og Grave (jfr. Beskrivelsen af Ærkebispens Flugt fra Søborg, ovenfor S. 59 f.), og med Tidens mangelfulde Belejringskunst har det været særdeles vanskeligt at indtage dem med

Mønter fra Erik Plovpenning (øverste Række), Christoffer I og Erik Klipping (midterste Række), Erik Mændvéd og Christoffer II (nederste Række). Efter »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed«. 1884.

Vaabenmagt; de maatte oftest udhungres. — Med Ledingsvæsenet forfaldt ogsaa Flaaden; et sidste Forsøg paa at reorganisere den blev gjort 1304. Ved Kampe i aaben Mark blev efterhaanden de sværtvæbnede Rytterhære den afgørende Vaabenart, og inden for Riget selv maatte Kongen da søge sine militære Hjælpere blandt »Ridderne«, de beredne Herremænd. Men over for disse selvfølende Riddere havde Kongen langtfra den samme Myndighed som over Bøndernes Væbning, rent bortset fra, at han ingenlunde med Sikkerhed turde regne paa de fyrstelige Lensmænds og Bispernes »Mænd«, og til større Krigstog greb Kongen da ofte til den Udvej at hverve tyske Lejetropper; men dette maatte blive til største Skade for hans i Forvejen daarlige finansielle Stilling. Heller ikke kunde Kongen

skaffe sig Besætninger paa Borgene uden ved at henlægge Indtægterne af de omgivende Herreder hertil, og ogsaa paa denne Maade mindskedes da hans Indkomster føleligt.

Det værste Punkt i Kongemagtens vanskelige Stilling var netop den stærke Nedgang i Kongens Indtægter, der væsentlig skyldtes den stadige Overgang af skattepligtigt Bøndergods i de privilegerede Klassers Eje. Kongerne søgte forgæves at hemme denne Bevægelse, og det hjalp dem kun lidt, at Krongodset ogsaa voksede stærkt, idet mange Selvejergaarde blev Fæstebol under Kronen; thi herved opnaaedes jo intet andet i finansiel Henseende end, at de Skatter, Selvejeren havde betalt, nu fik Navn af Landgilde; om nogen Indtægtsforøgelse var der ikke Tale. — For at bøde paa denne stadige Pengeforlegenhed maatte Kongen da gribe til alskens vilkaarlige Udveje, der mere eller mindre nærmede sig til Pengeafpresning. Rent bortset fra de høje Skatter og Toldafgifter, der vakte stærk og stedse stigende Misnøje, maatte navnlig Møntvæsenet undgælde for Kongernes stadige Pengetrang. Hvert Aar prægedes ny Mønt, der skulde være ene gældende i Riget, og hvert Aar blev Mønten ringere, baade i Lødighed og i Præg; i Erik Mændvéds Tid gik der 8—10 Mark Penninge paa 1 Mark Sølv (i Valdemarstiden ca. 3), og det endte med, at Kongens daarlige Mønt i Handel og Vandel næsten helt fortrængtes af de gode udenlandske Mønter, som indførtes vest- og sydfra.

Fremmede Mønter gangbare i Danmark i Slutningen af 13. Aarh. Øverst en engelsk »Sterling«, nederst en fransk »Tournos«. Møntsamlingen.

Til alle disse Vanskeligheder kom endnu Kongernes daarlige Forhold til de fyrstelige Lensmænd. Ganske vist havde Kongerne opnaaet at faa de egentlige Fyrstelen — det eneste Omraade, hvor europæisk Lensvæsen var trængt inden for Danmarks Grænser — indskrænket til to: Sønderjylland og Nørrehalland; men i disse var til Gengæld Hertugernes Magt efterhaanden blevet saa selvstændig, at de var næsten helt uafhængige af Kongedømmet og kun ved Lenshyldingen var knyttede løseligt til Riget; de Særrettigheder (til Krongods, til Møntprægning og Vraggods m. m.), som Kongerne havde søgt at forbeholde sig i Hertugdømmerne, bortfaldt mere og mere, og Hertugerne styrede dem som næsten helt uafhængige Arveherrer.

I samme Retning virkede Hertugernes Ret til at tage sig »Mænd« overalt i Riget. Ogsaa rent politisk viste disse Lande Tilbøjelighed til at løsrive sig fra Danmark; Nørrehalland droges mod Norge og Sverige, Sønderjylland mod Holsten, og dette sidste var saa meget farligere, som den politiske Tilnærmelse til Holsten støttedes af en stærk Indvandring i Sydslesvig af holstenske Adelsslægter, ligesom ogsaa plattysk Sprog begyndte at optræde i Hertugdømmets Købstæder.

Alle disse Vanskeligheder maatte være saa meget føleligere for Kongedømmet, fordi dette ikke som i Frankrig og andetsteds havde nogen stærk og fremvoksende Tredjestand at støtte sig til imod de privilegerede Stænder. Danmarks Købstæder var for smaa og svage til at kunne spille nogen betydelig politisk Rolle, og den talstærkeste Stand i Riget, Bønderne, kunde umuligt se deres Tillidsmand i denne Konge, der lagde tungere og tungere Skatter paa dem. Almueopstande mod Kongen var da ogsaa, som det ses af Skildringen ovenfor, alt andet end sjældne, og det var saa langt fra, at de lavere Stænder støttede Kongemagten mod de højeres Angreb, at de tværtimod ved given Lejlighed stod sammen med disse for at slaa Bom for Kongemagtens Overgreb. Det var dette, som skete i 1282; men netop i denne Befolkningens enstemmige Rejsning imod kongelig Vilkaarlighed laa tillige Spiren til noget nyt, idet man for første Gang søgte at skabe et Organ for Rigsenheden ved Siden af eller næsten over Kongemagten: den aarlige Rigsforsamling, *Danehoffet.*

Denne Institution bar dog alt for meget Præg af sin Oprindelse — stiftet som den var for at modvirke Kongemagten — til at kunne gennemføres regelmæssigt i saadanne Tider, da Kongens Myndighed atter var i Stigende; og rent bortset herfra egnede den sig jo paa Grund af sine ubestemte Rammer og Deltagernes Talrighed slet ikke til at medvirke i den egentlige Styrelse. Som et Udtryk for Folkets Deltagelse i denne kunde det derimod opfattes, hvis Rigsforsamlingens Ledere optoges i Regeringen som Kongens Raader og Indehavere af de høje Rigsembeder som Drostens, Marskens, Kanslerens. Et vist Tilløb hertil kan stundom ogsaa skimtes; men intet af dette antog faste statsretslige Former i det her omhandlede Tidsrum. Dog skønnes det, at Kongen ved mange Lejligheder raadspurgte ikke alene sine nærmeste Raader, de høje Hofembedsmænd, men ogsaa en noget videre Kreds af »Rigens bedste Mænd«, og her ser man da den første svage Spire til, hvad der senere skulde udvikle sig til *Rigens Raad.*

Under Christoffer II havde den forenede voldsomme Opposition mod det vilkaarlige kongelige Styre opnaaet ikke alene at lænke-

binde Kongemagten, men at styrte den fuldstændigt i Støvet. Havde man tænkt sig, at der nu skulde oprinde gyldne Dage for Folket, blev man unægtelig sørgelig skuffet, da Rigets Sønderlemmelse og Underkastelse under fremmed Aag samt en fuldstændig Lovløshed hurtigt viste sig som de umiddelbare Følger af Kongemagtens Tilintetgørelse. Der maatte da snart hos de fleste opstaa en mere eller mindre tydelig Fornemmelse af, at Riget ikke kunde undvære en Konge til at hævde dets Enhed mod de ydre Fjender og haandhæve Lov og Ret i Landet. Denne fornyede Tro paa Kongemagtens Kald og dette Haab om, at den atter kunde løfte Landet op af det Uføre, det var stedt i, er Forudsætningen for det kommende Hundredaars store Genrejsningsarbejde.

2. Træk af Retsudviklingen.

Den samme bølgende og gærende Tilstand, som Landets politiske Forfatningsforhold var stedt i, prægede i dette Tidsrum ogsaa de retslige Forhold. Grundlaget for disse udgjordes stadig af de under Valdemarerne optegnede *Landslove*, af hvilke kun Jyske Lov var officielt udfærdiget. Selv om disse ved Valdemarstidens Reformlovgivning var blevet underkastet adskillige Ændringer, stod de dog i det hele som et Udtryk for det gamle konservative Bondesamfunds Retsopfattelse, ligesom ogsaa en vis Andel i den lovgivende Magt stadig tilkom de tre store Landsting i Jylland, Sjælland og Skaane. Allerede i Valdemarstiden havde Kongemagten dog optraadt som lovgivende for de enkelte »Lande« i Riget, om end der vel stadig udkrævedes Landstingenes Samtykke, og dette Forhold har sikkert fortsat sig i indeværende Tidsrum; i Thord Degns Artikler til Jyske Lov tales saaledes om en Lov, der er givet af Kongen og samtykket af Jyder og Fynboer.

Langt betydningsfuldere var dog den *Rigslovgivning* for det samlede Rige, som opstod i det her omhandlede Tidsrum, og som hang nøje sammen med Rigsmødernes eller Danehoffernes Opkomst. At man i alt Fald fra det herskende Stormandspartis Side tillagde disse lovgivende Magt, kan ses af et Par Bestemmelser i Haandfæstningerne af 1320 og 1326, ifølge hvilke Mangler ved »Kong Valdemars Love« (ɔ: den bestaaende Retstilstand) skulde afhjælpes af »Rigens udvalgte Mænd« eller af »Rigens udvalgte og bedste Mænd paa Danehof«. Som oftest var det dog snarere Rigslovgivningens og ganske særligt de paa Rigsmøder udstedte Haandfæstningers Formaal at forpligte Kongerne til bedre Overholdelse af gældende Lov og Ret end

at virke stærkt reformerende paa den bestaaende Lovgivning. Dog spores der i en Række af Rigslovene en Tendens til at fastsætte langt strengere Retsforfølgelse og Strafudmaaling for Manddrab og andre Voldsforbrydelser, end Landslovene tillod. I andre af Rigslovene søger Kongen at regulere Forholdet mellem ham selv og Herremændene og mellem disse indbyrdes ved særskilte Bestemmelser, der navnlig tog Sigte paa Drottensvig (Majestætsforbrydelse, Højforræderi); men disse Forsøg paa at forny den gamle Hirdlovgivning maatte falde til Jorden over for den stærke Modvilje, de rejste hos Stormandsstanden.

Ogsaa *Retsforholdet mellem Kirken og det verdslige Samfund* var i denne Tid underkastet svære Rystelser. Konflikten rejstes først af Jakob Erlandsøn, der gjorde sig til Talsmand for den ny pavelige Lære om den kanoniske Lovgivnings ubetingede Gyldighed og deraf følgende Overlegenhed over al verdslig Lovgivning. Ærkebispen kunde derfor ikke slaa sig til Taals med det Kompromis, som den i Aarene om 1170 vedtagne skaanske Kirkeret betegnede, men krævede denne ændret efter kanonisk Ret. Jakob Erlandsøn trængte ikke igennem med sit Krav, da Kongemagten stillede sig i Spidsen for Bondesamfundets Modstand, men i Praksis er vel nok en hel Del af Kirkens Krav efterhaanden blevet gennemført.

Nørre Rangstrup Herreds Segl, ca. 1325. Nationalmuseet.

Endnu paa et tredie Omraade blev der gjort føleligt Skaar i de gamle Landsloves Enegyldighed, nemlig ved Udstedelsen af *Købstadretter*, som særlig hyppigt fandt Sted i det her omhandlede Tidsrum. I Købstæderne, hvor Ætbaandene ofte var stærkt afslappede og delvis afløste af Gildebroderskaber, passede Landslovenes Bestemmelser i mange Tilfælde kun daarligt; de urolige Forhold og den stærkt blandede Befolkning krævede en strengere og mere effektiv Retshaandhævelse. Disse Forhold præger derfor stærkt Købstadlovgivningen; om de enkelte Stadsretter henvises til Købstadafsnittet nedenfor.

Blandt de Punkter i den gamle Landskabslovgivning, der særlig var Genstand for Angreb, ikke mindst fra Kirkens Side, maa især nævnes to: dels Soningen af Manddrab og andre Voldsforbrydelser ved *Bøder*, dels saadanne Sagers Afgørelse ved, at den anklagede havde Ret til at sværge sig fri sammen med *Mededsmænd*.

Det gamle, af Ætfølelsen prægede Synspunkt opfattede Penge-

bøderne (Mandeboden) som et Surrogat for den Blodhævn, som Ættens Ære egentlig krævede, og paalignede derfor Forbryderens Frænder at deltage med ham i Udredelsen af Bøderne. Men efterhaanden som Voldsforbrydelsen mere opfattedes som en Krænkelse af Samfundet som Helhed end som et Angreb paa den enkelte Æts Ære, maatte Samfundet som saadant for sin egen Sikkerheds Skyld kræve Overtræderen strengere straffet end med Pengebøder, selv om disse var meget høje (særlig 40 Marksbøden for de store Forbrydelser udgjorde en for Datiden meget anselig Sum), ligesom det ud fra dette Synspunkt maatte forekomme urimeligt, at Overtræderens Frænder skulde hæfte solidarisk med ham for Bødens Udredelse; dette Forhold var derfor allerede ændret ved Forordninger fra Valdemarstiden. Derfor møder man ogsaa saavel i Rigslove som i Købstadretter Bestemmelser om Livsstraf (i Stedet for Fredløshed eller Pengebøder) for Manddrab og beslægtede Voldsforbrydelser; og skønt saadanne Regler stred aldeles mod det i de gamle Landslove raadende Princip om, at Ætten alene havde Paataleret over for slige Forbrydelser, er der dog ingen Tvivl om, at den ny Synsmaade, særlig under kirkelig Paavirkning, trængte mere og mere igennem; flere af Jakob Erlandsøns skarpeste Klager mod Kongemagten gaar jo netop ud paa, at den intet alvorligt foretog sig for tilbørligt at straffe de overhaandtagende Voldsforbrydelser, og der er ingen Tvivl om, at Kongemagten førtes til en stedse stærkere Indgriben over for disse.

Men disse Krav om skarpere Retsforfølgelse mod Voldsmænd kunde ikke ske Fyldest, uden at man forlod de gamle Regler om sigtedes Ret til at sværge sig fri. Denne Ret hang sammen med, at hele den gammeldags formelle Bevismaade ikke saa meget var indstillet paa at naa til Sandhedens Erkendelse ved Vidneførsel som paa saa hurtigt og klart som muligt at fremkalde en for Bondesamfundet antagelig Afgørelse af Parternes Mellemværende, der kunde bringe dette ud af Verden saa lempeligt som muligt. Herimod opstillede man fra kirkelig Side, sikkert under Paavirkning fra Romerretten, Ønsket om et virkeligt Forsøg paa Sandhedserkendelse ved Hjælp af saglige Undersøgelser og Vidners Udsagn, ligesom den ensidige Partsafgørelse ved Tylvtered søgtes erstattet med en virkelig Domsafsigelse af Nævninger. Navnlig med Hensyn til det sidste Punkt var Udviklingen allerede i den foregaaende Periode skredet betydeligt frem, og den fortsattes i samme Retning inden for nærværende Tidsrum, idet Kongemagtens Ønsker ogsaa maatte gaa i denne Retning: at erstatte Partseden med en virkelig Domsafgørelse.

Saaledes kunde det ogsaa paa det retslige Omraade se ud, som om alle Forhold var i Opløsning, men ud af alt Virvaret arbejdede sig

dog efterhaanden Ønsket om en strengere og mere saglig Retshaandhævelse til hele Samfundets Tarv, og da Landet atter kom ind i roligere Forhold under en kraftig Kongemagt, skulde det vise sig, at dette Ønske i stort Omfang skete Fyldest.

3. Bondestanden og Landbruget.

Det er, som nævnt, typisk for den sociale Udvikling i den her omhandlede Periode, at den ældre Middelalders tilsyneladende demokratiske Bondesamfund hastigt omdannedes i Retning af det skarpt stænderdelte Samfund, som særtegner den yngre Middelalder baade herhjemme og i Nabolandene. Nogle Hovedtræk af denne Stænderudvikling skal her antydes.

Frøs Herreds Segl, ca. 1300. Med Billede af en Hjulplov. Nationalmuseet

Afgørende for *Bondestandens Kaar* blev for det første, at Valdemarstidens store økonomiske Fremgang med de stigende Kornpriser og den stærke Nyopdyrkelse af Jord sagtnede stærkt eller endog mange Steder afløstes af Stilstand. Alene dette maatte stille Jordbrugerne ugunstigere end før; men hertil kom store sociale Forskydninger, der ingenlunde højnede Bondestandens Niveau. Her maa først og fremmest nævnes Trællestandens Forsvinden. Trællene bliver til *Gaardsæder*, der oprindelig, som Navnet angiver, boede paa selve Bondegaarden, men efterhaanden fik noget Jord at dyrke og saaledes blev Husmænd eller Boelsmænd. Denne af Kirken begunstigede Udvikling betød en stor Fremgang for Trællene i social Henseende, men kunde umuligt virke højnende paa Bondestandens Anseelse. — Et andet betydningsfuldt Moment, der maatte virke i samme Retning, var Selvejernes rivende Tilbagegang. Denne hang især sammen med de urolige Forhold i Tiden, der gjorde det nødvendigt for den mindre Bonde at skaffe sig en mægtig Skytsherre, der kunde værne ham mod Overgreb; i saa Henseende var Fæstebønderne eller *Landboerne*, som de oftest kaldtes, bedre stillede end de jordegne eller selvejende Bønder, og mange af disse gav sig derfor ind under en Stormands Værn og blev hans *vornede* (Ordet dannet af: værne). Disse Fæstebønder betalte deres Herre en aarlig Afgift: *Landgilde* (Ordet dannet af: gælde = betale) for Brugen af deres Jord; Landgilden over-

steg i hvert Fald ikke den aarlige Udsæd, men var ofte mindre. Som Landbo under en kirkelig eller verdslig Stormand slap Bonden tilmed for offentlige Skatter, og da disse vistnok udgjorde et noget større Beløb end Landgilden, stod Bonden sig snarest økonomisk set ved Byttet. Hertil kom, at selve det at betale Skat fra gammel Tid ansaas for et saa stort Afbræk i den personlige Frihed, at den skatteydende Selvejerbonde næppe regnedes stort højere end en kongelig Fæstebonde, saa at Overgangen ogsaa i saa Henseende var yderst lempelig. Den mærkedes sikkert heller ikke synderligt i Bondens daglige Liv; han vedblev at dyrke sin Jord i Fællesskab med de andre Bymænd, aldeles som om intet var hændt, og han deltog som før i Bystævnerne og Gilderne, hvor Bestemmelserne om Dyrkningen af Landsbyjorden toges. Hans Forvandling fra Selvejer til Fæstebonde betegnede vel en Forøgelse af de kirkelige og verdslige Godsejeres Jord paa den fri Bondejords Bekostning, men ingenlunde en tilsvarende Overgang fra de mindre til de større Driftsenheder.

Adam og Eva efter Uddrivelsen af Paradiset. Kalkmaleri i Kippinge Kirke paa Falster, ca. 1300.

Hele denne Udvikling maatte afføde en uhyre *Svækkelse* af *Valdemarstidens folkelige Hærordning*, af Ledingsvæsenet. Dettes Betydning var allerede stærkt i Aftagende som Følge af den militære Udvikling, der havde fundet Sted, og som medførte, at Hovedvægten mere og mere lagdes paa det sværtrustede Rytteri, over for hvilket det lettere væbnede Bondemandskab nødvendigvis maatte trække det korteste Straa. Ledingsvæsenet var ogsaa mest beregnet paa Søtog, men disse bortfaldt i dette Tidsrum mere og mere; Erik Mændvéd gjorde et sidste Forsøg paa at puste Liv i den gamle Ledingsordning, da han havde Brug for den til sine nordtyske Tog, men efter hans Tid maa den betragtes som helt bortfalden. Denne Udvikling maatte nødvendigvis svække Bøndernes Selvfølelse som krigersk Stand, saa meget

mere som de mest ansete og velhavende iblandt dem for en stor Del søgte Optagelse i Hærmandsstanden; og idet Bondestanden som saadan ikke længer bidrog til Landets Forsvar, maatte dens Interesse for Rigets Sager i det hele synke jævnt. Kun naar den tyngedes med særlig haarde Skattepaalæg, ser vi den i den her omhandlede Periode gribe til Vaaben mod Undertrykkeren, oftest Kongen.

Om *Bøndernes daglige Liv* er vi ifølge hele vort Kildemateriales Natur yderst sparsomt underrettede — bortset fra de Oplysninger om Landsbyfællesskabet, der indeholdes i de paa Valdemarstiden optegnede Landslove. Hele dettes Ordning hvilede paa mundtlig Overlevering fra Slægtled til Slægtled; først fra 16. Aarhundredes Slutning kendes skriftligt optegnede *Landsbyskraaer (Grandebreve, Videbreve)*. — Gaardens Bygninger tilhørte ofte Bonden selv, selv om han kun havde Jorden i Fæste. De bestod sikkert som Regel af flere usammenbyggede Huse eller Længer. Jyske Lov nævner *Salhus* (Beboelseshus) og *Lade* som de to vigtigste, og disse har da sikkert ofte ligget hver paa sin Side af Gaardspladsen; Kvægstalden kan have været sammenbygget med Laden eller maaske hyppigere have udgjort en egen Bygning. Et andet jysk Navn paa Beboelseshuset, *Radlænge*, gaar ogsaa tilbage til denne Periode; det peger hen paa, at Huset har bestaaet af en Rad, en Række Fag eller Gulve og altsaa været opført i en Art primitivt Bindingsværk (Stolper med lerklinede Vægge eller Bulplanker imellem); i Skaane tales der ca. 1250 om Træhuse og risflettede Huse paa samme Gaard. Ogsaa Betegnelsen *Framhus* for Stuehus gaar tilbage til denne Tid; den kendetegner Stuehuset som det forrest liggende Hus. Ordene Salhus og Framhus havde begge senere den Skæbne, at de sank ned til at betegne det foran Stuen liggende Rum, Bryggers eller Køkken (Sals, Frammers). — Mindre Gaarde og Boelssteder har dog sikkert ofte været enlængede, og i disse gik man da fra Beboelsen gennem en Dør i Skillerummet direkte over i Stalden. — Skorstene var sikkert endnu yderst sjældne hos Bønderne, og Indboet sparsomt og overvejende vægfast. — I Driftsformer og Agerbrugsredskaber skete næppe nogen væsentlige Ændringer af Valdemarstidens Forhold.

Trods al social Tilbagegang maa man dog ingenlunde tænke sig Bondestanden som forkuet; den styrede paa Bystævnet sine egne Anliggender og pukkede nøje paa sin Ret over for Magthaverne, men dens Synskreds maatte ifølge Sagens Natur indsnævres og naaede som Regel næppe langt ud over Landsbyen eller Kirkesognet, og nogen virkelig politisk Modvægt mod de kirkelige og verdslige Stormænd kunde den ikke udøve.

4. Borgerstanden, Handel og Haandværk.

I de store europæiske Kulturlande var det Byernes frie Borgerskab, der dannede den egentlige Modvægt mod Lensadelen og udgjorde Kongemagtens bedste Støtte i dens Kamp mod denne. Ogsaa i Danmark er Købstæderne i denne Periode ligesom i Valdemarstiden i stærk Udvikling, men deres Blomstring hemmes rigtignok af saa mange Forhold, at de langtfra naar den politiske Indflydelse som i det sydlige Udland.

Det store europæiske Handelsopsving, der i Valdemarstiden ogsaa naaede til Danmark, havde ganske vist medført en hidtil ukendt Opblomstring af *Købstæderne* herhjemme og Nyanlæg af mange *Strandkøbinger,* og disse Nyanlæg fortsattes, om end i aftagende Maalestok, i den her omhandlede Periode (Køge, Helsingør m. fl.). Men til Udvikling af en virkelig selvstændig dansk Handelsstand var Tiden endnu ikke moden. De mange nye Købstæder naaede kun en beskeden Størrelse; Handelsopsvinget kom mest de nordtyske Stæder til gode, der laa nærmere ved de store Handelsveje, og særlig Lübeck vandt stærkt frem i den Tid, Byen stod under dansk Herredømme, og overtog fra nu af i det væsentlige den store Mellemhandel mellem Østersølandene og de vestlige Stæder, som tidligere var gaaet over Slesvig By, der ved denne Tid tabte sin Betydning som Handelscentrum. Landets Hovedeksportartikel, den *Sild,* som i uhyre Mængder fangedes i Sundet om Høsten, evnede man ikke selv at udføre; men de fremmede, især nordtyske, Købmænd indfandt sig skarevis paa det store Købestævne ved Skanør, hvor hver af Hansestæderne havde sit afgrænsede Omraade, sit *Fed,* opkøbte Silden af de danske Fiskere og lod den nedsalte der paa Stedet. Et Tegn paa det tyske Elements Overmagt er det ogsaa, at Nordmændene, der i Begyndelsen af det 13. Aarhundrede spillede en stor Rolle paa Skaanemarkedet, efterhaanden helt forsvinder fra dette.

De fleste danske Købstæder var da kun Mellemled for Vareomsætningen mellem deres nærmeste Opland og de udenlandske Handelsmænd, og deres Handel havde derfor kun et beskedent Omfang; tjentes der ikke tilstrækkeligt ved denne, havde de jo altid Landbruget at falde tilbage paa. Byerne var nemlig alle mere eller mindre agerdyrkende, med anselig Bymark og med Avlsbygninger liggende inden for selve Byens Hegn, — et Forhold, der navnlig for de mindre Købstæders Vedkommende holdt sig langt ned i Tiden. Mange af dem udgjorde da nærmest en Art udvidet og forstørret Landsby; ofte afløste Købstaden ligefrem en ældre, sammesteds beliggende Landsby (Sakstorp — Sakskøbing m. fl.), og man har formodet, at det ogsaa var

fra Landsbyen, at Købstaden overtog sin ældste Forfatning, der i saa Fald maa have hvilet paa Borgerskabets Sammenslutning i et Bygilde med en Oldermand i Spidsen; sikre Spor heraf lader sig dog ikke paavise, og i det 13. Aarhundrede, da Kilderne til Gildevæsenets Historie falder rigeligere, har Gilderne gennemgaaende intet med Byernes Forfatning at gøre. Om disse, hvis Blomstringstid falder i det 12.—13. Aarhundrede, maa i det hele henvises til det foregaaende Afsnit (S. 729 f.); de var som oftest indviede til St. Knud, men da Erik Plovpenning efter sin Død vandt Helgenry, opnaaede ogsaa han

Odense. Knud Hertugs Gildessegl, ca. 1200—1250. Nationalmuseet.

Køge. Vor Frue Gildessegl, ca. 1325. Nationalmuseet.

at faa flere Gilder indviet til sig. Knudsgildernes Betydning skønnes ikke mindst deraf, at de i 1256 dannede en hele Riget omfattende Organisation, idet atten Oldermænd mødtes i Skanør og vedtog en Del Fællesregler, bl. a. at ingen Bager maatte være Medlem af noget Knudsgilde.

Inden det 13. Aarhundredes Udgang havde dog Gildernes Betydning tabt sig meget. Allerede i deres stærke Forgrening, med flere Gilder i samme By, laa Spiren til en Svækkelse, og i samme Retning virkede vel ogsaa deres fornemme Afgrænsning til visse bestemte Kredse (f. Eks. ved den nævnte Udelukkelse af Bagerne, der havde Ord for at sælge undervægtigt Brød og derfor var mindre vel ansete). Hertil kom, at de ledende Kirkemænd saa skævt til Gilderne, om end vel de færreste har været saa forbitrede paa dem som Jakob Erlandsøn, der udtaler: »Da Gilder og Svir er Roden til meget ondt, saasom forbudne Sammensværgelser og Sammenrottelser samt Mened og Forsømmelse af egen Tarv, saa opfordrer vi Eder, Herre Konge, til hverken at taale dem i Købstæder eller andensteds, men forbyde dem at finde Sted.«

Efterhaanden som Gildernes Betydning aftager, træder *Bytinget* og *Byretten* eller *Skraaen,* som den stundom kaldtes, mere afgørende frem. Den sidste udarbejdedes vel oftest af Borgerne selv, men disse søgte dog altid at faa den stadfæstet af deres Overherre, være sig Konge, Hertug eller Biskop. En stor Del af de bevarede middelalderlige Stadsretter stammer fra det her omhandlede Tidsrum, saaledes Roskilde Stadsret fra 1268, Ribe Ret fra 1269 (væsentlig bygget paa lübsk Forbillede), begge paa Latin, Flensborg Stadsret fra 1284 (paa Dansk), o. s. fr. Københavns ældste Stadsret fra 1254 er ikke saa meget en egentlig Lovbog som en Overenskomst om gensidige Pligter og Rettigheder mellem Borgerne og Byens Overherre Roskildebispen Jakob Erlandsøn; en virkelig Stadsret for København udstedtes først 1294.

Randers Bys Segl. Efter Grandjean. Danske Købstæders Segl.

Borgernes Fællesmøde paa Bytinget egnede sig ikke til at lede Byens Styrelse; og ved Siden af den kongelige (hertugelige, biskoppelige) Ombudsmand møder vi da *Byraadet.* Dettes Medlemmer hed oprindeligt *Oldermænd* ligesom Gildernes Forstandere; i Løbet af det 13. Aarhundrede fortrængtes dette Navn dog af den sydfra indvandrede Betegnelse *Raadmænd.* Stundom ses disse afbildede i Datidens Bysegl. Nogen demokratisk Valgmaade til Byraadene maa man ikke tænke sig; oftest supplerede vistnok Raadet sig selv, og i Flensborg var der tillagt Oldermanden for St. Knuds Gilde stor Indflydelse paa Valget. Sikkert har dog ogsaa Stadens Overherre haft et Ord med i Laget. Kun i København spores stærke Brydninger mellem denne (Roskildebispen) og Byen; efter Byrettens Udstedelse 1294 udbrød der endog en Art Oprør mod Biskop Jens Krag, der dog endte med, at Borgerne maatte opgive de af Bispen forbudne Gilder. Raadets Magtfylde var betydelig, men til alle vigtige Beslutninger maatte det dog have Ombudsmandens Samtykke.

Ombudsmandens væsentlige Opgave var i øvrigt at oppebære Kongens (Hertugens, Bispens) Indtægter samt sidde til Doms paa *Bytinget* sammen med Borgerne. I Byen med dens forholdsvis talrige og blandede Befolkning og dens mere urolige Liv passede Landslovenes

mere lemfældige Bestemmelser mod Voldsforbrydelser ikke; der fastsattes strengere Straffe og skarpere Retsforfølgning mod saadanne. Særlig Ribe Ret havde Ord for sin Strenghed; den fastsatte bl. a. Dødsstraf for Manddrab og Voldtægt, Haandsafhuggelse for Saaremaal. Ogsaa Falskmøntneri og Forfalskning af Honning m. m. straffedes med Døden. — Ordenspoliti *(Bysvende,* Vægtere) begynder saa smaat at vise sig; men navnlig erstattede man i de fleste Byer Mededsmændene med dømmende Nævninger og søgte ved Hjælp af Vidneførsel at naa nærmere til Sandhedens Erkendelse i Retssagerne. Nægtede en Mand at udrede de idømte Bøder, havde Foged og Raadmænd Ret til at beslaglægge en tilsvarende Mængde af hans Gods. Saaledes tog man i Byerne Initiativet til en mere eftertrykkelig Retshaandhævelse, der ogsaa stemmede overens med Kongemagtens Ønsker.

Hvad *Byernes Udseende* angaar, da bestod Bygningerne sikkert gennemgaaende af ret lave Huse af Træ eller primitivt Bindingsværk, overvejende i eet Stokværk, i det hele ikke synderligt afvigende fra Datidens Bøndergaarde; om Stenhuse eller Huse i flere Stokværk har der — bortset fra kirkelige Bygninger — kun undtagelsesvis været Tale. Ejendommelige for Købstæderne var de mange Badstuer (til Dampbade, omtrent som Nutidens »russiske« Bade), som de rummede, og som vidner om Datidens Renlighedssans; ogsaa paa Landet kendtes sikkert saadanne, om end i primitivere Former. Naar Købstaden alligevel afveg en Del fra Landsbyen i sit Ydre, beroede dette dels paa den mere udstrakte og tættere Bebyggelse, dels paa, at den som oftest var omgiven med en Befæstning, der dog sjælden bestod af en egentlig Bymur, i Reglen kun af en lav Vold forsynet med Plankeværk og med en Grav foran. Noget synderlig betryggende Værn mod en virkelig Fjende frembød dette Virke næppe; det var gennem »Byens Planker«, at Fyrst Jarimar i 1259 banede sig Vej ind i København paa det Sted, hvor et efter ham opkaldt stenmuret Taarn, hvis Ruiner endnu findes, senere opførtes. Anderledes var Forholdet selvfølgelig, hvor Byen havde en virkelig Mur: men selv hvor en stenmuret Borg udgjorde den Kærne, i Ly af hvilken Staden var vokset op, kunde denne ikke beskytte den omgivende By. — Ogsaa i anden Henseende afveg de fleste Købstæder fra Landsbyerne: de havde til Centrum for Handelslivet et *Torv,* hvor den fredelige Udveksling af Varer værnedes af en særlig *Torvefred.* Dette gjaldt i særlig Grad de nye *Strandkøbinger,* der anlagdes paa Valdemarernes Tid og ned igennem det 13. Aarhundrede: i de ældre *Akselkøbinger,* der var vokset op langs med en Hovedlandevej (hvor flere saadanne skar hinanden eller løb sammen), maatte ofte selve denne brede *Adelgade* (Hoved-

gade) eller *Kongens Hærstræde* tjene til Torv. Her udfoldede sig da et livligt Handelssamkvem, idet Omegnens Bønder bragte deres Varer til Torvs og gjorde deres Indkøb. Langs Adelgaden laa de større Købmandshuse, medens Haandværkerne beskedent holdt til i Side- og Baggaderne; Navne som Smedegade og Skomagergade betegner aldrig nogen anselig Gade i Byen. Butikker i Nutidens Forstand maa man selvfølgelig ikke tænke sig, kun smaa flyttelige eller faste Boder. Borgernes Eneret til Detailhandel var sikret dem ved en Række mod *Gæsterne* (de fremmede Købmænd) rettede Bestemmelser i Stadsretterne; men dette kunde ikke hindre, at Storhandelen væsentlig var paa disses Hænder.

Skib fra ca. 1300 (Byen Bergens Segl). Efter »Aarsberetning for norske Fortidsminder, 1903«.

De større Gader var *brolagte*; men Brolægningen bestod oprindelig, som ogsaa selve Navnet antyder, af Stammer eller Planker, medens Stene først senere kom til Anvendelse. Naar Købstaden laa ved Vandet, løb der ofte langs dette en Strandgade, og parallelt med denne, men længere inde i Landet laa saa Adelgaden; de store Købmandsgaarde vendte ud mod begge Gader, og mellem dem løb smalle Stræder, Slipper og Smøger, der forbandt de to Parallelgader.

5. Kirke og Kristendom, Overtro og Trolddom.

Den katolske Kirkes mægtige Hierarki naaede i det ydre sit Højdepunkt i den her omhandlede Tid. Kirken udvidede og befæstede sin *privilegerede Stilling* i Samfundet; Prælaternes og Klostrenes Gods var skattefrit, for saa vidt det var erhvervet før det store Kirkemøde i Lateranet i Rom 1215, og ved den ideligt gentagne Stadfæstelse mistede disse Privilegier efterhaanden helt deres Præg af kongelig Naade og blev til en fast Særret, som Indehaveren ikke behøvede at tilkøbe sig paa ny ved hver Konges Tronbestigelse. Mindre begunstigede var de med Bønderne mere jævnstillede Sognepræster, der kun havde eet Bo skattefrit, ligesom Sognekirkernes Gods som Regel ikke

var fritaget for offentlige Byrder. Ogsaa paa andre Maader vandt Kirken betydelige Skridt frem i Retning af Uafhængighed af de verdslige Magthavere, særlig ved Bispevalg, og af den verdslige Lovgivning, idet Kirkens særskilte Jurisdiktion for dens egne Embedsmænd og i alle saakaldte »aandelige« Sager mere og mere anerkendtes, ligesom det sidstnævnte Begreb stadig udvidedes og ikke alene omfattede egentlige Forbrydelser mod Kirken og Troen, som Helligbrøde, Kætteri o. lign., men ogsaa alle Ægteskabssager og Sager vedrørende Testamenter og Sjælegaver. Ja, selv rent verdslige Anliggender kunde med Parternes Samtykke unddrages de almindelige Retter og henskydes til Kirkens Afgørelse. Ved flere Lejligheder søgte endog Ærkebisperne, til Tider med et vist Held, at byde selve Kongedømmet Trods. Nogen afgørende Fremgang havde de dog ikke for deres kongefjendske Politik; de fleste af deres Lydbisper ønskede ikke at følge dem paa denne farlige Vej, og under Rigets Opløsning i Aarene 1320—40 viste det sig tydeligt, at Mangelen af en virkelig Ordens- og Retshaandhæver i Landet gik haardt ud over Kirken selv. Flere af de jyske Bisper som Jakob i Ribe og Svend i Aarhus stillede sig da ogsaa i Spidsen for den nationale og kongeligsindede Rejsning mod de holstenske Magthavere og indvarslede saaledes den mindre fordringsfulde og mere kongetro Politik, som Kirkens Mænd i de paafølgende Genrejsningsaar gennemgaaende fulgte.

Hvad *Kirkens indre Liv* angaar, skulde Klostervæsenet endnu i denne Periode faa en anselig Tilvækst. Til de store gamle Munkeordener, Benediktinere, Augustinere og Cisterciensere (hvortil sluttede sig Præmonstratensere og Johanniter), føjedes nemlig nu i stor Udstrækning Tiggermunkeklostre af de nystiftede Franciskaner- og Dominikanerordener *(Graabrødre og Sortebrødre)*. I Modsætning til de aristokratiske og højkirkelige Klostre paa Landet med deres vidtstrakte Jordegods udgjorde disse ved deres Fremkomst i Italien et afgjort folkeligt og lavkirkeligt Element, der væsentlig holdt til i Byerne og satte sig Prædiken og Sjælesorg for disses jævne Befolkning til Hovedopgave, ligesom de i Førstningen tog deres Munkeløfte om Fattigdom adskilligt højtideligere end de ældre Ordener, hvor vel ikke de enkelte Munke, men Klostrene som saadanne var store Godsejere. Om hvorledes denne Bevægelse vandt Indpas i Danmark, maa henvises til det forudgaaende Afsnit (S. 760 f.); i det følgende Hundredaar grundlagdes et meget stort Antal Tiggermunkeklostre her i Landet, mindst 20 af hver Orden. Ogsaa hos os holdt de udelukkende til i Byerne; men Borgerskabet i disse betød endnu saa lidt, at det næsten overalt er Konger eller Stormænd, der optræder som Klo-

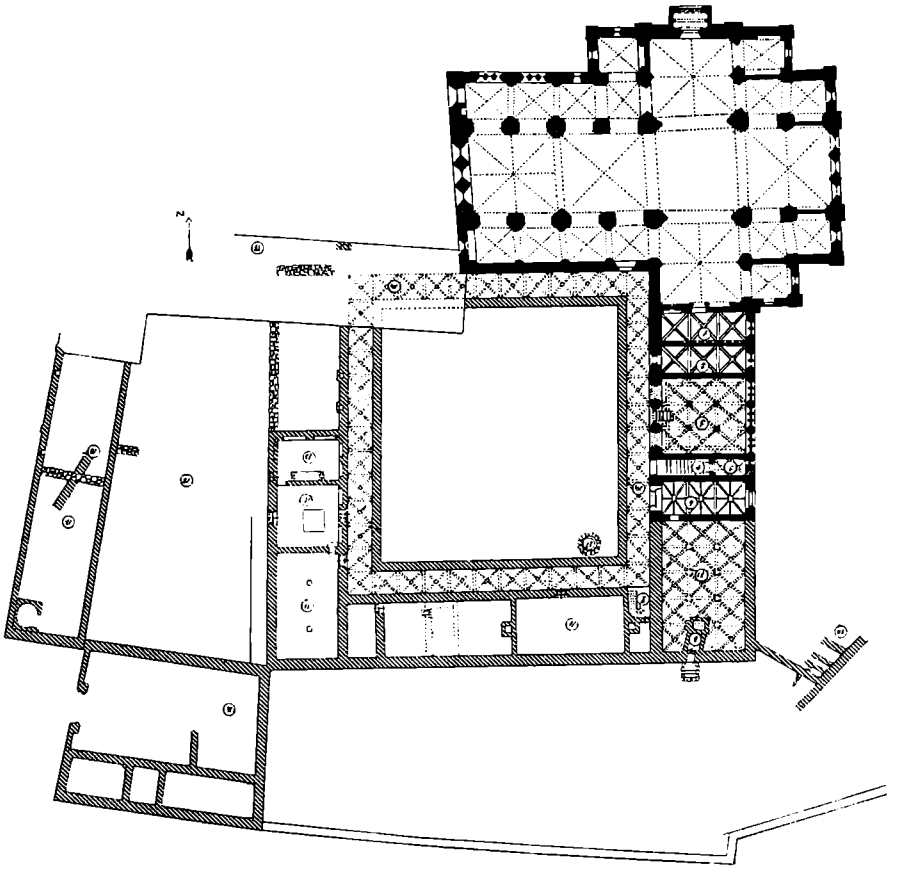

Grundplan af Løgum Kloster og Kirke. Efter »Schleswig-Holsteinischer Kunstkalender«. 1920.

sterstiftere. Allerede Erik Plovpenning havde udtalt Ønske om at jordfæstes i Ordensdragt hos Graabrødrene i Roskilde, og baade Erik Klipping og Jakob Erlandsøn interesserede sig meget for Franciskanerordenen. Særlig ivrige som Klostergrundlæggere var flere ædelbaarne Kvinder, først og fremmest Grevinde Ingerd af Regenstein, en Datter af Stormanden Jakob Sunesøn; hun grundlagde tillige (1256) et til den hellige Clara indviet Nonnekloster af Franciskanerordenen i Roskilde. — Snart fik ogsaa Sortebrødrene et Nonnekloster i Roskilde, indviet til den hellige Agnes; det var i dette, at Erik Plovpennings to Døtre Agnes og Jutta indtraadte, som efter nogle Aars Forløb vakte stor Forargelse ved atter at forlade Klostret (se ovenfor S. 40). Allerede heraf kan det skønnes, at disse

Graabrødrekirken i Svendborg. Opført ca. 1350. Nedrevet 1828. Tegning i Nationalmuseet.

Nonneklostre havde fjernet sig stærkt fra Ordenens oprindelige Aand og var ikke saa lidt i Slægt med en senere Tids adelige Jomfruklostre, idet de for en stor Del maatte betragtes som en Art Forsørgelsesanstalter for Ungmøer eller Enker af fornem Byrd. Derimod dyrkede Tiggermunkene det udadvendte, missionerende Liv blandt jævne Folk i By og paa Land. — Under Kirkestriden stod Dominikanerne paa Kongens, Franciskanerne paa Ærkebispens Side, og i det hele kom de to Ordener temmelig daarligt ud af det med hinanden.

Var allerede Grundlæggelsen af alle disse nye Klostre Vidnesbyrd om den Inderliggørelsens Aand, der havde grebet mange, især i de højere Samfundslag, saa kan ogsaa hertil føjes andre Træk, der røber Tidens stærke religiøse Strømninger. Talende er saaledes de mange Pilgrimsrejser, som fandt Sted til Rom, til St. Jakob i Spanien eller til det hellige Land; selv om adskillige lod professionelle Pilgrimme foretage Rejserne i deres Sted, vidner dog disses Talrighed om virkelig Fromhed. Betegnende er det ogsaa, at man ikke havde nok i de gamle Helgeners store Skarer, men søgte blandt sine egne samtidige Landsmænd at skabe sig virksomme Forbedere hos Gud. Herhen hører især de ivrige Forsøg paa at helgenkaare den myrdede

Kong Erik Plovpenning, hvis opsigtsvækkende Død for Broderhaand maatte fremkalde den Opfattelse, at en Mand, der uden egen Skyld fik en saa tragisk Udgang af Livet, var udkaaret af Gud til den store Ære at lide en saadan Blodvidnedød. Naturligvis var der ogsaa Politik med i Spillet; men de mange vel afhjemlede underfulde Helbredelser, der fandt Sted ved hans Grav, særlig efter Ligets Overflytning til Kongeslægtens Familiebegravelse i Ringsted, vidner dog tillige om megen naiv Fromhed hos Menigmand. Erik blev aldrig kanoniseret af Paven, men bevarede længe et vist Ry som Folkehelgen, til hvem endog adskillige Gilder blev indviede (se ovenfor S. 24).

Ligsten (forsvunden) fra Sorø Klosterkirke, lagt over Klostrets Pilegrimssvend Jonas; ca. 1350. Tegning af Søren Abildgaard i Nationalmuseet.

Men det maa ganske vist ogsaa erkendes, at saadanne Fromhedsytringer som Troen paa den i Helgenlevningerne virkende underfulde Kraft staar stærkt paa Grænsen til *Overtro*, og det samme maa ogsaa siges om mangfoldige andre Ytringer af Tidens Religiøsitet. Den enkelte, mere belæste og med Bibelens og Kirkefædrenes Tankegang mere fortrolige Kirkens Mand kunde vel hæve sig til en højere og renere religiøs Opfattelse af Kristendommen og ofte ud af personlig Erfaring tilegne sig dennes Lære om Synd og Naade, Skyld og Genløsning, og om det mystiske Liv i Gud, der for alle fromme Sjæle i Middelalderen stod som Menneskelivets egentlige Maal. Men hos det store Flertal var sikkert den udvortes, magiske Opfattelse af Kirken og dens Naademidler den overvejende, ligesom Folket som Helhed næppe har forstaaet den Sondring mellem Ærbødighed for og Tilbedelse af Helgenerne, som Kirken officielt hævdede. Karakteristisk er i saa Henseende den brunsvigske Rimkrønikes naive Opfattelse af Krucifikset (ovenfor S. 29) som en virksom

Amulet, der med sin iboende Trolddomskraft driver Fjenderne bort fra Bymuren. Ogsaa Kirkens Regler om Bod for visse grove Synder opfattedes sikkert som Regel rent udvortes af Menigmand.

Og hvor kunde det ogsaa være andet, end at Kristendommen maatte antage Form og Farve af den stadig lyslevende Tro paa alskens Vætter og magiske Kræfter, som Folkeviserne fører os ind i? De gamle Guder var ganske vist i det hele glemte, men Troen paa de lavere Naturvæsener som Ellefolk, Havmænd, Nøkker og Bjergmænd samt paa Gengangere og Spøgelser levede uforstyrret videre, og kun sjælden taler Viserne om deres Bekæmpelse ved Kirken og dens Naademidler; oftere er det den magiske Kraft, som det enkelte fremragende Menneske kan eje, der faar Bugt med Uhyret: Villemand, der ved sin Harpes Trolddomskraft vinder sin Brud tilbage fra Strømkarlen, og Kjeld Rune, der binder Havfruen med de ramme Runer. Mindst lige saa ofte giver dog Viserne Udtryk for Angsten for disse overnaturlige Væsener og deres gaadefulde Magt, og bag ved det hele ligger den gamle hedenske Følelse af at være givet *Skæbnemagter* i Vold, som er stærkere end Mennesket selv:

Abbedstav fra Løgum Kloster skaaret i Elfenben, ca. 1300. Nationalmuseet.

Den skal have den onde Lykke,
som ikke den gode kan faa —

en Livsopfattelse, som hos Almuen overlevede baade Middelalder og Reformation og kan spores helt ned til vore Dage.

Saaledes holdt den hedenske Oldtids Islæt sig langt ind i Middelalderen og satte sit Præg paa hele Livsanskuelsen, og kun langsomt opnaaede Kirken at mildne dette haarde og af Skæbnetro prægede Syn paa Tilværelsen, ligesom den Gang paa Gang viste sig ude af Stand til at tøjle de vilde Lidenskaber og den nedarvede Raahed. Men at det dog efterhaanden lykkedes den med Lempe at drage Sin-

dene mod en mildere og mere menneskelig Tankegang, kan ikke betvivles; den samme Adelsmand, der i levende Live intet Hensyn havde taget til Kirken, blev ofte, naar Dødsstunden nærmede sig, rystet ved Tanken paa den kommende Tilværelse og gav rigelig Sjælegave til Bod for sine Synder, og ogsaa mange af Folkeviserne viser tydeligt Kirkens humaniserende Indflydelse, selv om det direkte kirkelige Element i disse ikke er stort; det indskrænker sig til et lille Antal Legendeviser, hvis Emner tilmed til Dels er i Slægt med det Ridderideal, der foresvæver Visernes Digtere. Thi det er dette og ikke Munkeidealet, som disse ser hen til; Kloster- og Munkevæsen omtales ikke meget i Viserne, og naar det sker, er det sjælden med særlig Sympati; denne følger snarere den raske Ridder, der røver sin Jomfru ud af Klostret. Paa dette som paa saa mange andre Omraader er da Middelalderen og særlig den her omhandlede Periode en gærende Brydningstid, hvor de største Modsætninger mødes.

6. Adelens Samfundsstilling og daglige Liv.

Allerede i et foregaaende Kapitel (se ovenfor S. 44 ff.) er der givet Omrids af den ny Adelsstands Fremvækst, og det er antydet, hvorledes den havde sin Rod dels i de gamle, højt ansete Storætter, dels i det privilegerede Tjenesteforhold til Kongen (Hertugen, Bispen), der opstod ved, at vedkommende Bonde (oftest Storbonde) paatog sig den Byrde at gaa personlig i Leding som sværtbevæbnet Rytter og til Gengæld opnaaede Skattefrihed, først for sine egne Gaarde, men efterhaanden ogsaa for sine Landboers (Fæstebønders) Jord. Idet Adelsstanden saaledes ligesom de høje Prælater fik Privilegium paa Skattefrihed frem for Borger og Bonde, løsnedes efterhaanden dens Troskabsforhold til Kongen som hans Hirdmænd, hvad der gav sig Udslag i, at den strenge *Vederlov* (Gaardsret), der gav Kongen som Hirdens Herre stor Magt over sine Tjenestemænd, lidt efter lidt bortfaldt som gældende Ret i Forholdet mellem Kongen og hans Mænd.

Hidtil havde alle Herremænd, der gjorde Tjeneste til Hest, baaret Navn af *Ridder* (Latin: *miles*), og denne Sprogbrug er endnu den gængse i Folkeviserne. Men i Slutningen af det 13. Aarhundrede trængte det udenlandske Riddervæsen ind i Landet med hele dets udviklede Ritual, hvorefter ingen kunde hedde Ridder uden at have modtaget Ridderslaget af en ældre Ridders Haand (jfr. Erik Mændvéds Ridderslag 1287, se ovenfor S. 51). Det store Flertal af Adelen opnaaede dog ikke denne Ære, men maatte nøjes med Navn af

Væbnere (Vaabensvende), og saaledes skimter man allerede her den Deling mellem den fornemme Højadel og Lavadelens bredere Lag — det sidste nærmest svarende til det engelske *gentry* — der i den senere Middelalder skulde fremtræde langt mere udpræget. Foreløbig følte de sig dog overvejende som een Stand, der udmærkede sig fremfor de lavere Stænder ikke alene ved hele deres ridderlige Vaabenudstyr, men ganske særligt ved deres *Vaabenskjolde.* I Løbet af det

Adelsvaaben fra ca. 1300—1350. Nationalmuseet.

13. Aarhundrede fæstner den Skik sig mere og mere, at Herremændene fører et i Slægten arveligt Vaabenmærke paa deres Skjold og i deres Segl, og samtidig begynder ogsaa en Del af deres Tilnavne at antage Karakter af arvelige Slægtsnavne. Fra Slutningen af det 13. Aarh. stammer den malede Skjoldefrise (Ill. S. 45) i Sorø Klosterkirke, sat af Abbed Niels som en Art Monument over den Gavmildhed, som Skjalm Hvides Efterkommere (der ofte fejlagtigt benævnes Hvideætten) havde udfoldet over for Klostret, i hvis Kirke Ættens Medlemmer jordfæstedes, og hvor der som Følge af Sjælegaverne læstes Sjælemesser over de døde. Stundom kunde Navn og Vaabenmærke høre nøje sammen; i *Slægten Abildgaards* Skjold ses saaledes tre Æbler og et Gærde; men dette var dog sjældnere Tilfældet, og i det hele gik i det her omhandlede Tidsrum Slægtsnavnene endnu langtfra saa fast i Arv som Vaabenmærkerne. Men baade Navne og Skjoldmærker peger dog bestemt paa Udviklingens Retning: Tyngdepunktet i Herremandsstanden flyttes mere og mere bort fra det personlige Tjenesteforhold til Kongen, der i og for sig ikke behøvede at være arveligt, og en ny Fødselsadel opstaar paa en bredere Basis end de gamle Storætter, hvem den i øvrigt ligner ved en nøje Tilknytning til de bestemte Egne, hvor dens Arvegods ligger, medens den afviger fra dem ved at være udstyret med bestemte retslige Privilegier som Skattefrihed og Ret til at oppebære Bøder, som dens undergivne idømtes.

Ridder fra Begyndelsen af 14. Aarh. (St. Mauritius). Maleri paa Relikvieskab i Løgum Kloster Kirke.

Selv om det europæiske Lensvæsen — bortset fra Fyrstelenene — ikke vandt Indpas i Danmark, peger da Adelens sociale Stilling til en vis Grad i samme Retning som i de store europæiske Kulturlande, om end Udviklingen herhjemme var langt mindre fremskreden end i disse.

Om *Adelens daglige Liv* og Færden indeholder vor enestaaende rige Folkeviseskat fra Middelalderen, der for en meget stor Del netop stammer fra det her omhandlede Tidsrum, en saadan Fylde af Træk, at det kan være vanskeligt nok at udvælge enkelte deraf paa de andres Bekostning. Visernes egentlige Verden er netop den forholdsvis talrige Herremandsstand eller Lavadel, der endnu ikke er skarpt afgrænset fra Bondestanden ved et uoverstigeligt Skel; det hedder endog i et af Omkvædene:

End lever der ædelige Bøndersønner blandt de Hovmænd.

Den gængse Betegnelse i Viserne for Herremand er dog *Ridder* (ɔ: Rytter, en Mand, der gør Krigstjeneste til Hest); Ridderen har atter *Svende* i sin Tjeneste. Kvinderne hedder *Fruer* og *Jomfruer* og har Tjenestemøer under sig. De udgør en Stand af *Ædlinge*, en jordejende Landadel, der vel i Byrd føler sig hævet over den jævne Bondestand, men i øvrigt ingenlunde altid i økonomisk Henseende staar paa et synderligt højere Trin end de større Bønder, og ganske deler disses Iver for at sikre Jorden i Slægtens Eje og om muligt udvide den ved Giftermaal og andre Handeler, ligesom de ogsaa personligt tager Del i Landbruget: Hr. Torben gaar og holder sin Plov, da hans Fjender finder ham »for norden den Skov«, og Jomfru

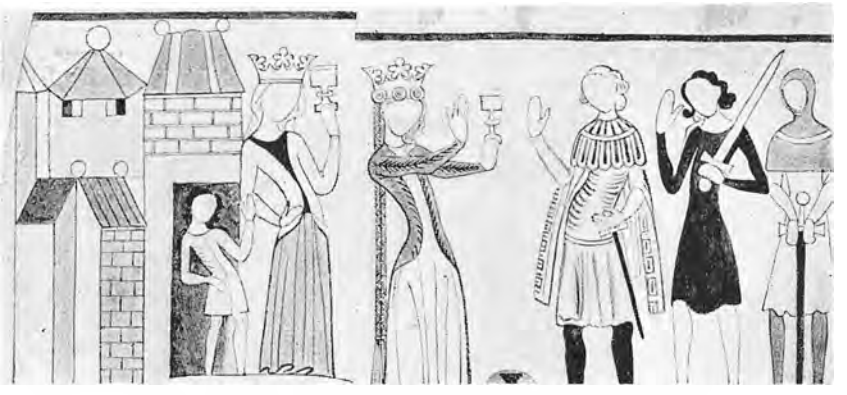

Adelige Jomfruer byder uden for Borgen ankommende Riddere et Velkomstbæger.
Kalkmaleri fra ca. 1350 i Ørslev Kirke ved Skelskør.
Akvarel af J. Kornerup i Nationalmuseet.

Ingelil indbyder sin Fæstemand til at sidde op at age i Karm med hende, saa vil hun lære ham »saa god en Bondesæd« med Pløjning, Saaning, Harvning o. s. fr.

Som oftest er det dog ikke paa denne Maade, at vi i Viserne finder Ridderne sysselsatte; snarere jager de i »den grønne Lund« eller mødes med deres Standsfæller paa Tinge eller ved Kirken om Søndagen. Paa Tinge sluttedes Handeler om Jordegods o. l., og i Sammenhæng hermed bortfæstede Herremanden ofte sin Datter, saa at denne, naar hun ved Hjemkomsten spurgte sin Fader om Tidender fra Tinget, kunde faa til Svar:

Det var Tidende allermest:
hin unge Hr. Lave haver dig fæst.

Stundom hører man ogsaa i Viserne, at Ridderen er i Leding eller sejler paa Langfærd; ogsaa Pilgrimsfærd nævnes. Men hyppigst er det dog selve Herregaarden, der er Skueplads for Visens Handling.

Visernes *Herregaarde* maa man ikke tænke sig i Lighed med Udlandets Ridderborge; kun for Fyrsters og Højadels Vedkommende kan der være Tale om virkelig stærke Fæstninger, saa som den Borg, Riber Ulv lader bygge »midt i et stort Uføre«, eller den Borg, Marsk Stig opfører paa Hjælm for derfra at kunne hærge paa Danmarks Kyster. Hos den jævne Lavadel, blandt hvis Medlemmer Folkevisernes Handling som oftest udspilles, udgør *Borgeleddet* kun Indgangen til Gaarden, hvor Herremanden eller hans Frue ofte staar »svøbt i Maar« for at tage imod ankommende Gæster. Gaarden kan være værnet af en lav Grav (uden Vand) med et Plankeværk bag; men inde i Gaarden ligger der dog oftest et fast stenmuret Taarn,

Skakbrik (Springer)
fra ca. 1300.
Nationalmuseet.

og i denne Stenstue tør Herremanden nok gøre sig Haab om at kunne forsvare sig mod Overmagt. Pralende udtaler han i en af Viserne:

Der staar et Hus udi min Gaard,
det er opmuret af Stene;
kommer jeg mig derindenfor,
jeg ræddes ikke hundred Hovmænd.

Men da saa Fjenderne overfalder ham, faar han slet ikke Tid til at ty ind i Stentaarnet:

Palle han stod i sin egen Gaard,
han hørte de Heste kny:
»Raade Gud Fader i Himmerig,
for Døden kan jeg ikke fly!«

Palle han ud ad Marken løb
alt over de dybe Dige ....

Det synes dog, at der i hvert Fald henimod Periodens Slutning, da Riget var helt i Opløsning, har været en vis Tilbøjelighed til at befæste Herregaarden stærkere; herpaa tyder den ovenfor (S. 75) anførte Bestemmelse i Valdemar Eriksøns Haandfæstning, hvorefter hver Herremand havde Lov til paa sin Gaard at opføre, hvilke Bygninger han vilde af Træ *eller Sten.* Fra denne Tid stammer ogsaa mange Borgnavne endende paa *-holm;* disse Borge maa have haft vandfyldte Grave.

Gaardens andre Bygninger maa tænkes opførte af Træ eller i Bindingsværk med lerklinede Tavl, ligesom Husene paa de større Bøndergaarde; dog har Beboelseshusene oftest haft to Stokværk, og i det øverste af disse, *Højeloft,* laa Gaardens mest benyttede Opholds- og Soverum for selve Herskabet, omgivne af en *Svale,* der udgjorde Forbindelsen mellem Rummene og spillede en stor Rolle som Samfærdsels- og Mødested; op til Svalen førte en Trappe *(Højeloftsbro).* Foruden det egentlige Stuehus maa man tænke sig flere andre Bygninger *(Bure),* ligeledes ofte i to Stokværk, til Opbevaring af Klæder og andre Forraad; i et af Burene var ofte indrettet Soveloft til Ungmøerne *(Jomfrubur).*

Skakbrik (Konge) fra ca.
1300. Nationalmuseet.

Drikkehorn fra 14. Aarh. Nationalmuseet. Hornet har senere tilhørt den sidste katolske Abbed i Sorø, Henrik Tornekrans.

Hertil kommer naturligvis Avlsbygningerne, der dog sjældent omtales særskilt i Viserne. Om nogen sammenbygget firlænget Gaard er der, som det vil ses, ikke Tale.

Langt prægtigere end Bygningernes Ydre var deres *indre Udstyr;* der tales ofte om Silkesenge og om Bolstre blaa, og til Højtid bredtes Bænkene med Hynder og tjældedes Væggene med Tæpper. Stor Luksus dreves med kostelige Drikkekar af Guld og Sølv og med rigt beslagne Drikkehorn (jfr. ovenfor S. 55), der dog sagtens til daglig gemtes i de store Kister eller *Ørker,* men ved festlige Lejligheder kredensedes Gæsterne af Husets Døtre, aldeles som i Oldtiden. Ogsaa *Dragterne* var ofte af kostbare Stoffer som Skarlagen, Bliant og Pel og forede med Sobel og Maar. Dragten var i det store og hele ens for Mænd og Kvinder, kun at Mændenes Kjortler i Reglen var kortere end Kvindernes. Paaklædningen omtales ikke sjælden i Viserne; f. Eks. hedder det om Ridderen:

Han drog i sin Skjorte skøn
og stukken Trøje med Silke grøn.

Bukkeskindsstøvle drog han paa Ben,
forgyldene Spore spændte han omkring.

Og om Ungmøen hedder det i en anden Vise:

Liden Kirsten hun gaar til Ørke,
hun klæder sig saa virke.

Hun drog i en Silkesærk,
var ni Jomfruer deres Haandeværk.

Hun drog i en Mantel blaa,
i hver en Søm det røde Guld laa.

Hun drog Guld alt over Guld,
alle hendes Fingre dem satte hun fuld.

Hun gjorded sig med Silkesnor,
røde Guldkrone over udslaget Haar.

Hun tog to Sølvkar paa sin Haand,
saa gik hun i Salen ind.

Guldkronen over det udslagne Haar var Jomfrusmykket, der bares sidste Gang ved Brylluppet og ved dette afløstes af Konehuen. — Mændenes Vaabenudstyr var ofte pragtfuldt ligesom selve Dragten. Hjelmen kunde være prydet med Forgyldning; den hueformede Type, oftest med Næseplade, afløstes henimod Aar 1300 af den helt lukkede Tøndehjelm. Krigernes *Brynje blaa* var en Panserskjorte flettet af Staalringe, og paa deres Skjold var Slægtens Vaabenmærke malet; Sværdet, *den brune Brand,* var ypperligt smedet og havde ofte rigt forsiret Fæste; hertil kom Spyd og stundom Økse; den sidste gik dog efterhaanden af Brug som Riddervaaben.

Medens Mændene for det meste færdedes udendørs, røgtede Kvinderne Husflid i Hjemmet. Naturligvis udgjorde Herregaarden ligesom Bondegaarden en økonomisk Enhed, der forsørgede sig selv med saa godt som alle Livsfornødenheder; man bryggede og bagte og slagtede til Husbehov, og i Fruerstuen øvedes den finere kvindelige Haandgerning med Naal og Væveskyttel; Møerne *slyngede Guld* eller vævede Billedtæpper, ligesom de tilvirkede Gangklæder; hvis en ung Kvinde syede Klæder til en Mand, opfattedes dette som en Art Kærlighedserklæring, saaledes som den lille Vise om Esbern Snares Frieri saa smukt afmaler. Ofte kortedes da Tiden ved Visesang; men særlig hørte dog denne hjemme ved *Dansen,* som var den mest yndede Morskab i Datiden, og som foregik i lange Rækker, Mænd og Kvinder mellem hverandre, under Ledelse af en Forsanger, der foredrog Visen og angav Takten, medens de øvrige istemte Omkvædet. Dansen traadtes i Sommerkvælden helst i det fri, *ude ved Aa, paa den grønne*

Vold (Slette), *i Lunden, ved Borgeled;* men det kunde være farligt nok for den unge Mø at deltage i disse *Vaagenætter,* og ofte advarede Moderen hende forgæves:

> Det gør ingen Jomfru væn:
> danse om Natten med drukken Svend.

Visernes Skueplads er oftest Herregaarden eller dens nærmeste Omgivelser; men heraf følger ikke, at de ikke kender andre Samfundsmagter end Landadelen. Om *Borger* og *Bonde* hører vi ganske vist ikke synderligt, navnlig ikke om den første; noget tiere nævnes Bønderne, af hvis Midte Herremanden ofte selv var udgaaet, og som derfor i Reglen omtales med en vis Sympati og i hvert Fald aldrig spottende. *Kirken* og dens Mænd spiller ikke nogen synderlig Rolle i Viserne; Munke og Klostervæsen omtales lejlighedsvis med en vis Ringeagt, der passer godt til de fleste Visers verdslig-ridderlige Aand. Ret hyppigt er der derimod i Viserne Tale om *Kongen* og hans Hovmænd. Flere af de ældste Viser med historiske Emner (fra Valdemarstiden) er prægede af den samme Troskabsfølelse over for Kongen, som vi kender fra Saxos og Sven Aggesøns Krøniker; i de fleste lidt yngre Viser mærker man dog ikke stort til denne Hengivenhed for Kongehuset; og ofte dvæles der — i Overensstemmelse med Tidsalderens virkelige Tildragelser — ved Kongens egenmægtige og vilkaarlige, ja tyranniske Adfærd. Mere end for Kongen personlig interesserer Visedigtningen sig dog for hans *Hovmænd,* der ved deres høviske Optræden og pragtfulde Dragter tiltrækker sig Kvindernes Blikke. Men Viserne røber dog langtfra nogen udelt Beundring for disse Modejunkere; ikke sjælden gør Digteren sig til Talsmand for en hvas landlig Kritik over deres fine Fornemmelser, som i Visen om Ingelil, der rider til Tinge for at faa Kongen til at give sig en Mand,

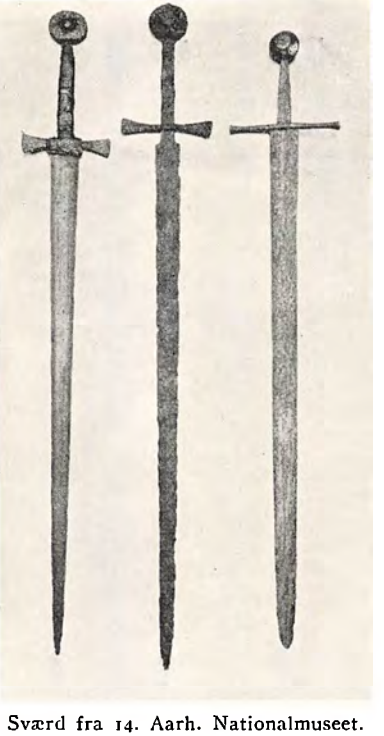

Sværd fra 14. Aarh. Nationalmuseet.

der kan værge hendes Gods mod hendes Formynderes Overgreb, og som lærer den blaserede Hr. Ove Stigsøn, der »bedre kan sine Ærmer snøre, end han kan en Bomand være«, god Bondesæd. I en anden Vise kvæder stolt Elselille med sine Møer en Nidvise mod hendes Bejlere, der »har saa længe til Hove tjent, de taaler hverken Hede eller Røg.« Men af andre Viser ser man dog, hvilken Beundring Hovmandens flotte Væsen vækker hos de unge Adelsjomfruer, især naar han som den unge Hr. Svend Dyring har lært fine Manerer i Paris, og stundom advarer Moderen forgæves Datteren mod at lade sig daare af ham.

Sølvspænde fra ca. 1350. Nationalmuseet.

Baggrunden for Visernes Skildringer er den stærke oldtidsagtige Følelse af Ættens ubrydelige Enhed, og hertil svarer nøje, at Jorden mere ses under Synspunkt af Arvegods i Slægten end som den enkeltes Privateje, aldeles som i de middelalderlige Landslove. Selv Gaverne til Kirker og Klostre, der dog gik ud over Arvegods og derfor begrænsedes stærkt af den verdslige Lovgivning, var ofte præget af en vis Slægtsfølelse; den Gavmildhed, som Skjalm Hvides Efterkommere viste mod Sorø Kloster, hænger øjensynlig sammen med Ønsket om at gøre Klosterkirken til en Gravkirke for Ætten, hvor Sjælemesserne for de døde stadig læstes. I Lys af denne *Ætfølelse* maa begge de to Hovedgrupper af Folkevisernes Yndlingsemner ses: *Fejde* og *Elskov.*

Talrige er de Viser, som handler om Fejde og Drab til Hævn for Frænder, og det i og for sig enkle Motiv varieres paa alle mulige Maader; bag ved dem alle ligger dog det fælles Grundsyn, at den af Landslovene anviste Udvej: at sone Drab med Bøder, ikke anses for stemmende med Ærens (ɔ: Æt- eller Troskabsfølelsens) Krav om Blodhævn. Udførelsen af Hævnen er i Reglen Mændenes Sag, men stundom optræder dog ogsaa Kvinder som Hævnere, som i Visen om Hr. Erlands Drab, hvor to unge Søstre ter sig som sande Skjoldmøer og hugger Hr. Erland ned til Bod for deres Faders Død; om retslig Paatale af Drabet er der ikke Tale, og ogsaa med Kirkeboden affinder Ungmøerne sig let:

Kalkmaleri i Ørslev Kirke ved Skelskør forestillende dansende Riddere og Fruer, ca. 1350.

De gav ikke andet for Hr. Erlands Død
end tre Fredage til Vand og Brød.

Men selv om Kvinden ikke som her tager aktiv Del i Drabet, er det dog ofte hende, der ægger Frænderne op dertil; saaledes hedder det om Malfreds Søn liden Engel:

Fostred hun ham i Vintre,
og fostred hun ham i sju (syv):
»Din Morbroder slog din Fader ihjel,
det siger jeg dig nu!«

Men da saa Sønnen senere har hævnet Faderens Død og bringer Moderen den Tidende, blusser Frændefølelsen for den dræbte Broder mægtigt op hos hende:

Det var Fru Malfred
hun græd og Hænder slog:
»Før da havde jeg een daglig Sorg,
nu haver jeg to!«

En lignende ram og oldtidsagtig Hævnlyst slaar ud af Visen om, hvordan Aage fælder Tord Iversøn til Hævn for, at dennes Fader for otte Aar siden har dræbt hans Broder; stolt Ellen ægger ham op til Drabet:

»Du spare ikke hans Okse,
du spare ikke hans Ko,
du spare ej heller hans hvide Hals,
om du kan hannem naa!«

Og som et uhyggeligt Varsel om Blodhævnens Fortsættelse igen i næste Slægtled lyder Visens næstsidste Vers:

Det mælte Tord Iversøns Hustru
alt under det Skarlagen rød:
»Lever Tord Iversøns Sønner to,
saa vel hævner de hans Død!«

Og Uhyggen forringes ikke ved Visens sidste Vers om Drabsmændenes Bortfærd:

Saa tørred de deres gode Sværd,
de satte dem i Slide (Skede),
saa sang de Kristhejla,
af Gaarden monne de ride.

Thi netop Benyttelsen af den kirkelige Bodssalme (Kyrie eleison, Kriste eleison, Herre Kristus, forbarm dig) som Sejrssang efter fuldendt Hævn belyser grelt, hvor magtesløs Kirken endnu ofte kunde staa over for Oldtidens Vildskab.

Dog klinger der ogsaa blidere Toner ind i alt dette Kampbulder. Visernes Skildringer af *ung Elskov* og særlig af de unge Adelsmøer har ofte en skær Ynde, som afviger kendeligt fra de bevarede Oldtidskvad om beslægtede Emner. Uvilkaarligt staar Folkevisernes Havbor (Hagbard) og Signe rent menneskeligt Nutidslæseren nærmere end Oldkvadets hedensk-heroiske Par, og sammenligner man Visen om Aage og Else med det tilsvarende Kvad i Eddaen om Helge Hundingsbane og Sigrun, mærker man tydeligt, hvorledes Hovedpersonerne, den vældige Helt og hans Skjoldmø, er draget ned i en mildere og mere menneskelig Verden. Utænkeligt i Oldkvadet vilde Aages sublime Svar være paa Elses Spørgsmaal om, hvordan der er i Graven hos ham:

»For hver en Gang du græder,
din Hu gøres mod,
da staar min Kiste forinden fuld
med levret Blod.

For hver en Gang du kvæder,
din Hu er glad,
da er min Grav forinden omhængt
med Rosenblad.«

Heller ikke savnes der Træk af ægte Ridderlighed, der vidner om, at Middelalderens Aand dog ogsaa kunde øve en formildende Indflydelse paa Oldtidens haarde Sæder. I Visen om den saarede Jomfru kommer Ridderen til at lemlæste Møens Fingre i Sværddansen; men paa hendes Faders Spørgsmaal om Aarsagen hertil svarer hun, at hun selv er kommen for Skade med sin Broders Sværd. Ridderen hører dette og bliver rørt over hendes selvfornægtende Optræden.

Han klapper hende ved hviden Kind:
»Vil I nu blive Allerkæreste min?«

Hendes Fader udbryder med Oldtidens Foragt for den lemlæstede: »Hvi vil du love saa lydt en Mø (en Mø med en saadan Legemslyde)?« Men Ridderen svarer:

»Selv skar jeg hendes hvide Hand,
derfor jeg vel den Jomfru and (under).«

Det er dog kun i de færreste Tilfælde, at Elskovsviserne ender saa lyst og lykkeligt. I en Række af dem beror den tragiske Konflikt (ligesom i Oldsagnet om Hagbard og Signe) netop paa Sammenstødet mellem Hovedpersonernes Elskov og den stærke Ætfølelse, som opfatter Giftermaalet som et Slægtsanliggende, der intet har med Hjerternes Valg at gøre. Herhen hører f. Eks. de ypperlige Viser om Nilus og Hillelille og om Ribold og Guldborg. I den sidste møder vi det ogsaa andenstedsfra, f. Eks. fra Olufsvisen, kendte Motiv, at den døende Fæstemand vil overlade sin Fæstemø til sin Broder, (men hun tager sin Død af Sorg over at miste ham). Saaledes kan end ikke Elskeren selv frigøre sig for Tanken om Giftermaalet som et Slægtsanliggende. I Lys heraf maa ogsaa den navnkundige Vise om Ebbe Skammelsøns Broderdrab forstaas: Ved sin Tjeneste i Kongens Gaard har Ebbe ligesom stillet sig uden for Ættens Synskreds, og hans hjemmeværende Frænder faar ordnet den ny Trolovelse mellem Ebbes Fæstemø og hans Broder Peder, hvorved Hovedsagen: Forbindelsen mellem de to Ætter, formentlig bedre sikres. Kun ud fra den ovennævnte Skik: at Fæstemøen som Regel gaar i Arv til den døde Fæstemands Broder, forstaas stolt Adelus' Villighed til at trolove sig med Peder straks efter den falske Tidende om Ebbes Død.

Den egentlige ægteskabsstiftende Handling var *Fæstemaalet,* d. e. Faderens (eller Værgens) højtidelige Bortfæstning af den unge Pige. Forud for denne gik en højtidelig Bejlerfærd, der dog ikke var rettet til Møen selv, men til hendes Forældre eller Værger, og først naar alt var aftalt mellem dem, kunde de unge, ofte ved Tavlebordet, lære hinanden nøjere at kende. Fæstemaalet besegledes ved et Gilde, *Fæstensøllet.* Brylluppet, der gerne stod Maanedsdagen efter, var kun den store Familiefest, der indledte det ægteskabelige Samliv; Gildet var det væsentlige, og dette endte med, at Brudeparret fulgtes til Sengs af alle Gæsterne (som Vitterlighedsvidner). Den kirkelige Vielse (for Kirkedøren) spillede ingen synderlig Rolle. Den gifte Kvindes Stilling var hædret og anset, og om Utroskab fra hendes Side høres forholdsvis sjældent.

Ofte gøres der dog i Viserne Brud paa Bejlerfærdens og Brylluppets regelmæssige Rækkefølge; et yndet Motiv er, at Kvinden ikke vil

høre sine Frænders Raad, men lader sig bortføre af sin Elsker, hvoraf langvarig Ætfejde opstaar. En anden Hindring for Bryllupets normale Forløb udgjorde de hyppige Slegfredforhold, idet Herremanden ofte levede sammen med en Frille eller Slegfred, der enten maaske ikke var ham fuldt jævnbyrdig i Æt eller ogsaa kunde være røvet af ham mod hendes egen eller hendes Frænders Vilje. Dette anerkendte Slegfredforhold, der endog ifølge Jyske Lov efter tre Aars Forløb gik over til retmæssigt Ægteskab, indeholdt da Spiren til mange forskellige Konflikter, der ogsaa hyppigt udmales i Viserne.

Den poetiske Sympati er i Reglen paa de elskendes Side, selv om deres Elskov nok saa meget gaar paa tværs af Ættens Ønsker, og i det hele er det den raske og ridderlige Daad, baade Mands og Kvindes, der altid fejres i Viserne, medens Svæklingen ingen Medynk finder, naar han f. Eks. af Fejghed gaar Glip af sin retmæssige Brud, som det ses af de navnkundige Viser om Lave og Jon og om Tyge Hermansøn, der kommer for sent til sit eget Bryllup, fordi han »i Regn turde ikke udride«. Viserne giver os da et ypperligt Billede af de urolige Forhold i denne Brydningstid, da Retten saare ofte sad i Spydstagen, og Kongetroskabens gamle Baand slappedes og aftog i Styrke. Selv i Niels Ebbesøns Vise afspejler den adelige Selvraadighed sig stærkt, og det kan da ikke undre, at blandt Tidens mangfoldige blodige Tildragelser er det Erik Klippings Drab, der især har virket dragende paa Visedigterne. De ældre Viser, der holdt sig nærmere til den historiske Sandhed, omdigtedes senere til en stor sammenhængende Fremstilling, hvori de politiske Motiver er ombyttede med rent personlige: Kongens Forførelse af Marsk Stigs Hustru og Kongemordet som Marskens Hævn herfor; Sympatien er udelt paa Hævnerens Side.

7. Litteratur og Kunst.

Ogsaa paa mange andre af Aandslivets Omraader mærker man Tidens urolige Forhold gøre sig gældende, og Nedgangen fra Valdemarstiden spores stærkt. Den verdslig-humanistiske Dannelse, der præger saadanne Forfattere som Saxo og Sven Aggesøn, er i brat Aftagende; en Efterklang af den spores endnu i Christoffer I's klassiske Citat paa Danehoffet i Nyborg (ovenfor S. 22), men i øvrigt bliver det mere og mere den fra det sydlige Udland indtrængende høviske Ridderkultur med dens omstændelige Ceremoniel, der sætter sit Præg paa de højeste verdslige Lag i Samfundet, medens den egentlige bog-

lige Dannelse efterhaanden indskrænkes til Kirke- og Klostermændene. Men heller ikke af disse er noget Aandsværk levnet, der kan sidestilles med Valdemarstidens litterære Storværker; der findes saaledes slet ingen Danmarkskrønike fra Datiden, der i mindste Maade kan tage det op med Saxos og Sven Aggesøns omfattende og ypperligt fortalte Skildringer; kun den magre *Aarbogslitteratur* fortsættes fra den forudgaaende Periode, men i dens rent kalendariske Optegnelser om stort og smaat i Flæng mellem hinanden finder man saa godt som aldrig en samlet Fremstilling. Disse Aarbøger førtes ved nogle af Domkapitlerne og Klostrene. Kun sparsomt finder man hist og her mellem de tørre Notitser et heftigt Udbrud, der røber, at ogsaa Annalisten kunde gribes af en pludselig Stemningsbølge af Fædrelandskærlighed eller Harme over Landets ulykkelige Skæbne; især gælder dette om den i Ryd Kloster i Nørre Angel (det senere Lyksborg, Glycksborg) førte Aarbog, i hvilken en patriotisk Harme over de sydlige Naboers Indtrængen i Riget stundom blusser voldsomt op. Af Vigtighed er ogsaa den sjællandske Aarbog, der mellem de tørre Aarbogsnotitser indfletter flere livfuldt fortalte Skildringer, bl. a. af Erik Plovpennings Drab. Begge Aarbøger kender og udnytter Saxos Danmarkshistorie; men et fuldstændigt Udtog af denne (hvis Formaal sikkert var at erstatte det altfor omfangsrige Originalværk med en lettere tilgængelig Haandbog i Danmarkshistorien) udarbejdedes først henimod Periodens Slutning af den saakaldte Jyske Krønikes Forfatter, der ogsaa skrev en kortfattet Fortsættelse ned til Aar 1340. Af denne Fortsættelse er ovenfor citeret adskillige Ytringer, der er betegnende for dens Forfatters bekymrede Fædrelandssind.

Denne Mangel paa samtidige fortællende Skildringer hænger nu ingenlunde sammen med, at Datiden savnede Evne til livfuld og malende Fremstilling; det ses tydeligt af de bevarede Krøniker om forskellige specielle Emner, saasom Erik Plovpennings Drab, Øm Klosters Fejde mod Aarhusbispen og Jens Grands Fangenskab, af hvilke store Stykker er anført ovenfor, der røber en ikke almindelig Fynd og dramatisk Kraft i Skildringen. Snarere hænger denne Mangel sammen med den Afslappelse af det patriotiske Sindelag fra Valdemarstiden, der paa saa mange andre Maader giver sig til Kende i den her omhandlede Periode. Men at det dybe Fædrelandssind dog ikke var uddødt hos Kirkens Mænd, derom vidner paa gribende Maade den skønne Klagesang over Danmarks Ulykker, hvoraf flere Strofer er anført ovenfor (S. 77 f.).

Magerheden i Datidens latinske Forfatterskab kan dog ogsaa i nogen Grad hænge sammen med Skrifternes mangelfulde Overlevering.

Saaledes vides det, at Magister Peder fra Roskilde (Petrus de Dacia) i det 13. Aarhundrede vandt europæisk Navnkundighed ved sine astronomiske Skrifter, som desværre ikke er bevarede. Ogsaa mange andre værdifulde Skrifter kan være gaaet til Grunde, være sig af naturvidenskabeligt, filosofisk, teologisk eller juridisk Indhold. Bevaret er dog en Samling jyske Retsregler samlede ca. 1300 af Ridderen Thord Litle (»Thord Degns Artikler«); men ogsaa dette maa kaldes en mager Høst i Sammenligning med Valdemarstidens fyldige Optegnelser af Landslovene.

Men om end Datidens skrevne latinske Litteratur var tør og mager, saa opvejes dette fuldt ud af dens uskrevne danske Digtning, *Folkevisen*, der netop havde sin væsentlige Blomstring i dette (og det følgende) Tidsrum, selv om dens skriftlige Optegnelse først falder langt senere. Den danske Folkevisedigtning — den ypperste i Norden — giver os ikke alene det fyldigste Indtryk af verdslig middelalderlig Aand herhjemme, men dens korte, lyrisk-episke Digte rummer i fortættet Form hele Middelalderens Poesi, og i dens dybe Dæmringsskær fortoner sig paa en vidunderlig Maade de blide eller tragiske Menneskeskæbner indrammede i Omkvædets enstonige Naturromantik. Folkevisen har da ogsaa ned igennem Tiderne været en fornyende og livgivende Kilde for dansk Digtning, der navnlig i vor Litteraturs Guldalder i det 19. Aarhundredes Begyndelse brød igennem med mærkelig Kraft og siden den Tid har befrugtet en Række af vore største Digtere.

Folkevisen hænger nøje sammen med Ring- eller Kædedansen, der i Løbet af det 12. Aarhundrede trængte ind fra det sydlige og vestlige Udland og hurtigt indtog en fremskudt Stilling som den ypperste selskabelige Forlystelse. Folkevisens lyriske Element er nøje knyttet til Dansen, idet Fordanseren gerne istemte et lyrisk Indledningsvers, der anslog Grundtonen i Visen, og som oftest til Slut indeholdt dens Omkvæd, som alle de dansende gentog efter hver Strofe. Til dette lyriske Udbrud knyttedes nu hele Norden over det fortællende Digt, foredraget af Fordanseren, og idet Viserne saaledes gik fra Mund til Mund, maatte deres Overlevering naturnødvendigt antage en bølgende eller flimrende Form, alt som Forsangeren huskede Versene mere eller mindre godt eller maaske digtede nye Strofer eller endog hele Viser i Tilslutning til ældre kendte. Samtidig udviklede der sig visse stereotype Vers, der stadig kom igen i Skildringen af visse bestemte Situationer, ligesom ogsaa Fyldekalksvers (særlig i Tilfælde af daarlig Hukommelse hos Forsangeren) havde en vis Tilbøjelighed til at brede sig paa de oprindelige Strofers Bekostning. Men trods disse Mangler ved Visernes Overlevering, der netop er saa fremtræ-

dende paa Grund af deres sene skriftlige Optegnelser (i de adelige Damers Visebøger fra det 16.—17. Aarhundrede eller endog først i det 19. Aarhundrede paa Folkemunde), indeholder dog denne Digtning en overvældende Rigdom af fast formede og ypperligt komponerede Romaner, der netop i deres ofte knappe og koncise Form er rene Mesterværker af Fortællekunst.

Visernes Digtere er navnløse; deres Milieu er som nævnt overvejende Landadelens, hvis Liv i Fejde og Elskov skildres paa de mangfoldigste Maader og gennem Fremførelse af de forskelligste Mennesketyper, lige fra den bly Ungmø til den pralende Slegfred, lige fra den trofaste Svend Trøst til den forræderske Rane Jonsøn, lige fra den unge Elskovs drømmende Opvaagnen (i Visen om Vesselil og Venderkongen) til den aldrende Kvindes gribende Kvide over sin haarde Skæbne (i Visen om Hillelilles Klage). Viserne spiller paa alle Følelsens Strenge, og Elskovens og Hadets, Hævnens og Medfølelsens Toner klinger med samme Styrke igennem deres Strofer. En mægtig poetisk Virkning opnaas ofte ved de dramatisk tilspidsede Ordskifter, hvor Ordene kan falde som hvasse Sværdhug; stundom føres man allerede i de første Strofer ved et saadant Ordskifte midt ind i Visens Handling. Sympatien er, som ovenfor omtalt, altid paa den raske og mandige Daads Side, og det skildres ofte med en vis Forkærlighed, hvordan den unge Elskov baner sig Vej paa tværs af Fædrenes haarde Modstand; men mindst lige saa ofte er denne de elskende for stærk, saa at Visen faar en tragisk Udgang. Kvindeskikkelserne har intet til fælles med den galante Kvindedyrkelse, der præger den franske Ridderdigtning (og de af den paavirkede tyske og engelske Adelskredse), og som ofte slaar over enten i Brutalitet eller Letfærdighed; de unge Kvinder er af en dygtig og djærv, ofte lidt haandfast Type, og flere Viser skildrer med Forkærlighed unge Piger, der ligesom Oldtidens Skjoldmøer tager sig krigerske Opgaver paa, uden at dog denne Mandhaftighed gaar ud over deres Kvindelighed.

Sine Emner henter Folkevisedigtningen dog langtfra udelukkende fra det samtidige Ridderliv eller fra Tidens historiske Tildragelser. Ogsaa Oldtidens Sagnstof inddrages i Digtningen og omformes i Riddertidens Aand, som vi ovenfor har nævnt et Eksempel paa i Visen om Aage og Else. Man nøjedes endda ikke med at omdigte de hjemlige Oldkvad; ogsaa fra Tysklands Oldtidssagnkredse indvandrer Emner, særlig knyttende sig dels til Sivard Snarensvend (Tyskernes Siegfried, den oldnordiske Digtnings Sigurd Faavnebane), dels og fornemmelig til Didrik af Bern (opr. Østgoternes Konge Theodorik) og hans Kæmper, der i Folkevisedigtningen indtager en lignende Plads

St. Knuds Kirke i Odense.

som Rolf og hans Bersærker i Oldkvadene. Endelig laanes fra den franske Ridderdigtning selve den ridderlige Forkæmper for den nationale Idé, Holger Danske, hvis poetiske Personlighed yderligere udformes paa dansk Grund i den yngre Middelalder[1]). — Af egentlige

[1]) Derimod findes der i Danmark i den her omhandlede Periode ingen Spor til egentlig litterær Bearbejdelse af fransk Ridderdigtning, medens denne i Norge afgav Stof til en Række Eventyrsagaer, der i Sverige endog direkte ovenførtes i rimet Form og i høj Grad inspirerede den ældste nordiske Rimkrønike (om Hertug Erik af Sverige), hvis Strofer ret hyppigt er citeret ovenfor.

St. Petri Kirke i Malmø før Restaureringen.

kirkelige Legender optoges nogle faa, mest saadanne, der ved deres ridderlig-heroiske Præg var nær i Slægt med Folkevisens Aand.

Folkevisedigtningen er som Kunst betragtet Tidsalderens ypperste Frembringelse, hvis Poesi altid vil bevare sin Magt over danske Sind og bringe levende Bud om hine sælsomme Tider, hvis Uro og Kampgny saa langt fra har virket hemmende paa denne Art Digtning, at den langt snarere har udgjort en ypperlig Jordbund for den. Det samme er naturligvis ingenlunde Tilfældet med *Bygnings- og Billedkunsten,* der i Valdemarernes Storhedstid havde en afgjort Glansperiode, men som selvfølgelig uundgaaeligt maatte præges af de følgende urolige Tider, saa meget mere som de aldeles overvejende var knyttet til Kirker og Klostre, der særlig føleligt maatte lide under de slette Kaar for Retshaandhævelsen i Landet. Af verdslig Kunst er saa godt som intet bevaret fra hine Tider, og rimeligvis har Adelsgaarden kun i ringe Grad været præget af Tidens kirkelige Bygningsstil, men har for de fleste Bygningers Vedkommende sluttet sig nærmere til Bøndergaardenes mere primitive Byggesæt. Mere paavirkede af Kirkebygningskunsten har sikkert de større Borge været, men af dem er

Løgum Klosterkirkes Østgavl.

saa lidt i Behold, at man ikke i Enkeltheder kan gøre Rede for deres Byggemaade. Derimod er adskillige Kirkebygninger fra Tiden bevaret til vore Dage, væsentlig i Købstæderne, hvorved det ikke maa glemmes, at saa godt som alle Landsogne i den foregaaende Periode var blevet udstyret med Stenkirker. I Slutningen af det 12. Aarh. var de forskellige Arter af Brudstene blevet afløst af de brændte Teglstene, og i den her omhandlede Periode udgør disse sidste for det egentlige Murværks Vedkommende det eneste anvendte Byggemateriale.

Ved Slutningen af Valdemarstiden herskede endnu her i Landet den *romanske* Stil (Rundbuestilen populært kaldet), i hvilken saa vel Flertallet af vore Domkirker som den aldeles overvejende Del af vore

Løgum Klosterkirke.

Landsbykirker er opført. Hvad de førstnævnte angaar, var Opførelsen af Brudstensdomkirkerne i Lund, Viborg, Ribe og Slesvig væsentlig afsluttet i Valdemarstiden. De omkring Aar 1200 grundlagte Teglstensdomkirker i Roskilde og Aarhus (af hvilke den sidste som bekendt er helt ombygget i gotisk Stil) var derimod ved Begyndelsen af det her omhandlede Hundredaar langtfra fuldførte, og der byggedes da ogsaa stadig videre paa dem; men i Løbet af det 13. Aarh. skiftede Stilarten, idet man gennem den saakaldte Overgangsstil, i hvilken Rundbuen afløses af Spidsbuen, medens Konstruktion og Byggemaade væsentlig endnu er romansk, naar over til den ny og dristige konstruktive Stil, der med et misvisende Udtryk kaldes den *gotiske* (populært: Spidsbuestilen). Denne præger de to nævnte Domkirkers vestlige Partier i Modsætning til deres romanske Kor og Tværskibsanlæg (i Aarhus er dog det romanske Kor erstattet af et sengotisk). Et typisk selvstændigt Bygværk i Overgangsstil er den skønne Cistercienserkirke i Løgumkloster i Sønderjylland, en anselig, ogsaa efter europæisk Maalestok fremragende Korskirke med høje Hvælvinger fra det 13. Aarh.s senere Del. Blandt andre Klosterkirker i Overgangsstil kan nævnes de to Sortebrødrekirker i Aarhus og Viborg samt Skovkloster (Herlufsholm). Men i øvrigt kan de egentlige gotiske Bygninger i Danmark langtfra i Skønhed og Originalitet maale

Glasmaleri fra Bjerreby Kirke paa Taasinge, ca. 1200—1250. Nationalmuseet.

sig med vore romanske Kirker; det mærkes, at Forbindelsen med Kunstcentrerne mod Sydvest i indeværende Periode mere og mere ebber ud, og at det næsten udelukkende er den nordtyske Teglstensgotik, der tages til Forbillede; men kun sjælden naar de danske gotiske Kirker op i samme kunstneriske Højde som Hovedkirkerne i de rige Hansestæder. Dog er Vestenden af St. Knuds Kirke i Odense, opført af Biskop Gisico ved Aar 1300, et stateligt og velafvejet Bygværk i ren gotisk Stil, og rundt omkring i Købstæderne byggedes eller paabegyndtes i denne Periode adskillige Sognekirker, bl. a. St. Petri Kirke i Malmø, grundlagt 1319, som ved sine høje, slanke Forhold nærmer sig mere til de bedste nordtyske Forbilleder end de fleste andre gotiske Købstadkirker, hvis forholdsvis lave Hvælvinger og massive Byggemaade giver dem en vis Lighed med forstørrede Landsbykirker.

I Modsætning til den strengt romanske Stils flade Kirkelofter præges baade Overgangstiden og den rene Gotik af Hvælvingers Indførelse. Saadanne indbyggedes i det her omhandlede Tidsrum i mange af de større romanske Kirker, saavel Domkirker som Klosterkirker (Lund, Ribe, Sorø, Ringsted m. fl.), ligesom ogsaa enkelte Landsbykirker overhvælvedes; de fleste af disse fik dog sikkert ikke Hvælvinger førend i den yngre Middelalder.

Enkeltvis fandt ogsaa Udvidelser Sted af Landsbykirkerne, især mod Vest; derimod tilhører Opførelsen af Taarne og Vaabenhuse ved disse samt den ikke sjældne gotiske Ombygning af deres Kor overvejende den yngre Middelalder. — Af Tidens Klosterbygninger er kun lidet levnet; nævnes kan det Brudstykke af den ene Klosterfløj, der er sammenbygget med Løgum Klosterkirke, og navnlig Franciskanerklostret i Slesvig By, der for en stor Del er opført i tidliggotisk Stil.

Af Kirkernes Udstyr med *Skulptur* og *Maleri* er ikke meget bevaret fra den her omhandlede Periode. For egentlig dekorativ Skulptur var der ikke megen Brug i Teglstenskirkerne — i Modsætning til den franske Gotik og de af denne paavirkede Kirkebygninger, der netop udmærker sig ved en overvældende rig figurlig Udsmykning (i Norden maa særlig fremhæves Domkirken i Trondhjem)[1]). Derimod er der bevaret en Del udskaarne Kristus- og Helgenfigurer fra Tiden, der i Modsætning til de stive, frontaltstillede romanske Skulpturer udviser en blødere, mere bevæget og følelsesfuld Menneskefremstilling; nogle af disse er ved deres omhyggelige og udtryksfulde Udførelse, der dog ingenlunde savner Højhed, ikke uværdige Repræsentanter for den unggotiske Skulptur, der i de sydligere Lande fejrede saa store Triumfer i ædel og aandsbaaren Opfattelse af Menneskeskikkelsen, men som Helhed kommer Datidens danske Skulptur langtfra paa Højde med Udlandets. Et Værk som det i Elfenben og Hvalrostand udskaarne Krucifiks fra Herlufsholm vil dog altid med sin fine og sjælfulde Udførelse kunne maale sig med de bedste Kunstværker fra Datiden. — Af gotiske Døbefonte er bevaret et ikke helt ringe Antal, men i Modsætning til de romanske er de saa godt som alle indført i Landet, overvejende fra Gotland. — En lille Gruppe hjemlige Metalarbejder udgøres derimod af de i ret betydeligt Antal bevarede Røgelsekar, som er forsynet med en Runeindskrift, der angiver Mester *Jakob Rød* i Svendborg som deres Forfærdiger.

Af Datidens Glasmalerier er saa godt som intet bevaret, og ogsaa af de malede Alterbordsforsider (Antependier) har kun lidet holdt sig til vore Dage. Typisk for Unggotikkens livfulde Figurfremstilling og velafvejede dekorative Holdning er det fremragende Antependium fra Løgumkloster, der findes i vort Nationalmuseum; og om rig dekorativ Udsmykning af Alteret, ofte med et over dette opført udskaaret Tabernakel, taler adskillige bevarede Levninger. Noget mere er be-

[1]) I Norge, hvorfra man stadig vedligeholdt en livlig Forbindelse vestpaa, trængte i det hele den rene Gotik langt tidligere ind end i Danmark, hvis udenlandske Forbindelser i denne Periode væsentlig gik sydpaa.

varet af Vægmalerier fra Datiden, afvigende fra de stive romanske Kalkmalerier ved den friere Behandling af Menneskelegemet og mere utvungne Komposition, ofte i en malet arkitektonisk Indfatning; de fleste er dog ikke synderlig fremragende som Kunstværker. Som Eksempel kan fremhæves den maleriske Udsmykning fra ca. 1300 af Kjeldby Kirke paa Møn og af flere Kirker paa Falster og Lolland samt Bornholm.

Krucifiksfigur af Elfenben i Herlufsholm Kirke, ca. 1250.

LITTERATUR

En grundlæggende Skildring af Tidsrummet 1241—1340 er givet af *Kr. Erslev* i »Danmarks Riges Historie II«. Tidsrummet er ogsaa skildret i *Erik Arup:* »Danmarks Historie I—II« (1925—1932). Sønderjyllands Historie er skildret af *Jørgen Olrik:* »Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk. Bd. II« (1937). Enkelte Tidsafsnit, Personer og Tildragelser behandles bl. a. i følgende Skrifter og Afhandlinger: *Kr. Erslev:* »Erik Plovpennings Strid med Abel« (Hist. Tidsskr. 6. R. II, 1890). — *C. Paludan-Müller:* »Studier til Danmarks Hist. i det 13. Aarh. 1—4« (Vidensk. Selsk. Skr. 5. R., hist.-philos. Afd., IV, 1872). — *A. D. Jørgensen:* »Bidrag til Nordens Hist. i Middelalderen«. Kbh. 1871. — *Jul. Martensen:* »Erik Glipping og Marsk Stig i Middelalderens Annaler og Viser« (Hist. Tidsskr. 4. R. IV, 1873). — *H. Schück:* »Marsk Stigs-visorna« (Letterst. Tidsskr. 1893). — *M. Mackeprang:* »Krøniken om Jens Grands Fangenskab« (Hist. Tidsskr. 6. R. III, 1892). — *Kr. Erslev:* »Fra Holstenervældens Tid i Danmark« (Hist. Tidsskr. 6. R. VI, 1896). — *Erik Arup:* »Kritisk Vurdering af Klagedigtet af 1329« (Aarb. f. nord. Oldk. 1926.) — *M. H. Rosenørn:* »Greve Gert af Holsten og Niels Ebbesøn af Nørreris, I—II«, Randers og København. 1873—1901. — *A. D. Jørgensen:* »De hist. Folkeviser og Niels Ebbesøn« (Hist. Tidsskr. 6 R. III, 1891). — *Sofus Larsen:* »Niels Ebbesens Vise« (Aarb. f. nord. Oldk. 1903). — *Samme:* »Niels Ebbesens Vise«. Kbh. 1908.

Af Kildeudgaver maa foruden *M. Cl. Gertz'* og *Ellen Jørgensens* Udgaver af Helgenlevneder, Krøniker og Aarbøger (se Litt. for det forudgaaende Tidsafsnit) nævnes: *Svend Grundtvigs* og *Axel Olriks* store grundlæggende Værk »Danmarks gl. Folkeviser I—VIII«. Kbh. 1853—1919 (fortsat af *H. Grüner-Nielsen);* jfr. »Danske Folkeviser i Udvalg v. Axel Olrik I—II«. Kbh. 1899—1909; *Johs. Steenstrup:* »Vore Folkeviser fra Middelalderen«. Kbh. 1891; *Ernst v. d. Recke:* »Danmarks Fornviser I—IV« (1927—29). — *G. E. Klemming:* »Svenska medeltidens rimkrönikor«. Stockholm 1865—1868. — Pavebreve 1198—1316: *Alfr. Krarup:* »Bullarium Danicum I—II« (1931—32). — Striden mellem Christoffer og Jakob Erlandsøn: *Alfr. Krarup* og *William Norvin:* »Acta processus litium.« (1932). — Oversættelser: *Jørgen Olrik:* »Valdemar Sejrs Sønner og den store Ærkebispestrid. Udvalg af Kilder til Danmarks Hist. 1241—1274«. Kbh. 1906—08. — *H. Olrik:* »Danske Helgeners Levned«, Kbh. 1893—94. — Fortegnelser over Oldbreve i »Regesta diplomatica« og i *Kr. Erslev:* »Fortegn. over danske Breve fra Middelalderen«, se Litteraturfortegn. ved det foregaaende Afsnit.

Angaaende Statsforfatning og Lovgivning samt Samfundsforhold i det hele maa foruden til de alm. samfunds- og retshistoriske Værker i det forudgaaende Tidsrums Litteraturfortegnelse, og da navnlig *L. Holbergs* Skrifter, henvises til: *M. Mackeprang:* »De danske Fyrstelen i Middelalderen« (Hist. Tidsskr. 6. R. VI, 1895). — *Kr. Erslev:* »Europæisk Feudalisme og dansk Lensvæsen« (Hist. Tidsskr. 7. R. II, 1899). — *Anna Hude:* »Danehoffet og dets Plads i Danmarks Statsforfatning«. Kbh. 1893. — *H. Matzen:* »Danske Kongers Haandfæstninger«. Kbh. 1889 (Univ.-Progr.). — *P. Hauberg:* »Danmarks Myntvæsen og Mynter i Tidsrummet 1241—1377« (Aarb. f. nord. Oldk. 1884). — *N. M. Petersen:* »Bonde, bryde og adel (Ann. f. nord. Oldk. 1847). — *M. Mackeprang:* »Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV«. Kbh. 1900. — *Hugo Matthiessen:* »Gamle Gader«. Kbh. 1917. *Samme:* »Torv og Hærstræde«. Kbh. 1922. *Samme:* »Middelalderlige Byer. Beliggenhed og Baggrund«. Kbh. 1927. — Om Gilderne se foreg. Tidsrums Litteraturfortegnelse. — Stadsretterne er bl. a. trykt i *Kolderup-Rosenvinge:* »Gl. danske Love V«. (1827).

Af kirkehistoriske Arbejder kan foruden *Helwegs* og *Ellen Jørgensens* i den foregaaende Litteraturfortegnelse nævnte Værker bl. a. nævnes: *Ivar Hertzsprung:* »De danske klostres styrelse og økonomiske forhold samt klosterbygningerne i tiden 1202—1319«. (Hist. Tidsskr. 7. R. V, 1904).

Ang. Litteraturens Historie maa henvises til *C. Rosenbergs, J. Paludans* og *Carl S. Petersens* i den forudgaaende Litteraturfortegnelse omtalte Værker; angaaende Kunstens Historie til *Fr. Beckett:* »Danmarks Kunst« I—II. (1924—26); *Vilh. Lorenzen:* »De danske Klostres Bygningshistorie«. 1912 ff.; jfr. ogsaa *C. M. Smidt:* »Cistercienserkirken i Løgum« (1931); *Chr. A. Jensen:* »Alterstolper fra jydske Landsbykirker« (Aarb. f. nord. Oldk. 1911); *Magnus Petersen:* »Beskrivelse og Afbildning af Kalkmalerier i danske Kirker«. Kbh. 1895.

II

JØRGEN OLRIK

RIGETS GENREJSNING OG KALMARUNIONEN

1340—1439

FØRSTE AFSNIT

RIGETS ALMINDELIGE HISTORIE

1. Almindelige Træk.

Medens Danmarks Historie i det forudgaaende Hundredaar viser en nedadgaaende Linie, hvis Lavpunkt betegnes af Rigets fuldstændige Opløsning i 1330erne, er det her omhandlede Tidsrum præget af en *Konsolidering* og en *Magtudfoldelse,* der danner den stærkeste Modsætning hertil. Signalet til at afkaste det fremmede Aag gaves af en jævn Adelsmand, der stod som Tolk for Jydernes stovte Uafhængighedsfølelse; men det egentlige Genrejsningsarbejde var ikke Niels Ebbesøn forbeholdt; det maatte udgaa fra selve den dybt sunkne Kongemagt, og den gamle danske Kongestamme skulde inden sin endelige Uddøen fostre to af de største Begavelser inden for denne rigt udstyrede Æt, der kunde tage Rigets Genoprettelse og Kongemagtens Styrkelse i deres paa een Gang kraftige og smidige Hænder og ikke alene føre Kongedømmets Sag til Sejr inden for Landet selv, men ogsaa give Danmarks Rige, der nys var et Bytte for rovgridske Naboer, den ledende Stilling i nordisk Politik.

Denne Styrkelse af Kongedømmet og denne Magtudfoldelse over for Naboerne havde sin naturnødvendige Baggrund i den sociale Udvikling, der havde fundet Sted i de urolige Tider og nu omsider havde afgæret og krystalliseret sig i et ordnet Stændersamfund i Lighed med de mere fremskredne europæiske Landes. Under det foregaaende Hundredaars voldsomme Brydninger havde *Adelen* udviklet sig til en saa godt som udelukkende ved Fødselen rekruteret privilegeret Rigsstand, og dens personlige Troskabsfølelse mod Kongen var efterhaanden udvidet til at omfatte Land og Rige som saadant. Denne Udvikling var dog langtfra afsluttet ved Begyndelsen af indeværende Tidsrum; endnu i Valdemar Atterdags Tid ser man Gang paa Gang de

selvraadige Stormænd indgaa disse Forbund med Kongens og Rigets Fjender, der var saa vel kendte fra tidligere Tid; men Kongemagten var dem i det lange Løb for stærk, og under Margrethe og Erik af Pommern spores intet af dette.

Ogsaa med de store *Kirkefyrsters* Selvstændighedstrang og Pukken paa Kirkens Uafhængighed af den verdslige Magt var det nu forbi. Pavedømmets Magt var i stærk Tilbagegang; de stolte Tanker om Verdensherredømme var skrinlagt under Pavernes mere end syvtiaarige Ophold i Frankrig. Korstogsiveren var afløst af Vindesyge, og ved at alliere sig med Paverne om økonomisk Udbytning af Kirken kunde Kongerne vinde langt frem. Da henimod Tidsrummets Slutning en ny kirkelig Bevægelse rejste sig i Europa, havde den sit Udgangspunkt i Kirkeforsamlingernes Opposition mod Pavemagtens Vilkaarlighed. De ledende Kirkemænd havde ogsaa lært af de foregaaende Slægtleds Historie, at de indre Uroligheder til syvende og sidst gik værst ud over Kirken selv, og støttede derfor loyalt den kraftige Kongemagt i dens Hævdelse af Landefreden.

Borgers og *Bondes* Ønsker gjorde sig ifølge Sagens Natur ikke saa stærkt gældende; men ogsaa for de smaa i Samfundet maatte jo den Retsorden og den Landefred, som det kraftige Kongedømme bragte til Veje, være af afgørende Betydning.

Over for de to andre nordiske Riger stod Danmark i dette Tidsrum som den overlegne Magt, hvis stærke Kongedømme angav Tonen i Samspillet mellem Rigerne. Dette Samspil antog et langt intimere Præg end tidligere, væsentlig som Følge af de dynastiske Forhold, der ved de tre gamle Kongeslægters successive Uddøen i det 14. Aarhundrede aabnede ny Muligheder for Virkeliggørelsen af *Nordens Enhed*. Den Personalunion mellem Norge og Sverige, som i 1319 var bragt i Stand, og som i Førstningen havde kunnet synes truende nok for det opløste danske Rige, vendte sig snart ved den danske Kongeslægts Svogerskab med Folkungerne til et velbegrundet politisk Haab om at samle Nordens tre Kroner paa eet Hoved; og til Trods for, at Folkungeætten uddøde kort efter den danske Kongeslægts Mandslinie, var Danmarks politiske Stilling i Norden saa stærk, at Unionen virkelig kom i Stand. Den saaledes indledede Forbindelse mellem Danmark og Norge skulde blive af meget lang Varighed; thi fra det sidstnævnte Rige, hvor Kongemagten vel var stærk, men Nationalfølelsen ringe og Statsbaandet svagt, var ingen alvorlig Modstand at vente. Langt større var Uviljen i Sverige over den Danmarks Overvægt, der fra første Færd betegnede Unionens Gennemførelse, og det skulde snart vise sig, at Fremdriften og Uafhængighedsfølelsen i dette Land var for stærk til, at Foreningen med Danmark kunde slaa varig Rod;

den nyvakte svenske Nationalfølelse vendte sig med Kraft mod de Danskes Herredømme, og selv om Stormændene holdt igen paa Folkebevægelsen, faldt dog med Erik af Pommerns Fratræden den nordiske Union i sin oprindelige Form til Jorden.

I Forholdet til de sydlige Naboer havde Danmark langt større Vanskeligheder. Netop i indeværende Tidsrum hævede de nordtyske Stæder sig til deres største Magtudfoldelse i *Hanseforbundet,* og en Tid lang lykkedes det virkelig dette at sætte alvorlige Skranker for det danske Kongedømmes Udvidelseslyster. Hansestæderne kunde dog ikke i Længden hævde den afgørende Indflydelse paa Forholdene i Norden, som de havde tiltaget sig, og da de under Erik af Pommern med Magt søgte at genvinde deres Stormagtsstilling i Østersøen, led de et kraftigt Nederlag. Paa den anden Side blev det en Følge af Danmarks politiske Orientering mod Nord, at dets Indblanding i de nordtyske Forhold var stærkt i Aftagende og til Slut saa godt som ophørte.

En værre Anstødssten var dog Forholdet til *Holstens* dygtige og krigerske *Greveslægt,* der efterhaanden havde erhvervet den afgørende Indflydelse i det gamle danske Grænseland Sønderjylland. Baade Valdemar Atterdag og Margrethe blev ved Døden afskaaret fra at fuldføre den Genvinding af det danske Hertugdømme, som de i deres sidste Aar satte al deres Kraft og Snilde ind paa at gennemføre, og da Erik af Pommern baade ad Rettens Vej og i aaben Kamp af al Magt søgte at fortrænge Holstenerne, opnaaede han intet andet end at fremkalde dyb Misfornøjelse med alle sine byrdefulde Krigstog, ikke mindst i Sverige, hvad der atter medvirkede stærkt til Unionens Sprængning.

Da Erik helt opgav Ævred efter sit afgørende Nederlag mod Holstenerne i Sønderjylland og mod den svenske Folkerejsning, blev dette Anledningen til, at *det aristokratiske Stormandsparti,* der havde været trængt stærkt tilbage under Kongemagtens store Kraftudfoldelse, atter rejste Hovedet og i Forbindelse med *det svenske Stormandsparti,* der følte sig truet af den demokratiske Folkerejsning i Sverige, søgte at gennemføre en løsere og mere af Aristokratiet præget Form for de nordiske Rigers Sammenslutning, og hermed begynder da en ny Tid i Danmarks og Nordens Historie, der kendetegnes af Rigsraadets overvejende Indflydelse. Men intet maaler bedre Betydningen af Kongedømmets kraftige Indsats end det rolige Forløb, som denne Omlægning af Styret fik; der er ikke Tale om at skrue Kongedømmet tilbage til den Vanmagt, hvori det var stedt et Hundredaar tidligere, men kun om at indskrænke dets vilkaarlige Styre, og end mindre spores der Tegn til nogen Rigsopløsning som dengang. Det stænderdelte

Samfund udgør nu en fasttømret Enhed, og Stormændene opfatter sig selv som Rigets Tjenere, der i roligt Samarbejde med Kongemagten skal føre Styrelsen videre. Valdemar Atterdags og Margrethes Kongegerning har baaret varig Frugt.

Paa eet Punkt afviger denne ny Opgangstid mærkeligt fra Valdemarstiden: den betegnes ikke af noget aandeligt Opsving, som i hin Middelalderens Storhedstid herhjemme. Navnlig mærkes dette paa *den nationale Historieskrivnings* Omraade; selv den magre Aarbogslitteratur dør efterhaanden helt ud, og fraset den sjællandske Krønikes fyldige, om end rent annalistiske Fremstilling af Valdemar Atterdags Kongegerning maa Historikeren væsentlig ty til svenske og tyske Aarbøger og Krøniker for at kunne give en nogenlunde sammenhængende Skildring af de ydre Begivenheder i dette Tidsrum. Disse Kilder har fra dansk Synspunkt den store Mangel, at deres Forfattere ikke er synderlig velvilligt stemte mod Danmark og dets Fyrster og derfor giver et noget ensidigt Billede af de politiske Forhold. Til Gengæld er der ganske vist bevaret et meget omfattende Brevstof fra Tiden, baade i Danmark og i Udlandet, og de ydre Tildragelsers Rækkefølge er saaledes sikrere afhjemlet end i det foregaaende Tidsrum; men disse Breve er dog for den allerstørste Dels Vedkommende officielle Dokumenter, der ingenlunde altid tillader Forskeren at trænge ind til de styrendes ledende Motiver, om end de politiske Hovedpersoner tegner sig med adskilligt fyldigere Træk end i det forudgaaende Hundredaar.

2. Valdemar Atterdags Genrejsning af Danmarks Rige.

Allerede i Aarene inden Grev Gerhards store Jyllandstog, paa hvilket han skulde finde saa brat en Død, havde Christoffers yngste Søn *Junker Valdemar* forladt sit Tilflugtssted i Bayern og optraadte aabenlyst som dansk Tronprætendent i de nordtyske Stæder, der af Hensyn til Handelen var inderligt kede af Virvaret i Danmark og ønskede et kraftigt Kongedømme genoprettet »for Fredens Skyld, som der da var Trang til baade til Lands og til Vands«. Flere danske Stormænd havde allerede sluttet sig til ham, saasom Bisp Svend af Aarhus og Langelands Herre Laurids Jonsøn, og ogsaa Hertug Valdemar af Sønderjylland var rede til at støtte hans Sag af Misnøje med sin mægtige Onkels, Grev Gerhards, stadige Indblanding i Hertugdømmets Styrelse. For første Gang i lange Tider havde man da det Syn, at den vordende Konge og Hertugen — to jævnaldrende Ungersvende — stod sammen imod den overmægtige holstenske Indflydelse.

Grev Gerhards Drab voldte et fuldstændigt Omsving i den politiske Stilling i Danmark. Hans store Hær gik fra hinanden, og hans unge Sønner *Henrik* og *Claus* skyndte sig at træffe Valdemar i Brandenburg for at hindre hans Tilslutning til de oprørske Jyder og Hertug Valdemar. Den 22. April 1340 kom det til en Overenskomst imellem Parterne i Spandau. Junker Valdemar lovede at ægte de unge Grevers Søster; for hendes Medgift, 24 000 Mark Sølv, skulde han med det samme have Aalborghus med Tilliggende, og de øvrige tre Fjerdedele af Nørrejylland skulde efterhaanden indløses af ham, idet den Grev Gerhard bevilgede Sølvskat hvert Aar skulde afdrages i Pantesummen. Til Gengæld maatte Valdemar love at være Fjende af Gerhards Drabsmænd og ikke slutte Forlig med Hertug Valdemar uden sammen med de unge Grever.

Valdemar Atterdags Segl som Junker. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Saaledes maatte de holstenske Grever selv bane Valdemar Vej til hans Fædres Trone, og endda lykkedes det dem ikke at hindre Forbundet mellem ham og Hertug Valdemar. En Maaned senere sluttedes i Lübeck ny Overenskomster, ved hvilke den unge Hertug inddroges i Aftalerne, idet den af Grev Gerhard i Foraaret planlagte Ombytning af Nørre- og Sønderjylland nu realiseredes: Hertugen skulde overtage Grevernes Panterettigheder i Nørrejylland, men til Gengæld pantsætte dem sit Hertugdømme (undtagen Als, der var tillagt hans Hustru Richardis). Det blev altsaa nu fra Hertugen, at den vordende Konge skulde indløse Nørrejylland, og det blev som Medgift med Hertugens Søster *Helvig*, at han skulde have Aalborghus med Tilliggende for en Sum af 24 000 Mark Sølv. Bestemmelsen om Gerhards Drabsmænd udelodes, og i det hele bød dette endelige Forlig den vordende Konge kendelig bedre Vilkaar end det forrige; navnlig var det en stor Fordel for ham, at han skulde indløse Nørrejylland fra den svage sønderjyske Hertug og ikke fra de krigerske Holstenere. Greverne opnaaede at faa Haand i Hanke med Styrelsen af Sønderjylland, men for Hertugen var Fordelene ved Overenskomsten unægtelig alt andet end iøjnefaldende, og det hedder derfor ogsaa i den lübske Aarbog: »At Hertugen eventyrede saa meget for Kongens Skyld, regnede mange for en stor Daarskab«. Samtidig fik Grev Johan den Milde Fehmarn anerkendt som arveligt Len, og Lübeck og Stralsund opnaaede Stadfæstelse paa deres Friheder. Endelig frigaves Valde-

mars ældre Broder Junker Otto af Fangenskab, men maatte love aldrig at optræde som Tronkræver.

Ved Pinsetid stod Valdemars og Helvigs Bryllup paa Sønderborg Slot, og St. Hansdag kronedes Valdemar til Konge paa Viborg Landsting. Endnu stod det tilbage at klare Forholdet til den jyske Rejsning, som *Niels Ebbesøn* havde sat sig i Spidsen for. Den unge Konge holdt sig dog forsigtigt tilbage fra Deltagelse i Kampen og lod Jyderne fortsætte denne paa egen Haand. Herom hedder det i den jyske Krønike: »Samme Aar den 2. Maj dræbte samme Niels Ebbesøn ved Skern (mellem Randers og Viborg) mange Tyskere, som var i Færd med at bygge en Borg dèr til de Danskes Skade. — Samme Aar paa Alle Sjæles Dag (2. November) kom det atter til Kamp mellem Niels, der laa for Skanderborg Slot, og en stor Skare Tyske, som vilde bringe Borgen Undsætning. Niels Ebbesøn tilføjede dem et stort Nederlag, men han selv og en Del andre danske Væbnere lod Livet dèr«. Udførligere og, som det synes, nøjagtigere skildres den samme Tildragelse i den lübske Krønike: »Paa samme Tid belejrede Jyderne Skanderborg Slot med en stor Styrke og vilde fordrive Tyskerne, som var dèr og andensteds i Landet. Holstenerne paa Fyn fik det snart at vide og sendte dem seks Hundrede Krigere til Hjælp. Mandskabet paa Skanderborg blev Undsætningen vaer, gjorde Udfald mod Fjenden og yppede en Kamp, som blev meget haard for dem. Da de seks Hundrede Mand kom til, blev Striden haardere og meget voldsom mod saa mange Folk. Til sidst begyndte Bønderne at vige; da vilde ogsaa Herremændene fly, og saaledes gik det til, at de bedste Mænd i Jylland tillige med Bønderne lod Livet i stort Tal, mere end to Tusind to Hundrede Danske. Der faldt ogsaa deres Fører, som havde slaaet Grev Gert ihjel, og hans to Brødre; deres Lig blev sat paa Hjul tillige med de andres, der var med.« — Saaledes fandt Niels Ebbesøn Heltedøden i Spidsen for sine Folk, og det vanskelige Spørgsmaal om Forholdet imellem Kong Valdemar og den jyske Rejsning løste sig af sig selv. Nu var Banen klar for det møjsommelige Indløsnings- og Genrejsningsarbejde, der forestod Kong Valdemar.

Hertug Valdemars Segl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Til dette Arbejde medbragte *den unge Konge* store og sjældne Evner. Skønt endnu i Ynglingealderen synes han altid at have optraadt maalbevidst og med moden Dømmekraft; han lagde en enestaaende Sejghed for Dagen i at stræbe efter sit store Maal ad alle mulige Veje og lod aldrig Modet synke som Følge af forbigaaende Uheld. Det var ingenlunde altid »med aaben Pande«, at han fægtede; fra sin Fader synes han at have arvet en god Del Snedighed og Rænkefuldhed, og han var en Mester i diplomatiske Forhandlinger, som han i Reglen foretrak for aaben Magtudfoldelse. Men lige saa meget som dette underfundige Element i Karakteren havde skadet Faderen, lige saa meget gavnede det Sønnen, fordi han forenede det med en ukuelig Energi og en urokkelig Tro paa sit Kald og sin Evne til at genrejse Riget. Naturligvis kom det ham ogsaa til gode, at Landet havde gennemlevet en saa frygtelig Opløsningstilstand, og at alle længtes efter rolige og ordnede Forhold; det gav paa Forhaand hans Kongemagt større Magtfylde, end man skulde have ventet af de smaa Midler, der stod til hans Raadighed. Det til Haandfæstningen af 1326 svarende Dokument, som han synes at have undertegnet 1342, hemmede næppe i større Omfang hans Bevægelsesfrihed.

Valdemar Atterdags Kongesegl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Nogen synderlig velvillig *Bedømmelse* er Kong Valdemar ikke Genstand for, hverken i de hjemlige eller i de udenlandske Kilder; men hans rastløse Iver og overlegne Indsigt indrømmes af alle Samtidens Krønikeskrivere. I øvrigt er vi langt fra saa fyldigt underrettet om hans hele Virke, at det i Enkeltheder er muligt at gøre Rede for Motiverne til hans Handlinger. — Hans kendte Tilnavn nævnes først hos Historikerne Mogens Madsøn og Arild Huitfeldt ca. 1600 og synes at stamme fra en plattysk Ed, som han ofte førte i Munden; i et Haandskrift af den jyske Krønike kaldes han Valdemar *des daghes,* og i Holstenerpræstens Krønike fra ca. 1450 fortælles den bl. a. fra et Digt af Christian Winther velkendte Anekdote om den jyske Ridder Erland Kalv, der gik over til Holstenerne med to kongelige Borge, men efter nogle Aars Forløb bragte dem begge samt en tredje tilbage i Kong Valdemars Eje; »da sagde Kongen spottende: *Terdage!*

Det er en god Kalv; med to Borge gik den bort, som en Stud kom den tilbage med tre!« — *Terdage* er Ejefald Flertal af plattysk *dag* og betyder ordret: *hvilke Dage,* men er sikkert i denne Sammenhæng brugt omtrent enstydigt med *for Pokker.* Valdemar har da ligesom sin Farbroder Erik faaet Tilnavn af sit Yndlingsmundheld, og senere er dette blevet omtydet paa en Maade, der stemmede med Eftertidens Syn paa hans Kongegerning.

Kort efter sin Hylding paa Viborg Ting drog Valdemar til *Sjælland* for at begynde Indløsningen af dette Hovedland i Riget, hvor Grev Johan af Navn var Panthaver, medens de virkelige Magthavere var en Række holstenske Stormænd, der havde købt Panteretten af Greven og nu sad som Smaatyranner rundt omkring paa Øens Borge. Men hvor smaa var ikke hans Penge- og Magtmidler til at løse denne Opgave! Nedslaaende lyder Beretningen om hans første Bestræbelser i den jyske Krønikes Slutord: »Derefter drog han over til Sjælland for at faa det Land først fra Tyskerne, men uagtet han lovede dem en stor Sum Penge for Borgene dèr, kunde han alligevel paa Grund af deres Svig og Forræderi af visse danske, som var med ham, intet opnaa af, hvad han vilde.« For at koncentrere al sin Virksomhed om Sjællands Indløsning havde Valdemar i Januar 1341 uden Betænkning stadfæstet Kong Magnus af Sverige og hans Efterkommere i Besiddelsen af de skaanske Landskaber og givet de to holstenske Grever Henrik og Claus Ejendomsret til Fyn i Tilfælde af, at han døde uden Livsarvinger. Det gjaldt nu for ham at vinde en af de faste Borge som Udgangspunkt for videre Bestræbelser, men herom hedder det trøstesløst i den sjællandske Krønike ved Aar 1341: »Kong Valdemar, som ønskede at indløse Vordingborg Slot, fik Kirkernes Kalke, een af hver; men de Kalke blev Lejetroppernes Sold, og Slottet blev endnu ikke indløst.« Derimod lykkedes det Kongen at komme i Besiddelse af *København,* som han fik Roskildebispen *Johan Nyborg* til midlertidig at overlade sig i Januar 1341. Men endnu samme Aar belejrer Valdemar forgæves det Hertuginde Ingeborg tilhørende Kalundborg Slot, og saaledes slog de fleste af hans Foretagender fejl i dette Aar.

I Sommeren 1342 tilsmilede Vaabenlykken Kongen for første Gang, idet hans Marsk, Tyskeren Frederik af Lochen, slog Høvedsmanden paa Vordingborg, Markvard af Stove, i Nærheden af København, skønt denne sidste fik Hjælp fra Sverige, hvis Konge havde besat Borgen i København. Men samme Aar belejrede Valdemar selv atter forgæves Kalundborg, og alt i alt var da Fremgangen ogsaa i dette Aar kun ringe.

Endnu i 1343 saa det sort ud for Kongen; der kæmpedes alle Vegne, og det gik haardt ud over Befolkningen. Den sjællandske Krønike

Ravnsborg Voldsted paa Lolland.

melder: »Saavel Danske som Tyske røver Kvæg paa Sjælland og lemlæster mange Bønder. Byen Køge afbrændes, og mange Landsbyer hærges. Tyskerne sejrede over de Danske Fredagen før Mikkelsdag (29. Sept.) ved Fladsaamølle (i Sydsjælland), hvor Bo Falk og flere andre blev fangne.« Men i November opnaaede Valdemar ved Forhandlinger med Kong Magnus af Sverige at faa Københavns Slot tilbage mod at udstede ham et formeligt Skøde paa Skaane, Halland og Bleking; Indbyggerne i de nævnte Landskaber løstes fra ethvert Undersaatsforhold til Danekongen, og der sluttedes Forbund mellem de to Magter. Endnu samme Efteraar lykkedes det Valdemar ved Forræderi af en Holstener at vinde Kalundborg Slot, og da Søborg kom i hans Magt i det følgende Aar, var dermed den nordlige Halvdel af Sjælland atter i Kongens Værge.

Nu gik det jævnt fremad for Kongens Sag paa Sjælland og de sydlige Øer. Man kan i den sjællandske Krønike følge Begivenhederne fra Aar til Aar: »1344. De Danske begyndte Angreb paa det Virke, der er ved Næstved, men da de intet kunde udrette, sluttede de Vaabenhvile og drog bort. — — 1345. Holstenerne stak Ild paa flere Landsbyer paa Sjælland, og de hjemsøgte ogsaa Ringsted By. De Danske fik Virket ved Næstved, og de lagde Gunderslevholm øde, efter at Marsken Erik Nielssøn (Gyldenstjerne) havde ladet Besætningen hugge ned. — — Slottet Padborg blev vundet. — — 1346. Drosten gik med Hæren over til Lolland efter Helligtrekonger og lejrede sig for de Fæster, som var dèr. — — Kongen vandt Korsør. — — St. Bartholomæus Aften (23. Aug.) overgives Slottet Vordingborg til Kong Valdemar. — — 1347. Slottet Ravnsborg (paa Lolland) overgives af Johannes Hvid til Niels Hane paa Kongens Vegne.« — Samme Aar fik Kong Valdemar endog Tid »til at drage med flere velbyrdige Mænd til Hest paa Pilgrimsfærd til det hellige Land, og efter at han ved Jesu Kristi Grav var slaaet til Ridder, slog han

Borgen i Reval.

flere af de nysnævnte Adelsmænd til Riddere dèr.« Og det følgende Aar melder Krøniken, at »da Kong Valdemar var kommen tilbage til Danmark, fik han de sidste Borge paa Sjælland og nogle i Jylland og Halvdelen af Fyn, Nykøbing paa Falster og Stege paa Møn.«

Ogsaa *Nørrejylland* indløstes i disse Aar Stykke for Stykke, saa at Kongen i 1349 væsentlig kun manglede Ribe og den dertil liggende Fjerdedel. Tilmed havde Valdemar i 1344 gjort et heldigt Krigstog mod de nordfrisiske Bønder i Sønderjylland, som stod direkte under Kronen, og tvunget dem til at udrede de Skatter, de var ham skyldige. Over for de holstenske Grever indtog Kongen en stærk Stilling og truede dem endog i Flanken ved Erhvervelsen af Borgen Stege ved Oldeslo, hvorved han, som antydet i Krøniken ovenfor, opnaaede at faa overladt *Nyborg Slot* med den tilliggende Halvdel af Fyn. For alle disse Resultater aflagde Kongen offentligt Regnskab i 1349, hvorom den sjællandske Krønike beretter: »Paa St. Knudsdag (7. Januar) holdt Kong Valdemar et Møde i Ringsted, hvor han forklarer, at han til Indløsning af Borgene har betalt 30 000 Mark Sølv, som Landet har givet; af sit eget har han lagt 10 000 til.« Det var da ikke ufortjent, naar Bisp Henrik af Roskilde den 21. November 1350 højtideligt overlod Kongen Københavns Borg og By (som han allerede fra 1341 havde haft inde) »med al Ret og alt Tilliggende og alle Kilder til Pengeindtægt, — — for vor Levetid, med vort ganske Kapitels Samtykke, til fri Raadighed,« »i Erkendelse af, at den høje Fyrste, vor Herre Hr. Valdemar, Daners og Venders Konge, med Guds Hjælp

ikke alene lykkeligt har udrevet vor Kirke, Præsteskabet og Folket af de Trællekaar hos Uvenner og Fjender, hvorunder de en Stund havde levet fortrykte, fangne og paa en Maade berøvede den kirkelige Frihed, men at han ogsaa for at fri vor Forgænger og fornævnte vor Kirkes Folk og Undergivne fra Trældomsaag paa mange Maader har ofret Arbejde og Eje.«

Knudsgildets Gravsten i St. Nicolai Kirke i Reval med Byens Vaaben. Omskriften lyder: Dieser Stein und Stedte gehort der S:Knute Gilde. Reparatus 1626. Tegning af E. Rondahl i Nationalmuseet.

Kun eet fjerntliggende Lydland havde Valdemar for stedse skilt sig og Riget ved: han havde i 1346 solgt *Estland* til den tyske Ridderorden, og de ovennævnte 10 000 Mark Sølv, som han af egne Midler havde anvendt til Indløsning af Borgene, stammede sikkert fra denne Kilde. Baandet mellem Estland og Danmark havde længe været svagt; om nogen dansk Kolonisation var der ikke Tale, og de egentlige Magthavere i Landet var de indvandrede tyske Godsejere og i Reval det tyske Borgerskab, om end Statholderen og Bispen som Regel var danske Mænd. Adskillige Minder gaar dog tilbage til den danske Tid: Kærnen af Borgen i Reval synes at stamme fra ca. 1300, og i Byens Vaaben springer de tre danske Løver. De tyske Godsejere var ikke utilfredse med det fjerne danske Herskab, der ikke blandede sig synderligt i deres Anliggender; men Forholdenes Magt var stærkere end de. I 1343 udbrød en mægtig Bondeopstand, som Adelen ikke paa egen Haand kunde faa Bugt med; den maatte da ty til den tyske Orden, og Ordensmesteren i Livland kom den ogsaa til Hjælp, men besatte til Gengæld alle Borgene i Estland. Saaledes var Landet faktisk ved at glide bort fra Danmarks Krone, da Valdemar i August 1346 solgte det til den tyske Orden for 19 000

Mark Sølv, hvoraf dog 6000 gik til hans Svoger Markgreve Ludvig af Brandenburg som Medgift med hans Søster. Samtidig løstes Spørgsmaalet om Kongens ældre Broder Ottos Fremtidsskæbne ved, at denne traadte ind i Ordenen.

I det følgende Tiaar gik det noget op og ned med Virkeliggørelsen af Valdemars Planer. Ganske vist synes den fra Orienten indtrængte Byldepest, den »sorte Død«, der i Aarene om 1350 ogsaa hærgede vort Fædreland paa det frygteligste, intet Skaar at have gjort i Kongens rastløse Virksomhed; men det traadte tydeligere frem, hvor mange Fjender denne havde skaffet ham baade i og uden for Riget, og han havde til Tider store Vanskeligheder at kæmpe med. Disse formindskedes sikkert ikke ved det Hang til højtflyvende, ofte ret fantastiske storpolitiske Planer, som Valdemar stundom lagde for Dagen, og som godtgjorde, at han trods al Forskel i Begavelse og i Karakter dog var Erik Mændvéds nære Frænde og Valdemar Sejrs ægte Ætling.

For det første ser vi Kongen genoptage sin Faders og Farbroders *nordtyske Politik* og søge at skaffe sig Indflydelse i disse Egne. Den danske Konges Højhedsret over Rügen og Rostock var ikke gaaet helt i Glemme, og Valdemar havde ydermere en privat Grund til Indblanding i disse Forhold: Ønsket om at hjælpe sin Svoger, Markgrev Ludvig af Brandenburg, der efter sin Fjendes, Karl IV's, Valg til romersk Kejser var kommet i en vanskelig Stilling. Valdemar gjorde i 1349 et Tog til Tyskland og naaede langt ind i Brandenburg, og hans Vaabenheld førte til en Forhandling med Kejser Karl i Bautzen, hvor det lykkedes den danske Konge at vinde denne fuldstændigt for sig og forsone ham med Markgreven. Ogsaa med en anden Modstander, Hertug Albrecht af Mecklenburg, lykkedes det Valdemar at opnaa en Overenskomst, hvorved Hertugen tog Rostock til Len af Danmark, og der aftaltes Ægteskab mellem Albrechts ældste Søn Henrik og en Datter af Valdemar.

I 1350 førte Kongen en Hær fra Sjælland over til Fyn og Jylland, og nu fremtraadte mod Valdemar det samme Forbund, som havde været saa skæbnesvangert for hans Fader: *de jyske Stormænd* brød med Kongen og sluttede sig til de holstenske Grever, og det samme gjorde nu ogsaa *Hertug Valdemar* af Sønderjylland. En af Adelens Førere var Valdemars egen Drost *Claus Lembek,* en Ridder af holstensk Æt, der havde vundet sig meget Gods i Sønderjylland. Om hans Hensynsløshed og Troløshed fortælles flere Anekdoter i Holstenerpræstens Krønike (ca. 1450); bl. a. berettes der, at da Kongen

havde forlangt, at han skulde sværge ham Troskab, og forelagt ham Troskabseden, svarede Claus: »Jeg sværger, at jeg aldrig vil være Eder og Eders Rige tro.« Kongen svarede: »Sandt svor du; aldrig har du været og ikke vil du være os tro.« Denne Fortælling synes dog snarere at afspejle Eftertidens Dom over hans Færd end at gaa tilbage til en virkelig Tildragelse; mere sandsynlig klinger en anden Beretning om ham: »Dengang var der i Jylland en adelig Frue paa Borgen Tørning (V. for Haderslev), som ægtede en Holstener ved Navn Claus Lembek. Denne Frue havde som Enke ved Ægteskabsarv mange Godser, som hun ikke kunde forsvare; derfor tog hun denne mægtige Mand til Ægtefælle. Da denne Claus Lembek vilde besøge sin Hustrus Undersaatter, fandt han, at de alle var modvillige og ringeagtede hans Bud, endog saa vidt, at de heller ikke vilde unde ham Herberge. Da han var kommet tilbage til sin Hustru, aabenbarede han hende, hvorledes det var gaaet ham. Hun svarede: »Jeg er en Kvinde, jeg kan berede Bordet og hvad dertil hører, og det i rigelig Mængde; se til, at I skaffer et langt og bredt Bord. Thi Ordet gaar, at de danske Bønder ikke tager imod faa, men mange er de nødt til at tage imod, naar de optræder med Magt.« Derfor hidførte Claus Lembek fra Holsten mange rustede Svende, og da tog hans Bønder imod ham.«

Blandt de nørrejyske Stormænd var *Niels Bugge* til Hald (ved Viborg) den ypperste. Om ham melder den sjællandske Krønike 1351: »Hr. Bugge og flere andre Herrer kom til Kongen i Kalundborg for at slutte Forlig, men drog hjem mere ilde stemte, end de var kommet. Men da de var kommet tilbage til Jylland, sluttede de sig til Greverne og angreb de Borge, Kongen havde dèr.« Under den følgende Fejde lykkedes det bl. a. Valdemar at indtage Langeland; desuden gjorde han om Efteraaret et Tog til Nordtyskland for at hjælpe Hertugen af Mecklenburg mod Hertugerne af Stettin; om Kongens hensynsløse og grumme Optræden ved denne Lejlighed berettes i samme Krønike: »I Harme mod Herren af Venden hærgede han hans Land, Borge og Fæster, Byer og Landsbyer vidt og bredt med Rov og Brand og holdt end ikke sine Hænder fra Munkes og Nonners eller andre kirkelige Stiftelsers eller Personers Eje, ja hjemsøgte ogsaa Almuen rundt om. Nogle skar han Øren og Næse af, skæmmede dem og voldte dem stor Ulykke; derfor var der ogsaa mange Stormænd paa Kongens Side, som for deres Landsmænds Skyld forlod ham og brød Venskabet med ham. Men da Kongen vendte hjem fra Tyskland, holdt han Julefest i Vordingborg med sine Mænd.« — Næste Aar kom det dog atter til Forlig ved Vindinge Aa (ved Nyborg), hvorved ganske vist de holstenske Grever beholdt

deres Panteslotte, men Kongen vandt Riberhus (rimeligvis i Bytte med Langeland) fra Hertug Valdemar; Claus Lembek blev atter hans Drost.

I de følgende ret fredelige Aar, der var af stor Betydning for Ordningen af de indre Forhold (se næste Kapitel), indlod Valdemar sig paa *storpolitiske Forhandlinger* af ret eventyrlig Art: de gik ud paa at støtte Kongen af Frankrig i hans Kamp mod Kongen af England ved at genoptage de for længst opgivne danske Tronkrav paa det sidstnævnte Rige. Til Gengæld tog Kong Edvard II af England ligefrem den ældste af Grev Gerhards Sønner, Henrik (»Jern-Henrik«), i sin Tjeneste.

Snart traadte dog disse storpolitiske Planer i Skygge for *en ny Kamp*, som Holstenerne Aar 1357 rejste mod Kongen i Fællig med den jyske Adel. Herom beretter den sjællandske Krønike: »Med Hertugen af Slesvig og Greverne af Holsten og Jyderne kommer Kongen i Strid, hvorfor de alle efter hans Afrejse til Sjælland samlede sig og lagde Raad op om aabenlyst at undsige ham. Og Slottet Tønder, som især skal have givet Anledning til Striden, belejrede de og indtog. Borgen i Randers, som han nylig havde opført efter at have brudt elleve Kirker ned og givet Hr. Peder Lauridsøn, indtog de og jog Befalingsmændene bort. Dernæst kastede de sig over Fyn, fordriver Kongens Folk fra Odense og tager Skat af Byen. Og nu lagde de sig med en stor Styrke for Borgen Brobjerg (ved Gamborg i det nordvestlige Fyn). Ved disse Bud blev Kongen vred. Han kastede Hr. Peder Lauridsøn med hans Broder Jens og Hr. Jakob Olafsøn med Broderen Olaf i Lænker og fængslede flere andre Væbnere, som han havde Mistanke til. Men da der blev stillet personlig Borgen og Sikkerhed i Penge, tog han dem til Naade; dog holdt han de fire første i Taarn, deres Gods inddrog han, og deres Len overdrog han andre. — Mortensdag (11. Nov.) satte Kongen over til Fyn for at bringe de belejrede Undsætning. Først slog han i Fjendernes Paasyn flere til Riddere, og derefter kaster han sig imod dem med Ryttere og Fodfolk og splitter hele deres Hær. Mange faldt her, mange blev fanget af Holstens gode Mænd og ligeledes af Landets egne Børn, der stod paa Fjendens Side. Man siger endog, at to Grever blev saaret og fanget. Og efter at Fjenderne saaledes var fangne, slagne og tilintetgjorte, vender Kongen tilbage til Byttet, og da det er delt, drager han til nogle Dele af Øen, som var i Grevernes Vold, og plyndrer og brandskatter Landet. Straks efter foer han med Sejr og Bytte tilbage til Sjælland med stort Følge.«

Om Slaget haves yderligere følgende i og for sig troværdige Fortælling i den henved 100 Aar yngre holstenske Krønike: »Grev Claus

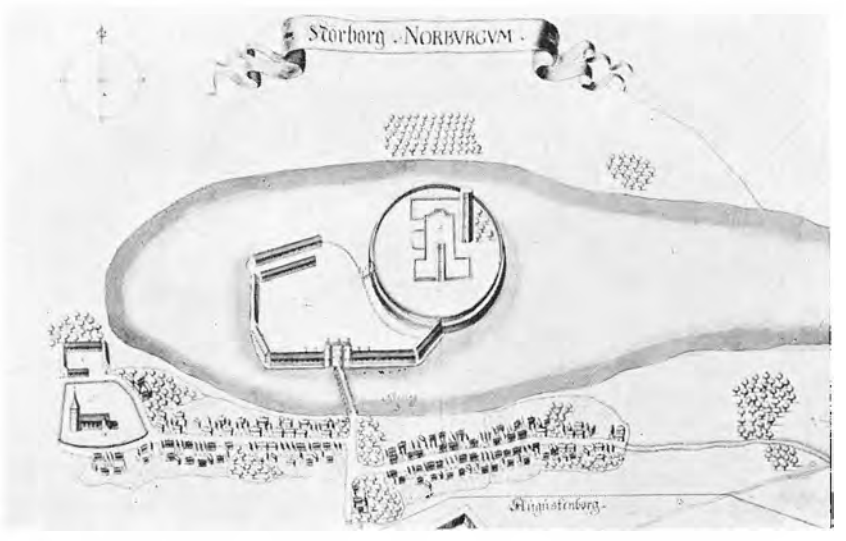

Nordborg Slot paa Als. Efter Resens Atlas ca. 1650. Kgl. Bibliotek.

(Gerhards yngre Søn), der i Slaget mistede sit ene Øje, blev ogsaa tagen til Fange af en Kriger paa dansk Side. Efter at have afført ham hans Brynje og taget Løfte af ham om at komme tilbage tillod Sejrherren, der havde fanget ham, Grev Claus at gaa, hvorhen han vilde. Om Aftenen eller den næste Dag, da Kongen, efter at Sejren var vunden og hævdet, vilde vide, hvorledes det var gaaet i Slaget, og hvad der var taget, og hvem der var fanget, kom een med Grev Claus' Vaaben, Skjold og Brynje. Men da Kongen saa disse Tegn, spurgte han, hvor den Mand var blevet af, hvis Brynje det var, og hvad han havde kaldt sig. Han svarede: Han kaldte sig Claus Holstener fra Rendsburg. Dertil svarede Kongen: Sit rette Navn gav han sig; men havde du holdt ham fast, havde du været sikrere paa ham.«

Ogsaa i det følgende Aar gik Valdemar saare energisk frem mod sine Fjender. Af den sjællandske Krønikes yderst udførlige Beretning skal her gives et Uddrag, særlig fordi den giver saa omhyggelige Oplysninger om Kongens Krigsforberedelser. »Tirsdag efter Helligtrekonger fik Valdemar paa ny Fejdebreve af den unge Konge i Sverige (Magnus Sméks Søn Erik), Hertugen af Mecklenburg og flere andre Herrer. Derfor kundgjorde han, at alle hans Folk skulde møde i Roskilde i Vaaben Søndagen før Pauli Omvendelsesdag (25. Jan.). Imidlertid bød Kongen, at der ved Byer og Borge skulde graves Grave; de var ret kostbare og byrdefulde for Almuen. Ved Midfaste lod Kongen udgaa Bud, at alle skulde møde i Vaaben i Slagelse, saavel Herremænd som Bymænd og Bønder. Han sendte da Bud til

alle Byer, og hvad der fandtes i dem af Korn, Malt, Smør, Flæsk, Sild, Kød, Humle og andre Spise- og Drikkevarer lader han udskrive og paa Skibe eller Vogne føre til Fæster og Borge. Da det var gjort, gav han dem Lov til at gaa hjem til deres eget, dog saaledes, at de under Livs og Ejes Fortabelse ikke undlader at møde Søndag efter Paaske i Vaaben som før. Saa samlede han sig fra Byerne Brød, Drikke, skaanske Sild, Ærter og Bønner og sendte alt Forraad til Skibene tillige med andre Krigsfornødenheder. — Efter nu at have samlet en stor Styrke stævnede han til Nyborg og tog Besætningen dèr med sig, i hvis Sted han satte Købstadmænd og Skytter, hentede fra Sjælland, og fører saa Hæren til Langeland, hvor han uformodet lagde sig for Tranekær Slot, som han rask tog i Løbet af fjorten Dage, uagtet det ellers hed sig, at det var en stærk Borg. — — — Efter at være vendt tilbage til Sjælland udfyldte han Soldaternes Tal, gjorde alle Virker dobbelt stærke og fyldte Skibene med Forraad. Og nu stak han i Søen igen Tirsdagen efter Kristi Legems Fest (kort efter Trinitatis Søndag) og kom til Als, hvor han lod en Del af sin Hær belejre Nordborg. Borgen blev uden Vanskelighed indtaget i Løbet af tre Dage. Men med den øvrige Del af Hæren omringede Kongen Sønderborg. — — — Da Hertuginden saa det, kom hun med sine Tjenestemøer ned fra Borgen for at tale med Kongen og bad om Fred. Da Kongen saa hendes ædle Væsen — —, formildedes hans Vrede lidt; dog, da hun bad ham til Gæstebud, afslog han venligt hendes Bøn, indtil han havde faaet den Skat, han havde lagt paa Øen. Efter at Skatten var kommet ham i Hænde, gav han Øen med dens befæstede Steder tilbage til Hertuginden paa det Vilkaar, at ingen Kongens eller Rigets Fjender maatte finde nogen Tilflugt dèr — — — Saa gik Kongen under Sejl ind i Slien og tvang Angelboerne til at udrede meget store Forraad, Penge og Skibe, ligesom han i Svansen brændte nogle Landsbyer. — — — Og overalt samlede han Forraad, Penge, Skibe og andet, hvad hans Øjne begærede; thi Frygt og Skælven og Lammelse faldt over alle, til hvem han kom, for han tugtede alle forfærdeligt med Ild og Sværd, med Fængsel og Død, til de lød hans Bud. Ved dyre vor Frue Dag (15. Aug.) vendte Kongen tilbage til Sjælland.«

Hertuginde Richardis Segl.
Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Det kom nu atter til Forhandlinger. Paa et Møde i Stralsund i Oktober udpegedes *Hertug Barnum* af Stettin til Voldgiftsmand mellem Fyrsterne. De oprørske Jyder sendte tre af deres Førere som Underhandlere til Sjælland; »Kongen opsatte at komme til Lillejuleaften, og da han kom, stillede han dem nogle Vilkaar, som ingenlunde behagede dem, og de skiltes fra ham mere ilde stemte, end de var kommet; Lejdet skulde vare i otte Dage. — — *Hr. Bugge* blev paa Tilbagevejen dræbt i Middelfart tillige med Ove Stigsøn og Peder Andersson; de, som dengang vilde tale ilde, kastede Skylden for deres Død paa Kongen« (Sjællandske Krønike). Den sørgelige Hændelse afgav Emne til en Folkevise, der nærmest tager Kongens Parti:

> Herre Krist give de Melfar Skam:
> de vog Hr. Bugge, den velbyrdig Mand.

Middelfarts Borgere maatte da ogsaa bøde for Drabet; lige til Aar 1874 betaltes af tre Ejendomme i Byen en særlig Afgift, de saakaldte *Buggespenge*. Videre melder den sjællandske Krønike: »Knud, Niels Bugges Søn, saa en Tid lang i Kongen sin Faders Drabsmand; men Kongen rensede sig højtideligt sammen med sin Søn og flere Riddere og hævdede, at han aldrig ved Raad eller Hjælp, ved Sammensværgelse, Samtykke eller Vilje havde haft Del i Drabet i nogen Maade, men stedse vilde være en Fjende af Niels Bugges Drabsmænd og elske Knud som sin Søn. Ogsaa Kongens Søn Christoffer lovede under Ed fast og varigt Broderskab. — — — *Stig Andersson* (til Bjørnsholm) opsagde Kongen Troskab i Smerte over Sønnen Hr. Oves Død, som var blevet dræbt sammen med Bugge, og i Harme over anden Uret; og Kongen inddrog alt hans Gods paa Sjælland og lod Peder Nielsson tage det jyske Gods.«

I 1359 fortsattes *Kampen i Jylland*, hvorom den sjællandske Krønike melder: »Fejden mellem den Herre Kongen og Nørrejyderne døde endnu ikke hen; thi vel kom den Stund, da Jyderne i Ønske om at nyde Frihederne fra Fædrenes Tid, som Kongen nylig havde tilstaaet paa Danehof, tilbød Kongen Skat og Afgift af deres Gods og lovede ham at tjene ham i Leding, end mere end Fædrene havde gjort; men Kongens Avindsmænd, som altid var Fredens Fjender og altid vendte Kongen fra det gode, satte sig mod Forlig; og da Jyderne nu saa, at Kongen herskede som en Tyran over Sjællænderne, at mange af dem byggede Virker i Ler og Klæg og endda selv maatte lægge Straa til, og at Fæstebønderne og især Kirkens Fæstere ved de svære Arbejder var bragt til den yderste Armod, saa sagde de: Vi vil ikke tage disse Byrder paa os, naar det er os bedre at dø med

Ære end at leve med Vanære, mens vi ser vort Folks Ulykker.« — Kongen drog først om Høsten til Jylland, angreb forgæves Randers, men indtog de omliggende Borge Katholm, Estrup og Klavsholm; »men efter at han var vendt tilbage til Sjælland, fordrev Jyderne Besætningerne og bemægtigede sig Borgene som før.«

Magnus Smeks Kongesegl. Efter Bror Emil Hildebrand, Svenska Sigiller.

Der var imidlertid hos de østlige Naboer hændt Ting, som i langt højere Grad lagde Beslag paa Valdemars Opmærksomhed. I Sverige gav de selvraadige Stormænd *Kong Magnus* mere end nok at bestille, og da han ingenlunde kunde maale sig i Statskløgt med sin listige Nabo, blev Forholdene ham mere og mere brogede. Hans Magt i Skaane var i Virkeligheden løst underbygget; de skaanske Landskaber var aldrig blevet indlemmet i Sveriges Rige, men opfattedes nærmest som et selvstændigt Rige, og ved Blodets og Sprogets Baand var Landet og ganske særlig dets Stormandsstand nøje knyttet til Danmark. Valdemar havde trods alle lovformelige Afkald aldrig tabt Tanken om Skaanes Genforening med Danmark af Sigte; det var sikkert dette Formaal, der laa bagved den stærke Tilnærmelse til den svenske Konge, som han i de foregaaende Aar havde sat i Værk. Personlige Forhold i det svenske Kongehus gav et yderligere Skub til den hældende Vogn. Der opstod nemlig Strid mellem Magnus og hans ældste Søn Erik (den yngre Søn Haakon var allerede 1343 blevet taget til Konge i Norge), og Erik udnyttede nu Stormændenes dybe Misnøje med Kongens Yndling Bent Algotsøn til at rejse Oprørsfanen mod Faderen. Denne maatte i 1357 indrømme Sønnen det halve Rige, nemlig de sydlige Landskaber og deriblandt Skaane.

Valdemar vidste nu snildt at udnytte disse Tildragelser ved at knytte den svage Kong Magnus end fastere til sig og love ham Hjælp mod Sønnen og Stormandspartiet. Det hedder herom i den sjællandske Krønike ved Aar 1359: »Magnus, Sveriges Konge, og hans Hustru Dronning Blanca med deres Søn Haakon, Konge af Norge, kom til Kong Valdemar i København, og her trolovede Haakon sig

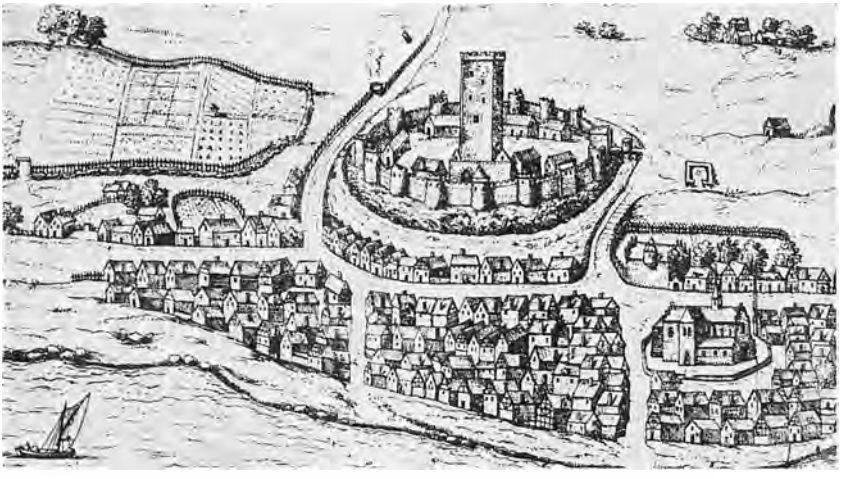

Helsingborg Slot. Efter Stik i Braunius, Theatrum urbium. 1585.

højtideligt med Valdemars yngste Datter Margrethe, som da gik i sit syvende Aar, og fæstede hende som det sig hør og bør med Skænk og kostelig Gave. Og eftersom Magnus havde gjort sin Søn Erik til Konge af Sverige og Herre over Skaane, viste Riddere og Svende ikke mere Magnus nogen Ære, men fulgte ivrigt Sønnen, som nu var mægtig og syntes alle en vennesæl Herre. Da Magnus derfor saa, at han blev ringeagtet og spottet af sin Søn, søgte han Hjælp hos Kong Valdemar og lovede at overgive Helsingborg. Valdemar gik saa med en stor Hær over til Skaane og Lister (i Bleking); han vandt Sølvitsborg (i Bleking) og flere andre Byer, drev Befalingsmændene ud og lagde en stor Del af Landet under Kong Magnus. — — — Da Erik hørte, at Valdemar var vendt tilbage, samlede han en talrig Skare af Stormænd og flere af Bønderne, — Knubbe-Hær (Knolde-Hær) kaldte man dem dengang —, og hvad de Danske havde ladt tilbage af Levnedsmidler, fortærede de Rub og Stub milevidt omkring. Erik sluttede Forlig med sin Fader og gjorde hele Valdemars Værk til intet; han hovmodede sig og stod op mod Herren og hans Kirke, saa at han endog bød at dræbe nogle Folk, der var flygtet ind i en Kirke, og da de ikke uden stor Møje kunde drives fra Kirken, brændte han Herrens Kirke med den hellige Hostie og anden Helligdom og Folket, der havde søgt Tilflugt derinde. Men Herren lod ikke hans Ugudelighed være ustraffet; thi ikke længe efter døde han selv, hans Hustru og Barn en brat og ynkelig Død ved Guds retfærdige Dom.«

Da Magnus saaledes var sluppet af med sin Søn og Avindsmand,

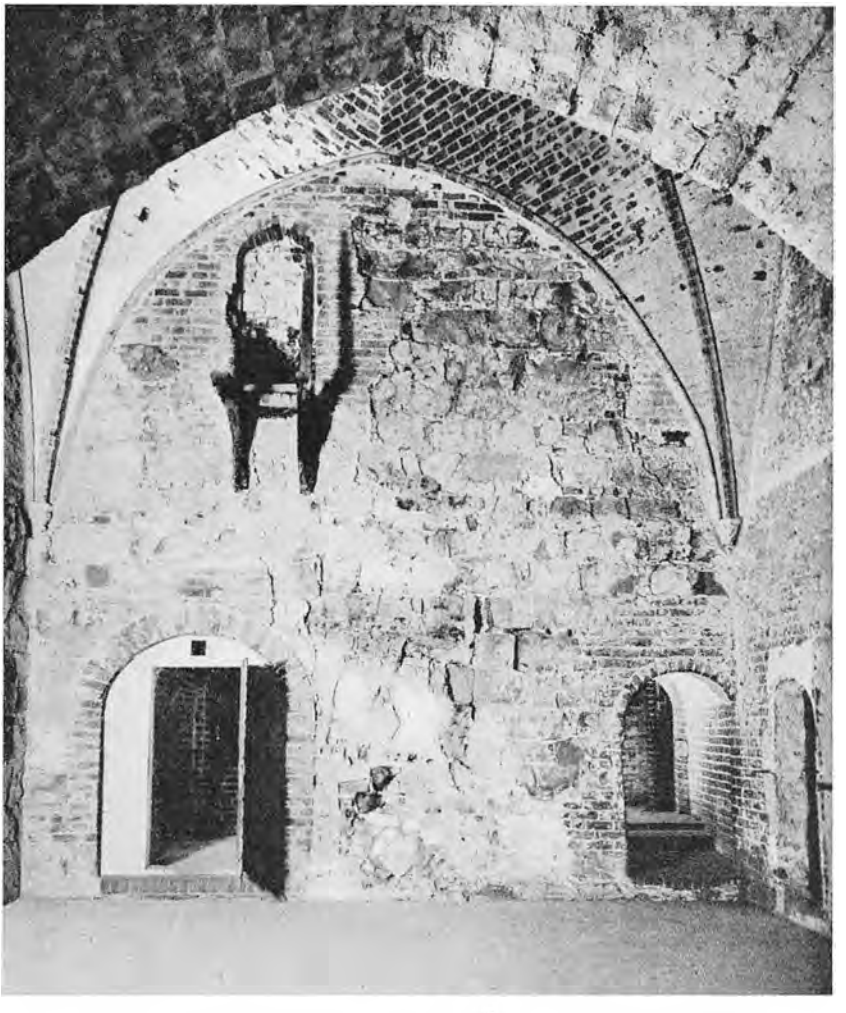

Tredie Stokværk i Helsingborg Slots Hovedtaarn, Kärnan. Efter »Hälsingborgs Historia«.

slog han atter helt om og brød med Valdemar. Denne opgav dog ikke saa let Haabet om at genvinde de gamle danske Lande, som han allerede havde følt sig i Besiddelse af. Han sluttede i Februar 1360 *Fred med Holstenerne,* og paa et stort Rigsmøde i Kalundborg (som skal omtales nøjere i næste Kapitel) udsonede han sig med sine egne Undersaatter. Saaledes sikret i Ryggen rustede han sig til et stort *Tog til Skaane* og var allerede den 4. Juli Herre i Malmø; snart efter aabnede han Belejringen af Helsingborg, som var Nøglen til Skaane. Af de paafølgende Forhandlinger faar man et Glimt ved

en bevaret Indberetning fra Notaren i Rostock om en Sendefærd til Danekongen fra de vendiske Stæder, der fandt Sted netop i disse Dage; det ses heraf, at blandt de Opmænd, som Magnus fra sin Side udpegede til at dømme sig og Valdemar imellem, fandtes Hertug Albrecht af Mecklenburg, hvem Valdemar i sin Tid havde lovet 10 000 Mark Sølv, hvis han kunde skaffe ham Helsingborg Slot. Herom vidste Magnus intet, ja hans Godtroenhed var endog saa stor, at han selv drog bort fra Helsingborg og lod Albrecht tilbage paa Borgen. Hermed var det heldige Udfald af Valdemars Forehavende sikret; Resultatet meddeles kort af den sjællandske Krønike: »Ved samme Tid samlede Kong Valdemar en stor Hær og tog sin Søn Hertug Christoffer med sig og foer med Krig til Skaane, hvor han kraftigt drev paa Belejringen af Helsingborg. Endelig kom Sveriges Konge Magnus, og da han saa, at han ikke mægtede at gøre Modstand, overgav han af sig selv ovennævnte Borg paa mange Betingelser; og da Valdemar havde faaet Helsingborg, tog han med Magt Adelens Borge i samme Land; Stormændene bad Kongen om Naade og blev af god Vilje hans Mænd.« — Ganske tilsvarende fortælles i en samtidig Aarbog fra Visby: »Ved Aar 1360, da Kong Valdemar af Danmark havde vundet Sejr over Holstenerne og bragt hele Danmark til Fred, plagede han i Skaane Kong Magnus nu med Trusler, nu med Løfter, saa at Magnus uden Vederlag gav ham hele Skaane med alle Borgene, uden i mindste Maade at have spurgt Rigens Raader.« Og i en anden svensk Aarbog hedder det, ikke med Urette: »Danmarks Konge Valdemar tog med List og Svig og ved Kong Magnus af Sveriges Enfoldighed Skaane tilbage fra de Svenske og brændte alle Kong Magnus' Breve.« Det maa dog tilføjes, at Magnus heller ikke havde vist synderlig Ordholdenhed over for Valdemar, men i det storpolitiske Rænkespil var han rigtignok saare langt fra at kunne maale sig med ham.

Fraregnet Nørrehalland og Sønderjylland var det saaledes efter tyve Aars Anstrengelser lykkedes Valdemar atter at samle det danske Rige.

3. Valdemar Atterdags Kongestyre.

Forudsætningen for Fuldbyrdelsen af dette Storværk: at samle det splittede Rige, maatte nødvendigvis være en *indre Genopbygning af Samfundet,* der maaske kunde betegnes som endnu møjsommeligere end det ydre Samlingsarbejde. Valdemar overtog et fornedret Kongedømme, en selvraadig og trodsig Stormandsstand, i det hele et opløst Samfund, der faldt i Stumper og Stykker; Retssikkerheden var

yderst ringe, og kun faa havde Sans for det fælles Tarv. Efter tyve Aars Forløb, var Billedet helt ændret: Kongemagten den ledende politiske Faktor i Landet, kraftigt støttet af Kirken i sin Kamp for Fred og Orden i Riget; og selv om der endnu hos Stormændene fandtes Rester af den gamle Selvraadighed, er det dog kendeligt, at ogsaa hos Adelen er Følelsen af Rigsenheden i stærk Vækst. Netop i Aaret 1360 ser man alle Rigets Stænder fylke sig om Kongen for i enigt Samvirke med ham at sikre Landefreden og Lovenes Overholdelse. Utvivlsomt har Kongen haft dygtige Hjælpere til sit Genrejsningsarbejde, men Hovedæren derfor synes dog at maatte tillægges ham personlig. Heldigvis giver den fyldige sjællandske Krønike os ogsaa saa mange Oplysninger om hans indre Styre, at man af den, sammenholdt med bevarede Dokumenter fra Datiden, kan danne sig et ret tydeligt Billede af hans rastløse Virken for det indre Genrejsningsarbejde.

Først og fremmest maatte Kongen søge at bringe *det økonomiske Grundlag* for sin Magt paa Fode. Hans bærende Hovedtanke herved var at skaffe Kronen saa meget Gods som muligt for saaledes at opnaa en Erstatning for de store faste Skatteindtægter, som Kongerne havde oppebaaret i Valdemarstiden, men som efterhaanden var smuldret hen som Følge af de privilegerede Stænders stigende Skattefrihed. Meget nøjeregnende var Valdemar sikkert ikke med de Midler, han herved anvendte. Talrige er de Breve, ved hvilke Adelsmænd pantsætter Gods til ham for større eller mindre Summer, der maaske end ikke altid er blevet virkeligt udbetalte, og hvis de som Fogder uretmæssigt havde tilegnet sig Bøndergods, blev dette strengt afkrævet dem. Saaledes maatte Ridderen Erik Nielssøn (Gyldenstjerne) den 9. Maj 1355 tilskøde Kongen »alt det Gods, for hvilket jeg har givet fuldt Vederlag, og som jeg ved Køb, Skøde, Pant, Deling, Mageskifte indtil denne Dag har erhvervet af Bønderne i Han Herred og Næsbo Fjerding (Hannæs i Thy), siden jeg fik det Herred i Hænde af samme min Herre Konge; men det øvrige Bøndergods, for hvilket jeg ikke har givet Vederlag, binder jeg mig til paa Han Herreds Ting inden næste St. Hansdag at tilbageskøde og tilskøde Ejermændene.« — Andet Gods tildømtes Kronen paa Kongens Retterting; saaledes idømtes d. 9. Maj 1355 Ridderen Stig Andersøn (se ovenfor S. 151) og Væbnerne Jens Ever og Svend Bonde til at afstaa til Danmarks Krone elleve Sogne i Galten Herred ved Randers, som de »uretmæssigt og ulovligt i flere Aar havde haft i deres Besiddelse og Vold.« — Naturligvis var det ingenlunde Valdemar ligegyldigt, hvor det nyerhvervede Krongods laa; navnlig omkring Vordingborg søgte han maalbevidst at lægge et bredt Bælte af Jord

i Kronens Eje, og det samme fandt ogsaa i mindre Grad Sted ved Kalundborg. De senere Konger fortsatte i høj Grad denne Godspolitik.

Kongen gik dog ingenlunde af Vejen for at paalægge Undersaatterne tunge *Ekstraskatter*, især til Indløsning af de pantsatte Landsdele, og krævede ogsaa paa anden Maade store Ydelser af dem. Typisk i saa Henseende er den sjællandske Krønikes Beretning ved Aar 1355: »Paa Simons og Judæ Dag var der Møde paa Vrangstrup (i Midtsjælland), hvor Kongen forhandlede med sine Mænd om Mønten. Han paalagde da ogsaa en Skat, nemlig at man efter Kvægtienden skulde betale seks Groter (en fransk Mønt) af hvert gavngørende Høved til St. Niels Dag (6. Dec.) og til Kyndelmisse (2. Febr.). Han tilføjede ogsaa, at alle Fæstebønder, hvem de end hørte til, skulde yde Kongen fjorten Dages Arbejde om Vinteren og om Sommeren paa egen Kost; men af Kongens egne Fæstere ligesom af Kirkernes og Munkenes krævedes der Arbejde uden Grænse, og de trætte fik knap nok Lov til at hvile sig. De Bønder, der ikke havde angivet deres Kvæg, blev efter en Undersøgelse straffede af Fogederne.« Og ved Aaret 1357 hedder det sammesteds: »Kongen vendte tilbage til Sjælland og skaanede ikke Bønder og andre for Møje, men lod sit Aag hvile tungere; han forsynede ogsaa sine Borge med større Forraad.« Senere paa Aaret hedder det, efter Beretningen om Valdemars Sejr ved Brobjerg: »Dernæst vender han sin Haand mod sine Fogeder og Embedsmænd; og eftersom han vidste, at de ulovligt og ved mange Kneb havde presset meget ud af Almuen, tager han Bøder af dem alle, hver og en, og nogle afsætter han, men indsætter i deres Sted ny og forsultne Folk, for at hine, som for en stor Del var blevet udtømte, og disse forsultne ganske efter Ønske kan pine og udsuge den stakkels Almue endnu værre end før. Ligeledes hører Kongen ikke op med at opføre Møller og andre Bygninger, men derved tynger han Klostre, Stæder og Almuen over al Maade.« Om denne Valdemars Iver for at opføre Møller melder Krøniken udførligere ved Aar 1356: »Fremdeles lagde Kongen Hr. Henrik, Bisp af Roskilde, og tolv andre af Landets Abbeder og Herremænd Landets Ærinde og Tarv paa Sinde, men især de Møller, han nys havde bygget, og deres Løb og Flod; han vilde ikke have, at Aaerne skulde løbe i Stranden uden først at have gjort Landsgavn, og derfor lod han paa flere Steder Vandet stemme op og lod gøre dyre Stigbord og vilde hindre, at Indelukkerne ødelagdes af Uvejr eller Vintervandets Frembrud, og de Grave og Diger, som paa Dansk kaldes *Damme* (Dæmninger), fordærvedes.«

Det var da intet Under, om mangen *Kirke- eller Klostermand*,

Vordingborg Slots Ringmur.

skønt Kirken i det hele loyalt støttede Valdemar i hans Bestræbelser for at sikre Landefreden, i sit Hjerte følte nogen Bitterhed mod Kongen. Denne Bitterhed skinner igennem den sjællandske Krønikes ovenfor anførte Ord og faar et særlig skarpt (og sikkert meget overdrevent) Udtryk i en Notits i de lundske Ærkebispers Krønike, hvori det hedder: »Men i denne Valdemar IV's Tid blev al Overlevering fra gamle Dage, Landets Love, hele den danske Kirkes Frihed traadt under Fod. Herremændenes, Købstadmændenes og Bøndernes Fred agtedes saa lidt, at der i hele Riget hverken var Tid til at spise, hvile eller sove, men de dreves til Anstrengelser af Fogeder og Ombudsmænd, om de da vilde have Kongens Naade — eller miste Livet og røves for alt deres Eje.«

Denne Uvilje mod Kongen ved selve Ærkesædet havde dog tillige sin særlige Aarsag: Ærkebispen var i Virkeligheden trængt til Side som Landskirkens Overherre, idet Valdemar ved sit venskabelige Forhold til Pavehoffet skaffede sig afgørende Indflydelse paa Besættelsen af de høje kirkelige Embeder mod til Gengæld at skaffe Paverne mange af de Afgifter, som de ønskede, bl. a. de saakaldte *Annater,* ɔ: første Aars Indtægt af vedkommende Embede efter den forrige Indehavers Død. De Tider var forbi, da Ærkebispen med pavelig Støtte kunde rejse en stor Kirkekamp mod Kongen; Pavedømmet havde under Pavernes mangeaarige Ophold i Avignon glemt de gamle Krav paa Verdensherredømme og var sunket ned i et lavere Plan, hvor Pengene spillede Hovedrollen. Dette vidste Valdemar fuldt ud at drage Nytte af, og for Kirken var den Landefred,

som det kraftige Kongedømme bragte til Veje, saa stort et Gode, at den for den Sags Skyld fandt sig i meget fra Kongens Side.

Valdemar vidste godt, at et kraftigt Kongestyre ikke alene kunde bygge paa god Økonomi, men ogsaa maatte have væbnet Magt at støtte sig til, og han genoprettede derfor ogsaa en kraftig *Militærmagt.* Herremændenes Tjenestepligt hævdedes med fast Haand; men Kongen udskrev ogsaa bemandede Skibe fra Købstæderne, ligesom Bøndernes Mandskab maatte møde væbnet med Armbrøster, som opbevaredes i Sognekirkerne. Om Kongens hensynsløse Krigsførelse vidner følgende Anekdote i den holstenske Krønike (ca. 1450): »Foran Hagenskov Borg (paa Fyn) laa Kongen i egen Person, og en Dag forsøgte han at tage den med Magt, paa Landsmaalet at *storme,* først med skjoldbærende Svende, der var iførte deres Herrers Brynjer, og da de var dræbte, forsøgte han det samme med Bønder. Til sidst spurgte hans adelige Hovmænd, hvorfor han til ingen Nytte vilde udsætte sine Folk. Han svarede dem: Jeg ser, at I ikke vil gaa, derfor fører jeg frem, hvem jeg kan. Thi Svendenes og Bøndernes Moder er ikke død, der er flere af den Slags.«

Gaasetaarnet i Vordingborg Ringmur.

Tyngdepunktet for Landets Forsvar var de mange kongelige *Borge* rundt i Landsdelene, hvoraf flere, som Helsingborg og Vordingborg, var meget stærke Fæstninger med høje Taarne og svære Ringmure; det var saa langt fra, at der nu som i Faderens Tid var Tale om at sløjfe de kongelige Borge, at Valdemar tværtimod udvidede dem; navnkundigt er særlig det af ham opførte Gaasetaarn paa Vordingborg Slot. Ved Udnævnelsen af Slotshøvedsmænd holdt Kongen sig ingenlunde til Landets Indbyggere, men besatte mange af Stillingerne med tyske Riddere, hvem han nærede større Tillid til.

Hvor hensynsløst Valdemar end til Tider optraadte, kan der dog ikke være nogen Tvivl om, at der ved hans Virksomhed oprandt en hidtil ukendt *Retsorden og Sikkerhed* i Landet. Hovedmidlet til at

tilvejebringe denne var det kongelige *Retterting*, der nu fremtræder som en Herreds- og Landstingene overordnet Rigsdomstol, forestaaet af en særlig Kansler, Justitiarius. Betegnende hedder det i den sjællandske Aarbog ved Aar 1355: »Kongen dvælede længe ovre i Jylland og holdt Retterting, tugtede manges Havesyge og sørgede for, at umyndiges Arv, der ved Vold eller Uret var blevet dem frarøvet og var kommet myndige Mænd i Hænde, vendte tilbage til de rette Ejere«. I det hele var det trods al Vilkaarlighed i de enkelte

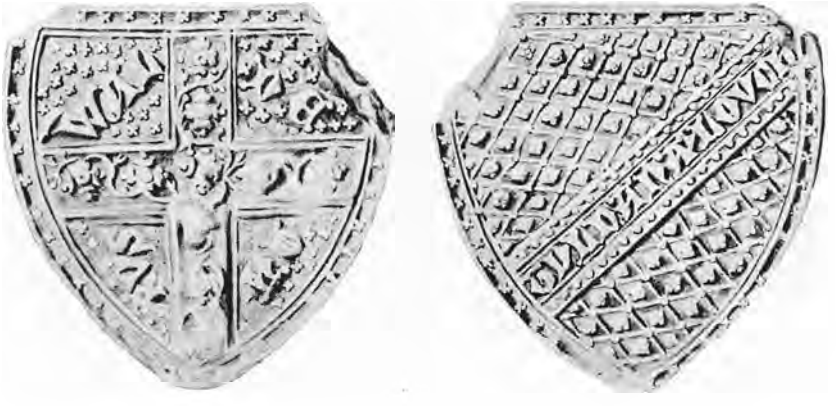

Valdemar Atterdags Rettertingssegl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Tilfælde Valdemars faste Forsæt at staa som Landefredens og Retfærdighedens Vogter og Værner, og dette finder et særlig smukt Udtryk i den Forordning, han udstedte paa *Danehof i Nyborg* i Sommeren 1354, hvori han bl. a. lovede, »at hele Danmarks Rige skal nyde og have de Love og Friheder, der er givet af den Herre Kong Valdemar (Sejr) og andre højlovlige Konger, som har været før os«. Endvidere eftergaves i samme Forordning »alle hidindtil øvede Ugerninger, som medfører Livsstraf eller Lemlæstelse, dog at Foruretteren fyldestgør den forurettede efter det Lands Lov, hvor Ugerningen er øvet«. Fremdeles hedder det: »Hvis nogen finder sine Huse voldeligt fjernede og ulovligt anbragte og opsatte paa en andens Grund, skal han lovligt skaffe sig dem i Hænde ved at forfølge sin Ret efter Landets Love. Men hvis den skyldige ikke inden næste Mortensdag har villet rette for sig, skal han bøde os og Bonden, som Landets Love kræver. — — Ingen tør gæste Klerke eller Lægmænd uden Husbondens Vilje eller Samtykke. Hvis nogen gør det, maa Husbonden med sin egen Husstand, om han kan, men ellers med Naboer og vor Foged dersteds eller vor Drost forfølge og tage ham som Røver og Stimand. — — Fremdeles skal vort Ting,

kaldet Danehof, holdes een Gang om Aaret, nemlig St. Hansdag i Nyborg, efter gammel Skik i Danmarks Rige. Fremdeles skal al Strid og Fejde hvile aldeles fra 14 Dage før bemeldte St. Hansdag til næstfølgende St. Jakobsdag (25. Juli); Brud herpaa er Ubodemaal (ɔ: kan ikke sones med Bøder). Fremdeles forbyder vi strengt under vor Naades Tab, at nogen af vore Fogeder eller Ombudsmænd i nogen Maade vover at handle mod forskrevne Artikler. Men om nogen gør det, vil vi ikke svare dertil, men Fogeden skal selv staa til Rette for sine Gerninger«. — At ikke alle nærede fuld Tillid til Kongens gyldne Løfter, vidner dog den sjællandske Krønikes paafølgende Ord om: »Men der var en, der rejste sig midt i Mængden og raabte, at alt vilde blive tomme Ord: Kongen vilde være mere sen til at handle, end han havde været rask til at love.« Dermed stemmer ogsaa, hvad Krøniken beretter ved Aar 1357: »Mariæ Bebudelsesdag (25. Marts) blev et Møde holdt i Kalundborg af de Danskes Konge og Bisperne, hvor det hed sig, at Bestemmelserne fra Danehoffet i Nyborg for Fremtiden nøjere skulde overholdes; men var de kun blevet slet overholdt før, saa brød man sig siden aldeles ikke om dem.«

Hvor megen Misnøje Valdemars hensynsløse Optræden end til Tider vakte, vil den saakaldte *Haandfæstning* eller rettere Landefred, som udstedtes paa *Rigsmødet i Kalundborg* Pinsedag 1360, altid staa som et Æreminde over ham og hans Kongegerning. Den har kun Navnet tilfælles med de ældre Haandfæstninger, men er i Virkeligheden en gensidig Pagt mellem Konge og Folk om Lovenes og Landefredens fremtidige Overholdelse. Overenskomsten udgjorde den endelige Afslutning paa al den forudgaaende indre Fejde og havde til Hensigt »at lindre og bortrydde stor Nød og utallige Ulykkens Plager, som, sørgeligt at sige, til nu har hærget vort Rige Danmark, paa det at dette vort Rige kan faa Styrke og bedre Kaar med den hellige Aands Hjælp, eftersom det var paa selve Helligaandens Højtid, at disse Bestemmelser, Haandfæstninger og Beslutninger blev affattet og stadfæstet.« Til Stede ved Udfærdigelsen af dette højtidelige Dokument var Hertug Valdemar af Sønderjylland med sin Søn Henrik samt Bisperne, desuden Riddere, Væbnere og Danmarks øvrige Almue og Indbyggere.

Dokumentet begynder ligesom Nyborgforordningen med et *Kongeløfte* om de gamle Lovbøgers og Rettigheders Overholdelse »i alle Lande, som nu ligger til Danmarks Rige eller i Fremtiden med Guds Hjælp kan lægges dertil« (hermed hentydes aabenbart til Skaanes forventede Genforening med Riget). Løftet om Stadfæstelse af gamle Rettigheder og Friheder specificeres for de sønderjyske Her-

tuger, Bisperne, Domkapitlerne, Klostrene, Kirkerne og Kirkens Mænd, samt Riddere og Væbnere, Fruer og Jomfruer, Købmænd og *Gæster* (udenlandske Købmænd), Bønder og Bokarle. Der tilsiges som paa Nyborgmødet aarlig Afholdelse af Danehof ved St. Hansdags Tider.

Derefter hedder det: »Vi Hertuger, Bisper, Riddere, Væbnere og al Danmarks Almue og hver især staar sammen i Enighed formedelst den store Naade og inderlige Velgerning, som tit og mange Sinde tidligere, men nu i Særdeleshed er os bevist af vor kære Herre Konge, og som vi haaber med Guds Hjælp ogsaa i Fremtiden vil blive os bevist, og vi lover paa vor Tro og forpligter os alle fast til at holde alle Bestemmelser, Haandfæstninger og Artikler, som nedenfor staar skrevne. — — Hvis nogen i Danmarks Rige vil gaa mod disse Bestemmelser og Haandfæstninger eller handle derimod, skal vi allesammen kraftigt hjælpe dertil, at den, der saaledes brød hvad vi vedtog, dømmes og straffes tilbørligt efter Landsloven. Især mod dem, som øver Rov og Brand og gør Folk til Fanger og med Raad eller Daad fører udenlandske Herrer og Mænd ind, som paa nogen Maade kan være Danmarks Rige til Skade eller Mén; hvo, der bryder denne Bestemmelse og enten bliver greben paa fersk Gerning eller lovligt dømt, skal miste Fred, Gods og Liv. Hvo, som bryder meget mod vor Herre Kongen, hans Søn og Danmarks Krone, skal dømmes efter Landsloven og tilbørligt straffes, og hertil skal vi alle som een virke af al vor Magt. Fremdeles lover vi alle, hver og een, paa vor Tro ligesom før, at ingen af os skal gæste nogen uden Husbondens gode Vilje, uretteligt og uskelligt; men hvis nogen — — handler herimod — —, skal han dømmes som aabenbar Røver. — — Fremdeles maa ingen, af hvad Stand eller Vilkaar han er, trykke eller tvinge nogen ringere eller mindre mægtig, saa at han ikke tør forfølge sin Ret paa Tinge eller for Retten. — — Fremdeles, hvo som tiltaler en anden med onde eller haanende Ord, som hedder *Maning,* eller udstøder Trusler i Kongens eller hans Drosts eller Marsks Nærvær, hvor Ret er sat paa Rigsmøder og Retterting og Landsting i Danmarks Lande, skal først miste det, om og i Anledning af hvilket han taler, og dertil bøde efter Landsloven. Fremdeles, hvis Kongen, hans Fogeder eller Ombudsmænd retfærdigt efter Loven straffer en Ugerning og tager, hvad dem tilkommer, skal ingen paa nogen Maade sige, at det er sket af Avind eller Had. Fremdeles, hvis nogen lider Uret af Kongen, hans Fogeder eller Ombudsmænd, og hvis han retteligt klager herover og forfølger sin Sag, skal han ikke derfor lide nogen Tort af Kongen eller hans Mænd. Fremdeles lover vi, hver for sig og alle Mænd i Danmarks Rige paa vor gode

Tro ligesom før, at vor Herre Kongen, hans Søn Christoffer og Danmarks Krone fuldt og helt skal nyde al Ret, og dertil skal vi alle som een hjælpe og trofast medvirke af al Magt og Evne, eftersom Landsloven kræver. Ydermere skal Kirker, Klostre, Jomfruer, Enker, umyndige og forældreløse og andre, som savner ret Værge, Bymænd og Borgere, Købmænd, Gæster, Bokarle, Tremarksmænd (ɔ: Mænd, hvis Ejendom var mindst tre Mark Sølv værd), alt Kongens Folk og alle, for hvem Kongen har at svare, have Lov til at nyde al Ret, Landslov og Friheder, helt frit og uforkrænkt, og hertil bør vi alle, hver og een, hjælpe med Raad og Daad og al vor Evne.«

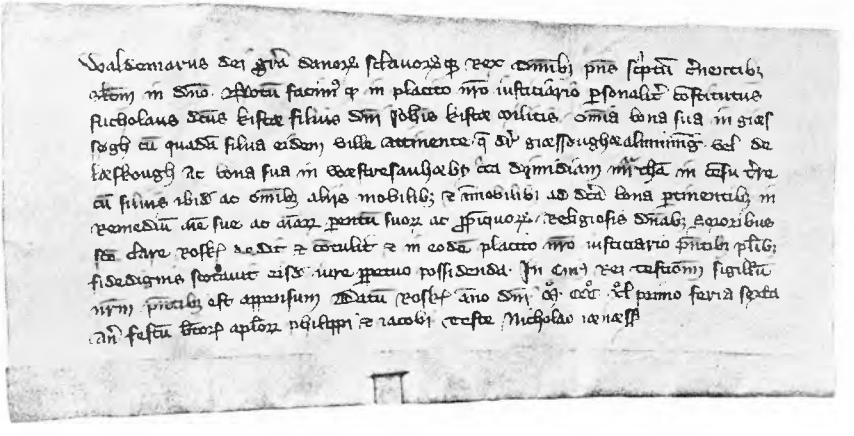

Kgl. Rettertingsdom fra 1341, der stadfæster en Gave til Klarekloster i Roskilde. Efter Kålund, Palæografisk Atlas.

4. Valdemar Atterdags senere Aar.

Det stemmede lidet med Valdemars virksomme og rastløse Lynne at hvile paa de vundne Laurbær, og snart efter Genvindelsen af Skaane kastede han sig da ogsaa ud i ny og eventyrlige Foretagender, der var rettet saavel mod Sverige som mod Hansestæderne. Men medens den svage svenske Kongemagt ikke kunde berede ham store Vanskeligheder, skulde han — sikkert til sin store Overraskelse — efter nogle Aars Forløb erfare, at de sidste ved enig politisk Optræden mod den danske Konge var i Stand til at sætte ham i Knæ.

Ved Skaanes Genvinding blev Valdemar Herre over det for de nordtyske Købstæder vigtigste Punkt i Norden: Markedspladsen ved *Skanør* og *Falsterbo*, hvor Øresundssilden om Høsten indbragtes og nedsaltedes. Ganske vist fandtes der ogsaa Fiskepladser ved Dragør paa Amager, og det er muligt, at de har faaet noget større Betydning

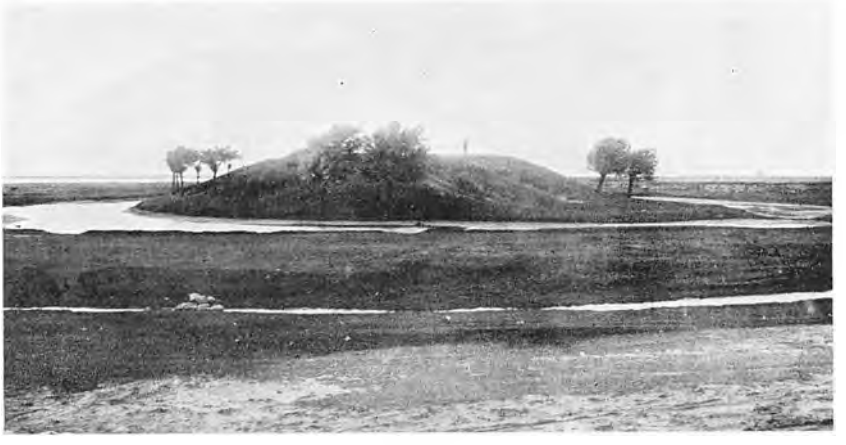

Skanør Slots Voldsted.

i den Tid, da Skaane var skilt fra Moderlandet; men Hovedmarkedet var og blev det skaanske. Silden fangedes i Sundet af danske Fiskere fra alle Egne af Landet; Indvoldene udtoges af *Gællekoner*, og den nedsaltedes i Tønder af *Læggekoner*. Silden udførtes til hele Europa, hvor den navnlig i Fastetider spistes i store Maader, og Handelen med den var saa godt som udelukkende i Hænderne paa de nordtyske Købstæder. Skaanemarkedet var dog ikke alene Sildeeksportens Hovedplads, men ogsaa det Sted, hvor Østersøvarerne i det hele udvekslede med Vest- og Sydeuropas; her udfoldede sig fra Bartholomæusdag (24. Aug.) til Dionysiusdag (9. Okt.) et omfattende og broget Handelsliv, hvor det ofte kunde gaa vildt nok til. Mange af Hansestæderne havde hver sit afgrænsede Omraade af Stranden, sit *Fed*, hvor de havde Ret til at ansætte deres egen Foged til at holde Orden og dømme deres Borgere imellem; men over dem alle stod Landsherren, den danske Konge, hvem Stranden tilhørte, og som tog sig betalt med Afgifter af alle, som var knyttet til Markedet, lige fra de danske Fiskere og Koner til Købmændene og Værtshusholderne; desuden oppebar Kongen ogsaa en (ret lempelig) Told af alle Varer, der udførtes fra Markedet. Den kongelige Foged var derfor den mægtigste Mand i dette Handelscentrum, og der var sikkert Anledning nok til Konflikt mellem ham og de udenlandske Købmænd. Ganske vist havde de fleste nordtyske Stæder erhvervet sig en Del Privilegier til Værn for deres Handelsfrihed, men om Fortolkningen af disse var det yderst vanskeligt at opnaa Enighed.

Da Valdemar var blevet Herre i Skaane, søgte de nordtyske Købmænd om *Stadfæstelse af deres Privilegier* og var ogsaa til Sinds at

betale den i klingende Mønt; efter Sædvane sparede Valdemar ikke paa Løfter, men gav intet Dokument fra sig. Sikkert haabede han ligesom tidligere at kunne spille de enkelte Stæder, hvis Interesser jo ofte var indbyrdes modstridende, ud mod hverandre; men selv

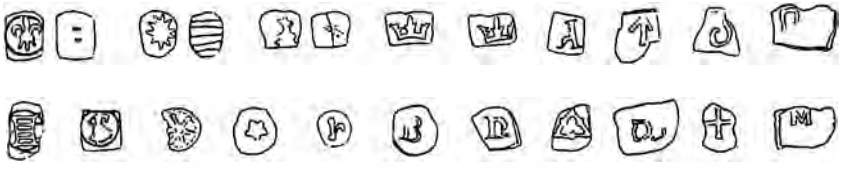

Skattemærker fra Skaanemarkederne. Fundne ved Udgravning af Skanør Slot. Efter O. Rydbeck, Den medeltida Borgen i Skanör.

om han i Førstningen havde Fremgang, skulde hans Undervurdering af de nordtyske Købstæder som samlet Magtfaktor efter nogle Aars Forløb træde tydeligt for Dagen. Det er navnlig ved denne Tid, at det store Købstadforbund for første Gang træder frem, som kaldes *den tyske Hanse.* Allerede tidligere havde Købstæderne sluttet sig sammen i Grupper (de preussiske, vendiske, westfalske, hollandske Stæder o. s. fr.); af disse var de vendiske Stæder under Lübecks Ledelse dem, der laa Danmark nærmest, og til dem hørte Byerne i Mecklenburg og Pommern samt Hamburg. Men nu sluttede disse mindre Grupper sig sammen til een stor *Hanse* — et Ord, som oprindelig brugtes om de tyske Købmænds Kompagni i London, og saaledes betyder en Slags Handelsforening. Ogsaa for denne store Hanse dannede Lübeck det naturlige Midtpunkt.

Tildragelserne i Skaane fremkaldte, som rimeligt var, stort *Misnøje hos det svenske Stormandsparti,* som nødte Magnus til at ophæve Sønnen Haakons Trolovelse med Margrethe Valdemarsdatter og erstatte den med en Svogerskabspagt med de holstenske Grever. Endnu større blev dog Harmen i Sverige, da Valdemar i Juli 1361 kastede sig over de store svenske Østersøøer, indtog Öland og sejrede over Gotlands Bondeopbud uden for *Visby* den 27. Juli. Et stort Stenkors, som blev rejst over de faldne Guter, bringer endnu i vore Dage Bud om Kampen, ligesom der er gjort meget betydelige Vaabenfund paa Gravpladsen, der bærer Vidne om Kampens Vildskab. Om dette Tog hedder det i den sjællandske Krønike: »Kong Valdemar, som ikke vilde sove Tiden hen til ingen Nytte, men snarere holdt af at kaste sig over sagesløse Folk, samlede en stor

Flaade med Mandskab og søgte til den Herre Sveakongens Land. Han angreb Öland og lagde sig for Borgholm Slot dèr paa Øen, indtog Slottet og satte sine egne Befalingsmænd dèr, befæstede Slottet og undertvang hele Øen. Endelig drager han derfra lige til Gotland, hvor han med sine Mænd i tre Slag tilkæmper sig Sejren og vinder hele Gotland næsten uden Tab, medens uendeligt mange af Øens Mænd maa lade Livet. Derpaa rykker han frem mod Visby, som af sig selv aabner sig for ham; han driver Guld og Sølv, Pelsværk af forskellig Art og umaadelig mange andre Skatte af Byen og kom saa med sine Folk lykkeligt og vel hjem til sit eget Land.«

Visbykorset. Rejst paa »Korsbetningen« uden for Visby, hvor de faldne Gotlændinge og Danske jordfæstedes i Massegrave, der har givet rige Fund af Rustninger m.m. Tegning af Søren Abildgaard fra 1753 i Nationalmuseet.

Gotland var det gamle Handelscentrum i Østersøen, hvis Blomstring ganske vist især tilhørte den ældre Middelalder og Oldtidens Slutning; men Visby, hvor tyske Købmænd i stort Omfang havde slaaet sig ned, og som derfor regnedes med til Hanseforbundet, nød dog endnu stort Ry for Rigdom, og det var vel ikke mindst dette, der havde lokket Valdemar; herpaa tyder den lübske Krønikes Ord: »Kong Valdemar af Danmark samlede en stor Hær og sagde, at han vilde føre Krigerne derhen, hvor der var nok af Guld og Sølv, og hvor Svinene aad af Sølvtrug.« — Visbyborgerne fik i øvrigt efter Overgivelsen deres Privilegier stadfæstet, og Danekongen indføjede fra nu af Ordet *de Goters* i sin Titel efter *de Daners og de Venders.*

Dumdristigt havde Valdemar styrtet sig i Krig baade med Sverige og med Hansestæderne med samt deres nordtyske Venner. Hans Fjender aftalte at gøre Gengæld ved *et fælles Angreb* paa Skaane,

og om Vaaren 1362 sendte de nordtyske Stæder en anselig Flaade paa 52 Skibe op i Øresund. Men nogen Hjælp fra Sverige fik de ikke paa Grund af den indre Uenighed, der stadig herskede i dette Rige, og det skulde denne Gang gaa helt anderledes, end Stæderne havde tænkt sig. Herom beretter den sjællandske Krønike: »Byen Lübeck og alle de andre Søstæder sørgede og harmedes over, at Lykken havde fulgt Kong Valdemar paa Gotlandstoget, og under megen Pral rustede de sig og tænkte at knuse bemeldte Konge. Da de havde samlet en stor Mængde Skibe og knyttet Forbund med Fyrsterne — —, faldt de over Skaane med deres Skibe og mange Riddere og Tusinder af Folk; de begyndte en Belejring af Helsingborg Slot, idet de førte seksten Krigsmaskiner frem, som udsendte deres Skyts og hverken holdt inde Nat eller Dag. Men Kong Valdemar tog nogle af Fjenderne til Fange paa Landjorden, somme dræbte han, og andre tog han tillige med Skibene paa Søen. Til sidst fik han alle deres Skibe i sin Vold. Da en Vaabenhvile langt om længe var sluttet, drog hin store Mængde hjem i Forvirring; men deres Fører Johan Wittenborg, Borgermester i Lübeck, blev offentlig halshugget paa Torvet i Lübeck foran Raadhuset.«

Hovedskal med Brynjehætte. Fund fra Krigergraven ved Visby.

Den samme Tildragelse skildres saaledes i den lübske Krønike: »Samme Aar foer Købmændene og alle Slags Folk fra Østersøstæderne til Danmark mod Kong Valdemar for at ødelægge ham og hans Rige. Der var over al Maade mange Folk fra Stæderne; Lübeckerne havde hver Dag omtrent 1500 Mand at bespise. Da Folkene var kommet i Land, og deres Fartøjer laa i Sundet, desværre ikke vel vogtede, kom Kongen sejlende med sine Skibe, kæmpede med dem, der var om Bord paa Stædernes Skuder, og vandt. Dèr tog han tolv store Hovedkogger, fulde af Levnedsmidler og Vaaben og mangehaande Sager, som hørte Krigen til, og foer bort med Skibene. —

Parti af Visbys Stadsmur.

— Kampens Frugt blev Kongen besk nok, eftersom han tabte mere, end han vandt: hans eneste Søn, Rigets Arving, blev ramt saa haardt under Striden, at han ikke levede længe derefter. Derpaa blev der Vaabenhvile mellem Kongen og Stæderne i tre Aar.«

Valdemar havde nu fri Hænder over for de Svenske, mod hvem han sendte sin Søn Christoffer (der altsaa ikke var værre saaret, end at han kunde staa i Spidsen for Toget). Den danske Hær skændte og brændte i Finveden (Smaalands vestligste Landskab). Under disse Omstændigheder nærmede Magnus og hans Søn Haakon sig atter til Valdemar og gik haardt frem mod Stormandspartiet. Det hedder i den yngre svenske Rimkrønike (ca. 1450):

Da faldt det Kongen i Sinde
at jage af Landet alle de bedste,
han havde i Sverige i Kirke og Fæste.
Biskopper, Riddere, Svende
drev han fluks i Elende (ɔ: Landflygtighed).
Han gjorde dem til fredløse Mænd,
fordi de sagde ham Ord igen
om den Fortræd, han havde voldt
og ej dem Tro og Løfter holdt.

Samtidig havde Valdemar det Held, at de holstenske Grevers Søster *Elisabeth*, der var bestemt til Brud for Kong Haakon, paa Vej til Sverige strandede paa Skaanes Kyst, hvor Ærkebispen holdt hende i en Art Fangenskab for at hindre hendes Ægteskab, som efter Kirkeretten ikke var tilladt, da der jo forelaa en ældre Trolovelse mellem Haakon og Margrethe Valdemarsdatter. Magnus og Haakon kom nu om Vaaren 1363 til Danmark, og i København stod

Søndag efter Paaske Haakons og *Margrethes Bryllup*, uagtet Bruden kun var ti Aar gammel.

Kort efter havde Valdemar den Sorg at miste sin eneste Søn *Christoffer* (11. Juni); den sjællandske Krønike meddeler kun, at »han var syg i nogle Uger, og Sygdommen forlod ham ikke«, hvad der ikke stemmer særlig godt med den lübske Krønikes ovenfor anførte Udsagn om Aarsagen til hans Død. Han jordfæstedes i Roskilde Domkirke, hvor hans Gravmæle endnu ses. Det var sikkert et haardt Slag for Kongen, at hans Haab om at have sikret sine Efterkommere Tronfølgen i Danmark saaledes tilintetgjordes.

Skib fra ca. 1350—1400. Kalkmaleri i Skamstrup Kirke ved Holbæk.

Om Høsten tiltraadte Valdemar en stor Udenlandsrejse, paa hvilken han bl. a. besøgte *Kejser Karl IV* i Prag; Kejseren var en Realpolitiker af samme praktiske, nøgterne og snu Aandspræg som Danekongen, og de to Fyrster har sikkert kunnet sympatisere i mangt og meget. Senere var han hos Pave Urban V i Avignon, og Valdemar, der stedse havde sørget for at holde sig gode Venner med Pavestolen, fik hos ham den artigste Modtagelse; Paven lod ham overrække Udmærkelsestegnet den gyldne Rose og skænkede ham mange Relikvier og megen Aflad samt, hvad der var det vigtigste, store Kaldsrettigheder til kirkelige Embeder i Danmark.

Imidlertid var de svenske Stormænds ulmende Misnøje med Magnus gaaet over til aabent Oprør, og efter forgæves at have henvendt sig til Grev Henrik af Holsten valgte de til Kongsemne *Hertug Albrecht af Mecklenburgs* næstældste *Søn* af samme Navn. Fader og Søn landede i Kalmar og holdt i November 1363 deres Indtog i Stockholm; Sønnen valgtes snart efter til Konge af Sverige og hyldedes paa Mora Sten i Februar 1364. Valdemar har sikkert ikke været uvidende om disse Forhold, men har næppe anset Tidspunktet for egnet til at gribe ind, siden han ikke afbrød sin Udenlandsrejse af Hensyn hertil. Efter sin Hjemkomst sluttede han 1365 Fred med Hanseaterne, der maatte indrømme ham en Forhøjelse af Afgifterne

i Skaane, og med de holstenske Grever. Hertug Valdemar af Sønderjylland var død 1364, og hans svage Søn Henrik sluttede sig nøje til Kongen.

Imidlertid gik Tingene deres skæve Gang i Sverige. Magnus og Haakon tabte Slaget ved Gaata den 3. Marts 1365, hvor Magnus blev taget til Fange af Albrecht, medens Haakon flygtede. Haakon bad nu sin Svigerfader om Hjælp, og fik den ogsaa, idet en dansk Hær gik over Grænsen under Anførsel af Hertug Erik af Lauenburg og bragte Haakon Undsætning. Men med vanlig Rænkefuldhed forhandlede Valdemar samtidig med Fjenden bag Haakons Ryg, og i Juli 1366 blev der under et personligt Samvær paa Aalholm (paa Lolland) mellem Danekongen og Hertug Albrecht af Mecklenburg truffet vidtgaaende Aftaler, hvorved Valdemar aldeles opgav at forsvare Haakons Krav paa den svenske Krone, men til Gengæld fik overladt Værend og Finved Herreder i Smaaland, Kind og Mark Herreder i Västergötland med Borgene Oppensten og Öresten, samt Elfsborg ved Götaelvens Munding. Valdemar blev saaledes ikke alene Herre over alle de svenske Grænselandskaber mod Danmark, men fik ogsaa Løfte om, at Sveriges Krone skulde anerkende alle hans Landvindinger, baade de tidligere (Skaane og Gotland) og de seneste (blandt hvilke ogsaa fandtes Varberg med Nørrehalland). Selv om dette sidstnævnte Løfte aldrig blev bragt til Udførelse, var dog Valdemar faktisk Herre i alle Grænselandskaberne; og at alle disse Landvindinger var købte paa hans egen

Junker Christoffers Gravmæle i Roskilde Domkirke. Efter Gipsafstøbning paa Frederiksborg.

Svigersøns Bekostning, har den snedige Konge næppe taget sig synderligt nær.

Valdemar stod paa sin *Magts Højde*. Ogsaa i den indre Styrelse var han nu næsten enevældig; de aarlige Danehoffer, som højtideligt lovedes endnu i 1360, var der ikke længer Tale om. Derimod havde Kongen ofte Raader om sig, til Dels i ret stort Tal; men dette Kongens Raad, som nu ogsaa af og til benævnes *Rigens Raad*, bestod overvejende af Bisperne og af et Udvalg af Slotshøvedsmændene, som Valdemar trygt kunde stole paa.

Allerede i 1367 trak dog et stort Uvejr op imod ham og det fra en Side, hvorfra han næppe havde ventet det, fordi han nys havde besejret de vendiske Stæder saa grundigt. Det var da heller ikke fra disse Danmarks nærmeste Naboer, men fra de preussiske Stæder, at Initiativet til den store *Hansesammenslutning* imod ham denne Gang udgik. Yderst misfornøjede med Valdemars og hans Fogeders vilkaarlige Overgreb mod deres Handelsfriheder sluttede de allerede i Sommeren 1367 Forbund med de nederlandske Stæder imod Danekongen. De vendiske Stæder vaklede og søgte først Særforhandlinger med Valdemar; men haanligt afviste af ham sluttede de sig endelig til Angrebsforbundet imod ham, og dettes endelige Vedtagelse fandt Sted i Köln den 11. November. Stædernes Udsendinge besluttede her en fælles krigersk Aktion mod Danmark, og væsentlig efter Tilskyndelse af de vendiske Stæder skaffede de sig ogsaa Forbundsfæller blandt de nordtyske Fyrster. Selvskrevne Medlemmer af Forbundet var de holstenske Grever, men ogsaa den snu, gamle Hertug Albrecht af Mecklenburg greb med Glæde Lejligheden til atter at bryde med Valdemar, ligesom Sønnen i Sverige var rede. Hertil kom, at en Række jyske Herremænd med Claus Lembek i Spidsen paa ny faldt fra ham og sluttede sig til Rigets Fjender. De mægtige Avindsmænd delte allerede paa Forhaand Danmark imellem sig, og unægtelig saa det hele yderst faretruende ud for Kongen.

Efter Sagnet skal Valdemar have svaret paa alle Hansestædernes Fejdebreve med et noget uhøvisk plattysk Spottevers; men snart efter maatte han i hvert Fald gribe til det ogsaa for Samtiden paafaldende Skridt at forlade sit Rige og indsætte *Henning Podbusk* til *Rigsforstander* (Rigshøvedsmand) i sit Sted. Det hedder herom i den lundske Ærkebispekrønike: »Ved sin slette Færd drev Kongen sig selv af Lande, uden at nogen trængte ham bort; Guds Hævn var over ham. Det var Skærtorsdag i det Herrens Aar 1368.« Valde-

Henning Podbusks Sværd i Sorø Kirke.

mar har sikkert ment at tjene sin og Landets Sag bedst ved at søge Forbundsfæller i Tyskland mod sine mange Fjender, og for en saa nøgtern Realpolitiker maatte sikkert alle heroiske Forestillinger om at blive hjemme og »dø i sin Rede« ligge særdeles fjernt; men hans Adfærd ved denne Lejlighed kan dog ikke andet end gøre et underligt Indtryk. Det skulde nu vise sig, om hans Nyorganisation af Riget var saa kraftig, at den kunde staa denne haarde Prøve igennem.

Krigen begyndte fra Hanseaternes Side med Belejring og Indtagelse af *Københavns Slot;* siden faldt *Skanør* og *Falsterbo* samt Øerne Syd for Sjælland i deres Magt. De holstenske Grever besatte Jylland og indtog adskillige Borge. I 1369 maatte ogsaa Helsingborg overgive sig til Hanseaterne. I Tyskland lykkedes det ganske vist Valdemar at faa flere Fyrster mobiliserede mod Forbundet, bl. a. Hertugerne af Pommern og Braunschweig samt Markgreven af Brandenburg; men Vaabenlykken svigtede denne Gang aldeles Danekongen.

Under disse Omstændigheder saa Henning Podbusk og det danske Rigsraad ingen anden Udvej end at søge at faa det store Forbund sprængt ved Særforhandlinger med en af Parterne; og dette viste sig heldigvis ikke særlig vanskeligt at opnaa. Hansestæderne havde i Virkeligheden ingen Interesse i Planerne om at omstyrte det danske Rige; de havde vundet sig Herredømmet til Søs og den overvejende Indflydelse paa Skaanemarkedet, og mod at faa disse Indrømmelser stadfæstede havde Stæderne intet imod at slutte Fred. Det kom da i Høsten 1369 til Underhandlinger, der i November førte til en *Overenskomst i Stralsund.* Der tilstodes her 37 Hansestæder alle Friheder og Forrettigheder til Handel og Fiskeri i Danmark, hvorom der hidtil havde været Tale, Ret til at handle overalt i Riget, Fritagelse for Kongens Strandret, egen Jurisdiktion i mindre Sager samt i Skadeserstatning to Tredjedele af de kongelige Indtægter i Byerne paa Skaanes Vestkyst i 16 Aar, samt selve Herredømmet i disse Byer. Desuden fastsattes, at der ikke

maatte finde nyt Kongevalg Sted i Danmark uden Stædernes Samtykke. Af Hensyn til deres fyrstelige Forbundsfæller kunde Hanseaterne dog ikke undertegne Freden straks, men dette fandt Sted i Stralsund et halvt Aar senere.

Dyrt købt var Freden med Hansestæderne, ikke mindst ved den ydmygende Afstaaelse af de skaanske Slotte; men den forfejlede ikke sin Virkning: med den var Broden taget af det fyrstelige Angrebsforbund mod Danmark. Valdemar selv tøvede dog endnu nogen Tid i Udlandet, hvor han bl. a. besøgte Kejser Karl, og i 1371 kom det til en ny Udsoning mellem ham og Hertug Albrecht, der opgav alle sine Erobringer mod, at Valdemar erkendte hans Sønnesøns, sin egen Dattersøns, Albrecht den Yngres*) Arveret til Danmarks Rige. Samtidig slap ogsaa Magnus Smék ud af sit langvarige Fangenskab hos den svenske Kong Albrecht mod at give Afkald paa den svenske Krone, og saaledes fremtraadte nu den mecklenburgske Hertugslægt som Folkungeættens Konkurrent til Magten i Norden.

Hertug Henriks Segl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

I 1372 finder vi atter Valdemar hjemme i Danmark, og i Løbet af Aaret kæmpede han nu heftigt med de holstenske Grever om Besiddelsen af Landet. Kongen belejrede Borgen *Tørning* ved Hadersley, men ved et pludseligt Udfald fra denne tilintetgjordes den ene Halvdel af Hæren, saa at Belejringen maatte hæves. Derimod belejrede og indtog Valdemar *Flensborg*. Næste Aar kom det til et Forlig, hvorved Holstenerne maatte opgive alt, hvad de havde inde af Nørrejylland; dermed var de oprørske jyske Herremænd aldeles isoleret og maatte nu for anden Gang falde Valdemar til Føje. Claus Lembek var imidlertid død, men hans Søn *Henneke* forlenedes med Riberhus; flere af de andre Hovedmænd for Oprøret maatte genopføre de kongelige Borge, som de havde ødelagt, og i det hele genoptog nu Valdemar sin gamle mod Adelen rettede Godspolitik.

Sine sidste Leveaar brugte Kongen dog især til atter at skaffe sig den afgørende Indflydelse i *Sønderjylland*, hvis svage Hertug *Henrik* lige saa lidt som sin Fader havde magtet at indløse Sydslesvig med Gottorp fra de holstenske Grever. Holstenerne satte sig derfor godt fast i disse Egne; i Byerne Slesvig og Flensborg ind-

*) Kong Valdemars Datter Ingeborg var gift med Hertug Albrechts Søn Henrik.

vandrede et stærkt plattysk Element, og Nord for Flensborg byggede Grev Claus Borgen Nyhus til Værn mod Danekongen. Valdemar skaffede sig nu Indpas alle Vegne i Hertugdømmet ved at indløse Pantegods, som Hertugen havde overladt indenlandske Adelsmænd eller Udlændinge; Langeland pantsatte Henrik selv til ham, Hadersslev indløste Kongen fra Panthaveren Grev Adolf af Holsten (en Søn af Grev Johan den Milde). Endelig gav Hertug Henrik i Juni 1374 paa Danehof i Nyborg Kongen Ret til paa hans Vegne at indløse Gottorp.

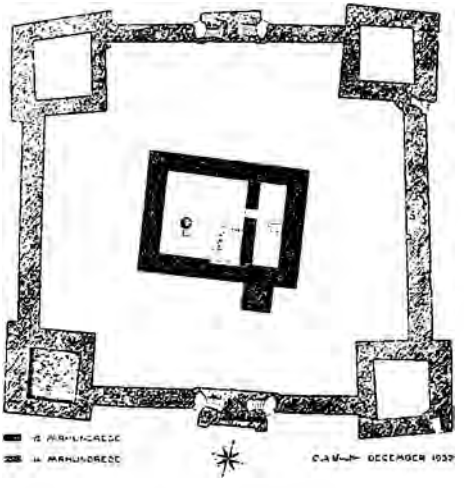

Grundplan af Gurre. Efter »Nationalmuseets Arbejdsmark«. 1933.

Afgørelsen fremskyndedes ved Hertugens Død i Sommeren 1375. Hans Enke tyede straks til Valdemar som sin Formynder, og da der ingen Børn var i Ægteskabet, var Valdemar som Danekonge nærmeste Arvtager og berettiget til at indrage Hertugdømmet under Danmarks Krone. Alt tegnede saaledes til en heldig Udvikling af det sønderjyske Spørgsmaal; da ramtes Danmark af den Ulykke, at *Valdemar,* endnu kun midt i Femtiaarene, blev syg og *døde* paa *Gurre Slot* den 24. Oktober 1375. Hans Lig jordfæstedes i Vordingborg, men førtes siden til Sorø, hvor hans Sarkofag af sort Marmor endnu findes, men rigtignok berøvet hele sin figurlige Udsmykning.

Om *Valdemars personlige Forhold* vides overmaade lidt. Hans af Digterne fejrede Forbindelse med *Tove* beror som bekendt paa senere Tiders Misforstaaelse, idet Tove var ikke hans, men Valdemar den Stores Slegfred. Almuen synes at have hævnet sig paa ham for hans Haardhed imod den ved at give ham Tilnavnet *den Onde* og ved at fortælle om, hvordan Kongen ikke fandt Ro i sin Grav efter Døden, men stundesløs jagede i Sjællands Skove aldeles som i levende Live; de gamle Forestillinger om Storm- og Dødsgudens vilde Ridt er da blevet tillempede paa ham som tidligere paa Abel. Om hans Forhold til *Dronning Helvig* vides intet andet, end at hun efter 1355 ikke mere nævnes sammen med Kongen og senere vistnok indtraadte som Lægsøster i Esrom Kloster, hvor hun døde 1374. Naar en senere

Kalkmaleri i St. Peders Kirke i Næstved forestillende Valdemar Atterdag og Dronning Helvig.

Efter en af Fru Agnete Varming udført Kopi paa Frederiksborg.

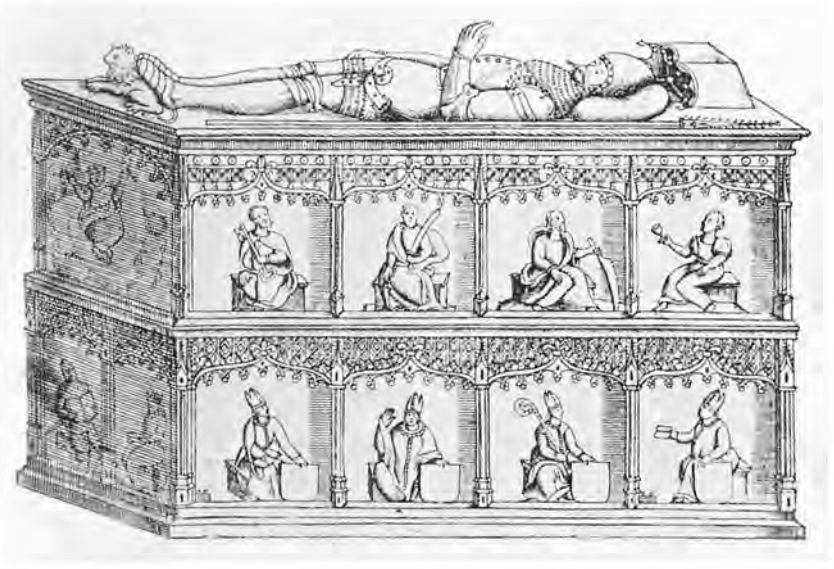

Valdemar Atterdags nu ødelagte Gravmæle i Sorø Kirke. Efter et Kobberstik fra ca. 1650.

Tids tyske Historieskrivere tillægger Valdemar halvt fritænkeriske Ytringer som den bekendte om, at Vorherre gerne maatte beholde sit Himmerig, naar han bare beholdt sit Gurre, er det ganske grebet ud af Luften; Valdemar var sikkert lige saa rettroende en Katolik som de fleste af hans samtidige, men det kan ikke nægtes, at hele hans Aandsretning ikke var vendt synderligt mod det hinsides. Med al hans Rænkefuldhed og Hensynsløshed kunde man ikke vente, at Samtiden skulde skønne synderligt paa ham og hans Kongegerning, hvad da ogsaa tydeligt fremgaar af de ovenfor anførte Ytringer i den sjællandske Krønike og den skaanske Ærkebispekrønike. Men han havde dog gjort et stort og grundlæggende Genrejsningsarbejde, og hans store Datter, der fortsatte og fuldendte dette, vedkendte sig altid Arv og Gæld efter sin Fader. En senere Tid har mere haft Øje for hans store Egenskaber; allerede Arild Huitfeldt (ca. 1600) fælder en anerkendende Dom om ham og hans Livsgerning, og Ludvig Holberg, der end mere følte sig tiltalt af hans nøgterne Statsklogskab, udtalte med Rette, at han har været »en af de største og nyttigste Konger, som har siddet paa den danske Trone,« samt »at hans Navn bør aldrig uddø udi danske Folks Minde, og at han med Billighed har fortjent at kaldes det danske Riges Restavrator og Fornyer.«

5. Margrethe som Formynder for sin Søn Oluf.

Ved Valdemars Død uden mandlige Arvinger indtraadte for det danske Rige en vanskelig og tvetydig Situation. Stillingen var dog langtfra saa ugunstig som ved Valdemars Bortrejse 1368, og nu som da stod et kongeligsindet Rigsraad under Drosten Henning Podbusks Ledelse rede til foreløbig at føre Styrelsen videre. Det store Spørgsmaal var *Valg af en ny Konge;* kun to Kongsemner kunde der være Tale om, begge Dattersønner af Valdemar og endnu i Barnealderen. Den gamle Hertug Albrecht af Mecklenburg havde faaet Valdemars Løfte om Tronfølgen for hans 10—12aarige Sønnesøn af samme Navn, født i Ægteskab mellem Valdemars Datter Ingeborg og Albrechts ældste Søn Henrik; men heraf følte den danske Regering sig næppe stærkt bundet. Over for ham stod det sidste Skud af Folkungeætten, Margrethe Valdemarsdatters eneste Søn i hendes Ægteskab med Kong Haakon af Norge, den femaarige Oluf. Ved den danske Kongeslægts Uddøen paa Sværdsiden bredte da den mangeaarige Kamp mellem Mecklenburgere og Folkunger om Sveriges Trone sig nu ogsaa til at omfatte Danmark.

Bispefigur fra Valdemar Atterdags Gravmæle. Nationalmuseet.

Som Søn af Valdemars ældste Datter havde Mecklenburgeren Aldersfortrinnet, og hans Farfader, den gamle Hertug Albrecht, virkede ivrigt for hans Valg; bl. a. fik han Kejser Karl til at lægge et godt Ord ind for ham ved Udstedelse af et Brev, hvis udtrykkelige Hævden af Kejserens Overhøjhed over Danmark dog næppe var særlig skikket til at vinde den danske Regering for ham. Mere skæbnesvangre Følger fik Mecklenburgerens Forbund med de holstenske Grever, hvem han lovede Sønderjylland til Løn for deres Støtte; Greverne forsømte ikke Lejligheden til at omstyrte Kong Valdemars Værk, og medens man i Danmark var fuldt optaget af den med Kongevalget følgende vanskelige politiske Stilling, indtog de hele Hertugdømmet, uden at den danske Regering saa sig i Stand til at hindre det.

De styrende i Danmark synes ikke at have vaklet synderligt i deres Valg. Kaarede man Albrecht, vilde man dermed give det mecklenburgske Fyrstehus en afgørende Indflydelse baade i Danmark og i Sverige, og dette kunde under ingen Omstændigheder være ønskeligt. Desuden var Hertug Albrechts Paaberaabelse af Sønnesønnens Arveret næppe særlig velset af de danske Stormænd, saa lidt som den Støtte, han søgte hos Kejseren og hos de holstenske Grever. Langt hellere maatte man sætte den nordiske Kongeætling paa Tronen, der efter sin Byrd var Arving baade til Norge og Sverige. Det afgørende Lod i Vægtskaalen til Fordel for Oluf lagde dog hans egen Moder som hans kraftige Fortaler ved Kongevalget.

Ved denne sin første Optræden paa den politiske Skueplads i Norden var *Margrethe 22* Aar gammel. Hun var efter sit Bryllup i Tiaarsalderen blevet opdraget i Norge af den hellige Birgittas ældste Datter Mærete Ulfsdatter, der i Modsætning til Moderen var en ivrig Tilhænger af Folkungeættens dynastiske Planer. Margrethe synes tidligt at have vundet stor Indflydelse over sin femten Aar ældre Ægtefælle. Ved Faderens Død var hun vistnok til Stede i Danmark og satte snart alt sit Snilde ind paa at vinde de danske Regeringskredse for Sønnen. Roskildebispen fik hun saaledes paa sin Side ved forskellige Indrømmelser, bl. a. Tilbagegivelse af København til Bispesædet, og inden Aarets Udgang var Drosten Henning Podbusk hendes svorne Tilhænger. Førend det endelige Kongevalg fandt Sted, maatte man dog sikre sig Hansestædernes Stilling. Disse ønskede ikke direkte at gaa imod det af Kejseren støttede Kongsemne, men i Virkeligheden saa de sikkert nødig baade Danmark og Sverige under mecklenburgsk Herredømme; de holdt sig derfor tilbage uden at indtage noget bestemt Standpunkt, men dette var jo ogsaa en Maade at tilkendegive, at de intet havde mod Olufs Valg, naar deres Rettigheder sikredes dem. I Maj *1376 valgtes da Oluf* paa Danehof i Slagelse til Danmarks Konge. Snart efter stadfæstedes Stralsundfreden med Hansestæderne, og disse godkendte saa Kongevalget. Ligeledes stadfæstede Kong Haakon deres Rettigheder i Norge.

Hertug Albrecht opgav dog ikke straks at føre sin Sønnesøns Sag til Sejr; om Høsten landede han paa Sjælland med en Hærstyrke. Som den Forhandlingens Mand han var, lod han det dog ikke komme til Kamp, men indgik paa at lade Markgreve Frederik af Meissen dømme Parterne imellem som Voldgiftsmand. Forhandlingerne om denne Voldgift blev dog fra dansk Side stadig trukket i Langdrag, og omsider døde den gamle Hertug 1379 uden at have set sin Sønnesøn paa Tronen i Danmark.

Naturligvis maatte det i nogen Maade mærkes, at det var Stor-

mandspartiet, der ved Valdemars Død atter var kommet til Magten. Dette ses tydeligt af den *Haandfæstning*, som Oluf ligesom Valdemar og hans nærmeste Forgængere ved sit Valg maatte udstede. Denne var i det hele et Udtryk for Stormændenes politiske Ønsker. Men Valdemars Arbejde for Kongemagtens Højnelse havde dog ikke været forgæves; Henning Podbusk og de andre ypperste Mænd i Riget følte sig ikke alene som Adelens, men ogsaa som Kongedømmets Repræsentanter, og selv om Olufs Haandfæstning i mange Maader var en Gentagelse af Christoffers og den slesvigske Valdemars, udelodes adskillige af de for Kongemagten mest krænkende Bestemmelser, saa som de, der paabød Nedbrydning af kongelige Slotte m. fl. Derimod maatte Kronen finde sig i at faa en Del af Valdemar Atterdags tvivlsomme Godsinddragelser set efter i Sømmene.

Den lille Konges naturlige *Formyndere* var hans Forældre, men da Faderen som regerende Konge i Norge næsten altid opholdt sig i dette Land, blev det praktisk talt Margrethe, der var den ledende i Styrelsen. Desværre svigter de danske Aarbøger næsten helt for dette Tidsrums Vedkommende, saa at det ikke er muligt i Enkeltheder at efterspore hendes Landestyre paa samme Maade, som den fyldige sjællandske Krønike Aar for Aar tillader at følge Faderens rastløse Virksomhed. Det kan dog skønnes, at hun i Førstningen har indtaget en forsigtig og tilbagetrukken Holdning over for det mægtige Stormandsparti, som hun endnu ikke følte Kraft til at stække, og denne Regeringens Svaghed i Begyndelsen af Olufs Kongetid giver sig ogsaa Udslag i Mangel paa Evne til at hævde Landefreden. Men netop dette Tilbagefald mindede for stærkt om de lovløse Tilstande forud for Valdemar Atterdags Tid til, at Landet i Længden kunde finde sig deri, og denne Trang til en bedre Overholdelse af Lov og Ret bliver da Udgangspunktet for en ny *Forøgelse af Kronens Magt*, som Margrethe med Snilde og Lempe lidt efter lidt faar sat i Værk. De kongelige Retterting indtager atter en fremskudt Plads i Retshaandhævelsen, og selv det Krav, som Stormandspartiet saa skævt til, om Generhvervelse af bortkommet Krongods, dukker efterhaanden atter op. I 1380 døde Kong Haakon af Norge, og Sønnen Oluf arvede sin Faders Rige, og Sønnen Oluf arvede sin Faders Rige, men ogsaa her blev det naturligvis Margrethe, som tog Styrelsen i Hænde, og denne hendes ny Magtstilling gav hende atter større Indflydelse i Danmark.

Det afgørende Punkt i de følgende Aars ydre Politik blev *Opgøret med Hansestæderne*. Den Magtstilling, som disse havde opnaaet ved Stralsundfreden af 1370, maatte i mange Maader være trykkende for den danske Regering, selv om Overtagelsen af de skaanske

Slotte langtfra havde medført saa stor økonomisk Fordel for Hanseaterne, som disse havde haabet. Ikke alene havde de haft større Udgifter end ventet til at holde Besætning rundt om paa Slottene, men navnlig havde Besiddelsen af det store skaanske Pant aldeles ikke forskaffet dem en nøjere Overholdelse fra dansk Side af deres Rettigheder; især klagede de stærkt over de danske Farvandes Usikkerhed, som efter deres Mening overvejende skyldtes danske Undersaatters Sørøverfærd. Som Følge heraf maatte de udruste kostbare Fredsskibe, og særlig de preussiske Stæder var ærgerlige herover og ønskede, at Hanseaterne uden videre skulde beholde de skaanske Borge ud over den fastsatte Tilbageleveringsfrist (som var Kristi Himmelfartsdag 1385) som Pant paa Opfyldelsen af deres store Erstatningskrav.

Klagerne var sikkert ikke ugrundede, og man har nærmest det Indtryk, at Margrethe med velberaad Hu lod Sørøveriet skøtte sig selv for at have en Klemme paa Stæderne. Sikkert haabede hun ogsaa at kunne drage Fordel af den Uenighed, der faktisk var imellem disse, idet kun de preussiske Stæder ønskede at gaa skarpt til Værks, medens de vendiske var fredeligere til Sinds. Til den fastsatte Frist havde Dronningen sat Hanseaterne Stævne i Skaane og lovet at medbringe de Slotshøvedsmænd, som der særlig klagedes over. Denne Indbydelse vedtog et Hansemøde i Lübeck ikke at modtage, ligesom Stædernes Høvedsmand i Skaane fik Besked om at beholde Slottene ogsaa ud over Kristi Himmelfartsdag. Det saa saaledes truende nok ud.

Til den fastsatte Frist mødte nu Dronningen med de to Rigers Raad uden for Helsingborg Slot og opfordrede til Overgivelse, men fik Afslag. Nu fulgte fra dansk Side en vel arrangeret diplomatisk Komedie. Den unge Konge, som nys havde fyldt femten Aar, skrev et saare harmfuldt Brev til Hanseaterne, hvori han holdt dem deres Løftebrud for Øje og truede med at klage til Konger og Fyrster, Kejser og Pave. Drosten Henning Podbusk skrev i en roligere, men dog advarende Tone til Stæderne, og endelig sendte Margrethe selv sine »kære Venner« i Stæderne et Brev, hvori hun velvillig tilbød at mægle mellem dem og den forurettede Konge. Samtidig modtog Oluf paa Trinitatis Søndag og den paafølgende Mandag Skaaningernes Hylding paa Landsting i Lund.

Det viste sig nu, at ingen af Stæderne, end ikke de preussiske, for Alvor var til Sinds at lade det komme til Krig for de skaanske Slottes Skyld. Paa et Hansemøde i Lübeck ved St. Hansdagstider vedtoges det efter mange Raadslagninger at overgive Slottene; den eneste Indrømmelse, som Hanseaterne opnaaede af Margrethe, var, at

Kvitteringen for Overgivelsen dateredes Kristi Himmelfartsdag, skønt den endelige Aflevering i Virkeligheden trak ud til sent paa Sommeren. Saaledes fik Margrethe ved sin paa een Gang snilde og faste Optræden uden Sværdslag raadet Bod paa det dybe Indgreb i Danmarks Selvstændighed, som Freden i Stralsund havde medført, og havde tilmed ikke givet efter i Erstatningsspørgsmaalet, hvis Løsning udsattes paa ubestemt Tid. Kun paa eet Punkt fik Hanseaterne deres Vilje: Sørøveriet i de danske Farvande sloges ned med saa stor Kraft, at det øjensynligt snarere var Viljen end Evnen, som havde manglet den danske Regering inden Slottenes Overgivelse.

I 1385 blev Oluf erklæret myndig og antog samtidig Titel af »ret Arving til Sverige«. De Planer om *at erhverve den svenske Kongekrone*, som dette Skridt var et Udslag af, kunde dog umuligt lykkes, naar Holstenerne som Mecklenburgernes Forbundsfæller truede Danmark i Ryggen, og Margrethe maatte derfor først udsone sig med de holstenske Grever. Prisen herfor var tung: den bestod i at anerkende det holstenske Herredømme i Sønderjylland ved at overlade *Grev Gerhard*, Jern-Henriks ældste Søn, Landet som *arveligt Len*. Herom beretter den samtidige lübske Historieskriver Detmar ved Aar 1386: »I Tiden ved den første Vor Frue Dag (15. August) mødtes Dronningen af Danmark og den unge Konge paa Nyborg Slot med de holstenske Herrer. De fuldbyrdede Freden mellem det danske Rige og Holstenerne paa disse Vilkaar: Holstenerne skal besidde Hertugdømmet Slesvig arveligt fra Barn til Barn og deraf gøre Riget Mandskab og Tjeneste; af den holstenske Greveslægt skal stadig een være Herre og Hertug i Slesvig. Begge Parter skal aldrig føre Krig mod hinanden; kommer der Uenighed, vælger de Danske to af det holstenske Raad, Holstenerne to af Rigsraadet, og disse fire skal stifte Forlig eller, om de ikke kan det, vælge en Opmand. — — Dette magede hun med stor Klogskab. — — Da det var sket, blev Rigets hele Adel greben af Frygt for denne Frues Visdom og Kraft og bød sig hende til Tjeneste; hun kaldte Fogederne i Landet til sig, rejste rundt fra Slot til Slot og omflyttede alle Vegne Fogederne fra det ene Slot til det andet, ligesom en Prior sender Munkene fra Kloster til Kloster. Dette skete i en Fjerdedel af Aaret indtil Kyndelmisse (2. Februar), og saaledes blev Dronningen med hendes Søn saa mægtig over hele Riget, at hun intet savnede.«

I den holstenske Krønike (ca. 1450) beskrives den samme Tildragelse saaledes: »Paa den Tid vilde bemeldte Dronning, der var en meget snedig Kvinde, ikke paa een Gang optænde flere Ilde, men hidkaldte Grev Claus af Holsten og oprettede med ham et Fredsforbund til evig Tid og valgte ham til sin Fader og kaldte ham altid

saaledes. Og til hans Broder Grev Jern-Henriks Søn Gerhard overdrog samme Dronning med Samtykke af hele Rigets Raader, siddende paa Kongetronen med sin førnævnte Søn Kong Oluf, der da var voksen, i Borgen og Byen Nyborg i Landet Fyn, i Nærvær af mange Bisper, Prælater og Adelsmænd fra Riget Danmark og Landet Holsten, med stor Højtidelighed og Lensfanens Nedkastelse hele Hertugdømmet Jylland eller det slesvigske, at besidde af ham og hans Arvinger som Len til evig Tid. Nævnte Gerhard — — bøjede Knæ for Kong Oluf og modtog Iklædningen med Hertugdømmet, hyldede nævnte Kong Oluf og hans Efterfølgere i Riget for sig og sine Arvinger og aflagde Troskabsed. Ligeledes aflagde den ældre Greve, Claus, og bemeldte Hertug Gerhards Broder Albrecht Troskabsed.«

Begge de tyske Kilder er saaledes enige om at betegne Forleningen i Nyborg som en yderst statsklog eller snedig Handling af Margrethe, og det er ogsaa øjensynligt, at de ud fra almindelige politiske Synsmaader havde Ret, saa vist som Forliget med Holstenerne var Forudsætningen for Gennemførelsen af Margrethes svenske Politik. Som de senere Tildragelser skulde vise, havde Margrethe heller ikke opgivet, men kun udsat Sønderjyllands Genvinding; hun kunde vel heller ikke vide, hvilke skæbnesvangre Følger denne Anerkendelse af en tysk Fyrsteslægt som lovmæssig Herre i et gammelt dansk Land skulde drage efter sig. Saa meget er vist, at medens hun tidligere, som det hed, »havde været saa fattig, at hun ikke uden Venners Hjælp kunde uddele et Maaltid Brød,« maatte som Følge af denne Statsakt *hendes indre Magtfylde* i Riget nødvendigvis stige stærkt, saaledes som den lübske Krønike ogsaa udmaler det; thi fra nu af var det Samspil mellem den misfornøjede jyske Adel og de holstenske Grever, som havde voldt Valdemar saa store Vanskeligheder, umuliggjort, og hun havde frie Hænder til at følge Folkungeættens dynastiske Traditioner og gribe ind i den svenske Politik.

I *Sverige* var det snart kommet til et fuldstændigt *Brud* mellem *Albrecht af Mecklenburg* og det *Stormandsparti*, som havde indkaldt ham. Misnøjet med Albrecht og hans tyske Slotsfogeder var brudt ud i lys Lue i 1371, og Kongen havde for at kunne værge sig mod et samtidigt Indfald af Haakon fra Norge maattet kaste sig helt i Armene paa Stormændene. Fra nu af var det ikke Kongen, men Rigsraadet, der regerede Landet, og dette Stormandsstyre havde samme lovløse og vilkaarlige Præg, som Danmark havde kendt det før Valdemar Atterdags Tid. I Spidsen for Adelen stod den mægtige og hensynsløse Drost Bo Jonsøn, der efterhaanden lagde mindst Halvdelen af Riget under sig, dels som virkelige Len, dels som Pantelen. Almuens Misnøje med hele denne retsløse Tilstand vendte sig underligt

nok mere mod den magtesløse tyske Konge end mod de indfødte Stormænd, og Albrechts Stilling i Sverige var da i Virkeligheden helt undergravet, da Bo Jonsøn døde i August 1386 efter i sit Testamente at have indsat ti svenske Stormænd til at styre hans umaadelige Besiddelser. Albrecht nægtede at godkende Testamentet og tilegnede sig flere af Borgene, og i Lid til sine tyske Lejetropper søgte han i det hele atter at tilegne sig Magten paa Stormændenes Bekostning. Truede heraf øjnede de svenske Stormænd ingen anden Udvej end at henvende sig til Margrethe, skønt de vel maatte vide, at hun, der var opdraget i Folkungeættens dynastiske Traditioner, sikkert langt mindre end Albrecht vilde nøjes med et Skinkongedømme, og nødtvungne indledte de lønlige Underhandlinger med hende.

Kong Olufs Ligsten i Sorø Kirke. Lagt ca. 1525.

Da indtraf en Begivenhed, der aldeles kuldkastede det dynastiske Grundlag for hele Margrethes Politik: *hendes Søn døde* efter kortvarig Sygdom paa Falsterbo Slot den 3. Oktober 1387. Om *Olufs Personlighed* tier Kilderne ganske; at hans Afstamning fra begge Nordens Kongehuse har gjort dybt Indtryk paa Datiden, kan skønnes af den skaanske Aarbogs Udsagn, at »han sagdes at være højbyrdigere end alle nulevende Konger som Følge af Kongestammens Ælde paa begge Sider.« Et Tegn paa de store Forventninger, man havde knyttet til hans Kongestyre, er vel ogsaa de haardnakkede Rygter, der længe holdt sig i Folkemunde om, at Kongen trods alt endnu var i Live (se nedenfor S. 202). Et smukt, men blegt Billede af den spæde Ungersvend, der var født til saa stor en Højhed, men fandt Døden i sin første Ynglingealder, giver den danske Rimkrønikes Ord om ham (ca. 1470):

Jeg var og Konning en stakket Stund,
til jeg af Helsot døde;
Gud var mig blid saa mangelund,
han tog mig fra den Møde.

I Sorø hviles nu min Krop
og bier der Dommedage,
til han skal staa af Jorden op
og Løn for Værdskyld tage.

Med Oluf uddøde Folkungeættens Mandslinie.

6. Margrethes Unionspolitik.

Margrethes politiske Stilling viste sig dog at være saa stærk, at hun let overvandt alle Vanskeligheder, og Samtiden fik snart det sjældne Syn at se, at en Kvinde enstemmigt anerkendtes som *regerende Fyrstinde*. Allerede den 10. August hyldedes hun paa Landstinget i Lund; senere fulgte de andre Landsdele efter. Det hedder i Hyldingsbrevene, at da Margrethe er Kong Valdemars Datter og Kong Olufs Moder, og begge disse er døde, og for den gode Vilje og Gunst, som Landets Indbyggere altid har fundet hos hende, er alle endrægtigt blevet enige med hende om ikke at tage nogen til Konge eller drage nogen ind i Danmark, som er hende imod; derfor har de alle taget hende til deres Frue og Husbonde og til hele Rigets fuldmægtige Formynder, og de lover at tjene hende, som Dannemænd bør, lige til den Dag, da hun og de bliver enige om at vælge en Konge. Saaledes »hyldede de Danske hende paa Grund af den hende af Gud skænkede Visdom« (Skaanske Aarbog), og Nordmændene fulgte (paa Trods af Rigets Arvelove) snart deres Eksempel.

Dronning Margrethes Sekret. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Forhandlingerne fortsattes ogsaa med det svenske Stormandsparti, og allerede i Marts 1388 mødtes Margrethe med svenske Rigsraader paa *Dalaborg Slot* ved Vänern og valgtes af dem til *Sveriges fuldmægtige Frue og Husbonde*. Tilmed maatte de svenske Stormænd give Afkald paa alle de Indrømmelser, som var aftvunget Kong Albrecht, og love at oplade hende alle Bo Jonsøns Slotte paa to nær, samt alle øvrige Slotte i Riget. Disse store Indrømmelser viser, at den svenske Adel nødtvungen gjorde sig til Talsmand for den Uvilje over de lovløse Tilstande, der var almindeligt udbredt i Folket, og hvis Brod, som ovenfor nævnt, især var vendt mod Albrecht personlig. Der fandt nu

en almindelig Rejsning mod Kongen Sted, og snart havde Mecklenburgeren ikke synderligt mere tilbage af Riget end Stockholm og Kalmar, hvor Tyskerne var meget indflydelsesrige i Borgerskabet. Albrecht drog da til Tyskland for her at hverve Mandskab til med Vaaben i Haand at værge sit Rige.

Ridder fra ca. 1400. Kalkmaleri af St. Jørgen i Højby Kirke i Odsherred. Efter »Danmarks Riges Historie«.

Imidlertid lejrede en Hærstyrke under Margrethes Høvedsmand Niels Svarteskaaning sig for Borgen *Aksevalla* i Västergötland, der laa imellem Søerne Vänern og Vättern og beherskede Hovedvejen op til det egentlige Svearige. I Begyndelsen af Aaret 1389 landede Albrecht i Kalmar med en tysk Hærstyrke og drog mod Nord for at undsætte den vigtige Borg. Imidlertid rykkede en dansk-norsk Hær frem fra Helsingborg, og da Albrecht mærkede, at han blev forfulgt, vendte han om, inden han var naaet frem til Aksevalla, og mødte sin Modstander et Stykke Syd for Borgen, ved Aasle paa Højsletten *Falen*. Herom beretter den samtidige skaanske Aarbog ved Aar 1389: »Paa den hellige Matthias Apostels Dag (24. Febr.) stod med Guds Forsyn og Hjælp, i hvis Haand al Sejr hænger, et stort Slag mellem Kong Albrecht af Sverige og de Danske, i hvilket der faldt mange Riddere og Væbnere, nemlig Hr. Parov, Høvedsmand af Norge, og Fikke, Høvedsmand i Kalmar, samt mange andre paa begge Sider. Fangen blev Kong Albrecht af Sverige og hans Søn Erik og Grev Gerhard (rettere: Albrecht) af Holsten og Greven af Reppin med tyve Riddere og ikke faa andre Ædlinge, hvilke alle af den højbaarne Dronning Margrethe blev sendt i Fangenskab til Danmark, nemlig

Kongerne i Fodlænker og deres Ædlinge i Haandjern. Ære være Gud i al Evighed, som gav en uventet Sejr i en Kvindes Haand!«

Fyldigere Besked giver den samtidige lübske Krønikeskriver Detmar: »Aar 1389 paa St. Matthias' Dag stod der et stort Slag i Sverige ved Akseval. Dronningen af Norge havde derhen sendt vel 1500 væbnede; Høvedsmanden var en Ridder, Hr. Henrik Parow. Da de kom til Jönköping, fik Kong Albrecht det at vide, medens han allerede var paa Vejen for at undsætte Akseval. Saa vendte han om og gik mod sine Fjender, nemlig de Danske og en Del af de Svenske. Han havde med sig sin Søn, sin Fætter, som var Søn af Hertug Johan af Stargard og Biskop af Skara, en ung Herre, dertil en Greve af Holsten og Greven af Reppin. Kongen var kampivrig og havde saadan Il, at hans Folk ikke alle kunde naa at ruste sig. Da det kom til Kamp, havde han først Fordelen, og han og hans Folk oprev to Bannere, men det varede ikke længe. Kongen tabte Slaget og blev fangen tillige med de førnævnte Herrer og alle, som var med i Kampen, undtagen dem, der flygtede. Især flyede en, som hed Gert Snakenborg, hvis første Ridderdag det var; han tog med sig 60 Hærmænd, som alle flygtede, og det var for en stor Del derfor, at Slaget blev tabt. Medens Kampen stod paa, var Dronningen paa Varberg Slot i Halland; da Budskabet kom til hende om, at hendes Folk havde vundet i Kampen, red hun saare fro til Bahus; her modtog hun de Herrer, som var fanget. I den samme Nat lod hun Kong Albrecht pine saaledes, at hun afpressede ham Akseval og Rumblaborg.«

Mandshætte med Strud. Ca. 1400. Fund fra Kirkegaarden paa Herjolfsnæs, Grønland. Nationalmuseet.

Med smaa, men svært væbnede Rytterhære var efter Tidens Skik det Slag blevet udfægtet, der for lange Tider skulde bestemme Nordens Skæbne. Slaget paa Falen var Forspillet til den nordiske Unions Gennemførelse, og det var derfor intet Under, at dets Ry holdt sig ned igennem Tiderne. Men efterhaanden forskød Synspunkterne sig hos de nordiske Folk; i Danmark glemte man mere og mere, at der her var Tale om en fælles dansk-norsk-svensk Aktion mod den tyske Konge i Sverige, og lod Kampen være en dansk Sejr over Svenskekongen og hans Mænd, medens man omvendt fra svensk Side udeluk-

kende fremhævede de Svenskes Andel i Sejren. Det danske Synspunkt finder Udtryk i en kendt Folkevise fra det 15. Aarhundredes Midte, der ikke forøger vor Viden om selve Slaget væsentligt, selv om den har opbevaret Mindet om flere af de virkelige Deltagere, bl. a. om den Kalmar-Høvedsmand Fikke von Vitzen, der faldt i Slaget, og som i Visen optræder som Albrechts ældre og erfarne Raadgiver, der forgæves raader den fremfusende Konge fra at optage Kampen. Visedigterens væsentlige Interesse er heller ikke saa meget Kampen selv som dens For- og Efterspil; vi møder her for første Gang Albrechts grovkornede Spot over Margrethe »Munkedeje« med Kongens kendte Løfte:

Vi ville forlove vor Klædesæd
og aldrig Hætten at bære,
førend vi faa Danmark vundet til Sverig,
de Svenske til en stor Ære,

hvortil svarer Margrethes Ordre efter Albrechts Tilfangetagelse:

I hente mig femten Alen Vadmel,
lader skære den Herre en Hætte!
Saa fører vi hannem til Mekkelborg,
vi lader der Struden til sætte.

Forudsætningen for denne Fortælling er naturligvis den Moro, som Datidens snurrige Hættemode med lang Strud (Hale) vakte et Par Slægtled senere. Fra Folkevisen gik denne Beretning om Hætten og Struden over i danske og svenske Rimkrøniker; i det 16. Aarhundrede forevistes yderligere i Roskilde Domkirke en Slibesten, som Albrecht skulde have sendt Margrethe til Spot, og hertil kom ydermere en Fane af simpelt Vadmel og en Kjortel, der sagdes at have tilhørt Dronningen. Disse Genstande førtes i 1658 af Karl Gustav til Sverige, hvor de siden opbevaredes i Uppsala Domkirke; Kjortelen findes endnu og kan efter sit kostbare Stof og sit Snitmønster godt have tilhørt Margrethe; men med Slaget paa Falen har den selvfølgelig intet at skaffe; snarere er den skænket Kirken som Fromhedsgave.

Følgen af Sejren var, at *hele Sverige faldt i Margrethes Hænder,* kun med een Undtagelse: *Stockholm.* Her havde Tyskere i stort Omfang vundet Indpas i Borgerskabet og dannede et Selskab, der efter deres da moderne Hovedbeklædninger kaldtes *Hættebrødrene.* Disse sammensvor sig mod det svenske Borgerskab, fængslede dets Førere og brændte dem kort efter paa Käplingeholmen (nu Blasieholmen). Dette »Käplingemord« vakte stor Opsigt og Harme i Sverige, men den grumme Udaad sikrede Tyskernes Magt i Staden og unddrog den

fra Margrethes Magtomraade. Derimod overgav hele det øvrige Land sig til Dronningen; ogsaa de fleste af de indvandrede tyske Adelsmænd udsonede sig med Margrethe og udleverede Slottene til hende, og i Oktober 1389 fik hun endog af Rigsraadet bevilget en omfattende Landeskat — noget, der altid var blevet nægtet Albrecht. Efter sin sædvanlige Politik søgte Dronningen med rige Gaver at vinde Kirken og ikke mindst den af den hellige Birgitta stiftede Nonneorden for sig; de med Pavestolen indledede Forhandlinger førte 1391 til Birgittas højtidelige Helgenkaaring (Kanonisation).

»Dronning Margrethes Kjortel« i Uppsala Domkirke.

Den Vending, som *Udviklingen i Norden* havde taget, maatte *være Hansestæderne meget ukær;* men som Forholdene laa, kunde de intet udrette for at hindre den, ikke mindst fordi det aristokratiske Raad i mange af Stæderne havde fuldt op at gøre med at værge sig mod den voksende demokratiske Opposition. En Særstilling indtog dog Rostock og Wismar, der stod i Undersaatsforhold til de mecklenburgske Hertuger og derfor delte disses Misnøje med, at det end ikke tilstedtes den fangne Albrecht at løskøbe sig. Mecklenburg alene kunde dog intet udrette i aaben Mark; men Hertugerne og de to Stæder udstedte en Kundgørelse om, at deres Havne skulde staa aabne for alle, der for egen Regning og Risiko vilde fejde mod Danmark, og en Mængde Kaperskibe udrustedes. Disses Mandskab kaldte sig efter et af deres Hovedformaal, Stockholms Forsyning med Levnedsmidler,

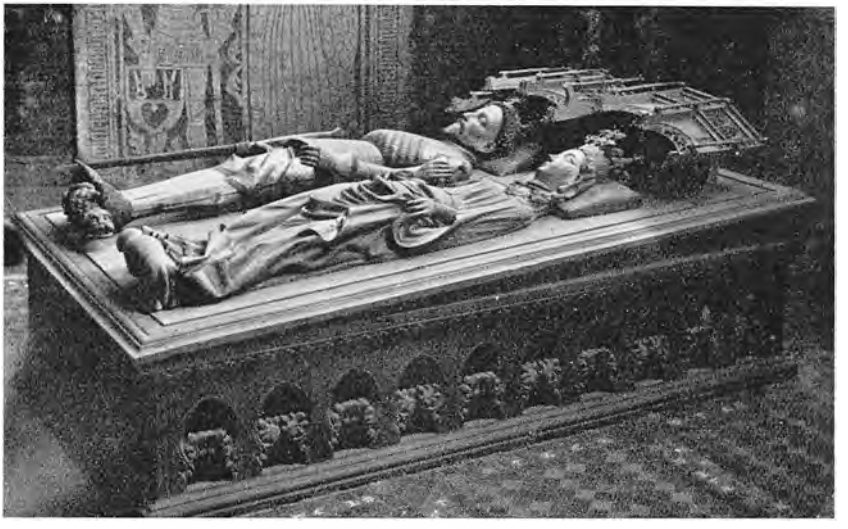

Kong Albrecht og hans Dronnings Gravmæle i Doberan Klosterkirke i Mecklenburg.

Viktualiebrødre (Fetaliebrødre); men i Virkeligheden gjorde de hele Østersøen usikker ved deres Sørøveri og vovede sig endog helt op til Bergen, der i 1393 blev plyndret. Dette Uvæsen vakte naturligvis stor Vrede hos de andre Hansestæder, og paa disses Foranledning fandt flere forgæves Mæglingsforsøg Sted; modvilligt maatte Hanseaterne gribe til at standse al Handel paa Norden. I Vinteren 1393—94 lod Margrethe Stockholms Belejring drive med stor Kraft, men det lykkedes trods Isvanskeligheder de mecklenburgske Undsætningsskibe at naa frem. Dette mislykkede Angreb synes at have gjort Dronningen mere tilbøjelig til at tage mod Mæglingen, og omsider kom man i Juni 1395 til en Overenskomst paa Lindholm Slot i Skaane, hvor Albrecht sad fangen. Ifølge denne skulde Kongen løslades af sit Fængsel mod Løfte om inden tre Aar at skaffe en Løsesum af 60 000 Mark eller ogsaa vende tilbage til Fangenskabet. Stockholm skulde som Pant overgives til en hanseatisk Besætning og efter de tre Aars Forløb gaa over i Dronningens Besiddelse, hvis Albrecht ikke opfyldte noget af Vilkaarene.

Hermed havde Hanseaterne gennemført deres Mægling og atter tilvejebragt nogenlunde Ro i Østersøen. Dog hørte Kaperierne ikke helt op, da mange af Fetaliebrødrene slog sig ned i Finland, medens Mecklenburgerne siden 1394 sad som Herrer i Visby paa Gotland og 1396 tillige vandt hele Øen. Dette Sørøveri gjorde dog den tyske Ordens Stormester i 1398 Ende paa ved at bemægtige sig Øen — en Løsning, som Margrethe umuligt kunde godkende, selv om hun i Øjeblikket

Rekonstrueret Model af Kalmar Slot ved Aar 1300. Efter Martin Olsson, Det medeltida Kalmar Slott.

ikke saa sig i Stand til at hindre den. Til Gengæld opnaaede hun om Høsten samme Aar at faa *Stockholm overgivet,* da Albrecht hverken havde kunnet skaffe Løsesummen eller ønskede at vende tilbage til sit Fængsel.

Allerede længe forinden var *Tronfølgespørgsmaalet* blevet ordnet i Rigerne; Norge, som var et rent Arverige, var her gaaet i Spidsen. Den nærmeste Arving efter Margrethe var hendes Søstersøn, den unge Albrecht af Mecklenburg, der dog som Fjende af Rigerne maatte være udelukket fra Tronfølgen; han døde i øvrigt allerede 1388, og hans Søstersøn *Erik,* født i Ægteskab mellem Albrechts Søster *Marie* og *Hertug Vartislavs* af Pommern, hyldedes allerede i 1389 i Norge som Konge. Drengen, der næppe var mere end 5—6 Aar gammel, overlodes med Glæde af Faderen, en lille pommersk Fyrste, men »en stor Røver«, til Margrethe for at opdrages til de nordiske Rigers Konge. I Danmark og Sverige hyldedes Erik først 1396, i Danmark sikkert uden Indsigelse, medens det svenske Rigsraad ifølge den yngre svenske Rimkrønike i Førstningen var ret uvilligt dertil:

> Dronningen gjorde sig saare vred.
> Rigens Raad blev da léd
> og gjorde siden, som hun vilde,
> at de hendes Vrede stilde.

Der var ikke Tale om nogen Haandfæstning i noget af Rigerne, tværtimod udstedtes i begge Riger en Forordning i Sammenhæng med Kongevalget, der i høj Grad øgede *Kongedømmets Magtfylde,* især ved

Kalmar Slot.

vigtige Reduktionsbestemmelser vedrørende Krongodset: alt, hvad der var frakommet Kronen i Danmark siden Valdemars Bortrejse 1368, i Sverige siden Albrechts Valg 1363, skulde gives tilbage til den. Desuden fik Margrethe bevilget en betydelig Landeskat i Danmark, medens store Strækninger af Sverige overlodes hende som Særeje. For yderligere at sikre Rigernes Forening satte hun Danmarks, Norges og Sveriges Stormænd Stævne til et stort *Unionsmøde i Kalmar* i Juni 1397, og her blev Erik paa Trinitatis Søndag den 17. Juni kronet af Ærkebisperne af Lund og Uppsala (den norske Ærkebisp var ikke til Stede) til *Konge over de tre nordiske Riger.*

Om selve Vilkaarene for Unionen mellem Rigerne synes Meningerne dog at have været delte, dels indbyrdes mellem Stormændene, dels mellem disse og Dronningen. I hvert Fald blev det Dokument, hvorom Stormændene til Slut var enedes, ikke udfærdiget i fuld retsgyldig Form, paa Pergament med vedhængende Segl, men kun paa Papir med paatrykte Segl og tilmed kun forseglet af ti af de sytten udstedende Rigsraader; blandt disse ti fandtes slet ingen Nordmænd og kun tre Danske. Dette Forhold, som først afgørende er oplyst 1840 af den danske Historiker Caspar Paludan-Müller, kunde synes at tyde paa, at Dronningen selv ikke har været tilfreds med Brevets Indhold, og at Nordmændene næppe heller har ønsket at besegle en Ordning, hvis Valgkongedømme stred mod Norges Forfatning. Dokumentet blev henlagt i Kronens Arkiv med Paaskrift: *Huru thet var talet* (ɔ: aftalt) *i Kalmar;* statsretligt maatte det nærmest sammenstilles med en ikke ratificeret Traktat.

Hvad indeholdt da dette Dokument, som Margrethe ikke ønskede at give fuld Retskraft? Først og fremmest fastslog det *et Valgkongedømme* for det forenede Norden; det hedder herom i Unionsbrevet: »Siden efter denne Konges Levedage skal en Konge over alle tre Riger vælges og tages og ej flere, og skal intet af Rigerne en Konning tage eller vælge herefter uden med fuldbørligt Samtykke og Endrægt af alle tre Riger.« Ganske vist skulde man holde sig til Eriks Sønner, hvis han fik saadanne; men i modsat Fald havde man frie Hænder. Endvidere fastsloges et Forsvarsforbund mellem Rigerne samt en fælles Udenrigspolitik. Derimod skulde der intet Fællesskab raade i Rigernes indre Styrelse, og navnlig indskærpes det, at »ingen Lov eller Ret maa drages fra det ene Rige ind i det andet, de der ej før have været Lov eller Ret.« Desuden indeholder Unionsbrevet en Del Bestemmelser tilsigtende at fremme Landefreden i de tre Riger.

Erik af Pommerns Rigssegl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Disse sidste har Margrethe naturligvis intet haft at indvende imod, og sagtens har ogsaa Bestemmelserne om Hjælp fra det ene Rige til det andet i Tilfælde af fjendtligt Angreb haft hendes Billigelse, selv om hun maaske har ønsket en endnu snævrere militær Samvirken mellem Rigerne. Derimod maatte det vedtagne Valgkongedømme være hende, som var opdraget i Arveriget Norge, meget imod, og navnlig maatte Bestemmelsen om hvert Riges særskilte Styrelse stride direkte imod hendes Planer om ved Hjælp af et *stærkt*, væsentlig paa *dansk Overmagt* støttet *Kongedømme* at svejse de tre Riger sammen til en langt fastere Enhed end Kalmardokumentet tilstedte. Fra Norge, hvor Kongedømmet stod stærkt, var ingen Vanskeligheder at vente for Gennemførelsen af denne Margrethes Politik; her ansatte Dronningen uden Modsigelse mange danske som Slotshøvedsmænd og fik ogsaa adskillige høje kirkelige Embeder beklædte med danske. Anderledes i Sverige, hvis Stormænd kun nødtvungne havde givet hende deres Tilslutning, som hun derfor ikke stolede synderligt paa. Her var det netop af den Grund hendes Politik at give paalidelige danske (og

tyske) Stormænd Befalinger paa de vigtigste Slotte, skønt dette stred mod Rigets Love, og derfor maatte Bestemmelsen i Unionsbrevet om, at hvert Rige skulde styres efter sin egen Lov og Ret, hue hende ilde. Hun foretrak med velberaad Hu at fortsætte sin hidtil førte Politik over for dette Land: at skyde Rigsraadet til Side og væsentlig stole paa sine Slotshøvedsmænd; at hun efter mange Aars indre Uro og Retsløshed atter havde bragt Landefred og lovmæssige Tilstande til Veje, forsonede sikkert mange, især af Præstestanden og af de lavere Stænder, med hendes Tilsidesættelser af det svenske Rigsraad og den svenske Indfødsret. Samtidig gik Godsreduktionen sin Gang i Sverige og bragte Kronen stor Tilvækst af Jordegods paa saavel Adelens som Kirkens Bekostning, ligesom der jævnlig udredtes Ekstraskatter. Men nogen udelt Tilfredshed blev der dog aldrig i Sverige med Dronningens Regering; selv hendes Venner inden for Præstestanden klagede over Fogedernes vilkaarlige Styre, der var nær ved at ruinere den svenske Kirke, og flere Aarbøger taler om, at hun ved sine haarde Skattepaalæg næsten bragte Bonden til Bettelstaven. At hun ogsaa trængte flere Danske ind i de højeste kirkelige Embeder i Sverige, kunde heller ikke stemme Kirkens Mænd blidt imod hende. Men saa stor var hendes Personligheds Magt, at den ulmende Misfornøjelse aldrig kom til noget som helst Udbrud i hendes levende Live, ja end ikke i de første tyve Aar efter hendes Død.

7. Margrethes indre Styre og senere Aar.

I Kalmar havde Margrethe faaet *Erik* kronet til Konge over de tre nordiske Riger; han var ved den Tid en Dreng paa omtrent femten Aar. I atten Aars Alderen blev han erklæret myndig, men utvivlsomt var det stadig hans Fostermoder, der med Hensyn til Rigernes Styre havde det afgørende Ord. En bevaret Instruks for Erik til hans Norgesrejse 1405 viser slaaende Margrethes moderlige Myndighed. Den unge Konge formanes til at vogte sig for Hidsighed, sørge for Ro og Orden i sit Følge, vise sig venlig mod alle og altid tage med Huldskab mod Skænk og Gave, der bydes ham; men han maa saa vidt muligt undgaa at afgøre noget paa egen Haand, og navnlig maa han aldrig udstede Pergamentbreve med det store Kongesegl vedhængt, men kun Papirsbreve med paatrykt Segl. Men helst skal han undskylde sig med, at han daglig venter sin Moder Dronningen, uden hvem han ikke tør afgøre noget, »thi vi véd mere derom end han.«

I alle Rigerne søgte Margrethe efter Evne at undgaa samlede *Rigsraadsmøder*. I Kalmar havde i 1397 Rigsraader fra alle de tre nor-

UNIONSBREVET FRA KALMARMØDET 1397.

(Gengivelse af Begyndelsen og Slutningen af Brevet, der i sin Helhed er afbildet paa Tavlen.)

Allæ the thettæ breff høræ eller se eller høræ, suo wel thom ther nw æræ som hær efter komme sculæ, scal thet witerlict waræ, at efter thet at allæ thisse thry rike Danmarc, Suerike oc Norghe met en ræt endrecht oc sæmyæ oc kerlich oc gothwilghæ huars rikesens om sich oc met radh oc fulbordh oc samthykke høghbørne førstynne wor nadighe fru drotnyng Margretæ oc met allæ thryggiæ rikesens gothwilghæ oc fulkomlicæ samthyct, biscope oc klerkæ, riddere oc swenæ oc ganze oc menæ rikesens almughæ i huort riket om sich war høghboren oc werdich første, wor nadighe herræ koning Eric til en ræt herræ oc koning taken, walder oc wnfongen ouer alle thisse thry riken, sidhen wpa sancte trinitatis søndach, nw war, i nafn fadhers oc søns oc then helghe andz hær i Kalmarn efter allæ rikesens gotho manne samthyct oc radh, bothe klerkæ oc leeghmen, krunether oc i koningxlich stol setter ouer thisse thry koningxrike met then werdichet, som bothe i andelich oc i wæriltzlich stykke en ræt krunith koning til bør at besidiæ oc wæræ ouer thisse thry koningxrike Danmarc, Suerike oc Norghe; tha war her i fornefnde tymma oc stadh en stadhelich oc wbrydelich sæmye, fridh oc forbindning halneth, deythingeth oc ænd met radh oc samthykke then fornefnde wor herres koning Erics oc then fornefnde wor fru drotning Margretes oc met en ræt endrecht oc samthykke alle rikesens radhgeuere oc men aff alle thry koningxriken fulbordhet i thenne modæ, som her efter følgher: Først at nw scule thisse thry riken hafue thenne koning, som ær koning Eric, i hans lifdaghæ, oc sidhen ewinnelicæ scule thisse thry riken en koning hafue oc ey flere ouer alle thry riken, suo at riken aldre at scilias meer, om gudh wil; sidhan efter thenne koningxens lifdaghæ scal en koning ouer al thry riken weliæs oc takes oc ey flere, oc scal engte et riket en koning takæ eller welghæ her efter wtan met fulborlich samthykke oc endrecht allæ thrygge rikenæ . . . . . .

Til mere beuaring alle thisse forscrefne stykke, at the scule stadighe, faste oc wbrydelicæ blifue ewinnelica met gudz hielp oc i alle mode oc met alle article, som fore screfuet star, oc at breff sculæ gifues wppa perkman screfne, tw aff huart rike, suosom ær Danmarc, Suerike oc Norghe, ludende i alla modæ oc met allæ artikele, som hær fore screfuet star, oc sculæ incigles met wor herræ koningens oc wor fru drotningens oc rikesens radz oc mens oc køpstæthes incigle aff huort aff thisse thry rike Danmarc, Suerike oc Norghe, oc at alle thisse stykke æræ suo talædhe oc ende oc at the i alle modæ suo fuldraghes oc fulkommes oc blifue sculæ, som fore screfuet star, tha hafuom wi Jæcop oc Hinric aff gudz nadh erchebiscope i Lund oc i Wpsalæ, Pæther oc Knut met samma nadh i Roskilde oc i Lyncopunk biscopæ, Karl aff Toftæ, Jønes Andersson, Sten Beyntsson, Jønes Rut, Thure Beyntsson, Folmar Jacopsson, Erengisl, Pæther Nielsson aff Agarth oc Algut Magnussøn riddere, Arent prouest i Oslo, Amund Bolt, Alff Harilssøn oc Goute Ericssøn riddere ladit wora incigle met goth wilghæ henges fore thettæ breff. Scriptum Kalmarn anno domini m° ccc° xc° septimo die beate Margarete virginis etc.

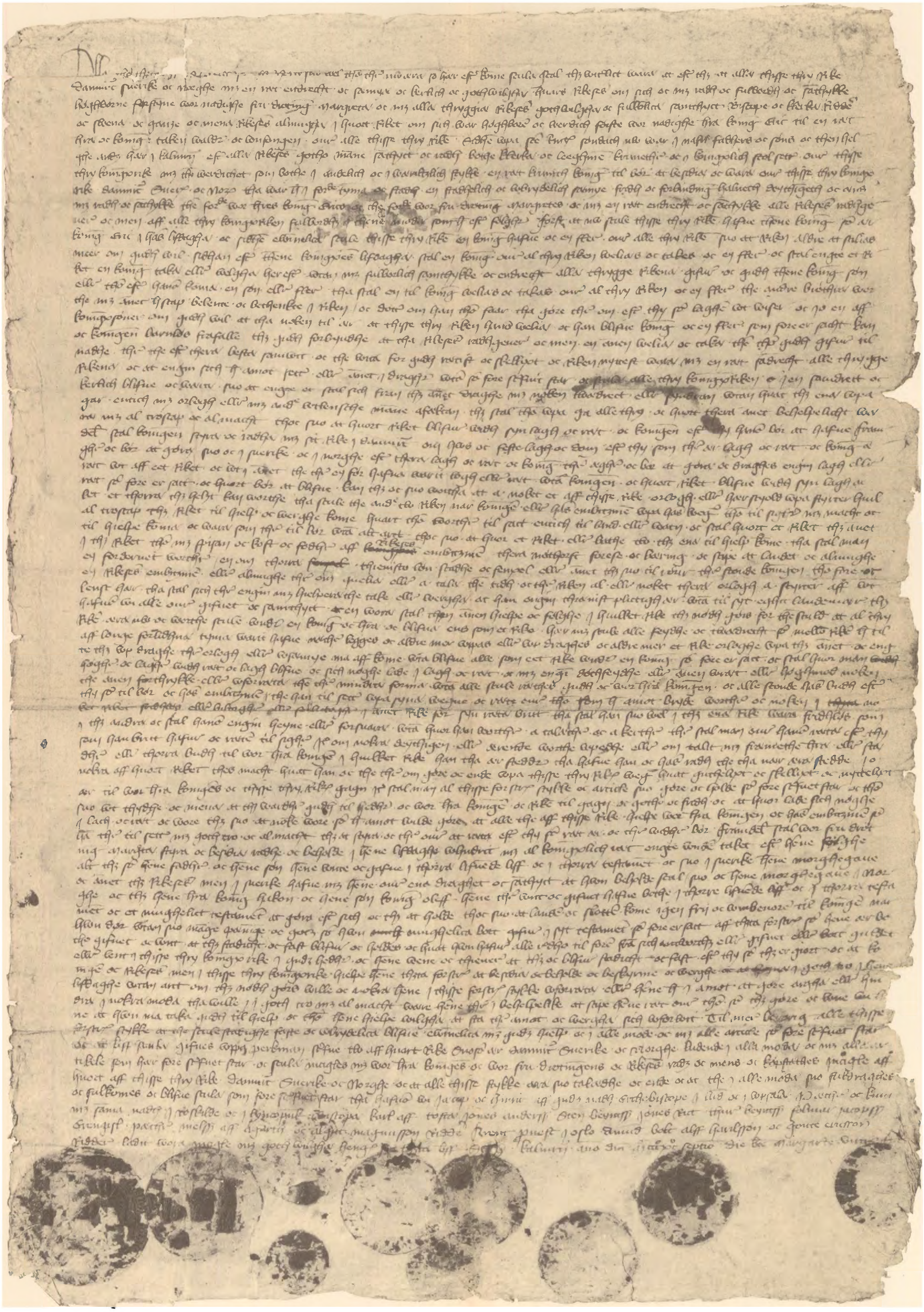

Unionsbrevet fra Kalmarmødet 1397.

diske Riger været samlet, og det samme er Tilfældet et Par Gange i de følgende Aar, sidste Gang, som det synes, Aar 1401 i Helsingborg ved den unge Konges Myndighedserklæring. Margrethe yndede ikke den Form for Unionspolitik, der prægedes af Rigernes Stormænd. Men ogsaa i de rent danske Anliggender raadførte hun sig kun i ringe Grad med det samlede Rigsraad, og de store Rigsembeder, hvis Indehavere let kunde føle sig ikke alene som Kongemagtens, men ogsaa som Adelsstandens Repræsentanter, lodes ubesatte; i Danmark udnævntes saaledes ingen Drost efter Henning Podbusks Død 1388; heller ikke i Sverige fik Bo Jonsøn nogen Efterfølger. Ogsaa Marskembedet undlod hun i begge Riger at besætte, og den mægtige Statholder eller Gældkær i Skaane, Tuve Galen, afsatte hun uden at give ham nogen Efterfølger. De erstattedes med *Hofembedsmænd* som Hofmester, Kammermester, Mundskænk og Køgemester. Derimod bevaredes selvfølgelig de to Kanslerembeder: Kongens Kansler, der forestod Kancelliet, hvor Kongens Breve udfærdigedes, og Rettertingskansleren, der ledede Domsafsigelserne ved Kongens Retterting. Embedet som Kongens Kansler beklædtes af Roskildebispen Peder Jenssøn Lodehat, der i alle Maader var Dronningens nærmeste Raadgiver og mest indviet i hendes Planer. Kancelliet har sikkert under Dronning Margrethe faaet en Betydning som aldrig før paa Grund af de mange Dokumenter om Ejendomsoverdragelser, der udstedtes, og alt tyder paa, at der har været holdt god Orden i Brevsamlingen. Dette væsentlig danske Kancelli udfærdigede ogsaa i stor Udstrækning Breve for Norge og Sverige. Betegnende for Kronens Magtfylde er ogsaa den almindelige Anvendelse af Kongens personlige Segl, Sekretet, paa alle de af ham udstedte Breve; de store Rigssegl anvendtes derimod kun yderst lidt. Som Tegn paa Rigernes Forening saas baade i Margrethes og i Eriks Sekret tre Kroner — et Mærke, som Margrethe dog havde overtaget efter Albrecht, der ikke havde villet sætte Folkungernes Slægtsmærke, en Løve foran Bjælker, i sit Kongevaaben, og derfor havde erstattet det med en enkelt eller tre Kroner som Kongemagtens Tegn. Hvad der i Danmark og Norge ansaas for Unionskongens Tegn, opfattedes derfor senere i Sverige som det svenske Rigsvaaben.

For Margrethe som for hendes Fader maatte den afgørende Opgave i den indre Politik være at skaffe Kongedømmet et solidt økonomisk Grundlag i Form af forøget *Krongods*, og i 1396 fik hun, som ovenfor nævnt, det fornødne retslige Grundlag derfor, idet det fastsloges, at alt Gods, som siden 1368 var frakommet Kronen, skulde gives tilbage til den. Samtidig forbødes det Adelen at erhverve skattepligtigt Bøndergods og paa den Maade formindske Kronens Indtægter. I Danmark kom det dog ikke som i Sverige til en samlet Godsreduk-

tion; men i en Række enkelte Tilfælde greb Margrethe ind og skaffede Kronen det Gods tilbage, som Valdemar havde erhvervet, men som senere var bortkommet. Det er selvfølgelig umuligt her i Enkeltheder at gaa ind paa alle disse Godserhvervelser, hvoraf nogle skete ved Køb, andre ved Pantsættelse til Kronen; meget Gods fik hun overladt af Efterkommere af de jyske Oprørere, der havde forbrudt det til Kong Valdemar, andet ved at tage Jordegods i Bøder for Lovbrud af forskellig Art; og naar hendes Lensmænd eller andre høje Embedsmænd afgik ved Døden, synes Margrethe ofte at have benyttet Lejligheden til over for Enkerne eller Arvingerne at gøre store Erstatningskrav gældende for Myndighedsmisbrug; end ikke Enken efter hendes tro Tilhænger, Drosten Henning Podbusk, gik fri i saa Henseende. En Tid lang efter Dronningens Død udtaler Adelsmanden Erik Eriksøn Gyldenstjerne under en Retssag, at »Dronning Margrethe havde for Sædvane, at naar gode Mænd i Riget, de som havde store Lande og Len af hende, blev døde, tog hun bort efter dem Penninge og Sølv, alt det hun kunde fange.« Og ifølge den langt yngre Adelstradition førte Margrethe ofte det Ord i Munden, at hun vilde »skudde (ɔ: ryste) Abilden, stemme Bækken og bryde Bægeret«, hvormed hun sigtede til de tre mægtige Adelsslægter Abildgaard, Lembek og Bæger. Det er dog lidet sandsynligt, at Margrethe med sit kloge og beherskede Væsen skulde have tilladt sig sligt; men Fortællingen viser tydeligt Adelens Opfattelse af hendes Forhold til den. Nogen aabenlys Misfornøjelse kom dog aldrig til Udbrud; hun imponerede sikkert Adelen ved sin urokkelige Ro, sin smidige Imødekommen og overlegne Klogskab, og selv de blodige Ætfejder, som denne Stand havde været saa hengiven til, satte hun stundom ved sin Mægling en Pind for. En betydelig Rolle i hendes Politik over for Adelen synes ogsaa hendes Hofstat af højbaarne Jomfruer at have spillet, hun bortgiftede dem ofte fra Hoffet og vandt saaledes Indflydelse paa Adelsslægternes indre Forhold.

Noget anderledes stillede Margrethe sig over for *Kirken*. Hun udfoldede en storslaaet Gavmildhed imod den, og der foreligger ikke Skygge af Grund til at tro, at alle disse milde Gaver ikke udsprang af et oprigtigt Trosforhold. Men samtidig saa hun ganske vist i Kirken sin bedste Forbundsfælle i sin Kamp for en stærk Kongemagt og for en rationel Gennemførelse af den Landefred, som Kirken mindst af alle kunde undvære. Hun skaffede sig derfor ligesom sin Fader ved sit Venskab med Pavemagten stor Indflydelse paa Besættelsen af de høje kirkelige Embeder, og alle de danske Bisper var da ogsaa hendes ivrige Tilhængere, ikke mindst Roskildebispen Peder Lodehat, der, som nævnt, var hendes Kansler og fortrolige Raadgiver. Hun benyttede ogsaa i høj Grad Kirkens Hjælp til Ordningen af Kro-

nens finansielle Forhold; hun skaffede sig rede Penge ved at pantsætte Gods til Bisperne og indløste det atter ved at overlade dem visse kongelige Indtægter paa et bestemt Aaremaal, indtil Pantegælden var afdraget; Tiden kendte jo ikke til at give Rente af laante Penge, hvilket var strengt forbudt ifølge Kirkens Love.

Danske Mønter fra Erik af Pommerns Tid. Øverste Række: Firepenning (Witten) fra Næstved og Ribe. Nederste Række: Trepenning (Sterling) og Penning (af Kobber). Efter »Aarbøger f. nord. Oldkyndighed«. 1886.

Ogsaa paa anden Maade vidste Margrethe at skaffe Kronen anselige Indtægter. Det var ikke smaa *Landeskatter,* hun fik bevilget, og *Tolden af Skaanemarkedet* indbragte atter Kronen et ret betydeligt Beløb, navnlig efter at Freden paa Havene var sikret. Hansestædernes Privilegier blev gaaet saa nær som muligt ved Fortolkninger til Kronens Fordel; navnlig stod hun stift paa Kronens Ret til en Tredjedel af det ved Skibbrud bjærgede *Vraggods,* der stred mod Hansestædernes ved Stralsundfreden erhvervede og senere af Erik af Pommern anerkendte Rettigheder. Det lykkedes hende ogsaa ved Hjælp af den i 1396 bevilgede Skat at bringe Orden i Landets *Møntvæsen,* og for første Gang i lange Tider prægedes atter god og gangbar dansk Mønt: smaa Sølvpenninge, der ansattes til en Værdi af tre lübske Penninge; herved fik Kronen da en ny Indtægtskilde, som, naar den brugtes med Maadehold, havde Udsigt til at blive varig.

Om Margrethes Forhold til *de lavere Stænder* oplyser de bevarede Kilder saare lidet; men naturligvis maatte Dronningens kraftige Hævdelse af Landefreden ikke mindst komme dem til gode. Det var mere end Mundsvejr, naar den ovennævnte store Forordning af 1396 indledes med nogle meget talende Ord om Overholdelse af »Kirkefred, Kvindefred, Husfred, Gaardfred, Plovfred og Tingfred«. Det forbødes Adelen at bygge ny Borge, og naar Dronningen inddrog Adelsgaarde under Kronen, nedbrødes ofte deres Fæstningsværker, og de kongelige

Retterting vaagede strengt over den lovlige Ordens Opretholdelse. Derimod maa man næppe tænke sig Margrethe synderlig virksom for Reformer ad Lovgivningens Vej; ogsaa paa dette Omraade foretrak hun den praktiske Administration fremfor det vidtløftige forfatningsmæssige Lovarbejde, og i hendes senere Aar høres intet om den aarlige Sammentræden af Danehoffet, som Adelen havde faaet indsat i Olufs Haandfæstning.

De tre nordiske Riger, som Margrethe havde samlet til en Enhed, udgjorde vel i Flademaal Europas største Stat, men stod langt nede i Rækken, hvad Indbyggerantal angaar. Den store Dronning var næppe blind for Svaghederne ved den ny Statsdannelse og holdt sig i Modsætning til sin Far fuldstændig tilbage fra al Deltagelse i europæisk Storpolitik; end ikke de foregaaende Slægtleds Hævdelse af dansk Lenshøjhed i Nordtyskland (Rügen, Rostock) havde nogen Interesse for hende, og lige saa bestemt hun fastholdt Kronens Ret over for Hansestæderne, lige saa afgjort undlod hun at blande sig i deres indre Forhold. Derimod glemte hun ikke, at to nordiske Lande endnu var unddragne hendes Styre: *Gotland* og *Sønderjylland*, og hendes senere Aar viser en maalbevidst Stræben efter at vinde dem tilbage.

Gotland havde den tyske Ordens Højmester, som nævnt, besat i 1398, og i de følgende Aar forhandledes der uden Resultat om Udlevering af Øen. Sent paa Aaret 1403 gjorde Dronningen et Forsøg paa at genvinde Øen med Magt og sendte en Hær dertil, som lagde sig for Visby, men Belejringen trak saa længe ud, at der omsider kom Undsætning fra Preussen. Endelig maatte Margrethe bide i det sure Æble og købe Ordenen ud for en betydelig Pengesum. Fra 1408 var den danske Krone atter Herre paa Gotland.

Langt vigtigere for Riget, men ogsaa langt vanskeligere at genvinde var dog *Sønderjylland*. Her havde den holstenske Hertug Gerhard sat sig godt fast, og ganske vist synes han paa et Møde i Assens 1396 at have hyldet den udvalgte Konge, men Lensbaandet mellem Hertugdømmet og den danske Krone var dog kun svagt. Over for Gerhard vedligeholdt Dronningen et tilsyneladende venskabeligt Forhold; hun fandt aabenbart ikke Forholdene egnede til Indblanding, saa længe han var i Live. Men da han i 1404 var faldet paa et uheldigt Tog mod Ditmarskerne (ligesom Aaret forud hans yngre Broder Albrecht), mente Margrethe, at Øjeblikket var kommet til at gribe ind og opnaa Indrømmelser af hans Enke, Hertuginde Elisabeth, hvis ældste Søn Henrik kun var syv Aar gammel.

Elisabeth havde inden Dronningens Mellemkomst maattet overlade sin Svoger Bisp Henrik af Osnabrück det meste af Holsten som Formynder for hendes Sønner. Som Modvægt mod denne paatrængende Slægtning var det ikke Hertuginden ukært at kunne støtte sig til den mægtige Dronning, der straks var villig til at hjælpe hende baade med gode Raad og med Tilskud i rede Penge, naturligvis mod at faa store Dele af Hertugdømmet i Pant for disse. »Denne Dronning«, hedder det i den holstenske Krønike (ca. 1450), »var over al Maade snedig. Da hun efter Hertugens Død saa og hørte om de styrende Holsteneres Mængde og Tvedragt, udregnede hun, at hun kunde faa det slesvigske Hertugdømme i Jylland tilbage. — — Derefter lod bemeldte Dronning Fru Hertuginden med Formynderne kalde til sig, og ved at give nogle af Stormændene Gaver og store Løfter blev hun (rettere: den unge Kong Erik) gjort til Formynder og Beskytterinde over hele Hertugdømmet. Og Borgen Lille Tønder (ɔ: Tønder Slot, i Modsætning til det store Tønder, Møgeltønder) fik hun i Pant for Penge paa det Vilkaar, at naar som helst de vilde have den igen, skulde den gives tilbage uden Tab. Dog tog hun af Friserne, der hørte under samme Borg, paa samme Tid lige saa meget i Skat, som hun havde givet for Pantet.« Endvidere indløste Dronningen fra en Panthaver Haderslevhus og overlod Trøjborg i Vestslesvig til Ribebispen, medens hun fik Bisp Johan i Slesvig By til at overlade hende Bispestolens to Borge Svavsted og Stubbe paa seks Aar.

Hertug Gerhards Segl med de sønderjyske Løver og det holstenske »Nældeblad«. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Alt dette gjorde efterhaanden Hertuginde Elisabeth betænkelig; hun fandt Dronningens Venskab alt for dyrt betalt og nærmede sig atter til sin Svoger Bisp Henrik. Til Gengæld rejste man fra dansk Side forskellige Erstatningskrav; det hedder herom i den holstenske Krønike: »Kong Erik lod som Rigets Styrer Grev Henrik (ɔ: Bisp Henrik af Osnabrück) og alle Landets Stormænd kalde for sig tingvis til en Dag i Kolding (1409) paa Grund af en Plyndring, der var overgaaet samme Danske af Holstenerne, og forlangte, at der skulde gives en Erstatning af 11 000 Mark.« Paa et følgende Møde i Hindsgavl »forlangte Kongen til Pant for nævnte 11 000 Mark — -- Staden Flensborg med Borgen Nyhus for et Aar. — — Da Kongen nærmede

sig Staden Flensborg med en stor Styrke, saa det for nogle ud, som om han kunde have taget Staden med Magt, hvis den ikke var blevet overgivet til ham. Grev Henrik overgav, sit Løfte tro, Staden til Kongen med Borgen Nyhus, der først var blevet opført af Grev Claus til dens Forsvar og laa omtrent en halv Mil fra Staden. — — Men Kongen glemte sine Ord og Løfter og — — fandt stedse fra Dag til Dag, mens han dvælede i Flensborg, ny Grunde til Tvist og Uenighed.«

Om et ellers ukendt Forsøg fra Margrethes Side paa at faa selve Gottorp i sin Magt beretter den samme Krønike lige derefter følgende: »Imidlertid nærmede Dronningen sig, som var hun uvidende om dette, og kom til Hertuginden i Slesvig og gav mange gode Løfter og vilde bilægge alting. — — Og hun forlangte paa Tro og Love at faa Borgen Gottorp overdraget, om det saa kun var paa en Time, for den Sags Skyld, at de Danske, naar de hørte om en saadan Enighed imellem dem, snarere vilde forsone sig med Holstenerne. Hertuginden, der stolede paa Dronningens Ord og Løfter, tilbød hende at komme til Borgen med nogle af de fornemste Raader fra Danmarks Rige. Og med et stort Følge, skønt det var mod Aftalen, drog Dronningen ind i Borgen, satte et Kors paa Taarnet og kyssede det og forlangte Nøglerne, og da hun havde faaet dem, holdt hun og Hertuginden Maaltid sammen. Men Dronningen sagde afsides til en af sine Raader ved Navn Ridder Henning Skarpenberg: Er det i Orden? Denne Henning Skarpenberg vendte Blikket mod Taarnet og saa der nogle, som drak og spillede. Thi Borgfogeden havde paa Grund af Dronningens alt for store Følge ladet et Fad Øl bringe til Taarnet fra Huset. Og Dronningen sagde til ham: Er det i Orden? Da han svarede nej, kaldte hun ham hemmelig til sig; han fortalte, at han havde set Taarnet fuldt af Mennesker. Da Dronningen hørte det, blev hun forskrækket og begyndte at græde bitterligt; hun rejste sig og sagde til Hertuginden: Du har ingen Tillid til mig; ilde skal det gaa dig og dine. — Og hvis ikke de Folk i Taarnet var blevet set, vilde hun have beholdt Borgen for stedse; men Gud ske Tak trak hun sig altsaa tilbage med tomme Hænder.«

I den paafølgende Vinter tog Holstenerne i selve Flensborg By Bisp Johan af Slesvig til Fange og nødte hans to ovennævnte Borge til at overgive sig. Det stod nu paa aaben Krig mellem den danske Krone og Holstenerne. Den unge Konge erobrede Ærø og Als; i Lejren for Sønderborg lod han i August 1410 den mægtige hallandske Stormand Abraham Brodersøn halshugge, fordi han havde brudt den Fred, »som Kong Erik og hans Raad og Hr. Abraham Brodersøn selv havde lyst paa Landet Als.« Senere Kilder taler om Voldtægt; svenske Aarbøger betegner Ridderen som en grum Voldsmand.

De Fordele, som her var vundet, forslog dog kun lidet i Sammenligning med det store Nederlag, den jyske Adelshær led under et Forsøg paa at generobre Bispens Borg Svavsted i Sydslesvig. Herom hedder det triumferende i den holstenske Krønike: »Men paa den Tid drog Grev Adolf af Schaumburg — — i Marken mod de Danske med Holstenerne og nogle Bremere, og alle faldt med een Vilje over de Danske paa den flade Mark ved Landsbyen Eggebæk og dræbte mange af dem; men af Resten tog de saa mange til Fange, at de for at indløse deres Liv betalte 60 000 Mark. Og en, der var rigere end alle andre, Mogens Munk, blev dræbt, Skarpenberg blev taget til Fange og udredte for sig alene 10 000 Mark. — — Og denne Sejr gav altid siden efter Holstenerne et frimodigt Hjerte til at kæmpe mod de Danske; thi een Holstener vejede i Slaget op mod fem Danske.«

Men selv om Holstenerne kunde vinde Sejre i Marken, skulde det endnu engang vise sig, at de ikke kunde maale sig med Dronningen ved Forhandlingsbordet. Det kom i 1411 til en femaarig Vaabenstilstand paa Koldinghus, ifølge hvilken begge Parter skulde opgive deres Erobringer, og Margrethe beholde *Flensborg* i de fem Aar; derefter skulde der afsiges Voldgiftsdom efter dansk Ret af seks Raader fra hver Side. Navnlig Bestemmelsen om Flensborg var Holstenerne en slem Torn i Øjet, og allerede i 1412 brød de Vaabenstilstanden for at bemægtige sig Staden. Herom beretter den holstenske Krønike: »Da endvidere Holstenerne saa, at Staden Flensborg var de Danskes Forpost, og at de Danske ikke vilde give den tilbage, gik Erik Krummedige med nogle Holstenere lønligt om Natten over Vandet ind i den og indtog først Klostret og derefter Staden. Paa den anden Side lagde Kongen, der indehavde Bjerget ved Staden og Borgen derpaa, sig med en stor Sømagt foran Staden for at erobre den. Men Hertuginden tilkaldte sine Brødre Bernhard og Henrik, Hertuger af Braunschweig, som med en stor Hær, over 1400 Heste, kom deres Søster og hendes Sønner til Hjælp. Da sluttede Kongen og Dronningen, da de fornam, at saa stor en Mængde kom hid fra fjerne Egne af Jorden, en Overenskomst med Hr. Henrik, Hertug af Braunschweig, og lovede at give Bjerget tilbage til Flensborg. Men da den fremmede Hær drog bort, beholdt Kongen Bjerget som tilforn. Dog bevogtedes det af Holstenerne, der ikke forlod Staden, og bemeldte Hertug Henrik af Braunschweig, der atter var blevet tilkaldt, kom tilbage til Flensborg med nogle Folk, dog ikke saa mange som før. Paa den Tid opstod der en Pest eller Blodgang i Staden, saa at de maatte trække sig tilbage uden Afgørelse. Da tog Kongen Staden tilbage.« Det var dog ikke Kong Erik, men Margrethe, der personlig var kommet til Stede for at modtage den fra begge Sider tilkaldte Voldgiftsmands, Hertug Ulrik af

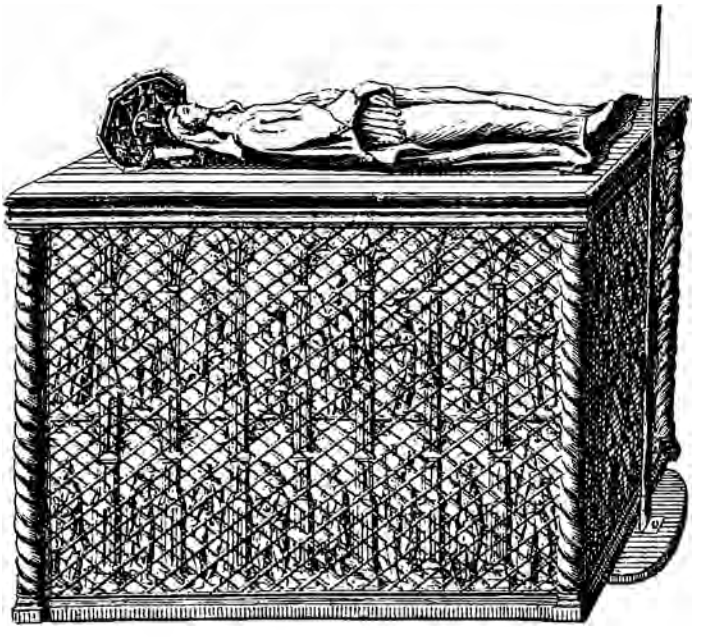

Dronning Margrethes Gravmæle i Roskilde Domkirke. Efter Resens Atlas ca. 1650.

Mecklenburgs, Afgørelse. Denne faldt med Hensyn til Flensborg aldeles ud til de Danskes Fordel, og den 24. Oktober 1412 drog Dronningen højtideligt ind i Byen.

Flensborgs Tilbagevinden blev den store Dronnings sidste politiske Triumf; tre Dage efter *døde hun* om Bord paa sit Skib i Havnen ved Flensborg. Hoverende udbryder den holstenske Krønike: »Bemeldte Dronning Margrethe af Danmark, alle disse Ulykkers Ophav, trende Rigers Herskerinde, havde dog ved sit Livs Ende, saa vidunderligt det er, ikke i sine Rigers saa vidtstrakte Lande en eneste Fodsbred Jord, hvor hun kunde faa Lov at dø; men medens hun opholdt sig paa et Skib foran Staden Flensborg, forlod under et mægtigt og forunderligt Uvejr med Lyn og Torden Sjælen hendes Legeme.«

Margrethes Lig jordfæstedes efter hendes eget Ønske i *Sorø Klosterkirke,* hvor hun ogsaa havde rejst sin Fader et anseligt Gravmæle. Men hendes biskoppelige Ven i *Roskilde* bortførte allerede den følgende Sommer sin Herskerindes Lig og jordfæstede det i Domkirkens Kor. Her lod hendes Fostersøn det i 1423 bisætte i en pragtfuld Gravkiste af sort Marmor, prydet paa Langsiderne med 32 (nu restaurerede) Figurer, overvejende af Biskopper, og for Enderne med Alabastrelieffer, samt paa Laaget med en Alabastfigur af Dronningen i

Fra Dronning Margrethes Gravmæle. Efter Aarsleff, Mindesmærket over Dronning Margrethe.

fuld Legemsstørrelse. Gravmælet er saaledes udført efter Dronningens Død, vistnok af en nederlandsk Kunstner; nogen Portrætlighed tør man næppe tillægge hendes Statue paa Laaget.

Om Dronning Margrethes *Personlighed* er vi kun sparsomt underrettet, ikke mindst som Følge af, at det danske Aarbogs- og Krønikemateriale næsten helt svigter. At hun har imponeret sin Samtid, fremgaar dog tydeligt af de udenlandske Kilder; men den Egenskab, som disse fornemmelig beundrer hos hende, er hendes Snedighed. Dette fremragende diplomatiske Snilde har hun aabenbart arvet fra sin Fader, hvis Politik hun i det hele fortsatte og uddybede; men det har hos hende været parret med specielt kvindelige Egenskaber, der sikkert har bidraget meget til den ogsaa for Samtiden overraskende Magtfylde, hun efterhaanden erhvervede sig. Hendes Venlighed og Mildhed, hendes imødekommende og mæglende Væsen har skaffet hende en mærkelig Magt over Tidens trodsige Adelsmænd; uden at gribe til sin Faders stundom grumme og voldsomme Midler har hun med Lempe sat sin Vilje igennem. Hendes Religiøsitet er fremtrædende i hele hen-

des Vandel; hun skænkede mange Gaver til Kirker og Klostre (et Par af hende skænkede Kirkekalke af Sølv bevares i vort Nationalmuseum) og indstiftede talrige Messer; i et Testamente af 1411 betænker hun særligt de Kvinder, som var blevet krænket i Krigens Tid, og de fattige Folk, som Krigen havde røvet deres Næringsvej, og indstifter Sjælemesser for de faldne, hvad enten de havde kæmpet for eller imod Riget.

Sjælemessekalk fra Krønge Kirke paa Lolland, skænket af Dronning Margrethe. Nationalmuseet.

Egentlig elsket af Folket tør man dog næppe tro, at hun har været. De danske og norske Kilder tier, de svenske klager over de haarde Skatter, hun paalagde Folket. I Folkemunde har der lige til vore Dage holdt sig talrige Sagn om hende, der, om end uhistoriske, dog tydeligt viser, hvilket Indtryk hendes Magt og Snilde har gjort paa Almuen. I det fjendtlige Udland havde Rygter om hendes Rænkefuldhed og Ryggesløshed let ved at trives; saaledes vandt en Bedrager, som i 1402 udgav sig for hendes Søn Oluf, stor Tiltro i de preussiske Stæder; man troede, at hun havde villet forgive sin Søn, men at han havde skjult sig, saa at en anden var blevet forgivet i hans Sted. Efter nogen Tids Forløb blev Bedrageren dog udleveret og brændt.

Margrethes *politiske Betydning* laa dels i Fortsættelsen og Stabiliseringen af hendes Faders Virke for at udvide og befæste den danske Krones Magt, dels i den nordiske Union, som det lykkedes hende at tilvejebringe, efter at der i Løbet af Aarhundredet havde fundet en stærk Tilnærmelse Sted mellem Rigerne indbyrdes. Mellem disse to Sider af hendes politiske Virksomhed var der den nøjeste Forbindelse, idet hun i den stærke danske Kongemagt saa Unionens egentlige politiske Bindemiddel, medens hun tog Afstand fra Kalmarmødets Planer om skandinaviske Stormandsmøder. Hendes Eftermæle i Nordens Lande falder derfor sammen med Dommen over selve Unionen. I Sverige, hvor man allerede en Menneskealder senere bekæmpede Unionen

som ufolkelig, mindedes man ikke den store Dronning med synderlig Velvilje; herhjemme var det anderledes, og det smukkeste Udtryk for hendes Eftermæle i Danmark giver den danske Rimkrønike (ca. 1470) i sine ofte anførte Vers:

Den Snor som lægges af Strenge tre,
hun brister fuld næppelige,
det siger Vismand foruden Spe,
om hun lægges lempelige.
Jeg lagde en Snor med alle stærk (aldeles stærk),
der jeg vandt Sveriges Krune
og arved Norge til Danemark,
at de skulde staa i Lune (Ro, Fred).
Intet Vold eller Verdsens Magt
kan de samme Riger beskade,
imeden de blive ved samme Pagt,
som jeg dem sammen lagde.
Thi raader jeg alle de gode Mænd,
som fore de Riger skulle svare,
Riddere og Svende, hver og een,
I lade dem saa sammen være.
Lyder paa ingen Uvenners Raad,
som Eder vil andet raade,
fordi det kommer Eder selv til Haad (Spot)
og Liv og Sjæl til Vaade!

Eftertiden har givet Margrethe saavel som hendes Fader fuld Oprejsning for Samtidens forbeholdne eller ugunstige Domme. Allerede *Arild Huitfeldt* (ca. 1600) priser hende — bortset fra hendes Haardhed mod Adelen — som en »lovlig, skarpsindig, snild og viis« samt »god, dydelig, from og gudfrygtig Fyrstinde, særdeles elsket af de Danske«, og tilføjer blot, at »hendes Herre Fader sagde, at Naturen skulde faret vild med hende: hun skulde blevet en Karl, men blev et Kvindfolk«. Ogsaa *Ludvig Holberg* istemmer Lovordene over hende »formedelst hendes Fromhed, Gudsfrygt og særdeles fornuftige Regimente, hvorved hun bragte dette Folks Reputation paa den højeste Spidse.« I *den akademiske Skandinavismes* Blomstringstid, omkring Midten af forrige Aarhundrede, nød Margrethe stor Yndest som den, der ved den nordiske Unions Gennemførelse tolkede den skandinaviske Idé; men i saa Henseende har *Kr. Erslevs* banebrydende Forskninger i 1880erne sat hendes Politik paa dens rette Plads ved afgørende at paavise, hvorledes hendes Kongstanke væsentlig set var den samme som hendes Faders: et stærkt dansk Kongedømme, der stod paa solidt økonomisk Grundlag og ved en kraftig Retshaandhævelse vidste at sætte sig i Respekt, og at hun opfattede dette Kongedømme som det bærende Element i Rigernes Sammenslutning, medens Tanken

om de tre Faktorers Ligeberettigelse i Unionen ikke tiltalte hende synderligt. Den af hende grundlagte Forening af de tre nordiske Riger indeholdt da for saa vidt Opløsningsspirerne i sig; men dette, som først tydeligt fremtraadte under hendes Efterfølgere, kan dog ikke hindre Nutiden i at beundre hendes overlegne politiske Indsigt og Snilde. Hun, det sidste Skud paa den gamle danske Kongestamme, der i sin Person forenede saa at sige alle dens ypperste Egenskaber, har kastet en Glans over Slægtens Solnedgang, der vil straale til sene Tider.

8. Erik af Pommerns Kongestyre og Kamp for Sønderjylland.

Ved sin Fostermoders Død var *Erik* omtrent tredive Aar gammel, og da han i tre og tyve Aar havde opholdt sig i Danmark, var han næsten for en indfødt at regne. Margrethe havde vel stedse holdt ham i politisk Afhængighed, men i hendes sidste Aar synes man dog at spore en selvstændigere Optræden fra den unge Konges Side — en Optræden, der snarest vidner om en vis ungdommelig Utaalmodighed og Hensynsløshed og staar i skarp Modsætning til Margrethes Faren med List og Lempe. Det var Erik, som lod Abraham Brodersøn henrette, og det var hans fremfusende Indblanding i den sønderjyske Strid, hvis uheldige Virkninger Dronningen i sin sidste Levetid søgte at afbøde. Personlig var Erik en smuk og vindende Mand; den navnkundige Humanist Æneas Sylvius (senere Pave under Navnet Pius II), der saa ham ved Kejserhoffet 1425, fortæller, at han havde »et skønt Legeme, guldgult Haar, rødmusset Ansigt og lang smal Hals«, og »at han alene, uden Hjælp og uden at røre Stigbøjlerne, sprang til Hest; og han drog alle Kvinder, især Kejserinden, til sig med Elskovs Længsel.« Erik havde i 1406 ægtet den engelske Kongedatter Filippa, der sikkert som Hustru og Dronning var ham en god Støtte; men han havde ingen Børn med hende, og denne Mangel paa naturlig Tronfølger skulde i Tidens Løb kendeligt øge Eriks Vanskeligheder.

Det var en stor *Magtfylde,* der var lagt i Hænderne paa den unge Konge som de tre nordiske Rigers næsten enevældige Hersker, med hvem ingen af Naboerne kunde maale sig. Erik havde ogsaa en høj Forestilling om sin Myndighed og sine Opgaver som Konge; han følte sig som den store Dronnings Arvtager, der skulde uddybe og fortsætte hendes Livsgerning. Foreløbig gjorde han dog Skridt til at optræde mindre haardt mod Adelen end Margrethe; i Sverige afsatte han to af de mest forhadte Fogeder og standsede Margrethes store Godsreduktion, og i Danmark fulgte han lignende Retningslinier i sin Poli-

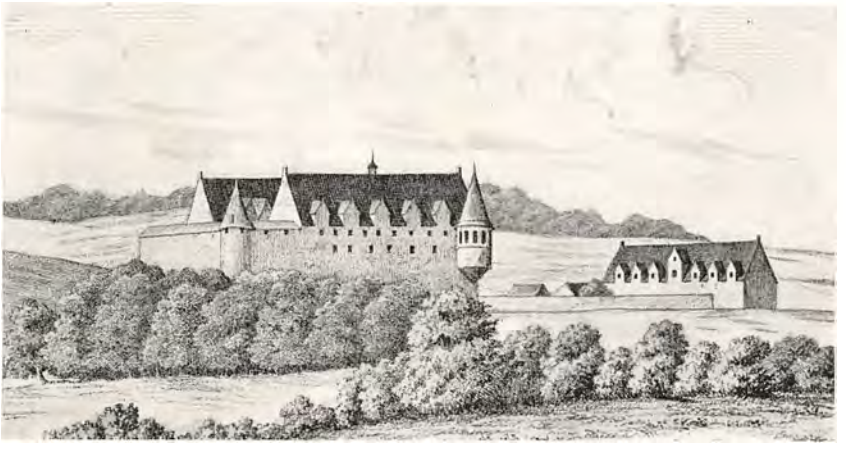

Duborg Slot ved Flensborg. Efter et Epitafium fra 1591 i Mariekirken i Flensborg, gengivet i Trap, Hertugdømmet Slesvig.

tik. Saaledes kunde han mene Stemningen forberedt, saa han kunde vente Støtte i den Kamp for at genvinde det gamle danske Land *Sønderjylland,* som han havde arvet fra sin Fostermoder, og i hvis Gennemførelse han saa sit Livs største Opgave. I Modsætning til Margrethes smidige Opportunitetspolitik lagde Erik fra første Færd den største Vægt paa at gennemføre den danske Krones Retsstandpunkt i denne Strid og synes at have næret ret overdrevne Forestillinger om Betydningen af den rent juridiske Rets Hævdelse.

Dette gav sig Udslag allerede i hans første betydningsfulde Skridt. I Juli 1413 stævnede han til *Danehof i Nyborg* for at faa sit Mellemværende med de holstenske Grever paakendt. Ifølge den afsluttede femaarige Stilstand skulde der hvert Aar holdes et Voldgiftsmøde mellem Parterne om de i Aarets Løb opstaaede Stridigheder; men i Eriks Hænder blev dette til en højtidelig Rettergang mod Greverne, mod hvem han selv optraadte som Anklager; de havde ved at løfte Vaaben mod ham og Margrethe forbrudt deres Lensret til Hertugdømmet, hvis de overhovedet havde haft nogen saadan; fra dansk Side bestred man nemlig, at Grev Gerhard i 1396 virkelig havde taget Hertugdømmet til Len af Kongen. Biskop Peder Lodehat afsagde da ogsaa paa Danehoffets Vegne den Dom, at Hertugerne havde forbrudt Lenet til Erik, og denne Dom fik Erik ydermere stadfæstet af Kejser *Sigismund,* der i Vaabenstilstanden var nævnt som Opmand. Samtidig opførte Kongen lige uden for Flensborg en anselig Borg *Mariebjerg* (senere Duborg)og byggede ved Trenen *Fredeborg* som Tvingborg mod Friserne samt i det sydlige Angel Borgene *Vedelspang* og *Kongs-*

borg, den sidste ved Slien. Saa frygtindgydende syntes Kongens Stilling, at den slesvigske Drost Erik Krummedige med flere Standsfæller, der ligeledes tilhørte holstenske Adelsslægter, gik over til ham. Ydermere søgte Kongen at sikre sig i hvert Fald en velvillig Neutralitet fra Hansestædernes Side ved kraftigt at medvirke til at styrte det ny demokratiske Raad i Lübeck og genindsætte det gamle Styre.

I Aaret 1416 udløb Stilstanden, og om Foraaret brød Kong Erik løs. Han drog med en stor Flaade til Fehmarn og indtog Øen; dernæst løb han ind i Slien og lagde sig for *Slesvig* By, men kunde ikke gennemføre Belejringen. Samtidig indtog Friserne Fredeborg; ogsaa Vedelspang faldt i Holstenernes Hænder, og senere erobrede de endog Slottet i Tønder; ogsaa Fehmarn blev generobret. Næste Aar kom dog Kongen igen med langt større Styrke, og nu maatte Slesvig By overgive sig. Gottorp lykkedes det ham dog ikke at indtage, da Hamburgerne undsatte Borgen. Hansestæderne, der var yderst misfornøjede med det Kaperi, der atter opblomstrede som Følge af Krigen, mæglede nu atter Vaabenstilstand; Kongen udleverede dem som Pant Slesvig By, Holstenerne Tønder Slot; i selve Striden skulde Voldgiftsdom afsiges.

Det kom dog ikke til nogen Voldgiftskendelse, og ganske vist fornyedes Stilstanden, men begge Parter klagede over, at den blev yderst slet overholdt; bl. a. plyndrede hamburgske Skibe paa Vesterhavsøerne ud for Ribe, og Kong Erik tog i 1420 Fehmarn tilbage og gav Øen til Pris for Plyndring og Mordbrand. Det hedder herom i den svenske Rimkrønike:

> Kongen lod dem af Kirken tage,
> hver en Trevl af dem drage,
> og siden af Kirkegaarden drive;
> de, uden (udenfor) vare, lode dem ej leve,
> de stunge dem gennem med deres Spjud
> og kasted dem over Kirkegaarden ud;
> de, uden stode, hugge og stunge,
> at dem faldt ud baade Lever og Lunge,
> — — end lod han der mere gøre,
> Kvinder og Børn alt deden (derfra) føre,
> Kvinder og Møer vorde der skændt,
> Gud forbarme sig over den umilde Hævn.

Næste Aar traadte Voldgiftsmænd ganske vist sammen, men kunde ikke enes om nogen Dom; og samtidig gik det jævnt tilbage for Kongens Sag i Sønderjylland. For det første døde den dansksindede Slesvigbisp Hans Skondelev, der lige siden Valdemar Atterdags Tid havde været Kronen en tro Støtte, og efterfulgtes af en Holstener. Dernæst

Lodbøsse fra Vedelspang. Tøjhusmuseet.

faldt baade Slesvig By og Tønder Slot atter i Holstenernes Hænder, uden at man kender de nærmere Omstændigheder derved; det hænger rimeligvis sammen med, at Stemningen i *Hansestæderne* begyndte at vende sig mod Kongen, der havde skuffet deres Forventning om Handelsbegunstigelser; Eriks Iver for at fremme det indenlandske Handelsliv forligtes nemlig kun daarligt med Hansestædernes Privilegier. Kongens Pengetrang førte ham desuden til at forringe *Mønten* stærkt, hvad der yderligere opæggede Købmændene imod ham. Hamburg, der stadig havde støttet Holstenerne, laa i aaben Fejde med Erik, og 1422 tog de vendiske Stæder det udæskende Skridt at forbyde al Handel paa de nordiske Riger. I Sønderjylland faldt Claus Lembek den Yngre fra Kongen, og denne søgte forgæves at indtage hans faste Borg Tørning ved Haderslev.

Nu spillede imidlertid de storpolitiske Forhold ind med og vendte tilsyneladende atter Situationen til Gunst for Erik. Dennes Fætter, Kejser Sigismund, var blevet indviklet i en faretruende Kamp med *Hussitterne i Böhmen;* det čechiske Folk kæmpede paa een Gang for sin religiøse og sin nationale Uafhængighed og drev alle de kejserlige Hære paa Flugt. Under disse Omstændigheder maatte Sigismund bede de tyske Fyrster om Hjælp mod de böhmiske Kættere, og paa en Rigsdag i Nürnberg 1422 enedes man om et fælles Korstog mod dem. For at virke herfor i Nordtyskland sendte Sigismund Hertug *Rumpold* af Schlesien herop, og denne fik i Lübeck atter vendt Stemningen til Gunst for Kong Erik; han afværgede et holstensk Angreb paa Flensborg, og i Januar 1423 lykkedes det ham endog at mægle et Forlig mellem Kongen og Holstenerne; han blev selv taget til Voldgiftsmand, men forbeholdt sig dog at appellere Sagen til Kejserens Dom. Endvidere sluttede Erik nu et formeligt Forbund med de vendiske Stæder, der saaledes endnu en Gang med det gode søgte at afvinde Kongen de ønskede Indrømmelser.

Rumpold døde allerede 1423 under sit Ophold i Danmark; men *Kejseren* paatog sig nu selv at afsige Dommen uden at ænse den holstenske Paastand, at han kun i Fællig med Kurfyrsterne var berettiget

hertil. I August 1423 drog *Erik udenlands* efter at have overdraget Dronning Filippa Rigernes Styrelse og sluttede i Pommern Forbund med sine Frænder, Landets Hertuger, og med den tyske Orden; ved Nytaarstid 1424 drog han gennem Polen til Ungarn og traf Kejseren i Ofen. I Fællesskab overværede de to Fætre den polske Dronnings Kroning og traf Aftaler om enig Optræden mod Kurfyrsterne, særlig mod Sigismunds Fjende, Markgreve Frederik af Brandenburg; samtidig sendte Kejseren to Jurister til Danmark for at skaffe sig Oplysninger i det sønderjyske Spørgsmaal. Holstenerne søgte nærmest at lægge dem Hindringer i Vejen, men fra Danmark indhentede de al fornøden Underretning og vendte i Juni tilbage til Kejserhoffet. Alt var nu rede til den store Proces om *Hertugdømmets statsretslige Stilling.*

To Opfattelser stod her skarpt imod hinanden. Holstenerne paastod, at Sønderjylland var et ældgammelt Hertugdømme, liggende i Tyskland paa Grænsen mod Danmark; som deres ældste Adkomstbrev til Landet pegede de paa Forleningsbrevet til Gerhard den Store af 1326, men fortav ganske vist, at denne Forlening ved Valdemars Nedlæggelse af den danske Krone 1330 og Genindtræden i sin gamle Stilling som sønderjysk Hertug atter var bortfalden. Med større Grund beraabte de sig paa den yngre Gerhards Forlening med Hertugdømmet i Nyborg 1386 og i Assens 1396. Medens det ikke var vanskeligt for de Danske at godtgøre, at Sønderjylland var gammelt dansk Land og intet havde med Tyskland at skaffe, faldt det sværere at slippe fra disse to sidste Forleninger, og fra dansk Side havde man endnu i 1413 ikke udtrykkeligt benægtet disse, men kun gjort gældende, at Hertugerne ved at bære Avindskjold mod deres Lensherre havde deres Len forbrudt.

Fra den danske Krones Side var man imidlertid i de følgende Aar naaet til en helt ny Opfattelse af Sagen. Man hævdede nu, at det europæiske Lensvæsen (Feudalvæsen) overhovedet ikke eksisterede, hvor dansk Ret gjaldt: de danske Adelsmænd var Selvejere, og en Lensmand betød paa dansk kun en Embedsmand, der ved kongelig Naade havde faaet et Slot med tilliggende Omraade at bestyre, allerhøjst paa Livstid; arvelige Len kendtes overhovedet ikke. Disse Paastande bekræftedes ved Tingsvidner fra Landstingene i Rigets forskellige Dele, og det fremhævedes, at Holstenernes Magt i Sønderjylland kun skrev sig fra deres voldelige Erobring af Landet efter Valdemar Atterdags Død.

Dette sidste var jo rigtigt nok som Oplysning om de faktiske Forhold, og de holstenske Paastande om Forleningerne 1386 og 1396 fældedes jo tilsyneladende aldeles ved de fra dansk Side fremsatte Beviser for, at et Lensvæsen i europæisk Forstand ikke fandtes og aldrig

havde eksisteret i Danmark. Saa lige til laa Sagen dog ikke. Ganske vist havde Landstingene i al Almindelighed fuldstændig Ret i deres Paastand om, at Feudalvæsenet var ukendt i Danmark; men denne Regel kunde netop ikke siges at have haft absolut Gyldighed for Fyrstelenene, af hvilke nu kun Sønderjylland stod tilbage (efter Nørrehallands Generhvervelse under Valdemar Atterdag). Selv om man fra dansk Side havde let ved at godtgøre Landets gamle Danskhed ved at henvise til det over hele Sønderjylland (Nordfrisland fraregnet) talte danske Sprog og til, at Jyske Lov var gældende Ret i Hertugdømmet, kom man dog ved Anvendelsen af den i og for sig rigtige Sætning om Lensvæsenets Udanskhed paa dette specielle Spørgsmaal noget for let uden om den Kendsgerning, at de holstenske Grever virkelig i 1386 og i 1396 havde faaet Landet til Len af den danske Krone. At denne Forlening var en Følge af Erobringen og kun var sket nødtvungent fra Kronens Side, var uomtvisteligt; hvor meget dette vejede i juridisk Henseende, var et andet Spørgsmaal, som man imidlertid som Følge af de danske Paastande var afskaaret fra at komme ind paa.

Saaledes som Sagen var tilrettelagt fra dansk Side, maatte imidlertid Argumenterne for, at Sønderjylland slet ikke var noget Len i europæisk Forstand, synes fuldstændig afgørende, og den *Dom, som Sigismund fældede* i Ofen den 28. Juni 1424, gav da ogsaa Erik hel og fuld Ret i alle hans Paastande og tilkendte ham og den danske Krone Hertugdømmet Sønderjylland »med direkte og brugeligt Herredømmes Ret,« medens Holstenernes Paastand om at have Landet til Len blev kendt aldeles død og magtesløs.

Glad og lykkelig over denne afgørende Dom af den højeste verdslige Instans (de gamle Forestillinger om Kejseren som Verdens øverste Hersker var jo endnu ikke gaaet helt Glemme, skønt de kun daarligt svarede til de virkelige Magtforhold) tiltraadte Erik som synligt Bevis paa sin Taknemmelighed mod Forsynet en *Pilgrimsrejse* til det hellige Land. De holstenske Grever søgte at appellere Dommen til Paven, men Tiderne var ikke længere de samme som for to Aarhundreder siden, og paa Kejserens indtrængende Forestillinger gav Paven Afkald paa at dømme i Sagen. I Foraaret 1425 vendte Erik atter hjem til Norden efter henved to Aars Fravær.

I den *indre Styrelse* af Rigerne afveg Erik ikke stærkt fra sin Fostermoders Politik, selv om han savnede hendes Smidighed og Menneskekundskab. Drost- og Marskembederne forblev fremdeles ubesatte; han hjalp sig som Margrethe med Hofembedsmænd, blandt hvilke

dog Hofmesteren begyndte at hæve sig til større Værdighed end de andre; hans Stilling beklædtes en Tid lang af den ovennævnte Erik Krummedige. Rigsmøder afholdtes, om end ikke særdeles hyppigt; Kongen synes ogsaa oftere at have raadspurgt *Rigsraadet* — et Navn, der fra hans Tid begynder at gøre sig gældende. Nogen Forkærlighed for udenlandske Embedsmænd og Raadgivere som hos Valdemar Atterdag og til Dels hos Margrethe spores ikke hos Erik; han synes i Modsætning til disse at have næret fuld Tillid til den danske Adel, der ogsaa i det hele loyalt støttede Kongens Politik; om nogen Art Forbindelse mellem den og Holstenerne eller andre af Landets Fjender er der ikke Tale, og Adelen føler sig udpræget som Rigsstand og som arvelig privilegeret Stand; ved et af Kongen udstedt Adelsbrev kunde dog nye Personer optages i Standen. Erik indstiftede ogsaa en dansk Ridderorden, hvorom dog intet nærmere vides.

De store Godshandeler og Mageskifter fra Dronning Margrethes Tid ophører nu; dog stod Erik stejlt paa Regelen om, at ingen skattepligtig Jord maatte gaa over i de privilegerede Stænders Eje. Over for *Bisperne* stillede Erik sig adskilligt køligere end Margrethe, og da den gamle Roskildebisp Peder Lodehat døde 1416, lagde Kongen Haand paa *København* og fik i 1417 Byen tilkendt Kronen ved en Nævnskendelse. Dette var Begyndelsen til, at København blev Rigets *Hovedstad* og Kongens Residensstad; en saadan havde hidtil ikke eksisteret, idet Kongen havde rejst rundt i Riget og skiftevis opholdt sig paa de kongelige Slotte eller Gaarde rundt i Landet. Dette hørte vel ikke op med et Slag, men Eriks Erhvervelse af Byen var dog Indledningen til en ny Epoke i dens Historie, ikke mindst fordi Kongens Kancelli, der hidtil havde ført samme omflakkende Tilværelse, fra nu af knyttedes mere og mere fast til denne By. Det lededes, som ovenfor nævnt, af *Kongens Kansler*, der i sit Værge havde hans Sekret, det mindre Segl med de tre Kroner; dette brugtes til Udfærdigelse af de allerfleste Breve; kun ved særlig vigtige Akter anvendtes det store Rigssegl, der forvaredes af Roskildebispen som Rigskansler eller *øverste Kansler*. Domssagerne sorterede som hidtil under en særskilt *Rettertingskansler*.

Erik sørgede ligesom sine Forgængere for at holde sig paa venskabelig Fod med Pavestolen og bevarede saaledes Kronens Indflydelse paa de store kirkelige Embeders Besættelse; en god Støtte fandt han i alle Maader hos den i 1418 udvalgte Ærkebisp *Peder Lykke*. Slet saa udpræget en *kirkelig Holdning* som Margrethe indtog Erik dog ikke, ligesom han ikke fortsatte hendes Gavmildhed mod Kirker og Klostre i samme Omfang, selv om han og hans Dronning interesserede sig varmt for Birgittinerordenen og 1418 oprettede et Datterkloster i Ma-

Klosterkirken i Maribo.

ribo, som fik Munke fra Vadstena. Ogsaa andre ny Ordener vandt under Eriks Beskærmelse Indpas i Landet; den strenge Kartheuserorden, som Ærkebisp Eskil i sin Tid havde gjort et mislykket Forsøg paa at indføre i Landet, søgte Erik at skaffe et Kloster i Jylland, hvis Gods dog snart efter henlagdes under det nyoprettede Birgittinerkloster i Mariager, og for Karmelitterne grundlagde han i Købstæderne flere Klostre, af hvilke Mariaklostret i Helsingør vandt sig størst Navn. Han grundlagde ogsaa flere Graabrødreklostre, bl. a. i Malmø og Helsingør, og begunstigede i høj Grad Franciskanerklostret i Flensborg som Modvægt mod Cistercienserklostret i Ryd, hvor det var lykkedes Holstenerne at fortrænge det tidligere saa udprægede danske Sindelag. — At Erik var interesseret i kirkeligt Aandsliv, ses ogsaa af de Planer, han nærede om at oprette et Universitet; han fik ogsaa i 1419 pavelig Tilladelse, men med den Indskrænkning, at der ikke maatte doceres Teologi; den for Paven saa besværlige Konciliebevægelse i Datiden havde især sine Arnesteder ved Universiteterne, og Paven ønskede ikke at oprette et nyt Tilhold for denne kirkelige Opposition. Men hermed bortfaldt ganske vist for Erik Bevillingens Værdi, og Sagen henlagdes atter. — En anden Interesse, der spores hos Erik, nemlig for Opdagelsesrejser og forbedret Kartografi, hænger sikkert sammen med hans i det følgende omtalte Iver for at ophjælpe Handelslivet.

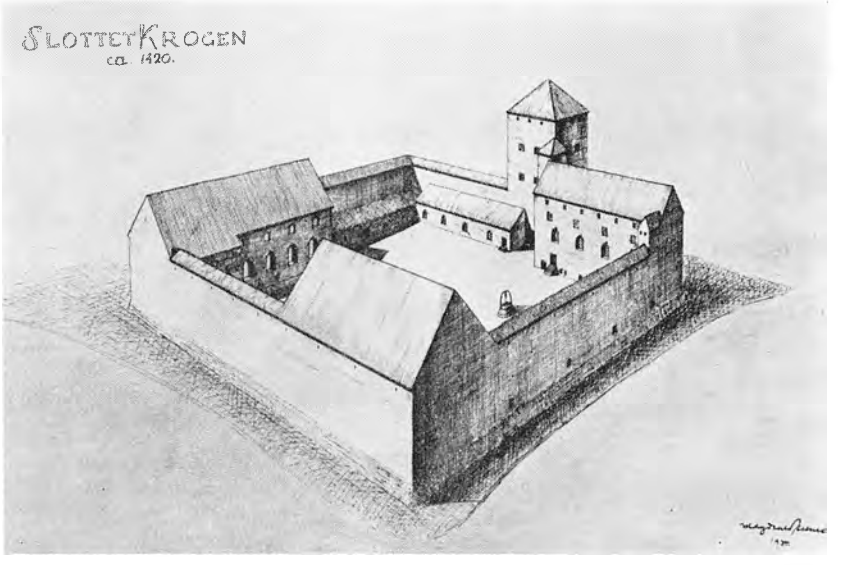

Rekonstruktion af Krogen paa Erik af Pommerns Tid. Udført af Arkitekt Magdahl-Nielsen paa Grundlag af det ved Kronborgs Restaurering fundne middelalderlige Murværk.

Ejendommelig for Erik er hans Iver for at fremme *den indenlandske Handel*, idet han kraftigt støtter Købstadnæringen, der jo nu under de rolige indre Forhold havde langt bedre Kaar end tidligere. Endnu var den *skaanske Sild* Hovedeksportartiklen, men ved denne Tid begynder ogsaa *det danske Hornkvæg* at fremtræde som en vigtig Udførselsvare, og Handelen med dette kom sikkert i langt højere Grad end Sildehandelen de indenlandske Købstæder til gode. Medens den ældre Købstadlovgivning i det hele var selvgroet, idet Borgerne blot havde søgt Kongens Stadfæstelse paa den af dem selv vedtagne Stadsret, tager Erik Initiativet til en fælles kongelig Lovgivning for Købstæderne, og i 1422 udstedte han efter Forhandling med Prælater og Ridderskab samt Købstadmænd af Sjælland en for denne Ø gældende Forordning, hvorved der sikredes Købstæderne Eneret til Handel, medens »Landkøb« strengt forbødes; Bønderne skulde bringe deres Varer til Torvs; paa Torvedage skulde et Tegn stikkes ud, og saa længe det stod (dog ikke længere end til Klokken 10), maatte kun Borgerne handle; efter denne Frist kunde ogsaa »Gæsterne« (de fremmede Købmænd) købslaa om Varerne, dog ikke stykkevis, men kun i større Partier. Fra Eriks Tid fremtræder ogsaa Haandværkerorganisationerne med større Selvstændighed, om de end i social Henseende var lavere stillede end Købmændene, idet ingen Haandværker kunde blive

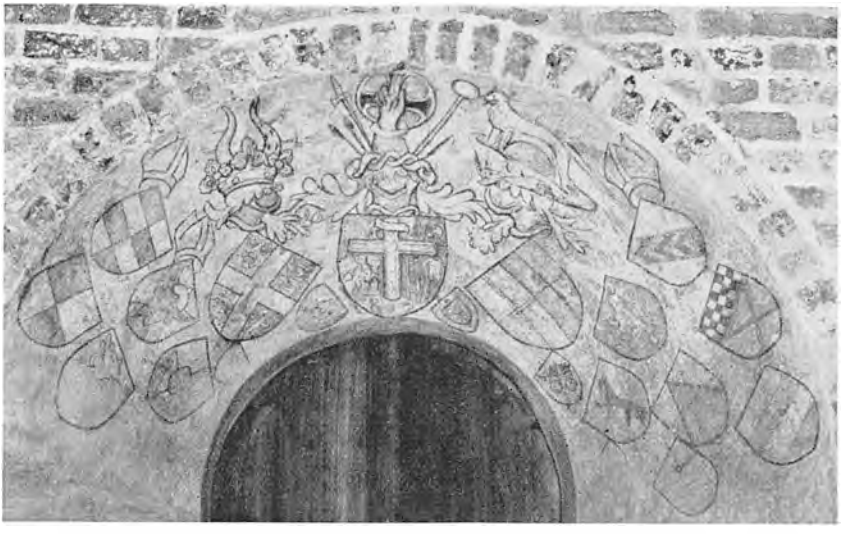

Skjoldefrise fra Erik af Pommerns Krogen, malet ca. 1425. De tre midterste Vaaben er et »Christi Vaaben«, d. v. s. en Sammenstilling af Lidelsesredskaberne, flankeret af Kongens og Dronningens Vaaben. De øvrige Vaaben tilhører danske og svenske gejstlige og verdslige Rigsraader.

Borgmester eller Raadmand. Disse valgtes af Byens Borgere (Købmændene) og havde betydelig Magtfylde, saa at selv Kongens Foged i Byerne knap kunde maale sig med dem.

For Handelslivet ved *Øresund* drog Erik ganske særligt Omsorg. Hans Erhvervelse af København og Byens Opblomstring under hans Styre er allerede omtalt; ved Helsingør anlagde han en ny Kongeborg ude paa Pynten *(Ørekrog)* og gav Staden ny Privilegier, der lagde Grunden til dens stærke Opkomst; mellem Helsingborg og Malmø, ved det gamle Landøre, anlagde han en ny Købstad, som fik Navnet Landskrone. Ogsaa Malmø gav han betydelige Privilegier og sørgede for Byens Befæstning; af særlig Naade fik Staden Ret til i sit Vaaben at føre det kronede Grifhoved (mindende om den pommerske Grif), som den Dag i Dag er Byens Mærke. — Om Kongen med alt dette har vundet Yndest i Byerne, er en anden Sag; hans kostbare Krige med de mange Flaadeudrustninger maatte tynge Købstæderne særlig haardt, og den daarlige Mønt, han lod præge for at øge Kronens Indtægter, maatte skade dem meget i Handel og Vandel.

Eriks Politik over for *Hansestæderne* var præget af hans Ønske om at ophjælpe de indenlandske Købstæders Handel, hvad der maatte gaa ud over de hanseatiske Privilegiers Overholdelse. Hanseaternes idelige Klager herover fandt ikke naadigt Øre hos ham. Klogt var det næppe af ham at stille sig saa afvisende over for Hansestædernes

Kong Eriks Vaabenbrev til »Borgmestre, Raad og ganske Menighed i Malmø«, udstedt den 23. April 1437.

Ønsker og Kæremaal, samtidig med at han ivrigt arbejdede paa at slutte et storpolitisk Forbund med dem mod Holstenerne; her som paa andre Punkter viste Erik en Halsstarrighed, der stod i stærk Modsætning til Margrethes Smidighed. Kongens Standpunkt over for Hanseaterne fremgaar især af en stor Tale, som han holdt under et Forhandlingsmøde med dem i København 1423; han paaviste i denne, hvor fuldstændigt deres Privilegier stred mod Rigets Indbyggeres og da særlig de indenlandske Købmænds Tarv; disse kunde slet ikke drive deres Næring, naar de fremmede Købmænd havde Forkøbsret, og deres Krav om egen Jurisdiktion paa Skaanemarkedet stred mod Rigets Ret. Han gjorde ogsaa gældende, at Toldafgifterne var urimelig smaa, og hans Raader gav Hanseaterne Valget mellem tre Kaar; enten skulde Vragretten deles halvt mellem Kronen og Vragets Ejer, eller Tolden ved Skaanemarkedet forhøjes, eller ogsaa skulde hvert fremmed Skib, der sejlede gennem Øresund, stryge Flag og udrede en Afgift. Saaledes fremsættes for første Gang Tanken om *Øresundstolden*,

som hvert Skib skulde udrede for at faa Ret til at sejle igennem dette danske Farvand, og selv om Tanken ikke virkeliggjordes ved denne Lejlighed, tabte Kongen den ikke af Syne; det skulde ikke vare mange Aar, før Erik gjorde Alvor af denne Afgift, der i Aarhundreder skulde skaffe den danske Krone saa anselig en Indtægt. Planen er et tydeligt Vidnesbyrd om den Magtfylde, det danske Kongedømme havde naaet, og ikke mindre om, at Erik i høj Grad var sig denne Magtfylde bevidst.

Paa eet Punkt lykkedes det dog ikke Erik at sætte sin Vilje igennem; det var med Hensyn til *Valg* af hans *Efterfølger.* Havde han faaet Børn i sit Ægteskab med Filippa, vilde deres Arveret til Tronen sikkert ikke være blevet bestridt; men da hans Ægteskab forblev barnløst, søgte han at faa sin Fætter Bugislav af Pommern anerkendt som sin Efterfølger. Bugislav optraadte næsten til Stadighed i Kongens Følge, og Erik søgte, næppe uden Raadets Samtykke, at faa det ordnet saaledes, at Slottene efter hans Død skulde holdes til Bugislavs Haand; men om nogen officiel Anerkendelse af ham som Tronfølger blev der aldrig Tale.

9. Eriks Sejr over Hansestæderne og Nederlag over for Holstenerne.

Efter sin Hjemkomst genoptog Erik de storpolitiske Planer i Fællig med Sigismund *at fejde mod Kurfyrst Frederik af Brandenburg* og *de holstenske Grever.* Men det viste sig snart, at han aldeles havde forregnet sig, naar han havde stolet paa Hanseaternes Hjælp mod disse Fjender. Hans Frænder, de pommerske Hertuger, fordrev ganske vist endnu samme Aar Kurfyrsten fra Brandenburg; men allerede Aaret efter lykkedes det dennes Søn at tage deres Erobringer tilbage, og et Tog, som Erik i 1426 foretog imod Slesvig By, var ledsaget af samme Uheld, som i Reglen fulgte hans krigerske Foretagender i disse Egne. Ogsaa Fehmarn generobredes af Holstenerne, og de vendiske Stæder, der var yderst misfornøjede med Kongens Politik imod dem, benyttede nu Lejligheden til et afgørende Brud. Det var deres Plan, som i Valdemar Atterdags Tid, at sikre sig Magten i Sundet for saaledes at kunne diktere Freden.

I April 1427 løb en stor hanseatisk Flaade ud og gjorde Strandhugst paa de danske Kyster; i Maj sejlede den til Flensborg for at støtte et holstensk Angreb paa denne de Danskes Hovedfæstning i Hertugdømmet; men Byen forsvaredes djærvt af den jyske Ridder Morten Jenssøn Gyrsting, og under et mislykket Stormløb den 29. Maj faldt den unge holstenske Hertug Henrik i Spidsen for sine Folk, hvorefter Be-

lejringen blev hævet. I Mellemtiden havde Kongen faaet en anselig Flaade samlet og spærrede Øresund for de preussiske og hollandske Handelsflaader; den hanseatiske Flaade løb da under Anførsel af den lübske Borgmester *Tidemand Sten* atter ind i Sundet og traf den danske Flaade uden for København. Om den paafølgende Kamp melder den svenske Rimkrønike:

De Stæder sanke sammen sin Skare,
i Øresund monne de fare;
Kongens Magt monne dem saa møde,
det kunde de Stæder lidet bøde.
De sloge dem af saa meget Folk
og finge saa mangen Kogge og Holk,*)
de Stæder finge stor Skade da,
en saadan monne de aldrig faa.

Kampen faldt saaledes yderst uheldigt ud for Hanseaterne, selv om enkelte af de lübske Skibe kæmpede godt og bl. a. erobrede det danske Flag, der endnu findes i Mariakirken i Lübeck; Hr. Tidemand Sten flygtede, og Erik bemægtigede sig hele den nederlandske Handelsflaade, der kort efter kom sejlende. I Hansestæderne rørte det misfornøjede Demokrati atter paa sig, og flere af de uheldige Admiraler og Politikere maatte bøde med Livet eller med Fængsel for deres Nederlag i Sundet; man frygtede endog et dansk Angreb, som dog ikke indtraf; men Kongen var Herre i Østersøen.

Hanseaterne havde dog ikke opgivet Haabet om at vinde Magten ved Øresund, og den 5. April 1428 sejlede en ny stor Orlogsflaade derop og aabnede *Angrebet paa København.* Den kunde dog hverken indtage Byen eller Borgen og maatte nøjes med at sænke en Del Skibe i Indløbet til Havnen. Den 8. Juni fornyedes Angrebet, der for en stor Del formede sig som en Artillerikamp, den første i Norden i sin Art; det lykkedes atter Hanseaterne at sænke en Del Fartøjer i Havnegabet, og paa Hjemvejen hærgedes Bornholm grundigt. Spærringen var dog ikke fyldestgørende; i Juli kunde Erik atter løbe ud med sin Flaade, og efter at have trukket Forstærkning til sig fra Sverige var han Resten af Aaret Herre til Søs. Resultatet af Kampen var, at Kongen nu indførte den *Øresundstold,* som allerede i 1423 havde været paa Tale, og saaledes satte Seglet paa Hanseaternes Nederlag over for det nordiske Kongedømme; de preussiske, engelske og hollandske Skibe udredte gerne Tolden for at faa et Forspring for deres Handelskonkurrenter i de vendiske Stæder.

Imidlertid gjordes der fra forskellige Sider i og uden for Hanseforbundet flere Forsøg paa Mægling; men Erik holdt sig stiv og vilde

*) større og mindre Krigsskibe.

Dansk Skibsflag erobret i Slaget i Øresund 1427. I Mariekirken i Lübeck.

Efter Akvarel af Magnus Petersen i Nationalmuseet.

ikke slaa det ringeste af paa sit Standpunkt hverken over for Hanseater eller Holstenerne. Det skulde dog snart vise sig, at Kongen ikke var i Stand til at forfølge sin Sejr eller blot til i Længden at holde Holstenerne Stangen i Sønderjylland. I 1429 løb en dansk Flaade ganske vist ind til Stralsund og beskød Byen, men led en Del Tab paa Hjemvejen; tyske Sørøvere plyndrede Bergen. Hanseaterne havde ingen Flaade ude, men støttede Holstenerne med Hjælpetropper, hvorved disse havde god Fremgang; allerede 1428 var Aabenraa med Brunlund Slot faldet i deres Hænder, og dermed var Flensborgs Forbindelse nordpaa saa godt som afskaaret. I 1430 gjorde Erik Krummedige et forgæves Forsøg paa at fratage Holstenerne Als, og i 1431 slog endelig *Flensborgs Skæbnetime*. Palmesøndag den 25. Marts, medens Borgerskabet samledes i Kirkerne, aabnede nogle holstensksindede Borgere Byportene, og Byen blev taget ved Overrumpling; men den faste Borg paa Mariebjerg stod endnu tilbage. Den ovennævnte Ridder Morten Jenssøn Gyrsting værgede sig djærvt mod Overmagten, og i Maj lykkedes det Erik Krummedige at naa ind til Borgen med 14 Proviantskibe; men dette var det sidste Lysglimt, der ikke gentog sig tiere, idet Holstenerne og Hanseaterne nu gennemførte en fuldstændig Indeslutning af Borgen og slog Kongens Undsætningshær i flere mindre Træfninger til Lands. Der opstod da snart Dyrtid paa Levnedsmidler inden for Murene, og da alt var opspist, som paa nogen Maade kunde tjene til Føde, overgav Besætningen Borgen mod fri Afmarch (7. September). Hermed var Eriks mangeaarige Kamp om Sønderjylland i Virkeligheden endt, thi Holstenerne sad nu inde med hele Hertugdømmet undtagen Haderslev og Omegn.

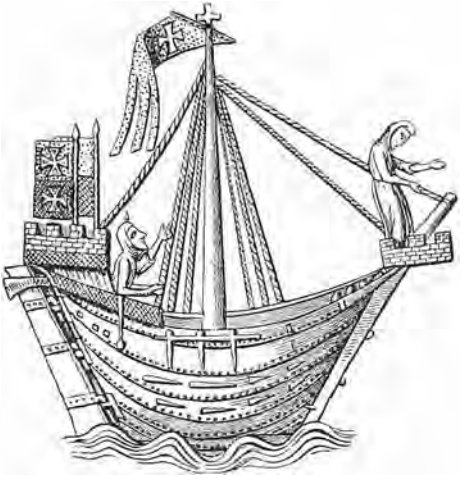

Hanseatisk Kogge. Fra Staden Elbings Segl. Efter »Aarb. f. nord. Oldkyndighed«. 1882.

Nu traadte atter mæglende Kræfter i Virksomhed; denne Gang var det den preussiske Stormester, der paa Kejser Sigismunds Opfordring tog Initiativet. Efter mange besværlige Forhandlinger kom det endelig til et *Fredsmøde i Horsens* 1432, og her vedtoges omsider i August en Stilstand paa fem Aar. Hvis Parterne i Løbet af denne Tid ikke kunde

enes, skulde Kongens og Hanseaternes Mellemværende paadømmes ved Voldgift; over for Holstenerne var der derimod ikke Tale om noget saadant, og Stilstanden betød da, at Sønderjylland laa fast i de holstenske Herrers Hænder. Det var et sørgeligt Udbytte af Eriks udholdende Kamp mod disse, og det kunde synes ubegribeligt, at den mægtige Konge over de tre nordiske Riger kom til kort over for de smaa holstenske Fyrster. Men Partiet var til syvende og sidst ikke saa ulige; Holstenerne havde deres Styrke lige ved Haanden og støttedes af mange nordtyske Riddere, der gerne flokkedes om deres Fane, naar der var Bytte at vinde; alene i et enkelt Felttog røvedes 30 000 Stykker Kvæg i Jylland. Kongen kunde nok ved enkelte Lejligheder samle en stor Hær, men han maatte hente sit Mandskab fra vidtstrakte Lande og havde ofte ondt ved at skaffe Levnedsmidler til det, og naar Felttoget var omme og den store Hær opløst, gik gerne det vundne atter tabt. Desuden spores et begyndende Misnøje med hans lange og kostbare Krige ikke alene i Sverige, der var uden direkte Interesse i deres Formaal, men ogsaa i Danmark selv; i 1428 traadte Kongen saaledes frem paa Sjællands Landsting og spurgte, hvilken Straf Rømningsmænd fik efter Landsloven — et Spørgsmaal, der sikkert havde sin bestemte Aarsag. En vis Betydning havde det ogsaa, at de holstenske Grever tilhørte en Slægt af øvede og dygtige Krigere, medens det samme næppe kunde siges om Kong Erik personlig.

Stærkere stod Kongen over for Hansestæderne, der havde set deres store Planer om Herredømme over Øresund lide ynkeligt Skibbrud; men det skulde snart vise sig, at Eriks langvarige Krige havde skabt saa stort et Misnøje i Sverige, at Jordbunden i dette Land var yderst gunstig for et Forsøg paa Løsrivelse fra Unionen, og her fik da Hanseaterne en ny og kærkommen Lejlighed til at fiske i rørt Vande.

10. Oprør i Sverige. Eriks Afsættelse.

I *Sverige* og *Norge* havde Erik i det hele fulgt samme Styresæt som Margrethe, om end i noget afdæmpet Form; de store Godsreduktioner i Sverige indstilledes, men Landet styredes mest ved danske (og tyske) Fogeder, der dog gennemgaaende ikke synes at have haft saa haard en Haand som mange af Margrethes Ombudsmænd, ligesom de ogsaa for en stor Del traadte i venskabelig Forbindelse med Sveriges indfødte Adel. Uheldigt maatte det dog virke, at Erik kun sjældent besøgte de andre Riger; til Norge kom han overhovedet ikke som Enekonge, og til Sverige kun paa faa og korte Besøg. Derimod sendte han ikke saa sjældent sin Dronning op til Sverige, og under et af disse Besøg døde

hun 1430 i Vadstena Kloster. De to Riger styredes da fra Danmark i om muligt endnu højere Grad end under Margrethe, og navnlig var hele Udenrigspolitikken anlagt ud fra dansk Synspunkt; det var jo kun

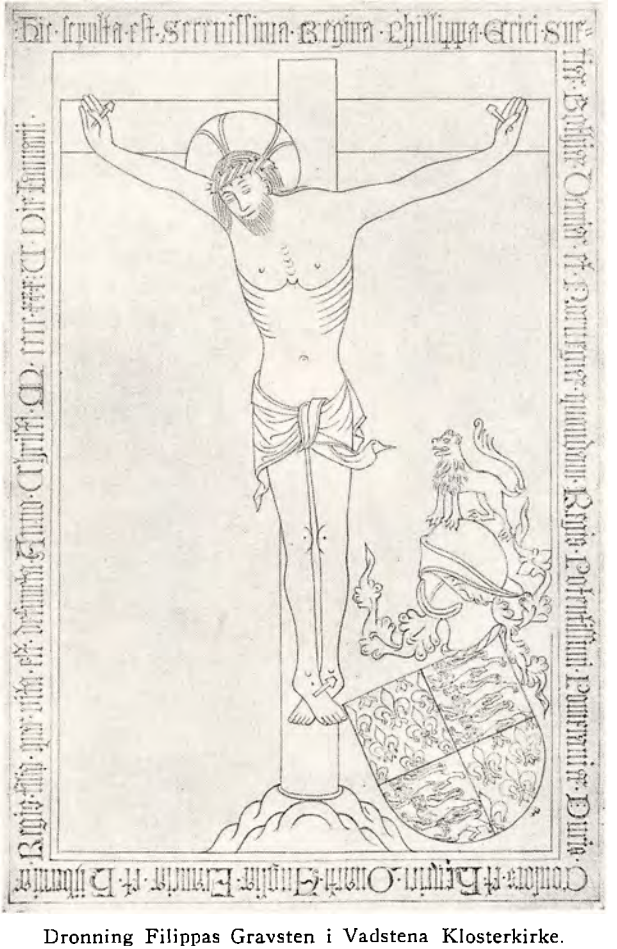

Dronning Filippas Gravsten i Vadstena Klosterkirke.
Efter Tegning af Erik Schiødte. Nationalmuseet.

i Danmark, at alvorlige Konflikter med Naboerne truede. Selv om svenske Raader ikke sjældent gæstede Danmark, og selv om Erik ikke med Forsæt tilsidesatte de andre Rigers Tarv, maatte det dog i Længden sætte ondt Blod, at vigtige Sager idelig afgjordes i Danmark og ud fra danske Synspunkter. Det hjalp ikke meget, at Erik ivrigt understøttede Birgittinerordenen og overalt søgte at sætte Skranker for Fogedernes Vilkaarlighed; Folket var dog lige misfornøjet med de

tunge Byrder, som Eriks uendelige Krige medførte. I Norge hører man vel ikke stort herom, men i Sverige saa meget des mere.

Utilfredsheden med det danske Styre i Sverige kom først til Orde hos de høje kirkelige Embedsmænd, under Paavirkning af *Konstanz-* og *Baselkonciliernes* Opposition mod Pavemagten og dennes Forbund med Landsfyrsterne. Mod den danskfødte Ærkebiskop i Uppsala var allerede i 1419 rejst saa stærk en Modstand, at Kong Erik maatte forflytte ham til Island og udnævne en svensk Birgittiner Jens Haakonsøn i hans Sted. Efter dennes Død 1432 valgte Kapitlet sin Domprovst Oluf Larssøn til Ærkebisp uden at spørge om Kongens Samtykke; herover blev Erik alvorligt vred og indsatte en dansk Mand Arnold Klemitsøn til Ærkebisp; om ham hedder det meget drastisk i den svenske Rimkrønike:

Jens Eriksøn. Relief paa Korstolene i Västerås Domkirke.

> Argere Bove var da ej Præst,
> som hans Levned beviste mest,
> Skørlevned han øved,
> Dobbel og Drik han prøved.

Han døde dog efter et halvt Aars Forløb, og hans af Erik indsatte Efterfølger maatte snart vige for den Opstand, der udbrød 1434.

Dennes Arnested var det afsides liggende og fattige Landskab *Dalarne*, hvor Almuens Uafhængighedsfølelse over for Konge og Stormænd havde holdt sig endnu mere udpræget end i Sveriges centrale Dele, og hvor den gamle Bondefrihed snarest havde vundet ny Styrke ved den Bjergværksnæring, som i den sidste Tid var opblomstret her. Til en indvandret tysk Bjergmandsslægt hørte Væbneren *Engelbrekt Engelbrektsøn*, der fra Dalarne gjorde sig til Tolk for Almuens Frihedsønsker og Kæremaal over Kongens Foged *Jens Eriksøn* i Västerås. Engelbrekt rejste personlig over til Kong Erik med Almuens Klager over Fogeden, der udmales meget kraftigt i den svenske Rimkrønike:

Han lod de Bønder i Røg ophænge,
saa svare lod han dem trænge;
deres Kvinder lod han dermed plage:
de spændtes for Hølæs, dem skulde de drage,
dem gjordes dermed saa stor Nød,
de fødte straks Børn som vare død.

Kongen henviste ham til det svenske Rigsraad; Raaderne skrev under Pres af Engelbrekts Almueopbud til Erik og anmodede ham om at afsætte Fogederne. Da Kongen afslog dette, brød *Opstanden* ved St. Hansdags Tider 1434 ud i lys Lue og bredte sig fra Dalarne til Västmanland og Uppland.

De kejste da til Høvedsmand
Engelbrekt Engelbrektsøn, den gode Mand,
og vorde da til Raade saa:
de vilde Mand af Huse gaa.

Overalt holdt Engelbrekt Brandtaler til Almuen om de gyldne Tider under den hellige Kong Erik, da der herskede Frihed og Retfærdighed, men ingen tyngende Skatter, og hans Ord fandt Genklang alle Vegne. Stockholm følte han sig ikke endnu stærk nok til at angribe og sluttede Stilstand med Høvedsmanden, Hans Krøpelin, indtil Mortensdag; derfra drog han videre til Örebro og Nyköping.

Imidlertid samlede de svenske Rigsraader sig i August i Vadstena for at træffe Forholdsregler mod dette Almueoprør. Men Engelbrekt lod dem ikke faa Tid dertil; han indfandt sig personlig i Vadstena og tvang ved Trusler Rigsraaderne til at bøje sig.

De sagde nej med en Hast,
han greb dem straks ved Halsen fast,
først da greb han Biskop Knud
og vilde hannem drage til Almuen ud — —
— — Engelbrekt lod skrive da
et Brev som lydde saa:
Kongen skulde til deres Tjeneste ej mere ty,
de vilde nyde deres Lov alt fri,
Mandskab og Tjeneste sagde de hannem op.

Tryg ved Raadets Tilslutning drog han videre paa sit Sejrstog, indtog Väster- og Östergötland og fik endog Halland i sin Magt; først ved Lagaaen, hvor den skaanske Væbning havde samlet sig, standsede han sin Fremrykning og vendte tilbage til Stockholm.

Da Erik fik Nys om den svenske Opstand, var han dybt inde i Forhandlinger med hanseatiske Udsendinge i Vordingborg. Disse førte dog ikke til noget, men Kongen var under disse Omstændig-

heder ikke i Stand til at sætte haardt imod haardt og indfandt sig om Høsten med en lille Styrke i Stockholm. Det svenske Rigsraad, der stadig ønskede at stække Engelbrekts Magt, fik her sat et *Forlig* igennem, gaaende ud paa, at alle Stridsspørgsmaal skulde afgøres til næste Aar af fire Voldgiftsmænd fra hvert af Rigerne. Som Modtræk mod dette Stormandsforlig sammenkaldte Engelbrekt kort efter Jul en svensk *Rigsdag i Arboga*, hvor han selv kaaredes til Rigets Høvedsmand (Rigsforstander),

Dalarnes Segl. 1435. Statens hist. Mus., Stockholm.

thi han var mandig og viis,
des (derfor) gave de hannem Pris,

hedder det i den svenske Rimkrønike. Dette vilde Raaderne dog ikke uden videre lade sig byde, og i Maj 1435 mødtes seks danske og seks svenske Rigsraader i *Halmstad*. Her udformedes da *Aristokratiets Unionsprogram*, der gik ud paa at beholde Erik som den retmæssige Konge, men lade ham forpligte sig til at holde Sveriges Indbyggere ved deres Lov og Privilegier og bl. a. besætte Drost- og Marskembederne, der hidtil havde staaet ledige, med indfødte svenske Mænd.

Under Indtrykket af, at de svenske Stormænd, naar alt kom til alt, dog støttede hans Kongedømme, lykkedes det Erik ved den endelige Fredsslutning med Hanseater og Holstenere i Vordingborg i Juli 1435 at sikre sig forholdsvis taalelige Vilkaar. Naturligvis maatte han lade Grev Adolf af Holsten beholde Sønderjylland, men forbeholdt dog den danske Krone alle dens Rettigheder; og Hanseaterne fik kun i al Almindelighed deres Privilegier stadfæstede, men ingen Skadeserstatning og intet Løfte om Sundtoldens Ophævelse.

Kongen havde nu noget friere Hænder over for det svenske Oprør og kom i Slutningen af August til Stockholm i Spidsen for en ret anselig Flaade. Imidlertid havde Engelbrekt paa en *Rigsdag i Uppsala* faaet vedtaget en Fortolkning af Halmstadaftalerne i svensk-demokratisk Aand, og det aristokratiske Parti, der i og for sig hverken sympatiserede med Folkerejsningen eller med Eriks hidtidige Styre, fik omsider i Oktober mæglet et Forlig, der i det hele fyldestgjorde de nationale svenske Krav. Bl. a. fik Sverige nu atter efter mange Aars Forløb egen Drost og egen Marsk; det sidste Embede

besattes med den unge Adelsmand *Karl Knutson* (Bonde); men Erik skal allerede ved Udnævnelsen have tiltalt ham haanende:

Marsken bad Kongen om Hjælp da,
at han det Embed oppe holde maa;
Kongen svarede ham saa brad:
»Jeg skal lære dig et Raad:
agt, du dine Fødder ej længer udstrækker
end som Skindfelden (Sengetæppet) rækker.«

Det viste sig snart, at Erik slet ikke forstod Stillingens Alvor; han overholdt ikke Forligets Bestemmelser, og det faldt ham ikke ind at rette sig efter Rigsraadet; det hedder derom i Rimkrøniken:

Selv da de Svenske til hannem ginge,
stakket Svar de der finge;
saa han monne dem svare:
Eders Jaherre vil jeg ej være.

Kongen drog snart efter atter tilbage til Danmark.

Efter Eriks Bortrejse fik Engelbrekt en ny Rigsdag indkaldt til *Arboga* lige efter Nytaar; her havde den store Almueforer helt Overvægten, og Rigsdagen krævede af Erik, at han inden en Maaned skulde have fyldestgjort alle Forligets Bestemmelser; i modsat Fald opsagde man ham Huldskab og Troskab. I Fællesskab drog nu Engelbrekt og Karl Knutson mod Stockholm, hvor det svenske Borgerskab mod de tyskfødte Borgmestres Ønsker aabnede Portene for dem. Raadet ønskede Karl Knutson valgt til Rigshøvedsmand, men turde ikke gennemføre dette mod Engelbrekts Ønske, og det kom da til et Forlig, hvorefter Marsken skulde blive i Stockholm, og Engelbrekt drage rundt i Riget og afsætte de tilbageværende danske Fogeder.

Atter fulgte Sveriges Bønder med ildfuld Hu Engelbrekts Banner. Han drog ned langs Østkysten, indtog Bleking og lejrede sig dernæst for Laholm. En anselig skaansk Styrke nærmede sig Rønne Aa, men Engelbrekt fik sluttet Stilstand med Skaaningerne og bemægtigede sig Laholm og Halmstad. Dernæst lejrede han sig for Borgen Axevalla, men begav sig snart efter paa Vej til Stockholm, hvor Rigsraadet havde sat ham Stævne. Syg og afkræftet søgte han undervejs Nattely paa en lille Holm i Mälaren, og her blev han den 9. April 1436 overfaldet og dræbt af Adelsmanden *Mogens Bengtsøn*, med hvis Fader han havde et privat Mellemværende. Saaledes faldt den store svenske Folkefører, det svenske Riges Nyskaber, for sine egne Landsmænds Haand; men hans Værk overlevede ham: St. Eriks Rigsbanner var rejst som den nationale Selvstændigheds og Uaf-

hængigheds Samlingsmærke, og Kalmarunionen var faldet til Jorden for aldrig mere at genopstaa i sin gamle Skikkelse.

Foreløbig var det dog det svenske Stormandsparti, der drog Fordel af Engelbrekts Drab, og Karl Knutson tog endog Drabsmanden under sit Værn. Rigsraadet frygtede de demokratiske Folkebevægelser og ønskede at bevare det udenlandske Kongedømme, fordi dette bød den bedste Basis for dets egen Magt; men selvfølgelig søgte det at sætte snævre Grænser for Kongens Indflydelse og stillede navnlig bestemte Krav om, at Riget kun maatte styres af svenske Ombudsmænd. Og det skulde snart vise sig, at dets aristokratiske Unionspolitik, der var saare forskellig fra Margrethes og Eriks kraftige Fælleskongedømme, fandt Genklang hos Stormændene i Danmark. Det svenske Rigsraad indledte ny Forhandlinger med Kong Erik og det danske Rigsraad, og disse førte til, at der aftaltes et *Møde i Kalmar,* hvor alle Stridsspørgsmaal skulde paakendes af det danske Rigsraad i Fællig med Udsendinge fra de vendiske Stæder. Saaledes henvendte Stormændene sig til Kongens bitre Fjender om Voldgift, og Erik sparedes end ikke for den Ydmygelse, at han paa Stædernes Forlangende først maatte opgive at kræve Sundtold af alle hanseatiske Skippere.

Det svenske Rigssegl med St. Eriks Billede. Statens hist. Mus., Stockholm.

I Slutningen af Juli 1436 traadte Mødet sammen i Kalmar, og der førtes her langvarige Forhandlinger om, hvad der skulde forstaas ved de »indenlandske« Mænd, som ifølge Sveriges Love havde Eneret til at forlenes med Slottene i Riget. Under Forhandlingerne fremdrog man fra svensk Side det gamle, af Margrethe henlagte Unionsbrev af 1397, som Erik maaske ikke engang kendte, og hvori der udtrykkeligt taltes om, at hvert Rige skulde styres efter sin egen Lov og Ret, ligesom i det hele de tre Rigers indbyrdes Ligestilling var stærkt betonet (sikkert i Modstrid med Margrethes Ønsker). Erik stred længe imod; men da han mærkede, at han ikke længere havde de danske Stormænd, hverken Rigsraadet eller den menige Adel, med sig, gav han omsider, skønt yderst uvillig, efter og gik ind paa det Forlig, som de danske Raader og de hanseatiske Sendemænd ønskede

at mægle. Dette sluttede sig helt igennem til den svenske Opfattelse, og det var kun en Formsag, naar de svenske Herrer ved den endelige Udsoning den 23. August knælede for Kongen og bad ham tage dem til Naade; i Virkeligheden var det Erik, som i alle Maader havde maattet ydmyge sig: han havde maattet tage imod alvorlige Tilrettevisninger af Rigsraadet for sit Styre baade i Sverige og i Danmark, og han drog bort fra dette ny Kalmarmøde som en slagen Mand, der havde set hele Grundlaget for sin Politik smuldre hen.

Led og ked af at styre Land og Rige drog Erik straks efter Kalmarmødet til *Gotland* og opslog sin Residens i det af ham selv opførte Visborg Slot for i de følgende tretten Aar kun at spille en Tilskuers Rolle. Saaledes undgik han at være Rigsraadernes »Jaherre« og vendte med en enkelt Undtagelse det døve Øre til alle Anmodninger om at komme tilbage og overtage Styret; det overlod han til de andre, »i Forventning om, at der vilde komme Tvedragt deraf«, som den lübske Krønike siger. Særligt over de danske Stormænds Svigten maa Erik have følt sig bitter; de fleste af de danske Rigsraaders Klager over hans slette Styre var i saglig Henseende kun svagt underbyggede, og det var i Virkeligheden en storpolitisk, ikke en saglig Modsætning, der kom til Orde i Rigsraadets Holdning: Adelen var ked af den kraftige og overlegne Kongemagt, som nu i tre Slægtled havde staaet for Styret i Danmark, og benyttede Eriks Nederlag i den ydre Politik over for Holsten og Sverige til at gennemføre et Systemskifte, som Kongen hverken kunde eller vilde gaa med til. En begavet Ordfører fandt Rigsraadet og Adelspartiet i *Hans Laksmand,* der i 1436 havde efterfulgt Peder Lykke paa Ærkesædet i Lund, og som tillige var en ivrig Talsmand for Kirkeforsamlingernes Opposition mod Pavemagten.

I Sverige gik Eriks Forventning om indbyrdes Splid mellem hans Modstandere snart i Opfyldelse: *Erik Puke* traadte i Spidsen for Almuens Oprørsbevægelse mod Stormændene, men han manglede Engelbrekts Myndighed og blev i det følgende Aar fanget og henrettet. I de svenske Forhold blandede Erik sig i øvrigt ikke; derimod indfandt han sig om Høsten 1437 i Danmark og gjorde et sidste Forsøg paa at faa sin Fætter Bugislav anerkendt som Tronfølger og Medregent. Rigsraadet modsatte sig dog alle hans Ønsker i saa Henseende, og da Kongen alligevel forlenede Bugislav med Fyn, kom det til et spændt Forhold mellem de to Parter; det overdroges den ny Ærkebiskop at true Kongen med Opsigelse af Huldskab og Troskab, og i Sommeren 1438 forlod Erik Landet for stedse.

Selv om Kongen ikke var afsat, var Riget faktisk uden Hersker, og Raadet maatte søge Udvej for at skaffe en saadan. Det fæstede

Blikket paa Eriks Søstersøn *Christoffer,* født i Ægteskab mellem hans Søster Catharina og Pfalzgreve Johan af Bayern, som den, der efter Fødselen var nærmest til Tronen, idet han ligesom Erik paa Spindesiden nedstammede fra den gamle danske Kongeslægt. Desuden var han en purung Mand, som Rigsraadet nok kunde gøre sig Haab om at bøje efter sin Vilje. Man forhandlede underhaanden med det svenske Rigsraad om hans Valg; men dette turde ikke indlade sig herpaa af Frygt for, at Marsken Karl Knutson i saa Fald skulde opkaste sig til Enehersker med Støtte af Almuepartiet. Frygten var ikke ugrundet; det lykkedes virkelig i Oktober 1438 Marsken ved Almuens Hjælp at blive valgt til Rigsforstander i Sverige.

Ogsaa i Danmark viste det sig mere og mere paakrævet at skaffe en virkelig Regent til Veje. *Bønderne rejste sig* paa Sjælland og Fyn og senere ogsaa i Jylland, ikke som i Sverige mod Kongedømmet, men mod den ny Adelsvælde; de jyske Bønder gav sig endog under Hertug Adolfs Værn. I Oktober 1438 rettede Rigsraadet da en formelig Anmodning til Christoffer om at overtage Styret i Danmark; om Vaaren 1439 mødtes han med Raaderne i Lübeck, og efter at have sikret sig Hansestædernes og Hertug Adolfs velvillige Holdning sendte Rigsraadet omsider den 23. Juni 1439 et formeligt *Opsigelsesbrev til Kong Erik.* Naturligvis solgte Eriks gamle Fjender deres Samtykke for høj Pris; Hanseaterne sikrede sig Stadfæstelse af alle deres gamle Privilegier samt Frihed for Sundtold, og Hertug Adolf fik overladt det resterende af Hertugdømmet, nemlig Hadersslev og Ærø, og opnaaede den Godkendelse som Arveherre i Sønderjylland, han altid havde ønsket sig. Sikret ved denne Opgivelse af Eriks Politik kunde Christoffer drage til Danmark og uden Modsigelse overtage Styret; kun ganske enkelte Slotte holdtes endnu i nogen Tid til Eriks Haand. Ogsaa Bønderne bøjede sig for den ny Tingenes Tilstand.

En kort Tid syntes der atter at aabne sig Muligheder for Erik i *Sverige,* hvor mange af Stormandspartiet var misfornøjede med Karl Knutsons Styre; men da Erik landede paa Østkysten, samlede Almuen sig mod ham, uden at Stormændene rørte en Finger for ham; Erik drog da tilbage til Gotland og fik i September 1439 et formeligt Opsigelsesbrev ogsaa fra Sverige. Kun *Norge* holdt fast ved Erik. Ved Udgangen af Aaret 1439 havde da hvert af de nordiske Riger sit særskilte Overhoved, saa at Stormandspartiets Sejr i Danmark og Sverige havde medført en fuldstændig Søndring af Unionen.

Erik forsvarede sig kraftigt med Pennen mod alle de Kæremaal imod ham, der ledsagede Rigsraadets Opsigelsesbrev; bl. a. er det unægteligt af betydelig Virkning, naar han med Henblik paa adskillige tidligere Kongers Skæbne udtaler, at Stormændenes uretfærdige Opsigelse ikke undrede ham, da deres Forfædre jo havde baaret sig ligedan ad over for hans Forgængere paa Danmarks Trone. Men da han selv havde taget det Parti at opgive al Regering i Landet, — Nutiden vilde her tale om Kongestrejke —, kan man dog vanskeligt nægte det berettigede i at afsætte ham og skaffe Riget en virkelig Regent.

Erik savnede ikke klart Blik for Kongedømmets Opgaver og havde ogsaa sat sig store og for Danmarks Riges Tarv højst tjenlige *Maal:* Fordrivelse af Holstenerne fra Sønderjylland og Ydmygelse af Hanseaterne til Baade for den hjemlige Handel, samtidig med at han i Margrethes Aand søgte at hævde Danmarks Overmagt i Norden. Men han var ved sin Byrd kun stemplet til tysk Smaafyrste og manglede sine store Forgængeres overlegne Indsigt og Menneskekundskab; i Steden for deres Smidighed røbede han et halsstarrigt Stivsind, der tiltog stærkt med Aarene og til sidst helt undergravede hans Stilling i Norden. Det var en mærkelig uheldig Stjerne, der hvilede over de fleste af denne Danmarks første tyskfødte Konges Foretagender; men ingen Modgang kunde rokke Erik i hans faste Tro paa sin Sags Retfærdighed, og han var for egensindig og rethaversk en Aand til at vige et Haarsbred fra sit een Gang tagne Standpunkt.

Med Erik faldt det næsten enevældige Kongedømme, som han havde arvet fra sine Forgængere. Men det viste sig nu, at Valdemar Atterdags og Margrethes Virke ikke havde været forgæves; der er ikke som ved Christoffer II's Afsættelse Tale om, at Landet kastes ud i store indre Uroligheder og Borgerkrige med tilhørende politisk Afmagt; Magten glider roligt over i Hænderne paa dette *Rigsraad,* som i mange Aar er blevet skolet til at føle sig ikke alene som Adelens, men som hele Rigets Repræsentant, og som derfor ingenlunde ønsker at afskaffe Kongedømmet eller at reducere det til en skyggeagtig Tilværelse, men vel at indskrænke dets Magtfylde til Gunst for Højadel og Kirkefyrster. Eriks Fald drog derimod Kalmarunionens med sig; der havde i Sverige rejst sig saa stærk en Folkestemning mod den, at alle senere Forsøg fra Aristokratiets Side paa at genoplive den kun blev Lapperier, der ikke kunde holde Stand mod det svenske Folks ny stærke Selvstændighedsfølelse. Men bortset herfra havde Eriks Kongegerning ikke været forgæves; de to Hovedlinier i Kongens Politik: Kampen mod Holstenere og mod Hanseater, havde efterladt saa dybe Furer, at end ikke det efterfølgende Adelsstyre

helt kunde udslette dem, og navnlig over for Hansestæderne var selv Rigsraadet i det lange Løb for Danmarks Selvstændigheds Skyld nødt til at følge en Politik, der havde ikke saa lidt Lighed med den, som de havde angrebet Erik saa haardt for.

Erik har ikke haft noget gunstigt *Eftermæle;* der fandtes ingen samtidig dansk Historieskrivning, der kunde modvirke de avindsyge Domme hos Svenske og Holstenere, og disse gaar i det hele igen hos de senere danske Historikere som Huitfeldt og Holberg. Bedre blev det ikke i det 19. Aarhundrede, da den nationalliberale Historieskrivning saa skævt til Erik som den første tyske Konge i Danmark, der tilmed satte Kalmarunionen over Styr. Først A. D. Jørgensen anlagde et andet Synspunkt, og omkring Aarhundredskiftet er der ved Kr. Erslevs dybtgaaende Forskninger skabt Mulighed for en retfærdigere Bedømmelse af Eriks Politik, ikke mindst af hans udholdende om end mislykkede Kamp for Sønderjylland. Eriks Grundfejl var uden Tvivl hans smaalige Rethaveri; han var for stejl og stivsindet til i mindste Maade at »gaa paa Akkord med Uretten«, og han maatte bøde dyrt for denne sin Egensindighed: den kostede ham ikke alene en tredobbelt Krone, men ogsaa hans Kongegernings Eftermæle i Norden.

ANDET AFSNIT

SAMFUNDS- OG KULTURFORHOLD. LITTERATUR OG KUNST

1. Kongemagten og Stænderne; Rigsstyrelsen og Statsforfatningen.

Valdemarernes Kongedømme havde vel været kraftigt, men havde dog bevaret det gamle lokale Selvstyre i mange Maader, idet Kongemagten halvt om halvt opfattedes som et privat Arvegods i Kongeslægten. *Det ny og stærke Kongedømme,* som Valdemar Atterdag skabte efter den forudgaaende Opløsning, bærer derimod Præg af, at Kongemagten i stedse højere Grad griber aktivt ind i Rigets Styre og skaber Grundlaget for en virkelig Centraladministration, for hvilken det gamle lokale Selvstyre efterhaanden træder stærkt i Skygge. Som Modvægt mod Kongemagtens Vilkaarlighed havde Stormandspartiet søgt at besætte de højeste Embeder med sine Tilhængere, der mere opfattede sig som Rigets end som Kongens Tjenere, men herimod reagerede Valdemar Atterdag og hans Efterfølgere kraftigt, og fra Margrethes Tid stod endog de høje Rigsembeder som Drostens, Marskens og den skaanske Gældkærs helt ledige. Til Gengæld fik de tidligere underordnede Hofembedsmænd mere at sige, og navnlig fik efterhaanden det kongelige *Kancelli* større Personale og fastere Organisation; Skriverne eller Sekretærerne, der var unge Klerke, opnaaede større Indflydelse og fornemmere social Position, medens selve Kansleren traadte noget tilbage. Af Betydning for Kancelliets Stabilitet blev det ogsaa, at det fra Erik af Pommerns Tid begyndte at faa fastere Fod i København. Trods alle Fremskridt klæbede der dog stadig store Mangler ved Centralstyrelsen; Mangelen paa Registre og Kopibøger medførte ikke sjældent, at der udgik indbyrdes modstridende Ordrer fra det, og Personalet, der næppe var lønnet, skaffede sig Indtægter ved at tage Betaling for

de udfærdigede Breve. — Med Kongens Kansler maa ikke forveksles Rigskansleren eller Justitiaren, der forestod Kongens Retterting og forvarede hans Rettertingssegl i sit Værge.

Administrationens Organer rundt om i Landet var *Lensmændene*, der ganske svarede til de ældre Tiders Ombudsmænd. Med europæisk Lensvæsen havde de, som ovenfor nævnt, ingen Sammenhæng; de var Kronens Embedsmænd og styrede fra et kongeligt Slot eller i alt Fald en Hovedgaard det dem underlagte Omraade. Bortset fra det sønderjyske Hertugdømme — den eneste Rest af europæisk Feudalvæsen, der fandtes i Danmark —, havde ingen anden end Kongen Ret til at tage »Mænd« (Herremænd) i sin Tjeneste; den Forret hertil, som Bisperne i det 13. Aarhundrede havde hævdet, bortfaldt over for det 14. Aarhundredes reorganiserede Kongedømme. Lensmændenes væsentlige Opgave var at administrere Krongodset inden for deres Omraade og opkræve Afgifterne af Kronens Bønder samt sørge for Ordenens Opretholdelse; men de havde ogsaa vigtige militære Opgaver: de skulde med deres væbnede Svende følge Kongens Banner i Krig og ikke mindst forsvare den dem betroede kongelige Borg mod fjendtlige Angreb; thi, som Forløbet af Hanseaternes Angreb paa Danmark under Valdemar Atterdag viste, laa Landets væsentligste defensive Styrke i Forsvaret af disse Slotte og Borge. Lensmanden maatte derfor være Kriger af Profession, og heraf fulgte efter Tidens Tankegang, at han saa godt som altid tilhørte Adelen.

Krigere fra ca. 1425. Kalkmaleri i Gjerlev Kirke ved Slagelse.

Men selv om Fødselsadelen saaledes praktisk talt hævdede sin Forret til disse Embeder, er der dog aldrig Tale om Arvelighed i dette Forhold, og kraftige Regenter som Valdemar Atterdag og Margrethe har sikkert søgt at gennemføre en skarp Kontrol med Lensmandens Forvaltning af Kronens Indtægter. Naar Lensmanden var

pligtig at gøre Regnskab for disse, sagdes Lenet *at ligge til Kongens Fadebur;* en Modsætning hertil udgjorde det *frie Len,* hvoraf Lensmanden kun skulde gøre Krigstjeneste, men ikke betale Afgift. Denne sidste Form var langt fordelagtigere for Adelen, men sikkert ikke velset af Kronen; om Talforholdet mellem disse to Grupper af Len i indeværende Tidsrum kan intet bestemt afgøres. — En Særstilling indtog *Pantelenene,* d. v. s. saadanne Len, hvis Styrelse

Bagladekanon fra ca. 1450, opfisket ved Anholt. Nationalmuseet.

og Indtægter for et vist Aaremaal overlodes Bisperne eller andre Stormænd, der havde laant Kronen Penge; men disse Len, hvis Overhaandtagen havde været stærkt medvirkende til Rigets Opløsning i Begyndelsen af det 14. Aarhundrede, indskrænkedes betydeligt af kraftige Regenter som Valdemar Atterdag og Margrethe. — Uden for Lenene stod som Regel *Købstæderne,* hvis Byraad indbetalte Byskatterne direkte til Kronen, medens Kongens Foged (Byfogeden) havde forholdsvis mindre at sige end i det foregaaende Tidsrum.

Det er allerede nævnt, at de befæstede kongelige Borge udgjorde den egentlige Styrke i *Landets Forsvar.* Borgenes væbnede Besætning udgjorde tillige med Herremændenes og Prælaternes Rytteropbud Kærnen af Hæren, hvortil kom Købstædernes ret anselige Kontingenter. Større end nogle faa Tusinde Mand maa man dog ikke tænke sig Rigshæren under almindelige Forhold; hertil kunde saa komme fremmede Lejetropper. For Bøndernes Vedkommende var Krigstjenesten afløst af en Pengeydelse, Ledingspenge, hvis Udredelse dog ikke fritog for personlig Krigstjeneste, naar vedkommende »Land« blev angrebet af Fjenden; dette indskærpedes af Erik af Pommern i 1428 for Sjællands Vedkommende paa Landsting i Ringsted. — Borgene var næsten uindtagelige ved Magt og maatte som Regel udsultes; Besætningen var derfor oftest ret faatallig.

Ildvaabnene holdt deres Indtog i nærværende Tidsrum, men var endnu saa primitive, at de ikke lagde noget synderligt afgørende Lod i Vægtskaalen; Kanonerne, der forøvrigt var Bagladeskyts, var smedede af Jern og ofte ikke indrettede til at sigte med, og Krudtet var svagt virkende. Ogsaa Haandskydevaaben brugtes; ved Vedelspang, en af Erik af Pommerns Skanser i Sydslesvig, er fundet en saadan »Lodbøsse« med langt Skaft (afb. S. 207). Langt hyppigere

Bueskytte og Armbrøstskytte. Kalkmaleri i Asminderup Kirke ved Holbæk.

som Haandskydevaaben var dog den svære Bue, *Armbrøsten*, der spændtes med en særligt indrettet Jernkrog. Af andre Angrebsvaaben fandtes lange Spyd eller Lanser (Glavind) samt Sværd; disse sidste blev efterhaanden længere og tungere, saa de maatte føres med to Hænder og derfor fik et meget langt Fæste. Øksen afløstes ofte af en Hellebard. — Ringbrynjen suppleredes efterhaanden med Plader af Læder og Metal, og i det 15. Aarhundrede afløstes den helt af Pladeharnisket. Tøndehjelmen afløstes af en mere rundagtig lukket Hjelm med bevægeligt Visir; Stormhuer brugtes ogsaa meget, især af Fodfolket. — Krigsfolkenes Udrustning var ret broget, og Mandstugten ret mangelfuld.

Hvad *Søværnet* angaar, var det gamle Ledingsvæsen gaaet helt i Glemme, og Riget havde saaledes i en vis Forstand ingen Flaade. Valdemar Atterdag disponerede dog over saa mange Skibe, at han kunde besejre Hanseaterne ved Helsingborg; men senere høres intet om Flaaden; og under Margrethe spiller den ingen synderlig Rolle. Anderledes under Erik af Pommern, der i sine Krige med Holstenere og Hanseater gennemgaaende er sine Modstandere overlegen til Søs; Skibene maa han (ligesom Hæren) have faaet fra Købstæderne, Lensmændene og Bisperne; men han veg heller ikke tilbage for at beslaglægge fremmede Handelsskibe til Krigsbrug.

Hvad *Kongens Indtægter* angaar, bestod de, som ovenfor nævnt,

overvejende af Landgilden fra Fæsterne paa Krongodset; ogsaa Selvejernes Skatter opfattedes mere og mere som en Landgilde, idet man ikke som tidligere skelnede synderligt mellem offentlige Skatter og private Godsafgifter. Den gamle Forskel mellem Krongodset (Konunglev) og Kongehusets private Arvegods bortfaldt ligeledes, til Dels som Følge af Kongehusets gradvise Uddøen. Det var lykkedes Valdemar Atterdag og Margrethe at hindre Adel og Prælater i at forringe Kronens Indtægter ved yderligere Erhvervelse af frit Bøndergods; men selve de privilegerede Stænders Skattefrihed for dem selv og deres Bønder havde de ikke kunnet eller villet rokke ved. — Af andre faste Indtægter havde Kongen en Byskat fra Købstæderne; mere uvis var Kronens Indtægt af Retsbøder (Sagefald) og af Toldafgifterne, blandt hvilke særlig Tolden ved Skaanemarkedet spillede en stor Rolle. Hertil kom under Erik af Pommern den begyndende Sundtold.

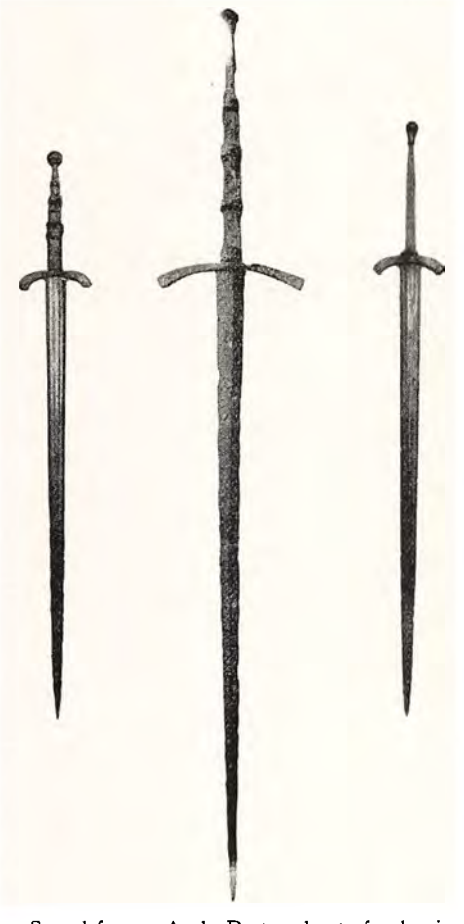

Sværd fra 15. Aarh. De to yderste fundne i Hinge Sø ved Silkeborg. Nationalmuseet.

Kongens ordinære *Udgifter* var sikkert ikke imponerende, da Hofholdningen for en stor Del hvilede paa de Afgifter i Naturalier, han modtog under sine idelige Rundrejser i Riget; men under usædvanlige Forhold, især Krig og Fejde, kunde han umuligt nøjes med de nævnte ordinære Indtægter, og der udskreves derfor ret hyppigt Ekstraskatter, som ogsaa Adelens og Prælaternes Bønder, der ellers var skattefri, maatte udrede. Til disse Skatter maatte Kongen dog sikre sig de privilegerede Stænders Samtykke.

Det foregaaende Tidsrum havde været præget af voldsomme Konflikter mellem Kongen og Stormændene, og de sidste havde ved de

aarlige Rigsmøder eller *Danehoffer* søgt at danne en Modvægt mod Kongemagtens Vilkaarlighed. Under Kongemagtens nye stærke Opkomst i det 14. Aarhundrede høres ganske vist om Rigsmøder eller Danehoffer, der dog ingenlunde afholdes regelmæssigt hvert Aar; men disse betegner ikke længer en fælles Opposition af Undersaatterne mod Kronen; tværtimod maa det store Danehof i Kalundborg 1360 ogfattes som en Stadfæstelse fra Undersaatternes Side af Kronens Arbejde for Danmarks Samling. I den følgende Tid høres stedse sjældnere om Danehoffer, og det er et talende Tegn paa, hvor lidt de forfatningsmæssige Indskrænkninger af Kongemagten betød, at hverken Margrethe eller Erik af Pommern underskrev nogen Haandfæstning.

Dette hænger sammen med et Omsving i Stormændenes Politik over for Kongemagten. Medens de i den foregaaende Periode oftest havde følt sig som Landets og Folkets Talsmænd mod Kongernes vilkaarlige Styre, tenderer Udviklingen nu henimod, at de, mod at bevare deres Standsprivilegier ubeskaarne, loyalt træder i Kongemagtens Tjeneste som dens Embedsmænd eller Lensmænd og ser deres Fordel i at støtte Centralstyrelsen af al Magt. Dette giver sig Udtryk i Fremvæksten af et nyt Organ, der i snævrere Forstand repræsenterer Prælater og Højadel i Modsætning til Danehoffernes bredere og mere demokratiske Stænderforsamling, hvor Lavadelen snarere havde mest at sige. Dette Organ er *Kongens Raad*, der i indeværende Tidsrum udvikler sig til et virkeligt *Rigsraad* og ved Erik af Pommerns Afsættelse og det paafølgende Kongevalg for første Gang træder i fuld selvstændig Funktion som saadant. Raadet, der saavel bestod af gejstlige (Bisperne og enkelte Abbeder) som verdslige, og hvis Medlemmer overvejende skyldte Kongen deres Plads i dette, følte sig yderst sjældent i Opposition til Kongemagten; Kongen saa netop gerne, at de »bedste Mænd« i Riget, som han skulde spørge til Raads i vigtige Anliggender, opfattedes som identiske med hans egne Raader. Men naturligvis udgjorde Raadet en absolut standspræget Forsamling, der saa paa alle Forhold med Aristokratiets Øjne. Ogsaa Unionen med Norge og Sverige maatte virke fremmende paa denne Udvikling, idet den medførte idelige Fællesmøder af Rigernes Stormænd, medens Danehoffet, der ikke havde noget tilsvarende i Sverige og Norge, ikke egnede sig som forfatningsmæssigt Led i det samlede Norden.

Skønt Riget opfattedes som *et Valgrige* i Modsætning til Norge, der gik i Arv i Kongeslægten, var der dog aldrig for Alvor Tale om at fravige Hensynet til de paa Afstamning grundede Arverettigheder, selv om Rigsraadet i tvivlsomme Tilfælde, som ved Valdemar

Atterdags Død og Erik af Pommerns Afsættelse, til en vis Grad paa egen Haand traf en Afgørelse. *Kongens Magtfylde* var i Virkeligheden stor, idet Embeds- og Lensmændene opfattedes som hans personlige Tjenere, og regelmæssige Raadsmøder afholdtes ikke. Ved Begunstigelser over for enkelte af Raadets Medlemmer kunde Kongen ydermere som Regel sikre sig deres Tilslutning. Ved Højadelens og Prælaternes Støtte havde Kongemagten den afgørende Indflydelse i det stedse skarpere stænderdelte Samfund, og selv den aristokratiske Reaktion, der satte Christoffer af Bayern paa Tronen, formaaede ikke i Længden at ændre dette Forhold paa afgørende Maade, selv om den kunde begrænse Kongens Magtfylde noget. Kun ved Tronskifte kan Raadet stundom gribe kraftigere ind og sikre Stormændene en udvidet Indflydelse.

2. Retsforfatning og Lovgivning.

Det var en naturlig Følge af Kongemagtens og Aristokratiets stærke samlede Vækst, at de gamle Organer for Folkets Selvstyre og særlig for dets Deltagelse i Lovgivning og Domsafsigelse, *Landstingene,* blev trængt stærkt i Baggrunden. Af Landstingenes gamle Ret til Kongevalg stod saaledes nu kun tilbage en Hylding af den nyvalgte Konge. Dog ser man Erik af Pommern æske Vidnesbyrd af Landstingene om Rigtigheden af sin Paastand om, at arvelige Len i europæisk Forstand var ukendte i Danmark, og samtidig spores Begyndelsen til en Udvikling, der skulde fortsættes i den følgende Tid, idet Stænderdelingen ogsaa til en vis Grad holder sit Indtog paa Landstingene; i hvert Fald optræder ved den nævnte Lejlighed paa Landstingene en tydeligt udtalt Købstadrepræsentation af Borgmestre eller Raadmænd. Landstingenes dømmende Myndighed var allerede tidligere stærkt svækket ved den Appel til *Kongens Retterting,* der herfra kunde finde Sted; og idet den højere Instans, som Danehoffet havde udgjort i Forhold til dette, efterhaanden bortfaldt, fæstnede Kongens Retterting sig mere og mere som Rigets højeste Domstol. Ogsaa her stadfæster Samarbejdet mellem Kongemagten og Aristokratiet sig tydeligt, idet det bliver mere og mere almindeligt, at Kongen tager ansete Stormænd, især Rigsraader, til Meddommere ved sit Retterting.

Landstingenes *lovgivende Myndighed* var allerede ved Rigslovgivningen paa Danehofferne i det foregaaende Tidsrum væsentlig set sat ud af Spillet, og dette Forhold ændredes ikke ved, at Danehofferne efterhaanden traadte i Skygge; den lovgivende Myndighed for hele Riget tilfaldt nu Konge og Rigsraad i Forening, dog saaledes,

at det under kraftige Regenter som Valdemar Atterdag og Margrethe sikkert var Kongemagten, der lagde det afgørende Lod i Vægtskaalen. Mindre Betydning havde i denne Periode de Forordninger, der udstedtes for de enkelte »Lande« og saaledes ikke gjaldt hele Riget. Blandt Rigslove fra Valdemar Atterdags Tid er ovenfor fremhævet de to fra 1354 og 1360; fra Margrethes Regeringstid er bevaret en Rigslov fra 1396, som synes at være den ældste kongelige Forordning, der oprindelig er udfærdiget i det danske Sprog; de ældste Rigslove var — i Modsætning til de gamle Landskabslove — affattede paa Latin.

Malt Herreds Segl med tre Bygkorn. Efter Trap, Kongeriget Danmark.

Foruden disse Rigs- og Landslove gaves ogsaa *Love og Forordninger*, gældende for snævrere Kredse. Saaledes udstedtes stadig Privilegier for Købstæderne, der dog som oftest kun bestod i Stadfæstelse af deres ældre Byretter, stundom med enkelte nyere Tilføjelser. Da denne Lovgivning i det hele kun er en Bekræftelse fra Kongens Side af Købstædernes egne Vedtægter, vil den naturligt finde sin Omtale i Afsnittet om disse. Det samme gælder de fra dette Tidsrum bevarede Gilde- og Lavsskraaer. Udgaaende fra Kongens Initiativ er derimod Erik af Pommerns ovenfor omtalte Forordning for de sjællandske Købstæder, hvorved han søger at støtte og ophjælpe disses Handel (se ovenfor S. 212); og denne Lov, udstedt efter Forhandling med Prælater og Ridderskab samt Købstadmænd, peger saaledes ifølge hele sin Art frem mod senere Tider, da Kongerne tog sig langt mere af Næringslivets Ophjælpning (Christian II's Lovgivning m. m.). — Som en Art Fortsættelse af den gamle Hirdlovgivning (Vederlov), men rigtignok stærkt præget af de helt forandrede Forhold, kan man betragte den fra Erik af Pommerns Tid stammende Gaardsret, der gjaldt for Personer, der tjente i Kongens Gaard; den synes at bygge paa et svensk Forarbejde fra ca. 1300.

Som *dømmende Instanser* bevarede selvfølgelig baade Landstingene og de dem underordnede Herredsting en Del af deres Betydning; men ogsaa paa dette Omraade ser man den folkelige Deltagelse i Domsafsigelsen afsvækket noget til Fordel for Kongemagt og Aristokrati, idet *Landsdommeren* og *Herredsfogeden* træder stedse stærkere frem som Ledere af Retsforhandlingerne paa henholdsvis

Landsting og Herredsting. Landsdommerne var udnævnte af Kongen og aldeles overvejende af adelig Byrd; Herredsfogederne toges derimod oftest blandt Bønderne, men det var som Regel Lensmændene, der udnævnte dem; allerede i Christoffer II's Haandfæstning tales om Lensmændenes Fuldmægtige eller Officialer, og det var disse Tjenestemænd, der i det 14.—15. Aarhundrede førte Forsædet paa Herredstingene og efterhaanden de fleste Steder fik Navn af Herredsfogeder.

3. Bondestanden og Landbruget.

Den danske Jord, som endnu i Valdemarstiden overvejende var i Bøndernes eget Eje, var i Løbet af det foregaaende Tidsrum for en stor Del gledet ud af Selvejernes Hænder, idet mange af disse havde givet sig ind under Stormændenes eller Kirkens Værn, og de tilbageværende Selvejere opfattedes tilmed snarere som Kronens Landboer, idet man ikke længer skelnede skarpt mellem offentlige Skatter og privat Landgilde. Denne Udvikling fortsættes til en vis Grad i det her omhandlede Tidsrum, dog saaledes at det lykkedes det reorganiserede kraftige Kongedømme under Valdemar Atterdag og Margrethe at slaa Bom for yderligere Overgang af skattepligtig Selvejerjord i de privilegerede Stænders Eje og derved forebygge, at Kronen led et uopretteligt økonomisk Tab.

Idet Bøndernes Værnepligt var afløst med en Pengeafgift, var et væsentligt Baand overskaaret, som knyttede deres Interesser sammen med Rigets; men dette gjorde endnu ikke noget synderligt Skaar i Bondestandens *lokale Selvstyre* paa Landsbystævne og Herredsting. I det hele udjævnedes efterhaanden det sociale Skel mellem Selvejer og Fæster; en stor Betryggelse for den sidstes taalelige Kaar udgjorde det hævdvundne Forhold, at Landboens eller Fæsterens Afgift til Godsejeren, *Landgilden,* væsentlig set var uforanderlig og ikke vilkaarlig kunde forhøjes. Meget ofte sattes Landgilden lig med Udsæden. Mere varierende var Landboernes *Gæsteriydelser* over for Godsejerens Hovsvende eller Jægere samt deres Pligtkørsel *(Ægt)* eller anden Arbejdsydelse *(Inne).*

Efter Landslovene kunde Godsejer og Fæster gensidig frit opsige hinanden, men i Virkeligheden sad Fæsteren som Regel paa Livstid; og selv om Løsøret og stundom Bygningerne var hans Ejendom, havde han ofte den Pligt at holde tilstrækkeligt Saakorn, det saakaldte *Holdskorn,* ved Gaarden. Ogsaa *Holdsfæ* kendtes; særlig almindelig var den Form herfor, som kaldtes en »udødelig Ko«, idet en Bonde mod en aarlig Afgift fik en Ko overladt med den Forplig-

telse at erstatte den med en ny, naar den døde. En Følge af Folkeformindskelsen ved den sorte Død i Midten af det 14. Aarhundrede var, at mange Gaarde kom til at ligge øde, uden Dyrkere; heraf fulgte en vis Tilbøjelighed hos Godsejerne til at knytte Landboerne fast til Gaardene, og i Olufs Haandfæstning indskærpes, at Bryder og Landboer først maa forlade deres Fæste, naar de har fyldestgjort deres Forpligtelser. Snart efter høres om en Afgift *(Forlov)* paa tre Mark, som den bortflyttende Fæster skal udrede Husbonden, og i Forordningen af 1396 bestemmes, at de af Kronens Bønder, der siden 1368 har forladt deres Gaarde, skal vende tilbage til dem og give 3 Mark i Forlov.

Det er allerede nævnt, at Selvejernes og Fæsternes Grupper nærmede sig stærkt til hinanden, og ogsaa paa anden Maade skønnes det, at de forskellige Arter af mindre Landbrugere har en vis Tilbøjelighed til at smelte sammen. For *Brydernes* (Gaardbestyrernes) Vedkommende bliver det mere og mere almindeligt, at de aldeles som Landboerne giver fast Landgilde i Stedet for en Brøkdel af Høsten, og selve Navnene *Bryde* og *Landbo* begynder at blive enstydige. Mange af *Gaardsæderne* (Husmændene), der fik overladt et Stykke Jord til Dyrkning, kom herved op paa Højde med de mindre Landboer. Ogsaa ved Udstykning af Brydegaarde og andre større Bøndergaarde nivelleredes Bondestanden stedse mere.

Det er allerede omtalt under det foregaaende Tidsafsnit, at den stærke Overgang af Jordegods i de privilegerede Stænders Eje ingenlunde var ensbetydende med, at Hovedgaardsdriften var i Fremvækst paa Bekostning af de mindre Enheder i Landbruget. Tværtimod ses der i Roskildebispens Jordebog fra ca. 1370, den agrarhistoriske Hovedkilde for indeværende Tidsrum, ret hyppige Eksempler paa, at Hovedgaarde, som Bispen har erhvervet, og som tidligere har tilhørt Medlemmer af Lavadelen, nedlægges og udstykkes. — Hvad selve *Fordelingen af Jordegodset* angaar, kan man vel i grove Træk regne med, at omtrent en Fjerdedel af Rigets Jord var i Kronens eller i Selvejeres Hænder, medens Resten var nogenlunde ligeligt delt mellem Kirken og Adelen. Med Hensyn til Fordelingen af Jorden inden for de sidste Grupper er at mærke, at Hovedmængden af Kirkegodset var samlet paa forholdsvis faa Hænder, nemlig Bispernes, Domkirkernes, de høje Prælaters og de rige Klostres; en særlig stor Godsherre som Roskildebispen ejede ca. 1370 mere end 2600 Gaarde paa Sjælland. Derimod var Adelsgodset fordelt paa langt flere Hænder, og selv de største verdslige Godsejere stod langt tilbage for Kirkefyrsterne i Godsrigdom.

Det er ikke uden Interesse at sammenstille disse danske Ejerfor-

hold med de tilsvarende i *Sverige*, der endnu stod langt tilbage i aristokratisk Samfundsudvikling. I dette Riges fjernere og tyndt bebyggede Landskaber fandtes næsten kun Selvejere, og det var derfor ogsaa i disse, særlig i Dalarne, at den nationale demokratiske Bevægelse under Erik af Pommerns Regering væsentlig havde sit Tilhold; men selv i Rigets tættere bebyggede og mere centrale Dele var Selvejerne omtrent lige saa talrige som Kirkens og Adelens Fæstebønder.

Mandsdragt fra Middelalderens Slutning, fundet i Kragelund Mose ved Silkeborg. Nationalmuseet.

Til Trods for disse ugunstige Ejendomsforhold i Danmark og til Trods for de haarde Byrder i Form af Ekstraskatter, der hvilede paa alle Bønder, saavel Selvejerne som Kronens og de privilegerede Stænders Fæstere, medens Adel og Prælater oftest vidste at unddrage sig dem, maa man dog ikke tænke sig den danske Bondestand som forkuet og avet af Adelsvælden, hvad Opstanden efter Erik af Pommerns Afsættelse noksom beviste, ligesom det ogsaa fremgaar af de hyppige Retssager, Bønderne førte, naar de følte sig trykkede af uberettigede Krav fra Lensmænds eller Godsejeres Side. Til det senere saa tyngende *Hovarbejde* paa Hovedgaarden findes kun svage Tilløb, f. Eks. i den oftnævnte Jordebog over Roskildebispens Gods ca. 1370; til de fleste Hovedgaardes Drift anvendtes Gaardens Tyende samt de omboende Gaardsæder eller Husmænd. Men efterhaanden som disse sidste fik Jord at dyrke med Bevarelse af deres gamle Pligt til Hovarbejde, havde der ganske vist begyndt at udvikle sig en Samfundsklasse, der indeholdt Spiren til de senere Hovbønder. — I *Sydslesvig*, hvor det holstenske Godsejervælde helt havde sejret, var Udviklingen i saa Henseende langt forud for den i Kongeriget, og her spores ogsaa allerede paa denne Tid Begyndelsen til *Stordrift* med Nedlæggelse af Landsbyer.

Baggrunden for Bondestandens gode Kaar var naturligvis det *Handelsopsving*, som de ordnede Forhold i Riget medførte. Der udførtes uden Tvivl stadig en Del Korn til Nordtyskland, men hertil kom i langt højere Grad end tidligere Eksport af *Øksne*, særlig maaske for Jyllands Vedkommende. Ogsaa Humledyrkning og Frugtavl samt Pileplantning til Hegn synes man i indeværende Tidsrum at have lagt mere Vind paa end tidligere.

Tinbeslag fra 14. Aarh. med Maanedsarbejder (Efteraar og Vinter), fundet i København. Nationalmuseet.

Om Bøndernes *daglige Liv, Boliger og Agerbrug* vides i øvrigt ikke stort mere, end hvad der er anført ved de forudgaaende Tidsafsnit. Men de dèr nævnte Træk tør sikkert ogsaa i det store og hele overføres paa det her omhandlede Tidsrum; thi det ejendommelige for Bøndernes Liv og Arbejde er den store Afhængighed af den lokale Tradition samt de forskellige Arbejders regelmæssige Kredsløb Aaret rundt. Derfor dannede der sig ogsaa hos Bønderne et Utal af Regler og Mundheld vedrørende Landbruget, der for en stor Del sattes i Forbindelse med den kirkelige Festkalender, som Bonden paa sin primitive Maade holdt Regnskab med ved Hjælp af Skurer og indskaarne Mærker i en »*Primstav*«. Selve Primstaven er dog forsvunden langt tidligere i Danmark end i Sverige og Norge; men de til de katolske Festdage knyttede Vejrspaadomme og Landbrugsregler holdt sig trofast hos Landalmuen og er ofte først blevet optegnet ned imod vore Dage. — Ogsaa Dyrkningsfællesskabet maatte jo i høj Grad bidrage til at styrke den Regelbundethed og Ensartethed, der prægede Bondens Arbejde. En tilsvarende Virkning havde ogsaa den Tilbagegang i Lavadelens Betydning, som ovenfor er omtalt, idet Medlemmerne af de enkelte »Bylav« herved blev mere socialt ligestillede end forhen.

Alt i alt synes da Bondestandens Indordning i det skarpt stænderdelte Samfund vel at have medført betydelige Ulemper, bl. a. fordi det blev den, der overvejende kom til at bære Landets økonomiske Byrder i Form af Skatter og offentlige Arbejder, hvorover jo ogsaa den sjællandske Aarbog klager ynkeligt i sine Antegnelser om Val-

demar Atterdags Regering. Men disse Ulemper opvejedes dog kendeligt ved den lovlige Orden og Retssikkerhed, som i indeværende Tidsrum haandhævedes af Kongemagten, og om nogen Undertrykkelse af Bønderne fra Kirkens eller Adelens Side er der gennemgaaende ikke Tale. Derimod lagde Gennemførelsen af Købstædernes Standsprivilegier et vist Baand paa Bondestandens Handlefrihed, idet al Landhandel forbødes, fordi Handelen skulde være Byernes Borgere forbeholdt.

4. Borgerstanden; Handel og Haandværk.

Den stærke Udvikling af Købstadvæsenet, der havde fundet Sted i det foregaaende Tidsrum, fortsattes i det hele i samme Spor. Dog grundlagdes kun yderst faa ny Købstæder; blandt disse maa særlig fremhæves den af Erik af Pommern anlagte By Landskrone ved Øresund, og i det hele fik Øresundsbyerne et kendeligt Opsving under denne Fyrste, hvem ogsaa Helsingør for en stor Del skylder sin Opkomst; om hans Forhold til København er ovenfor talt (S. 210).

Byernes Styre var stadig i Hænderne paa de aristokratiske Byraad; disses Medlemmer, Raadmændene, besatte selv de ledige Pladser, og i Løbet af det 14. Aarhundrede fremtræder som deres Formænd en eller flere Borgmestre eller Prokonsuler, som Kongen forbeholdt sig Ret til at udvælge, sagtens dog efter Indstilling af Raadet og ud af dets Midte. Ved denne Raadets øgede Magtstilling trængtes den kongelige Ombudsmand eller Byfoged stærkt tilbage, navnlig som Følge af, at Raadet selv overtog at paaligne Borgerskabet en aarlig Byskat, der afløste de ældre Afgifter og indbetaltes direkte af Raadet til Kongens Kasse. I det 15. Aarhundrede stod Byfogden nærmest under Raadet, og de Domme, han fældede paa Bytinget, kunde appelleres til Raadet.

Noget anderledes laa Forholdet i de Byer, hvor der fandtes et kongeligt Slot; den Lensmand, der var Befalingsmand her, maatte ifølge Forholdenes Art have en anselig Magtstilling over for Raadet (ligesom Ombudsmanden i det foregaaende Tidsrum) og havde da under sig en Byfoged, der opkrævede de Kongen tilkommende Retsbøder og førte Forsæde paa Bytinget. — Ofte forlenedes Byerne bort, tiest vistnok som Pantelen; i saa Fald var det vedkommende Lensmand, der ansatte Byfogeden. Det var i øvrigt ingenlunde sjældent, at Kongen tilstod Byraadet selv Ret til at beskikke Byfogeden.

Raadets Magtstilling over for Byernes menige Borgere var meget anselig. Ganske vist fik Raadmændene ingen Løn, men var til Gen-

gæld fri for at svare Byskat; de toges saa godt som altid blandt Byens anseligste Købmænd, medens Haandværkerne ikke var fornemme nok til at have Sæde i Byraadet. Selv om Raadet ved enkelte Lejligheder ikke undlod at høre Borgernes Mening, maatte dog Bystyret kaldes yderst aristokratisk og nærmede sig stærkt til Oligarki (Faamandsvælde). Flere, overvejende sydfra indvandrede, Slægter hævede sig over de andre i Fornemhed og førte adeligt Vaabenskjold, og dette Forhold efterlignedes af enkelte danske Slægter; de fleste Borgere nøjedes dog med at føre et Bomærke i deres Signet.

Ribes Segl.
Efter Grandjean, Danske Købstæders Segl.

Den Købstadnæring, som nød størst Anseelse, og som Regeringen i alt Fald fra Erik af Pommers Tid gjorde mest for at fremme, var *Handelen.* Al Landhandel, hvad enten den dreves af Bønder eller Bissekræmmere, forbødes strengt. Dette Forbud mødte dog mange Steder Modstand hos Bønderne, og det lykkedes næppe at gennemføre det helt.

Hvad der stadig stærkt hemmede den indenlandske Handels Opblomstring, var *Hanseaternes* økonomiske og delvis politiske *Overlegenhed;* men netop i indeværende Tidsrum viser sig de første Tegn paa, at deres Magtstilling var i Tilbagegang. Politisk sporedes dette allerede under Margrethe og Erik af Pommern ved deres manglende Evne til afgørende og energisk Indgriben; men ogsaa økonomisk begyndte deres Indflydelse at aftage som Følge af, at Vesterhavsfiskeriet og dermed ogsaa Vesterhavshandelen i det 15. Aarhundrede tog et stort Opsving, medens Skaanemarkedet tabte noget af sin Betydning og efterhaanden indskrænkedes til

Landskrones Segl.
Efter Grandjean, Danske Købstæders Segl.

Skib fra ca. 1450. Kalkmaleri fra Nr. Herlev Kirke ved Frederiksborg forestillende en Scene af den hl. Nicolaus' Legende.

et rent Fiskemarked. Men netop ved at den almindelige Varehandel gled bort fra det væsentlig af Hanseaterne beherskede Skaanemarked og spredtes mere ligeligt ud over Landet, skabtes Mulighed for et Opsving af Købstædernes Handel. Dette blev især Tilfældet langs Øresund, hvor København og Malmø voksede sig store; i Jylland skabte den opblomstrende Øksnehandel god Fremgang for Ribe og Kolding, og selv om det meste af Indførselshandelen stadig forblev paa udenlandske Hænder, gjorde det dog et betydeligt Afbræk i Hanseaternes Handel, at en stor Del af denne gik over til de nederlandske og flamske Stæder.

Tidens lave Toldsatser paa Varer kunde ikke lægge de udenlandske Handelsmænd store Hindringer i Vejen. Som et alvorligt Indgreb i deres Privilegier maatte Hanseaterne derimod opfatte den af Erik af Pommern indførte Øresundstold, hvorved der paalagdes hvert fremmed Købmandsskib, der sejlede gennem Sundet, at udrede en Nobel (en engelsk Guldmønt); men det lykkedes kun de vendiske Stæder at unddrage sig denne Ydelse. Ogsaa de fremmede Købmænds Ret til at bjærge Vraggods blev stærkt beklippet, bl. a. af Margrethe.

Af mere afgørende Betydning var dog den danske Regerings Bestræbelser for at fremme den hjemlige Handel ved at drage stedse snævrere Grænser for de fremmede Købmænds, *Gæsternes*, Køb og Salg af Varer. Al Landhandel med Bønderne forbødes disse; men

selv i Købstaden maatte Gæsterne kun handle med Borgerne og ikke med Bønderne, og alt Detailsalg var forbeholdt Byens Indbyggere, saa at den fremmede Købmand kun maatte sælge Klæde i Stykkevis (ikke i Alenmaal), Øl i Tønder o. s. fr. Heller ikke turde han have nogen Udsalgsbod i Byen, men kun ved et fra sit Herberge udhængt

Lübsk Gylden og Witten fra ca. 1400. Fundne i Danmark. Møntsamlingen.

Tegn angive, at han havde Varer til Fals. Kun ved Markederne lempedes disse strenge Regler.

Ad mange Veje trængte dog den tyske Indflydelse ind i de danske Købstæder, ikke mindst gennem de saakaldte *Liggere*, tyske Agenter, der var bosatte rundt om i Byerne. Disse »Pebersvende« dannede ofte deres egne Gilder eller Kompagnier; særlig kendt er det tyske Kompagni i København. Men mange af dem søgte efterhaanden Borgerskab i den By, hvor de havde bosat sig; de giftede sig ind i danske Slægter og tilførte saaledes den danske Handelsstand et stærkt Element af tysk Flid og Vindskibelighed, der i Længden kom Landet til Gode, selv om det medførte en stærk kulturel Paavirkning fra det store sydlige Nabofolk. Denne spores ikke mindst i de overordentlig talrige plattyske Laaneord, som netop i den yngre Middelalder vandt Borgerret i det danske Sprog, og hvoraf mange hører til de endnu i Nutidssproget almindeligst forekommende.

St. Knuds Gildes Segl fra Landskrone. Efter Gipsafstøbning. Nationalmuseet.

Ved Siden af det egentlige Borgerskab var baade *Kirke* og *Adel* store *Grundejere* i Byerne, og da de havde Skattefrihed for deres Jordegods, kunde denne døde Haand paa mange af Ejendommene i Byen være af ret uheldig Virkning for Borgersamfundet. Dog havde dette ogsaa stor Fordel af de kirkelige Stiftelser, der bl. a. sparede Byen for Udgifter til Fattigvæsen o. l., og for Adelens Erhvervelse af Købstadgaarde var der sat ret snævre

Drikkebæger og Kande af hjemligt Lertøj fra 14. Aarh. Nationalmuseet.

Skranker, idet ingen Adelsmand kunde opnaa Skattefrihed for mere end een Gaard i Købstaden, og dette kun, for saa vidt den tjente ham selv til Bolig i alt Fald en Del af Aaret.

De selskabelige Sammenslutninger af Borgere, *Gilderne*, med deres halvt religiøse, halvt verdslige Tilsnit, blomstrede fremdeles, selv om deres politiske og sociale Betydning allerede i det forudgaaende Tidsrum var kendeligt i Aftagende. Der stiftedes jævnt hen ny Gilder; i København dannede de tyske Købmænd 1382 et Selskab, i Randers oprettede Købsvendene 1417 et Guds Legems Lav, og i Odense sluttede 1435 en Kreds af fornemme, overvejende tyskfødte, Borgere sig sammen i et religiøst præget Gilde, det »elende« (udlændige) Lav, hvis Skraa er affattet paa Plattysk. Mange af Gilderne omfattede dog alle Samfundsklasser; baade Mænd og Kvinder gav Møde ved Sammenkomsterne, og det var tilladt at tage Gæster med efter først at have indhentet Oldermandens Samtykke. Ved Maaltiderne tog man godt for sig af Retterne: salt og fersk Kød, Brød, Smør og Ost, og navnlig drak man rigeligt dertil, aldeles overvejende Øl; de mange Straffe for mindre høvisk Optræden ved Gildesbordet, som Gildeskraaerne indeholder, var sikkert ikke upaakrævede.

Gilderne havde dog ikke alene et rent selskabeligt Formaal; de tjente ogsaa som en Art Brandforsikring, Syge- og Begravelseskasse for Medlemmerne, ligesom disse var indbyrdes forpligtede til at

hjælpe hverandre i Rettergang; Trætte mellem Brødrene indbyrdes søgtes saa vidt muligt ordnet inden for Gildet selv. — Gildernes religiøse Opgave varetoges af en Præst *(Vikar, Skraaherre)*, der holdt Messer for Gildets Værnehelgen; de mere velhavende Gilder oprettede ligefrem et Alter for denne i en af Byens Kirker. Drog nogen af Brødrene paa Pilgrimsfærd, fik han en lille Pengeydelse af de andre. — De større og mere velhavende Gilder ejede selv deres Gildeshuse eller Forsamlingsbygninger.

Gildebæger af Træ fra Kalundborg. Nationalmuseet.

Gilder var som nævnt en Arv fra det foregaaende Tidsrum. Ejendommeligt for den her omhandlede Periode er det derimod, at ogsaa Haandværkerne slutter sig sammen i *Lav* eller Fagforeninger, der organiseredes paa ganske lignende Maade som Gilderne og ligesom disse havde et halvt religiøst, halvt verdsligt Præg. Allerede tidligere havde dog visse Fag sluttet sig sammen i Lav og søgt at hævde Eneret for Lavets Medlemmer til at drive vedkommende Næring; men dette blev dengang modarbejdet af Myndighederne; i Roskilde Stadsret af 1268 forbødes det saaledes Bagerne at hindre Ikke-Medlemmer af deres Lav i at drive Bagernæring. Det ældste kendte Eksempel paa Anerkendelse af et Lavs Eneret til at udøve vedkommende Haandværk er et Brev af 1349 fra Borgmestre og Raad i Ribe, hvori det udtales, at ingen maa drive Skræddernæring dèr i Byen uden at være Medlem af Lavet. Den ældste bevarede danske Lavsskraa er udstedt 1403 for Bagersvendene i København.

Til Gengæld for den saaledes opnaaede Eneret paahvilede der ganske naturligt Lavet den Pligt at sørge for gode Varer til rimelige Priser. Som Følge heraf blev baade Arbejdsmetoder og Priser reguleret ovenfra, idet Lavsorganisationen ifølge sit Princip danner et direkte Modstykke til den fri Konkurrence. Drengen maatte i en Aarrække tjene sig op til Svend og gøre Svendestykke, Svenden havde atter først efter en Aarrække Ret til at gøre Mesterstykke, og Oldermanden skulde stadig paase, at Arbejdet blev ordentlig udført. Mestrene maatte ikke gaa hverandre i Næringen, og som Regel maatte

derfor ingen Mester beskæftige mere end to eller tre Svende. I det hele skulde den samme gensidige Hjælpsomhed, som vi kender fra Gilderne, ogsaa gælde Lavsbrødrene imellem, ligesom deres indbyr-

Lavssegl for Husum Bagere, Ystad Smede og Københavns Skræddere. Efter »Tidsskrift for Kunstindustri«. 1897.

des Stridigheder skulde holdes inden for Lavet selv og ikke bringes for Raadet. Da hver Mester kun havde faa Svende, havde Svendene gennemgaaende gode Udsigter til selv at blive Mestre, og nogen større Kløft mellem de to Klasser fandtes ikke. Forholdet mellem dem var patriarkalsk, idet Svendene tilhørte Mesterens Husstand og til en vis Grad opfattedes som hans Tyende. I de fleste Tilfælde kunde Svendene lige saa fuldt som Mestrene blive Brødre i Lavet, men der begynder dog ogsaa at vise sig særskilte Svendelav, og ved et mærkeligt Træf stammer netop den ældste bevarede danske Lavsskraa fra et saadant (jfr. S. 246).

Selv om Lavene efterhaanden tilkæmpede sig Anerkendelse af deres Rettigheder, var Myndighederne dog stedse paa Vagt over for Misbrug, og Skraaerne maatte stadfæstes af By-

Murere i Arbejde. Kalkmaleri fra ca. 1400 i Tirsted Kirke paa Lolland. Den ene Mands Hoved dækkes af den senere indbyggede Hvælving. Akvarel af J. Kornerup. Nationalmuseet.

raadet for at opnaa Gyldighed, ja ofte fik man dem udfærdiget af Kongen selv.

Om *Byernes Befæstning* med »Plankeværk« er talt under det foregaaende Tidsafsnit; ved de store Købstæder erstattedes dog dette Trævirke af en Ringmur af Teglstene med Grav og Taarn; en saadan opførtes uden om Malmø paa Erik af Pommerns Tid. Københavns Mure stod deres Prøve under denne Konges Kampe med Hansestæderne; fra denne Tid synes det saakaldte *Hanetaarn* ved Nørrevold at stamme, hvoraf Levninger findes bevarede under Jorden umiddelbart ved Boulevardbanen. Noget yngre gotiske Byporte er bevarede i Faaborg og Stege.

Middelalderligt Stenhus i Kalundborg.

Hvad *Købstadhusene* angaar, var de utvivlsomt endnu som i det foregaaende Tidsrum overvejende af Træ eller Bindingsværk med lerklinede Tavl; men Stenhusenes Tal synes dog at have været noget i Stigning. Gennemgaaende var Husene sikkert lave og uanselige, for det meste straatækte, og oftest synes de at have ligget med den ene Langside ud mod Gaden; dog findes der ogsaa, især i de større Strandkøbinger, Eksempler paa højere Huse med Gavlen ud imod Gaden efter tysk Byggeskik, navnlig paa Hovedgaden, og grupperede om Torvepladsen i Byens Centrum. Haandværkerne var som Regel bosatte efter deres Fag, som mange Gadenavne endnu den Dag i Dag bærer Vidne om, f. Eks. i København Skindergade (hvor Skinderne, d. e. Garverne, var bosatte), Skovbogade (opr. Skoboderne), Købmagergade (opr. Kødmangergade, d. e. Slagtergade) o. s. fr. Den krumme Hovedgade, der senere efter sin Form fik Navnet *Vimmelskaft* (d. e. Svingbor), hed i Middelalderen *Tyskemannegade* og bar saaledes ved sit Navn Vidne om det tyske Borgerskabs Betyd-

ning. Den parallelle Gade, Kompagnistræde, har derimod sit Navn efter det danske Kompagni (Skydeselskab), der havde sit Gildeshus her.

Alt i alt fandt der da i det her omhandlede Tidsrum en betydelig Udvikling Sted af det danske Købstadvæsen; der var Liv og Frem-

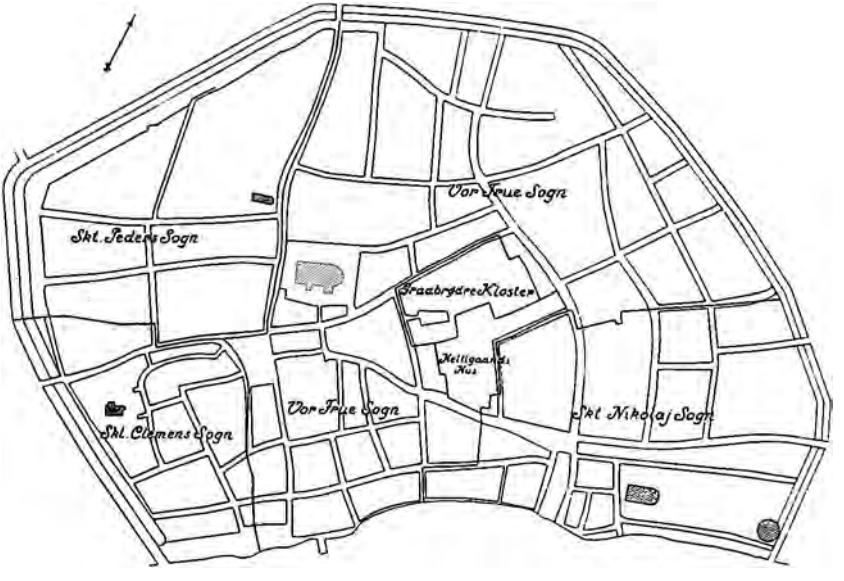

Plan af det middelalderlige København med Sogneinddeling.
Efter H. U. Ramsing, Københavns Historie og Topografi i Middelalderen.

gang i Byerne, især mod Periodens Slutning, og selv om de endnu var trykkede af den hanseatiske Konkurrence, tog dog dansk Handel og Haandværk et betydeligt Opsving — ofte ganske vist i Sammenhæng med Indvandring af et anseligt tysk Element i Borgerskabet, der dog efterhaanden fordanskedes. Kun i Sønderjyllands Købstæder og da især i de sydlige, Flensborg og Tønder iberegnet, fandt en saa stærk tysk Indvandring og Paavirkning Sted, at man virkelig kan tale om en Fortyskning; under Holstenervælden trængte saaledes i Flensborg det plattyske Sprog det danske stærkt tilbage, saa at Byen allerede nu mistede sit rent danske Præg.

5. Kirke og Kristendom; religiøse Strømninger.

De store Kampe mellem Kongemagt og Kirke i det foregaaende Tidsrum havde nærmest været et Udslag af enkelte ledende Kirke-

Broen til Lundeærkebispernes Borg Hammershus paa Bornholm.

mænds højtflyvende Forestillinger om Kirkens Magtfylde og overspændte Krav om dens fulde Uafhængighed af de verdslige Myndigheder. Meget blev ganske vist opnaaet i Retning af at hævde Kirkens Selvstændighed og Forrettigheder; men det skulde dog snart vise sig, at den fuldstændige Kuldkasten af Kongedømmet og Opløsning af Riget, der midlertidigt indtraadte i det 14. Aarhundredes anden Fjerdedel, i høj Grad skadede Kirken som Følge af den almindelige Retsløshed, der indtraadte, og allerede under Valdemar Atterdag ser man da Kirkens ledende Mænd kraftigt støtte Kongemagten i dens Genrejsning af Riget og bringe store Ofre for den fælles Sag.

Samtidig svækkedes den danske Kirkes Selvstyre stærkt ved *Pavernes tiltagende Indgriben* i Landskirkernes Anliggender og navnlig ved deres idelige Indblanding i de høje Embeders Besættelse; og her blev det af stor Betydning for Kongemagtens Indflydelse paa de kirkelige Sager, at denne stadig fastholdt og uddybede det venskabelige Forhold til Pavestolen, som i øvrigt fra gammel Tid var Tradition i den danske Kongeslægt. Paa denne Maade lykkedes det da Kongemagten ikke alene at genvinde, hvad den i de urolige Aar havde tabt af Indflydelse paa Besættelsen af de høje kirkelige Embeder, men ogsaa at øge sin faktiske Magtfylde paa dette Omraade, idet den gerne overlod Pavestolen de Afgifter af Kirken, som denne attraaede, mod til Gengæld selv at faa det afgørende Ord ved Udnævnelsen af

Herregaarden Gjorslev paa Stevns.
Opført af Dronning Margrethes Kansler, Roskildebispen Peder Jenssøn Lodehat.

Bisper og andre høje kirkelige Embedsmænd. Det drejede sig her bl. a. om de saakaldte *Annater,* det første Aars Indtægter af vedkommende Embede, samt om forskellige mere ubestemte Afgifter, de saakaldte *servitia,* Tjenesteydelser, ved Embedets Tiltrædelse. Kongen fik derfor næsten altid de høje Embeder besat med de Personer, som han ønskede, og ofte havde disse tidligere tjent ham i Kancelliet.

Det var i det hele almindelig Skik, at Kancelliembedsmændene lønnedes med Kannikedømmer og andre kirkelige Embeder; og ogsaa paa anden Maade: ved at yde Laan, ved at stille Krigsfolk til Hæren o. s. fr., maatte Kirken udrede anselige Ydelser til Kongerne. Allerede Valdemar Atterdag satte sig i Besiddelse af det strategisk og økonomisk set vigtige København, og ganske vist gav Dronning Margrethe Byen tilbage til Roskilde Bispestol, men fra Begyndelsen af Erik af Pommerns Regering ligger den atter fast i Kongens Haand, der beholdt Byen trods alle Bispestolens Indsigelser.

Den *Verdsliggørelse,* som prægede Pavestolen i det 14. Aarhun-

drede, bredte sig ogsaa til den danske Kirke; Bisperne optraadte mere og mere som verdslige Fyrster med en hel Hofholdning, med talrige Vaabensvende o. s. fr. Prælaternes Rigdom paa verdsligt Gods og Guld ses tydeligt af de bevarede Testamenter fra Datiden. Ærkedegn Jon Stigsøn i Lund efterlod sig saaledes 1361 atten Drikkehorn, fire Guldringe m. m.; Bisp Eskil af Ribe ejede 1409 tre Sølvbælter, en Guldhalskæde med Perler m. m., ti Guldringe, mindst fire Sølvbægre og otte Sølvskeer o. s. fr. Ærkebisp Jakob af Lund efterlod sig 1410 to saakaldte *Gribskløer* (Drikkehorn) med Sølvbeslag, nok et Drikkehorn, flere Sølvboller, to Sølvkander, tretten store Sølvskaale, ni Sølvfade, to Sølvbækkener, fem Sølvbægre, fem delvis forgyldte Sølvskaale, et Guldkors med Kæder, to og tyve Fingerringe af Guld, flere lange pelsværkforede Kjortler m. m.

Bisperne var langt større *Godsherrer* end nogen af de verdslige Adelsmænd; de ejede ofte flere anselige befæstede Borge foruden deres egentlige Residens i Stiftsstaden, og den tiltagende aristokratiske Udvikling i Samfundet viste sig ogsaa deri, at de høje kirkelige Embeder om muligt i endnu højere Grad end tidligere besattes med Adelsmænd, hvorved Kirken til en vis Grad forflygtigede det demokratiske Grundlag for sin organiserede Præstevælde. Virksomheden som Administrator af det omfattende Bispegods betød sikkert mere for mange af Bisperne end den rent kirkelige Side af deres Embede. — Af fælles danske Kirkemøder kendes fra det her omhandlede Tidsrum kun eet, der afholdtes i København 1425, altsaa faa Aar efter det store europæiske Kirkemøde i Konstanz. — Ogsaa Visitatspligten synes adskillige af Bisperne at have taget sig ret let, og med Præsternes Frillelevned saa de vistnok ret hyppigt gennem Fingre, saa meget mere som de selv næppe altid var uangribelige i saa Henseende.

De høje gejstlige Herrer viste stor Iver for at øge deres Indtægter, og dette gik ikke mindst ud over *Sognepræsternes* Embeder; talrige var de pavelige Dispensationer, der gav Prælaterne Ret til at forene flere Embeder i een Person, og Følgen heraf var, at Gudstjenesten i mange Sognekirker kun varetoges af Vikarer. Til selve Hovedkirkerne var der derimod knyttet et efter Nutidens Maalestok uforholdsmæssig stort Antal af Præster, idet mange af Kirkens mindre Altre havde hvert sin Vikar; ikke sjældent lønnedes saadanne Vikarer af Købstadgilderne (se ovenfor S. 246).

Den samme *Verdslighed,* som i stort Omfang trængte ind blandt de høje Prælater, satte ogsaa sit Præg paa mange af *Klostrene* af de ældre Munkeordener, der ikke sjælden kappedes med Bisperne i Godsrigdom. Kun ganske enkelte ny Klostre af disse Ordener oprettedes

Mariager Kloster. Efter Maleri fra det 18. Aarh. Nationalmuseet.

i indeværende Tidsrum, saaledes Johanniterstiftelsen Dueholm ved Nykøbing paa Mors og Nonneklostret Gavnø i Sydsjælland. — Et Udslag af en ny og frisk kirkelig Strømning var derimod den fra Sverige udgaaende Birgittinerorden, som baade Margrethe og Erik af Pommern støttede og fremmede af al Magt inden for hele Norden; af Vadstenas to Datterklostre paa dansk Grund, Maribo og Mariager, tilhører i alt Fald det første den her omhandlede Periode. Birgittinerklostrene omfattede i Modsætning til de ældre Ordener baade Munke og Nonner inden for samme Hegn, men i øvrigt skarpt indbyrdes adskilte.

Ogsaa Tiggermunkeklostrene i Byerne spillede stadig en betydelig Rolle; foruden Dominikanerne og Franciskanerne maa af nyere Ordener nævnes Karmeliterne, der kom til Danmark under Erik af Pommern og bl. a. oprettede et senere navnkundigt Kloster i Helsingør, hvor litterære Studier fandt et Hjemsted. En anden Orden, Antoniterne, hvis Særkende var Sygepleje, grundlagde i Slutningen af det 14. Aarhundrede Klostret Maarkær i Angel.

Til Trods for al Verdslighed hos Prælater og ligestillede er der næppe nogen Tvivl om, at Kirken jævnt hen har øvet en *mildnende og humaniserende Indflydelse* paa de raa Sæder. Dog var det sikkert kun et Mindretal, der i dybere Forstand tilegnede sig Kristendommens Aand og traadte i et inderligere Forhold til dens religiøse Værdier; det store Flertal stod sikkert i et mere udvendigt Forhold til Kirken og nøjedes med i det ydre at følge dens Paabud. Her kom den katolske Kirkes Rummelighed i moralsk Henseende den i høj Grad til gode; selv om Kirken opfattede det selvfornægtende Klosterliv som en højere, »renlivet« Vandel, var den dog en kærlig Moder for alle sine Børn, naar de kun flittigt hørte Messe, fastede til de foreskrevne Tider, læste det fornødne Antal Bønner og heller ikke

Øverste Række: Bosjø Klosters Segl, Roskildebispens Tjenestesegl, Aarhus Domkapitels Segl. Nederste Række: To Præstesegl fra ca. 1350 (Johannes Are, Vilhelm). Efter Gipsafstøbninger. Nationalmuseet.

helt forsømte at indlægge sig Fortjeneste ved Almisser og andre gode Gerninger. Heller ikke kan det nægtes, at Kirkens Lære om Aflad for Syndeskyld, der uddeltes som Følge af visse fromme Handlinger, saasom Pilgrimsfærd til bestemte Valfartssteder o. l., let kunde misforstaas af jævne Lægfolk, der sikkert ofte i Praksis oversprang de Sætninger om virkelig Omvendelse og Anger, som Afladsbrevene gerne indeholdt, og holdt sig til de ydre Handlinger, der krævedes.

Ogsaa den stedse mere om sig gribende *Helgendyrkelse* maatte bidrage til at give Religionen et vist materielt Præg. Helgenerne løsreves mere og mere fra deres historiske og lokale Tilknytning og fik efterhaanden tildelt hver sit specielle Virkeomraade og sit bestemte Fag som Værnehelgen, hvorved Faren for en vis Udvorteshed i Andagten unægtelig forøgedes. Den Iver, hvormed Kirkerne samlede paa Helgenlevninger (Relikvier), maatte ogsaa medføre megen Overtro paa disses magiske Virkninger. Men Helgendyrkelsen rummede ogsaa megen virkelig Fromhed, og en Aandsretning som den hellige Birgittas og hendes Efterfølgeres prægedes af alvorlig og inderlig Helliggørelsestrang. Mariadyrkelsen trivedes bedre end nogen Sinde og gav sig stundom ret overspændte og sværmeriske Udslag; ogsaa Marias Moder Anna traadte netop i det her omhandlede Tidsrum

ud af sin tidligere ret ubemærkede Tilværelse og indtog en hædret Plads blandt Kirkens Helgener.

Den Magt over Sjælen, som Kirken ofte kunde have ondt nok ved at øve i Menneskets Velmagtsdage, opnaaede den som Regel ved dets Sotteseng, naar Sindet maatte berede sig paa den sidste Rejse. Hertil var Kirkens Naademidler, særlig den hellige Nadver, uundværlige som Tærepenge *(Viaticum)*, og hos den døende fandt Kirken derfor en gunstig Jordbund for sin aandelige Virksomhed. Talrige var de *Sjælemesser*, som indstiftedes paa Dødslejer, idet den døende mod en *Sjælegave* til Kirken betingede sig saadanne afholdt; de rige skænkede store Gaver af Jordegods o. l. til dette Formaal, jævnere Folk maatte nøjes med mindre, men sørgede dog gerne for at stifte en *Aartid*, en aarlig Sjælemesse paa deres Dødsdag, og havde den enkelte heller ikke Midler hertil, saa paatog Gilderne og Lavene sig at stifte Sjælemesser for deres afdøde Brødre og Søstre i Fællesskab. Ved Aartiden uddeltes i Reglen ogsaa Almisser til de fattige.

Den hl. Birgitta omgivet af Munke og Nonner. Fra en Altertavle i Maribo Klosterkirke, nu i Engestofte Kirke paa Lolland.

I det hele var det Kirken, der paatog sig den humane *Omsorg for fattige og syge Mennesker*, som i Nutiden udgør en af de betydeligste Samfundsopgaver. Blandt de talrige herhen hørende kirkelige Hospitaler og Stiftelser er der Grund til særlig at mindes to Grupper: dels de saakaldte *Helligaandshuse*, der baade var Hospitaler og Alderdomshjem, dels *St. Jørgenshusene*, der var bestemte til at rumme de spedalske (spedalsk = hospitalsk) og derfor af Hensyn til Smitten altid laa uden for Byerne.

Saaledes indtog den katolske Kirke stadig en imponerende Stilling baade som Samfunds- og som Aandsmagt; selv om den ikke i nogen

Relikviar fra St. Mikkels Kirke i Slagelse med Korsfæstelsesgruppe, ca. 1350. Nationalmuseet.

af disse Henseender hævede sig op til saadanne Højder, som den havde naaet i det 12.—13. Aarhundrede, var til Gengæld dens Magt over det jævne Folks Sind og Tankegang snarest i Stigen. Nogen Paavirkning af de oppositionelle Strømninger, der før og efter 1400 rørte sig navnlig i England og i Böhmen (John Wicliff og Johan Huss), spores ikke i Norden; en Personlighed som den hellige Birgitta kunde i de voldsomste Ord angribe Kirkens Verdsliggørelse, ja selve Pavernes Ryggesløshed, men staar dog ganske fjern fra enhver Tanke om Løsrivelse fra Romerkirken eller Kritik over for Kirkens Dogmer. Hun er i Norden den store Talsmand for den dybe mystiske Aandsretning, der altid i den katolske Kirke har øvet sin dragende Magt paa de særligt fromme og religiøst bevægede Sjæle.

6. Adelens Stilling i Samfundet og det daglige Liv.

Det er allerede ovenfor fremhævet, at Adelens Stilling til Statsmagten ved Aar 1400 var en helt anden end i det foregaaende Tidsrum; dens Opposition mod Kongemagten veg efterhaanden Pladsen for et loyalt Samarbejde med denne, og den befæstede herved hele sin sociale Position over for de lavere Klasser, der kun i meget ringe Omfang deltog i Statsstyrelsen. Den aristokratiske Samfundsudvikling fæstnede og uddybede i det hele Standsforskellen, og ogsaa Adelen konsoliderede sig i det her omhandlede Tidsrum som udpræget Fødselsadel, hvis Magt hvilede paa dens omfattende Godsbesiddelser.

Idet Adelskabet ikke længere betingedes af Tjenesteforholdet til Kongen, men væsentlig hvilede paa *fornem Byrd,* blev det ganske naturligt den godsrige Højadel, der vandt større Betydning paa Bekostning af Lavadelen, og idet der lagdes en stedse mere afgørende

Vægt paa Ættens Fornemhed, viste Standen større og større Tilbøjelighed til at lukke sig ude fra al Tilgang nedefra. Ganske vist kendes fra Erik af Pommerns Tid Adelsbreve, der viser, at Kongen ved sit derom udstedte Brev kunde tildele en enkelt Mand adeligt Vaabenskjold og derved optage ham og hans Efterkommere i Adelsstanden; men nogen stor Betydning vandt denne »Brevadel« næppe, og navnlig naaede de saaledes adlede Slægter aldrig op i Højadelen.

Langt større Betydning fik den Indvandring af *tysk Adel*, der fandt Sted navnlig under Valdemar Atterdag og Margrethe. I Sønderjylland lykkedes det den under Holstenervælden at trænge de gamle indfødte Storætter i Baggrunden; ogsaa paa Fyn og de sydlige Øer spillede den en stor Rolle, og heller ikke Nørrejylland og Sjælland kunde sige sig helt fri i saa Henseende; mindst Indgang fandt den i Skaane. Mange af de dengang indvandrede Slægter, som Brockenhus, Hardenberg, Huitfeldt, Krummedige, Podebusk, Rønnow og Valkendorf har senere vundet sig et stort Navn i Danmarks Historie. Strømmen sydfra sagtnede dog stærkt under Erik af Pommern. Denne Indvandring af tysk Adel opvejedes ikke af nogen tilsvarende Strøm nordfra; thi Unionstiden, der medførte saa stærk en Indvandring af danske (og tyske) Adelsslægter til Sverige og Norge, gav kun i ringe Omfang en modgaaende Bevægelse Raaderum.

De udstrakte *Forrettigheder*, som Adelen havde m. H. t. Skattefrihed ikke alene for Hovedgaarden, men ogsaa for Fæstegodset, hvilede paa den Forudsætning, at denne Stand til Gengæld skulde tjene Land og Rige i Ufredstider. Dette fandt ogsaa stadig Sted, om end med adskillige Indskrækninger; kun naar Fjenden stod i Landet, traadte *Tjenestepligten* fuldt ud i Kraft. Samtidig gled denne mere og mere fra at være en personlig Ydelse over til at være en paa Jordegodset hvilende Byrde, hvis Omfang mere eller mindre var afpasset efter dettes Størrelse: de rige højadelige Herrer maatte møde mandstærke i Felten med mange Vaabensvende i Følge, den jævnere Lavadel slap billigere. Som Lensmænd paa Kongens Slotte med talrige væbnede Svende under sig havde mange af Adelsmændene ogsaa i Fredstider Brug for krigersk Tugt og Disciplin. Om Tidens Vaabenudstyr maa henvises til Skildringen ovenfor S. 231 f.

Det var en Følge af Kongemagtens ny Fremvækst og Adelens ændrede Forhold til denne, at Herremændene mere og mere anvendte deres krigerske Evner og Øvelse i Kongens og Rigets Tjeneste, tværtimod hvad der var Tilfældet i det foregaaende Tidsrum, da baade de indbyrdes Ætfejder og Oprørsforsøgene mod Kongemagten spillede saa stor en Rolle. Det er et talende Vidnesbyrd om Dronning Margrethes Magtstilling, at hun ikke alene ved sin Mægling lagde en Dæm-

per paa adskillige af de nedarvede Fjendskaber mellem Adelsslægterne indbyrdes, men ogsaa nedbrød mange Herregaardes Fæstningsanlæg, naar hun var kommet i Besiddelse af dem, for at de ikke skulde tjene til Røverreder.

Dolk med tilhørende Sølvskede med et Adelsvaaben (Uldsaks) ca. 1350. Nationalmuseet.

Naar der er Tale om Adelens *Boligforhold* og *daglige Liv,* maa man sikkert i endnu højere Grad end i det foregaaende Tidsrum skelne mellem Lavadel og Højadel. Den jævnere Lavadel, *Væbnerne,* boede stadig paa deres i Landsbyen selv liggende Herregaarde, der oftest var ubefæstede eller kun svagt befæstede, og afveg næppe i daglig Levemaade meget stærkt fra de omboende Bønder, selv om Skjoldmærket og Vaabenfærdigheden særtegnede dem som tilhørende Overklassen. Anderledes med Højadelen, hvis Fornemhed og Pragtlyst sikkert var i Stigen, og som ogsaa i de urolige Aar i det 14. Aarhundredes første Halvdel i stort Omfang havde bygget sig anselige befæstede Gaarde. Dog tør vi næppe tænke os Flertallet af disse som helt grundmurede Borge; mange har sikkert bestaaet af Bulhuse eller Bindingsværksbygninger; en paa Dronning Margrethes Tid sløjfet Herregaard i Horsensegnen, Boringholm, hvis Levninger er blevet udgravet i vore Dage, viser overvejende Spor af saadanne Bygninger, der har været opført paa Pæle nedrammede i Mosegrund, idet Borgen har været omflydt af Vand.

Adelsmændenes *krigerske Udrustning* var ofte pragtfuld, og dette gjaldt ikke alene Rytterne, men ogsaa Hestene, der udstyredes med kostbart Skaberak. Ogsaa Raceheste omtales; om Niels Bugge til Hald hedder det i hans Vise:

Hr. Bugge han red Kong Volmer imod,
Silke svam under Gangerfod.
Silke svam under Gangerben,
Hr. Bugge red paa graa Kastalén,

d. v. s. kastiliansk Hest. — Om *Yppighed* og *Pragtlyst* hos den danske Adel, der morsomt modstilles den holstenske Greves gammeldags spartanske Sæder, taler ogsaa følgende Anekdote om Grev Claus af Holsten, der fortælles i Holstenerpræstens Krønike: »En Gang kom der en

Smykker fra et Fund i Slagelse, ca. 1400. Nationalmuseet.

anset Gøgler og Spytslikker fra Danmark til ham i Itzeho, medførende mange kostbare Dragter og Guldsmykker med danske Adelsmænds Vaabenmærker, og da han indfandt sig ved hans Hof, bød han at give ham Plads ved det nederste Bord blandt Spillemændene. Da man havde spist, sendte han ham fire Skilling at drikke for. For denne hans Adfærd sagde en af hans Raader til ham: »Herre, det sømmer sig ikke for Eder at betale saa anset en Person, hvem alle i den Grad har prydet og hædret med Kostbarheder, med saa ringe en Gave. Thi naar han kommer til andre Fyrster, vil han omtale Eders Karrighed og bringe Eder i Vanry.« — Greven svarede ham: »Forbarmende Gud! Hvad forlanger den Eventyrer af mig, naar han selv bærer kostbarere Klæder end jeg? Og hvisaarsag skulde den elendige Døgenigt kunne bringe mig i Vanry? Intet mere skal han faa af mig!«

Det er ganske ejendommeligt at se et saadant Modstykke til de gamle danske Klager fra Valdemarstiden over indtrængende tysk Yppighed i Levemaaden; for Anekdotens Sandhed taler den Omstændighed, at sølvforgyldte Hægter og Spænder med danske Adelsvaaben virkelig har været i Brug i Datidens Danmark; de forekommer i ret stort Antal i et Skattefund fra Slagelse. Selvfølgelig er der dog ingen Grund til for den Sags Skyld at tænke sig den danske Adel som særlig blødagtig; den har bare fulgt godt med i de ny Moder i Klædedragten, der dengang som nu trængte ind fra de store Kulturlande i Vest og Syd.

Dragtskikkene begyndte i øvrigt i indeværende Tidsrum at blive præget af det Hang til det overdrevne og excentriske, der særtegner

17*

Adelig Modejunker. Kalkmaleri i Højby Kirke i Odsherred fra ca. 1400.

Middelalderens Slutning. Der er allerede ovenfor (S. 186) gjort Rede for en af disse yderst paafaldende Herremoder fra Dronning Margrethes Tid: Skikken at bære Hætte med en flere Alen lang *Strud*, der hang ned ad Nakken. Et lige saa excentrisk Paafund var det, naar det omtrent samtidig kom paa Mode at pryde baade Herre- og Damedragter med nedhængende Bjælder, der klirrede ved hvert Skridt (se Billedet S. 220); sammestedshen hører de urimeligt lange, fligede og tungede Ærmer, der næsten hang helt ned til Jorden, og ligeledes den Skik, at Mændene bar Dragter, der havde en Farve paa deres venstre, en anden paa deres højre Halvdel, o. s. fr.

Om de høje Prælaters kostbare Drikkekar, Dragter og Smykker er talt ovenfor (S. 252); den verdslige Adel efterlignede dem efter Evne; saaledes efterlod Fru Ide Pedersdatter af Gladsakse (i Skaane) sig 1398 Sølvbælter og mange Guldfingerringe, skindforede Klæder m. m. og skænkede udstrakt Jordegods og store Pengegaver samt et Stod af Heste til forskellige Kirker, Klostre og Sygehuse. Det ses ogsaa af hendes Testamente, at hun har haft et talrigt Tjenerskab; der tales

om fire Terner, hvoraf den ene hedder Lucie Nane, kaldet Dværginde; endvidere nævnes en Pige, en Tjener, en Løber, tre »Drenge« (Karle) og en Skriver. — I et samtidigt Testamente af en mindre velhavende skaansk Adelsmand, Nilus Jenssøn af Knestorp, tales derimod kun om to Tjenere og en Pige samt om en Pige, der tidligere har tjent ham; men selv han ses dog at have ejet mindst fire Guldfingerringe.

Den gamle Ustyrligheds- og Selvraadighedsaand var ganske vist langtfra uddød hos den danske Adel, men den modvirkedes dog stærkt af det Præg af *Fornemhed* og *finere Sæder*, som hele Udviklingen i Tiden og særlig Adelens nøje Tilknytning til Hoffet medførte. Med dette Adelens fornemme Standspræg hænger ogsaa dens stærke Indtrængen i de høje Prælatstillinger sammen. Næppe gik længer nogen Adelsmand selv bag Ploven som Hr. Torben (S. 110); men derfor glemte ikke Adelen med Iver at røgte sine Godsejerinteresser, om end meget af dens Tid gik til Jagt og andre ridderlige Idrætter. Ogsaa havde det verdslige Aandsliv stadig sit Hovedsæde hos Adelen, og paa Herregaarden kaldte fremdeles Folkevisens Toner Svende og Jomfruer til Dans, om end Viserne ikke klang med helt samme Fynd som i denne Digtnings egentlige Blomstringstid i det foregaaende Tidsrum.

7. Aandsliv og Kunst.

Rigets Genoprettelse og efterfølgende Opsving i ydre og indre Magtudfoldelse satte sig ikke, som i Valdemarstiden, stærke og synlige Spor i dansk Aandsliv. Navnlig virker det paafaldende at se den hjemlige *Historieskrivning* ebbe helt ud samtidig med Udfoldelsen af Margrethes straalende skandinaviske Politik; og uden den sjællandske Krønikes livlige og udførlige Fremstilling havde ogsaa vort Kendskab til Valdemar Atterdags indre Styre været meget mangelfuldt. Et enkelt lille historisk Arbejde som den i det 14. Aarhundrede udarbejdede danske Oversættelse af Rydaarbogen (se S. 121) har sin væsentlige Betydning ved at vise, at Tanken om Historieskrivning paa Modersmaalet ikke laa fuldt saa fjern som tidligere; det er sikkert ingen Tilfældighed, at det ogsaa er ved denne Tid (ca. 1400), at det danske Sprog begynder at afløse det latinske i Skøder, Testamenter og andre retslige Dokumenter; Sverige var snarest lidt forud i denne Bevægelse, der allerede tidligere havde brudt sig Vej i Europas førende Kulturlande.

En vis sproglig Interesse skylder ogsaa *Peder Laales* navnkundige Ordsprogssamling sin Fremkomst; men Hovedvægten laa dog her for

Kentaur og Havfrue. Kalkmaleri i Raaby Kirke ved Randers, ca. 1500.

Samtiden ikke paa Modersmaalet, men paa Latinen, idet Bogens egentlige Hensigt uden Tvivl var at tjene som latinsk Lærebog, saa at dens Forfatter sikkert har lagt større Vægt paa Bogens latinske Sentenser end paa den Samling af ypperlige gamle danske Fyndord, der for Nutiden udgør Hovedtiltrækningen ved Værket, fordi den kaster saa enestaaende et Lys over Folkelune og Folkelynne her i Danmark. Da Samlingen blev oversat til Svensk i første Halvdel af det 15. Aarhundrede, maa saaledes dens Tilblivelse henføres til Margrethes eller hendes Efterfølgers Tid. Om dens Forfatter vides i øvrigt intet nøjere. Bogen blev trykt allerede 1506, men kom snart i Vanry blandt de humanistisk dannede paa Grund af sit barbariske Klosterlatin.

Omtrent samtidigt med Peder Laales Ordsprog fremkom paa Modersmaalet et lille Værk, der er et tydeligt Udslag af en vis Trang til i videre Kredse at udbrede Kundskaber om de vigtigste Grundelementer i Tidens boglige Dannelse. Bogen hedder *Lucidarius*, Lysbringeren, og giver i Form af en Række Samtaler mellem en Lærling og hans Mester Oplysninger om Middelalderens Grundbegreber dels angaaende Gudstjenesten og Betydningen af dens enkelte Ceremonier, dels angaaende Jordens Skabelse og hele dens Indretning og Udseende samt de paa den boende Folkeslag, for endelig at slutte med en Skildring af den yderste Dom. Skønt indsnævret i den naive middelalderlige Verdensanskuelses Spændetrøje bærer den lille Bog dog tydelige Spor af den Videbegærlighed, hvoraf mange Sjæle selv i Middelalderen var grebne, og som havde sin store Andel i de mange Korstog og Pilgrimsrejser. I øvrigt er Værket ingenlunde originalt, men væsentlig en Oversættelse af en paa Henrik Løves Bud (ca.

Udsnit af Claus Claussøn Svarts Kort visende Danmark og Sydsverige.
Efter Vidensk. Selsk. Skr. 6. R. hist.-filosof. Afd. VI.

1175) affattet tysk Bearbejdelse af et latinsk Skrift af Franskmanden Honorius fra Autun fra Begyndelsen af det 12. Aarhundrede; den korte Omtale af Danmark er dog, som rimeligt er, et selvstændigt Indskud og røber Forfatteren som fædrelandssindet Thybo. »En Del af Verden«, hedder det her, »er og Danmark; der er og en Sted, hedder Hanstedholm (Hanstholm i Thy); derudenfor ligger Sveljen (Brændingen) i Havet. I det samme Land, der Danmark hedder, der er det bedste Ridderskab, der under Solen er, om de ville vel tilsammen holde; der er og de ædleste Fruer og tugtelige med deres Sæder, der i Alverden findes. Der næst ligger Norge og Sverige og kolde Lande.« Bogen tryktes første Gang 1510, og som Folkebog, omarbejdet i protestantisk Aand, holdt den sig siden i flere Aarhundreder i stor Yndest.

Samme Videbegærlighed efter at lære fremmede og mærkelige Lande at kende var sikkert ogsaa Aarsagen til, at der ved denne Tid foretoges en Oversættelse til Dansk af en navnkundig *Rejsebeskrivelse* fra det 14. Aarhundrede over Sydens og Østens Vidunderlande, der tilskreves den engelske Ridder Jean de Mandeville — en Bog, der dog kun i meget ringe Omfang bygger paa Selvsyn, men væsentlig er en Genfortælling af ældre Fabler. Den indeholder derfor kun faa Oplysninger af reel Betydning og er nærmest skikket til at belyse den fantastiske Eventyrverden, som Middelalderen i sin Lettroenhed henlagde til hine fjerne Lande.

Det var dog ikke alle, der slog sig til Taals med disse overleverede Fabler; fra de sydligere Lande i Europa udgik en ny Strøm af baade

praktisk og videnskabelig geografisk Interesse, der hang sammen med de begyndende Opdagelsesrejser og bl. a. affødte Trang til langt bedre Landkort og Søkort end de hidtil kendte. I dette ny Forsknings- og Kortlægningsarbejde deltog ogsaa en dansk Mand, Fynboen Claus Claussøn Svart (f. 1388), der opholdt sig i Italien i 1420erne, og hvem de ældste mere detaillerede Kort over de nordiske Lande skyldes. Skønt disse Kort vrimler af Fejl, tilførte de dog Tiden ny Viden om de ukendte Lande i det høje Nord, og for Polarlandenes Vedkommende byggede Kartograferne i flere Aarhundrede væsentlig paa hans Arbejder.

De bevarede danske *Andagts- og Opbyggelsesskrifter* fra den yngre Middelalder stammer væsentlig fra det følgende Tidsrum og finder derfor naturligt deres Omtale længere fremme; men der er ingen Tvivl om, at de har haft Forgængere allerede i den her omhandlede Periode. Dog var det ikke Danmark, men Sverige, der med den hellige Birgitta og den fra hende udgaaende Bevægelse var Hovedarnestedet for det religiøse Aandsliv i Norden.

Ogsaa med Hensyn til større fortællende *Digte og Krønikerim* indtog Sverige Førerstillingen. Til de anselige svenske Rimkrøniker, der skildrer Samtidens Historie, kan Danmark ikke opvise Mage; og det var fra Svensk, at »Eufemiaviserne« (rimede Ridderromaner bearb. paa Svensk efter Opfordring af den norske Dronning Eufemia; se ogsaa S. 123) i Begyndelsen af det 15. Aarh. oversattes til Dansk. Herved indførtes i den danske Litteratur nogle af de mest typiske franske Ridderdigtninger fra det 12. Aarhundrede, saasom *Ivan Løveridder* og *Flores og Blanseflor;* den sidstnævnte yndefulde Kærlighedsroman levede i flere Aarhundreder som en af høje og lave værdsat Folkebog.

Naar der spørges om den egentlige originale danske Indsats i Litteraturen, maa man dog ligesom for det foregaaende Tidsrums Vedkommende henvise til den rige *Folkeviseskat.* Folkevisedigtningen blomstrede fremdeles, og Dansen traadtes stadig paa Herregaarden til dens Toner. Dog synes den egentlige nyskabende Evne at være noget i Aftagende; der digtes ganske vist stadig nyt, men væsentlig i de gamle Former, og den historiske Vise, der endnu i Digtningen om Niels Ebbesøns Daad staar paa sin fulde Middagshøjde, er i Visen om Dronning Margrethe og Kong Albrecht (der først stammer fra det 15. Aarhundrede) sunket ned til en adskillig jævnere Rimkrønikestil. Overhovedet forblev Visestilen ikke upaavirket af de rimede Ridderromaners bredere fortællende Stil, og det er væsentlig fra indeværende Periode, at saadanne langtspundne romanagtige Kærlighedsviser (ofte med norrønt Emne) stammer, som den navnkundige Digtning om Aksel og Valborg eller Visen om Ismar og Benedikt, hvori

St. Peders Kirke i Næstved.

Oldsagnet om Hagbard og Signe er helt omdannet i middelalderlig Ridderdigtnings Aand. Det er muligvis ogsaa først i Unionstiden, at de af fransk Heltedigtning paavirkede Viser om Holger Danske som Nationalhelt antager fastere Form. — Ogsaa set fra Indholdets Side er det oldtidsagtige Element i Folkevisedigtningen (Slægtsfejder, Frændehævn) paa Tilbagetog, medens de ridderlige (og kirkelige) Elementer gør sig noget stærkere gældende.

Bygnings- og Billedkunsten fik under Landets materielle Opsving som Følge af den genoprettede indre Fred gunstigere Kaar end under den foregaaende Ufredsperiode; men denne Genopblomstring kan dog ingenlunde staa Maal med Valdemarernes Storhedstid. Ligesom for det forudgaaende Tidsrums Vedkommende er det yderst lidt, der er bevaret af verdslig Kunst. Man tør dog tro, at kun de færreste Herregaarde har været stærkt paavirkede af Tidens højt uddannede kirkelige Bygningsstil; alene Byggemaaden (for de flestes Vedkommende Bulhus- og Bindingsværksbygninger) maatte her stille sig hindrende i Vejen. Mere kultiveret har sikkert Kongernes og Bispernes faste murede Huse været; og det er saa heldigt, at et af de sidste, den af Roskildebispen Peder Jenssøn Lodehat ved Aar 1400 opførte Hovedbygning paa Gjorslev i Stevns (se Bill. S. 251) endnu staar be-

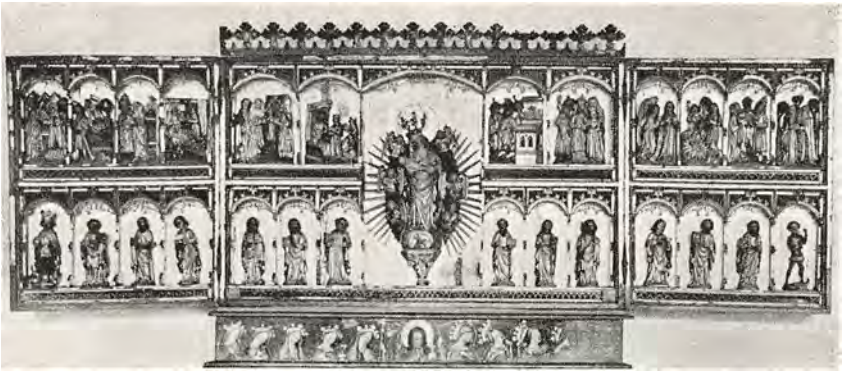

Altertavle fra Boeslunde Kirke ved Skelskør, nu i Nationalmuseet. Ca. 1425.

varet i Hovedsagen og giver os et ypperligt Billede af en fornem Kirkefyrstes Landgaard. Den er opført i Korsform af Kridtstene fra Stevns Klint, med et anseligt Midttaarn og med overhvælvede gotiske Haller baade i dette og i Korsfløjene.

Det er i øvrigt den efter Teglstensteknikken tilpassede højgotiske Stil, der præger de *kirkelige Bygninger* i indeværende Periode. Kun ganske faa ny Landsbykirker opførtes; nævnes kan den anselige treskibede Kirke i Kirkehelsinge i Vestsjælland, der erstattede den ældre, under de indre Fejder afbrændte Sognekirke. Derimod blev det mere almindeligt at forsyne de forhaandenværende romanske Kirker med indbyggede Hvælvinger og med tilbyggede Taarne i Vest, samt med gotiske Trappegavle paa Skib og Kor; men det var dog først i det følgende Tidsrum, at denne Bevægelse ret tog Fart. — Ogsaa af Domkirkerne var de fleste fuldført i romansk Tid; paa flere af dem fortsattes dog Byggearbejderne jævnt hen i indeværende Tidsrum; dette gælder særlig om den rent gotiske, ca. 1300 grundlagte, St. Knuds Kirke i Odense; men ogsaa Roskilde Domkirkes Vestparti er overvejende gotisk. — Af *Købstadkirkerne* er et ikke ringe Antal opført i indeværende Periode; det gælder saaledes om den i 1319 grundlagte St. Peders Kirke i Malmø (se S. 125), endvidere om Køge Kirke og om St. Mortens og St. Peders Kirker i Næstved, der med deres aftrappede Taarngavle ligner forstørrede Landsbykirker. Nævnes kan ogsaa Kirkerne i Nakskov og Assens, Vor Frue Kirke i Svendborg, St. Budolfi Kirke i Aalborg, m. m. fl. Desuden er ældre Kirker i mange Tilfælde blevet udvidet med Kapeller o. l. Særlig kan fremhæves Vor Frue Kirke i Haderslev, der ombyggedes fuldstændigt i Begyndelsen af 15. Aarh. og fik en høj og slank Rejsning, der mindede om de gotiske Hovedkirker i de nordtyske Hanse-

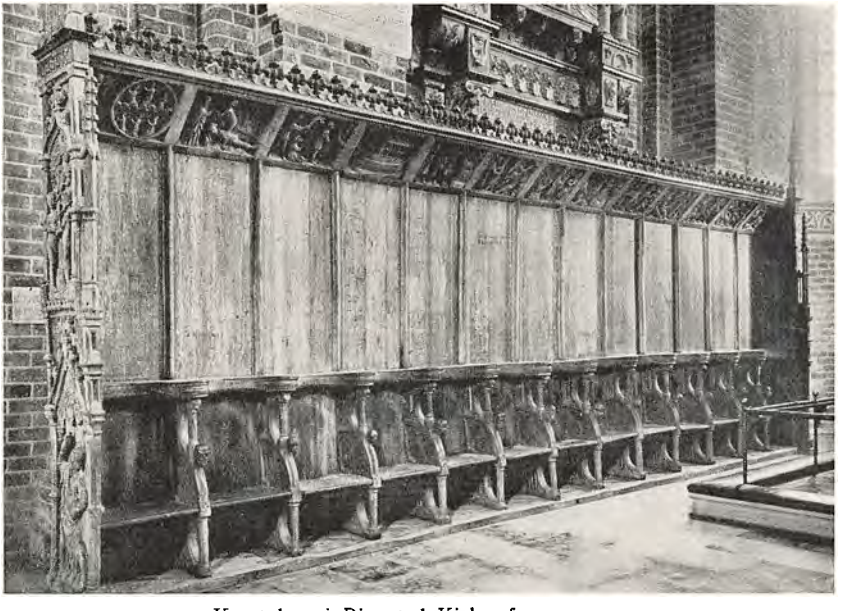

Korstolene i Ringsted Kirke, fra ca. 1420.

stæder. Den egentlige store Byggeperiode (næst efter den romanske) falder dog først i det følgende Tidsrum, Sengotikkens Tid. — Af Klosterkirker, stammende fra indeværende Tidsrum, kan bl. a. nævnes Mariakirken i Helsingør, St. Hans i Odense, oprindelig Kirke for Johanniterklostret der i Byen, og Maribo Kirke, bygget som Klosterkirke for det af Erik af Pommern oprettede Birgittinerkloster; med sit anselige treskibede Anlæg, hvis Midtskib ikke højner sig synderligt over Sideskibene, er den en god Prøve paa de i Sengotikkens Tid almindelige »Hallekirker«.

Af *Kirkernes Udstyr* med Skulptur og Maleri fra denne Tid er adskilligt bevaret. Kirkerummene og Kapellerne forsynedes jævnt hen med ny udskaarne Helgenfigurer, i Reglen broget bemalede og forgyldte paa Kridtgrund; men det var først henimod Periodens Slutning, at de store, pragtfuldt udskaarne Altertavler med mange Helgenfigurer begyndte at importeres fra Lübeck; typisk i saa Henseende er Altertavlen paa Højaltret i Lunds Domkirke fra ca. 1400 og den noget yngre Altertavle fra Boeslunde Kirke i Vestsjælland (oprindelig fra Karmeliterklostret i Skelskør). Pragtfulde gotiske Snitværker fra samme Tid som Altertavlen er Korstolene, »Prælatstolen« og Monstranshuset i Lunds Domkirke; lidt yngre (ca. 1420) er Korstolene i Roskilde Domkirke og i Ringsted Klosterkirke med Rækker af bibelhistoriske Relieffer, der har Betydning ogsaa i kul-

Gravsten over Henning Moltke i Keldby Kirke paa Møn, ca. 1360.
Efter Løffler, Danske Gravstene fra Middelalderen.

St. Laurentius Martyrium. Kalkmaleri fra ca. 1475 i Draaby Kirke i Horns Herred.

turhistorisk Henseende ved deres nøjagtige Gengivelser af Datidens Modedragter.

Hvad *Gravskikkene* angaar, jordedes fornemme Folk fremdeles i murede Grave, oftest inde i selve Kirken; det blev mere og mere Skik at afbilde den afdøde i fuld Legemsstørrelse paa den dækkende *Gravsten;* af saadanne Ligstene fra det her omhandlede Tidsrum er et ikke ubetydeligt Antal bevaret. En særlig fornem Gravskik var de fritstaaende, med Relieffer dekorerede Gravkister, hvorpaa Christoffer II's, Valdemar Atterdags og Margrethes Gravmæler er typiske Eksempler; oven paa Sarkofagen ligger den afdødes Figur i fuld Legemsstørrelse. Margrethes Sarkofag af Marmor med Alabastudsmykning er et fra et nederlandsk Værksted udgaaet fremragende Kunstværk (se S. 200 og 201).

Af bevarede kirkelige *Metalarbejder* fra Tiden kan fremhæves et Antal Sølvkalke (hvoraf et Par Stykker ifølge deres Indskrifter er skænkede til Kirker af Dronning Margrethe) og en Del Kirkeklokker, hvoraf adskillige er støbt her i Landet.

Af kalkmalede Dekorationer fra Tiden paa Kirkernes Vægge og Hvælvingskapper er ikke lidet bevaret til vore Dage. I disse spiller Helgen- og Legendefremstillinger en stedse mere fremtrædende Rolle, og Figurstilen bliver stedse mere utvungen og realistisk; der gemmer sig derfor et stort kulturhistorisk Stof i denne kirkelige Billed-

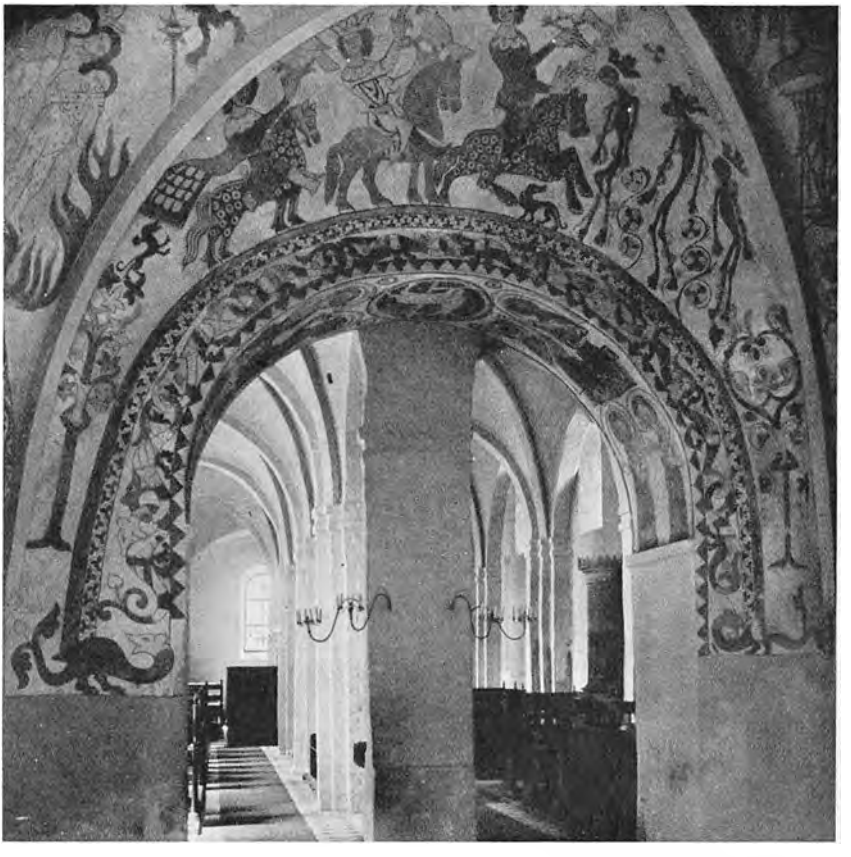

Fremstilling af Menneskelivets Forkrænkelighed. De tre levende og de tre døde Konger. Kalkmaleri i Skibby Kirke i Horns Herred.

kunst. Stundom forvilder ogsaa rent verdslige Emner sig ind mellem de religiøse, som det ses af de kendte Malerier fra Ørslev Kirke paa Sjælland, der forestiller Mænd og Kvinder dansende Folkevisedans. (Verdslige Fremstillinger kan ogsaa stundom stikke Hovedet frem paa Korstolene, især paa de saakaldte Misericordier, de smaa Konsoller paa Sædernes Underside, der tjente til Støtte for Kannikerne, naar de skulde staa op under Gudstjenesten). — Ejendommelige er ogsaa de *Anskuelighedsbilleder* af Livets Forkrænkelighed, der vistnok særlig fremkommer under Indtryk af de frygtelige Farsoter i det 14. Aarhundrede; nævnes kan saaledes en Fremstilling i Skibby Kirke (og en noget yngre i Tudse Kirke) af tre Fyrster, der med Hest, Hund og Falk drager ud paa Jagt, og hvis Heste stejler foran tre aabne Grave, hvorfra tre kronede Benrade lader dem vide,

at de ogsaa engang skal blive Ormeføde. — Har den kirkelige Kunst tabt noget i Værdighed og dekorativ Holdning siden Blomstringstiden under Valdemarerne, saa har den til Gengæld vundet i Liv, Udtryksfuldhed og Anskuelighed, og denne Udviklingslinie fortsætter sig endnu mere udpræget i det efterfølgende Tidsrum.

LITTERATUR

En samlet Skildring af Tidsrummet 1340—1439 er givet af *Kr. Erslev* i »Danmarks Riges Historie II«; den bygger paa hans grundlæggende Værker: »Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse« (1882) og »Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning« (1901). Tidsrummet skildres ogsaa af *Erik Arup*, »Danmarks Historie II« (1932); for Sønderjyllands Vedkommende af *Jørgen Olrik* i »Sønderjyllands Historie fremstillet for det danske Folk II« (1937). — Enkelte Tidsafsnit, Personer og Tildragelser behandles bl. a. i følgende Skrifter: *Hans Gram:* »Forbedringer til Kong Woldemar Christoffersøns Historie« (Det kbh. Selsk. Skr. IV, 1750). — *C. E. F. Reinhardt:* »Valdemar Atterdag og hans Kongegerning« (1880). — *Samme:* »Til Belysning af nogle Punkter i V. A.s Historie« (Hist. Tidsskr. 4. R. III—IV, 1873—75). — *J. Kornerup:* »Valdemar Atterdags og Dronning Helvigs Billeder i Næstved St. Peders Kirke« (Aarb. f. nord. Oldk. 1893). — *A. D. Jørgensen:* »Synspunkter for Opfattelsen af Valdemar Atterdags og Dronning Margrethes Historie« (Hist. Afhdl. I, 1898). — *J. Anderson och Bengt Thordeman:* »Valdemar Atterdags tåg mot Gotland 1361 och krigargravarne vid Korsbetningen«. (Fornvännen. 1927). — *Dietr. Schäfer:* »Die Hansestädte und König Waldemar von Dänemark« (Jena 1879). — *Samme:* »Das Buch des lübeckischen Vogts auf Schonen« (Halle 1887). — *Curt Weibull:* »Lübeck och Skånemarknaden« (Lund 1923). — *E. R. Daenell:* »Die Köllner Konföderation vom Jahre 1367 und die schonischen Pfandschaften« (Leipzig 1894). — *Samme:* »Geschichte der deutschen Hanse in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts« (Leipzig 1897). — *Samme:* »Die Hansestädte und der Krieg um Schleswig 1386—1435« (Zeitschrift für schl.-holst. Gesch. XXXII, 1902). — *Samme:* »Die Blütezeit der deutschen Hanse 1356—1478« I—II (Berlin 1905—06). — *P. Girgensohn:* »Die skandinavische Politik der Hansa 1375—95« (Upps. 1898). — *F. H. Jahn:* »Danmarks politisk-militaire Historie under Unionskongerne« (1835). — *Kr. Erslev:* »Studier til Dronning Margrethes Historie« (Hist. Tidsskr. 5. R. III, 1881—82). — *Samme:* »Unionsbrevet fra Kalmarmødet 1397« (Aarb. f. nord. Oldk. 1889). — *O. S. Rydberg:* »Om det från unionsmötet i Kalmar år 1397 bevarade dokumentet« (Vitterh., Hist. och Ant. Akad.s Handl. XXXI, 1886). — Diskussion om Unionsbrevet mellem *Erslev* og *Rydberg* i Sv. Hist. Tidsskr. X—XI, (1890—91), og i Aarb. f. nord. Oldk. 1891. — *E. Lönnroth:* »Sverige och Kalmarunionen« (1934). — *Agnes Branting:* »Das goldene Gewand der Königin Margaretha in der Domkirche zu Uppsala« (Stockh. 1911). — *Henry Petersen:* »Levninger af Domkirkeskatten i Roskilde« (Aarb. f. nord. Oldk. 1888). — *C. V. O.*

Aarsleff: »Dronning Margrethes Gravmæle i Roskilde Domkirke« (1912). — *J. A. Fridericia:* »Fra hvilken Tid skriver Sundtolden sig?« (Hist. Tidsskr. 4. R. V, 1875). — *W. Mollerup:* »Kong Erik af Pommerns Udenlandsrejse 1423—25« (Hist. Tidsskr. 5. R. III, 1882). — *G. v. d. Ropp:* »Zur deutsch-skandinavischen Geschichte des 15. Jahrhunderts« (1876). — *Henry Petersen:* »Et dansk Flag fra Unionstiden i Mariakirken i Lübeck« (Aarb. f. nord. Oldk. 1882). — *L. Daae:* »Erik af Pommerns Giftermaal med Philippa« (Norsk Hist. Tidsskr. 2. R. II, 1880).

Af Kildeudgaver kan foruden de tidligere anførte Udgaver af »de danske Aarbøger« *(Ellen Jørgensen)* (se Bd. I, 777), af »Danmarks gamle Folkeviser« (jfr. *Ernst v. d. Recke,* »Danmarks Fornviser I—IV«, 1927—29) og af »de svenske Krøniker« (se Bd. II, 131) nævnes »Holstenerpræstens Krønike« ca. 1450, udg. af *Lappenberg* i Quellensamml. der Schl.-Holst. Gesellsch. f. vaterl. Gesch. I (1862), og oversat af *Anna Hude* (1903), samt *Detmars* og *Herman Korners* lübske Krøniker *(Grautoff:* »Die lübeckischen Chroniken). — Angaaende det meget omfattende Brevstof fra Datiden maa foruden de tidligere nævnte »Regesta diplomatica« og *Erslevs* »Fortegnelse over danske Breve fra Middelalderen« (jfr. ogsaa *Erslev:* »Testamenter fra Danmarks Middelalder«, 1901) henvises til »det norske« og »det svenske Diplomatarium«, til »Urkundenbuch der Stadt Lübeck«, »Mecklenburgisches Urkundenbuch« m. fl., samt ikke mindst til den store tyske Udgave af »Hanserecesser«, hvis første Række (1256—1431) er udgivet af *Koppmann.* »Pavebrevene vedr. Danmark 1316—1536« (»Acta pontificum Danica I—VI«, 1904—15) er udgivne af *L. Moltesen, A. Krarup* og *Jhs. Lindbæk.* »Roskildebispens Jordebog« ca. 1370 er udgivet i »Scriptores rerum Danicarum VII«. Af Udgaver af enkelte Grupper af Aktstykker kan nævnes: »Domme og Voldgiftskjendelser i Sagen mellem Kong Erik og Greverne af Holsten«, udg. af *H. Knudsen* (1851). — »Procesakterne for Kejserretten« er trykte i »Script. rer. Danic. VII«. — »Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse« er udgivne af *Anna Hude* (1903). — Oversættelse af et Udvalg af Kildestoffet: *Ellen Jørgensen:* »Valdemar Atterdag« (1911).

Angaaende Statsforfatning, Lovgivning og Samfundsforhold i det hele maa foruden til de tidligere nævnte almindelige Værker og Haandbøger henvises til *Will. Christensen:* »Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh.« (1903). — Møntvæsen: *P. Hauberg:* »Danmarks Myntvæsen og Mynter 1377—1481« (Aarb. f. nord. Oldk. 1886). — Seglvæsen: *Henry Petersen:* »Danske gejstlige Sigiller« (1886). — *Samme:* »Danske adelige Sigiller« (1897). — *A. Thiset:* »Danske kongelige Sigiller« (1917). — Krigsvæsen: *Hans Gram:* »Om Bysse-Krud, naar det er opfundet i Europa, og hvor længe det har været i Brug i Danmark« (Det kbh. Selsk. Skr. I, 1745). — *Otto Blom:* »Om Brugen af Bøsser og Bøssekrudt i Hansestædernes Krige mod Valdemar Atterdag« (Hist. Tidsskr. 6. R. IV, 1894). — *Samme:* »Lodbøssen fra Vedelspang« (Aarb. f. nord. Oldk. 1872). — For Købstadvæsenets Vedkommende maa henvises til *M. Mackeprangs* og *Hugo Matthiessens* tidligere anførte Arbejder samt til *C. Nyrop:* »Danske Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen I—II« (1895—1904); jfr. *samme:* »Danske Gildesegl og Danske Haandværkerlavs Segl« (Tidsskr. f. Kunstind. 1897—99).

Af kirkehistoriske Arbejder kan foruden *Helwegs* og *Ellen Jørgensens*

tidligere anførte Værker (Bd. I, 778) nævnes: *L. Moltesen:* »De avignonske Pavers Forhold til Danmark« (1896). — *Johanne Skovgaard:* »Den hellige Birgitta og Maribo Kloster« (Loll.-Falsters hist. Samf.s Aarb. 1914). — *Yngve Irilioth:* »Svensk kyrka, kungadöme och påvemakt 1363—1414« (1925). — »Akter rörande ärkebiskopsvalet i Uppsala 1432«, utg. av *Algot Lindblom* (1903).

Angaaende Litteraturens Historie henvises til *C. Rosenbergs, J. Paludans* og *Carl S. Petersens* (Bd. I, 778) nævnte Værker. »Peder Laales Ordsprogssamling« er udgivet af *Axel Kock* og *Carl af Petersens* (1889—94); »Lucidarius« af *C. J. Brandt* (1849) og paa moderne Dansk med Oplysninger af *Jhs. Knudsen* (1909); »Claus Claussøns kartografiske Arbejder« af *A. A. Bjørnbo* og *Carl S. Petersen* (Vidensk. Selsk. Skr. 6. R. VI, 1904).

Angaaende Kunstens Historie henvises til *Becketts, V. Lorenzens* og *Magnus Petersens* (Bd. II, 132) anførte Arbejder; jfr. ogsaa *J. B. Løffler:* »Danske Gravstene fra Middelalderen« (1889). — *F. Uldall:* »Danmarks Kirkeklokker fra Middelalderen« (1906). — *J. B. Løffler* og *Jul. Lange:* »Reliefferne over Korstolene i Roskilde Domkirke (1880). — *Jul. Lange:* »Iagttagelser over den plastiske Udsmykning af Christoffer II's, Valdemar Atterdags og Margrethes Gravmæler« (Aarb. f. nord. Oldk. 1893). — *E. Wrangel:* »Det medeltida bildskåpet från Lunds domkyrkas högaltare« (Lund 1915). — *Samme:* »Konstverk i Lunds Domkyrka« (Lund 1923). — *M. Mackeprang:* »Vore ældste Alterkalke« (Aarb. f. nord. Oldk. 1906). — *Chr. A. Jensen:* »Gjorslev, Roskildebispens Borg paa Stevns« (1924). — *Jørgen Olrik:* »Drikkehorn og Sølvtøj fra Middelalder og Renaissance« (1909).

III

C. P. O. CHRISTIANSEN

UNIONSOPLØSNINGENS OG KIRKEBRUDDETS TIDSALDER

DEN ALMINDELIGE EUROPÆISKE BAGGRUND

I Europas almindelige Historie rummer Tidsrummet 1439—1533 et af de største Gennembrud baade i den aandelige og den materielle Verden. I de første Aartier af det 15. Aarh. grundlægger Brødrene *Hubert* og *Jan van Eyck* den nederlandske og *Masaccio* den florentinske Malerkunst, og ved Tidsrummets Afslutning har den italienske Renæssance oplevet sin Højsommer; *Rafael* og *Leonardo* er døde, og *Michelangelo* er allerede en ældre Mand. De nye Aandsstrømninger har, især i *Humanismens* Dragt, overskredet Alperne, *Reformationen* er brudt igennem, og i Aartierne før 1533 strømmer nye kunstneriske Former, nye Tanker, nyt Syn paa Livet og dets Glæder, et helt nyt Evangelium ind over den dansk-tyske Grænse. Men ogsaa *samfundsmæssigt* set er disse hundrede Aar en betydningsfuld Tid for Landene uden om Norden. Det er, som Grundlaget lægges til Rette for de Befolkningsdele, der skal blive Bærere af Renæssancens brusende Overklassekultur og af Reformationens borgerlige Samfundssyn og statslige Kirkeorganisationer. Fra nederst til øverst i Samfundene foregaar der en Stramning, en ordnende Virksomhed; det er, som om Magten og Rigdommen, baade den hjemmeeuropæiske og den fra den ny Verden, samler sig opad. De, der har, faar stadig mere, og de, der var fattige, blev endnu fattigere. Dette gælder Bondens almindelige Historie, hvad enten han, som den engelske, mister Hus og Hjem, mens hans Agre bliver Græsgange for Herremændenes Faaredrifter, eller han, som den vesttyske, ser sine Afgifter vokse og sin personlige Ufrihed øges, nu da den middelalderlige Ridder bliver godsinteresseret i stor Stil, eller han, som de fri selvejende østtyske Kolonister, maa gaa ind under Lensmændenes Aag og se en begyndende Stordrift brede sig i Landet. I de store middelalderlige Stæder foregaar samme Udvikling. Købmændenes og Industriherrernes Magt vokser, og Afstanden mellem de store og de smaa

i samme Kommune øges. Men de samme Godsejere og Kapitalister, der socialt set faar de mange i deres Haand, ser selv den politiske Magt, de før havde ejet, slippe sig af Hænde. Over Herrestænderne rejser *Fyrstemagten* sig, hvad enten det er den romerske, der i Pavens Haand øges overmaade stærkt i dette Tidsrum, eller det er den verdslige i Kongers og Landsfyrsters Haand, der gennem borgerlige Embedsmænd, Romerret, Artilleri og Lejetropper hæver sig over Riddere saavel som over Bisper og Prælater. Ogsaa de før saa frie Stæder, selvstyrende Republikker, der i Forbund med hinanden havde kunnet byde alle Trods, fanges ind og gøres til underordnede og underdanige Led i moderne Territorialstater. Socialt set er Overklassernes Magt i Vækst, politisk set er Fyrsternes det i endnu højere Grad. Man er i Tiden selv klar over, hvor det bærer hen, og Middelalderen rejser sig rykvis i Protest mod den nyere Tid. Store vest- og sydtyske Bondeoprør søger at standse Udviklingen, den franske Adel rejser sig i »den gale Krig« mod Karl VIII, Baselkonciliets Kirkefyrster og lavere Gejstlighed rejser sig mod Pavedømmet, og rundt om i Landene taler Stænderforsamlingerne store, men magtesløse Ord mod den truende Fyrstemagt. Ridderlighed, Ødselhed, Standsære og Pukken paa gamle herlige Friheder, Egnspræg og Slægtsstolthed rejser sig forgæves mod en ubønhørligt fremadskridende Ordensmagt, der med kold Beregning og stor Virkelighedssans tager alle Magtmidler fra Krudt til Handelstraktater og Toldafgifter i sin Tjeneste; og dèr, hvor Fyrstens strenge Fred afløser alles Krig mod alle og skaber trygge Kaar for Handel og Værkflid, vokser Følelsen af Fællesskab mellem Mennesker frem, og *Nationalbevidstheden* begynder at blive en historisk Magt i Landene Vest og Syd for Danmark.

Men denne Fyrstemagt, der med saa stort Held har indstillet sig paa det nærliggende, er samtidig forunderlig vidtomfattende. Med det fasteste Fodfæste i eget Land eller Brudstykke af eget Land søger Tidens Fyrster ved en omfattende *Ægteskabspolitik* eller *Unionspolitik* at forene de størst mulige, ofte de mest forskelligartede Omraader under eget Styre. Dette gælder Frankrig, der herigennem fuldbyrder sin egen Samling, det gælder »de katolske Konger« paa Pyrenæerhalvøen, der herigennem skaber et Spanien af flere Enkeltriger, som forenet med det habsburgske Hus inden Tidsrummets Afslutning vokser frem til at blive et Verdensrige. I Øst- og Sydeuropa møder vi det samme Billede, blot mere uroligt og skiftende. Fra egne stærke »Huslande« søger Fyrsterne gennem Kejservalget at faa Herredømmet over den vældige Union af tyske Stater, »det romerske Rige af den tyske Nation«, og gentagne Gange opstaar der kortvarige

Unioner mellem böhmiske, østrigske, ungarske, polske og litauiske Omraader, hvoraf det kommende Polen og Østrig-Ungarn skulde fremgaa. Men medens flere af de vestlige Unioner, den fransk-burgundiske, den kastiliansk-aragonske, den spansk-nederlandske, vokser frem til en Art Helstater under een ordnende Fyrstemagt, er Forholdet endnu længe et andet mod Øst. Her er der ogsaa Tilløb til en voksende Fyrstemagt, men den magter oftest ikke at gennemtrænge Unionslandene, ja Forbundsunionen skabes undertiden paa Bekostning af Fyrstemagten selv; saaledes f. Eks. den polsk-litauiske, der, stiftet som den er faa Aar før Kalmarunionen, har interessante Ligheder med denne: Begge Steder møder vi vel en bevidst Stræben mod en kraftigere Statsmagt paa Fyrsteslægtens Haand, men den ofres paa Unionspolitikkens Alter, og netop gennem denne vokser de middelalderlige Herrestænders Magt. Det er, som raader der et omvendt Forhold i Østen ligesom i Norden mellem Fyrstemagtens territoriale Udstrækning og dens indre Styrke.

Da den historieskabende Kraft ligger oventil i dette Tidsrum, er denne Strid mellem Fyrster og Herrestænder ikke en Sag, der kun vedkommer dem selv; det er det hele Folks Skæbne, der hermed afgøres, Fremgang eller Tilbagegang, Trivsel eller Stagnation, Middelalder eller nyere Tid ned gennem alle Folkets Lag. I Syd- og Vesteuropa var Sejren allerede vundet for den nyere Tids Fyrstemagt og Samfundssyn. I Norden, der endnu var tilbage i Udvikling, var Kampen mellem Fyrstemagten og de middelalderlige Herrestænder endnu i fuld Gang, idet Fyrsterne følte sig styrket ved deres europæiske Slægtsforbindelser og lysende Forbilleder, og Stormændene endnu var livskraftige og modstandsdygtige. Kampen herhjemme blev derfor blandt andet en Kamp mellem en fremmed Statsskik og gamle nordiske Frihedsbegreber. Ind i denne Samfundskamp kommer i Tidsrummets sidste Del de store Renæssancebegivenheder til at gøre sig gældende. Senkatolicismens Fromhedsliv, der i brede Bølger var skyllet ind over vore Lande, afløses nu af det nye stærke Aandsliv, der indtil 1513 kun har naaet os i svage Dønninger, men snart derefter skulde vokse til en Storm.

Ikke mindst af denne Grund vil Tidsrummet 1439—1533 her blive behandlet i to skarpt adskilte Afsnit. Indtil 1513 er vi endnu i den gotiske Middelalder; der er stærke Brydninger i Samfundsliv som i Aandsliv, men de slaar ikke ud. I Aandslivet er man ikke klar over de indre Modsætninger, man lever paa; i Samfundslivet tager Partierne ligesom Maal af hinanden, søger som Hære før Slaget at tage de bedste Stillinger ind, at befæste dem efter Evne. Fra 1513 til 1533 sprænges de gamle, stærke Rammer, og Slaget er snart i fuld Gang,

saavel aandeligt som samfundsmæssigt og politisk. Det første Tidsrum vil derfor blive behandlet i sine store Linier og disse fulgte saa vidt muligt hver for sig. Det sidste Tidsrum, Christian II's og Frederik I's Tid, vil derimod blive skildret som Kampens Tid, hvor stærkt udprægede Personligheder griber ind, og hvor nye Aandsretninger sætter Sindene i Bevægelse; en stærkt forviklet Tid, hvor alle Linier løber sammen, og hvor alle Magtfaktorer, verdslige og aandelige, samtidig føres i Ilden.

FØRSTE AFSNIT

DANSK STORPOLITIK I TIDSRUMMET 1439—1513.

1. De dansk-norske Konger og deres Slægtsforbindelser fra 1439 til 1513*).

Endskønt den fyrstelige Slægtspolitik, den dynastiske Linie, baade hjemme og ude er en Sag af fremragende Betydning, er Skellet for dette Tidsrums Begyndelse ikke henlagt til Oldenborgernes Tronbestigning, og Tidsrummet er ikke inddelt efter de enkelte Kongers Regeringstid. Grunden hertil er den, at det for den dansk-norske Kongemagt afgørende Aar ikke var 1448, men *1439*, idet der i dette Aar skete en Begivenhed saa indgribende for Kronens Bærere, at det er, som alle Kongerne fra da af, hvad enten de hedder saa eller saa, har faaet en bestemt Opgave tildelt, som de maa gaa ind under, — som de hver med sine Evner maa tumle med, indtil Virkningerne af 1439 er ophævet. I denne Linie er Christoffer af Bayern den første og Christian II den sidste. Det er, som Tidsforholdenes Magt er over dem; men gradvis vokser Kongeskikkelserne i Fylde, i Klarhed over deres Vej og Maal og i Viljekraft til at naa frem. Denne mærkelige Stigning i Fyrsternes Evne og Kraft til at gøre sig gældende har dels sine Forudsætninger i indre nordiske Forhold, dels i de Slægter og Slægtsforbindelser, som knyttede vore Konger til de fyrstelige Magtstrømninger i Europa.

Fællesmærket for dem alle er nemlig deres *tyske Afstamning.* Det er Wittelsbacherne i Bayern, den oldenborg-schaumburgske Linie, Hohenzollerne i Brandenburg, Wettinerne i Sachsen og Habsburgerne, der forsyner Danmark-Norge med Konger og Dronninger, et af de mange Vidnesbyrd om, hvor stærk den tyske Paavirkning har været i Senmiddelalderen, et Forhold, der ikke blot skulde faa kulturel Betydning, men ogsaa politisk. To Gange indkaldtes tyske Fyrster til at styre Danmark-Norge, to Gange tyske Fyrstedøtre, og ikke

*) Jfr. Slægtstavlen bag i Bindet.

mindst dette Baand med Udlandet tillægger man den største Betydning. Karl VII udtalte i 1460: »Thi saadanne Ægteskaber har en ikke ringe Evne til at knytte og bevare Venskabets Baand, da der af dem fremspringer hin Slægtskabets Kilde, som plejer at blive Moder til en fast og varig Forbindelse.« De uhyre Pengesummer, som i disse Anledninger gik fra Land til Land, vidner om det samme.

Christoffer af Bayern. Miniature fra Begyndelsen af 16. Aarh. Efter »Danmarks Riges Historie«.

Med en Medgift paa 40 000 Gylden, det halve af, hvad den romerske Konge Ruprecht havde krævet, havde Dronning Margrethe skænket sin Søsterdatter Kathrine til Kong Ruprechts Søn Pfalzgrev Johan. Deres eneste levende Søn, *Christoffer* (1439—48), var 21 Aar gammel blevet indkaldt af Rigsraadet efter dettes Sejr over Erik, og i 1439 kom han her til Landet, som han kun flygtigt kendte. Christoffer har da delt sine Standsfællers Syn paa Fyrstemagten, har ført sig med Selvbevidsthed, Pragtlyst og Overmod, og det har givet Anledning til Brydninger. Han vilde længe ikke slippe sine bayerske Raader, han lod sig under Kroningen i Ribe betjene af fire tyske Hertuger — de bar de danske Rigsinsignier — og under sit Bryllup i 1445, der blev holdt med udfordrende Pragt, begavede han sine Landsmænd i den Grad, at de nordiske Stormænd har nedlagt Indsigelse herimod. Over for Hanseaternes Sendemænd har han ment at burde lade dem mærke, hvor lidet han agtede de saakaldte »frie Stæder«. Naar det alligevel i hans Tid ikke blot gik, men gik

godt baade i Danmark og i Norden, hænger det sikkert sammen med, at hans Regeringstid blev saa kort, og med, at han ikke magtede at sætte noget virkeligt ind paa Hævdelsen af Fyrstesynspunktet. Man har før rost hans Handelspolitik og tillagt ham vidtrækkende Planer mod Hansestæderne. I Virkeligheden har hans Færd over for disse været ret holdningsløs og bestemt af øjeblikkelige Forhold, vistnok ikke mindst af, at han har følt sig saaret snart af Stædernes Optræden, snart af det norske Rigsraads Selvstændighed, og de store Planer mod Stæderne har nærmest hørt hjemme i disses opskræmte Fantasi. Naar det er sagt, at han ingenlunde savnede Herskerevner, da har disse nærmest vist sig i et forsigtigt Maadehold, saa han ikke stødte de mægtige svenske Stormænd for Hovedet. Hans glade, godmodige Sind har lettet ham dette. Trods Tilløb i anden Retning har Christoffer haft Betingelser for at lempe sig efter Forholdene, og han blev, næst Dronning Margrethe, den eneste af alle danske Konger, der til sin Død har beholdt Herredømmet over de tre nordiske Riger. Han døde den 6. Januar 1448 paa Helsingborg Slot 30 Aar gammel uden at efterlade sig nogen Tronfølger. Kristiern Pedersen vil vide, at »han var overmaade ukysk og havde mange Bolere, fordi fødte han ingen Børn med sin ædelige Fyrstinde, Dronning Dorothea«.

Atter maatte Rigsraadet indkalde en Udlænding, og det en Mand, der ved sin Afstamning havde Ret til Tronen. Da Hertug *Adolf af Slesvig*, der i 4. Led nedstammede fra Erik Klippings Datter Richiza, sagde nej, blev hans

Christian I's Jagthorn i Samlingerne paa Koburg.

Søstersøn, *Grev Christian af Oldenborg*, dansk Konge (1448—81). Denne var ikke blot ved Blodets Baand forbundet med den schaumburgske Slægt, men havde været udpeget til Adolfs Efterfølger og var delvis oplært af denne kloge, maadeholdne Fyrste, der i sit lille Rige stod over for en mægtig selvraadig Adel, den samme Stilling, som Christian forefandt i Danmark. Med Christian begynder det oldenborgske Dynastis Herredømme i Danmark-Norge, og uden at turde sammenligne det med Schaumburgernes, Hohenzollernes og Habsburgernes møder vi dog hos dette, som før fortalt, en voksende Vilje til Slægtled efter Slægtled at bygge videre paa samme store Bygning. Den Evne til at affinde sig med de overmægtige Tidsforhold i Norden, som Christoffer synes at have haft, besad Christian ikke i tilsvarende Grad, men andre Egenskaber gjorde ham til en Konge, der passede godt ind i de daværende danske Tilstande og gav ham en vis Føling med de danske Stormænd. I dette Riddertidens sidste Tidsrum var Christian selv en saare ridderlig Skikkelse: kæmpehøj, skøn af Vækst, overmaade stærk, øvet i alle ridderlige Idrætter, ikke mindst i de da saa yndede Dystløb. Han var personlig tapper, havde en urolig, foretagsom Sjæl, maatte altid være i Virksomhed, og hans Tanker gik hellere i det vide og brede, omspændende mangt og meget, end til det nære. Han kunde optræde med en virkelig Storhed som paa Romafærden i 1474, og omkring 1470 er hans Færd i Hertugdømmerne præget af Resoluthed og Viljekraft. Han har følt sig nær beslægtet med Datidens Stormænd og mente, at de havde en Forhaandsret til at styre Landene sammen med ham. Naar de forraadte ham, har han da ogsaa følt det som en sviende Haan og Harme. Han havde dog ogsaa Svagheder fælles med Riddertidens Helte. Som Karl Knutson var han nordisk-middelalderligt ødsel og pragtelskende, derfor altid i Pengenød; hans Fantasi var tøjlesløs, han kendte ikke til Respekt for Virkeligheden, han yndede Overdrivelser og er i sin Brevveksling med fremmede pralende indtil Løgnagtighed. Han holdt af store Resultater uden at se nøje efter, om de ikke var for dyrekøbte, han var en ringe Menneskekender, en ringe Kender af de virkelige Magtforhold, og Ordholdenhed var ikke hans stærke Side. Over hans hele Færd er der dog noget frisk og mandigt, og i flere Maader er han et godt Udtryk for den virkelige Kraftudfoldelse, som fandt Sted i den danske Senmiddelalders Stormandsætter.

Mellem ham og hans to Sønner Hans og Frederik (I) stod, karaktermæssigt set, hans Dronning, *Dorothea* af Brandenburg, som Personlighed hans stærkeste Modsætning og dog hans mest trofaste Hjælper. Hun er en af de stærkest særprægede Skikkelser i den dansk-

Christian I og Dronning Dorothea. Kopi fra ca. 1550. Frederiksborg.

norske Dronningerække, to Kongers Hustru og to Kongers Moder, og har haft en stor Indflydelse paa sin Samtid og, især gennem Sønnen Frederik, paa sin Eftertid. Med hende rykker det tredie tyske Dynasti, *Hohenzollerne,* hvorfra baade Kong Hans skulde hente en Svigersøn og Kong Frederik en Hustru, ind i den dansk-norske Kongeslægt, og for dette Fyrstehus er hun et fortrinligt Udtryk. Blandt det 19. Aarh.s Hohenzollere har romantisk anlagte Naturer vekslet med stærkt realistiske og nøgterne Personligheder. Det synes allerede at gælde i det 15. Aarh. Dorotheas dybt forgældede Fader, *Johan I,* Alkymisten, har

hørt til de førstnævnte; selv har hun mere lignet sin Farbroder *Albrecht Achilles,* Grundlæggeren af den berømte brandenburgske Huslov, idet hun var et Menneske, der havde den stærkest tænkelige Sans for Livets Realiteter, især for Pengenes Magt. 15 Aar gammel blev hun gift med Christoffer; hun kom kørende til Danmark i to forgyldte Vogne og fik i Morgengave store Forleninger og Godser i Danmark og Sverige. Ved sit andet Ægteskab med Christian voksede hendes Rigdom og ikke mindst ved hendes dygtige Administration og fremragende Evner til at behandle Pengesummer, selv de største. I det uhyre forviklede økonomiske Mellemværende mellem Christian og Holstenerne fik hun alle Traadene i sin Haand og fik begge Hertugdømmer til Len. Dog i denne hendes Styrke laa ogsaa hendes Begrænsning. Hun kom vel sin Mand til Hjælp Gang paa Gang, men hun magtede ikke at se bort fra Familieinteresserne, og Rigsinteresserne gjorde hun aldrig til sine. Under de allervanskeligste Unionsforhandlinger, hvor kun store danske Afkald kunde stemme de svenske Stormænd unionsvenligt, mødte hun frem med sine evindelige Morgengavekrav paa Landstrækninger og Borge midt i Sverige, og hun var ikke som Albrecht Achilles naaet frem til at forstaa, at Rigets Udelelighed maatte gaa frem for Fyrstesønnernes individuelle Rettigheder. Hun kæmpede for sin yngste Søn Frederik mod sin ældste, Kong Hans, og mod det danske Riges Interesser, og det var ikke hendes Skyld, at Slesvig ikke allerede i 1481 blev helt skilt fra Danmark.

Det kunde være fristende at sætte mangt og meget i Sønnernes Karakter — begge bar de hohenzollernske Navne — i Forbindelse med Moderen, ikke mindst den stærke Svingning bort fra Ridderpræget til den nøgterne Interesse for det nære, som præger baade Hans og Frederik. Mest har Frederik lignet Moderen. Ikke blot forblev han tysk Livet igennem og knyttede sig ved sit Ægteskab i 1502 med *Anna af Brandenburg,* Datter af Kurfyrst Joachim I, endnu nøjere til Hohenzollerne, men han ejede ogsaa hendes overordentlige Aarvaagenhed og sygelige Sejghed, naar det gjaldt hans egne snævre Interesser. Aartier igennem rugede han over sin formentlige Ret; den voksede for hans Fantasi fra at omfatte Hertugdømmerne til Dele af Danmark og Norge, og da Kong Hans i 1502 tilbød ham det halve af sidstnævnte Rige for en hurtig Hjælp, strandede Planen paa hans Krav om de halve norske Statsindtægter siden 1483. Samme Sejghed, men parret med Smidighed og med klog Tilbageholdenhed, udfoldede han, da det siden gjaldt at bevare det vundne, og dette er sikkert Baggrunden for den snart forsigtigt laverende, snart dristige, men nøje beregnede Politik, han førte i Reformationstiden. Frederik forstod nemlig i Modsætning til Faderen at spille paa mange Strenge, og at der fandtes andre

berettigede Magtfaktorer i Verden end Stormændene. Han vilde gerne tækkes Borgere og Bønder, og han havde ved hele sin nøgterne Personlighed og jævne Fremtræden Betingelser for at vinde Tilslutning blandt dem.

Der skulde dog ske mange og ulykkelige Ting i Danmarks Historie, førend Dorotheas Yndlingssøn skulde tage Styret. Den ældre Linie, *Hans* (1481—1513) og hans Søn Christian, skulde først have Ordet. Ogsaa hos dem var, som før fortalt, det fantastisk ridderlige Præg forsvundet. E. Arup skriver herom: »Det er næppe muligt nøje at fastslaa, hvor megen direkte Indflydelse hun udøvede over sin Søn — en nær Eftertid synes at have regnet den for meget betydelig — vist er det i alt Fald, at den danske Politik helt skiftede med Tronforandringen. Alle de storpolitiske Planer og halvudførte Bedrifter, der havde karakteriseret den sidste Periode af Christian I's Regering, forsvandt ganske med ham; i Stedet for traadte en rolig afventende Udenrigspolitik og et kraftigt Arbejde paa en Reorganisation.« Den nye Forstaaelse for Borgerlivets Betydning og for de økonomiske Forhold i Riget, der gør Stædernes Trivsel og Hanseaternes Tilbagetrængen til Hovedled i Fyrstepolitikken i Kong Hans' og Christian II's Tid, hænger sammen hermed. Hos dem begge findes ogsaa den haardnakkede Fastholden ved egen Ret og den dybe Bitterhed over Svenskernes Troløshed. Men jævntløbende hermed er der hos Hans og hans Søn Træk, der mere minder om Faderen. Der er den samme mægtige, friske Foretagsomhedens Aand, der aldrig taber Nordens Samling af Syne, og som ser vidt ud over den daværende Verden for at slutte Forbund med nær og fjern, en Foretagsomhedstrang, der hos Christian II løber langt forud for hans Virkelighedssans. Minder de saaledes begge i nogle Retninger om Dorothea, i andre om Christian I, er de i deres Danskhedspræg noget for sig selv, hvad der, omgivet som de er af de tyske Forgængere og den helt tyske Efterfølger, har gjort et vist Indtryk paa Tiden. Ellers er Forskellen mellem Hans og hans Søn det, der springer i Øjnene. *Faderen,* den sindige, omhyggelige, ansvarsbevidste Konge, ordholdende, naar dette ikke bragte ham i Strid med det, han ansaa for sin Kongepligt, Manden, der Livet igennem med stigende Sikkerhed og Kraft forfølger sine Maal: den indre Reorganisation, Hanseaternes Betvingelse og Norges Underkuelse, for paa alle Omraader at naa længere frem end nogen anden. Over for ham staar *Sønnen,* den uligevægtige, lidenskabelige, der gaar sine egne Veje langt fra andre, og som tør byde de største Magter aaben Trods baade for Kvinden, han har kær, og for de sociale, politiske og religiøse Ideer, han er grebet af. Og dog ogsaa her er der vel en Forbindelse mellem ham og Slægten. Allerede i Christian I's Testamente ser man

Kong Hans og hans Sønner. Fra Claus Bergs Altertavle i St. Knuds Kirke i Odense. Fra ca. 1515—1520. Efter Beckett, Altertavler i Danmark.

ind i et Sind, der af Vrede og Krænkelse ligesom er bragt ud af sine Hængsler, og som kun kan tilfredsstilles ved et afgjort Brud med den bestaaende Livsnorm, som han ellers bøjer sig for; i Kong Hans' Historie indtræder der en Ændring maaske allerede fra Aarene før Ditmarskernederlaget og Sveriges Løsrivelse. Samtidig med at Sønnen dukker op ved hans Side, kendes ogsaa i Kong Hans' Liv Tungsindstider, Mistro mod Mennesker, en haard og hensynsløs Fremfærd, endog Grusomhed som i Kalmar 1505, og en stor, mørk Beslutsomhed om at naa sine Maal, hvad det end maa koste, alt Egenskaber, som præger Christians Færd blot i endnu højere Grad. Det er, som Sønnen fortsætter, hvor Faderen begyndte, indtil han taber det høje Spil, og alt styrter sammen over ham, Først herved bliver Banen omsider fri for Frederik I.

De første Oldenborgere fik ikke blot en politisk-dynastisk Betydning. Gennem deres fremmede Udspring har de ogsaa bragt Danmark i levende Forbindelse med vigtige *aandelige Strømninger* i Udlandet. Mærkeligt nok kun i liden Grad med Renæssancen, som Dorothea dog gennem sin Søster Markgrevinden af Mantua, Barbara Gonzaga, stod saa nær; i høj Grad derimod med det stærkt bevægede *senkatolske Liv* i Landene Syd for Danmark. Kong Christian, især i hans senere Aar, og Dorothea var begge blandt de ivrigste til at indstifte Messer og Gudstjenester, til at skaffe sig og deres Venner Adgang til Aflad, selv om, som saa ofte i Datiden, de egentlige socialt prægede Fromheds-

Dronning Christine og hendes Døtre. Fra Claus Bergs Altertavle i St. Knuds Kirke i Odense. Fra ca. 1515—1520. Efter Beckett, Altertavler i Danmark.

gerninger for dem stod i Skygge for Gudstjenestens Vækst. De har dog medvirket ved Helligaandsordenens Udbredelse og ved Reformen af Franciskanerordenen. Ved deres Rejser til Rom i 1474, 1475 og 1488 viste de, i hvor høj Grad de forstod, at Rom stadig mere blev Kirkelivets Midtpunkt, men medens Christians Rejse i førstnævnte Aar var en storslaaet Kongefærd med politiske Formaal at røgte baade undervejs hos Kejseren og andre Fyrster og i Rom selv, var Dorotheas Rejser virkelige »Bedefarter«; den i 1475 blev saaledes foretaget i Anledning af Jubelafladen, og hun vendte hjem med »en vel renset Samvittighed«.

Gennem *Christine af Sachsen*, Kong Hans' Dronning, der som 16-aarig kom til Danmark, og som i Nyborg fødte Sønnen Christian, kom Tidens religiøse Pulsslag endnu rigere og varmere frem. Hun var Søster til selve Kurfyrst Frederik den Vise og var en modig og selvstændig Personlighed. Hendes Forsvar af Stockholms Slot er en af Tidens store Bedrifter. Hun har haft et aabent Hjerte for de fattige og har personligt været grebet af Franciskanismens Aand. Baade hos Christian II og hos Datteren Elisabeth fandtes da ogsaa rigere religiøse Anlæg end almindeligt i Fyrsteslægterne. Hun kaldte sin anden Søn Frans, et sjældent Navn herhjemme, og hun har grundlagt to Klarisseklostre. To Værker, der hvert for sig udtrykker bærende Kræfter i Senmiddelalderen: *Hr. Michaels Rimværker* og *Claus Bergs Altertavle* til Odense Graabrødrekirke, er blevet til paa hendes per-

sonlige Foranledning. Den By, hun havde knyttet sig nærmest til, Odense, var maaske den mest kirkelige i Danmark, og her døde hun i det samme Aar, som Luther af hendes Broder blev ført til Wartburg.

2. Systemskiftets Tid 1439—1448.

Med den stigende Linie, der saaledes findes i Tidens Kongepersonligheder og i deres Initiativ og Evne til at gribe omformende ind i Nordens Historie, er det klart, at Christoffer af Bayerns Regering ikke faar sin Betydning gennem Kongemagtens Indsats. Og dog blev hans kortvarige Kongetid, som det i Historien atter og atter er sket med mindre kraftige Herskerskikkelser, en overordentlig betydningsfuld Begivenhed for alle de nordiske Riger. I den sker det store Opgør med Dronning Margrethes og Erik af Pommerns stærke Kongedømme, det, der allerede var indledet ved Opstandene i Eriks sidste Aar. Udenrigspolitisk og indenrigspolitisk foregaar der et fuldkomment *Systemskifte:* nye Forbundsfæller i det fremmede, nye Principper for den danske Unionspolitik, Nyorientering i Forholdet mellem Stat og Kirke og nye Magthavere i alle de tre nordiske Riger. Nye Mænd betyder ikke altid, særlig ikke i Forholdet til Udlandet, en ny Politik; Mændene af 1439, hvis Fører uden Tvivl var Ærkebispen *Hans Laksmand,* en Mand, hvis Navn vi atter og atter møder i Aarene lige efter, har dog virkelig ejet en saadan, og det lykkes dem i Christoffers Tid at fæstne den i saa høj en Grad, at Oldenborgerne kun med største Møje og Fare og kun for korte Tidsrum kunde tvinge den tilbage. Som det i det følgende skal vises, er Kampen mellem, hvad man kunde fristes til at kalde *Principperne af 1439,* og den oldenborgske Fyrstepolitik en af Hovedbegivenhederne i Tidsrummet, der her skal behandles.

Begyndelsen til det store Systemskifte var allerede sket, før Christoffer kom til Danmark. Før Erik af Pommern opgav alt og nøjedes med »Visborg og Havet«, gjorde han nemlig endnu et Tilløb til at komme Undersaatternes Krav i Møde. Der er før fortalt om det mærkelige Kalmarmøde 1436, hvor han og hans Fjender syntes at have fundet hinanden paa den ny Unionsbasis. I September 1439 gør han endnu et Forsøg, idet han paa Nordmændenes Bøn oprettede en indenlandsk norsk Regering og gjorde *Sigurd Jonsøn* til Norges Drost og den ganske vist danskfødte *Anders Mus,* Provsten ved Mariakirken i Oslo, til Norges Kansler og gav ham Rigsseglet i Hænde.

Men da var det allerede for sent. Under Eriks lange Fraværelse havde de danske Bønder paa Eriks Tilskyndelse rejst sig mod hans

Modstandere, de danske Stormænd, som ikke vilde godkende hans Farbrorsøn *Bugislav* som hans Efterfølger, og som forudsaa, at en Fortsættelse af det stærke Kongedømme vilde gøre Unionens Genoprettelse til en Umulighed og deres egen Fordel af denne til intet, idet Erik og Bugislav foretrak lavættede Mænd for de danske adelige. Da de danske Stormænd i Modsætning til deres Forfædre af 1332 forstod, at »dette Rige ikke længere kan bestaa uden Herre og Regimente«, indkaldte de under 27. Oktober 1438 Eriks Søstersøn, den unge *Christoffer,* »som af kongeligt Blod dertil født er«. Medens Erik endnu søgte at fastholde Norge og formaaede dette Rige til et Angreb paa Sverige, fandt Kongeskiftet Sted i Danmark, hvor endnu Varberg og Øresundsindløbet var i Eriks Hænder, og hvor en hollandsk Flaade snart indfandt sig for at kæmpe for Erik. Hollænderne havde faaet Løfte om Sundslottenes Pantsættelse til Filip af Burgund og om Indrømmelsen af store Privilegier. Det danske Rigsraad saa nu ingen anden Udvej end at kaste sig i Armene paa Eriks og Danmarks tidligere Fjender, Lübeck, Schaumburgerne og den svenske Adel.

Betegnende for denne Vending i Danmark-Norges Forbundspolitik er det, at det var i *Lübeck,* de danske Rigsraader traf sammen med deres budsendte Kongsemne. Det var herfra, de den 23. Juni 1439 daterede deres Opsigelsesbrev til Erik, og paa Mariakirkens Dør opslog de Klageskriftet imod ham. Den 26. Juni sluttede Rigsraadet en Pagt med de fire vendiske Stæder, der lovede at hjælpe det mod Erik mod til Gengæld at faa Privilegierne stadfæstet og Toldfrihed i Sundet. Hvad Forhaabninger Lübeck herved gjorde sig, fremgaar af Hansedagen i Lüneburg Februar 1440, hvor man besluttede, at de danske Farvande skulde spærres for hollandske Skibe, og de østlige Stæder opfordredes til ikke at sejle vestover. Kong Eriks Handelspolitik, hvis Tyngdepunkt laa i Øresund, skulde i Bund og Grund tilintetgøres og det med Danmarks egen Hjælp. Snart efter fulgte et lignende Omslag i Danmarks slesvigske Politik. I Brevet af 23. Juni fortæller Rigsraadet, at »en stor Del af Almuen har hyldet Herren af Holsten, for hvilket Riget haver nu mistet Haderslev og Ærø«, en Ø, der indtil da havde hørt Kongeriget til. Ogsaa her var der kun een Vej frem for Rigsraadet: at give blankt op for Eriks Fjender, og den 2. Juli sluttede det Forbund med *Grev Adolf* og oplod ham disse Omraader med Løfte om arvelig Forlening af Hertugdømmet. Dette fuldbyrdede Christoffer i Kolding 1440, efter at Viborghyldningen var tilendebragt.

Christoffer vendte sig nu mod Eriks Venner, Hollænderne, og imod Sundborgene; han fik snart Herredømmet over disse sidste ved Lü-

beckernes Hjælp, men som nu det lübske Hovedangreb paa Hollænderne ved Marstrand skulde finde Sted, fik Ærkebispen *Hans Laksmand* en længe næret Plan fremmet. Da Øresundet nu var i Rigsraadets Haand, var Tiden inde til Udsoning med Hollænderne. Han underrettede dem under Haanden om det af Hanseaterne planlagte Angreb paa deres Flaade, og til Lübecks Harme tilbød Christoffer at mægle mellem de søfarende Magter. I 1441 kom det til en Fred mellem disse, hvorved Lübecks Plan om Øresundets Lukning for de vestlige Konkurrenter blev tilintetgjort.

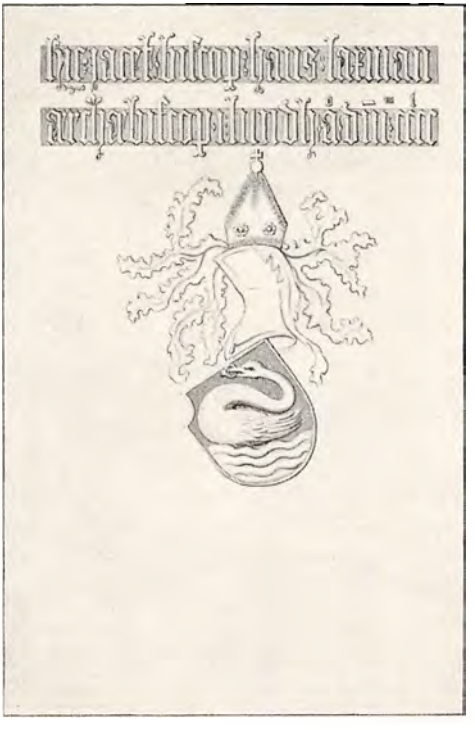

Ærkebiskop Hans Laksmands Ligsten i Lund Domkirke. Efter Tegning af Søren Abildgaard. Nationalmuseet.

Men Rigsraadets og Hans Laksmands Tanker gik videre. *Genoprettelsen af Unionen* var for dem en Hovedsag. De havde bønfaldet Erik om at godtage Unionsvilkaarene fra 1436, men forgæves, og det efter Eriks Vilje foretagne norske Angreb paa Sverige havde her givet de antiunionelle Kræfter Overtaget. Paa Herredagen i Arboga 1440 blev det vedtaget, at ingen Udlænding skulde blive Sveriges Konge, men Hans Laksmand og det svenske Rigsraad fik Karl Knutson til at svigte Bøndernes Sag. Mod Løfte om Forleningen af Finland og Borgholm nedlagde han sit Rigsforstanderskab, og den 4. Oktober 1440 blev Christoffer af det svenske Rigsraad taget til svensk Konge paa det Vilkaar, at han vilde indrømme Svenskerne store Friheder, som de dog først skulde forhandle om med Nordmændene paa et Møde i Lødøse. Da disse Friheder gik ud paa at udelukke Ikke-Svenske fra Riget, kom det en Stund til en norsk-svensk Modsætning til de danske Stormænd, som ikke helt havde vænnet sig til Tanken om, at det nye ogsaa krævede et Afkald fra deres Side. Et Forbund afsluttedes den 9. Februar 1441 mellem de Norske, der endnu

holdt fast ved Erik, og de Svenske til Forsvar for Landenes Friheder. Over for dette lod de Danske Modstanden falde og lod i en Haandfæstning af April 1441 Christoffer love alt, hvad Svenskerne ønskede. Herefter fandt Morahyldningen Sted, og Kroningen fejredes i Uppsala. Først nu opgav Norge Kong Eriks Sag og sluttede sig af egen fri Vilje til den dansk-svenske Union ved i Juni 1442 at vælge Christoffer til Konge i Lødøse. Norske Historikere tillægger denne Akt en overordentlig Betydning og daterer herfra *Norges Overgang fra Arverige til Valgrige*. Afsættelsen af en Konge stred nemlig mod norsk Statsret, og den valgte var efter denne ikke nærmeste Arving. Christoffer blev derefter kronet i Oslo og Aaret efter paa Nytaarsdag i Ribe Domkirke, der just var istandsat efter Branden. Hans Laksmand forestod Handlingen og kunde, da han sammen med Landets Bisper salvede Kongens Hoved, se sig selv og sine Venner som Sejrherrer. Det var lykkedes at hindre Erik i at gøre Danmark fra et »fribaaret Rige« til et Arverige ved at gennemføre Christoffers Valg i Stedet for Bugislavs, skønt denne blev støttet af stærke danske Borge. Prisen herfor var Forbundet med Schaumburgeren. Opgivelsen af Tanken om Slesvigs Indlemmelse og store Indrømmelser til Lübeck, som han dog i sidste Øjeblik havde narret for den største Gevinst. Det var lykkedes ham at genoprette den nordiske Union, men Prisen herfor var Opgivelsen af det stærke nordiske Kongedømme. De tre adskilte Kroninger, der i Modsætning til Kalmarkroningen i 1397 indledte den ny Tid, var et klart Vidnesbyrd om, at *den aristokratiske Forbundsunion* havde afløst *den fyrstelige Helstatsunion*. Det var endeligt lykkedes ham at standse det stærke nordiske Kongedømmes voksende Indflydelse over Kirkens Anliggender og i Overensstemmelse med de i Basel forsamlede Kirkefyrster og Præster at hævde Landskirkernes Selvstændighed, Ærkebispers, Bispers og Kapitlers Magtfylde og disses fri Valg, Maal, som man ikke tabte af Syne i de kommende Aar.

Christoffer af Bayerns store Segl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Strømkæntringens Betydning ligger ikke blot i, hvad der skete i 1439—43, men i, at Christoffers hele Kongetid blev behersket heraf, og at de nye Tanker saaledes i nogen Grad kunde slaa Rod i Sindene, hvad enten dette skyldes hans ikke ringe Regeringskunst eller de Stormænd, der omgav ham, og som takket være hans Ungdom og Ukendskab med Norden kunde beholde Ledelsen.

Svarende til Unionens ny Karakter blev de fleste Kongebreve i hans Regering udstedte i de paagældende Rigers egen Sprogform; de kirkelige Valg foregik uden Indblanding, hverken fra Konge eller Pave, og den svenske Ærkebisp var Kongens nære Ven og fik Kongens og sit Rigsraads Tilladelse til Opførelsen af den i de kommende danske Unionskrige saa vigtige Borg Almare-Stäket. I hvert af Rigerne var der en egen Rigskansler, og de verdslige Embeder blev i Sverige besat med Svenske; i Norge kom derimod Holsteneren *Hartvig Krummedige* og Pommeraneren *Hans Krukow* ind i ledende Stillinger. Vigtigst var det dog, at Christoffers Kongetid var en Storhedstid for de tre nordiske Rigsraad.

Om Forholdene i Danmark er Oplysningerne kun sparsomme, men tydeligt ses det, at det lykkes de danske Stormænd at trænge de bayerske Raader til Side, og Kongen synes ikke paa noget væsentligt Punkt at have sat sig op mod det danske Rigsraads Vilje. I Norge træder det norske Rigsraad, trods Ærkebispens Særstilling, med stor Kraft op mod Hansestædernes Rettigheder og grundlægger den nationale Handelspolitik for det følgende Aarhundrede. Rigsraadet var ikke længer *Kongens Raad,* men *Rigets Raad* og en selvstændig Statsmagt ved Siden af Kongen, alt dette paa Trods af, at Christoffer, krænket over Rigsraadets selvstændige Optræden, stærkt krydser dets Politik. I Sverige møder os det samme Billede. Her har tilmed en Haandfæstning givet Stormændene en overordentlig Magt: Udnævnelsen af nye Rigsraader er overladt til Rigsraadet selv sammen med Retten til at godkende Fordelingen af Rigets Len. Slotslovene skal holdes til et Stormandsudvalgs Haand og Raadet forvalte Rigets »Drätsel«, der skal forblive i Riget selv. Ærkebispen og tre Stormænd skal styre Riget under Kongens Fravær, og dette Udvalg havde faktisk overtaget Kongemagten i Landet.

Erik, der stadig levede som Fribytter paa Gotland, oplevede saaledes, at Margrethes Værk, Nordens faste Enhed, der »først og sidst var rettet netop mod Stormændene og for deres Indflydelse medførte den stærkeste Tilbagegang«, blev genoprettet i en helt modsat Aand som en aristokratisk Forbundsunion, hvori den ene stærke Kongemagt var afløst af tre stærke Rigsraadsregimenter, der socialt, nationalt og kirkeligt, især i Danmark, slog ind paa helt andre Veje.

3. Det ny Grundlag for den nordiske Unionspolitik.

Et Systemskifte af en saa omfattende og afgjort Karakter, der lægger alle de store Hovedsager, der staar paa Tidens Dagsorden, ind i eet bestemt Spor, i dette Tilfælde i Stormændenes ensidige Interesse, vil ikke kunne opretholdes i mange Aartier. Der var ogsaa dengang i Nordens Folk saa stærke indre Kræfter i Bevægelse af anden Art, at Fremtiden kom til at forme sig vidt forskellig fra, hvad Mændene fra 1439 havde tænkt sig. Den Frihed, som Herremændene havde tilkæmpet sig under Christoffers Navn i den nordiske, den kirkelige og den hjemlige Politik, var i den Grad standsbestemt, at baade Kongehuset og de ufrie Stænder hurtigt følte Rammerne for snævre. En Skildring af hvert af de store Hovedspørgsmaal, som da beskæftigede Sindene, vil lade denne indre Kamp og Spænding komme frem, Stormændenes Kamp for Bevarelse af det i Systemskiftet vundne og Fyrstemagtens Kamp for et nyt nordisk og dansk Stats- og Samfundsliv.

Fremmest af alle Datidens store Afgørelser stod den om Unionens Opretholdelse. Lige indtil Christian II's Fald er det for denne Sag, at man i Danmark ofrer næsten alt; og uhyre Værdier, en Kraftanspændelse maaske større end for nogen anden Sag, har vort Folk sat ind paa denne Opgave.

Unionspolitikken bliver fra 1439 og fremover bestemt af tre Hovedforhold: af Danmarks ubøjelige Vilje til at genoprette den nordiske Union, af de omliggende Landes ikke mindre afgjorte Vilje til at hævde deres indre Selvstændighed over for Danmark og endelig af de nordiske Stormænds Tro paa gennem Unioner mellem deres Lande indbyrdes at kunne holde det stærke Kongedømme nede. For Hans Laksmand har dette sidste Hensyn været det afgørende.

1. For de danske Konger som for de danske Stormænd var *Unionens Opretholdelse* det selvfølgelige Maal for deres Politik. Unionen havde et halvt Aarhundredes Hævd, og Norge var Kongeslægtens eget Land i særlig Grad. Besiddelsen af de to andre nordiske Kroner gjorde den danske Konge til en af Tidens største Magthavere og skaffede ham Rigdomskilder, som han højligt trængte til med de synkende hjemlige Indtægter. Kun ved at herske over Sverige og Finland kunde Danmark forblive i ubestridt Besiddelse af Gotland og dermed hævde Herredømmet over Østersøen, ligesom kun den norske Krone sikrede det Herredømmet over de nordlige Have. Kun saaledes kunde Oldenborgerne byde Hanseaterne Spidsen og løse Datidens største økonomiske Problem. De danske Stormænd har helt og fuldt delt Kongernes Opfattelse, sikkert ikke blot for Danmarks Stor-

heds Skyld, men ogsaa for den Andel, der muligvis kunde tilfalde dem selv i Len og Fogedstillinger i Landene, for den Tryghed, de derigennem vandt for deres Ejendele hist ude, og for den Magtforøgelse, som Forbindelsen med de nordiske, især de svenske Stormænd, kunde hjælpe dem til. Trods enkelte Tegn i anden Retning kan det trygt siges, at Unionens Genrejsning var en Sag, alle Danske forstod; herom vidner Rimkrønikens Tale fra Tidsrummets Begyndelse og Kristiern Pedersens fra dets Slutning. Christian I's og Hans' Ubarmhjertighed over for fangne svenske Unionsfjender kan ogsaa kun forklares ud fra det, at Unionens Sag for dem var Guds Sag, Rettens og Ærens Sag, hvorpaa alt maatte og skulde sættes ind.

Den store fælles Fortid og Danmarks faste Holdning forfejlede ikke sin Virkning paa Sindene i de andre Lande, og naar der efter Karl Knutsons Død kun vælges Rigsforstandere i Sverige, ligger der vistnok heri en stiltiende svensk Indrømmelse af, at Kongekronen kun med fuld Ret kunde tilkomme den danske Unionskonge. Danmarks store Magtudfoldelse og uforanderlige Vilje til at naa sit Maal, hvor ofte det end blev slaaet tilbage, har ogsaa fremtvunget en Fredsvilje eller Unionsvilje i de omliggende Lande. De ustandseligt genoptagne Krige medførte Byrder baade for Herrestænder og Almue, og Handelsforbindelsen mellem Sverige og Norge, mellem Norden og Hansestæderne blev stadigt afbrudt. En offentlig Mening, der krævede Fred i Norden, voksede derfor frem med dens Følgesymptomer, de ledendes Iver efter at fralægge sig Ansvaret for Fredsbrud og vælte det over paa Modparten. For det holstenske Ridderskab har denne Fredslængsel været det afgørende i 1460, da den dansk-holstenske Union blev indgaaet; for de norske Stormænd som for de norske Bønder har Længslen efter Fred langs Landegrænsen kaldt Ønskerne om en norsk-svensk Union frem; for de svenske Stormænd var Fredsønsket et stadigt virkende Moment. Inden for disse Fredsunioner var der allerede dengang Tilløb til mærkelige mellemfolkelige Forligsdomstole; i 1466 aftaltes saaledes mellem danske og holstenske Raader regelmæssigt tilbagevendende Stævner til at udligne kommende Tvistigheder; i 1483 aftaltes det, at tre Raader fra hvert af de nordiske Riger skulde mødes hvert Aar i samme Hensigt. Selv naar det ikke lykkedes at samle Rigerne under een Konge, er der truffet Aftaler om en Fredsunion. Man har i denne nordiske Fredsvilje villet finde en Efterklang af den »Pax romana«, der aldrig helt tabte sit Tag i Middelalderens Sind, og som sikkert har været stærkt underbygget af den romerske Kirke. Det er da ogsaa hele Unionstiden igennem Kirkens Mænd, der har været de ivrigste Unionsvenner. Medvirkende Motiver kan vist ogsaa søges i det nære

Slægtskab Folkene imellem, i Trangen til at gøre Fredløshedsdommene mere virkningsfulde ved, at de fik Gyldighed over hele Norden, og i Følelse af Farer udefra, for Sveriges Vedkommende den nyopdukkende moskovitiske.

2. Var der saaledes gode Grunde ogsaa for de omboende Folk til at søge Unionen opretholdt, var der to Forhold, der gav Unionen efter 1439 et helt modsat Indhold af det, Margrethe og Erik havde givet den. En meget stærk Trang til *national Selvhævdelse* gaar gennem alle Unionsaftaler efter Systemskiftet. Ethvert Forsøg paa Helstatsunion møder herefter en afgjort Tilbagevisning, og hvert af Unionslandene kræver egen Regering, eget Raad, egen Finansforvaltning, egen Beslutningsdygtighed selv i store Fællessager og først og sidst egne indfødte Mænd paa de store og smaa Lens- og Fogedpladser. Der lyder et klart: »Sverige for Svenskerne«, »Norge for Nordmændene«, »Holsten for Holstenerne« gennem Tidsrummet, og ethvert Forsøg fra Danmarks Side paa at bryde dette nationale Princip for Unionsdannelsen møder en klar Protest. Kun som selvstændige, selvstyrende Riger agter Nordens Lande at slutte Union med Danmark.

3. Som dette Træk afgjort peger fremad, er der et andet, der lige saa afgjort peger tilbage. Fra 1439 til de sidste svenske Unionsvenner forsvinder, er Unionspolitikken for Stormændene, baade de verdslige og de gejstlige, et Led i deres *Kamp for øget politisk og social Magt* over deres Lande og deres underordnede. I en Følelse af, at et indenlandsk Kongedømme før eller senere vil fravriste Herrestænderne deres saakaldte Friheder, paalægge dem tunge militære og økonomiske Pligter og begrænse deres Magt over deres Bønder, foretrækker de Unionskongedømmet, hvor Kongen ikke blot ofte eller oftest opholder sig uden for Rigets Grænser, men kan aftvinges store Indrømmelser af baade politisk og social Art. Herved lykkedes det for de nordiske Stormænd under Kirkefyrsternes Førerskab at holde sig den truende Fyrstemagt fra Livet, og hver Gang de fik Held til at genoprette Unionen, blev det, især for den svenske Adel, et Skridt fremover, indtil al virkelig Statsmagt i Sverige syntes opgivet og Riget opløst i en Række næsten selvstændige Len og Bispedømmer. Da dette samtidig betød, at Bønderne blev prisgivet deres Jorddrotter, forstaar man ogsaa, hvorfor Unionen, især af de svenske Bønder, har været bekæmpet ikke blot som et Fremmedvælde, men ogsaa som et maskeret Stormandsvælde.

Havde de oldenborgske Konger haft Sind til at føre deres Unionspolitik i nøje Overensstemmelse med disse oprindeligt meget stærke Kræfter i Landene omkring Danmark, Kræfter, de har kendt ud og

ind, kælet for, saa ofte som de havde Brug for dem, og Gang paa Gang edeligt forpligtet sig overfor, vilde der have været Muligheder for Unionens Varighed. Et saadant Sind, nøjsomt og selvfornægtende, ejede de dog ikke, og i sligt kunde heller ikke deres udenlandske Slægtninge have bestyrket dem. Unionshistorien blev tværtimod Styrkeprøven mellem dansk Kongemagt paa den ene Side og holstensk, norsk og svensk Stormandsvælde paa den anden, et Sidestykke til den, der samtidig om end i mere skjulte Former foregik i Danmarks egen indre Historie.

4. Danmark og det slesvig-holstenske Ridderskab.

Af de tre nordiske Unioner den dansk-svenske, den dansk-norske og den dansk-holstenske fik den sidste de mest vidtrækkende Følger for dansk Historie. Ikke blot indlededes herved et politisk Samliv mellem Holsten og Danmark, der varede til 1864, og mellem Slesvig og Holsten indtil 1920, men for Tidsrummet selv og Danmarks indre Udvikling blev, hvad der skete mellem Elben og Ejderen, af yderste Vigtighed. Dette hænger sammen med Holstens mærkelige politiske og sociale Struktur. *Holsten*, især det østlige, var et Land med den rigeste og mægtigste Adel i Norden, militært, socialt og økonomisk langt forud for Standsfællerne heroppe, ikke mindst ved Godsernes større Samlethed og Bestræbelserne for at holde Godset paa Fælleshaand. Hertil bidrog ogsaa, at de holstenske Godser ofte var Len i Ordets europæiske Forstand, frie Bønders Land overdraget Stormændene af Landsherren med flere af dennes Rettigheder, i dyb Modsætning til den dansk-sønderjyske Udvikling, hvor Adelsgodser og det middelalderlige Lensvæsen ikke smeltede sammen. Holsten var dog tillige et Fyrsteland, hvor Landsherren efter tysk Skik var Arveherre, i dyb Modsætning til Danmark og Sverige, og det Greb, han gennem Lensordningen havde paa sit Land, var stærkt. Allerede 1460 var alle Len nemlig Regnskabslen (se ndf. S. 397), og selv Pantelen gav kun sin Indehaver den aftalte Rente af Hovedsummen. Ogsaa over Kirkens verdslige Anliggender havde den holstenske Landsherre en ikke ubetydelig Magt, som i nogen Grad har forberedt Vejen for den senere lutherske Fyrstekirke. Og endelig rummede Landet mellem Hamburg og Eiderstedt nogle af de selvstændigste og dygtigst arbejdende Bondesamfund: de af indvandrede Hollændere fremhjulpne Elbmarsklande langs Elbens Nordside, der dog stod under de holstenske Grever, og det endnu af dem uafhængige sachsisk-frisiske Ditmarsken. Samlivet i godt som i ondt med dette mærkelige,

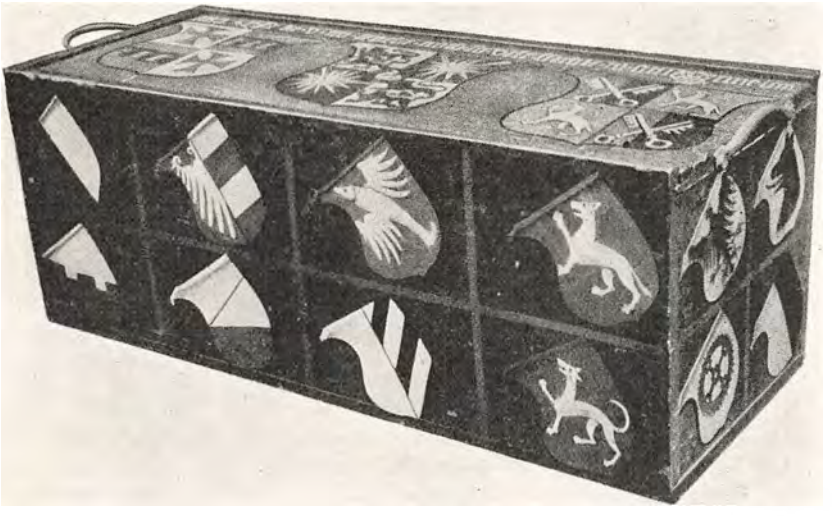

Det slesvig-holstenske Ridderskabs Privilegiekiste. 15. Aarh. Efter Brandt-Wölfle, Schleswig-Holsteins Geschichte und Leben.

rigt sammensatte Omraade skulde i Tiden fra 1460 til 1513 og ikke mindst i de følgende Aartier virke stærkt ind paa Danmarks Forhold: Herfra kom aristokratiske Tilskyndelser, men ogsaa stærke fyrstelige Højhedskrav; herfra kom uhyre Pengemidler til Kongens store Foretagender, men ogsaa hans trykkende Gæld, og herfra kom Nederlaget i Ditmarsken.

Den holstenske Adels Magtstilling var af ret ny Dato. Formelt hvilede den paa et Frihedsbrev, der i 1422 var aftvunget de holstenske Grever under Kampen med Erik, og i den samme Tid var Adelens Godsmagt vokset overordentlig, især ved dens Erhvervelse af Pantelen i Slesvig, hvor den havde sat sig fast allerede fra 1280erne. Medens den ældre danske Adel med sine spredtliggende smaa Besiddelser delvis gik til Grunde under Krigen, fik holstenske Herrer store Forleninger: Pogwischerne fik Eckernförde, Ahlefeldterne Gram, Hvidding, Frøs og Kalslund Herreder, ja, fra 1439 var største Delen af Hertugdømmet i adelige Panthaveres Haand. Det var kun med Ridderskabets trofaste, men fordringsfulde Hjælp, at Grev Adolf havde sejret over Erik, og længe skulde det ikke vare, før det danske Rigsraad skulde træde i Forhandling med dem begge i en Sag af største Vigtighed for Danmarks fremtidige Udvikling.

Da den 47-aarige *Hertug Adolf* i 1448 sagde nej til Tilbudet om den danske Krone, foreslog han i sit Sted sin Søstersøn Grev *Christian af Oldenborg*. Ved sin Nedstamning fra *Gerhard d. Store* havde

han en vis Arveret til Slesvig, der ikke som Holsten kun gik i Arv paa Sværdsiden, og Adolf havde tænkt sig ham som Arving til begge Lande, endskønt den schaumburg-pinnebergske Linie, *Adolf IV's* Mandslinie, havde Krav paa Holsten. Da Christian i 1448 blev Konge, har Adolf maattet opgive ham som sin Efterfølger, og for at Christian ikke skulde drage Slesvig til Danmark ved sine Arvekrav, har han i 1448 maattet love, at Slesvig og Danmark ikke skulde forenes under samme Hersker, d. v. s. stadfæste den saakaldte »*Constitutio Valdemariana*«, en Erklæring, Ridderskabet gemte sammen med sine vigtigste Dokumenter. Da Christian derfor den 1. September i Haderslev udstedte sin foreløbige Haandfæstning, skete det ikke blot i eget Navn, men ogsaa i Morbroderens og i dennes elskelige Raads Navn. For første Gang i Danmarks Historie stod nu Rigsraadet Ansigt til Ansigt med det holstenske Ridderskab, og elleve hertugelige Raader blev kaldt til for at medbesegle Dokumentet. En ny og mægtig Faktor havde hermed nærmet sig de danske Magthavere. Faa Aar efter skulde Ridderskabet knytte sin Historie til de danske Kongers med endnu stærkere Baand.

Christian I's Segl som Konge af Danmark. 1449.
Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

I 1459 var Hertug Adolf død barnløs, og Stillingen var dermed yderst kritisk for Ridderskabet, for hvem den truende Adskillelse af Slesvig og Holsten vilde betyde et frygteligt Slag, spredt som dets Besiddelser og Len laa i begge Lande. Grev *Otto af Schaumburg-Pinneberg* var jo Arving til Holsten, Hertug Adolfs Søstersønner, Kong *Christian* og hans Brødre *Gerhard* og *Morits*, var Arvinger til Slesvig. »Holstenerne i Hertugdømmet og Holstenerne i Grevskabet« har arbejdet for at faa »een Herre i Samdrægtighed«. Kun hvis denne Herre blev Christian I, var de sikrede mod Gentagelsen af Kong Eriks Erobringskrig. De mægtige Slægter med Rantzauerne i Spidsen sluttede sig til denne Tanke, medens sydholstenske Slægter som Pogwischerne ønskede Ottos Sag fremmet, og da Christian, hvis Tanker altid gik mod det store og fjerne, vilde strække sig saare vidt, blev efter lange Forhandlinger *Ribeoverenskomsten* — den, der aldrig glemmes — af 5. Marts 1460 sluttet. Christian undlod at inddrage Slesvig som et hjemfaldet Len, noget, ingen overhovedet synes at have tænkt paa, og som i bedste Tilfælde vilde have kostet Strømme af

Blod. Han lod sig, »ikke som Konge af Danmark, men for den Gunst, de havde til hans Person«, vælge til Herre over Landene af Prælater, Ridderskab, Stænder og Indvaanere i Slesvig og Holsten, og han lovede at udkøbe sine arveberettigede Slægtninge saavel Oldenborgere som Schaumburgere af deres Rettigheder.

Denne Overenskomst betyder en Vending i den holstenske Politik, der altid før havde søgt at værge sig mod den danske Konges Herredømme Syd for Kongeaaen, hvad der endnu saa sent som i 1448 havde givet sig et kraftigt Udtryk i Fremdragelsen af »Constitutio Valdemariana«, der nu helt blev skudt til Side. Det skete vakte ogsaa Undren og Harme til forskellig Side; den lübske Krønike skriver: »Saaledes blev Holstenerne danske og forsmaaede deres rette Arveherre og gav sig frivillig uden Sværdslag ind under Kongen af Danmark, hvad deres Forfædre havde været imod og hindret med værgende Haand«, og i Eiderstedt skrev man: »Saaledes sandedes det gamle Ord, som man ofte hører gamle Folk bruge, at den Dag skal oprinde, da Gottorp og Hertugdømmet uden Sværdslag kommer tilbage til Kronen«.

At disse udenforstaaende ikke havde Ret i at se det skete som et Nederlag for Holstenerne, men at Holstenerkrøniken saa rigtigt paa Sagen, naar den udtrykte sin Glæde over 1460, forstaar man til fulde, naar man betragter de Privilegier, Kong Christian maatte tilstaa Ridderskabet. Man forstaar herigennem, at den ændrede holstenske Politik har sin Grund i Frihedsbrevet af 1422 og i det store Systemskifte. Som Rigsraadet i Danmark dengang havde trængt Kongemagten tilbage, saaledes havde Ridderskabet nu i 1460 vundet en selvstændig Plads ved sin egen Fyrstes Side, og det følte sig derfor nu mægtigt nok til at værge sine Lande mod at blive indlemmet i Danmark. Privilegierne af Ribe og Kiel fører herom et saare tydeligt Sprog. Ved dem oprejses det forenede Slesvig og Holsten til en selvstændig fri Valgunion hen over Ejderen, den aarhundredgamle Grænse mellem Danmark og det tysk-romerske Rige. Lensherren over Slesvig giver nemlig Stænderne Ret til ikke blot at vælge ham selv til deres Landsherre, men ogsaa til at vælge hans Efterfølger blandt hans Sønner eller Arvinger. Han maa love kun at give Len til indfødte Mænd, kun at give og inddrage dem med Ridderskabets Medvirken, kun at begynde Krig og kræve ny Skatter paa samme Vilkaar. Herrestænderne faar Toldfrihed for eget Forbrug, og var Kongen ikke i Landene, skulde Styrelsen varetages af 12 Mænd, Bisperne af Slesvig og Lübeck og fem Adelsmænd fra hvert Land, og om Landene maa han love »dat se bliuen ewich tosamende ungedelt«, d. v. s., at de ikke ved Arv kunde deles mellem Kongens Efterkommere. Til disse mægtige Privilegier

føjedes en Art Oprørsparagraf, som siden skulde springe over i Kongerigets egne Haandfæstninger: Christian erklærede, at hans Undergivne havde Ret og Pligt til at værne denne Aftale mod Krænkelser fra hans egen Side. — Angaaende Slesvigs Tilknytning til Danmark vidnede endnu en aaben Erklæring om, at det var og forblev et dansk Len. Jyske Lov vedblev at gælde til Ejderen, det danske Folkesprog til Danevirke, og egne slesvigske Tingforsamlinger, nu nærmest Retsmøder, skulde vedblivende holdes paa Urnehoved, ligesom Landet skulde have sin egen Drost.

Christian I's Sværd i Roskilde Domkirke. Efter Werlauff, De hl. tre Kongers Kapel.

Saaledes ompansret med Løfter og Privilegier gik det forenede Slesvig og Holsten ind i en Art *aristokratisk Forbundsunion* med Danmark, og fra nu af omtales Slesvigere atter og atter som »Holstenere«, noget, der kendes allerede fra 1450, ligesom Landene fra Kongeaa til Elben ofte kaldes Holsten. At Ribeoverenskomsten i særlig Grad har været Holstenerne magtpaaliggende, fremgaar ikke mindst af Holstenernes Holdning til Kongeslægten i de kommende Aartier. Christian I skulde til Grev Otto udbetale 43 000 Gylden, til sine to Brødre tilsammen 80 000, noget, der aldrig kunde have været Tale om, hvis ikke de rigeste Medlemmer af den holstenske Adel var gaaet i Selvskyldnerkaution for Kongen og i 1465 havde udbetalt 70 000 G. til Sikkerhed for Gælden. Det er derfor sagt, at »den holstenske Storadel var det, der købte sig til den danske Konge for sine egne Penge, ikke Danmark eller Kongen, der købte Landene«.

Ordningen af dette *Kongens Gældsforhold* blev det altbeherskende i den følgende Tid, men under de Vanskeligheder, den medførte, mærkes fra Holstenernes Side en klar, unionsvenlig Linie, en flere Gange udtalt Vilje til at holde Landene sammen med Danmark. Da Kongens Broder Gerhard, misfornøjet med den langsomme Udbetaling, giver Anledning til Uro, erklærer de holstenske og danske Raader i Kolding 1466, at Hans skal være Christians Efterfølger, og da han snart efter som Christians »Forstander« i Landene søger Føling med de selvstændige Bønder i Syd og Vest, med Borgere og Gejstlige, indgaar den holstenske Adel et Forbund af 2. Maj 1469 og søger Støtte i Lübeck og Hamburg. De ønskede kun deres Konge-Hertug som Forbindelsesled med Danmark. Kongen maatte bøje af, vandt Lübeck ved de største Indrømmelser,

gik paa Forlig med Holstenerne og brød straks efter afgørende med sin Broder. Denne flygtede og rejste Marskbønderne langs Elben til aabent Oprør, der dog kuedes med Lübecks og Hamburgs Hjælp, og de maatte opgive deres gamle hollandske Ret og tage den holstenske i Stedet. En Bonde fra Wilstermarsch, Henning Wulf, rejste atter Kampen, men blev slaaet af Henrik Murmester fra Hamburg. I 1472 brød Uroen atter ud, denne Gang i Eiderstedt. Gerhard landede i Husum, og hele det sydvestlige slesvigske Hjørne fulgte ham. Atter blev Oprøret slaaet ned af Hamburg, der længe havde frygtet Husums Konkurrence, og 70 ansete Mænd fra Nordstrand og Stapelholm blev henrettet i Husum, der selv maatte bøde haardt, idet hele Husrækker kom paa Dronningens, Bispens og Adelens Hænder. Tilen, Erfde og Süderstapel blev brandskattet, og Bønderne i Stapelholm og det frisiske haardt tugtede.

Hvad Forholdet til den holstenske Adel angik, voksede Kongens Gæld stadig, hvad der dog ikke hindrede ham i ved Lejlighed som i 1479—80 at ramme sine Modstandere blandt dem, som Henning Pogwisch, med haarde Slag, naar de alt for voldsomt misbrugte deres Magt. Til Styrer af Landenes Finanssager havde Kongen indsat Bispen af Lübeck, *Albert Krummedige;* men bag ham havde Dronning Dorothea trængt sig frem, og da Kongen kort før sin Død overlod hende begge Landene — Holsten som Pantelen for 100 000 Mark — saaledes at det nu var hende, Kreditorerne havde at holde sig til, dukkede atter Faren op for Hertugdømmernes Adskillelse fra Kongeriget. I 1471 havde hun nemlig født sin yngste Søn, Frederik, og det var saavel Christians som hendes Tanke, at han skulde blive Hertugdømmernes Fyrste. Dronningen fik nogle holstenske Adelsmænd over paa sit Parti, et »Dronningens Parti«; de bad Kongen om, at Prinsen maatte blive sendt ned til Hertugdømmerne til Trøst og Nytte. Men Kongens Død indtraf, førend Forberedelserne var bragt til Ende. Dronningen fortsatte sit Arbejde for Gældens Afvikling, og i 1487 udstedte Kreditorerne en Generalkvittering. Fra 1460 til dette Aar har der da været en Bevægelse i Pengemidlerne mellem Danmark og Holsten som aldrig før, og Virkningerne heraf blev langvarige. Kieleromslaget, hvor de holstenske og hanseatiske Kapitaler mødtes, faar fra 1480 en fremherskende Betydning for Nordens Pengemarked, og den stærke Koncentrering af Kapitaler bidrager meget til en mere ensartet Rentefod.

Men skønt Dronningen havde hele denne Sag i sin Haand, magtede hun ikke at føre Frederiks Sag igennem. I Fortsættelse af deres tidligere »Tilknytningspolitik« var de ledende Holstenere ret uvillige over for Dronningen; »de betonede stærkt efter den slesvig-hol-

stenske Tankegang, at Freden fremfor alt skulde bevares; Hans maatte selv frivilligt opgive Landene, ellers kunde de ikke tage Frederik«. Hans hævdede trods 1460 sin Arveret Side om Side med Broderen. Det kom til *et Kompromis af 1482* og til en *Deling af Landene af 1490*, da Frederik var blevet myndig. Stænderne valgte begge Fyrster til Hertuger. Saavel Slesvig som Holsten deltes i den hertugelig-gottorpske Del og den kongelig-segebergske, mens Forholdet til Prælater, Ridderskab, gejstlige Len, Højhedsretten over Hamburg og Kravene paa Ditmarsken forblev fælles. Inden en Menneskealder efter 1460 var saaledes to Hovedbestemmelser i Ribeoverenskomsten brudt: Over Stændernes Valgret havde Arveprincippet sejret, og Udeleligheden var opgivet af Hensyn til de samme dynastiske Interesser.

Medaille med Christian I's Billede, præget af B. Melioli til Minde om hans Besøg i Mantua. Møntsamlingen.

For disse Fyrstesynspunkter, der saaledes efter det forgæves Tilløb i Gerhards Dage nu paa enkelte Punkter havde faaet Overhaand i Hertugdømmerne, laa det nær at give det hidtil uløste Spørgsmaal om *Ditmarskens Stilling* en Løsning. Vi har før omtalt de fri Elbbønders og de vestslesvigske Bønders Opstande, og Gang paa Gang møder man i Datiden Ditmarsken som det frie Lübecks Forbundsfælle mod Fyrsterne. Og ikke blot gjorde dette Hensyn sig gældende, men i selve dette Bondesamfunds Selvstændighed laa der noget for Fyrsterne krænkende og meningsløst. Som de frie Hansestæders Selvraadighed og hele politiske Fremfærd stadig mere blev opfattet som en Anmasselse af de tyske og nederlandsk-burgundiske Fyrster, saaledes ogsaa de frie Bonderepublikker. De herreløse Omraader skulde fanges ind, — eller som Christian I skal have sagt til Kejser Frederik: »Det er ikke godt, at et Folk lever uden Hoved og uden Fyrste«. Paa Udrejsen til Rom i 1474 henledte han Kejserens Opmærksomhed paa dette upassende Forhold. Da han fik Holsten ophøjet til et Hertugdømme, kom dette derfor til at omfatte ikke blot det egentlige Holsten og Stormarn, men ogsaa Ditmarsken; Christian mødte

dog fra Ditmarsken en stejl Afvisning. Lübeck og det holstenske Ridderskab, vilde ikke støtte ham, og paa Ditmarskernes Klage til Paven gav denne dem Medhold: Ditmarsken hørte fra tidlig Tid ind under Bremen; og i Juni 1481 tog Kejseren sin Forlening af Landet til Christian I tilbage.

De to Hertuger, Kong Hans og Frederik, var fælles om Kravene paa Ditmarsken, der søgte at styrke sig ved Forbund med andre mer eller mindre »herreløse« Omraader, med Lübeck, Hamburg og Lüneburg, og man forstod, at længe vilde en Konge som Hans, der i Sverige havde mødt Bønderne som sine bitreste Fjender, ikke finde sig i Ditmarskens Frihed, og at en pengegrisk og paastaaelig Mand som Frederik ikke i Længden vilde lade sine formentlige Krav hvile. I Anledning af en Strid med Hamburg og Bremen om Toldkrav paa Helgoland kom Frederik i Strid med Ditmarskerne, der for at støtte Bremen faldt ind i Eiderstedt, og Hertugerne forlangte nu af Ditmarsken en aarlig Skat paa 5000 Mark og krævede tre Borge opført i Landet, ved Brunsbüttel, Meldorf og Ejderen. Paa Ditmarskernes Afslag brød Kampen ud i Begyndelsen af Aar 1500, og medens de blev svigtet af alle deres Venner, selv af Bremen, rykkede Hertugerne frem, støttet af Fyrsterne af Lauenburg, Pommern, Braunschweig og Lüneburg med den sachsiske Garde i Spidsen, ført af Junker Schlenitz, mindst 4500 Mand stærk. Alt i alt, som det er sagt, 12—15 000 Mand mod et Land paa faa Kvadratmile, der i det højeste kunde stille en 4—6000 Mand, naar alle, unge og gamle, blev opbudt. Ved *Abeler Wurth,* halvvejs mellem Hemmingstedt og Epenwöhrden stødte Hærene midt under Fremrykningen paa Wolf Isebrands Skanse den 17. Februar, en mørk Dag med Nordvestvind, Snefog og stærkt Tøvejr. Kampen, om det kan kaldes en Kamp, var forbi paa tre Timer mellem de letbevæbnede Bønder, hvis Tal skal have været — 400, og det endeløse Hærtog, kørt fast i Vejens Dynd, med dybe Grave ved Siderne og med Havet, der strømmede ind ved

Bagside af Melioli-Medaillen.
(Se S. 304).

Ketelsbüttel og Barsfleth. Der blev en Trængsel og Angst, en Druknen og en hovedkulds Flugt, mens Ditmarskernes smaa Kanoner tordnede langt forude, og de selv kom ilende alle Vegne fra, drevne til den yderste Hævnlyst ved Efterretningerne om Hærens Skændselsgerninger i Meldorf. Medens det halve af Garden omkom, de fleste i Bølgerne, og over 70 navngivne holstenske Riddere og Væbnere fandt Døden rundt omkring, kæmpede den halvhundredaarige Hans Ahlefeldt og hans seks Væbnere for det »himmelfaldne« danske Rigsbanner, der var prydet med Guld, Ædelstene og Perler. Om han er faldet for en Kugle eller sønderhugget af Fjendernes Sværd, som Familietraditionen beretter, vides ikke, men i den sidste Kamp skal han have svøbt sig i Bannerets Dug, den, der siden var at se i Kirken i Hohenwöhrden. Paafaldende mange nære Slægtninge har fundet Døden sammen, en Heesten med tre Sønner, fire Brødre v. d. Wisch, tre Brødre Ahlefeldt og 7 Brødrepar. Den holstenske Adel forvandt hurtigt denne Aareladning, og allerede i Midten af det 16. Aarhundrede er den atter i stærk Opgang talmæssigt set. Paa andre Omraader blev Følgerne af Hemmingstedtkampen store. Sammenstødet mellem Tidens typiske Ridder- og Fyrstemagt paa den ene Side og letbevæbnede frie Bønder paa den anden rørte ved for mange Spørgsmaal i Tiden. Man fortalte, at efter Fyrsternes Sejr skulde et Angreb have været aabnet mod de frie Stæder og mod Kirkens Godsmagt, noget, der laa i Luften, men som herved indtil videre skulde være afværget, og man frydede sig i Lübeck, Hamburg og andetsteds. For Ditmarskerbønderne selv betød Sejren en Vækst i deres Selvfølelse; straks efter ilede de op til Tielenburg ved Ejderen, erobrede den og gav Hovedparten til Hemmingstedts Indbyggere; en Trusel nordfra var derved afværget. Efterretningen om deres Sejr skal have styrket Svenskernes Mod under de kommende Bondeopstande og tilskyndet de tyske Bønder til det samme i Tiden efter.

I det følgende vil vi baade i Norden og i Danmark selv komme til at staa over for de samme Kræfter, som Holstens Historie i dette Tidsrum var præget af: *Adelsmagt, Fyrstemagt* og *Bondemagt,* men overalt er de sammenflettede i en indbyrdes Fremtrængen og Vigen. I Holsten synes Fyrstemagtens Styrke ikke nævneværdigt at have trængt Adelens tilbage, hver er de stærke paa deres egne Omraader, som Ditmarskernes Sejr gjorde Bønderne stærke inden for deres lille Lands snævre Grænser.

5. Danmark og de nordiske Riger.

Medens Forholdet til Holsten er bestemt af Ridderskabets Vilje til Union, der igen er bestemt af Viljen til Fred og til Magtudvidelse, er Danmarks Forhold til Norge og Sverige af en anden Art. Heroppe er det i Christian I's og Hans' Kongetid Uviljen mod en Union med Danmark, der er den fremherskende, og uden dansk Indgriben vilde Norge have søgt Union med et frit og uafhængigt Sverige. Ad denne Vej vilde Norge have opnaaet Fred for fjendtlige Indfald langs sin lange Landegrænse, dets Stormænd den indre Magtudvidelse, de ønskede, og dets Bønder Tryghed for deres Handelsforbindelse med de tilstødende svenske Landskaber. Vi har set Tilløb til noget saadant i 1441, og det skulde gentage sig i 1448, i 1481—83 og i Knut Alvsøns Dage. Et saadant nordisk Storrige fra Finlands Østgrænse til Island uden om Danmark vilde betyde en ikke ringe Fare for Danmark selv.

For bl. a. at hindre dette griber dansk Politik til to Midler. Ved Løfter om Indrømmelser til Rigsraad og Stormænd i alle tre Riger, Løfter, der fra 1441 og fremover vokser, indtil enhver virkelig Statsmagt næsten er opgivet, søger de danske Konger og Statsmænd at lokke de unionsvenlige Partier, der, som før omtalt, fandtes i Norge og Sverige, frem til Handling; da dette endnu ikke kan gøre Udslaget, kaster Danmark sin Hær- og Flaademagt i Vægtskaalen, og da sejrer for korte Tidsrum de nordiske Unionsvenner.

Straks da Kong Christian kom til Danmark, maatte han søge at hindre en Forening af de to andre nordiske Riger. Karl Knutson var vendt tilbage til Sverige og havde straks indledet Forhandlinger med de norske Stormænd, hvis Fører var Ærkebispen *Aslak Bolt;* og utvivlsomt var Stemningen dybt ned i det norske Folk for en svensk-norsk »Bebindelse«. Karl Knutson rakte samtidig Haanden ud mod Danmarks eller rettere Erik af Pommerns Besiddelse af Gotland. Kong Christian afværgede dette Dobbeltangreb med stor Bestemthed. Støttet til den norske Stormand *Sigurd Jonsøn* og et mindre dansk Unionsparti, til *Hartvig Krummedige* paa Akershus og den danske *Bisp Jens* i Oslo, men ikke mindst til en Hærstyrke paa 2000 Mand formaar han det norske Rigsraad til at vælge sig til norsk Konge mod, at han udsteder den første norske Haandfæstning, der anerkender Rigets Karakter af Kaarerige, dog kun saafremt Kongen ingen Sønner har, og som udvider den norske Kirkes Friheder og sikrer Norge mod fremmedes Indtrængen »uden de nu inde er eller med Giftermaal kan herefter indkomme i Riget«. Unionen var genoprettet ved Magt og ved Løfter, og de norske Selvstændigheds-

krav, som der havde været kæmpet for siden Kalmarmødet 1397, havde sejret, samtidig med at Stormændenes Magt var øget.

Fra Marstrand, hvor Christian udstedte denne Haandfæstning den 3. Juli 1449, vendte han sig mod Sverige, hvor Angrebet paa Gotland var i fuld Gang. Her havde Erik af Pommern trods en indgaaet Vaabenhvile spillet Visborg i Hænderne paa Christians Mand, *Oluf Akselsøn Thott,* og da Karl Knutson gjorde Indfald i det nordenfjeldske Norge og lod sig krone til Konge i Trondhjem med Tilslutning af det meste af Norge, gik de danskssindede svenske Stormænd ham imod, og paa Mødet i Kalmar i 1450, hvor danske og svenske Rigsraader skulde dømme deres Konger imellem baade i det gotlandske og det norske Spørgsmaal, lod de det førstnævnte ligge og tvang Karl Knutson til at opgive Norge, hvorefter Christian lod sig krone i Trondhjem. Et Øjenvidne fortæller: »Aldrig saa jeg saa glad en Konge«, og da Dronningen samme Efteraar fødte en Søn, den første Kongesøn i Danmark i hundrede Aar, lod Kongen ham kalde Olav efter Norges Skytshelgen. — I Bergen lod Kongen samme Aar udstede et Foreningsbrev, hvorved Norge blev bundet eller bandt sig til vedblivende Kongefællesskab med Danmark. Dette Aktstykke gør Epoke ikke blot i Norges Statshistorie, men ogsaa i dets Sproghistorie: det er skrevet paa Dansk, medens man altid før havde brugt det norske Sprog i slige Dokumenter. Fra 1450 benyttes herefter altid Dansk i det kongelige norske Kancelli i København. Men de svenske Unionsvenner gik endnu længere. De aftalte med de danske, at Rigerne skulde forenes, naar en af Kongerne eller naar de begge var døde, og at Karl Knutson skulde tvinges til at overlade det svenske Rigsraad Fordelings- og Inddragningsretten til de svenske Len. Vilde han ikke paa dette for den udøvende Magt mest afgørende Punkt i Rigets indre Styrelse give tabt, saa skulde Kong Christian indkaldes som Unionskonge.

Christian I's Segl som Unionskonge. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Trods dette aabenlyse Fjendskab fra de svenske Stormænds Side magtede Karl Knutson endnu at hævde Stillingen, og Christian maatte her som i Norge støtte Unionsvennerne med Magt; i 1451 aabnede

han Krigen mod Sverige. Som Østersøens Herre gennem Besiddelsen af Gotland og som Herre over Norge og med talrige Venner i Sverige selv fik han til sidst Overhaand, men først i Krigens anden Omgang og først, efter at de frygtelige Plyndringer havde rejst et svensk Folkehad mod de Danske, der skulde vare Aarhundreder igennem.

Nu forsvunden Mindetavle over Oluf og Filip Akselsøn Thott i St. Marie Kirke i Visby. Efter Akvarel af Søren Abildgaard. Nationalmuseet.

Med Christian holdt Sveriges Ærkebiskop *Jöns Bengtson Oxenstierna,* Bisp *Sigge af Strängnäs,* Lagmand *Bengt Gylta* i Västergötland, *Ture Tureson* paa Aksevalla, *Fru Birgitta,* Oluf Akselsøns Datter, gift med Befalingsmanden paa Örebro, og flere andre. Under disse Forhold maatte Karl Knutson opbyde alle Rigets Kræfter, kræve Ydelser, der yderligere opbragte de store imod ham, om end stadig flere saa den store Fører i ham, og da Elfsborg faldt, Öland blev erobret, hans Lensmand paa Nyköping Slot *Erik Akselsøn,* Halvbroder til Oluf Akselsøn paa Gotland, faldt fra, hans Marsk Thord blev dræbt af en dansk Underfoged og endelig Ærkebispen selv vendte sine Vaaben imod ham — gav han op og flygtede i Februar 1457 til Danzig.

Kong Christian bød sig straks til, lovede at holde alle gamle, svenske Love, at tilbagegive Elfsborg og Öland og at lade Sveriges Krav

paa Gotland bestaa uantastede; i Juni kom han med sin Flaade til Stockholm, og da han tilsikrede Stormændene, at han ikke vilde købe eller pante frit Jordegods til sig og til Kronen, et Privilegium, den danske Adel først opnaaede i 1483, lykkedes det disse, om end med Møje, at føre hans svenske Kongevalg igennem den 23. Juni paa en indkaldt Rigsdag. Han holdt sit Indtog i Stockholm, hyldedes paa Mora og kronedes i Uppsala.

Saaledes var under blodige Varsler ogsaa *den dansk-svenske Union oprettet.* Alt afhang nu af, om han var Mand for at holde det givne Ord, her som i Norge. Kanniken *Erik Olavson* i Uppsala ytrede sig herom saaledes: »Til Kong Christian sendtes Artikler til Besegling, vilde han ubrydeligt overholde dem, kunde han være sikker paa at blive taget til Konge. Men hvad skulde det vel være for Artikler, som han ikke skulde love at holde og straks besegle for at blive Konge, da han hverken tog Hensyn til Gud eller hans Dom eller Frygten for Gehenna. Derfor fremskyndedes alt, besegledes, blev tilsikret og besvoret, endnu før man havde faaet det udtalt, og med Jubel førtes han ind i Stockholm.«

Baade i Norge og i Sverige brød han hensynsløst sine Løfter, thi som en norsk Historiker har udtalt det, var Grundmotivet for hans Unionspolitik uden al Tvivl den rent primitive Trang til personlig og dynastisk Magtudvidelse, og den samme Forfatter udtaler om hans 31-aarige norske Kongetid den Dom, at Norge næppe nogen Sinde har været slettere styret. Grunden hertil var ikke bare den, at Kongen forsømte Norge, men at han samvittighedsløst opofrede Norges vitale Interesser til Bedste for sine storpolitiske Planer og rent dynastiske Formaal. Set fra dansk Side kan det samme siges saaledes: Christian var blevet Konge i Norge saavel som i Sverige paa den aristokratiske Forbundsunions nye Grundlag, udtrykt klart og skarpt i det norske Foreningsbrevs Ord om, at »ingen være den andens Overmand«, og om, at hjælper Rigerne hinanden, da skal Krig være besluttet i Fællesskab, og det skal ske paa det angrebne Riges Kost og Tæring. Christian I manglede efter hele sin Natur enhver tænkelig Betingelse for at overholde disse af ham selv givne Løfter, og hvad værre var: det svenske og norske Rigsraad magtede i Modsætning til det holstenske Ridderskab ikke at kræve Løfterne overholdte. For Christian som for Erik af Pommern var Unionens forskellige Lande eet eneste Rige, een Tumleplads for hans vidtrækkende Planer, eet Omraade, hvorfra han kunde hente Magtmidler af alle Arter. Kun naar han personligt var i Norge, tog han Hensyn til det norske Rigsraad. I Almindelighed styrede han Riget fra Danmark med danske Raaders Hjælp. Hvad det store ny Princip: Norge for

Nordmænd og Sverige for Svenskere angaar, har han af Angst for Bondeoprør i det store og hele opretholdt det; dog har han villet trænge Udlændingen *Marcellus* ind i det norske Ærkebispedømme, har trængt Svenskeren *Magnus Gren* ind paa Bergenhus, og i hans sidste Tid havde Danskeren *Jørgen Lavrentsøn* Bahus tilmed en Slotslov lydende paa Tronfølgeren. Ogsaa hans Handelspolitik og den i Norge aldrig glemte Pantsættelse af Orknøerne og Shetland peger i samme Retning. For at vinde Hanseaterne for sig under Opgøret med Sverige prisgiver han Norges økonomiske Interesser og det i en Grad, der gik langt ud over det nødvendige, og paa en Tid, da det norske Rigsraad fuldt bevidst søgte frem ad nye Veje; da han i 1468 bortgiftede sin Datter *Margrethe* til *Jakob III* af Skotland, lod han Norge ene bære den uhyre Medgifts Byrde: Opgivelsen af en gammel Afgift fra Skotland til Norge, som længe ikke var betalt, og Orknøerne og Shetland som Pant for 50 000 rhinske Gylden. Han har dog gjort det under en klar Vedgaaelse af Norges fortsatte Ejendomsret til Øerne og af dets Indløsningsret og vistnok med det norske Rigsraads Billigelse, hvad der dog bestrides fra norsk Side i 1524. Mest utilsløret viste hans Helstatsopfattelse sig dog i hans almindelige Finanspolitik. Der var ikke Tale om at forbeholde Skatteindtægterne for det Rige, hvori de blev opkrævet; de norske Indtægter blev sendt til Danmark, og da han fik Herredømmet over Sverige, var han vel rundhaandet mod Adel og Gejstlighed,

Træstatuette af Karl Knutson.
Statens hist. Museum, Stockholm.

men hvad Lensindtægter og Skatter angik, kendte han ikke Spøg. Han gjorde Forsøg paa helt at ændre Pantelensinstitutionen og gjorde Splittelse af Bøndergaardene, hvorved Skatteevnen forringedes, lovstridig, men Pengene lod han føre til Danmark, især efter at han i 1460 var kommet i en næsten bundløs Gæld til Holstenerne. Tunge Ekstraskatter blev da paalagt, Stockholm Slot blev plyndret, Tvangslaan optaget bl. a. i Vadstena, Skatte eftersøgt, og alt bragt til Danmark og Holsten.

Iver Akselsøn Thott til Lillø.
Maleri. Gaunø.

Det var dette sidste Forhold, der bragte Unionen til at briste dér, hvor Evnen til Modstand og Selvhævdelse endnu var levende. I 1463 rejste Upplandsbønderne sig i Anledning af en ny Skatteopkrævning. Christian, der da var i Finland, vendte straks tilbage, og da Ærkebisp Jöns Bengtson Oxenstierna havde eftergivet dem Skatten, lod han ham fængsle med det svenske Rigsraads Billigelse, forhadt som Ærkebispen var af sine Standsfæller. Han blev ført til Danmark. Ærkebispens Fjernelse og hans nærmeste Slægtninges Frafald var dog tilstrækkeligt til at bringe Unionsfjenderne til Magten; i en saa ustadig Ligevægt befandt de svenske Partier sig i de Aar. Bønderne rejste sig atter, ført af Sten Sture (den Ældre), og ved Harakers Kirke i Uppland slog han Kong Christian; Karl Knutson blev atter Konge, men da Ærkebispen kom paa fri Fod og udsonede sig med Kong Christian, skiftede Billedet paa ny. Karl maatte nedlægge sin Krone for anden Gang, men Ærkebispen kunde alligevel ikke faa Fodfæste igen. Hans og Christians tidligere Tilhænger, den danskfødte svenske Stormand Erik Akselsøn, blev svensk Rigsforstander og nærmede sig Karl Knutson, hvis Datter han havde ægtet. Kong Christian brød da med den mægtige Thott'ske Slægt og dens Ven Eggert Frille, og med Støtte i den første danske Stænderfor-

samling inddrog han dens store danske Forleninger. Samtidig hermed sendte han Marsken Claus Rønnow til Sverige med en Hærstyrke, men uden for Stockholm blev den nordfra truet af en fremrykkende Bondehær, sydfra af Tropper udsendt af den dansk-gotlandske Lensmand Iver Akselsøn, en anden Halvbroder til den i 1464 afdøde Oluf Akselsøn, og hovedkulds maatte Marsken flygte til sine Skibe. Støttet til Hr. Erik og Hr. Iver blev Karl Knutson Konge for tredie Gang, men under hans treaarige Regering træder Thott'erne i Baggrunden, — deres dansk-svenske Mellemstilling var for unaturlig i de stærkt nationalt bevægede Kredse, der nu var ved at træde frem i Sverige — og en Mand af disses Midte, en Mand, der stod i nøjeste Pagt med Bønderne, *Sten Sture*, Sejrherren fra Haraker, blev efter Karl Knutsons Død og ved hans Bistand Sveriges Rigsforstander. Med ham rykker atter Bonderejsningen frem i første Plan som i Engelbrekt Engelbrektsøns Dage, og atter bliver Rigsdagene ved Siden af Rigsraadsmøderne en Magt i Landets Historie. Allerede Aaret efter skulde dette blive klart for alle, ikke mindst for Christian I, da han i Sommeren 1471 gjorde en sidste, vældig Anstrengelse for at genoprette Unionen.

Nu forsvunden Mindetavle over Iver Akselsøn Thott i St. Marie Kirke i Visby. Efter Akvarel af Søren Ahildgaard. Nationalmuseet.

I Juli Maaned var han ankommet til Stockholm med 70 Skibe og 3000 Mand fra Jylland og Øerne. Her forenede han sig med sine svenske Venner, men Efteraaret gik paa Hæld, uden at han kunde komme Stockholm ind paa Livet; ad Mälaren stod Staden stadig i Forbindelse med det øvrige Sverige. Kornet blev imedens høstet, og Bønderne blev kampfærdige. Kongens Hær laa i en Linie fra Mälarkysten ved Santa-Clara-Klostret op over *Brunkebjerg* til Käpplingeholm i Øst, hvor hans Flaade havde Station. I Begyndelsen af Oktober naaede Bønderne frem, og den 10. Oktober fra Kl. 11 Form. stormede de fra Nord og Vest frem mod de danske Stillingers lang-

strakte Front, medens Stockholmerne angreb sydfra. Ved det tredie svenske Angreb, denne Gang paa Santa-Clara-Stillingen, begyndte de Danske at vige, men Christian kom dem til Hjælp fra Centrum; da naaede Niels Sture frem med sine Dalkarle, det fjerde Angreb begyndte, og snart efter var den danske Hær paa vild Flugt ned mod Skibene; men Broen, der førte over til Käpplingeholm, brast sammen, og Mandefaldet blev stort paa den danske Side; Kongen var saaret, Danebrog var en Stund i Fjendens Hænder, Rigsmarsken Claus Rønnow blev fanget. Trotte Carlson, der med flere Svenske havde kæmpet paa dansk Side, var blandt de op mod 2000, der faldt den Dag. Slaget, der siden Falköping var det største i Norden, fik en overordentlig Betydning. I 26 Aar indtil 1497 havde Sverige herefter Fred for danske Angreb, og den svenske nationale Selvfølelse steg til ukendte Højder. Folket var fuldt af Jubel og Tak til Sankt Erik og Sankt Jørgen; i 1489 opstilledes i Stockholms Storkyrka Bernt Notkes store Træbillede af St. Jørgen og Dragen, den sidste et Sindbillede paa Danmarks Voldsfærd; det svensk-danske Unionsparti brød sammen, og i Stæderne gjorde man Afregning med det stærke tyske Fremmedelement.

St. Jørgen i Stockholms Storkyrka.

Med Danmark blev der i 1472 i *Kalmar* sluttet en Række *Aftaler* om Fredens Overholdelse, om gensidig Hjælp, om Respekt for hinandens Ejendomme, ja om Nedsættelse af et dansk-svensk Nævn til

at afgøre kommende Stridigheder, »et Unionsparlament for et nordisk Statsforbund af tre selvstændige Riger« er det siden blevet kaldt. Christian I glemte dog aldrig sit Nederlag, og i en Art Testamente, der blev røbet til Svenskerne, har han overladt sin Efterfølger en storstilet Plan til Sveriges fuldstændige Underkuelse. I et Forbund med Kejser og Pave, med Russere og andre skal Danmark slaa al svensk Modstand ned. Ridderne, Købstæderne og Dalkarlene skal tugtes paa det frygteligste, det ødelagte Land gives til indkaldte Skotter; Gejstligheden skal miste sin verdslige Magt o. s. v., Planer, der delvis bliver taget op af Kong Hans og Christian II, og som viser, hvor langt bort allerede Christian I var kommet fra den aristokratiske Forbundsunion af 1441 og 1450.

Kong Hans, der nu traadte til, skulde paa den mærkeligste Maade baade over for Norge og Sverige genopleve sin Faders Unionshistorie. Samme Udgangspunkt, samme Forløb og samme Resultat til sidst. Der er kun faa Steder i Historien, hvor man i den Grad faar Indtryk af, hvor overmægtige de store Hovedforhold er over for Enkeltmenneskers Kamp for at ændre dem, som netop i Tidsrummet, vi her har for os. Og dog er der sket noget i Christian I's Tid, der har sat Spor i Udviklingen: Der er over Hans' Unionshistorie, sammenlignet med Faderens, et mærkbart Crescendo. Den norske og den svenske Modstand er mere bevidst; der maa større Løfter og større Magt til for at tvinge Unionen igennem. Naar Unionerne saa var skabt, var Forbitrelsen over Unionskongens Færd mere letvakt, endskønt han gik forsigtigere til Værks end Faderen og i Sverige søgte Dækning bag Rigsraadet. Det kostede ham større Møje end Faderen at opretholde sit norske Kongedømme, og hans svenske faldt hurtigere sammen end hans Faders.

Straks da Christian var død, søgte Norge, ligesom i 1448 og atter under Ærkebispens Ledelse, nu Gaute Ivarsøn, Tilknytning til det frie Sverige. Paa et Møde i Oslo blev der forhandlet om et svensk-norsk Forbund til Forsvar for Rigernes fulde indre Selvstændighed, og i 16 Punkter opstillede de norske Rigsraader deres Ankemaal over Christian I, et Dokument, der atter vidner om, hvor klart de norske Stormænd kunde holde sig Maalet for Øje, og hvor dybt de endnu kunde føle for deres Riges Frihed og Ret. Og Norge gik endnu et Skridt videre. Førend det vilde samtykke i Valget af Kong Hans, krævede det at staa helt frit for dansk Tvang. Det afsatte den tyske *Didrik Pinink,* Hirdstjoren paa Island, angreb den danske *Jørgen Lavrentsøn,* Høvedsmand paa Bahus, og tiltvang sig begge Steder, at Nordmænd afløste de fremmede. Da ingen norsk-svensk Union kunde op-

rettes, og Danmark paa et *Unionsmøde i Halmstad* i 1483, hvorfra Svenskerne udeblev, stillede Norge saa vel som Sverige saa glimrende Frihedskaar i Udsigt som ingen Sinde før, blev Hans taget til norsk Unionskonge. For første Gang blev nu *en Fælleshaandfæstning* udstedt, gældende for Danmark og Norge, anvendelig ogsaa for Sverige, og heri var Tankerne fra det store Systemskifte udformet fra Punkt til Punkt i sine mest vidtgaaende Konsekvenser: Rigernes indbyrdes Uafhængighed og Selvstændighed blev bekræftet, ja Norge skulde have sine tabte Skattelande igen, ligesom Sverige fik Løfte om Gotland; Rigsraadene skulde hvert i sit Land være Magtens Tyngdepunkt, de fik Medbestemmelsesret i Spørgsmaalet om nye Rigsraaders Optagelse, ingen Lensmand skulde ansættes, uden at Raaderne i vedkommende Landsdele havde samtykket deri, og han skulde være Raadet ansvarlig for sine Handlinger. Ingen vanbyrdig maatte foretrækkes for adelige, og Kongen maatte love ikke at tilkøbe eller tilpante sig frit Jordegods. Ved Kongens Død skulde Slotslovene holdes til Rigsraadenes og ikke til Tronfølgerens Haand, og hvis Kongen gjorde Overvold mod nogen og ikke vilde tage mod Tilrettevisning, skulde Undersaatterne have Ret til at rejse sig imod ham. Det er Oprørsparagraffen, der, kendt fra den dansk-holstenske Pagt, her rykker ind i Nordens Unionsforfatninger.

Denne Halmstadhaandfæstning var allerede i sig selv meget lokkende for de svenske Stormænd, men da selv dette ikke var nok, gik Kong Hans endnu videre. Ved *Kalmarrecessen* af samme Aar fornyede han Løftet om Gotland, lovede at lade Sverige styre af et Nævn af fire Rigsraader, at Adelen og Gejstligheden skulde være Herrer over deres Fæstebønder, og at Stormændene skulde have Lov til at slutte Forbund mod deres Konge. Ved alle disse Løfter, som Kong Hans, saa snart han var blevet Sveriges Konge, søgte at komme bort fra, underminerede han efter Evne Sten Stures haardt paakrævede Arbejde for at bygge den svenske Statsmagt op og styrke Regeringen baade udadtil og indadtil. Sten Sture krævede Skatter af de frie Stænder saavel som af Stæderne, han hævdede Lensmændenes Forsvarspligt og Ret for Rigsforstanderen til at indkalde Lejetropper, og han søgte som Christian I over Rom at faa Magt med de selvraadige Prælater. Mod alt dette henviste de svenske Stormænd til, at en Rigsforstander kunde ikke kræve mere Magt, end Kongen selv gjorde Krav paa efter 1483-Løfterne. Unionsvennerne voksede derfor i Tal, ogsaa denne Gang ført af Ærkebispen, nu Jakob Ulfson, og kun med yderste Møje lykkedes det Sten Sture at hævde sin og Folkets Sag. Han henviste atter og atter til, at Løftet om Gotlands Tilbagegivelse først maatte opfyldes, før Kong Hans blev taget til Konge. Udsigterne

hertil var netop nu mindre end før, da Begivenheder i 80erne havde bragt Øen fra Thott'ernes Haand over paa Kongens. Den tidligere Rigsforstander Erik Akselsøn og hans Broder Laurens var begge døde. Iver Akselsøn paa Gotland, der i Kalmarmødet 1483 havde været svensk Udsending, havde med Magt overtaget deres store Forleninger,

Kong Hans' store Segl. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

men gennem Forhandlinger med Sten Sture delvis ombyttet dem med Öland. Slægtens Førerstilling i Sverige var forbi, hans Sørøverier gav Anledning til idelige Klager, og i 1487 kom det til et Brud mellem Rigsforstanderen og Gotlands Herre. Dennes Borge, Raseborg og Stegeborg, paa Fastlandet blev stormet, ligesaa Borgholm, som hans Hustru Fru Magdalene forsvarede, og i sidste Øjeblik overgav Iver Akselsøn, der var flygtet til Visborg, denne Borg til Kong Hans, der med en stor dansk Flaade i rette Øjeblik greb ind. Thott'ernes gotlandske Saga var hermed slut, og Øen blev gennem den nye Lensmand *Jens Holgersøn Ulfstand* nøje knyttet til Danmark.

Endelig i 90erne mente Kong Hans, at Stillingen var modnet til hans Indgriben. Selv havde han medvirket til, at Sverige kom i den største Fare ved i 1493 at slutte Forbund med det moskovitiske Rus-

land, der nu for første Gang træder ind i nordisk Storpolitik. *Ivan Vasiljevitsch*, den russiske Storfyrste, der i 1494 havde lukket Hanseaternes Kontor i Novgorod og ladet 7000 Familier deportere, brød 1495, dog uden nøjere Aftale med Danmark, ind i Finland under frygtelige Hærgninger. For det dybt splittede svenske Folk blev Splittelsen endnu dybere. Medens Sten Sture førte St. Eriks hellige Banner mod de kætterske Russere, sendte Unionsvennerne, ledet af Ærkebispen og Arvid Trolle, der var Iver Akselsøns Svigersøn, Bud til Danmark, hvorfra man frygtede et Angreb, for ved at tilbyde Russernes Forbundsfælle den svenske Krone at redde Riget. Sten Sture, der følte, at han havde hele Folket bag sig, kæmpede af al Magt herimod, men under Finlands Forsvar var han kommet i Strid med den mægtige *Svante Nilsson* af den yngre Sturelinie, og denne sluttede sig nu til Unionsvennerne. Rigsraadet erklærede Hr. Sten for afsat, han henskød sin Sag til en Rigsdagsafgørelse og rejste Dalkarlene til Forsvar for Sveriges Frihed. Saaledes stod Forholdene, da Kong Hans med Hærmagt brød ind i Landet. Ikke blot havde han opbudt Lensmændenes, Adelens og Købstædernes Tropper, men ogsaa hver 10. Bonde, og i Tyskland havde han lejet den navnkundige Sachsiske Garde, som der vidt og bredt stod Rædsel om. Samtidig med at en dansk-norsk Hær angreb Elfsborg, rykkede Hovedhæren mod Kalmar, der overgav sig, overalt budt velkommen af de unionsvenlige svenske Rigsraader. Sten Sture maatte opgive Belejringen af Ærkebispeborgen Stäket og af de der indesluttede svenske Raader og trække sig tilbage til Stockholm Slot, hvor han snart saa sig omgivet af den danske Stridsmagt. Dalkarlene, der ilede ham til Hjælp, blev slaaet ved *Rotebro* af Garden, men nye Bondehære var under Fremrykning. Vinteren nærmede sig, Lejetropperne kostede Kong Hans uhyre Summer, og den 6. Oktober sluttedes da en Overenskomst mellem den endnu ubesejrede Rigsforstander og Kong Hans, hvorefter Hans skulde blive Sveriges Konge, men kun paa Kalmarrecessens Grund; Sten Sture og alle hans Tilhængere skulde ikke blot være fri for enhver Forfølgelse, men selv skulde han have store Forleninger i Riget. Atter var som i Christian I's Dage den dansk-svenske Union bygget op ved Magt og ved Løfter.

Kong Hans var nu i 1497 atter *Herre i hele Norden*, som hans Fader var blevet det i 1457, men skønt han gik baade forsigtigere og klogere til Værks som Unionskonge, kom han i Løbet af de kommende Aar ud i de største Vanskeligheder, større end dem, Christian havde kendt. Om en nøje Overholdelse af Halmstadhaandfæstningen i den norske Styrelse havde der naturligvis ikke været Tale. Han styrede Riget egenhændigt gennem sit danske Kancelli, drog de norske

Skatter til Danmark, udskrev ogsaa norske Skatter uden at spørge det norske Rigsraad; tværtimod Haandfæstningens Ordlyd indsatte han Danske i Regnskabslenene og lod Slotslovene lyde paa sin Søns Haand, efter at han havde faaet det norske Rigsraad til at kaare denne til Tronfølger i 1489. Kong Hans har haft helt andre Tanker med Norge og følt helt andre Pligter over for Riget end dem, der taltes om i 1483. Den indre Fred mellem Stormændene og deres Undergivne, hvad enten de første var danske indvandrede eller norskfødte, har været ham mere magtpaaliggende end Stormændenes »Frihedskrav.« Med stor Alvor søger han derfor at beskytte Almuen, der netop i 1497 fra Gudbrandsdalen sendte ham et gribende Klageskrift. Betegnende for den yderst vanskelige Stilling er det, at da det omsider kom til omfattende Uroligheder fra de mishandlede Bønders Side, var disse rettet mod en af de mægtigste og rigeste norske Adelsmænd, *Knut Alvsøn*. Kongen straffer vel de oprørske Bønder, men tager Akershus fra Knut Alvsøn og giver Borgen til den danske *Peder Gris*. Kong Hans havde optraadt, som han maatte som Konge, men Halmstadhaandfæstningen, der lagde Magten i de norske Stormænds Haand, havde han atter brudt, og Knut Alvsøn flygtede til Sverige, hvor han snart træffes Side om Side med de svenske misfornøjede.

I Sverige havde Kong Hans som i Norge hurtigt sat sig ud over Løfterne fra 1483, som han dog kun med Forbehold havde vedstaaet i 1497. Kong Christians Gæld var ikke betalt, og Gotland blev ikke givet tilbage; paa andre Punkter søgte han at skaffe sig lovlig Grund under Fødderne, han havde saaledes indhentet svenske Rigsraaders Samtykke til at lade Slotslovene lyde paa Tronfølgeren Christians Haand og til at indsætte danske og norske Fogeder i Regnskabslenene. Endelig lod han den svenske Skatteindkomst ligesom den norske føre til Danmark. I Norge som i Sverige lemper eller rettere tvinger han den lovede aristokratiske Forbundsunion af indbyrdes selvstændige Riger over til *Helstatsunionen* i det stærke Kongedømmes Haand. Hermed er Forudsætningen for Stormændenes Tilslutning bristet, hvor meget end Kongen kunde beraabe sig paa sit Kongekald. Den snilde svensk-romerske Prælat og Diplomat Hemming Gad fik Sten Sture og Svante Nilsson forsonet, en svensk Stormands Strid med en dansk Foged gav Signalet til Frafaldet, og paa et Rigsraadsmøde i Stockholm beraabte svenske Stormænd med Sten Sture og Svante Nilsson sig paa Kalmarrecessens Overholdelse, og Knut Alvsøn sig paa, »Hvad Uret og Overvold mig og Norges Indbyggere sket var .... og daglig sker af Kong Hans' Embedsmænd vort Riges og mine hadske Fjender.« Kort efter, i August 1501, var det svenske Oprør

Billede af Stockholm paa »Vädersolstavlan« i Storkyrkan i Stockholm. 1535.

i fuld Gang, og forgæves søgte svenske og danske Rigsraader at mægle. Povl Laksmand og hans Venner, der vel har staaet paa Forbundsunionens aristokratiske Grund, har ved denne Lejlighed vovet sig langt ud i Haab om, at Kongen vilde gøre Svenskerne Indrømmelser. Enhver Mægling var dog haabløs, og medens Dronning Christine med 900 Mand blev ladt tilbage paa Stockholm Slot, og Knut Alvsøn vandt Elfsborg, erobrede Akershus og Tønsberg og aabnede Belejringen af *Henrik Krummediges* Bahus, — rustede Kong Hans sig af al Magt. Den 12. Maj 1502 ankom han omsider med en Flaade til Stockholm, Dagen efter at Dronningen havde overgivet sig med de efterlevende 70 Forsvarere, og han maatte vende hjem med uforrettet Sag. Kun Kalmar og Borgholm var endnu hans. Christian, som han havde sendt til Norge, var heldigere; han tilbageerobrede Elfsborg, fik hævet Belejringen af Bahus, men Akershus og Tønsberg stod ham imod, medens en svensk Hjælpehær var under Fremrykning. Da ændredes alt med eet Slag. Under en Vaabenhvile lod Henrik Krummedige Knut Alvsøn hugge ned, da denne forhandlede med ham om Bord paa Henriks Skib. Den myrdede blev af en norsk Domstol dømt som Landsforræder, og i 12 Aar laa hans Lig »paa Morde« i et Taarnrum paa Akershus.

Bedømmelsen af *Knut Alvsøns Betydning* og historiske Indsats er selv mellem norske Historikere meget afvigende. Medens man fra

een Side hævder, at han »næppe har været andet og mere end et Redskab for de svenske Stormænd«, mener man fra andet Hold, at det snarere er ham, der »har stimuleret Svenskerne til Oprør end de ham«. At hans Opstand fik den største Betydning for Danmarks Behandling af det norske Spørgsmaal, er der dog ingen Tvivl om. Jo mere det blev klart for de ledende danske Statsmænd, at Sverige ikke varigt kunde bøjes ind under Unionen, des større blev deres Angst for, at det omsider skulde lykkes de norske at faa deres Land knyttet til Sverige. Knut Alvsøns Bestræbelser var jo kun de sidste af en længere Række. For at hindre denne Udvikling, som de geografiske Forhold begunstigede saa stærkt, og som den norske Folkevilje havde ytret sig for, blev det nødvendigt at lamslaa den norske Foretagsomhed, og det vil i første Række sige de norske Bisper og Stormandsslægter. Dette udførtes i de nærmeste Aar efter Knut Alvsøns Drab, og hans Død er derfor ikke uden Grund kommet til at staa for norsk Folkebevidsthed som Norges Riges Banesaar.

Som før fortalt er det, som Begivenhederne omkring Aar 1500 i Ditmarsken, i Sverige og i Norge har indvirket stærkt paa Kong Hans' Sind, henved 50 Aar gammel som han da var, og har fyldt ham med Mistænksomhed og Vrede, men ogsaa med en Vilje til at knuse Modstanderne, koste hvad det koste skulde. Samtidig træder hans dengang 20-aarige Søn, den udvalgte Konge, til som hans Medhjælper, og sikkert har det ikke været uden Betydning for dennes Karakterudvikling, at han har begyndt sit politiske Liv i de Aar, da hans Fader, dybt skuffet af de svenske og norske Stormænd, mente sig berettiget til at slaa haardt igen og ramme ikke blot dem, men, om det gjordes nødigt, ogsaa deres danske Standsfæller. Hvorvidt den unge Christian til Gengæld har paavirket Faderen, er ikke nemt at afgøre; men stærke Brydninger har der været mellem dem.

Endnu mens Stillingen i Norge var yderst tvivlsom og Dronning Christine var i de svenske Stormænds Vold, rettede Kongen et voldsomt Slag mod en af Danmarks mægtigste og rigeste Adelsslægter. Rigshofmesteren *Povl Laksmand* var den 22. Juni 1502 paa Højbro blevet dræbt af et Par personlige Uvenner, og allerede den 29. Juli rejste Kongen, der havde vist den dræbtes Minde al tænkelig Ære, Anklage mod ham for at have plejet Forbindelse med det oprørske svenske Rigsraad bag Kongens Ryg og for at have kaldt Kongen en for Danmarks Rige skadelig Herre og Konge. Af Rigsraadet, hvori mange af Rigshofmesterens Venner havde Sæde, men ogsaa hans Dødsfjender blandt Prælaterne, blev han den 8. November dømt til at have alt sit Gods forbrudt. Povl Laksmand, der i hele sin Færd

er typisk for den selvraadige, fejdelystne danske Storadel, har under sine Forhandlinger med de svenske Stormænd, sikkert stillet sig paa den aristokratiske Forbundsunions Grund, den, der var lovet Sverige i 1483, og som Rigshofmesterens Grandonkel Hans Laksmand havde indledet. Er dette Tilfældet, bliver Dommen over ham en Dom over selve disse Unionsbestræbelser, og da den synes at være fældet efter *Romerrettens Principper*, der stærkt betoner Kongedømmets Magtfuldkommenhed og tillader Proces mod en død Mand og Medinddragningen af de efterladtes Mødrenearv, kaster den et vist Lys ind over de Tanker, der har sysselsat Kong Hans og hans Søn ved denne Tid, ikke mindst, hvis Kong Hans har søgt Støtte hos den romerske Kejser og ladet Dommen stadfæste af hans Kammerret. Under selve Processen indtraf nu Drabet paa Knut Alvsøn, fulgt af Dommen over den døde og Inddragelsen ogsaa af hans Gods samt Kongens aabenbare Billigelse af denne Voldsfærd. Tre Aar senere fandt en tredie Proces Sted i Kalmar, der minder ikke lidt om disse to foregaaende, og da den unge Kong Christian kom til Norge, fik han Undersaatternes Lydighedspligt mod Fyrstemagten skærpet i en hidtil ukendt Grad; alt Spor, der peger hen mod en yderliggaaende Betoning af Fyrstemagten, mere i Slægt med den i Udlandet og i Romerretten hjemmestedte end med nordisk Statsopfattelse.

Kalmardommen faldt i en Pause i den svensk-danske Krig. Takket være lübsk-danske Forhandlinger i 1503, hvorom der siden skal fortælles, havde Lübeck medvirket til Dronning Christines Udlevering. Straks efter denne var Sten Sture død, og Svante Nilsson havde som Rigsforstander fortsat Krigen, der kun blev afbrudt af en Vaabenhvile fra 1504 til 1505, da der i Kalmar skulde afholdes et Unionsmøde; men som saa ofte før udeblev Svenskerne, og Kong Hans greb da Lejligheden til at lade den afdøde Rigsforstander, Sten Sture, den nuværende, Svante Nilsson, og 8 svenske Rigsraader sætte under Anklage for Højforræderi. De blev dømt skyldige af — 24 danske og norske Rigsraader, deres Gods blev tildømt Kongen, der lod Dommen stadfæste af den romersk-tyske Konge, Maximilian, som Kristenhedens Hoved og Styrer. Førend Kongen forlod Kalmar, lod han Borgmestre, Raadmænd og nogle Borgere i Staden radbrække og halshugge, fordi de to Aar tidligere havde gjort fælles Sag med »Oprørerne«. Det er, som om de mørke Tanker fra Christian I's Testamente begynder at vove sig ud i Virkeligheden og stadig mere faar Magt over Kongernes Sind. Forgæves prøver svenske Stormænd at træde i direkte Forbindelse med de danske og paaberaabe sig det nære Slægtskab mellem deres Folk; de danske, skræmte af Povl Laksmands Skæbne, vover ikke længere at optræde som en egen Magt ved Siden

af Kongerne. Aaret efter disse beskæmmende Kalmarbegivenheder blev Christian sendt af sin Fader til Norge, og hvad der her skete, skulde kun yderligere understrege den nye Kurs.

I Tiden fra Knut Alvsøns Drab til Christians Ankomst i Efteraaret 1506 var talrige danske Lensmænd og Fogeder kommet ind i Norge, og selv om Hamar og Bergen endnu i 1504 og 1506 blev besat med indfødte norske Bisper, blev Danskeren *Anders Mus* Bisp i Oslo i 1505 med Forbigaaelse af Kapitlets Kandidat *Thorkil Jonsøn*, der tog til Sverige og herfra traadte i Brevveksling med Knut Alvsøns Venner og med Bisp Karl af Hamar.

Christian afsatte straks den norske Lensmand paa Akershus, *Knud Knudsøn*, og indsatte snart efter en ikke-adelig dansk Mand paa denne Norges vigtigste militære Post. Han søgte Støtte i Stænderforsamlinger mod de store, og paa en saadan i 1507 fik han udstedt en Erklæring om, at de, som handler mod Regentens Brev og Forbud, bør at være fredløse og have forbrudt det, de have med at fare. Dette stred mod den norske Lov, der kun satte en Bøde paa $13^1/_3$ Mark — den store Kongebod — for denne Forseelse; det var et Varsel om hans kommende Selvherskerdømme og minder i flere Maader om de førnævnte Domme for Forræderi og Majestætskrænkelse. Et Skridt videre naaede han paa en Stænderforsamling i 1508, da han fik Stadfæstelse paa Kongehusets Arverettigheder til Norge ved at faa udstedt en Kopi af Rigsraadserklæringen herom af 3. Juli 1449. Han indførte danske Bødesatser i norsk Ret, opkrævede Byskat paa dansk Vis af Oslo, men søgte samtidig at drage Købstæderne frem ved i dem at samle Handel og Haandværk og ved at begunstige *ikke-hanseatiske* Magters Skibsfart, Amsterdam især. Bønderne, der forstyrredes i deres direkte Handelssamkvem med de fremmede og blev bebyrdet med svære Skatter, rejste sig snart efter i Hedemarken under *Herluf Hudvudfaat*, en Mand af gammelnorsk Stormandsslægt, men blev slaaet ned, og umiddelbart derefter rettede Christian et knusende Slag mod den norske Kirke, hvor der levede stærke svenske Sympatier fra før. Han lokkede *Bisp Karl af Hamar* til sig, fængslede ham, overrumplede hans Bispegaard med »henimod 500 Folk, ej over 60 Hofmænd, men Købmænd fra alle Købstæder, baade Knægte og alslags løst Parti«, og trods Protester fra mange Sider holdt han ham fængslet indtil hans Død i 1513 under Beskyldningen for at have været i Ledtog med Bønderne og med Svenskerne. Denne Sag vakte en uhyre Opsigt ved den Hensynsløshed, hvormed den blev gennemført, og da Christian og Kong Hans efter Ærkebisp Gaute Ivarsøns Død i 1510 fik Christians Ven og Kansler *Erik Valkendorf*, en dansk Adelsmand, indsat som Rigets øverste gejstlige Herre og Formand i

Rigsraadet, syntes Danmarks Sejr over det norske Aristokrati at være en Kendsgerning.

Medens den unge Kong Christian saaledes holdt Norge borte fra Sverige, fortsatte Kong Hans Krigen mod dette Rige, hvor den nationale Selvbevidsthed gav sig stadig stærkere Udtryk, men hvor Krigs- og Uafhængighedspartiet, samlet om Rigsforstanderen *Svante Nilsson* og *Hemming Gad,* havde stadig haardere Kampe at bestaa mod Freds- eller rettere Træthedspartiet, hvis Hoved Rigsraadet var. Danmarks Overlegenhed var afgjort, og Sverige led usigeligt under Krigen, især under Kysthærgninger og Kaperier, og da Hans i 1509 igen nærmede sig de frygtede Moskovitter, saa Rigsraadet ingen anden Udvej end at love aarligt at udbetale det danske Kongepar 13 000 stockh. Mark, indtil Kong Hans blev taget til Konge i Sverige. Rigsforstanderen nægtede at godkende denne selvopgivende Overenskomst, og i Efteraaret 1510 lod han Sverige slutte Forbund med Lübeck, der i samme Aars Foraar var kommet i Krig med Danmark. Medens Lübeck, der havde sine egne anti-nederlandske Formaal for Øje, forgæves søgte at hævde Herredømmet paa Østersøen mod den nyskabte danske Storflaade, mod *Jens Holgersøn Ulfstand* og *Søren Norby,* blev Sveriges Kyster frygteligt hjemsøgte, og *Åke Hansson,* der med 700 Ryttere gjorde Indfald i Skaane, blev i Fantehulen slaaet af den raa, men kraftfulde *Tyge Krabbe* fra Helsingborg, der i Hast fik 400 Mand med sig. Christian, der nu havde fuldbragt Norges Underkuelse, faldt ind i de indre svenske Landskaber vestfra, brandskattede Jönköping og slog Landet vidt og bredt med Skræk. I 1512 maatte saavel Lübeck som Sverige falde til Føje. Hvorledes det gik Lübeck, skal senere fortælles; Sverige maatte atter love at betale en aarlig Bøde, indtil Kong Hans fik Herredømmet i Riget, men det gik nu som i 1509. Den yngre Stureslægt gav ikke Kampen op. Svante Nilsson var død tidligt paa Aaret, men hans Søn, den 19-aarige *Sten Sture,* en af de herligste Skikkelser i Sveriges Historie, satte den folkelige Rigsdag af fribaarne Frelsemænd, Købstadmænd og menig Almue op mod det høje Rigsraad og samlede nu alt omkring sig, hvad der trods alt endnu havde Tro paa Sveriges egen Fremtid, og da Kong Hans snart efter døde, var han vel naaet langt frem mod sit Maal, Sveriges Underkuelse, men den svenske Almue var ikke blot mere udmattet, men ogsaa mere klar end nogen Sinde før over, hvad Unionen med Danmark vilde bære i sit Skød.

I Unionspolitikken betyder da Tidsrummet 1439—1513 et mægtigt Skridt fremad mod Afklaring af Forholdet mellem Nordens Lande. Det Grundlag, der var lagt i det store Systemskifte, Planen

om en ubrødelig, evig nordisk Fred, byggende paa Forbundet mellem frie og selvstændige Riger, var bristet for Aarhundreder fremover. Dens Forudsætning var nemlig *Stormandsvælden,* den middelalderlige og katolske, og derved kom Forbundsunionen i Strid med den almeneuropæiske Udvikling og med det Kald, som det oldenborgske Dynasti stadig mere følte som sit: Sammensmeltningen af Nordens Lande til en Helhed og Begrænsningen af Stormændenes Magt til Fordel for Fyrstemagten og for de ufrie Klasser. Kun i Forholdet til det stærke *Holsten* levede endnu Forbundsunionens Grundsætninger, dog havde Ridderskabet allerede mistet Retten til frit Fyrstevalg og til Landenes Udelelighed. I Forholdet til *Norge* var Helstatstanken ved at sejre, skønt de norske Stormænd i al deres Magtesløshed lige til det sidste med stigende Klarhed hævdede Norges Ret til eget Liv; i Forholdet til *Sverige* havde den tilsvarende troløse danske Magtpolitik rejst en saadan Harme i Folket, som i de bedste blandt de store, at Valget kun kunde staa mellem fuldstændig Underkastelse eller fortsatte Frihedskrige. Det mest betydningsfulde, der i dette Tidsrum sker for Danmark, er da det, at den Gruppering af Nordens Lande blev indledet, som for Aarhundreder skulde blive afgørende for vor Plads blandt de andre: *Sønderjylland* ompansret af det holstenske Ridderskab, der kraftigt hævder Hertugdømmernes Forening indbyrdes ligesom deres Forening med Kongeriget Danmark. *Norge* med sine Skatteindkomster, sit Tømmer, sin Folkekraft til Danmarks fri Raadighed; og ved Siden af dette tredobbelte Unionsrige fra Nordkap til Elben et stridigt *Sverige,* der under sine Kampe med Danmark allerede havde fundet frem til sin Rigsdag og sin Bondehær; kun Kongeætten var endnu skjult.

6. Danmark og Rom.

I Kampen for Unionens Genoprettelse var Konge og Rigsraad og, saa vidt det kendes, det hele Folk enige om de store Ofre, der maatte bringes, og om at faa det mest mulige ud af de vundne Sejre. Anderledes forholder det sig med de to andre udenrigspolitiske Spørgsmaal, som krævede deres Løsning, og som hvert paa sin Maade greb dybt ind i Folkets indre Forhold, ikke mindst i Stændernes indbyrdes Stilling. Af det *dansk-romerske Spørgsmaals* Løsning var hele Gejstlighedens aarhundredlange Magtstilling afhængig, af det *dansk-hanseatiske Spørgsmaal* var Stormændenes, Bøndernes og Borgernes økonomiske Fremtid afhængig. Men i begge Forhold blev der som over-

alt i Tiden kæmpet ud fra en Følelse af, at de Tider var forbi, da Danmark og Norge skulde være fremmede Magter prisgivet. Rigernes Selvstændiggørelse i Forhold til Rom var Maalet.

Dette sidste træder stærkt frem, især i Tidsrummets Begyndelse, i Rigets Holdning over for Pavemagten. Systemskiftets ledende Mænd, Ærkebisp *Hans Laksmand* først og fremmest, fastslog i den Sag den samme Løsning som i Spørgsmaalet om den nordiske Union. De nationale og aristokratiske Synspunkter skulde begge Steder bringes til Sejr, og som Ærkebisperne i deres Egenskab af Formænd for Rigsraadene skulde styre i hvert Land for Unionskongen, skulde de ogsaa i Forbindelse med Prælaterne i hvert Rige hævde Landskirkernes indre Selvstændighed over for Pavestolen. Hans Laksmand, der havde studeret i Erfurt og Prag, hvor han havde opholdt sig indtil 1412, var fra sine unge Aar fortrolig med den Strømning i Tidens Kirkeliv, som naaede til Højdepunktet i *Baselkonciliet,* der betød en kraftig Indsigelse mod den voksende romerske Magt og krævede Respekt for Hierarkiet, for Ærkebispers og Bispers Selvstændighed, for det frie kanoniske Valg og for Kirkeforsamlingen som det højeste Udtryk for Kirkens Autoritet. Under hans Førerskab blev Danmark vel det Land, der længst fulgte disse ny Retningslinier og stærkest sluttede sig til den Pave, *Felix V,* som Baselmændene havde valgt til deres Fører mod *Eugen IV.* Christoffer af Bayerns Kroningsakt er dateret efter Felix V's Tronbestigelse og ikke efter Eugens, og fra 1440—1445 er Danmarks Forbindelse med Rom næsten afbrudt. I 1443 blev ved to Forordninger Bispetienden lovfæstet i Jylland og Bisperne bemyndigede til at visitere og reformere de i deres Stifter liggende Klostre, uanset om de skulde have pavelige Privilegier, der fritog dem for sligt, eller ikke. Dette er et typisk Udtryk for Baselkonciliets Betoning af de hjemlige Myndigheders Selvstændighed, og at Ærkebispen i disse Forordninger paa overraskende Vis optræder jævnsides med Kongen: »Christoffer at Guds Naade Konge o. s. v. og Johannes (Hans) Laksmand af Guds Naade Ærkebisp o. s. v.«, er et Udtryk for det samme. Selv efter Hans Laksmands Død i Maj 1443 holdt Christoffer i det store og hele fast ved denne Politik; men straks efter at det oldenborgske Kongehus var traadt til, gjorde Kongeviljen sig atter gældende som en selvstændig Magtfaktor i Kirken som i Unionspolitikken. Alle er enige om, at Kirkens verdslige Tyngdepunkt maa ligge i Danmark selv, men skal det være en selvstyrende Kirke, der selv vælger sine høje Ledere, eller skal det være Kongens Ord, der er det afgørende?

Et stort Skridt fremad for det fælles nationale Synspunkt var det, at Christian i Begyndelsen af sin Regering fik Tilsagn fra Rom om,

Tapet, vævet til Kronborg af Hans Knieper i 1580erne, forestillende Christian I's Besøg i Rom. I Baggrunden Engelsbroen og Engelsborg.

Som Følge af en gammel Forveksling af de paagældende Kongers Portrætter er Kongebilledet i Virkeligheden et Portræt af Kong Hans. **Jfr. Bill. S. 348.**

at de saakaldte Pavesager for Fremtiden maatte blive afgjort i Danmark selv, før de kunde appelleres til en udenlandsk Domstol, et Løfte, der i 1456 førte til en Ophævelse af en Række Domme, der var fældet i danske Sager i Tyskland, og et Løfte, der blev gentaget i 1478. Men medens man fra alle Sider kunde slutte sig til dette, vakte Kongens Kirkepolitik i det første Tiaar af hans Regering Anstød til alle Sider. Under en fremmed Eventyrers Paavirkning mente Christian I nemlig, at han kunde drive en kongelig Landskirkepolitik igennem paa Trods baade af de hjemlige Domkapitler og af Kurien i Rom.

Marcellus var en engelsk eller tysk Franciskanermunk, der efter en stormfuld Fortid havde været med i Basel, var blevet gjort til Bisp af Skalholt i 1448 og sendt til Norden som Nuntius og Kollektør. Samtidig med at han kaldtes til Rom for at aflægge Regnskab for Kurien, havde han, der falskelig havde tillagt sig Rang af pavelig Legat, vundet Christian I's Fortrolighed. Han ledsagede Kongen til Norge, og det var vist ham, der fik Kongen til at modsætte sig Kapitlets Valg af *Olav Trondsøn* til Ærkebisp. Kongen forlangte Marcellus valgt i Stedet og sendte ham straks til Rom for at opnaa Kuriens Godkendelse af Kongens Ret til at præsentere Ærkebisper og Bisper i Norge, og af, at ingen i Danmark maatte blive Bisp uden hans, Kongens, Samtykke. Marcellus opnaaede naturligvis intet, men maatte hovedkulds flygte fra Rom op gennem Tyskland, medens Paven i hans og Olav Trondsøns Sted valgte en tysk Embedsmand ved Kurien, *Henrik Kalteisen,* en højt fortjent Mand, til Ærkebisp af Trondhjem, idet han dog samtidig lovede Christian I, at han ikke i Fremtiden uden Kongens Samtykke vilde bortgive Embeder i hans Land til fremmede. Ved falske Dokumenter vandt Marcellus atter Kongens Øre, indbildte ham, at Kalteisens Udnævnelse skyldtes svensk-romerske Intriger, og Christian fik det norske Rigsraad til at protestere i Rom under Henvisning til norsk Uvilje mod Udlændinge. Marcellus, der havde opgivet sin egen Kandidatur, søgte nu at trænge Kalteisen ud til Fordel for Olav Trondsøn og fremholdt for Christian I de nordiske Landskirkesynspunkter. Dog alt var forgæves, endog det, at de fik Kalteisen til at opgive sine egne Forhaabninger og drage til Rom som Olavs Fortaler. Trods de største Anstrengelser og mangfoldige Brevskaber indeholdende de mest usandfærdige Paastande lykkedes det ikke Kongen og Marcellus at faa Kurien til at slaa om, ja den gik endog Kongen imod i Spørgsmaalet om Bergens Bispestol, som Paven gav til en Genueser af høj Adel, *Paulus Justiniani.*

Christian I har omsider forstaaet, at han ikke magtede at trodse Rom, en Erkendelse, som man i det tysk-romerske Rige for længst

var kommet til. Samtidig med at Felix V i 1448 selv havde opgivet Kampen med den romerske Kurie, havde Tyskland bøjet sig for Eugen IV's Efterfølger *Nikolaus V*, den navnkundige romerske Renæssancebygmester, og Kejser *Frederik III* havde afsluttet det saakaldte »Wien-Konkordat«, hvorefter Paven fik Besættelsesretten for en Række høje Kirkeembeder og til alle de i ulige Maaneder ledigtblevne lavere. Det var en Tilbagevenden til Tilstanden før Baselkonciliet, hvorved man næsten fuldstændigt ofrede Kapitlernes Frihed til Fordel for Paven. Denne, der gik ud fra, at Norden hørte ind under det romersk-tyske Rige, havde fra 1448 optraadt herefter, og alle danske Bispestole har fra 1448—1513 været besat ved pavelig Provision — Oluf Mortensens Valg til Roskildebisp i 1461 ene undtaget. Under disse Forhold foretog Christian I da i 1457 en afgørende Svingning. Han lod Marcellus falde, han gav Paulus Justiniani en venlig Modtagelse, skænkede ham den maaske af Marcellus indstiftede Elefantorden og sendte ham i Efteraaret 1457 til Rom. Omsider opnaaede han Godkendelse af Olav Trondsøns Valg samtidig med, at Kalteisen fik en ærefuld Oprejsning, og da Olav snart efter selv drog til Rom, medbragte han et udtrykkeligt Tilsagn til den nyvalgte Pave *Pius II*, den tidligere Humanist *Æneas Sylvius*, om, at Christian havde sluttet sig til Wien-Konkordatet, idet Danmark jo hørte ind under den tyske Nation.

Kong Christians Tanke med at ofre de danske Kapitlers Valgret til Fordel for Pavens direkte Indgriben var til Gengæld at gøre Kurien tilgængelig for sine egne Ønsker. Straks lykkedes det dog ikke. I den svenske Ærkebispestrid tog Paven Jöns Bengtson Oxenstiernas Parti, og om at overlade Kongen den eftertragtede Præsentationsret til de danske Bispestole blev der ikke Tale. Dog vandt Christian frem, men bekosteligt blev det ham. Det skete ved, at Danmark skaffede sig en Repræsentation ved Kurien, vel den første faste, som dansk Politik i Udlandet har haft. Christian havde tidligt haft Fortalere blandt Kardinalerne, især den mægtige *Prosper Colonna*. Efter hans Død gik Hvervet over til *Franciscus Gonzaga*, Søn af Dronning Dorotheas Søster, Markgrevinde *Barbara af Mantua*. Begge disse har i deres Egenskab af Danmarks Repræsentanter sikkert faaet Honorarer, den sidste fik tilmed Løfter om store kirkelige Embeder i Danmark. Han modarbejdede da ogsaa efter Evne den indflydelsesrige svenske Koloni i Rom, og han var Kongeparret til stor Støtte under Romafarterne i 1474 og 1475. Hvor stor en Hjælp der herved er ydet den danske Kongepolitik, fremgaar indirekte af Kong Hans' Historie. Han mente at kunne spare de store Summer, der medgik til Danmarks Venner i Kurien, og først

i 1503 bekvemmede han sig til at knytte to romerske Prælater til sig. Sikkert har dette været medvirkende til, at Kurien, der i henved 20 Aar havde været ham ublid og hver Gang havde sat sin Vilje igennem mod Kongen, herefter blev mere medgørlig.

Om en voksende Forstaaelse mellem Christian og Kurien vidner ogsaa Forholdet til de pavelige Pengeindsamlere. Den dygtigste af disse var *Marinus da Frigeno*, der fra 1459 virkede i Norden med udstrakt Fuldmagt ogsaa til at uddele Aflad; han var, mener en lübsk Krønike, et »bundløst Dyb af Begærlighed, saa skarp og nøje paa det, at han ofte lod de stakkels enfoldige Mennesker gaa nøgne og sultne fra sig ... for sin Aflad forsmaaede han ikke noget, men modtog gammelt Kobber, Tin, Jernvaaben, gamle Kedler ..., og alt det lod han føre til Lübeck.« Christian saa skævt til ham, plyndrede ham i 1461 og krævede for Fremtiden Halvdelen af hans Bytte. Dette var ikke ringe. I 1463—64 skal han have sendt 7773 Gylden til Rom, væsentlig fra Sverige. Snart efter har Kongen dog brudt med ham, og mens han flygter til Polen, lader han ham efterlyse »som en Tyv og Røver«.

Marinus da Frigenos Segl. Statens hist. Museum, Stockholm.

Under den korstogsivrige Sixtus IV kom Marinus atter frem, men da sker det efter Aftale med Fyrsterne, og der er paa Forhaand lovet disse en god Halvdel af Byttet. I 1474 virkede Marinus i Sønderjylland og Fyn, i 1475 i Nørrejylland og paa Sjælland, i 1476 i Skaane. Om Resultatet ved vi, at der i disse Aar er indbetalt 3500 G. i Rom; Kongen har vel faaet mindst lige saa meget, og Opkrævningsomkostningerne kan sættes til 3000 G. Sammenlignet med, hvad der blev ydet i det 14. Aarh., er Summerne dog ikke store.

En tredie nær Forbindelse med Kurien medførte Christian I's før omtalte *Romafærd* i 1474. Kongen opnaaede vel ikke alt, hvad han ønskede, ikke, at alle de høje Kirkestillinger blev forbeholdt Adelen eller Doktorer fra vedkommende Provins, heller ikke Ret til at præsentere til alle Bispestole. Han opnaaede derimod denne Ret til 16 Prælatstillinger i sine Riger, 8 i Sverige og 8 i Danmark, heriblandt de to højeste i Kapitlerne i Roskilde og Lund. Ad denne og andre Veje holdt Kongen, der før kun havde haft Haand i Hanke med Børglum og Viborg, snart alle Landets Kapitler i sin Haand.

Som i Unionspolitikken bliver ogsaa *Kong Hans' Kirkepolitik* en Gentagelse af Faderens. I den store Unionshaandfæstning dukker

Christian I's Afrejse fra Slottet Malpaga i Italien.
Freske paa Malpaga. Efter Fotografi paa Frederiksborg.

Baselkravene om frie gejstlige Valg atter op, og Kongen maa love kun at give indfødte i hvert Land de kirkelige Len. Først sent forstod han, som før fortalt, at Vejen fremad ogsaa for ham gik gennem Rom. Han tog da sin Faders Politik op og har i sine sidste Aar omtrent fra Aarhundredskiftet haft en stor Støtte i Kirken, og som hans Fader havde faaet Kapitlerne lagt ind under Kronen, begyndte allerede Kong Hans paa Bortforleninger af Klostre til verdslige Stormænd.

Ved Baselpolitikken og den følgende wienske Linie blev *Senkatolicismen* herhjemme paa mange Maader bestemt. Selv om de danske Prælater ikke kunde opretholde Hans Laksmands og Unionshaandfæstningernes rent nationale Standpunkt, har Baselmændenes stærke Indsigelse mod de mægtige Afgifter til Rom dog haft deres Virkning. Hovedafgiften af den danske Kirke var »Servispengene«, en Trediedel af de store Kirkeembeders aarlige Indtægt, indbetalt hver Gang Indehaveren skiftede. Medens Tysklands Kirkefyrster i stigende Grad blev beskattet indtil Reformationen, blev i de store Konciliers Dage Restancerne eftergivet de danske Bisper, og enkelte

Servispenge nedsat betydeligt. Medens det i det 14. Aarh. voldte store Vanskeligheder at faa Summerne inddrevet, udbetales de i Slutningen af det 15. Aarh. som Regel med en rundhaandet Flothed, der vidner om særdeles gode Indtægter. I dette Aarhundrede er Summerne disse: Lund 2000 G., før 4000, Roskilde og Slesvig hver 1000, Odense 150, Ribe 120, Aarhus og Børglum hver $66^2/_3$, Viborg 45. Af de mindre Embeder betaltes Halvdelen af Aarsindtægten, og de smaa slap helt.

Angaaende *Embedsbesættelser* blev Stillingen den, at Paven atter og atter trængte sine Venner, Tyskere, Spaniere, Italienere, ind i de danske Embeder, men som Regel kun, for at disse kunde frikøbe sig, og den af Kongen ønskede kunde komme ind. Var det gaaet, som det blev bestemt i Rom, var Franciscus Gonzaga i 1472 blevet Ærkebisp i Lund, Markvard Poiske Bisp i Viborg i 1483 og Gotfred Schuffuth i 1492. I 1498 skulde en Spanier Johs. Lopez have alle de Embeder i Danmark, som Byrge Gunnarsøn maatte opgive, da han blev Ærkebisp, og en Italiener en Række Embeder i Haderslev og i Slesvig. I alle disse Tilfælde lykkedes det at faa de fremmede til at afstaa Embederne og næsten altid til Kongens Mænd. Kun i Slesvig Bispedømme satte de saakaldte pavelige Kurialer sig for Alvor fast. Mod Kapitlets og Kongens Vilje trængte *Innocens VIII* i 1489 en borgerlig Hildesheimer *Eggert Durkop* ind paa Bispestolen, en meget rig Mand, Auditør ved den pavelige Højesteret. Han gjorde en Landsmand, *Hermann Koch,* til Provst i Slesvig og opholdt sig selv her i Aarene 1493—96, drog derefter til Rom og døde der i 1499. *Alexander VI* gjorde derefter Kardinalen af *St. Prisca* til slesvigsk Bisp, denne udnævnte en Italiener og en Spanier til Prælater i Bispedømmet, men mod en Udbetaling af 3000 Rhingylden og en Livrente paa 300 Dukater trak Kardinalen sig tilbage for Hertug Frederiks Kandidat *Ditlev Pogwisch.* Først efter dennes Død blev Forholdene atter normale, idet Kapitlets Kandidat *Godske Ahlefeldt* blev valgt. Foruden i Slesvig Stift fik Paven sine Mænd, danske Kurialer, der havde tjent deres Sporer i Rom, ind i Prælat- og Kannikestillinger rundt om i Danmark, ofte ublu Embedsjægere som *Laurids Vesteni* og Brødrene *Hostorp, — Jens Andersen Beldenak* var en af disse. Især efter 1497 blev dette almindeligt, ja i stigende Grad under Christian II.

Paven skaltede og valtede med Myndighedsforholdene i vor Kirke, greb ind i Forholdet mellem Ærkebisp og Bisp, mellem Bisp og Præst; ved Buller, udvirket for store Penge i Rom, kunde alt opnaas, og disse var ofte udstedte af Folk, der intet kendte til de hjemlige danske Forhold. Ustandseligt var Præster og Munke paa Vej

til og fra Rom, og ingen vidste sig sikker mod ny Beslutninger eller Domme herfra.

Som før nævnt blev det dog næsten altid til syvende og sidst Kongen, der fik sin Mand frem. Det fik han i de højere Prælatstillinger, hvortil Besættelsesretten var overladt ham i 1474, om det end voldte Vanskeligheder baade at overvinde Kapitlernes — især Ribes og Roskildes — Modstand herimod og Pavens Lyst til at gaa fra sit Tilsagn. Fra omkring 1500 er Kongens Sejr dog her en afgjort Sag, og en stor Mængde Embeder blev efterhaanden en Art Efterlønninger for hans Medhjælpere. Et meget vigtigt og uheldbringende Træk i Tidens Kirkehistorie er det, at det i stigende Grad blev almindeligt at samle flere Embeder, der hidtil havde været absolut uforenelige, paa samme Haand. Fra 1448—70 kendes kun 6 Tilladelser til sligt, fra 1474 faar Kong Christian I 54 Breve, der muliggør det for ham at forene to eller tre Embeder. Kong Hans og Hertug Frederik opnaaede lignende Tal. At dette maatte bringe yderligere Forvirring i Kirkens Ledelse ved, at en Række Embeders Indehavere altid var fraværende, er en given Sag.

Hvilke Mænd var det da, der under disse Forhold blev Kirkens højeste Embedsmænd? Paa Ærkestolen blev i dette Tidsrum indsat to Mænd, *Jens Brostrup og Byrge Gunnarsøn.* Den første havde været Kongens Kansler, den sidste Kansler hos Dronningerne Dorothea og Christine. Jens Brostrup forblev Kongens tro Ven, men »for Kirken gjorde han kun lidt, der er værd at mindes; han sørgede for sine egne Slægtninge og var meget gridsk for sig selv og for dem.« Byrge derimod er en af Senkatolicismens ædleste Skikkelser, fuldt troende paa Tidens Evangelium, Gudstjenestens frelsende Kraft; hans Stiftelsesbrev af 1518 fortæller om, hvordan den fattige hallandske Degnesøn mindes alle sine kære fra Barndommen af. Han var jævn, uanselig af Ydre, men søgte med stor Magt at hævde sin Kirkes Rettigheder, ikke mindst mod Forgængerens Slægtninge og mod den hovmodige skaanske Adel, og ogsaa her gik han Tidens slagne Vej og gjorde »St. Laurentii Dug bredere« ɔ: omgav sig med en større Krigsstyrke end nogen tidligere Ærkebisp. I Roskilde, hvor Aanden fra Basel længst og kraftigst hævdede sig, var Forholdet det samme; her kom fire Bisper ind, der alle havde været Kanslere hos Kongen eller den udvalgte Konge, alle var de fremragende Mænd, der nidkært tog sig af Bispestolens Sager, somme for nidkært efter Kongens Mening. *Oluf Mortensen Baden,* der dog blev valgt paa fuldt kanonisk Vis, var som Byrge af lav Herkomst; han istandsatte Domkirken efter en Brand i 1443. *Niels Skave,* en mærkelig stridbar og selvstændig Natur, prøvede paa at

Ærkebisp Jens Brostrups Sten i Lund Domkirkes Krypt. 1497.
Efter Wrangel, Konstverk i Lund Domkyrka.

Biskop Jens Iversøn Langes Portræt paa Altertavlen i Aarhus Domkirke.

hævde Bispedømmets Højhed over Klostrene og over København, men døde som en slagen Mand; hans Efterfølgere var *Johan Jepsøn Ravensberg* og *Lage Urne;* den første havde før sin Bispetid været Medlem af Rigsraadet og været Kongens Udsending til England og Skotland, den sidste var en af de danske Kurialer og havde tjent den unge Kong Christian. Ogsaa de fynske Bisper var alle forhenværende Kongetjenere og blev nidkære Kirkens Mænd hver paa sin Maade. *Mogens Krafse* forskønnede sine Kirker og stiftede en evig Almisse. *Carl Rønnow,* Søn af Marsken fra Hvidkilde, var en mild Mand, Ven af den fynske Adel, udbedrede Gudstjenesten, lod den første danske Bog, Odense-Breviariet, trykke og stod Præsten Michael nær. Hans Eftermand blev i Aaret 1501 Skomagersønnen *Jens Andersen Beldenak* fra Aggersund, der ligesom Byrge laa i stadig Strid med sin Forgængers Slægtninge. Han var pavelig Kurial, dybt bevandret i Kirkeloven, kløgtig, veltalende, djærv, smidig som en Aal, brugbar for den, der forstod at forene sine egne Interesser med hans; han er en af de mest typiske Mænd for Beg. af det 16. Aarh., og vi skal siden møde hans Navn og Indsats flere Gange.

Gaar vi til Jylland, møder vi en større Selvstændighed. Det er ikke her Kongens Kanslere og tidligere Hjælpere, der behersker

Bispestolen, men derfor er Billedet ikke væsensforskelligt fra det i det østlige Danmark. Den smukkeste Personlighed her er *Jens Iversøn Lange* (1449—1482), en af Baselkonciliets Mænd, Udsending for den danske Kirke til dette Stævne, en jysk Adelsmand af sjælden Lærdom, erhvervet ved Universiteterne i Rostock og Erfurt. Han har staaet Christian I nær og er blevet brugt meget i den store Politik, men med ikke mindre Iver har han som Niels Skave og Jens Andersen hævdet sin Bispestols Rettigheder mod Aarhus By og mod Landets Konge, ofte med unødig Voldsomhed. Som flere af de førnævnte var han en stor Bygherre og opførte bl. a. i 1470—77 det store Taarn paa sin Domkirke. Sammen med en Broder stiftede han Birgitte-Kapellet og lod Bernt Notkes prægtige Altertavle opsætte. Han stod Tidens aandelige Strømninger nær, og har hævdet sig som en Stormand baade i Kongens og i Kirkens Tjeneste. Af de Ribebisper var *Henrik Stangeberg* en lærd og from Mand, men hans Efterfølger, *Peder Nielsen Lodehat,* blev af sit Kapitel anklaget for frygtelige Overtrædelser, for Ukyskhed og Simoni. Efter hans Død 1483 voksede Kongens Indflydelse; baade *Hartvig Juel* og dennes Søstersøn og Efterfølger *Iver Munk,* den sidste katolske Bisp her, var Kongens Kandidater. Iver maatte dog udstede en Haandfæstning til sit Kapitel om at overholde dets Rettigheder. Han var en dygtig Administrator og tog sig med Iver af Kirkens Sager, dog ikke mindre af sin egen Slægts Fordel; han havde med en holstensk Adelsdame to Sønner og kom ved Tronskiftet i 1523 til at spille en fremtrædende Rolle.

Af de andre Stifters Bisper skal endvidere de to Viborgbisper *Knud Mikkelsøn* og *Niels Glob* nævnes, to Mænd, hvis Navne atter og atter findes i Tidens diplomatiske Aktstykker. Den første var en stor Retslærd, den sidste en af Landets betydeligste Mænd i Kong Hans' første Regeringstid. Paa Slesvig Bispestol sad Mænd af tyske Slægter hele Tiden igennem: den overordentlig dygtige *Claus Wulf,* der var borgerligt født, den ødsle *Henrik v. d. Wisch,* Hildesheimeren *Eggert Durkop, Ditlev Pogwisch* og *Godske Ahlefeldt,* begge Hertug Frederiks Mænd; den sidste blev Slesvigs sidste katolske Bisp, en lærd og dygtig Mand, der ved given Lejlighed vidste med Fynd at hævde sin Bispestols Uafhængighed af det tysk-romerske Rige.

Kredsen af Ærkebisper og Bisper, som af højere Prælater overhovedet, er saaledes broget nok og repræsenterer næsten alle Typer. Baade hvor Kongen efter den ny Skik har Ansvaret, og hvor Kapitlerne har det, som før i Tiden, er der i dette Tidsrum saavel dygtige og fromme som verdslige og uduelige Kirkefyrster. Karak-

Ligsten fra Claus Bergs Værksted over Kong Hans, Dronning Christine og deres Søn Frants i St. Knuds Kirke i Odense.

teristisk er det, at mange af dem, der indsættes i de høje Præstestole, uanset deres Oprindelse, tager Kirkens Sag op med Kraft og Alvor, ikke mindst dens verdslige Interesser. Men med Kirkens indre Selvstændighed og Selvfølelse er det forbi; Tilløb hertil bliver stadig kvalt, naar Pavemagten eller Kronen har Interesse deraf, hvad enten det er økonomiske eller personlige, og det er let at tænke, hvorledes dette maa have virket ind paa Ærbødigheden for en Stilling, der som Bispens efter sin Teori er hellig og gudbenaadet, ja, Hovedhjørnestenen for hele Stiftets kirkelige Liv. Det er derfor med Rette sagt, at Paverne og Kongen saa at sige systematisk har arbejdet paa at ødelægge den danske Gejstlighed, og de maa tage deres Del af Ansvaret ikke blot for Forfaldstegnene inden for denne, men ogsaa for den synkende Ærbødighed for det hellige Embede, som Reformationshistorien snart skulde aabenbare. Samtidig er der dog Vidnesbyrd om, at en Del, om end kun en ringe, af den Ærbødighed og Hellighed, der har omgivet den før saa selvstændige og med Staten sideordnede Kirke, er gaaet over paa Kongemagten og Riget. Det er i dette Tidsrum, at Korsmærket trænger stærkt frem i Kongesegl og Kongevaaben, og at Korsbanneret faar en mere fremskudt Plads baade i Virkelighedens Verden og i Folkefantasien, noget, der ikke blev uden Betydning for det kommende Opgør mellem Kongemagt og Herrestænder.

7. Danmark og de søfarende Magter.

Danmarks Forhold til Omverdenen var ikke blot bestemt af Naboriger og af den mægtige romerske Kurie. Gennem de danske Strømme gik en af Datidens vigtigste Færdselsaarer, og saavel denne som Danmarks uundværlige Varetilførsler søgte en enkelt Magt, de vendiske Stæder, at beherske. Systemskiftet i 1439 blev hidført ved Lübecks Hjælp og gav Hanseaterne store Rettigheder fremfor andre. Dette Forbund mellem Stormændene og de fremmede Købmænd er næppe tilfældigt. Den samtidige norske Ærkebisp stod i nært Forhold til Hanseaterne, og sikkert har de danske Godsejere haft Fordel af den direkte og ukontrollerede Handel, som de lübske Privilegier har muliggjort. At allerede Hans Laksmand dog har fattet Betydningen af en sund Konkurrence andetsteds fra, fremgaar af hans snilde Dobbeltspil med Hollænderne, og Kampen mod Hanseaternes Forrangsstilling blev hurtigt taget op som en Hovedsag for Riget. Inden Tidsrummet er løbet til Ende, er Kampen mod Lübeck i fuld Gang, og den før saa mægtige Handelsrepublik er slaaet for

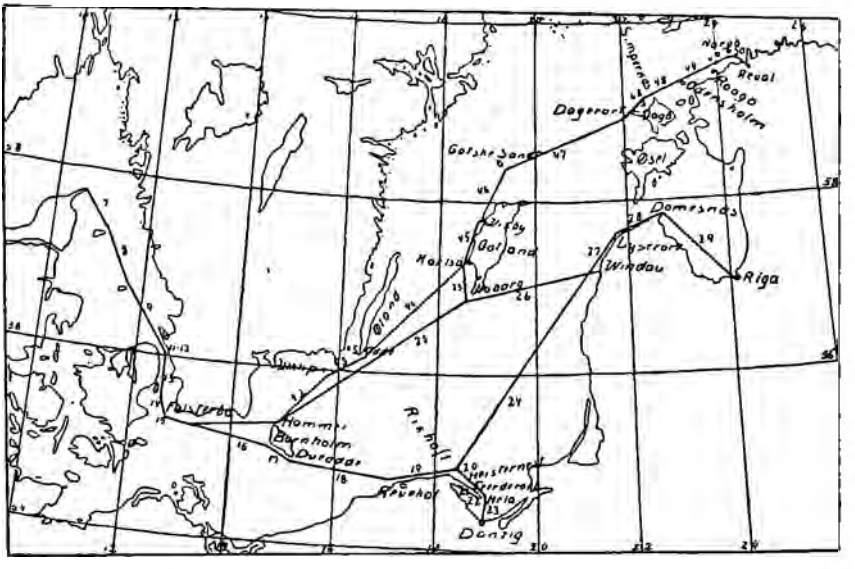

»Seebuchs« Kurser over Østersøen. Efter »Danmarks Søhandel og Søfart«.

første Gang med dansk Vaabenmagt i en Krig *om de danske Strømmes Frihed.*

Naar Sejren over Lübeck og de vendiske Stæder blev saa afgørende, var det, fordi uafvendelige Tidsforhold arbejdede for Danmark, og fordi vi forstod — om end tøvende — at benytte os af dem. Det *vendisk-hanseatiske System* følte s nemlig stadig mere som en Fortidslevning, som kun med Kunst blev opretholdt. Dets Kærne var, at al Østersøens, Danmarks, Norges og de norske Skatlandes Handel samledes i Lübeck og derfra ad Land- og Flodveje dirigeredes til Hamburg, hvorfra Sejladsen begyndte til Brügge. Nu kom andre Veje i Brug: en Landforbindelse mellem Østeuropas Flodomraader over Leipzig til Øvre-Donau og Rhinomraadet; en nordlig Forbindelse mellem det stærkt opblomstrende Husum og Slesvig, og den, der blev den farligste for Lübecks Storhed, *Omlandssejladsen* Nord om Skagen, den direkte Søvej fra Østersøen til Vesterhavet og omvendt. Fra henved 1500 har man bevaret to Haandskrifter af den nedertyske »Seebuch«, der bygger paa meget gamle Traditioner og Lodsbøger, og som bl. a. rummer ret nøjagtige Forskrifter for Sejladsen fra Nederlandene til Østersøens indre Egne gennem de vanskelige danske Farvande.

De hollandske Stæder havde ved at komme under de stærke burgundiske Fyrsters Herredømme faaet et ikke ringe Forspring fremfor de splittede Hansestæder; de havde under en lang Strid med

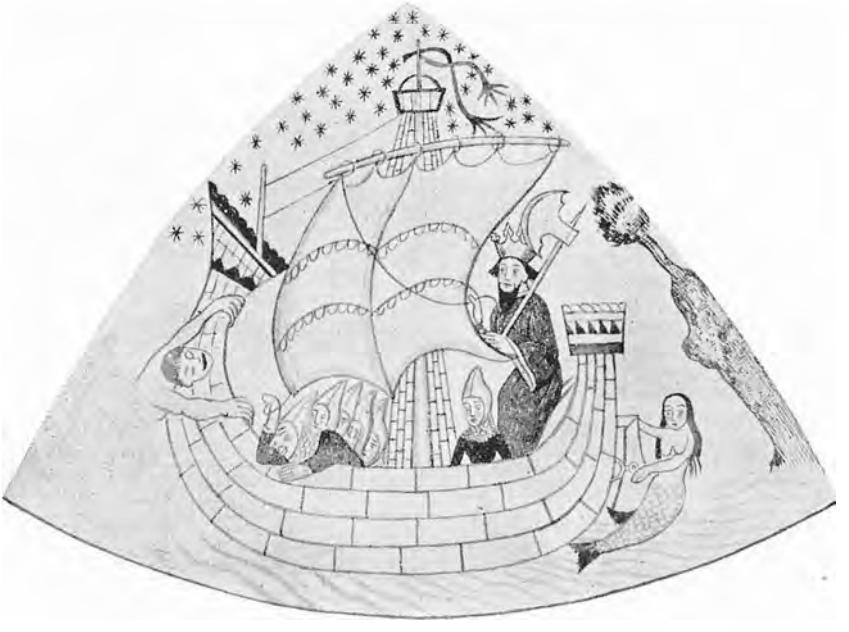

Holk fra Slutningen af 15. Aarh. Kalkmaleri i Vallensbæk Kirke ved København forestillende Hellig Olavs Sejlads. Efter Akvarel af J. Kornerup. Nationalmuseet.

Lübeck, der først afsluttedes i 1441, opdyrket de store Fiskebanker i Vesterhavet, saa at den nederlandske Sild nu var en farlig Konkurrent til den skaanske; baade Fiskeredskaber og Fartøjer var blevet stærkt forbedret; den hollandske Industri, især Klædetilvirkningen, var ved at svinge sig op, og i stigende Grad fik de livlandske og baltiske Stæder Brug for den hollandske Tonnage. Handelen med »Massevarer« blev nemlig større og større, Trælast og især Korn fra de indre østlige Østersøomraader udførtes i store Masser til Nederlandene og Flandern, der ikke mere, især ikke i daarlige Tider, kunde brødføde sine voksende Stæder. Omkring 1437 til 1440 var der stor Kornnød i disse Egne og i 1480erne ligeledes. Disse Massevarer egnede sig ikke til Omladning i Lübeck og til den langsommelige Transport ad Landevejene og Stegnitz-Kanalen. Bæltet og Sundet blev Trælastens og Kornets Vej vestpaa og Saltets Vej østpaa. Lübeck kæmpede af al sin Magt mod denne Udvikling. Dets Vaaben var dels indbyrdes Aftaler med Hansestæderne op mod den finske Bugt om ikke at træde i Forbindelse med Hollænderne, noget, der afgjort stred mod disse Byers egen Interesse, dels Forsøg paa et dansk-lübsk Samarbejde for Udelukkelse af Hollænderne fra Østersøen, dels Kaperkrig mod de forhadte Konkurrenter. Denne vidtstrakte, farefulde Sejlads med de

tunge Massevarer medførte endvidere en Ændring af selve Sejlteknikken, som kom til at præge Tidsrummet og Tiden efter.

Den hanseatiske klinkbyggede *Kogge* var allerede før vokset frem til større Forhold, og *Holken* med faste Kasteller for og bag var blevet Tidens store Fartøj. Endnu havde Skibene dog kun en enkelt Stormast med et mægtigt Raasejl; Skroget var endnu daarligt bygget, og Skibsstørrelsen var fra 100 til 140 Læst. Da sker snart efter Midten af det 15. Aarhundrede det store Spring fremad. Kort før 1460 byggede en bretonsk Skibsbygger i Zieriksee det første store, ikke klinkbyggede Skib »Julian«, en Karavel, der snart fik mange Efterlignere. Berømtest af disse blev den vældige »Peter fra la Rochelle«, der i 1462 sejlede gennem vore Farvande til Danzig; den kom snart i Danzigs Eje, og i 1475 endte den sine Dage i den vestfranske Salthavn Brouage. Dette Skib var 43 m langt, 12 m bredt og indtog 400 Læst. Det var den første Tremaster, der kendes i Norden; den fik hurtigt Efterfølgere, og sagkyndige erklærer, at man i Slutningen af det 15. Aarhundrede naaede Skibsstørrelser, som kun undtagelsesvis blev overgaaet før det 19. Aarhundrede. Fra disse store Handelsskibe gaar en Linie frem til den første danske Orlogsflaade, der paa Kong Hans' Tid skulde volde Lübeck saa stor Fortræd, til Christian II's store Skib »Maria« og til andre navnkundige Storskibe som Skipper Clements »Peter van Hull« og Claus Kniephofs »Den flyvende Geist«. Man mærker i Tidens Optegnelser en Glæde og Undren over de »dejlige« Skibe og en stor Interesse for deres Skæbne. Ny Vilje og ny Dygtighed skulde inden 1513 gøre det klart, at Norden ikke mere var henvist til Hanseaterne som Tidens eneste Handelsfyrster.

Under disse ny Tidsforhold var Danmarks Stilling paa Forhaand givet, og selv Systemskiftet i 1439 kunde ikke i Længden ændre den Linie, som Erik af Pommern allerede havde slaaet ind paa. Den altid voksende Langtrafik gennem vore Farvande, der var traadt i Stedet for den store skaanske Varebytning med dens Toldafkastning til Strandenes Ejere, maatte kræve en Udvikling af Gennemfartsafgiften, og Presset af de fremmede Konkurrenter maatte benyttes til Danmarks økonomiske Frigørelse.

Med Hensyn til det første maatte vi bestræbe os for at tvinge den storeuropæiske Skibsstrøm ind gennem *Øresund*, hvor Toldopkrævning var lettest, medens Store Bælt paa mange Maader lokkede Sømændene ved de større Krydsningsmuligheder, det frembød, og ved den Genvej fra Lübeck især, som Bæltet betød, naar Farten gik til Bergen, Tønsberg og Oslo. Fra Christian I's Tid i 1452 begynder Kampen mod Store Bælt, skønt han selv uden at blinke erklærer, at

Bæltet »har været alle fremmede Nationer af Arilds Tid forbuden«, og da han i 1453 gav Skippere fra Holland og Zeeland Lov til at sejle gennem sine Riger, var det kun gennem Øresund. Det samme indskærpedes de engelske Skippere, men i sit Stadfæstelsesbrev herom udelod *Edvard IV* Forbudet mod Bæltsejladsen. Efterhaanden sejrer dog i det store og hele det danske Synspunkt. I en engelsk-dansk Traktat af 1490, hvorom senere, fastslaas det, at Bæltet kun maa benyttes i Tilfælde af Storm, og da Lübeck i 1510—11 forbyder Sejlads gennem Øresund, men nok gennem Bæltet, svarer Danzig, at det ikke er kendt med Bæltets Forhold.

Dansk Guldnobel fra Kong Hans' Tid. Møntsamlingen.

Hvad selve *Sundtolden* angaar, betød 1441, at Christoffer maatte foretage det store Tilbageskridt fra Eriks Toldkrav, hvorved alle Hansestæderne en Tid lang slap for Tolden, men endnu før sin tidlige Død kom han dog bort fra dette Forhold. I 1446 ser vi, at frit Skib ikke giver fri Ladning, idet selv de vendiske Stæder betaler Told af fremmed Gods, og i 1447 mister de preussiske Stæder deres Frihed. Andre Hansestæder er det gaaet ligesaa, kun de vendiske har bevaret Toldfriheden Tidsrummet igennem (og Greifswald for en kort Tid), dog kun for egne Varer.

Afgiften beløb sig til 1 Nobel pr. Skib. Ved denne blev de ikke-vendiske Hansestæder, de skotske og en Række hollandske Stæder staaende, de sidste, fordi Christian I skyldte dem Penge fra sin Romafærd. Andre Stæders Skibe kom snart op paa en Afgift af 2 Nobler. En Tid lang fra 1472 og fremefter har der været betalt Told af Varerne selv, $^1/_2$ Mark dansk pr. Læst for ikke-hanseatisk Gods, og fra samme Tid kendes en Afgift af Baysalt paa 8 Skill. dansk pr. Læst. I Kong Hans' Tid er disse sidste Afgifter bortfaldne, men fra de to ældste bevarede Toldregnskaber, 1497 og 1503, kendes en Told paa Vin af $^1/_{30}$ af Ladningen eller $^1/_4$ Gylden pr. Ame. Allerede før 1497 ved vi, at der har været krævet en Saltskat; af hvert Skib 2—4

Tdr. Salt, stigende til 6 Tdr. Noget stort Beløb er der alt i alt ikke indkommet: i 1497 anføres 981 Nobler, dog ikke for hele Aaret, og i 1503 $1464^1/_5$ Nobel. Denne Sum er henimod Aaret 1513 antageligt steget til 2—3000 Nobler.

Samtidig med at Danmark saaledes drog sig det store Skibstræk mellem Havene til Nytte, stod Landet selv i et livligt Handelssamkvem med Omverdenen, blot var dette nu ikke længer knyttet til Skaanemarkederne, men foregik rundt om ved alle Landets Købstæder. Vel blev der ofte udstedt Udførselsforbud, saaledes mod Honning, Havre, Lam, Lammekød, Kokød, Heste af en vis Alder, Korn i Almindelighed o. s. v., men oftest foregik Handelen uhindret, fraset de endnu lave Toldafgifter. Hesteudførslen var aftagende, men Kornudførslen stigende, og meget Trælast er gaaet til Udlandet, saaledes fra Halland og de store Skovstrækninger inden for Ribe. Udefra har vi modtaget Klæde fra Brügge, fra Holland og England, Salt fra Vestfrankrig, Lüneburg og Frisland, Humle og Øl fra Tyskland, Vin fra Vesteuropa, Krydderier fra Orienten o. s. v. Men hele denne Udenlandshandel har hovedsagelig været paa de fremmedes Hænder. I 1468 erklærer en Englænder, at Danmark ingen egen Skibsfart ejer, men helt er henvist til Hansestæderne. Helt rigtigt er dette ikke: Husum har haft en anselig Flaade paa henved 40 Skibe ved Tidsrummets Slutning, Ribe har med sit Skibsmandslav handlet paa Brügge, Sluys og i 1476 paa Riga, hvor et Ribeskib da nævnes. Enkelte Stormænd, Rigsraaderne især, har ejet egne Skibe, og fra Øerne har Bønderne sejlet deres egne Varer til Nordtyskland. I Norge var Handelen paa Nordlandet, Island og de øvrige Skatlandsøer endnu paa norske Hænder.

I Hovedsagen saa Englænderen dog rigtigt, og mærkeligt er det, saa lidt man i Danmark forstod Betydningen af dette Forhold. Herom vidner hele Christian I's Handelspolitik, der »for Danmarks og Norges Bedste og Bestands Skyld tillader tyske Mænd at sejle ind udi vort Rige Danmark og ingen danske til Tyskland med Købmandskab«. Overalt naaede Hanseaterne ind. I København og Malmø, Cimbrishavn, Ystad, Køge, Landskrone og Aalborg havde de som i Bergen, Oslo og Tønsberg deres Tilhold. Her havde de deres faste Liggere, der i det 15. Aarh. var vokset frem til at være selvstændige Købmænd, som dannede egne tyske Kompagnier i fri Handelsforbindelse med tilsvarende Kompagnier i Hjembyerne som Københavnskompagniet i Greifswald, omtalt i 1456, og det i Wismar og i Stettin. Kun i Bergen fortsattes det gamle Forhold mellem Hjemmekøbmændene og afhængige Kommissærer. Til disse Byer kom de fremmede endvidere som Gæster, og takket være de fra Valdemar Atterdags

Tid stærkt udvidede Privilegier nød de store Rettigheder og dannede ofte som en Stat i Staten.

I dette Forhold skulde Tidsrummet 1439—1513 bringe en afgørende Ændring, hidført af det udefra kommende Pres fra konkurrerende Stæders Side, af den vaagnende dansk-norske Selvfølelse og Foretagsomhedsaand og af den kongelige Politik, der stadig mere fik Føling med de nærliggende Staters Opfattelse af Handelsforholdene.

Handelskonkurrencen kom dels fra andre hanseatiske Stæder, der ikke undte Lübeck dets Herskerstilling, dels fra hollandsk og engelsk Side. Stettin, der havde store Afsætningsmuligheder for Sild i Schlesien, Böhmen, Mähren, Ungarn og Polen, begyndte at vinde frem i Skaane. I Sydnorge fik Rostock en helt fremherskende Magtstilling, i Bergen mødte Skibe fra Danzig, Bremen og Zuidersøstæderne frem til stor Uro for de lübske Kommissærer, og de sidstnævnte Stæder traadte i Forbindelse med Befolkningen i Nordlandene selv og førte herfra deres Varer direkte til Rhinomraadet.

I Zuidersøstædernes Spor fulgte de ikke-hanseatiske hollandske Stæder og trængte ind ikke blot i Bergenshandelen, men ogsaa i de saakaldte Kliphavne, hvorigennem en ukontrolleret, men fordelagtig Trælasthandel med Bønder og Godsejere tog Fart. Englænderne, der af Lübeck var udelukket fra Bergenfarten, kastede sig fra 1412 trods alle Kongebud over Islandshandelen og over Fiskemulighederne omkring Øen og blev i en Aarrække hjemmestedte her. De var voldsomme, paagaaende, allermest da de i Begyndelsen af dette Tidsrum saa Hamburgerne og andre vestlige Hanseater vinde frem i dette Farvand og trodse Lübecks Forbud mod denne Omgaaelse af Bergensmonopolet.

Men ogsaa de *danske Borgere* viste Tegn paa, at deres Taalmodighed omsider var forbi. I 1447 krævede man i København Ret til at indsætte en indfødt som den ene af det tyske Kompagnis to Oldermænd, noget, Tyskerne bestemt modsatte sig, og man prøvede paa at bestride Tyskernes Ret til Vinterleje. I 1463 kom det midt i Fisketiden til et voldsomt Optrin paa Feddene ved Dragør. Det rygtedes, at de Danske havde kastet 8 Tyskere i Vandet. Tyskerne faldt over de Danske fra København, Malmø og Landskrone og dræbte og saarede adskillige. Striden forplantede sig til Falsterbo og Skanør, men bilagdes af kongelige og hanseatiske Fogeder, og længe efter vovede Hanseaterne sig ikke til Skaane uden Lejdebreve fra den danske Regering. I 1468 kom det i Malmø til Strid om en af Hanseaterne nyligt vunden Ret til at handle paa Høstmarked helt til den 9. Oktober, og andre Stæder fulgte Eksemplet. Lübeck hævdede sin Ret, men forgæves, og atter og atter blussede Ufreden op. Borgerne ønskede ikke,

Tyskebryggen i Bergen. Efter Braunius' Stik fra Slutn. af 16. Aarh.

at Skaanes Brødkorn lige for deres Øjne gik til Udlandet uden deres Mellemkomst, og de krævede Ret til at holde det tilbage. Disse spredte Træk fra Tidsrummets Begyndelse vidner om en udbredt Misfornøjelse, der kunde danne en stærk Baggrund for en Storkamp fra Rigets Side mod Hansaprivilegierne. Afgørende blev dog Forholdenes Udvikling i Norge, hvor Borgerne i Oslo, Tønsberg og Bergen, hvis hanseatiske Kontor endnu aldrig var blevet anerkendt af den norske Regering, tog Kampen op, støttet til gammel norsk Handelslovgivning, og hvor Rigsraadet, Ærkebispen fraregnet, holdt Striden gaaende i Tider, da de danske Konger Christoffer og Christian I, af Norge uvedkommende Grunde, maatte sælge sig og deres Landes sande Interesser til Stæderne. Sjælen i denne norske Kamp var Kongens tidligere Hirdstjore paa Island, Befalingsmand paa Bergens Slot *Olav Nielsøn*, der sammen med de fleste norske Rigsraader og Bergenserne aabent trodsede Tyskebryggens Købmænd, og som, skønt han blev svigtet baade af Christoffer og af Christian, fortsatte Striden mod Hanseaterne, indtil disse ved et Møde med Christian i Flensborg 1455 helt fik denne i deres Haand ved at love ham Neutralitet i den svensk-danske Krig; styrkede herved, overfaldt og dræbte de Olav Nielsøn og hans Venner i Bergen den 1. og 2. September samme Aar. Hans Enke og Søn fortsatte paa egen Haand Krigen mod Hansestæderne, af hvis Ledebaand det først sent lykkedes Kongen at vikle sig ud, og naar

Kong Hans her, som vi straks skal se, bragte nye Tider, var det i en Fortsættelse af denne norske Modstand, som han som Tronfølger havde lært at kende.

Som Magtforholdene laa i Norden, var der dog næppe nogen Vej frem, naar ikke *Rigsmagten* som saadan stillede sig forstaaende over for de fremmedes Konkurrence og Borgernes Selvstændighedsbevægelse. Denne sidste var af indrepolitiske Grunde en Sag, der maatte være kærkommen for de dansk-norske Konger, om end Christoffer og Christian var for middelalderlige, den sidste for ridderlig af Type til ret at kunne fatte dette. Dertil kom, at selve Hansestædernes Tilbagetrængen fra deres Storhedsstilling var noget, der i den Grad laa i Luften og fyldte Tidens Fyrster, at før eller senere maatte dansk Politik slaa ind paa de samme Veje. I det 15. Aarh. føltes Stædernes Frihed som en meningsløs, ja anstødelig Fortidslevning. De stærke Fyrstehuse, paa hvis Kyster de laa, arbejdede for i territoriale Helheder at indsmelte de mange middelalderlige Selvstændigheder, der endnu groede vildt og uordentligt i deres Lande. Førere i denne Kamp var Burgunderne i Vest og Hohenzollerne i Syd. En udpræget Fyrsteforagt for Fristæderne var under Udvikling; i 1470 forlangte England og Burgund, at Hansestædernes Udsendinge skulde medbringe Fuldmagter fra deres Herrer, og at Overenskomster skulde garanteres af disse. Rundt om i Stæderne rustede man sig mod de optrækkende Uvejrstider og foretog store Befæstningsarbejder. I Lübeck byggedes i 1466—1478 den stærke, skønne Holstenthor.

Trods alt stod de dansk-norske Konger Christoffer og Christian I disse Bevægelser nær. Den første delte de sydtyske Fyrsters Hovmod over for Kræmmerne, og Christian var besvogret med og stod under stadig Paavirkning af Hohenzollerne. Begge deltog da ogsaa i flere Fyrstemøder, især i Wilsnack, hvor en Fællesoptræden mod Stæderne blev drøftet, og i disse gik der uhyggelige Rygter om, hvad der forberedtes. Men hverken Christoffer eller Christian har fattet, hvad det egentlig gjaldt. Begge rækker vel i Begyndelsen af deres Regeringer Haanden til de hjemlige Købstæders Selvstændighedsbevægelse over for Hanseaterne, især til det norske Rigsraad, men snart giver de efter for deres Folks naturlige Modstandere. Maaske krænket i sin Fyrstestolthed over det norske Rigsraads egenmægtige Optræden svinger Christoffer i 1447 over til Stæderne, og til Skade for hele det sydlige Norge prisgiver han for et halvt Aarhundrede de to selvbevidste og opadstræbende norske Købstæder *Oslo* og *Tønsberg* til Rostocks Forgodtbefindende, og den samme Svingning genfindes i Christian I's Holdning. Han støtter ogsaa først Nordmændenes antihanseatiske Politik og nærmer sig Hollænderne, men snart bliver

Kampen om Sveriges Krone det første for ham. Hertil har han Brug for Lübecks Neutralitet, og paa et Møde i Flensborg i 1455 køber han som før fortalt denne ved helt at give efter for de hanseatiske Krav; Olav Nielsøn og hans Venners Fald var Følgen. Christians uhyre

Fremmede Mønter fra ca. 1500. Foroven hamburgsk Mark (1506). I Midten lübsk 1/2 og 1/3 Mark (1502). Forneden lübsk og hamburgsk Skilling. Møntsamlingen.

Gældsforpligtelser i Anledning af hans Valg til Herre i Slesvig-Holsten og hans Kamp mod Broderen Gerhard bandt ham endnu stærkere til Lübeck, der sammen med Hamburg forstrakte ham med Midler; han overlod Hamburg den vigtige Plads Steinburg, hvorfra hele Holstens Kornudførsel kunde kontrolleres, Kiel overlod han i 1469 til Lübeck og senere en Række andre nærliggende Havne. Lübeck var i disse Dage mægtigere i Holsten end nogen Sinde under Schaumburgerne. Jævntløbende hermed begrænsede Kongen Englændernes og Hollændernes Rettigheder, og til Fordel for Lüneburgersaltet forbød

han de sidste at føre det vestfranske Salt gennem de danske Farvande. Og dog har Christian I hele Tiden forstaaet, at der fandtes Muligheder for en anden nationalt bestemt Handelspolitik, der ikke helt maatte tabes af Syne. For at vælte Toldafgifterne over paa de fremmede Opkøbere forbød han i 1457 de Danske at drive deres Øksne længere sydpaa end til Kolding og Ribe, og i 1466 lagde han af samme Grund Tvangspris paa tysk Øl og tog selv ¼ af Prisen i Skat til Kronen. Det blev dog ikke muligt for ham i Længden at opretholde dette. Ogsaa den fremmede Konkurrences Betydning har han forstaaet. I 1457 havde han indbudt Venedig til at sende Skibe til hans Riger; lejlighedsvis havde han begunstiget Englændernes Islandsfart og solgt Hamburgernes Licenser. Amsterdam havde han givet Lov til at aabne en Handelsforbindelse under en særlig Toldtarif over Husum-Slesvig-Flensborg, noget, der vakte stor Bestyrtelse i Lübeck, og efter Grev Gerhards Nederlag beskyttede han Husum mod Hamburgernes Had.

Først ved denne sidste Begivenhed, da ogsaa Slaget ved Brunkebjerg havde afsluttet hans Forsøg paa at faa Sverige i sin Magt, begyndte han at frigøre sig fra sin henved 15aarige Afhængighed af det mægtige Lübeck, og fra 1473 kan der endog tales om et ligefremt Omsving i Christians Politik. Han sluttede sig nu nøje til *Albrecht Achilles* af Brandenburg, og ved hans Hjælp fik han Kejserens Tilladelse til at forene Ditmarsken, der statsretsligt set hørte Bremen til, med Holsten og Stormarn. Ditmarsken var Lübecks naturlige Forbundsfælle, og Lübeck gjorde, hvad der stod i dets Magt for at tilintetgøre Kongens Planer. Værre syntes det at være, at han ved en stor Handelsforordning af 30. Sept. 1475 — »det første Eksempel paa en aktiv dansk Handelspolitik« — ophævede de tyske Kompagnier i de nordiske Stæder. Tyskerne mistede Retten til at overvintre, de skulde bo som Kostgængere hos de indfødte Borgere og maatte kun handle med dem. Alle fremmede, der derefter vilde blive i København Aaret rundt, maatte nu lade sig optage i Borgerskabet. Atter blev der paalagt en høj Told paa fremmed Øl og paa vendisk Baysalt. I Striden mellem Købmændene og Haandværkerne i Bergen tog Christian de sidstes Parti. Selv om han ikke naaede at gennemføre store Sager, er Modsætningen til før klar, og med meget kraftig Konsekvens gik Kong Hans videre ad samme Vej.

Allerede som Tronfølger havde Hans under sin Norgesrejse i 1474 vist, hvad han vilde, men Christian I havde omstødt hans Brev til Oslo, hvori han havde stadfæstet dets gamle Privilegier, og som Konge gik Hans efter en mangeaarig Forhaling først ind paa at stadfæste

Bislagssten fra det gamle Københavns Slot med Billede af Kong Hans. 1503. Nationalmuseet.

Hansestædernes Privilegier, mod at de lovede at overholde alle fremtidige Handelsforbud. Dog tillod han atter Oprettelsen af det tyske Kompagni i København, vel sagtens fordi hans Faders Forordning om dets Nedlæggelse var blevet staaende paa Papiret.

Vigtigst blev dog den Forandring, der i 1490 indtraadte i Danmark-Norges Forhold til England, Holland og de ikkevendiske Stæder. I Begyndelsen af sin Regering fulgte Kong Hans ligesom sin Fader den gamle norske Kongepolitik, der strengt krævede al Handel paa Nordnorge og Skatlandene samlet i Bergen som Stabelplads, en Politik, der lettede den kongelige Opkrævning af Toldafgifter og sikrede Kontoret her en mægtig Handel. For denne Sags Skyld laa Kongerne i stadige Forhandlinger med England, hvis Regering kun nødig vilde skride ind mod de engelske Islandsfarter, og Nordsøen og den spanske Sø var i mange Aar Skuepladsen for vilde Kaperkrige mellem de engelske og spanske Skippere og Kongens islandske Lensmand, den tyskfødte *Didrik Pinink*. Til Pinink, der efter Tidens Skik maatte dele sit Bytte med Kong Hans, sluttede sig andre Kaperkaptajner som Aksel Olavsøn, Søn af den i 1455 dræbte Olav Nielsøn, og Pothorst, kendt især fra et Grønlandstogt, som Chri-

stian I havde ladet ham foretage i 1470erne i Forbindelse med de portugisiske Opdagelsesrejser.

I 1489 foregik der imidlertid, hvad man har kaldt en fuldstændig Frontforandring i den norsk-danske Nordhavspolitik. Kong Hans opgav ethvert Forsøg paa at standse de fremmedes ulovlige Handel paa Skatlandene, og ved en engelsk-norsk-dansk Traktat af 1490, der skulde fornys hvert 7. Aar, fik Englænderne fri Fart paa Island. Straks efter fik Hollænderne det samme, ja tilmed Ret til Handel paa Shetlands-Øerne og Bergen, og Kongen godkendte Hanseaternes selvtagne Islandshandel. Med andre Ord: Island blev nu økonomisk løsnet fra Norge, og Bergens Nordhavsmonopol blev ophævet, vistnok fordi Modstanden mod dette inden for Hansaen selv havde vokset sig for stærk, især i Hamburg, der netop i 1489 i dette Spørgsmaal fik de andre Hansestæder med sig imod Lübeck. Kong Hans har da ikke villet opretholde Monopolet til Skade alene for Hanseaternes Konkurrenter, Englænderne og Hollænderne.

Den endelige *Klaring af det dansk-hanseatiske Forhold* kom dog først i Kong Hans' sidste Aar, da den store Beslutsomhed var kommet op i hans Sind, den, vi allerede har mødt i hans norske og svenske Politik. To Forhold især bragte Danmark paa Kant med Hansestæderne: disses Handel med Sverige, som Danmark med to Afbrydelser laa i Krig med fra 1497 til 1512, og deres egen Kamp mod den hollandske Skibsfart, som det netop var Kong Hans' Vilje af al sin Magt at fremme. I Modsætning til sin Fader forstod Kong Hans ikke blot, naar han gav efter for dem, at komme saa billigt som muligt fra det, men ogsaa at styrke sin egen Sømagt saa meget, at han til sidst kunde vove det eneste, der kunde føre til en virkelig Afgørelse: en samlet Kamp mod baade Sverige og Hansestæderne. Allerede under sin første Krig med Sverige i 1497 brugte han den haarde Haand. Han krævede 2 Mand af hvert gennemsejlende hanseatisk Skib til sin Flaades Besætning og tvang ved sine Kaperkaptajner Stæderne til delvis at afbryde deres Sverigeshandel. Under den svenske Opstand og efter Povl Laksmands Død kom det til Forhandlinger mellem Stæderne og Kong Hans, og ved Forliget af 29. April 1503 maatte Danmark halvvejs tilkøbe sig deres Neutralitet. Under Kardinal Raimund Peraulds Forsæde forhandlede Hertug Frederik og Jens Andersen Beldenak paa Kongens Vegne med Stæderne og maatte forpligte Danmark til at overholde Privilegierne og betale en stor Erstatningssum, som de danske Forhandlere selv maatte gaa i Kaution for. Kongen godkendte Forliget og benyttede Lübeckernes Hjælp til at faa Dronning Christine frigivet (se S. 322), men lod sin Broder betale uden nogen Sinde at erstatte ham Beløbene, hvad der affødte den dybeste

Bitterhed fra dennes Side. Men snart efter blev Tonen en anden: Ved Kejser Maximilians Stadfæstelse af Kalmardommen af 1505 fik Kong Hans ham til at forbyde al Samhandel mellem Stæderne og Sverige; i 1506 og 1507, da Uenigheden mellem Stæderne havde svækket Lübecks hele Stilling, optraadte Kong Hans med stor Bestemthed, og ved Nyköpingtraktaten af 7. Juli 1507 maatte Lübeck afbryde sine svenske Forbindelser og godkende Kongens Visitationsret paa Havene. Denne Ret, der i sin fulde Udstrækning blev benyttet af Kongens dristige Søhaner, især af den brutale Jens Holgersøn Ulfstand, har dog drevet Staden frem til den sidste store Styrkeprøve. Medens Kongen støttede sig til *Jakob IV af Skotland* og i nogen Grad til England og Frankrig, lykkedes det Lübeck at faa Kejseren over paa sin Side og faa ham til at forbyde alle sine Kyststæder, deriblandt de hollandske, at støtte Danmark; det søgte at bringe Sverige, der i 1509 havde sluttet den før nævnte ydmygende Fred med Danmark, til at gøre fælles Sag med sig, og det fornyede over for de øvrige Østersøstæder det gamle, nu ikke mere tidsvarende Krav om, at Østersøvarer skulde føres til Lübeck og ad Trave og Elben til Nordsøen. Hollændernes Skibsfart skulde herved helt lægges øde i det østlige Hav.

Lübeck, der forgæves havde forsøgt at faa Hanseforbundet samlet om den store Sag, fik kun liden Hjælp af Søsterstæderne, nogle Skibe fra Stralsund, nogle Laan fra fjernere Byer, og maatte under Borgerskabets ivrigste Tilslutning selv bære Kampens Byrde, medens Hamburg og det Hollænderne og Danmark nærstaaende Danzig snarest støttede Fjenden. Krigen brød ud i April 1510, men skønt Sverige i September samme Aar sluttede Forbund med Lübeck og hjalp det af al Magt, var den af Kong Hans nyskabte danske Flaade dog den lübske overlegen. Krigen kom til at vare fulde to Aar, og efter Tidens Skik blev den ført med de forfærdeligste Hærgninger af Kyststrækningerne paa begge Sider, samtidig med at Christian (II) faldt ind i Sveriges indre Provinser og Åke Hansson ind i Skaane. Langeland, Lolland, Møn, Bleking og Bornholm blev plyndret, Lübecks Oplande og Nordtysklands Egne ligeledes, medens Flaaderne jog efter hinanden paa det aabne Hav. Ved Gedser maatte den kongelige Flaade vige for den lübske i 1510, Aaret efter kom det den 9. August til det største Søslag, der i Aarhundreder var leveret i disse Farvande, og det endte først ved Mørkets Komme, nærmest uafgjort. Faa Dage efter kom det til et nyt Slag under Mecklenburgs Kyst, hvor den lübske Flaade slap bort fra Jens Holgersøn, da hans Admiralskib »Engelen« ikke magtede at fortsætte Forfølgelsen; men Lübeckerne vovede sig ikke mere ud i rum Sø. Ind imellem alle disse blodige Begivenheder og betegnende for det, der var Krigens egentlige Formaal, flet-

ter sig den hollandske Handel, der ikke agtede at respektere de lübske Trusler. I 1510 blev 8 kaprede hollandske Skibe ført til Lübeck, og i 1511 blev der kæmpet om ikke mindre end 250 hollandske Skibe, der i samlet Flaade, ledsaget af 4 hollandske Krigsskibe løb ind i Østersøen. Jens Holgersøn førte dem trygt til de østlige Havnebyer, men paa Tilbagevejen blev de fundet, og mere end 30 Skibe blev tagne af Lübeckerne ved Weichsels Munding, medens andre strandede og blev stukket i Brand af deres egne Besætninger. Om dette rige Bytte blev der senere kæmpet ved Mecklenburgs Kyst, Sejren blev Lübecks, men den var dyrt købt. Stralsund havde mistet to Skibe, hvis Besætninger det ønskede frigivet; om Bord paa den hollandske Flaade var meget danzigsk Gods og Kobber fra ungarske Miner tilhørende Fuggerne i Augsburg; Lübeck maatte nu vente, at Hollænderne med al deres Magt gjorde fælles Sag med de Danske — Kejserens Forbud herimod havde de for længst faaet ophævet —, og Sverige, hvor *Svante Nilsson Sture* var død, var stemt for Fred. Kejseren søgte at mægle paa det Vilkaar, at Danmark mod en aarlig lübsk Udbetaling skulde begrænse Hollændernes Adgang til Østersøen, Stridens egentlige Genstand, men Kong Hans svarede kort og godt: »Strømmene i vore Lande er fri, og vi er ikke til Sinds til Skade for Riget og til Fordel for Lübeck at lukke dem for nogen søfarende Nation.« De vendiske Stæder maatte til sidst, ligesom Sverige gaa til Fred i Malmø i April 1512, og Lübeck, der ikke vovede at bekendtgøre Betingelserne for sine egne Borgere, maatte her forpligte sig til at støtte Kongen mod Svenskerne, til sammen med de vendiske Stæder at udbetale ham 30 000 rhinske Gylden i Løbet af 12 Aar, hvorfra der er Kvitteringer fra de 9, og til at godkende Kongens Ret over Strømmene. Selv naar Stæderne kom i Krig med Hollænderne, skulde begge de stridende Parter have fri Sejlads i den dansk-norske Konges Farvande. I dette sidste bestod den egentlige Sejr over Stæderne. De vendiske Stæders Herredømme syntes nu at være brudt paa Østersøen, og Vejen fra Danzig-Omraadet til Holland var fri.

ANDET AFSNIT

ØKONOMISKE, SOCIALE OG POLITISKE BRYDNINGER I TIDSRUMMET 1439—1513.

1. Systemskiftet og Bondeoprøret 1441.

Den hidtil skildrede udadgaaende Magtudfoldelse fik vigtige og langvarige Følger for Danmarks indre Historie. Udenrigspolitikkens fjerne og store Maal drog Kongernes Opmærksomhed bort fra Løsningen af de indre Problemer, og selve Unionens Genoprettelse nødte Kongerne efter Systemskiftet til at forlade sig paa Stormændenes Hjælp, baade de hjemlige og de fremmede; ved de idelige Forhandlinger, især mellem de danske og de svenske Raader, bestyrkede disse hinanden i deres Højhedskrav, og heri var de svenske langt forud for Adelen i de andre Lande; de Indrømmelser, de i Fællesskab aftvang Kongerne, var ikke blot af »national« Art, men ogsaa af politisk og social Karakter. Naar det endelig kom til Krig, maatte Kongen til Rigsraadet om Bevillinger, og endnu betød Adels- og Lensopbudet ikke lidt i Rigets samlede Hærmagt. Stormandsvælden har i Forbundsunionernes Tidsalder haft en kraftig Eftersommer, og Systemskiftet har derfor i ikke ringe Grad prisgivet den danske Almue for Herrestændernes løsslupne Handlekraft.

Skønt Margrethes og Eriks Kongedømme ikke just var bevidst bondevenligt, har det ved sin faste Hævdelse af Kronens Magt, sin Strenghed over for Adel og Gejstlighed, sit aarvaagne Blik for Bevarelsen af Skattehjemmene paa Kronens Haand staaet for Bønderne som et *Værn mod Stormændenes Magt og Vilkaarlighed.* Det er da ikke mærkeligt, at det var den danske Almue, der herhjemme længst holdt fast ved Kong Erik, og at Bondebevægelserne begyndte, saa snart Magten gik over fra Kongen til Rigsraadet. I den bevarede

Brevveksling mellem Rigsraadet og Kong Erik faar han og hans Fætter Bugislav Skyld for »voldeligen og uretteligen« at have oprejst Almuen i samme Lande mod alle Rigets Mænd og især mod deres egne Herrer og Husbønder; og dette er sikkert rigtigt. Kong Erik selv kaster Skylden for Oprøret over paa Rigsraadernes egen Færd: »Eders store Overvælde og Uredelighed, eders Utroskab, Overdaadighed og eders umilde Gerrighed, saa at I for Gods og Penninges Skyld hverken sparer Gud, den hellige Kirke, eders rette Herrer, eller Kronen, Riddere eller Knægte, Fruer eller Jomfruer, Borgere eller Bønder eller Indvaanere [alt dette er Skyld i, at] eders eget Mandskab og eders egne Bønder have rejst sig imod eder og have her fremført haarde Klager mod eder, saaledes som vi har sendt eder Udskrifter om«. Selv om det sikkert er Eriks egen langvarige Krig for Slesvig, der har medført haarde Skattepaalæg paa Landets Bønder, er det dog en given Sag, at Bønderne har set hen til Kongen som deres Tilflugt mod Stormændene, og at de har forstaaet, at en Sejr for Kong Eriks Fjender, for Ærkebispen Hans Laksmand og hans Venner, vilde betyde en Forværring af deres Kaar. Systemskiftet i den indre danske Politik ledsages da ogsaa af en af de voldsomste Bondeopstande, vi kender — en Forløber for »Grevens Fejde«.

De i Brevvekslingen nævnte Uroligheder har fundet Sted paa Sjælland, Fyn og i Jylland. »Først i Sjælland og siden over al Danmark mod alt Klerkeriet og Ridderskabet«, siger Rigsraadet i Oktober 1438. Om denne Bevægelse er Kilderne saare sparsomme, *Varde Slot* er blevet ødelagt, ellers ved vi næsten intet herom, og der synes atter at være blevet Ro i Riget, da pludselig i 1441 et stort nørrejysk Oprør brød ud, vistnok ogsaa støttet af Kong Erik, der endnu havde *Varberg* paa sin Haand og sine Forbundsfæller Hollænderne liggende i Kattegat. Bevægelsens Arnested var Vendsyssel, dens Fører, en velstillet Adelsmand *Henrik Tagesøn,* vistnok Kong Eriks Partigænger, og en Del Mænd af Lavadelen, der har fulgt ham af Bitterhed mod den Højadel, der i disse Tider var ved at vokse frem. Efter en Kamp ved *Sundby* drog den store Bondehær mod Vest, forenede sig i Hanherrederne med Thyboerne og Morsingerne og naaede mod Syd frem til *Lundenæs* ved Skern Aa, medens talrige Herregaarde gik op i Luer. Omsider naaede den unge Christoffer af Bayern og den danske Hærmagt frem. Paa *Jørgensbjerg* i V. Hanherred, maaske paa det Sted, der endnu kaldes »Lejrhøjene«, tog Bønderne nu Stilling; her ordnede de deres Vognborg, formodentlig en tredobbelt Vognrække sammenbøjet i Enderne, første, men ikke sidste Gang, vi i dansk Krigshistorie hører Tale om denne ejendommelige Befæstningsart, som var en Efterligning af de hussitiske Taborlejre. Det fortaltes siden,

at da man i Kongehæren, der muligvis har staaet ved Aarup, tvivlede om Sejren, kaldte »hver Herre, Ridder og andre Godemænd« deres Undergivne frem under Tilsagn om Straffefrihed. Mange skal da have rømt, andre maaske under det paafølgende voldsomme Angreb paa den svækkede Stilling, og forladt af Morsinger og Thyboere bukkede Vendelboerne under. Henrik Tagesøn, som »slog mere end 15 Karle ihjel, siden han var skoth om kuld og stod paa sine knæ«, blev sammen med andre ført til Aalborg og henrettet. Bønderne blev atter underkastet de kongelige Fogeder og deres Jorddrotter; mange har sikkert maattet købe deres Frihed med Opgivelsen af deres Selveje, og Nederlaget paa Jørgensbjerg er Baggrunden for, at de 1443 blev dømt til med hele Nørrejylland at betale *fuld Bispetiende*, uden at de tidligere »Biskopsgaver« blev eftergivet. Man forstaar derfor *Hans Laksmands* Glæde over det skete: »Det er jo klart, at den himmelske Konge i en særlig Grad har staaet vor Drot bi, da han nylig i Jylland med en ringe Skare knuste en stor Hær, som efterstræbte hans og Rigernes Lykke; thi hvorledes skulde ellers een kunne forfølge 1000 og to jage 10 000 paa Flugt? Var det ikke, fordi Gud gav dem i hans Hænder?« Man skulde herefter i Lunds Domkirke hvert Aar paa de store Højtider prise Gud med en særlig Procession. — Hans Laksmand tog dog ogsaa andre Forholdsregler. Han lod Kongen overdrage sig en overordentlig Magt over hele Skaane, hvor alle Kirkers og Præsters Fæstebønder skulde lyde ham som eneste Herre, og ved en Forordning af 1442 blev Tilladelsen til at bære Vaaben indskrænket betydeligt — et Skridt fremad til den Afvæbning af Bondestanden, som har sikret Herrestændernes Magt i vort Land.

Hvad der skulde lykkes for Dalkarlene i de store nordlige Skove og for Friserne og for Ditmarskerne i deres af Diger og Grøfter gennemskaarne Land, mislykkedes for den djærveste Del af det danske Bondefolk, der i de herregaardsfattige Egne, hvor Selvejergaardene hidtil havde været talrige, dog havde haft bedre Muligheder end de danske Bønder andetsteds. Bondeopstandene i 1438—39 og i 1441 blev den triste Indledning til et Tidsrum, der skulde bringe en fortsat Nedgang for den danske Bondestand, medens Herrestænderne og Kongemagten i stigende Grad skulde blive den historieskabende Del af Folket og derved samle Eftertidens Opmærksomhed om deres Færd. Bondestanden var det dog, der gav Adel og Gejstlighed saavel som Kongerne Midlerne i Hænde til Borgbygning, til Gudstjeneste, til Studier, til Kriger- og Statsmandsgerning, og førend vi her behandler *Jorddrotternes Danmark*, dets Forfatning og dets Aandsliv, vil vi se paa *Bøndernes Danmark*, deres Arbejdsliv og deres sociale Kaar.

2. Det danske Bondegaardsland.

Den danske Landsby var i det 15. og i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede den fremherskende økonomiske Driftsenhed i Danmark. Herregaardene var vel endnu meget talrige, men de fleste af dem var ganske smaa, og mange laa i Driftsfællesskab med Landsbyen; de store Herremænds Rigdom bestod ikke i store Avlsgaarde, men i *Strøgods* ɔ: i Bøndergaarde spredt ud over Landet.

Pløjning og Spinding med Haandten. Kalkmaleri i Gjerrild Kirke paa Djursland, ca. 1500, forestillende Adam og Eva efter Uddrivelsen af Paradis.

Bøndergaardene selv bestod som før i Tiden af Bindingsværkshuse med Vendreværk eller Bulvægge; de var enten eenlængede Gaarde, Parallelgaarde, Vinkelgaarde eller firlængede Bygningsværker, fordelt over Riget, som det spores endnu. Dog indtræder i Tidsrummet 1439—1513 en Ændring. De store Skove, som Bønderne før havde hentet deres Byggemateriale fra, gik nu paa Hæld, og i 1492 begynder Forbudene mod de jordgravede Stolper, der slugte for megen Eg. Kong Hans paabyder i »Fyns Vedtægt«: hvis nogen »herefter vil bygge Huse, smaa eller store, da skal han sætte dem paa Stene. Djærver nogen herimod at gøre ...., have forbrudt en Okse til sin Jorddrot og miste sin Gaard og ej nyde sin Fardag«.

Hvad Gaardstørrelsen angaar, hører vi, at det i 1493 i Ods Herred vil koste 40 Mark lødig at bygge en Landbogaard (Fæstegaard) og 10 et »Penninghus«. Medens de danske Gaardes Jordtilliggende har varieret stærkt i Størrelse som Følge af Arvedelinger fra tidlig Tid, søgte man i Svansen, hvor de tyske Godsejere kom frem, ved nye Rebninger (se B. I, S. 706) at gøre Gaardene lige store efter nedersachsisk Mønster.

Hvad selve *Gaardtallets* Udvikling angaar, er det vanskeligt at udtale noget afgørende herom. Paa den ene Side er Udstykningsbevægelsen fortsat paa det gejstlige Jordegods, dels af deres egne Avlsgaarde, dels af de nyerhvervede Herregaarde: »Denne Udvikling bort fra det store Landbrug er .... et typisk Træk i den senere Middelalders danske Agrarhistorie«; paa den anden Side begynder saa smaat en Stordrift med *Hoveri* at komme i Gang paa Adelsgodset, og Antallet af Ødegaarde har vistnok været i Stigen. Af Nyopdyrkning findes enkelte Spor. Kantor Anders Brok har ladet ny Jord, den saakaldte »Hedegaard«, opdyrke i Hjortlund Sogn, og Bønderne, hvis Landgilde ikke øgedes med Væksten i det dyrkede Areal, har mange Steder trængt sig ind paa Almindingjordene. Paa Fyn forordnes saaledes: »Hvo som haver ryddet Alminding, nyder ei mere, end som ham falder udi Del og udi Reb og Raft, og ingen Mand rydde herefter uden alle Ejeres Tilladelse«. Medens meget Land er sprunget vildt, er Landets Skove blevet stærkt beslaglagt, og i Forordninger fra forskellige Egne ser vi, hvorledes der kæmpes for og mod »særdeles Skov« eller »Enemærkeskov«. Kongen hævder ofte, at Bonden skal have sin ældgamle Ret til Olden, til Hugst til Hjemmebrug og til at fare gennem Skovene ved Vintertid, at ikke Afgrøderne skal nedtrampes. Retmæssig Enemærkeskov, Kronens, Herrestændernes eller Bøndernes, skal dog respekteres, og her maa intet ske uden Skovejerens Tilladelse. Paa Bornholm, hvor Ærkebispen havde Højhedsretten, synes Skovene at være fredede fornylig, og med største Iver og haarde Straffebestemmelser søger han at værne dem, hvad enten det er Almindingeller Enemærkeskov.

I Forbindelse hermed staar en lang Række Begrænsninger af Bondens Jagtret, Ret til at holde Hunde, Ret til at holde Geder, der ødelægger Skovene, og Ret til at fiske. Fortidens frie Brug af Landets Rigdomme uden for det indhegnede Areal er ved at være helt forbi.

Om *Livet i Landsbyerne* selv og om Driftsformerne er der ikke meget nyt at fortælle. Nu som før blev Afgørelserne truffet af Grandestævnet; i »Fyns Vedtægt« af 1492 nævnes »Vider og Vedtægter«, og Kong Hans bekræfter Granderne i deres Ret til at idømme Bøder og til at tage Pant for dem. Men samtidig med, at dette indre Selvstyre saaledes blev værnet fra Statens Side, søgte denne at vejlede og ophjælpe Landbruget, og der forordnes hyppigt om Bøndernes Arbejde. I »Lollands Vilkaar« (se S. 363) og andetsteds møder man saaledes strenge Ordrer om Humle- og Frugtavl. »Item skal hver Bonde i Lolland have 30 Humlekuler og 6 Ymper Pære og Æble inden St. Valborgs Dag under Straf af tre Mark i Bøde« o. s. v. Paa Fyn gives der bl. a. Ordre om Plantning af Pilegærder. Opmun-

Kornhøst med Segl. Kalkmaleri i Jetsmark Kirke i Vendsyssel fra ca. 1500.

trende for den danske Kornproduktion har sikkert ogsaa den store Kornefterspørgsel været, som det 15. Aarh. bragte. I sine Studier over Lübecks Kornhandel anfører Johs. Hanssen, at *en dansk Kornudførsel* begynder i denne Tid. I Toldlisterne fra Skaane 1368 og 1370 nævnes Korn ikke, derimod i 1423, og vi hører om gentagne Kornudførselsforbud og om Harme i skaanske Byer over, at Kornet udføres uden deres Medbestemmelsesret. En større Kornudførsel fandt Sted fra de sydlige Øer til Lübeck, den saakaldte *Bondeskibsfart*, og den opmuntredes bravt af Raadet, idet Transporten over Østersøen var lettere og billigere end den fra Storstadens nærmeste Opland.

Husdyrholdet var endnu langt det vigtigste for det danske Landbrug. Paa hver større Herregaard var der nu som før et Stutteri, og endnu spillede Svineavlen en meget stor Rolle, om end Egetræernes Vigen for Bøgetræerne ikke har gavnet den. I sin Beskrivelse af den cimbriske Halvø fortæller Henrik Rantzau, at der paa Als i 1525 var 13 600 Svin, og at der paa holstenske Godser ofte kunde være

4000 Oldensvin. Paa *Gramgods* i Slesvig var der henved 1600 Svin. Det før saa vigtige Gedehold, der talmæssigt havde overgaaet Faareholdet, var derimod i Tilbagegang, forfulgt som det var af Myndighederne, især paa Bornholm, hvor Ærkebispen erklærede Geder for fredløse. Studene var som Arbejdsdyr langt talrigere end Hestene. Paa Kokkedal var der i 1492 16 Plovokser, og 4 Vognheste. Paa Aagaard i 1495 22 Plovstude, 52 Køer, 4 Kvier, 2 Tyre, 60 Nød, 22 Ungnød, 17 Kalve, 8 Okser i Lade og — 7 Arbejdsheste o. s. v. Til Hjemmeforbrug er der medgaaet store Mængder af Kød; Smør, der stadig nævnes i Landegildeopregningerne, har maaske været forbeholdt Herskaberne eller de mere højtidelige Lejligheder. Honning har ogsaa været yndet i Husholdningerne og nævnes undertiden blandt Afgifterne.

Smørkærning. Kalkmaleri i Tingsted Kirke paa Falster fra Slutningen af 15. Aarh.

Hvad Landbrugets Udførsel af denne Art angaar, spillede Smørudførslen ligesom den danske og nordfrisiske Hesteavl stadig en vis Rolle, ofte med en bestemt Aldersgrænse nedad og en bestemt Værdigrænse opad, men langt betydeligere blev efterhaanden *Øksnehandelen,* der allerede i det 13. Aarhundrede har sat Spor i de hollandske Markeder. En Mand som *Jens Andersen Beldenak* har været en af Danmarks største Studeprangere, er det sagt, og overalt lagde man sig med voksende Iver efter denne Sag. I »Fyns Vedtægt« søger man at holde lidt igen: hver Mand maa kun have saa meget Fæ, »som han kan føde paa sit eget Græs og Straafoder og ej hugge nogen Mands Skov for Fæ«. Om Sommeren gik Øksnene som Græskøer i Udmarken, om Vinteren derhjemme som Fodernød, indtil de til sidst især paa de større Gaarde blev opfodret med Korn som Staldøksne til Udførsel. Denne foregik vistnok allerede da dels til Søs ad Holland til over Ribe og andre Pladser, dels til Lübeck og Hamburg over Ribe, Kolding og Assens. Fra Sjælland og Skaane foregik Indskibningen paa de store Fiskemarkeder. Nogle Tal vidner om, hvor højt man allerede da var naaet op. Fra Ribe udførtes i 1501 henved 6000 Øksne, i 1505 10 000, i 1508 13 000, fra 1509 indtil 1519 svinger Tallet fra 8000 til 18 000 aarligt; fra Øerne og fra Skaane, hvorfra de bedste kom, udførtes gennemsnitlig 6000 hvert Aar. Fra Fyn alene udførtes der i Aarene omkring 1497 aarligt 2—3000. Betegnende for den sti-

gende Efterspørgsel, der skulde vokse lige til 1650, er det, at i 1507 kom, for første Gang os bekendt, de *hollandske Opkøbere* til Danmark.

En stadig rindende Indtægtskilde for den danske Bondestand var endvidere *Sildefangsten*, der endnu paa Kong Hans' Tid indbragte henved 70 000 Tdr. alene til Udførsel, især paa Strøget fra Bornholm til Falsterbo—Dragør, hvor Stimerne dog var i Aftagen fra omkring 1500; men nye Fiskepladser dukkede i denne Tid frem, saaledes ved Lollands Syd- og Vestkyst, hvor *Nakskov* voksede frem, og ved *Nibe*, hvor *Gjøl, Øland, Nørholm, Stavn* og *Sebbesund* samlede Bønderkarlene fra Nørrejylland. De, der fiskede ved Gjøl, skulde aarlig betale 1000 Sild til Øens Kirke. Omkring 1500 nævnes kongelige Saltere i Nibe, hvis Marked blev meget vigtigt, indtil Kong Hans flyttede det til Aalborg, et Vidnesbyrd om Mulbjerg-Fiskeriernes voksende Betydning. Ogsaa fra Ribeegnen og sydpaa har der været stort Fiskeri i Vesterhavet, især ved *Helgoland*, hvor netop Kapløbet mellem Fiskerne og de danske Toldkrav skulde blive en af Grundene til den ulykkelige Ditmarskerkrig.

Hvad Prisniveauet for Landbrugets Produkter angaar, er det vistnok steget ganske langsomt, indtil det 16. Aarhundredes vældige Prisforandringer indtraf, og ved Slutningen af Tidsrummet menes Rug at være blevet betalt med 1,77 Kr., Byg med 1,46, Smør 25,89 pr. Td. Prisen for Øksne var henved 16 Kr. pr. Stk.

3. Bonden og hans Jorddrot.

Den danske Jord og dens Rigdomme var — bortset fra det sydvestlige Slesvig — kun i ringe Grad i Bondens eget Eje. Kun henved 15—20 pCt. af Gaardene var Selvejergaarde, og selv om man stadig, naar Talen var om Markskel og sligt, kunde møde den ærefulde Sammenstilling »Riddermændsmænd og jordegne Bønder« og Udtryk som: de jordegne ejer deres Gaard med samme Ret som Riddere og Svende, er den før saa afgørende Forskel mellem disse Bønder og Fæstebønderne netop i det 15. Aarh. i stærk Aftagen. Fæstebønderne deltes i de større, *Bryderne*, og de mindre, *Landboerne og Gaardsædestavnenes Indehavere*. Disse sidste var gerne tidligere Tjenestekarle, der mod Arbejdsydelser havde faaet Jord udlagt. Denne Udvikling blev dog hemmet af en anden, idet man havde stærk Brug for alle ledige Arme til Ødegaardenes Opdyrkning; derfor er Tallet paa de helt smaa Brug næppe i Stigen. Hvad selve Fæstet angik, var det opsigeligt fra begge Sider, den bortdragende Fæstebonde skulde dog erlægge en »Forlov«, der androg henved 3 Mark, Halvdelen af Aarets sædvanlige

Landgilde. Arvefæste fandtes i Slesvig, især paa Landsherrens og paa Kirkens Gods. Paa Slesvigs Kirkegods var det ofte retsligt fastslaaet; i Kongeriget var det vistnok ukendt; dog er Fæstegaarden mod en Indbetaling af »Indfæstet« i Almindelighed gaaet over fra Fader til Søn. At det ikke har været helt ufarligt at drive en Fæster fra Gaarden, fremgaar af »Fyns Vedtægt«, hvorefter den bortdragende skal yde Borgen til Jorddrotten for, »at han ikke vil fejde den, som Boligen efter ham fangende vorder«.

Alle disse Bønder var afgiftspligtige. *Ledingsafgiften,* de selvejendes Hovedbyrde, var vel nedadgaaende og betaltes efter Gaardenes Størrelse med fra ¾ Skilling til 11¼. Hertil kom *Stud* og Afløsning af *Ægt og Inne* (Pligt til offentlige Arbejder) o. m. m. I 1511 betaler saaledes en Selvejer i Bygholm Len følgende: 1 Fjerding Smør, 1 Lam, 1 Høne, 4 Skæpper Rug, 4 Skæpper Byg, 1 Faareskind, 2 Skæpper Havre, 1 Skæppe Havregryn, 1 Gaas, 2 Grot Leding, 13 Læs Ved, 6 Tdr. Kul og hvert andet Aar 1 Faar. Forskellen mellem Selvejer og Fæstebonde var ikke stor. Landgilden for den sidste bestod dels i en Pengeafgift, dels i en Naturalieafgift. Atter og atter træffer man Landgildeangivelser som 4 Pund Korn, 1 lødig Mark Penninge, 2 Pund Korn, en lübsk Mark. Selve Landgilden var stadig uforanderlig, men der kunde komme Tillæg af forskellig Art, hvorigennem det blev Jorddrotten muligt at forhøje den samlede Afgift. Foruden den ældre *Sommerskat og Vinterskat* dukkede i det 15. Aarh. forskellige *Smaaredsler* op, vistnok Afløsning af tidligere offentlige Forpligtelser eller Vederlag for Tilstaaelsen af forskellige nye Rettigheder. Ogsaa Fæsteafgifterne kunde saaledes antage en broget Karakter: Unge Anders Pedersen i Assendorp i Højelse Sogn giver saaledes i 1466: 1 Pund Korn, 1 Skilling Grot, ½ Svin, ½ Lam og ½ Gaas. Medens Selvejerne synes at være beskattede i Forhold til deres Gaardes Værdi, saaledes at Afgiften vides at være gaaet op, naar disse har udvidet deres Arealer, er Landgilden en fast Størrelse. En Omregulering har dog kunnet finde Sted af Landgilden fra de forskellige Gaarde i en By, naar man skønnede, at den var uretfærdig, men ikke en Forhøjelse af Landsbyens samlede Landgildesum.

I Løbet af det 15. Aarh. vokser derimod *Hoveriet* sin stille Vækst, dels som Afløsning af Afgifter, dels som en Omformning af Ægt og Inne. Sammenligner man Roskildebogen fra Slutningen af det 14. Aarhundrede med Esrombogen fra 1497, viser det sig, at Hoveriet har bredt sig stærkt. Nu skal alle Fæstebønder, der bor nær Klostrets Ladegaard, yde 70 Dages Arbejde, og Halvdelen af alle Bønder skal yde henved 6 Dages Arbejde. Dette Forhold gjaldt ikke blot Fæstebønder; i nærværende Tidsrum blev ogsaa Selvejerbønderne draget

ind heri. Vi hører saaledes, at Selvejerne i Slogs Herred i 1451 er pligtige til at pløje og saa for Kronen, og at Selvejerne i Krarup i 1466 skal arbejde hver fire Dage for Lensmanden om Aaret; noget lignende berettes om Bønderne ved Lundenæs i 1498. At dette Hoveri undertiden er afløst med en Penge- eller Naturalieafgift, stadfæster det før

Danske Mønter fra Christoffer af Bayern og Kong Hans (1. Række). Klippinge fra Christian II's Tid (2. Række). Møntsamlingen.

sagte: Storgodsdriftens Tid var endnu ikke helt inde, men en af dens vigtigste Forudsætninger: Arbejdskravet til Bønderne var alt i Orden. Af disse og lignende Aarsager udviskes Skellet mellem Selvejer og Fæster stadig mere. I Slesvig, især i Angel, er dette i mange Tilfælde sket i Pantelenene.

Endnu langt mere betydningsfuld bliver dog den Ændring, som Tidsrummet medfører i Fæstebondens Forhold til Gaarden og *Jorddrotten.* Her tænkes ikke saa meget paa, at Fortidens »superficiære Fæsteforhold«, hvorefter Gaardens Bygninger og Dele af Besætningen hørte Fæsteren til, ændredes derhen, at dette nu blev Jorddrottens Eje; men selve Bondens Ret til som før at sige Fæstet op og frit at drage, hvorhen han lystede, blev nu indskrænket. Som Gaardens Bygninger groede fast til Jorden, saaledes var Fæstebonden ved at gro fast til Gaard, Jord og Jorddrot.

Dette Forhold, *Vornedskabets* Fremkomst, hænger nøje sammen med et andet, der økonomisk og socialt truede med helt at ødelægge det danske Folks Karakter af et Bondefolk. Vornedskabet er et ulykkeligt, men maaske nødvendigt Udslag af en Bestræbelse for at bevare den danske Bondegaard mod en lignende Skæbne som den, der i samme Aarhundrede ødelagde den engelske Bondestand. Motivet for dette *Bondegaardsværn* var Hensynet til Skatte- og Landgildeafgifter,

et Hensyn, der var berettiget under den store Finansnød, der raadede i Riget.

Kronen, der med størst Iver tog denne Sag op, har siden Margrethes Dage vogtet nøje paa hver eneste Bondegaard, at den ikke gled over i det skattefrie Omraade; i nærværende Tidsrum er der fra Jylland Vidnesbyrd om, at Nævn af Bønder har vaaget over, at der ikke ved Selvejerbønders Mageskifte med Kirke og Adel gik Værdier tabt for Kronen. I 1453 og 1456 ses saadanne i Virksomhed. I 1499 forbyder Ærkebispen, at nogen formindsker de bornholmske Gaardes Tilliggende, »men hvo købe vil, købe hele Gaarde eller halve .... og rede derfor til vort Slot som tilbør.« Endelig kommer det i Løbet af Aarhundredet fra 1423 til Forholdsregler mod Delingen af Gaarde mellem Arvinger — en Sag, der f. Eks. har skadet den franske Bondestand meget. Fra nævnte Aar kendes en Dom om, at »den, der haver mest i Bondegaard, bør den at besidde«. I Løbet af Aarhundredet gentages det, og i 1507 hævdes det, at først skal Kronen have sit, siden kan muligvis Med-Arvingerne komme i Betragtning.

Medens man saaledes ogsaa paa dette Punkt begrænsede Selvejernes Frihed og nærmede dem til Fæsternes Kaar, gjaldt det om at afværge en anden endnu større Fare end den, der laa gemt i Gaardenes Formindskelse, nemlig, at Gaardene blev helt forladt af Ihændehaverne, hvortil Grunden dels kunde være Pest- og Sygdomsaar (i Hertugdømmerne kendes saadanne Plager ikke blot i 1350, men i 1388, 1393, 1405, 1412, 1421, 1438 og i 1501), dels Byernes Dragningskraft. Det skæbnesvangre *Ødegaardsspørgsmaal*, der skulde beskæftige Danske lige til Midten af det 18. Aarh., var dukket op og antog i Løbet af Aarhundredet et foruroligende Omfang. Det spores næsten overalt i Datidens Dokumenter. I Christian I's Gavebrev til Helligtrekongers Kapel nævnes flere Ødegaarde, liggende til andres Gaarde; af Lensregnskaberne ses det samme, og Ødegaarde er gennemgaaende sat til en lavere Afgift; paa Bornholm klager Ærkebispen over, at Bønder »har lagt under sig Skattegods, somme to og somme tre og skatte dog ikke mere end før for een Gaard«. Der er usikre Tegn til, at Ødegaardenes Tal er i Stigen. Blandt Ods Herreds 47 Selvejergaarde var der i Slutningen af det 14. Aarh. fire Ødegaarde. Lignende Tal kendes ca. 100 Aar senere fra Stevnskanten; men i Lundenæs Jordebog fra 1498 er Tallet forholdsvis større, og 1513 bliver en Fjerdedel af Bygholm Lens Selvejergaarde ikke drevet af deres Ejere. I Nygaardslen, Ods Herred, regner man i 1493, at det vil koste 2460 Mark lødig at genopbygge de forfaldne Gaarde og Huse, og at man maa tilstaa Nybyggerne fem Aars Afgiftsfrihed. For ret at forstaa Forudsætningerne for det kommende Vornedskab maa dette For-

hold, Ødegaardenes Hyppighed baade blandt Fæstegaarde og blandt Selvejergaarde, fastholdes.

Ogsaa selve Betegnelsen »vorned« peger hen til et andet fællesdansk Forhold. Det bliver brugt om Lejere af Gaard, Jord eller Købstadhus, hvor Lejeren mentes at staa under Ejerens *Værn*. Tvivlede man om sin Jorddrots Evne hertil, kunde man mod en vis Afgift søge Værn hos en anden og blev da hans vornede. »Kronens vornede« er en hyppigt forekommende Betegnelse for Selvejerbønderne. Naar Ordet paa den sjællandske Øgruppe fik en speciel Betydning, hænger det imidlertid sammen med et tredie Forhold, ogsaa af almen dansk Natur. I Fortsættelse af Forsøgene fra Margrethes og Olufs Tid paa at hemme Bøndernes frie Bevægelser møder vi straks i Christoffers Tid en *Forordning af 1442,* hvorefter »Vi forbyder alle og særlig vore Fogeder eller Embedsmænd, at ingen den andens vornede eller Tjenere holder eller forsvarer, som med Uminde fra nogen Mand skilt er«. I Kong Hans' Stadsret Kap. 90 stilles samme Krav til Købstæderne, og dette Forhold gælder ikke blot Fæstebønder. Paa Christian I's Tid har man af jyske Selvejere krævet, at de skulde vende tilbage til deres Gaarde, saafremt de ingen kunde skaffe ind i eget Sted. Nægter de dette, har Kongen Ret til at sælge Gaarden for egen Regning.

Disse spredte Tilløb samler sig nu paa Lolland og siden paa den sjællandske Øgruppe til Vornedskab i snævreste Forstand. Under den meget rigtige Paaberaabelse »for landzens bestandilses skyldh« udstedte i Juni 1446 en Række Mænd paa Lollandsfare Landsting det saakaldte »*Lollands Vilkaar*«. Til Stede var bl. a. *Henning Bisp* af Odense, *Martin Jenssøn* og *Olav Akselsøn,* Kronens Høvedsmænd paa Ravnsborg og Aalholm og mange andre Stormænd, som bo og bygge i Lolland. De vigtigste Bestemmelser er § 11 og § 12. Af den sidstnævnte ser vi, at skattepligtige Selvejerbønder har forladt deres Gaarde og taget Fæste hos private Jorddrotter. I den Anledning tilsikres det fra Kronens Side disse sidste: »Item skal ingen Foged nogen Mand gribe eller fange, der Ejer er af Bondegods, ligesom Riddere og Svende Gods besidder, førend han er fordelt til Bondegods med Lands Lov, og han haver betalt sin Jorddrot sit Landgilde og Forlov, og hvad han er ham af rette pligtig.« Af den førstnævnte Artikel fremgaar det, at herefter »skal ingen Husmand være, der karsk og før er og selv kan holde Bolig«; med andre Ord, saa kostbare er nu Mænd, der kan drive Gaard, at ingen Jorddrot maa benytte dem til Arbejde som Tjenestekarle, men »haver han ikke Bolig eller Grund at give ham, da maa Kongens Foged anvise ham Bolig paa Kongens Grund og dele ham fra hans Jorddrot til Kongens Grund med Lands Lov«. Bag begge Bestemmelser ser man Ødegaardenes tomme Bosteder og en Spej-

den efter Mænd, der kan sætte dem i Drift igen; man ser Kronens Vilje til at fange de bortrømte ind igen, om det saa er Selvejere, og Stormændenes Vilje til at holde fast paa dem, man nu engang har faaet ind paa sine Gaarde. Ikke blot Fæstebønder, men ogsaa Selvejeres Bevægelsesfrihed bliver underordnet Hensynet til Jordens Dyrkning. Inden Grevens Fejde blev ogsaa Selvejerbøndernes yngre Sønner paa Lolland bundet til Hjemgaardene, idet de, i Tilfælde af at de tog Fæste i andre Egne, skulde stille Borgen hos Kongens Lensmand for, at de vilde vende tilbage, om Fædrenegaarden skulde blive ledig.

Uvist hvornaar er lignende Bestemmelser blevet vedtaget paa Sjællandsfare-Tinget; i hvert Fald før Udgangen af det 15. Aarh. er Vornedskabet en Kendsgerning i hele Lovomraadet. Dets Indhold er da dette, at Bonden og hans Sønner kan holdes tilbage, om der hjemme er Gaard for dem at overtage, og Sønnerne tvinges til at overtage den Gaard, som Jorddrotten ønsker, dog kun paa de gængse Vilkaar. Fandtes en, der hørte hjemme paa Godset, hos en anden Jorddrot, kunde han kræves udleveret til Stavnen. Hvis Bonden rømte fra Godset, kunde han blive tiltalt for Herredstinget og dømt til at have sin Mandhelg (ɔ: Fred) forbrudt. Flygtede han ud af Herredet, kunde han stævnes for Landsting og her blive dømt fredløs. — I Christian II's Haandfæstning handler et større Afsnit om de Tjenere, som med Urette er hos deres Herrer, og der fastslaas Terminer paa 30 og 40 Aar, efter hvis Forløb man har vundet Hævd paa sine Tilflyttere.

Havde Jorddrotterne saaledes Ret til at bringe deres Bønder tilbage til Godset, kunde de naturligvis ogsaa frafalde denne Ret mod en Pengeydelse fra den Jorddrot, Bonden var søgt hen til. Herfra og til et direkte *Salg af Bønder* er Springet ikke stort, og Forbudene herimod vidner om, at sligt har været praktiseret en Tid.

Vornedskabet har givet Anledning til to Spørgsmaal, der er overmaade vanskelige at besvare. Hvorfor begrænsedes dets Omraade *geografisk* set til Sjælland og de omliggende Øer, og hvorfor udartede det ikke indholdsmæssigt til at blive et *Livegenskab* som i Landene Syd for Danmark? Man har gættet paa, at Ødegodsets Mængde har været særlig stor paa den sjællandske Øgruppe og Vornedskabet derfor særligt paakrævet, paa, at Godsejernes Magt allerede tidligere her har været mere vidtgaaende, ligesom ogsaa Selvejernes Tal har været mindre end i de andre Landsdele, og endeligt har man villet henvise til den sjællandske Folkekarakter som mindre modstandsdygtig end de andre danske Landes. Ikke Sjælland, men Skaane og Jylland er de Lande, hvor Bondeopstande har været stærkest. Forskellen mellem Vornedskab og Livegenskab bestaar bl. a. deri, at Vornedskabet i Modsætning til Livegenskabet kun omfattede Mændene, ikke Kvin-

derne, at den vornede havde fri Ret til at gifte sig, hvornaar og med hvem han vilde, kunde besidde personlig Ejendom, ikke vilkaarligt maatte sættes ud af en Gaard og indsættes i en anden. Salg af vornede var og blev et Misbrug af Jorddrottens Ret. De samme Aarsager, der førte til det sjællandske Vornedskab, førte ved en hastig Videreudvikling til Livegenskab i Nordtyskland og andetsteds, men hos os var Mindet om Bondens personlige Frihed endnu for levende til, at den helt kunde nedkues; Romerretten fik ikke det Indpas her som i de sydligere Lande. Livfæstets Indførelse sikrede Bonden en Brugsret til Gaarden, og Trediveaarskrigens Ødelæggelser antog ikke det Omfang her som histnede.

4. Herrestændernes to Godsomraader.

Over disse Tusinder og atter Tusinder af jævne afhængige Bønder, hvis Arbejdsliv og sociale Kaar nu er skildret, hæver sig deres Jorddrotter: »Ærkebisper, Bisper, Abbeder, Prælater, menigt Klerkeri, Riddere og Svende«, som disse Herrer ofte kaldes i Tidens Haandfæstninger i Modsætning til »Købstadmænd og den menige Almue«. Danmarks Land var saa nogenlunde ligeligt delt mellem Herrestænderne og Kronen. Gejstligheden ejede henved 30—35 pCt., Adelen 25—30 pCt., Kronen raadede over Resten, direkte over Kronens Jordegods, indirekte over Selvejerbøndernes og Købstædernes Del af Landet.

For saa klart som muligt at faa Magtgrupperingen inden for det danske Samfund frem skal hvert af disse tre *Godsomraader* behandles for sig, thi det var fra disse, at de ledende Stænder hentede en stor Del af deres Kraft, og Forholdet mellem disse Godsomraader er en ikke uvæsentlig Del af Tidens indre danske Historie.

Rigest af alle *Landets Kirkefyrster* var ikke Ærkebispen, men Roskildebispen. Tallet paa dennes Gaarde, der i 1370 opgives til 2600, er vokset i Tiden indtil Reformationen til at omfatte hver fjerde Gaard paa Sjælland. For Lundebispen kender vi Tallet fra Begyndelsen af d. 16. Aarh., da det androg 1100 Gaarde og adskillige Herregaarde i Skaanes frugtbareste Egne. Foruden Bisperne og Ærkebispen ejede *Domkapitlerne*, hvortil regnes Københavns Kapitel og Domkirkerne selv, store Besiddelser. For Lunds Vedkommende var dette i 1650 1330 Gaarde, et Tal, der før Reformationen var endnu større. *Præster* og *Landsbykirker* i Skaane raadede over 700 Gaarde. Hvor store Gaver Kirken kunde modtage, vidner Ærkebisp

Byrges Testamente om. For en evig »Jomfru Mariæ Tidesang« skænker han Kirken en stor Mængde Jordegods; hertil føjer Kongen 800 Mark lübsk, en Væbner Niels Olsøn sin Hovedgaard og 20 Gaarde. Herved vokser Lundekirkegodset med 78 Landejendomme og 6 Stadgaarde.

Gavernes Tal og Omfang holder sig dog ikke længere paa den tidligere Højde. Fra Ribe ved vi, at der omkring 1460 finder et Omsving Sted, og »Gaverne bliver herefter omtrent lige saa sjældne, som de før vare almindelige«. Af Klostrene var *Herreklostrene,* henved 60, de rigeste, og atter her var Sjælland længst fremme. Paa Reformationstiden ejede *Sorø* 625 Fæstegaarde, der gav en Afkastning paa 7000 Tdr. Harkorn (Byg), henved 80 pCt. af Klostrets Indtægter. Ogsaa her var Strømmen dog ved at vende sig. Erhvervelserne i vort Tidsrum er beregnet til omtrent $^1/_{10}$ af dem i hvert af de foregaaende Aarhundreder. *Antvorskov* har vistnok kunnet maale sig med Sorø, *Esrom* var halvt saa godsrigt, længere nede kom *Skovkloster.* I Skaane skal Augustinerklostret *Dalby* nævnes med sine 417 Gaarde, *Herrevad* med henv. 300. Sammenlagt raadede Skaanes Klosterfolk over henv. 1780 Gaarde. Om en betydelig Vækst i Klostergodset inden for dette Tidsrum kan der dog kun tales for de unge *Birgittinerklostres* Vedkommende.

Inden for dette mægtige Godsomraade er tre Bevægelser kendelige i Tidsrummet 1439—1533: For det første finder der en stærk *Samling* Sted af Strøgodset i Kirkens eller i Klostrets Nærhed, dels ved Mageskifte, dels ved Salg og Køb. Mere og mere dannede de enkelte Kirkers og Klostres Jorder sammenhængende op til hinanden grænsende Godsenheder med en stor Mængde Gaarde samlede i Hjemmeherredet. En Hovedgrund hertil har vistnok Ønsket om at kunne gøre *Birkeretten* virkningsfuld været. Ribe Stift havde f. Eks. tolv Birker omkring Stiftets Hovedgaarde, og Sorø fik fra sit i 1485 i Pedersborg oprettede Birketing meget store Indtægter. For det andet var der en Bevægelse bort fra Stordrift til Bondegaardsdrift ved *Udstykning* af de store Gaarde. Særlig kender vi dette fra Sorø Klosters Godshistorie. I Slutningen af Middelalderen maatte man her opgive Stordriften ude fra de 10 Ladegaarde (»Grangier«), man her var naaet op til. Der var ikke nok Lægbrødre til at drive dem, og efter længe at have klaret sig med lejet Hjælp gik man over til at udstykke dem, saa at de før nedlagte Landsbyer atter dukkede op. I Begyndelsen af det 15. Aarh. er ligeledes de store Fæstegaarde og Hovedgaardene, Klostret var kommet i Besiddelse af, blevet udstykket i mindre Fæstelodder. Ogsaa Herregaarde, som Klostret blev Ejer af, blev udstykket, og det Hoveri, Bønderne havde ydet til

disse, blev afløst med en Pengeydelse. For det tredie foregik der inden for Kirken en *Udvikling i aristokratisk Retning*, der gods-mæssigt medførte en Samling af Kirkens Jorder paa stadig færre Hænder. Mange Landsbykirker med deres Gaarde og Indtægter lægges i dette Tidsrum ind under Kapitlerne eller under før bestaaende eller nyoprettede Prælaturer eller Kanonikater. Nogle tilfaldt Universitetet. Hertil kom, at det i det 15. Aarh., som allerede fortalt, stadig blev almindeligere, at før uforenelige kirkelige Embeder samledes paa samme Haand ved særlig pavelig Tilladelse. En enkelt Prælat kunde saaledes sidde inde med Kirkegods spredt viden om i forskellige Bispedømmer.

Biskop Johan Jepsøn Ravensbergs Mindetavle i Roskilde Domkirke.

Foruden Bondegodset raadede Kirken over *Tiendeafgifterne*, hvori saavel Bønder som adelige deltog, om end de sidste slap med mindre Beløb. I Tidsrummets Begyndelse opnaaede Gejstligheden *Bispetiendens* Indførelse i Jylland, hvor ogsaa Bønderne hidtil kun havde betalt en saakaldet Biskopsgave. Hvad Bispetienden kunde betyde, forstaar man af, at den sjællandske har beløbet sig til 10 000 Tdr. Korn. Andre Indtægter, der kom fra det hele Land, var *Bøderne* for *Helligbrøde*, Sager, der paakendtes af Kirken selv, af Nævn i Kirkesogn eller af Landstingene, men hvis Antal man netop i dette Tidsrum søgte stærkt

at begrænse, saaledes i visse Egne til, hvad der angik *Børn, Enker og Kirkegæld.* Endelig kan nævnes de store Summer, Kirken fik for Aflad, for Messelæsning og sligt.

Lignende Bevægelser kendes inden for *Adelens Godsomraade,* i hvert Tilfælde de to: Godskoncentrationen og Aristokratiseringen. Samlingen af Strøgodset omkring Hovedgaarden var allerede begyndt i Slutningen af det 14. Aarhundrede, men den skrider nu rask fremover. I den skaanske Herregaard *Bollerups* Godshistorie kan Udviklingen følges nøje, og i 1491 er man naaet frem til, at 24 Gaarde ligger i selve Bollerup By, 11 i andre Sogne i Ingelstad Herred og 99 i to Naboherreder. Lignende Forhold kan anføres for en Række andre skaanske Godser. En ejendommelig Maade, hvorpaa Adelsgodset i dette Tidsrum er blevet øget paa Kirke- og Klostergodsets Bekostning, er de hyppigt forekommende *Lejeovertagelser.* Ved disse overtog Herremanden baade Landgilde og Bødeafgifter af en Del gejstligt Gods, saa længe han levede, mod en ofte forbavsende lav Afgift. Aarsagen har maaske været Kirkefolkenes Følelse af Afmagt, naar det gjaldt om at værne de fjerntboende Fæstere, maaske har man ogsaa fra Kirkens Side herved villet sikre sig vedkommende Herres Gunst for kommende Lejligheder. Ogsaa fra Kronen har Adelen vundet Gods, dog ikke i Kongeriget, hvor Regeringens Aarvaagenhed var stor, men i Slesvig, hvor efter holstensk Skik Lensmændene, især Pantelensmændene, betragtede de selvejende Bønder i deres Omraade som deres undergivne. Dette Forhold kendes saaledes fra Angel og Svansen.

Medens denne Afrundingsbevægelse har øget Herremændenes Mulighed for Jagt, for en virkningsfuld Udøvelse af Birkeretten, hvor en saadan var dem bevilget, og for Udnyttelsen af Bøndernes Arbejdsydelser, foregaar der samtidig en lignende Bevægelse inden for Adelen selv som den, vi omtalte inden for Gejstligheden, og med de samme Følger for Samlingen af Godsmængden paa stadig færre Hænder. I Tidsrummets Begyndelse er mangfoldige Adelsgodser endnu ganske smaa, endnu i Stil med Folkevisens Herregaard; men til Gengæld var deres Antal overordentlig stort. I Nordsjælland kendes i Tiden før Reformationen 150 Hovedgaarde, paa Lolland 90, paa Mors 30. Disse Gaardes Skattefrihed var dog endnu afhængig af Ejernes personlige Forhold; magtede de ikke at opfylde deres Herremandsforpligtelser, sank de selv med deres Jord ned i de ledingspligtige Selvejeres Række, og ad denne Vej, ligesom ved det stærke Kongedømmes Reduktioner, gik megen Jord stadig tabt for Adelen som Helhed. Heri medførte det 15. Aarh. en overmaade vigtig Æn-

dring. I Lighed med, hvad den svenske Adel havde opnaaet af Christian I i 1457, fik man i 1483 Kong Hans til at love: »Item skulle vi ej eller vor Hustru eller vore affødte købe eller pante noget Jordegods fra Ridderskab eller Frelsemænd, og heller ej ufri Mand pante eller købe noget frit Gods.« I Christian II's Haandfæstning udvides dette til, at ufri Mand heller ikke maa arve frit Jordegods, men skal sælge det til Riddere og Svende, at det kan forblive frit. Herved havde Adelen i sin Helhed opnaaet, at dens Jordomraade var blevet *en umistelig Arv* inden for Adelsslægterne, saaledes som Gejstlighedens for længst havde været det for Kirken. Betydningen heraf blev stor; thi i det samme Aarhundrede gik Tallet paa Adelsslægterne stærkt tilbage. Fra det 15. Aarh.s Begyndelse kendes ved Navn 265 Adelsslægter, og deres fulde Tal kan anslaas til henved 500. Ved Tidsrummets Afslutning er 122 kendte Slægter forsvundet og kun 87 nye dukket op, enten fordi de før havde været ukendte eller er adlede i Tidsrummet selv. Adelsslægternes fulde Tal i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede er beregnet til henved 250. Aarsagen hertil kan ligge i Mandefaldet i Tidsrummets talrige Krige; men hovedsagelig maa den vist søges i de kostbare Udrustninger, som Tiden krævede, og som har trykket de smaa og fattige Herremandsslægter ned, og endvidere i den Uvilje mod ny Tilgang, den Aflukkethed, der kommer over Standen, idet den fra en *Tjenesteadel*, aaben for, hvem der magter at give den store Indsats, bliver en *Fødselsadel*, der til sidst afnøder Christian II et Løfte om ikke at udnævne nye Adelsmænd uden Rigsraadets Samtykke, — »uden nogen forhverver det saa ærlig paa Marken (Valpladsen), at han er det værd.«

Adlingen af Jorden selv og Sammenskrumpningen af Adelsslægternes Tal kom til at medføre, at Adelsgodset samledes paa stadig færre Hænder enten ved Arv eller ved Køb. Mangfoldige smaa Herregaarde, der før 1483 atter vilde være blevet skattepligtige Bøndergaarde, blev nu optaget i de større Godser enten som Ladegaarde eller som Bøndergaarde, og de stores Besiddelse er taget stærkt til.

Fra det 15. Aarhundredes sidste Halvdel og Begyndelsen af det 16. Aarhundrede kender vi da ogsaa store Godskomplekser. Peder Bille og Margrethe Brahe efterlod sig i 1465 to Hovedgaarde og en Part i en tredie samt 100 Bøndergaarde. Stig Olufsøn af Krognosslægten efterlod sig i 1491 3 Hovedgaarde og 363 Bøndergaarde. Erik Ottesøn Rosenkrantz ejede 800 Bøndergaarde og Povl Laksmand 5 Hovedgaarde og — 900 Bøndergaarde foruden Købstadhuse.

Følger saaledes Kirkegodset og Adelsgodset i vigtige Henseender de samme Udviklingslinier, er der dog paa dette sidste næppe Tale om en Udstykning af Hovedgaardenes Tilliggende, snarere om det mod-

satte. Muligvis har Holsten og Slesvig her vist Vejen. Medens *Hans Ahlefeldts* store Gods *Haseldorf* endnu ikke har haft nogen Avlsgaard, men alt har maattet indkøbes til det store Tjenerskab, er Stordriften dog under Udvikling vistnok først paa de store holstenske Klostre, og Adelen har allerede i det 15. Aarh. hist og her større Hovedgaardsjorder; gennemsnitlig var de henved Aar 1500 en 7—8 Gange saa store som Jorden, der hørte en almindelig holstensk Gaard til. I Slesvig har snart efter 1400 Godset Noer en Avlsgaard paa 10 Gange dette Areal. Noget lignende kendes fra en lidt senere Tid fra andre slesvigske Godser, og i Svansen er allerede i det 15. Aarh. enkelte Landsbyer blevet nedlagt.

Som Kirken ud over sine Godsindtægter har haft rige Indkomstkilder, har ogsaa Adelen haft Adgang til saadanne gennem sine *Lensmandsposter* baade paa Kirkegodset, hvortil Kirkefyrsterne ofte har foretrukket deres egne adelige Frænder, og paa Kronens Borge hele Landet over, hvortil Adelen har tiltvunget sig en Fortrinsret.

5. De to Godsriger og Forholdet mellem deres Jorddrotter.

Disse to Godsomraader, der tilsammen omfattede de to Trediedele af Danmarks Jord, om ikke de tre Fjerdedele, var ikke blot en stor Mængde Enkeltgodser i senere Tiders Forstand. Det var en Art *Godsriger,* hvis Indehavere havde faaet sig overladt en Række Rettigheder, der før havde hørt Kronen til, og som nu gjorde Gejstligheden og Adelen til en Art Suveræner hver i sit Omraade. Før det tredie Godsrige, Kronens, skal skildres, skal der gøres Rede for, hvor langt frem man i denne Henseende var naaet ved Middelalderens Slutning.

Med Hensyn til Frihed for at betale Skatter til Rigets almindelige Styrelse var der nu som før stor Forskel paa de to Omraader. Kirken havde for sine Erhvervelser efter Laterankonciliet 1215 intet almindeligt Privilegium, der fritog dens Gods for Leding og Stud, derimod ejede den et Utal af Enkeltprivilegier. Forholdet var da ogsaa det, at talrige Kirker endnu betalte Ledingsafgift af den Grund, de laa paa, saavel som af Kirkegaardsjorder, og Præsterne betalte Afgift af, hvad de ofte ejede af Fæstegods ud over Præstegaarden selv. Om Adelens Jord gjaldt det derimod, at alt, hvad den ejede fra ældre Tid, var skattefrit, men ikke altid dens Nyerhvervelser. I det 15. Aarh. satte nemlig en Modstrømning ind, og saavel paa højgejstlig Haand som paa Adelshaand er der rundt om Jorder, der betaler Ledingsskat. Det gejstlige Gods opregnes nu ofte Gaard for Gaard for at betegne, hvad der er skattefrit, og gaar en Skattegaard over til Kirken som

skattefri, ydes der gerne fuldgod Erstatning. Noget lignende gælder Adelen, hvor Skattefriheden nu kun selvsagt gælder for det fædrene og mødrene Gods.

Hvad andre Tynger angaar, som Ægt, Inne og Nathold, har baade Kong Hans og Christian II tilsikret Herrestænderne Frihed i saa Henseende, men Løfterne har ikke været overholdt. Kongerne har ofte paabudt Bønderne Arbejde, »hvem I end tilhøre og tjene«, og især Kirken har forstaaet, at den maatte bøje af og »frivillig« tilstaa Kongen, hvad han krævede. Navnlig har der til Klostrene været stillet store Krav om Kongens Husly og Underhold for Kongen, og ved Kong Hans' Død klages der højlydt over, at de »yderligt er besværet med Gæsteri og Borgeleje, saa at Gudstjenesten dermed nedlægges.«

Var Herrestænderne med deres undergivne saaledes fritaget for flere af de almindelige Undersaatspligter, var de enkelte Jorddrotter tilmed godt paa Vej til at blive »Konger over deres egne Landboer«, som det saa betegnende hedder i Sverige i 1483, idet de havde tilegnet sig en Række Rettigheder over disse, som oprindeligt hørte Kronen til. *Sagefaldsretten*, d. v. s. Retten til at oppebære de Bønderne idømte Bøder, var allerede delvis kommet i Herrestændernes Hænder, idet alle 3 og 9 Marksbøder tilfaldt dem, og de sjællandske Herremænd havde i det foregaaende Aarhundrede ogsaa faaet Ret til *Fredkøbsbøden*. Denne mistede de i det 15. Aarh., og den blev nu kun enkelte adelige til Del sammen med 40 Marksbøden. Derimod begyndte den saakaldte *Hals- og Haandsret* hist og her at høre til Herrestændernes Rettigheder; den bestod i Jorddrottens Ret til at lade dem af hans Fæstere, der havde begaaet en Forbrydelse, tiltale og til at lade den Straf fuldbyrde, som vedkommende idømtes ved deres sædvanlige Værneting; men tillige indbefattede Hals- og Haandsretten Jorddrottens Ret til at oppebære de Bøder, som hans Fæstere ifaldt for Forbrydelser, som gælder paa Hals og Haand. Før Reformationen har denne Ret vistnok været indbefattet i Sagefaldsprivilegierne, som Kirken havde faaet tilstaaet i langt videre Omfang end Adelen: ofte nævnes for denne saaledes »al kongelig Ret« eller som i 1464 »al kongelig Ret, Frihed og Sagefald ..., som er 40 Mark og derforneden og Orbodemaal, Gaardvirke, Hærvirke, Tyveri, Mandslæt, Mord, Drab, Kætteri og andre Sager og Faldsmaal«. I 1513 har Hals- og Haandsret været tilkendt Bispe- og Kapitelsgods i Almindelighed. Fra 1430 har Herremænd enkeltvis haft »Hals og Haand«, og flere fik det i den følgende Tid, dog langt fra saa mange som dem, der fik 40 Marksbøden. I Hertugdømmerne havde mangfoldige Adelsmænd denne Ret allerede før 1513, selv om den først i 1524 fastslaas som alle adeliges Eje.

Glimmingehus. Efter »Tegninger af ældre nordisk Architektur«.

Men ogsaa Fællesskabet med de andre Bønder om det ældgamle Midtpunkt for Retslivet, Herredstinget, smuldrede i mange Egne hen. Gejstligheden opnaaede i overordentlig mange Tilfælde Ret til at indrette egne *Birker* (ɔ: Tingsteder) for deres egne underordnede, og enkelte Steder fik adelige samme Ret, saaledes paa Godserne *Bjørnholm* og *Høgholm* i 1459, *Estrup* i 1469. Hvor en saadan Birkeret fandtes, havde Godsejeren Ret til at udnævne Tingholderen, og Retskendelserne her er efterhaanden blevet stærkt paavirket af Købstadsretten. I disse Egne naaede Jorddrottens »Kongemyndighed« sin videste Udstrækning over for hans egne Tjenere og Undersaatter. — Til denne Udskillelse af meget Fæstegods fra Herredstingets Retsomraade svarer, at Prælater og adelige selv unddrager sig disse Bondedomstole. Herrestændernes Medlemmer havde i Landstingene deres Værneting for det frie Jordegods, medens Livs- og Æressager henhørte under Kongens og Rigsraadets Dom; i Hertugdømmerne nævnes i 1490 en Landretsdag ved Landdagen som Instans for Adelssager, alt Tilløb til de vigtige Bestemmelser i Bordesholmforliget 1522 om, at de to Landsherrer skal fælde Dom over Herrestænderne, og i 1524 om, at ingen Bonde maa dømme over Adel og Prælater.

Et Vidnesbyrd om Stormændenes Magtvilje over for hinanden indbyrdes som over for Kronen har vi i endnu en Udvikling, der ogsaa hører dette Tidsrum til: *Befæstningen* af Adelsgaardene. Fra 1396 indtil 1483 bestod, i hvert Tilfælde formelt, Dronning Margrethes Forbud mod befæstede Stormandsgaarde. Men i Kong Hans' Haand-

Stenstuen paa Glimmingehus.

fæstning opgives dette: »Item skulle vi ingen Magt have at forhindre eller formene nogle gode Mænd aandelige og verdslige i noget Rige at befæste og bygge sine Gaarde dem og Riget til Nytte og Gavn«. Herregaarde fra den første Del af Tidsrummet kan derfor vanskeligt paavises; de har været smaa og har ofte ligget i Landsbyerne uden Værn af Grave. I Tiden før Forbudets Ophævelse søger man derimod ud til Steder, hvor Terrænet egner sig til forsvarsmæssig Udbygning i mere regelmæssig Form, og de firkantede Anlæg begynder at brede sig, maaske som en Efterligning af de kongelige Borge. Hvad selve Bygningerne angaar, er *Barfredtaarnet* nu forsvundet, medens Taarnbygninger i samme Tidsrum føjes til mange gamle kullede Kirker. Paa Herregaarden er det korte *Enkelthus* traadt i Forsvarstaarnets Sted, og det er denne Bygningsform, der behersker Slutningen af det 15. Aarh. og Begyndelsen af det 16. Det har været bygget i et eller to Stokværk; naar det naaede sin fuldkomneste Skikkelse, har det været forsynet med hvælvet Kælder og med et Halvstokværk øverst. Det har ofte været et Bindingsværkshus, men efterhaanden dukker der, som i Købstæderne, grundmurede Huse op, ofte forsynet med statelige Trappegavle. En Række af disse Enkelthuse fra Tiden omkring 1500 er endnu bevaret, om end senere ombygget: Børglumbispens *Voergaard*, *Hardenberg* paa Lolland, *Wedelsborg* i Odense Amt, *Løgismose* i Svendborg Amt, *Kokkedal* i Hjørring Amt og flere.

Spøttrup med Voldanlægget. Efter Tegning fra 1866 i »Tegninger af ældre nordisk Architektur«.

Særlig Interesse har en Række skaanske Gaarde, og fremmest blandt dem det herlige, velbevarede *Glimmingehus,* bygget i Aarene op til 1505 af Adam van Düren for Jens Holgersøn Ulfstand.

Af disse stærke Borge faar man det tydeligste Indtryk af, at Stormandsfejdernes Tid endnu ikke er forbi. De »mægtige« staar endnu i deres fulde Kraft; mange af Datidens Adelsmænd har udmærket sig ved djærve, krigerske Bedrifter baade til Lands og til Søs, og Selvtægt har ofte faldet dem naturligere end Rettens Vej. I 1467 havde *Erik* og *Iver Akselsøn Thott* undsagt deres Konge Christian I, og i 1501 undsagde *Povl Laksmand* i Kongens Nærværelse Rigets Ærkebisp og paaførte ham Fejde, for kun at nævne de mærkeligste Eksempler paa Stormandsselvraadighed fra Tiden. I 1492 byder Kong Hans, at de fynske Adelsmænd skal have frit Lejde og Fred »til og fra sit beholdt«, naar de søger til det aarlige Adelsstævne i Odense, og i Christian II's Haandfæstning gives der Regler for Fejdebrevs Udstedelse og om, at Freden skal opretholdes endnu Nat og Dag derefter; dog stemples i samme Haandfæstning Fejderne som ulovlige, og de fortørnede henvises til at gaa Rettergangens Vej.

Som dette barske, krigerske Præg var fælles for de to Herrestænder, om det end for Kirkens Mænd nærmest har tjent til Selvforsvar, var de ogsaa fælles om mange andre Interesser og blev det vistnok i stigende Grad ikke mindst derved, at de høje Prælaturer i dette Tidsrum næsten udelukkende besattes med adelige, noget, Christian I søgte

at fremme, saa godt han kunde. De adelige Bisper vedblev at føle sig som Adelsmænd og uddelte ofte Kirkens Len og Hovedgaarde til deres Slægtninge, hvad der voldte deres Efterfølgere de største Vanskeligheder. De har ofte levet Adelsmandens Liv uanset de særlige Krav, der stilledes til dem som Kirkens Mænd, og gennem deres Sprog- og Skriftkyndighed har de ofte i endnu højere Grad end deres adelige Slægtninge været egnede til at tjene Kongen baade hjemme og i Udenlandsfærder. I *Henrik Tornekrans,* den sidste Sorøabbed, har vi en typisk og egentlig særdeles tiltalende Repræsentant for den verdsliggjorte Gejstlighed. Med sine 4—5 Pager, sit talrige Tjenerskab, sine Krigskarle, sine 20—25 Heste og Klostrets 600 Bøndergaarde i Ryggen har han ikke staaet tilbage for nogen verdslig Stormand, og som Medlem af Rigsraadet har han ofte faret i Kongens Ærinde. Han havde som næsten alle Datidens Prælater Sans for ydre Glans og for de historiske Minder og lod Skjoldefrisen i Klosterkirken opmale, forlænget med sit eget Skjoldmærke.

Medens Gejstligheden saaledes ved Slægtsforbindelse og Herrefærd nærmede sig Adelsstanden, fik denne paa sin Side en stadig større Interesse for sit Jordegods, — en Interesse, Gejstligheden længe havde næret, — og allerede inden 1513 var en Udvikling i denne Retning kendelig. De føromtalte Forandringer i Adelens Godsomraade, Strøgodsets Samling, den begyndende Storgodsdrift, kan pege i denne Retning. Med Bestemthed hævder de deres Ret til *toldfri Indførsel* af, hvad de selv skal forbruge, men har kraftigt misbrugt denne Ret og ofte gjort deres Gaarde til Handelsdepoter for Egnens Bønder, noget, der tydeligt fremgaar af Forbud herimod baade i 1475 og i 1513. Adelen har, takket være sine Landgildeindkomster af Korn, haft Muligheder for at fremme Opfodringen af *Staldøksne,* der gav saa store Indtægter, og den har haft Ret til Aaret igennem at handle direkte med Hansestæderne i »Aarsens frie Marked«. Nu da Kornhandelen mod Slutningen af det 14. Aarh. og især fra Midten af det 15. tog saa stort et Opsving, har mangen nordisk Adelsmand anvendt sin Magt over sine Fæstebønder til at tage sin Del af Fortjenesten ved Kornets Udførsel. Noget saadant kendes i stor Stil fra de østbaltiske Omraader, hvor »Jagten paa det adelige Korn« var i fuld Gang tidligt i det 15. Aarh., og hvorfra dette Forhold bredte sig til Mecklenburg, Hertugdømmerne og Danmark.

Det Fællesskab i Interesse og Afstamning, som saaledes i stigende Grad herskede mellem Jorddrotterne for de to Godsriger, kunde dog ikke hindre voldsomme *Stridigheder* mellem Kirkens Mænd og de adelige Stormænd. Om saadanne høres der hele Tidsrummet igennem fra næsten alle Landets Egne. Det er ikke Adelen nok, at deres Slægt-

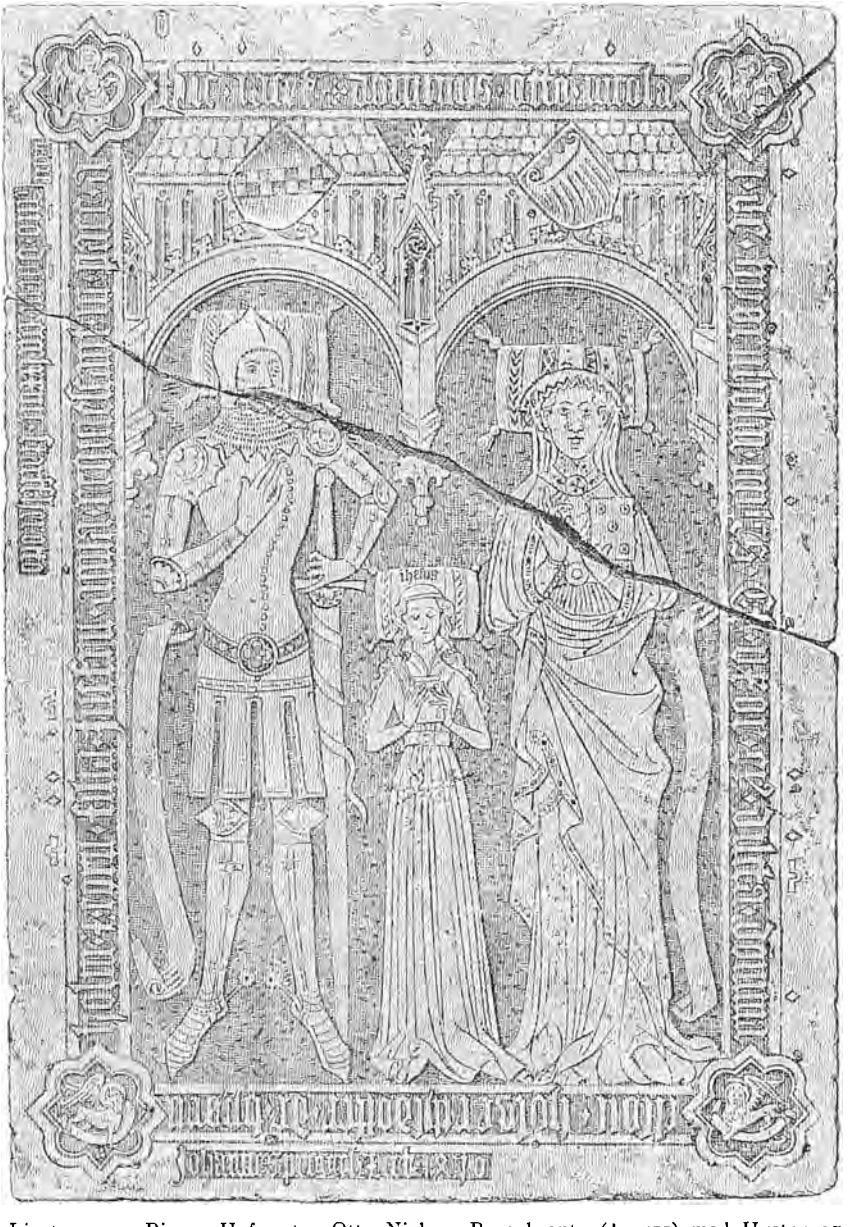

Ligsten over Rigens Hofmester Otte Nielsøn Rosenkrantz († 1477) med Hustru og Datter i Hornslet Kirke. Efter Løffler, Danske Gravstene fra Middelalderen.

ninge sidder paa de høje Kirkestole i Bispedømmer og Prælaturer, ofte skal der kun en ringe Anledning til, og langvarige Stridigheder begynder. Aarhusbispen *Jens Iversøn* laa i Strid med den mægtige Rosenkrantzske Slægt, en Strid, hvorunder han anvendte Bandlysningens tunge Vaaben i Anledning af Kaldsretten til en af Otte Nielsøn Rosenkrantz opført Kirke. Haardest stod Striden dog omkring de to borgerligt fødte Prælater *Jens Andersen Beldenak,* der laa i aaben Fejde med den mægtige fynske Adelsslægt *Rønnow,* og *Byrge Gunnarsøn,* der straks efter, at han var blevet Ærkebisp, kom i Fejde med sin Forgængers Broderdattermand Niels Hack om Kirkens Ejendomme. Ærkebispen forøgede sin væbnede Styrke ud over, hvad nogen af hans Forgængere havde haft, Striden bredte sig, og *Povl Laksmand* tog Parti for Niels Hack. Ærkebispen anklagede snart efter denne og den rige Oluf Krognos for Højforræderi, og det kom til aaben Fejde mellem Rigshofmesteren og vor Kirkes Øverste. Man har omkring Aar 1500 fra Adelens og maaske ogsaa fra Kongens Side tænkt sig et Opgør med Kirkens verdslige Storhed; men Ditmarskerkrigen og den paafølgende Svenskekrig har snart optaget alle Tanker, og i Kong Hans' senere Aar har Kongen og Kirken fundet hinanden — indtil videre — og Povl Laksmand blev dømt.

6. Kronens Godsrige og dens egne Købstæder.

Over for disse to paa mange Maader nær forbundne Godsriger stod Kongemagten eller Kronen. Hvilke Indtægter har den raadet over som sine egne? Ligesom Herrestænderne havde den ogsaa sit Godsrige og sine Indtægter fra de andres Godsomraader, men desforuden økonomiske Muligheder af en helt anden Art: Herrestænderne, der indtil Dronning Margrethe ustandseligt havde trængt Kronens Godsindtægter og dens Sagefald tilbage, havde ligesom drevet Kongemagten til at søge sig et nyt Rige dèr, hvor Danmark stødte sammen med Omverdenen, i Byerne ved Grænseovergangene, i Strømmene, der forbandt Østersø med Vesterhav, og i de nordiske Riger, hvorfra Skatteindkomsterne i videst mulig Udstrækning førtes til Danmark.

Med en overordentlig Nidkærhed har Kongemagten, som før fortalt, vaaget over sine *skatskyldige* eller *landgildeydende Bønder;* et Vidnesbyrd herom har vi maaske i, at Christian I udtrykkeligt anfører, at de af ham i 1464 til Helligtrekongers Kapel skænkede Gaarde »er lovligt fanget og købt af de rette Ejere for Guld og rede Penninge«, et andet i, at Kongerne foretrak at bortskænke Gaarde i Købstæderne til frie Mænd, hvorved den samlede Byskat ikke gik ned, fremfor at skænke deres afgiftspligtige Bondegods bort.

Inden for Kongens Del af Riget er der foregaaet lignende Bevægelser som inden for Herrestædernes. Ogsaa her har der fundet en Afrunding Sted gennem en Række Mageskifter, maaske ogsaa en begyndende Stordrift enkelte Steder. Til hvert kongeligt Slot har der været knyttet en *Ladegaard;* en saadan nævnes i 1373 ved Aggersborg; i det 15. Aarh. nævnes der flere, saaledes den ved Københavns Slot. Svarende til den gejstlige og adelige Birkeret er der oprettet et meget stort Antal kongelige Birker, hvor Kronens Fæstebønder kunde sagsøges, ofte hvor Afstanden til det almindelige Herredsting var for lang. Ogsaa herved brister Baand, der før bandt alle Landets Bønder sammen. Ved en saadan stærkt øget Aarvaagenhed over Bøndernes Forseelser er Bødeindtægterne vokset for Kronen paa dennes egen Grund, og i samme Retning maa det have virket, at Domsmyndigheden ved Herredstingene mere og mere gik over til Kronens Repræsentant, *Herredsfogeden,* der netop i det 15. Aarh. faar en stigende Indflydelse over Tingbønderne. Den historisk set mest interessante Forskydning inden for Kongens Godsrige er dog den mellem *Selvejernes* Tal, der svandt, og *Fæstebøndernes,* der steg. Deres indbyrdes Talforhold var dog yderst forskelligt i de forskellige Egne af Landet. I Stevns og Bjeverskov Herreder var der vistnok 130 Selvejere og 50 Fæstebønder paa Krongodset; i Hammerum og Bølling lignende Tal; paa Langeland derimod 150 Fæstere mod 76 Selvejere i 1510—11, og noget lignende i Bygholm Len.

Foruden den i sig selv stærkt synkende Ledingsafgift, den uforanderlige Landgilde og Sagefaldet har Kongen paa sit eget Godsrige oppebaaret andre Indtægter, deriblandt Afløsninger af Stud og Inne eller selve disse gamle Ydelser, ligesom han fra Herrestændernes Godsriger har hentet de Bøder, som Adelen og Gejstligheden endnu ikke havde bemægtiget sig, og især fra Gejstlighedens Bønder har Kongen krævet og faaet Arbejdsydelser i ikke ringe Udstrækning, om de end har været ydet under Skin af Frivillighed.

Medens Kongemagten gennem disse Magtkilder endnu levede paa Resterne af Fortidens Storhed, har nye Muligheder aabnet sig, som i ikke ringe Grad har styrket Statsmagten, ja egentlig givet den Betingelser for fortsat Liv. En Betragtning af Kronens forskellige *Indtægtskilder* i Kong Hans' Tid vil klart vise, hvilken næsten katastrofal Forandring der i de sidste Aarhundreder var sket i Rigets samlede Budget. Man regner, at Kronens Indtægter fra Valdemar Sejrs Tid indtil Reformationen i det hele er sunket til en Fjerdedel, og at dens Jordegodsindtægter vistnok endog er gaaet ned til en Sjettedel, idet de i 1250 har været oppe paa 650 000 Tdr. Korn, medens de omkring 1500 kun var henved 100 000. Paa Vejen fra Lensmændene til Kongen

svandt de 100 000 Tdr. yderligere ind til 30—40 000 Tdr. eller i alt 28 000 Mark, hvoraf de 8000 kom fra Regnskabslenene; ved Datidens lidet centraliserede Finansstyre er meget store Summer medgaaet paa Stedet selv til Borgenes Vedligeholdelse, Lensmændenes Løn og lignende. Over for disse 28 000 Mark staar de mere eller mindre ny Indtægter: 10—12 000 Mark fra *Sundtolden* og fra de gamle og nye *Sildemarkeder*, 15—16 000 Mark i *Sagefald* og *Akcise* fra Købstæderne og 7—8000 Mark fra de aarlige *Byskatter*, Summer, der sammenlagt giver langt mere end Lensindtægterne.

Kalundborg Bysegl. Efter Grandjean, Danske Købstæders Segl.

Disse Talforhold forklarer, hvorfor Datidens Fyrster netop har anvendt megen Flid og Omtanke paa disse sidste Indtægtskilder og har søgt ved en Række Foranstaltninger at skaffe Orden og Fasthed i Forhold, der vedrørte dem. Var Herrestændernes Godsriger sluppet dem af Hænde, kunde de dog ved Toldopkrævninger, ved Akcise og ved direkte Beskatning af Købstæderne, hvorfra Landdistrikterne maatte hente mange Fornødenheder, indkassere en Del af de Rigdomme, der blev indhøstet ogsaa i Herrestændernes Del af Danmark.

Kongemagten maa derfor arbejde paa at samle Udførslen i enkelte Knudepunkter, hvor intet kan slippe Tolderen forbi, paa at sammensmelte det økonomisk adsplittede Rige til et fælles ydedygtigt Toldomraade, paa, at al Handel og Haandværk kan forbeholdes »Kongens egne Købstæder«, at disse kan svare stadig større Skatter, og paa at styrke Selvbevidstheden og Modstandskraften hos Borgerstanden, der ligesom Kongemagten selv følte sig trængt til Side af »de mægtige«.

En Række Forordninger søger derfor at lette Toldopkrævningen ved at drive *Øksne-* og *Hestehandelen* med Udlandet ad bestemte Veje: gennem Ribe, Kolding, Assens, Falsterbo og Dragør. Det befales — allerede i Merkantilismens Aand — at kun de kostbare Staldøksne maa udføres, for at Fortjenesten gennem »de forædlede Produkter« kan blive saa stor som mulig svarende til tidligere Forbud mod Udførsel af ikke-bearbejdede Huder. Ogsaa for Hestenes Kvalitet og Alder drages der bestemte Grænser. Samtidig med at Kronens Toldkrav vokser, og Akcisen, den indenrigske Forbrugsafgift, især af Vin og Øl, er i Stigen, udstedes en Række Toldforordninger, der

tager Sigte paa at fremme den indenrigske Handel i det hele ved at tvinge Købstæderne ud over den smaalige Byegoisme, der gjorde Købmændene til toldpligtige fremmede i alle andre Stæder end i deres egen. Der udfærdiges saaledes en Række *Frihedsprivilegier,* der fritager snart Enkeltmænd, snart enkelte Stæder for at betale Told i bestemt angivne Stæder eller i alle andre Stæder for bestemte Varer eller for alle Varer. København opnaaede f. Eks. saadanne Rettigheder af Christoffer af Bayern og Ribe af Christian I i 1480. Der gives ofte indgaaende Begrundelser herfor, for Ribes Vedkommende, fordi »den er beliggende yderst i Riget mod Hertugdømmet og besværet af store Vandfloder«. I dette Tilfælde ser vi de andre Byers lokale Interesser rejse sig mod dette nye. I 1492 mødte Borgmestre og Raadmænd fra et stort Antal Byer frem i Randers og klagede deres Nød for Konge og Rigsraad, men Kongen holdt med Ribe: Ribekøbmændene skulde ikke blot have Ret til at handle med alle andre jyske Købmænd, men med fremmede og med Bønder, hvor de vilde. Endnu engang i 1506 maatte Kongen forhandle med Udsendinge fra alle jyske Købstæder i Viborg om denne Sag.

Selv om de jyske Stæder ved disse Lejligheder forsvarer den gamle Tingenes Tilstand, gør de det dog ved en Fællesoptræden, der peger fremover. Noget lignende sker paa Sjælland og i Skaane. I 1472 »under og tillader« Christian I i dyb Bekymring for Stædernes Fremtid, at de aarligt maa holde et Midsommerstævne i Ringsted. Her skal de raadslaa om Stædernes fælles Bedste og siden forebringe Kongen deres Ønsker, som Kongen da af al sin Magt vil fremme. En lignende Ret opnaaede de skaanske Stæder i 1502.

Til denne Fællesoptræden af Landsdelenes Købstæder og Nedkæmpelsen af de gamle Særinteresser fra Stad til Stad svarer en Lovgivning, der søger hen mod samme Maal. Den store Forskellighed i Stadsretterne er i Tilbagegang. Christoffers københavnske Stadsret fra 1443, ogsaa kaldet »Margrethes Byret«, faar en stærk Indflydelse paa de andre Købstæders Udvikling, og i Jylland breder Viborg-Privilegierne sig til en Række andre Byer, saaledes Varde, Ringkøbing, Sæby og Thisted. Hertil kommer, at Rigslovgivningen i Modsætning til tidligere nu bliver en udpræget Købstadslovgivning, der med største Iver kæmper for Købstædernes Interesser, som var det Kongedømmets egne.

Vigtigst af alle *kongelige Forordninger* om Handels- og Næringsforhold er ubestrideligt Kong Eriks ofte omtalte af 1422, hvis Tankegang skulde blive herskende i Riget indtil 1857. Det lykkedes vel ikke at gennemføre dens Hovedsynspunkt: Samlingen af alt Handelsliv og al Haandværksgerning i Købstæderne. Herrestænderne stred imod og bevarede stadig deres Ret til toldfrit at købe »til deres Bords eller til

Nørreport i Ribe, nedrevet 1843. Radering af J. Roed.

deres Gaards Behov« og til at handle med, hvem de vilde, i »fri Aarsens Marked« med deres egne Produkter, men ved at Forbudene mod Bøndernes egen Handel og Haandværk blev flittigt fornyet, voksede Kongens Købstæder dog paa Bekostning af Herrestænderne og deres Bønder, og betegnende for Samarbejdet mellem Konge og By er det, at Forbudene undertiden begrundes med, at Borgerne har henvendt sig til Kongen med Bøn om saadanne. I Aaret 1454 stadfæster Christian I højtideligt sin Forgængers Forordning af 1422 »efter vore Borgmestres og Raadmænds i København ydmyge Bøn og Begæring til Stadens og mene [menige] Almuens i samme Sted Forbedring, Bedste og Bestand«, og i 1472 indskærpes det samme, fordi »vore og Kronens mene Købstæder i Sjælland have ofte udsendt deres Borgmestre med somme Raadmænd og Borgere til os og vort elskelige Raad«. Foranledningen er den nærliggende, at de ej kunde »gøre os og Kronen saadan Skat og Tynge, som dem bør«, naar »Bønder og andre have og bruge nu saadan Købmandsskab og Embede paa Landsbygden, som Købstadmænd og i Købstæder tilhører at have og bruge og sig med bjerge skulde«. Derfor forbydes al saadan Virksomhed paa Landet, ja allerede i 1446 har Nyborg faaet udvirket, at Smede, Sudere,

Skræddere og andre Haandværkere fra Omegnens Landsbyer skal flytte ind til Staden, med den for Herrestændernes Magt saa betegnende Undtagelse: dog ikke de, »der bo for gode Mænds Gaarde«. Saa vidt gik man, at det endog bestemtes, at Bønderne ikke selv maatte slagte og føre Kødet til Marked. I 1481 hører vi, at skaanske

Odense Købmandslavs Segl.

Københavns Bagerlavs Segl.

Efter »Tidsskrift for Kunstindustri«. 1897.

Købstadmænd atter har været hos Kongen, og at de opnaar Beskyttelse mod, at Bønder handler indbyrdes med Klæde, Jern, Salt og Humle, og at Skomagere og Skræddere i Landsbyerne tager Fortjenesten fra Byerne. I den før skildrede kongelige Kamp mod Hansestædernes Forrettigheder, hvor Kongen til Fordel for de danske Købstæder søger at begrænse Hanseaternes Ret til at overvintre og til at handle direkte indbyrdes og direkte med Bønderne, faar hele denne Række Bestræbelser for at ophjælpe de danske Købstæder sin stærkeste Udfoldelse.

Som Led i denne Borgerstandens Samling og voksende Bevidsthed om sine Rettigheder og særlige Opgaver skal endnu to Bevægelser nævnes, der hver paa sin Maade bryder med den for Middelalderen karakteristiske Brogethed. Der sker i dette Tidsrum en stadig skarpere *Udsondring* inden for Byerne af Borgerstanden fra Gejstlighed og Adel, og hver enkelt By opnaar en større Ret til at styre sine egne Anliggender uden Indblanding udefra.

Typisk for Tiden er den Kamp, Borgerne i Nykøbing paa Mors førte mod det mægtige Johanniterkloster *Dueholm*. Før Kongen i 1460 havde skænket Staden Eneret til Handelen paa Mors og en Bymark, er Bymændene ydmyge og forkuede, og deres Magistratspersoner anbringes paa Dokumenter efter Bøndernes Navne. Anderledes efter 1460, og det ikke blot formelt. Borgerne kommer snart i Strid med Klostret om en Mark og lader en Digerende »vældelig med Magt opkaste imod fornævnte Prior Bertels Vilje, Adspørgsel og Forby-

delse«, og de bestemmer, at ingen af Byens Borgere maa bortgive, sælge eller pantsætte Jordstykker af denne Mark til »Kirke eller Kloster, Præstemand eller fri Mand«.

Overalt i de danske Købstæder skærpes paa lignende Maade Forholdet mellem Borgerne og Gejstligheden, der f. Eks. i Odense ejede

Landskrone Skomagerlavs Segl.

Flensborg Smedelavs Segl.

Efter »Tidsskrift for Kunstindustri«. 1897.

henved Halvdelen af Staden, — St. Knudsbrødrene ejede 22 Gaarde, der var fritagne for Byskat —, i Roskilde og Lund ejede Kirken en Fjerdepart, medens Skovkloster ejede Næstved og Birgittinerne Maribo o. s. v. Der udstedtes nu Forbud mod, at Jord blev skattefri ved at gaa over til Gejstligheden, mod, at Lejekravene forhøjes, og mod, at Prælaterne hver ejede mere end eet skattefrit Hus i Staden. I Aarhus gav disse Sager Anledning til langvarige Stridigheder mellem Bisp og Borger, og her som overalt i de smaa, men stærke Kommuner var det gerne Borgerne, der blev de sejrende. Som det gik Kirken, gik det ogsaa Adelen, der ofte før havde været bosat i Stæderne Dør om Dør med de borgerlige, ja, havde haft borgerlige Tillidshverv, ligesom det for Borgerne havde staaet som noget stort at blive adlet, som f. Eks. Mulerne i Odense, og at føre adelslignende Seglmærker. Omkring Aar 1500 ændredes dette Forhold helt. Adelens Deltagelse i det kommunale Arbejde ophørte, ligesom de nævnte Segl blev færre. Adelen fik som Regel Lov til at have et enkelt skattefrit Hus i Staden, i Aalborg dog kun paa Betingelse af, at Adelsmanden ikke drev Haandtering eller Købmandsskab; gjorde han dette, skulde han, som det udtrykkeligt siges i Nakskov i 1461, betale Skat som andre. En skarp Sondring mellem *Stadliv* og *Landsbyliv,* mellem Borgerstand og de andre Stænder er i Vækst op mod 1500; den forbereder den stærke Gæring, som præger de følgende Aartier, og Kongemagten, der selv ligger i Strid med Herrestænderne paa flere Omraader, er ikke en ligegyldig Tilskuer.

Beslægtet med denne Udvikling er andre Forhold inden for Bysamfundene selv. Ogsaa her møder vi den middelalderlige Vilje til *Selvafslutning,* der præger Livet saavel i de enkelte Arbejdsgrene som i hele Staden. Det var i det 15. Aarh., at Svendene, der endnu var meget faatallige, ligesom blev sat udenfor og begyndte at danne deres egne *Svendeforeninger*, der dog kunde omfatte Svende af forskellige Fag og havde et overvejende gildemæssigt Præg. De københavnske Bagersvende har organiseret sig med en Skraa fra 1403; det samme har Skomagersvendene i Odense, Smedesvendene i Flensborg og mange andre gjort. Der strides allerede nu ikke blot om Svendenes Ret til et bestemt Antal »blaa Mandage«, men ogsaa om Lønforhold: Uge- eller Stykløn i Modsætning til Fjerdingaarsløn. Hvad Lavene selv angik, var Slutningen af det 15. Aarh. overordentlig gunstig for deres Magt med de Monopolbestræbelser, der da var de raadende, og som Forbindelsen med Tyskland i høj Grad øgede; ved denne Tid fik de fleste Haandværkerlav da ogsaa deres endelige Form. Ingen havde Ret til at arbejde i Faget, uden han var optaget i Lavet, og inden for dette raadede et udstrakt Selvstyre, godkendt af Øvrigheden; med haard Haand holdt Oldermændene Justits over Medlemmerne, at Fagets Ære og Fordel og Medlemmernes Ligestillethed kunde blive opretholdt.

Mølleporten i Stege.

Mægling af Lavet i alle Stridigheder var paabudt, enhver Form for Konkurrence blandt Medlemmerne eller uden for disses Kreds var forbudt, og et virksomt Tilsyn med Mestrenes »Gerninger« var gennemført, somme Steder hver Ugedag; ja i enkelte Lav havde Oldermanden Ret til »at slaa den Gerning sønder«, som ikke stod

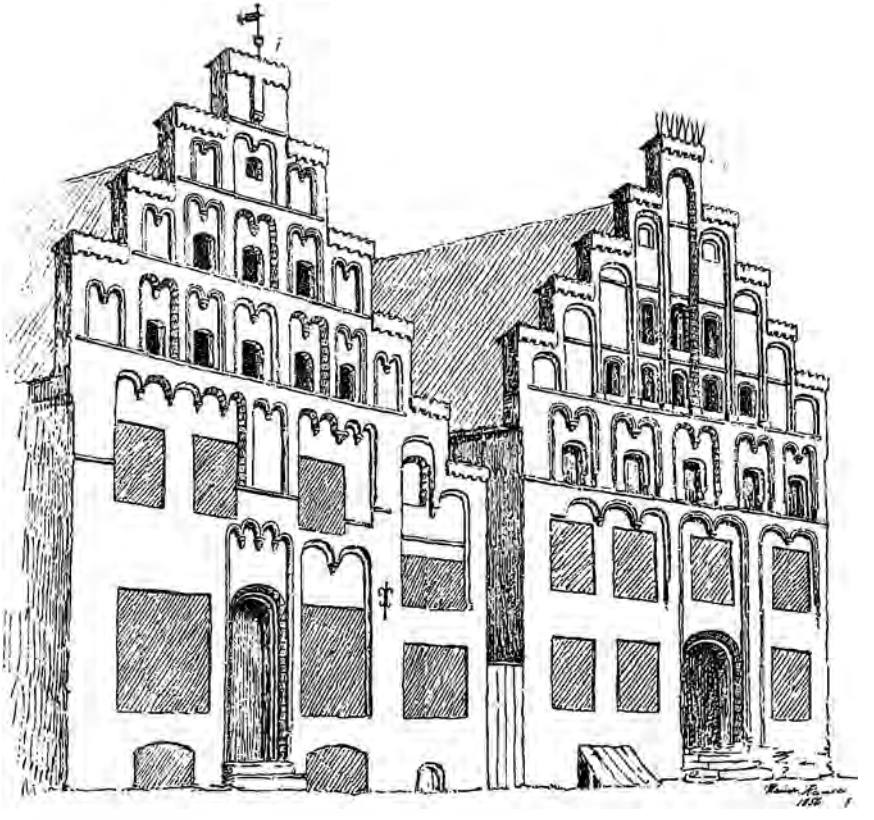

Senmiddelalderlige Gavlhuse i Husum. Efter Tegning af Heinrich Hansen fra 1856. Nationalmuseet.

Maal med Fordringerne. At Monopolet ikke altid har været udøvet med Blik for Kundernes Interesser, fremgaar af, at Kong Hans i 1507 ophæver alle Rigets Skomagerlav af Hensyn til Menigmands gentagne Klage over »uredelige Køb paa Sko«, og allerede i Slutningen af det 15. Aarh. begynder man i Lavene at vanskeliggøre det for fattige Svende at blive Mestre, medens Mestres Sønner og Svigersønner betragtes som selvskrevne til Begunstigelser.

Endnu højere oppe i Bysamfundet stod *Købmændene* med de gamle Gilder, der mere og mere blev dem forbeholdt, ligesom Købmands-

standen i det hele sondrede sig skarpt ud fra Haandværkerne. Ogsaa dette, der baade økonomisk og politisk kom til at præge det 15. Aarh., er blevet stærkt fremmet af Forordningen af 1422. Efter denne maatte Borgmester og Raadmænd ikke tages af »Embedsmændenes«, d. v. s. af Haandværkernes Rækker; blev en saadan alligevel valgt, maatte han fratræde sit »Embede«. Raadet blev selvsupplerende, Borgmesteren blev udtaget af dets Midte, ofte af Kongen og Borgerskabet i Forening, og især under Paavirkning af Christoffers københavnske Stadsret blev Borgmester og Raad Midtpunktet for Stædernes Styrelse til Skade for det almene Borgerskabs Magt og for Kongens Indflydelse. Saa megen Livskraft var der dog i Købstæderne, at dette ikke gik af uden Protest.

Borgerne vedblev stadig at afholde Forsamlinger et Par Gange om Aaret; i flere Byer er Valget af Kæmner gledet fra Raadet over til Borgerskabet, og i Jylland dukker flere Steder *Borgerudvalg* paa 24 Personer frem med særlig Pligt til at vaage over Borgernes Interesser. I Flensborg kendes saadanne fra 1489, i Ribe fra 1507. Enkelte Steder er det endog kommet til Uroligheder. Naar den københavnske Stadsret af 1443 stempler den, der »sig holder for Raadmand i København og ikke er skikket af Borgmester og Raadmænd«, for »ugeeff« at være med samt hans Tilhæng, tyder det paa, at der har været Misfornøjelse til Stede blandt de menige Borgere. I Aalborg, Odense, Ribe og Flensborg gav en saadan sig stærke Udtryk. I Aalborg krævede i 1488 et Parti af Borgerne, at Øvrigheden skulde aflægge Regnskab for sin Forvaltning, men det lykkedes den at bevise sin Ærlighed; i Odense gjaldt Striden i 1495 Beskatningen og Borgerskabets Indflydelse paa Valgene til Raadet. Gennem Kongens og Rigsraadets Indgriben vandt Borgerne her et Skridt frem, idet aarligt valgte Rodemestre for Fremtiden skulde være med ved Skatternes Fordeling og sammen med Borgerskabet præsentere fire Kandidater til den ledigblevne Raadsplads, hvorefter en af disse saa af Borgmestre og Raad skulde udpeges til Raadmand. I Ribe krævede Borgerskabet, at Raadmændene skulde betale Skat som andre, og at Raadsstillingen skulde være paa Tid og besættes ved Borgervalg; men en Domstol, nedsat af Dronning Christine, gav ikke Borgerne Medhold; blot skulde Raadet aarligt aflægge nøjagtigt Regnskab for sine økonomiske Foretagender. I Flensborg var der lignende Uroligheder; baade i 1492 og i 1505 maatte Kongen skarpt sætte Oppositionen i Rette.

Medens Borgerskabet saaledes hist og her, om end forgæves, søgte at hemme denne Forskydning af Magten opefter, mødte Raadet ingen Vanskeligheder fra Kronens Side. *Kongens Forhold* til Købstæderne

er af en ganske egen Art. Med den Pengenød, der prægede Tiden, og med den Andel, der tilkom ham af den Pengestrøm, der gik gennem Byerne, har han ikke kunnet undgaa at give Købstæderne fra sig, og især var Byerne Øst for Øresund allerede fra Kong Hans' Tid ofte bortforlenede eller pantsatte enten med alle eller med nogle af deres Afgifter. Noget saadant er dog kun sket i yderste Nød, og det er aldrig sket med København og Malmø; selv af de bortforlenede har Kongen ofte forbeholdt sig baade Byskatten og Toldafgifterne. Købstæderne var i særlig Grad Kongens egne, hvad han altid mindede om i Dokumenterne, og han har følt sig saa tryg paa Købstædernes Venskab, at han i det 15. Aarh. overlod dem enkelte meget vigtige Hverv. En Række Byer, saaledes Halmstad, Kolding, Skelskør, Væ og Kalundborg, har i dette Tidsrum faaet Ret til selv at vælge deres Byfoged, der dog var Kongens Repræsentant i Byen, og Kongen har opgivet Opkrævningen af Midsommergæld eller Arnegæld af hver Husstand og ladet den afløse af *Byskatten,* en fast, een Gang for alle bestemt Sum, som Byen selv afkrævede sine Borgere og fordelte, som den selv fandt det rigtigt. Dette har været et meget stort Fremskridt for Købstæderne, og det sikrede Kongen regelmæssige og meget betydelige Indtægter i klingende Mønt: f. Eks. paa Kong Hans' Tid 300 Mark fra Malmø, ligesaa fra Næstved og Odense, 281 fra København og fra Nakskov, 237 fra Ribe og 200 fra 10 andre Byer hver for sig — alt i alt op mod 7000 eller 8000 Mark.

Købstæderne var saaledes i økonomisk Henseende et af de allervigtigste Aktiver paa Kongens Haand. De har under den voksende Modsætning til Herrestænderne og til de omboende Bønder, der for det meste var i disses Hænder, følt, at deres Fremtidsskæbne var knyttet til Kongemagten, der ene kunde hjælpe dem frem til at blive Handelens og Haandværkets Knudepunkter i Riget, saa at de ikke længere havde deres Hovedinteresse i Udnyttelsen af deres Landareal som før. De naar da ogsaa i dette Tidsrum frem til at faa en større politisk Betydning. Umiddelbart før dette Tidsrums Begyndelse var København og Malmø i 1435 med til at besegle den da afsluttede Fred, og i 1436 blev 12 Købstæder udpeget til at deltage i de fremtidige Valg af Unionskonger.

Som Adelens og Kirkens store Bygningsværker fra denne Tid fortæller os om disse Stænders Vækst i Magt og Selvsikkerhed, saaledes fortæller enkelte endnu bevarede Bygningsrester i Købstæderne om en lignende Udvikling her. Fra Slutningen af det 15. Aarh. stammer *Mølleporten* i Stege, der bred og kraftig med sine røde Murstensskifter vekslende med hvide Kridtstensbaand staar som et djærvt og enkelt Modstykke til Hansestædernes Pragtværker af Stadporte. Af

Morten Tuesens Stenboder i Næstved.

»Stenhusene« bag Stadmurene har adskillige vel hørt de adelige og Kirkens Mænd til; men der er dog ogsaa opført saadanne af rige Købmænd, hvorom bl. a. Visen om »Nils Paaskesøn og Lave Brok« fortæller:

De Paaske-sønner lader bygge et Hus
midt paa Randers Gade;
jeg saa aldrig saa højt et Hus
i alle mine Levedage.

Visens Omkvæd er tydet som: »De Paaskesønner gør med deres Bygning alle Borge til Skamme«. De af Borgerne byggede Stenhuse, vi nu kender, har dog ofte tjent andre end dem selv personligt. Borgmester *Morten Tuesens* Boder i Næstved, hvor der ved Middelalderens Slutning var mindst 14 Stenhuse, blev saaledes skænket til St. Peders Kirke af Bygherren i 1484 for at benyttes til Bolig for trængende; noget lignende gælder Helligaandshusene og Helligaandsklostrenes herlige Bygninger; de var halvvejs kirkelige, halvvejs kommunale Institutioner. Helt borgerlige har Raadhusene været, og af dem har der sikkert været flere grundmurede i Datidens Købstæder end det i Næstved, der er det eneste til Nutiden bevarede.

7. Kampen mellem Rigsraadsmagt og Kongemagt.

Med et økonomisk-socialt Grundlag som det nys skildrede er Rigets politiske Struktur samtidig bestemt. Det personlige Fremmøde paa *Landstingene* af alle Landets frie, voksne Mænd kunde naturligvis nu kun være en ærværdig Fortidslevning, der dog i flere Henseender

skulde gøre god Tjeneste Aarhundreder igennem. Ved Midten af det 15. Aarh. blev netop Tingenes gamle Kongevalg til en formel *Hyldningsakt*, og fra omkring 1500 blev Lovvedtagelsen paa Tingene til en *Tinglysning*. Ejendommeligt er det at se, hvorledes disse ældgamle Forsamlinger lemper sig efter de nye sociale Forhold; ogsaa her gør *Standsdelingen* sig omsider gældende, og i Fortsættelse af en Udvikling, der var begyndt i Erik af Pommerns Tid, udstedes derfor i 1468 tre Landstingsvidner om Christian I's Regering ikke af hvert Landsting under eet, men hvert Sted af Klerkene og Ridderskabet for sig, af Købstæderne for sig og af Almuen for sig. Samtidig er det personlige Fremmøde af alle Frimænd delvis ændret til det mere moderne *Repræsentantsystem*, hvor valgte Mænd af Købstæder og af Sogne giver Møde paa de hjemmeblevnes Vegne, noget, der ogsaa finder Anvendelse paa de *Stænderrigsdage*, der i dette Tidsrum hæver sig op over de lokale stænderdelte Landsting, og som i nogen Grad kan minde om de betydningsfulde engelske og svenske Folkerepræsentationer, uden at de danske tilnærmelsesvis skulde faa en saadan Betydning.

Fra 1468 indtil 1660 er der i den danske Historie mindst 17 Stænderrigsdage, hvoraf 5 falder i det her omtalte Tidsrum. I en Tid, da den egentlige Magt tilhørte de faa, har disse Stænderrigsdage rummet Tilløb til en af Kongen ledet Opposition mod Herrestænderne som i 1468, men oftest har de givet de mægtige et Rygstød, en Folkesanktion af de Handlinger, som skønnedes at finde Forstaaelse i Folkets brede Lag, men nogen egentlig Magt har de ikke kunnet betyde. I 1468 søgte Kongen hos Stænderne Hjælp mod de oprørske Akselsønner, i 1481 og 1494 søgte Konge og Rigsraad Stændernes Hjælp mod Dronning Dorotheas og Frederiks Arvekrav, i 1482 blev Stændermødet opløst og udsat til senere, i 1510 bevilgede det Kongen en ekstraordinær Krigsskat. Betydningsfuldest var dog det af 1494, da Mødet hjalp Kong Hans til at hævde Rigets Udelelighed mod den modstaaende tyske Fyrsteopfattelse. I Brevet, det udstedte, ser man, at der ved Rigsraadets Side er mødt 4 Riddermændsmænd af hvert Stift, en Borgmester, en Raadmand og to menige af hver Købstad og nogen Almue. Vi er øjensynligt, i Lighed med Udlandet, naaet frem til Stænderrigsdagen, men ikke til at gøre denne til et Tyngdepunkt i vort Forfatningsliv — hertil var Stormændenes Magt over de to ufri Stænder for stor og Kongemagten trods al sin Svaghed for selvbevidst.

Som de oldtidsagtige Tingforsamlingers Storhedstid var forbi, var ogsaa de middelalderlige Danehoffer forsvundne, og der er næppe nogen Forbindelse mellem det sidste af 1413 og de senere Herredage, hvorunder det kongelige Retterting, Kongen og Rigsraaderne i Fælles-

skab, skiftede Ret mellem Kongen og Herremændene og mellem Herremændene indbyrdes. En maaske kun sproglig Mindelse om disse fortidige Stormandsforsamlinger har vi i Christoffer af Bayerns Løfte om »i første Danehof med de ypperste gode Mænds Segl af Danmark« at besegle en Haandfæstning, men dette Løfte blev aldrig indfriet.

Nej, Tyngdepunktet for Danmarks politiske Liv maatte ligge dèr, hvor det socialt og økonomisk var kommet til at ligge, hos Rigets vældige *Jorddrotter* og blandt disse igen hos de højest stillede, de rigeste og mest ansete. I *Rigsraadet* og i *Kongen* var al Danmarks Herlighed for Alvor repræsenteret, i deres svigtende Samarbejde om fælles Opgaver laa Rigets Svaghed udadtil, men her laa ogsaa Muligheder for indre Udvikling og Fremgang.

Ved Omtalen af hvert af de tre store Godsriger har vi set, at de tre Jorddrotgrupper har grebet ind over hinandens Omraader, Adelen ved sin Indtrængen i de store Prælaturer, Gejstligheden ved sin Tiendeopkrævning og begge ved deres Tjeneste i Lensadministrationen, hvorved de trængte ind i Kronens Magtomraade, medens Kongen omvendt havde faaet Besættelsesretten til de rige gejstlige Embeder. Det samme organiske Sammenspil møder vi i Forholdet mellem Konge og Rigsraad — Kongen valgte Rigsraadets Medlemmer; de selvskrevne, Bisperne, var næsten altid hans Folk, de adelige Rigsraader havde han udpeget, men til Gengæld blev han selv valgt af Rigsraadet, og dette foreskrev ham i Haandfæstninger og paa anden Vis, hvorledes han havde at forholde sig. Samarbejdet mellem Rigsraad og Konge har præget Unionspolitikkens Storhedstid og Kampen mod Hansestæderne. Men jævntløbende med dette Samarbejde har der været en stadig, aldrig hvilende Modsætning mellem Konge og Raad, en Brydning, der skulde faa de største Følger, ja en afgørende Betydning for Folkets Skæbne.

Det, der giver Forholdet mellem de to Magter sin dybe Interesse, er, at *Rigsraadet* trods sin udprægede Overklassenatur i højeste Grad følte sig som eet med det danske Rige og fuldt berettiget til at varetage dets Tarv. Den største Kender af denne Tids Historie, Kr. Erslev, har karakteriseret dets Holdning ved 1439 med disse Ord: »Rigsraadet som det faste Punkt i Danmarks Rige var det, som blev tilbage som det endelige Udbytte af det myndige Kongedømme, der 100 Aar igennem havde hersket i Danmark, en fast Kreds af Rigets Stormænd, valgte af Kongen, vante til at staa ved hans Side ved Raadslagninger om alle vigtige Sager, opdragne til at se paa Rigets Bedste. Disse Mænd følte sig virkelig som Rigets Mænd, de, hvis Kald det var at holde Riget sammen, værne om det udadtil, men ogsaa værne om dets Ret mod den Konge, som de havde valgt paa alle Indbyggernes Vegne.«

Denne Forsamling af Rigets mægtigste Mænd, som ved Systemskiftet i 1439 havde grebet Magten og under Christoffer vist, hvad den duede til, betragtede sig herefter som Rigets øverste *Suveræn,* den, i hvis Navn og paa hvis Vegne Kongen forvaltede de Midler, som den ved Kongevalget gjorde ham til livsvarig Forvalter af, og de Midler, som man ved overordentlige Lejligheder mente det nødvendigt at betro ham.

Rigsraadets Statsteori var derfor »Rigens fri Kaar« eller »Kaareriget,« der i dette Tidsrum i et saakaldt »Statsskrift« fra Slutningen af Kong Hans' Tid findes formuleret paa følgende skarpe Maade: »Der er ingen Tvivl om Raadernes Myndighed, fordi disse og Indbyggerne i et almindeligt Valgrige er de sande og utvivlsomme Ejere af selve Riget, thi Herlighedsretten og den virkelige Ejendomsret til selve Riget er utvivlsomt hos dem.« I det følgende fastslaas dette med Hensyn til Kongens Stilling med stor Kraft: han har kun Brugsret, han er kun Rigsforvalter og ikke Ejermand. Ejendomsretten er slet ikke hos ham »men hos Raaderne, Vælgerne og Indbyggerne, som før er sagt.« Erklæringen, hvoraf hver Domkirke i Danmark skal have et Eksemplar, slutter derfor med følgende Advarsel: »Det bør da først nøje agtes paa, hvor forsigtige og aarvaagne og opmærksomme Raader og Indvaanere i et Valgrige bør være, at de ikke ved Skødesløshed og Forsømmelse taaler eller finder sig i, at deres Valgrige bliver nogen Konges Arverige; thi da mister Raaderne og Indvaanerne Ejendomsretten .... og saaledes forvandles Raadernes og Indvaanernes Frihed til Trældom«, og mærkeligt profetisk føjes hertil: »Og for at undgaa saadan Trældom bør man i et Valgrige sky en lang Række af Konger i lige Linie; dersom fjerde Generation gives Arveret, da er allerede tredie Generation farlig, hvis man ikke sikrer sig med tilstrækkelige Garantier, om saadanne overhovedet kan findes«. Disse Ord, der skal stamme fra en Tid, da tredie Slægtled af Oldenborgerne var nær ved Tronen, er talt ud af et politisk Klarsyn og en brændende aristokratisk Frihedstrang. Denne Statsteori har hjulpet til at bevare Danmark fra ulykkebringende Fyrstedelinger som dem, der splittede de tyske Stater, ja som netop nu naaede helt op til Kongeaaen, men paa den anden Side kunde man spørge: Havde Rigsraadet en historisk Ret til at tale og raade paa alle Indvaanernes Vegne? Vilde det for Alvor disses Vel og fremtidige Udvikling? Havde ikke ogsaa Kongedømmet eller rettere Kongeslægten en Sag at kæmpe for, der ikke udelukkende vilde betyde Trældom for Indvaanerne? Vi har set, at ikke alle Danske da var eller følte sig som frie Mænd.

Medens de danske Stormænds Samfundsideal, ligesom den før skildrede Forbundsunion, byggede paa hjemlig Grund og paa hjemlige

Kræfter og kun paavirkedes, om end stærkt, fra Sverige og fra det holstenske Ridderskab, var *Kongeslægtens modsatte Statsideal* i Slægt med det, der stod i Flor hos samtlige Fyrster Syd, Sydvest og Vest for Danmark, og det søgtes virkeliggjort gennem Fyrstetjenere, der ofte var af fremmed Herkomst. I nogen Grad bliver Kampen mellem Konge og Rigsraad derfor en Kamp mellem en *fremmed Statsopfattelse* og en *nordisk*, men ogsaa mellem en allerede dødsdømt Fortid og en uden for Norden sejrende Nutid og Fremtid. Efter denne sidste var Staten Fyrstens Arveejendom, om end Udeleligheden i Almindelighed var eller blev fastslaaet. Fyrsten var Folkets øverste Herre, ubundet af Hensynet til de store, ja han følte netop et afgjort Kald til at kue disse Fortidsmagter, hvoraf Adelen rejste indre Skranker for hans territoriale Magt, medens Gejstligheden desforuden støttede sig til eller var behersket af en international eller overnational Stormagt. Men Kongedømmet havde foruden de nedbrydende Tendenser ogsaa opbyggende: Borgerstandens Løftelse, Næringslivets Trivsel gennem økonomiske Foranstaltninger var noget, som med Tiden kom til at ligge det særligt paa Hjerte, om ikke af anden Grund saa af finansielle. Kongemagten og de af Herrestænderne tilsidetrængte ufri Stænder følte sig i øvrigt som naturlige Forbundsfæller; begge længtes de efter den stærke, ordnende, vidtomfattende Stat, der kunde sikre Erhvervslivets Trivsel, den, der igen var entydig med Fredens og Retfærdighedens Sag.

Et skriftfæstnet Udtryk for denne Opfattelse, svarende til Herrestændernes Statsskrift, er det ikke let at finde. I Modsætning til hine, der havde Traditionen og de skrevne Forfatninger for sig, maatte Kongedømmet arbejde sig frem i det skjulte, saarbart til det yderste — som Eremitkrebsen, naar den skifter Sneglehus —, hver Gang et Kongeskifte forestod. Et Udtryk for det nedbrydende har vi dog i Christian I's Testamente, hvad enten det virkelig er hans eget eller Tanker, hans forræderiske Skriver har tiltroet ham. Paa Udenlandsrejsen i 1474 skulde han med en Række fremmede Fyrster have aftalt følgende: »Hvis der i noget af disse Lande var Grever, Riddere eller Stæder, som ikke var sin rette Arveherre lydig, skulde alle forbundne Fyrster tage sig lige nær af det, og enhver efter Evne hjælpe til at bringe de ulydige til Lydighed.« Naar de forbundne Fyrster havde erobret Sverige, »skulde ingen Ridder faa blive boende paa sin fædrene Gaard, men de skulde enten fordrives eller aflives.« Dalkarlene skulde udryddes, Stockholm tugtes, og derefter skulde Fyrsterne »hver i sit Land fratage Bisper deres verdslige Magt, saa at ingen Bisp skulde have Borge eller Slotte eller andre Fæster eller verdslig Ret« — hvad Domkirken havde mere i Indtægt end til det nærmeste Be-

Det oldenborgske Horn. Tysk Guldsmedearbejde udført for Kong Christian I. Rosenborg.

hov, skulde Kongen inddrage under Kronen og ligesaa enhver Fyrste i sit Land. Endelig skulde Købstædernes Selvstyre og Magt over Told, Akcise, Skat og Ret fuldstændig ophæves. Ved Siden af disse fremmede Fyrstetanker spirer andre, mere frugtbare Tanker frem, som til sidst faar deres Repræsentant i Christian II, den første fuldt

moderne europæiske Fyrste i Danmark, der endnu var behersket af middelalderlige Samfundsmagter. Hvorledes Brydningen mellem Kaareriget og Arvefyrstendømmet længe før hans Tid har været staaende i Danmark, skal nu skildres i sine største Træk.

Straks fra Systemskiftets Dage var Spørgsmaalet om *Tronfølgen* sat forrest i Striden mellem Rigsraad og Kongemagt, og den Fremgangsmaade, Erik af Pommern bragte i Anvendelse: endnu i levende Live at udruste den af ham selv udpegede Tronfølger med saa stærke Borge og saa formel en Anerkendelse som mulig, blev den samme, som Oldenborgerne straks tog op. Ved Systemskiftet i 1439 sejrede Rigsraadsmagten paa det mest afgørende. Takket være Christoffers Barnløshed og hurtigt kommende Død havde denne ogsaa i 1448 Overtaget, og Rigsraadet udpegede for anden Gang i højeste Magtfuldkommenhed Rigets »Bestyrer« og paalagde ham de Vilkaar, det selv fandt for godt. I sin danske Haandfæstning, den første siden Valdemar Atterdags Tid, maatte Christian godkende Rigsraadets Ret til at optræde paa alle Rigets Indbyggeres Vegne, og i første Stykke erklærer han: »Først at Danmarks Rige skal beholde og have sit fri Kaar efter vor Død at kaare Konge, efterdi at det er et frit Kaarerige.« Han lover ikke at drage Udlændinge ind i Riget eller til Udlandet bortføre Rigets Eje, ingen Landskat at paalægge, intet mærkeligt Ærinde at foretage og fulddrage uden Mestedelen af Rigets Raads Fuldbyrd og Tilladelse.

Kong Christian, der dog var Adelen god, var ikke sen til i enkelte Henseender at slaa Følge med Erik af Pommern og vove sig ind paa det stærke Kongedømmes Veje. Farlig blev i saa Henseende Forbindelsen med Norge, idet han i sin norske Haandfæstning af 3. Juli 1449 faar godkendt Arveretten til dette Rige, hvis han efterlader sig Sønner, og i 1450 faar fastslaaet, at Norge og Danmark altid skal have samme Konge. Et Skridt videre i samme Retning var det, at han i 1456 fik det danske Rigsraad til at binde sig til hans dengang eneste Søn Hans, der snart efter i 1458 blev udpeget til norsk Tronfølger med en kraftig Fremhæven af, at han var arveberettiget til Norge, hvorfor han ogsaa kaldte sig *Arving til Norge*, men *udvalgt Konge til Danmarks og Sveriges Rige*. Som Oldenborgerne i Nord støttede sig til deres Arverettigheder — samtidig med, at de norske Stormænd søgte at komme bort fra disse — saaledes ogsaa i Syd, hvor de trods de bindende Ribeløfter af 1460 betragtede »Hertugriget« som deres Slægts Arveland paa tysk Fyrstevis. Ved Tronskiftet 1481 kom det, som vi før har set (S. 304), til den mærkeligste Brydning, hvorunder man klarere end noget andet Sted ser de nordiske Kaarerigstanker staa op til Kamp mod de syd- og vesteuropæiske

Fyrstekrav. Disse sidste var afgjort raadende i Christian I's og i den brandenburgske Dorotheas Sind. De havde derfor bestemt Hertugdømmerne til deres yngste Søn, Frederik, trods Ridderskabets Valg af Hans i Kolding 1466, og for dette Formaals Skyld havde Dorothea ladet sig begge Hertugdømmer overdrage af Kongen; Kongerigerne Danmark og Norge vilde de sikre Sønnen Hans, og derfor havde de ladet Slotslovene holde til Kongesønnernes Haand i Tilfælde af, at Christian I skulde falde fra. Alt synes saaledes paa Forhaand afgjort og sikret. Da viser det sig, at Rigsraadet og Hans, hvad Hertugdømmerne angaar, hævder, at begge Kongesønner har lige Arveret, for at ikke Landene skal skilles helt fra Danmark, og Fyrstedelingen, det mest vidtgaaende Udtryk for Arverettighederne, kræves gennemført her, medens Rigsraadet, hvad Norden angaar, tvinger den samme Hans til at vedgaa Kaarerigstanken i sin yderste Konsekvens baade i Danmark og Norge. For at opnaa de nordiske Rigsraads Tilslutning og dermed Udsigt til Unionens Genrejsning maa han og hans Moder give Afkald paa deres bedste Pant og deponere deres Slotslove i Rigsraadets Haand mod at faa dem tilbageleveret, om Unionsplanerne slog fejl, og Hans maatte i Halmstadhaandfæstningen gøre sine Rigsraad ikke mindre end fire Indrømmelser af den mest vidtgaaende Natur. Han maatte binde sig til ikke at udnævne nye Rigsraader uden de gamles Samtykke, ikke at bortgive Len uden med Samtykke af den paagældende Egns Lensmænd, at lade Slotslovene lyde paa Rigsraadenes Haand i Tilfælde af Kongens Død, og at alle »gode Mænd« skal have Ret til at undervise Kongen, om han gør Overvold mod nogen Mand; og retter han sig ikke derefter, skal alle Rigernes Indbyggere være berettiget til at rejse sig imod ham. Under norsk, svensk og holstensk Indflydelse var Rigsraadsmagten — Rigens fri Kaar — vokset til en Højde som aldrig før, og i den sidste Bestemmelse, *Oprørsparagraffen,* der, som tidligere nævnt, først kendes i de holstensk-danske Aftaler fra 1460, havde Stormændene faaet et farligt Vaaben i Hænde, som det ikke blev let at fravriste dem igen.

Efter dette store Tilbageskridt for Fyrstemagten, foretaget for derved at vinde de nordiske Stormænds frivillige Tilslutning, fulgte endnu et, i Anledning af den gottorpske Hertugs Krav paa Andel i Danmark. Paa et Stændermøde afholdt i 1494 maatte Kong Hans for at slaa sin Broder alle Vaaben af Hænde højtideligt lade Danmarks Karakter af Kaarerige fastslaa. Stænderne udtaler: »Danmark er et frit Kaarerige, og vi kunne ej derfor gøre vor Ed fuldt at raade eller samtykke, det Riget, Slotte eller Stæder skal parteres eller deles udi flere Herrers Vold.« En dansk Historiker har herom udtalt: »Aldrig har maaske Valgkongedømmet vist sig i et skønnere Lys og

med større Kraft hævdet sin Betydning.« Kong Hans har dog sikkert mere fæstet sig ved Udeleligheden, et Punkt, der stod forrest paa Tidens Fyrsteprogram, end ved Kaaringstanken, thi allerede da havde han, i 1487, faaet sin 6-aarige Søn Christian taget til Tronfølger af Rigsraadet og havde ladet ham hylde paa de danske Landsting. I 1489 blev han taget til Arvekonge i Norge, i 1499 til Konge i Sverige, og i skarp Modsætning til Haandfæstningens Ordlyd havde han ladet Slotslovene holde til Sønnens Haand.

Det trak saaledes op til den store Kamp om Tronfølgen i 1513, da nogle Medlemmer af Rigsraadet, skønt det ikke blot i 1487 havde godkendt Christian som Tronfølger, men ogsaa bekræftet dette i 1497 og i 1512, overvejede at hævde Kaarerigets Karakter ved at springe Christian forbi og vælge hans Farbroder til Konge, men maatte opgive det. Christian sad, som siden skal fortælles, allerede inde med stærke Borge, med Stegehus og København, med norske og hertugelige Arvekrav, saa Kronen gled over til det skæbnesvangre tredie Slægtled, hvorunder Kampen mellem de to Rigsopfattelser trods alle Forholdsregler skulde antage den voldsomste Karakter.

Denne *Storkamp* mellem de to Opfattelser af Rigets Karakter imellem Rigets mægtigste, har gentaget sig paa næsten ethvert Punkt i Rigets Styrelse; paa den ene Side har Stormændene højlydt trængt sig frem, ogsaa her især naar Kongedømmets periodiske Svaghedstilstand var inde; paa den anden Side har Kongemagten stiltiende og varsomt, med Anvendelsen af alle sine haandgribelige Magtmidler søgt at lempe sin Politik igennem. Som enkelte Prøver herpaa skal fremdrages Træk af Lensvæsnets, Retsforfatningens og Centraladministrationens Historie i Tiden fra 1439—1513.

I de Statsakter, hvor Striden staar hedest om Rigets almindelige Karakter, møder man Gang paa Gang Bestemmelser om *Forleningsvilkaarene* og *Bortforleningsretten*, især om Slotslovenes Indhold. Lensstyrelsen med dens mange Borge — næsten alle Landets Herreder var lagt ind under Borge — var vel det, der næst Tronfølgen blev kæmpet haardest om mellem Adelen og Kongen og mellem Rigsraadet og Kongen: Skulde den enkelte Lensmand raade uafsætteligt og egenmægtigt for Lenet og selv oppebære største Parten af dets Afkastning, eller skulde Rigsmagten raade her og have Indtægterne heraf; skulde selve Magten over Lensmandsskaren ligge i Rigsraadets eller i Kongens Haand? I første Tilfælde var store Strækninger af Riget som døde Lemmer for Kongen, i sidste Tilfælde tog de levende Del i Kampen for det, som Kongen vilde i Rigets Styrelse. For Forholdet mellem Lensmændene og Riget selv er det afgørende, at der, fraset Hertugdømmet, ikke var eller blev Tale om Lenenes virkelige Arvelighed.

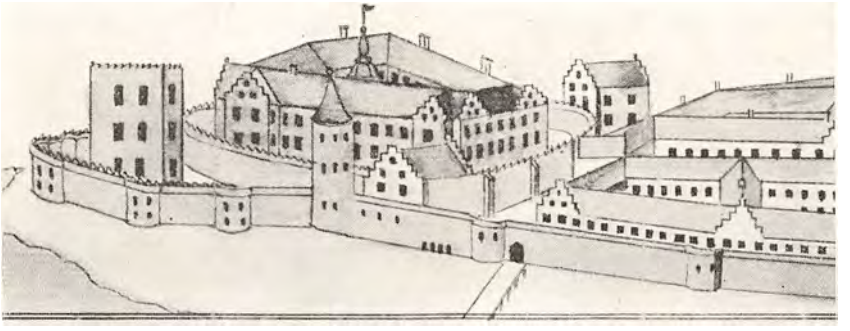

Kalundborg Slot. Tegning fra Midten af 17. Aarh. i Nationalmuseet.

Noget saadant vilde stride mod de Hovedlinier, som Erik af Pommern med uforlignelig Kraft havde hævdet, og Lenene, der i Almindelighed har været bortgivet »paa Kongens Naade«, d. v. s. paa ubestemt Tid, blev højst bortgivet paa Lensmandens Levetid eller, hvor det tyske Ekspektancesystem fik Overhaanden, paa Lensmandens og hans Søns Levetid. Undtagelsesvis kunde det dog ske som i 1466, at et Len blev bortgivet uden at kunne tilbagekaldes, før alle Lensmandens Børnebørn var døde. Pantelen gik vel altid i Arv, men kun indtil Pantet blev indløst. Ved at Centralmagten saaledes stadig forbeholdt sig Lenenes Tilbagefald, undgik Danmark den Lensopløsning, som i Vest- og Mellemeuropa havde voldt de største Ulykker for Rigshelheden selv og Følelsen for denne.

Et vigtigt Forhold, der vedrørte baade Riget og Kongen, var de økonomiske Vilkaar, hvorpaa Lenene blev bortgivet, og disse var saare uheldige for Kongemagten og blev det stadigt mere. Øst for Øresund var der efter en Liste fra Kong Hans' Tid intet *Regnskabslen*, den for Kongen mest gunstige Forleningsform, hvorefter han med Fradrag af en fast Løn til Lensmanden oppebar alle Indtægter. I det øvrige Rige var kun en Fjerdedel af de store Len Regnskabslen. Af Resten og af næsten alle de mindre blev der kun indbetalt en fast forud aftalt Sum; de var saaledes *Afgiftslen*, eller de var *Rostjenestelen*, hvorfra Kongen kun fik en ringe militær Ydelse og et Vagthold paa de derværende Borge. Kong Hans har prøvet paa at øge Regnskabslenenes Antal, men Rigsraadet protesterede i 1513 herimod, og Christian II maatte love ikke at gentage Forsøget. Endnu ulykkeligere var det dog, at store Dele af Riget helt var sluppet Kongen af Hænde som *Pantelen*, bortgivne paa de ugunstigste Vilkaar. Medens det allerede i Holsten, hvor alle Len var Regnskabslen, var Reglen, at Pantelensindehaveren kun oppebar Renten af den udlaante Sum, tilhørte hele Lenets Afkastning i Danmark Pantelenets Ejer; saaledes sagde

Christian I udtrykkeligt i 1459 og 1463: »og skal Opbærelsen af forskrevne Len og Købstad ej regnes eller afslaas i Hovedsummen.« I Sverige prøvede han at ændre dette Forhold fra Roden ved i 1458 at lade samtlige Lensindtægter fradrage Hovedsummen; i Danmark fik han i 1468 Rigsraadets Tilladelse til at inddrage alle Gavepanter, d. v. s. Pantelen, hvorfor der ikke var ydet Kronen noget Laan, men Hovedsagen lod sig ikke ændre. 1473 var saaledes af Fyns 12 Herreder de 10 pantsatte og af dets 8 Købstæder de 5 eller 6. Ved Kong Hans' Død var en Trediedel af alle Lenene pantsatte.

Som der stod Strid mellem Centralmagten og Lensmændene om Forleningernes Varighed og Vilkaar, saaledes var der Strid mellem Rigsraad og Konge om, hvem Lenene skulde betroes til. Rigsraadet krævede nemlig ikke blot, at den nyvalgte Konge skulde »anamme« Lenene af Rigsraadet selv, og at de, naar Kongen døde, atter skulde holdes til dettes Haand, men ogsaa et vist Tilsyn med Kongens Valg af Lensmænd. Christian I har i sin Haandfæstning maattet love ikke at bortforlene noget Slot uden efter Rigsraadets Raad, og Kong Hans maa under svensk Indflydelse love ikke at sætte nogen Lensmand ind, uden Rigsraaderne i den paagældende Egn har samtykket deri, noget, Christian II afværger under Forhandlingerne i 1513. Med den udpræget nationale Karakter, som Rigsraadsvælden har — Danmark for de danske Mænd — er Protesten mod Udlændinges Inddragelse en stadig tilbagevendende Bestemmelse, og sammen med den møder vi i 1483 Protesten mod de »vanbyrdige«, mod Lensmænd, der ikke er født af adelige, i hvert Fald i de mere fordelagtige Afgifts- og Tjenestelen. I Christian II's Haandfæstning kræves omgaaende Afsættelse af ikke-adelige Lensmænd i disse Len. Paa dette Punkt har Rigsraadet, trods adskillige Undtagelser, ogsaa i Praksis sejret. Selv i Regnskabslenene er paa Kong Hans' Tid næsten alle Lensmændene adelige. Et Modtræk herimod er det maaske, at Kong Hans i den sidste Del af sin Regering i høj Grad har anvendt Kirkens Mænd, over hvem han havde en ikke ringe Magt, som Lensmænd. At Adelens overhaandtagende Indflydelse i Lensvæsenet har været en stærk Hemning for Kongens Vilje, naar det gjaldt om at komme til Bunds i mange Forhold, og at den af de ufri Stænder har været følt som en trykkende Standsvælde, er hævet over enhver Tvivl.

Et enkelt Omraade, hvor dette Forhold har haft stærke Eftervirkninger, er Rigets *Retsforfatning.* Et Hovedtræk i Tidens Retshistorie er de folkelige Domstoles Tilbagetrængen til Fordel for *Herredsfogedernes* Indgriben, og disse begynder i dette Tidsrum at kaldes Dommere; i 1466 erklærer Christian I udtrykkeligt for Nørre-

jyllands Vedkommende, at Fogederne »skulde ej andet gøre end sige Dom og holde Ting retfærdigt«. Nu var Forholdet det, at i Pantelenene og vistnok i Tjeneste- og i Afgiftslenene havde Lensmanden, med andre Ord Adelen, Ret til at indsætte disse saare betydningsfulde Embedsmænd, der paa Herredstingene stod Ansigt til Ansigt med Bønderne selv som Statsmagtens Repræsentanter. Gaar man op til det højere Trin i Landets Retsvæsen, var den samme Overgang fra Tingmændenes Domsret til, at det var de af Kongen beskikkede *Landstingsdommere*, der med Bisiddere fældede Domme, allerede fuldbyrdet. Men i Løbet af det 15. Aarh., da der foruden de tre gamle Landsting fandtes saadanne i Sønderjylland, Fyn, Lolland, Nørre- og Sønderhalland, Bleking og Bornholm, svandt Bisidderne ind, og Domme blev ofte fældet af Landstingsdommeren alene; denne er dog, især i det vestlige Danmark, næsten altid et Medlem af Rigsraadet; næsten altid er han adelig, i det vestlige Danmark tilmed født af adelige. At der ogsaa her har staaet Strid om denne Sag, ses maaske af, at Kongen i Regnskabslenene vistnok har hævdet sin Ret til selv at indsætte Herredsfogeder, af, at han i de Landsdele, der laa hans Hovedstad nærmest, er gaaet uden om Rigsraaderne ved Besættelsen af Landstingsdommernes Poster, og af, at Rigsraadet i 1513 udtrykkeligt forbyder, at vanbyrdige og de, der køber Frihed, har Slotte og Len og bliver Landsdommere.

Medens Adel og Rigsraader bredte sig i Lensadministrationen og i Retsforfatningen ude i Landet, synes Forholdet at være et andet, naar vi nærmer os Centrum, *Kongens Retterting*, der paa »*Herredagene*« var Appelinstans for Landstingene og ofte 1. Instans for Strid mellem adelige og om fast Ejendom. Her, hvor det gjaldt Udstedelsen af et stort Antal Breve i Forfølgelsessager, Sager, der med Tidens Betegnelser faldt ind under »Rigens Rets Dele til Laas eller til Indførsel eller til Rømning«, var den af Kongen udpegede Justitiar eller *Rigens Kansler* den ledende sammen med Bisiddere fra paagældende Landsdel, Mænd af de forskelligste Kredse. Nu har i det 15. Aarh. Justitiaren gerne været en lavættet eller en nybagt Adelsmand, og dog er i dette Tidsrum Stillingens Anseelse steget; den synes endog at have givet sin Indehaver Sæde i Rigsraadet. En »beskeden Svend«, *Hans Kjeldsøn*, har gennem Landstingsskriverbestillingen arbejdet sig frem til dette Embede, som han beklædte fra 1486 til 1494, men efter ham kom ganske vist *Jørgen Marsvin*, en rig og anset Adelsmand. Ogsaa om dette høje Retsembede kunde man da formode, at der har staaet Strid mellem de store og Kongemagten, der netop i Centraladministrationen modsat Lenstyrelsen

og Landstingene synes at have hævdet en vis Overlegenhed over Rigsraadet og Stormændene i det hele.

I Lighed med, hvad der var sket i Udlandet, hvor borgerligfødte retslærde tidligt trængte sig ind mellem Kongen og Stormændene, staar der ogsaa i Danmark en stille Strid i Centraladministrationen mellem de høje, fornemme Rigsembedsmænd og lavættede, undertiden fremmede Skrivere, der kun skylder Kongens Naade deres Forfremmelse, en Strid, der dog anes mere, end den klart kan paavises. Med Rigsraadssejren af 1439 kom, som rimeligt var, de store *Rigsembeder* atter frem. *Drosten* eller *Hofmesteren* og *Marsken*, der begge var forsvundet i det stærke Kongedømmes Tid, dukker nu op igen. Slægterne Gyldenstjerne, Rosenkrantz, Strange og Laksmand beklæder Drostembedet, indtil dette i 1502 forsvinder. Marskembedet beklædes af Slægterne Thott, Rønnow og Gjø og forsvinder ligeledes i 1506. Det tredie store Embede var *Kammermesterens*, en Stilling, der ikke havde været nedlagt af det stærke Kongedømme, og som snart blev besat med adelige, snart med lavættede Gejstlige; Stillingen forsvandt allerede i 1469.

Om hvilken Magt og hvilke Opgaver der har tilfaldet disse Embedsmænd, er det svært at udtale sig. Det ligger nær at se de første to som Panter paa den i 1439 fremstaaede Adelsvælde; men det er, som om der ikke længere ret har været Plads til disse Fortidsfænomener. Deres Beføjelser er uklare, og andre griber ind i de Omraader, der i særlig Grad maatte være deres. De har i deres Egenskab af Embedsmænd kun haft en ringe Betydning, optaget af store Godser og vigtige Forleninger, som de paa samme Tid har været, og det egentlige administrative Tyngdepunkt har maaske ikke længere ligget hos dem, men, som det er sagt, hos Kongen, der i sidste Halvdel af det 15. Aarh. i *Kancelliet* har haft sin vigtigste Hjælp, medens dette i Begyndelsen af det 16. Aarh. gjorde al anden Hjælp overflødig.

Kancelliet har i dette Tidsrum, muligt under Paavirkning fra Sydtyskland og Holsten, gennemgaaet en overordentlig Udvikling. Medens Titlen »Øverste Kansler« for Roskildebispen helt træder tilbage, nævnes atter og atter »Kongens Kansler«, ja en Tid under Christian I optræder flere Kanslere øjensynligt samtidigt, noget, der under Kong Hans bliver sjældnere. Da disse Kanslere kun er lidet fremtrædende Mænd, kan det formodes, at Kancelliets Opgaver er vokset saa stærkt i Mængde, at der samtidigt krævedes flere Kanslere. En urolig og uordentlig Tid, hvori der ingen egentlig overordnet Chef har været, er derefter afløst af en mere rolig, hvor enkelte Kanslere afløser hinanden med en fælles underordnet Skriverstab.

Kongens Kanslere kunde være Rigsraader og Adelsmænd, oftest var de dog Klerke, undertiden Udlændinge som Christian I's *Marcellus*, som *Daniel Kepken de Nuland* og andre. Kanslerne besørgede dels selvstændigt, dels efter Kongens Instruktioner de talrige Brevsager, bistaaet af Sekretærer, der skulde love at hemmeligholde alt, skulde love at arbejde i Kancelliet og ikke hjemme og at »holde dem af al Løsagtighed, ærlig og bekvemmelig, saa at Kancelliet fanger ingen Uære for deres Skyld«. De skulde være »vel forfarne udi kejserlig Lov og i Biblia«. De har været delt i en dansk og en tysk Gruppe, og i Kancelliet har der været Skabe for de forskellige Landsdeles Brevsager, hvert med sine dertil knyttede Folk. Fra Christoffers Tid har der efter det kejserlige Kancellis Mønster været ført *Kopibøger*, i hvert Fald over hans bayerske Brevveksling. Fra Christian I's Tid findes i Afskrift en Kopibog for latinske Breve fra 1455 til 1468, og en Original findes fra 1506 til 1512. Naar Kongen var paa Rejse, skulde Kancelliet følge med, og Fodermarsken skulde da »fly det bedste Mag (Rum) til Kancelliet, fordi Kongens Ærinde falder mest derind«.

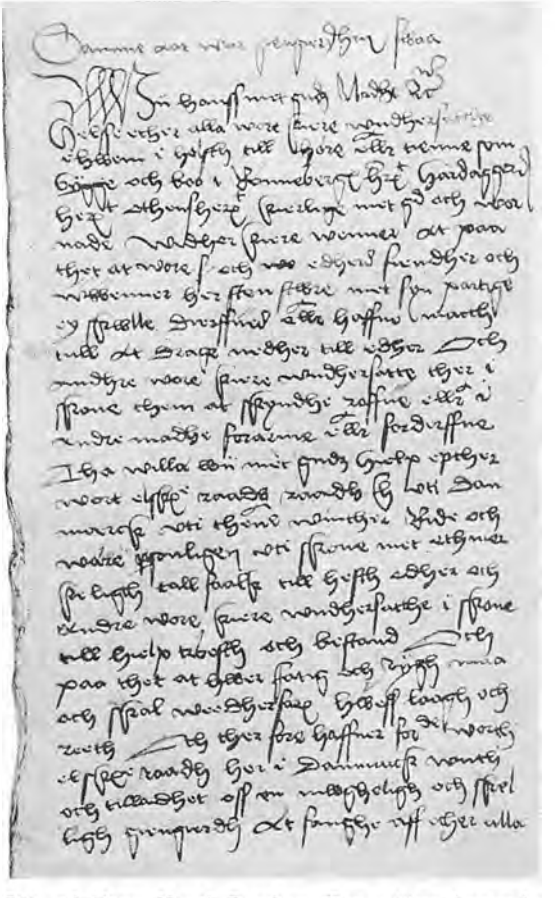

Side af Kong Hans' Brevbog. Den ældste bevarede Kancelliregistrant. Rigsarkivet.

Det er vel dette talstærke, dygtigt arbejdende Kancelli, der efterhaanden har gjort Kammermesterembedet, Marsk- og Hofmesterembedet overflødigt. Vi ved, at det har faaet en stærkere Kontrol

med de ekstraordinære Skatter, ja i 1501, 1502 og 1507 selv har opkrævet dem gennem sine Skrivere. Det har faaet Tilsyn med Lensstyrelsen, og naar Rigsraader rejste ud i diplomatiske Sendelser, har de ledsagende Kancellimænd næppe været de mindst sagkyndige. Et Øjebliksbillede af den Bitterhed, hele dette Forhold maa have affødt mellem de store og Kancelliets Folk, har vi i de faa Oplysninger om den maaske for Underslæb i 1494 hængte *Anders Renteskrivers* Historie. »Kong Hans holdt meget af ham,« fortæller Roskildeaarbogen, »og havde ham kjær og var udi Kanslers Sted i hans Fraværelse, af hvilket han blev meget overdaadig og hoffærdig og forsmaaede baade Adelen og Klerkeriet, og fordi gik det ham ilde.« En lignende Skæbne blev siden Hans Faaborg til Del under Christian II, da kongelige Skrivere, Sekretærer og Kanslere naaede højere paa Straa end nogen Sinde før.

Det samlede Indtryk af Kronens Forhold til de Herrestænder, der skulde betjene den, er da dette: Kongemagten faar vel et stadigt voksende Herredømme over Gejstligheden, dens Personale, dens Indtægter og Len, men Adelens Magt i dens eget Godsrige som i Rigets Lensvæsen er i afgjort Stigen. Hvad den egentlige Rigsstyrelse angaar, svækkes Kronen saaledes i den ydre Kreds, men i Centrum styrkes den gennem Kancelliets Vækst, der ligesom de opblomstrende Købstæders Borgerskab er Kongen lydigt og hengivent. Dette Dobbeltforhold, der her er skildret, gælder i Danmark i Fredens Aar. Det samme uligevægtige Forhold skal genfindes, naar Talen nu bliver om Danmark i de store Kraftanspændelsens Tider, naar Landets Stridskræfter blev kaldt ind, og naar de overordentlige Skattebyrder skulde fordeles.

8. Rigets Krigsmagt og de overordentlige Skatter.

Tidsrummet 1439—1513 var et af de Tidsrum i Danmarks Historie, da de ordinære Indtægter naaede et af deres Lavpunkter, maaske det laveste før 1523—36, og dog var det en Tid, der krævede ganske overordentlige Anstrengelser, baade hvad de idelige Krige mod Sverige og hvad den finansielle Erhvervelse af Hertugdømmerne angik. De store Kraftanspændelsestider udadtil er ofte Tider rige paa indre Udvikling, og saaledes ogsaa nu, da nye stærke Vaaben stod rede til at tages i Brug, og Folkets Ydeevne maatte udnyttes til det yderste. Rigets *Stridskraft* var en forunderlig Sammenblanding af gammelt og nyt, noget lignende, som vi har set i dets Forfatningsliv og igen skal møde i dets aandelige Liv. Mest fortidspræget var Kystbefolk-

ningernes Pligt til at yde *Strandvagt* og det hele Folks Pligt til, naar »Landet« blev angrebet, »at gaa Mand af Huse«, et vistnok norsk Udtryk, der først nu bruges her. Da gjaldt det endnu, som det udtrykkes i 1428: »efter gammel Sædvane og Ret, som været have tilforn i Landet, at naar Fjende kommer for Landet, og Bavn brænder, og Vidiebrand ginge, hvilken i den Sted hjemme sad .... han bør at hænges ved sin egen Bjælke .... item hvilken, som udfarer til Strandbakke, som Fjenden ligger for, og rømmer fra sit Banner .... han blive æreløs og liges ingen god Mand«. Naar der ikke, som det skete i 1488, blev givet Bud om andet, gjaldt denne Pligt endnu stadig »Landet«, d. v. s. den paagældende Landsdel. Beslægtet med Kongens Magt over sin Hird var det, at det vedblivende stod ham frit for at udbyde sine Regnskabslensmænd og sine Hofsinder og deres underordnede. Ud over disse to Forhold var Kongen efter alle tre Oldenborgeres Haandfæstninger bundet til at indhente Rigsraadssamtykke til Paabegyndelse af Krig og Udskrivning af Mandskab.

I saa Tilfælde mødte alle *Kronens Lensmænd* frem undtagen de, der havde særlig Fritagelse herfor. Før det 16. Aarhundrede findes der mærkeligt nok ikke faste Bestemmelser for, hvor mange der skal stilles fra hvert Len, og Tallene ved de forskellige Udbud veksler stærkt, uden at det er muligt at finde noget System deri. Store var Tallene ikke; fra store Len en 60—70 Mand, fra mindre ganske faa. Udtrykkene i Lensbrevene om denne Sag er ofte: »Eftersom min Herre vil«, og »som min Herre tækkes.«

Under Lensmændene laa ogsaa *Opbudet af Frimændenes* Styrker. Heller ikke disse var nærmere fastslaaet, førend der i Tidsrummets sidste Del sker et Tilløb dertil. De har sikkert staaet i et vist Forhold til det skattefri Jordegods, hvad Udtryk som: »Tjeneste i Krig og Orlog for forskrevne Gods« kan vise. Adelsmændene har ofte stillet andre i eget Sted. I Kong Hans' sidste Tid forekommer det, at to, ja tre Adelsmænd kun har stillet en enkelt Mand for sig. Under dette almindelige Forfald af den gamle betydningsfulde Herremandstjeneste har der dog været stillet særlig skarpe Krav til Rigsraaderne, der undertiden i det 16. Aarh.s Begyndelse faar Ordre til at opbyde deres yderste Magt, saaledes Abbederne for Antvorskov, Sorø og Esrom i 1505 til Kalmar og de i 1512 paa Sjælland samlede Rigsraader til Skaanes Forsvar. Bidragene fra Kirkens Mænd er derimod betydeligere, dog sikkert uforholdsmæssigt smaa, naar man tager deres uhyre Rigdomme i Betragtning. Roskildebispen stillede i 1490erne 140 Mand, Aarhusbispen i 1471 120, Roskilde og Børglum 100, medens det højeste Tal, en verdslig Lensmand stillede, var 70. Ogsaa Klostrene og Hospitalerne har stillet Mandskab, derimod ikke Domkapitlerne,

men Tallene er ogsaa her ret vilkaarlige og vekslende. I 1471 stillede Gejstligheden og Lensmændene i alt 1577 Mand, deraf 6 Bisper alene de 470.

Mærkeligst er Tallene fra Bondestanden og Borgerstanden, og faa Steder føles Modsætningen mellem før og nu saa stærkt som her. *Bondeudskrivningen*, der før var Tyngdepunktet i alt Rigets Hærvæsen, er nu den ringest agtede Del af Rigets Kraft, og kun faa blev udskrevne. Bønderne blev inddelt i *Læg*, i 1445 paa 30 i hvert, i 1497 paa 10, og af hvert blev der taget en Mand. Degne, Møllere og Hyrder synes at have været fritagne forlods; ellers kom alle med, dog muligvis ikke Gejstlighedens Fæstere. Modsat dette Bondeudbud var *Købstædernes Bidrag* af Mandskab som af Skibe af største Betydning. I 1471 stiller Købstæderne Vest for Sundet 1456 Mand mod de 1577 fra Lensmænd, Bisper og Klostre; i 1496 er Forholdet 1947 mod 1831, i 1508 er det 2207 mod 1251. Enkelte Byer og hele Landsdeles Byer har undertiden gaaet fri i særlige Anledninger, men Forsømmelser straffedes haardt; Holstebro blev saaledes i 1454 afkrævet en Bøde paa 100 lübske Mark. Fordelingen af Udskrivningsbyrden blev overladt til Byen selv, der atter kunde idømme de ulydige Bøder. Som i Rigsindkomsterne saaledes ogsaa i Hærvæsenet vejede de smaa Købstæder godt til, naar det gjaldt, og deres nøje Tilknytning til Kronen var derfor en ikke uvigtig Sag for denne.

Men i samme Retning pegede tre andre Forhold Hærmagten vedrørende, Forhold, der alle pegede fremad i Tid og indad mod Centralmagtens Styrkelse. Der tænkes hermed paa den stærkt voksende Anvendelse af *Lejetropper*, paa *Artilleriets* stadig øgede Betydning og paa den ny store, kongelige *Flaademagt*, der blev skabt mod Tidsrummets Slutning.

Medens der ikke i 1. Halvdel af det 15. Aarhundrede høres synderligt til fremmede *Lejetropper* saaledes som tidligere, kommer de fra Christian I's Tid stærkt paa Tale, og i Kong Hans' Tid endnu mere. Hertug Adolf skaffer Christian Lejetropper i 1450 og 1452, i sidstnævnte Aar tales der om böhmiske Tropper, der skal til Danmark; under Kong Hans' Togt til Gotland i 1487 havde han mecklenburgske og livlandske »Ryttere« om Bord, og i 1497 og 1500 selve den navnkundige »sachsiske Garde«. I de følgende lange Krigsaar indtil Kong Hans' Død har der til Stadighed været fremmede Tropper i dansk Tjeneste, ikke mindst Skotter. Det er, som om et Pust naar op over vore Lande fra det frygtelige Lejetropsuvæsen, der er et af Hovedkendemærkerne paa Renæssancetiden, og som allerede da var begyndt at hærge Tyskland. Disse fremmede havde »halvt Røveri« eller »frit Røveri« over for Fjenden og kostede uhyre Summer. I 1497 har Kong

Hans i Sold udbetalt 150 000 rhinske Gylden, mere end begge Hertugdømmerne havde kostet hans Fader, i 1500 udbetaltes der Lejetropperne 44 000 G., og Gang paa Gang maatte Kongen rejse store Laan for at betale de udenlandske Mænd og Soldnere, hvis Tal langt kunde overskride de indenlandske Troppers, og som, naar det virkelig gjaldt, var Hærens virkelige Slagkraft. De store Afgørelser i Christian II's, Gustav Vasas og Frederik I's Tid er næsten alle betingede af Lejetroppernes Tillid til disse Fyrster, d. v. s. til deres Betalingsevne. I Forstaaelse af den Fare, der herigennem var ved at vokse frem for Herrestænderne, krævede Rigsraadet i 1483 og i 1513, at Kongen ikke uden dets Samtykke maatte indkalde disse fremmede, noget, allerede Kong Hans dog synes at have sat sig ud over.

Et andet overmaade kostbart Vaaben var *Artilleriet.* Stormændene kan have ejet Skyts som Bispen af Roskilde, der i 1503 har laant et af sine Skibe med alt dets Skyts til Kongen og nu beder *Henrik Krummedige* om et Laan paa 30—40 Skerpentinere og andre Bøsser; men det er dog Kronen, der først og fremmest gør Brug heraf, om det end kun spiller en ringe Rolle i Tidens Krige, hvor Forsvaret endnu en Stund er Angrebet overlegent og altid staar og falder med Borgenes Forsyning med Proviant. I 1471 søger Christian I at skaffe sig en Bøssemester fra Lüneburg, og en i Lund omtalt Bøssemester har vistnok staaet i Kongens Tjeneste. Ved samme Tid udleveres der Jern, Kobber, Tin og Bly til en Bøssesmed, og i Skaane var en Jernhytte i Virksomhed med Forfærdigelsen af Bøsser, Kanoner og Kugler. Ogsaa Krudt blev forfærdiget i Landet selv af Pulvermestre, og saadanne nævnes flere Gange i Kong Hans' Tid. I 1493 omtales et af Kongens Skibe, der var forsynet med 56 Bøsser og desuden »12 Bøsser af Sølvkamret«, og i 1509—10 lod Kongen omsende Krudt til Borge og Købstæder. Mangel paa Ammunition har bl. a. tvunget Christian II til at opgive Erobringen af Stockholm i 1518. Da Frederik I i 1523 drog op i Jylland, var det med lübsk Artilleri i sit Følge, og da Christian II i 1531 drog til Norge, skyldtes den snart følgende Katastrofe i nogen Grad, at hans Skyts forliste under Overfarten.

Endelig skabtes i dette Tidsrum Kongens *Orlogsflaade,* maaske den første kongelige Orlogsflaade i Europa, hvor man indtil da overalt havde brugt Koffardi- eller lejede Handelsskibe til Søkrig. Den gamle danske Søleding var for længst gaaet i Opløsning, og selv om Erik muligvis har kunnet udskrive svenske Ledingsskibe, har hans danske Flaade dels været stillet af Bisper, Lensmænd og Købstæder, dels været »laant« fra de søfarende Nationer. Begge disse to Veje blev i hvert Tilfælde anvendt i rig Maalestok i Tiden 1439—1513. I sidste Halvdel af det 15. Aarh. skulde Bisperne flere Gange stille »Skibs-

folk« og undertiden Skibe, og Købstæderne maatte fremskaffe Skibe til det i dem udskrevne Mandskab. I 1505 var der 38 Byer om at udruste 30 Skibe; de har oprindeligt været smaa, og naar Tallet dalede i den følgende Tid, hænger det sammen med, at Skibene selv og deres Besætninger er vokset. Kongerne har ogsaa vedblivende skaffet sig

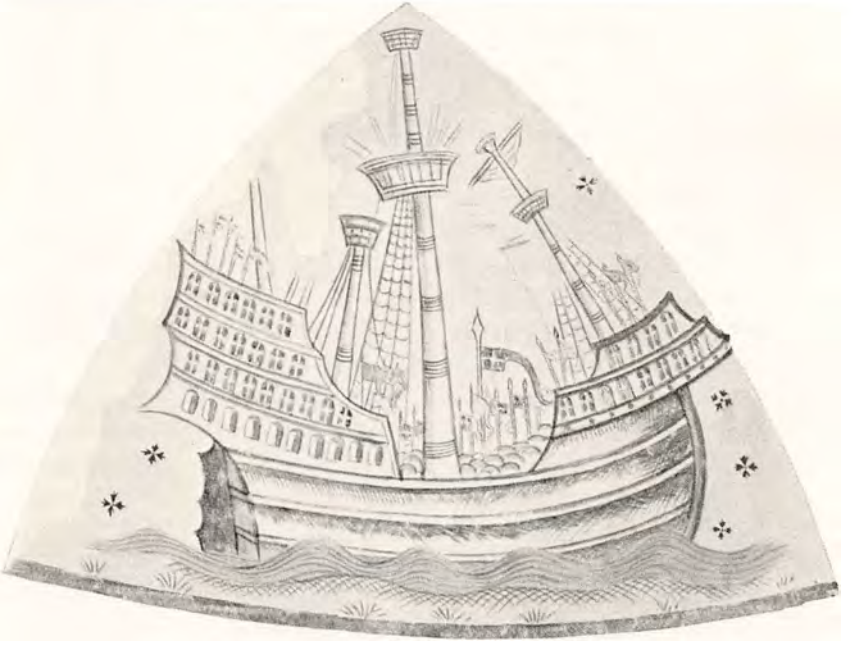

Krigsskib fra Begyndelsen af 16. Aarh. Kalkmaleri i Voldby Kirke ved Grenaa. Efter Akvarel af Magnus-Petersen. Nationalmuseet.

Skibe ved Tvangsleje. I et Lejdebrev til Hollands, Zeelands og Vestfrislands Indbyggere forbeholdt Christian I sig Ret til midlertidigt at lægge Beslag paa deres Fartøjer; i 1456 benyttede han sig af en saadan Ret over for Hansestæderne. Kong Hans gjorde det samme i 1497 og senere, ja, han tog to Mand af hvert forbipasserende Skib for dermed at bemande sin Flaade. Dog ogsaa om egne kongelige Skibe blev der snart Tale. I Slutningen af det 15. Aarh. hører man saaledes om »Griffen«, »Svanen« og »Badekvast«. Kong Hans forhandlede med England, Frankrig og Skotland om derfra at faa søkyndige Folk; han brevvekslede med en londonsk Borger om Købet af Skibe og skaffede sig andre forskellige Steder fra. Under sin sidste store Krig med Lübeck tog han endelig selv fat paa Skibsbyggeriet. Ved Store Bælt lod han i 1509 to Karaveller bygge, i 1510 byggede han Skib i Sønderborg, men senere bliver København med Bremerholmen lige

over for Københavns Slot det Sted, hvor det kongelige Skibsbyggeri samler sig, og *Eske Bille,* Kongens derværende Lensmand, bliver Leder af dette Arbejde, der ikke standsede med Freden i 1512. Hamburgske Tømrere hjalp til, skønt Krigen førtes mod Søsterstaden Lübeck. Tømmer kom fra Skaane, Stevns, Korsørkanten og Østjylland; Master fik man fra Danzig, og Tovværk fra Riga, Reval og fra de hollandske Stæder, der ingenlunde ønskede Sundet spærret. Interessante Billeder af denne første kongelige Flaadebygning foreligger i Kongens Brevveksling med Eske Bille. En Gang skrev Kongen saaledes: »Vi beder dig, at du skriver os til, hvor mange Byssestokke de behøver til Kartover, Slanger og Jernbøsser til vort Behov og hvor mange af hver Slags og hvor store, tykke, lange og brede de være skulle«. I Anledningen af Bygningen af en Karavel kræver Kongen Oplysninger om Mester Hans »vor Skibsbygger der udi København«, som ikke har svaret Kongen paa hans Brev, og ligeledes drager Kongen Omsorg for Vinteraftaklingen: »Vi bede Eder, at I tilse, at det Takkel og Tov, som findes paa vore Skibe, der nu er indkomne til København, bliver vel forvaret, og at I tilskikke en Skipper paa hvert Skib, som kan tage Skibet i Forvaring, samt vide at gøre Rede derfor og have dem færdige til Foraaret, naar de gøres Behov.« Som senere Christian IV synes Kong Hans at have omfattet denne Sag med den yderste og mest detaillerede Opmærksomhed, og takket være ham vandt Danmark saaledes den første afgørende Sejr over Lübeck og viste Vejen, »som senere danske Konger skulde følge til et virkeligt kongeligt dansk Søherredømme i Farvandene i Øst og Vest.«

Til Tidsrummets stærke udadgaaende Magtudfoldelse og til Fremskaffelsen af disse nye kostbare Kampmidler slog naturligvis de gamle Rigsindtægter langtfra til. I høj Grad maatte der da gribes til overordentlige Indtægter, men disse kunde ikke længere faas uden Stormændenes Samtykke. Samtidig med at Hærmagtens Tyngdepunkt flyttes fra Herrestændernes eget Opbud over til Centralmagtens egne Styrker, Købstæder, Lejetropper o. s. v., søger Herrestænderne gennem Rigsraadet at kontrollede de Veje, ad hvilke Kronen kunde skaffe sig Midlerne i Hænde. Det 14. Aarh.s Haandfæstninger kender intet til nogen Begrænsning af Kongens Ret til at kræve *overordentlige Skatter,* men baade Christian I's og Kong Hans' udtaler sig meget klart herom. Efter 1448 kræves hertil Rigsraadets Samtykke, efter 1483 »mene Rigens Raads Raad, og Biskoppers, Prælaters og Ridderskabs Tilladelse og nogen Almuens Samtykke efter Loven«, og dette gentager sig indtil Christian III. Ikke mindre betegnende for Herrestændernes Magt var det, at de overordentlige Skatter, de samtykkede

i, nu ikke længere som før i Tiden skulde ramme dem selv. Som vidtstrakte Len var næsten døde Lemmer paa Statens Legeme, var store Dele af Adelsgodset det samme i økonomisk Henseende; de adelige Sædegaarde, Kirkens Hovedgaarde, en Præstegaard og en Degnegaard for hvert Sogn var forlods fri, endvidere, fra Midten af det 15. Aarh., »Gaardsæder (se B. I, S. 704), som sidder for gode Mænds Gaarde«, og efterhaanden alle, der gjorde ugentligt Hoveri paa Hovedgaardene, uanset om de boede i Hovedgaardens Sogn eller længere borte, en Frihed, der senere indskrænkedes til Sognet selv. Alle andre Fæstebønder, Bønder i Kronens Godsrige og Købstadmænd faldt ind under de af Stormændene bevilgede Skatter, der Slag i Slag blev udskrevet i dette Tidsrum, de overordentlige Skatters første store Blomstringstid. Lejlighedsvis som i 1459, i 1465 og i 1468 er dog Lensmændene, endog Pantelensmændene, blevet blokkede for store Summer.

Skatterne bestod dels i *Madskatter,* udskrevne i enkelte Landsdele med Egnens Rigsraaders Samtykke, dels i blandede *Naturalie-* og *Pengeskatter,* dels i *Pengeskatter.* I Christoffers Tid kendes kun et Par saadanne, men i Christian I's mindst 14 paa 29 Aar; en enkelt Gang, i 1467, hedder det, at Befolkningen er ganske »uvillig« til at betale. Fra Kong Hans' Tid kendes 8, men der har sikkert været flere. Den svenske Rigsforstander Svante Nilsson erklærede i 1508, at Kongen hvert Aar paalagde de Danske store ulovlige Skatter.

Naar disse Skatter skulde opkræves, har Lensmanden eller en Skriver maaske sammen med et Par Mand fra hver By staaet for Skattens Fordeling. I hvert Fald fra 1458 har Skatteyderne været grupperet i *Læg,* der hvert skulde svare lige meget. For det 16. Aarh. er der vistnok ikke gjort Forskel paa Fæstere og Selvejere saaledes som senere, da der til 10 Selvejere svarede 20 Fæstere og 40 Smaakaarsfolk, og endnu har Lægene været ganske smaa, 4—5 Mand om at betale 3—5 Mark lübsk. Allerede nu kendes Ordet: »Den rige hjælper den fattige«, og i 1536 indskærpes det saaledes: »at det gaar ligeligt til, at de rige komme udi Læg iblandt de fattige, og ikke at de rige komme alle i Læg sammen og ikke heller de fattige udi Læg tilsammen.«

I Købstæderne er Skatten ofte opkrævet sammen med Byskatten og saaledes, at ingen af Borgerne, selv ikke de ellers skattefri, gik Ram forbi. Den blev gerne opkrævet med de samme Beløb som Byskatten; efter Nederlaget i Ditmarsken med det dobbelte af denne Sum. Kong Hans' Tid var haard for Købstæderne at komme igennem, og ved hans Død klager Rigsraadet over, at »menige Købstadsmænd ere saa forarmet, at de ej formaa at give deres aarlige Skat.«

Tidsrummet 1439—1513 er saaledes rigt paa stærke Kræfters Udfoldelse. Danmark har været det magtfulde Midtpunkt for Norden, og for alle Landene omkring det har Tanken om Forbund med eller Selvforsvar mod det danske Rige været det, der politisk set har staaet i Forgrunden. Ved Rigets samlede Kræfter blev store Spørgsmaal ført frem til deres endelige Løsning, i hvert Fald for kommende Aarhundreder: Norges Underkuelse, Slesvig og Holstens nye Forhold til Riget, Hanseaternes Tilbagetrængen, Herredømmet over Østersø, Nordhav og Vesterhav, og under alt dette var Danmark selv kun i ringe Grad Genstand for fjendtlige Indfald. Kun Skaane og Kyststrækninger hist og her var i kortere Tider udsat for Plyndringer.

Men denne Magtudfoldelse har som altid været ledsaget af stærke *indre Forskydninger*. *Bondestanden* er i sin Helhed gaaet tilbage i Frihed, Rettigheder og Velstand; delvis paa dens Bekostning har *Borgerstanden* rejst sig og har i dette Tidsrum vundet i Selvbevidsthed og Standsfølelse. De største og for Fremtiden mest afgørende Forskydninger er dog sket mellem *Herrestænderne og Kongemagten*, skønt de politiske Følger deraf endnu ikke er kommet frem i Lyset. Tilsyneladende har begge Parter haft Fremgang. Herrestænderne er siden Systemskiftet af 1439 gaaet frem i Sluttethed og Magt over deres undergivne; deres Rettigheder og økonomiske Muligheder har været i Vækst, deres Eneret til Lensstillinger i Danmark og Norge er næsten en Kendsgerning, deres Ret til gennem deres Repræsentanter i Rigsraadet at raade over Rigernes Politik, over Udskrivninger og Skatteopkrævninger er formelt opretholdt, og selv har de evnet i stadig højere Grad at unddrage sig baade Krigens og Skatteudskrivningens Byrder.

Trods alt dette har ogsaa Kongemagten vundet frem og staar i 1513 med helt andre stærke Aktiver end i 1439—1448. Den har siden 1460 faaet et dynastisk Fodfæste i Hertugdømmerne, den har siden 1474 et afgjort Herredømme over Kirken, den har udviklet et Centralstyre, stærkere og mere virkningsfuldt end før, og den stærke Grokraft i Borgerstanden og Herredømmet over Havene kom i særlig Grad Kongemagten til gode. Denne har ogsaa i Sverige og Norge optraadt med et helt andet Ansigt end hjemme i Danmark, og her i det fremmede har den øvet sig i det stærke Kongedømmes Fremgangsmaader. Ikke mindst vigtigt for den fremtidige Udvikling var det dog, at *Rigets Krigsmagt* ved Forholdenes almindelige Ændring i Europa i stærk Grad var blevet knyttet til Kongemagten selv. Fra at Hæren i Oldtiden havde været det danske Bondefolk i Vaaben, var den i Middelalderens første Tid blevet til det tungtbevæbnede Herremandsopbud; i begge Tidsrum havde det dog endnu været Folkets Kærne, der drog

ud til Forsvar eller Angreb. Med den nys skildrede Udvikling, især gennem Artilleriets og Lejetroppernes voksende Betydning var et nyt og mægtigt Vaaben ved at vokse frem, en Hær, der intet Forhold havde til Rigets Indbyggere, en Hær, der af Kongen kunde anvendes lige saa godt til dets Værn som til dets Underkuelse, og som skulde opretholdes ved Hjælp af nye, tunge Skatter.

Selv om Rigsraadet stadig ifølge den skrevne Forfatning hævdede et Overherredømme over Kongen og Bevillingsretten til disse Skatter, var det dog et Tidsspørgsmaal, hvor længe Kongedømmet vilde respektere disse Skranker, rejst af Stænder, der ikke selv sad inde med en virkelig militær Styrke, og som i det Udland, den danske Kongeslægt stod i nær Forbindelse med, for længst havde tabt deres politiske Magt. For den ene af de to Herrestænder var Krisen allerede nær; en indre aandelig Udvikling og Reformationens næsten pludselige Aabenbaring af ny Horizonter skulde inden faa Aartier lade Kongemagten tilfredsstille en Del af sin Pengehunger ved Overtagelsen af de Rigdomme, den romersk-katolske Kirke efterlod sig.

TREDIE AFSNIT

AANDSLIV OG NATIONALBEVIDSTHED I TIDSRUMMET 1439—1513.

1. Senkatolicismens Aandspræg og Gudstjenestens Vækst.

Til Unionstidens stærkt bevægede og livfulde Spænding inden for Nordens Lande og mellem de forskellige Stænder og Magtfaktorer i Danmark selv svarede ogsaa et Aandsliv i levende Forbindelse med det datidige europæiske og med ikke ringe indre Brydninger. Kun enkelte Sider skal her fremdrages, det religiøse, det kunstnerisk-humanistiske og det nationale.

I *religiøs Henseende* er Tidsrummet 1439—1513 i det store og hele en Fortsættelse af det 14. Aarhundrede. De samme Hovedstrømninger beholder deres Magt over Sjælene; dog er det, som om de trænger dybere ned i de danske Sind og naar videre ud end før — det er de danske Bønnebøgers og de folkeligt djærve Kalkmaleriers Tid. For Tiden, der kom efter, kom Senkatolicismen, og det vistnok med Rette, til at staa som Angstens og Mørksynets Tid, som Tiden med de strenge, gammeltestamentlige Retfærdigheds- og Gerningskrav; blot var, i Modsætning til det gamle Israel, hvor Forestillingen om Sjælens fortsatte Liv først sent vandt Fodfæste, Visheden om Livets evige Fortsættelse nu trængt igennem til alle. Tanken om Helvede, Skærsilden og Paradiset som Straf og Løn for Gerningerne her i det korte Jordeliv gjorde Livet for dem, der tænkte, til en saa skæbnetung Sag, at det næsten kunde sprænges derved. Der var, som det er sagt, hos de bedste blandt Middelalderens Mennesker en ærlig Selvprøvelse, en tung Følelse af Sjælens Armod; der var hos dem alle en Angst for Livet med dets mange Farer, med synlige og usynlige Fjender. Forestillingen om en straffende Gud beherskede Sindene. Eller som Præsten Hr. Michael siger: Der kommer den Stund, »da du skal bøde,

Den rige Mand og Lazarus. Kalkmaleri fra ca. 1500 i Karmeliterklostret i Helsingør. Efter »Tegninger af ældre nordisk Architektur«.

hvad du haver gjort, med Pine og Hjertens Vaande«. Som Karmeliterne i Helsingør havde Billederne af »Den rige Mand og Lazarus« for Øje under deres Maaltider, havde Samtidens Menneskehed, der vel i dybe Drag kunde tømme Glædens Bæger, ofte en nagende Følelse af, at hver Gang de gav efter for Kødets Lyst og Øjnenes Forfængelighed, voksede deres Syndeskyld og deres Muligheder for evig Fortabelse. Ramte Dødens Le dem i en af de syv Dødssynder, førend de havde angret og, om Mulighed derfor var til Stede, havde faaet Kirkens Syndstilgivelse, da var et helt Livs Fortjenester forspildt og Sjælen vis paa evig Helvedesstraf. Dødsstunden har derfor haft en forfærdelig for al Evighed afgørende Alvor for Datidens Mennesker, og en fuld Sikkerhed for Frelse har Senkatolicismen ikke kendt. Men selv om man fik sin Sjæl reddet for Fortabelsen, stod Afsoningen af de utallige store og smaa Synder, man Livet igennem havde begaaet, endnu tilbage. Til David hed det i sin Tid: »Din Synd er dig tilgivet, men din Søn skal dø.« Trods Tilgivelsen var der for hver eneste Synd en Straf, kort- eller langvarig. Fik man ikke Lejlighed til at gøre Bod her i Timeligheden, ventede Skærsildspinen paa Sjælen, og en forfærdelig Angst for denne, udmalet som den blev i Kalkmalerier og i Prædikener, har hvilet over Datidens Mennesker; men ogsaa en Følelse af Guds Højhed, Hellighed, Renhed og af Livets mægtige Ansvar, en etisk Følelse har gennemstrømmet Datidens Religiøsitet og mærkes tydeligt f. Eks. i Povl Helgesens Skrifter.

Men var Angsten saa stor og drivende, som Nutidsmennesker knap kan forestille sig den, var Troen paa *de hjælpende Kræfters* Indgriben ikke mindre. Til Følelsen af Fortabelsens og Skærsildens Virke-

Den rige og den fattige Mands Bøn. Medens den fattiges Tanker gaar mod Kristi Vunder, tænker den rige paa sit jordiske Gods. Kalkmaleri fra ca. 1500 i Fanefjord Kirke paa Møn.

lighed svarede som det andet Hovedtræk i Tidens aandelige Ansigt Følelsen af »de helliges Samfund«, nærværende her i Timeligheden i den saliggørende Kirke. Med Udelukkelse alene af de fortabte Sjæle i Helvede stod alle Sjæle i inderlig, om end usynlig Forbindelse med hinanden; Sjælene her, de i Skærsilden og de i Saligheden, alle stod de atter i Forbindelse med de himmelske Englekor og med Treenigheden selv, hvem Sejren over Død og Djævel hørte til. Med Middelalderens dybe Sans for Slægtsfællesskab, for Fællesskab i Gilder og Lav har Muligheden for at komme de forudgangne Sjæle til Hjælp været en herlig Sag, og Datidens Mennesker har haft et kærligt og opofrende Samliv med deres døde, som Reformationen med haarde Hænder brød itu. Denne ængstede og lidende Menneskehed, der ikke selv magtede at redde sig fra Fristelser og Pine, har gennem Kirken faaet Hjælp fra alle dem, der har været begavet med en særlig Naade, fra hellige Munke og Præster, fra *Helgener* her og hisset; deres Forbøn, deres gode Gerninger er ikke blot kommet dem selv, men ogsaa andre til gode, en ubeskrivelig, nu uforstaaelig Taknemmelighed og Hengivenhed har fyldt mange ængstede Hjerter, naar de tænkte paa de hellige Hjælpere, Helgenerne op til Guds Moder og Kristus.

Denne Trang til Hjælp i Nøden gennem andres store Gerninger giver sig op mod Middelalderens Slutning et stærkt Udslag i Udformningen af *Afladsvæsenet*, vel det mærkeligste af alle religiøse Bryd-

Afladsbrev udstedt 1517 af Arcimbold i Anledning af Peterskirkens Bygning. Nationalmuseet.

ningsfænomener, til Hælvten hvilende paa den katolske Gerningshellighed, til Hælvten paa en Klarhed over, at man ikke selv rækker til, men har Brug for Hjælpen ovenfra. Afladsvæsnet er i det hele og store et Udtryk for Længslen mod Frelsesvished, den, der vel ikke tilfredsstilles, men imødekommes, saa vidt det er muligt paa den gamle Kirkes Grund. Da Anger altid er Forudsætning for Afladens Erhvervelse, har Kirken kun kunnet give en Mulighed for Aflad, aldrig denne selv, og alle Senkatolicismens Afladsbreve understreger dette. Afladen har heller ikke sikret mod Fortabelsen, har kun forkortet Skærsildspinen med saa lange Tidsrum, som i denne vilde svare til det i Brevene angivne Antal Bodsdage her paa Jorden. »Den fuldkomne Aflad« har skænket Ophævelse af alle Skærsildsstraffe, dog kun een Gang i Livet og i Dødsstunden, forudsat, at Indehaveren heraf skulde dø i Naadens Stand, det vil sige i Anger over sin Synd og tildelt Syndernes Forladelse af en Kirkens Tjener. Trods Aflads-

Kristus som Verdensdommer. Midtparti af en Altertavle fra ca. 1500 fra Birket Kirke paa Lolland. Nationalmuseet.

handelens forargelige Former er Afladsinstitutionen i sig selv, saa mærkeligt det end lyder, et mægtigt Skridt fremad fra det middelalderlige Skyld- og Straffesystem hen mod den uforskyldte Naades Sejr. Naar Reformationen vakte saa stor en Glæde, hvor den kom frem, var det, fordi den ved at fornægte Skærsildens Eksistens gav alle troende, kvit og frit, den fuldkomne Aflad, og desforuden skæn-

kede det, Katolicismen aldrig kunde give: Frelsesvished trods alle Synder.

Naar Senkatolicismen ved Siden af sin stadig stærkere Betoning af Hjælpen fra de helliges Samfund og af Naaden i Kristus stadig opretholdt, at al Aflad og ikke mindst den fuldkomne skulde betales med Genydelser, især Kirkebesøg og Pengebidrag, om disse end var aldrig saa smaa, hænger dette sammen med, at den aldrig opgav *de gode Gerningers Nødvendighed.* Som al Fortabelse og Skærsildsstraf var forskyldt gennem Menneskets onde Gerninger og Frelsen herfra i langt overvejende Grad skyldes Kristi Fortjeneste og de helliges overskydende gode Gerninger, saaledes var det en uundgaaelig Forudsætning, at Sjælen, der vilde frelses, selv maatte sanke sig »Værdskyld«, og ikke blot ved Troen, men ogsaa ved Handlinger gøre sig fortjent dertil. Som de onde Handlinger varierede fra ubetydelige Smaasynder til forfærdende Dødssynder, saaledes ogsaa de gode fra det mindste lille Suk til Gud til det største Martyrium, og hver blev saa at sige bogført med sit Værd og blev, alle sammenlagt, afgørende for Menneskets Plads i Evighedens Lovsangkor; thi »ligesom Stjerne er forskellig fra Stjerne i Glans, saaledes er det ogsaa med de dødes Opstandelse.«

En uhyre Virkning havde denne Betoning af Gerningerne paa Menneskenes Liv. En Iver efter gode Gerninger, efter at opdynge »Værdskyld«, som det hed dengang, har derfor besjælet alle, der overhovedet skænkede Sjælens Liv en Tanke. De gudvelbehagelige Gerningers Tal var nemlig legio. Den mægtigst virkende var nu som altid Gudstjenesten selv med sine to ældgamle Bestanddele: *Messen og Tidebønnen.* Den første opfattedes som et dobbelt Offer, hvorigennem Præsten med viede Hænder rakte Gud Brødet og Vinen som en Menighedens Gave til Gud. Ved Indstiftelsesordene forvandledes denne til Kristi Legeme og Blod, og dernæst blev dette frembaaret som en ublodig Gentagelse af Golgataofret, mægtigt til Sjælefrelse for hver Gang, det blev gjort paa rette Vis, gavnligt for Præsten, for den, der bestilte Messen læst, for alle, som vedkommende ønskede at den i Særdeleshed skulde komme til Gode, og for alle Sjæle i Almindelighed. Forstaaelsen af dette er nødvendig for at fatte den Iver, hvormed man i Senkatolicismens Dage med store, ja de største Bekostninger var villig til at indstifte Messer, de talrige »daglige Messer«, de 100 Messer, som den vestjyske Maje Jensdatter lod læse i Ribe efter sin Død, de aarligt tilbagevendende Messer, man fik Kirken til at læse paa ens Dødsdag, »Aartider« kaldet, o. s. v.; man fatter ogsaa herved den Iver, hvormed de fromme overværede Messerne, og Nødvendigheden af det store Antal Præster, da hver Præst daglig kun maatte læse Messe en

enkelt Gang. Gudstjenestens andet Hovedelement var *Tidebønnen*, »Officiet« kaldet. Som Messen var Ofret til Gud, var Tidebønnen, sunget eller fremsagt, den aldrig forstummende Lovprisning, som alle

Katolsk Messe. Kalkmaleri i Søndersø Kirke paa Fyn fra ca. 1500 visende »Transsubstantiationen« d. v. s. Forvandling af Brød og Vin til Kristi Legem og Blod.

Mennesker var Gud skyldige, men som mest fuldkomment blev ydet paa egne og andres Vegne af Præsterne i Domkirkernes Kor eller af Munkene i Klosterkirken gennem den ugentlige Afsyngning af Davids Psalter med indflettede Hymner, Cantica, Responsorier o. s. v., forbundet med Oplæsning af hellige Læsestykker, alt i en aarlig Rytme afpasset efter de store Fester og efter Dagens Helgen. Et forunderligt liturgisk Kunstværk var Officiet, som det strakte sig fra Nattetimerne indtil Solnedgang med sit evige Omkvæd: »Ære være Faderen, Sønnen og den Hellige Aand, som var fra først af, er og altid bliver fra Evighed og til Evighed.« Foruden det egentlige store Officium var der Officier for de afdøde, for Jomfru Marie, for det hellige Kors, for Treenigheden. At foraarsage denne Lovprisning forlænget, foretaget med større Pragt, med flere Hjælpere eller forøget med festlige Processioner var de frommes Længsel, og talrige Gaver er givet til dette Formaal.

En af de største *Indstiftelser* af denne Art var Christian I's Opførelse af *Hellig-tre-Konger Kapellet* i Roskilde. Det var udstyret med

Ærkebiskop Byrges Gravmæle i Lund Domkirkes Krypt. Tegning af Magnus-Petersen. Nationalmuseet.

tre Altre og med Præsteskab til daglig Messelæsning og Tidesang til Fordel for Kongen og alle hans paarørende samt for det »Selskab« af højfornemme Personer, han dannede om Kapellet som dets Kærne. Endnu mere pragtfuld og kostbar skal *Sanctuarium Birgerianum*, den af Ærkebisp *Byrge Gunnarsøn* i Lundekrypten indrettede Gudstjeneste, have været, stiftet til Sjælehelse for alle dem, der havde gjort vel mod den i fattige Forhold fødte Kirkefyrste. Som et Udtryk for de Følelser, der besjælede alle de utallige, der i Senkatolicismens Dage i »Gudstjenestens Vækst« saa den gode Gerning, kraftig fremfor alle andre, skal et Afsnit af Christian I's Gavebrev fra ovennævnte Stiftelse anføres: »Efterdi vi af Guds Naade vel betænke kunne, at vi alle paa den yderste Domsdag opstande skulle og tage Løn for vore Gerninger, gode og onde, da er intet nyttigere til Menneskens evige Salighed end at betragte og fuldkomme de Stykker, som Guds Lov og Tjeneste dagligen afholdes og øges kan, og i saa Maade disse Verdens forgængelige Gods og Rigdom her om at vende til evig Løn i Himmerige at have med Gud, og at hver er saa pligtig Gud og den hellige Kirkes Tjeneste at formere og øge, som Gud ham i sin Naade og Barmhjertighed her udi Verden Gods og Velfærd tilføjet haver, som hver vil have Løn af Gud og Glæde med hans værdige Moder Jomfru Maria og alle Helgenerne i Himmerige til Evighed. Og kunne vi vel besinde og betragte, at intet er vissere end Døden og intet uvissere end Dødens Time.« — Mere kort og fyndigt udtrykker Rigshof-

mesteren Povl Laksmand sig, naar han, maaske den rigeste Godsejer i Landet, ledsager en Gave til vor Frue Kirke i København med disse Ord: »Al den Umage, som vi gør os her for Verdens Gods, kan intet hjælpe os til evindelig Salighed, med mindre vi betænke nogen Del til Gudstjeneste, ham til Lov og Ære, som os haver givet Sjæl og Liv og alt det Gods, som vi have!«

Man nøjedes imidlertid ikke med enkeltvis eller gennem Gilder og Lav at sætte Præsterne i Gang med dette Værk. Man dannede ogsaa Sammenslutninger blandt *Lægmænd* for selv at yde Gud eller hans Moder en lignende Hyldest som de højlærde Præster, om end paa jævnere Vis. Herhen hører de to »*Mariæ Psaltere*« Broderskaber, der oprettedes i Slesvig By i 1481 og i Odense i 1496 efter Moderstiftelsen i Köln. Medlemmerne forpligtede sig herved til hver Uge at læse Mariæ Psalter udi tre Rosenkranse med alle de Meditationer, som dertil krævedes; de lod afholde fire aarlige Gudstjenester til deres dødes Amindelse og fire ugentlige Messer. Præsten Hr. Michaels Bog til Vejledning for denne Bønnekreds hører til de mest karakteristiske Opbyggelsesskrifter fra Tiden.

Spedalske og Tiggere. Fløjmaleri paa en Altertavle fra ca. 1500 fra St. Olai Kirke i Helsingør. Nationalmuseet.

Næst efter Gudstjenesten og alt, hvad dermed stod i Forbindelse: Kirkebygningen, Sakramenthuset, Relikvier, Vievand o. s. v., kom *Barmhjertighedsgerningerne*, og sikkert har Troen paa deres Værdskyldskraft paa mange Maader mildnet Livet for syge, fattige og gamle i en Tid, hvor Staten endnu ikke vedkendte sig sociale Opgaver. En overordentlig mangesidig Virksomhed faldt ind under denne Gruppe, hvoraf det egentlige Hospitalsarbejde, inspireret fra Roms San Spirito vel bærer Prisen. *Helligaandshusene* blev hist og her til Helligaandsklostre, der tog sig af alle trængende, endog af Hittebørn

og Barselkvinder. *St. Jørgenshusene* tog sig af de spedalske, Claus Dennes' *St. Annæ Hospital* af de koppesyge o. s. v. Ogsaa her fortsatte særlige Broderskaber dette Arbejde; *Kalendegilder,* hvor Lægfolk og Gejstlige mødtes, *de verdslige Gilder og Lavene* havde en kristeligt betonet indbyrdes Hjælp som en af deres betydningsfuldeste Opgaver, og i denne Aand blev der mod Middelalderens Slutning oprettet helt verdsligt ledede Hospitaler. Hertil slutter sig alt, hvad der har været gjort gennem Almisseuddeling til særlige Formaal som til »Sjælebad« for dem, der ingen egen Badstue ejede, til Skolepeblinges Underhold, til Tiggere o. s. v. Interessen for Gudstjenestelivet har dog ladet Barmhjertighedsgerningerne træde stærkt i Skygge, noget, der udtrykkeligt udtales om Christian I, og som blev stærkt fremhævet af de kommende Reformatorer, der heri fandt et af den gamle Kirkes svageste Steder.

Som en tredie Gruppe af gode Gerninger kan nævnes den frivilligt paatagne Lidelse, alskens *Spægelser og Afsavn,* øvet aabenlyst eller i det skjulte, lige fra Pilegrimsvandringer til fjerne Valfartssteder til Afholdenhed fra Kødets Lyst og Øjnenes Hoffærdighed, den, Prædikanterne aldrig blev trætte af at advare imod.

Fra Munkene og Præsterne, der stillede hele deres Liv i de gode Gerningers Tjeneste, og ofte naaede vidt frem i Helliggørelsens Kraft, i Andagt og Beskuelse, var der utallige Grader til den fattige Bonde, hvis Dag, fra Sol gik op, til Sol gik ned, var optaget af det grove Slid; men denne kunde som et ydmygt Medlem af de helliges Samfund med sine enfoldige Bønner og gennem *Tiendens* Indbetaling være ikke mindre delagtig i det Gudstjenesteliv, der i Tusinder af Former optog Datidens fromme. En forunderlig broget Verden har den senkatolske været med de dybeste Skygger og det klareste Lys, med mægtige Længsler og stor Angst, med dyb Taknemmelighed og Ærbødighed og med store sjælelige Anspændelser.

2. Kirkens og Prælaternes Betydning for Kunst og Videnskab.

Takket være Nedsættelsen af Servispengene, Indførelsen af den nørrejyske Bispetiende, den inderlige Tilslutning, Folket har ydet Gudstjenestelivet, det hellige Kirkehus og alt, hvad der tilhører dette, og først og sidst takket være den Iver efter at vise Troen i Gerninger, som har præget Senkatolicismens Lægmænd, har Kirken været i Stand til at give en Indsats i dansk Kulturhistorie og Kunsthistorie saa rig og alsidig, at det sikkert er uden Sidestykke i vor Historie. Umiddelbart før sit pludselige, tilsyneladende uforberedte Fald skæn-

Præstø Kirke.

ker den katolske Kirke det danske Folk Gaver som Universitetet, Skolelivets Opblomstring, Bogtrykkeriets Indførelse, Kunstværker i Arkitektur, Skulptur og Kalkmaleri, hvis fattige Levninger endnu den Dag i Dag fylder os med Glæde.

I Tidsrummet 1439—1513 er en Række store Bykirker opført eller ombygget: *Vor Frue i Præstø, St. Nikolaj i Køge, St. Olai i Helsingør, St. Laurentius i Kerteminde, St. Budolfi i Aalborg* og flere andre. En Del er ændret og udvidet: Vestpartiet og Taarnet er bygget til *Assens Kirke, Aarhus Domkirkes* Kor og Taarn er bygget, *Frue Kirke i Haderslev* fik sit ny stolte Kor o. s. v. I Landsbyerne blev der vel kun bygget faa nye Kirker, men største Parten af de gamle blev stærkt forandret. Mange blev forlænget for at give Plads for den voksende Befolkning; endnu flere fik et Taarn mod Vest, adskillige er forlænget i Øst, idet brede, sengotiske Kor har erstattet de smalle romanske, og navnlig paa Øerne er et overordentlig stort Antal forsynet med Vaabenhuse, Gravkapeller, Sakristier og med indbyggede lave Hvælvinger i de flade Bjælkelofters Sted. Naar den sengotiske Tid trods de forholdsvis faa Nybygninger dog har kunnet præge Landet saa stærkt, skyldes det ikke mindst disse utallige Omdannelser af de ældre Kirker. Gennemgaaende Træk for nogle Bykirker er en vis plump Simpelhed og en Reaktion mod den lette Himmelstræben, der prægede den ældre Gotik; endvidere den stærke Vilje til stærkt oplyste Korpartier med Vinduer fra Gulv til Hvælv,

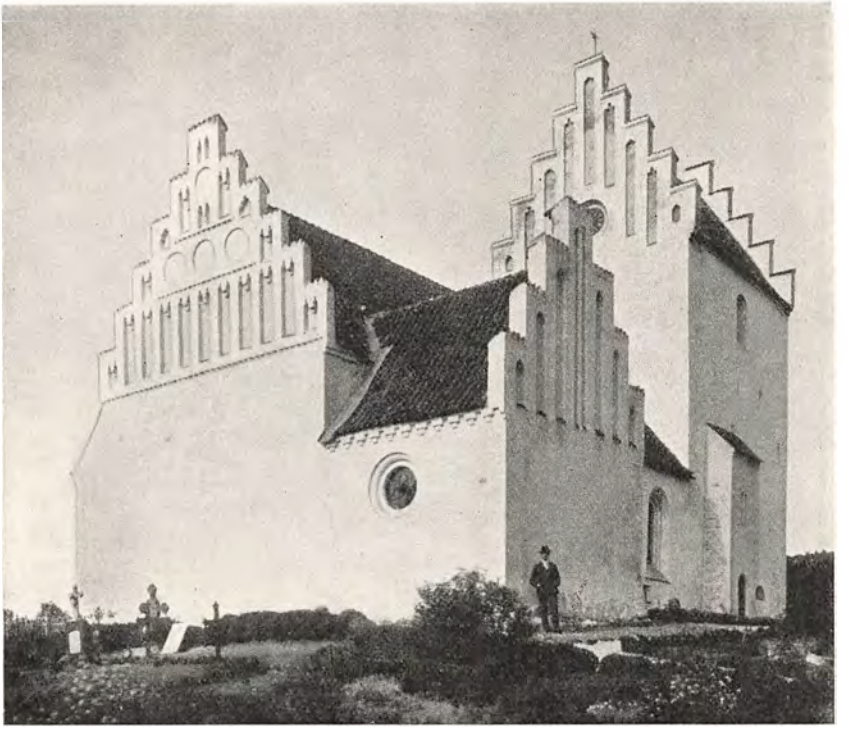

En i gotisk Tid udvidet romansk Landsbykirke: Ejby ved Køge.

saa Blikket uvilkaarligt tvinges did op. Brede, store Vinduer, ofte med en lav Bueafslutning, er senmiddelalderlige, og det samme er fremfor alt de Trappegavle, der overalt myldrer frem fra Taarne og Kapeller, fra Domkirkerne i Roskilde, Ribe og Aarhus ned til den enkleste Landsbykirke, næsten altid forsynet med smukke Blindinger (ɔ: Vinduer, der blot er antydet ved Fordybninger i Murværket), meget indbyrdes forskellige endog paa den samme Kirke. I de alleryngste af disse Blindinger, hvoraf den kunstfærdigste er den fialdelte Gavl paa Oluf Mortensøns Vaabenhus i Roskilde, der er nordtysk i sin Stil, finder man Spor af Renæssanceliniespil; vandrette Inddelinger begynder at afløse de lodrette. Ellers er i den sengotiske Arkitektur Renæssancesporene endnu mer end sparsomme.

Langt mere følsom for det nye kunstneriske Liv er Kirkens indre Udsmykning, der repræsenterer den største Del af Tidens kunstneriske Indsats.

Medens Kirkebygningernes Ydre taler om Kirkens Rigdom og Menighedernes Offervilje, fortæller *Kalkmalerier* os i et endnu tyde-

ligere Sprog om selve det Aandsliv, der netop da har udfoldet sig i Kirkehusene. Ogsaa her møder vi, som i Gavebrevene, Tanken om Syndens Magt, om Straffen over Synderne, om den dømmende Kristus, men ogsaa om Forløsningen gennem Kristus, om de gode Gerningers Betydning for Sjælene, om Helgenskaren ført af Jomfru Marie o. s. v. Særlig betegnende for Tidsrummet 1439—1513 er det djærve folkelige Gennembrud, der sker i Kalkmaleriernes Fortællemaade; den stive, højtidelige Stil i de romanske Billeder er forbi; forbi er ogsaa Unggotikkens sjælfulde, noget spinkle, franskpaavirkede Fornemhed; nu fyldes Billedfladen med store stærke Skikkelser; en stor Evne til at anskueliggøre og understrege, saa selv de jævneste Kirkegængere skal kunne fatte Meningen, præger nu Fremstillingerne; englelige og djævelske Ansigtstræk, stærke Bevægelser, Klædedragter snart udfordrende moderne, snart fattige og enkle, tiltvinger sig de andægtiges Opmærksomhed. Billederne bliver dramatiske, ja spændende. »Hele Skalaen fra Paradis til Helved,« er det sagt, »ruger over Menigheden oppe under Hvælvene og sænker sig snart som en mild og kvægende Dug i følsomme Sjæle, snart som Regnbyger eller Hagl, der pisker ru og barske Sind.« Men samtidig med, at de giver os et Indblik i Tidens religiøse Stemninger, er de en vidunderlig Billedbog, der afspejler vore Forfædres Liv til Hellig og Søgn, Ridderen i Panser og Plade saa vel som Bonden bag sin Plov. Billederne er i Slægt med nordtyske og svenske paa samme Tid, men alle er de paavirkede af den nye Træsnitskunst, der spredte

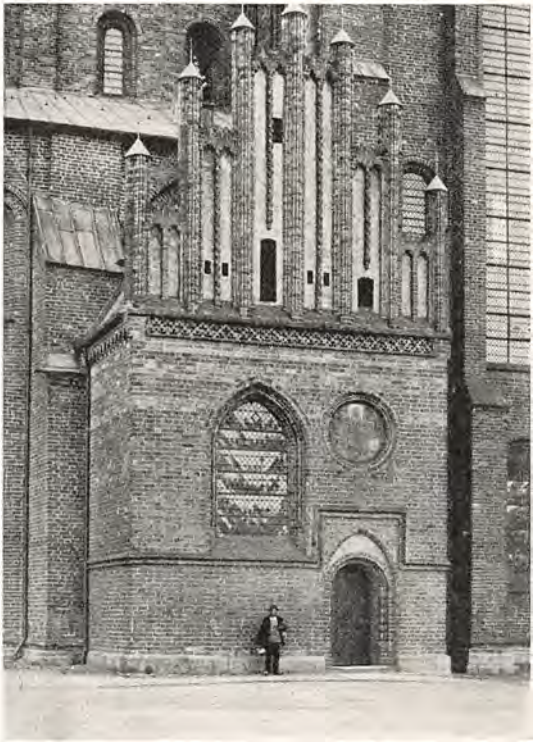

Oluf Mortensøns Vaabenhus ved Roskilde Domkirke.

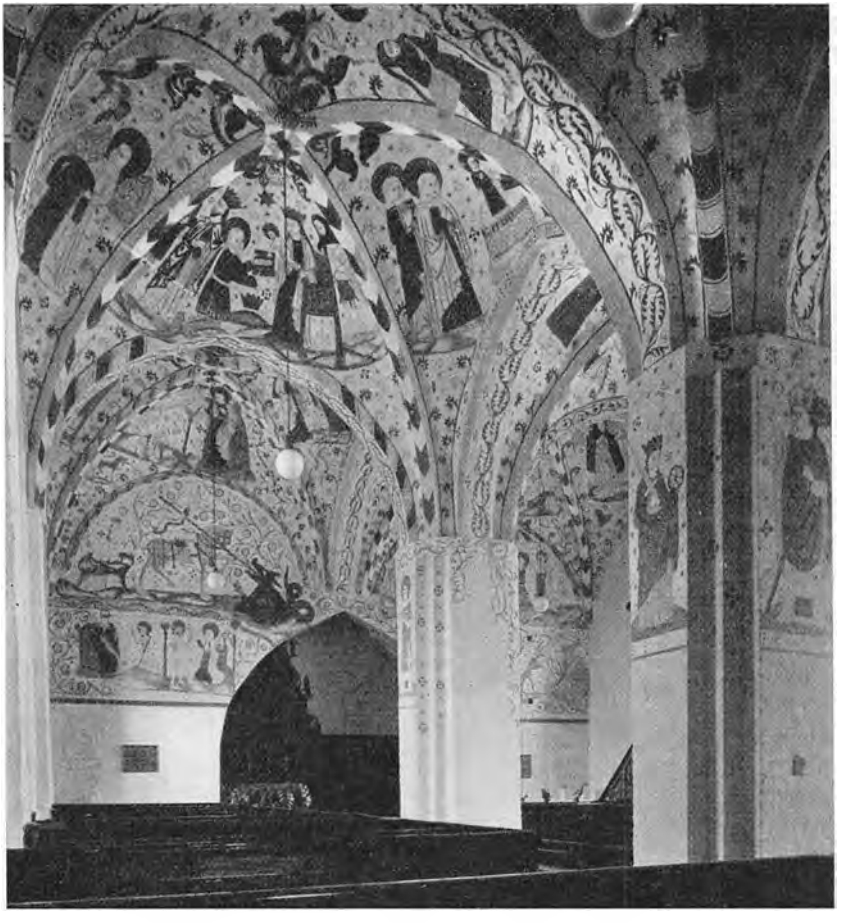

Det indre af Fanefjord Kirke paa Møen med Kalkmalerier fra ca. 1500.

kraftige, groft tegnede Andagtsbilleder og Bøger ud over Europa. Flere danske Billeder, saaledes af *Elmelund-Mesteren* og *Vallensbæk-Mesteren,* kan umiddelbart føres tilbage til Træsnit fra Samtiden. Herved naar nederlandske Paavirkninger i Retning af Individualisering og Naturiagttagelse ind over Danmark, enkelte Steder, som f. Eks. i Højelse Kirke, saa stærkt, at der i Behandlingen af de nøgne Skikkelser kan tales om et Pust fra Renæssancen. Mod Tidsrummets Slutning bliver dette endnu stærkere. Der kommer en mægtig Fasthed og Fylde over Tegningen, en friere Bevægelse i Skikkelsernes Liv; man mærker, at Renæssancens Staffelibilleder og Kobberstik har paavirket Kunstnerens Opfattelse af det sete. Men samtidig med at den tekniske Kunnen saaledes vokser, træder her

:parti af Claus Bergs Altertavle i St. Knuds Kirke i Odense fra ca. 1515-

som overalt det middelalderlige Fromhedspræg tilbage; profane Motiver, der allerede i Tidsrummets Begyndelse stak frem i Krogene for at lokke Opmærksomheden op mod Hvælvingerne, breder sig nu og vækker hist og her Forargelse. Her som i Menighedernes Offervilje og i Klosterlivets Strenghed er en kendelig Afspænding at mærke mod Tidsrummets Slutning.

Jomfru Marie bringer Kristusbarnet i Skole. Kalkmaleri fra Slutn. af 15. Aarh. i Tudse Kirke ved Holbæk. Akvarel af J. Kornerup. Nationalmuseet.

Hvad *Kirkernes Inventar* angaar, er dette i Modsætning til Kalkmalerierne ofte af udenlandsk Oprindelse. Prægtigst er her de store og og smaa Alterskabe med de straalende Farver, den stærke Forgyldning, de mange smaa Skikkelser ved Siden af enkelte store, ofte udført med den største haandværksmæssige Dygtighed i lübske Værksteder. Ogsaa her mærkes stærkt den *nederlandske Paavirkning*, som Lübeck var yderst følsom for, men ogsaa direkte fra Nederlandene er Kunstværker, baade malede og udskaarne, naaet hertil, ligesom ogsaa fra et berømt Alabasterværksted i *Nottingham* i England. Pragtstykket blandt alle de danske middelalderlige Altertavler er den i 1482 i Aarhus opstillede, bestilt af Bisp *Jens Iversøn* og udført af den lübske Kunstner *Bernt Notke*. Her opfylder den hellige Anna med Pave Clemens og Johannes den Døber det store Midterfelt, medens Apostlenes smaa Skikkelser i to Rækker fylder Sidefløjenes Inderside. I Overensstemmelse med hele Tidsaanden er et overmaade stort Tal af de bevarede Tavler Passionstavler med Kristi Lidelseshistorie; undertiden er Midterfeltet en gribende realistisk Fremstilling af Treenigheden, af den segnefærdige Kristus, vist frem af Faderen, eller den afsjælede Kristus, baaret af Jomfru Marie, der ofte selv er Midterfeltets Hovedskikkelse. Ogsaa her møder vi Senmiddelalderens djærve Anskuelighed med den Sans for Individualisering, for smaa Bioptrin, for burleske Motiver og for den kraftige Understregning. Fint og groft blandes paa den mærkeligste Maade sammen, ikke mindst hvor der er Tale om de af hjemlige Træskærere udførte Efterligninger af den lübsk-nederlandske Stil. Takket være disse farvestraalende Kunstværker, de næsten utallige Læg-

Monstranshus fra 1527 i Haraldsted Kirke ved Ringsted.

mandskrucifikser, der opstilledes paa en Bjælke mellem Koret og Hovedskibet med Jomfru Marie paa den ene, Johannes paa den anden Side, takket være de skønt udskaarne Korstole og meget mere blev vore middelalderlige Kirker Samlingssteder for Datidens ypperste Kunst, øvet ofte af danske Mænd under Paavirkning af den mellem- og vesteuropæiske Kunst.

Senkatolicismens Kirkeliv gav ikke blot Anledning til en rig kunstnerisk Virksomhed og levende kunstneriske Forbindelser mellem Indland og Udland. De talrige, højtlønnede Prælatstillinger ligesom de af Menigmand højagtede om end fattigt aflagte Præstestillinger drog Landets Ungdom i store Skarer til *Studierne* — Latin var jo den fælles Indgangsport for høj og lav, og Latinskolerne fyldtes i denne Tid med Elever: »Saa mange Peblinge var der«, fortæller Peder Palladius, »at der var fuldt baade oven og neden: 700 udi Ribe Skole, 900 udi Roskilde Skole, ikkun for at de skulde blive Munke og Alterpræster, ja, Adelsfolk holde ogsaa deres Børn til Skole, Præbender og kostelige Len«. Under disse Forhold voksede Skolernes Tal. Fra 1444 til 1513 aabnedes bl. a. nye Skoler i Kalundborg, Randers, Helsingborg, Skelskør, Helsingør, Næstved og Rønne.

Medens *Kristiern Pedersen* senere opruller et yderst mørkt Billede af Livet i Roskilde og karakteriserer Undervisningen som »Skvalder, Røg, Føg, hverken Gud eller Mennesker til Nytte eller Gavn til Liv eller Sjæl«, er *Peder Palladius'* Dom helt anderledes lys. Under sit Ophold i Assens Skole lærte han af en Pebling at gaa Tiggergang i Byen, »men han var ikkun min Mester en Middagsstund«, og om Skolegangen siger han: »I se jo vel, at vi have ikke været ledige i Skolen, endog vi legede undertiden paa Marken, som Eders Drenge gør ved deres Majtræ; med Lyst og

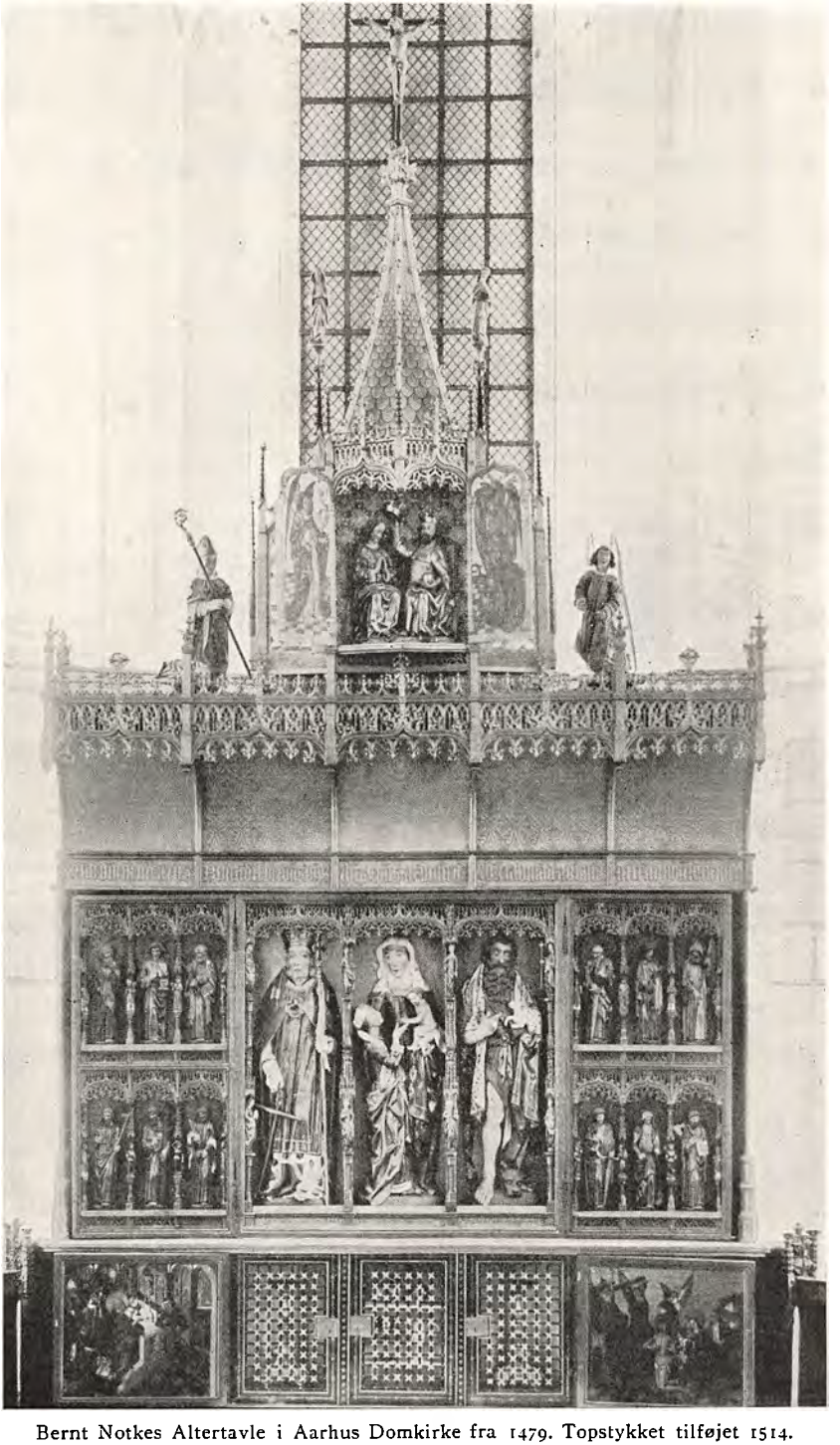

Bernt Notkes Altertavle i Aarhus Domkirke fra 1479. Topstykket tilføjet 1514.

Leg lærte vi, der vi lærte.« Om hvordan han blev holdt til Læsningen af sit Hjem, fortæller han: »Min sal. Fader, ved Navn Esbern Jensen, Borger i Ribe, en Lægmand, der aldrig har læst et Bogstav, straffede mig haardeligen med Ord i hans Alderdom og min Ungdom, ude mellem Ribe og Bjærge, fordi at jeg var en Pebling og gik i Skole og kunde dog ikke opregne for ham alle Søndagsevangelierne paa mine Fingre, som han kunde opregne for mig.«

Medens vi kun skimter *Rasmus Simonsens* Omrids i Kristiern Pedersens Omtale af denne sin Lærer, en ivrig Dyrker af Peder Laale, har en anden af Tidens Skolemænd efterladt sig et godt Navn i dansk Skolehistorie, nemlig Aarhusrektoren *Morten Børup*. Han er født henv. 1446 og var 24 eller 27 Aar gammel, da han kom til Bogen i Aarhus Domskole. »Før den Tid havde ikke Blæk og Papir og Pen, men Høstarbejde, Slibestenen til at hvæsse Leens Æg, Økse, Plovstjært, Tømmer, Skovl og Hakke og andet lignende Bondeværktøj slidt hans Hænder.« Fra Marken ved Børup i Tranbjerg Sogn skal han da være rømmet til Aarhus efter at være pryglet af Fogeden under Høslætten, og langskægget som han allerede var, blev han optaget i Skolen. I »den store Kirke« skal han have aflagt det Løfte, »at hvis Gud bifaldt hans Forsæt, — saa vilde han Resten af sit Liv vie sin Kraft til at oplære Ungdommen, og han vilde ingensinde aflade med den Gerning at lære fra sig, hvad han selv havde lært.« Efter Studier i Köln blev han Rektor i Aarhus. Han prises af Erasmus Lætus for sit rene Sprog: »det skrevne Ord havde en særlig Ynde og Afslebethed, medens hans Tale for det meste ifølge gammel Vane duftede af og var spækket med dagligdags Vendinger.«

Om det gode Sind, Morten Børup nærede over for sine Elever, vidner hans Arbejde for, at de, der sang med ved Gudstjenesten i Domkirken, skulde have Betaling derfor, og han har ordnet dette saaledes, fortæller Claus Lyskander, »at han fuldstændig forsynede enhver med Middagsmad og mellemste Klasse tillige med Aftensmad — en sandelig ikke ringe og meget smuk Barmhjertighedsgerning.« En ikke mindre Glæde har han beredt sine Elever ved sin Omhu for deres Forlystelser; han har skrevet en Kordans, som bærer Navnet Daaredans, en »fin og vittig Komposition«, og han har skrevet den skønne Majsang, som de sang, naar »de den første Dag i Maj bragte Vaarens første Blomster og Blade ind i Byen«, noget, der med det nye Aarhundrede var begyndt hist og her, en dobbelt Arv fra Bøndernes Foraarsfester og fra Kirkernes Processioner. Men Morten Børups *Majsang* er vistnok stærkt paavirket af Tidesangen i Domkirken, hvor han indtil sin Død virkede som Kantor. Han kan her have mødt det, der er Grundtonen i hans egen Sang: Naturens Lovprisning af Skabe-

ren, frembaaret paa Mennesketunge. Er de første Vers i Slægt med de saakaldte Vagantvisers Naturfølelse og Vaarfryd, er de sidste Strofer et Udtryk for den hellige Lovprisning.

Tak for al Guds Kærlighed!
jubler Land- og Havglans.
Jorden, hvilken Herlighed!
— dog af HANS kun Afglans.

Rørt af HAM er alle Ting
oppe, nede, rundt omkring,
frem i Farver svulmet.

Selv HAN mindre ligner dem
end en Vaar, der straaler frem,
ligner Vintermulmet.

Egentlige *vidtgaaende Studier* ud over Latinskolen blev allerede før Universitetets Grundlæggelse drevet hist og her. *Franciskanerne* har været ivrige herefter og har ejet fortræffelige Biblioteker; især har Aalborg Klostret udmærket sig, og i Lund var der ligefrem et lille franciskansk Universitet, der fra 1438 har arbejdet med to Lektorer og har kreeret Baccalaurei. I Haderslev havde Bispen *Claus Wulf* oprettet et Lektorat i Teologi til Støtte for Uddannelse af Præster til det dansktalende Nord- og Mellemslesvig og et lignende, men tysksproget var der i Slesvig. Men alt dette kunde langt fra tilfredsstille den danske Studieiver. I stadigt større Tal strømmede Ungdommen til de *udenlandske Skoler;* Hovedparten var udsendt af Kapitler eller Klostre; en ikke ringe Del var unge Adelsmænd eller Borgersønner, især fra København, Malmø, Husum og Flensborg. Mens Frankrig før havde draget de fleste, var Pariseruniversitetet nu i Tilbagegang. Hundredaarskrigen og Universitetets Opposition mod Rom i Baselkonciliets Tid havde nu efter Roms afgjorte Sejr skadet det overordentlig meget. Studiehusene forfaldt, det danske i Aarhundredets første Halvdel, og de af Paven stærkt begunstigede *tyske Universiteter* blomstrede op. Flere ny dukkede op i Danmarks umiddelbare Nærhed, og hertil var der let Forbindelse fra Danmark. Greifswalds Universitetsmatrikel fra Stiftelsesaaret 1456 til 1520 rummer alene henv. 250 danske Navne, og Listerne fra Rostock mere end dobbelt saa mange.

En ganske overordentlig stor *tysk Kulturpaavirkning* blev herigennem tilført Danmark til Afløsning for den tidligere franske, og da omsider det danske *Universitet* blev stiftet, var det efter tysk Mønster, formeligt et Datteruniversitet af det navnkundige i Köln. Hvad

Aarsagen var til dette Skridt, der omtrent samtidig blev taget i Sverige, begge Steder under vanskelige økonomiske Forhold, er svært at afgøre. Sikkert har dog den stærke senmiddelalderlige Nationalbevidsthed bidraget sit hertil og ikke mindst de hermed jævntløbende økonomiske Synspunkter om Sølvets Forbliven i Riget. Skulde Universitetet imidlertid kunne hævde sig, skulde dette dog netop ske ved dets internationale Karakter, ved at det af den romerske Kirke blev godkendt og sideordnet med de andre europæiske Universiteter, at det som »Studium generale« kunde meddele Grader, der blev respekteret overalt, at det kunde staa aabent for Gejstlige, uden at de derfor mistede deres Indkomster, og at det fik Ret til at præsentere Paven Kandidatlister til gejstlige Forfremmelser. Af disse Grunde blev Universitetet i København kun i saare liden Grad præget herhjemmefra. Autorisationen til dets Oprettelse udgik fra Rom, Pavebullen af 19. Juni 1475 blev stilet ikke til Kongen, men til Ærkebispen, Statutterne blev udarbejdet af Ærkebispen, Midlerne til Universitetets Drift blev udredt af Kirken, især af Kapitlet i København, og dette overlod det unge Universitet sin Domskole til Lokale. Lærerkredsen var hidkaldt fra Köln, hvorhen *Peter Albertsøn* var draget i dette Ærinde. Den 16. Maj 1479 holdt denne Skare af fremmede Lærde sit Indtog i København, og allerede den 1. Juni var alt rede til Universitetets højtidelige Indvielse ved en Gudstjeneste i Vor Frue Kirke. Under denne traadte Lærerkredsen sammen og valgte til sin Rektor Kapitlets Dekan Mester *Jesper Henriksøn* til Sandagergaard, den efter Datidens Tankegang egentlige universitetsstiftende Handling. Medens Universitetets Statutter blev de samme som de i Bologna gældende, og dette Universitet stadig nævnes som Forbilledet, kom det københavnske dog til at staa Köln- og Paris-Universiteterne nærmest i Type.

Var saaledes det romersk-internationale og det tyske stærkt fremtrædende i Universitetets Grundlæggelses Tid, var det dog Christian I og hans Kreds, der gjorde det grundlæggende Arbejde. Det er vistnok under sin Rejse i Rhinegnen 1474 og 1475, da han skulde mægle mellem Domkapitlet i Köln paa den ene Side og Ærkebispen og Karl den Dristige paa den anden, at han har faaet Ideen om at gøre Alvor af Erik af Pommerns hengemte gamle Plan. Han lod Dronning Dorothea forebringe Planen for Paven i 1475; han formaaede Kirken til at fremskaffe Midler og gav Universitetets Lærere værdifulde Privilegier, især retslige, om end ikke saa vidtgaaende som dem, de tyske Universiteter gerne opnaaede.

Universitetet fik trange Dage, og der maatte i Kong Hans' Tid udstedes Forbud mod, at Danske søgte til fremmede Universiteter, hvis de ikke først havde gæstet Københavns Universitet i 3 Aar. Men

trods store Mangler er dets Oprettelse dog en af de vigtigste Begivenheder i den danske Aandshistorie, og Morten Børup, der maaske i 1480erne har studeret i København, priser i »De syv Byrim« fra henved 1491 Hovedstaden ikke mindst paa Grund af dens nye Lærdomssæde.

Bispeprægtigt, kongemægtigt,
straaler, København, dit Ry.
Danmarks Rige ej din Lige
har i nogen anden By.
Nu kan Kunst og Viden ty
til dit Værksteds væne Ly.
Over Jord, i Syd og Nord,
har du flettet Handelsnettet;
gyldne Tider ser du gry.

Endnu en anden stor og følgevigtig Nybegyndelse skulde den senkatolske Kirke, nærmere bestemt Iveren for den rette Gudstjeneste, give Anledning til. Man havde længe været klar over, at de saakaldte *Missaler* og *Breviarer,* der brugtes ved Messerne og ved Officierne, ligesom de Lærebøger, der brugtes i Skolerne, var fulde af Fejl, hvad der for de liturgiske Bøgers Vedkommende var en saare alvorlig Sag, højhellige som de her anførte Tekster altid var. Da man derfor i kirkelige Kredse hørte om den nye *Bogtrykkerkunst,* der i 1474 naaede til Lübeck, i 1475 til Rostock, efter for længst at have underlagt sig de sydlige og vestlige Kulturcentrer, greb man med største Iver denne Lejlighed til at skabe reviderede, over store Omraader fuldstændig ensartede Haandbøger. En Række af Danmarks sidste Kirkefyrster og ikke mindst Erik Valkendorf i Norge har herved indlagt sig stor Fortjeneste af nordisk Kulturhistorie.

Efter at have omformet Domkapitlet i Odense gik *Carl Rønnow* i Gang med at faa Stiftets Missale og Breviar gennemrettet og trykt. Missalet blev trykt i Udlandet, men til Trykningen af Breviaret indkaldte han Tyskeren *Johann Snell,* der havde drevet Bogtrykkervirksomhed i Lübeck og i Rostock. I Slutningen af 1481 eller i Begyndelsen af 1482 var han beskæftiget i Odense, vistnok i St. Hans Kloster, og fik Breviaret trykt som den første i Danmark trykte Bog, samt en lille Bog om Belejringen af Rhodos. Fra Odense drog han til Stockholm og har siden levet i Lübeck som Bogtrykker indtil 1519. I Aaret 1486 træffes den anden i Danmark virksomme Bogtrykker, og Anledningen til hans Indkaldelse har været en lignende. Denne Gang var det Slesvig Stift, der skulde have sit Missale trykt, og man var da heldigere i Valget af Mesteren. Dette faldt nemlig paa *Stephan Arndes,* en Tysker, der var født i Hamburg og uddannet i Mainz, og

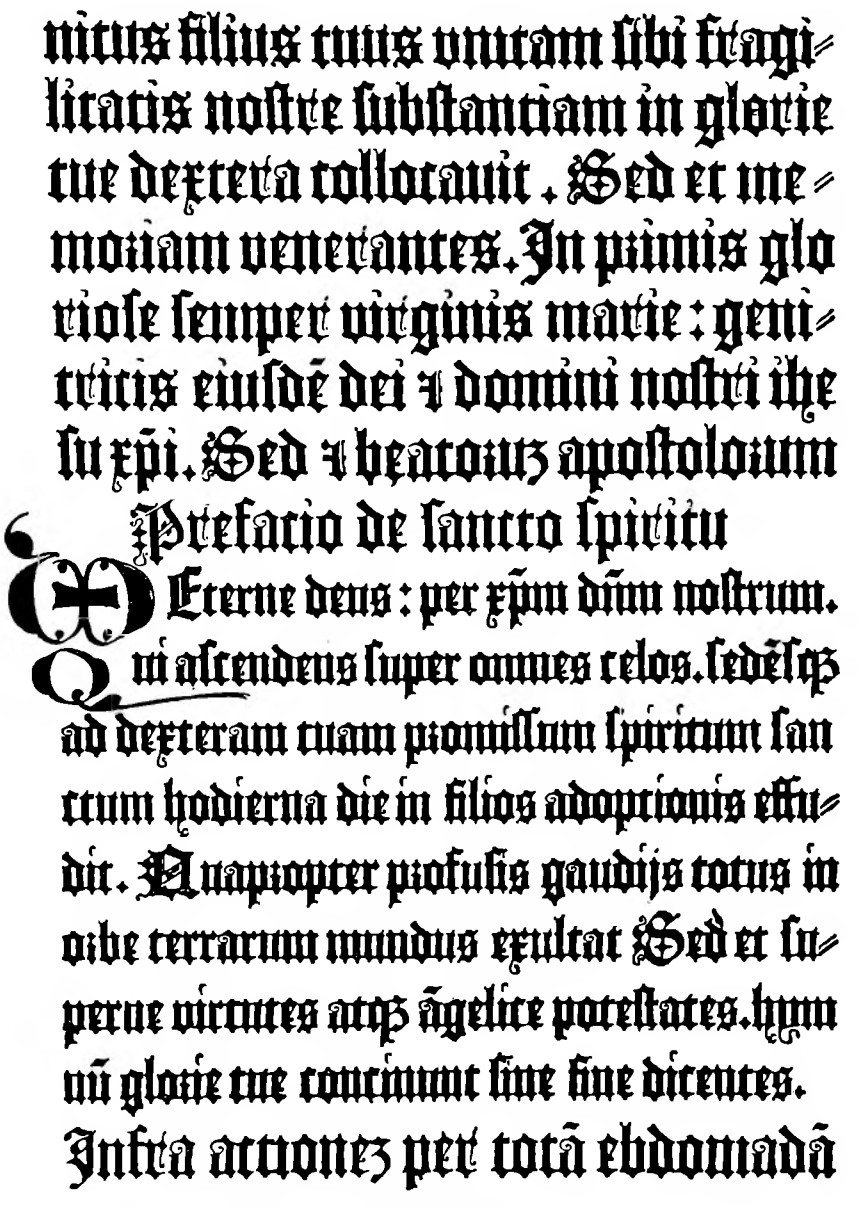
nitus filius tuus vnitam ſibi fragilitatis noſtre ſubſtantiam in glorie tue dexteta collocauit. Sed et memoriam venerantes. In primis gloriose ſemper virginis marie: genitricis eiuſdē dei ⁊ domini noſtri ihesu xpi. Sed ⁊ beatoruz apoſtoloum

Prefacio de ſancto ſpiritu

Eterne deus: per xp̄m dñm noſtrum. Qui aſcendens ſuper omnes celos. ſedēſq; ad dexteram tuam promiſſum ſpiritum ſanctum hodierna die in filios adoptionis effudit. Quapropter profuſis gaudijs totus in orbe terrarum mundus exultat Sed et ſuperne virtutes atq; ãgelice poteſtates. hymnū glorie tue concinunt ſine fine dicentes. Infra actionez pet totã ebdomadã

Side af Missale Slesvicense fra 1486. Efter Lauritz Nielsen, Dansk typografisk Atlas.

som havde arbejdet i Italien som Skriftstøber i Foligno hos en af *Johann Gutenbergs* egne Disciple og siden som selvstændig Bogtrykker i Perugia. Han har været stærkt paavirket af den højtstaaende italienske Smag, og om hans Arbejde med »Missale Slesvicense« er det

sagt, at »ikke mange samtidige Tryk er præget af en Skønhed og en Stilrenhed som den, der udmærker dette i dansk Typografi enestaaende Værk, der den Dag i Dag hævder sig som det smukkeste Trykværk, der vel nogen Sinde er fremstillet her i Landet.« Under sit Ophold i Slesvig synes Stephan at være traadt i Forbindelse med Kongens Staller paa Nordstrand, *Lorenz Leve,* der vistnok delvis har bekostet Udgaven af Missalet. I en Menneskealder efter 1486 er Stephan den fornemste Bogtrykker i Lübeck. Vistnok takket være Støtte fra Lorenz Leve er hans Arbejder ualmindelig smukt udført, og for Danmark har han udført flere betydelige Værker, saaledes i Aaret 1500 et »Missale Viburgense«. Allerede da havde Danmark faaet sin første i Riget selv bosatte Bogtrykker, *Gotfred af Ghemen* fra Os i Nordbraband, en Mand, der havde arbejdet godt, men haardt trykket af Konkurrencen i Gouda, en Stad i Holland, der sammen med Vesttyskland var det Strøg i Europa, der havde de fleste Bogtrykkerier. Gotfred har maattet sælge en Del af sit Materiale, der genfindes i senere Tryk, og er i Slutningen af 80erne søgt til Danmark, hvor han snart traadte i Forbindelse med Universitetet, hvis Vicekansler Peter Albertsøn har interesseret sig for hans Virke, og i Aaret 1489 oprettede han det første danske Bogtrykkeri. Gotfred har trykt tre latinske Grammatiker, en Del opbyggelige Bøger og den første danske Bog »Rimkrøniken«, men højtidelige Kirkebøger har man ikke betroet ham; i sit Materiale stod han ikke længere Maal med Tidens Krav, og han har levet under vanskelige Kaar, der stadigt mere har præget hans Arbejde. Med vigtige Opgaver er man stadig gaaet til Udlandet, og en lübsk Bogtrykker, *Matt. Brandis,* har i Lübeck trykt en plattysk Oversættelse af »Jyske Lov«, en anden med latinsk Oversættelse forsynet Udgave heraf og et nyt Oplag af Odense Breviaret.

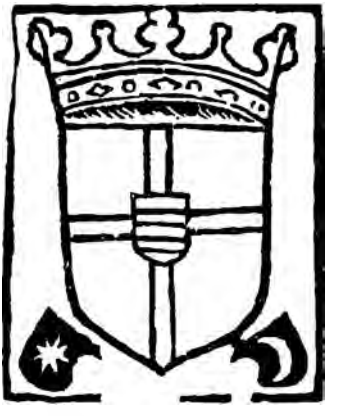

¶ Trykt i Kømenhalfn hwoll Gotfrid aff ghemē Anno dñi m.cccc. oc np in pfesto sancti valentini martiris

Gotfred af Ghemens Bogtrykkermærke. Efter Lauritz Nielsen, Dansk typografisk Atlas.

Da Gotfred i 1510 nedlagde Arbejdet i København, overtog Matt.

Brandis hans Virksomhed og trykte, formodentlig paa Bestilling af Kapitlet, et »Missale Hafniense«. Hans Efterfølger blev i 1512 en Mand, der paa det nøjeste var knyttet baade til Kapitlet og til Universitetet, nemlig den norske Bisp Hans Ræffs Broder, *Povl Ræff*, Kannik i København og en Tid Rektor ved Universitetet, den første danskfødte Bogtrykker. Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark er saaledes, i Lighed med Universitetet og den store Kunstvirksomhed, en Frugt af det rige senkatolske Kirkeliv og ikke mindst af den overhaandtagende Betydning, som Gudstjenestelivet her havde faaet. Men endda gik de største Arbejder til Udlandet, og just som Tidsrummet løber ud, var Kristiern Pedersen i Paris i fuld Virksomhed med Arbejder for sin Domkirke.

3. Klosterlivet i Brydningen mellem gammelt og nyt.

Medens Bisper og Prælater har været virksomme for de kunstneriske, videnskabelige og tekniske Fremskridt, det 15. Aarhundrede bragte, har der ogsaa været Liv og Røre i de danske *Klostre*, om end af en helt anden Art, mere rettet mod det indre Liv og mod det Samfundsliv, der omgav dem. En dansk Historiker Johs. Lindbæk taler med fuld Ret om »det friske Liv, der fra Baselkonciliets Tid og helt op til Reformationen gennemtrænger en stor Del af den danske Klostergejstlighed«, og hævder, at »det er saa langt fra, at denne Periode er en Dødhedens Tid, at der tværtimod ikke er ret mange Tider, hvor Livet pulserer saa stærkt. Dette gærende Liv er, i Danmark som i Tyskland, den bedste Forberedelse for Reformationen, som ganske vist i sin Udførelse kom til at ødelægge de fleste af de Spirer, som var ved at bryde frem.«

Paa et enkelt Punkt brød man overtvært med et stort, højmiddelalderligt Ideal: *Domkapitler* som Munkesamlag. I Danmark var der tre saadanne tilbage. Det ene af disse, Augustinerkorherrerne i Viborg, maatte under Kong Christoffers Besøg her opgive deres fremskudte Stilling og erstattedes som Domkapitel af tre Prælater og 12 Kanniker, vistnok for at give Bispen et stærkere Rygstød i de socialt stærkt bevægede Aar. I Odense gjorde Kong Christian I og Bisp Carl Rønnow Forsøg paa det samme. Her var det Benediktinerne i St. Knud, der sad inde med Domkapitlet. Fordi deres Levned ikke var eksemplarisk, fordi Munkegudstjenesten i Domkirken ikke var i Overensstemmelse med Stiftets øvrige Kirketjenester, og fordi den fynske Adel som de andre Landsdeles ønskede deres Sønner ind i rige Kapitelembeder, blev Pavens Samtykke indhentet. Bisp Carl Rønnow satte

Forandringen i Værk, men Dronning Dorothea greb paa Munkenes Klage ind; en vidtløftig Proces, for Munkenes Anseelse ret kompromitterende, begyndte, og Kapitlet blev omsider tilbagegivet Benediktinerne med Ordre om at forbedre deres Levned og forsørge de nybagte Domherrer.

Det nye og friske Liv, som i dette Tidsrum rører sig i Klosterkredse, ytrer sig paa forskellige Maader, den ene reaktionær, den anden i nøje Pagt med Samtidens bedste Kræfter og med det kommende; den første tog Sigte paa at genopfriske de ældre, strenge Regler og derved styrke Munkesjælene selv og genvinde den tabte Folkeyndest; den anden paa at optage i Klosterlivet de stærkt følelsesbetonede, mystisk-sværmeriske Retninger, der da var oppe, og paa at fremme de Barmhjertighedsopgaver, som Tidens Nød krævede sat i Værk.

Straks ved Tidsrummets Begyndelse tog man fat. Kong Christoffer og Hans Laksmand troede uden Hensyn til Pavemagt og Udland at kunne reformere de danske Klostre i Almindelighed; siden blev det samme Arbejde fortsat, men inden for hver enkelt Orden for sig og gerne under en stærk Centralisering, hvis Centrum laa i det fremmede. Gennem Dronning Dorothea blev der knyttet Forbindelser mellem de hjemlige Benediktinere og den nederlandske Reformator *Johs. Busch,* og Skovkloster, St. Knud og Voer gav sig ind under *Bursfelderkongregationen,* der omfattede henved 140 Klostre, alle reformerede. Augustinerklostret i Grinderslev sluttede sig til *Windesheimerkongregationen,* Midtpunktet for »Brødrene og Søstrene af Fælleslivet«. Johanniterordenen blev delvis reformeret af *Johannes de Cardona,* der besøgte de danske Klostre i 1463 og indskrænkede Brødrenes Tal, for at de mere virkningsfuldt med Pengebidrag kunde støtte Moderklostret paa Rhodos, og Tiggermunkenes to store Afdelinger, Dominikanerne og Franciskanerne, blev bragt tilbage til de gamle Stier, en Sag af en ganske overordentlig Betydning, da disse Ordener i en særlig Grad stod midt i Folket, udsat for dets Beundring og Kritik som ingen af de andre.

Dominikanerne reformeredes fra 1474 af Provincialen *Mads,* hvorved Tugten blev skrappere, og Ordenen blev bragt i et stærkere Afhængighedsforhold af Rom. Franciskanerne reformeredes dels ved Kongeslægtens Indgriben, dels ved en Kraft, der fremstod i deres egen Midte. Bevægelsen her kaldtes slet og ret *Observansen,* og den er maaske det mest storstilede, der kendes herhjemme af denne reaktionære Retning. Bevægelsen opstod samtidig i Italien og Frankrig i det 14. Aarh., bredte sig til Spanien og fra 1426 til Tyskland. Observanterne vilde vende tilbage til den strenge Overholdelse af Franciskanerregelen, blandt andet skille Klostrene af med deres meget over-

Helligaandsklostret i Aalborg. Akvarel i Nationalmuseet fra 1850erne.

flødige Jordegods; de mødte den heftigste Modstand, men naaede saa vidt ved Pave- og Fyrstegunst, at de fra 1446 var udskilte fra Tilsyn fra de ikke-reformeredes Side og var Paven direkte underlagt gennem deres egne Generaler. I 1467 bad Christian I Pave Poul II om, at Klostrene i Slesvig og Holsten maatte blive reformeret fra Provinsen Sachsen, og samtidig rejste Guardianen i Kolding Graabrødrekloster *Laurens Brandsen* Kravet om det samme i Kongeriget selv. I Kolding fandt han ingen Ørenlyd, men med Kongens Hjælp blev han forflyttet til Odense, og ved en Beslutning paa Observanternes Generalkapitel i Venedig 1469 blev han indsat til Ordensgeneralens Vikar og Kommissær. Odenseklostret blev reformeret, snart efter ogsaa Svendborgklostret og, vistnok med Anvendelse af ydre Magt, Nysted Kloster. Trods stærk Modstand fra de hjemlige Ordensprovincialers Side vandt Bevægelsen frem, og i 1481 afholdt de danske Observanter deres første Generalkapitel, hvorunder Laurens Brandsen blev valgt til Vikar paa tre Aar. Til Hjælp indkaldte han en af Bevægelsens ypperste Mænd, *Michael fra Lier,* der blev hans Efterfølger som Vikar. Et nyt Observantkloster grundlagdes i Køge, Klostrene i København, Malmø og Roskilde omdannedes, i 1494 byggedes nye Klostre i Husum og Halmstad, og da Enkedronningen, der sammen med hele Kongefamilien havde støttet Reformen af fuld Magt, døde samme Aar som Laurens Brandsen, 1496, var i alt 11 Klostre bragt ind under den nye Skik. Under *Anders Glob* og *Laurens Hansens*

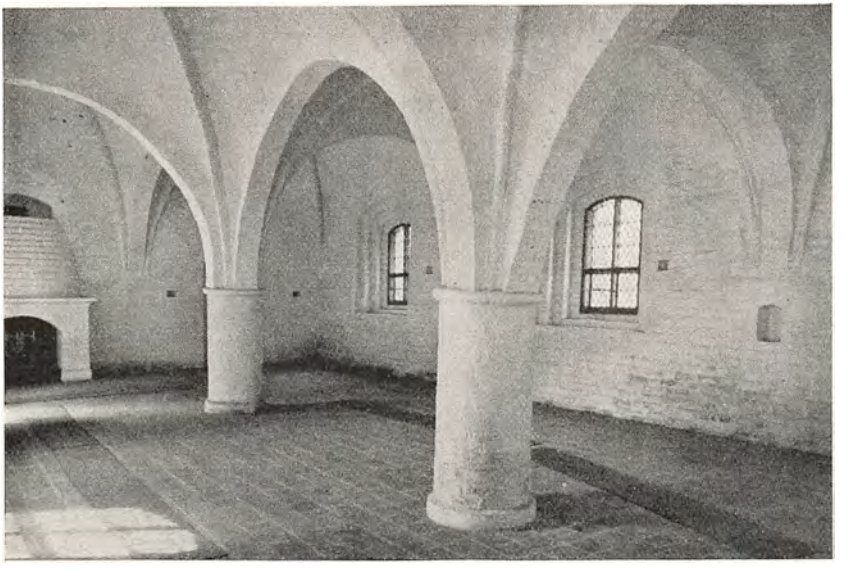

Sal i Helligaandsklostret i Aalborg.

Førerskab gik man hurtigt videre, og i 1506 var Tallet vokset til 19. Hermed standser imidlertid Bevægelsen. Ogsaa de ikke-reformerede Klostre blev forbedrede, og *Julius II* paabød en fleraarig Vaabenhvile. Intet Kloster maatte herefter glide fra den ene Gruppe over til den anden.

Observanterne havde i Virkeligheden bragt deres Ideer til Sejr over hele Linien, men den hele Retning har noget krampagtigt over sig; stærke Enkeltviljer driver paa, Kongeslægten og Stormænd yder dem Støtte, alt er villet udefra og ovenfra mere end genfødt indefra. Observansen blev en Restauration af noget gammelt, ikke en Renæssance, der begejstrede de mange og atter fik Klostrene til at strømme over af unge nidkære Novicer. Det viste sig da ogsaa, at da Laurens Brandsen og Anders Glob var borte, svandt Iveren for de rene Linier bort. Atter blev der f. Eks. drevet Hestehandel af Observantklostrene, atter fik de Ejendomme tildelt. Det har derfor kun lidet at sige, at alle de resterende Franciskanerklostre i 1517 blev Observanterne underlagt. Sejren var mere en ydre end en indre, og en virkelig Sangbund for Ordenens Genfødelse havde Ivrerne ikke fundet herhjemme.

Den anden Hovedstrømning, der virkeligt arbejdede med nyt Liv og med Tidens Opgaver, staar i Forbindelse med den Mystik, der fra Bernhard af Clairvaux, Frans af Assisi og siden gennem mange andre, ikke mindst gennem vesttyske og nederlandske Retninger blev den egentlige bærende Kraft i Senkatolicismen. Denne Bevægelse skal

Karmeliterklostret i Helsingør.

i anden Forbindelse blive omtalt. Her skal kun nævnes, at den i Klosterverdenen træder frem i Grinderslevklostret, der gennem sin Forbindelse med »Brødrene af Fælleslivet« kom et af Bevægelsens Arnesteder meget nær, og hvor man har arbejdet med Oversættelser af Bonaventura, Henrik af Suso og *Thomas a Kempis.* Stærkest har dette Liv dog sikkert rørt sig i Nonneklostrene, vel mest blandt Clarisserne, der i højere Grad end Franciskanerne var henvist til det beskuende Liv, og blandt *Birgittinerne,* der i denne Henseende bærer Prisen. Denne Ordens Indførelse i Danmark hører med Maribos Grundlæggelse Erik af Pommerns Tid til, men Mariager blev grundlagt i Christian I's Tid, ejendommeligt nok ved Sammenlægningen af to forfaldne Benediktinerklostre, som Kartheuserne forgæves havde arbejdet paa at fortsætte. De rige Gaver, der strømmede ind til de to Kvindeklostre, vidnede om, at det Liv, der her levedes, fandt Forstaaelse og Tilslutning hos Tidens Stormænd, netop som Gaverne til de ældre Ordener tog af, og det, at en saa ypperlig Mand som Rigens Hofmester *Erik Ottesøn* lod opføre et Kapel ved Mariager Kirke og levede sine sidste Aar paa Klostrets Grund, vidner om, at her havde man ramt noget af det, man ogsaa i Verdenslivet længtes imod.

Den sidste store Klosterbevægelse, som først naar Danmark i dette Tidsrum, var *Helligaandsordenen* med dens praktiske Kamp mod Sygdom og Nød. Ogsaa den staar muligvis i en Forbindelse med Fran-

»Laksmandssalen« i Karmeliterklostret i Helsingør.

ciskanernes Barmhjertighedsarbejder gennem sine Forgængere *Helligaandshusene* og *St. Jørgenshusene,* men disses franciskanske Inspiration er ikke som i Udlandet bevidnet af vore magre Kilder. Fra et nystiftet Helligaandshus i Aalborg tog Helligaandsordenen sin danske Begyndelse, Stifterindens Søn, *Hennike Henningsøn* og Mester *Anders Bork* var de energiske og selvopofrende Ledere af dette Hospital, der var en Efterligning af det berømte Hus i Lübeck. Vi hører om dem, at de havde »barmhjertigt annammet og indtaget alle de fattige og vanføre Mennesker, som villig vilde sig derhen give og tilfly efter tilbørlig Usselhed og Sygdom, og røgtet og trakteret dem baade med Kost og Klæder«. Under Jubelvalfarterne i 1450 har nu de to Mænd

faaet Nys om Helligaandsbrødrenes Virksomhed i Syden, og om, hvordan disse dannede et fast organiseret Broderskab med Ret til overalt at indsamle Midler til deres Virksomhed. I Aaret 1451 er de rejst til Rom, er i *San Spirito,* Ordenens Midtpunkt, blevet optaget i denne og har faaet Lov til mod en aarlig Afgift til Moderhuset her at foretage Indsamlinger til deres eget Hus. I Lighed med hele Tidens stærke ultramontane Tendens har de maattet love, at deres Prior skulde stadfæstes af Stormesteren i Rom, og at han mindst hvert 10. Aar skulde gæste Paven. Helligaandshuset i Aalborg var blevet til et Helligaandskloster; ved flere Lejligheder fik »de renlivede Søstre, som indgivne ere i den Helligaands Hus i Aalborg«, betydelige Gaver af Christian I, og fra alle Stænder strømmede nu Gaverne ind til de 5 Præster, 9 Lægbrødre og 23 Søstre, der arbejdede under Prioren Anders Bork og Priorissen Johanne Lauridsdatter.

Denne Virksomhed skulde finde Efterlignere, om det end tog Tid. I 1470 omdannedes Helligaandshuset i Nakskov til et Kloster af denne Orden, og, takket være Kongen og flere højtstaaende Mænd, gik det herefter hurtigt frem. I 1473 og 1480 omdannedes Københavns og Malmøs Helligaandshuse i denne Aand, det første Sted ikke mindst paa Grund af de mange Hittebørn, som den nye Hovedstad snart saa sig belemret med. I Faaborg og Randers fuldbyrdedes lignende Forandringer i 1477 og 1489. Endnu vidner store Bygninger, saaledes Helligaandsklostret i Aalborg og det prægtige Helligaandskapel ved Helligaandskirken i København om, hvad Vilje disse Brødre sad inde med, og om, hvad Hjælp de fandt hos de store i Datiden.

En sidste Orden skal endeligt nævnes, da denne ogsaa stod i Pagt med Tidens Aand, *Hvidebrødrene* eller *Karmeliterne,* en Tiggerorden, indkommet i Landet under Erik af Pommern. Deres Klostre laa derfor især i det østlige Danmark, og det store Kloster i Helsingør, delvis opbygget af Povl Laksmand efter en Brand, hører til de prægtigste Bygningsværker fra Tiden og er bevaret omtrent i sin oprindelige Skikkelse. Karmeliternes egentlige Betydning i dette Tidsrums sidste Del ligger paa Studiernes Omraade. *Anders Christensen,* Lærer ved Universitetet, Doktor og Professor i Teologi, var Karmeliter, Forstander for Vor Frue i Helsingør og en Tid den øverste for alle danske Karmeliterklostre. Han var, som senere skal fortælles, ivrig for Udgivelsen af Saxo, en af Hovedmændene for Oprettelsen af Karmeliterkollegiet i København, det senere Valkendorfs Kollegium, og glemte dog ikke de »fattige, syge udlændiske Skibsmænd og Skibsfolk«, der blev slaaet i Land i Helsingør, men fik oprettet et Hospital i sit Kloster, dem »til Ro, Lise, Hjælp og Trøst«. Karmeliter var ogsaa Prædi-

kanten *Morten Pedersen* og Reformationens mest fremtrædende og lærdeste katolske Stridsmand *Povl Helgesen.*

4. Fromhedslivet og dets skjulte Kræfter.

I Verdenskirken som i den regelbundne Kirke levede man saaledes hele Tidsrummet igennem i den faste Overbevisning, at de gamle Veje var de rette, at det var Troen paa Gud i nøje Forbindelse med Gudstjenestens Forøgelse, med Munkelivets Genoptagelse af den gamle Strenghed, kort sagt med Gerningernes Værdskyld, der skulde frelse Verden fra det Forfald, man uklart mærkede omkring sig. Tankemæssigt set kommer derfor det store Kirkebrud ganske bag paa os, og sandt er det, at »man hører ingen kritiske Røster, før Luther løser alle Tunger«, selv om det kirkelige Embedssystem, som før fortalt, var helt i Opløsning, og Iveren baade i Klostergejstligheden og hos Lægfolket var i Aftagen i Tidsrummets sidste Del, samtidig med at Kalkmalerierne blev mere verdsligt prægede. Betegnende er det vistnok i det hele og store, at en Mand som *Mogens Gjø* testamenterer de Næstvedmunke 100 Mark for ni Aar efter at jage dem ud af Klostret, og at *Kristiern Pedersen* skriver sin Jærtegnspostil i 1515 for en halv Snes Aar efter helt at bryde Staven over dette mægtige Arbejde.

Til *Trætheds*tegnene i Senkatolicismen kunde man fristes til at henregne adskilligt, som dog ogsaa har Sidestykker i tidligere Tidsrum. Man møder paafaldende lave Tal paa Munke og Nonner; — 30 i det uhyre rige Sorøkloster er ikke mange. St. Peterskloster i Lund havde 12, Skovkloster 11, Ribe Nonnekloster 4. Forstaaelse af Klosterreformerne blandt Klosterfolket var ringe, deraf de heroiske Anstrengelser fra Førernes Side. Hvad Gudstjenesterne angaar, er der vel ingen Tvivl mulig om deres hellige Kraft, men Trætheden er stor, og Kirken synes ligefrem at værge sig mod Kravene udefra om det, den selv saa som det største. Striden om den evige Psalterlæsning var standende ved Tidsrummets Begyndelse, og i 1451 med Systemskiftets Sejr nedlægges den i Lund, medens den i København vistnok er fortsat til Reformationen. Fra Ribe hører vi, at »vor Frue Tider« blev læst paa en usømmelig og forargelig Maade, og der træffes skarpe Forholdsregler i denne Anledning. Fra samme Kirke hører vi, at Kannikerne blev straffet paa deres Kornrationer, hvis de ikke kunde bevise deres Fremmøde til Tidebønnen ved Fremlæggelsen af det tilstrækkelige Antal Blymærker. Der gives Forskrifter mod Snak og Hvisken under Gudstjenesterne, mod Latter under Vievandsbestænkning, mod for hyppig Aareladning, en Operation, der fritog for Tjenesten o. s. v.

Men ikke mindre vigtigt er det at lægge Mærke til, at noget af den inderlige Fordybelse i det, der for Kristenlivet altid har været det egentligt centrale, det, vi før har nævnet i Forbindelse med visse Klosterbevægelser, nu synes at faa en større Magt i Kirkelivet og i Andagtslivet ogsaa uden for »de aandeliges« egne Kredse. Selv om den tidligere middelalderlige Overtro ikke mindst i Helgendyrkelse, i Troen paa hellige Kilders overnaturlige Kraft, paa hellige Steder, paa Relikvier o. s. v. lever et frodigt Liv, er der meget, der tyder paa, at man i de højere, toneangivende Kredse har samlet sig i stigende Grad om de hellige Hovedskikkelser. For Mænd som Præsten Michael og Kristiern Pedersen spiller Helgenskaren en forbavsende ringe Rolle, naar man ser paa, hvad der stærkt bevæger deres Sind. Kristus og hans Moder er for dem det næsten altbeherskende som for hele Tiden. Det kan aldrig nok betones, at selve Messens førnævnte voksende Anvendelse og den større Pragt, hvormed den fejredes, vidner om en voksende og stadig mere udbredt Tro paa *Golgatha-Ofrets Kraft;* Messer vies i det idelige til Kristi Lidelse, til Kristi 5 Vunder, til Kristi Blod. Alt i Kristi Liv bliver Genstand for Tilbedelse, hans Barndom, hvorom den vidtudbredte »Jesu Barndoms Bog« gav mangfoldige Oplysninger, hans Manddom, hans mange Haande Lidelser, der naar sit Højdepunkt paa Korset, der hyldes med Messer, med Processioner og med Bønner. Da Christian I drog til Rom, var hans Følge klædt i Dragter mærkede med Kristi tre Nagler, og Humanisten Nevolonius, der vel vidste, hvordan Gotherkongen skulde tages, hylder ham med disse betegnende Ord: »Du est som en Jesu Kristi Ridder og Tjener, der førte hid i dine Vaaben Jesu Kristi Kors og 3 stompede Nagler, som Han var slagen igennem Hænder og Fødder med, du førte hid paa dit

Jomfru Marie med Kristusbarnet. Kalkmaleri i Søndersø Kirke ved Odense, ca. 1500.

Kristus aabenbarer sine Vunder for den hl. Clemens. Kalkmaleri fra ca. 1500 i Aarhus Domkirke.
Akvarel af J. Kornerup. Nationalmuseet.

og dit Folks Klædebon de Ord, som den gode Ridder sagde under Korset Langfredag saalydende: Sandelig var denne Mand Guds levende Søn.« Magtstjaalet som Senkatolicismen var af Billedet af den lidende Kristus, der viser Mennesket Lidelsens Vej, Efterfølgelsens Vej til Frelse, omformes efterhaanden Forestillingerne om Helgenerne og Jomfru Marie, og de bliver alle til Lidelsens Helte og Heltinder. Som Kristus og hans Moder vokser mægtigt frem for Folkefantasien, saaledes ogsaa Helligaanden og Trefoldigheden. Om den Aand, hvori Helligaandsbrødrenes Gerning Tidsrummet igennem er øvet, fortæller Erklæringen af 1431 om det i Aalborg oprettede Helligaandshus: Stadens Indbyggere ønsker, at »den Helligaand vil værdiges at oplyse vor Hu og vort Hjerte og give os af sin signede Naade, Styrke og Visdom til at styre og regere os selv, vor Stad og vor Almue, saa at vi maatte gaa frem i alle gode Gerninger og den Helligaand deraf faa evindelig Lov, Hæder og Ære og vi alle Guds værdige, velsignede, evindelige Venskab«. Om Trefoldighedens stigende Betydning fortæller bl. a. Ribe Domkirkes Historie, hvor omkring Midten af det 15. Aarh. Festen for denne »nylig er begyndt at holdes som Kannikernes højeste Fest«, og hvor Kristian Frillevsøns Sønner anstrenger sig for ved Gaver at øge dens Pragt.

Disse Strømninger, der er langt ældre i Kirken, faar for dette Tidsrum sin særlige Interesse derved, at det er dem, der præger den danske *Opbyggelseslitteratur*, der først nu træder frem, og som i højere Grad end den latinske Litteratur fortæller om, hvad Folket netop her og netop nu havde Trang til at mættes af. Den fortæller dog samtidig noget om Aandslivets Præg i kirkelige Kredse; thi Oversættelserne er foretagne af Kirkens Mænd, blandt hvis Kaldsfæller de førnævnte Træthedstegn var at finde.

Paa tre Omraader tager man nu fat paa denne Sag: Bønner og Salmer oversættes eller digtes, Bibelen og opbyggelige Skrifter oversættes, og de store Postiller begynder at dukke op.

I 1441 blev det paa en Provinssynode i Söderköping befalet, at Fadervor, Ave Maria og Credo hver Søndag skulde bedes i Kirkerne paa Modersmaalet, og i det 15. Aarh. blev der ophængt Tavler med Bønner paa *Modersmaalet* i Kirkerne. Fra Danmark kendes først fra Midten af samme Aarh. *danske Bønnebøger*, der hurtigt bliver talrige. I alt er opbevaret henved 20 store Bøger. I disse møder man Udtryk for saavel de ældste som for de yngste Strømninger i det katolske Fromhedsliv; de ældre Bønner, hvor Jomfru Marie endnu er den fjerne, høje Himmeldronning, »Guds Fødekvinde«, har endnu bevaret deres Kraft ved deres Ælde og ved den Aflad, der er knyttet til dem;

de senere er derimod ofte rige Udtryk for den førnævnte inderlige følelsesfulde Fromhedsbølge. Jomfru Marie, ligesom Kristus selv, er her langt mere menneskelig og kalder paa de frommes Genkærlighed, Medlidenhed og Taknemmelighed; Efterklange fra Bernhards Højsangsprædikener er ikke sjældne, og man anraaber hende ved de Moderkys, hun gav sit Barn, eller ved Brudens Kys til Brudgommen. Bønnerne glider ofte over i Salmer, og nogle af Middelalderens største er her oversat, saaledes den mægtige »Stabat mater« og andre latinske Digterværker, men den danske Sprogform er tung og kejtet, fattigt som Sproget endnu var paa virkelig Lyrik, og dog sker netop samtidig Tilløbene til den danske Salmedigtning.

Peder Ræffs faa Digte er en Udløber af den provençalske Troubadourdigtning, men sammensmeltet med den bernhardinske Mariedigtning, som var almindelig yndet i Frankrig, Tyskland og paa Island. De har ikke, er det sagt om dem, nogen Antydning af Middelalderens sædvanlige Døds- og Helvedesfrygt; den personlige Bøn er kun et fortrøstningsfuldt Suk om at mødes med Marie i Himmeriges Rige. Mere end Trangen til at bede er det en sund Sangerglæde og en levende Kærlighed til og Beundring for Jomfru Marie, som er Drivkraften i dem. Hertil svarer den lette Form og den Glæde over Farver og Blomster og fine Stoffer, som stadig dukker frem.

Fra Odensepræsten *Michaels* Haand har vi hele tre store Digte, hvoraf det første om *Jomfru Mariæ Rosenkrans* er skrevet i Anledning af Rosenkransgildet i Odense. Michael er saare uselvstændig, en til det utrolige blind Beundrer af sit Forbillede, *Alain de Rupe,* og nøjes ofte med at overføre hans Tanker til Dansk; men nu og da mærker man, at han selv bliver dybt grebet af, hvad han rimer om, især af Jomfru Maries Skikkelse og af hendes Magt og Vilje til at hjælpe selv de ringeste. Hans Syn paa Jordelivets trange Kaar, hans Sorg og Harme over, at hans samtidige saa tankeløst kaster Salighedsmuligheden fra sig, blændet af tomme Glæder, kan ogsaa give hans Ord Kraft og Klang, og rørende skildrer han Adams og Evas Anger og Kamp for at vinde Guds Naade tilbage ved grænseløs Spægelse. Michaels tre Digte »om Rosenkransen«, »om Skabelsen« og »om det menneskelige Levned« er en af de rigeste Kilder til at lære dansk Livsanskuelse at kende fra Slutningen af det 15. Aarh.

Som en herlig Perle, af ukendt eller endnu uopklaret Oprindelse, staar »den gamle kristelige Dagvise« med sin forunderlige Brydning mellem Naturglæde og Glæde over Frelsen, da den signede Dag omsider kom. Det skønne Liv her paa Jorden staar dog endnu i Dødens Skygge, og kæmpes maa der for at bjærge det frelst herfra til den evige Tryghed. Hvad enten Visen er af dansk Oprindelse eller, som

saa meget i den Tid, har svenske Forudsætninger, den er og bliver dog den skønneste Blomst i Tidsrummets Digtning paa Folkesproget.

Samtidig med de første danske Bønnebøger er den første danske *Bibeloversættelse* blevet til, udarbejdet af en Jyde i et Sprog, der i sin Troskab mod den latinske Vulgata-Tekst ofte er mere latinsk i sine Vendinger, end det er dansk, og som herved danner den stærkeste Modsætning til Kristiern Pedersens herligt frie Oversættelser i Jærtegnspostillen fra Tidsrummets Slutning; ogsaa det saakaldte Grinderslev-Haandskrift og et Mariager-Haandskrift kan nævnes i denne Forbindelse for de Oversættelser af mystisk præget fremmed Opbyggelseslitteratur, de bringer. Hele denne boglige Virksomhed for paa Dansk at faa Folket i Tale naar dog sit Højdepunkt i en enkelt Mand, *Kristiern Pedersen,* der ved Tidsrummets Slutning tog denne Opgave op med en overordentlig Kraft, med en omfattende Viden og i et skønt dansk Sprog. Han maa nærmest ses som Afslutningen af den her skildrede senkatolske Linie, men fører os ved sin tidlige Forbindelse med Christian II over i den kommende Kamptid.

Kristiern Pedersen, der maa være født 1480, vistnok i Helsingør, og har faaet sin Lærdom i Roskilde, København og i Greifswald, blev i 1507 eller 1508 af Lunde-Domkapitlet sendt til Paris for at studere og arbejde for Kapitlet. Han tog her Magistergraden, udgav en Række Bøger til gudstjenstlig Brug for Roskilde, Slesvig og Lunde Stifter ved Hjælp af kyndige Bogtrykkere, dog med et Materiale, han selv havde anskaffet, han udarbejdede den første latinsk-danske Ordbog og en forbedret »Peder Laale«, alt i de første danske og tyske Bogtrykkeres Spor. Samtidig med dette har han imidlertid forberedt Udgivelsen af nogle danske Skrifter, der skulde hjælpe Lægfolk til Forstaaelse af Gudstjenestens Mysterier; de udkom straks i Begyndelsen af Christian II's Regering. I 1515 udgav han sit danske Hovedværk »Jærtegnspostillen«, en Oversættelse af alle de kirkelige Læsestykker til Søn- og Helligdagene med af ham selv forfattede Prædikener til disse, en af de mærkeligste danske Bøger fra ældre Tid, mest ved det dybe Indblik, den giver i den senmiddelalderlige Sjæl med dens mangeartede Strømninger, somme pegende tilbage til Skolastikkens Tider, andre til tidlig Middelalder, atter andre frem til de kommende Dage. Side om Side med den groveste Overtro, den ubegribeligste Formalisme og dybeste Respekt for alle Kirkens ydre Krav og Vedtægter er han dybt bevandret i Udlandets rige Opbyggelseslitteratur, hvad utallige Citater især fra *Nicolaus fra Lyra* vidner om. Men han er ikke blot kendt med disse Ting, men meget stærkt grebet af dem rent personligt, og ofte bryder hans egne Stemninger igennem de utaaleligt stift og talmæssigt opbyggede Prædi-

kener, ja endog gennem hans Oversættelse af Teksterne, og naar Tanken om Jesu Død og dennes altovervældende Kraft har grebet ham, eller han i Sindets Dyb er rørt ved Synet af Jesu Lidelser, kan han tale, som om det hele kirkelige System med alle dets Embedsmænd og dets enkelte Bud ikke eksisterer for ham. Da siger han med Albertus Magnus: »En enfoldig Vor Herres Pines Ihukommelse er Mennesket mer nyttig, end om han fastede paa Vand og Brød Aar igennem og hudstrøg sig daglig til Blods med Svøber og læste hver Dag Davids Psalter«. I en Juleprædiken lægger han Jesus disse Ord i Munden: »Da giver mig alle Eders Synder og lægger dem paa mine Skuldre og tykker fuldkommen ilde at være med Anger og Ruelse, — saa vil jeg gøre Fyldest for dem og holde Eders Pønitens og Bod.« Og saaledes kunde man blive ved, og man opdager ved Læsningen af denne Bog, hvor uhyre vidt den middelalderlige Katolicisme spændte, hvorledes der i den, ved Siden af den videst gaaende Formalisme, har været Rum for det mest umiddelbare Gudsforhold og den inderligste Hengivenhed til Frelseren, altsammen Ting, man vilde fristes til at kalde »evangelisk-lutherske«, hvis de ikke Aarhundreder før Luther som Aarhundreder efter ham havde levet et frodigt Liv i Katolicismens rige Moderskød.

Førend vi forlader den religiøse Side af Kristiern Pedersens Virksomhed, skal nogle Grundtanker hos ham særlig fremhæves. Kristiern Pedersen giver Gang paa Gang Udtryk for Betydningen af, at det enkelte Menneske ikke blot tror paa Kirkens og Gudstjenestens objektive Værd for ham, men at han hjerteligt, inderligt, med saa rig Forstaaelse som muligt — subjektivt — tilegner sig *Troens Ord*. Derfor maa de bringes »det enfoldige danske Folk« paa Modersmaalet; »thi de blive salige formedelst dem«, — og »ingen kan tro de hellige Evangelier, uden han dem vel forstaar; forstaar han dem ikke, da bliver han fordømt«. Han siger endog: »Hvad Nytte eller Gavn kunde simpel Almue fange af dem, om de aleneste læstes for dem paa Latin«.

En anden Grundtanke, som ligger bag Kristiern Pedersens danske Arbejde, kommer frem i hans Undskyldning eller Forsvar for, at saa hellige Sager nu bringes over paa Folkemaalet. Han griber nemlig her tilbage til *den apostoliske Tid* og lader os læse mellem Linierne, at et Forkynderarbejde i Lighed med Oldkirkens endnu er at gøre her i Danmark. Han skriver saaledes: »Den værdige Helligaand kom af Himlen Pinsedag i brændende Tungers Lignelse til de hellige Apostle, — og de talede straks alle Tungemaal, at de skulde siden prædike og lære alle Mennesker, som var i Verden, de hellige Evangelier paa deres eget Maal, saa alle dem vel forstaa

kunde.« Evangelierne blev skrevet paa Græsk for Grækerne, Pauli Breve paa Græsk og — Hebraisk, og han tilføjer: »Havde nogen af dem skrevet Evangelier til Danmarks Rige, da havde han dem visseligen skrevet paa ret Dansk ..., saa alle det forstaaet havde; thi hvert Menneske bør at kunne dem paa sit eget Maal ...; thi kan intet ufornuftigt eller avindfyldt Menneske rettelig sige, at det er ilde gjort eller ubekvemmeligt at udsætte dem paa Dansk. Men ingen kan blive salig uden dem og den hellige Tro.«

Som Kristiern Pedersen har andre tænkt og levet i den danske Senkatolicisme. I Angst for Helvede og Skærsild er de tyet ind under Kirkens Tag, og mange har i det stærkt udvidede Afladssystem faaet dulmet deres bange Anelser, medens andre, drevet af samme Uro, er naaet frem til et personligt Samliv med Kristus, med hans Moder, med Trefoldigheden. Naar Reformationen saa uventet og tilsyneladende uforberedt sejrer i Danmark, skyldes det ikke blot Forargelsen over Prælaternes voksende Rigdom og verdslige Levned, over Præsternes stigende Forsømmelighed i deres Kald og over Munkenes Ladhed, men nok saa meget det, at stærke aandelige Strømninger af ovennævnte Art havde vokset sig stærke i katolske Sind, saa stærke, at de ikke længer havde Behov at søge Støtte i den ydre Kirkeorganisation. Da Luther kom, havde man allerede længe været rede, men først da blev man klar over dette Forhold, ja kom omsider til at se en Modsætning mellem det nye indre Liv og den gamle, ikke blot overflødige, men hemmende Form.

5. Fremmedvælde og Danskhedsfølelse.

Til det religiøst-nationale Gennembrud, der i Følge sin hele Natur ikke har rummet nogen bevidst Modsætning til andre Folkesprog, kun til Kirkens Latin og dette i saare ringe Grad, svarer et *nationalt-litterært-politisk Gennembrud.* Ejendommeligheden ved dette forstaas dog kun paa Baggrund af den aldeles overvældende Fremmedpaavirkning, ja kulturelt set den Fremmedvælde, som da var over Danmark. Den *romersk-internationale* Paavirkning var siden Baselkonciliets Nederlag i stærk, for Kirkens Anseelse ulykkebringende Vækst, og de personlige Forbindelser med den romerske Kirke var i Stigen. Den tidligere stærke *franske* Indflydelse spores endnu, særlig i Roskilde Stifts Gudstjeneste, saaledes i Fejringen af den hellige Genovevas Fest. Unionstiden havde ført *svenske* og *norsk-islandske* Paavirkninger ind over Landet; ikke mindst gennem Birgittinerne var ikke faa svenske Bønner og Digte naaet til os. Svenske

Midtparti af Altertavle fra St. Pederskirke i Næstved forestillende Knud Konge, ca. 1520. Nu i Nationalmuseet.

Helgener vandt Indpas, og den svenske Rimkrønike fandt en dansk Efterligner. Meget af Vesteuropas Aandsliv, især fransk Romanstof, naaede os gennem islandsk-norske Bearbejdelser, norske Ord findes

derfor ofte i Tidens danske Skrifter jævnsides med svenske, ligesom Hellig Olav dyrkedes i Danmark sammen med den svenske Erik den Hellige og St. Knud. En ikke ringe *nederlandsk* Kunstpaavirkning sporedes mod Tidsrummets Slutning, men afgjort størst, ja faretruende var den *plattyske*, der fra Holsten, fra Hansestæderne og fra de nordtyske Universiteter steg ind over Danmark. Dens politiske, sociale, kulturelle og sproglige Indflydelse, der netop i det 15. Aarh. gik vort Sprog til Marv og Ben, er gentagne Gange paavist i foregaaende Afsnit. Her skal blot tilføjes nogle Ord om dens Fremtrængen i det slesvigske, et Omraade, hvor den ogsaa har haft stærke Eftervirkninger til denne Dag.

I en Række kongerigske Byer, København, Aalborg og flere andre, har der vrimlet med Hanseater, og der var her i dette Tidsrum hele nordtyske Kolonier dels af Liggere og Gæster, dels af Haandværkere, der delvis er blevet opsuget af den indfødte Befolkning; men i Slesvig gik det i visse Egne anderledes. Det plattyske har paa dette Tidspunkt endnu ikke lagt det frisiske Eiderstedt under sig, men i Svansen gør det, særligt i det 15. Aarh., store Fremskridt, ikke mindst ved Indvandring af tyske Bønder og Arbejdere. I flere Sogne er det blevet fremherskende, ligesom ogsaa den danske Bolinddeling af Jorden mange Steder afløses af den plattyske Inddeling i »Hufen«. I Stæderne Nord for Slien har i Slesvig det plattyske sejret i Slutningen af det 14. Aarh., og i 1406 var kun en Femtedel af Borgernavnene danske; i Flensborg var Forholdet det, at i 1436 havde en Fjerdedel af Grundbesidderne Navne af tysk Oprindelse; og Talesproget var stærkt paa Vej til at fortyskes. Kristiern Pedersen siger senere, at »man taler dèr Danske og Tydske til hobe«, og han siger om daarligt oversatte Bøger, at »det er flensborgis Danske«. I Aabenraa og Haderslev var der i denne Tid Kolonier af plattysk-talende Haandværkere, men Bysproget var langt overvejende dansk, og det samme var Tilfældet i Tønder. Retssproget har derimod i Slesvig, Flensborg og Tønder allerede da været plattysk og blev det i Løbet af det 15. Aarh. i Aabenraa, hvor man, ligesom i Slesvig, gik direkte fra en latinsk Stadsret med isprængte danske Ord over til en plattysk Oversættelse, der dog først i 1474 blev stadfæstet af Kongen. I Flensborg og Haderslev afløstes tidligt de latinske Stadsretter af danske Oversættelser, der muligvis i første Halvdel af det 15. Aarh. blev oversat til Plattysk; i Haderslev kendes dog kun den højtyske Oversættelse fra langt senere Tid.

Som det gik i Stæderne, at det plattyske vandt frem i Haandværkerlav og i Retssprog jævnsides med tyske Skikke som Papegøjeskydning og Majgrevefester, saaledes ogsaa her i Landet, hvor den

holstenske Adels Fremtrængen stærkt har begunstiget det plattyske Sprog, og inden dette Tidsrums Afslutning blev det anvendt i Herredstingsdokumenter helt op til Tønder i Vest og op i Sundeved og Aabenraa-Egnen i Øst. Ogsaa i Statsakter vedrørende Slesvig er Plattysk det raadende, og i Perioden 1509—1513 har Hertug Frederiks Kancelli taget det højtyske Sprog i Brug. Jyske Lov vedblev dog at gælde, endog i de sydligste Egne, og har, indtil dens danske Tekst blev trykt i 1504, hvert andet eller tredie Aar været oplæst for Almuen paa Slesvigs Raadhus i det danske Sprog efter alt at skønne. Det danske Folkesprog paa Landet holdt sig ogsaa uforandret indtil Danevirke og Slien.

Trods alt dette fremmede er der dog ved at ske noget nyt. Gennem hele den her behandlede Unionsperiode møder den danske Vilje til at herske over Norden en afgjort Modstand, og en stærk national Modvilje rejser sig baade i Norge og i Sverige. Tidens statsretslige Akter har, som vi før har nævnt, som deres Omkvæd, at ingen Mand fra det ene Rige maa drages frem i det andet, at Rigernes Indtægter skal bibeholdes inden for Rigsgrænserne o. s. v. Det er, som om alt i den aristokratiske Forbundsunions Tidehverv gaar i Retning af *Selvaflukkelse*. Ogsaa paa kirkeligt Omraade mærkes dette i Forholdet mellem de nordiske Lande som over for Rom. Det nordiske Fællesskab bliver stadigt vanskeligere at opretholde, endskønt Ærkebisperne er Unionens bedste Støtter. Ja, en Bevægelse som Observansen faar for Svenskerne et dansk Stempel, der gør, at den næsten ikke vinder Indpas i Sverige; noget lignende gælder vistnok ogsaa Helligaandsordenen.

Til den stærke norske og svenske Vækst i Særfølelse svarer noget lignende i Danmark, dog nærmest foranlediget af en dyb Skuffelse over, at man ikke histovre vil respektere vore Unionskrav, og, uden at fæstne sig ved de danske Kongers Brud paa Unionsforudsætningerne, harmes man over Svenskernes »gamle falske Nature«. Over for Tyskerne mærkes noget lignende. Allerede paa Christoffers Tid kommer det til Brydninger med de mange fremmede, der omgiver Kongen, især under hans Bryllup; om den folkelige Uvilje mod Hanseaterne er der før talt, og i slesvigske Byer synes det danske at vinde frem paa enkelte Punkter. I Ribe er Smedeskraaen af 1424 skrevet paa Tysk, men den fra 1450 er paa Dansk; Observansen synes, hvor den er kommet frem, at have styrket det danske Element, saaledes i Flensborg og i Slesvig. I denne sidste By og i Tønder spores der dansk-tyske Rivninger i denne Tid. Betegnende er det, at den før saa stærke Tilstrømning af tyske Adelsmænd næsten helt ophører, og mærkelig er en Bestemmelse i Christian II's Haand-

fæstning, der forbyder Mænd fra Hertugdømmerne og Tyskland at gifte sig til dansk Jord, »fordi ingen god Mand i Danmark fanger Jordegods med nogen Kvinde eller Jomfru i førnævnte Fyrstendømme eller andetsteds i Tyskland«.

Denne Vækst i det danske mærkes baade i Synet paa Samtidens Tildragelser og paa Fortidens, baade i Folkeviselitteraturen og i den historiske Litteratur.

Den danske Folkevise er med det 15. Aarhundrede inde i sin Jernalder. Den nyskabende Kraft er i Aftagen, det lyriske Præg gør sig stærkere gældende, og samtidig med, at Naturen opfattes mere alsidigt, og Fuglelivet spiller en større Rolle, trænger det allegoriske, der da var højeste Mode i Europa, sig frem, saaledes i en Vise om Kong Hans' Ditmarskertog og senere i *Ørnevisen*. Men til Gengæld er en Sans for Folkets Sag ved at vaagne, og Tidsrummet slutter med en *Folkedigtning*, kraftigt gennemtrængt af Bevidstheden om eget Værd.

Om den første historiske Vise fra dette Tidsrum »Kong Christoffer og Henrik Tagesen« er det sagt, at den er »en lidenskabsløs Fremstilling af Begivenheder, der ellers saa stærkt maatte gribe Folket«. Heller ikke i Visen om Iver Akselsøn Thott med det prægtige Omkvæd: »Hr. Ifver han bryder den stærke Bølge for Gulland« tages der nævneværdigt Parti. En virkelig Grebethed af en historisk Begivenhed møder vi derimod i den store Vise om »Kong Hans og Sten Sture«. Man fryder sig over Kong Hans' Magtudfoldelse, man tror fuldt og fast, at Gud holder med de Danske, og harmes over Svenskens Svig. I Visen om Tyge Krabbe i Skaane 1510 mærker vi den skaanske Adels Iver for at værge Landet mod Åke Hansson og dens Glæde over at kunne føre det svenske Hovedbanner vor Konge i Møde til Københavns Vor Frue. Fægtningens historiske Ubetydelighed understreger kun Følelsernes Højspændthed. Endnu lever dog Riddertidens Respekt for Fjendens Tapperhed og den middelalderlige Følelse for det kristne Fællesskab. I Sten Sture-Visen udtales to Gange Ønsker for de faldne Fjenders Sjælefred.

Uden Tilknytning til enkelte samtidige Begivenheder dukker den samme Danskhedsfølelse frem i en anden Litteratur. En stor Del af Tidens aandelige Føde bestod i de store *Ridderromaner*, der vestfra over Island og Norge naaede frem til Danmark, idet de undervejs ofte havde mistet Versformen og havde undergaaet en stærk Omarbejdning. De tre saakaldte Eufemiaviser »Flores og Blanseflor«, »Ivan Løveridder« og »Frederik af Normandiet« havde dog taget Vejen over Sverige til Danmark. Ejendommeligt nordisk Præg, har man sagt, maa vi naturligvis ikke søge i denne indførte Digtning

med dens sentimentalt overspændte Ridderlighed og ofte leflende Galanteri, som aldrig blev hjemme her. Og dog, netop i denne vildtvoksende Skov af fremmede Fantasifostre, i denne Vrimmel af drabelige Kæmper og Riddere, Kejsere, Konger, Kristne og Hedninger, Fruer og Jomfruer, der viser, hvor hjemmestedt Overklassens Tanker har været i det fantastiske og fremmede, hvor europæisk og korstogsinteresseret den paa Overfladen har været, dukker *Danskhedsfølelsen* op i Tilknytning til en enkelt Skikkelse — maaske Kong Karlomans Raadgiver *Autchari* — der vistnok kun ved et Spil af Tilfældigheder har faaet Navnet *Holger Danske.*

Efter Kristiern Pedersens Udsagn fra 1534 kendte Menigmand ikke andet til Holger end, at »han havde aleneste været en dansk Kæmpe, som vandt Sejr af Burmand, som den gamle Kæmpevise lyder«. Denne Vise er bevaret i flere Variationer og fortæller om, hvordan den »fattige Fange« hentes frem af Jomfru Gloriande og befrier hende i en drabelig Kamp fra at falde i Kæmpen Burmands Haand, og »Holger Danske han vandt Sejr af Burmand«. Først gennem den norsk-islandske Gengivelse af »Karl Magnus Sagaen«, der i sig har optaget store Partier af den franske Holger Danske Krønike, fik det danske Folk fuld Besked om sin Helt. Han var Kong Göttriks (Gudfreds) Søn og givet Kejser Karl som Gidsel. Som Karls Mand kæmper han saa omkring Rom med Hedningerne, dog ikke mindst for sin Ven Kong Carvel, hvis Fæstemø var Gloriande. Hedningerne er ædle, vil ikke for alt i Verden svigte deres Tro, men Gud giver sin Helt Holger overnaturlige Kræfter. Den vidtspundne, indviklede Handling skal ikke gengives her; det skal kun nævnes, at der i Holgers Karakter er enkelte Træk, som i særlig Grad maa have gjort ham folkeyndet herhjemme. Han har engang reddet Kejsersønnen *Carlots* Liv i en Kamp. Denne er rasende over, at Æren er Holgers, og vil dræbe ham. Tung i Sindet over at være miskendt, fuld af Sagtmodighed svarer Holger: »Har jeg noget forbrudt derudi, at jeg reddede dit Liv, da skyder jeg mig for min Herre Kejserens Dom.« Holger tilbyder ham dernæst alt, hvad han har vundet i Frankrigs Land, og fattig at fare til Danmark. Da alt dette intet nytter, og Holger ser den anden storme frem, siger han: »Gud forlade dig det, Carlot, jeg har nu enten at værge mig eller blive her skammelig slagen,« og med Lethed slaar han Kejsersønnen ned. Han mures nu inde i en Kirkemur, men Carlots Moder sender af Medynk og Beundring Føde til ham. Da de omsider trænger til Holgers Hjælp, og Frankerriget er Undergangen nær, vil de nedbryde Muren og befri Holger. Han sparker da Muren om med sin Fod, idet han siger: »Dette maatte jeg vel længe siden have gjort, om jeg

havde villet; thi min Herre var mig vred, og jeg havde før meget forbrudt mig mod Gud; dog vilde jeg ikke herud, før end Gud vilde, at det skulde ske.« Holger besejrer Fjenden og drager hjem. Hvad Oprindelsen end er til denne Uselviskhed og Sagtmodighed, har disse Egenskaber muligvis gjort ham kær for det danske Folk. Folket arbejder videre med sin *Holgerskikkelse,* han bliver til Holger i Møgeltønderbjerget, i Øsbjerg Bakker, i Nonnebanken ved Odense, i Kronborgs Kassematter; en kristen-national Helteskikkelse, rede til at frelse Danmark i yderste Fare, en Skikkelse, hvis Sammenhæng med Forventningen om Kristi Genkomst til Kamp mod Antikrist man har villet eftervise.

Hvornaar denne nationale Videreudvikling af Motivet har fundet Sted, er svært at vide. I Burmandvisen er der endnu ikke Spor heraf, men da engang i det 16. Aarhundrede Holgerskikkelsen vokser ind i *Didrik-af-Bern-Visernes* Kreds, — da han her som Nørrejyllands Konge byder den overmægtige og hovmodige Repræsentant for den romersk-tyske Kejservælde Trods, og hans Sejr vækker Glæde i Danmark, er det allerede sket. Denne Vise omtales dog ikke af Kristiern Pedersen, først af A. S. Vedel, men det samme Præg kendes fra Viser, der afgjort hører det senkatolske Tidsrum til, og som om muligt i endnu højere Grad er gennemstrømmet af disse Følelser. Dette gælder saaledes Visen om *Svend,* »den ædelig Ridder af Danmark«, der med Ærkebispen af Skaane afhenter *Jutta,* Bayrerkongens Datter, der haardt straffes for sin Ringeagt for Danmark, og i endnu højere Grad gælder det *Svend Felding-Viserne,* der, skønt en Svend Felding kendes i det 13. Aarh., og skønt de er paavirkede fra Sverige, dog hører det senmiddelalderlige Danmark til.

Svend »den fattige Pilgrim er født i Danmark« og kommer til Rom. Han er stolt af sin danske Byrd og takker Gud for denne. Da han skal frelse Romerlandet fra den lede Trold, er ingen Hest ham god nok, indtil en Møller kommer: »Jeg havde saa god en dansk Hest, ihvem ham ride turde«, Svend og Hesten, »vi danske to«, sejrer over Fjenden; da han har Fæstemø hjemme, afviser han dog den ædle Dames Haand, men som Løn kræver han, at »I lover mig aldrig Herberg at spare for Pilgrim, som her monne komme. Gæster Eder nogen dansk Pilgrim, da sparer hverken Vin eller Brød, beder god for Hr. Svend Felding, han er for længe død«.

Hvad end Tilfældet maa være med »Kong Didrik og Holger Danske«, stammer begge disse sidstnævnte Viser fra Tiden før Reformationen. Herom vidner deres hele katolske Karakter, især deres Tro paa Hostiens Evne til at styrke Vaabnenes Magt.

At en saadan fuldbevidst *dansk Selvfølelse* har kunnet trives i Danmark allerede i det 15. Aarhundrede, fremgaar bl. a. af det førnævnte Træk, at Knud den Hellige i denne Tid stiger frem til at blive Danernes øverste Værnehelgen«, fremstillet i Nørholm Kirke med Rigsvaabnet ved sine Fødder, ligesom Knud Hertug i Freskerne i Hvidbjerg og Skive fremstilles med *Danebrog*. Dette Mærke bliver netop i denne Tid Genstand for stor Opmærksomhed. I Christoffer af Bayerns Tid og i Kong Hans' findes Korsmærket opført i det fornemste Felt af det danske Vaabenskjold. Det har i det 15. Aarh. vajet fra Skibe og over Hæravdelinger, og det er just i det 16. Aarh.s Begyndelse, at Beretningen om det himmelfaldne Flag dukker op hos Franciskanermunken *Peder Olsøn*, der fuld af Stolthed opregner det blandt »Danmarks 12 Fortrin«. Baade Kristiern Pedersen og den ditmarskiske Historieskrivning beskæftiger sig med denne de Danskes nationalhistoriske Helligdom, som ses over den danske Hær paa Saxo-Udgavens Træsnit fra 1514. Denne stærke *religiøst betonede Danskhedsfølelse*, som sammen med Senkatolicismens djærve Folkelighed præger det 15. Aarhundredes sidste Halvdel og i stigende Grad de første Aartier af det 16., staar sikkert i Forbindelse med de Nationalkirketanker, som fra Baselkonciliets Dage har hersket hos de danske Prælater, og med det Hellighedsskær, som Kongens voksende Magt over Kirken har forlenet ham med.

Knud Hertug. Kalkmaleri fra Beg. af 16. Aarh. i Hvidbjerg Kirke ved Skive. Akvarel af Magnus-Petersen. Nationalmuseet.

Gaar vi fra Digtningens Verden over til *Historieskrivningens*, møder vi stærkt beslægtede Træk. »Der er overhovedet i Danmark,« har en dansk Historiker sagt, »siden de historiske Optegnelser begynder, intet Aarhundrede, hvorom der i selve Tiden er fortalt saa lidt som i det 15. Aarhundrede.« Derimod er det 15. Aarhundrede en Tid, hvori Interessen for *det gamle Danmarks Historie* har været meget stærk og ikke blot for Sagn om store Helte og ridderlige Kæmper. Naar Morten Børup i sine »Syv Byrim« kommer til Slesvig, skriver han ikke om Nutidsbegivenheder, men om Mordet paa Erik Plovpenning:

»Slesvig, slimet lyser Slammet
bag dit mørke Skurkeblik.
Bundfordærvet er du lammet,
sløv for hvert et Hverv, du fik. —
Denne Ære din skal være:
Kongens Blod blev dig til Drik.«

Det 15. Aarhundrede er navnlig *Rimkrønikens* Tid, den, der omfatter Tiden fra de tidligste Sagnkonger til Christian I, og det fostrede en Mand som Kristiern Pedersen, om hvem det er sagt, at »for ham som senere for N. F. S. Grundtvig var Kristendom og Historie Aandslivets Hovedhjørnestene.«

Rimkrøniken er digtet i Sorø af en *Broder Niels* engang i Erik af Pommerns Tid og er siden fortsat med Tildigtninger Aarhundredet igennem. Det er en jævn, folkelig, ofte ordrig og kedsommelig, ofte ogsaa kostelig, frisk og djærv Fremstilling af Danmarks Kongers Historie fra de første Tider til Samtiden, fuld af ordsprogsagtige Talemaader, fuld af Humor og af Medfølelse, Sorg og Glæde over, hvad der er sket i vort Land. Forfatteren er afgjort unionsvenlig, og hans herlige Strofer om Dronning Margrethe og »den Snor, som lægges af Strenge tre«, er kendte af alle, men Forfatterens Hovedinteresse er den personalhistoriske, og hans Hovedsynspunkt er det moralske, Løn og Straf for Kongernes personlige Færd. Deraf den mærkelige Fremgangsmaade at lade hver enkelt Konge trine frem og fortælle om sit Liv og om sin Død, noget, der gør det hele endnu mere folkeligt, og som blev efterlignet i den senere svenske Rimkrønike fra henved 1450. Rimkrøniken blev lige indtil Vedel og Arild Huitfeldt Hovedkilden for Folkets Kendskab til den danske Fortid, et magert og ofte fejlagtigt Billede, dog dybt præget af dansk Folkeejendommelighed, af en varm Følelse for Mennesker og Begivenheder og af en Iver for at fortælle for Menigmand.

At Rimkrøniken i en saa stærkt nationalt interesseret Tid blev den første paa Dansk trykte Bog og den eneste i det 15. Aarhun-

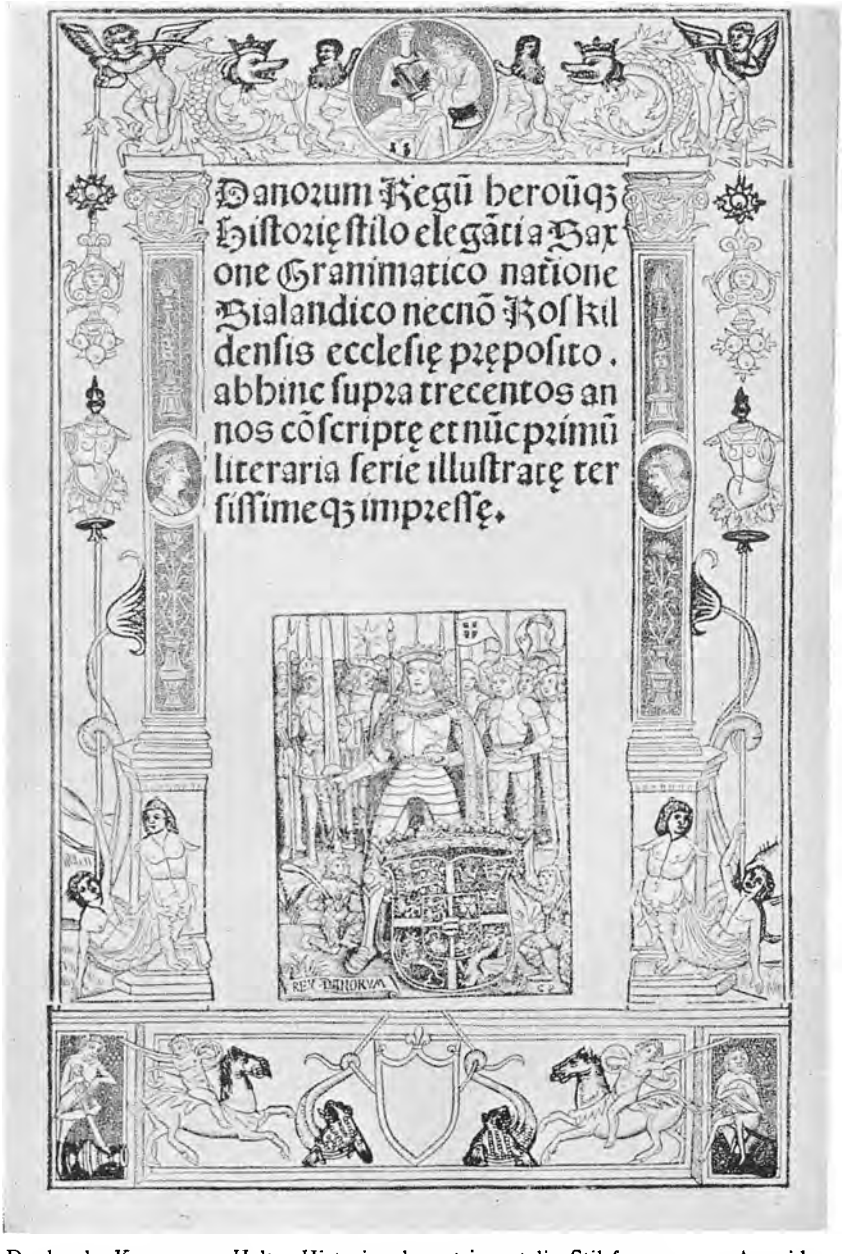

»De danske Kongers og Heltes Historie, skrevet i pyntelig Stil for over 300 Aar siden af Saxo Grammaticus, en Sjællandsfar og Provst ved Kirken i Roskilde, og nu for første Gang oplyst ved et Register og omhyggeligt trykt.«

Titelblad til Kristiern Pedersens Saxo-Udgave, Paris 1514. Origin. Størr.: 28×18 cm.

drede, vil efter det foregaaende synes en naturlig Sag. I 1495 blev den udgivet af Gotfred af Ghemen, der endnu to Gange maatte genoptrykke den. Medens Rimkrøniken i sin hele folkelige Stil og sit Livssyn endnu hører Middelalderen til, blev det andet historiske Hovedværk, som Bogtrykkerkunsten mangfoldiggjorde: Pariserudgaven af *Saxos Danesaga*, et af de mærkeligste Eksempler paa, hvordan den stærkt stigende senmiddelalderlige Danskhedsfølelse indgik i en nøje Forbindelse med de humanistiske Bevægelser, der dengang raadede ogsaa Nord for Alperne.

Da Gejstligheden var Datidens eneste Lærdstand, er det inden for den, at *Humanismens første Blænkere* viser sig. Skolerne og de højere Læreanstalter, Universitetet indbefattet, er endnu præget af Middelalder, om end enkelte Lærere er mærket af det nye, saaledes som *Walter Mortimer*, en Skotte, der blev Rektor for Roskilde-Skolen; i Marcellus' Brevveksling med Rom, især i hans Lykønskningsbrev til den nyvalgte Pius II, optræder Apollon, Cerberus og Titan, og sikkert staar den store Iver for at forbedre Middelalderlatinen i Skole- og Kirkebøger i Forbindelse med den nyvakte Sans for den skønne Latinitet, som præger Slutningen af det 15. Aarhundrede. Det vigtigste Møde mellem dansk Aand og den europæiske Humanisme paa et af sine Højdepunkter har vi dog i Kristiern Pedersens Ophold i Paris, bekostet af Kirken i Lund og foranlediget af Hensyn til Udgivelsen af forbedrede Skolebøger og liturgiske Værker. Men medens disse katolske Værker faa Aartier efter tabte al deres Betydning, beskæftiger Kristiern Pedersens store Saxo-Udgave fra 1514 endnu alle, der har den danske Historie kær.

Kristiern Pedersen har i den højlærde Humanist og Bogtrykker *Jodocus Badius Ascensius* truffet en Mand, der om nogen var begejstret for det latinske Sprog, og som har betragtet de Danske som et endnu lavtstaaende Folk, der først nu skulde indvies i Latinens Herligheder. Omgangen med ham maa have øget Kristiern Pedersens Forstaaelse af denne Sag og hans Værdsættelse af Saxos raffinerede Sprogkunst. Men Humanismen Nord for Alperne havde endnu en vigtig Side. Medens de italienske Humanister, blændede af den klassiske Storhed, saa ned paa de Barbarer, der omstyrtede det gamle Verdensrige, og Nevolonius i Mantua 1474 kan forherlige Christian I's kristelige Dyder paa den mørke, vilde Baggrund af hans gotiske Forfædre, saa man i Tyskland og Frankrig helt anderledes paa disse Barbarer. Her var de gamle, germanske Folkevandringer og de ældste Kongetider det, der svarede til Sydens klassiske Oldtid. Kristiern Pedersen har hos fremmede mødt en større Viden om vore egne Forfædre: »Lærde Mænd, som have været i Rom, Italien,

Frankrig og Spanien, de kunde vel sige, hvor meget de vide dèr at sige af de Goter, som vare danske, svenske og norske«. Han skammer sig over, saa fattige vore egne Krøniker var, og i national humanistisk Begejstring gaar han i Gang med den store Opgave at udgive Saxos Værk i Trykken. At der med Rette kan tales om Begejstring, fremgaar af det Vidnesbyrd, Biskop *Lage Urne,* der selv har fornyet Gravstederne over de danske Stormænd i sine Kirker i Roskilde, Ringsted og Sorø, giver ham i et Brev: »Medens dine Kammerater er sløve og efterladende til at studere, gransker du Nat og Dag i Oldsager, og jeg véd, at du brændte af en vidunderlig Higen efter at bidrage dit til vort Fædrelands Berømmelse.« I 1514 siger han om sig selv, at ingen dødelig kunde være mere rede til at udgive Saxo end han.

Allerede i 1512 har han trods sin store Optagethed af de latinske Skole- og Kirkebøger tilendebragt sit Arbejde med Tilrettelæggelsen af Saxo-Udgaven paa Grundlag af en dengang ret udbredt »Vulgatatekst« af Saxos Værk. Han har da, maaske gennem den lærde Karmeliter *Anders Christensen,* faaet Bud om et Saxo-Haandskrift, der skulde overgaa alle andre. To Gange sendte Kristiern Pedersen, der raadede over betydelige Pengemidler, Bud efter Haandskriftet, der vistnok har ligget i et sydtysk eller sønderjysk Klosterbibliotek. Da dette ikke bragte ham Maalet nærmere, drog han selv hjem i 1513, og det lykkedes ham efter mange Besværligheder omsider at faa det udleveret ved Ærkebispens Mellemkomst. Ved Erik Valkendorfs og Lage Urnes Anbefaling har han faaet Kong Christians Bemyndigelse til Udgivelsen, og med det dyrebare Haandskrift er han vendt tilbage til Paris, har gennemgaaet det og sammenholdt det med sin Vulgatatekst, hvorefter han i Løbet af 6-7 Maaneder har faaet det trykt hos Ascensius i en statelig Udgave, forsynet med et Billede af en dansk Konge i Spidsen for sin Hær, og med en Mængde Træsnitprydelser, som han selv har ladet udskære. Alle de af ham og andre benyttede Saxo-Haandskrifter er i Tiden efter gaaet til Grunde paa de saakaldte Angersfragmenter nær (Se I Bd. S. 666). Om disse har været en Del af det Haandskrift, Kristiern Pedersen afhentede i 1513, eller ikke, er endnu et aabent Spørgsmaal. Hovedsagen er, at det kosteligste Historieværk, der nogen Sinde har set Lyset i Danmark, blev reddet fra Undergangen i sidste Stund, takket være den senmiddelalderlige Danskhedsbevidsthed og historiske Sans, Humanismens Glæde over det fine Latin og Lundekirkens rige Midler.

FJERDE AFSNIT

CHRISTIAN II's STÆRKE KONGEDØMME 1513—1523

1. Kong Christians Haandfæstning og hans Personlighed.

Christian II's og Frederik I's Kongetid er den mægtige Kamptid, hvori Aarhundreders indre Spænding pludseligt udløses, og hvor hver af de to Hovedkræfter, Kongekraften og Stormandskraften, der før arbejdede Side om Side og kun sjældent blev sig deres Modsætning klart bevidst, nu udformer hver sit Aarti i sit eget Billede med en yderliggaaende Konsekvens og en skamløs Hensynsløshed. I Christian II mødes den senmiddelalderlige Tro paa *Danmarks Kraft og Ret* — den, der driver ham til de største Anstrengelser og gør ham til en af de mest danske Konger — med den senkatolske *Folkelighed*, der i hans Reformpolitik giver sig de stærkeste politiske og sociale Udslag. Begge disse Aandsretninger mødes med *den dynastiske Magtpolitik*, der netop i Unionskrige og i Arbejde paa Borgerstandens Trivsel har søgt Udløb for sin Kraft og Vilje. Det stærke Kongedømme har altid haft en Smag af det *personlige Kongedømme*, og ogsaa dette naar igennem Christians af den frembrydende Renæssance stærkt prægede Personlighed et af sine historiske Højdepunkter i Danmark. Ved Sammenløbet af disse fire stærke Strømme af gammelt og nyt, af hjemligt og fremmed i et dybt modtageligt, men uligevægtigt og ubehersket Sind kommer der en Storhed og en Tragik over Tiaaret 1513—23 som over intet andet Tidsrum i vor Historie, og Christians Skæbne, nøje forbundet som den er med det store brede Folks Skæbne paa et af dets Vendepunkter, har aldrig ophørt at beskæftige Eftertidens Mennesker.

Christians Tiaar fremhæves yderligere ved, at det blev fulgt af et andet Tiaar, hvori Adelsmænd og Prælater bredte sig i Riget som

aldrig før. Da var Stormændene baade Konger og Købmænd, som Christian II har sagt, og Købmænd og Bønder saa deres store Forhaabninger briste. Da var Kongen tysk og Holstenerne Brødre med de Danske; da var Lübeckerne Herrer i de danske Farvande, og da sank Danmark for altid ned til Jævnbyrdighed med det fattige svenske Naborige. Da digtedes Ørnevisen, der klart viser, i hvor høj Grad det menige Folk omsider har værdsat Christian II's Gerning.

For Christian II var alt lagt til Rette, da Faderen døde i 1513, og de afgørende Forhandlinger bærer, sammenlignet med de tidligere Tronskifter, afgjort Præget af, at det oldenborgske Dynasti ikke havde arbejdet forgæves her i to Menneskealdre. Selv var han i 1513 nær de 32 Aar, medens Kong Hans var 26 og Christian I 22, da de stod i samme Stilling. Han havde siden 1502 som Feltherre øvet sine Kræfter og været sin Faders Medkonge; han var gentagne Gange hyldet som Tronfølger i Danmark, i 1489 i Norge og 1499 i Sverige, og Slotslovene i Danmark og Norge lød paa hans Haand. Ethvert Forsøg paa at komme uden om Christian, der tilmed kunde hævde Enearveretten til Norge og til det halve af Hertugdømmerne, var paa Forhaand dødsdømt, og nogle jyske Raader, der straks efter Kong Hans' Død prøvede at faa Hertug Frederik i Tale i denne Anledning, blev afvist. Hans Farbroder indskrænkede sig til at afkræve Christian 30 000 Mark som Erstatning for det Tab, han havde lidt ved Lübeckeroverenskomsten i 1503, en Fordring, Kong Hans aldrig havde villet høre Tale om. Paa det store nordiske Rigsraadsmøde, der efter Malmøaftalerne blev afholdt i København ved St. Hanstide 1513, var Stillingen da ogsaa en helt anden end i 1481—83. Om at vinde Sverige ved Forfatningsløfter var der nu ingen, der drømte, og derved faldt de særligt af Sverige prægede Bestemmelser ud af Forfatningen. Rigsraadet skulde ikke længere samtykke i Valget af nye Raader og

Christian II's Segl som udvalgt Konge. Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Landsdelenes Stormænd ikke i Valget af nye Lensmænd. I Forhandlingen om de særlig danske Rigssager var Kongen øjensynlig en selvstændig Magtfaktor, som man vel kunde tale sig til Rette med, men ikke foreskrive sine Betingelser. Han maatte finde sig i, at »Oprørsparagraffen« ogsaa blev optaget i hans *Haandfæstning;* han maatte forpligte sig til at godkende »Rigens fri Kaar«, at modtage Slotslovene af Rigsraadets Haand og love, at de efter hans Død skulde holdes til den samme Haand; han maatte forpligte sig til kun at give Lens- og Rigsraadsstillinger til adelig-fødte, og han maatte overlade Herrestænderne alle 40 Marksbøder. Men paa den anden Side fik han til Rigsraadernes Krav om, at han ikke maatte lade sin Søn udpege til Tronfølger, tilføjet: »uden Vi kunne have det i deres Minde«, og angaaende de norske Forleninger tilbageviste han ikke blot det norske Rigsraads Krav om, at de skulde forbeholdes de norske Ædlinge, men han fik Ret til her at raade efter Rigets Lejlighed — et i Christians Hænder yderst elastisk Begreb. For Christian havde Haandfæstningsforhandlingerne vel været en Snævring, han maatte igennem, men selv efter denne stod Kongedømmet paa helt anderledes fast Fod end baade i 1448 og i 1483, og Christian, der sammen med sin Fader helt fra Aarhundredskiftet havde været paa Vej mod det stærke Kongedømme, lod sig i endnu mindre Grad end baade Forgængere og Efterfølgere standse af Eder og Forpligtelser, aftvunget i en vanskelig Stund.

Hans Forhold til og Plads i Slægten er før omtalt (Se S. 287 f.). Ved denne Tid var han en Mand med en stærk, skulderbred Skikkelse, med et kraftigt, rødligt Skæg, brunt Haar og mørke Øjne, og han var dygtig i ridderlige Idrætter. Han var i Besiddelse af en forbavsende Energi, der dog i Modgangstider kunde afløses af lange Slaphedsperioder, og hans Interesser og Indsigt spændte over de videste Felter, Han var en højtbegavet Mand, initiativrig og til Tider uforfærdet, men i hans Sjæl var der Dybder eller Mørkerum, som næppe nogen har kendt; der var Understrømme, der til Tider gjorde ham fremmed for sig selv og for andre. En Hindring for at trænge ind til hans Væsens Kærne er den Mistænksomhed, han nærede til sine Omgivelser, og hans Sky for at give sig selv i Skrift og Tale. »Dersom jeg vidste, at Huen paa mit Hoved kendte mine Planer, vilde jeg straks kaste den i Ilden og lade den brænde,« skal han ofte have sagt, og før han lettede Anker for sit sidste store Togt, erklærede han, at den, han mistænkte for at kende hans Maal, skulde miste sin Hals. Selv sine allernærmeste har han kunnet fatte den laveste Mistanke til; endog den mest uselviske af alle, *Dronning Elisabeth,* gik ikke fri. Christian kender man kun gennem enkelte stærke Udtalelser, gennem hans ofte

Christian II. Maleri fra 1515 af en nederlandsk Kunstner, Mester Michiel. Statens Museum for Kunst.

svært forklarlige Handlinger og gennem hans Omgivelser. Om disse sidste gælder det, at de ofte har været angst for hans skjulte og uberegnelige Natur. En Mand som *Karlstadt* er formeligt flygtet for ham

i stor Angst, og den pavelige Nuntius *Aleander,* der har truffet ham, da han stod paa Magtens Tinde, kalder ham en »homo terribile«, en rædselsindgydende Mand, Renæssancens Betegnelse for Tidens magtfyldte og hensynsløse Personligheder. Over for de faa indviede, hans nærmeste Medarbejdere, maa hans Karakter derimod have frembudt helt andre Egenskaber. Mænd, vi ser op til med Ærbødighed, som Kristiern Pedersen, Gotskalk Eriksen og andre, har omfattet ham og hans Sag med den største Offervilje, og det trofaste Venskab, der blev ham til Del langt ud i Landflygtighedens Armod, fortæller om, at han maa have rummet langt rigere personlige Egenskaber, end de historiske Dokumenter giver Vidnesbyrd om.

Som Eftertiden kender ham, er hans Skikkelse præget af stærke indre Modsætninger, der kun til en vis Grad kan forklares ved, at hans Sjæl ikke har magtet at sammensvejse, hvad han selv ejede i sin rigt sammensatte *Personlighed,* med de overmægtigt stærke Indtryk, der udefra strømmede ham i Møde med store Samfundsopgaver i deres Følge. I sin Egenskab af dansk Konge stod han netop der, hvor Hjemland og Udland altid i særlig Grad har sat hinanden Stævne, og med en hos danske Konger ualmindelig Længsel efter at gaa sine egne nye Veje forbandt han en stærk Modtagelighed over for de dristigste og mest dybtgaaende af Tidens Strømninger. Alle de Elementer, hvoraf det virkeligt store kunde fremstaa, var til Stede i Christian selv og i Forholdene omkring ham, men Evnen til at overskue og beherske disse manglede han ganske.

Christian har været en af de mest *danske* Konger i dette de tyske Fyrsters Tidsrum. Han har fuldt bevidst foretrukket det danske Sprog i sin Brevveksling. Han er den eneste Konge, der mellem Erik af Pommern og Frederik VI har talt og skrevet Dansk med sin Dronning, og den første, der siden Erik af Pommerns Dage har skrevet danske Breve til Flensborg; han er maaske den af alle danske Konger, der har følt stærkest for det brede danske Folk; men samtidig var han som Valdemar Atterdag og Dronning Margrethe omgivet af Udlændinge, af Hollændere, Tyskere og Skotter; han forstaar ikke sine danske Omgivelser, han saarer dem paa det dybeste, mistænker dem uden Grund og fatter ikke, at de Fremgangsmaader, der maaske var anvendelige over for en romansk, gennem Aarhundreder nedkuet Befolkning, i Norden maatte vække Modstand og Trods, her, hvor endnu Trangen til Selvstændighed, til »den danske Frihed« var større end Rædselen for hans Bødler og — Forstaaelsen af hans Reformer.

Christian II var egensindig og stejl ud i de største Urimeligheder og tilsyneladende ikke til at rokke fra en een Gang fattet Beslutning; saaledes over for Torben Okse, over for Kravet om Sveriges

Underkuelse og over for Kravene om Mor Sigbrits Fjernelse. I 1524 erklærede de kejserlige Raader: »han vil ikke lade sig sige eller raade sig, han vil i alt følge sit eget Hoved.« Men selve denne *ubøjelige Vilje* er ofte ret beset en uhjælpelig Afhængighed af Mænd eller Kvinder — ikke mindst Udlændinge — der i den indre Kreds har faaet Magten over ham. Sigbrit skal have kunnet faa Kongen til, hvad hun vilde, naar han blot var inden for en Afstand af ti Mile, og hun har ikke været den eneste. Christian har som sin Farfader været en ringe Menneskekender og har ikke kunnet holde sig klar af de usle Redskaber, han undertiden betjente sig af. Da Ret og Uret, Ære og Vanære er blevet flydende Begreber for ham, naar det gjaldt hans Livs store Maal, har han i sin Rodløshed intet haft, der indefra fik ham til at bryde af i Tide, og *den* danske Konge, der gør Indtryk af at være den mest personlige og den mest villende, synes ofte afhængig af andre langt ud over Klogskabens Grænser. Borte fra sine vante Raadgivere er han undertiden saa famlende og ubeslutsom, at det næsten grænser til det sygelige.

Christian har endelig været maalbevidst som maaske ingen anden dansk Konge, og hans Maal har været blandt de største, der har været sat i vor Historie; for deres Skyld har han trodset alt og alle, ja, har været beregnende, svigagtig, hensynsløs og grusom. Han har ikke kendt Hensyn til ældgamle Livsformer, til givet Ord og Ed. Hensyn til Menneskeliv har ikke eksisteret for ham. Tværtimod, til hans Tro paa, hvad han selv kunde udrette, naar han blot vilde det helt ud, har svaret en Tro paa, at Modstanden mod ham var betinget af enkelte stærke Mandsviljer; kunde blot disse ryddes bort, var Vejen banet for ham. Den Opsigt, han ved saadanne Voldshandlinger maatte vække, har han troet var en yderligere Magtkilde, idet Rædselen for ham vilde lamme hans Modstandere. »Ved milde Midler udretter man intet,« sagde han i 1521 til Erasmus af Rotterdam, »de Lægemidler, som formaar at ryste den hele Krop, det er de bedste og virksomste.« Christian har i denne som i flere Henseender været en Discipel af *Niccolò Machiavelli;* han har kendt hans berømte lille Skrift »Fyrsten«, og mere end Skriftets Helt, *Cesare Borgia,* har Christian handlet efter dets Lære. Det stockholmske Blodbad overgaar i enhver Henseende Cesares lille Mordfest i Sinigaglia, og Christian har helt anderledes end denne spansk-italienske Smaafyrste kunnet tænke stort for Land og Folk.

Men denne Mand af den grænseløse Maalbevidsthed har paa samme Tid haft en ubændig Trang til at leve sit eget Liv saa stærkt og ubetinget, at han derved Gang paa Gang har skadet sin egen politiske eller dynastiske Sag. Christian havde det saadan, at hans Sjæl kunde

lade sig i den Grad betage af Mennesker, af Tanker og Planer, at han derfor kunde glemme alt og alle. Der lyder fra hans Handlinger nu og da et »Mit eget Liv og mine egne Længsler, om saa alt skal styrte sammen.« Dette gjorde han til den yderste Konsekvens i sit Forhold til *Dyveke*; der er meget stærke Tilløb til det samme i hans *religiøse Liv* og i hans Arbejde for de *ufri Stænder*.

Elisabeth, Dronning af Danmark, f. Prinsesse af Østrig (1501—26). Malet af Jan Gossart kaldet Mabuse. Polsk Privateje.

Naar Christian II's *Forhold til Dyveke* har Krav paa Interesse i det danske Folks Historie, er det, fordi hans Lidenskab for den unge, hollandske Pige, han i 1507 eller 1509 traf paa et Bal i Bergen, og som samme Nat blev hans Elskerinde, kaster et skarpt Lys over hans Karakter og har haft baade ydre og indre politiske Følger. For Dyveke har Christian trodset alt og alle; han byggede i Oslo et Stenhus til hende og hendes Moder, han lod hende i Danmark bo paa Hvidøre Kongsgaard, og da han i 1514 gennem Mogens Gjø lod sig vie til den 20 Aar yngre *Elisabeth*, vakte Rygterne om Dyveke de største Betænkeligheder og vanskeliggjorde fra første Færd hans Forhold til Europas mægtigste Slægt. Elisabeth var Søster til den senere Kejser Karl V, hvis Rige kom til at strække sig fra Tyrkerlandets Grænse til det stille Ocean, og det er sagt, at »intet viser bedre end dette Giftermaal Kongens vidtskuende Planer; det var Syd- og Nordeuropas mægtigste Herskerhuse, der hermed sluttede sig sammen.« Fra første Færd stødte Christians personlige Livskrav sammen med hans umættelige politiske Ærgerrighed. Ærkebisp *Erik Valkendorf*, der skulde bringe Bruden til København, maatte før sin Afrejse fra Nederlandene skriftligt kræve Dyvekes Fjernelse, men Dyveke blev ikke fjernet. I Januar 1516 nægtede Ordenskapitlet for »den gyldne Vlies« at optage Christian som Medlem trods hans Svoger Karls

Begæring derom; thi han »anklagedes for at leve offentligt i Ægteskabsbrud og at behandle sin Dronning meget slet«. I samme Maaned satte selve den tysk-romerske Kejser Maximilian, Elisabeths Farfader, sig i Bevægelse: I Anledning af »det stødende og forargelige Liv, Vor Broder og Svoger, Kongen af Danmark, fører med sin Elskerinde«, sendte han sammen med Christians Morbroder, *Frederik den Vise,* og hans Svoger Karl (V) et Gesandtskab til Danmark, og den 1. April stod *Sigismund Herberstein,* der ikke maatte drage hjem, førend Dyveke var sendt af Sted, foran Kongen af Danmark-Norge i en Klostersal i Nykøbing paa Falster. »Da jeg maatte udtale de skarpe Ord«, fortæller han, »læste jeg dem op af en Seddel for ikke at sige enten for meget eller for lidt. Imidlertid stod Kongen med sammenfoldede Hænder og saa ofte over Skulderen .... Kongen tog sig Tid til at betænke Svaret« .... Omsider kom der en Udtalelse fra Kongen, hvis Indhold man kan gætte af Herbersteins Svar: »Et saadant Svar havde Kejseren og Prinsen af Spanien ingenlunde ventet. Deres Majestæter vilde heller ikke tro os paa Ordet, at Hans kgl. Naade agter sin Samvittighed, Guds Bud, sin egen Ære, kristelig Skik og Orden og deres Venskab ringere end en gemen Kvinde.« Med uforrettet Sag maatte Kejserens Mand rejse tilbage. Der skete ingen Forandring i Dyvekes Stilling, ja i Dagene før Kongen havde modtaget Herberstein i Nykøbing, havde han af Mogens Gjø købt dennes Gaard paa Hjørnet af Amagertorv og Lille-Helliggejststræde til hende og Moder Sigbrit. En dyb Uvilje mod Christian hos hans burgundiske Slægt, ikke mindst hos *Margrethe,* Dronningens Faster, der som Regentinde over Nederlandene i henved 6 Aar skulde holde den fordrevne Christians Skæbne i sin Haand, blev Følgen.

Som Dyveke ved sit Samliv med Kongen havde vakt Vrede mod ham i det fremmede, kom hun ved sin Død til at indlede den Kamp mod Stormændene, som skulde vare ved til Kongens Flugt fra Riget. Pludselig blev hun syg under et Ophold i Helsingør. Om der foreligger et *Giftmord* eller ikke, er aldrig opklaret; Mor Sigbrit har villet vide, at man havde paatænkt »en særdeles fin Fremgangsmaade« for at faa Dyveke fjernet, og Giftmord var ikke ukendt ved Renæssancens samvittighedsløse Hoffer. Christians egen Søster, *Elisabeth af Brandenburg,* blev af sin Mand truet med et saadant, da hun ikke vilde afsværge sin lutherske Tro. I deres afmægtige Sorg har Sigbrit og Kongen vendt sig mod en af de danske Stormænd *Torben Okse,* Befalingsmand paa Københavns Slot og Farbroder til Peder Okse. Han skal have sendt Dyveke en Kurv med Kirsebær kort før hendes Død, og Kongen lod ham sætte under Anklage for at have eftertragtet Dyvekes Gunst. Torben Okse blev frikendt af Rigsraadet,

Landets øverste Domstol, men dømt til Døden af en Gaardsret, der ikke, som rigtigt havde været, var sammensat af Slottets Folk, men af Bønder, og trods det, at Rigsraadet med den pavelige Legat Arcimboldus og Dronningen og hendes Damer i Spidsen gjorde Knæfald for Kongen, faldt Torben Okses Hoved for Øksen den 27. November 1517 midt under Herredagen. Modsætningen mellem Kongen og Stormændene var kommet til Udbrud, og 1517 blev et Aar, der satte Skel i Christians indre Rigsstyre.

Som hans Lidenskab for Dyveke førte Christian ad Veje, der krydsede al politisk Klogskab og skabte ham bitre Fjender, saaledes ogsaa hans *religiøse* Liv. Trods sit machiavellistiske Spil med den katolske Bandbulle og sin senere Afsværgen af Lutherdommen var Christian dog et Menneske med en Længsel mod det hellige og med en Evne til at ofre store Ting for sin Tro. Han var ikke for intet *Christine af Sachsens* Søn og Broder til Kurfyrstinde Elisabeth, der for at nyde Nadveren paa luthersk Vis maatte flygte fra Berlin fra alt, hvad hun ejede og havde. Selv om dette først ret kommer til Udvikling i Landflygtigheden og her bliver en alvorlig Hemning for hans Planers Virkeliggørelse, er der dog Ting, der tyder paa det samme allerede før. Som Katolik har han lagt stor Vægt paa at overvære Morgenmessen saa vel som Aftensangen i det kongelige Kapel; i hans Lovgivning spiller Messerne en stor Rolle. Han har ligeledes interesseret sig stærkt for den »ny Mensure«, den flerstemmige Sang, der i Vesteuropa og især i Nederlandene var ved at afløse den gregorianske, og som gav et gribende Udtryk for det senmiddelalderlige, stærkt bevægede Følelsesliv, for den dybe Sorg og den jublende Glæde.

Christian har været ivrig for Bibelstudiets Fremme og for den deraf prægede Forkyndelse, der tidligt har vendt hans Blik mod *Wittenberg;* men han har dog indtil sin Landflygtighed holdt sig bestemt inden for den saakaldte *bibelske Reformkatolicisme,* der stærkt præger hans Lovgivning fra 1521; en igenfødt dansk Kirke, pligttro, renset, præget af Evangeliets Forkyndelse, har været hans Maal. Endnu var Tankerne om *den lutherske Fyrstekirke* kun antydningsvis fremme, saa Christians Arbejde for Kirken og for Forkyndelsen havde ikke politiske Formaal. Hvor stærkt hans Sind siden skulde blive grebet af Luthers egen Personlighed, og hvilke politiske Vanskeligheder han herved skulde udsætte sig for, skal siden blive fortalt.

Som en tredie personlig Livstrang hos Christian tør man vistnok nævne hans Iver for *Bønders* og *Borgeres Vel.* Med denne Sag nærmer vi os ganske vist de politiske Hovedopgaver med endnu et Skridt, og sikkert er det, at netop for det stærke Kongedømme ude og hjemme har Almuens Rejsning været en af de mest nærliggende politiske

Midtparti af en Altertavle fra Mariekirken i Helsingør (nu i Nationalmuseet) fra ca. 1515—20 med Fremstilling af Dommedag. I Forgrunden knæler Christian II og Dronning Elisabeth.

Opgaver, en af Omvejene til at komme Herrestændernes hele Magtstilling til Livs. At Christian til fulde har forstaaet det politisk formaalstjenlige heri, helt fra han gik i Kong Hans' Skole, til han udstedte sit sidste Opraab til sit Folk i August 1531, er hævet over enhver Tvivl. Han har villet Magten i al dens Fylde, han har frydet sig over den og solet sig i den som i Nederlandene i 1521. Povl Helgesen rammer ikke meget ved Siden af, naar han siger, at han ikke tog i »Betænkning at kalde sig Herre over alt det, som i Riget var«, og »sagde, at alt, hvad enhver besad, Rettigheder, Godser, Arv og Eje, vedkom ham og stod under hans Ret og Magt«. Men naar han i utallige Tilfælde har forstaaet at bruge denne Ret og Magt til Gavn for de forkuede i det dengang af Stormændene beherskede danske Samfund, har han sikkert handlet ud fra andet og mere end en politisk Beregning. Der tænkes her paa de mange Retssager, han har afgjort mod de mægtiges Interesser, hvorved han uden direkte Vinding for sig selv har skabt sig Dødsfjender i Herrestænderne, og paa hans mærkelige Lovgivning. Kilderne til denne hans demokratiske Indstilling, der som næsten altid i de Tider gik Haand i Haand med Enevælden, er det ikke vanskeligt at opspore. Først og fremmest er den en Sidevirkning af Senkatolicismens udprægede *Folkelighed,* hvad Christians tidlige og nære Forhold til dennes ypperste Repræsentant Kristiern Pedersen vidner om. Kongen har straks i sine første Regeringsaar støttet Udgaven af »Om at høre Messe« og »Jærtegnspostillen«, der begge bærer det kongelige Vaabenskjold, og »Tidebogen« er »højbaarne Fyrste Hr. Kristiern til ydmyg Tjeneste nu udsat paa ret Dansk, at hver Mand dem skal kunne forstaa«. Men der er ogsaa andre personlige Aarsager at paavise. Som 6 Aars Dreng har han en Tid opholdt sig i *Hans Bogbinders* velhavende Borgerhjem i København, og dennes Søn *Ambrosius* blev hans Barndomsven. Kong Hans' Politik har haft stærke Antydninger i denne Retning; hans eget Forhold til den »gemene Kvinde« Dyveke, bekæmpet som hun var af alt, hvad der var af Adel og Storhed, maa have fyldt ham med Bitterhed mod hendes Fjender. Da han saa dem alle gøre Knæfald til Fordel for Torben Okse, skal det være bruset op i hans Sind, og han har, efter hvad *Hans Mikkelsen* i 1527 beretter i et Brev, i de haardeste Ord foreholdt de store, at de hindrede, hvad han vilde have udrettet til »Gavn og Profit« for den menige Mand. De stod alle i Forbund med hinanden for at fremme deres egen Tarv, og selv stod han ene.

Hvor klart eller uklart Kongen allerede i 1517 har udtrykt den principielle Modsætning til de store, som han følte sig tvunget ud i, er svært at afgøre, men sikkert er det, at han netop fra 1517 ikke

længere stod ene. Der var en Længsel i Folkets brede Lag efter en Kongemagt som den, Christian herefter gjorde sig til Talsmand for. I Tyskland gav den sig stærke Udslag under hans store samtidige, Kejser Maximilian, og Flyveskriftet »Kejser Sigmunds Reformation« er et Vidnesbyrd herom: »Ingen sætter sig mere imod den guddommelige Orden end de lærde, vise og mægtige, men de smaa raaber og skriger til Gud om Hjælp og god Orden«. I Danmark kommer den samme Længsel til Orde gennem de Mænd, der med Hans Mikkelsen nu slog Kreds om Kongen, og hvad Maximilian ikke naaede, naaede Christian II herhjemme. Hans Lovgivning er det haandgribelige Vidnesbyrd derom, som »Ørnevisen« er det digteriske. De, der stod Kongen nærmest af alle — og derfor sikkert ogsaa Kongen selv — har set det stærke Kongedømme som et *Middel* og ikke blot som et *Maal*, og under Landflygtigheden holder Christians Kreds — og derfor ogsaa Kongen selv — sig dette demokratiske Maal for Øje. I et Brev af 1526 bønfalder Hans Mikkelsen Kongen om ikke at gøre Indrømmelser til de danske Stormænd, ikke blot »for Eders Naades og Børns lange Bestand og Velfart«, men »sammeledes alle Danskemænds«, og han beder Kongen ikke at agte alt, hvad han har lidt og skal lide i Sammenligning med »denne Arvekongelige Frihed, som Eders Naade ikke skal lade sig deraf trænge«. I April 1530 tilsender *Hans Møenbo* Kongen en Bog, ved hvis Hjælp den falske danske Lov kan forbedres, da den »mere synes beregnet paa at udsuge end at beskytte og forsvare den fattige menige Mand«.

Bag de store, men ulykkelige politiske Kampe om Magten i Danmark og i Norden, der nu skal skildres, har der staaet en Kamp i Kongens Sind for Dyveke og hendes Minde, for Evangeliet og den rette Forkyndelse og for det menige Folk, og sikkert vilde mangt og meget, der nu staar for os som uforklarlig Tøven eller oprørende Voldsfærd, kunne faa en Forklaring, om Christians urolige indre Liv var mere kendt for os, end det er.

2. Christians Kamp for Nordens Enhed og Tilintetgørelsen af Sturepartiet.

Ligesom *Unionspolitikken* for Dronning Margrethe, for Erik af Pommern og for de Mænd, der havde haft Ledelsen i Danmark fra 1439 til 1513, havde staaet som det store Maal, for hvilket alle andre maatte ofres, saaledes vedblev det at være for Christian II, indtil alt Unionshaab svandt bort. Christian kunde ikke med det Sind, vi nys har skildret, standse, førend alle de tre nordiske Kroner var forenet paa hans Hoved; dette var jo lovet ham som Dreng, og herfor havde

han med Kong Hans kæmpet i sin Ungdom. For Christian var dette dog ikke nok. Magten var for ham og hans Kreds kun det store Middel til at omforme Nordens indre og ydre Forhold, og kun som Nordens Behersker kunde han give det vigtigste nordiske Problem, Forholdet til *Hansestæderne*, dets endelige Løsning.

Dette Forhold kom ogsaa straks paa Tale. Man var fra begge Sider i 1513 for udmattet til at genoptage Kampen, noget, der skulde være sket, om ikke Sverige ved Mødet i København tog Christian til Konge eller var villig til at betale 13 000 Mark aarligt. Af de tolv svenske Rigsraader, der skulde komme til Forhandling med de tolv dansk-norske, kom kun ni, tilmed var de uden tilstrækkelige Fuldmagter og fuldt klare over, at enhver Eftergivenhed over for Danmark vilde rejse en voldsom Modstand, ja, Borgerkrig i Sverige. Da Kong Hans nu var borte, fik Fredsstemningen Overtaget hos de danske Stormænd, og den 15. Juli, endnu førend Haandfæstningen blev undertegnet, blev det aftalt med Sverige, at Freden skulde holdes indtil Paaske 1516. Indtil da skulde Handelen paa Østersøen være fri, men ikke blot for Hansestæderne, ogsaa for *Nederlænderne*. Man havde i Sverige en ikke ringe Forstaaelse af denne Sag. Ærkebisp Jakob Ulfson raadede i de samme Dage Rigsforstanderen til at lade Rigsraaderne i København træde i Forbindelse med de hollandske Sendemænd i Staden. Han paaviste ved Prisundersøgelser det ødelæggende i, at Lübeck ene beherskede det svenske Handelsliv, og han hævdede, at ingen tog større Skade end Sverige, om Hollænderne vedblivende skulde være udelukket af Østersøen. Kong Christian blev Mellemmand mellem de Svenske og Nederlænderne, og skrømt heraf sluttede Lübeck en etaarig Vaabenstilstand med de hollandske Sendebud. Det er overordentligt betegnende for Stillingen, at et dansk-svensk Samarbejde mod Hanseaterne forsøgtes straks i Christians første Kongetid, da endnu Opretholdelsen af den nordiske Fred var Maalet, ligesom det, da Kampen for Nordens politiske Enhed blev genoptaget i 1517, ikke var Rigsraadet, men Borgmesteren i Malmø *Hans Mikkelsen*, Manden med de store nordiske Handelsplaner, der skal have drevet Kongen til Handling, om ellers *Reimar Kocks* lübske Krønike paa dette Punkt staar til Troende.

Det var under stærkt ændrede og langt mere klare Forhold i Norden, at Christian i Unionspolitikken skulde løfte Arven efter sin Fader og Farfader. Medens for de sidstnævnte langvarige Forhandlinger og store Løfter til det svenske Unionsparti var gaaet forud for deres væbnede Indskriden, er det først som Sejrherre over Sverige, at Christian i Uppsala besværger Sveriges gamle Friheder. Dette hænger igen sammen med, at det svenske Uafhængighedsparti under

Sten Stures Ledelse saa afgjort nu har Overhaanden over Unionsvennerne, at der knap længere kan tales om et Parti af disse. Det er, som om hele Sverige har bøjet sig ind under den unge Rigsforstander og hans mægtige Tale om Fædrenes Kamp og det rette Fædrenerige.

Da Christian i 1517 omsider var rede til at slaa til, var Rigsforstanderen faktisk Herre over det hele Land. Men i den gamle nu fratraadte Ærkebisp *Jakob Ulfson,* i hans Efterfølger *Gustav Trolle* og i dennes Fader, *Erik Trolle,* havde Christian trofaste Venner. Fra Hans Laksmands Dage havde alle Nordens Ærkebisper været unionssindede, de norske stemt for en norsk-svensk Union, de svenske for en dansk-svensk. Saaledes ogsaa nu. Om Gustav Trolles Motiver er det derimod svært at danne sig nogen Forestilling. Forstod han virkeligt Forbundsunionens store Fredstanke? Var det Sveriges Kirkes indre Frihed og ydre Magt, han vilde værge mod den moderne Statsmagts truende Overgreb, eller vilde han kun hævne og hævde sin Slægt, der nu i tredie Slægtled var ved at træde i Skyggen for Sturernes Magt? Man kender ham kun gennem hans Handlinger og hans Fjenders Skildringer, men sikkert er det, at hans Sind var haardt og stridigt; han var hævngerrig og rethaverisk, og han var endnu ligesom sin Modstander en yngre Mand. Trods hans høje Embede og hans stærke Vilje til Union var der imidlertid kun en ringe Hjælp at hente hos ham. I 1517 var han selv belejret i sit Slot *Stäket,* hans Fader var Sten Stures Fange i Stockholm, og den gamle Ærkebisp var under Bevogtning paa sin Gaard Arnö.

Ud fra en Følelse af, at »al Vor og Rigets højeste Velfærd afhænger af dette Tog«, satte Christian bogstavelig talt alt ind paa at blive *Herre i Sverige.* Tre Gange rustede han store Hære; i 1517 og 1518 sendte han dem til Søs mod Stockholm, men uden Resultat. Den første Gang magtede hans Hærførere ikke engang at undsætte den belejrede Ærkebisp, og kort efter at Hæren var sejlet bort, blev Stäket nedrevet til Grunden, efter at Sveriges førende Mænd gennem *Brevet af 23. November 1517* havde forpligtet sig til at staa Ryg mod Ryg mod alle Følger af dette Skridt, om de saa derfor skulde komme i Strid med selve den romerske Pave, et Skridt, der for Underskriverne skulde faa de frygteligste Følger. — Anden Gang var Christian selv om Bord paa sin Flaade; men Stockholms Mure holdt Stand, og efter en uafgjort Kamp med Bondehæren ved Brännkyrka maatte Christian give tabt; men klar over, i hvor høj Grad Sveriges Modstandskraft afhang af Førernes Personligheder, bemægtigede han sig ved Svig en Række Gidsler, der var sendt ham i Anledning af et Møde, der skulde have fundet Sted mellem ham og Sten Sture. Blandt dem var *Hemming Gad,* den Mand, der mer end nogen anden havde

opildnet Sverige til Kamp mod ham selv og hans Fader, og — *Gustav Vasa,* en 22-aarig Adelsmand, der tilhørte en tidligere unionsvenlig Slægt, men som i Brännkyrka-Slaget havde ført det svenske Hovedbanner. At Christian havde Ret i sin Tro paa disse Mænds Betydning for Sveriges Skæbne, skulde han senere faa stadfæstet, og langt fra at angre sin Færd har han sikkert fortrudt, at han ikke, som Machiavelli ideligt tilraader, slog til Bunds, men lod Gustav Vasa leve og slippe levende fra Danmark.

Da Christian tredie Gang faldt ind i Sverige, medbragte han foruden sin Hærmagt, hvori 2000 Skotter, 2000 Franskmænd og et stærkt Artilleri var Kærnen, en Bandbulle mod Sten Sture og hans medskyldige i Kampen mod Gustav Trolle. Sten Sture havde været ganske nær ved, trods sine Voldshandlinger mod Ærkebispen, at komme i et godt Forhold til Rom. Den pavelige Legat *Arcimboldus* (se ogsaa S. 468), der i Danmark havde forhandlet med Christian II, var herfra draget ind i Sverige i 1517 og havde virkelig formaaet Gustav Trolle til at give Afkald paa Ærkebispestolen. Han havde endvidere aftalt med Sten Sture, at han selv skulde blive Ærkebisp paa Vilkaar, der økonomisk set var yderst gunstige for Rigsforstanderen, da den hele Plan blev forraadt til Christian og Sigbrit af Legatens Sekretær *Didrik Slagheck* paa et saa tidligt Tidspunkt, at Christian gennem sine Forbindelser i Rom kunde faa den omstødt. Arcimboldus blev kaldt tilbage, medens hans Skatte i Danmark blev beslaglagt. Didrik Slagheck, der var en Præstesøn fra Westfalen — en Mand, der noget mindede om Marcellus — blev gjort til Kongens Sekretær og nøje knyttet til »Sigbrits Parti«. Takket være hans Virksomhed i Rom, hvortil han blev sendt, blev Sten Sture nu lyst i Band, Sverige belagt med *Interdikt* og »den verdslige Arm« kaldt til Hjælp. At Christian vilde udnytte ogsaa disse kirkelige Vaaben til det yderste, var der ingen, der tvivlede om.

Denne Gang skete Fremrykningen mod Stockholm til Lands, og Fører for Hæren blev Otto Krumpen, en Mand, der i fremmed Krigstjeneste havde tjent sig op, og hvis Navn nu blev knyttet til en af de mest straalende Begivenheder i den danske Krigshistorie, Vinterfelttoget 1520. Skønt Unionspartiet siden Gustav Trolles Fald var slaaet ned, og Sverige tilsyneladende frembød en Helhedsfront mod Christians fremrykkende Hær, da denne den 19. Januar 1520 mødte Sten Sture og hans Hær paa den tilfrosne Åsunden Sø udfor *Bogesund* i Västergötland, var Stillingen i de svenske Stormænds Rækker i Virkeligheden en anden. I en uventet Grad kom Modstanden til at staa og falde med den unge Rigsforstander. I Slaget ved Bogesund ramtes han af en Kugle i Laaret, og den 3. Februar døde han i sin

Slæde paa Vej til Stockholm hen over Mälarens Is. Svenskerne tabte ikke blot Slaget, men den ene Stormand efter den anden, baade Bisper og Lensmænd, søgte nu at komme til Forhandling med Christian trods de stærke Opfordringer til fortsat Modstand, som Sten Stures Enke, *Christina Gyllenstierna,* sendte dem fra Stockholm Slot. I Uppsala i Marts 1520 kom det til en Overenskomst, hvorefter ti svenske Raader prisgav dem, der endnu forsvarede Sveriges Sag, til Christians Hævn og lovede at tage ham til Konge mod Sikring af Sveriges gamle Friheder.

Kort Tid efter skulde det vise sig, hvor magtesløst det store Bondefolk var uden Førere, der kunde holde de tusindtallige Skarer sammen. Medens Christians Hærførere Langfredag, den 6. April, paahørte Lidelseshistorien i Uppsala Domkirke, rykkede en stor Bondehær frem til Angreb. Hestene gled i det frygtelige Føre, Tøsneen gjorde Skydevaabnene ubrugelige, og det danske Nederlag var allerede nær, da Sammenholdet mellem Bønderne opløstes, og en Del af dem kastede sig over det værgeløse Uppsala. De danske Lejetropper fik derved Overhaand, og i talløse Mængder blev Bønderne hugget ned paa Flugten. Gustav Trolle og hans hellige Klerkeri lod, som Gustav Vasa fortæller, »de tro Svenskere, som kæmpede for deres Fædreneriges Frihed, ligge for Hunde og Ravne, ubegravede i Moser og Kjær, men de som sloges for Landets Undertrykker, den danske Konge, blev med stor Herlighed under Procession og Sang stedede til Jorden i Domkirken og paa Kirkegaarden.« *Christina Gyllenstierna* og Stockholms Borgere var Modstandens fasteste Punkt, hvoraf hele Landets Skæbne kom til at afhænge, nu som saa ofte før, og atter kom en enkelt Skikkelse til at gribe afgørende ind. *Hemming Gad* var i Danmark vundet for Christians Sag. Man havde i Sverige handlet ilde med hans Gods og Len; Christians store nordiske Planer har vistnok betaget ham, og i hans Sind var der stærke demokratiske Tilbøjeligheder, der yderligere var blevet ægget frem af de højadelige Prælaters Modstand imod ham, der kun var af lav Byrd. Under Forhandlingerne foran Stockholm med Bondeudsendinge og med Borgere har det, at han, hvis Navn var uløseligt knyttet til de store nationale Minder, var gaaet over til Christian, givet mange en Tro paa, at den dansk-svenske Union i Christians Haand vilde blive til Lykke for det svenske Folk. Gustav Vasa giver ham Ansvaret for Stockholm Slots og Stads Overgivelse, den, der fandt Sted d. 7. Sept., efter at Christian, angst for et Vinterfelttogs Vanskeligheder, først havde svoret Fru Christina og alle hendes Venner den mest vidtgaaende Amnesti for alt, hvad der var forbrudt ogsaa mod Ærkebisperne, mod andre Prælater, mod deres Borge, deres Folk og deres Gods.

I sin store Iver for at faa Sagen afgjort, har Kongen sat sig ud over Gustav Trolles Protester mod, at sligt skulde være en aftalt Sag »i alle Rette, aandelige og verdslige«; thi de svenske Prælaters Standpunkt har sikkert, som det fremgaar af et Brev fra Bisp *Hans Brask* til Ærkebispen, været det, at Kongen, naar det kom til Forhandlinger, for enhver Pris skulde forhindres i at tilgive Sturepartiet dets Forbrydelser mod Kirken. Ærkebispen har, skønt det vides, at de belejrede har lagt særlig Vægt derpaa, ikke beseglet Dokumentet til Forvaring, kun til Vitterlighed. Han har næppe paa dette Tidspunkt tænkt sig at løfte Kætteranklagens tunge Vaaben mod sine Fjender, en Anklage, der jo, saa snart den var rejst, gjorde alle tidligere Løfter til dem intetsigende.

Umiddelbart efter at Kongen havde holdt sit Indtog i Staden, brød han, som hans Fader og Farfader før ham, de Forudsætninger, Svenskerne havde betinget sig for deres Overgivelse; blot gjorde han det med en udfordrende Aabenhed og Hurtighed. Det var aftalt, at Slottet skulde overgives til Kongen og Rigsraadet i Fællesskab, som Skik var i et ret Kaarerige, men endnu samme Dag, den 7. September, tvang Christian Rigsraadet og Dagen efter Stockholms Raad til at give Slotsloven til ham, til hans Søn Hans og til Dronning Elisabeth; og da han efter en kort Rejse til Danmark, hvor han sikkert har raadført sig med Sigbrit om de kommende Begivenheder, atter kom til Stockholm, tog han Skridtet helt ud og ændrede Rigets Forfatning paa det Punkt, der for Datiden var det mest afgørende. Han havde indkaldt den svenske Rigsdag til den 1. November, men i Dagene før lod han Rigsraadet træde sammen i Franciskanerklostret, og her traadte de to Udlændinge *Jens Andersen Beldenak* og den kejserlige Raad *Johann Sucket* frem og beviste for Sveriges ypperste Mænd, at Kong Christian havde *Arveret* til deres Rige. Valgretten gjaldt kun, naar der var flere ligeberettigede Kongesønner. Var dette ikke Tilfældet, blev den eneste Kongesøn, i dette Tilfælde Christian, ret Arving og Herre til Sverige. De beviste endvidere, at Christian stammede ned fra den hellige Kong Erik. Der udstedtes et højtideligt Dokument herom, og Christian var herefter for sit Vedkommende godkendt som Arvekonge. Dagen efter, den 1. November, blev dette stadfæstet af et mangestemmigt Ja paa et stort Rigsdagsmøde paa *Brunkebjerget,* hvis Fod dog var omgivet af Christians Lejetropper, og den 4. November blev han kronet i Stockholms Storkyrka »St. Nikolaj« af Ærkebisp Gustav Trolle; men danske og holstenske Mænd bar de svenske Rigsregalier, Otto Krumpen Kronen og Søren Norby Sceptret, og da Kongen derefter uddelte Ridderslaget til sine bedste Mænd, var der ingen svenske blandt dem, noget, Kongen udtrykkeligt understregede:

Krigen var jo ikke ført med, men mod de svenske Vaaben. Kroningens tredie Akt var, at Johann Sucket hængte den højeste Orden, der fandtes i Kristenheden, Kejserens *Gyldne Vlies,* omkring Kongens Hals.

Af den aristokratiske Forbundsunion, som siden 1439 var blevet lovet Sverige Gang paa Gang, var nu intet tilbage, og allerede nu tænkte man mange Steder, som det senere i Klageskrifterne mod Christian blev udtrykt: »Han haver bundet Riget til en evig Trældom; thi Riget, som i god Tro blev ham overdraget med et frit Kaar og ej af Arveret eller nogen anden Ret, haver han med Overvold ladet sig overlevere som sit Fædrene- og Mødrene-Gods og vilde betage det sit frie Kongekaar, hvilket det dog fra Arilds Tid haver haft, som dets Lovbøger udvise.«

Medens der paa Slottet blev givet Fester i Dagene den 4., 5. og 6. November, forberedte Gustav Trolle og Christian et forfærdeligt Slag mod Sturepartiets endnu levende Medlemmer fra de højeste Adelsmænd til de ringeste Tjenere. Ærkebispen vilde Hævn og Sikring mod Fremtiden. Christian vilde undgaa den Fare, som baade hans Fader og Farfader var bukket under for: en ny Rejsning under de gamle endnu levende Førere. Ærkebispens og Kongens Interesser har været nøjagtig de samme, og hvem der har haft Føringen i denne deres fælles Sag, kan næppe nogen Sinde afgøres. Efter Overgivelsesvilkaarene i September 1520 kunde Kongen ingen Vegne komme, uden at Ærkebispen ved at rejse Anklage for Kætteri mod Sturepartiet fik alle Løfter, som Kongen havde givet, gjort magtesløse, og uden Kongens Hjælp kunde Ærkebispen ikke komme sine Fjender til Livs, »da Kirken skyer Blodsudgydelse.«

Den 7. November, en Onsdag, faldt det i dybeste Hemmelighed forberedte Slag. Noget over Middag blev Slottets Porte slaaet i, hvad der var ensbetydende med Arrest over de svenske Stormænd og alle de andre, som Kongen havde sat Stævne, deroppe, og en *Proces* under hans eget Forsæde tog straks efter sin Begyndelse. Endnu raader der, trods Kr. Erslevs grundlæggende Undersøgelse, den største Uklarhed over visse Hovedpunkter i denne Sag, hvorom Oplysningerne er yderst knappe. Fra den ene Side har man — fra Olaus Petri indtil Gottfrid Carlsson — hævdet, at Gustav Trolle ved en mundtlig fremført Anklage kun har stilet mod Sturepartiets økonomiske Ødelæggelse og Inddrivelsen af den uhyre Sum af 1 100 000 Mark i Skadeserstatning. Under selve Forhandlingerne paa Slottet skal Kongen da have skrømt Ærkebispen til i et derefter affattet Skrift at anklage sine Fjender for aabenbart Kætteri for derved at skaffe sig et retsligt Paaskud til at bryde sine Løfter og at lade sine bitreste Modstandere dræbe. Her-

ved bliver Ærkebispen en tragisk Skikkelse, han bliver et Redskab for Kongens Hævnplaner mod Sturepartiet og narres selv for de Erstatninger, han havde krævet.

Fra anden Side hævder L. Weibull med delvis Tilslutning fra Kr. Erslev, at Forholdet nærmest er omvendt: Ærkebispen har fra første Stund villet Blodbadet; efter Aftale med Kongen har han grebet til Anklagen for Kætteri for derved at komme bort fra de højtidelige Tilsagn til Sturepartiet, og han har da den 7. November straks ladet indbringe den skriftlige Klage, der ikke blot gik ud paa Kætteri, men paa *aabenbart Kætteri,* hvorved han sikkert har haabet paa at komme uden om en retslig Undersøgelse af Tilfældet. L. Weibull understreger langt stærkere end Kr. Erslev Processens kirkelige Karakter, dens retmæssige kanoniske Forløb og den svenske Prælats Initiativ og ubønhørlige Energi. Herved trænger han Christian II helt i Baggrunden, og han bliver et Redskab for Gustav Trolles Politik, et underordnet, men vigtigt Led i Kampen mellem de svenske Storætter.

Ærkebispen har imidlertid spillet højt Spil, og det har sikkert været klart for ham, at han ingenlunde paa Grundlag af Sturepartiets Angreb paa Kirkens Personer, Borge og Gods har kunnet faa Kætterianklagen mod dem ført igennem, om den skulde prøves af en Domstol, og netop en Dom har Christian ønsket. Samtidig med at han lod, som om han vilde holde Ærkebispen tilbage, har han nemlig krævet, at Sagen skulde »ransages her i Riget« og ikke i Rom. Naar det virkelig lykkedes at faa den ført sejrrigt igennem for en gejstlig Ret, skyldes det udelukkende, at Processen førte til Oplysninger, som hverken Kongen eller Ærkebispen kan have siddet inde med, da Kætterianklagen blev formuleret.

Under de stærkt bevægede Optrin, der er fulgt efter Anklagens Fremsættelse om Onsdagen, og de Forhør, den gav Anledning til, er nemlig blandt andre Dokumenter *Sammensværgelsesbrevet af 23. November 1517* blevet fremdraget, maaske af Christina Gyllenstierna, i den Hensigt at bevise, at en Handling, som fire Bisper havde været meddelagtige i, ikke kunde være Kætteri, eller for at bevise, at ikke blot Sturepartiet, men hele det svenske Rigsraad havde været medansvarligt i Stäkets Nedrivelse. Muligvis er det fremlagt af en anden, der har kendt Brevets Ordlyd og vidst, at det rummede en for de anklagede fældende Bestemmelse: den, at Udstederne vilde staa fast sammen selv mod »Skade, Band eller Bandssag eller nogen Besværing af Romergaard«. Først herved fik Ærkebispen det manglende Bevis for Kætteri — for Oprør mod Pavedogmet — i Hænde, hvilket blev afgørende for den endelige Dom, og Kongen har grebet Anledningen til at tage de i 1517 forsamlede svenske Stormænds Stilling til ham

og hans Forbundsfælle, Ærkebispen, op til en fornyet Undersøgelse, der er blevet skæbnesvanger for de fleste af disse.

Sent paa Eftermiddagen, da de paa Slottet indesluttede følte sig »som en Faareflok, der er bestemt til Døden«, er Ofrene blevet udpeget og paagrebet af Søren Norby og Claus Bille, og de blev i det flakkende Fakkelskær ført ind i et stort Taarnrum, hvor de sammenstuvet maatte tilbringe Natten. De Gejstlige, som næste Dag skulde medvirke som Dommere i Sagen, maatte overnatte i et lidet Rum for sig selv, og allerede nu er *Bisperne af Skara* og *Strängnäs* blevet skilt fra alle de andre og har faaet et særligt Fængsel anvist. Har de protesteret mod Kætteranklagens Anvendelse paa det foreliggende Tilfælde, eller har man frygtet deres Opposition i Domstolen? Vi véd kun, at de begge før i Tiden har været ivrige Tilhængere af Sturepartiet, og at Bisp Mathias af Strängnäs var blandt Udstederne af Brevet fra 1517. Den næste Morgen ved 9-Tiden blev de Gejstlige kaldt over i den store Sal; de 14 ansete Mænd, deriblandt Ærkebispen *Jens Andersen, Hans Brask, Otto af Västerås* og flere af Ærkebispens trofaste Tilhængere fra Uppsala, fik Sagen forelagt, og efter grundig Overvejelse og under stærk Paavirkning af Jens Andersen og af Uppsalakannikerne, der følte Nag til Sturepartiet, faldt Kætterdommen. I denne spiller Kendskabet til Brevet af 1517 en Hovedrolle, idet den bl. a. begrundes med de skyldiges »egen Bekendelse og frembaarne Brev« og med, at de, der var i »førnævnte ukristelige Forbund, klarligen traadt ere fra den hellige Kirkes Lydighed, det vi ikke andet finde kunne efter den hellige Kirkes, Kejserens og Sveriges Lov, end det er aabenbart Kætteri«. Dommen er kendt fra et Aktstykke om det skete, udstedt den samme Dag, og dette skal efter de seneste Undersøgelser bære Mærke af, at dets Nedskrivning henimod Slutningen er blevet fremskyndet muligvis af Efterretningen om Blodbadets Begyndelse. Kongen, »den verdslige Arm«, var nemlig nu traadt i Virksomhed.

Indtil denne Stund var de retslige Former overholdt, men straks efter skulde de overtrædes paa det mest brutale, og *Bortførelsen* af de første Ofre blev betegnende baade for den Hensynsløshed, hvormed Magthaverne gik frem, og for den Uhygge, Blodbadet skulde sprede i Folket. Ved Middagstid fik Medlemmerne af Domstolen Bud om, at Bisperne *Vincens af Skara* og *Mathias af Strängnäs* blev ført ud til Retterstedet. Det vakte Forfærdelse i Forsamlingen — ingen Bisper var nævnt i Ærkebispens Anklageskrift — og Jens Andersen erklærede afgjort, at sligt ikke kunde være sandt. Men da det blev meddelt, at de var ved at række Hals under Bøddelsværdet, styrtede de alle ud for at ile til Kongen, men »da mødte os den umilde Mand og

blodgerrige Menneske Mester Didrik, fuld med al Svig og Skalkhed, hvilken som og var Aarsag og Digter med umildeste Konge til alt det onde, som nu .... sket er, og sagde først paa sit Tyske og repeterede paa Latin, som han vilde springe op i Ansigtet paa Biskopperne, og sagde: Ser I til og bemærker, at I og ikke ødelægges med disse Forrædere.« De veg tilbage, og først Dagen efter ved Ettiden slap de, lovende Gud og hans Helgener, ud af Slottet.

Under alt dette var *Blodbadet* blevet fuldbyrdet ude paa Stortorvet ved Halshugning, Hængning og Lemlæstelser, og uden at der blev givet de paagældende Tid til Skrifte og Afløsning, noget, Didrik Slagheck »in drinkender weise« (halvdrukken) skal have givet Ordre til. Den danske Adelsmand *Niels Lykke* søgte at berolige Mængden ved at forklare, hvorledes Ærkebispen formeligt havde tvunget Kongen til denne strenge Handling, noget, Bisp Vincens af Skara øjeblikkelig erklærede var Løgn, og han talte haarde Ord mod Kongen og hans Færd.

Valget af Ofrene var bestemt dels af Ærkebispens Anklageskrift, dels af Brevet af 1517. Foruden Raadmænd og Borgmestre i Stockholm blev ti af de i Anklagen nævnte henrettet, og af de Mænd, der med Navns Nævnelse havde udstedt Brevet af 1517, og som ikke ogsaa var opført i Anklagen, blev tre henrettet, deriblandt Bisp Mathias og Gustav Vasas Fader, Erik Johansson; men dette sidste Brev har sikkert været beseglet af mange andre, og heri ligger muligvis Retsgrundlaget for mange ellers uforklarlige Henrettelser. Efter den kanoniske Ret havde Kirken ogsaa Lov til at ramme Kætternes Tilhængere og Hjælpere. Det samlede Tal paa den første Dags Ofre opgives forskelligt. Profossen siger 82, Olaus Magnus 94. Skønt det er gaaet overordentlig tumultuarisk til under Ofrenes Udpegning og Afhentning fra Staden, hvor Christians Krigere brød ind i Borgerhjemmene og bortførte Sturepartiets bedste Støtter, er Udvalget ikke tilfældigt. De, der ramtes, hørte alle, ligesom de to Bisper, det tidligere Stureparti til. Det var dette alene, og ikke Højadelen i sin Almindelighed, der skulde rammes.

Af de 25—27 svenske Rigsraader, der i alt fandtes ved den Tid, gik henved ti, der var nærværende ved Kroningen, fri, medens kun seks blev henrettede. Langt de fleste af de henrettede hørte til det demokratiske Element, d. v. s. de lavadelige, Stockholmsborgerne, deriblandt tre Borgmestre og 14 Raadmænd, Sturernes personlige Tjenere og Bønder af deres Parti, der var kommet til Kroningsfesten, deriblandt en saakaldt »Kong Erik fra Nerike«, den første fremtrædende Bonde, der er kendt ved Navn i Sveriges politiske Historie. Især Sturetjenerne blev henrettet under frygtelige Lemlæstelser. Sær-

lig dybt Indtryk har Mordet paa Hemming Gad gjort. Han var straks efter Stockholms Overgivelse draget til Finland for at vinde dets Borge for Christian. Midt under dette Arbejde indhentede Dødsdommen ham, og hans Hoved faldt den 16. December, vistnok ikke blot, fordi han forhen havde været Sturepartiets bedste Mand, men fuldt saa meget, fordi Christian maatte vide, at ingen vilde harmes over Blodbadet saa meget som netop Hemming Gad, der fuldt oprigtigt havde troet paa Christians milde Hensigter og faaet andre til det samme.

Om nogen bevidst *Tophugning* af den svenske Adel for at bane Vej for et demokratisk Kongedømme er der saaledes ikke Tale, lige saa lidt som Christians svenske Styre synes at pege paa noget saadant. Vel var Stormandsstanden stærkt svækket, da Vasa-Kongetiden løb ind, men denne Svækkelse skyldes de følgende Krige, nogle Stormænds Flugt og andres Død.

Christian har tilsyneladende holdt sig i Baggrunden under Begivenhederne i Stockholm den 7. og 8. November og har, som rimeligt er i en Sag, der paa Grund af Amnestien fra September 1520, kun kunde føres til Ende som en Kætterisag, ladet Ærkebispen, der vel var villig nok, tage Føringen. Der er dog forskelligt, der taler for, at han og hans Raadgivere har haft en ikke ringe Andel i Begivenheden ud over det at være Redskab for deres svenske Vaabenfælle. Mellem Stockholms Overgivelse og Blodbadet har Christian været i København — hos Sigbrit — og vi véd, at hun ligesom Didrik Slagheck og Jørgen Hansen ikke alene har ført uhyggelige Ord som »Galge«, »Hjul« og »Stejle« i Munden ved alle Lejligheder, men at hun ogsaa senere skal have truet de danske Stormænd med et lignende Blodbad. Vi ved, at Christian under Processens Gang har hævdet, at Sagen ikke skulde fremmes og endes i Rom, men ransages her i Riget, noget, der stemmer med hans hele Opfattelse af kirkelige Anliggender som indenlandske, endskønt han gør det til en Forbrydelse af Sturepartiet at have hævdet det samme Standpunkt i Striden med Ærkebispen. Valget af Ofre kunde ogsaa pege paa en selvstændig Medvirken fra dansk Side. Den efter Kirkeloven retstridige Henrettelse af de to Bisper kan næppe tilskrives Ærkebispen, heller ikke Henrettelsen af to Stormænd, der var hans Faders Svogre og ikke var anførte hverken i Anklagen eller i Brevet af 1517. I samme Retning peger ogsaa, at Blodbadet ikke standser i Stockholm, men fortsættes paa Christians Rejse sydover, da Didrik Slagheck og Jens Andersen er i hans Følge, men ikke Ærkebispen. I *Vadstena,* i *Jönköping* og i *Nydala* Kloster sker Ting ikke mindre blodige og oprørende end i Stockholm, selv om flere af de henrettede var blevet

udleveret af Almuen. Men det, der stærkest fører Tanken hen paa Christians og hans Venners egen Delagtighed, er dog den mærkelige Overensstemmelse, som findes mellem hele Kongens Færd og den Skildring af den ideale Hersker, som Machiavelli giver i »Fyrsten« og især i Kapitlet »Om de ny Fyrstevælder, som erhverves ved fremmede Vaaben og ved Lykkens Hjælp«, et Værk, vi ved, Kongen har sat højt. Der kan saaledes peges paa det Skin af Iver for Religionen, som Fyrsten efter Machiavellis Raad bør omgive sig med, det, at Fyrsten lader det haarde ske ved andre og selv optræder som den milde, men slaar til Bunds, naar han endelig slaar, og regner med den Frygt, hans Færd indgiver Folket; ogsaa til hans Opofring af Didrik Slagheck, kort Tid efter at denne har været hans første Mand i det uhyggelige Værk, kan der paavises et Sidestykke i »Fyrsten«. Det storstilede Maal, Borgerskabets Sejr og Fremgang, muliggjort gennem Nordens uløselige Sammensvejsning, som Christian under hele sin Færd har for Øje, og som i særlig Grad præger 1520—21, kan ogsaa minde om Machiavellis italienske Samlingsplaner. Alt synes saaledes at tyde paa, at det stockholmske Blodbad lige saa fuldt ligger i Christian II's politiske Linie som i Gustav Trolles.

3. Christian II's indre Styre.

Kong Christian fik aldrig Lejlighed til at vise Svenskerne, hvad han agtede at bringe dem af Goder, naar han gennem Krig og Ugerninger havde sikret sit Herredømme ikke blot over Sverige, men over det samlede Norden og dermed ogsaa over Nordens Forbindelser med Verden omkring os, med Rom og de søfarende Magter. Fra Sverige kender vi kun hans Planer i deres groveste Omrids. Anderledes i Danmark og Norge, hvor han vel maatte gaa forsigtigere til Værks end i det krigstagne Sverige, men hvor man dog i hans 10-aarige Regering ser et System under fuld Udvikling og faar Holdepunkter for en Vurdering af, hvad hans Kreds forstod ved den »arvekongelige Frihed«.

Efter Haandfæstningen af 1513 maatte Kongen ikke begynde Krig, udskrive Skatter, foretage Adlinger, drage Lejetropper ind i Rigerne o. s. v. uden Samtykke af Rigsraadet i hvert af de to Riger. Kongen maatte ogsaa finde sig i, at de store Rigsembeder, som var forsvundet i Kong Hans' Tid, atter blev besat. Christians *Forhold til Rigsraaderne* blev dog et helt andet, end man herefter maatte vente. Han yndede ikke at staa Ansigt til Ansigt med det samlede Raad; derimod forhandlede han hyppigt med det sjællandske, det

skaanske og det jyske Raad eller med Rigsraaderne enkeltvis, og Antallet paa Rigsraader dalede stærkt i hans Tid. I Norge tog Christian saa godt som intet Hensyn til de faatallige norske Raader, og det lykkedes ham at holde de norske Sager ogsaa uden for det danske Rigsraads Rækkevidde.

Ikke mindre vigtigt for Rigernes Karakter var imidlertid den Magt, Adelen og Kirkens Mænd kunde hævde i Rigernes daglige Styrelse. Ogsaa her gav Haandfæstningen de bedste Udgangspunkter for de store. Christian havde lovet i Danmark at styre, raade og regere »med Rigets gode Ædlinge, som fødte er af Riddere og Svende, og antvorde dem og ingen andre Slotte og Len« og at afsætte alle vanbyrdige, der havde faaet saadanne overdraget af Kong Hans. I Norge derimod — da den norske Adel fast er uddød — fik Danske nu Indfødsret, og angaaende adelige og uadelige maatte Kongen indrette sig efter Rigets Lejlighed. *Kirkens Valgfrihed* blev bekræftet, men ikke saa bindende som i 1483. Kapitlerne har krævet, at den, Kongen ønskede indsat, skulde lade sig vælge af Kapitlet, hvorved dette fik Mulighed enten for et Veto eller for at foreskrive den valgte visse Betingelser. Som vi skal se: paa intet af disse Punkter, der var grundvæsentlige for et aristokratisk Kaareriges hele Karakter, skulde Stormændene kunne hævde Stillingen.

I Christians *Forhold til Stormændene,* som for Eftertiden faar sin Hovedinteresse ved hans voldsomme Brud med disse, er der dog en anden Side, der ikke er mindre vigtig, og som giver et noget andet Syn paa de tragiske Begivenheder i 1523. Trods alle hans Brud paa Haandfæstningen, trods hans Fremfærd over for Torben Okse, Nordmanden Knut Knutsøn, de svenske Standsfæller og Kirkens store, har en Række danske Adelsmænd holdt sig til Christian, indtil han maatte forlade sine Riger, nogle faa endogsaa ud over 1523, ja en enkelt af dem ud over 1532, da Sønderborg Port faldt i bag ham, og hans Søn lukkede sine Øjne.

Ejendommeligt er det at se de tre store Adelsslægter Gjøernes, Billernes og Rosenkrantzernes Forhold til Christian. Af Slægten *Gjø* var der to Brødre, *Mogens* og *Henrik,* hvis Holdning har været af afgørende Betydning. Den første var langt den betydeligste, ja en af den danske Adels allerypperste Mænd, Huitfeldt siger om ham: »Hans Lige paa Jordegods haver ikke været her eller i Tyskland udi nogle Hundrede Aar.« Han steg til de højeste Poster i Lenstjenesten, blev Lensmand over Aalborg og siden over Kalundborg, Skanderborg og flere Len og blev af Christian II udnævnt til Rigsmarsk. Han har haft en næsten enestaaende Evne til at skabe Respekt om sit Navn i alle Befolkningslag; Ro, Besindighed og Ridderlighed har

været hans fremherskende Evner. Han har modsat sig Sigbrits overvældende Indflydelse paa det mest bestemte, men kun den yderste Nødvendighed kunde faa ham til at bryde med sin Konge. I det længst mulige søgte han at holde de jyske Oprørere tilbage, og først da Frederik I faktisk var Jyllands Herre, sendte han — ca. to Maaneder senere end de andre jyske Adelsmænd — sit Opsigelsesbrev til Christian II. I Grevefejdens Tid, da han var en af de otte Adelsmænd, der var sat til at vaage over den fangne Christian, kan han derfor udtale: »Jeg vil beraabe mig paa Kong Christian selv, at han aldrig har beskyldt mig eller med rette kan beskylde mig, men at jeg har tjent ham som andre fremfarne Herrer og Konger her i Danmark trolig og ærlig, som en oprigtig Riddersmand bør at tjene sin Herre og Konge.« Samme Troskab havde han vist mod Frederik I, der havde gjort ham til Rigshofmester og i ham fundet en af sine bedste Hjælpere. Hans Broder *Henrik til Gisselfeld* besad ikke Mogens' dybe Kløgt og store Sans for økonomiske Forhold. Han var en ærlig Kriger, kæmpede for Christians Sag i Sverige og vandt som Københavns Forsvarer et Navn over det halve Europa; han slæbte til sin tidlige Død paa en stor Gældsbyrde, han for Christians Skyld havde paadraget sig, og udsonede sig først med Frederik i 1525, da Christian hverken vilde eller kunde fri ham for hans Kreditorer.

Billeslægten, der under Frederik I skulde naa den første Plads blandt alle danske Slægter, var allerede i Christians Tid langt fremme. *Eske Bille* og *Anders Bille* havde holdt København og Stege til Christians Haand i 1513. Eske kom dog snart paa Kant med Kongen i Anledning af Stridigheder med Bønderne i sit Len Hagenskov, men Anders Bille og *Claus Bille* var blandt Christians bedste Hjælpere, den sidste især fremtrædende i Svenskekrigene; han blev slaaet til Ridder ved Kroningen og har sammen med Søren Norby forestaaet Fængslingen før Blodbadet. Eske Billes Broder, *Ove Bille,* Kongens tidligere Kansler, var i 1520 blevet udnævnt til Bisp i Aarhus. Han var en modig Mand, der flere Gange har sagt Christian Sandheder uden derfor at forspilde hans Venskab, og ligesom Mogens Gjø holdt han sig til Kongens Parti, saa længe det overhovedet var muligt for ham som Bisp at gøre det. Hans Søstersøn *Niels Lykke* stod Christian endnu nærmere, han havde vanskelige Hverv under Svenskekrigen og Blodbadet, han har maaske haft nogen Del i Christians Lovgivning, og sammen med Henrik Gjø kæmpede han i København og delte Landflygtigheden med Christian, indtil dennes Mistænksomhed ogsaa drev ham over i Modstandernes Række.

Biskop Ove Billes nu forsvundne Ligsten i Antvorskov Kloster.
Efter Tegning af Søren Abildgaard, 1756. Nationalmuseet.

Af *Rosenkrantzerne* har især to Mænd ydet Christian store Tjenester. *Otto Holgersen Rosenkrantz* til Boller har været hans Lensmand paa Akershus og siden paa Tørning i Sønderjylland og har af sin umaadelige Godsrigdom, især i Norge, ydet Kongen store Summer til Hjælp i 1519 og 1520. En anden af Slægten, *Oluf Nielsen Rosenkrantz,* var Befalingsmand paa Kolding i 1523 og støttede Kongen, saa længe det var ham muligt. Men den, der maaske har tjent Christian bedst af alle, var dog *Gotskalk Eriksen* af de slesvigske Rosenkrantzer; han var Christians Sekretær allerede i 1513,

har været ham inderlig hengiven og fulgt ham Livet igennem med den største Uselviskhed. Selv troende Katolik tjente han ham i hans stærkeste lutherske Tid. Længe efter at ethvert Haab var udslukt om Frihed for Fangen paa Sønderborg, arbejdede han for hans og hans Børns Sag i Kejserens Tjeneste, hvor han steg til høj Anseelse.

Endnu to Mænd af Landets bedste Adel, *Erik Valkendorf* og *Lage Urne,* har staaet Christian meget nær og er af ham blevet hævet op til de højeste Værdigheder. Begge har de været knyttet personligt til Kongen allerede før 1513, den første som hans Sekretær, den anden som hans Kansler, og begge har været ualmindelig dygtige, samvittighedsfulde og højt dannede Mænd, der blev en Pryd henholdsvis for den norske og den danske Kirke. Som Ærkebisp af Trondhjem fra 1510 har Erik Valkendorf, der i Alsidighed og Virketrang har lignet Christian selv, udfoldet en overordentlig Foretagsomhed lige til det sidste. For Bogtrykkerkunstens Fremme, for Udforskningen af sit Stift, hvortil det længe glemte Grønland hørte, for Undersøgelsen af Norges mineralske Rigdomme og ikke mindst for Bygningen af Domkirken har han virket. Lage Urne, der blev Bisp i Roskilde, kort før Christian blev Konge, var en vidt berejst og højt studeret Mand, med en fin Sans for Digtning og for Naturskønhed; han var Rigets øverste Kansler og Kansler for Universitetet, ivrig for Trykningen af Saxo-Udgaven og for at forny Mindesmærkerne for Danmarks store Mænd i Roskilde, Ringsted og Sorø. Men han var angst for, hvad den nye Tid bragte i sit Skød, og var en af dem, der med størst Held har staaet de lutherske Prædikanter imod.

Adelen har saaledes, trods det begyndende Forfald, endnu for en stor Del været besjælet af de gamle Herremandsidealer om Troskab mod Herren, om denne saa er den mild eller umild, og den har gennem enkelte Medlemmer vist, at den var tilgængelig for nye store Planer og kunde lade sig gribe af en mærkelig Personlighed.

At Christian havde til Hensigt at kuldkaste den Grundsætning, der hidtil i det store og hele var fulgt i Riget, at Adelen var selvskreven til alle høje Poster i Stat og i Kirke, blev dog Aar for Aar mere klart. De lavættede Kancelliembedsmænd, der under Christian I og Hans havde skabt en fast og dygtigt arbejdende Kærne i den danske Centraladministration, forblev i ubestridt Besiddelse af Magten her indtil 1523. Om en enkelt af Kongens Sekretærer, *Hans Faaborg,* hører vi, at han har haft en stor personlig Indflydelse over Kongen og skal have styrtet mangen Mand i Fordærvelse. Han, der havde beskyldt Torben Okse for at efterstræbe Dyvekes Gunst, blev i 1516 fældet af denne, anklaget for Underslæb, som Anders Renteskriver var blevet fældet af Stormændene i 1494, men allerede Aaret

efter faldt Torben Okse selv. Hans Faaborgs Lig blev nedtaget af Galgen og kristeligt jordet, og omtrent ved samme Tid begyndte *Sigbrits og Hans Mikkelsens Magtperiode.* Borgerlige fik herved en Indflydelse paa Rigets hele Styrelse, som er uden Sidestykke i dets tidligere Historie, og lavættede Mænd blev draget Rigets Ædlinge over Hovedet som aldrig før.

Mærkeligst af alt i Christians Styre er den Rolle, som *Mor Sigbrit* nu kom til at spille; ingen har som hun forarget Samtidens store, og ingen har som hun bidraget til Christians Fald. Ved Dyvekes Død blev hun ikke blot sat i Spidsen for Opkrævningen af Øresundstolden, der samtidigt forlagdes til København til stort Besvær for de søfarende, men hurtigt blev alle Told-, Akcise- og Møntsager lagt ind under hendes Ledelse og snart efter ogsaa Dronningens Hofholdning; hun tituleredes i Breve »den værdige, vise og fromme Fru Moder Sigbrit, Hovmesterinde og Plejemoder for Hertug Hans af Slesvig, Prins til Danmark«. Med hende raadførte Kongen sig i stort og smaat, og utallige Kvitteringer fortæller om, hvordan Ledelsen af Rigets Finansvæsen gik gennem hendes Hænder. »Hun var hans anden Haand, baade Adel og Raad søgte hende med Hat udi Haand«, siger Huitfeldt, og Svaning fortæller om, hvordan han som Dreng ofte har set Rigets første Mænd staa i Kulde og Regn uden for hendes Port paa Amagertorv, naar Kongen var inde at raadføre sig med hende.

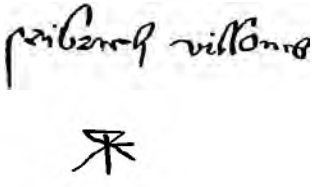

Sigbrits Underskrift og Bomærke. Efter »Aarb. f. nord. Oldkyndighed« 1879.

Sigbrit var plump baade af Skikkelse og Væsen, stor, grov, rødkindet, uforfærdet og djærv mod alle, selv mod Kongen, naar han gik hende imod; hun havde sikkert kendt bedre Dage i sin Ungdom i Amsterdam, der da næst Antwerpen var Nederlandenes største og mest blomstrende Stad; men Lykken var gaaet hende imod, indtil hun i Bergen ved Dyvekes Hjælp pludselig havde set alt vende sig til det bedste. Hun har haft fortrinlige Kundskaber, især i Naturvidenskaberne og i Lægekunsten; hun har kunnet skrive og regne, og hun har ikke blot været fortrolig med Renligheden i de hollandske Stæder, men ogsaa med deres finansielle Ordninger. Siden det burgundiske Hus i det 15. Aarh. havde faaet Magten i Nederlandene, havde det utrætteligt arbejdet for at faa Orden i Landenes Finanser og centralisere de store Pengemidler, Stæderne her raadede over. For Hollands Vedkommende daterede en stor Nyordning sig fra 5. Maj 1495, og muligvis har Sigbrit oplevet denne, før hun forlod

sin Hjemby for at drage til Bergen. Forholdene i Danmark, hvis rige Muligheder og lidet flittige Befolkning den franske Gesandt *M. de Bordeaux* i 1518 skildrer for Frans I, har sikkert ogsaa forekommet Sigbrit yderst primitive, sammenlignet med dem i Holland, hvor Borgermagt og Fyrstemagt for ikke længe siden havde sejret over Stormandsvælden, og hun har evnet at vise Kongedømmet nye Veje. Som sine Hjælpere i dette Arbejde knyttede hun til sig en Stab af undergivne, som baade nær og fjern arbejdede efter hendes Instrukser, og som saa deres Hovedopgave paa det samme Omraade som hun: den kraftigst mulige Skatteindkrævning, der saa vidt gørligt ramte de rige og mægtige saavel som Borgere og Bønder, en nøjagtig Regnskabsførsel, en Nedbryden af Herrestændernes Privilegier, der lamslog Rigets økonomiske Kraft, og en Betoning af Statens Magtmidler overalt, hvor det var fornødent, især af dens Straffemidler: Stejle og Hjul, Galge og Bøddelsværd.

I nogen Grad er Sigbrits Indflydelse dog blevet begrænset af den, som *Hans Mikkelsen* i de samme Aar har øvet over Kongen. Han var en meget rig Mand, Storkøbmand i Malmø og siden 1508 Borgmester her. Fra 1517 knyttede han sig nøje til Christian og Sigbrit, har en Tid lang været Befalingsmand paa Københavns Slot og vist sig som en tro Tilhænger af den begyndende Enevælde, opfattet som »den arvekongelige Frihed«, som han siden taler om i et af sine Breve til Kongen; ogsaa han har kendt Penges Værd og deres Magt; men hans Gerning har dog mere end Sigbrits ligget i det opbyggende, i Arbejdet for at forme det nye Samfund gennem Love og øge Rigets økonomiske Evner gennem store Handelsforetagender. I Christians Lovgivning af 1521 og i Arbejdet for Oprettelsen af det store nordiske Kompagni har han været en af de drivende Kræfter.

Under det stærke økonomiske Tryk, der paa Grund af Svenskekrigen hvilede over Rigerne i hele Christians Tid, er det rimeligt, at det blev Sigbrits Aand og hendes Folk, der kom til at fylde i Billedet af Christians indre Styre, og at det blev dem, der bestemte Folkets øjeblikkelige Dom om dette. Flere af disse lavættede, djærve Skattekrævere staar med skarpt mejslede Træk i Datidens Skildringer, dybt forskellige som de har været ved hele deres Embedspræg fra de fornemme, godsrige, af deres egne Sager og Synspunkter optagne Adelsmænd, der raadede før dem og efter dem.

Meget tidligt, allerede i 1512, blev en af Norges tre Hovedborge, Bergenhus, givet til Sigbrits Broder, *Herman,* der i 1514 afløstes af en »beskedelig Mand«, Skibsbyggersønnen *Jørgen Hansen* fra Ribe, ret en Mand af den Slags, Christian gerne havde set paa alle sine Borge. Han var djærv, frimodig, haard og ubarmhjertig mod sine

undergivne, naar det gjaldt at holde dem deres Pligt mod Konge og Land for Øje. Som Sigbrit selv og hele Sigbrits Parti var han altid rede til at true med Fangetaarn og Galge, men samtidig har han haft et aabent Blik for de sociale Misforhold i Tiden og har ikke taalt, at den rige undertrykte den fattige; han regnes ogsaa for Ophavsmand til flere Bestemmelser i Christians norske Forordninger, hvor Lejlændingerne søges beskyttet mod deres Jorddrotter. I 1516 kom *Hans Mule* af en i Odense adlet Borgerslægt til Befalingen paa Akershus som Afløsning af den højadelige og stenrige Otto Holgersen Rosenkrantz til Boller. Hans Mule var, som Povl Helgesen siger, altid »rede til at føje Kongen i alt uden at bryde sig om, hvorvidt de Befalinger, han fik, sømmede sig for en Kristen eller ikke, naar han blot kunde skaffe Kongens Pengekasse mange Indtægter, hvad enten det skete paa lovlig Vis eller ikke.« Men til Forskel fra Jørgen Hansen var han en lav Natur, sanselig og udsvævende, og skønt han sigtede mod Bispestolen i Oslo, førte han et forargeligt Levned i Staden. I 1519 blev denne ilde berygtede Mand Vicekonge i Norge under Krigen med Sverige, da Christian frygtede den norske Adels svenske Sympatier, og samtidig gjorde Sigbrits Parti et nyt Spring fremover. Endnu sad en norsk Adelsmand, Knut Knutsøn Baat, som Befalingsmand paa Bahus, men det lykkedes Knut Alvsøns Søn *Carl Knutsøn,* som Christian havde udsonet sig med og gjort til Befalingsmand paa Elfsborg, at faa baade ham og Henrik Krummedige paa Varberg fældet. Han anklagede begge disse Mænd, der var ansvarlige for Mordet paa hans Fader, for at forsømme Vagttjenesten mod Sverige, ja Knut Knutsøn endog for hemmelige Forbindelser med Fjenden. Han blev derfor henrettet paa Kongens Ordre, og snart sad en tredie kongelig Skriver, *Herman Madsen,* som Befalingsmand paa selve Bahus Slot. Ved Udgangen af 1519 var alle Norges Hovedborge i lavættede danske Mænds Hænder.

Omtrent ved samme Tid kom to Mænd af lignende Type frem i Danmark, hvor Christian paa Grund af den overmægtige Adel har maattet gaa langsommere frem, naar Talen var om Stillinger, som denne havde Hævd paa. I Begyndelsen af 1520 blev Aalborg Slot, som Mogens Gjø og Ejler Bryske havde haft, berøvet denne sidste og betroet til *Hans Bartolomæussen Tolder,* Søn af en »Læge, Borger og Bymand i København«, en Mand, der som Jørgen Hansen var utrættelig til at finde paa Raad i Kongens Tjeneste, hensynsløs over for Bønderne og Aalborgenserne, dog mest over for Prælaterne og Adelsmændene, som han ikke syntes var villige nok til at hjælpe Kongen med deres rige Midler; men ligesom Jørgen Hansen havde ogsaa han Tanker for de fortrykte og har været skaansom over for

fattige Adelsmænd og Enker. I frimodige og djærve Breve giver han Kongen Raad om, hvordan de store skal behandles; en hyppig Indkaldelse til Tjeneste i Hovedstaden, mener han, vil bringe selv de stædigste paa bedre Tanker. En anden Udnævnelse, der har vakt den største Harme i de stores Kredse, fandt Sted faa Maaneder, efter at Hans Tolder var blevet Lensmand i Aalborg. I Maj gjorde Kongen *Rasmus Clementsen* til Lensmand i Blæsbjerg. Denne var en Søn af den af Adelen forhadte, nyadlede Landsdommer Niels Clementsen; men han var en dygtig og haard Skatteopkræver, der har haft sine Regnskaber i mønstergyldig Orden, i hvert Fald efter hans Brev til Broderen at dømme, just som Oprøret var brudt ud: »Jeg havde mit Regnskab saa klart, at jeg nu skulde have gjort min Herres Naade,« skriver han da; men han var en Drukkenbolt, der sammen med Provsten af Vestervig førte et vildt og syndigt Levned, og som hurtigt svigtede Christians Parti.

Som Jørgen Hansen og Hans Mule i Norge, som Hans Tolder og Rasmus Clementsen i Jylland har der været mange nidkære Kongetjenere spredt rundt i Christian II's Riger, og Aar for Aar er sikkert Skaren af vanbyrdige Mænd, der trods Haandfæstningens Ordlyd skød Adelen til Side, vokset. Regnskabslenenes Tal har været i stærk Stigen — fra en Fjerdedel af Landets Len steg de til at omfatte to Femtedele — og af Byerne kom henved to Trediedele efterhaanden i Kronens direkte Besiddelse.

Kongens store Bortforlening til lavættede Mænd og disses Indflydelse paa hele Centralregeringen var vel egnet til at vække Forargelse. Det var dog intet imod, hvad Kongen tillod sig ved Besættelsen af »de kirkelige Len«, et Synspunkt, der allerede før var anlagt paa de høje Kirkefyrsters Besiddelser. Allerede som Regent i Norge havde han fuld Forstaaelse af Kirkens Svaghed; da han i 1510 fik Erik Valkendorf gjort til norsk Ærkebisp, skete det mod Kapitlets Vilje, og han synes allerede dengang at have haft vidtgaaende Planer mod Kirkens Frihed, hvad Erik Valkendorf udtrykkeligt har sikret sig imod. Endnu i en Aarrække har Christian ved Besættelsen af forskellige Bispestole dog foretrukket adelige for borgerlige, ligesom i det danske Lensstyre. I 1513 blev *Lage Urne* Bisp i Roskilde, i 1519 *Styge Krumpen* Bisp i Børglum; i 1520 *Ove Bille* i Aarhus og *Jørgen Friis* i Viborg. Alle fire havde de været i Kongens Tjeneste og blev lønnet paa denne Vis. Lage Urne og Ove Bille var kirkeligtsindede, dygtige og aandeligt bevægede Mænd; Jørgen Friis og Styge Krumpen verdsligtsindede og godsgriske og lidet egnede til at afstive den katolske Kirkes synkende Anseelse.

Medens Christian heri kun fulgte den af Christian I indledede

Kirkepolitik, skulde han meget tidligt vise, at han ogsaa kendte andre Veje til at lade Kronen nyde godt af Kirkens Rigdom og Magt. Naar han allerede i 1517 aabnede Kampen mod *Jens Andersen Beldenak*, var det sikkert mere som et Udslag af personligt Fjendskab mod denne Mand og af Trang til store Pengesummer, end som et Led i et planlagt Angreb paa Kirkens hele Stilling i Riget. Jens Andersen havde, da Christian endnu var ung, taget Parti imod denne, naar han var i Strid med Faderen, og han var medansvarlig for Lübeck-Overenskomsten af 1503, der nylig havde kostet Christian 30 000 Mark. Trods et glimrende Selvforsvar fik Kongen ham idømt en Bøde paa 80 000 Gylden (120 000 Mark), og efter et haardt Fangenskab blev han i 1520 løsladt mod at love Kongen, at denne i Resten af hans Liv skulde oppebære de to Trediedele af Bispestolens Indtægter.

Biskop Jens Andersen Beldenak. Træstatuette paa Altertavlen i Nørholm Kirke ved Aalborg fra Beg. af 16. Aarh.

Fra 1519 foretog Kongen en Række *Indgreb i Kirkestyrelsen* i Danmark og Norge, der ikke mindst ved deres Tilsidesættelse af ethvert Hensyn til Rom og den kirkelige Indvielse til Bispegerningen synes at pege paa videregaaende Planer. Da Byrge Gunnarsøn i dette Aar døde, skød Christian Kapitlets adelige Kandidat *Aage Sparre* ligesom Pavens Kandidat *Paolo Emilio dei Ceci* til Side og tvang den borgerlige *Jørgen Skodborg*, ogsaa en tidligere kongelig Sekretær, ind i Rigets fornemste Embede. Pavelig Anerkendelse opnaaede han ikke, og da han sammen med Kapitlet paa det bestemteste modsatte

sig at udlevere Kronen Aahus Slot, tre skaanske Herreder og hele Bornholm, blev han afsat af Kongen, maatte flygte til København i Oktober 1521, hvor han skjulte sig i et Kloster, og maatte se *Didrik Slagheck* indtage sin Plads under Udfoldelse af larmende og pralende Ceremonier. Mod Udbetalingen af store Pengesummer til dei Ceci havde Christian opnaaet Pavens Billigelse af Didrik Slaghecks Indsættelse, men ogsaa hans ærkebiskoppelige Herlighed fik hurtigt en Ende. Kun to Maaneder efter blev han anklaget og dømt, og den 24. Januar 1522 blev han levende brændt paa Gammeltorv i København. Den pavelige Legat, *Franz de Potentia,* var kommet til Norden for at undersøge, hvordan det forholdt sig med de to svenske Bispers Henrettelse, og Christian har da — med en vis Ret — gjort Didrik til sin Syndebuk. Straks efter bemægtigede Kongen sig det eftertragtede Bytte og lod sin Sekretær Tyskeren *Johann Weze* indsætte som Ærkebisp. I Løbet af tre Aar havde Christian indsat tre Ærkebisper i Lund, de to første af lav Herkomst og den sidste af udenlandsk.

Samtidig med disse opsigtsvækkende Tildragelser fandt lignende ikke mindre skandeløse Sted i Odense, i Oslo og i Bergen. Jens Andersen, der under Sveriges Erobring havde ydet Kongen de største Tjenester, havde alt for aabenmundet kritiseret baade denne og Didrik Slagheck, og i September 1521 blev han fængslet — vistnok ogsaa, fordi han ikke vilde udlevere Taasinge til Kongen. Fra sit Fængsel paa Hammershus blev han først befriet i August 1522 af en lübsk Flaade. I Norge skete samtidig to Forandringer, der i skamløs Skalten og Valten med Kirkens Personer næsten staar Maal med Christians danske og svenske Bedrifter og ikke mindre end disse direkte kan tilskrives Sigbrits Parti.

Lige siden *Erik Valkendorf* paa det spansk-nederlandske Hofs Opfordring skred ind mod Dyveke, var han hadet af Sigbrit. Hendes norske Redskaber havde længe paa alle Maader fortrædiget ham, ikke mindst gennem den Del af hans Ejendomme, der laa i deres Len, og gennem Pilegrimmene, der alle Vegne fra drog til Trondhjem. I 1521 tabte Erik Valkendorf efter gentagne Gange at have klaget sin Nød, omsider Taalmodigheden. Han ordnede alt paa det bedste, sørgede for, at Domkirkearbejderne kunde fortsættes, fik Kvittering fra Kapitlet for, at han ikke havde forgrebet sig paa Kirkens Ejendele, og vilde drage til Møde med Christian. Storm og Strøm drev ham i Land i Nederlandene, hvor han i Amsterdam uformodet traf sammen med sin Konge, der just var kommen til Staden, ukendt og med faa Ledsagere. Efter et voldsomt Sammenstød imellem de to tidligere Ungdomsvenner, hvorunder Kongen rettede de mest uretfærdige Beskyldninger imod ham og krævede, at han skulde lade sig

dømme af det danske Rigsraad, drog Erik Valkendorf til Rom, hvor han kort efter, i November 1522, døde i Nød og Fattigdom, førend hans Sag var blevet fremmet, men med det Lov, at han var »en ærværdig Olding, hvis rene Ansigtsudtryk bar Vidne om en uskyldig Sjæl«.

Kort efter at den højbaarne Ærkebisp havde maattet flygte fra sit Sæde, blev hans Forfølger Hans Mule, der samtidig havde tvunget Oslobispen *Anders Muus* til at trække sig tilbage, valgt til dennes Efterfølger, godkendt som saadan af Christian II og af et gejstligt Stændermøde i Oslo, »fordi vi have formærket, at han er og ydermere bliver den hellige Kirke nyttelig og gavnlig baade med Bygninger paa Kirken og Bispegaarden og desligest Gudstjeneste at formere.«

I Christians indre Styre sker der i Tiaaret 1513—1523 saaledes en Udvikling, der med stigende Fart antager Karakteren af en *Katastrofepolitik*. Først griber han ind i den verdslige Administration i Norge, siden i Danmark, og til sidst tillader han sig Overgreb mod Kirken saa voldsomme og talrige, at det er uden Sidestykke i Nordens tidligere Historie. Det er, som han har tabt al Følelse for Sømmelighed og Hensyntagen til den offentlige Mening, og ulykkeligt var det, at flere af dem, som han satte øverst i sine Rigers Styrelse, var Mennesker, der var egnede til at rejse den største Forargelse. En Sigbrit som almægtig i Centraladministrationen, en Hans Mule som Norges Statholder og Bisp af Oslo, en Didrik Slagheck som Sveriges Statholder, Ærkebisp og Sveriges Primas var en saa aabenbar Udfordring til alt, hvad der endnu fandtes af Respekt for Stat og for Kirke, at man snarere maa undres over, at de danske Herrestænder ikke paa et endnu tidligere Tidspunkt og endnu mere samlet er traadt op imod Christian II; thi set fra deres Standpunkt var det et »ondt Regimente«, han førte, som en Vise udtrykker det straks efter hans Forjagelse:

Hans Adel og Raad monne hand forsmaa
tyranner og troldquinder og skalke
vil hand sin land med raade
— —
Den hellige Kirke og alle hendis
haver hand mangfoldig besværet,
al prestelig ret og prevelegie
alt under sig besvorit.
I alle hans tre Kongerige
ingen erkebisper; lydbisper haver hand fordrevet,
tre af dennum døde for sværd.

4. Christian II's Gerning for Borgere og Bønder.

Christians korte Regering havde fra 1517—1523 været fuld af stærke Handlinger, af idelige Krigstog gennem vidtstrakte Lande, af en rastløs Søgen efter Forbundsfæller, Mandskab og Pengemidler, og det i et Land, der kort forinden havde afsluttet en næsten tiaarig Krig. Mellem Slagene har han og hans Ven Hans Mikkelsen, der næsten paa ethvert Punkt repræsenterede den modsatte Samfundsopfattelse af den hidtil raadende, arbejdet med at lovfæste den Samfundsordning, der for dem stod som den rette.

Christians navnkundige Lovgivning omfatter *tre store Forordninger,* en for hver Landsdel fra 1515—1516, og de to store Lovsamlinger fra 1521—1522, *Landsloven* og *Købstadsloven,* hvoraf den første kun er kendt i et Udkast, der er blevet færdigt sidst i Aaret 1521 og ikke er blevet godkendt af Rigsraadet; den sidste er derimod udstedt paa behørig Vis. Omkring disse Love grupperer sig flere mindre, som f. Eks. *Skoleloven,* og sammen med en Række Planer og Tilløb af forskellig Art giver de et klart Billede af det nye, nordiske Statssamfund, som i Løbet af hans tiaarige Regering stadig mere tog Form for ham selv, Hans Mikkelsen, Niels Lykke, Kristiern Pedersen, Povl Helgesen og for de andre, der formodes at have haft en liden eller stor Andel i disse Sager.

Fælles for Lovene er en stærk Betoning af *Fyrstemagten,* der i Indførelsen af Enevælden vilde have sin naturlige Fortsættelse. Den spansk-nederlandske Fyrstemagt som Værnemagt for de store driftige Stæder har været Christians og Sigbrits social-politiske Ideal, og meget i Lovene af 1521 og 22 er hentet fra hendes Hjemland. Men som Christians eget Liv, der politisk var bestemt af disse Maal, ikke har kunnet rummes inden for disse Rammer, har hans Love ogsaa et Sigte, der gaar ud over dynastisk-økonomisk-sociale Maal. De vidner om en Sans for Menneskeliv og Menneskeværd, som synes at staa i dyb Modsætning til Christians øvrige hensynsløse Færd.

Dette politisk-humane Dobbeltpræg fremtræder med det videste Vingefang i *Loven om Stranding og Vrag,* den, der vistnok har vundet størst Navnkundighed af dem alle. Den blev udstedt den 26. Maj 1521, blev trykt og omsendt til alle Stæder, hvis Købmænd fo'r gennem de danske Farvande. Med en suveræn Ligegyldighed for Haandfæstningens § 28, der netop søgte at hindre en Lovgivning som denne, øger han den kongelige Magtfylde, idet han lægger alle Rigets Forstrande, der før havde været paa andres, især Prælaters Hænder, ind under Statsmagten. Lensmændene skulde holde Vagt langs alle Kyster, og om nogen i Stormvejr under Paaskud af at søge Heste

eller lign. flakker om ved Stranden, skulde de »straks ophænges« i Galger, oprejste ud mod »Strandingen«. Kongen gør Hjælpen til de skibbrudne til en Pligt for Kystbefolkningen og indleder herved det nu saa højt udviklede danske Redningsvæsen; men han fastsætter ogsaa, hvad Befolkningen kan kræve i Bjergeløn, nøje beregnet efter den Fare, Bjergerne løber, om det er ufarligt Arbejde eller Arbejde ude paa Søen eller paa Bunden. Ikke mindre mærkelige er Bestemmelserne om Ejendomsretten over det bjergede. Før i Tiden gjaldt forskellige Regler for fremmede i Almindelighed og for de særligt privilegerede Nationer og Stæder. I 1521 fastslaas det, at alt det bjergede undtagen Bjergelønnen skal tilfalde Ejeren, om han inden Aar og Dag*) melder sig; hvis der ikke indfinder sig nogen Ejermand inden denne Frists Udløb, gaar de to Trediedele til Kongen, den ene Trediedel til Sjælemesser for de omkomne og til Hospitalet i København, hvor hver Uge en Messe skal læses for alle kristne Sjæle. Godset tilfalder saaledes de strandede eller Riget i dets Helhed og dem, der har arbejdet med Bjergningen. Alle Mellemmagter falder bort; dette er Lovens saare enkle, men i Datiden helt nye Tankegang.

Ikke mindre vigtige var Indgrebene i den egentlige *Retsordning* i Riget. Ogsaa her gjaldt det at skabe faste, ensartede Rammer og at erstatte mangt og meget, der var undergravet ved Tidens Udvikling, især ved Bondestandens synkende Kraft, med nyt og stærkt. Endnu bestod som Levn fra Fortiden Nævninge- og i Jylland Sandemandsinstitutionen, men medens disse før havde været et Udtryk for Bøndernes Myndighed i visse Sager, der vedkom dem selv og deres Landsdel, var de nu blevet byrdefulde Hverv, som de paagældende helst vilde unddrage sig, Christian ophævede dem ganske og lod de kongelige *Landstingsdommere* og *Herredsdommere* træde i deres Sted.

Det middelalderlige Mededssystem, der heller ikke længere var betryggende, blev trængt tilbage til Fordel for *Vidnebeviset*, der søgtes ordnet ved indgaaende Regler for de enkelte Vidnesbyrds Fremlæggelse.

Lovene, der frembyder mange mærkelige Træk, sondrer mellem aabenbart og lønligt Tyveri, mellem ærligt og uærligt Drab (det første kunde sones med en treaarig Forvisning til Gotland), mellem Vaadedrab og overlagt Drab. Drabsmandens Slægtninge skulde ikke længere være pligtige til at deltage i Bødeudredningen. *Straffebestemmelserne* er i mange Tilfælde haarde: Liv for Liv og Lemmer for

*) d. v. s. 1 Aar og 6 Uger.

Lemmer. For Indbrud paa viet Sted som for at føre Rygter om Kongen om Lande straffes med Døden, for Mened straffes med Tabet af to Fingre; der straffes med Øreafhugning, med Vand og Brød og med Bøder. I Tilfælde af, at den skyldige ikke kan betale, skal han blive Kreditors eller Kongens Træl i en til Bødens Størrelse svarende Tid. Ogsaa Tortur finder Anvendelse i Tilfælde af Tyveri og Trolddom for at tvinge de anklagede til Tilstaaelse eller Angivelse, dog »deres Lemmer uskamferede«. Men der er ogsaa tiltalende, ja, helt oplivende Træk at notere: Der anvendes Straffeskala for gentaget Tyveri: Første Gang gives Hudstrygning og Forvisning, anden Gang 3 eller 4 Dages Hudstrygning, Vand og Brød og Afskæring af et Øre; tredie Gang straffes Tyven med Galgen; men naar nogen begærer »ædendis Vare til sit Livs Nødtørftighed af nogen for Guds Skyld, og det nægtes ham, og han dog tager det og æder, da skal han ikke derfor skamferes, miste Huden eller være Tyv i nogen Maade«. Der gives endvidere Bestemmelser om at opføre Tinghuse til Værn mod Vind og Vejr, og morsomt er det at se, hvorledes Lovene i en tøjlesløs Tid søger at skabe Respekt om Forhørene og Rettergangen ved at forbyde al Raaben og Bulder; for en Gangs Skyld er Straffeskalaen stigende opefter: »Er han Prælat eller af Raadet det gør, bøde straks en Gylden, er han Frimand eller Præst bøde tre Ort, er han Købstadmand eller Hofmand en halv Gylden, er han Bonde en Ort.« Meget skrapt gaar Lovene ogsaa til Felts mod enhver Art Banden. Rige Folk straffes herfor med Bøder, fattige med »Vand og Brød en Nat over«.

Kongens Lovgivning i disse Sager bygger paa et ikke ringe Kendskab til Forholdene. Fra sin Ungdom af har han rejst rundt i Landet og skiftet Ret mellem sine Undersaatter uden nogen Sinde at skaane sig selv, og der har staaet stor Respekt om hans Navn for denne Sags Skyld. Han har ogsaa her ment, at der trængtes til en haard Haand, at hellere maatte uskyldige lide end skyldige slippe, og i flere Tilfælde har han vakt Opsigt ved sin ubarmhjertige Fremfærd.

Ikke mindre myndigt og stærkt træder Staten frem i *de kirkelige Love*. Ogsaa her tiltager Kongen sig en Myndighed, ingen tidligere dansk Konge havde krævet, dog ikke i Trossager og disciplinære Anliggende, men over de saakaldte »nationale Beneficier«, over Gods og Indtægter. Som før fortalt havde Christian I opnaaet, at slige Sager først skulde paadømmes i Danmark, førend de kunde stævnes for Domstole i det fremmede. »Alle Sager skulde nu herefter blive i Riget, haandteres og endes for vor Kammerret, Doktorer og Mestre, som vi dertil skikkendes vorder«. Christian fastsatte deres Tal til

fire; de skulde være forfarne baade i kanonisk og kejserlig Lov og skulde have Sæde i Roskilde. Det blev en almindelig Appelinstans fra alle andre Domstole, men over den stod stadig kgl. Majestæt og Rigens Raad. Til Kronens Fordel er ogsaa Bestemmelsen om, at øde Gaarde i Købstæderne, som Kirken ikke selv kan udnytte, skal tilfalde Kongen. I samme Retning virker en Række Bestemmelser, der hindrer Kirkens Godstilvækst og bl. a. begrænser Retten til at testamentere den Gaver. Beslægtet med denne Bestemmelse er følgende: »Skal ingen Prælat, Præst eller Klerk ... maatte købe til sig noget Jordegods ... efter denne Dag i nogen Maade, uden de ville efterfølge St. Pauli Lærdom, som han skriver udi sin første Epistel Kap. 3 ad Timotheum, raader dem, at de tager Hustruer og lever udi det hellige Ægteskab, som deres gamle Forfædre gjort have.« Foruden at vise Kirken tilbage fra Godserhvervelser, viser han dens *Jurisdiktion* tilbage fra alle Omraader undtagen Ægteskabssager og begrænser dens Ret til at anvende Bandlysning. Ikke mindre betegnende er en Række Bestemmelser om Kirkens ydre Fremtræden, om hvor mange eller rettere, hvor faa Karle, Prælaterne maa rejse om med, hvor mange Hunde de maa holde i Klostrene o. s. v. Man mærker bag dette en humanistisk Forargelse over Kirkens Magtudfoldelse. Ikke mindre bestemt søger Loven at holde Præsterne til deres kirkelige Pligt. Bisperne skal paa de store Højtider selv holde Højmesse og Aftensang og Ottesang, og Sognepræster skal leve i Sognene og ikke i Købstæderne. Ingen maa faa Embeder, der medfører Sjælesorg, førend han er præsteviet, »at han kan det selv forsvare og administrere«, og det kan han ikke blive, førend han er 30 Aar. Ingen maa blive klosterviet Jomfru, før hun er 25 Aar gammel. Mærkeligst ved disse Bestemmelser er — som det nylig er paavist — deres udpræget senkatolske Karakter. Christian og hans Venner vil Kirkens Reformation, men helt *paa den gamle Grund;* den gælder som i salig Christian I's Dage endnu Gudstjenestens Forøgelse, Kirkens Ære og Værdighed, Messerne og Tidesangen; fremad peger kun Uviljen mod Cølibatet og mod Klostervæsenet og den varme Forstaaelse af Prædikegerningen. Bispen skal paa Højtidsdagen selv op paa Prædikestolen og prædike Evangelium og lære Almuen Sjælenes Salighed, og den, der skal vies til højere gejstlige Stillinger, skal være »Magister eller Baccalarius i den hellige Skrift, som er Biblia, eller han kan gøre der Fyldest for, paa det han skal vide at prædike og sige rettelig det hellige Evangelium og Epistel for hans Sognemænd«.

Langt den største Interesse knytter sig imidlertid til Christians

Lovgiverarbejde for *de ufri Stænder,* lige fra hans første Forordninger til de ufuldførte Planer, han efterlod sig.

Ogsaa her er *Statens Magtforøgelse* et Kærnepunkt. Først gennem Christian II skulde Købstæderne for Alvor blive *Kongens Købstæder,* idet alle Købstæder uden Undtagelse skulde staa direkte under Kronen, et Arbejde, Kongen ved sin Flugt fra Landet allerede var naaet langt frem imod, og Købstædernes Ledelse skulde inden for hver enkelt Stad ligge helt i Kongens Haand. I Spidsen for hver Stad skulde staa en *Skultus,* valgt af Kongen paa tre Aar, med 4—8 uniformerede Betjente til sin Raadighed. Skultus udpegede et Antal Borgmestre og de etaarige Raadmænd; Haandværkerne var dog som hidtil udelukkede fra Bystyrelsen. En Mængde Bestemmelser ordnede Byens Sundhedsforhold, Renovationen, Gaderengøringen, Husenes Afvaskning, Prostitutionen o. s. v. Her har Sigbrits Indflydelse sikkert gjort sig stærkt gældende.

Men Christian nøjedes ikke med saaledes at skabe en fast og myndig Ramme uden om det hele Byliv; han trængte ogsaa ind bag *Lavenes* Mure og er vel den første Konge, der har søgt at hemme Overgreb fra Mestrenes Side. Han forbyder, at der kræves Afgifter af den nye Mester for Optagelse i Lavet, og at man forlanger af ham, at han skal gøre Gilde for dets Medlemmer. Lavene skal heller ikke have Magt til at beskatte gamle og fattige Haandværkere, der gaar Folk til Haande med Smaatjenester. Christian trængte endvidere ind i Forholdet mellem *Ejer* og *Lejer* og paabød, at »Jordegods og Gaarde som Kirker, Klostre, Riddersmænd og Bønder har liggende i vore Købstæder, som de selv ej besidde eller ibo, skulde herefter sættes paa skellig Landgilde (ɔ: fornuftig aarlig Lejeafgift), og Borgere, som dem bygge og besidde, skulde dem nyde Arving efter Arving« med Ret til at sælge og pantsætte dem til andre. I Fortsættelse af tidligere Bestræbelser baade fra Købstædernes og fra Kongemagtens Side blev det bestemt, at der i København skulde afholdes aarlige Møder for Udsendinge fra de østlige Købstæder og i Viborg for de jyske. Københavnske Vægt- og Maaleenheder skulde indføres overalt.

En ikke mindre indgaaende Opmærksomhed har Christian viet *Bondestanden,* om han end ikke her er naaet saa langt frem mod Maalet som i Norge, og om end hans Omsorg for Borgerstanden, som straks skal paavises, har krydset Bondens Fremgangslinier.

Hans Love for den danske Bondestand giver ved selve deres Form et stærkt Indtryk af en Stand, der er ved at synke og derfor er Genstand for Overgreb paa alle Maader. De har gerne Form af Forbud mod andre om ikke at handle mod Bønderne saa og saa. Man

maa ikke beskatte dem paa deres rette Skovveje; man maa ikke tvinge dem til Klapjagt, »efterdi det er Høsten, og Bonden skal tage sin Bjergning til Vare«; man maa ikke hindre dem i at lade deres Sønner uddannes i Købstæderne o. s. v. Vigtigst af disse Værnebestemmelser er § 101 og 111. *Fæsteforholdet* baade for »Kronens og de gode Mænds Tjenere« gøres efter den første langvarigt, »ti, tolv Aar længere eller kortere, eftersom de derom forenes kunde, og ikke i saa lang Tid bør Bønder at udvises«, men Kongen vovede ikke at gaa saa vidt som i Købstæderne, hvor han krævede Arvefæste indført, som før omtalt, eller som i Norge, hvor den nordenfjeldske Forordning indførte Livsfæste. § 111 er den berømte: »Bønder skulle ikke herefter sælges«. Den sætter ligesom den første en Grænse for Jorddrottens Vilkaarlighed, særligt i Vornedskabets Egne, og lyder saaledes: »Slig ond ukristelig Sædvane, som hertil i Sjælland, Falster, Lolland og Møn været haver med stakkels Bønder og kristne Mennesker at sælge og bortgive, ligesom andre uskellige Kreaturer, ej skal herefter denne Dag saa ydermere ske, men naar deres Husbonde og Herskab farer uredeligt med dem og gør dem nogen Ulov eller Uret, da maa de flytte af det Gods, de paasidde, og ind paa andens Gods, som Bønder gøre i Skaane, Fyn og Jylland.«

Ogsaa her som i Retsvæsenet har Kongen i det praktiske Liv øvet en overordentlig stor Indsats, især paa to Maader: ved sine *Domme* og ved sine *Breve.* Paa sine Rejser Landet rundt har han paakendt en stor Mængde Stridigheder mellem Jorddrot og Bonde, og atter og atter har han gaaet Jorddrotten imod, noget, der med de af Adelen indsatte Herredsfogeder og de adelige, ofte højadelige Landsdommere sikkert har stridt i høj Grad mod det gængse. Man hører atter og atter om, at Kongen har faaet bitre Fjender blandt Stormændene, fordi han har taget deres Bønder i sin Beskyttelse, saaledes i Sagen mod hans bedste Mand *Eske Bille* til Hagenskov Len og i den store skaanske Almindingestrid, hvori han støttede Bøndernes Fortaler Adelsmanden *Niels Hack* mod den øvrige Adel. En anden Vej, Kongen har benyttet til Bøndernes Værn, er hans Breve. Kongen har givet Herrestændernes Fæstebønder Breve paa at blive siddende paa deres Gaarde, selv om Jorddrotterne vilde jage dem derfra, og han har fritaget Fæstebønder for at betale Afgifter som Landgilde og andre Ydelser. I hvor stort et Omfang noget saadant er sket, er vanskeligt at vide, men en enkelt Udtalelse af en af Christians Fjender, hans tidligere Lensmand paa Krogen, *Vincens Lunge,* kaster et stærkt Lys over dette Kongens Forhold til Bønderne. Han prøver paa i et Brev af 1526 til den norske Ærkebisp at forklare, hvorfor Bønderne i hans Len i Vestnorge hænger saa haardt ved Christian, og

udtaler da disse for den fordrevne Konge saa ærefulde Ord: »Kong Christian holdt (sig) Bønder altid for Øje, forsvarede dem mod Bisper, Ridder og Svende, de kom ham til Orde, naar de vilde, og Rigens Raad i disse tre Riger saa og alt Herskab var forsmaat og foragtet, hvilket Bønderne tykke altingeste vel være.« Intet Under, at Folket sang i »Ørnevisen« om Christian:

> Derved da glædtes de andre smaa Fugle
> og synger hver med sin Stemme;
> i Lunden var Fryd og Fuglesang,
> alt der som Ørnen var hjemme.

Som Forholdene laa i det datidige Danmark, var det dog ikke muligt samtidig paa alle Punkter at fremhjælpe baade Borgerstand og Bondestand. Der herskede store Interessemodsætninger imellem dem, og i sin Iver for at fremme Borgerstanden har Lovgivningen af 1521 som Christians Forordninger i det hele gjort kraftige Indgreb i Bondestandens Velvære. Dette gælder bl. a. Kongens Interesse for Vejvæsenets Udbedring og for Københavns Forsyning med Næringsmidler; men først og sidst gælder det Kongens hele storslaaede Handelssystem.

For at fremme Samhandelen havde Kongen store Planer om *Anlægget af gode Veje* vel forsynet med Broer. Sognemænd og Herredsmænd skal være pligtige at yde Arbejdet; men Kongens Foged skal give Ordre, »naar de skulle begynde at gøre samme Veje og være selv der tilstede hos og undervise dem, hvor vide og brede de dem gøre skulle.« Han skal ogsaa overvaage Vejenes Tilstand og drive paa med Bødepaalæg for deres Vedligeholdelse. Den samme stærke Haand til at ordne alt, om saa Bonden kommer til at betale Gildet, fik de Amagergaardmænd at mærke, da Kongen i 1521 drev alle 115 Kronbønder og 21 Gaardsæder, der boede paa Øen, ud, idet han dog anviste dem Gaarde andetsteds, og indførte *184 hollandske Bønderfamilier* fra Waterland Nord for Amsterdam, hvor der endnu i nyere Tid har været baaret samme Folkedragt som i Hollænderbyen. Kongens Fremfærd ved denne Lejlighed mod de danske Bønder blev sent glemt, og da han blev forjaget, kom de tidligere Ejere tilbage undtagen i Øens sydlige Del, hvorhen mange Hollænderbønder søgte sammen, mens andre drog over til Kalvebodstrands vestlige Kyst og til Sprogø og Bøtø ved Falster.

Det største Offer til Købstæderne kom Bønderne dog til at give gennem den overordentlig kraftige *Monopolpolitik*, som Christian optog efter sine Fædre paa Baggrund af Erik af Pommerns Forordning af 1422.

Kongens Politik var i denne Henseende en udpræget *Koncentrationspolitik.* Han afskaffede alle Markeder ude paa Landet og begrænsede selv Bymarkedernes Tal i en overordentlig Grad. Alt hvad der hed omløbende Kræmmere, Skræddere og Skomagere, skulde være forbudt. Ingen, af hvad Stand de end var, maatte for Købmænds Penge og i Købmænds Navn drive Handel ude i Landsbyerne, og alle skulde føre deres Varer til Købstæderne og sælge dem der. I Christians første Regeringsaar var disse Forbud rettet imod Abbeder, Priorer, Provster, Kanniker, Fogeder og Bønder, medens Bisper, Prælater og Adelsmænd ikke blev nævnet. I 1521 gaar Kongen langt videre over for Herrestændernes mægtigste Mænd, og under haarde Bebrejdelser forbyder han dem al fremtidig Handelsvirksomhed. Hvad Tab der ved dette *Bymonopol* blev paaført Bønderne, ja man kan næsten sige, hvilken økonomisk Katastrofe det blev for dem, faar man et mærkeligt Indblik i af nogle Dokumenter fra Lolland, hvorfra Bønderne i umindelige Tider, som før fortalt, havde sejlet med deres smaa Skuder til Lübeck ligesom alle de sydlige Kysters Bønder. Bønderne klager højlydt til Kongen, at de herefter ikke vil kunne betale deres Landgilde, der mestendels bestaar i rede Penge, for Købmændene i de nærliggende Byer giver dem kun Vare for Vare. Købmændene er usselt forsynet, har aldrig tilstrækkelige Oplag af Jern, Salt, Humle og Klæde, og ofte nægter de at aftage Bøndernes Produkter til rimelige Priser. Købstæderne har øjensynligt misbrugt deres Monopolstilling til Bøndernes Skade. Kongen opretholdt dog sit Forbud, men kaldte Lollands Købmænd til sig og forpligtede dem til at rette paa Forholdene.

Men Kongen standsede ikke ved dette. Et vældigt Skridt videre gaar han i *Landsloven af 1521,* hvor han befaler, at ingen, hverken Bønder eller Købstadmænd, maa sejle til Stæderne (Hansestæderne), som de pleje at gøre, men »Korn med alt andet Købmandsgods« skal de »indføre udi Øresund til København, Malmø, Landskrone og Helsingør og det sælge vore Borgere og Undersaatter, i hvem det købe vil for Penninge«. Den direkte Handel med de tyske Stæder straffes herefterdags med 40 Mark og Godsets Fortabelse.

Denne Lovbestemmelse fører os midt op i Kongens *Storhandelsplaner.* Det var ham ikke nok at samle al Rigets Handel i vore egne Købstæder. Allerede i 1517 havde han udsendt Indbydelse til Købmænd i fremmede Lande saa vel som i Danmark selv for at faa dem til at drage til København og der drive Handel under store Privilegier. Han traadte endogsaa i Forbindelse med *Fuggerne,* Sydtysklands rigeste Handels- og Bankhus, Lübecks farligste Konkurrent. Efter Sejren over Svenskerne fik disse Handelsplaner, der sikkert har

været vigtige Motiver for Christian til Krigene fra 1517 til 1520, en betydelig Udvidelse. Saa snart Blodbadet var forbi, endnu før Kongen tiltraadte Rejsen til Nederlandene, havde Kongen kaldt fire københavnske og malmøske Storkøbmænd til sig, blandt dem *Hans Mikkelsen*. De kalder sig i et Dokument af 4. Dec. 1520 »menige Danmarks Riges Købmænds fuldmægtige Sendebud« og har ved dette forbundet sig med Stockholms Borgmestre og Raad om Oprettelsen af *et nordisk Handelsselskab* med Faktorier paa den finsk-russiske Grænse, i Stockholm, København og i Nederlandene. En saadan nordlig Handelsvej skal afløse den tidligere lübsk-hamburgske. Vestpaa skal føres Kobber, Elghuder, Saltehuder og Talg, østpaa bl. a. Baysalt og Aalborg Sild. Selskabet skulde knytte til sig saa mange af de nordiske Købmænd som muligt; de skulde have Udbytte i Forhold til deres Indskud, og hvert 3. Aar skulde en Opgørelse finde Sted. Christian overdrog Selskabet Udnyttelsen af de svenske Bjergværker, og Selskabets første svenske Medlemmer holdt et Møde i *Enköping* i Januar 1521 med Udsending fra de svenske Købstæder. Der er her Tale om noget meget mere end en privat dansk-svensk Vindskibelighed. Det fremgaar af Privilegierne, Kongen vil give Selskabet, og af det ovenfor nævnte Stiftelsesdokument, at der er storpolitiske Planer bag. Udstederne erklærer straks, at Arvekongedømmet ikke blot i Sverige, men i alle de tre nordiske Riger skal betrygge Freden imellem disse. De erklærer, at de har givet sig udi dette »Købmands-Selskabs Handel, paa det at disse tre Riger skulde her efter blive til Hobe forbundne udi en evig Fred og Endrægtighed«. De slutter Dokumentet med et højtideligt Løfte om, at de med al deres Magt vil hindre, at noget af disse tre Riger vilde opsætte sig mod deres rette Herre og Konge.

I dette Nord-, Øst- og Vesteuropa omfattende Handelsselskab naar Christians Arbejde for de økonomisk-sociale Fremgangslinier sit Højdepunkt; her faar den gamle Unionspolitik fra Margrethes Dage et nyt Indhold, og sikkert vil det ikke være let at afgøre, hvorvidt Unionspolitikken har skullet tjene Borgerstandens Tarv til Fremme, eller omvendt Storkøbmændene har skullet tjene Unionspolitikken. For de fire danske Storkøbmænd har sikkert det første været det vigtigste.

Men Christian saa endnu videre ud og har i dette Opdagelsernes Tidehverv tænkt paa at knytte Forbindelser med Lande paa den anden Side de store Have, noget, der var naturligt for den vidtspændende oldenborgske Dynastipolitik. Allerede under Christian I var Danmark traadt i Forbindelse med de store Søtogter, der udgik fra Syd-

vesteuropa. I 1448 var en dansk Adelsmand Leder af et af Infanten *Dom Henriques'* Tog til Kap Verde, og Forbindelsen mellem Portugal og Danmark blev fortsat. Paa Kong *Alfons V*'s Opfordring har Christian I snart efter 1470 sendt en Ekspedition op mod Nordøstpassagen under Søkaptajnerne *Pinink* og *Pothorst* med portugisiske Adelsmænd i deres Følge. De har anløbet Grønlands Østkyst, maaske ogsaa Newfoundland og Lawrenceflodens Munding og har bredt Kundskab om disse nordlige Lande vidt om i Tidens geografiske Værker. Christian II har nu i 1520, da han søgte at organisere Nordhavenes Handel omkring København, slaaet ind paa de samme Veje og har givet *Søren Norby* Ordre til at drage til Grønland, en Plan, Erik Valkendorf længe havde tumlet med og forberedt. Søren Norby svarede tilbage, at hans største Skib skulde kølhales; først ved Paasketid kunde han tage af Sted, men det begyndende svenske Oprør gav ham til den Tid andet at tænke paa.

Billede af Hans Pothorst, Kalkmaleri fra Slutn. af 15. Aarh. i Mariekirken i Helsingør.

5. Den sidste store Strid.

Christian har efter Sejren over Sverige følt sig mærkelig sikker og i sin Sikkerhed ikke anet, hvilke Modkræfter han havde kaldt frem. Den Fejl, hans Fader og Farfader begik: at udsone sig med det svenske Selvstændighedsparti og lade dets Ledere leve, havde han dristigt undgaaet, og som Konge over tre Riger og Svoger til den almægtige Kejser har han ment at kunne ordne, hvad endnu stod tilbage, med en fast og hurtig Haand. De to Aar, der kom umiddelbart efter, er fyldt af Handlinger, mærkelige, ubesindige, røbende hos dem, der havde Ledelsen inde, en forbavsende Mangel paa politisk

Forstand og Kendskab til de Magtforhold, de var omgivet af. Christian og hans borgerlige Venner, der, lavættede som de var, har været ukendt med de politiske Traditioner i Norden og med de nordiske Stormænds Tankesæt, er ilet mod de største Maal uden længere at regne med Vanskeligheder af nogen Art. I den indre nordiske Politik har *Arvekongedømmets Indførelse* i Norge og Danmark maattet blive den naturlige Følge af dets Indførelse i Sverige 1520, og dets sociale Følger lod Christian straks efter klarlægge i sine to store Lovsamlinger af 1521. Samme Aar blev der endvidere foretaget ikke mindre end fire dybe *Indgreb i Kirkens Liv*, hvortil Christian enten har været Anledning eller har givet sin Billigelse. En enkelt af disse Handlinger vilde før i Tiden have sluppet store Uroligheder løs, men det er, som man endnu er lammet af Christians Sejr og blodige Fremfærd; kun Povl Helgesen, den altid uforfærdede, tør sige Kongen Sandheden.

Det, der fældede Christian midt paa hans Bane, var dog ikke disse indre Forhold alene, som han maaske, støttet til Borgerstand og Bondestand, kunde have magtet. Først da nye frygtelige *Skattebyrder* og *Indkvarteringer* af Landsknægte i Anledning af Sveriges Opstand havde faaet disse ufri Stænder til at tvivle om Christians Hensigter og Evner til at bringe dem Hjælp, var Nederlaget inde. Dette er derfor delvis forskyldt ved den ydre Politik, de svenske, lübske og holstenske Forhold, en overmaade vildsom Skov af Magtfaktorer, især naar det mægtige Danzig og de nederlandske Stæder blev draget med ind deri. Christian I havde vist en alt for vidtgaaende Ængstelighed i Behandlingen af disse Sager; Hans havde med stor Klogskab klaret alle Vanskeligheder, holdt Danzig og Nederlænderne ude af Spillet og med sin store nye Flaade vovet Kamp mod baade Lübeck og Sverige. Skønt Flaaden siden da var blevet stærkt forsømt, tog Christian II nu sin Faders Politik op og udfordrede samtidig de vendiske Stæder, Sverige, Danzig og Nederlænderne, for ikke at tale om den farligste af dem alle, Farbroderen paa Gottorp.

Af stor Betydning for den hastige Udvikling af Forholdene har en pludselig foretaget *Rejse til Nederlandene* 1521 været. Ved Siden af hemmelige Anslag mod Lübeck og Holsten har Christian haft Trang til med egne Øjne at se det spansk-nederlandske Regeringssystem, som han har agtet at gøre gældende i sine egne Riger. Han har ogsaa ønsket at se de store nederlandske Stæder, hvis Lovgivning han gennem Sigbrit har hørt saa meget om, hvis stærke Opblomstring og hvis store Interesser i den nordiske Handel har givet ham Haab om en lignende Udvikling for hans egne Stæder. Christian har ogsaa haft det store Reformationsrøre i sine Tanker; han har været nøje underrettet om Begivenhederne i Worms, han har med-

taget Bøger af Luther paa sin Rejse, og hos Karl V har han, medens de første lutherske Bog-Baal blev antændt, søgt Oplysninger om denne Sag, der dybt har berørt hans Interesser.

Christian har holdt sin Afrejse hemmelig for alle andre end Elisabeth og Sigbrit; kun med faa Ledsagere og uden at have skaffet sig Lejdebreve red han hastigt gennem det af Fejder gennemkrydsede Nordtyskland og kom i Slutningen af Juni uventet af alle til Nederlandene, hvor han lige saa uventet stødte paa sin norske Ærkebisp.

Skuemønt med Christian II's Billede. Møntsamlingen.

Hans Ankomst vakte den største Opsigt, og over Antwerpen og Mecheln drog han, fulgt af Skyttekorpsene, gennem de rige Byer og naaede, hilst af Folkefester, frem til *Brüssel,* hvor *Kejseren* opholdt sig. Der gik helt til Rom store Rygter om dette Fyrstemøde, og man talte her om, at Christian var kommet for at tilbyde Kejseren sin Hjælp til den kommende spansk-franske Krig. Han plejede i de kommende Uger Omgang med *Erasmus af Rotterdam,* med hvem han underholdt sig om Luther, med *Albrecht Dürer,* der skænkede ham et Udvalg af sine Arbejder, og med *Quentin Massys,* der malede hans Portræt. Han forhandlede med Bygmestre om Forskønnelse af Københavns Slot, med Stempelskærere om de nye nordiske Mønter, med bjergværkskyndige om Udnyttelsen af Norges Metaller, og han tog talrige dygtige Haandværkere, Murere, Tømrere, Smede, Bryggere og andre i sin Tjeneste og lod dem sende til Danmark.

Christian har i Antwerpen sat sig ind i Handelsforholdene under et Par Ugers Ophold i denne By, der fra 1500 til 1550 voksede frem til at blive Europas rigeste, og Indtrykkene fra Brügge, Hansestædernes før saa mægtige, nu halvt tilsandede Stabelplads, har sikkert interesseret ham stærkt, nu da han selv søgte et »Brügge« for sit nordiske Kompagni. Ikke mindre vigtigt for ham var dog Forhandlinger med den 21-aarige Kejser, over hvem han som den ældre og erfarne havde

vundet en Del Indflydelse. Med den mærkelige Sans for at have et vist Retsgrundlag i Orden for sine Voldshandlinger — noget, han jo havde givet Prøver paa i Norge som Regent og i Sverige under Blodbadet — vilde han skaffe sig et saadant mod de to Magter, han nu agtede at vende sig imod, Holsten og Lübeck. Forleningsretten til det førstnævnte tyske Len havde før ligget i Bispen af Lübecks Haand. Christian fik den nu overladt til sig selv, og hans Farbroder fik en streng kejserlig Formaning om at tage »Hertugdømmet Holsten med tilhørende Lande og Herskaber til Efterlen af vor Broder Kongen af Danmark og af ingen anden og give ham deraf den sædvanlige Lenstjeneste.« Hertugen var herved ikke blot for Slesvigs, men ogsaa for Holstens Vedkommende blevet den danske Konge underordnet. Endnu mærkeligere var, hvad der angaaende Lübeck selv blev aftalt mellem Kongen og Kejseren, der har været ganske ukendt med Nordtysklands Forhold. Christian opnaaede Stadfæstelse paa alle de Rettigheder og Ejendomme, som Kongens Forfædre har haft i Staden og i Stiftet Lübeck, ligeledes paa alle Len, Friheder og Rettigheder, de har haft i Tyskland, som om hans Forfædre Mand efter Mand havde søgt og faaet Forlening herpaa.

I August Maaned er han vendt hjem til Danmark med Sindet fuldt af sine Oplevelser i de store fremmede Stæder og blandt Europas mægtigste Mænd. I de to Maaneder, han har været borte, var dog alt forandret, og ingen af hans store, vidtfavnende Planer skulde komme til Udførelse. Føringen var gledet ud af hans Haand og laa nu dèr, hvor han mindst havde ventet det: i den unge *Gustav Vasas* Haand og hos de svenske Bondeskarer.

Allerede i Juni, da Kongen drog bort, var Uroen stærk i Sverige. Fra 12. Januar 1520 stammer Christians første Manifest mod Gustav, der i September 1519 var flygtet fra Kalø Slot og ved Lübecks Hjælp var naaet tilbage til Sverige. Flere Landsdele havde i deres Harme over Christians blodige Fremfærd rejst sig, og der havde været Skærmydsler baade ved Västerås og Uppsala; men endnu holdt Christians Mænd og hans Tilhængere alle Landets Borge og dets to befæstede Stæder Stockholm og Kalmar til hans Haand. Da Christian kom tilbage, havde allerede flere af Sveriges første Mænd svigtet ham. Gustav var i Vadstena blevet udnævnt til *Rigsforstander*. Angrebene paa Stockholm var begyndt, Läckö var faldet i Svenskernes Hænder, og der var tilmed udbrudt den største Uenighed mellem de tre Regenter Didrik Slagheck, Gustav Trolle og Jens Andersen. Christian gjorde ved sin Tilbagekomst kun ondt værre ved at tage Parti for Didrik Slagheck mod Jens Andersen, der blev fængslet, medens hans Fjende blev forfremmet til Ærkebisp i Lund. Samtidig skærpedes

Modsætningen mellem Lübeck og Danzig paa den ene Side og Danmark paa den anden. Kong Christian havde under sine Svenskekrige ved et Forlig i Segeberg købt sig Lübecks Neutralitet i dyre Domme. Nu vovede han samtidig et Brud med Sverige og med alle de store Stæder. Ved at konfiskere lübsk Gods i Stockholm, ved sine nordiske Handelsplaner, ved den 10. Februar 1521 at forbyde al Samhandel mellem dansk Landbefolkning og Stæderne og ved sine nye Aftaler med Kejseren, formeligt drev Christian den store, rige Stad over i Gustavs Arme; fra Foraaret 1522 fik denne Forsyninger og Lejetropper fra Lübeck, og da han fra nu af kunde bekæmpe de Danske med jævnbyrdige Tropper, blev Bondeskarerne delvis hjemsendt, og Opstanden gik ind i sit andet og langt farligere Afsnit. Ved Toldopkrævningerne, der var stærkt forhøjede i Øresund, og ved de truende nordiske Handelsplaner blev ogsaa Danzig drevet frem til Brud med Danmark; de to store Søstæder sluttede Forbund i April 1522, og i August samme Aar laa Christian i Krig med dem begge og med Sverige, mens Forholdet til de nederlandske Stæder antog en stadigt mere spændt Karakter. Christian holdt de Skibe, der ikke vilde betale de høje Afgifter, tilbage, og et Gesandtskab, der skulde klage herover, nægtede han Tilladelse til at drage hjem.

Stillingen var saaledes overordentlig farlig for Christian, og kun ved Hjælp af nye store Rustninger kunde han have Haab om at faa Sverige kuet paa ny, selv om han i Begyndelsen af 1522 allerede havde tabt saa vigtige Borge som Stegeholm, Stegeborg, Nyköping og Västerås Slot; Christian tog ufortrødent fat paa sit fjerde store svenske Krigstog, det, der aldrig skulde paabegyndes, men som ved de mægtige nye Skatter, det gjorde fornødent, skulde rejse Jyllands Almue mod ham og ved de store Indkvarteringer af Lejetropper berøve ham den fynske Almues Tilslutning.

Straks ved sin Hjemkomst i Efteraaret 1521 paalagde han en *Landehjælp*, der udelukkende skulde betales i Penge. Allerede den 28. April 1522 udskrev han en ny Skat: Hver Bonde skulde betale 1 rhinsk Gylden af hver 40 Mark Gods, han ejede. Hvor meget Købstæderne skulde betale, kendes ikke, men de har været skatlagte paa mange Maader, baade gennem ligefremme Skatter og gennem Forhøjelsen af Told og Akcise. I samme Maaned blev Kirkens Mænd afkrævet en Trediedel af al deres Indtægt og af al deres Formue. Bag denne vældige Anspændelse af Rigets finansielle Evner stod Sigbrit, og Hadet imod hende er i disse Aar vokset i en forfærdende Grad. Det kom til Uroligheder hist og her. I Aalborg blev Kongens Skatteopkræver og Lensmand, *Hans Tolder*, dræbt, paa Langeland nægtede man at betale, og saaledes mange Steder. De Penge, der blev skrabet sam-

men, gik til Troppernes Sold. I Foraaret 1522 blev *Henrik Gjø* af Kongen og Sigbrit sendt til Stockholm med 99 000 Mark, som sammen med 23 000, han laante hos de stockholmske Købmænd, blev udbetalt til Forsvarerne af Byen og Slottet og til Søren Norby, der kort forinden havde modtaget 54 000 Mark af ham. Samme Foraar blev 2000 Mand Lejetropper fra Brandenburg landsat i Skaane; de skulde hver Maaned koste 20 000 Mark. Over Land fra Holsten og Slesvig kom til Fyn de første Afdelinger af de Tropper, som *Henrik den Yngre af Braunschweig* skulde skaffe: 4000 Mand og 800 Ryttere — maanedlig Sold 60 000 Mark!

Fra 1501 til 1522 havde Danmark-Norge ligget i en stadig Krig med Sverige, kun afbrudt af kortvarige Vaabenstilstande, hvoraf den længste var den fireaarige fra 1512—1516. Ved at Vægten i stadig større Grad var kommet til at ligge paa de fremmede Lejetropper, var Kampmaaden stadig blevet mere kostbar, og Forberedelserne mere ubehagelige for Landets egne Indbyggere, der skulde huse de store Skarer af vilde Krigskarle. Dette er Baggrunden for, at man paa Gottorp i Efteraaret 1522 har skønnet, at Øjeblikket maatte være modent til Udførelsen af længe nærede Planer.

Frederik havde længe indtaget en afventende Holdning. Ved Tronskiftet 1513 havde han afslaaet at blande sig i det danske Riges Anliggender og havde nøjedes med at aftvinge sin Brodersøn de føromtalte 30 000 Mark. Under Sverigeskampene havde han ydet nogen Hjælp til Christians Rustninger, og ved Forliget i Segeberg, der var hans Værk, havde han reddet ham fra Krig med Lübeck i en farlig Stund. At Christian ikke havde overholdt Forligets Bestemmelser, voldte vel Strid, men det, der egentlig fik Bægeret til at flyde over, var Christians uheldsvangre Krav paa Forleningsretten. Dette blev fra Hertugens Side opfattet som et Snigløb mod den Jævnbyrdighed, der hernede havde raadet mellem dem; han nægtede at lyde Kejserens Bud, og under det aabne Brud, der nu kom imellem Kongen og Hertugen, nærmede denne sig til Lübeck og Christians andre Fjender. I Angst for dette og for Afbrydelsen af Forbindelse med de nordtyske Hvervepladser maatte Christian foretage sit første Tilbagetog. I *Bordesholm* maatte han købe sin Farbroders fortsatte Neutralitet for Opgivelsen af Forleningsretten og for Løfte om at lade Hertugens Krav paa Norge og paa store Pengesummer indbringe for det danske og norske Rigsraad. Den Afgørelse, der her blev truffet, skulde i Maj 1523 paakendes af fem nordtyske Fyrster. At det holstenske Ridderskab greb Lejligheden til at udvide sine Privilegier, var kun at vente. Ingen fra Hertugriget skulde nu kunne stævnes for det danske

Hertug Frederik (I) og hans Gemalinde Anna af Brandenburg († 1514). Fra deres Gravmæle i Bordesholm ved Kiel.

Rigsraads Domstol, og ingen af Ridderne eller Prælaterne skulde kunne dømmes uden af de to Hertuger i Fællesskab.

Hermed mente Kongen med det hastige Sind, der præger ham siden Sveriges Erobring, at være sikker fra Hertugens Side. Dette ses bedst af den Forsømmelighed, han viste i Overholdelsen af Bordesholmforliget i Maanederne derefter, hvorved han har givet Hertugen et kærkomment Paaskud til det endelige Opgør.

Hertug Frederik havde dog næppe vovet sig frem til et saa farligt Skridt, om han ikke ved sin Side havde haft Mænd, der kraftigt har tilskyndet ham. Førerne blandt disse har *Johan Rantzau* og *Wolfgang v. Utenhof* været. Fra 1460 har, som før omtalt, et Parti af den holstenske Adel hævdet Tilknytningspolitikken, og et Led i denne Politik har Uviljen mod Hertugdømmernes Deling været. Denne kunde nu bringes til at ophøre, om Hertug Frederik blev Konge af Danmark, og Frederik, i hvis Sind en aldrig nedkæmpet Bitterhed mod den ældre kongelige Linie raadede, har givet efter.

Sent paa Efteraaret 1522 er han gennem en Broder til Bisp Iver Munk i Ribe, *Mogens Munk*, traadt i Forbindelse med en Del jyske Rigsraader: De gejstlige var de to *Bisper af Børglum*, den forhenværende og den daværende, endvidere *Bispen af Viborg* og *Bispen af Ribe*. Af verdslige Raader var der foruden Mogens Munk to gamle Mænd af Slægten Lykke, hvoraf den ene, *Peder Lykke*, havde været

imod Christian allerede i 1513, endvidere *Predbjørn Podebusk* og *Tyge Krabbe*. Begge disse sidste var Mænd af Betydning, overmaade rige paa Gods, raa og brutale, ret Mænd af den gamle Skole, for hvem Christians hele Færd fra først til sidst har været en Forargelse, og begge var de gammeldags troende Katolikker, hvad der i denne Sag maaske har været det afgørende. Tyge Krabbe havde dog stærke personlige Motiver til sit Frafald. Skønt han havde ydet Riget de største Tjenester, var han af Christian II blevet behandlet paa den mest krænkende Maade, ikke blot i en stor Strid om Fiskbæk Gods ved Viborg, hvori han havde Uret, men under Svenskekrigen i 1520 havde han lidt den Tort, at Otto Krumpen var blevet ham foretrukket som Hærfører, og i samme Aar havde Kongen frataget ham Helsingborg. Af Kongen og mange andre blev Tyge Krabbe betragtet som Hovedmanden i den hele Sag. Denne jyske Rejsning, der fik Rigsraadsmødet, som var indkaldt til Begyndelsen af November i Anledning af Bordesholmforliget, til at strande, førte til *Sammensværgelsesbrevet af 21. December 1522*, hvori de ni ovennævnte erklærede, at de var traadt i Forbindelse med Hertug Frederik for i Overensstemmelse med Haandfæstningen at afværge den Ulykke, som Christian ved sit Regimente havde bragt over Kirken, Adelen og alle Rigets Indbyggere. Ved denne Særoptræden har disse jyske Raader krydset de Planer, som det øvrige Rigsraad vistnok allerede da har haft om at tildele Kongen den Belæring, som Haandfæstningen foreskrev for et Tilfælde som dette. Under en Sammenkomst i Odense var Kongen nemlig gaaet med til Afholdelsen af et jysk Stændermøde, hvor han skulde staa dette og Rigsraadet til Regnskab for sine Handlinger. Dette Møde skulde finde Sted i Aarhus den 25. Januar 1523.

Fem Dage før dette Møde brød de sammensvorne overtvært. Paa Viborg Landsting *opsagde de Kongen Huldskab og Troskab* og opfordrede under Trusler alle Jyder over 18 Aar til at følge dem. Kongen, der var paa Vej til Aarhus-Belæringen, fik vistnok gennem Ove Bille Bud herom og standsede i Vejle den 22. Januar. En Vaabenhvile blev aftalt, gældende for tre Uger fra 2. Februar at regne, og den 9. Februar skulde Udsendinge fra Oprørspartiet mødes med Kongen i Horsens. Seks af de jyske Raader, deriblandt fire Bisper, kom, men de havde, hvad Kongen gennem Spejdere fik Nys om, 3—400 væbnede Mænd i deres Følge, og bag dem laa Peder Lykke med en Bondehær paa flere Tusind Mand. Kongen, hvis Følge kun var ringe, vovede sig derfor ikke frem, men udsendte i sit Sted Ove Bille og Mogens Gjø, men straks efter Middag afbrød de sammensvorne pludselig Forhandlingerne og flygtede nordpaa, og Kongen skal, grebet af en forfærdelig Tvivlraadighed, Dagen derefter, den 10. Februar, hen-

ved 20 Gange have ladet sig ro frem og tilbage mellem Høneborg, hvor nu Snoghøj ligger, og Middelfart — for derefter at flygte østpaa.

Først en Maaned efter, den 13. Marts, naaede Frederiks Hærmagt — 6000 Mand Fodfolk med Skyts og 400 Ryttere — op til Koldingegnen, og han satte ikke efter Christian II, men drog til Viborg og

Sølvgylden præget af Hertug Frederik (I) i 1522. Møntsamlingen.

lod sig hylde der. Først den 13. April, samme Dag som Kongen flygtede til Nederlandene, gik Hertug Frederiks Søn, Hertug Christian (III) over Lille Bælt. To hele Maaneder havde Kongen haft til at samle sine Venner til Kamp, og mange af hans Mænd forblev ham tro, saa længe der var en Gnist af Haab for hans Sag. I Egnen Sydvest for Elben var hans Hververe for længst i Færd med at samle Lejetropper til hans svenske Krig, og paa Fyn laa Grev *Erik af Hoya* med sine Landsknægte. Det er, som om den pludselige Vending, hans Sager havde taget: det jysk-holstensk-lübske Forbund i Vest, der forbandtes med det lübsk-svensk-danzigske i Øst, hvor samtidig Gustav gjorde Indfald i Skaane og Halland, helt har faaet det til at styrte sammen for Christian, raadvild som han ofte var, naar han ikke havde sine nære Venner om sig. De to Maaneder, der gik fra hin Overfart til Middelfart til hans Flugt ud af Landet, giver derfor kun et skævt Billede af Magtforholdet mellem de to Parter, idet hele Foretagsomheden, Fremrykningen, Løfterne og Truslerne udgaar fra den ene Part. Trods dette har Christian haft forbavsende trofaste Venner. Hvad Almuen angaar, stod kun Nørrejylland ham afgjort imod — med Jubel blev Frederik hilst af Stæderne, da han fra Viborg drog sydover —; paa Fyn er Almuen urolig, forpint af Lejetroppernes Indkvartering og brutale Færd, og den 2. April sendes Udsendinge fra alle Øens Købstæder til Hertugen i Vejle med Løfte om Huldskab og Troskab; men da den unge Hertug Christian faa Dage efter kommer, føler han sig ikke tryg paa Almuen og mener, at den i Tilfælde af Kamp lige saa godt kan gaa mod ham som med

ham. I Slesvig synes Almuens Stemning at være for Christian II. Det kom til et stort *Bondeting ved Urnehoved,* hvor Bønderne paa et hængende Haar havde besluttet at tage sig selv til Rette. Hvad Sjælland og Skaane angaar, følte Hertugerne sig i høj Grad paa fjendtlig Grund under Københavns Belejring i 1523, og i Skaane, hvor Malmøborgerne selv forsvarede deres By, var Bønderne lige saa uvillige til at bøje sig for Gustav Vasa som for Frederik og hans Mænd.

Var Almuen saaledes delt efter de forskellige Landsdele, var der overalt Adelsmænd, der forblev Christian tro i det længst mulige. De ni jyske Raaders Tal voksede inden Marts kun til ti, og før Frederik føjede Militærmagt til deres Trusler, gav en Række jyske Stormænd ikke tabt. Mænd som *Mogens Gjø, Ove Bille, Oluf Holgersen Rosenkrantz* paa Tørning Slot, *Erik Krummedige* paa Høneborg og *Oluf Nielsen Rosenkrantz* paa Koldinghus havde ikke svigtet Christian, hvis han ikke selv havde svigtet sin Sag. I Slesvig og Holsten blev Frederik vel hyldet som Enehertug kort efter Kongens Flugt, men *Ditlev Brockdorf* holdt dog Flensborg indtil Oktober 1523 og *Mandrup Holck* Sønderborg til faa Dage før Kongens Flugt. Ogsaa den fynske Adel stod delt, og endnu i April gik syv fynske Adelsmænd Bud for Kongen til Frederik i Vejle.

Christian har i de Uger, der gik, fra han havde indvilget i at modtage Rigsraadets Undervisning, til alt var forbi, haft en større Vilje til Udsoning og Imødekommenhed end til Selvforsvar. En Række Handlinger vidner derom. Han har længe ladet, som om han intet vidste om Hertugens Forbindelser med de jyske Raader, og bedt ham optræde som Mægler; han har udsonet sig med Henrik Krummedige, og han har givet Ærkestiftet det omstridte Bornholm og Aahus tilbage; men alt var forgæves.

Tilliden mellem Kongen og hans Venner var og blev dog brudt, og selv saarede han flere af dem dybt ved at vise dem sin ugrundede Mistillid i det afgørende Øjeblik; men værst var det, at selv de Mænd, der ved deres Nærværelse og ved deres oprigtige Venskab til ham kunde have styrket ham til de afgørende Beslutninger, ikke vovede at nærme sig til ham; thi mellem ham og dem stod stadig Sigbrit. I Brev efter Brev vedgaar Danmarks store, at det er Angsten for denne Hollænderenke, der holder dem borte fra København, hvor gerne de end vilde tjene Kongen. Den gentager i omtrent enslydende Vendinger, at »Sigbrit aldrig var Eders Naade vældigere og mægtigere, end hun er nu«; Lensmanden paa Koldinghus frygter for sin Hals, om han kommer hende nær; Lensmanden paa Høneborg, der i eget Paahør er skældt ud for en Forræder og en Tyv, ved, at hun har truet med at halshugge saa mange Riddermændsmænd, der kom over til hans

Naade, og han udtaler disse Ord, som mange da kunde have gjort til sine: »Dersom Sigbrit skal være min Dommer og Bødlen min Retter uden al redelig Aarsag, da vil jeg værge min Hals, det bedste Gud giver mig Lykke til«. Mærkeligst er det at se, at ogsaa Rigets Marsk Mogens Gjø har skælvet for Sigbrit. I sit gribende Opsigelsesbrev af 19. Marts 1523 skriver han fra Skanderborg, at Grunden til, at han ikke nu er ved Kongens Side, er hans Angst for Sigbrit. Hun har anklaget ham for at ville være Nørrejyllands Konge og forklaget ham paa mange Maader, »derfor turde jeg ikke give mig did til Landet til Eders Naade, for jeg befrygtede mig, hun skulde lyve mig min Hals af, for hun haver før ganget derefter«.

Hvor tidligt Kongen har fattet Beslutning om at forlade Riget, ved man ikke. Han lod Flaaden gøre sejlklar og drog flere Skibe til sig andetsteds fra. Han medtog en Del vigtige Dokumenter og henved 10 000 Gylden, overlod Befalingen over København og Malmø til Henrik Gjø og steg den 13. April med *Elisabeth,* den femaarige Tronfølger *Hans* og dennes to smaa Søstre *Dorothea* og *Christine* om Bord paa det store Skib »Løven«. Sigbrit blev, skjult i en Kiste, baaret ud paa Flaaden, og snart lettede den Anker for Nord om Skagen at sætte Kursen mod Dronningens Hjemland.

I altfor god Tid var Christian flygtet fra sin Hovedø og Hovedstad. Efter at Københavnerne havde tabt hans Flaade af Syne, skulde der hengaa omtrent to Maaneder, førend de fik Frederik I's Tropper og de første lübske Skibe at se; da havde ogsaa alle de sjællandske Borge overgivet sig, ligesom Helsingborg, Stegehus og Nykøbing Falster, og foruden København holdt kun Malmø, Flensborg, Kalmar, Stockholm, Viborg og de øvrige finske Borge Stand i Haab om, at den lovede Undsætning maatte komme. Men der hørtes intet om en saadan. Maaned efter Maaned holdt Henrik Gjø Modet oppe hos Borgerne og skaffede Udveje for Troppernes Sold ved at træde ind derfor med sin egen Formue, men først efter otte Maaneders Forløb, da Forhandlingerne om Overgivelse ved Nytaarstid 1524 var indledet, naaede Christians Admiral *Tile Giseler* frem til København med fire af Christians Orlogsskibe, en Styrke, der var alt for ringe til at kunne ændre Stillingen for Staden.

Christian, der efter 18 Dages Sejlads var landet i *Veere,* havde nemlig haft de største Vanskeligheder at kæmpe med. Den store Krig var brudt ud mellem alle Vestens Lande: Spanien - Nederlandene - Tyskland - England - Østrig imod Frankrig - Skotland - Geldern, og under disse Forhold laante ingen Øre til Christians Bønner om Brudeskattens sidste Udbetalinger — 150 000 G. Han drog selv til

Christian II og Frederik I. Udsnit af Kniepers vævede Tapet. Nationalmuseet.

England, men blev afvist; end ikke hans Bøn om i Nederlandene at lade udruste en Undsætningsflaade kunde blive opfyldt. Frederik I havde straks stillet sig i et godt Forhold til Regentinden for disse Lande, Karl V's Faster, *Margrethe*, og hun vilde ikke forspilde sine Stæders store Handelsmuligheder i Østersøen for Christians Skyld.

Afvist i Nederlandene søgte Christian til Nordtyskland, der laa fjernt fra Krigsskuepladserne, og hvor Kejserens Magt kun var svag. *Joachim af Brandenburg* var hans Svoger, Kurfyrst *Frederik den Vise* var hans Morbroder, og hele Landet var et ypperligt Hvervemarked for Lejetropper i de Dage. Den dybt forgældede Stormester *Albrecht af Preussen,* Frederik I's vordende Svigersøn, var mere end villig til at faa Tag i de uhyre Pengesummer, som Christian skulde have ført med sig — man talte, vildledt af Christian selv, om 1 Million Gylden — og i Köln sluttede Kongen uden at ane, hvorfra han skulde skaffe Midler blot til de foreløbige Udgifter, en Række Aftaler med ham og andre nordtyske Fyrster om et forestaaende fire Maaneders Krigstog mod Danmark.

I Løbet af Eftersommeren og Høsten samledes Hærstyrkerne ved Elben, sydsydøst for Holsten. Deres Tal har været meget stort: 20 000 Mand Fodfolk og 6000 Ryttere af Tidens mest krigsvante Tropper og under dygtige Feltherrers Befaling.

Christians Fjender blev efterhaanden grebet af den største Frygt. Lübeck stillede Forslag til sine Forbundsfæller om at befæste Egnen omkring *Mölln,* der med sine Smaasøer og Sumpe dannede en Art

Passnævring, og Frederik, der længe ikke havde villet tro paa Faren, blev omsider selv saa angst, at han ikke blot lod 3000 Adelsryttere og Hertugdømmernes Bonde- og Borgeropbud besætte *Grandehede* i Stormarn bag Billeflodens Sumpe, men han krævede ogsaa Forstærkninger fra Belejringshæren foran København, ja, til sidst krævede han Opbud af al Danmarks Adelsmagt. Kongen har følt Faren saa aldeles overvældende, at han har været rede til at opgive baade København og Malmø for at standse Christians Fremmarch. Saa alvorlig var dog Stillingen paa Sjælland og i Skaane, at det danske Rigsraad hellere lod Holstens Grænse ligge delvis aaben for Christian, fremfor at forlade de østlige Lande og derved udsætte sig for Udbruddet af omfattende Bondeoprør. De blev alle, hvor de var, og kun de holstenske Ryttere ilede hjem til Holstens Forsvar. Aldrig skulde Christian siden faa saa store Kort paa Haanden, som i Slutningen af September og Begyndelsen af Oktober 1523, da Lübeck og det rige Holsten syntes at være prisgivet ham og hans store Hær. Da faldt alt i de første Dage af Oktober sammen for ham. Uden Udbetalingen af den første Maaneds Sold vilde Hærstyrkerne, der allerede var under Opmarch mod Elben, ikke rykke frem; sammen med Stormester Albrecht søgte Christian, der endnu havde store Summer til gode hos Tysklands Kejser, til sin Morbroder Kurfyrsten af Sachsen og bad ham om et Laan paa 30 000, der kunde have reddet ham, men han fik Nej, og i de næste Dage opløstes Hæren. Tilbage blev kun en Række tyngende Gældsforskrivninger, der end mere fjernede ham fra hans Maal. En Mængde af Tropperne hævdede deres Ret til Udbetaling af Sold for de fire Maaneder, de var lejet for, og kun ved Frederik den Vises Mægling lod de denne nedsætte til to Maaneders Sold, skønt Krigen slet ikke var begyndt. Efter et Forlig i *Jüterbock* erkendte Christian, at han skyldte Braunschweig 35 000 og Stormesteren 37 000. Dybt rystet af disse for ham saa sønderknusende Hændelser, trak Christian sig tilbage til Sachsen og bad Luther og Melanchton komme til sig i Klostret Schweinitz.

Med Christians ublodige Nederlag var Københavns og Malmøs Skæbne afgjort. Endskønt Hovedstaden, takket være Lübeckernes slette Krigsførsel, ikke led nogen egentlig Nød, og Bønderne paa Sjælland var i den største Uro, var Stillingen dog efter Begivenhederne i Oktober haabløs. Mod Løfte om Amnesti for alle — Hans Mikkelsen og Sigbrit ene undtaget — mod Løfte om fri Afmarch for Henrik Gjø og hans Lejetropper og mod Tilsagn om, at Frederiks Hær kun maatte marchere gennem Hovedstaden uden at overnatte dér, overgav de to sidste danske Stæder sig til Christians Fjender, og hele Danmark laa nu for Frederiks og Rigsraadets Fødder.

FEMTE AFSNIT

HERRESTÆNDERNES MAGTTID OG REFORMATIONEN

1. Det andet Systemskifte.

Aaret 1523 blev ikke blot et Personskifte, det blev et nyt *Systemskifte* af endnu mere dybtgaaende Art end det af 1439. I det lille Hundredaar, der var hengaaet, siden Erik af Pommern veg for Christoffer, var Modsætningerne paa mange Maader skærpet, og de to Modstandere, det stærke Kongedømme og Rigsraadsvælden, var hver for sig vokset i Klarhed over deres Maal og ikke mindst i *social Bevidsthed.* For Christian var der en mægtig Idésammenhæng mellem hans ydre og hans indre Politik. I det ydre: Nordens Samling til en ubrydelig Enhed fra Elben til Nordkap, fra Vesterhavet til den finsk-russiske Grænse, Lübecks endelige Betvingelse og den nordiske Borgerstands Overtagelse af Storhandelen fra Rusland til Nederlandene. I det indre: Enevældens Gennemførelse, Nedbrydelsen af Adelens og Gejstlighedens Magt i Lensadministrationen og i dens Godsriger, et kongeligt Sekretærregimente overalt og Næringslivets Opblomstring paa Land og i By. Modsat dette store System stod det, Rigsraadet og Stormændene kæmpede for, *i det ydre:* Fred i Nordens krigshærgede Lande, de danske Stormænds Herredømme i Norge, Forbund med et selvstændigt Sverige og med et selvstændigt Holsten, frit Handelssamkvem mellem Jorddrotterne og de lübske Købmænd til fælles Glæde; *i det indre:* en kraftig Hævden af Kaarerigets Traditioner, Stormændenes Herredømme over Lensindtægterne, over de adelige Godsomraader og over deres undergivne, Bønder saavel som Borgere.

I sine store Træk er Modsætningen den samme som i 1439, og dog mærkes paa ethvert Punkt, at der har været kæmpet og stridt af

stærke Viljer siden da. Holstens, Sveriges, Norges og Lübecks Stilling er nu en anden, og i det indre staar Kampen i udpræget Grad om det menige Folks Stilling i Samfundet, dets sociale, retslige og økonomiske Kaar.

Systemskiftets Midtpunkt var denne Gang *Frederik I* (1523—33). Som Christoffer af Bayerns blev hans Regering kortvarig — kun ti Aar — og som denne bar han Hovedet højt paa tyske Fyrsters Vis uden dog at søge Strid med de Stormænd, han skyldte sin Magt, eller at gøre Forsøg paa at ændre det Grundlag, hvorpaa hans Magt skulde hvile. Men Frederik var en mere aktiv Natur. Han eller hans Kreds havde ikke i Stilhed biet paa de danske Stormænds Kalden, men havde selv grebet ind i rette Øjeblik, og han spillede ikke sin Rolle som Stormændenes Repræsentant med den Selvfølgelighed som den føjelige Christoffer. Frederik var sig sin Stillings Vanskeligheder og Fordele fuldt bevidst, han var en beregnende Natur, der forstod ved snild Imødekommenhed at vinde sine Modstandere; han udnyttede alle Muligheder til det yderste og forstod fra en dækket Stilling at tage alle Kræfter i sin Tjeneste, som kunde gavne hans Sag, og har derved skabt Udgangspunkter for en ny kongelig Magtforøgelse, som skulde komme om ikke ham selv saa hans Søn til gode. Der er i Frederik bag hans stille, kølige Væsen en indre Spænding, et vaagent Blink i hans Øje. »Han ansaas af sine Naboer«, skriver en af hans Venner, »for en enfoldig, ligefrem Mand, der havde tilbragt sin Ungdom i ørkesløs Fred; men i Virkeligheden var han en forstandig, indesluttet, tavs og taalmodig Mand, der netop ved disse Egenskaber har sat meget igennem; han kunde anstille sig, som om han ingen Forstand havde paa Sagerne, som han dog udførte med Visdom og Dygtighed.«

Udenrigspolitisk set var Systemskiftet saa klart som tænkes kan. I Stedet for den dansk- hollandske Forstaaelse træder en dansk-lübsk, i Stedet for en antiholstensk Politik en Afhængighed af Hertugdømmerne større end nogen Sinde før; i Stedet for et kongeligt dansk Overherredømme over Norge kommer vekselvis det danske og det norske Rigsraad til at herske her; og Krigen med Sverige afløses af Forhandlinger og af Forbund.

Med *Lübeck* var Freden allerede sluttet før Christian II's Flugt. Den 2. Februar 1523 kom Hertug Frederik til Lübeck, og den 5. sluttede han en Overenskomst med Staden, hvorved de to Parter for evig Tid forbandt sig til et gensidigt Forsvar mod Christian II, idet Danmark lovede Privilegiernes Stadfæstelse og Udvidelse og gav Løfter om, at Handelen skulde gaa fra Rigerne over Østersøen som vanligt i gammel Tid. Af de 6400 Mand, Hertugen medtog, da han drog op i Danmark, var de 2000 Landsknægte, de 200 Ryttere og Skytset fra

Frederik I. Maleri af Jacob Binck 1539. Frederiksborg.

Lübeck; det var den lübske Flaade, der førte hans Tropper over til Sjælland, og som søgte at indespærre København fra Søsiden. Hele sin Regering ud staar han under Lübecks Vinger, ikke mindst, da han i 1532 atter maatte tage Kampen op med Christian II. Meget af det, der var vundet af Handelsfrigørelse for de danske Købstæder under det stærke Kongedømme, gik tabt, men til Gengæld blev ogsaa meget tjent ind igen af Stormændene, der nu atter kunde handle frit med de lübske Købmænd. Frederik var dog for klog til at lade det komme til et Brud med Nederlandene, noget, Lübeck i høj Grad havde ønsket.

Over for *Holsten og Norden* blev Christian II's Magtpolitik afløst af en Freds- og Forbundspolitik. Det er før omtalt, hvorledes en Del af de holstenske Stormænd har krævet en Genoptagelse af den Tilknytningspolitik, man ved Hertugdømmernes Deling havde forladt, og hvorledes denne Politik havde sejret i 1523. Fyrstefællesskabet var genoprettet, og den Mand, der havde formaaet Frederik til at lægge Navn til dette, *Johan Rantzau*, blev dermed den første Mand i Frederiks Styre. Det var en højtbegavet Statsmand og Feltherre. Soldat havde han været fra sit 13. Aar, og som Pilegrim og Kriger havde han flakket den daværende Verden om fra San Jago i Spanien til Jerusalem, hvor han var slaaet til Ridder. Som Hofmester for Hertugens Søn Christian havde han overværet Rigsdagen i Worms i 1521, og Luthers Optræden havde haft en afgørende Betydning for begge de unge Mænd; han blev siden dansk Rigsraad, Befalingsmand paa Krogen og har sikkert i 1525 reddet Riget for Frederik I. Nær forbunden med Johan Rantzau var den ypperlige Diplomat *Wolfgang v. Utenhof* fra Sachsen, der havde opholdt sig i Wittenberg allerede fra 1513 og her var blevet overbevist Lutheraner. Holsten gav dog ikke blot store Statsmænd til Danmark, det gav ogsaa som i 1460 umaadelige Pengesummer til at fuldføre Værket af 1523. Flere overordentlige Skatter blev bevilget, de to første alene paa 110 000 Gylden, og store Laan stillede Adelen til Kongens Raadighed. Haand i Haand med Tilknytningspolitikken gik imidlertid *en sær-holstensk* Politik. Som i 1460 og 1522 sikrede Ridderskabet sig i 1524 gennem udstrakte Privilegier: Kun indfødte maatte overtage Len, Herrestænderne skulde være fritaget for Stævning til Herredsting og Landsting, Hals- og Haandsretten blev gjort til et Privilegium for alle Jorddrotter o. s. v. I hvor høj Grad Hertugdømmerne følte sig som ligestillet med Kongeriget, fremgaar ikke mindst af Ordningen af Christian II's Fangenskab i 1532. Som Rantzau'erne og de andre holstenske Stormænd saaledes har hævdet Forbundsunionens Karakter, saaledes ogsaa Frederik I. Han forblev paa Gottorp Slot og styrede Danmark og Norge fra det fremmede. Han har endogsaa tænkt sig at oprette et Statholderskab i Danmark enten gennem sin Søn eller gennem fire »ærlige, gode, redelige og alvorlige Dannemænd af Rigens Raad, som ville vide mene Rigens og dets Indbyggeres Bedste, Gavn, Nytte og Bestand og ikke ville alt søge og værge paa deres egen og deres Venner og deres Slægts Gavn og egen Nytte og Bedste«. Den bitre, næsten spydige Tone, dette Krav er fremsat i, vidner om Frederiks hele Stilling over for Danmark og dets store, hvem han gentagne Gange truede med at overlade til deres egen Skæbne, hvad enten de bevilgede ham Pension eller ikke.

Frederik var og blev først og fremmest Hertugdømmernes Mand. Forholdet mellem Hertugdømmerne og Kongeriget har atter den aristokratiske Forbundsunions Karakter, blot at Unionskongen nu holder til histnede.

I Forholdet til *Norge og Sverige* indtræder ogsaa en afgjort Vending. For sidste Gang i Norges Historie dukker atter Kravene op om den frie Forbundsunion for ikke at dø bort, førend Christian III tilføjede Norges Selvstændighed det afgørende Slag. Efter et kort Tilløb til at fortsætte, hvor Christian II slap, blot med højættede Mænd som *Henrik Krummedige, Vincens Lunge* og andre i Stedet for Christians lavættede Kongetjenere, vendte Bladet sig helt. Vincens Lunge, en fattig, men højtbegavet, livlig Mand, en lærd Humanist, men selvisk og ærgerrig, havde faaet Befalingen over Bergenhus. Han traadte straks i Forbindelse med *Fru Inger til Østraat,* Enke efter Niels Henriksen Gyldenstjerne, hvis Døtre med deres danske Mænd skulde blive Stammødre til en ny dansk-norsk Adel. Vincens Lunge ægtede den ældste, Margrethe, og har forstaaet, at der gennem hende aabnede sig store Udsigter for ham i Norge. Ved samme Tid kom den nyvalgte Ærkebisp, *Olav Engelbrektsøn,* hjem fra Rom, en nordlandsk Bondesøn, der var lidenskabeligt optaget af Norges Frihedssag. Han forlangte straks efter sin Ankomst til Riget, at der skulde foretages et særligt norsk Kongevalg og udstedes en egen *norsk Haandfæstning.* Ved hans og Vincens Lunges fælles Anstrengelse blev Maalet naaet, og Frederik I udstedte paa Gottorp Slot d. 14. Nov. 1524 den attraaede Haandfæstning, det sidste, men ogsaa — som det er sagt — det vigtigste politiske Lovværk, som i Unionstiden er udarbejdet i Norge. Norge var herefter atter et frit Kaarerige, ligestillet med Danmark, det norske Rigsraads Samtykke krævedes til Optagelse af nye norske Raader, og alle Slotslove skulde holdes til Kongens og Norges Rigsraads Haand. Mod Kongens Vilje fik Vincens Lunge *Hans Ræff* gjort til Bisp i Oslo, da Hans Mule var druknet i Jammerbugten, og den norske Adelsmand *Olav Galle* gjort til Befalingsmand paa Akershus, og da Frederik ikke kunde og vilde drage til Trondhjem, gennemførte Ærkebispen sin Vægring ved at krone ham til Rigets Konge.

Som den aristokratiske Forbundsunion havde sejret i Norge, havde Fred og Forbund afløst Christian II's Krig mod *Sverige,* om end Forholdet ikke var af nogen varm Natur. *Gustav Vasa* havde fortsat Befrielseskrigen langt ud over Sveriges Grænser og sigtede som Magnus Smeks Arvtager mod intet mindre end hele Norge og de danske Lande Øst for Sundet, men han mødte baade i Norge og Skaane for stærk en Modstand. Kun Bleking og Viken forblev han Herre

over. Frederik og det danske Rigsraad foreslog Sverige Unionens Genoprettelse mod Sikring af Sveriges gamle Friheder, og først sent gav Frederik helt Slip paa Tanken om et Overkongedømme i Lighed med sine Fædres. Faren for Christian II var dog for truende. Gustav Vasa sendte Frederik Hjælp til Indtagelsen af Malmø, sluttede i 1524 i samme By en gensidig Overenskomst med Frederik I og gav, som vi siden skal se, Slip paa baade Viken og Bleking. I 1532, da baade han og Frederik maatte frygte for Christians Tilbagekomst, gjorde han fælles Sag med Holsten, Lübeck og Danmark til Værn for Systemskiftet af 1523.

Som Forandringen over for de omliggende Magter saaledes var fuldstændig, var den det ogsaa i det indre, baade *politisk* og *socialt*. Intet kan være mere modsat Christian II's stærke Holdning over for Rigsraad og Herrestænder end den, som Frederik I maatte nøjes med. Medens Rigsraadet i Christians Tid var svundet stærkt ind i Tal og kun sjældent havde været samlet fra alle Landsdele, voksede Medlemstallet meget stærkt straks ved Systemskiftet. I Haandfæstningen nævnes ikke mindre end tolv gejstlige og 48 verdslige Raader. Noget lignende var sket i Hertugdømmerne, hvor Raadets Magt var gaaet over til den større Landdag. Endvidere hører vi i de følgende Aar atter og atter om Herredage i Danmark, højtidelige Sammenkomster af det hele Rigsraad til Forhandling med Kongen. Rigsraaderne har nemlig hævdet, at de kun var beslutningsdygtige, naar de alle var samlede, »efterdi at Danmark er eet Rige og een Konning og eet Rigens Raad«. Frederik I's Haandfæstning er ogsaa af de særdanske den hidtil strengeste. Den er det kraftigst tænkelige Opgør med Christian II's Regimente og søger atter at fastslaa Rigets Karakter af et frit *Kaarerige* gennem en Gentagelse af de gamle Vilkaar. I særlig Grad gør Haandfæstningen op med Christians Færd over for Kirken og Jorddrotterne. I en Række Bestemmelser sikres *Kirkens Valgfrihed*, dens *Ejendomme* og dens Læres *Renhed;* og ligesom i Hans Laksmands Dage bliver Kravet fremsat om en national dansk Kirke, hvor Bisperne alle er født af adelig Slægt, hvor ingen udenlandske kan trænge sig ind, og hvorfra ingen Sager kan drages til Rom, naar de ikke først var paakendte i Danmark. *Adelen* søgte frem mod et lignende Maal. Ingen andre end Adelsmænd maatte faa de *Len*, der før havde været dem forbeholdt, ingen maatte *adles* uden Rigsraadets Samtykke. Rigsraadet skulde være eneste *Værneting* for Sager mellem Konge og adelige o. s. v.

Om *Stormændenes politiske Magt* i Frederik I's tiaarige Regering er der talrige Vidnesbyrd; det mærkeligste er de endnu bevarede

Herredagsforhandlinger, især dem fra 1525, 1526, 1527 og 1530, der giver et enestaaende Indblik i Rigets Forhold. Frederik er her utrættelig i sine Krav. I en mut og krænket Tone kræver han sin kongelige Ret, som han synes, han paa alle Maader er berøvet. Han kræver tilbagebetalt, hvad han selv personligt og Hertugdømmerne med ham har lagt ud for at frelse Danmark fra den umilde Christian; han klager over Lensordningen i Riget, der var bragt tilbage til Tilstanden i Kong Hans' Tid, idet mange Regnskabslen atter var blevet Afgifts- og Tjenestelen, og mange Købstæder atter var kommet i Lensmændenes Hænder. Kronens Indtægter, paastaar Kongen, var herved formindsket i en saadan Grad, at der ikke er Tale om, at han kan tage Bolig i Danmark selv, hvad Rigsraadet beder ham om. Rigsraadet undskylder sig stadig med, at naar Kong Hans kunde klare sig, maatte Frederik ogsaa kunne det med de samme Midler, men Kongen erklærer harmfuldt, »at Kronen er meget mere besværet end den nogen Tid tilforn været har, efterdi at Lenene er forpantede og forsatte ydermere end udi vor kære Broders Tid, og ikke heller er saadan Lejlighed nu paa Færde, at vi med saadan en ringe Hob kunde drage ned igennem Landene, som vor Broder gjorde«. Kongen henviser til de urolige Tider og Angsten for Opstande og paastaar stadig, at det nu er en helt anden Tid end dengang, »desligeste andre Aar, end der var i Konning Hans' Tid«. Betegnende er det, at han som Grund herfor bl. a. anfører, at i hans Broders Tid var Krigen »med Stæderne, de Svenske, Hollænderne og andre, som noget var at hente og forhverve, og de maa ikke nu røres, og haver man nu meget større og stærkere Fjender og Genpart, end man da havde, som er kejserlig Majestæt, England, Brandenburg etc. og andre flere«. Tiden kræver nu en stadig staaende Hær og en altid sejlklar Orlogsflaade.

Frederik I's Segl.
Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

Naar Kongen kommer ind paa denne Sag, mærker man ikke blot hans Angst for Christians Planer og for hans mægtige Venner, men ogsaa den Dygtighed, hvormed han overvaager Forholdene og er for-

trolig med Begivenhederne i fjerne Lande: Slaget ved *Pavia,* da Kejseren sejrede over Frankrig, og Begivenhederne i Ungarn, hvor Tyrkerkampen da stod. I haarde Ord taler han Stormændene til, bebrejder dem deres Egenkærlighed, deres Snæversyn, deres svigtende Vilje, naar det gælder om at værge andre Landsdele end deres egen, og i 1525 skammer han Stormændene ud ved at minde dem om Danmarks svundne Storhed: »Sligt et Kongerige, som er berømt og agtet eet med de mægtigste udi al Kristendom, hvilket og tilforn Rom og alt Valland og England med egen Vold og Magt haver undertvunget, som man finder i gamle Krøniker og Historier, desligeste og nu udi stakket forgangne Aar haver tre Gange vundet og betvunget Sveriges Rige«. Nu kan Søren Norby med nogle Bønder bringe dette Rige til Afgrundens Rand! Kongen viser, hvordan Lenstjenesten har svigtet, og han kræver hele *Rigets adelige Værnekraft* sat i ny Skik; han kræver Ret og Midler til at holde fremmede Lejetropper til Stadighed, »saa man altid var Almuen mægtig«, og atter og atter kræver han Orlogsskibe.

Det synes ogsaa, som om Stormændene har taget sig sammen, og der udarbejdes i 1525 Lister over, hvad Adelsmænd og Lensmænd kan stille i Forhold til deres aarlige Indtægter. Til indenlandsk Tjeneste vil Adelen og Gejstligheden tilsammen møde med 459 Glavind og 265 Skytter; til Tjeneste i Hertugdømmerne vil Rigsraadet stille 353 Glavind, hvoraf Bisperne alene skal stille de 100. Herrestænderne er vel klare over, at som Ærkebispen i Lund er Rigets Port og Beskærmer mellem Sverige og Riget, saaledes er Hertugen af Slesvig Mellemleddet imellem Danmark og Tyskland; men skal der kæmpes histnede, maa det dog være paa Hertugens Bekostning.

Angaaende Flaaden blev det bestemt, at Bisperne og København og Malmø skulde stille hver et Orlogsskib med Bøsser og Værge. De rigeste Stormænd hver en Jagt, og Skibe blev for Kongen bygget i Eckernförde. Kongen fik ogsaa Lov til at hverve Landsknægte, men en Fænnike (ɔ: Afdeling) kostede 50 000 Mark aarligt, og Penge var der ingen af.

Ogsaa paa andre Omraader udfolder Kongen og hans Venner en stor Virketrang. Han foreslaar i 1526 Indkaldelsen af dygtige *Haandværkere,* en god Plattenslager enten til Aalborg eller Aarhus, »paa det Ridderskabet maatte des snarere komme til god Rustning«. Kongen vil have gjort noget for fattige og syge, han vil have Apotekere og Doktorer til Riget. Raadet mener, »at det vilde være godt og nyttigt, at de forskrives, og formoder, de skulde vel fortjene saa meget, at de fik deres redelige Ophold, een i Jylland og een i Sjælland«. Kon-

gen mener, at der kommer ingen, hvis man ikke sikrer dem deres Løn forud.

Men alt dette krævede store *Pengemidler;* de bevilges, men kommer kun langsomt ind, og dyrt maa Kongen til sidst købe dem med Indrømmelser af farlig Art. I 1523 blev der paalagt Bønderne en haard Skat, 1 Lod Sølv (= 2½ Tdr. Rug) af hver Bonde. Kort før Kroningen i 1524 faar Kongen Ret til at opkræve den store *Kongeskat,* der med det norske Bidrag skulde naa op til 100 000 G., og som skulde ydes af alle, selv de ellers skattefri. Saa udpint var Riget, der netop paa Grund af Skattebyrden havde rejst sig mod Christian II, at kun en Trediedel kom ind. I 1526 atter en Skat: 5 Mark af hver 4 Bønder, og af Bisperne de »fleste Kirkeklokker, Kirkerne i deres Stift kunde undvære og de kunde fange af Almuen med Lempe.« I 1530 kom det til en ny stor Skat i Anledning af Christian II's store Forberedelser til Norgestogtet det følgende Aar, en Skat, Kronen maatte betale med saa store Indrømmelser, at Statsmagtens Selvopløsning syntes at staa for Døren.

Kongemagtens Svaghed betød en tilsvarende Svækkelse for de ufrie Stænder, og alt for hurtigt fik *Borgere og Bønder* at mærke, at de ved at lade Christian fordrive og lade Stormændene komme til Magten var faldet fra Asken i Ilden. Høgene vendte hurtigt tilbage, da Ørnen var borte, og en mere rammende Illustration til Ørnevisen kan næppe tænkes end Povl Helgesens Skildring fra Sept. 1523 af Stormændenes Færd: »Sagen har taget en saadan Vending, at den ikke mere falder synderlig i min Smag; ja, jeg har endogsaa fortrudt den Møje, som jeg havde anvendt paa hint Værk, thi Regeringsforandringen er ikke faldet ud efter mit Ønske ... Ja, der er endogsaa dem, som mener, at Kong Christian kun blev fordrevet, for at de store kunde sørge for deres private Fordele.«

Povl Helgesen tænker hermed især paa de store *sociale Fordele,* Adelen og Gejstligheden tiltvang sig gennem Haandfæstningen og i første Række paa Bondens Bekostning. Hvor vigtigt det har været for Jorddrotterne at hindre en Gentagelse af Christians Partitagen for Bondestanden, faar man et stærkt Indtryk af ved at gennemløbe Begyndelsen af Haandfæstningen. Straks efter Omtalen af Overgrebene mod Kirken, de, der altid anførtes som Hovedaarsagen til Christians Fordrivelse, kommer en Række Bestemmelser om, at Kongen ikke maa befatte sig med anden Mands Fæstere, »dem ud at sætte eller ind«; og Christians Breve om sligt skal være magtesløse. Vigtigst var Bestemmelsen om, at Prælaterne og Ridderskabet fik Ret til at »nyde, bruge og beholde Sagefald med deres egne Tjenere, ligervis som Adelen haver i Hertugriget til Slesvig«. De har vist-

nok herved faaet *Hals- og Haandsret* over deres Bønder, en Ret, som Christian II havde nægtet dem under Forhandlingerne i 1513. Den Øvrighedsmyndighed, private Jorddrotter herved over hele Danmark fik over deres Bønder, var, som Arild Huitfeldt siger, »en drabelig Frihed, des lige ingen Konger udi Danmark havde udgivet ... hvorfor denne Konges Ihukommelse bør hellig og uglemt at være hos os og vore Efterkommere.«

En af de betydeligste økonomiske Fordele, Adelen vandt, mere ved den faktiske Magt, de nu kom i Besiddelse af, end ad Lovens Vej, var, at Christians *Handelspolitik* nu blev opgivet. De lollandske Bønder fik alle Lov til at handle direkte paa Lübeck, men værre var det, at Herrestændernes Handelsvirksomhed nu frit kunde udfolde sig uden noget Hensyn til Kronens Købstæder. I vid Udstrækning har de nu kunnet tvinge deres Bønder til at sælge deres Varer til dem, og de har saa atter kunnet lade dem gaa til Hansestæderne, som de vilde. Povl Helgesen siger, at »Adelens Handelsfuldmægtige have saaledes besat enhver Krog i Riget, at de endogsaa med Lethed kunde indsamle alle Fluerne, om de ellers kunde være dem til Nytte og Fordel.« Kongen forbød allerede 1523 denne Tvang over Bonden, men Rigsraadet svarede, at Bonden herved selv søgte at værge sig mod »det uredelige Køb, som Købmændene haver sat paa deres Varer«, og foreslog Kongen, at Rigsraaderne i hver Landsdel stævnede Købmænd og »Embedsmænd« for sig og satte »en redelig Skikkelse paa alt Købmandsskab og Embede«. I 1525 kræver Rigsraadet Udførselsforbudene paa Korn og Smør ophævet og minder om, at de vendiske Stæder altid har haft »en fri Handling over alt Danmarks Rige med Bisper, Prælater, Riddere og gode Mænd«. At disse voldsomme Indgreb i Bønders og Borgeres Liv er kommet i Stand umiddelbart efter Christians Flugt, er det bedste Vidnesbyrd om Systemskiftets dybtgaaende sociale og økonomiske Betydning, og endskønt ogsaa jyske og fynske Bønder og Borgere havde sluttet sig til Oprøret mod Christian, forstaar de, som ogsaa Povl Helgesen siger i September 1523, hurtigt, hvad de har gjort: »De fleste attraar derfor ogsaa nu Kong Christians Ankomst med større Iver, end de før ønskede hans Bortgang«.

Der mærkes da ogsaa hele Tiaaret igennem en *Gæring i de ufrie Stænder*. Alle Forudsætninger for en Rejsning var for Haanden, især den ofte afgørende: at en Opgangs- og Forhaabningstid brat afbrydes af en stærk Reaktion. Vi hører ogsaa, at de sjællandske og skaanske Adelsmænd i 1523 ikke tør forlade Landsdelene af Angst for, at Bondeoprøret straks skal bryde løs, og stadig er der Tale om Skalke blandt Almuen, der vil forlede den til Oprør. Rigsraadet søger paa

den ene Side at imødegaa det med Magt. Medens det i Haandfæstningen kræver Ret til Borgbygning for Prælater og Ridderskab, kræver det 1525 alle Bymure nedrevet undtagen Københavns og Malmøs. Paa den anden Side mærkes det, at Angsten for at gaa for vidt er over Rigsraaderne. Da det i samme Aar bestemmes, at en Række kongelige Borge skal forstærkes, tilraader Rigsraadet, at man gaar forsigtigt frem, »saa at Almuen ikke for meget fortrælles og bliver deraf uvillige, om noget paakommer«. Det stærkeste Udslag af denne Stemning, som mere end noget andet skyldes Christian II's Lovgivning og Forventningen om hans Hjemkomst, har vi i den store *Forordning*, en af de mest betydningsfulde for den danske Bonde, som Frederik I fik Rigsraadet til at udstede, da han den 14. Maj 1523 drog gennem Odense østover, kun en Maaned efter at Christian var sejlet bort: det befales her, at ingen Fæstebonde, hvad enten han fæster af Kronen, Riddere, Riddermændsmænd eller Bønder, maa udvises af sin Gaard, naar han svarer sin Afgift og gør Ret og Skel. Herved blev *Livsfæstet* gjort til Lov i Danmark, og Vornedskabets mulige Udartning til Livegenskab standset.

Frederiks egen Holdning i disse Sager har været Mæglerens. Han har forstaaet, at Imødekommenhed over for Bondestanden vilde være politisk gavnlig, og han har i denne Retning strakt sig saa vidt, at det vistnok kun kan forklares ved, at han personligt har hældet til Bondens Parti. Samme Aar, som Livsfæstet indførtes, har han gjort et Tilløb til Forsøg paa at ophæve Vornedskabet paa Sjælland gennem et aabent, men aldrig udstedt Brev, der stærkt minder om Christian II's Syn paa Sagen, men han er blevet hindret heri af Rigsraadet. Brevet er udstedt fra Nykøbing paa Falster den 17. September 1523 og lyder saaledes: »Vi hilse Eder alle vore kære Undersaatter, Kronens Skattebønder, Landboer, ihvem som helst I tjene, ... over al Sjælland, Laaland, Falster og Møen, kjærligen med Gud og vor Naade. Vider, kjære Venner, at Vi nu have faaet at vide, hvad Vi tilforn ikke ret havde forstaaet eller faaet nogen rigtig Oplysning om, at I sælges og købes, som andre uskellige Kreaturer af det Gods, som I ere fødte paa, hvilket i lang Tid haver været Sæd i Sjælland og her i Smaalandene. Dette ville Vi herefter ikke tilstede at maatte ske, indtil vi komme vort elskelige Danmarks Riges Raad til Orde, og da ville Vi det saa med dem forhandle, at I skulle herefter blive ved slig Frihed, som vore kjære Undersaatter ere i udi Nørrejylland, Fyen, Langeland og Skaane«. I det bevarede Udkast er Ordene »som andre uskellige Kreaturer« udstreget, men selve Brevet har Kongen, hvis Medynk eller Angst er blevet vakt ved de vornedes Klager paa hans Rejse ned gennem Sjælland, desværre ikke vovet at lade offentliggøre.

Det samme Indtryk af magtesløs Sympati med de smaa faar man af Herredagsforhandlinger af 1526, da kgl. Majestæt har givet til Kende, at Bonden og Almuen skulde ikke overfaldes med Urette etc. Rigsraadet lader ham som Svar herpaa vide, »at de og hver af dem ville saa skikke sig, imod sine Tjenere og Undersaatter, som de ville være bekendt for Gud og hans Naade, dog saaledes, at hver Prælat og God Mand bliver fuldmægtig at straffe sine Tjenere tilbørlig, om hans Brøde findes, saasom de selv ville forsvare.« Kongen har til fulde forstaaet, at han var »saavel den fattige som den rige forpligtet at svare til Rette«, men paa Gottorp, fjernt fra Kongeriget, har han nærmest været en afmægtig Tilskuer til det for det brede danske Folk saa skæbnesvangre Systemskifte, hvis første Redskab han selv har været.

2. Den landflygtige Konge og Kampen for hans Sag.

Det pludselige Systemskifte, der, takket være dets udpræget sociale Indhold, øjeblikkelig kunde mærkes rundt om i Landet, og som, takket være Adelens uhindrede Købmandsvirksomhed, har gjort Livet sværere i Købstæderne, maatte fremkalde en *Længsel efter Christians Tilbagekomst,* og den landflygtige Konge har ikke været ukendt hermed. I Brevene til ham og hans Venner kan man følge, hvad der herom er kommet til hans Kundskab, og det er ikke lidet. De fordrevne har tit været yderst godtroende og har gjort sig store Forhaabninger ud fra ringe og lidet begrundede Antydninger; men Søren Norbys Rejsning, Jydernes Opstand i 1527 og Nordmændenes Holdning i 1531 vidner dog om, at Christian i Hovedsagen kunde bygge paa, hvad Beretterne meddelte. Mest afgjort lyder Efterretningerne fra Norge hele Landflygtighedstiden igennem. I 1524 meddeles det Christian II gennem *Hans Mule,* at »Almuen raaber Dag og Nat efter Eders Naade«, og at han med 3—4000 Mand vil kunne tilbagetage begge sine Riger. Stærkest Vidnesbyrd om Stemningen i Vestnorge giver *Vincens Lunges* Breve til Ærkebisp Olav, Oplysninger, der vel før eller siden er naaet frem til Christian. Efter dem at dømme er Almuen i hele Vestlandet Christians svorne Tilhængere og rede alle som een til at gaa ham til Haande. Han skriver i 1526, at Bønderne »er af Hjertet gode Christians Bønder baade udi Danmark og Sverige og Norge«. Denne Længsel efter Christian er ikke blot levende hos Almuen, men ogsaa hos Gejstligheden. Stavangerbispen og Bergensbispen er Christians Mænd, mener Vincens, og han gør sig alle tænkelige Anstrengelser for at fastholde Ærkebispen.

Hvad Danmark angaar, er Billedet mere sammensat: Fra Rom meddeles det saaledes i Marts 1524 til Nederlandene, at Længslen efter Christian er stor i hele Folket, fordi den nye Konge ikke magter at holde Stormændene nede. Hertugen er ikke Enekonge, men hver Adelsmand i Riget vil være Konge, og Retfærdigheden kan ikke ske Fyldest. Hertug Frederik kæmper for at holde Riget sammen, men vil ligesaa gerne opgive sit Kongedømme, som Christian vil tilbage til det, derfor er der godt Haab. I Sept. samme Aar maner *Kristiern Pedersen* Kongen til at vende tilbage, da alle, Adelen undtagen, længes efter ham, i 1526 fik Kongen gennem *Povl Andersen* fra Ribe Bud om, at »baade Købstadmænd og Almue, endog de, som ikke tilforn har været gode paa Eders Naades Side, raaber nu allesammen: vi faa aldrig Fred og aldrig fare vi vel, førend vi faa Kong Christian igen. Jo længere vi bie, des mere blive vi beskattet, foragtet og fordærvet, og vi have ingen at klage vor Brøst for.« Især Købmændene er forbitrede over store Skatteopkrævninger og foreholder Stormændene deres gyldne Løfter, dengang »I drev Kong Christian ud«. I Oktober 1526 bønfalder *Peder Stub* fra Viborg Kongen om at komme den længselsfuldt ventende jyske Almue til Hjælp og fri den fra »Galger, Stejler og Sværd«, og i December 1526 mener *Poul Pedersen Kempe*, at ogsaa mange af Adelsmænd og Ridderskab længes efter Forandring. I 1530 faar Christian nøjagtige Efterretninger om Tilstanden i Danmark. De gaar især ud paa, at Købmændene »beklager dem svarligen over alle Lande, at Herremændene have al deres Handel og Købmandsskab fra dem«; Københavnerne har forstærket deres Befæstning med nye Volde, om det er Kong Christian til gode eller Rigsraadet, véd enhver god Besked med, og selv en stor Del af Adelen længes efter Kongens Hjem-

Christian II.
Træsnit fra 1523 efter Lucas Cranach.

komst. At der er sket et Omslag i Stemningen i store Dele af Danmark i Lighed med det af Povl Helgesen i 1523 meddelte, er sikkert og vist, og Budskabet herom har opmuntret Christians Venner. At Frederik ikke var utilbøjelig til at opgive Danmark, og at Sønnen Christian ingen Længsel havde efter at følge ham efter paa Tronen, var dem heller ikke ukendt.

Paa Baggrund af dette hurtige Stemningsskifte arbejdede Christians Venner og han selv — mest, tør man vist sige, de første; hos dem er Haabet stærkt og Vovemodet altid rede, og atter driver de den nølende Konge frem med trøstende, manende eller dadlende Ord. Dristigst og mest virksom af dem alle er *Søren Norby*, hvis Flugt fra Norden i August 1526 betyder Afslutningen af den første store Kamp for Christians Sag.

Visborg.
Efter Braunius, Theatrum urbium.

For Søren Norby var den Tid nu inde, da han som »Guds Ven og Alverdens Fjende« sammen med faa andre Søhaner som den unge, heltemodige *Claus Kniephof* og *Skipper Clement* skulde føre en Søkamp for sin Konge og for hans Sag, en Kamp, hvorunder han udfoldede en Udholdenhed og en Raadsnarhed uden Lige, en Evne til saavel at udnytte alle storpolitiske Muligheder som at redde sig selv gennem de vanskeligste Snævringer, og alt dette i Forbindelse med en Ridderlighed og et frisk, dansk Sømandshumør, der vel i vor Historie er uden Sidestykke. Sammen med den brutale, men kraftfulde *Jens Holgersøn Ulfstand* er hans Navn knyttet til den første danske Rigsflaades Sejre i Krigen 1510—12, og han, der stammede fra en fattig fynsk Adelsslægt, havde herunder vundet sig et rigt Bytte. Efter Kampe i Geldern og under Island mod de vilde engelske Fiskere og Købmænd havde Christian betroet ham Gotland, den vigtigste sømilitære Post under Svenskekrigene, og fra Visby raadede han over Østersøen med sin lille Flaade og sine 1200 Landsknægte.

Da baade Malmø og København var faldet, sad Søren Norby stadig paa det uindtagelige Visborg, den eneste Rest af hans Herres tre nordiske Riger, og med en utrolig Behændighed forstod han at drage

Fordel af Øens fortrinlige Beliggenhed og af de tre forbundne Magters Begærlighed efter at komme i Besiddelse af den i Aarhundreder omstridte Ø. Da omsider i 1524 Gustav Vasa med Lübecks Hjælp var ved at blive ham for stærk, gav han sig i sidste Stund ind under Frederik I, og en fortsat Krig var derved blevet til en Krig mellem de to nordiske Forbundsfæller. Ved Lübecks Hjælp blev det undgaaet, og et Kongemøde i Malmø fik, takket være Lübecks Mægling, til Resultat, at Gotland skulde forblive ved Danmark, men Søren Norby fjernes. Søren Norby lod sig imidlertid ikke fjerne. En Flaade blev sendt mod ham, men trods de Danskes Overtal og Mytteri blandt

Skilling præget af Søren Norby i Visby med hans eget og Gotlands Vaaben. Møntsamlingen.

hans egne Tropper sad han snart ligesaa fri som før paa Gotland og var tilmed atter blevet Christians Mand. Dette fik de Svenske og de Danske snart at føle. I Sverige var han traadt i Forbindelse med Sturepartiet, der trods Aareladningen i 1520 havde ondt ved at taale Vasaslægtens ny Magtstilling; et Ægteskab mellem Christina Gyllenstierna, Sten Stures Enke, og Søren Norby har været paatænkt, og denne var af Christian udpeget til fremtidig Statholder i Sverige. I Danmark byggede han paa de skaanske Bønders Misfornøjelse og, som det viste sig, med fuldkommen Ret.

I April 1525 brød nemlig et stort *østdansk Oprør* løs. Søren Norby landede i Skaane, hvor der havde været Uroligheder allerede i 1524, og næsten øjeblikkeligt stod det hele Landskab i Kamp mod Adelen og Gejstligheden. Kun Malmø og Helsingborg holdt Stand. I Malmø havde den gamle Hugaf *Tyge Krabbe,* den betydeligste af Oprørspartiet i 1523, søgt Tilflugt sammen med den skaanske Adel, som netop han, ved at love den øget Magt over Bønderne, havde forledt til Frafald fra Christian II, og Helsingborg var atter blevet hans Forlening. En Stund syntes Faren overhængende for Frederik I's Kongedømme baade i Danmark og i Norge, hvor den unge Kaperkaptajn Claus Kniephof vakte Uro, og det danske Lensopbud svigtede ganske. Da greb Lensmanden fra Krogen, Holsteneren *Johan Rantzau,* ind. Han landede i Malmø med et ringe Antal Landsknægte, og i Kampen

mod Tidens mest fremskredne Krigskunst bukkede snart efter de store Bondeskarer under. Johan Rantzau og Søren Norby mødte aldrig hinanden, men medens Søren Norby laa for Helsingborg, blev Bondehæren, der ogsaa denne Gang som i 1441 havde søgt ind bag en Vognborg, slaaet ved *Lund,* og da Søren Norby havde søgt Tilflugt i Landskrone, blev en Bondehær, der vilde komme ham til Undsætning, slaaet ved *Bunketofte* Lund. Hermed var Nederlaget beseglet, men atter reddede Søren Norby sig, takket være hans Fjenders Strid om Gotland. Mens der kæmpedes i Skaane, kastede Lübeckerne sig over Visby, som de nedbrændte, og for at hindre dem i at blive Herrer paa Visborg sluttede de Danske Fred med den i Landskrone indesluttede Søren Norby. Efter en ny Række eventyrlige Tildragelser — hvoraf Vendelboen Skipper Clements Flugt med to af Frederik I's Skibe fra Københavns Red ikke hører til de ringeste — sad en holstensk Adelsmand som Frederiks Lensmand paa Visborg, udpeget dertil af Lübeck; denne Stad raadede for 50 Aar over Bornholm, og paa Sølvitsborg i Bleking raadede Søren Norby, i den danske Konges Navn, ivrigt optaget af fra dette farlige Punkt, hvor de danske og svenske Interesser stødte sammen, at faa de to Lande i Strid med hinanden om selve Sølvitsborg Slot. Men atter gik det som i 1524, Sverige, Danmark og Lübeck gjorde fælles Sag imod Christians Ven, og efter en heftig Kamp paa Havet den 24. August 1526 mellem Søren Norbys lille Flaade og den lübske maatte han flygte østover. Snart efter at være landet paa Livlands Kyst var Søren Norby med 150 Mand paa Vej til sin Konges tidligere Forbundsfælle, Storfyrst *Vassilij IV Ivanovitsch* i Moskva. Atter her blev hans Trofasthed sat paa en haard Prøve. Storfyrsten havde skiftet Parti og paatænkte i Forbund med Gustav Vasa at foretage et Angreb paa Norge, men Søren Norby svarede nej til Opfordringen om at være medvirkende hertil, og først efter halvandet Aars Fangenskab slap han paa Kejserens og dennes Broder Kong Ferdinands Bøn bort og er vistnok i November 1528 efter en mærkelig Rejse gennem det halve Europa kommet til »het Hof van Denemarken« i Lier.

Medens Søren Norby kæmpede paa Østersøen og i Skaane, flakkede Christian II om i Nederlandene og i Tyskland, kæmpende med Fattigdom og Kreditorer, med sig selv og med sine mægtige Slægtninge.

Talrige Breve fortæller den Dag i Dag om denne Skare Mænd, der fjernt fra Hjemlandet arbejdede for Christians Sag, bag hvilken somme af dem vel har skimtet Folkets Sag. Det, der har præget deres ydre Liv i disse 7—8 Aar, er den Nød og Fattigdom, der har hindret

hvert af deres Skridt, den Kamp med Værter og Værtinder, med Kreditorer af alle Arter, som de daarligt klædte, ofte halvfrysende Mænd har maattet føre, samtidig med at de forhandlede med Verdens mægtigste Mænd for den fødte og kronede Hersker over tre Kongeriger. Den ydre Kreds strakte sig til Tider fra Malmø, København, Viborg, Ribe over Bergen, Kampen, Amsterdam, London og lige til Paris, Madrid, Rom, Wittenberg og Berlin. Iblandt dem var Mænd af flere Nationer. Der var Folk som de tre Skotter *Alexander Kinghorn,* en overordentlig dygtig Læge, Professor og Diplomat, Christians faste Forbindelse med Skotland, *Robert Barton,* en af Landets betydeligste Mænd, og *David Falkoner,* Købmand i Edinburgh; de to sidstnævnte var store Kaperhøvedsmænd, der gjorde Christian mange Tjenester. Der var Tyskere som den dygtige og slagfærdige Diplomat *Cornelius Schepper,* Adelsmanden, den flotte *Jürgen v. Minckwitz* fra Lausitz, den sprogkyndige Lægesøn *Melchior de Germania* og *Johann Weze.* Der var Nederlændere som Sigbrits Broder *Herman* i Amsterdam og den fromme *Willom van Zwoll,* Christians Furér, der blev Martyr for sin evangeliske Tro; og skjult et Sted i Gelderland levede Mor Sigbrit, som Kongen stadig stod i Forbindelse med. Hvor dygtige og fremragende end mange af disse var, er det dog de danske, der i særlig Grad fanger Opmærksomheden ved det dybe Hengivenhedsforhold, hvori de stod ikke blot til Kongeparret, men ogsaa til deres Sag i Danmark. Ude omkring færdedes, foruden Søren Norby, Claus Kniephof og Skipper Clement, Adelsmænd som *Henrik Gjø* og hans Ven *Niels Pedersen Halweg,* der som *Lambert Hansen* fra Ribe gik ud paa Kapertogt i Kongens Tjeneste, medens *Jørgen Hansen* af al sin Magt ydede dem Hjælp fra sin faste Udkigspost i Kampen, hvor han var blevet optaget som Borger. I den indre Kreds stod den sparsommelige Regnskabsfører *Hans Mikkelsen* i Strid med alle om de faatallige Gylden, han skulde forvalte; der var Kongens Kanslere, den lærde og uselviske *Claus Pedersen,* der i 1525 døde i største Armod, og hans Afløser *Gotskalk Eriksen Rosenkrantz,* der som troende Katolik fik sig overladt Kongens Børn, da de blev taget fra denne paa Grund af hans Frafald. Der var endelig Kongens Sjælesørgere *Jens Mikkelsen Møenbo,* den fanatiske *Poul Pedersen Kempe,* der stadig snakker op om sine hebraiske og græske Bøger, den upraktiske, men hjertensgode *Christian Winther* og saa til sidst selve *Kristiern Pedersen.*

Disse mærkelige og mangeartet begavede Mænd, der for en kortere Aarrække eller for hele Livet havde valgt at tjene den jagede Ørn, fik snart et fast Midtpunkt i Nederlandene. I Begyndelsen havde Kongen flakket hvileløs om, ofte vidste ingen, end ikke Dronningen,

Pladsen foran »Het Hof van Denemarken« i Lier (Bygningen t. h.). Efter Sick, Bidrag til Christian II's Historie under Landflygtigheden. 1860.

hvor han var, angst for Kreditorerne fra Jüterbock, især for Stormesteren af Preussen, der endog søgte at lægge Haand paa Dronningen for at faa Sikkerhed for sit Tilgodehavende. Fra 1524 til 1531 blev *Lier*, mellem Antwerpen og Mecheln, en stille By ved en Biflod til Schelde, det faste Punkt i Christians Tilværelse. I en rummelig Bygning indrettedes her med Regentinde Margrethes Samtykke »het Hof van Denemarken«, og fra Slutningen af 1524 har man Christians *Ordinancie for Hofholdningen,* der i mange Enkeltheder lader os se det daglige Liv i den store Ovnstue med de to lange Borde, hvor hans lille Hof blev bespist i tre Hold, ligesom den ogsaa fortæller os om de andre »Mag« (Værelser), som Kongen og hans Børn kunde gøre sig til gode med. For en Pension af 500 Gylden om Maaneden, som hverken Kejserens eller Dronning Elisabeths Henstillinger kunde faa Margrethe af Nederlandene til at forøge, skulde hele Styrken af hjemmeværende og borteværende Hjælpere holdes oppe. Brevene fra og til Lier vrimler med Smaatræk, der dels giver Indblik i Vennernes Udholdenhed, dels vidner om, at disse samme ofte var meget smaa Mennesker. Krybben var tom, Misundelse og Angiveri havde let ved at indfinde sig, og Kongen, der skulde holde dem alle samlede om det store Maal, var den, der hurtigst fattede usle Mistanker.

Som om de paatvungne Vanskeligheder ikke var store nok, gjorde Christian dem endnu større ved ud fra et rent personligt Behov paa

Kong Christian II.

Efter et koloreret Træsnit fra ca. 1530 paa Frederiksborg.

det mest kritiske Punkt af sit Liv at kaste sig ind i den religiøse Strid, der da rasede i Tyskland, og det paa en Maade, hvorved alt var at tabe, men intet at vinde. Atter brød Christians indre Livstrang sig Vej gennem al den hensynsløse machiavellistiske Vilje til Magten, som syntes at maatte kvæle alle slige Nykker. Fra sit Møde med Luther selv i Klostret Schweinitz, hvorhen han jo var tyet efter Nederlaget i Oktober 1523, gik han ud som personligt grebet af dennes mægtige Forkyndelse, og lad være, at han siden svigtede den med Munden, at Viljen til atter at øve Kongegerning i det danske Folk fik ham til at afsværge den lutherske Lære: i hans sammensatte Sjæl havde Luthers Ord dog fænget, og sammen med sin Søster Elisabeth af Brandenburg, der Side om Side med ham og Dronningen den Dag i Schweinitz lyttede til Luthers Prædiken, har han for denne Sag bragt større Ofre end maaske nogen anden samtidig Fyrste. En Tid lang har han opholdt sig i Wittenberg i Maleren *Lucas Cranach den Ældres* Hjem, og herfra stammer flere Træsnit af ham (se Ill. S. 527), bestemt til de Forsvarsskrifter, han under sin Landflygtighed lod udsende.

Om Christians eget *personlige Forhold* til det nye Evangelium er der visse Vidnesbyrd, hvis Rækkevidde, hvor der er Tale om en saa lukket Personlighed som hans, sikkert er større, end det kunde synes ved første Blik. I Brevene fra Tiden efter Mødet med Luther kommer der stærke religiøse Vendinger, som senere forsvinder. Til Elisabeth skriver han i 1524, da hun ængstes for hans Sikkerhed, at de har een, som tager Vare paa dem og ikke forlader dem; det er Kristus, og han befaler hendes Liv og Sjæl i hans Vold til evig Tid. Han kan begynde et Brev til hende ved samme Tid med Ordene: »Naade og Fred udi vor Herre Jesu Kristo være med Eder. Amen!« Meget tungt synes det ogsaa at veje, at Christian, umiddelbart før store, afgørende økonomiske Forhandlinger, der i 1524 skulde finde Sted i Nürnberg, hvor dengang Striden om den rette Altergang var paa sit højeste, tillader Elisabeth, der skal være hans Fortaler, at gaa til Alters paa luthersk Vis, eller ligefrem opfordrer hende dertil. Elisabeth fulgte hans Raad uden at agte paa den store Forbitrelse, hun derved vakte hos sin Broder og *Hannaert*, Kejserens næsten almægtige Raadgiver i Christians Sag.

Straks efter sit Møde med Luther tager Christian fat paa sine Bestræbelser for at faa *det ny Testamente* oversat. Arbejdet udføres af *Christian Winther* og *Hans Mikkelsen*, og da det er færdigt, følger Kongen og Dronningen Trykningen fra Skridt til Skridt med stor Interesse. Efter en Oplysning fra 1527 har Christian endog selv syslet med en Oversættelse af en Del af det gamle Testamente. — Da Oplaget af Hans Mikkelsens Oversættelse var opbrugt, har Kongen

Bislagssten fra det gamle Københavns Slot med Billede af Dronning Elisabeth. Stenen synes hugget umiddelbart før Kongens og Dronningens Flugt, da Vaabenskjoldet ikke er gjort færdigt. Nationalmuseet.

sat Kristiern Pedersen i Gang med samme Opgave. Som Christian er en af de første Danskere, der personligt har knyttet sig til Luther, saaledes fik hans Bibeloversættelse en Hovedindflydelse paa Evangeliets Fremgang i Danmark.

Hvad der fra den følgende Tid kan fortælles herom, krydses Gang paa Gang af Træk, der viser, hvordan Kongen maa tage Hensyn til sin mægtige Slægt, der har hadet og forfulgt Lutheranerne efter Evne. Den 9. Juni 1524 raader han Elisabeth til over for Fasteren at undskylde deres Wittenbergophold med en Henvisning til deres store Fattigdom og til, at ingen anden end Kurfyrsten her har villet give dem Husly. Den samme pinagtige Dobbelthed har præget hans Færd ved den oprigtigt lutherske Dronning Elisabeths Dødsleje den 19. Januar 1526, da det over for det nederlandske Hof gjaldt om at hævde, at hun var død i den hellige Kirkes Tro, men over for Luther, at hun var død som Lutheraner.

Under de haarde Forfølgelser, der just da begyndte, og nøje overvaaget af den fremmede Regering, af hvis maanedlige Understøttelse han og alle hans havde det daglige Brød, har Christian søgt at holde Forbindelsen oppe med de protestantiske Kredse i Nederlandene, med »de kristelige Brødre i

Andorp« og med »Prædikanter af den lutherske Sekt«. Politisk Fordel har han ikke kunnet drage af sit Forhold til Luther, i hvert Fald er dette for intet at regne mod den Skade, det har voldt ham. I 1525 er der en vild Plan fremme om, at Lutheranerne i Hansestæderne med Danzig i Spidsen skal frembringe en Omvæltning i Stædernes Politik i Alliance med Christian; i samme Aar tager Luther sig ivrigt af Christians Sag og fordømmer haardt det Oprør, der har berøvet ham hans retmæssige Krone; i 1526 har endvidere Tanken om at vinde Adelen ved, at man overlod den Kirkens Rigdomme, været fremme i Christians Kreds, og endnu flere Træk kan anføres til Belysning af, hvilken Støtte den landflygtige Konge kunde vente af sine lutherske Forbindelser. Fra 1526, da hans Farbroder havde knyttet sig til den begyndende lutherske Bevægelse i Danmark, og han kun som Modreformationens Mand kunde haabe paa Hjælp af sine Slægtninge, var Troskab imod Luther dog afgjort det, der mest af alt kunde skade ham. Men Christian holdt endnu fast. I 1528 hjalp han sin Søster Elisabeth, der for Luthers Skyld havde brudt med sin Mand, Kurfyrst Joachim af Brandenburg, til at flygte til Sachsen, noget, der medførte det fuldstændige Brud med denne mægtige katolske Fyrste, der ikke havde været uvillig til at hjælpe Christian, og selv da han for at faa Hjælp til det sidste store Forsøg paa at komme tilbage til Danmark i 1530 har afsvoret sit Forhold til Luther, kæmper han stadig og beholder endnu en Tid den stærkt lutherske Kristiern Pedersen hos sig som Sjælesørger trods Advarsler fra Hoffet. Lige til Afrejsens Øjeblik er denne beskæftiget med en Række boglige Arbejder, der skal tjene til Lutherdommens Udbredelse, naar Christian atter var blevet Herre i Norden. I 1529 fuldender og udgiver han sin Oversættelse af det ny Testamente, der var Hans Mikkelsens langt overlegen i enhver Henseende, og i 1531 besørger han en ny Udgave af denne og faar flere lutherske Opbyggelsesskrifter skrevet og trykt.

Christians egen fortvivlede Stilling, hans afgjort lutherske Sindelag, de almindelige politiske Forhold, Krigstidens store Pengeknaphed og de nederlandske Handelsinteresser i Frederik I's Farvande gjorde, at han ingen virkelig Støtte fik hos sine mægtige Slægtninge i Spanien, Nederlandene, Sachsen, Brandenburg og Østrig. I Modsætning til Margrethe af Nederlandene har Kejseren dog af Hensyn til Elisabeth været villig til at hjælpe ham og dermed sine Søsterbørn tilbage til Danmark, og han har tænkt sig dette Land som et Arverige i det habsburgske Hus. Efter hans Ønske var der derfor blevet afholdt et stort Møde i Hamburg i 1524, men uden Resultat. Danskerne nægtede atter at tage Christian tilbage, og fra kejserlig Side kunde man

ikke paa dette Tidspunkt vove sig langt frem. I 1526 gav Kejseren Hertug *Henrik den Yngre* af Braunschweig Tilladelse til at hjælpe Christian tilbage til Danmark, om denne kunde rejse Penge til Lejetropperne. Angsten i Frederik I's Omgivelser var dengang stor, og Søren Norbys Fordrivelse fra Sølvitsborg var foranlediget heraf; men efter at Tyrkerfaren var vokset ved Kong *Ludvig II* af Ungarns Fald i Slaget ved *Mohács*, fik man andet at tænke paa i Mellemeuropa, og atter maatte Christian opgive sit Tog. Først i 1529, da der blev sluttet Fred mellem Karl V og Frankrig, og da endelig den ham saa umilde Statholderinde Margrethe var død i 1530, begyndte det omsider at lysne for ham.

3. Reformationens Gennembrud.

Systemskiftet af 1523 og det nu skildrede Forhold mellem den fordrevne Christian II og den menige Almue paa den ene Side og Frederik I og Herrestænderne paa den anden blev afgørende for *det danske Kirkebrud* baade i dets ydre Form og i dets hele Karakter. Rundt om høres i de Dage om stærke Fyrstepersonligheder, der tvinger deres Lande til at følge den Tro, de selv ejer eller foregiver at eje. I Danmark skete, i hvert Fald i de førende Stæder, den afgørende Ændring nu som ved Overgangen fra Hedenskab til kristen Tro uden Tvang fra oven. At dette blev Tilfældet, skyldes utvivlsomt det ellers i saa mange Retninger sørgelige Systemskifte i 1523. Med sin fremfusende Natur, der kun tog lidt Hensyn til, hvad andre mente og tænkte, vilde Christian II, naar han før eller siden var blevet grebet af Evangeliet, have fremkaldt en voldsom Ændring; og var den lykkedes, var det blevet Kongens Værk. Nu kunde han kun fra det fjerne virke ved aandelige Midler, mest ved »Guds Ord« gennem sine to Bibeloversættelser. Frederik I maatte i Medfør af sin Karakter og af Forholdenes Magt, af den »danske Frihed«, der havde sejret i 1523, gaa helt andre Veje. Han maatte arbejde inden for det bestaaendes Rammer, og ikke blot tage de hjemlige Kræfter i sin Tjeneste, men tilmed lade dem for Samtid og Eftertid fremtræde som de førende i Udviklingen i højere Grad end de vistnok i Virkeligheden har været det. Med en stille, næsten forborgen Sikkerhed har han — uvist af hvilke Motiver — sat ind i den religiøse Brydning. Trods Kronens sociale og politiske Tilbagetog har han over for de opadstræbende Købstæder og med Hensyn til de høje gejstlige Embedsbesættelser, to Omraader, der allerede længe havde været Kronen særligt underlagt, kunnet gaa sine egne Veje. Ved at tage de evan-

geliske Købstadprædikanter i sit Værn mod den biskoppelige Jurisdiktion og ved en klog Indgriben i Bispevalgene, hvorved han ikke mindre tog Hensyn til Adelens Forrettigheder end til Ordets Frihed, lykkedes det Kongen — trods Systemskiftet — at berede Vejen for de nye Strømninger, der baade udefra og indefra bankede paa det gamle danske Samfunds Porte.

For at forstaa den danske Reformations Gang og især Mænd som Christian II og Povl Helgesen maa man erindre visse Forhold i Reformationens almindelige Historie, som man først sent har faaet Øje for. Denne den mest dybtgaaende Ændring i den germanske Verdens Tankegang er, som allerede paapeget under Skildringen af Senkatolicismen, ikke kommet som et skarpt Brud med det bestaaende. En lang Række *glidende Overgange* har ført til Maalet, og det et Maal, som ingen oprindeligt har villet vedkende sig. En Lykke er det, at vaagne Mænd i Danmark har fulgt med i denne Udvikling, og at vi i Reformationstiden — som overalt i det danske Folks Historie — kan tale om en hjemlig Forberedelse til det store Skifte. Som et første Skridt frem mod nye Tider maa det Forbund opfattes, som efter Baselkonciliets Dage var sluttet mellem Pavemagt og Fyrstemagt, hvorved der var dannet *Landskirker* paa helt romersk-katolsk Grund, en Udvikling, Danmark i Christian I's og Hans' Tid til fulde har gjort med. Den *bibelske Reformkatolicisme,* der endnu ikke rører ved de bærende katolske Tanker, men vil give Bibelstudium og Reformer af Gejstlighedens og Munkenes Liv den størst mulige Plads, præger det humanistiske Tidsrum og faar herhjemme det klareste Udtryk i Christian II's Lovgivning og i Povl Helgesens hele Liv. De to følgende Tidsrum i Reformationens almindelige Historie staar begge i Luthers Tegn og er begge præget af hans nye Opfattelse af Retfærdiggørelsen; i dem begge kræves dybtgaaende Ændringer i Kirkens Syn paa Forholdet mellem Gud og Mennesker og mellem Mennesket og dets Handlingsliv, i dem begge træder Naadens altovervældende Betydning frem og Tanken om det almene Præstedømme; men indtil 1522—25 vil Luther intet Brud med Kirken, hvor meget denne end ved Bandlysning og under Rigsdagen i Worms prøver at støde ham ud; han vil Haand i Haand med alle troende *en indre Omlægning* med saa faa ydre Ændringer som muligt; først sent drives han til *det store Brud* med den hellige almindelige Kirke. Ogsaa disse to sidste Udviklingstrin findes i den danske Reformationshistorie, blot at Skellet mellem det første lutherske Stade og Kirkebruddets »Bulder og Bang, Tvedragt og Uenighed« hos os er meget skarpt.

Aaret 1517, da Luther opslog sine Theses mod Afladshandelen, blev ogsaa for den danske Reformkatolicisme et Mærkeaar. Der havde

allerede før paa mange Maader været rettet Angreb paa Gejstligheden og Munkeordenerne fra forskellig Side. Morten Børup havde i Slutningen af det 15. Aarh. i sine »Syv Byrim« angrebet Munkekapitlerne i Børglum og Odense og Kapitlet i Roskilde for deres manglende Lærdom, og *Niels Høeg*, der døde i 1522, havde vist sig

Kalkmaleri i Skive Kirke med Billeder af forskellige Apostle.
Efter Akvarel af Magnus-Petersen. Nationalmuseet.

»som en Fjende af Gejstligheden, fordi han spottede over visse Folks Laster og Hovmod og var en Modstander af Biskoppernes Overdaadighed og Stolthed«. Begge var de dog fromme Mænd, Niels Høeg viste det ved de Kalkmalerier, han lod male i Skive Kirke. I 1517 antog Angrebene en skarp og principiel Karakter rettet imod hele den katolske Kirkes daværende Styre. *Povl Helgesen* paatalte nemlig i dette Aar i en nu tabt Tale de kirkelige Embedsbesættelser, hvis skandaløse Karakter før er omtalt, og han stemplede dem som Simoni, som Handel med det Hellige. To Aar senere skænkede Kong

Christian, der havde et vaagent Øre for alle Tidens nye Rørelser, St. Jørgens Gaard ved København til Povl Helgesens Kloster, Karmeliterhuset i Helsingør. Dette havde nylig oprettet et »Hvidekloster« i København, og ved Hjælp af Kongens Gave kunde Karmeliterne nu indrette det til et Kollegium og holde en Lektor ved Universitetet, og denne blev naturligvis Povl Helgesen. Han fik saaledes nogle Virkeaar i København, der blev af største Betydning for en Række unge Mænd, der af ham blev vist hen til Bibelstudier, til de positive Sider i Luthers Forkyndelse og til — ud fra den bibelske Reformkatolicisme — at se den senkatolske Kirkes Skrøbeligheder dristigt og fordomsfrit i Øje.

Povl Helgesen, der var født i Varberg, og hvis Moder var svensk, har maaske studeret i Uppsala og er stærkt paavirket af sin gamle Skolemester, en Svensker Sven Jacobi, som var Elev af Erasmus af Rotterdam, hvis Stilling til Reformationen er beslægtet med Povl Helgesens, blot at denne er langt mere lidenskabelig og ildfuld af Temperament. I Modsætning til Erasmus blev Povl Helgesen dog staaende ved de latinske Oversættelser af Bibelen og hævdede, at Helligaanden stadig var virksom i Kirken. Han var i ualmindelig Grad en uforfærdet Mand; han var sig sine Meninger som sine Vildfarelser bekendt som kun faa og havde en brændende Lidenskab for Sandheden, hvor han end fandt den, om det saa var i sine Modstanderes Kreds. Han var en ivrig Læser af den hellige Birgittas Aabenbaringer og var derfor lige saa fuld af Fordømmelse af sin Kirkes store Brøst som dybt overbevist om, at den — og den alene — hvilede paa Sandhedens faste Grund, den, som netop Bibelen og Kirkefædrenes Værker havde ført ham frem til. Med den største Idealitet og høj etisk Kraft forkyndte han Læren om de gode Gerninger, det rene Liv og Helliggørelsen, men med samme Iver pegede han med Bernhard af Clairvaux paa Guds Naade som Kilde til alt kristent Liv og arbejdede for at faa disse Toner stærkere frem. Da han hos Luther mødte en ny Betoning heraf, øste han i rige Maader af hans Skrifter og vedblev dermed længe uden Hensyn til, at Luther for længst var stemplet baade af Pave og Kejser som en frafalden. Det personlige Mod, Povl Helgesen her har lagt for Dagen, hører til noget af det stærkeste i dansk Kirkehistorie. Ved Siden af Dyden og Naaden var Autoriteten og Traditionen for Povl Helgesen Kirkens faste Grund. Han hævdede bestemt med Augustin og Luther, at Frelsen ene beror paa Guds Naade, men fastholdt ikke mindre afgjort, at den betinges af Menneskets frie Viljesakt og af et ved Anger og Tro lutret Sindelag og de deraf følgende gode Gerninger, uden hvilke ingen bliver salige. (J. Oskar Andersen). Han var i op-

rigtig Ydmyghed overbevist om, at den enkelte ikke kunde klare Skriftens Gaader. Kun ved de store Fædres Hjælp, ved Aarhundreders Hævd kunde Sandheden findes; hvad alle troende gennem alle Aarhundreder havde troet, maatte ogsaa han tro, og i den ordrigeste Harme haaner han dem, der lægger Skriften og dens Udtydning i Hænderne paa »den uforstandige Almue, som ere Bryggere og Bagere, Smede og Skræddere, Sudere og Remmesnidere, Bartskærere og Badstuemænd, Kødmangere og Fiskere, Toldere og Aagerkarle, Prakkere og Kræmmere og anden saadan Adel.«

I flere Henseender var Christian II Povl Helgesens Mand; i den store Lovgivning fra 1521 har denne formodentlig haft en ikke ringe Andel, og ligesom Povl Helgesen og mange andre er Christian traadt i Forbindelse med Wittenberg uden nogen Tanke om derfor at træde ud af den ene saliggørende Kirke. I Oktober 1520 har man herfra paa hans Opfordring sendt ham en ung Præst, *Martin Reinhardt,* som man har ment var egnet til at indføre den lutherske Forkyndelse i Danmark. Den har lydt i Kongens Kapel og i Nikolaj Kirke, og den har været stærk og udfordrende. Han er blevet haanet for sine stærke Fakter og for sin Fornægtelse af de gode Gerningers Værd, men har vistnok haft en stærk Indflydelse paa mange, deriblandt Dronning Elisabeth, Hans Mikkelsen og Kristiern Pedersen. Straks efter Luthers Fremtræden i Worms har Christian tænkt paa at kalde denne selv og Melanchton hertil. Kun *Andreas Karlstadt* kom, men han var ogsaa en af de voldsomste af alle Reformatorerne, den Mand, ved hvem det store tyske Brud med Rom først skulde sættes i Værk. Paa dette Tidspunkt har Christian ikke villet gaa saa vidt. Han har forbudt Karlstadt at angribe Paven og herved gjort hele hans Gerning her formaalsløs, og ligesom Reinhardt har han snart forladt Landet, men begge under den Forudsætning, at de snart skulde komme tilbage. Da de begge i de følgende Maaneder i 1521 og 1522 er gaaet langt videre, end Christian havde tiltroet dem under deres Ophold i København, har dette hans Forhold til dem med Urette gjort ham mistænkt for allerede da at have sigtet mod Bruddet.

Medens Christian gennem Povl Helgesens, Martin Reinhardts og Karlstadts Forkyndelse har sat Tankerne i Bevægelse i København og i de Kredse, der stod ham nær, har han ved hele sin Færd maaske virket endnu stærkere til Forberedelse af det nye. Selv om han i meget kunde stemme overens med Povl Helgesen, var han paa visse Punkter hans store Modsætning. Han var det i sit Syn paa Machiavelli, og Povl Helgesen skal have besvaret hans Opfordring til at oversætte »Fyrsten« med en Oversættelse af Erasmus af Rot-

terdams Modskrift herimod »En kristen Fyrstes Undervisning«, der paa saa godt som alle Punkter stred mod Christian II's politiske Opfattelse, og hvis Skildring af den typiske Tyran maatte faa enhver til at tænke paa Christian II selv. Han var det i sit Syn paa Menneskets moralske Liv, hvorom Povl Helgesen i en Tale, han holdt paa Slottet den 24. Juni 1522, udtalte sig saa klart, at det kom til et afgørende Brud imellem dem, Kongen tilbagekaldte i rasende Forbitrelse sine Gaver til Hvideklostret, og Povl Helgesen maatte flygte til Jylland. Men den dybeste Modsætning imellem dem gjaldt dog deres Syn paa Præstevælden. Skønt Povl Helgesen socialt set havde megen Forstaaelse af Almuens Tarv, var han religiøst set en Aristokrat af reneste Vand, medens Christian ved sin Behandling af Ærkebisper og Bisper og sin Partitagen for Bønder og Borgere imod Stormændene har ramt det katolske Myndigheds- og Autoritetsprincip paa det dybeste og givet Almuen en Selvtillid og en Oprørslyst som ingen tidligere og senere dansk Konge.

Forbindelsen mellem de demokratiske Bevægelser, der endnu ser deres politiske Maal i Enevælden, og *Lutherdommen,* særlig som Christian II's Venner opfattede den, og som den fik Form i Danmark, er nemlig iøjnefaldende. Den første lutherske Tid er herhjemme for en Del bestemt af religiøse Oplevelser i Slægt med og delvis fremkaldt gennem Luthers egne, men langt mere er det dog den gennemgribende Omvurdering af kirkelige og sociale Forhold, som Reformationen medfører, der har optaget det brede danske Folk: den uhyre bekostelige Gudstjeneste, der erstattes af jævne, simple Former, Højgejstlighedens Forsvinden til Fordel for Sognepræsternes Virksomhed og Kirkegodsets Anvendelse til samfundsgavnlige Formaal. 1526—33 sker Demokratiets næsten vulkanske Gennembrud i dansk Folkeliv, et ubændigt Oprør mod Hierarki og Kirkens Rigdomme, hele det 15. Aarh.s Folkelighed vendt mod Autoriteten og de kirkelige Stormænd. Det er denne Side af det nye, der dybest forarger en Povl Helgesen; det er den, som Almuen har lettest ved at forstaa, og som vore Reformatorer stærkest understreger, uanset deres politiske Sympatier, om de som Hans Mikkelsen er Christian II's Mænd, eller de som Hans Tavsen og Peder Laurentsen og mange andre er Frederik I's.

Medens Christian selv flakker om i det fremmede, dukker »Lutheriet« op baade her og der i Danmark og netop paa de Steder, hvor Christian har haft sine Venner, og hvor hans ny Testamente lettest kunde naa hen. I København, hvor hans Barndomsven, *Ambrosius Bogbinder,* hørte til de store, træffer Malmøpræsten *Claus Mortensen* allerede 1526 »Lærere i alle Slags Vildfarelser, dog hem-

melig, thi aabenbart turde man dengang endnu ikke udsprede Lutheriet.« I Malmø har Hans Mikkelsens Familie været blandt de allerførste, der har modtaget det ny Testamente, og Stadens pludselige Overgang til det ny Evangelium i 1528 staar sikkert i Forbindelse hermed. I Viborg virkede Christians Ven, Borgmester *Peder Stub,* som fulgte ham i Landflygtigheden, gennem sine mange Forbindelser, ikke mindst gennem sin Søn Chresten, der i 1518 havde været i Wittenberg og blev Kannik ved Domkirken. Peder Stub har været utrættelig til at vække Jyderne til Kamp for Christian, og da han selv var overbevist Lutheraner, har han ogsaa peget paa Kirkens Brøst. Han er en af dem, der har kaldt Oprøret mod Bisperne i 1527 frem.

I en ejendommelig Modsætning til dette social-religiøse Røre, der mere eller mindre aabenlyst knytter sig til Christian II's Navn, staar den *holstenske og slesvigske Reformation.* Vel var der ogsaa her fra Begyndelsen af Tyverne og fremover folkelige, lutherske Bevægelser i de stolte, frie Bondesamfund i Marskegnene, i Krempe, i Wilster, i de vestslesvigske, frisiske Egne og især i Husum, hvor *Hermann Tast* var den ypperste Prædikant, nær forbundet med Wittenberg helt fra 1511 og afgjort luthersk i sin Forkyndelse fra 1524. Men mere betydningsfulde blev de reformatoriske Bevægelser i den holstenske Adel og i Frederik I's nærmeste Kreds. Ogsaa denne havde sin Rod direkte i Wittenberg. De to Mænd, der begge var de førende i den førnævnte holstensk-danske Tilknytningspolitik, *Wolfgang v. Utenhof* og *Johan Rantzau,* havde begge haft deres store Oplevelser med Luther selv henholdsvis i Wittenberg 1517 og i Worms 1521. At Hertugens unge Søn Christian stod paa samme Parti, har vejet godt til, især da han ikke lagde Skjul derpaa, men i 1524—25 i sine Len Haderslev og Tørning gjorde et Tilløb til at reformere Kirken her og i den Anledning kom i Ordstrid med Bispen af Ribe, bl. a. om det almene Præstedømme. Med en saadan Støtte for den »martinianske«*) Sekt var det ikke underligt, at der i Privilegiefornyelsen af 1524 ikke blev givet Tilsagn fra Hertugens (Frederik I's) Side om at kue denne, saaledes som han som Konge af Danmark havde maattet gøre i sin Haandfæstning. Ja, i 1525 krævede Hertugen af Prælaterne paa Landdagen, at de skulde sørge for, at Evangeliet blev forkyndt rent, purt og frit for Fabler, om han end samtidig hævdede, at man ikke fra Prædikanternes Side maatte ivre mod Helgener eller mod Kirkens høje Værdigheder. I 1526 kom

*) lutherske.

det til et stærkt Sammenstød mellem Ridderskabet og de Gejstlige, der for døve Øren hævdede, at de ved deres Bønner hjalp Ridderne til Sejr, og i samme Aar gjorde Hertug Christian et forhastet Fremstød i Haderslev for at faa Præster fra Lenets 60 Sogne med til Evangeliets Forkyndelse. Foreløbig maatte Hertugen dog se Tiden an; Bisp Iver Munk har vistnok faaet Kongen til at lægge en Dæmper paa Christians Utaalmodighed, og denne nøjes med at lade Sortebrødrene fordrive og standse Sjælemesserne i Hovedkirken.

I Læ af denne Udvikling i Hertugdømmerne vandt Frederik I langsomt frem med sine nye hertugelige Synspunkter. Indkaldt som han var af den katolske Reaktion mod Christian II havde han forpligtet sig til at bekæmpe Lutheriet af al Magt, til at forbeholde Adelen de store Kirkeembeder, men ogsaa til at værge disse mod Pavens Besættelsesret. En katolsk, aristokratisk og national Kirke var Maalet; men kun om det sidste, om Selvstændigheden over for Paven skulde Enigheden opretholdes. I Løbet af 1525 fik Wolfgang v. Utenhof fremmet sin Plan om et Giftermaal mellem Hertugens Datter Dorothea og Christians ubarmhjertige Kreditor, Albrecht af Preussen, der kort forinden havde forarget hele den katolske Verden ved at omforme Ordensstaten til et eget Hertugdømme, selv gaa over til Luther, og nu forberede sit Brud paa Cølibatsløftet. Hvor meget denne Bevægelse over mod det lutherske Nordtyskland har betydet for Frederik personligt, ved man meget lidt om; i Husum kan han have hørt Hermann Tast, naar han besøgte sin dér gifte, uægte Datter, men sikkert har politisk Beregning virket stærkt ind paa hans Beslutninger. Hertugens Datter Dorothea var hans egen Sønnedatter, og snart efter at Ægteskabskontrakten var underskrevet den 12. Februar 1526, gik Frederik som Konge af Danmark endnu videre. I Maj tog han Standpunkt imod den af Paven paa hans egen Bøn godkendte Ærkebisp, *Jørgen Skodborg*. For denne borgerlige Prælat foretrak man vedblivende i Rigsraadet og i Kapitlet den gamle Adelsmand, *Aage Jepsen Sparre*, og da Kongen sluttede sig hertil, blev Følgen, at Ærkestiftet i den kommende Kamptid faktisk var ubesat. Støttet til det katolske Rigsraad, som aabenbart satte Adelsinteresserne højere end Katolicismens Tarv, havde Kongen dermed tilføjet Kirken et alvorligt Nederlag. Den nye Ærkebisp skulde tilmed søge Bekræftelse hos Kongen, ikke hos Paven, et Skridt, der principielt set gik langt ud over, hvad Christian II havde vovet. »Herved saves i Realiteten Grenen af Træet, og i Brydningsaarene stod den danske Kirke uden regulært kanonisk Overhovede.«

Ved samme Tid har vistnok Frederik I gennem Hans Tavsens Person søgt Føling med det før skildrede folkelige Røre, der, baaret oppe

som det var af Christian II's Venner, kunde synes at rumme visse Farer. Ved at Hans Tavsen i 1526 i Djærvhed og Kraft overgik alle de tidligere danske Lutheranere, og ved at det blev ham, der først vovede sig ud i det store Kirkebrud, vandt Frederik I en indirekte, men derfor ikke mindre afgørende Sejr over den landflygtige Konge og hans talrige Venner i Danmark.

Naar det netop blev *Hans Tavsen,* gennem hvem alt dette skete, hænger dette sammen med dennes Forhistorie, der indtil 1526 kun er meget lidet kendt. Vi véd kun med Sikkerhed, at han er født i 1494 i *Birkende* paa Fyn, at Navnet *Tavsen* ikke er et Sen-Navn, men et Slægtsnavn, hvad der peger paa en lavadelig Herkomst, muligvis paa Moderens Side, og Sandsynligheden herfor bliver større ved det, at han blev optaget i det rige og højtansete *Antvorskov* Kloster, Johanniternes første Kloster i Danmark. Livet her har ingenlunde været et Forsagelsesliv; Hans Tavsen siger selv senere: »Var jeg Munk eller ej, det lader jeg den gode Herre og de Dannemænd i Antvorskov svare til«; udstyret fra Klostrets rige Midler er han draget til *Rostock,* har her taget filosofisk Magistergrad, om end ikke med Glans, og fra Oktober 1521 har han derefter studeret Teologi i *København* og vistnok boet i »Hvidekloster« som Povl Helgesens Husfælle. Baade i Rostock, i København, hvor der blev drevet græske Studier, og i *Löwen* (Louvain), hvorhen han drog i 1522, er han blevet stærkt paavirket i humanistisk Retning; saaledes forberedt er han kommet til *Wittenberg,* hvor han har opholdt sig fra Maj 1523 til Sommeren 1524 og oplevet sit Livs rigeste Stunder. Der er ingen Grund til at tro, at han skulde have stjaalet sig til denne Wittenbergoplevelse. Langt rimeligere er det, at Trangen til de bibelske Studier og den bibelskprægede Forkyndelse har været saa stærk i den senkatolske danske Kirke, at man har ment ikke at kunne undvære Aanden fra

Hans Tavsen.
Maleri fra 1579. Frederiksborg.

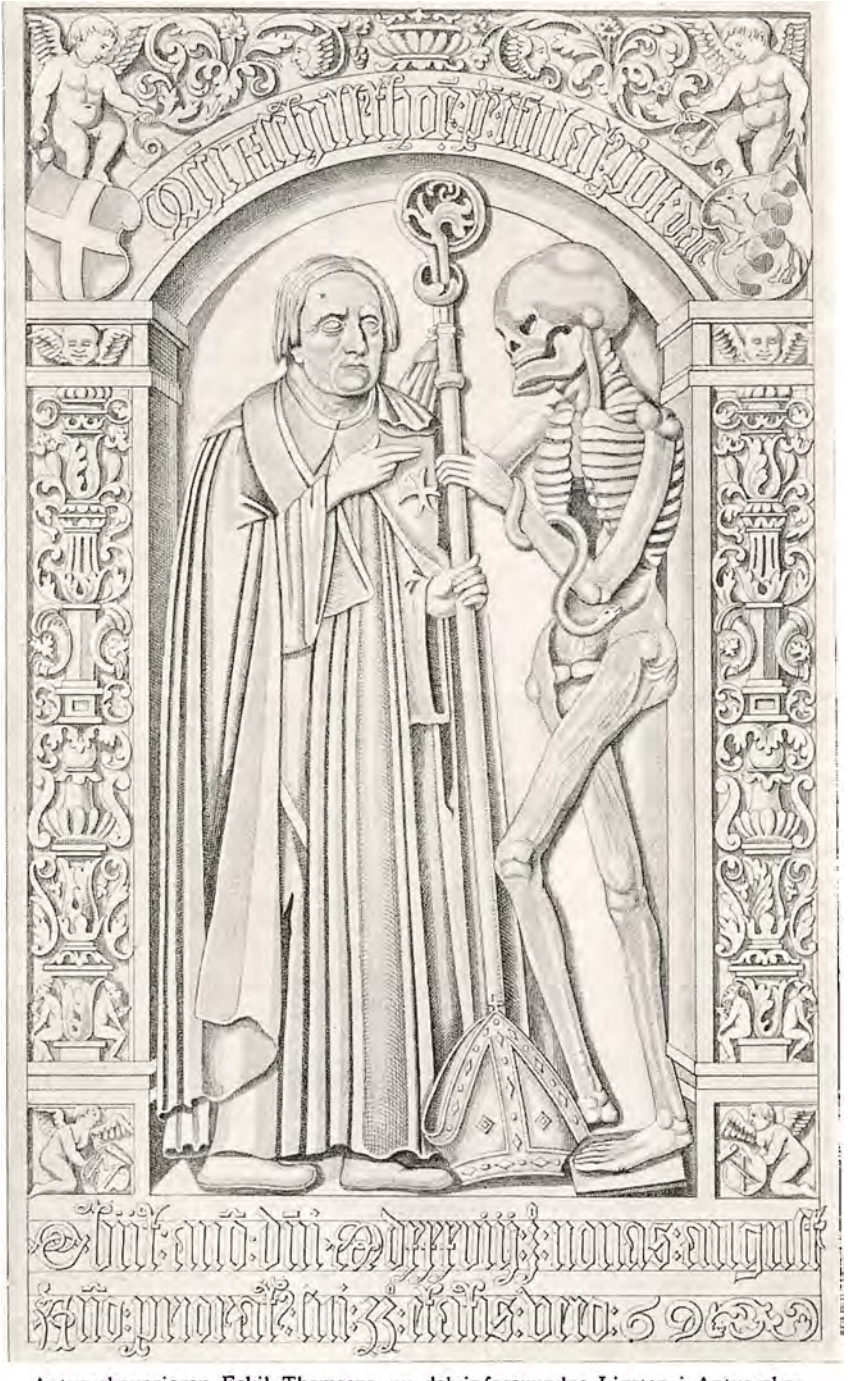

Antvorskovprioren Eskil Thomsens nu delvis forsvundne Ligsten i Antvorskov Klosterkirke. Efter Tegning af Søren Abildgaard, 1756. Nationalmuseet.

Wittenberg, og det har sikkert været kendt i Danmark, at Luther kort forinden paa det bestemteste havde reageret mod Karlstadt og de revolutionære Strømninger. Først under Hans Tavsens Studieophold gaar Luther til de første Ændringer i Gudstjenesten, der vedblivende var paa Latin. Han ændrer Messeritualet, han uddeler baade Brød og Vin til Menigheden, og han arbejder for at indføre en tysk Menighedssang, alt under en stærk Betoning af, at det indre Livs Genfødelse er langt vigtigere end alle ydre Brud med gamle Former. Dette, der er dybt karakteristisk for Luther, har hans danske Discipel nemmet i en forbavsende Grad. Ogsaa han kan tale nænsomme Ord om dem, der endnu ikke kan undvære Helgenernes Hjælp, som endnu ikke tør gaa til Gud selv, og i sin Gudstjenestereform er han helt anderledes konservativ end Malmømændene. At han i 1524 blev hjemkaldt, staar sikkert i Forbindelse med, at Rigsraadet under Herredagen i København tog skarpt Parti mod Lutherdommen og udtalte den mest afgjorte Fordømmelse af Christian II's Forbindelser med Wittenberg. Prioren i Antvorskov, *Eskil Thomsen,* var selv Medlem af Rigsraadet. Hans Tavsen har siden sin Hjemkomst ikke lagt Skjul paa sin Opfattelse, især ikke af Naaden som det centrale — noget, der jo ingenlunde var ukendt i Senkatolicismen; baade Kristiern Pedersens Jærtegnspostil og Povl Helgesen er, som før fortalt, fuldt fortrolige med dette Syn.

Snart efter skulde der dog ske en afgørende Vending i Hans Tavsens Liv og i Reformationens Historie. Vistnok i Efteraaret 1525 er han blevet sendt til Viborg til det derværende Johanniterkloster. Hvis det var for at helbrede ham for Lutheri, kunde hans Prior intet taabeligere have gjort, da Viborg By paa Grund af Bispen *Jørgen Friis'* hele Færd var et af de Steder, hvor saavel Misfornøjelsen med Prælaterne som Tilslutningen til Christian II var størst. Rimeligere er det at tro, at Eskil Thomsen har tænkt sig gennem Hans Tavsens stærke Forkyndelse af Naaden at neutralisere den Uro, der i Forvejen har været i Viborg, hvor Christians Tilhængere, ligesom Hans Mikkelsen selv, sikkert har brugt den evangeliske Forkyndelse som en Stormbuk i Kampen mod Frederik I og Stormandsvælden, og hvorfra de i Sommeren 1526 spredte Christians Proklamationer ud over Jylland. Hans Tavsen var nemlig som alle de kommende Ordførere Frederik I's Mand efter alt at dømme. Johanniterklostret var Stormændenes Kloster mere end alle de andre; det var af Christian blevet afpresset store Summer som andre Herreklostre; Rostock, hvor Hans Tavsen havde studeret, var sammen med de vendiske Stæder Christians bitre Fjende; Povl Helgesen har i 1522 været dybt skuffet af Christians Optræden, og Hans Tavsen har muligvis været hos

Edt kort antlwor till biſpēſſ ſendhæ-
breff aff Othenſe huilcketh hand til-
ſkreeff the borgheræ i Wiborg och Olborg/
raadhendheſſ theunū ath bliff wæ wbewordhæ
mz thenne Euangeliſche lerdom/ ſom gudh haff-
wer nu aff ſyn beſondherligh naadhæ ſeend oſſ/
aff Hans Tawſſen predickeræ i Wiborg.

Chriſtus Matth. xxiij
Weether i ſchrifftkloghæ och phariſeer/ i ꝑghē-
næſchalckæ/ ſom lycke hymerngſſrughe forſmē-
neſkenæ/ ſielff wille i icke ther md/ och ey ladhę
i indgoo thm̄ ſom ghiernæ wildhe.

Titelblad til Hans Tavsens Svar paa Odensebispens Sendebrev til Borgerne i Viborg og Aalborg. 1529. Efter Lauritz Nielsen, Dansk typografisk Atlas.

ham, da han brød med Kongen i Juni 1522. Under sit Ophold i Wittenberg, da ogsaa Christian var i Sachsen og til sin Bibeloversættelse havde Brug for lærde Mænd, traadte han ikke i Forbindelse med den

fordrevne Konge, skønt den fælles Betagethed af Luther havde gjort dette nærliggende, og senere erklærer han dristigt, at den almægtigste guddommelige Majestæt af Himlen har taget Magten fra en anden og forlenet hans kongelige Naade Frederik I dermed, sig til Lov og Pris, en Opfattelse, der ingenlunde stemte med den gængse lutherske.

Paafaldende er det ogsaa, at Hans Tavsen i sin Forkyndelse synes at have holdt Trit med Frederik I's Udvikling i religiøs-politisk Henseende. Fra Efteraaret 1525 maa det formodes, at Hans Tavsen har virket i Viborg, vel stærkt evangelisk i sin Forkyndelse, men i bedste Overensstemmelse med sin Prior Peder Jensen og uden endnu at have angrebet den bestaaende Kirke og givet Anledning til Uroligheder. Dette skete først, efter at Frederik I klart for alle har brudt med den katolske Kirke ved en Række Skridt baade i Hertugriget og i Danmark. I Maj Maaned 1526, mener man, har Bruddet med den katolske Kirke præget ikke blot Hans Tavsens Prædiken, men ogsaa andre jyske Prædikanters, saaledes *Hans Esbernsen,* der den 28. Maj druknede ved Aalborg, og *Simon Skaaning,* der i samme Maaned virkede i Aarhus Stift. Den ægte lutherske Forkyndelse har været sen til at bryde med Kirkens Enhed, og den har været endnu senere til at bryde med de verdslige Øvrigheder. Hans Tavsen har Livet igennem haft en dyb luthersk Ærbødighed for Fyrstemagten; han erklærer senere, at Bispernes verdslige Magt under han dem vel, saa længe kongelig Majestæt vil unde dem den.

Hvad der er sket i Viborg, da Bruddet først var blevet aabenbart, er svært at se, da Efterretningerne er yderst knappe og upaalidelige. Man formoder, at Jørgen Friis er skredet ind mod ham, at han er blevet fængslet, og hans Sag undersøgt; Johanniterklostret har udstødt ham af Brødrenes Tal, hvad han udtrykkeligt selv bevidner, men Kongen, der da var paa Gottorp, har vistnok allerede da befalet ham »med hans Prædiken saa længe at fremfare«, til Sagen kunde blive undersøgt. Borgerskabet har slaaet Kreds om ham, med Borgmester *Peder Trane* i Spidsen, og for at beskytte ham mod Bispens Efterstræbelser har de i Oktober sendt Bud til Kongen i Aalborg og faaet udstedt et kongeligt Værnebrev for ham, det første, der er udstedt i Danmarks Reformationshistorie. Hans Tavsen blev Kongens Tjener og *Kapellan,* fritaget for Kirkens Domsmagt og stillet under Borgernes Beskyttelse. Herved havde Statsmagten i Danmark som i Hertugdømmerne opkastet sig til Beskytter for den evangeliske Forkyndelse og slaaet Kirken dens gamle Vaaben mod Vranglærere af Hænde, og nu tog Bevægelsen i Viborg Fart. Rektoren *Jacob Skjønning* har maaske allerede i Foraaret 1526 aabnet St. Hans Kirken, hvori Stadens Stormklokker hang, for de evangeliske, og her har Hans Tavsen

Graabrødreklostret (nu Hospitalet) i Viborg. Taarnet opført i nyere Tid.

holdt til i henved halvtredie Aar; der blev indrettet en Præsteskole af *Jørgen Jensen Sadolin,* som i Dec. samme Aar ogsaa fik kongeligt Værnebrev. I 1527 har Hans Tavsen til største Forargelse giftet sig, og i 1528 fødtes hans Datter Karen. Ud paa Efteraaret 1528 har man bemægtiget sig den endnu rummeligere Franciskanerkirke og med Borgernes væbnede Hjælp tilbageslaaet et Angreb fra Bispens Side. Den tyske Aftensang med Antifonier, Psalmer og Magnificat er tidligt blevet indført i Viborg, og i 1528 en evangelisk dansk Messegudstjeneste. Man indrettede i 1527 et Sygehus for de Penge, der var beregnet til Dødsmesser, i 1528 aabnedes der et Trykkeri i Staden, og i Februar 1529 drog Hans Tavsen til Kongen paa Gottorp og fik Lov til at lade alle Byens nu overflødige Kirker — henved 12 — nedrive og til at omdanne de to Tiggermunkeklostre til Sognekirker. Sognepræster blev Hans Tavsen selv og Jørgen Sadolin, hvem Hans Tavsen

ordinerede til Præst. I 1530 blev efter et voldsomt Optrin ogsaa Domkirkens Gudstjeneste ændret. Ved Overenskomst med Flertallet af Kapitlets Medlemmer blev det bestemt, at Messen skulde ophøre, Tidebønnen blev forandret, og der skulde prædikes og synges paa Dansk. Saaledes var *det afgørende Brud* indtraadt i det urolige Viborg, Jyllands politiske Hovedstad, ikke gennem Christian II's Tilhængere, men gennem Hans Tavsen, Udsendingen fra Antvorskov og Frederik I's Fripræst.

Som Kongens Holdning vistnok har været af stor Vigtighed for Hans Tavsen i hans Overgang fra en Forkyndelse, der er gaaet i Retning af luthersk Inderliggørelse, til en Forkyndelse af et afgjort ydre Kirkebrud, saaledes har ogsaa Kongens Standpunkt i denne Sag paa *Odense-Herredagene i 1526 og 1527* været stærkt medvirkende til, at Reformationen brød igennem andetsteds. Især under den sidste Herredag kom Kongens Velvilje overfor Prædikanterne til Orde, og de har fra da af følt sig fuldkommen sikre for katolske Modangreb. Herredagenes Forhandlinger har mestendels drejet sig om Forholdet mellem Kongen og Stænderne, om Bevillinger til Kampen mod Christian II og om Striden mellem den endnu katolske Højadel og Prælaterne om Gods og Indkomster; de vil derfor blive omtalt i anden Forbindelse. Afgørende for Reformationens videre Udbredelse har det dog været, at Kongen i 1526 paa Herredagen i Odense har faaet Rigsraadet med til *et afgørende Brud med Rom,* idet danske Bisper for Fremtiden ikke maatte hente deres Stadfæstelse der, men skulde stadfæstes af Ærkebispen, og at Servispengene skulde indbetales til Kongen. Dette var en Ændring, der vedkom selve Hierarkiets Livsnerve og betød det danske Bispedømmes faktiske Løsrivelse fra Rom. Kort og roligt lyder det overvejende katolske, men afgjort nationalbevidste Rigsraads Billigelse af den vidtgaaende Omordning: »Om den Konfirmats etc.: dersom Kongelig Majestæt kan det saadan beskikke med Lempe, det ser Danmarks Raad gerne.« Allerede i Januar 1527 førte Kongen denne Bestemmelse ud i Virkeligheden, idet den fremtidige fynske Bisp, *Knud Henriksen Gyldenstjerne,* maatte love ikke at søge Tilknytning til Rom.

Det største Brud paa den bestaaende Tilstand var dog det, at Kongen paa begge Herredage har fastholdt sin Ret til at værge om Prædikanternes Frihed trods Rigsraadets bestemte Indsigelse herimod. Herved var Bispedømmets ældgamle *Jurisdiktion* paa et indre kirkeligt Omraade brudt sammen, idet den verdslige Magt i Lighed med, hvad Pavedømmet ofte havde gjort over for visse Munkeordener, unddrog en Række Prædikanter fra det kirkelige Tilsyn. I mærkeligt klare og mindeværdige Ord hævdede Kongen i 1527 over for

Rigsraadernes Flertal sit Standpunkt som Beskytter af begge Religioners fulde Frihed:

»Danmarks Riges Raad er vel vitterligt, at den hellige kristne Tro er fri, og ingen af dem gerne vilde, at nogen skulde nøde eller trænge dem fra denne Tro, saa kunde de vel besinde, at de, som er det hellige Evangelium hengivne . . ., ikke heller vil trænges fra deres Tro, og (da de) formene dem dog paa begge Sider at have Ret, og (der) endnu derpaa ingen Dommer er, thi kan hans Naades Højmægtighed ingen tvinge paa nogen Side til at tro enten det ene eller det andet, og hører det ikke hans Naades kongelige Embede til«; og derefter kommer de berømte Ord: »thi hans Naade er Konge og Retter over Liv og Gods i Riget og ikke over Sjælene. Ikke kan hans Naade heller se, hvad hvert Menneske haver udi sit Hjerte; . . . thi maa hver skikke sig her udi, som han vil ansvare og være bekendt for den almægtige Gud paa den yderste Dommedag«.

Indtil en Kirkeforsamling havde bragt Orden og Enhed tilbage i Kirken, skulde dette gælde i Danmark. Kongen vilde vel afholde sig fra at give særlige Beskærmelsesbreve, men han vilde til Gengæld beskytte alle, »som prædike det som gudeligt og kristeligt er«. Samtidig hermed har Kongen givet Købstæderne store Indrømmelser, og netop de to Stæder, der i de følgende Aar tager Føringen, København og Malmø, har faaet Ret til selv at vælge deres Borgmestre.

Efter Herredagen i Odense 1527, som man har kaldt »Epokeaaret i dansk Reformationshistorie« (J. Oskar Andersen), var den danske Kirke blevet »taalsom og tvedelt«, og i Kraft af, hvad der var sket her, og ved Kongens Fastholden af Tolerancepolitikken bredte Reformationen sig i de følgende Aar med hastige Skridt. Først nu lykkes det Hertug *Christian i Haderslev* at reformere Landsognene. Han havde i 1526 indkaldt *Johan Vandal* fra Goslar og *Eberhard Weidensee* fra Magdeburg, og i 1528 stævnede han alle sine Præster til sig i Haderslev. De maatte alle lade sig undervise i »den kristelige Religions rette Grund«, forpligte sig til at afskaffe Sjælemesser for de døde, til at prædike og udlægge Evangeliet efter Morten Luthers Postil, til hver Søndag at fremsige hele Katekismen for Menigheden, til at tage Ægtehustruer, »thi nogle foregive stor Kyskhed, som dog er i ilde Rygte med Kvinder«; og hvad der er dybt betegnende for Lutherdommen: til at oplyse de syge om, at Gud ikke sender Sygdom og Lidelser for, at vi dermed skal gøre Fyldest for vore Synder, men til Bod og ret Bekendelse. Den »haderslevske Ordinans« har vistnok været et af Forbillederne for den senere danske. Blandt de fremmødte var *Thomas Knudsen* fra Hygum, der blev en af de nye Provster og var Fader til Salmedigteren *Hans Thomesen;* men

flere Præster, især i Egnen ved Ribe, nægtede at bøje sig, og de mistede derfor deres Embeder.

I samme Aar, støttet til Kongens Beskyttelse og til Haderslevskolen, brød Reformationen afgørende igennem i *Malmø*. Den Mand, der her gjorde Begyndelsen, var *Claus Mortensen Tøndebinder*, Stifsøn af den ansete Oluf Bødker. Under et Ophold i København i 1526 havde han, 26 Aar gammel, gjort Bekendtskab med de lutherske Tanker og ladet dem komme til Orde fra Prædikestolen i »Vor Frue«, men den myndige *Lage Urne* havde hurtigt lukket hans Mund. Hjemkaldt til Malmø af den stenrige *Jørgen Kock Mønter* tog han her fat i fuld Frihed, og snart efter prædikede han i Byens Hovedkirke »St. Peter« under vældig Tilstrømning. Da Ærkebispen fra det nærliggende Lund i 1527 skred ind imod ham, drog han med *Hans Spandemager* til Haderslev Præsteskole, og da han 1528 kom tilbage til sin Fødeby, medbragte han en Skat af tyske Salmer, som han samme Aar udgav i dansk Oversættelse som den første danske Salmebog. Han udgav snart efter en evangelisk »Messebog«, og da han nu var udrustet med et kongeligt Privilegium, kunde intet standse Evangeliets Sejrsgang i Malmø, og Ærkebispen maatte finde sig i, at Jørgen Kock d. 10. Okt. 1528 ved en Rejse til Gottorp fik Kongens Tilladelse til at omdanne Franciskanerklostret til et Hospital og Helligaandsklostret til et Raadhus. Under de stærke Sammenstød med Munkene har Magistraten grebet ind, og i Foraaret 1529 har den indført en fuldstændig Omordning af Stadens Kirkeliv. Messerne blev overalt ophævet. Godset, der var henlagt hertil, blev med Kongens Samtykke anvendt til Præstelønninger, til et Hospital og til en Præsteskole. Nederlænderen *Frans Vormordsen*, en Discipel af Erasmus af Rotterdam, og *Oluf Gyldenmund*, begge udprægede Humanister i Overgang til det lutherske, blev knyttet som Lærere til denne Skole sammen med *Peder Laurentsen*, en Karmelitermunk, tidligere Elev af Povl Helgesen og dennes eneste jævnbyrdige Modstander i den aandelige Kamp, som i disse Aar blev udkæmpet. Peder Laurentsen udgav en Bog »Malmø-Bogen« til Forsvar for den nye malmøske Kirkeforfatning, uden Tvivl det bedst skrevne Indlæg fra de danske Lutheraneres Side. Fra Malmø bredte Reformationen sig ud over Stiftet baade til Købstæder og Landsbyer, og overalt i de første hørte den katolske Gudstjeneste op.

Fra Hertugens *Haderslev*, Prælaternes *Viborg* og Byraadets *Malmø* bredte Evangeliet sig i de følgende Aar videre ud over Landet. Fra Viborg bragte *Morten Hegelund* det til Aalborg, hvor det lød allerede i 1527. I Aaret før var *Simon Skaaning* paa Færde i Aarhusegnen, vistnok i Grenaa, i Horsens virkede i 1530 *Peder*

Borgsmed fra Ry, en af Morten Børups Disciple, i Skaane nævnes en hel Række mindre Købstæder som ivrige for det nye. Mærkeligt længe holdt *København* sig tilbage, endskønt Claus Mortensen allerede i 1526 havde mødt Lutheriet her. Lage Urne har vaaget over sin Stad og over sit Universitet, og først efter hans Død i 1529 blev de bundne Kræfter i Hovedstaden sluppet løs. I August Maaned kaldte Kongen Hans Tavsen til København, og hans Prædikener i »St. Nikolaj« blev Udgangspunktet for Stadens Evangelisation. »Da han kom hertil,« siger Povl Helgesen, »voksede Ondskaben i den Grad, at denne Stad, som tidligere havde været Gudsfrygtens og Religionens ivrigste og mest vedholdende Tilhænger, nu blev den mest forbryderiske Hule for alskens Ugudelighed og Vanhelligelse.«

Hvad Reformatorerne har haft at bringe Almuen i Viborg og i Malmø, der sammen med Haderslev var Brændpunkterne for Evangeliets videre Udbredelse, kan man endnu Aarhundreder efter faa et klart Indtryk af gennem de uforligneligt djærve og friske *Stridsskrifter*, som de har efterladt sig; især er Hans Tavsens og Peder Laurentsens Arbejder en rig Fundgrube for den, der vil føle Tiden paa Pulsen. Nogle Hovedtræk af deres Forkyndelse skal her anføres.

Reformatorerne har set deres Gerning i det størst tænkelige historiske Perspektiv; de har følt sig som Profeternes og Apostlenes Medkæmpere og Ætlinge, kaldede til nu atter at kæmpe den evigt standende Kamp for den Gud, der vil tilbedes i Aand og Sandhed. Af den hellige Historie har de lært, at Guds Ord lever der, hvor der er Kamp og Fare, hvor det er de faa og svage, der kæmper mod denne Verdens mægtige og store, og som trods al Overvold fra Verdens Side vil sejre ved Guds Hjælp. Som Israel under Kongerne og under Farisæerne kom bort fra Guds Ord, saaledes er jo ogsaa Kristi Kirke kommet bort fra Sandhedens Vej for et halvt Aartusind siden, men nu, Gud været lovet, har vi »den samme Naadens Aabenbarelse og Igenkommelse, som Gud lader nu klarlig og rundelig prædike og lære mange Steder over al Kristenheden.«

Det aandelige Slægtskab med Profeter og Apostle gik dybere end til Ligheden i Kampens ulige Vilkaar. Medens den tyske Reformation indledes med Luthers dybt personlige Kampe, skyder de danske Reformatorer andre *Grundideer* stærkere frem, Ideer, der i enestaaende Grad var tilgængelige for det store Borgerfolk i vort Land og forløste Tusinders bundne Tanker.

Støttet til *Amos* og *Esaias*, der i de mest harmfulde Ord har peget paa, at Gud ikke kærer sig om brusende Lovsange og Ofringer af Dyrehjorder, men om, at »Ret skal vælde frem som Vand og Ret-

færd som en svulmende Bæk«, har Reformatorerne været grebet af en *social Forargelse,* og atter og atter har de stillet Folket Ansigt til Ansigt med den store, letfattelige Modsætning, der een Gang set har givet Kirken og dens Ejendomsret til vældige Rigdomme Dødsstødet i manges Tanker: Paa den ene Side Gudstjenestens Pragt, de herlige Kirkerum, de brægende Munke og Præstekor, de guldvirkede Skrud, de højfornemme Prælater med væbnede Følgesvende, de lade, tiggende Munke, der bliver rige ved Folkets Sved, — og paa den anden Side de fattige og syge henslængt paa Gader og Stræder og den Ligegyldighed, der blev dem til Del. Svarende hertil: Modsætningen mellem de uhyre Summer, der ofredes for de døde i Skærsilden, og Ligegyldigheden for at »klæde de levende nøgne Helgener« iblandt os. »I vor Vildfarelse,« siger Peder Laurentsen, »har vi æret, dyrket og smykket et stort Afguderi med Guld, Sølv, Stok, Sten og Billede, hvilken Ære vi skulde have gjort Guds levende Tempel og Billede i de fattige Mennesker, æret, hjulpet, klædt og fødet dem efter Guds Lov, Bud og Befaling.« Næsten utallige Gange møder man i de danske Reformationsskrifter denne sociale Tanke, der, skønt den hørte Livets Gerningsside til, dog har lydt saare evangelisk og luthersk indlysende for danske Øren: Kirken er ikke Kirkebygningen, Gudstjenesten er ikke Messe og Sang, men det sande Guds Tempel er de fattige kristne Mennesker, de gamle og de syge. At hjælpe dem er sand Gudstjeneste, dem hører i Virkeligheden alle Kirkens Skatte til, de er Kristi sande Arvinger, og til Glæde for dem er alle Rigdomme givet Kirken; men de er forvendte til andet Brug. Mod den rige Kirke stiller de den fattige Kristus frem, og Peder Laurentsen hævder dristigt, at al Kirkepragt ikke gør Gudstjenesten det ringeste bedre i Guds Øjne: »En Møgvogn er ikke værre eller vederstyggeligere til at love, sjunge og takke Gud fra end den ypperste Domkirke i Verden. Gud anser Hjertet og ikke udvortes Person og Skik.« »En fattig Mand, Dreng eller Pige, der sidder paa en Møgvogn og synger de 10 Guds Budord eller anden Lovsang, er bedre for Gud end mange Præster, Munke eller Kanniker, der staar fra Morgen til Aften knurrende og raabende uden ret kristelig Tro«. Ja, han gaar saa vidt, at han hævder, at bemeldte Køretøj er bedre i Guds Øjne »end somme ypperlige Kirker og Klostre, der er opbygget og smykket med stor fattige Menneskers Uret, Trængsel, Skade og Overlast med Løgn, Bedrageri og Falskhed.« En saadan Tale var der Sangbund for i de store nøgternt og stærkt arbejdende Byer, og hurtigt tog Byraadene fat paa denne praktiske Gudstjeneste og indrettede Hospitaler og Fattighjælp for de beslaglagte Kirkemidler.

Som Kristus har stillet Børnene og de *enfoldige* op mod de *vise*

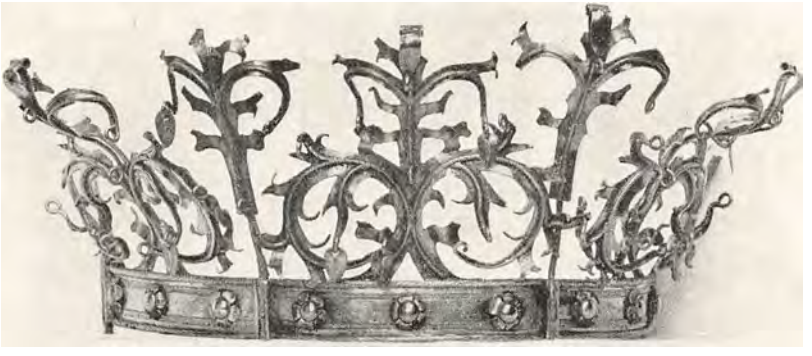

Sølvforgyldt Brude- eller Helgenkrone fundet i Middelfart. Nationalmuseet.

og *lærde,* mod Farisæer og skriftkloge, og skjult for de vise og forstandige, hvad han har aabenbaret for sine smaa, saaledes har Reformatorerne med stor Styrke hævdet, ofte støttet til dette Ord, at Kirkens Doktorer og højlærde Prælater har ført Menneskeheden ind i Vildfarelser og har ravet om i Blinde i Aarhundreder. De har nemlig stolet paa deres egne kloge Tanker og Studier, ikke i Bibelen, men i Aristoteles og »Scolastica Theologia« og hedenske Poeters Bøger, »det som intet andet er end Menneskers Fund og Mening uden omkring den hellige Skrift og kommer hende ikke nærmere end Øster og Vester i største Parten.« For Reformatorerne var det modsat en Fryd at forkynde, »at Skriften er ikke hul og dyb og trænger ikke til Gloser,« og at »Gud han oplader de armes, ringes, simples Øjne og Forstand at kende sin Naade og den sande Tro«, saa at »enhver Bonde kan nu med Bibelen i Haand prøve Bispens Prædiken«, og Povl Helgesen udtrykker kun, hvad alle Reformatorerne kunde underskrive, naar han spottende siger: at »i denne Tid har den Helligaand saa overfaldet med sin Naade den menige Mand, at hun er nu af hver Mand forstaaelig.« Denne Tro har mægtigt betaget især Borgerstanden, hvis Opdrift og hvis Modstand mod Gejstligheden allerede er skildret, og den giver sig de klareste Udtryk næsten overalt i den danske Reformation.

En Sidevirkning af denne Sag er det, at Reformationen faar saa stor *Betydning for Modersmaalet* og i stærkt stigende Linie fortsætter, hvad Senkatolicismen havde indledet. Det danske — eller plattyske — kommer til at afløse Latinen, som Djævelen længe nok havde brugt til dermed at stjæle Ordet fra Almuen. Dansk Ritual, dansk Salmesang, nye danske Oversættelser af Skrifterne, Krav om dansk Disputats paa Herredagen i 1530 bliver Følgen deraf.

Endelig har Reformatorerne stillet *Evangeliets Frelsesvej* op over for Kirkens katolske Frelsesvej, saaledes som de forstod den og havde oplevet den, og en dyb Genlyd har det givet i Tusinder af danske Hjerter, naar de har fejet alt det katolske Væsen til Side og kun har krævet, at man skulde give sig over til Gud Fader i Troen paa hans Søn — uden Kirkehus, uden Præstens Mellemkomst, umiddelbart i Aand og Sandhed. Reformatorerne har villet »gøre Mod i dem, at de kunde faa en gudelig Dristighed at gaa til Gud selv«. — »Vi skal driste os ind til ham«, har de forkyndt. Ud af hele dette nye Gudsforhold er *Frelsesvisheden* sprunget frem, den, som hele Tiden længtes imod. Den ligger som en stille Jubel bag alt, hvad Reformatorerne har efterladt sig: Tillid, Tryghed, Frimodighed, al Saligheds Haab, vor Salighed, Kristus! Denne Frelsesvished ejede de, trods det at deres Syndsopfattelse paa sin Vis gik langt dybere end den katolske. De ved til fulde, at *alle* deres Gerninger er Synd og Vederstyggelighed, at Alverdens hellige Krumspring derfor intet vil kunne hjælpe dem; de er jo uden egen Fortjeneste paa Forhaand blevet helliggjorte, og det i den Grad, at ogsaa hele den menneskelige Side af deres Liv er blevet retfærdiggjort for Gud. Købmænd, Haandværkere og Bønder er hellige Klosterfolk for Gud; thi alle har de jo i Daaben aflagt det eneste Løfte, Gud bryder sig om; hele Verden bliver saaledes til eet stort Klostersamfund; udenfor staar kun de, der som de tidligere Munke tror paa deres egne Gerninger. Alt er blevet helliget, selv Ægteskabet, der er »Paradisets Stad«, og i klare Ord fastslaas *det almene Præstedømmes* store Tanke paa Herredagen i København 1530: »Item tro og lære vi, at i Kristo Jesu, vor evige eneste Præst, er vi alle kristne Præster, det er: de, som sig selv skal ofre Gud et levendis taknemligt Offer, prædike, bede etc. Men af disse Præster skal udkaares med den hellige Menigheds Samtykke de, som for samme Menighed skal prædike, ministrere Sakramenterne og ham tjene.«

Til dette nye Liv, der paa flere Punkter var det tidligere katolske helt modsat, maatte støbes *nye Former.* Til den nye Opfattelse af, at Kirken ikke var Pave, Prælater og Præster, men »kristne Menneskers Samfund i Kristi Tro«, svarede tre Hovedændringer: Menighedssangens Indførelse, Ændringen af Messen fra at have været Præstens Kommunion til at blive Menighedens fælles Maaltid og Prædikenens ny Plads i Gudstjenestelivet. *Salmesangen* brød igennem i Viborg allerede i 1527, hvor Hans Tavsens »jyske Aftensang« blev berømt. Maaske har Jørgen Sadolin, der var i Wittenberg i 1524, da Salmesangen her begyndte, medbragt nogle tyske Salmer, der i Oversættelse blev taget i Brug og af Bogførere bragt ud over Landet.

Davids Salmer, der før havde været Tidesangens Hovedbestanddel, beholdt dog en vigtig Plads. Den største Ændring, den, der vedrørte Hjertebladet i Gudstjenesten, *Messen*, blev først gjort i Malmø i 1528, hvor Claus Mortensen beslutsomt ryddede Alteret bort og dækkede et højt Bord for Menigheden til Kristi værdige Aftensmaaltid, som han i »Det kristelige Messeembede paa Dansk« af 1528 opmuntrede alle til at tage Del i »kvit og frit uden Samvittighedens Knur og Bekymrelse«. Baade Brød og Vin blev nu uddelt til alle, og alt, hvad der gav Handlingen Karakter af et Offer, bragt af Mennesker til Gud, blev strøget af Ritualet. Ved samme Malmøgudstjenester var *Prædikenen* rykket frem umiddelbart foran Nadveren som det nye Midtpunkt i Gudstjenesten. Peder Laurentsen forsvarede dette med, at Almuen heraf »kan have Hjælp og Trøst, Haab og Husvalelse og lære den sande Gudstjeneste og Dyrkelse i Aand og Hjerte.« Han hævder, at een kristelig Prædiken er bedre end 600 Messer, og i 1533 erklærer han, at ingen er pligtig til at høre Messe; Prædikenerne bør de derimod høre, om de vil blive salige. Jesu Kristi Ords Hørelse er ypperligere »end hans Legem eller Legemes Trakterelse.« For Reformationstiden blev Guds Ords Forkyndelse sat over alt andet. Det var, som om Menneskene efter Aarhundreders Faste var grebet af en uudslukkelig Længsel derefter. I Malmø var der om Søndagen fire Prædikener før Middag, to eller tre efter Middag og om Hverdagen tre, altsammen for, at »vi kunne des bedre komme til den rette kristne Guds-Dyrkelse og kende den benedidede Gud og vor Salighed Jesum Kristum«.

Senmiddelalderlig Alterkalk fra Valfartskirken i Kippinge. Nationalmuseet.

Reformationen, der er udgaaet fra Klosterverdenen og fra Lavgejstligheden, slog ganske særligt an i *Borgerstanden*, hvor Konservatismen ikke var saa stor som blandt Bønder og Herrefolk, og hvor

selve Byluften kaldte Kritikken og den sunde Dømmekraft frem til Angreb paa Kirkens Rigdomme, der netop her hobede sig op. Selve den demokratiske Aand havde ogsaa i Købstæderne bedre Vækstbetingelser end noget andet Sted. I de faa Aar, der hengik, førend Grevefejden kom og kastede alle Forhold imellem hinanden, var det dog langt fra alle Købstæder, der tog mod det nye Budskab. Af de sjællandske Byer var det kun København og Køge, Stiftsbyerne var indtil videre overalt uindtagelige — Viborg ene undtagen — og en By som Flensborg synes at have været afgjort katolsk.

Hvad *Bondestanden* angaar, har den ikke i nævneværdig Grad gjort sig bemærket. Kun i Sallingland har Reformationen bredt sig stærkt —, Skriftet »Peder Smed og Adser Bonde« er tillempet efter Forholdene her — og takket være Hertug Christian er Tørning Len og Haderslevegnen ogsaa kommet med. Ellers er Overgangen i Landsognene formidlet dels gennem nye Præster, som de ivrige blandt Adelen og som Kongen har kaldet, dels gennem mangfoldige af de gamle Sognepræster, der har lidt under Cølibatets højstemte Krav og under Højgejstlighedens voldsomme Tryk, og som sikkert ofte har hilst Reformationen som en Udfrielse af et moralsk Uføre og som en Oprejsning for deres før af Prælaterne saa ringeagtede Kald.

Den danske *Adel* har staaet delt. Ogsaa her var der Mænd, som hurtigt har fattet Betydningen af det ny. *Mogens Gjø,* der før havde været ivrig for at »forøge Gudstjenesten«, bekendte sig fra Juni 1526 aabenlyst som Lutheraner ved at bryde Fastereglerne og nyde Nadveren under begge Skikkelser. Gennem sin Huskapellan, Peder Thomsen, der i Wittenberg havde boet i Luthers Hus, kom han i direkte Forbindelse med denne og fik hans Skrifter tilsendt. *Erik Bønner,* Gustav Vasas uheldige Bevogter paa Kalø, støttede de lutherske Prædikanter, især Simon Skaaning. Flertallet af baade Rigsraadsadelen og den menige Adel holdt imidlertid fast ved Katolicismen, om den end solgte sin Tilslutning til Prælaterne saa dyrt, som det vel var muligt. Fører for dette Flertal var den gamle *Tyge Krabbe,* Sjælen i det jyske Oprør 1523 og Christians uforsonlige Fjende.

Inden for selve *Kirken,* hvorfra Reformationen er udgaaet gennem de »bortløbne« Munke som Hans Tavsen, Peder Laurentsen, Hans Spandemager og Frans Vormordsen og gennem Præster som Claus Mortensen, Morten Hegelund og Jørgen Sadolin, har *Modstandskræfterne* ikke været store, og næsten udelukkende har de været at finde i disse samme Kredse. Povl Helgesen var Klosterbroder til Peder Laurentsen og Frans Vormordsen; de ivrigt katolske Lundekanniker, Adser Pedersen og Hans Jakobsen Ulf, var Embedsbrødre til Kristiern Pedersen, og de eneste virkelig trofaste, der satte Liv og Eje

ind paa deres katolske Overbevisning, træffer vi i Franciskanernes Rækker, der, hvor ogsaa de stærkeste Reformbevægelser i Senkatolicismen havde været. Med den største Udholdenhed, trods Udsultning, Overlast, Forhaanelser og Indkvartering af Lejetropper, har de søgt at hævde Stillingen i Klostre og Klosterkirker i det længst mulige, men alt var forgæves. Med stor Kraft gik flere danske Adelsmænd, især Mogens Gjø, frem imod dem, og ikke mindst Borgerne, for hvem deres hele Liv var en social og økonomisk Forargelse. I 1528 aabnedes Angrebet paa Franciskanerklostrene, og fire Aar efter var der kun syv tilbage. En Del af Munkene var da draget til andre Ordeners Klostre, eller de havde i Fortvivlelse søgt bort fra Riget.

Støttet af stærke sociale, økonomiske og demokratiske Bevægelser havde Reformatorerne ledet det religiøse, senmiddelalderlige Fromhedsliv ind i et nyt Leje ved at vise Folket, at de mægtige og bekostelige Kirkerammer, den storslaaede Gudstjeneste og Ophobningen af »Værdskyld« ikke blot ikke var paakrævet, men ligefrem var til Hinder for Livets Udfoldelse.

4. Stænderstriden 1526—1533 og Christian II's Togt 1531. Tilbageblik.

Den social-revolutionære Bevægelse, som Kongens faste Holdning og den evangeliske Forkyndelse havde bragt til Sejr i en Del af Danmarks Byer, kunde ikke standses af Grænseskellene mellem Kongens egne Købstæder og det omliggende Land. Den *Stænderstrid,* som Christian II skal have forudset, da han flygtede til Nederlandene, kom derfor i Slutningen af 1520erne til et voldsommere Udbrud end nogen Sinde, og da Reformationen naaede Norge, blev dette Riges Prælater afgjorte Fjender af Forbindelsen med den lutherske danske Kongemagt. Vejen var saaledes banet for et indre Opgør af omfattende Karakter, et Opgør, der af Christian II blev fulgt med største Spænding, og som aabnede nye Muligheder for ham.

Allerede længe før Reformationen havde Kirkens voksende Rigdomme vakt ogsaa de andre Stænders *Misundelse* og *Havesyge,* et Forhold, der ikke svækkedes i Senkatolicismens Dage, da Gejstlighedens Jordegods forøgedes, om end mere ved Køb end ved Gaver, samtidig med at dens Virkekraft omkring i Sognene kendeligt var i Aftagen. Stadigt flere Kald paa Landet kom til at staa ledige, da Pengemidlerne droges til Stiftskirkerne, og det opgives, at ved denne Tid var der Herreder i Østjylland paa 14—16 Sogne, hvor der kun var to eller tre Præster, og i mange Kirker blev der kun holdt Gudstjeneste hver tredie eller fjerde Søndag; Indtægterne gik til Aarhus,

hvor Kannikerne delte dem imellem sig og lod nogle Kapellaner udføre Arbejdet ude paa Landet.

For *Bønderne* var Bispetienden den store Anstødssten. Siden Nederlaget paa Jørgensbjerget i 1441 havde de jyske Bønder maattet betale baade Bispetiende og den Biskopsgave, der før var givet i Tiendens Sted. De lutherske Prædikanter har ikke forsømt at pege paa, at disse Afgifter ingen Hjemmel havde i Skriften, og fra 1525, Aaret for det skaanske og det store tyske Bondeoprør, har Jylland været i en stadig Uro, som især i 1527 antog en meget foruroligende Karakter. I Vest og Nord har den været bestemt af Christian II og hans Venner, hvortil *Ejler Bryske,* Lensmand paa Lundenæs, har sluttet sig, og *Peder Stub* gav Christian de stærkeste Forsikringer om, at Folket vilde rejse sig og følge ham, om han blot vilde gaa i Land ved Ringkøbing eller Ribe. I Østjylland, især i Aarhus Stift, var Bevægelsen ikke rettet mod Frederik I, men mod Kirken, og her sluttede store Dele af Adelen sig til Urostifterne, medens den mægtige lutherske Rigshofmester, *Mogens Gjø,* forsigtigt holdt sig tilbage. En begyndende Opgivelse af Tienden kunde have for vidtrækkende Følger. Anderledes forholdt det sig med en anden Sag. Bønderne gjorde ogsaa Krav paa Jordstykker, der i Tidens Løb var gaaet fra dem over til Kirken, og som nu blev dyrket af Kirkens Bønder. I 1527 gav Kongen efter paa dette Punkt, mod at Bønderne vilde svare Leje til Kirken af den tilbagetagne Jord, og han gav herved Anledning til vidtomfattende Uroligheder og Angreb paa Kirkegodset i sin Almindelighed, især paa Fyn og i Jylland.

Adelen var ikke mindre ivrig. I 1525 krævede »alle Riddermændsmænd og menig Adel af vor kjæreste naadige Herre og Danmarks Raad« ikke blot, at alle Bispedømmer, men ogsaa Prælaturerne skulde forbeholdes Adelen, og alt, hvad adelige Prælater havde erhvervet af Gods til Kirken, skulde gaa over til deres egne Arvinger, at alt, hvad ikke-adelige Prælater havde erhvervet af Adelsgods, skulde gives Adelen tilbage, og at der aldrig mere maatte gaa Godsarealer fra Adelens Godsrige over til Kirkens. Adelen krævede ogsaa, at alle de Bøder, dens Bønder blev idømt af Gejstligheden, skulde tilfalde den.

Saaledes saa Kirken sig samtidigt angrebet af Prædikanter, af de jyske Bønder og af Adelen, og paa Herredagene, der vedblev at være Udviklingens Knudepunkter, maatte Kongen søge at skifte Sol og Vind lige mellem Parterne. De vigtigste *Herredage* var de før omtalte i *Odense i 1526* og *i 1527* og *i København i 1530,* og atter her giver de bevarede Protokoller et mærkeligt Billede af et Samfund, der

nærmer sig et af de store Tidsskifter, uden at man ret ser Vejen fremover.

Den katolske Kirke samlede under disse store Opgør al sin Kraft, og med en Veltalenhed, der nu og da naar det gribende, udmalede den alle sine Fortjenester, og alt, hvad der stod paa Spil for det hele Rige, om den ikke holdtes ved Magt og Ære. Den søgte at hævde sin Ret til Livet ved at pukke paa de Tjenester, den viste Riget. I 1526 erklærede Abbederne af Sorø og Antvorskov, at den Tynge og Tjeneste, de havde gjort Kongen og Riget, langt overskred deres Rente og Indkomst, og at de derfor var sunket i stor Gæld. I 1527, da de kirkefjendtlige Uroligheder i Jylland satte Sindene i stærk Bevægelse, talte Prælaterne højt om den Hjælp, de havde ydet Riget i 1523, og paastod — vistnok med Rette —, at uden den vilde Adelen have været skilt fra Liv og Hals og deres Husfruer, Børn og Afkom skilt fra Gods, Arv og Eje og al deres Velfart til evig Tid. De mindede om deres store Skatteydelser, der »skal løbe højere og større af to Prælater med deres Kirker og Stift end al den Hjælp, som Adelen over alt Riget haver gjort Riget i saa Maade med Guld, Sølv, Penninge i denne store Nød og Trang«, og bittert henviste de til, at der før i Tiden aldrig var blevet stillet slige Krav til Kirken, »endog at Rigens Prælater, som da var til, var aldeles fremmede Mænd til Adelen paa Slægt og Byrds Vegne, og da en stor Part af Prælaterne var komne af Købstadmænd og somme af Bønder, der som Rigens Prælater ere nu komne af Adelen og ere nu Rigens Adels Slægt, Byrd, Blod og Køn«. De søgte ogsaa at holde Fjenden tilbage ved at minde Kongen om hans Kongeed og Adelen om Riddereden. De pegede paa, at i alle Lande binder »skreven Lov, Ret, Rettighed, Friheder, Privilegier, aabne beseglede Breve, kongelige Eder og Løfter, som kristent Folk i andre Riger og Lande nyder, baade fattige og rige«. Herpaa beroede Rigernes Styrke og Fasthed. Endelig henviste de til, at hele den Ordning, som den katolske Kirke, ja, det hele Samfund byggede paa, var »hverken taget eller vældet dem til paa nogen Maade; men af den almægtige Gud, som er den rette Herre og Konge over Himlen og Jorden og alle syndige Mennesker efter hans benedidede og hellige Forsyn og Skikkelse, er den hellige kristne Kirke og den menige gejstlige Stand kommet til den Frihed og Rettighed, som Kirkens Prælater her til nydt og brugt have over al Kristendommen, og den samme Gud og Herre haver og givet den mene Adel den Vælde og Magt, Frihed og Rettighed, de ydermere have her paa Jorden end andre fattige Mennesker i alle Lande og Riger«. Her udtrykker de noget af det dybeste

i Herrestændernes Syn paa Samfundet, netop det man i den menige Almue var begyndt at tvivle om i Christian II's Dage.

I denne sin Vaande har Kirken mest Haab til Adelen, der maa være nærmest til at forstaa, at den kæmper for Herrestændernes fælles Sag, og det lykkes den ogsaa at fastholde den adelige Gruppe af Rigsraadet og faa den med til Krav om Kirkens Opretholdelse og Underkuelse af Prædikanterne; men Hjælpen var dyrekøbt. I 1526 maa Kirkens Mænd forpligte sig til ikke at købe *Jordegods af adelige,* uden at de forpligtede sig til, at det skulde gaa i Arv til deres egne adelige Efterkommere. Som Dronning Margrethe havde sat en uoverskridelig Grænse for Herrestændernes Køb af Kronens Gaarde, og som Adelen i 1483 omvendt havde sat en Grænse for Kronens Opkøb af Herrestændernes, var der nu sat en Grænse mellem de to frie Godsriger, der kun kunde overskrides fra Adelens Side. I 1527, da en Del af Adelen sluttede et Forbund mod Kirken, maatte denne lade sig trænge endnu længere tilbage; den overgav da de adelige Jorddrotter alle de *Bøder,* som Adelens Bønder blev idømt af gejstlige Retter; de frafaldt Retten til at bandlyse i Gældssager og til at dømme i Sager, der faldt ind under Herreds- og Landsting; de gav Afkald paa Bispetiende, hvor Bønderne betalte Biskopsgave og omvendt, og vistnok er ved denne Lejlighed Adelens Tiendepligt af dens Sædegaarde faldet bort. Til Gengæld gav Rigsraadet Kirken sin fulde Støtte til dennes Krav paa atter at faa Domsmagt over »de forløbne Munke«.

Naar den endnu katolske Adel ikke vandt endnu længere frem og især ikke fik Ret til at vinde de sidste 20 Aars Godstab tilbage med meget mere, var det sikkert *Kronen,* der holdt igen. Ogsaa til den havde Kirken nemlig gjort store Indrømmelser, paa sin Vis endnu større end til Adelen, mod til Gengæld at faa en almindelig Bekræftelse paa sine Ejendele. Den havde bevilget Kongen overordentlig store Pengesummer, som før fortalt, og i 1530 nærmede disse sig til en Sækularisation af en Del af dens faste Indtægter; men endnu vigtigere var det, at den i 1526 havde tilladt Kongen at afbryde dens egen Forbindelse med Rom, ligesom at den, trods Rigsraadets Bistand, ikke havde magtet at genvinde den haardt omstridte Domsret over Prædikanterne i Stifterne.

Aarene 1529 og 1530 skulde yderligere understrege dette Forhold. I det førstnævnte Aar forsvandt to af Rigets betydeligste Bisper, idet *Lage Urne* i Roskilde døde, og *Jens Andersen Beldenak* i Odense omsider nedlagde sin Værdighed. Begge havde de ivrigt bekæmpet Lutherdommen, og saa længe Lage Urne levede, havde han holdt den Stangen i sit Stift; Jens Andersen havde ved et Sendebud til

Aalborg søgt at raade Bod paa sin Embedsbroder Jørgen Friis' Magtesløshed. De nye Mænd, der traadte i deres Sted, blev ikke bekræftet af Paven, ikke heller af Ærkebispen, der selv manglede Indvielse; de maatte betale Servispenge til Kongen og love, at de ikke vilde lægge evangelisk Forkyndelse Hindringer i Vejen. I Roskilde blev

Ligsten i Aarhus Domkirke over Knud Gyldenstjerne og hans Hustru.
Efter Reformationen giftede Bispen sig og blev Kongens Lensmand.

det Væbner *Joachim Rønnow* til Hvidkilde, en Mand, der allerede i 1516 havde været i Wittenberg, men snart var draget til Frankrig og Italien og havde tjent Kongen ved diplomatiske Sendelser. Han maatte underskrive en bindende Forpligtelse om ikke at hemme den evangeliske Forkyndelse. Lutheraneren Mogens Gjø, der stod ham nær, og andre Stormænd maatte gaa i Borgen for ham, og af Kongen blev han stadfæstet i sit Embede »udi den hellige Trefoldigheds Navn«. Bispen i Odense, den førnævnte *Knud Henriksen Gyldenstjerne,* Broder til Befalingsmanden paa Akershus, var sikker nok, selv uden Haandfæstning. I 1526 havde han ledsaget Dorothea til

Preussen, støttet Kongen i Aage Sparre-Sagen og traadte snart i et nært Forhold til Hans Tavsen.

Den danske Kirke havde saaledes i alle de østlige Stifter kun »Skinbisper« uden Ret til at foretage nogen Indvielse, da det gik mod det store Opgør i 1530, der foruden at ordne mange andre Sager ogsaa skulde fastslaa, hvad der var den rette Forkyndelse, Tidens mest brændende Spørgsmaal.

Anledningen til Herredagen i dette Aar var *Christian II's Krigsrustninger.* Atter maatte der rejses de største Pengemidler, og helst skulde en Enhedsfront dannes mod den store Fare. Resultatet blev, at Kongemagten blev mere svækket end nogen Sinde, at Uenigheden mellem Stænderne blev dybere og den religiøse Modsætning ulægelig. Skatter blev bevilget under Trykket af den fælles Angst hos Konge, Kirke og Adel. Til Fordel for Riget gav Kirken Afkald paa Halvdelen af Kirketienden i de kommende fem Aar; den stillede de største Modkrav, men da de alle krydsede de andre stærkere og sundere Stænders Ønsker, opnaaede den kun Stadfæstelse af Tienden selv. De kirkelige og adelige Lensmænd bevilgede Kongen Laan paa 80 000 Mark, men til Gengæld maatte han bekræfte dem i arvelig Besiddelse af deres Len, indtil Laanene var blevet tilbagebetalt. Borgerne lovede gennem deres Befuldmægtigede at betale store Skatter mod Rettigheder, der stærkt mindede om Christian II's saa forhadte Forordninger, og blandt disse var en »Reces af 14. Juli«, som de jyske Byer fik udstedt, og som fastslog, »at enhver, som Naaden haver, maa klarligen prædike og lære Guds Ord og Evangelium udi alle vore Købstæder, og hvor han ellers vil, for saa vidt det er i Overensstemmelse med den hellige Skrift«, den, der stadig tydeligere fra Kongens Side opfattedes som Grundlov for den danske Landskirke.

Dette var det store Spørgsmaal, der delte Folket: Var Prædikanternes Forkyndelse med eller mod den hellige Skrift? For at dette for begge Parter afgørende Punkt kunde blive undersøgt, skulde de politiske Forhandlinger efterfølges af religiøse. Samtidig med den store Rigsdag i Augsburg, der skabte den forsigtige *augsburgske Bekendelse,* »Die Leisetreterinn«, nærmest rettet imod de yderliggaaende Sekter, samledes »Mester Hans Tavsen og hans Selskab«, 21 lutherske Prædikanter, hvis Navne alle er bevaret, i København og nedskrev »de *43 københavnske Artikler*«. De blev indleveret til Kongen henved 14 Dage efter, at de tyske Lutheranere afgav deres 28 Artikler, og der synes ingen Forbindelse at have været mellem de to Aktstykker. De københavnske Artikler er i Modsætning til hine et frejdigt Frontangreb paa Katolicismen; de er langt mindre dogma-

tiske, men ogsaa mindre systematiske end de augsburgske; de er langt kortere og fyndigere, de er mere folkelige og tager et afgjort praktisk Sigte. Medens de augsburgske begynder med Gud, Arvesynden, Sønnen og Retfærdiggørelsen og medtager Spørgsmaal om den fri Vilje og om Syndens Aarsag, fastslaar de københavnske i deres første tre Artikler, at *Skriften* er »den fuldkomne Regel og Lov at leve og regere sig efter, alle de Mennesker, som skulle faa Naade og Salighed af Gud«. De forkaster kun, hvad der strider mod dette Guds Ord, og gør klart Rede for, hvordan de ser paa alle Hovedspørgsmaal, der foreligger i det jævne, kristne Liv.

Men ogsaa Prælaterne arbejdede, og med Povl Helgesens Hjælp fik de i *27 Artikler* formuleret det, de mente var Lutheranernes Standpunkt. Først her kommer Spørgsmaalet om »den fri Vilje« frem, noget, de folkelige Reformatorer ikke har villet fordybe sig i. Endvidere har vi Lutheranernes Forsvar mod, hvad Prælaterne vil paadutte dem, ligesom ogsaa et direkte Angreb paa den katolske Kirke, kaldet »Prædikanternes Klagemaal«. Alle disse Dokumenter er samlet af Peder Laurentsen i en lille Bog, han udgav om Herredagsforhandlingerne, og heri medtoges nogle Breve, der kaster Lys over, hvorfor den store Strid ikke blev afgjort ved en samlet Styrkeprøve, som man fra begge Sider havde haabet og ventet, og hvortil Katolikkerne havde forberedt sig ved at indkalde to højtstaaende tyske Teologer. Prælaterne vilde have Prædikanternes Klage indleveret paa Latin og Sagen ført for udkaarede Dommere; Prædikanterne vilde ikke ved at forlade det danske Sprog have deres Sag »udslaaet fra Eders Naades Raad og Almuens«, og de vilde ikke dømmes af »deres sofistiske Doktorer og Munke«. En af de fremmede Teologer udtrykte i en Gendrivelse af den danske Lutheranisme det katolske Standpunkt i følgende Ord: »Hvorledes kan det være sømmeligt, at disse Mysterier underkastes den uindviede Pøbels Dom? I alle andre Sager er intet saa betydningsløst som Pøbelens Dom, intet saa daarligt og intet saa foragteligt. Den afgørende Stemme tilkommer alene Kirkens første Mænd.«

En Afgørelse af Striden bragte Herredagen saaledes ikke, hvad der var en stor Skuffelse for begge Parter, ikke mindst for Prædikanterne, hvis Taalmodighed med Modstanderne var ved at være forbi. Som Forholdene laa i Danmark, havde heller ingen Afgørelse været mulig. De forskellige Stænders modstridende religiøse Interesser vilde have sprængt Samfundet, om Statsmagten som saadan havde taget yderligere Parti, og endnu en Stund blev Religionsfriheden opretholdt, om end under stadige stærke Overgreb fra Lutheranernes Side. Under Herredagen i København blev der i Helligaandskirken

prædiket to Gange daglig over de 43 Artikler. Prælaterne fik det forbudt, men efter »Recessen af 14. Juli« var Banen jo atter fri for alle, »som Naaden haver«, og der blev herefter prædiket fire Gange daglig og om Søndagen tolv Gange i alle Stadens Sognekirker. Københavns Borgerskab blev sat i stærk Bevægelse heraf, og det gik her som i Viborg og andetsteds. De nyvakte kunde i Længden daarligt taale Katolikkernes Gudstjeneste, og da Kongen nægtede at afskaffe den katolske Messe i »Vor Frue«, lod Magistraten ham vide, at »her er mange Kumpaner i Staden baade Baadsmænd, Fiskere og andre Embedsmænd saavel som Borgere, hvilke vi ikke kunne regere i denne Handel«. Tredie Juledag brød da ogsaa Stormen løs. Frue Kirke blev angrebet af Mængden under *Ambrosius Bogbinders,* Konrad Køkkenfedts, Anders Guldsmeds og andres Førerskab; Helgenbilleder blev væltet, som var de Afgudsbilleder, de kostelige Bøger blev sønderrevet, kun Alteret blev skaanet, da Byfogeden værnede det, indtil Hans Tavsen kom og bragte Ro. Kongen lod da, tro mod sit Princip, Kirken lukke indtil November 1531, idet han til det sidste hævdede, at han vilde haandhæve begge Religioner, noget end ikke Hans Tavsen længere fandt rigtigt. I 1532 opfordrede han Kongen til at bruge »den Magt og Vælde, som Gud haver taget fra en anden og forlenet E. N., at Kristi Evangelium maa faa sin tilbørlige fri Fremgang i E. N.'s Rige.«

Det var saaledes et i det indre dybt uenigt Folk med store uafgjorte Spørgsmaal mellem de forskellige Stænder, der gik ud af Herredagen i 1530, den sidste, der blev holdt under Frederik I. Selv om Kronen havde opnaaet store Bevillinger til at bekæmpe Christian II, var det dog blevet klart, at Kongen ikke magtede at frigøre sig for sin Afhængighed af Stormændene, og Indrømmelserne til Købstæderne og til Prædikanterne kunde ikke tilfredsstille de ufrie Stænders Længsler, som den stadig om sig gribende evangeliske Forkyndelse fik til at vokse. Bønderne, det store Tal af Rigets Indbyggere, havde kun faaet øgede Byrder og ingen Lettelser. Under disse Forhold havde Christian II ikke faa Muligheder; mange Ønsker er som før skildret strømmet ham i Møde, og han har til fulde forstaaet at slaa paa de rette Strenge. I Efteraaret 1531 udbredte Peder Stub fra Viborg, Iver Stub i Ribe, Jakob Skriver og andre en *Proklamation fra Christian II,* hvor hvert Ord tager Sigte paa denne Sagernes Stilling. Han erklærer her, at det er Kongedømmets Ret og Pligt at værge og hjælpe fattig og rig, ædel og uædel, og han skildrer derefter, hvad der er sket, siden han forlod Landet: »Dertil med have de gjort dem selv til Konger og Kjøbmænd, taget fra den fattige

menige Mand, Kjøbstadmænd og andre, deres Næring og Bjergning, hvad som helst I med Eders Hustruer og Børn skulle leve udaf ..., som de ikke da kunde bekomme, den Tid vi der selv tilstede vare ... og nu for den store Medlidenhed, Jammer og Suk, som vi daglig hører Eder overgaar uden Skyld og Brøde, kunne vi ingenlunde længer lide det ... men heller ville vove vort eget Liv derover for Eders og den menige Mands Gavns og Bedstes Skyld.« Han fortæller om sine mægtige Rustninger, beder dem »brygge og bage«, at de har noget at sælge hans Folk, beder dem gaa alle Mand af Huse »at afværge slig Skade og Fordærv, som Eder her til Dags sket er.« Han opfordrer dem til at gribe alle, der staar ham imod, deres halve Eje skal tilfalde dem, der det gør o. s. v., »skrevet udi vor Lejr i Jenmyge Kloster d. 30. Augusti Anno 31.« Der var følgelig Uro mange Steder i Landet. Mogens Munk, der havde spillet en Hovedrolle i det nu saa højt beklagede Aar 1523, kom i Oktober i største Fare paa Viborg Landsting, hvor Bønderne mødte frem, 1000 Mand i Tallet under Vaaben. Ogsaa paa Fyn var der Røre: »Jeg kan ikke fuldskrive Eders Naade saa mange ny Tidender, som her gøres baade blandt Bønder og andre, og kan jeg ikke tænke, hveden slige Tidender komne ere uden af Konning Christians Tilhængere,« skriver en fynsk Adelsmand den 21. August. I Odense var den rige Købmand Michael Clausen Christians Tilhænger, og da Bønderne skulde opbydes til Landeværn ved Kerteminde, svarede de i flere Herreder: »at naar Behov gjordes, skulde de nok alle følges ad og stande med deres rette Herre.« Hele Jylland — undtagen Østegnen, hvor Mogens Gjø og Erik Banner havde vundet Almuen — og vel ogsaa Fyn havde rejst sig den Dag, Christian var landet paa vore Kyster.

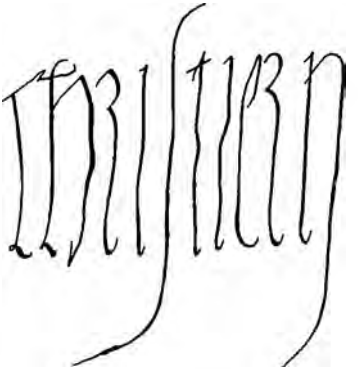

Christian II's Underskrift. Efter Sick, Nogle Bidrag til Christian II's Historie.

Takket være de storpolitiske Forhold, Regentinde Margrethes Død i November 1530 og Christians Beslutning at afsværge sit Forhold til Luther, havde det omsider lysnet for ham. Det er før fortalt, hvorledes han, saa længe det var ham muligt, havde kæmpet imod Bruddet med Lutherdommen; men i Febr. 1530 i Lier og i Juni i Augsburg havde han bundet sig til Kirken og til Kejseren, lovet at genindføre Katolicismen i sine Riger og at være Kejseren følgagtig i eet og alt. Da det ikke desto mindre trak ud med Betalingen af de

lovede 24 000 Gylden, tog han sig selv til Rette med en Raskhed og et Mod, der lovede det bedste. Han skaffede sig Lejetropper ved at mægle Fred i Østfrisland, han skaffede sig Skibe og Penge ved at kaste sine 700 Landsknægte ind i Provinsen Holland, hvis Stæder var Garanter for hans Medgift, og paa et hemmeligt Vink fra Kejseren gav Stæderne efter, hvorefter Christian i Oktober 1531 sejlede ud fra Medemblik med en Flaade paa 25 Skibe, en stor Krigskasse og en Del Skyts. Maalet for hans Togt kendte ingen; ved Afrejsen erklærede han, at han vilde henrette den Mand, han mistænkte for at vide Besked derom.

Naar Christian søgte til Norge og ikke til det Jylland, der saa ofte havde kaldt paa ham, er Grunden hertil at søge i Frederik I's Kirkepolitik. *Vincens Lunge,* en af Norges mægtigste Mænd, var gaaet i Kongens Spor og havde bekendt sig til »Lutheriet«. Han og hans Svigermoder, *Fru Inger til Østraat,* vilde gerne bemægtige sig nogle af de gamle store Klostre, men Ærkebispen var paa Vagt imod dem, og i en Fejde dem imellem jog han dem bort fra det nordlige Norge. Værre blev det i 1529, da Frederik I gav en tysk og en dansk Lutheraner Ret til at prædike i Bergen og af Forsvarshensyn lod de gamle skønne Kirker, der laa alt for nær ved Bergenhus, bryde ned. Stillingen var derfor yderst spændt mellem den norske Kirke og de Danske, og Ærkebispen nægtede paa det bestemteste at krone Frederik I, om han ikke kom til Trondhjem, ligesom de norske Stormænd, selv en Henrik Krummedige, nægtede at godkende Christian (III)'s Arveret til Norge. Det var saaledes Ærkebispens Politik, der endnu hævdedes af de førende Nordmænd, men der var i det stille sket Ting, der helt forandrede Norges Stilling. I Begyndelsen af 1527 havde Kongen indsat *Claus Bille* som Høvedsmand paa Bahus, i Maj fik Frederik Akershus ført over fra den norske Adelsmand Olaf Galles Haand til *Mogens Henriksen Gyldenstjernes,* og i 1529 fik Kongen Vincens Lunge til at opgive Bergenhus i Anledning af Gustav Vasas Klager over ham og hans Slægtninge, der havde taget svenske Oprørere i deres Beskyttelse. *Eske Bille,* en Broder til Befalingsmanden paa Bahus, blev Vincens Lunges Efterfølger. Saaledes var Norges tre vigtigste Borge kommet over paa danske Mænds Hænder, og alle var de forpligtede til at holde Slotslovene til den af Kongens Sønner, som det danske Rigsraad maatte vælge til hans Efterfølger.

Dette var Stillingen i Norge, da Christian d. 5. November 1531 landede nær ved Grimstad efter en saa stormfuld Sejlads, at flere af hans Skibe var forlist med store Pengesummer, Skytset og flere Tusinde Mand. Hans Plan var først at underlægge sig Norge, og

uden at benytte sig af de gunstige Vejrforhold til at sejle til Sundet drog han straks med fire Skibe og 1200 Mand til *Oslo,* der gik over til ham; det samme gjorde i Ugen derefter det hele Norge med Gejstligheden, der da var den nationale Friheds Værge, i Spidsen, selv den danskfødte Oslobisp *Hans Ræff* og den danske Abbed *Hans Andersen* paa Hovedøen. Den 29. November blev han hyldet i Oslo. Ærkebispen sluttede sig til ham og besøgte ham i Julen; hans 13-aarige Søn *Hans* blev taget til »Norges Arveherre og Konge« som Stamfader til et nyt norsk Kongehus, og først til Foraaret kunde man vente Angreb fra Danmark. Christian var faktisk Herre i Norge; blot de tre Borge Akershus, Bahus og Bergenhus stod ham imod. Som i Oktober 1523 stod han Maalet ganske nær; efter otte Aars bitre Skuffelser har mægtige Planer fyldt hans Sind, da alt atter bristede for ham. Efter forgæves at have løbet Storm mod Akershus, hvor Mogens Gyldenstjerne kun havde en Besætning paa 20 Mand, drog Christian mod Bahus med 4500 Mand, men under hans Fraværelse blev Mogens Gyldenstjernes lille Styrke forøget med 40 Mand. Christian vendte tilbage, belejrede atter Norges Hovedfæstning »med alsomstørste Flid og megen underlig Bygning«, da i Slutningen af Marts 1532 en lille dansk Flaade ført af *Peder Skram* arbejdede sig op gennem den næsten isafspærrede Fjord. Den landsatte Tropper og Ammunition og vendte tilbage til Danmark; den 7. Maj løb for anden Gang Frederiks Flaade, 25 Skibe stærk, hvoraf 11 danske og 14 hanseatiske, ind til Akershus. Christian trak sig tilbage til Oslo og indtog her en meget stærk Stilling bag Akerselven, og Fjenden, ført af Odensebispen *Knud Gyldenstjerne,* en Broder til Mogens paa Akershus, lejrede sig over for ham. Stillingen var vanskelig for begge Parter, men de Danske havde over Havet fri Forbindelse med Danmark, og allerede den 12. Maj begyndte Underhandlingerne, der, under stadige Afslag fra Christians Side, strakte sig til den 2. Juli, da den endelige Overenskomst blev beseglet. Christian skulde herefter med indtil 200 Mand kunne drage til Danmark for at forhandle med sin Farbroder og derefter, om han ønskede det, blive bragt til Norge eller Tyskland.

Den 24. Juli naaede Flaaden ned i Øresund og blev i Helsingør hilst af grædende Mænd, Kvinder og Børn, der bedre end Christian selv forstod, at hans Saga nu var ude. Paa Københavns Rhed, hvor Kanonerne tordnede fra den sejrrige Flaade — »kun paa Kong Christians Skib var alt stille som i den hellige Uge; der løsnedes ikke et Skud« —, maatte Christian vente til næste Dags Formiddag. Da indfandt sig om Bord paa hans Skib Udsendinge fra det danske og holstenske Raad for nu at høre hans Krav; han bad kun om at maatte

komme i Land — »jeg er gammel og har længe været om Bord«, sagde den kun 50-aarige Mand og krævede at faa talt med sin Farbroder. Han fik snart efter at vide, at Samtalen skulde finde Sted i Flensborg, og den 30. Juli sejlede Skibet med to danske og to holstenske Raader til Hertugdømmerne, men da det den 9. August sejlede ind i Alssund hen mod *Sønderborg*, forstod Christian, at han var

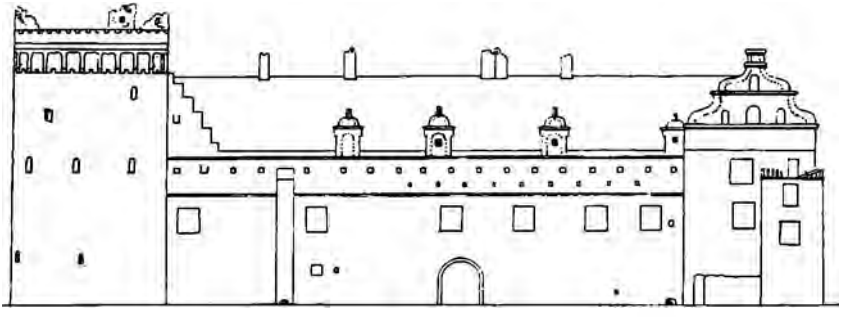

Sønderborg Slots Østfløj. Kongens Fængsel var i det store murede Taarn t. v. paa Billedet. Efter en Tegning i Rigsarkivet før Slottets Ombygning ca. 1720.

faldet i et Baghold og brød ud i høje Jammerraab. Faa Dage efter, den 11. August, døde hans Søn Hans i Regensburg, hvorhen Kejser Karl havde bragt ham.

De danske og de holstenske Raader saavel som Frederik havde hverken villet give Christian Besiddelser i Danmark eller Friheden tilbage; de lübske og svenske Udsendinge havde været enige med dem. Forhandlingens Gang kendes ikke i Enkelthederne, da de paagældende tilsvor hinanden evig Tavshed herom. Lübecks Borgmester Joachim Gerchen paastaar, at det allerede var besluttet, at Lejdet skulde brydes, da det blev givet Christian II i Norge. Mere sandsynligt er det dog, at Beslutningen herom først blev truffet den samme Morgenstund, Flaaden løb ind i København, og at det er sket paa de danske Rigsraaders Forslag. Vi ved, at Knud Gyldenstjerne, der heftigt blev angrebet for Lejdets Udstedelse, fejgt erklærede, at det nemt kunde brydes, da Kongen selv, som han paastod, havde brudt det. Vi ved ogsaa, at Tanken oprindeligt havde været, at han skulde blive Danmark-Holstens, Lübecks og Sveriges fælles Fange. Da de to sidstnævnte Magter imidlertid i sidste Øjeblik sprang fra, blev han overdraget fire danske og fire holstenske Raader, der modtog Kongens og Kongesønnen Christians højtidelige Tilsagn om, at Fangen aldrig maatte løslades, ligesom Slotsloven for Sønderborg skulde holdes til disse otte Stormænds Haand, naar Frederik døde.

Det store Kirkeskifte, der skulde fremkalde saa indgribende en

Ændring i Rigets hele Stilling, var imidlertid nu ved at bryde igennem. I 1532 havde Ærkebisp Aage Sparre overladt sin Stilling til *Torben Bille*, men denne maatte, for at faa Kongens Bekræftelse, love at »lade prædike det sande Guds Ord« og ikke lægge Reformatorerne Hindringer i Vejen; det samme maatte *Oluf Munk* love for at blive godkendt som sin Farbroder Iver Munks Efterfølger i Ribe,

Sølvafslag af Guldnobel præget af Frederik I i Ribe. Møntsamlingen.

ja, han maatte forpligte sig til ikke at skaffe sig pavelig Sanktion. Samme og næstfølgende Aar blev Reformationen stærkt fremmet paa Fyn, hvor *Jørgen Sadolin* som Knud Gyldenstjernes »Medhjælper i Ordet« udfoldede en stor Virksomhed. Medens Bispen var i Norge, blev de fynske Præster i Maj 1532 kaldt sammen, Luthers Katekismus blev gjort til deres Rettesnor, en senere Visitats og Overhøring i dens Lære saavel som i den augsburgske Konfession blev dem stillet i Udsigt, og Aaret efter udgav Jørgen Sadolin denne sidste i dansk Oversættelse. Kongen og Rigsraadet var nu øverste Instans i alle kirkelige Sager, Forbindelsen med Rom var forbudt; Reformationens endelige Indførelse var kun et Tidsspørgsmaal.

Otte Maaneder efter Christian II's Fængsling døde Frederik I paa Gottorp Slot den 10. April 1533 efter til det sidste at have virket for Reformationens Sag med samme Ro som før.

Bortset fra Bruddet med Rom var Forholdene i Danmark imidlertid ikke væsensforskellige fra Tilstanden ved det store Systemskifte i *1439* og ved det i *1523*. Snarere var Afhængigheden af de omliggende Magter og Aristokratiets Vælde forøget i det forløbne Tidsrum. Den stadige Fare for Christian II's Tilbagekomst havde tvunget Vennerne fra 1523, Rigsraadet, Holsten, Lübeck og Sverige, til at slutte sig endnu tættere sammen, saaledes som det var sket i 1439 under Angsten for Erik af Pommerns stærke Kongedømme. *Holsten* optraadte under Forhandlingerne i København 1532 og under

den endelige Ordning af Christian II's Fangenskab som en med Danmark jævnbyrdig Forbundsstat. *Sverige,* der allerede før havde sluppet Bleking, havde i de farefulde Uger, da Christian laa for Akershus, givet Slip paa den sidste fra Frederik tagne Besiddelse, Viken, og dets Sendemænd havde taget Del i Forhandlingerne i København i August 1532. *Lübeck* havde sammen med Stralsund og Rostock stillet 14 Skibe til Frederiks Raadighed med 2200 Mand mod et foreløbigt Løfte af 2. Maj om, at Danmark ti Aar igennem vilde forbyde Hollænderne at føre Klæde og Lærred ind i Østersøen og Voks, Hamp, Kobber, Talg, Tran, Huder, Skind og Foderværk fra Øst til Vest. Al Handel med disse Varer skulde atter gaa over Lübeck som før i Tiden. Naar hertil kommer, at Lübeck var Herre paa Bornholm, er det indlysende, at Stillingen i udenrigspolitisk Henseende, og særligt i handelspolitisk, snarest var værre end i 1439 og i 1523. Men som i begge disse afgørende Aar var man ogsaa nu klar over, at man for enhver Pris maatte holde Vejen til Nederlandene fri, at ikke hele Rigets økonomiske Liv skulde blive stavnsbundet til Nordtyskland. Som Hans Laksmand i sidste Øjeblik havde advaret den nederlandske Flaade i Kattegat i 1441, og som Frederik I straks i 1523 havde sat sig i Forbindelse med Nederlandenes Regering, saaledes ogsaa nu i 1532. Frederik I og Lübeck vilde gøre Erstatningskrav gældende mod en Række hollandske Stæder for den Hjælp, de havde ydet Christian II. Da Regentinde *Maria* med fast Haand gjorde disse Stæders Velfærd til en Sag, der angik Nederlandene i det hele, og det luthersk-demokratiske Folkeparti i Lübeck, ført af *Jürgen Wullenweber,* stærkt drev paa Krig med disse, blev Stillingen saa spændt mellem de to Sømagter, at Frederik I's Regering maatte tage Afstand fra sin alt for fordringsfulde Hjælper. En Tilnærmelse til Nederlandene blev forsøgt, og *Melchior Rantzau* blev sendt til Brüssel. Da han kom tilbage med et Udkast til en Forbundstraktat, der ikke blot omfattede Hertugdømmerne, hvor man med Ængstelse iagttog det folkelige Røre i Lübeck, men ogsaa Frederik I's to Kongeriger, var denne allerede død.

Ikke mindre afgjort syntes *Stormændenes Sejr* i det indre at være, blot var det her ikke længere Kirkens Mænd, der var de førende. Paa næsten alle Omraader var Adelen siden 1439 gaaet frem i Forhold til Bonde- og Borgerstand. Den havde faaet Ret til alle de Bøder, Bønderne blev idømte baade af verdslige og gejstlige Domstole, den havde faaet Politimagten overdraget sig gennem Hals- og Haandsretten, den havde gennem sin Magt i Lensadministrationen faaet Indpas i mange Stillinger, der gjorde den til Herre over Gejstlighedens og Kronens Bønder, og dens Stands- og Godsinteresser havde været

i vældig Stigen, hvorom Vornedskabets Indførelse og dens store Handelstravlhed noksom bar Vidne. Adelens Magt over selve Rigsstyret havde været underkastet stærke Ændringer, men nu til sidst var den ogsaa her vokset i det overordentlige, og den standsede ikke ved Bestemmelsen fra Herredagen 1530 om Lensmændenes Uafsættelighed. Aaret efter har Rigsraadet, ikke mindst Bisperne, gjort endnu et stort Fremstød. Under stærke Protester var det i Christian II's og Frederiks Tid blevet Skik, at Kongen udsendte nogle Rigsraader til at holde kongeligt Retterting i forskellige Egne af Landet. I 1525 havde Rigsraadet højlydt krævet, at denne Magt blev overladt »Danmarks Riges Raad i hvert Land eller og hver Bisp med Raad og Ridderskab i hans Stift«. Denne sidste Ordning blev indført i 1531, og da Kongen stadig opholdt sig i Hertugdømmerne, tilfaldt den øverste Domsret i Riget saaledes disse Stiftsretter.

Under saadanne ydre og indre Forhold for Riget kunde det synes, som om *det stærke Kongedømme,* Kong Hans' og Christian II's Værk, helt var brudt sammen. Store Ting var dog sket i Riget under det oldenborgske Dynasti, og stærke Fodspor havde alle dets tre Slægtled traadt i det danske Folks Historie. Dets Kamp mod Lübeck var vel gemt, men ikke glemt, Norge var stærkt svækket, Borgerstanden var vokset i Kraft og Rigdom, begge de ufrie Stænder havde lært at se hen til Kongedømmet som dets naturlige Beskytter mod Adel og Gejstlighed, og Prælaternes Selvstændighed og Magt over Folket var trods deres sidste Fremstød i 1531 undermineret af Kongedømmet og af de nye stærke Tanker fra Wittenberg.

Medens Systemskiftet 1439 havde et overvejende politisk og kirkeligt Indhold, har Kampen mellem Rigsraad og Kongemagt nu et udpræget *økonomisk-socialt-religiøst* Indhold, og i en helt anderledes Grad end tidligere følte det, at det endelige Udfald af Kampen mellem de høje Rigsmagter maatte blive skæbnesvangert for det hele danske Folks Fremtid. Derfor havde de sidste to Tiaar fra 1513—1533 med deres skarpe Modsætninger og deres hensynsløse Ensidighed skræmt det danske Folk op af dets Ro, og derfor havde der rejst sig et tusindfoldigt Krav om bedre Tider for den »mene Almue«, Forhold, som nu, da Frederik I faldt fra, skulde føre Riget ud i den største, men ogsaa den sidste Borgerkrig i det danske Folks Historie.

LITTERATUR

Samlede Skildringer af Hovedafsnit inden for Tidsrummet 1439—1533 er givet af:

Kr. Erslev og *A. Heise* i »Danmarks Riges Historie«, II og III, 1. — *E. Arup:* »Danmarks Historie«, II (1932). — *C. F. Allen:* »De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536«, I—V (1864 ff.). — *C. Paludan-Müller:* »De første Konger af den oldenborgske Slægt« (1874). — *Hans Hildebrand:* »Medeltiden i Sveriges historia (Stockh. 1905). — *H. Schück:* »Svenska folkets historia«, I, »Forntiden och medeltiden« (1913—15). — *A. Taranger:* »Norges Historie«, III, 2 (Chria. 1917). — *O. A. Johnsen:* »Noregsveldets Undergang« (Chria. 1924). — *A. Sach:* »Das Herzogtum Schleswig in seiner etnogr. u. nat. Entwicklung« (Halle 1896—1907). — *E. R. Daenell:* »Die Blütezeit der deutschen Hanse«, I—II (Berlin 1905—06).

Enkelte Tidsafsnit, Personer og Tildragelser behandles bl. a. i følgende Skrifter, ordnet efter Tidsfølgen:

H. Bruun: »Opsigelsesbrevet 1439« (Hist. Tidsskr. 10. R. III). — *Knud Fabricius:* »Bondeoprøret 1441« (Hist. Tidsskr. 7. R. II). — *G. v. Buchwald:* »Beiträge zur Gesch. der letzten Schauenburger« (Zeitschr. d. Ges. f. schlesw.-holst. Gesch. Bd. 10). — *L. Bobé:* »Die Ritterschaft in Schlesw. u. Holst.« (1918). — *Samme:* »Slægten Ahlefeldt«, I—VII (1895—1912). — *E. Arup:* »Den finansielle Side af Erhvervelsen af Hertugdømmerne 1460« (Hist. Tidsskr. 7. R. IV). — *Hedemann-Heespen.* »Über den Adel in Nordschleswig« (Schlesw.-holst. Jahrb. 1920). — *C. Paludan-Müller:* »Kong Christiern I's Reiser i Tyskland og Italien i Aarene 1474 og 1475« (Hist. Tidsskr. 5. R. II). — *M. Hoffmann:* »Lübecks Krieg gegen Dänemark 1509—12« (Mitt. d. Verein. f. lüb. Gesch. 1906). — *G. Carlsson:* »Hemming Gad« (Upps. 1915). — *Kr. Erslev:* »Det stockh. Blodbads Forhist. og C. Paludan-Müllers Opfattelse deraf« (Hist. Tidsskr. 6. R. III). — *G. Carlsson:* »Stockholms blodbad. Några synpunkter« (Sv. hist. Tidsskr. 1912). — *Caroline Andersen:* »Til det stockh. blodbads hist.« (Hist. Tidsskr. 9. R. II). — *Laur. Weibull:* »Stockholms blodbad« (Scandia. I. 1928). — *Kr. Erslev:* »Det stockh. Blodbad« (Hist. Tidsskr. 9. R. VI.). — *E. Hildebrand:* »Dokumenten till Stockh. blodbads förhistoria« (Sv. hist. Tidsskr. 1918). — *Edv. Bull:* »Vincens Lunge« (1917). — *A. Heise:* »Bondeopløb i Jylland i Kong Frederik I's Tid« (Hist. Tidsskr. 4. R. V). — *C. Paludan-Müller:* »Herredagene i Odense 1526 og 1527« (Vid. Selsk. Skr. Hist. phil. Kl. 5. R. II). — *A. Heise:* »Kristiern den Anden i Norge og hans Fængsling« (1877). —*Samme:* »Bidrag til Chr. II's og Fr. I's Historie (Hist. Tidsskr. 10. R. III). — *R. Häpke:* »Die Regierung Karl V's und der europ. Norden« (Veröff. z. Gesch. Lübecks. III). — *Samme:* »Lübeck u. der Streit um Gotland 1523—1526« (Hans. Gesch. Blätter. 1913). — *S. Tunberg:* »Fredstanken i Nordens medeltid« (»Norden«s Aarbog. 1921).

Angaaende Forfatnings- og Retshistorie henvises til:

W. Christensen: »Dansk Statsforvaltning i d. 15. Aarh.« (1903). — Jfr. Arups Anm. i Hist. Tidsskr. 7. R. IV. — *Henning Matzen:* »Danske Kongers Haandfæstninger« (1889). — *L. V. Birch:* »Rigets offentlige Formaal og Indtægter« (1922). — *Samme:* »Rigets Jordegods og

Regalier (1918). — *Samme:* »Told og Accise« (1910). — *O. A. Johnsen:* »Om det norske folks opfattelse af tronfølgen før 1660« (Norsk hist. Tidsskr. 5. R. II). — *C. F. Allen:* »Om Christian den Andens saakaldte geistlige Lov« (Vid. Selsk. Skr. Hist. phil. Kl. 5. R. III).

Angaaende Erhvervslivet henvises til:

C. G. Weibull: »Skånska jordbrukets historia intill 18. talets början« (Lund 1923). — *Jens Jessen:* Die Entstehung und Entwicklung der Gutswirtschaft in Schlesw.-Holst. bis zum Beginn der Agrarreformen« (Zeitschrift d. Ges. f. schl.-holst. Gesch. Bd. 51—53). — *Johs. Steenstrup:* »Vornedskabet hos den danske Bonde« (Hist. Tidsskr. 5. R. VI). — *Kr. Erslev:* »Fæstebondens Førlov og dens Størrelse« (Hist. Tidsskr. 8. R. II). — *Th. B. Bang:* »Gaardsæder« (Fortid og Nutid IV). — *A. Appel:* »Kvægets Historie« (K. Hansen: Det danske Landbrugs Hist. 1925). — *M. Mackeprang:* »Dansk Købstadstyre« (1900). — *Samme:* »Danske Købstadmøder fra Kristian I« (Festskr. til Edv. Holm). — *S. Larsen:* »Danmark og Portugal i d. 15. Aarh.« (Aarb. for nord. Oldk. 1919). — *Johs. Knudsen:* »De første trykte Lodsbøger over de nord. Farvande« (Tidsskr. for Søvæsen 1913). — *A. Rœstad:* »Kongens Strømme« (Chria. 1912). — *Johs. Hansen:* »Beitr. z. Gesch. des Getreidehandels u. d. Getreidepolitik Lübecks« (Lübeck 1912). — *O. Lauffer:* »Danzigs Schiffs- und Warenverkehr am Ende des 15. Jahrh.« (Zeitschr. d. Westpreuss. Gesch. Vereins Bd. 33). — *B. v. Hagedorn:* »Die Entwicklung der wichtigsten Schiffstypen bis ins 19. Jahrhundert« (Berlin 1914).

Over kirkehistoriske Arbejder findes en fyldig Fortegnelse hos *G. Jørgensen:* »Fra Bispernes og Munkenes Tid« (1900) og: »Reformationen i Danmark« (1919); nævnes skal dog: *J. Lindbœk:* »Pavernes Forhold til Danm. under Kongerne Kristiern I og Hans« (1907). — *Chr. Barfod:* »Vor Højmesse« (1899). — *L. Weibull:* »Ärkebiskop Birgers Gudstjänestestiftelse i Kryptkyrkan i Lund« (Hist. Tidsskr. f. Skåne, II). — *E. Frandsen:* »Mariaviser« (1926). — *Ellen Jørgensen:* »Helgendyrkelse i Danmark« (1905). — *J. Oskar Andersen:* »Over for Kirkebruddet« (1917). — *Samme:* »Der Reformkatholizismus und die dän. Reformation« (1934). — *Samme:* »Herredagen 1527« (Festskr. til Kr. Erslev). — *Samme:* »Reformationens Begyndelse og Hans Tavsen« (Diakonissestiftelsens Aarbog 1925—26). — *Samme:* »Paulus Helie«, I (1936). — *P. Severinsen:* »Begyndelsen af Hans Tavsens Prædiken« (Kirke og Folk, 1927). — *Hans Lund:* »Den danske Reformations Historie« (Kirk. Samf.'s Aarbog, 1925—26).

Angaaende Litteraturens, Kunstens og Kulturens Historie henvises til:

Carl S. Petersen: »Den danske Litteratur fra Folkevandringstiden indtil Holberg« (1929). — *F. Beckett:* »Danmarks Kunst«, II (1927). — *V. Thorlacius-Ussing:* »Billedskæreren Claus Berg« (1922). — *A. Hahr:* »Studier i nordisk renässancekonst« (Uppsala 1913). — »V. Lorenzens Arbejder over de danske Klosterordners Bygningshistorie«. — *Samme:* »Studier i dansk Herregaardsarkitektur i 16. og 17. Aarh.« (1921). — *Falck:* »Samtidige Portrætter af Christian II« (Kunstmuseets Aarsskrift 1916). — *Laurids Nielsen:* »Dansk Bibliografi 1482—1550« (1919). — *Chr. Bruun:* »Gotfred af Ghemen« (1890). — *H. O. Lange:* »Johann Snell, Danmarks første Bogtrykker« (Hist. Tidsskr. 6. R. III). — *E.*

Sejr: »Dr. jur. Morten Børup« (Hist. Aarb. for Aarhus Stift 1926). — *Ellen Jørgensen:* »Nordiske Studierejser i Middelalderen« (Hist. Tidsskr. 8. R. V). — *Henning Matzen:* »Kbhvns. Universitets Retshist. 1479—1879« (1879). *W. Norvin:* »Københavns Universitet i Middelalderen« (1929). — *H. Rørdam:* »Fra Universitetets Fortid« (1879). — *H. F. Feilberg:* »Holger Danske og Antikrist« (Danske Studier 1920).

Af Kildeudgaver kan foruden de tidligere anførte nævnes:

»Saml. af danske Forordninger indtil 1500« (Aarsb. fra Geheimearch. V). — »De danske Kongers Haandfæstninger« (smst. II). — »Diplomatarium Christierni Primi« (1856). — *W. Christensen:* »Missiver fra Kongerne Christiern I's og Hans's Tid« (1914). — »Christian II's aabne Breve og Forordninger angaaende forsk. Landsdele« (Suhms Samlinger I—II. Ny Saml. II—III). — »Christian II's Love« (Kolderup-Rosenvinge: Saml. af gamle danske Love IV). — *C. F. Allen:* »Breve og Aktstykker til Oplysn. af Chr. II's og Fr. I's Hist.« (1854). — *N. J. Ekdahl:* »Christiern II's Arkiv« (Stockholm 1836). — *Erslev og Mollerup:* »Frederik I's danske Registranter« (1879). — »Forhandlingerne paa Herredagene ... 1523 til 1530« (Nye Danske Mag. V). — *L. Laursen:* »Danmark-Norges Traktater 1523—1750«. I. — »Hanserecesse« (Lpz. 1870 ff.). — *N. Ellinger-Bang:* »Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497—1660« (1906).

Af Krøniker og Aarbøger anføres flg. Udgaver:

Holger Nielsen: »Den danske Rimkrønike«. — *Povl Helgesen:* »Skibykrøniken«. Overs. af A. Heise. (1890—91). — *Kristiern Pedersen:* Danske Krøniker« (Danske Skrifter V. 1856). — *Chr. Molbech:* »Herr Michaels tre danske Riimværker« (1836). — *C. E. Secher:* »Povel Eliesens Danske Skrifter« (1855). — *H. F. Rørdam:* »Hans Tavsens Smaaskrifter« (1870). — *P. Laurentsen:* »Malmøbogen« (Udg. v. H. F. Rørdam 1868). — *H. F. Rørdam:* »Skrifter fra Reformationstiden« (1885—90).

IV

HANS LUND

UNDER FORBUNDET MELLEM KONGE OG ADEL 1533—1588

FØRSTE AFSNIT

RIGETS ALMINDELIGE HISTORIE

1. Herredagen 1533 og Grevefejden 1534—36.

I de Aprildage 1533, da Rygtet om Frederik I's Død paa Gottorp bredte sig over Danmark, laa der tunge Skyer over vort Fædrelands nærmeste Fremtid, og flere kom til ved Kongens Død. Nederlændere og Lübeckere fejdede i vore Farvande, og hvad Øjeblik det skulde være, kunde Danmark drages med ind i Opgøret mellem de to Handelsmagter; Spørgsmaalet om Tronfølgen var uafgjort, og det rummede Spørgsmaalet om Forbindelsen med Norge og med Hertugdømmerne. Der bestod to hinanden paa det bitreste bekæmpende Kirkesamfund i Landet; der var i Forbindelse med det lutherske Røre en stærk Gæring baade af religiøs og social Art i de store Folkemasser, og der var endelig al den Uro, der knyttede sig til Rigets tidligere Konge, Christian II, der nu sad som Fange paa Sønderborg, men som store Dele af det jævne Folk stadig saa hen til med Haab og Hengivenhed, og som ogsaa i Udlandet havde betydningsfuld Støtte.

Om nogen Sinde var en fast Regeringsmagt nu en Nødvendighed for Riget. Det stod til Rigsraadet at skaffe en saadan. Forholdene krævede hurtig Handling. Ikke des mindre lod man hengaa et Par Maaneder, før Rigsraadet traadte sammen. Først i Juni stævnedes det til *Herredag i København* med Kongevalget som nærmeste Opgave.

Det *Rigsraad,* i hvis Hænder Magten i Riget laa i denne Overgangstid, var et fuldgyldigt Udtryk for det Adelsvælde, der havde hersket i Danmark siden Christian II's Fordrivelse. Det bestod af ca. 50 Medlemmer, repræsenterende et Faatal af højadelige Slægter, indbyrdes nøje sammenknyttede ved Slægtskab og Svogerskab. Det skulde imidlertid hurtigt vise sig, at Tidens dybe Modsætninger ogsaa havde fundet Indgang i dette socialt saa ensartede Raad.

Man kunde have ventet, at Hensynet til den udenrigske Situation og til Hertugdømmerne paa afgørende Maade havde spillet ind; men det blev de *indrepolitiske og kirkelige Hensyn,* der først og fremmest blev bestemmende for Raadets Holdning. Dets store Flertal stod paa den gamle Kirkes Grund, men det synes, som om verdslige Hensyn for de fleste har vejet tungere til ved Afgørelsen end de kirkelige. Det, der var Maalet for Raadets Førere paa Herredagen 1533, var mere en Udvikling af den Adelsrepublik, Danmark til Dels allerede havde været under Frederik I, og den katolske Reaktion var kun af Interesse, for saa vidt den fremmede dette Formaal.

Ligsten over Oluf Rosenkrantz og hans Hustru i Valløby Kirke.

Rigsraadet var forpligtet til at vælge en af Frederik I's Sønner til Konge. Valgets nærmestliggende Løsning havde været, at man valgte Frederik I's ældste, eneste voksne Søn, Hertug *Christian.* Dennes udpræget lutherske Sindelag gjorde imidlertid hans Kandidatur til en Umulighed. »Hertug Christian vil blive en værre Tyran end Kong Christian selv«, mente en af Adelspartiets førende Mænd, Rigsmarsken *Tyge Krabbe.* Det Kongsemne, der anstod Rigsraadet bedst, var Frederik I's yngre Søn, den tolvaarige *Hans,* der i Øjeblikket opdroges paa Nyborg Slot af den strengt katolske *Oluf Rosenkrantz* fra Vallø. Hans Udvikling kunde forhaabentlig forløbe saadan, at man i ham kunde faa en katolsk, danskopdraget Fyrste, hvis Opfattelse af Kongens Stilling i Staten var formet i Overensstemmelse med de i Rigsraadets førende Kredse nærede Anskuelser.

Men at foretrække Hertug Hans for Hertug Christian kunde be-

tyde en stor Risiko. I Hertugdømmerne havde man allerede, da Rigsraadet traadte sammen, hyldet Kong Frederiks fire Sønner som Hertuger, men givet Christian Eneregimentet i Brødrenes Umyndighedsaar. Man kunde vel frygte hvad som helst fra den unge Hertug og hans Holstenere. Valgte man Hans, vilde det i hvert Fald betyde, at Styrelsen af Kongeriget og Hertugdømmerne i en Række Aar kom paa forskellige Hænder, da man selvfølgelig ikke kunde bruge Christian som Hans' Formynder i Kongeriget.

Tyge Krabbes Ligsten i Strövelstorp Kirke.

Rigsraadet gik da foreløbig uden om Vanskelighederne ved at udsætte Valget. Et brugeligt Paaskud havde man i den Omstændighed, at de norske Rigsraader ikke havde kunnet give Møde, og der var tilsagt dem Deltagelse i Kongevalget. En ny Herredag, sammenkaldt til St. Hans 1534, skulde endelig afgøre Spørgsmaalet. I den mellemliggende Tid laa Magten i Rigsraadets Hænder, og en saadan Mellemregering vilde byde Højadelen gunstig Lejlighed til uhemmet at virkeliggøre sine politiske og kirkelige Anskuelser.

Det er et tungt Ansvar, der hviler paa dem, der fik denne Politik gennemført, og deres Ansvar øges ved, at man lod Herredagen opløses, uden at der var truffet nogen fast Ordning for den mellemliggende Tid; der blev ikke valgt nogen Rigsforstander, der blev ikke oprettet noget fælles Rigsregimente; Riget opløstes i 7 Stiftsregeringer, bestaaende af de derværende Rigsraader under Bispernes Førerskab.

Rigsraadet havde ingenlunde været enigt. Hurtigt var det lutherske

Mindretal, for hvilket Hertug Christians Valg til Konge havde været den selvfølgelige Løsning, blevet bortsprængt, *Mogens Gjø*, »Lutheriets Fænnikedrager«, *Erik Banner* og ligesindede havde forladt Herredagen, da Flertallets Hensigter med Hensyn til den kirkelige Ordning var kommet klart for Dagen. — Enighed var der heller ikke i den katolske Lejr. Der var dem, der som de gamle Bisper, *Billeætten* og *Tyge Krabbe* virkelig ønskede en fuldstændig Tilbagevenden til den gamle Tingenes Tilstand fra Tiden før Reformationsrøret; men der fandtes omkring de nye Bisper, især *Joachim Rønnow* og *Knud Gyldenstjerne*, et *Mellemparti*, der mindre bekymrede sig om en Tilbagevenden til den gamle Katolicisme end om en Genrejsning af Kirkens ydre Magt og da navnlig af Bispestyret. Det blev ikke den katolske Reaktion, men Rønnow og hans Tilhængere, der kom til at præge Herredagens kirkelige Beslutninger. Disse er mærkeligt verdsligt betonede. Det er faste og klare Bestemmelser, der genindsætter Bisperne i deres gamle Rettigheder: De faar Eneret til at indsætte Præster, de faar den fulde gejstlige Jurisdiktion, og de skal tilse Gudstjenesten alle Vegne, hvad der betyder, at de evangeliske Menigheder berøves deres Eksistensmulighed. Det svarer hertil, at Kirkens gamle Ejendomme skal tilbagegives den — dog med Undtagelse af Tiggermunkeklostrene. Men saa snart Recessen taler om det Liv, der skal fylde de gamle Rammer, mærkes tydeligt Afstanden mellem før og nu. Der tales intet om Forholdet til Rom, intet om Straf for at løbe af Kloster eller for at bryde Cølibatet. Man har ikke kunnet enes om en Bestemmelse om Gudstjeneste »efter den gamle, gode Skik, som hidtil har været i Kristenheden«; man nøjes med det højst ubestemmelige, at man skal »opholde Messer og Gudstjeneste efter kristelig Skik og lære Sognefolket at leve efter det hellige Evangelium ... som man vil forsvare for den alsommægtigste Gud«.

Kunde Herredagens Bestemmelser føres ud i Livet, vilde Danmark have en selvstændig, national Kirke, uden Forbindelse med Rom og under Bispernes Ledelse. Indbyrdes uenige som disse var, kunde Udviklingen i de forskellige Stifter imidlertid komme til at forme sig paa ret forskellig Maade. Havde Bisperne Magt, som de havde Agt, gik de lutherske nu strenge Tider i Møde.

Et Forvarsel om det, der kunde komme, fik man allerede paa Herredagen, da *Hans Tavsen* stævnedes for Raadet, anklaget af Joachim Rønnow for Indgreb i hans Bisperettigheder og for Injurier mod Bisperne i det hele i et af sine Skrifter. Der var ogsaa i Anklagen mod ham nævnt en gammel af Povl Helgesen fremført Beskyldning for zwingliansk Nadveropfattelse. Den gav Anledning til en Disputation mellem Hans Tavsen og Povl Helgesen, men nogen Dom i denne Sag

fældedes ikke. Dommen gik m. H. t. de andre Anklagepunkter, som selvfølgeligt var, Hans Tavsen imod, men under Indflydelse af de københavnske Borgeres truende Holdning blev Straffen kun sat til Forvisning fra Sjællands og Skaanes Stifter og streng Censur. Det lykkedes dog ret hurtigt, især ved Mogens Gjøs Mellemkomst, at skaffe Hans Tavsen Tilladelse til at vende tilbage til København mod, at han afgav en Lydighedserklæring over for Joachim Rønnow. — Efter Herredagen udnyttede de mere nidkære blandt Bisperne deres nye Magt; i Viborg Stift forfulgte Jørgen Friis de lutherske Prædikanter, og i Skaane afsatte og udviste Torben Bille de Præster, der havde uddelt Nadveren paa luthersk Vis og havde giftet sig.

Hvad det lutherske Mindretal blandt Adelen i Tiden efter Herredagen har tænkt sig, ved man ikke. Den frivillige Underkastelse under det katolske Flertals Vilje har næppe været den handlekraftige Mogens Gjøs Hensigt. Det blev imidlertid ikke fra Adelens Side, men fra Borgernes, der blev handlet, saa Rigsraadets Politik brød sammen.

I Borgerskabet i de blomstrende Sundbyer, København og Malmø, havde Luthers Kristendomsopfattelse nogle af sine mest trofaste Tilhængere. For mange af Borgerne var Oppositionen mod den bestaaende Kirke blevet til Opposition mod hele den Samfundsordning, den gamle Kirke var vævet sammen med. Tidens Opløsning gav gunstig Jordbund for fantastiske Reformforsøg og gjorde handlekraftige Mænd i Stand til at regne med Muligheder, som før var utænkelige. Der groede da frem i Borgerskabets Kredse i Danmark som i Tyskland i disse Aar Mænd, hos hvem religiøs Gæring og sociale og politiske Drømmerier var forenet med hensynsløst Mod. Tilfældet førte i Sommeren 1533 tre Mænd af denne Art sammen i København. Og mens Katolicismens sidste Ætlinge prøvede at vende Udviklingens Gang med deres magtesløse Reformer, smededes der af Malmøborgmesteren *Jørgen Kock*, Københavneren *Ambrosius Bogbinder* og Lübeck-Revolutionens Førstemand *Jürgen Wullenweber* Planer, der snart skulde kaste Danmark ud i en blodig Borgerkrig.

Det var Lübecks Krig med Nederlænderne, der havde ført Jürgen Wullenweber til København. Med en stor Flaade var han ankret op ved Dragør for paa Herredagen endelig at faa Danmark til at tage Lübecks Parti i Striden. Det drejede sig egentlig kun om Ratifikation af en Forbundstraktat af 1532. Men Rigsraadet gav ham Afslag. Lübecks overdrevne Fordringer gjorde sit dertil; mere bidrog det vel, at Spørgsmaalet om Forholdet til Hertugdømmerne var blandet ind i Sagen, idet disse allerede havde taget deres Parti og var gaaet i Forbund med Nederlænderne. Inden Herredagen sluttede, havde Danmark sluttet en Union med Hertugdømmerne (jfr. S. 670),

hvis udenrigske Linie Rigsraadet da ogsaa fulgte ved ud paa Efteraaret at tiltræde Forbundet med Nederlandene; nogen Forpligtelse til Indgriben i den øjeblikkelige Strid rummede dette dog ikke.

Jürgen Wullenweber.
Maleri i St. Annen Museum, Lübeck.

Men dette krydsede Jürgen Wullenwebers Planer om Lübecks Østersøherredømme og om Nederlændernes Handels Tilintetgørelse. Han maatte da søge nye Veje. Hans Nærværelse under Herredagen havde ikke givet ham stor Respekt for det sejrende Partis Handlekraft og Magt, og kunde han ikke nu faa Alliance med Rigsraadets Danmark, kunde han vel knytte Forbindelse med det lutherske Danmark, der paa Herredagen og i Tiden derefter stod som den tabende Part. Med Jørgen Kock og Ambrosius Bogbinder fattede han da først den Plan at kaare Hertug Christian til Konge trods Rigsraadet. Den lutherske Adel havde gennem Mogens Gjø og Erik Banner Føling med denne Plan. Var den ikke strandet paa Hertug Christians Afvisning af ad den Vej at erhverve en Trone, som meget tyder paa, han paa dette Tidspunkt kun lidet attraaede, havde Danmark øjensynlig oplevet en Borgerkrig, hvor Skellet var kommen til at gaa mellem Lutheranere og Katolikker paa tværs gennem alle Samfundets Lag. Da Hertug Christians Nej gør denne Vej ufarbar, er det, at Jørgen Kock udkaster den Idé i Forbund med Lübeck at rejse Borger og Bonde til Kamp for den fangne Christian II for paa den Vis at slaa det bestaaende Rigsraadsregimente ned.

Allerede under Herredagen var denne Tanke blevet fremsat. Den udformedes nærmere i de følgende Maaneder. Lübeck oplevede adskillig Modgang, der ikke gjorde det mindre interesseret i et nyt Danmark. *Gustav Vasa* brød med Hansebyen, der maatte slutte en Fred med Nederlænderne og foreløbig opgive Tanken om at spærre dem ude fra Østersøhandelen; Danmark og Sverige fandt hinanden i et

Grev Christoffer af Oldenburg. Efter Hamelmann, Oldenburgisch Chronicon, 1599.

Forbund mod Lübeck, der vakte de bitreste Stemninger i Hansebyerne; betegnende herfor er en Paaskrift paa et Uddrag af den svenskdanske Traktat, der findes i Rostocks Arkiv: »Hier folgt ein Auszug des Bundes, so die unchristlichen Schelme und Bösewichte, die Reichsräte von Dänemark und Norwegen, mit dem Tyrannen und Bluthund, dem König von Schweden, gemacht haben.«

Forinden Lübeck slog løs, havde Jürgen Wullenweber knyttet Forbindelse med den Mand, der skulde give de kommende Aars blodige Begivenheder Navn, Grev *Christoffer af Oldenburg.* Han var en Brodersønnesøn af Christian I, Bedstefaderen havde været »en næsten til Vanvid urolig Mand«, og Sønnesønnen havde arvet hans Natur. Melanchton gav ham det Vidnesbyrd, at han havde en Alkibiades' Natur, men tillige, at han var vel uddannet. Sine humanistiske Interesser opgav han ikke, selv om Krigerens Eventyrliv havde mest Magt over ham; det fortælles, at han under Københavns Belejring

fik Tid til at læse sin græske Homer. Men ogsaa med den lutherske Reformations Mænd havde han Forbindelse. Den urolige Tid bød en ung Mand af hans Støbning store Muligheder. Han havde kæmpet under Filip af Hessen under Bondeoprørene 1525, og han havde været med i Kampene mod Osmannerne ved Wien 1529. I nederlandsk Tjeneste var han 1533 kommet til Øresund, og her havde Jørgen Kock faaet Forbindelse med ham og hurtigt vundet hans Interesse for Planerne vedrørende Grevens Slægtning, Christian II, hvis Skæbne han allerede før havde været optaget af. Forhandlingerne førtes i den følgende Vinter videre i Lübeck og resulterede hen paa Foraaret i en direkte Overenskomst mellem Christoffer og Hansestaden; Greven paatog sig for Lübecks Penge og ved Hjælp af Byens Flaade at befri Christian II, — han skulde dog straks efter Befrielsen overgives til Lübeck, der skulde forhandle med ham, inden han kom paa Tronen i Danmark. Man kan vist roligt sige, at det aldrig har været Lübecks Hensigt at skaffe Byens tidligere Dødsfjende Danmarks Krone; man skulde bruge hans Navn til at rejse Oprøret i Danmark, og dets Maal var i nogen Maade at beskytte »det i Danmark truede Evangelium«, men det skulde dog først og fremmest skaffe Lübeck Magt. Om det tales der utilsløret i Traktaten med Christoffer. Lübecks Privilegier i Danmark skulde staa uændrede, og Staden skulde have Helsingør og Helsingborg samt Sundtolden; Helsingborg og den halve Sundtold skulde dog afstaas igen, naar Gotland blev erobret og givet i Lübecks Magt til evige Tider. Naar Christian II døde, skulde Lübeck samtykke i Valget af den nye danske Konge.

Fejden aabnedes af Christoffer med et Indfald i Holsten. Øjensynlig var det Tanken ved dette Skinangreb at svække Danmarks Forsvarskraft, og det lykkedes i nogen Maade, idet der fra Kongeriget hurtigt blev sendt en Del af det faste Mandskab paa Borgene sydpaa; men Angrebets væsentlige Følge blev dog den, at Lübeck fik ført Krigen over paa egen Grund, hvad der hurtigt paaførte det store økonomiske Vanskeligheder.

Dette skete sidst i Maj 1534. Til St. Hans var Herredagen sammenkaldt til København for endelig at faa Kongevalget afgjort. Det maatte nu blive Christoffers Opgave at forhindre Herredagens Sammentræden og Valgets Fuldbyrdelse. Den 21. Juni naaede han med den lübske Flaade Dragør, hvor han mødtes med Jørgen Kock og Ambrosius Bogbinder, og Dagen efter gik han med sine 1500 Landsknægte i Land ved Klampenborg. Roskilde og Køge blev besat, de første Gaarde gik op i Luer, — København var afskaaret fra Forbindelsen med det øvrige Land og Herredagen forhindret. Lübeck havde regnet rigtigt, Christian II's Navn bragte Oprøret til at blusse op

trindt omkring. Allerede den 26. Juni kunde Christoffer i *Ulvemosen ved Havdrup* modtage Bønders og Borgeres Hyldning i Christian II's Navn. For yderligere at knytte dem til sig gav Christoffer Købstæderne Løfte om større Selvstændighed og Bønderne om Sikkerhed mod Udsættelse af deres Fæstegaarde i Utide. Og deres Støtte i Kampen paakaldtes: hvor de fandt Fjender af Kong Christian, skulde de fange dem; Halvdelen af deres Gods skulde de selv faa, mens Christoffer tog den anden Halvpart paa Kronens Vegne.

I Løbet af godt en Maaned var Sjælland i Grev Christoffers Magt; i København sad Ambrosius Bogbinder som ledende Mand i et nyt Raad, talrige Adelsgaarde var gaaet op i Luer, Adelsmændene var enten paa Flugt til Jylland eller i Christoffers Følge. Ingen samlet Modstand var blevet rejst. Som det var gaaet paa Sjælland, gik det ogsaa i Skaane, og det endskønt det var saare beskedne militære Styrker, Greven raadede over. Ved Landgangen havde han 1500 Mand, og deres Tal blev efterhaanden øget til 3000. Men det til Trods var Danmarks rigeste Provinser faldet ham modstandsløst til Fode.

Der sad omkring paa Sjællands Herregaarde adskillige brave Mænd, der ingenlunde savnede krigersk Erfaring, og som i Unionskrigenes Tid havde vist, at det ikke skortede dem paa personligt Mod. Alligevel ved Tiden ikke at melde om en eneste lysende Bedrift, en eneste desperat Daad i Harme over, hvad der nu brødes ned. I Stedet for ser man det store Flertal af dem med den Mand i Spidsen, der nærmest skulde have været deres Fører, *Anders Bille,* finde over paa Christoffers Side. Man er gaaet haardt i Rette med de østdanske Adelsmænd for Fejghed og Slaphed, og det kan synes med god Grund. Man kan maaske til deres Undskyldning fremhæve, at Grev Christoffers Landgang virkelig var en Overrumpling, der vanskeliggjorde en Samling af Modstanderne, og at Uroen i Almuen allerede fra første Begyndelse var saa omfattende, at den paa Forhaand lammede den enkeltes Handlekraft. Alligevel er det Folk af ringe Støbning, der karakteriseres gennem de Ord, hvormed Jürgen Wullenweber afviser den i Betragtning af Modstandernes Holdningsløshed saa nærliggende Tanke, at der har foreligget en Forhaandsaftale mellem Lübeck og de skaanske og sjællandske Adelsmænd: deres Overgang var sket nødtvungent for at redde »Liv og Gods, Hustru og Børn«.

Begivenhederne i Østdanmark kunde synes at give Haab om en *samlet Almuerejsning* mod Magthaverne og en let Sejr for denne. Naar det imidlertid kom til at gaa helt anderledes, skyldes det, at Jyllands Adel viser langt større Handlekraft end Standsfællerne hinsides Storebælt, og blandt Jyllands Adel tilkommer Æren herfor først og fremmest Mogens Gjø, »Kongen af Nørrejylland«. Der var

ingen blandt Danmarks Adel, der i den sidste Tid havde haft mere med de Mænd at gøre, der nu stod som Oprørets Ledere, end netop Mogens Gjø. Han havde været med dem et godt Stykke paa Vej. Men det var kun saa længe, det var Hertug Christians Kandidatur, der var Maalet, og det var det fælles lutherske Sindelag, der forenede. Naar Kampen blev social, og naar det var Christian II, der skulde virkes for, var deres Sag ikke hans. Saa satte han sin Kraft mod deres. Allerede den 4. Juli har han samlet de jyske Rigsraader samt den jyske menige Adel og Repræsentanter for den fynske i *Ry*, og her faar han vedtaget, at man skal tilbyde Hertug Christian Danmarks Trone. Det holdt haardt for de katolske Bisper at gaa med til denne Henvendelse, der maatte betyde Dødsdommen over den danske katolske Kirke. Det fortælles, at det var »med grædende Taarer«, at Aarhusbispen, den gamle *Ove Bille*, skrev under. Det var Luthers Tilhængere, der var Oprørets Ledere; nu var det ogsaa Lutheranerne, der tog Førerskabet for Modstanden. Under Vaabenkampen dør den katolske Kirke Straadøden. For bare et Aar siden havde den katolske Kirkes Mænd staaet som Sejrherrer paa Herredagen i København; nu larmede Begivenhederne dem forbi, uden at nogen ænsede dem mere.

Christian III. Efter den af Jacob Binck stukne Sølvplade fra 1535. Rosenborg.

9. Juli sluttede den fynske Adel ved et Møde i Hjallese op bag den jyske, men umiddelbart efter, mens Ry- og Hjallesemødernes Udsendinge søgte Hertug Christian i Holsten, hvirvledes Fyn ind i Oprøret, idet de fynske Byers Borgere stormede en Række af Øens Borge.

Hertug Christian var nu rede til at blive Danmarks Konge. Skulde Riget bevares for hans Slægt og ikke alt drives ud i Kaos, var dette nu den eneste Løsning. Foreløbig var det kun Vestdanmark, han kunde byde over, Østdanmark helt til Lillebælt lød Christoffer. Men det kunde synes, som skulde det lykkes at hindre den sociale Krig i at

Ligsten over Mogens Gjø og hans to Hustruer i Voldum Kirke.
Efter Henry Petersen, Minder om Herluf Trolle og Birgitte Gjø.

naa Jylland. I Ro kunde Kong *Christian III* (1534—59) modtage Adels, Borgeres og Bønders *Hyldning i Horsens* i August. Alle Spørgsmaal, hvis Afgørelse kunde skabe Vanskeligheder, skød man ud til senere. Christian III afgav dog en højtidelig Erklæring om at ville udstede en Haandfæstning som sin Faders, med de nødvendige Ændringer, og om at ville give de kirkelige Forhold »en kristelig og god Skikkelse« sammen med Danmarks Riges Raad og Adel og tilkendegav dermed den Linie, han i Fremtiden vilde følge: i det politiske: Samarbejdet med Adelen, i det kirkelige: det radikale Brud. — Man kunde maaske have ventet, at Christian ved Løfter havde søgt at binde de lavere Stænder nøjere til sig; men det skete ikke. Kun da Købstæderne ønskede, at Guds Ord skulde prædikes, synges og læses paa deres egen danske Tunge, for at Papisteriet ikke mere skulde have Fremgang, føjede Christian III sig villig efter deres Ønske, og de fik Lov til at skaffe sig Præster efter deres Vilje, om de gamle ikke vilde tage mod Fornuft.

Den nye Konge kunde foreløbig ikke med Styrke gribe ind i de danske Forhold. Kampene i Holsten krævede hans Kræfter. Her skulde der imidlertid snart aabne sig en Vej til en fredelig Afvikling. Det voldte *Lübeck* store Vanskeligheder at føre Krigen baade i Holsten og i Danmark. Paa denne Tid kunde Byen kun paa hjemlig Grund stille 3—400 Ryttere og knap 2000 Knægte mod Holstenernes 2000 Ryttere og 5000 Mand Fodfolk. Den gamle Hansestad maatte for første Gang i Aarhundreder se sig afspærret fra Havet og sin Handel standset. Den var gaaet i Krig i Haab om at faa Støtte fra de andre Hansebyer; men den var i nogen Maade blevet skuffet; kun *Wismar, Stralsund* og *Rostock* havde fundet over paa Lübecks Side, men det var først sket, efter at demokratiske Omvæltninger i Lighed med dem, Lübeck selv havde været Hjemsted for, havde bragt nye Folk til Magten. Men derigennem understregedes stærkt den lübske Politiks socialt-revolutionære Karakter. Det skete paa Forhaand ved Begivenhederne i Danmark, det skete yderligere ved, at Lübeckerne under deres Indfald i Holsten søgte at ægge Bønderne op mod Herremændene og skaanede Bøndergaardene, men plyndrede Adelsgodserne. Men dette skabte i fyrstelige Kredse Tyskland over en stærk Uvilje mod Lübeck; man vidste at fortælle om, hvordan det var Lübecks Hensigt at omstyrte hele den af Gud stiftede Orden og lade Bønder og Borgere ene føre Regimentet, og det skulde ikke alene ske i Danmark og Holsten, men ogsaa andetsteds skulde Forsøget gøres. Det følte dertil pinligt i lutherske Kredse, at begge de kæmpende Parter, baade Lübeck og Hertug Christian, var Medlemmer af *det schmalkaldiske Forbund.* At bringe Striden mellem dem til Ende vilde be-

tyde baade, at Faren for demokratiske Omstyrtninger blev mindre, og at den lutherske Sags Stilling bedredes, idet dens Venner holdt Fred. Fra Krigens Begyndelse var derfor Fyrsterne med Støtte fra visse Byer beskæftiget med at genoprette Freden.

Ud paa Efteraaret var Lübeck rede. Ikke blot den militære Stilling hjemme, Sveriges Indfald i de skaanske Provinser, gærende Uro i Staden selv gjorde den villig til Forhandling, men ogsaa nye Planer med Hensyn til Krigen i Norden virkede i samme Retning. Da de lübske Planers Virkeliggørelse var stødt paa flere Vanskeligheder, end man oprindelig havde regnet med, og det kun blev smaat bevendt med Støtten fra de andre Hansebyer, havde Jürgen Wullenwebers fantasifulde Hjerne udklækket ny Planer om Støtte: Danmarks og Sveriges Kroner udbødes til Fals for den højestbydende. Der var flere lysthavende. Der blev forhandlet med Kurfyrsten af Sachsen, *Johan Frederik,* med Englands Konge, *Henrik VIII,* og endelig ogsaa med Hertug *Albrecht af Mecklenburg.* Tydeligt viste Wullenweber ved dette, at Christian II's Kandidatur kun var en behændig Manøvre for at erhverve Støtte i Danmarks Almue for Lübecks Magtpolitik. Det blev Hertug Albrecht, der blev den heldige. Han fik Løfte om Magten i Danmark, først som »Gubernator«, saa længe Christian II levede, derefter som Konge, og desuden blev der givet ham Udsigt til Erhvervelse af den svenske Krone. Lübeck fik Løfte om Kalmar og Öland, hvilket i Forbindelse med, hvad Byen allerede havde søgt at erhverve sig gennem Traktaten med Grev Christoffer, skulde sikre den Herredømmet over Østersøen. Store Dele af Finland skulde afgives til Gustav Vasas Svoger, Grev *Johan af Hoya,* en af Tidens politiske Eventyrskikkelser, der i Øjeblikket nærmest havde sluttet sig til Albrecht. — Denne Fyrste var ganske vist ivrig Katolik, og de Løfter om Evangeliets fri Forkyndelse, baade i Danmark og i Mecklenburg, som man forlangte af ham, voldte ham nogen Vanskelighed, men til sidst overvandt han sine Betænkeligheder.

Da Udsigten til en Ordning med Hertug Albrecht var nogenlunde sikret, sluttede Lübeck Separatfred med Hertugdømmerne; de vigtigste Uoverensstemmelser mellem Lübeck og Holsten bragtes ud af Verden, og begge Parter fik frie Hænder med Hensyn til Opgøret i Danmark.

Christian III havde, som rimeligt var, til en Begyndelse ikke været særlig interesseret i en Separatfred for Hertugdømmernes Vedkommende; men som Forholdene udviklede sig paa dansk Grund i Løbet af Efteraaret, saa han efterhaanden sin Fordel i en Afslutning af Krigen mod Syd. Utvivlsomt var den saakaldte *Stockelsdorp-Fred* (Fredsforhandlingerne var indledet ved et Møde mellem Christian III

og Lübeckerne i Byen Stockelsdorp paa Grænsen mellem Holstens og Lübecks Omraade) en stor Sejr for ham og et groft Fejlgreb fra Lübecks Side. Han fik nu sine Tropper frigjort til Krigen i Danmark, medens Lübeck med en forholdsvis lille Styrke ved en Belejring af Byen kunde have fastholdt Christians betydeligere Troppemasser. Fejlgrebet fra Lübecks Side blev saa meget des større, som Hertug Albrecht-Planerne viste sig at være en Spekulation, der slog ganske fejl.

Saa snart Freden var i Sigte, var Christian III's Tropper paa March nordpaa. Her var sket det, at — for at bruge en Vending af Christian III's tyske Kansler Wolfgang v. Utenhof i et samtidigt Brev — »nu var de jyske Bønder og nogle af Adelen blevet Skælmer ligesom de andre«. I September var Oprørsbanneret blevet rejst paa jysk Grund. En af Christian II's haandgangne Mænd, *Skipper Clement*, der trofast gennem Aar som Fribytter havde tjent sin gamle Konges Sag, var nu gaaet i Forbund med Grev Christoffer og var af denne blevet sendt til sin Hjemstavn, Vendsyssel, for i dette Jyllands urroligste Hjørne at prøve at omplante det Oprør, det hidtil ikke havde været muligt at faa overført til Jylland. Det lykkedes. Vendelboerne lod sig rive med, og snart stod hele Landet nordenfjords i lys Lue. Hurtigt bredte Oprøret sig mod Syd; over Himmerland fulgte Rejsningen Retningen mod Vest, og de vestjyske Bønder helt ned til Syd for Varde sluttede sig til Skipper Clements Parti. Til at begynde med havde Adelen under det jyske Oprør flere Steder vist Mangel paa Mod og Handlekraft, ganske som i Østdanmark, men dette ændredes efterhaanden. Naar Oprøret ikke naaede Østjylland Syd for Randers, skyldes det sikkert først og fremmest, at der her sad en Adelsstand, som turde sætte haardt mod haardt. Inden længe var en Adelshær rede til Kamp, og under Anførsel af Holger Rosenkrantz mødte den Skipper Clement ved *Svendstrup* Syd for Aalborg. I sikker Tillid til egen Vaabenduelighed over for Bondehobene var Hæren draget ud uden at afvente tre Fænniker Landsknægte, der var paa Vej fra Holsten. Det kom Adelen dyrt at staa; den lod sig lokke ud i nogle opblødte Marker, og under Vægten af de jernklædte Ryttere sank Hestene i; et stort Mandefald var Følgen; de flygtende Rester af Hæren søgte

Johan Rantzau.
Medaille. Møntsamlingen.

Tilflugt i Randers, mod hvilken By Vendelboerne forgæves rendte Storm.

Dette skete den 15. Oktober; først omkring 1. December naaede *Johan Rantzau* med de holstenske Tropper Nørrejylland. I Løbet af fjorten Dage var Oprøret knust. Over for øvede Tropper, der stod under Ledelse af en Feltherre af europæisk Navn, til hvis Assistance baade Kejser Karl V og Frans I af Frankrig bejlede, slog Bondehærens Kræfter ikke til. I et Brev til en holstensk Slægtning har Johan Rantzau selv skildret Felttogets Forløb. Det skal gengives her:

»... Som I uden Tvivl vil vide, drog jeg fra Kolding til Varde, hvor omtrent 400 Bønder havde samlet sig. Da de nu fornam, at jeg var kommet, tog de Benene paa Nakken og slap med Nød og næppe fra os. Siden drog jeg med Knægtene og de to andre Fænniker, som min naadige Herre lod mig faa, til en Bro, der hedder Skernaa, men laa dog over en Nat undervejs. Ved samme Bro havde mange Bønder samlet sig og kastet Broen af; vilde jeg omgaa dem, maatte jeg 4 eller 5 Mil af Vejen, og Landsknægtene skulde i denne Vintertid paa 3—4 Steder have vadet i Vand til Bæltet. Desaarsag gik jeg med Krigsfolkene løs paa Broen, hvor mange Bønder da havde samlet sig. Der begyndte vi straks at veksle Skud, og med vort Haandskyts trængte vi dem saa haardt, at de veg fra Broen. Da tog vi os for at bygge Broen igen. Som de nu saa det, flyede de for os, og vi drog videre næste Dag til den

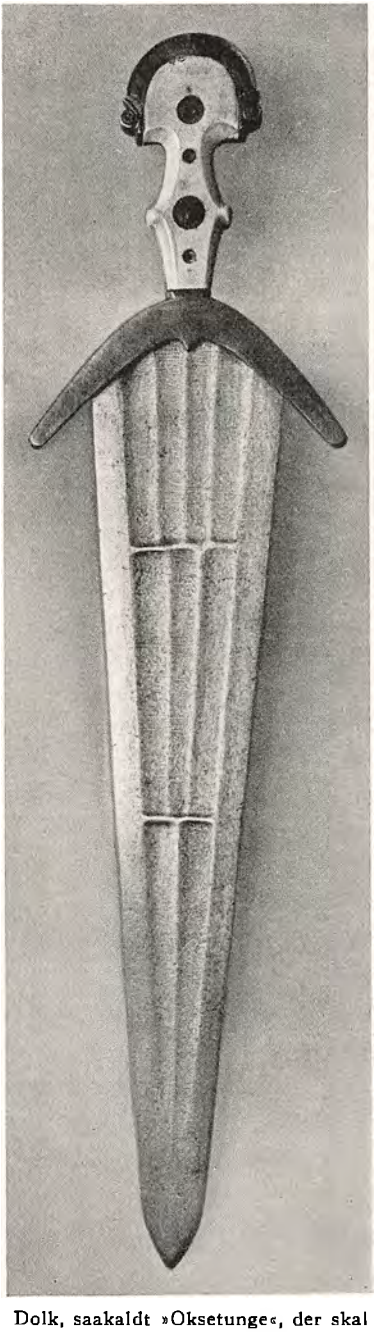

Dolk, saakaldt »Oksetunge«, der skal have tilhørt Johan Rantzau. Nationalmuseet.

lille Stad ved Navn Ringkøbing; den samme By havde megen Skyld i dette Oprør. Der fandt vi hverken Kvinde, Mand eller Barn i Husene, som stod ganske tomme. Der kogte vi og rettede selv an og drog Morgenen efter til en Landsby fire Mil derfra; der fik vi Tidende, at omtrent 5000 Bønder havde samlet sig i en lille By ved Navn Holstebro, derhen drog vi næste Dag. Knap en Time før vi naaede dertil, havde Bønderne erfaret, at vi kom, og ogsaa der flygtede de og turde ikke oppebie os. Der laa vi to Nætter, og Bønderne omkring aflagde Ed og hyldede vor naadige Herre i vor Nærværelse overalt, hvor jeg kom hen. Derfra tog vi til en By Skive; der erfor jeg, at Skipper Clement og Skipper Herman med al deres Tilhæng, mange Tusind Bønder, var i Viborg. Vi brød op og naaede halvvejs til Viborg, og jeg havde beordret til mig i Felten de tre Fænniker Knægte, som jeg i Forvejen havde sendt til Randers. Da jeg nu fik de tre Fænniker til mine seks Fænniker Knægte, saa vilde jeg med de ni Fænniker have angrebet Bønderne i Viborg. Da fik jeg Efterretning om, at Skipper Clement og Skipper Herman med deres Tilhæng var flygtet til Aalborg. Da blev jeg ogsaa i Viborg to Nætter og lod atter Bønderne aflægge Ed. Derefter drog jeg paa tre Dage de tolv Mil fra Viborg til Aalborg og lejrede mig den tredie Dag en halv Mil fra Aalborg; sammen med Høvedsmændene udspejdede jeg Byen om Natten, og da jeg havde besigtiget den, besluttede vi, at vi om Morgenen tidlig vilde søbe en Morgensuppe med dem, og bestemte, at baade Ryttere og Landsknægte skulde storme; thi om Natten, mens vi spejdede, hørte vi godt, at de arbejdede med Magt derinde, og den, der var med for Aalborg, og endnu har sin Helsen, han maa sige, at de med Magt havde befæstet Byen. Vi begyndte da at storme og stormede en god Time, om ikke halvanden, og de værgede sig mandeligt og havde besat Skanserne med godt Skyts rundt om. Dog undte Gud os den Lykke, at vi vandt Stormen, og Fjenderne blev alle dræbt. Med Landsknægte, Skytter, Bønder og Borgere var de mellem otte og ni Hundrede Mand stærke. Skipper Clement flygtede selv paa en Kleppert fra Staden, men Bønderne overgav ham atter i vore Hænder. Desuden erobrede vi tre gode Skibe fra dem, det ene tilhørte en Tid lang Bispen af Vendsyssel, det andet var en Hamburgerbark, det tredie en Jagt. Jagten og Hamburgerbarken havde godt Skyts om Bord. Desuden fangede vi Hans Wilcken.«

Skipper Clements Skæbne blev den et Par Aar at blive slæbt fra Fængsel til Fængsel — en danzigsk Gesandt, der saa ham i det underjordiske Fængsel paa Flensborg Slot, skriver, at han saa modfalden

ud, »som en Ulv i en Ulvegrav« — indtil han endelig den 9. September 1536 henrettedes paa Viborg Landsting.

Mod Bønderne gik man haardt frem. I 49 Herreder *mistede alle Bønderne Ejendomsretten* til deres Gaarde; kun hvis de var i Stand til at bevise, at de ikke havde deltaget i Oprøret, eller kunde tilbagekøbe Gaardene, fik de paa ny Ejendomsretten til dem. Yderligere maatte de, skyldige til Døden som Oprørere, købe Livet ved den saakaldte *Halsløsning*, som fastsattes ved Overenskomst. Halsløsningen var ens for Selvejere og Fæstere. Førerne maatte udleveres, og mange af dem kom til at klæde Stejle og Hjul. Det tog lang Tid, inden Bondeoprørets Forhold var ordnede. Helt ind i Frederik II's Tid findes der Regeringsbreve, som vedrører Arven fra Grevefejden; først i 1560 faar saaledes en Søn bevist, at hans Fader under Fejden »lod sig bruge mod Rigets Fjender« og altsaa ikke har forbrudt sit Gods. Sønnen faar da det tilbage, som Kronen ikke allerede har ladet bortsælge.

Igen lød Vestdanmark Christian III; nu stod Kongen ogsaa rustet til den afgørende Afregning med Lübeck. Men inden denne kom, var der paa lübsk Side og i Østdanmark sket betydningsfulde Begivenheder.

Hertug Albrecht havde endelig besluttet sig til at underskrive Traktaten med Lübeck. De konfessionelle Betænkeligheder overvandt han. Han gik ind paa Lübecks Betingelser, men skrev samtidig til Joachim Rønnow, at det var hans Hensigt at genoprette den gamle Kirke.

Traktaten med Hertug Albrecht krydsede øjensynlig *Grev Christoffers Planer.* Der er næppe nogen Tvivl om, at denne ærgerrige Eventyrer selv drømte om at blive Konge i Danmark; det har ikke været blot for at støtte sin Slægt og fremme Lübecks Planer, han var draget i Felten. Men nu syntes denne Mulighed slaaet ham afgørende af Hænde gennem hans egne Forbundsfæller. At han nu tænkte at gaa egne Veje, er der flere Vidnesbyrd om. Han sendte sin Kansler til Nederlandene med Tilbud om, at han mod Hjælp imod Lübeck vilde tage Danmark til Len af Kejseren, og samtidig med at Johan Rantzau stormede Aalborg, forhandlede han med Christian III paa Koldinghus. Men disse Planer førte ikke til noget for den bedragne Greve. Kejseren begyndte vel igen trods Traktaten mellem Danmark og Nederlandene at spinde Rænker mod Danmark, men Greven høstede ingen Fordel deraf. Sammenkomsten paa Koldinghus, der var motiveret ved en Bestemmelse i Stockelsdorp-Freden, knyttede ingen Forbindelse mellem Greven og Christian III, der kun følte sig frastødt ved de Landsknægtunoder, Greven i rigt Maal tillod sig at udfolde.

Saa blev Greven da paa Lübecks Parti. Men Albrechts Indgriben skabte kun Forvirring og Usikkerhed. Et ejendommeligt Vidnesbyrd herom har vi i et Brev fra den skaanske Adelsmand, *Holger Gregersen Ulfstand* til Eske Billes Hustru. Han skriver d. 13. December 1534 fra Lejren ved Engelholm i Skaane: »Grev Christoffer skriver til os, at Hertug Albrecht af Mecklenburg vil sende sine Krigsfolk ind i Landet, vi skal holde Strandvagt og beskærme Slotte og Byer mod disse Folk; Greven anser dem for sine aabenbare Fjender, men Jørgen Kock er af en anden Mening; han skriver, at de vil komme Greven til Hjælp. Jeg kan ikke forstaa det anderledes, end at den ene vil narre den anden. Men hvordan det end forholder sig, — naar Hertug Albrecht sender sine Krigsfolk, saa er det mod Greven, mod Hertug Christian, mod Kongen af Sverige og mod det hele Danmarks Rige. Det staar ham altsammen imod, — det skulde da være, han er i Forstaaelse med to Byer her i Riget. Men det skal med Guds Hjælp intet hjælpe ham. Jeg hører, at de lübske vil give os Hertug Albrecht og Svenskerne Greven af Hoya til Konge; men før det sker, burde faa af os i Sverige og i Danmark være i Live.«

Nogen større Aktivitet udfoldede Hertugen ikke. I December ankom Grev Johan af Hoya med en mindre Hærstyrke til Sjælland; han skulde tillige være Hertugens Statholder. Men Grev Christoffer vilde ikke underordne sig ham. Yderligere forvirret blev Stillingen, da ogsaa Wullenweber ind i det nye Aar indfandt sig i København. Den 1. Februar 1535 skriver en af Hertug Albrechts Høvedsmænd til ham: »Greven er mod Jørgen Mønter (Kock), Jørgen Mønter mod Greven, Wullenweber mod dem begge; de to Grever er heller ikke enige; her er ingen Orden, der finder ingen Raadslagninger Sted —, og det gaar her kort sagt slet ikke, som det skulde.«

Forvirringen øgedes omtrent samtidigt ved et betydningsfuldt *Frafald i Oprørernes Lejr.* At det var lykkedes Grev Christoffer at faa den østdanske Adel over paa sin Side, havde til en vis Grad fortonet Rejsningens sociale Karakter. Hos Borgerne var der adskillig Misstemning i Anledning af den Indflydelse, Adelen vandt over Greven, og de forlangte, at Adelen og Kirken skulde bære Skattebyrderne jævnsides Bønder og Borgere. I Efteraaret havde de privilegerede Stænder maattet gaa ind paa at betale store Skattesummer —, men det var ikke sket uden skarpe Sammenstød. Da nu Forvirringen i Ledelsen begyndte at gøre sig gældende, svingede den skaanske Adel, tilskyndet af Gustav Vasa, til hvis Tropper den kunde støtte sig, over til Christian III's Parti og opsagde Nytaarsaften 1534 Grev Christoffer Huldskab og Troskab.

Men dette betød, at Modsætningen mellem Adel og Borger paa

Sjælland slog ud i lys Lue. Der begyndtes over alle danske Øer en »Adelsjagt«; paa ny plyndredes Herregaardene, og mange af dem brændtes. Indehaverne slap dog derfra med Livet; de fleste, og blandt dem Rigsraaderne, førtes som Fanger til København. Kun om eet Drab meldes der. Den 20. Jan. 1535 mødte paa Ringsted Ting, ene blandt Adelen, den gamle djærve Fru *Anna Meinstrup*, tidligere Hofmesterinde hos tre Dronninger, frem og lod i skarpe Ord det forsamlede Folk vide, hvad Uret hun havde døjet. Mængden ophidsedes, og et Par københavnske Borgere dræbte den gamle Frue. Men ellers fik »Adelsjagten« et ublodigt Forløb. »Blodtørstig har dansk Menigmand aldrig været«, bemærker en tysk Historiker i denne Anledning.

Tørrild Herreds Segl. 1535.
I Midten Jellinge Kirke og de to Høje.
Efter Trap, Kongeriget Danmark.

En ynkelig Usikkerhed prægede ellers Krigsførelsen paa grevelig Side i disse Maaneder; indbyrdes Kiv om Magten, Strid om det erhvervede Gods' Fordeling optog Tiden, mens man forgæves ventede paa Hertug Albrechts Komme. Han kunde ikke faa sit ubeslutsomme Sind gjort op til endelig selv aktivt at gribe ind, og da han langt om længe, engang i April, indfandt sig i Danmark, kom han ikke i Spidsen for Hærstyrker af nogen Betydning — hvad der i saa høj Grad tiltrængtes —, og han tilførte ikke i sin Person Sagen ny Kraft og Foretagsomhed.

Initiativet laa nu hos *Christian III.* Efter i Vintermaanederne at have berejst Jylland og overalt med sit milde, forsonlige Sindelag virket stærkt til at forlige Modsætningerne havde han ved Hjælp af den »usigelige Summa«, Halsløsningen, Bøder og Skatter indbragte ham, yderligere kunnet forstærke sin Hær; samtidig med at Jylland paa ny hyldede ham som Konge — i Viborg den 18. Marts — gik Johan Rantzau til *Fyn*, idet han fra Als naaede over til Halvøen Helnæs. Kun et Par Dage i Forvejen havde Jürgen Wullenweber i et Brev forsikret Hertug Albrecht om, at Fyn var ganske utilgængeligt for Johan Rantzaus Tropper, da de lübske Skibe holdt Vagt i Lillebælt. Efter at have splittet en Bondehær, der søgte ind til Assens, gik Johan Rantzau mod Nord, og ved det Sted, hvor Lille Bælt er snævrest, paa Hindsgavlhalvøen over for Snoghøj, lod han bygge Skanser, der, forsynede med Skyts, kunde sikre en uforstyrret Forbindelse med Jylland. Nye Tropper kom til, og snart var Fyn med

Undtagelse af Assens og Svendborg i Johan Rantzaus Magt. I Assens havde de grevelige Tropper samlet sig og afviste de Forsøg, de kongelige Tropper gjorde paa at erobre Byen.

I København, hvor Modpartiets Ledere var samlet, var man meget i Tvivl om, hvad man skulde gøre, om man skulde opgive Fyn uden Sværdslag eller prøve Vaabenlykken. Det sidste Standpunkt, som især Borgerne var Talsmænd for, sejrede, og i sidste Halvdel af April blev der sendt Tropper derover under Ledelse af Grev Johan af Hoya; men de kunde ingenlunde i Styrke maale sig med Johan Rantzaus. Begge Parter gav sig god Tid og trak Forstærkninger til sig, men Johan Rantzau flest. Øjensynlig er det Vanskeligheder med Disciplinen blandt Knægtene, der har bragt Greven af Hoya til endelig at vove en afgørende Kamp. Hans Tropper laa da i Lejr ved Faaborg, og Tanken var nu den at prøve et natligt Overfald paa Johan Rantzaus Hær, der stadig belejrede Assens. Et brændende Hus skulde være Signalet, ogsaa for Besætningen inde i Assens, til at slaa løs. Men denne Plan kom til Johan Rantzaus Kundskab gennem Præsten *Hans Madsen* i Svanninge, der som Fange tilfældigt var kommen til at overvære de fjendtlige Føreres Raadslagning. Johan Rantzau oppebiede ikke de grevelige Troppers Angreb, men drog de fremrykkende Fjender i Møde, idet han dog lod en mindre Styrke blive tilbage ved Assens. Ved *Øksnebjerg* i de fynske Alper mødtes Hærene den 11. Juni; takket være Johan Rantzaus Feltherrekunst og hans Troppers overlegne Tal blev Slaget et tilintetgørende Nederlag for Johan af Hoyas Hær. Han maatte selv bøde med Livet, Halvdelen af hans Folk blev taget til Fange, Resten spredtes i vild Flugt, og Assens blev erobret og plyndret.

Nogle faa Dage efter vandt Christian III's Vaaben en Sejr, hvis Betydning var til fulde saa vidtrækkende som Sejren paa Øksnebjerg. Det var lykkedes Christian III og Gustav Vasa i Forening at faa udrustet en Flaade af anselig Størrelse, der, yderligere forøget med preussiske og norske Skibe, vel kunde vove at maale sig med den lübske. Hansestadens Flaade var desuden delt. Efter en heldig Træfning med en Afdeling af Lübeckerne ved Bornholm løb den dansk-svenske Flaade ind i de fynske Farvande samtidig med Slaget ved Øksnebjerg. Det lykkedes at tvinge ti lübske Skibe, der kom fra Assens med Flygtninge om Bord, ind i Svendborg Sund og erobre dem. Et saa føleligt Tab lammede den lübske Flaade; det var nu forbi med dens Overmagt til Søs. Den Dag i Svendborg Sund »brød det lübske Søherredømme sammen«.

Det var en dansk Herremand, *Peder Skram* til Urup, der havde ført den forenede Flaade. I en Tid, hvor danske Adelsmænd ikke

høstede mange krigerske Laurbær, lyser hans Feltherreevne og hans Handlekraft saa meget stærkere. Et smukt Vidnesbyrd om hans personlige Mod er bevaret i en Kancelliskrivelses Beretning om, hvordan han med Fare for sit eget Liv hindrede den svenske Skibsbesætning paa Admiralskibet i at plyndre Lolland og Møn.

Peder Skram til Urup.
Maleri fra 1571. Frederiksborg.

For Krigens videre Førelse betød Sejren til Søs, at Hæren nu uden Vanskelighed kunde føres over til *Sjælland*. Grev Christoffer var ikke i Stand til at møde Kongens Tropper i aaben Mark, og i Løbet af en Maaneds Tid var Øen i Christian III's Magt med Undtagelse af *København*. Den 24. Juni 1535 indesluttedes Byen baade til Lands og til Søs. Efterhaanden som Hæren sejrrigt drog frem, lod Christian III sig hylde af Befolkningen paa Tingene i Odense, i Ringsted og i Lund. Tunge Skatter blev paalagt, en Del adeligt Gods konfiskeret, men det synes, som om Øerne og Skaane er sluppet for den »Halsløsning«, der tyngede Jyderne saa stærkt.

Baade Hertug Albrecht og Grev Christoffer var blandt de indesluttede. Alt Haab om ved egen Kraft at naa til en heldig Udgang af Kampen var udelukket. Det eneste, der nu var at gøre, var om muligt at skaffe Hjælp udefra. Man var rede til at betale en hvilken som helst Pris. Flere Muligheder blev prøvet; af virkelig Betydning var kun den Forbindelse med Nederlandene og Kejseren, som Grev Christoffer tidligere havde knyttet, ganske vist dengang vendt mod Lübeck. Baade Hertug Albrecht og Jürgen Wullenweber satte deres Kraft ind paa ad den Vej at skaffe Hjælp. Wullenweber var nu slaaet helt ud af Kurs; han havde begyndt Krigen for at knuse Nederlændernes Sømagt og skaffe Lutherdommen fri Bane, og han endte med at gaa Tiggergang hos de samme Nederlændere og hos Kejser Karl V, der var Katolicismens Førstemand i Europa. Et svagt Haab var der virkelig for en Indgriben fra Kejserens Side; denne havde igen be-

Københavns Belejring 1536. Efter Hamelmann, Oldenburgisch Chronicon, 1599.

gyndt at beskæftige sig med de nordiske Anliggender i Anledning af, at Christian II's ældste Datter Dorothea var blevet gift med *Pfalzgrev Frederik*, der var nær knyttet til det habsburgske Hus. I ham havde Kejseren en Kandidat til Fyrstestillingen i de tre nordiske Lande, og han rejste nu Fordringen om, at Dorotheas Arvelande skulde overdrages denne. Kejserens Kræfter beslaglagdes imidlertid af en Krig med Frankrig, og det trak i Langdrag med en nederlandsk Flaades Afsejling.

Dette var saa meget mere skæbnesvangert for København, som Lübeck, hvor Wullenweber i Aug. 1535 var bleven styrtet, var udmattet og ude af Stand til at hjælpe. Et Par Gange var det lykkedes at tilføre Byen Proviant med lübske og mecklenburgske Skibe, men det var ogsaa al den Hjælp, de belejrede fik udefra. Allerede i Februar 1536 gik Lübeck ind paa en *Særfred*, som København og Malmø samt Stralsund, Rostock og Wismar kunde tiltræde i Løbet af seks

Christian III. I Baggrunden det belejrede København.
Udsnit af Tapet, vævet af Knieper. Nationalmuseet.

Uger. Lübeck fik mærkeligt lempelige Fredsvilkaar; det skulde have sine Privilegier bekræftet og Bornholm overladt endnu 50 Aar mod til Gengæld at anerkende Christian III som Konge i Danmark og Norge. Men i Betragtning af de Maal, der havde ført Lübeck ind i Krigen, var Nederlaget stort. Nederlænderne kunde uantastet handle videre paa Østersøens Lande, og Danmark havde vist, at det med Held kunde tage en Søkamp op med Lübeck. Grevefejden var for Lübeck i meget højere Grad, end det i Øjeblikket kunde ses, Afslutningen paa dets Stormagtstid.

De øvrige Byer tiltraadte ikke Freden inden for den givne Tidsfrist, og *Københavns Belejring* maatte *fortsættes*.

København viste imidlertid stor Standhaftighed. Uro blandt Borgerne blev kuet med haard Haand; men som Maanederne gik, blev

det vanskeligere at skaffe Levnedsmidler; en haard Dyrtid herskede i Staden, og mange af Indbyggerne sultede. Da det saa endelig den 18. Juni lykkedes Christian III at besætte Amager og derved totalt at afskære Byen, tog Hungersnøden et uhyggeligt Omfang. I en Beretning fra Samtiden fortælles der: »man gav ogsaa de fattige Borgere udi nogen Stund Mask til at give deres Børn at æde, og omsider opledte de selv alle Vegne gammel Mask og bagte Brød deraf. Oluf Skriver og Mester Simon Badskær havde de bedste Brønde, der hentede de alt det Vand, de drak, og paa det sidste var der saa stor Hunger i København, at mange nedfaldt, som de gik paa Gaden, og døde. Der fandtes ogsaa mange døde i deres Senge liggende og hos Volden og i Stræder og mange saa forsmægtede, at de kunde hverken staa eller gaa eller oprejse dem selv. Der fandtes Børn liggende ved Moderens Bryst diende saa længe, at baade Moderen og Barnet døde. Var der og saadan Hunger i København, at man aldrig saadant hørte undtagen i Jerusalem.«

Prislister for Varer i den belejrede By giver baade ved Prisernes Højde og ved de Varer, der nævnes, et forfærdende Indtryk af, hvad de belejrede har gennemgaaet; Hunde, Katte, Frøer, Krager sattes i Pris. Man tørrede til sidst Andemad og Hestelinser og bagte Brød deraf.

Endelig brød Modstanden sammen. Den 26. Juli 1536 begav Hertug Albrecht sig til Kongens Lejr, og Forhandlingerne begyndte. Den 28. Juli kom Ambrosius Bogbinder og en Del Borgere til. Uhyre *lempelige* var de *Vilkaar,* Kongen tilbød den overvundne By: Den fik sine Privilegier fra Kong Hans' Tid bekræftet, Evangeliets fri Forkyndelse sikret, — dog vilde Kongen selv samtykke i Ansættelse af Prædikanter for at undgaa »Sværmere eller andre oprørske Mænd«. Der udstedtes almindelig Amnesti, fra hvilken dog undtoges de Borgere, der havde deltaget i Drabet paa Fru Anna Meinstrup. Den 29. Juli sendte Christian III to Fænniker af sit Krigsfolk ind i Staden. Samtidig blev der bragt Levnedsmidler ind til den sultende Befolkning. Det var et gruopvækkende Skue, der frembød sig for Soldaternes Blik. Den preussiske Admiral *Peyn,* hvis Breve til hans Herre i Königsberg er saa rig en Kilde til disse og de følgende Dages Historie, skriver: »Jeg finder dette næsten lige med Jerusalems Belejring; var ikke Hans Majestæt saa mild, var det ogsaa gaaet som i Jerusalem; thi Børnene sugede allerede Blod af Moderens Bryst. Ved Graven og paa Voldene fandtes døde Børn liggende med Græs og Blomster i Munden.«

Overgivelsen fuldbyrdedes samme Dag under Udfoldelse af højtidelige Ceremonier i Kongens Lejr. Grev Christoffer maatte, efter

først af Kongen at være mindet om sine Forseelser, bede om Tilgivelse og sværge paa aldrig mere at sætte sin Fod i Kong Christians Lande eller foretage sig noget mod disse Rigers Indbyggere; Hertug Albrecht blev behandlet mere skaansomt; han fik Lov til at drage tilbage til Mecklenburg, og senere skulde to Fyrster fastsætte den Skadeserstatning, han skulde udrede. Ogsaa Jørgen Kock og Ambrosius Bogbinder blev taget til Naade; kun maatte de ikke bosætte sig i København eller i Malmø. Mens den behændige Jørgen Kock hurtigt balancerede over paa Kongens Parti og snart vandt sig en Stilling igen, begik Ambrosius Bogbinder Selvmord, da der rejstes privat Søgsmaal imod ham i Anledning af, at han under Belejringen havde ladet en Borger henrette.

Endnu stod dog tilbage at faa Fred med *Nederlandene,* Wismar og Rostock. Danmark raadede med sit Herredømme over Øresund over et Magtmiddel, der gjorde en Krig med det skæbnesvanger for den nederlandske Handel. Beslaglæggelse af nederlandske Skibe gav straks Fredsstemningen i nederlandske Handelskredse Vækst. I Maj 1537 kunde der sluttes en Stilstand for tre Aar, Statholderinden over Nederlandene, Maria, lod Kejseren vide, at »uden Freden vilde Holland, Frisland, Overijsel og Groningen være blevet ødelagt. De kan ikke leve uden Handelen paa de østlige Lande«. — Samme Aar fik Wismar og Rostock Fred mod en Skadeserstatning paa 10 000 Gylden.

2. Indre Politik under Christian III.

I 1536 var Christian III Herre i Danmark; men han var blevet det ved sine Vaabens Magt. Han havde som sine Fjender haft det meste af Rigets Almue og store Dele af dets Adel; den gamle Kirkes Mænd var hans selvfølgelige Modstandere. Kun den jyske Adel havde fulgt ham i Troskab gennem alle Omskiftelser. Stod han nu som Sejrherre i et Rige, han til en Begyndelse knap havde attraaet, var det først og fremmest Holstenernes Skyld. Fra deres Kreds havde han hentet baade den politiske, den militære og den økonomiske Kraft. Nu var Opgaven den at faa Fremtiden betrygget. Et vældigt Arbejde ventede; Folkets forskellige Lag skulde forsones med hinanden, selv skulde han prøve at vinde sine tidligere Modstanderes Tillid. Der skulde bødes paa alt det, Borgerkrigen havde ødt i By og paa Land; Lov og Orden skulde igen sættes i Højsædet efter Opløsningens Dage. Paa de religiøse Forhold skulde der sættes en ny Skik. Og endelig maatte Rigets Styrelse blive en saadan, at det forfærdelige, man nu havde oplevet, ikke blev gentaget mere.

Naar dette Arbejde lykkedes, er Æren Kongens og hans Raadgiveres, men man har maaske Lov at sige: ikke mindst Kongens.

Christian III hørte ikke til de Naturer, der let lader sig fange ind af nye Ideer og Planer; men havde han endelig efter moden Overvejelse taget et Standpunkt, var han energisk og udholdende. Noget af det, der kommer til at udmærke ham som Konge, er netop den Stadighed og Planmæssighed, hvormed han forfølger sine Maal. Han var ikke nogen Bruddets Mand, og dog blev det hans Opgave at gennemføre det dybe Brud i vor kirkelige Udvikling. Men Forholdene havde med Grevefejden lagt det hele til Rette; der var intet at fortsætte, Krigen havde ryddet Grunden, saa det netop var Opgaven helt at forme af nyt. Det har sikkert ikke mindst været den Del af *Genrejsningsarbejdet,* der har haft hans Hjerte. Blandt de Fyrster, i hvis Lod det faldt at gennemføre den lutherske Reformation, indtager han ved sin personlige Grebethed og sin Karakters Rejsning en saare smuk Stilling.

Et af de dybeste Drag i hans Karakter er det milde og forsonlige. Det er typisk for ham, at han under Grevefejden ikke personligt tager Del i Krigen, men overlader hele den militære Opgave til Johan Rantzau og de andre Hjælpere; men han følger i Sejrenes Spor, plejer Retten og stifter Fred. Han vandt dansk Menigmands Hjerte ved at værne ham mod Adelen, saa en Danzigerudsending i en Indberetning kan bruge den Vending, at de lavere Stænder i ham fandt, hvad de havde søgt hos den gamle Kong Christian (II). Men netop over for denne Adel viste hans Evner til at stifte Fred sig ikke mindst. I Løbet af ganske faa Aar finder man blandt hans nærmeste Raadgivere og i Rigets betroede Embeder Mænd, der har staaet paa Modstandernes Parti i Krigens Aar; ja, selv Christian II's Tilhængere bliver hentet hjem fra Udlandet og taget til Naade paa ny.

At hans Raadgivere har deres Del af Æren for de kommende Aars heldige Udvikling, er givet. Men det hører ogsaa til Christian III's Fortjenester, at han havde en betydelig Menneskekundskab. Han kunde godt lide paa andre Menneskers Dom i sine Valg, men hvilken Vej han saa end gik, har han formaaet at samle en enestaaende Flok af Medarbejdere paa Statens og Kirkens førende Pladser. Vi har ikke fra Danmark i disse Aar, som vi har det fra Gustav Vasas Sverige, Beretninger om politiske Eventyreres Magt og Indflydelse, Riget til liden Baade.

Christian III var helt bestemt af sin *tyske Paavirkning.* Han lærte at forstaa Dansk, men næppe at tale eller at skrive det. Til en Begyndelse var de danske Forhold ham ret fremmedartede, og han kunde tale med nogen Overlegenhed om dem. Da han tilbød Bugen-

hagen Slesvig Bispestol, skrev han: »I ved selv, hvilke Folk vi har i disse vore Lande.« Men ret hurtigt groede han sammen med sit Folk og blev det en god og myndig Hersker.

Umiddelbart efter Københavns Erobring blev der indkaldt til en *Rigsdag i København* den 15. Oktober. Det var ikke alene Rigsraad og Adel, der skulde give Møde, ogsaa Repræsentanter for alle Rigets Købstæder og en Herredsfoged med to Bønder fra hvert Herred blev indbudt. Det var øjensynlig Planen straks at kalde paa det fredelige Samarbejdes Kræfter i alle Kredse af Befolkningen. Kort efter at Indbydelsen til Rigsdagen var udsendt, skete imidlertid en Begivenhed, der baade viste Stillingens Utryghed og klart lod se de Maal, Kongen stilede mod.

Iver Munks Ligsten i Ribe Domkirke. Efter Afstøbning paa Frederiksborg.

Natten mellem den 11. og 12. August fængsledes pludselig de katolske Bisper, som var i København: Ærkebispen *Torben Bille,* den udvalgte Biskop i Ribe, *Oluf Munk,* og *Joachim Rønnow.* Ove Bille, der havde staaet Christian III nær under Krigen, blev paa fri Fod.*) I de følgende Dage fængsledes *Knud Gyldenstjerne* paa Fyn, *Jørgen Friis* i Viborg, *Styge Krumpen* i Børglum og *Iver Munk* i Ribe. Den 12. August havde Rigsraadets verdslige Medlemmer maattet give Møde paa Københavns Slot og der maattet underskrive et *Forpligtelsesbrev,*

*) Da han ikke vilde udlevere Silkeborg til Kongen, blev han dog senere sat i et lempeligt Fængsel, først paa Dragsholm, senere paa Nyborg. Allerede i 1537 løslodes han, efter at han havde forpligtet sig til ikke at sætte sig imod Nyordningen af Kirken og Samfundet.

hvori de erklærede, at »Danmarks Rige ikke kan i Fred, Rolighed, Endrægtighed og god Politi regeres, uden at det sker igennem en Øvrighed og et verdsligt Regimente.« Derfor skal Regeringen være hos Kongen og det verdslige Rigsraad, og ingen Biskop maa komme til noget verdsligt eller gejstligt Regimente eller til noget Bispedømme i Riget, medmindre der med Danmarks Samtykke blev holdt en almindelig kristelig Kirkeforsamling, og selv da kunde det kun ske med Kongens, Rigsraadets, Adelens og Indbyggernes Samtykke. Guds rene Ord og det hellige Evangelium skulde frit prædikes i Riget.

Man har ment at kunne forklare denne Aktion med en Henvisning til Kongens Ord til Hærens Folk den 11. August om, at han hos Bisperne har mødt Vrangvilje med Hensyn til de økonomiske Byrder, som nu maatte bæres for at skaffe Kongen fri af hans Forpligtelser over for Hæren; i Stedet for saa at kævles med dem har Kongen, stærkt tilskyndet af sine tyske Raadgivere, især Hærens Øverste, Johan Rantzau, besluttet sig til ved et Kup at skaffe sig Magten i Hænde. Der har imidlertid sikkert ogsaa været andre Bevæggrunde. Modstanden mod den kongelige Politik havde naturligt sit Tilhold i Bispernes Kreds, og denne Modstand blev nu i det væsentlige brudt. Men ogsaa andre Forhold synes at have spillet ind. Da Fængslingen af Bisperne vakte nogen Betænkelighed hos Christian III's Trosfæller i Tyskland, især hos Filip af Hessen, skrev Kongen et Brev til denne, hvori han siger, at han har fængslet Bisperne, »da bemeldte Bisper og Rigsraad og i Særdeleshed Bispen af Sjælland, saa snart vi havde erobret og indtaget vor Stad København, har sammensvoret og forstaaet at forbinde sig med Georg Møntmester (Jørgen Kock) og andre Borgere i den Hensigt at drage den menige Mand i Riget til sig, og naar de havde gjort det, paa ny at praktisere, saa de følgelig ikke vilde være os lydige og underdanige, men igen forjage alle Tyske af Riget ...«

Det kan ikke afgøres, om der virkelig har været den Slags Anslag i Gære, — at Rygter om sligt kunde opkomme, og at Kongen kunde føle sig foruroliget derved, er forstaaeligt; han havde jo kun i fjorten Dage været Herre i sit Rige. Der kan maaske heri ogsaa være Forklaring paa, at Joachim Rønnow blev behandlet strengere end de andre Bisper.

Til den fastsatte Tid traadte Rigsdagen sammen. Der mødte foruden Bønderne 383 af den menige Adel og Repræsentanter for 81 Købstæder — men Gejstligheden havde ikke mere nogen Plads ved et Møde af Rigets Stænder. Arbejdet var øjensynlig grundigt tilrettelagt i Forvejen, saa den store Forsamlings Opgave mere blev at god-

kende end at drøfte Regeringens Forslag. I Løbet af 14 Dage var dens Gerning endt. I *Haandfæstningen*, som Kongen underskrev den 30. Oktober, og i *Recessen* af samme Dag, der samler Rigsdagens Beslutninger, har vi de vigtigste Linier givet for den politiske Side af Genrejsningsarbejdet.

Ligsten over Sorø Klosters sidste katolske Abbed, Henrik Tornekrans, i Sorø Kirke. Efter Afstøbning paa Frederiksborg.

Christian III havde det i sin Haand at skabe en *kongelig Enevælde*. Det skete imidlertid ikke. Tiden var endnu ikke moden til Styreformer af denne Art. Christian III repræsenterer Tidens almindelige politiske Ideer om en øget Magt for Staten og den øverste Regering, som de fandtes i fyrstelige Kredse; men denne Kongemagt i Vækst skulde alligevel staa i nær Pagt med det nedarvede Aristokrati. Dettes Overgreb skulde vises tilbage, men dets Medarbejde som Tronens vigtigste Hjælp skulde stadig staa ved Magt. Men alene i dette laa der Modsætning nok til den foregaaende Tid. »Aldrig hverken før eller siden har en dansk Haandfæstning vist saa store Afvigelser fra sin nærmeste Forgænger som denne«. Afgørende gives Forskellen i dette, at der brydes med Tanken om, at Danmark er et frit *Valgrige*. Lensmændene skal ved Kongens Død holde Slottene til hans ældste Søns Haand, og hvis denne dør før Faderen, til den anden Søns eller hans Formynderes. Ganske vist gjaldt denne Bestemmelse kun for Christian III's Efterfølger, og om nogen Anerkendelse af Riget som et Arverige var der ikke Tale — det hedder tværtimod, at Danmark »skal være og blive et frit Kaarerige, som det af Arilds Tid været haver«, men man havde brudt med den gamle Udviklingslinie og var slaaet ind paa en ny, der, naar Tiden var moden dertil, skulde føre til en ganske anden Ordning end

den, Adelens Førere havde drømt om i Frederik I's Tid. Rigsraadets Stilling blev yderligere underbygget ved Bestemmelsen i Recessen om, at Hofmesteren, Kansleren og Marsken skulde være Medlemmer af Rigsraadet, men ellers svækkedes Adelens Magt ved, at der ikke sattes de tidligere Grænser for Kongens Beføjelser; der er intet om, at Undersaatterne, naar Kongen bryder Haandfæstningen, ikke skylder

Christian III's Majestætssegl. Forside.
Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

ham Huldskab, Ed og tro Tjeneste, intet om, at Kongen ikke maa føre udenlandske Tropper ind i Riget.

Var saaledes Adelen *politisk* tvunget tilbage, gjaldt det samme ikke, naar Talen blev om dens *sociale* Stilling. Uden Afkortning anerkendes her dens første Rang blandt Nationens Stænder. Dens gamle Rettigheder blev staaende; ingen Skat maatte paalægges, ingen Krig begyndes, ingen Udlænding optages i Rigets Raad uden dettes Samtykke. Tidligere under Frederik I vundne Fordele sikredes nu Adelen ved at optages i Haandfæstningen. Det gjaldt Tiendefriheden for de Hovedgaarde, Adelen selv beboede eller drev ved sine Bønder. Det er usikkert, om Hals- og Haandsretten, Retten til at lade Forbryderne paagribe, tiltale og straffe, allerede var indrømmet Adelen som Helhed 1523; i alt Fald gaves den den nu.

Det er dog ikke Haandfæstningens Bestemmelser, der gør 1536 til det skarpe Bruds Aar, men det er Recessens *Nyordninger* med Hensyn til *Kirkens ydre og indre Forhold*, der sætter Skel, og som giver Haandfæstningen en hel anden Realiteternes Baggrund end tidligere og dermed en hel anden praktisk Tolkning, end selve dens enkelte Bestemmelser lader formode. I voldsomme Ord havde Kongen i *Pro-*

Christian III's Majestætssegl. Bagside.
Efter Thiset, Danske kgl. Sigiller.

positionen til Rigsdagen vendt sig mod Bisperne og givet dem Ansvaret for Kongeløset og Borgerkrigen; i Recessen gentages disse Beskyldninger, og deres Konsekvens drages; aldrig skal Bisperne komme i Besiddelse af deres gamle Rettigheder, og aldrig skal der mere være Bisper af deres Art i Riget, dog skulde der »tilskikkes andre kristelige Biskopper og Superattendenter, som kunde lære, undervise og prædike det hellige Evangelium og Guds Ord for det menige Folk ...« »og efterdi Bisperne, som herudi Riget er, til denne Dag har staaet imod Guds Ord og Evangelium og forhindret det, at det ikke er blevet prædiket klarligen for den menige Almue, og dertil ikke har ført deres rette biskoppelige Levned at lære og prædike den menige Mand Guds Ord og Sjæls Salighed, men mere har skikket sig efter verdslig Stat og Pral, saa at man over det ganske Rige næppe

har fundet to, som har villet og ladet sig kalde Bisper ... da have Vi det med hverandre endrægtelig besluttet, paa det at Danmarks Krone og Konge kan blive des mere formuende, og om noget Anfald kommer paa Riget af nogen indenlandsk eller udenlandsk Magt, at man dem des bedre kunde formaa at modstaa og at saa ikke mere gøres Behov at beskatte menige Rigens Indbyggere, naar noget paakommer, som nu sket er, da skulle alle Bispestifters Gods, Slotte, Gaarde, Hus og Jordegods, som Bisperne nu have haft i Haand og Værge, herefter til evig Tid være og blive med al deres Rente og Tilliggende lagt under Kronen og til Kongens Opholdelse og til menige Rigens Bedste.« Intet Sjælemessegods, som har hørt under Bispegodset, kan kræves tilbage, og Kronen skal yderligere overtage Bispernes Trediedel af Tienden.

Det var vældige *Godsmasser,* der kom over paa Kronens Hænder ved denne Bestemmelse, der mere end nogen anden betegner den Magtforskydning, der fuldbyrdedes med 1536. Til *Bispegodsets* Erhvervelse føjedes siden *Klostergodsets.* Recessens Bestemmelser var med Hensyn til dette ganske vist, at Klostrene ligesom andre ikke særlig omtalte gejstlige Len skulde »blive ved Magt, indtil Kongen og Rigsraadet fik gjort en ny Skikkelse derpaa«. Munkene maatte frit »udgaa af« Klostrene, men ønskede de ikke dette, kunde de blive og føre »et godt, ærligt og kristeligt Klosterlevned«. Men »Guds Ord« skulde prædikes for dem. Reelt kom disse Bestemmelser til at betyde, at Herreklostrene med alt deres Gods ogsaa gled ind under Kronen og efterhaanden behandledes som rent verdslige Len. Man har beregnet, at Kongens Indtægter af Krongodset paa den Vis tredobledes — fra ca. 100 000 Tønder Korn i Tiden før 1536 til 300 000 derefter. Om Kirke- og Præstegods lovgaves der overhovedet ikke.

Den Fordel, *Adelen* høstede af Reformationen, var i Forhold hertil forsvindende ringe. Det *Sjælemessegods,* som var skænket til Kirkerne, kunde fordres tilbage af Givernes Familie, naar den kunde bevise sin Ret »med nøjagtige Breve og Segl.« *Menigmand* kom derimod overhovedet ikke til at høste nogen som helst økonomisk Vinding ved den ny Tingenes Tilstand. Der herskede i vide Kredse især Utilfredshed med *Tienden;* enkelte af Reformatorerne havde benægtet dens bibelske Grundlag og fordret den erstattet med den nytestamentlige frivillige Gavmildhed. Recessen indrømmer, at »Bønder og menig Almue« er »meget besværet over Maade med Bispegave, Havre, Smørbyrd, Nannest (Fødevareafgift), Plovkorn og anden slig Tynge«, og bestemmer, at de skal være fri for sligt, men redelig svare »den tiende Kjærv af Hvede, Rug, Byg, Havre og alt andet Korn, som Gud giver«, og tillige Kvægtiende efter gammel Sædvane. Men det

blev ved Løftet med Hensyn til Lettelserne, og i den følgende Tid maatte der, navnlig i Lunde Stift, gentagne Paamindelser til fra Kronens Side, før Bønderne vilde yde, hvad de skulde. Tienden skulde deles i tre Dele, en til Præsten, en til Kirken og en til Kronen. Kronen arvede saaledes Bispernes Andel og skulde anvende den til Religionens og Kirkens Bedste, hvad kun til dels blev efterlevet. Bønderne skulde selv køre Tiendekornet til Kirkeladerne, og der skulde Fordelingen i de trende Parter finde Sted, »og skal der gives Bønderne samme Dag et Maaltid Mad og Drikke, naar de fremføre Tienden, og det skulle alle tre bekoste«.

Hvad Recessen ellers indeholder, rummer intet af større Betydning. Det var forbeholdt de kommende Aars Lovgivning at give de Bestemmelser, der greb ordnende ind paa Samfundslivets andre Omraader.

Det var, helt bortset fra de Krav, den kirkelige Nyordning stillede (jfr. 2. Afsn. 6. Kap.), en vanskelig Arv, Christian III overtog fra Borgerkrigens Aar. Fred og Orden skulde igen hævdes, Folket skulde knyttes til det nye Kongehus, Rigets Økonomi skulde bringes paa Fode. Det var de vigtigste Opgaver, der laa for. Fra Begyndelsen af Marts til Begyndelsen af Juni 1537 berejste Kongen Jylland og Fyn og holdt Retterting; »gennem Tusinder af Klager og Stævninger fik Kongen et Indblik i den lovløse Tilstand, som havde hersket i Landet.« Men de menige Rigens Indbyggere lærte her deres Konge at kende som en Mand, de med Tillid kunde vende sig til, og som ikke mindst var grebet af den Side af Kongens Gerning at være Rettens Vogter og Værner.

Forholdet til den Adel, af hvilken en stor Part havde staaet i Modstanderens Rækker, bød ikke paa mindre Vanskeligheder. Den farefulde udenrigspolitiske Stilling, hvor Krig med Kejseren stadig truede, maatte fremskynde Forsoningsarbejdet. Opgavens Vanskelighed øgedes ved den Omstændighed, at Christian III, da han endelig kunde overtage Styret af Danmarks Rige, stod omgivet af en Kreds af *tyske og holstenske Raadgivere*, hvis politiske Maal han havde været Fuldbyrderen af, da han tog mod Valget til dansk Konge, hvis Penge havde muliggjort hans Erobring af Landet, og hvis militære Duelighed havde skaffet ham den endelige Sejr. Det maatte naturligt skabe en Afhængighed af den holstenske Adel, der kunde gribe i høj Grad afgørende ind i den kommende Tids Udvikling. Der var ganske vist i Haandfæstningen truffet Bestemmelser om, at kun indfødte Mænd maatte beklæde Rigsembederne (Rigshofmesterens, Kanslerens og Marskens), at ingen udenlandske Mænd maatte optages i Rigs-

raadet eller forlenes med Kronens Slotte og Len. I Rigsembeder og Raad kom der da heller ingen fremmede; men den reelle Indflydelse laa i de første Aar efter 1536 ikke her, og hvad Forleningerne angik, var allerede nogle af de vigtigste Len paa Holstenernes Hænder, ligesom der i den følgende Tid uden Hensyn til Haandfæstningens Ord gaves adskillige Len til Holstenere og Tyskere. Rigets *Hovedfæstninger*, København og Malmø, var i de følgende Aar efter Grevefejden stadig givet til Udlændinge. Spørgsmaalet til Fremtiden var, om det var Kongens Vilje at lade disse Tilstande vare ved, eller om det kun var en foreløbig Ordning, nødvendiggjort af den Maade, hvorpaa Christian III havde erhvervet Danmarks Krone.

Københavns Segl 1536.

I de fremmede Raadgiveres Kreds var der samlet megen Dygtighed, Klogskab og Handlekraft. Men forskelligartede Indflydelser brødes med hinanden. Paa den ene Side stod Sachseren *Wolfgang von Utenhof*, der havde været Christian III's Lærer og Frederik I's Kansler og nu indtog Stillingen som Christian III's tyske Kansler. I Besiddelse af fremragende diplomatiske Evner havde han ydet det danske Kongehus værdifulde Tjenester, baade over for Udlandet og i den indre Politik. Han repræsenterede i sin Opfattelse af Staten den stærke Kongemagts Idé og stod derfor i skarp Modsætning baade til de danske og de holstenske »Storhanser«, som han kaldte Adelens første Mænd. Et stærkt arveligt Kongedømme havde han arbejdet for; i et Brev til Christian III's Svoger, Hertug Albrecht af Preussen, brugte han i 1534 de Ord, at Danmark trængte til et kraftigt Styre, hvis ikke Christian III skulde vedblive at være »en saadan stakkels Tiggerkonge, som hans Fader og Forfædre har været«. Han havde sikkert gerne i 1536 stækket Aristokratiet kraftigere, end det skete, men her stødte han paa Modstand fra den holstenske Adel, der frygtede, at den danske Adels Nederlag ogsaa kunde svække dens egen Stilling. Ogsaa paa anden Vis stod han i Modsætning til Holstenerne. Over for den Rantzauske Kreds' Ønsker om et selvstændigt Slesvig-Holsten, kun forenet med Kongeriget i en Personalunion, drømte han om en dansk-tysk Helstat. Han har i en Betænkning udkastet mærkelige Planer om en Sammenblanding af den danske og den tyske Adel; der skulde drages flere Holstenere ind i Kongeriget,

og til Gengæld skulde der gives danske adelige Len i Hertugdømmerne. Giftermaal skulde knytte de to Kredse sammen. Han saa med Angst, hvordan i Aarene efter 1536 Modsætningen mellem Danske og Tyske øgedes og kunde true alt det, som var vundet gennem Grevefejden. Hans Indflydelse paa Kongen støttedes gennem hans nære Forbindelse med Hertug Albrecht af Preussen, hvis Raad Christian III stadig indhentede i disse Aar, og som i det væsentlige delte hans Syn. Men hans personlige Forhold til Christian III var ikke godt. Han kom aldrig udover at betragte Kongen som et umyndigt og svagt Barn; typisk er hans Plan om, at Hertug Albrecht skal komme til Danmark en to—tre Aar for at være sin Svoger til Hjælp. I Holstenernes Kreds var det i disse Aar især den drevne Diplomat *Melchior Rantzau*, der var Kongens nærmeste Raadgiver.

Men det synes ret hurtigt at være blevet Christian III klart, at et varigt Herredømme i Danmark ikke lod sig opbygge uden med den danske Adel som Støtte. De udenrigske Forviklinger kunde snart sætte Rigets Sammenhold paa en haard Prøve. Et splidagtigt Rige, der blev behandlet som et erobret Land, kunde under en mulig Krig paa ny spaltes i hinanden bekrigende Lejre. Stadig opskræmtes Sindene ved Rygter om Anslag. I 1538 kan Kongen bede Hertug Albrecht om Tilladelse til at overføre de endnu fængslede katolske Bisper Joachim Rønnow og Styge Krumpen til et preussisk Fængsel. Et Forsoningsarbejde var nødvendigt, og det stemte godt nok med Christian III's hele Sindsretning. I 1539 døde Melchior Rantzau, i 1540 tog Utenhof af Helbredshensyn Ophold i Udlandet, og selv om han stadig havde Føling med Begivenhedernes Gang i Danmark, var dog hans Indflydelse afgørende svækket.

Blandt Christian III's Raadgivere traadte i disse Aar Kansleren Johan Friis i Forgrunden. I mere end en Menneskealder beklædte denne fynske Herremand fra 1536 denne nu Rigets vigtigste Embedsstilling. I Samarbejdet mellem ham og Christian III virkeliggjordes paa smukkeste Maade den Samvirken mellem Adel og Kongemagt, som giver disse Aar deres politiske Præg. Naar der i de kommende Aar i Administrationens Genopbyggelse, i Hævdelsen af Danmarks Selvstændighed over for Holstenerne, i Arbejdet med Rigets Finanser og i den udenrigske Politik naaedes saa store Resultater, har Johan Friis sin væsentlige Andel deri. Hans energiske Vilje, hans Evne til at fastholde fjerne Maal og hans Sinds lykkelige Forening af Maadehold og Fasthed gjorde ham vel skikket til at føre an i det Genrejsningsarbejde, som disse Aar krævede.

Den nye Kurs viste sig i Behandlingen af de Mænd, der havde været førende i Modpartiets Lejr. *Anders Bille*, der mere end nogen

anden havde Ansvaret for den sjællandske Adels svage Holdning over for Grev Christoffer, var blevet udelukket af Rigsraadet og havde mistet sine Len og de i dem indestaaende Pantesummer; men nu i 1539 blev han udnævnt til Høvedsmand paa Sjælland. 1540 fik han sit gamle Len, Stege, tilbage og optoges samtidig i Rigsraadet. *Tyge Krabbe* var straks blevet behandlet paa samme Vis, men 1539 udnævntes han til Statholder i Skaane og synes ved samme Tid igen at have overtaget Embedet som Rigsmarsk. Samtidig optoges andre af de udstødte Rigsraader paa ny i Raadet. — Ogsaa de katolske Bisper fik den mildere Kurs at mærke. Enkelte af Bisperne var blevet løsladt ret hurtigt mod at udstede en Erklæring om at ville finde sig i de nye Tilstande. Viborgbispen, *Jørgen Friis*, blev løsladt 1538, forlenedes 1540 med Vrejlev Kloster og blev i alt Fald fra 1542 Medlem af Rigsraadet. *Styge Krumpen* behandledes haardere; flere Adelsmænd maatte gaa i Borgen for hans Troskabserklæring, inden han i 1542 blev givet fri; 1543 fik han Asmild Kloster i Forlening. Kun *Joachim Rønnow* nægtede stejlt at bøje sig, og han holdtes i Forvaring til sin Død 1544.

Ligsten over Anders Bille og hans Hustru i Magleby Kirke paa Stevns.

Et af de Spørgsmaal, hvor dansk og holstensk Indflydelse brødes, bragtes nu ogsaa til en Løsning, der svarede til Kongens Ønsker. Kongen, der havde faaet sin Søn anerkendt som *Tronfølger* 1536, ønskede ham som Bekræftelse paa Valget hyldet af hele Folket, hvad der fandt Modstand i Holstenernes Kreds. Her ønskede man ogsaa fastsat indgaaende Bestemmelser om Formynderregeringen i Tilfælde af Kongens Død, førend Sønnen havde naaet Myndighedsalderen, hvad Kongen veg tilbage for, øjensynlig fordi han frygtede, at Holstenerne vilde benytte dette til at skaffe sig varig Magt. Det danske Rigsraad stod her paa Kongens Side, og det blev den danske Ind-

flydelse, der gik af med Sejren. I 1542 hyldedes Frederik i de forskellige Landsdele som Rigets vordende Konge, og samtidig blev der om Formynderregeringen truffet den Bestemmelse, at denne skulde staa under Dronningens Ledelse, men bestaa af danske Rigsraader.

Man har betegnet denne Hylding som en Slags Forsoningsscene mellem Kongen og den danske Adel. Det nye Samarbejde blev yderligere beseglet gennem en Beslutning af *Herredagen,* der traadte sammen i København i December 1542. Her vedtog Adelsmændene ikke blot omfattende *Rustninger* i Anledning af den truende Krig med Kejseren, men bevilgede en *Afgift* af et uhyre Omfang, nemlig en Tyvendedel af hele deres Formue, — af al deres Jordegods undtagen deres egne Hovedgaarde, af alle de Penge, de havde udestaaende paa Rente, og af deres Pantegods, tillige af alle Møbler, som hørte til deres Sædegaarde, og endelig af deres Bohave, Kvæg, Klæder, Klenodier, Heste og Harnisk, Bøsser, Krudt, Vaaben og Værge. Afgiften indbragte en Sum paa 50 000 Daler. Endvidere overtog Kongeriget to Trediedele af den Gæld, Kongen havde stiftet under Grevefejden; den økonomiske Afhængighed, som Kongen hidtil havde staaet i til Holstenerne, kunde nu afvikles. Forsoningen mellem den danske Adel og Kongen var dermed endelig tilvejebragt og Grevefejdens Skygger fjernet. De nye Forhold afspejlede sig bl. a. i Lensstyrelsen, hvor Tyskerne før havde haft en fremtrædende Plads, men hvor de nu efterhaanden gled helt ud.

Ikke mindre Vanskeligheder bød det efter Grevefejden at faa Skik paa *Rigets Finanser.* Christian III anslog selv i Januar 1536 den Sum, Krigens Førelse indtil da havde kostet, til $3^{3}/_{4}$ Mill. Mark dansk (vel ca. 50 Mill. Kr. i Nutidsmønt), en »efter Datidens Pengeforhold uhyre Sum«. Gennem Skattepaalæg baade i Danmark og Hertugdømmerne havde Kongen søgt at faa Dækning; men der maatte ogsaa gribes til Laan, og i 1537 beregnedes Kongens udenlandske Gæld til 1 375 000 Mark dansk. Det var væsentligst hos holstenske Adelsmænd og tyske Fyrster, Gælden var stiftet. Det lykkedes Christian III i Løbet af de følgende 5 Aar at nedbringe den udenlandske Gæld til 750 000 Mark dansk, idet der dog er iberegnet 150 000 Mark nystiftet Gæld. I 1542 fordeltes som nævnt den gamle Gæld paa 600 000 Mark med to Trediedele paa Kongeriget og en Trediedel paa Hertugdømmerne. I Løbet af de følgende Aar bragtes Gælden yderligere ned. Men dette er ikke naaet uden Forøgelse af den indenlandske Gæld; dels var de Summer, Pantelenene hæftede for, steget, dels var der direkte stiftet Laan hos Adelen. Om en Forøgelse, der svarer til Nedgangen i den udenlandske Gæld, er der dog ikke Tale.

De *Indtægter,* der bortset fra Afgifterne in natura stod til Kongens

Raadighed, stammede fra Lenene, Toldafgifterne og Skatterne; man kan først fra 1550 danne sig et Skøn over Statens finansielle Stilling, da der fra den Tid foreligger Regnskab fra Rentemesteren over Indtægt og Udgift. Gennemsnitlig indbragte Lenene i 50erne ca. 20 000 Daler, Tolden ca. 10 000 Daler, mens de ordinære Skatter, Byskatterne og de jordegne Bønders Afgifter, Retsbøder m. m. kun indbragte smaa Summer, saa den samlede Indtægt var ca. 32 000 Daler. Men samtidig androg de ordinære *Udgifter* ca. 78 000 Daler, fordelt med 42 500 paa Hoffet, 17 500 paa Hæren og Flaaden og ca. 9 170 paa Gældens Forrentning. Ikke mindst var i Aarenes Løb Udgifterne til Hofholdningen forøget; Kongen omgav sig med større Pragt, de dyre Rejser krævede mange Penge; men til Hofholdningsudgiften regnedes ogsaa Udgiften til den Centraladministration, der stadig udvikledes stærkere. I 40erne havde de militære Udgifter været betydeligt større. Man var i de første Aar efter Grevefejden nødt til stadig at holde Tropper under Vaaben; Krigen med Kejseren medførte store Rustninger, men ogsaa i de efterfølgende Aar gav Rygterne om »udenlandske Praktikere« Anledning til Samling af hvervede Tropper i Landet.

De ordinære Indtægter kunde saaledes ikke engang i de gunstige Aar i 50erne skaffe Dækning for Udgifterne. Man maatte derfor, da Indtægterne i Aarene umiddelbart efter 1536 ogsaa var betydelig lavere, gribe til ekstraordinære Skatter for at skaffe Balance og maaske et Overskud til Gældens Afvikling. I alt blev der under Christian III paalagt Bønderne tolv Skatter, Byerne fire og Gejstligheden fem. — Som Eksempel paa Maaden, hvorpaa Skatterne udskreves, skal her tages den *Landeskat*, der udskreves Februar 1555: Hvert Antal af 20 jordegne Bønder, d. e. Selvejere, skal lægges i Læg sammen og give 40 Daler, hver Gruppe af 20 Bønder, der ikke har egen Jord, d. e. Fæstere, skal give 20 Daler. Inderstemænd, Pebersvende, Husmænd og Tjenestedrenge, som har Kornsæd, skal give hver ½ Daler; hver Smed, Skomager og Skrædder, som bor i Landsbyerne, og hver Møller skal give 1 Daler; overalt skal den rige hjælpe den fattige. Fri er kun de Ugedagsmænd, som bor i samme Sogn, hvori Kongens Slotte og Gaarde, Klostre og Adelens Sædegaarde ligger, dog skal Lensmændene paase, at ingen regnes for Ugedagsmænd, som ikke er det. Bønderne skal møde, naar og hvor Lensmanden tilsiger dem, og lade sig lægge i Læg sammen. — Den, der ikke kan skaffe Dalere at betale med, maa i Stedet give tre Mark dansk for hver Daler. — Indtil 1548 havde Skatterne kun den halve Størrelse.

Man regner med, at 50ernes Dobbeltskatter paa Bønder indbragte ca. 400 000 Mark dansk hver. Men disse Skatter indkom ikke hvert

Aar. I Tiden 1550—58 betaltes de kun tre Gange og indbragte saaledes i alt 1 200 000 Mark dansk. Naar samtidig Underskuddet aarlig androg ca. 46 000 Daler eller ca. 140 000 Mark, gik Indtægten af disse ekstraordinære Skatter med til at dække dette. Men Ekstraskatterne ramte ogsaa Gejstligheden og Byerne, selv om det ikke skete saa ofte som med Hensyn til Bønderne. Endelig kunde Adelen ogsaa paalægges Afgifter, saaledes som det skete i 1542 gennem den høje Formueafgift. I det hele regnes Ekstraskatterne at have indbragt Riget i Christian III's Tid en Sum paa 1 300 000 Daler, lig 4 Mill. Mark dansk, eller i Gennemsnit 50 000 Daler om Aaret, det vil sige betydelig mere end de ordinære Indtægter. Disse var dog ogsaa i Stigning, især takket være den Reform af Lensvæsenet, som Christian III fik gennemført.

Da Christian III besteg Tronen, var Stillingen den, at *Lensordningen* næsten helt var formet efter Adelens Interesser. *Tjenestelenene* var i Tal langt de overlegne, en Del Len var paa *Afgift,* kun et lille Mindretal laa til *Kongens Fadebur.* Der var fastsat en bestemt og uoverstigelig Grænse mellem Fadeburslenene og de andre Len. En stor Del af Købstæderne var bortforlenet til Adelen. Adelens Magtstilling i Lensvæsenet var yderligere befæstet ved, at næsten hver Lensmand besad sit Len med Løfte paa Aar eller Livstid, og mange Len var endog bortlovede til næste Slægtled. Det kan maaske være underkastet Tvivl, om Afgifts- eller Fadeburslenet var den for Kongen mest gunstige økonomiske Ordning. Men for Kongens Magtstilling var Fadeburslenet at foretrække. Her var Lensmanden lønnet Embedsmand, han kunde afsættes, naar Kongen ønskede det, hans Gerning var underkastet Kontrol, han stod Kongen til Ansvar for Lenets Indtægter og Udgifter. Helt anderledes var det med Afgiftslenet, hvor kun en fast aarlig Sum tilflød Kronen, og med Tjenestelenet, hvoraf Kronen overhovedet ingen Indtægter fik. I disse to Arter af Len følte Adelen sig som Herrer med fast afgrænsede Rettigheder over for Staten. Det maatte ligge i Kongens Interesse at øge sin Magt ved at indskrænke disse Forleningsarters Omraade og øge sine Indtægter ved at afskaffe Tjenestelenene.

Allerede Statsomvæltningen 1536 havde bragt betydelige *Forskydninger.* Fadeburets Omraade var bragt op fra 43½ til 63½ Herreder. Indtil Midten af 40erne er Omraadet øget med ti Herreder. Men ellers bruges det første Tiaar af Christian III's Regering til at forberede de mere indgribende Reformer. Oplysninger om Lenenes Forhold indhentedes og bearbejdedes i Kancelliet, og Overvejelser fandt Sted. Man har vel hurtig været klar over de vigtigste Retningslinier, men et betydningsfuldt Arbejde skulde gøres, før Reformvirksomheden ret

kunde sætte ind. Kongen maatte især vinde sin Handlefrihed over for Lenene tilbage. Dels maatte den Skik brydes, at hvad der var Afgifts- eller Tjenestelen skulde vedblive at være det, dels maatte Forleningerne høre op med at være paa Tid, hvad der næsten havde været undtagelsesløs Regel under Frederik I.

Grevefejden hjalp godt til at nedbryde denne Lensmændenes Uafsættelighed. Adskillige Lensmænd havde været paa Oprørernes Side, og de mistede nu deres Len. Døden havde ogsaa ryddet op blandt dem. I Haandfæstningen af 1536 bestemtes det allerede, at naar Lensindehaverne døde, tilfaldt Lenet Kronen, »enddog deres Breve lyder paa deres Hustruer, Børn og Arvinger efter deres Død«. I den følgende Tid blev det Regel, at der ikke blev givet noget vigtigere Len bort, undtagen det skete, »saalænge Vor Naade tilsiger«. Allerede et Tiaar efter var Kongen kun ved otte af Landets 56 Hovedlen bundet ved Løfte paa Tid, og ogsaa ved en Mængde af de mindre stod han frit. At den store Gæld vedblivende nødte til at pantsætte Len, hemmede paa den anden Side Kongens Handlefrihed, men samtidig havde han i Praksis hævdet sin Ret til at lægge Afgifts- og Tjenestelenene ind under sit Fadebur.

Ved Midten af 40erne er Forberedelserne endt, og den store *Lensreforms Tid* inde. Kongen gaar frem paa følgende Maade: saa snart Lejlighed byder sig, naar en Lensmand dør eller forflyttes, henlægges et tidligere Afgifts- eller Tjenestelen til Fadeburet. Dernæst nedlægges adskillige Smaalen, der henlægges under et af de større Len. Paa den Vis kom der yderligere 48 Herreder ind under Kongens Fadebur, foruden de 30 allerede før 1545 vundne. Købstæderne bortforlenedes ikke mere, men lagdes direkte ind under Kongens Fadebur.

Resultatet af Christian III's Reform ses bedst af følgende, af Kr. Erslev udarbejdede Liste over Lenenes Herredstal:

	1533	*1559*
Paa Regnskab	43½	123½
Paa Afgift	45	18
Paa Tjeneste (frit)	65½	20½

De tidligere Tjenestelen ydede nu deres Bidrag til Statskassen; de tidligere Afgiftslen gav som Regnskabslen større Indtægter, og Forøgelsen af Lenenes Omraade gav ogsaa øget Indtægt. Dertil kom endelig, at de Afgiftslen, der var tilbage, blev udnyttet mere økonomisk end før. Mens der før af 45 Herreder paa Afgift betaltes 6000 Mark dansk til Riget, ydede i 1559 de resterende 18 4800 Mark dansk.

Af stor Betydning for den finansielle Stilling var ogsaa den For-

højelse af Laanesummerne i Pantelenene, der fandt Sted jævnsides med de øvrige Reformer. 1533 var der pantsat Hovedlen med et Herredstilliggende paa 93½, men 1559 er der kun 25½ Herred pantsat. Nok er samtidig Pantesummerne reduceret fra 140 000 Mark til 87 000 Mark, men de Summer, som Herrederne staar som Pant for, er øget fra 1500 til 3300 pr. Herred.

Det nyerhvervede Kirkegods føjedes delvis ind under de bestaaende Rammer. Af Bispegodset henlagdes en Del under Hovedlenene, en anden Del vedblev at bestaa som selvstændige Len, og paa den Vis

1 Mark fra 1541. Møntsamlingen.

øgedes Hovedlenenes Antal; endelig overtog Kronen med Bispegodset en Mængde Smaalen, hvor Adelsmændene nærmest sad som Godsbestyrere; i Forvejen havde Kronen et Antal af saadanne Smaalen, nu forøgedes Tallet til ca. 200. Ikke ubetydelige Godsindtægter kom igennem disse Kronen til gode. Især udnyttede Kongen disse Smaalen som Pantegenstande, mens han søgte at gøre Hovedlenene pantefri; som før omtalt indestod der i 1559 kun ca. 87 000 Mark dansk i Hovedlen, mens Pantesummen i Smaalenene beløb sig til knap 200 000 Mark dansk. En Indskrænkning af Smaalenenes Tal med en Fjerdedel fandt dog Sted i Løbet af Christian III's Regeringstid. Hovedparten af Klostrene blev ved at bestaa som særlige Len, en Del af dem var ogsaa pantsat, og Pantesummen var for deres Vedkommende godt 200 000 Mark.

Hvad selve Regnskabsføringen i Fadeburslenene angaar, skete der i disse Aar en betydningsfuld, for Kronen indbringende Forandring: Mens Lensmanden i Regnskabslenet som Regel før havde fratrukket Udgiften til sit eget og sine Folks Underhold fra Lenets almindelige Indtægter, bliver det nu almindeligt at fastsætte bestemte Beløb (»Genanter«) til disse Udgifter. Mere og mere fik man paa den Maade en fast Embedsstand under skarp Kontrol fra Centraladministrationen. I rede Penge gav Lenene i 50erne Kronen en Indtægt paa ca. 30 000 Mark dansk; medregner man Lenene i Hertugdømmerne og i Norge, stiger Summen til ca. 60 000. Men dertil kom saa de store

Indtægter in natura. Af Lenene underholdtes Rigets Embedsmænd, her indkvarteredes en stor Del af Hæren, Adelsopbudet og Kongens Hofsinder.

En Arv fra Grevefejdens Dage, der virkede hemmende for et sundt Finansvæsen, var de slette Mønter, man da havde ladet præge. Den danske Mark sank i Værdi. Mens der under normale Forhold gik tre danske Mark paa en Joachimsdaler (efter Joachimsthal Bjergværk i Böhmen), maatte der i 1536 betales seks à syv Mark for Daleren, senere ni à ti. En ny Ordning indførtes i 1541, og det lykkedes virkelig at fastholde den gennem en Menneskealder. Møntenheden blev Daleren, der regnedes lig tre Mark à 16 Skilling.

Saa dybt indgribende Ændringer i Adelens Stilling, som Lensreformen betød, har ikke kunnet undgaa at vække Modstand i dens Kredse. Johan Friis er sikkert Hovedmanden i hele denne Politik, men Planernes Udførelse paahvilede i første Række Rentemestrene, og det var dem og ikke den urørlige Johan Friis, der maatte bære Uviljen. De to Stillinger beklædtes i 1540erne af *Jørgen Petersen,* en Borgmestersøn fra Ribe, og af *Joakim Beck,* en sjællandsk Adelsmand. I 1547 traadte den sidste tilbage fra sin Stilling og erstattedes med *Eskil Okse.* Det er vel rimeligt at antage, at denne Forandring er en Følge af den Uvilje, Indkaldelsen af Lensbrevene har vakt. Men havde Adelsoppositionen regnet med i Eskil Okse at faa en Talsmand for sine Synspunkter, forregnede den sig. Eskil Okse gik helt ind for Lensreformens Tanker og tilspidsede dem i Løbet af 1550erne gennem Genantordningen. Efter Jørgen Petersens Død i 1554 var han eneste Rentemester. Paa Trods af den voksende Opposition udstedtes i 1557 en Lensforordning, der først og fremmest tilsigtede at skærme Bønderne mod Lensmændenes Overgreb, men som tillige reducerede Lensmandens Andel i Lenenes uvisse Indtægter fra ca. 50 pCt. til 10 pCt. Dette kostede Eskil Okse hans Stilling. En højadelig Opposition med Herluf Trolle og Mogens Gyldenstjerne i Spidsen fældede ham, og Broderen Peder Okses Fald kort efter har sikkert Forbindelse med disse politiske Forskydninger. Selv om Johan Friis fik Joackim Beck tilbage som Rentemester, prægede Rigsraadsoppositionen de følgende Aars Politik, hvad der bl. a. i denne Forbindelse betød, at Lensforordningens Reduktioner ikke gennemførtes.

Indtægterne af *Øresundstolden* kom ikke Riget direkte til gode, idet de indgik i Kongens private Kasse, »Kongens eget Kammer«, men ofte ydedes der herfra Tilskud til Rigets almindelige Formaal, f. Eks. Gældens Afbetaling, og Hoffets Fordringer til Statens Indkomster nedsattes betydeligt gennem disse private Indtægter.

Samler man Hovedtrækkene af Christian III's Finanspolitik, kom-

mer man da til følgende Resultat: Pengevæsenet er stabiliseret, Lensvæsenet har faaet en mere overskuelig og udbyttegivende Ordning, Rigets aarlige Udgifter og Indtægter er saa nogenlunde afbalanceret, — ganske vist ved Hjælp af de ekstraordinære Skatter, der imidlertid ved deres Hyppighed er ved at indgaa som et fast Led i Statens Husholdning —, og den udenlandske Gæld er reduceret til en forholdsvis beskeden Sum. Hertil kommer dog, at den indenlandske Gæld stadig er temmelig høj, hvilket bl. a. giver sig Udtryk i Opretholdelsen af Pantelenenes store Antal, men denne Laaneform er mindre trykkende end en rentekrævende udenlandsk Gæld. Christian III har i sit Arbejde haft Støtte af den *Prisstigning*, der just i disse Aar tog sin Begyndelse; Gælden mindskedes reelt, og Skattebyrderne blev lettere at bære. Meget var naaet, men mere kunde have været naaet, om ikke stadig Krigsrygterne havde svirret og givet Anledning til Rustninger, der kom til at tynge saa haardt, fordi de som Regel væsentlig bestod i Hvervning af tyske Landsknægte, der oppebar deres Løn i rede Penge. Det er af en tysk Historiker (Richard Ehrenberg) blevet hævdet, at Aarsagen til, at et ordnet Finansvæsen næsten var et uløseligt Problem for det 16. Aarhundredes Fyrster, netop maa søges i Anvendelsen af Lejetropper. I Stater, hvor store Parter af Indtægterne stadig indkom i Naturalafgifter, skulde Lejetroppernes Lønning udbetales i Mønt. Krig og Krigsfare kunde derfor stadig true det, der var indvundet. Alligevel var de finansielle Opgaver, Frederik II stilledes overfor, væsentlig lettere end dem, der havde mødt hans Fader i 1536 — ikke mindst derved, at han trygt kunde følge de Veje, denne havde anvist.

I sine sidste Leveaar, da Lensreformen stundede mod sin Afslutning, vendte Christian III sig, øjensynlig i nært Samarbejde med Johan Friis, mod den Opgave at give Aandslivet gode ydre Kaar. Universitetet havde efter nogle Opløsningsaar faaet sine Forhold nyordnet ved Universitetsfundatsen Sept. 1537. Nu forbedredes Professorernes Kaar gennem kgl. Gavebreve, et nyt Professorat oprettedes, Johan Friis stiftede 1555 Universitetets første private Legat paa 1000 Daler. Iflg. Kirkeordinansen skulde der i hver Købstad oprettes en Latinskole, og selv om det blev Købstæderne, der skulde skabe Skolerne, ydede Staten dog Tilskud. Skolernes Kaar synes dog at have været kummerlige nok; men i 1550erne bødedes der fra Regeringens Side paa Manglerne gennem Gaver af Gods og Understøttelser til fattige Peblinge. Endvidere fandt der i disse Aar en almindelig Forbedring af Præsternes og Superintendenternes Stilling Sted, ligesom ogsaa Hospitalerne, der skulde sørge for »fattige, saare og syge«, fik rigeligere Støtte, og det paabødes i Kolding-Recessen, at Kirke-

værgerne med Befolkningens Hjælp i hvert Sogn skulde bygge et Fattighus, og at Præsterne skulde formane Sognefolket til at betænke de fattige med Gaver. — Det var disse Reformer, der efter Livlægen Jakob Bordings Vidnesbyrd paa Kongens sidste Sygeleje optog hans Tanker, og paa Dødslejet lagde han de omstaaende paa Sinde, at de efter hans Bortgang arbejdede videre med disse Forhold.

Da Christian III døde Nytaarsdag 1559, var Vejen for den kommende Tid ogsaa i andre Henseender banet. Splittelsen mellem Stænderne var jævnet, Monarkiets Sammenhold fæstnet, Rammerne for det kirkelige Liv skabt, Ret og Orden hævdet, og Landet i økonomisk Fremgang.

3. Udenrigspolitik under Christian III.

Forholdene i det af Borgerkrigen hærgede Rige maatte nøde Christian III til i Forholdet til andre Magter at følge den Politik, saa vidt muligt at holde Danmark uden for Forviklinger af nogen Art. Men det var en Politik, der kun med Vanskelighed lod sig gennemføre. Rigets Fred kunde anfægtes fra to Sider, fra Sverige og fra Kejseren. Hansestæderne prøvede ikke i de følgende Aar at føre nogen aktiv Politik, og der er heri et af de stærkeste Vidnesbyrd om, hvor afgørende et Nederlag Grevefejden har været for hele deres Magtstilling. *Sverige og Danmark* havde ganske vist staaet Side om Side under Opgøret med Lübeck, men det var ikke let at blive Minderne om Fortidens Modsætninger kvit, og dertil kom, at Gustav Vasa var gaaet ud af Grevefejden fyldt af dyb Mistillid til Danmark. Han havde laant Danmark store Pengesummer, men ikke kunnet faa hverken betryggende Forskrivninger for dem eller de Panter (Bohus, Akershus, Viken) for Pengene, som Christian III og Rigsraadet havde lovet at levere ham inden Paaske 1536. Han var ikke blevet taget med paa Raad, da Christian III sluttede Freden med Lübeck i Hamburg; først fire Maaneder efter var han ad Omveje blevet underrettet om den. Tilmed indeholdt denne Fred Bestemmelser, der nok kunde nære hans Mistro til de Danske: hans Mellemværende med Lübeckerne skulde dømmes af Christian III, og ved samme Domstol skulde Sagerne mellem ham og hans Fjender Bernhard v. Melen og Greven af Hoyas Arvinger afgøres. Der stod tillige i Hamburgfreden en Bestemmelse om, at Danmark-Norge ikke maatte hjælpe Sverige, hvis Gustav Vasa ikke underkastede sig denne Voldgiftsdom.

Gustav Vasa sendte dog Ombud til et Møde i København (1537), hvor de *svensk-lübske Stridsspørgsmaal* optoges til Doms. At Chri-

stian III her fik mæglet et Forlig mellem ham og Lübeckerne, der væsentlig indskrænkede Hansestadens Privilegier, mildnede ikke Gustavs Bitterhed. I de følgende Aar huskede han bedre, at man ved Kroningshøjtideligheden havde ladet Forræderen Bernhard v. Melen, der var til Stede som Udsending fra Hertugen af Lüneburg, sidde ved samme Bord som de svenske Gesandter, og at man, da denne »Bösewicht«s Sag kom for, havde hilst hans Forsvarstale med Jubel og Bifald, mens man kun havde skænket de Svenskes Indlæg ringe Opmærksomhed.

Især fik man Gustavs Misstemning mod Danmark at mærke i Forhandlingerne om det Forbund mellem de to Riger, som ikke var blevet formelt afsluttet. *Forbundet af 2. Februar 1534* var nemlig ikke blevet stadfæstet endeligt fra dansk Side. Aarene sled sig hen med endeløse Forsøg paa at nærme Parterne til hinanden. Gustav Vasas mistænksomme Sind gravede stadig nye Forurettelser fra Fortiden op og gjorde deres Udjævning til Forudsætning for, at Forhandlingerne kunde fortsættes; Christian III fandt sig paa sin Side ikke foranlediget til at ordne Gældsspørgsmaal i Overensstemmelse med afgivne Løfter. Det var først, da fælles Fare udefra truede begge Rigerne, at man fandt Vej gennem alle Forhindringer, fik Gældsspørgsmaalet ordnet ved Danmarks Tilbagebetaling af Summen med 5 pCt. Rente og derefter Forbundet stadfæstet. Ved et personligt Møde mellem de to Konger paa Grænsen ved *Brømsebro* 1541 blev der truffet en endelig Ordning, der saa kort Tid efter den dynastiske Unions Opløsning førte de to Riger sammen i et nært Forbund. De skulde hjælpe hinanden, naar de angrebes, selv i fjerne Egne som Holsten og Finland, og ved Oprør i Landene selv. Voldgift skulde afgøre Stridigheder mellem Rigerne eller deres Indbyggere. Nye Forbund kunde kun indgaas med den anden Stats Samtykke. Det økonomiske Samarbejde organiseredes: i Krisetider skulde det ene Rige for rimelig Betaling tilføre de andre, hvad de trængte, intet Ind- eller Udførselsforbud maatte udstedes mellem de tre Riger (der toges dog enkelte Forbehold), det ene Riges Indbyggere maatte frit besøge alle frie Markeder i det andet Rige, og ingen ny Told maatte paalægges. Dette Forbund »gaar videre end nogen anden tidligere eller senere Traktat mellem de nordiske Riger i Tanken om at gøre de tre nordiske Riger til en politisk Enhed under forskellig national Regering og til et virkeligt Forsvarsforbund mod alle ydre Fjender. — Aldrig er Tanken om Nordens Enhed bleven mere virkeliggjort end i denne Traktat« (Arup). Under de kommende Aars Forviklinger styrkede Forbundet, der var afsluttet for 50 Aar, trods fortsatte Gnidninger Landene imellem utvivlsomt de to Rigers Holdning. Det forhindrede, at de ind-

droges i de europæiske Stridigheder som hinandens Modstandere, og det paatvang begge Rigers Udenrigspolitik et gavnligt Maadehold.

En fælles Fare, der truede de to Riger udefra, udgik fra *Christian II's Slægt*. Begge Christian II's Døtre var bleven gift med tyske Fyrster — Dorothea 1535 med Grev Frederik af Pfalz, Christine 1541 med Hertugen af Lothringen. Mest virksom var Pfalzgreven; ved sine uafladelige Intriger sørgede han for at holde Spørgsmaalet om Retten til Danmarks Trone aabent, i de tyske Fyrsters brogede Kreds fandtes der altid dem, der kunde hentes Støtte hos for Planer af den Art. Christian III hørte i visse Maader selv Kredsen til og havde der baade Venner og Fjender. Farligst var dog Frederiks Planer, fordi han handlede i Forstaaelse med selve Kejseren *Karl V*. »Pfalzgreven er Falken, Kejseren Jægeren, der holder den,« sagde Filip af Hessen. Kejserens Interesse for det nordiske Spørgsmaal var ikke altid lige virksom, — det afhang af, hvor stærkt det vældige Riges andre Opgaver lagde Beslag paa hans Kræfter —, men til Tider kunde den blusse stærkt op. I hans Stræben efter Herredømmet i Europa indgik disse Planer om Christian II's Slægt paa Danmarks Trone som et naturligt Led.

Kurfyrstinde Dorothea af Pfalz, Christian II's Datter. Maleri fra 1545 i Nationalmuseet i München.

I den treaarige Stilstand, der i 1537 var blevet sluttet mellem Kejseren og Nederlandene paa den ene Side og Danmark paa den anden, og som blev forlænget først eet, derpaa et halvt Aar, var der intet optaget om Tronspørgsmaalet, og Kejseren havde slet ikke villet drøfte denne Sag. Han blev stædigt ved med at kalde Christian III Hertugen af Holsten. Man maatte i Danmark være forberedt paa, at Spørgsmaalet kunde blive rejst, saa snart Lejlighed bød sig, hvad der kunde faa farlige Følger for Riget, og det drev da ganske naturligt Danmark til at søge Støtte hos Kejserens Modstandere ude i Europa. For Chri-

stian III som luthersk Fyrste laa det lige til at søge Hjælpen hos sine Trosfæller i Tyskland, der stod organiseret til Værn om deres Tro i *det schmalkaldiske Forbund.* Det lykkedes ikke Christian III at blive optaget som Medlem af Forbundet, hvad han øjensynlig først har tænkt paa, men i Stedet for sluttedes 1538 et Forbund mellem Kongen og hele det schmalkaldiske Forbund, der imidlertid meget mod Kongens Ønske kun kom til at gælde Religionssager. Begæredes der Hjælp, skulde der først skønnes om, hvorvidt der forelaa en Religionssag eller ej. Skulde Hjælp ydes, skulde man gensidig støtte hinanden med 3000 Mand Fodfolk eller 1000 Ryttere eller 40 000 Gylden. Efter Tidens almindelige Skik betød Alliance nemlig ikke, at begge Parter i paakommende Tilfælde skulde sætte hele deres Styrke ind, men der tilsagdes den samme Støtte fra begge Sider, og det blev den svagere Parts Evner, der blev bestemmende for Indsatsens Størrelse. — Naaede saaledes Christian III over for Forbundet ikke, hvad han vilde, saa fik han dog samtidig en Aftale med Fyrsterne blandt »Schmalkaldenerne« om Hjælp baade i Religions- og verdslige Defensionssager.

I Forhandlingerne om den treaarige Stilstands Forlængelse og i de Forsøg, der blev gjort paa at mægle Forlig mellem Pfalzgreven og Christian III, mødte der Danmark en Række Fordringer, der i høj Grad antastede Rigets og dets Konges Stilling. Den mod Danmark venligsindede *Filip af Hessen* kunde derfor tilraade et Forlig med Pfalzgreven paa Grundlag af en Landafstaaelse enten af Norge, Jylland eller Skaane, under Henvisning til, at Kejseren sikkert engang vilde angribe Danmark og dertil vilde kunne faa Hjælp fra andre Lande, da Christian II's Afsættelse og Fængsling havde sat meget ondt Blod hos alle kronede Hoveder.

Som Modsætningen til Kejseren havde ført Christian III sammen med Kejserens Modstandere i Tyskland, maatte det falde naturligt, at den videre ude førte ham i Forbindelse med Kejserens Hovedmodstander, *Kong Frans I* af Frankrig. Ret tidligt havde de to Fyrster Føling med hinanden, men først 1541, da baade Frankrig og Danmark maatte regne med en Krig med Kejseren som nær forestaaende, afsluttedes der et mod Kejseren rettet Forsvarsforbund. Kort efter opnaaede Sverige et lignende Resultat, mens det forgæves havde stilet efter at naa samme Støtte som Danmark igennem Forbund med de tyske Fyrster.

Beskyttet gennem Forbundene med Sverige, Frankrig og de tyske Fyrster optraadte Christian III nu med større Sikkerhed over for Kejseren; de danske Gesandter stillede under Forhandlingerne deres Fordringer; vilde Modparten ikke gaa ind paa dem, maatte Forhand-

lingerne afbrydes. Danmark fordrede, at de svenske Gesandter skulde forhandle jævnsides de danske; thi Danmark og Sverige dannede nu »eet Corpus«, Stilstand skulde gælde ti Aar og ikke alene have Gyldighed for Nederlandene, men for alle Kejserens Lande. De kejserlige Gesandter bøjede sig for Fordringen om Svenskernes Ligestilling, men over for Fordringen om en tiaarig Stilstand kunde de kun byde eet Aar, og Forhandlingen var knap i Gang, før den sprængtes igen. Samtidig med at Frans I brød Freden med Karl V Juli 1542, begyndte Danmark uden formel Krigserklæring paa *fjendtlige Foranstaltninger*. Øresund spærredes for Fart paa Kejserens Lande, og nederlandske Skibe beslaglagdes. Danske Hjælpetropper kæmpede i Frans' Forbundsfællers Hær paa nederlandsk Grund. Først et Aar efter, og efter at nye Underhandlinger var løbet ud i Sandet, sendte Christian III Statholderinden i Nederlandene sit højtidelige Fejdebrev.

Krigen blev imidlertid ført med ringe Kraft fra begge Sider. Christian III saa sig i sørgelig Grad svigtet af sine Forbundsfæller. Schmalkaldenerne, af hvilke nogle nylig havde faaet hans Hjælp (Bremen 10 000 Gylden, Sachsen og Hessen 30 000), fandt for det første, at her ikke var Tale om en Religionskrig, og dernæst hævdede de Fyrster, med hvem Forbundet om verdslige Sager var sluttet, at her heller ikke var Tale om en Forsvarskrig, da Christian III selv havde begyndt Krigen ved at beslaglægge de nederlandske Skibe. Af den lovede Pengehjælp fra Frankrig fik Danmark ikke en eneste Hvid, og Gustav Vasa var ude af Stand til at hjælpe, idet hans Kræfter blev taget helt i Brug af Bondeoprøret i Smaaland; det blev i Stedet Christian III, der her maatte yde *ham* Hjælp.

Den militære Indsats blev da ogsaa derefter. Et *Flaadeangreb paa Nederlandene* forhindredes ved, at Storm i Nordsøen medtog Skibene saa haardt, at de maatte vende om. Til Lands indskrænkede man sig til ret omfattende *Forsvarsforanstaltninger* ved *Sydgrænsen* for at kunne modstaa mulige Angreb fra Tyskland. Krigen førtes fra Kejserens Side med en lignende Passivitet. Deri fik de tyske Fyrster Ret, naar de som Grund til ikke at hjælpe henviste til, at Kejseren havde saa meget at gøre med Frankrig og Tyrkerne, at der ikke blev Raad til at tænke paa Angreb paa Danmark. Men selv om der saaledes militært intet af Betydning skete, havde Danmark dog et Vaaben, hvormed det tilføjede Modstanderen følelig Skade. Det var *Spærringen af Øresund*. Freden havde ikke været brudt ret længe, før de nederlandske Byer talte om, at deres Handel truedes med Undergang paa Grund af Sundets Lukning, og at hele Landets Forsyning med Korn og Skibsbygningsartikler var i høj Grad besværliggjort. Derfor voksede Fredsstemningen sig her hurtigt saa stærk, at den kunde paavirke

Christian III. Maleri af Jost Verheiden. Frederiksborg

Kejseren, der nu havde mere end nok af andre Ting at tænke paa, til at han kunde skænke de danske Interesser nogen særlig Opmærksomhed. Knap et Aar efter det formelle Fredsbrud blev *Freden* sluttet (*Speyer* Maj 1544). Nederlænderne fik fri Handelsret i Danmark og Ligestilling med Hanseaterne. Christian III forpligtede sig

til at trække sig ud af den europæiske Politik paa Kejserens Modstanderes Side, mens Kejseren paa sin Side lod Christian II's og hans Slægts Fordringer falde, for saa vidt han lovede ikke med Krig at støtte Pfalzgreven i hans Krav; han vilde kun medvirke til en mindelig Overenskomst mellem ham og Kongen. Dermed var reelt Christian III's Ret til Danmarks Trone anerkendt.

Helt Ro om Christian II's Forhold kom der ikke i de nærmest følgende Aar. Stadig løb der Rygter om pfalziske »Praktikker« mod Danmark; snart var det England, snart Frankrig, snart tyske Fyrster, Pfalzgreven skulde bruge i sine Anslag mod Danmark. Det hele, der opnaaedes ved alt dette, var lidt Opskræmthed i Danmark, hvad der saa igen bevirkede, at de Lempelser i den fangne Konges Kaar, som Speyerfreden havde givet Løfter om, ikke foreløbig blev ført ud i Livet. Baade Christian III's Medfølelse med Fætterens Skæbne og Ønske om endelig at faa de til ham knyttede Spørgsmaal bragt ud af Verden bevirkede, at der stadig fra Kongens Side blev arbejdet paa et Forlig med den fangne Konge. Denne personlig voldte det ikke store Vanskeligheder at komme til Rette med; han var rede til at give Afkald paa enhver Arveret til Rigerne og Hertugdømmerne og stillede kun de Betingelser, at der udbetaltes hans Døtre en sømmelig Medgift, og at han selv fik større Bevægelsesfrihed; Døtrene skulde dog godkende Forliget. Juli 1546 var det bragt i Stand, men Pfalz og Lothringen nægtede at godkende det — trods indtrængende Opfordringer fra Christian II. Da de følgende Aar ikke bragte Parterne nærmere til hinanden, besluttede Christian III at sætte Forligets Bestemmelser m. H. t. Christian II selv i Kraft. I Februar 1549 kom han paa *fri Fod* og fik Bolig paa *Kalundborg,* hvor Slottets og Lenets Indtægter var stillet til hans Raadighed. Mellem Slægten og Danmark naaedes der aldrig en Ordning. Efter Pfalzgrevens Død 1556 optraadte Christine af Lothringen mere energisk paa Skuepladsen; der forhandledes 1557—62 om et Ægteskab mellem hendes Datter Renata og Frederik II, men da dette ikke førte til noget Resultat, knyttede hun Forbindelse med misfornøjede Danske, især Peder Okse, og ved Syvaarskrigens Udbrud med Erik XIV, der ogsaa bejlede til Renata, og som fremsatte Planen om en Deling af Danmark-Norge mellem Sverige og Lothringen.

I Aarene efter 1544 søgte Christian III at bevare den opnaaede Fred. Den Opfordring til Indblanding i de tyske Forhold, som Schmalkaldener-Forbundets Krig med Kejseren betød, benyttede han ikke; han nøjedes, som kort forinden Forbundet havde gjort det, med Mæglerens Rolle. Det er blevet hævdet, at en mere vidt skuende og efter større Synspunkter ledet Politik vel her havde grebet til, men

samtidig er det blevet indrømmet, at »det er mere end tvivlsomt, om Christian III's Personlighed og den Magt, der stod til hans Raadighed, havde været i Stand til i den schmalkaldiske Krig at hidføre et lignende Omslag, som i det følgende Aarhundrede Gustav Adolfs og hans Svenskeres Indgriben gjorde det«. Rivninger, der bortset fra Spørgsmaalet om Gotland, som stadig var uløst, hidrørte fra betydningsløse Uoverensstemmelser, holdt fortsat et vist Modsætningsforhold mellem Danmark og Sverige i Live, men politiske Følger fik dette først i Frederik II's Tid.

4. Frederik II (1559—88). Ditmarskerfejden og Syvaarskrigen. Udenrigspolitikken indtil 1588.

I Frederik II fik Danmark en Konge af en helt andet Støbning end Christian III. Mens Faderen var opvokset uden for Riget og præget af Livet i sine tyske Omgivelser, kom Udlandet næsten ingen Rolle til at spille for Sønnens Udvikling. Tyske Slægtninge havde ønsket at overtage hans *Opdragelse,* men Rigsraadet havde bestemt modsat sig dette og ønsket den vordende Konge opdraget i Danmark selv. Det var først umiddelbart før sin Tronbestigelse, at Frederik II havde opholdt sig et halvt Aars Tid i Tyskland, og selv om hans muntre Ungdommelighed skaffede ham mange Venner, bl. a. i Landsknægtførernes Kreds, her, kom dette Ophold dog ikke til at øve nogen afgørende Indflydelse paa ham. Mens der stadig kan tvivles om Christian III's Forhold til det danske Sprog, er der ikke nogen Tvivl om, at Frederik II var dette fuldt ud mægtig, og selv om det tyske Sprog ikke fortrængtes fra Hoffets Kreds i hans Kongetid, fik det dog en mere tilbagetrængt Stilling. Straks efter sin Tronbestigelse afskediger han Christian III's tyske Hofprædikant og tager en dansk Prædikant i Stedet. Som Rentemesteren Joakim Beck skriver til Statholderen i København, Mogens Gyldenstjerne: »De tyske Prædikanter er forløvede (afskedigede), og min Herre har taget en dansk Hofprædikant, som er en ret fin, lærd Prædikant. Derfor har I ikke behov at lade Mester Henrik (Christian III's Hofprædikant) staa længere der og svatse«.

Men ogsaa paa andre Omraader var der store Modsætninger mellem Christian III og hans Søn. Frederik II's Opdragelse fandt Sted paa *Koldinghus* under Vejledning af Moderen, som han især synes at have taget Arv efter, men delvis efter en Plan, som Wolfgang v. Utenhof har udkastet. Kundskaber erhvervede han sig ikke mange af, hvad bl. a. hans skriftlige Efterladenskaber er et Vidnesbyrd om,

men til Gengæld lykkedes det ham til en vis Grad at naa et andet af de Maal, Utenhof havde stillet for hans Opdragelse — at han skulde være »en Mand og ikke en Munk i en Celle«. Det var under hans Ophold paa *Malmøhus* (fra 1554), Folket først lærte ham nærmere at kende, og hvad man hørte, stillede Livet ved den unge Fyrstes Hof i en grel Modsætning til Livet i Christian III's Kreds, præget som det var af tung Alvor. Rygtet vidste snart at fortælle om de vilde Drikkelag, hvis Umaadelighed kunde faa selv en drikkevant Tid som det 16. Aarh. til at spile Øjnene op.

Dronning Dorothea. Maleri. Frederiksborg.

En betydelig Rolle i Frederik II's Historie spiller hans Forelskelse i Anna Hardenberg. Denne unge fynske Adelsdame havde han rimeligvis truffet under sit Ophold paa Malmøhus, hvor hendes Farbroder Ejnar Hardenberg var hans Hovmester. Han havde forelsket sig i hende med en Kærlighed af dyb og varig Art. Denne Forelskelse gjorde ham til en halvt modvillig Medspiller i Forældrenes Planer om et Giftermaal med en Prinsesse fra et af de europæiske Fyrstehuse. Om han i disse Aar har tænkt paa et Ægteskab med Anna Hardenberg, der imidlertid var blevet optaget mellem Dronningens Jomfruer, er usikkert, men han har i al Fald lagt sig i Vejen for, at hun ægtede en anden. Efter Tronbestigelsen indgik Planerne om et fyrsteligt Ægteskab i hans udenrigspolitiske Fantasier; men hans Følelser over for Anna Hardenberg synes at have været uændrede, og senere (1569—71) har han ønsket Ægteskab med hende. Denne Plan stødte imidlertid paa Modstand fra flere Sider; men det har dog vist mest været hendes egen Vægring, der forhindrede, at hun

blev Danmarks Dronning. Endelig trolovede han sig 37 Aar gammel med den 15-aarige *Sofie af Mecklenburg*, Datter af Christian III's Søster. Et halvt Aars Tid efter ægtede Anna Hardenberg en dansk Adelsmand. Der er af en tysk Historiker blevet udtalt den Formodning, at der har bestaaet et hemmeligt Ægteskab mellem Kongen og Anna Hardenberg. Det er vel næppe rigtigt; men at Kongen har haft svært ved at bryde sin Forbindelse med hende, foreligger der et Vidnesbyrd om i Anna Hardenbergs Brev til Birgitte Gjø kort efter Kongens Trolovelse, hvori hun beretter, at der har bestaaet Baand og Forpligtelser mellem dem, som Kongen nu har Samvittighedsnag over at have krænket ved sin Trolovelse. Ægteskabet med Sofie af Mecklenburg blev imidlertid saare lykkeligt.

Frederik II. Stik af Lorichs fra 1582.

Frederik II's *Karakter* var en saadan, at hans Regeringsførelse maatte skille sig stærkt fra Faderens. Mens Christian III havde været vanskelig at drive frem til energisk Handlen — »en ægte nordisk Natur, der langsomt sættes i Bevægelse« —, var Sønnen impulsiv og hurtig til Handling; uden mange Overvejelser kastede han sig ud i Foretagender, hvis Rækkevidde han slet ikke kunde overse. Men medens Faderen, naar han endelig greb til, fast og vedholdende styrede mod sit Maal, slappedes Frederik II's Energi hurtigt, og andre maatte føre videre, hvad han havde begyndt. Frederik II kunde handle helt selvstændigt paa Trods af sine Raadgiveres Anskuelser, og han blev dog i højere Grad end Faderen afhængig just af dem.

Det blev den unge Konge, der trak det korteste Straa under For-

Anna Hardenberg som Enke og hendes Mand Oluf Mouritsen Krognos til Bregentved. To sammenklistrede Malerier fra 1577. Frederiksborg.

handlingerne om Haandfæstningen, der førtes i Sommermaanederne 1559 efter Ditmarskertogets Afslutning. Politisk øgede Haandfæstningen Rigsraadets Magt, økonomisk underbyggede den Adelens Stilling. Den Bestemmelse, at Slotslovene ved Kongens Død skulde holdes til hans Søns Haand før til Rigsraadets, bortfaldt. Kongen skulde (»efterdi at det højeste Regimente udi Riget hænger mest paa Kongens Person, hvilket Regimente Kongen alene ikke føre kan«) som efter Recessen 1536 have en Rigshofmester (hvilket Embede havde været ubesat siden 1552), en Kansler og en Marsk, alle af dansk Adel; til dem skulde enhver, der følte sig krænket af Kongen, kunne henvende sig med sine Klager. Vil Kongen ikke lade sig undervise af Rigsembedsmændene (hvilket Vi dog for Os vel gøre ville), skal han staa til Rette for Rigsraadet og udvalgte adelige. Med Bestemmelser af den Art genknyttedes Forbindelsen med Tiden før Grevefejden, og man har vel Lov til at regne med, at Kongen ikke godvilligt er gaaet med til disse Indrømmelser over for Adelen og til denne Svækkelse af Kongemagtens Stilling. — Hvad det økonomiske angaar, sikrede Adelen sig sin handelsmæssige Uafhængighed, væsentlig ved at tidligere i Recesserne optagne Bestemmelser nu fik deres Plads i Haand-

fæstningen. Det gjaldt Bestemmelsen om dens Ret til at drive Sildefiskeri overalt og til Køb og Salg af saa mange Stude, som den kan holde paa sit eget og sine Folks Foder, og om dens Frihed til »at købe og sælge med udenlandske Købmænd, som hertil været haver«. Enkelte Fordele blev dog Kongen til Del, saaledes lovfæstedes den gamle Sædvane, at Adelen til Køb eller Pantning af frit Bondegods skulde søge Kongens Samtykke, og den Artikel fra 1536, der fritog Adelen for Krigstjeneste udenlands, bortfaldt.

Det blev *udenrigske Forhold,* der i Frederik II's første Regeringsaar stærkest lagde Beslag paa hans Virkekraft. Allerede inden Haandfæstningen var udarbejdet, havde han maattet kalde Adelen til Vaaben til et krigersk Foretagende.

Et Par Maaneder efter sin Tronbestigelse modtog Frederik II fra Statholderen i Hertugdømmerne, *Henrik Rantzau,* Meddelelse om, at Hertug *Adolf* havde samlet store Troppemasser i Holsten og øjensynlig vilde angribe *Ditmarsken,* »da der i Nederlandene er Fred, og der her og uden for Landet ellers ingen store Troppesamlinger findes«. I Kongens Raadgiveres Kreds var der megen Uenighed om, hvorledes man skulde forholde sig. Johan Friis fraraadede bestemt Indblanding — »dersom det gaar efter vor Vilje, da vinder min Herre den niende Part udi Ditmarsken; men dersom det gaar ilde til ... da er Danmark og Norge udi stor Fare« — men hans Modstand blev overvundet, Rustninger blev paabegyndt, og dermed var Hertug Adolfs Planer om alene at underlægge sig Ditmarsken forpurrede. Den 29. April 1559 sluttedes i Nortorf »Foreningen angaaende Ditmarskerkrigen« mellem Frederik II og hans Farbrødre (Hertug Adolf og Hertug Hans). Krigsomkostningerne skulde være fælles, og Sejrsbyttet deles ligeligt mellem de tre Parter.

Ditmarskerne havde under Aarhundreders Omskiftelser bevaret deres gamle *Bondefrihed.* Landet styredes af et Raad paa 48 Mand, Repræsentanter for de enkelte Sogne. Over sig erkendte de næppe nogen anden Herre end den fjerne Kejser. En vis formel Overhøjhed tilkendte de Ærkebispen af Bremen, men dette var nærmest et Modtræk mod Holstenernes Fordringer. I 1474 var Landet tillige med Grevskaberne Holsten og Stormarn af den tyske Kejser blevet henlagt under det nyoprettede Hertugdømme Holsten. Forgæves havde dog Kong Hans og Hertug Frederik 1500 søgt at gøre deres Rettigheder gældende. Bønderne sad stadig lige uafhængige. Men de holstenske Hertuger maatte naturligt stræbe efter at gøre deres Herredømme over Landet til en Virkelighed. For en Krigernatur som Hertug Adolf maatte Undertvingelsen af dette frie Bondefolk være en fristende Opgave. Han lignede ikke sine fredselskende Brødre Chri-

stian III og Hans. Krigens Eventyr var hans Liv og Lyst. Han havde kæmpet under Karl V mod Franskmændene og skønt Protestant deltaget i den schmalkaldiske Krig paa Kejserens Side. Senere hjalp han Hertugen af Alba med Tropper under Spaniens Kamp med Nederlænderne.

Medvirkende til, at Hertug Adolf opgav sine Planer om selvstændigt at føre Slaget mod Ditmarskerne, havde det været, at *Johan Rantzau* havde afvist enhver Medvirken, medmindre ogsaa i alt Fald Kongen tog Del i Toget. Den snart 70-aarige Feltherre overtog nu Ledelsen af Felttoget. Hurtigt var Forberedelserne tilendebragt. I Slutningen af Maj var en Hær paa omtrent 20 000 Mand samlet; dens Tyngdepunkt udgjorde Landsknægtene, vel i et Antal paa ca. 16 000. Rytteriets største Halvdel bestod af det slesvigsk-holstenske Ridderskab og den danske Hoffane. Ditmarskerbønderne havde pure afvist Fyrsternes Fordring om Underkastelse. Den Hær, de kunde stille paa Benene, var kun ringe i Forhold til Modstandernes; man regner, at de havde ca. 6000 Mand under Vaaben. Men det synes, som der har været nogen Opløsning i dens Rækker, Mangel paa Disciplin og fast Ledelse. Endog blandt de 48 skal der have været dem, der spillede under Dække med Fjenden og udvirkede, at man ikke samlede Hæren paa eet Sted, men delte den. Dertil kom, at Ditmarskernes Efterretningstjeneste ganske svigtede og derved skaffede Fjenden store Fordele.

Det var Johan Rantzaus Plan at splitte Ditmarskernes Modstand ved at afskære Forbindelsen mellem Landets nordlige og sydlige Del. Skinangreb mod Nord og Syd afledede Opmærksomheden fra Hovedhærens Opmarch, og allerede den 2. Juni kunde denne omringe og erobre det centralt beliggende *Meldorf*; dermed var Syd og Nord uden Forbindelse med hinanden, og nu kunde Kræfterne koncentreres om det svage Sydditmarskens Undertvingelse. Saa splittet var Ditmarsken nu, at denne kunde fuldføres, uden at Ditmarskerne i Norden anede noget om det. Fjorten Dage senere stod det afgørende Slag ved *Heide*, en By i den nordlige Del, hvor Ditmarskerne havde samlet deres Hovedstyrke. Det lykkedes Johan Rantzau at bibringe Bønderne den Tro, at Angrebet paa Norden vilde finde Sted ad de samme Veje som for to Menneskealdre siden, saa at de samlede deres Styrker ved Hemmingstedt. Ved en omgaaende Bevægelse trængte nu Johan Rantzaus Tropper frem mod Heide, hvor man først anede deres Komme, da de kunde ses fra Byen, og Ditmarskerne maatte føre deres Forsvar under ugunstige Forhold. Bønderne kæmpede, som deres Modstandere vidner, »ikke Mennesker, men Djævle lig i Styrke«, og selv om Sejren blev Johan Rantzaus, var den ikke naaet uden betydelige Ofre. Baade den danske og den holstenske Adel havde lidt over-

Meldorfs Erobring 1559. Stik af Caspar Ens.

maade følelige Tab; blandt de faldne var *Marquard Rønnow,* den sidste Ætling af den berømte Slægt. Men Ditmarskernes Modstand var brudt; ca. 3000 Bønders Liv skal Kampen ved Heide have kostet.

Man havde ventet, at Bønderne vilde have ført Krigen videre, og det vakte megen Forbavselse, da allerede Dagen efter Heide-Kampen to Præster kom til Fyrsternes Lejr og bad om at faa *Underhandling om Fred* indledet. — Der havde — ikke mindst blandt den holstenske Adel — været Ønske om at hærge Landet til Bunds og udrydde disse genstridige Bønder, men en mildere Fremgangsmaade blev valgt. I Stedet for en Overgivelse paa Naade og Unaade fik Ditmarskerne Adgang til en Underhandling, hvorved *Underkastelsesbetingelserne* fastsattes. Selv om disse blev strenge nok — Anerkendelse af Fyrsternes Højhedsret og Undersaatsed til dem, Erstatning af Krigsomkostningerne (oprindelig forlangtes der 600 000 Gylden, men ved den endelige Fred nedsattes Summen til 300 000), Udlevering af alle Vaaben (selv Brødknivene skulde brydes i Stykker), Ophævelse af de 48's Regering og retslige Myndighed —, saa fik de dog Lov til at beholde vidtgaaende kommunalt Selvstyre og et selvstændigt Retsvæsen. Blandt det udleverede Krigsbytte fra Felttoget 1500 var ogsaa en gammel *Danebrogsfane,* som man mente var de sidste Rester af det Banner, der i 1219 blev skænket den danske Konge. »Det var næsten ødelagt af Fugtighed og Ælde« — ifølge Traditionen i den Rantzau'ske

Slægt — og blev nu flyttet fra Meldorf til Slesvigs Domkirke, hvor de sidste Rester af det gik til Grunde omkring 1660.

Den 20. Juni forsamledes alle Ditmarskere, saa mange der var blevet tilovers efter Krigen — efter en samtidig Beretning var der af vaabenføre Folk næppe 4000 tilbage —, paa Marskranden Vest for Heide og svor knælende og med blottet Hoved at være kgl. Majestæt og Hertugerne *tro* og *hulde*. Landet deltes paa den Maade, at den *sydlige* Del med Meldorf tilfaldt *Kongen, Midten* med Heide Hertug *Hans* og den *nordlige* Del med Linden Hertug *Adolf*. Først efter Hertug Hans' Død foretoges Inddelingen i to Omraader, Syd- og Nord-Ditmarsken, som tilfaldt henholdsvis Kong Frederik og Hertug Adolf. »Det gik Ditmarskerne 1560, som det gik Slesvigholstenerne 1867; et Overmaal af økonomisk Velvære lod hurtigt den vældige Frihedssans gro til i dovent Fedt«.

Der ventede Sejrherrerne en Del Vanskeligheder med deres egne Folk. Man havde givet Landsknægtene Løfte om rigt Bytte og havde dermed paa et bestemt Tidspunkt af Felttoget bragt den vaklende Disciplin paa Fode igen, og naar man havde sat saa megen Kraft ind paa en hurtig Gennemførelse af Felttoget, skyldtes dette i nogen Maade Vanskeligheden ved at holde Lejetropperne i Tømme. Men Freden nægtede dem den Frihed, de mente at have Ret til. Utilfredsheden blev saa stærk, at det en Tid saa ud til, at Fyrsterne maatte vende Vaabnene mod deres egne Krigsfolk, og man tilbagegav Ditmarskerne et Antal Spyd, for at de kunde værge sig mod de plyndrende Knægte. Efterhaanden lykkedes det dog at faa Tropperne trukket tilbage og Lov og Orden hævdet.

Imidlertid var der østpaa Begivenheder under Udvikling, der i høj Grad skulde paavirke Danmarks Stilling i de følgende Aar. Med Reformationen var *den livlandske Ordensstat*, der under en Stormesters Ledelse bestod af en Række ret selvstændige gejstlige Stater, kommet i Opløsning. Hver lille Stat førte sin egen selvstændige Politik. Samtidig var der paa Ruslands Trone med *Ivan IV Vasiljevitsch den Skrækkelige* kommet en Fyrste, der med Kraft vilde arbejde paa at skaffe sit Rige Forbindelse med Østersøen og dermed med Vestens Civilisation. I Aaret 1558 faldt han med en Hær paa 70 000 Mand over Livland, der splittet og opløst var helt ude af Stand til at værge sig mod Angrebet. Russerne satte sig i Besiddelse af *Narva* og havde dermed naaet at erobre den attraaede Østersøhavn.

Skønt Ordensstaten hørte under det tyske Rige, var det ikke hertil man fra Livland søgte om Hjælp. I de følgende Aar tyede man i sin Rædsel for Russerne til Nabomagterne, Polen, Sverige og Danmark

om Støtte, men i første Række til Danmark. Fra den Tid, Estland var under dansk Herredømme, var der Baand mellem Danmark og Østersølandene. Lige til denne Tid levede den Forestilling i Danmark, at Kongen af Danmark trods Afstaaelsen af Estland 1346 havde bevaret Højhedsretten over Landet. Saa sent som 1557 udtalte Rigsraadet, at »Hertugdømmet Estonien hører under Kongeriget Danmark«. Støttet til den Opfattelse, der dog stærkt blev bestridt fra Ordensmestrenes Side, havde Danmark atter og atter følt sig beføjet til at blande sig i Ordensstaternes Forhold, oftest dog foranlediget ved Opfordring fra Landet selv. *Anmodningen om Hjælp* gik da i 1558 først til Danmark. For Christian III's Natur laa det fjernt at indlade sig paa Foretagender, hvis Rækkevidde ikke lod sig overskue, og i hans Omgivelser gjorde der sig stærkt afvigende Meninger gældende mellem hans danske og hans tyske Raadgivere. De første under *Johan Friis'* Ledelse ønskede en kraftig Indgriben, de sidste holdt igen, og det blev dem, Kongen fulgte. Den Hjælp, der fra dansk Side blev tilbudt, blev kun en Pengehjælp i nogle Maaneder, hvis det ikke lykkedes ved Mægling at bringe Fred i Stand med Russerne; til Gengæld skulde saa Danmarks Højhedsret over Estland anerkendes, og Provinserne *Harrien* og *Wirland* med Reval skulde direkte afstaas til Danmark. Men dette afviste Ordensmesteren, og da Mæglingen ikke førte til noget Resultat, betød det, at Ordensstaten nu vendte sig andetsteds hen og søgte Hjælpen hos Polen.

Men Forsøgene paa at drage Danmark ind i Begivenhederne var dermed ikke ophørt. Mens Frederik II var i Ditmarsken, indtraf en Udsending fra Bispen af *Øsel* med Tilbud om at afstaa Stiftet Øsel til Danmark. I Efteraaret sluttedes en Traktat, hvorved Kongen fik Udnævnelsesret og Præsentationsret over Stiftet Øsel, omfattende de to Trediedele af Øen og den lige overfor paa Fastlandet liggende Kyststrækning Wiek, og det bestemtes, at den nuværende Indehaver af Stiftet skulde træde tilbage, naar Kongen ønskede det, og overgive det til Kongens Broder Hertug *Magnus*. — Frederik II havde med Iver grebet denne Mulighed til at skaffe sig Magnus fra Haanden; han stod ellers over for den Pligt at afstaa ham en Del af den kongelige Part af Hertugdømmerne. Hertugen gav Afkald paa sin Arvepart under Forudsætning af, at Kongen gennemførte hans Valg til Biskop i Øsel eller et andet Stift. Ved Foraarstide 1560 afsejlede Hertug Magnus til Øsel, og Valget fuldbyrdedes.

Danmark kunde næppe have fundet en mindre egnet Mand til denne vanskelige Post end Hertug Magnus. Han var kun 19 Aar gl., men allerede mærket af Udskejelser, uden Klogskab og Vilje, helt i sine tilfældige Indskydelsers Vold. Det er blevet sagt, at »det var en

af de ubesindigste og mindst overlagte Handlinger, som Danmarks Historie kan opvise«. Der var ikke fra Danmarks Side nogen Vilje til en alvorlig Indsats; man greb kun Chancen, der bød sig, til at blive en for Kongens Interesser besværlig Mand kvit.

Kun godt et halvt Aar kunde Magnus klare Forholdene paa Øsel. Han indblandede sig i Begivenhederne paa Fastlandet, lagde sig ud med Ordensmesteren, fik sine Fastlandsbesiddelser plyndret af Russerne og maatte saa, tvunget af Pengevanskeligheder, vende hjem til Danmark. Mens Magnus var i Danmark, meldte en ny Magt, Sverige, sig som Interessent i Ordensstatens Efterladenskaber. Gustav Vasa var død 1560, og *Erik XIV* greb gerne Lejligheden til en Udvidelse af Sveriges Magt ved den finske Bugt. Han kom i Besiddelse af Reval, hyldedes som Herre af Stænderne i Harrien og Wirland og fratog Hertug Magnus nogle af hans Fastlandsbesiddelser. Sveriges Indgriben strammede Danmark op til større Aktivitet. Magnus blev sendt tilbage til sine Besiddelser, men uden nogen selvstændig Myndighed; det var *Statholderen Diderik Behr* og de danske Adelsmænd *Christoffer Valkendorf* og Admiralen *Vincens Lunge*, hvem den reelle Magt var betroet. Opgaven var nu kun at holde Hertugens Besiddelser uden for Stridighederne og at skaffe Zarens Anerkendelse af Danmarks Fordringer paa Fastlandet. Det lykkedes Danmark at opnaa et *Fredsforbund med Zaren 1562*, hvorved der aabnedes Hertug Magnus Udsigt til Dele af Estland, hvis det lykkedes at frarive Sverige dette Landskab.

Det var Erik XIV, der ved sin aggressive Politik førte Danmark sammen med Rusland, og i det hele var Stemningen meget forbitret mod Sverige, hvis Ønske om ogsaa at være Parthaver i Byttet kom de andre Magter meget paa tværs. For at ødelægge den begyndende Sejlads paa Narva og tvinge Handelen tilbage til Reval forbød Erik XIV 1562 al Handel paa denne By, og han lod sin Flaade opbringe alle Handelsskibe — danske, nederlandske, engelske og lübske —, der søgte den nye Vej. — Dette æggede yderligere Stemningen mod Sverige og fik videregående Følger gennem den Indflydelse, det kom til at øve paa de forskellige Magters Holdning, da Forholdet mellem Danmark og Sverige i de følgende Maaneder udviklede sig til Krise.

I Christian III's sidste Regeringsaar var *Forholdet til Sverige* ikke blevet bedre trods Brømsebroforliget; Gustav Vasas Mistillid til de Danske »den illfundiga och illistiga Jutehopen« var ikke svækket, og nu kom ny saglig Uenighed til. I Livland var danske og svenske Interesser hinanden modsatte. Christian III havde i 1550'erne optaget *de tre Kroner*, Sveriges Mærke, i sit Vaaben, i Segl og Mønt. Dette kunde af Svenskerne udlægges som et Forsøg paa fra dansk Side

at rejse Fordringen paa Sveriges Rige igen. Og det blev opfattet saadan og vakte megen Harme; Hertug *Johan,* en af Gustav Vasas Sønner, lod sin Vrede i den Grad løbe af med sig, at han lod bort-hugge de tre Kroner fra et dansk Fartøj.

Et ejendommeligt Udslag fik den voksende Spænding i disse Aar i en litterær Fejde Landene imellem. 1555 udsendtes der en ny Udgave af den danske Rimkrønike med tilføjet Fremstilling af Kong Hans' Historie, der rummede Angreb paa Sverige. Dette foranledigede Gustav Vasa til at lade Västerås Bispen Peder Swart skrive et Gen-svar 1558, der ved Siden af at gengive de mest udfordrende Dele af Rimkrøniken rettede de voldsomste Angreb paa Danmark og de ledende danske, især Johan Friis (hvad der igen fik Kansleren til at affatte en Smædevise om Kong Gustav, som ganske vist ikke blev offentliggjort, men sikkert har været til Opbyggelse for indviede). Samme Aar udkom Johan Magnus' danskfjendtlige gotiske Krønike i andet Oplag. Dette fik den danske Regering til at lade den danske Historiograf Hans Svaning udarbejde en Gendrivelse, der udkom 1561, dog ikke under Svanings Navn.

Saa længe de gamle Konger levede, rummede alt dette dog ingen alvorlig Fare for Freden. Anderledes blev det, da Erik XIV og Fre-derik II blev Rigernes Herskere. Begge var de lystne efter Krigs-berømmelse, ubesindige og egenraadige; de livlandske Forhold var mere tilspidsede, de samme Landskaber var Genstand for de to Rigers Attraa, og Sveriges Standsning af Narvahandelen ramte dansk Handel føleligt. Dog synes for Datidens *Vaabenmærkestriden* at have betydet mere end dette. Frederik II fortsatte med at føre de tre Kro-ner, Erik optog som Protest Danmarks og Norges Vaaben i sit. Gan-ske vist var Rigerne forenede gennem Forbundstraktaten af 1541, der var afsluttet for 50 Aar, men Erik syntes ikke at tage Hensyn hertil og optog straks efter sin Tronbestigelse Forhandlinger om dens Fornyelse med visse Ændringer og for et kortere Aaremaal. For-handlingerne førtes i Virkeligheden paa Skrømt. Paa begge Sider var man beredt paa Krig, fordi man ønskede det saadan.

En dramatisk Episode ved den Tid, da Afgørelsen om Krig eller Fred skulde træffes, bidrog endvidere til at ophidse Stemningen mellem de to Folk. Danske Udsendinge var i Januar 1563 sendt til Stockholm for at kræve en bestemt Erklæring i Vaabenmærkesagen. I nogle Uger ventede man i Danmark forgæves paa Efterretning fra de udsendte, og da man befrygtede, at de var fængslet, gav Frederik II den 15. Februar Ordre til at tilbageholde *et svensk Gesandtskab,* der paa Gennemrejse til Hessen nylig var indtruffet i København, indtil man fik Underretning om de danske Udsendinges Skæbne.

Dette var et Brud paa den internationale Sædvaneret. Da de svenske Gesandter efter en forgæves Henvendelse til Kongen vilde forlade Byen, blev de tvunget tilbage af Vagten, og skønt det danske Gesandtskab i Begyndelsen af Marts vendte uskadt hjem, blev Svenskerne stadig holdt tilbage, og deres Fangenskab varede endnu i Aarevis. Kong Frederiks Handlemaade kan kun forklares ved, at han paa dette Tidspunkt havde besluttet sig til Krig.

Uden Krigserklæring aabnedes Fjendtlighederne. En dansk Flaade paa en halv Snes Skibe under Jakob Brockenhuus' Ledelse var bleven udsendt for at hindre Søfarten til og fra Sverige i Østersøen. Ved Bornholm mødte den den 30. Maj en svensk Flaade. En Fejl ved Saluteringen gav Anledning til Kamp, tre danske Skibe erobredes, og 600 Mand førtes som Fanger til Stockholm. Endnu gik der dog to Maaneder, inden Danmark, der i Mellemtiden havde sluttet Forbund med Lübeck, der dog ikke mere havde andre Hansebyer i sit Følge, erklærede Sverige Krig. Frederik II havde maattet kæmpe med stærk Modstand i Rigsraadet, før det gav Krigspolitikken sin Tilslutning.

Det kan synes, som var denne Krig, der skulde blive langvarig og blodig, fremkaldt ved ret ubetydelige Uoverensstemmelser. Men disse Overfladespørgsmaal har sikkert kun udløst mere dybtliggende Modsætninger, som næppe havde kunnet finde en Løsning uden ved Sværdets Hjælp. Man har fra *svensk* Side prøvet at se Forholdene saaledes: Den Frihed og Selvstændighed, den svenske Stat havde naaet under Gustav Vasas Førerskab, var ikke gennemført fuldt ud, idet Rigets Grænseforhold »var af en saa ulykkelig Beskaffenhed, at de rummede en stadig Trusel mod Selvstændigheden og stillede snævre Skranker for hver kraftig Udvikling og fri Forbindelse udadtil.« Truslen udgik fra Danmark, der »indkredsede« Sverige fra alle Kanter. Den skandinaviske Halvøs Sydkyst var i Danmarks Hænder, og det evnede herigennem »at øve en følelig økonomisk Indflydelse over de svenske Grænselandskaber«. Danmark beherskede Indsejlingen til Østersøen, og ved Herredømmet over Bornholm og især over Gotland var det i Stand til væsentligt at indskrænke Sveriges Forbindelse med Hansebyerne. En Forbindelse vestpaa, uafhængig af Øresund, havde Sverige kun over den lille Landstrimmel, hvormed det ved Götaelvens Munding naaede ud til Kattegat, og hvor dansk og norsk Landomraade næppe var mere end een Dagsmarch skilt fra hinanden. Mod Nord besad den dansk-norske Stat Jämtland hinsides Kjølen og skød dermed sine Besiddelser frem mod den botniske Bugt, saa Afstanden fra denne paa det smalleste Sted ikke var mere end 55 km. Der var her en Mulighed for Danmark for at afskære Sverige ikke alene fra dets nordlige Landskaber, men ogsaa fra

Landforbindelsen med Finland. »Et sejrrigt Fremstød fra dansk-norsk Side vilde let kunne medføre, at hele den nordlige Del af den skandinaviske Halvø overførtes fra svensk til dansk-norsk Statsliv.«

Denne Danmarks i de naturlige Forhold givne Overlegenhed og Sveriges udsatte Stilling har været følt paa begge Sider. Der laa i dette for Danmark en Opfordring til en Fornyelse af Unionstidens Politik, og for Sverige maatte Selvstændighedskampen føles uigennemført, saa længe denne Afhængighed ikke var brudt. Begivenhederne i Livland faar i dette Lys adskilligt større Betydning. Hvis det lykkedes Danmark at vinde fast Fodfæste her, vilde det betyde en yderligere Udbygning af dansk Østersøherredømme, og Sveriges Forbindelse med Østersøkystens tyske Byer, der var saa nødvendig for dets økonomiske Liv, vilde endnu stærkere være truet. Paa denne Baggrund bliver Syvaarskrigen ikke et tilfældigt Udslag af et Par eventyrlystne Kongers Luner, men en *Fortsættelse af Unionstidens Kampe,* som nødvendig maatte komme, ikke mindst fordi Betydningen af Forbindelsen med Omverdenen øgedes gennem Aarhundredets økonomiske Udvikling.

Adskillige af Syvaarskrigens Begivenheder vil man bedre forstaa, naar man opfatter dem som Sveriges Forsøg paa at bryde *den danske Indkredsning* og som Danmarks Forsøg paa gennem yderligere Gennemførelse af denne at naa Sveriges endelige Underkastelse. Med saa høje Maal gik man fra begge Sider i Striden. I Sverige drømte man om at løsrive Norge fra Danmark, og ogsaa Skaanes Erobring er nævnt som et Maal for Krigen. I en Forbundstraktat, som Danmark sluttede med Lübeck i Juni 1563, gav Frederik II Løfter for det Tilfælde, at hele Sverige og Finland erobredes. At der fra Frederik II's Side arbejdedes med saa stort et Maal i Sigte, fremgaar ogsaa af de Forberedelser, han traf til Krigen. Ikke blot sluttedes der en Traktat med Lübeck, der sikrede Byens Deltagelse i Krigen, men der opnaaedes ogsaa et Forbund med Polen, der skaffede Danmark Støtte i Livland. Omfattende Hvervninger havde skaffet Danmark en efter Tidens Forhold endog meget stor Hær, 24 000 Landsknægte og 4000 Ryttere, hvis Tyngdepunkt laa hos de hvervede Tyskere, hvad der bl. a. ogsaa gav sig Udtryk i, at Overanførselen betroedes til en tysk Condottiere, Grev *Günther af Schwarzburg,* Vilhelm af Oraniens Svoger. »Det var en dansk Hær uden Danskere«. Efter Frederik II's Tanke vilde en saa stærk Hær under saa fremragende Førere vise sig saa overlegen, at Krigen meget hurtigt kunde afsluttes.

Det blev Danmark, der tog Førerskabet straks. Erik XIV var i Sommeren 1563 bundet af Begivenhederne i *Finland,* hvor hans Broder Hertug Johan havde rejst Oprørsfanen. Forsvaret af Sverige var

Halmstads Belejring 1563. Relief fra Frederik II's Sarkofag i Roskilde Domkirke. Efter Afstøbning paa Frederiksborg.

derigennem lammet, og det var under saare gunstige Vilkaar, Danmark kunde begynde Krigen. Hvad man naaede, stod ikke i Forhold hertil. Man satte Kræfterne ind paa en Opgave, der vel var af Betydning, men ingenlunde havde behøvet et Kraftopbud som det, Frederik II havde gjort. Et Angreb paa Sveriges Hovedstad, en Erobring af centrale Landskaber, en Kamp paa Liv og Død med den svenske Hær, der snart maatte blive fri efter Hertug Johans Nederlag, skulde synes at have været naturlige Opgaver for en Hær af et Omfang som den danske, saa meget mere som det Maal, man stilede mod, var Sveriges Underkastelse. De kolossale Udgifter til den store Hær, der pr. Maaned kostede 1½ Gang saa meget, som Rigets ordinære Fredsudgifter pr. Aar havde været, maatte gøre kraftig Handling til en Nødvendighed. Frederik II synes selv at have været klar over dette, men han kunde ikke sætte sin Vilje igennem over for de tyske Raadgivere, i hvis Hænder Hærens Førelse var lagt. De ønskede Hæren ført mod *Elfsborg*, den Fæstning, der skærmede den Landstrækning, Sverige besad ved Kattegats Kyst. Da Hæren først — efter en langvarig Fremmarch — laa foran Elfsborgs Mure, skulde der kun faa Dages Belejring til, førend Fæstningen overgav sig. Dermed var hele Skandinaviens Vestkyst i Danmarks Besiddelse. Elfsborg faldt den 4. Sept., og der kunde endnu være Tale om et Fremstød mod det indre Sverige, men igen stødte Kongen paa Modstand hos de tyske Lejetroppeførere. Under Henvisning til Hærens slette Tilstand fordrede de en Tilbagevenden til Skaane, og deres Vilje sejrede. Vi møder her straks ved Krigens Begyndelse et Træk, som idelig gentager sig under dens videre Forløb: Vanskeligheden ved Hærens Proviantering. *De Plyndringer* af fredelige Landskaber, som er karakteristiske for denne Krig, og som kan synes saa meningsløse, faar deres Betydning derigennem: De vanskeliggjorde Hærens

Slaget ved Mared og Søkamp ved Öland. Samtidigt Stik.

nødvendige Forsyning med Levnedsmidler. Erik XIV kunde, mens hans Hær endnu laa i Finland, dog nok skaffe Folk til at plyndre og brænde i Halland, og herved forringede han dette Landskabs Betydning som Operationsbasis og Provianteringsomraade for den danske Hær baade nu under Fremstødet mod Elfsborg og senere under Indfald i Sverige, der naturligt fulgte de her udmundende Floddale.

Man havde fra dansk Side planlagt et Angreb fra Jämtland mod Sveriges svage Forbindelsesveje mod Nord ved den botniske Bugt, men det blev ikke gennemført. I Efteraarets Krigsførelse blev det Erik XIV, der tog Initiativet. Fremstød mod *Halmstad* i Halland, hvor Hæren fra Skaane greb ind og tilføjede Svenskerne et Nederlag (ved Mared), og mod Jämtland viste, hvor de svenske Interesser laa, men intetsteds opnaaedes der Resultater. Den svenske og danske Flaade plyndrede henholdsvis paa Gotland og Öland, men ogsaa paa Søen gik Aaret til Ende uden større Begivenheder. »Det er betegnende, at begge Parter under disse Søekspeditioner vender sig mod den andens vigtigste Ø i Østersøen. Det var som et Symbol paa, at Kampen, fra eet Synspunkt set, gjaldt Herredømmet over Østersøen.«

Frederik II havde ved Tilbagekomsten fra Elfsborg skilt sig af med Halvdelen af sin Hær. Den Indsats, Danmark formaaede at gøre i de efterfølgende Aar, var betydelig ringere, og det blev nu fra

svensk Side, den største Aktivitet udfoldedes. Det maatte naturligt blive Svenskernes Opgave dels igen at naa frem til Havet i Vest, dels at bryde Danmarks Herredømme paa Østersøen, saa Riget igen kunde faa de nødvendige Forsyninger sydfra. Aaret 1564 bragte da det af Franskmanden *Claude Collart* ledede svenske *Angreb paa det nordlige Norge.* Jämtland og Trøndelagen erobredes uden større Kampe, og Collart søgte nu at naa videre frem langs Havet mod Bergen. Der er blevet talt om, at man ved dette Fremstød aner »verdenshistoriske Perspektiver«. Lykkedes det at føre Angrebet igennem, og kunde man hævde det erobrede, havde Sverige sprængt sin Indespærring, og Begyndelsen var blevet gjort til at sprænge Norge bort fra Danmark.

Men Maalet naaedes ikke. Under Ledelse af Erik Rosenkrantz, der sad som Lensmand paa Bergenhus, kastedes Fjenden tilbage, Collart fangedes, og Svenskerne maatte vige tilbage hinsides Kjølen. Jämtland kunde dog holdes paa svensk Haand.

Et samtidigt Fremstød mod Kattegatkystens Fæstninger, især *Bohus,* var brudt sammen paa Grund af Levnedsmiddelmangel. Men heller ikke den danske Hær havde kunnet overvinde Vanskelighederne ved en Fremrykning fra Halland. Hele Aaret 1564 gik, bortset fra et Par betydningsløse Togter, hen i Uvirksomhed for den danske Hærs Vedkommende. Brydninger mellem Befalingsmændene, disciplinære Vanskeligheder med Landsknægtene og økonomiske Besværligheder optog Tiden. Endelig forstod Frederik II, at en Forandring maatte finde Sted. I November 1564 fik Grev Günther sin Afsked, og samtidig »hjemforløvedes« en Del af de tyske Knægte. Danske Soldater skulde sættes i Stedet. Der var i Løbet af Aaret sket en Udskrivning af hver tiende vaabenfør Mand paa Landet, og *Frans Brockenhuus* var blevet denne »Udbudshærs« Befalingsmand. Den øverste Ledelse fik den 80-aarige Rigsmarsk *Otto Krumpen,* men det egentlige Førerskab betroedes den unge Holstener *Daniel Rantzau,* som fra Krigens Begyndelse havde ført et af de tyske Fodfolksregimenter og ene blandt de tyske Anførere havde vist Foretagsomhed og Mod.

Men det tog Tid, inden Daniel Rantzaus Dygtighed kunde udfolde sig. Endeløse Besværligheder med Lejetropperne, hærgende Sygdomme og Provianteringsvanskeligheder lammede hans Handlekraft. Hele Sommeren 1565 gik, uden at der fra nogen af Siderne blev taget energisk fat. Svenskerne naaede endog at erobre Varberg, og Danmarks Eneherredømme over Skandinaviens Vestkyst var dermed brudt. — I Kongens nærmeste Kreds intrigeredes der mod Daniel Rantzau, og der var allerede taget Beslutning om hans Afskedigelse, da der indløb Efterretning om hans lysende Bedrift ved *Axtorna.*

Han havde ved Meddelelsen om, at en stor svensk Hær var under Fremrykning, afbrudt Belejringen af Varberg og med en i Tal underlegen Styrke i aaben Mark tilkæmpet sig en glimrende Sejr. Han havde forstaaet at vælge et for den danske Hær saare gunstigt Terræn; han havde indblæst sine medkæmpende en levende Vilje til Sejr, — en af hans samtidige beretter, at Daniel Rantzau før Slaget talte saadan til Folkene, at det vakte baade Graad og Glæde, og at aldrig nogen havde talt mandeligere og bedre —, og endelig havde hans Ledelse af Slaget været fortrinlig, blandt andet ved Troppernes ypperlige Sammenspil.

Daniel Rantzau. Stik fra 1587.

Men Sejren kunde ikke forfølges; Vinteren stod for Døren, og Lejetropperne voldte nye Vanskeligheder. Sejrens Betydning blev, at Haabet om en sejrrig Udgang af Krigen paa ny rejstes i Danmark, at Udlandet atter fik Tillid til de danske Vaaben, og ikke mindst betød den, at det nu blev Kongen og hans Kreds klart, hvilken Værdi Daniel Rantzaus Forbliven som Hærens øverste Leder havde. Men Aaret 1566 gik ogsaa hen uden større Foretagender. Daniel Rantzau plyndrede *Västergötland* for at dække Kattegatfæstningerne mod fremtidige svenske Angreb. I det hele skæmmedes Landkrigsførelsen i disse Aar af de vilde *Hærgninger,* der ramte Grænseegnene; især synes man fra svensk Side at være faret frem med Grumhed. Mest berygtet er Overfaldet paa *Bleking* i 1564, hvor der igen især staar Gru om Svenskernes Erobring af *Rönneby.* Erik XIV har selv i et Brev skildret den Nedslagtning af de overvundne, som fandt Sted: »rødt som Blod farvedes Vandet i Elven, Fjenderne var saa rædde, at man kun havde ringe Besvær med dem; man stak i dem som i en Hob Vildsvin, ingen skaanedes, alle Mænd sloges ihjel, saa at mere end 2000 Mand i Staden kom af Dage foruden en Del Kvinder og Børn, som Finnerne ihjelslog.« Landet hærgedes vidt og bredt, og da Erik, som han selv udtrykte det, hellere vilde have et Ødeend et Fjendeland til Nabo, havde han Planer om at deportere den tilbageblevne Del af Befolkningen til Sverige. Det er ikke med Urette,

at der i Anledning af dette er blevet mindet om tilsvarende Begivenheder et Aarhundrede senere, som viden om har vakt den dybeste Harme: Ludvig XIV's Plyndring af Pfalz. Men Halland, Västergötland, Dele af Skaane, Jämtland og det nordlige Norge har lidt paa samme Maade. Militært naaede man vel noget herigennem; Fjenden fik sværere ved at finde Operationsbasis og Provianteringsomraade; da Daniel Rantzau f. Eks. har hærget i Västergötland, maa de svenske Angreb paa Kattegatfæstningerne af den Grund høre op. Men Plyndringslysten var øjensynlig i den Grad gaaet Hærledelse og Tropper i Blodet, at man ogsaa har Eksempler paa ganske formaalsløs Skænden og Brænden. Det gælder f. Eks. de svenske Indfald i det nordlige Norge, hvor disse Røvertogter endelig fik den ellers ligegyldige norske Befolkning, der ofte stod Svenskerne til Tjeneste, til at nære et dybt og ærligt Had til Fjenden.

Mens saaledes Stillingen til Lands ikke havde store Forandringer at opvise, skete der paa Søen mere afgørende Begivenheder. Gennem Danmarks *Herredømme over Øresund*, hvor intet Skib med Sverige som Maal blev sluppet igennem, og med den danske Flaade som Hersker paa Østersøen, saa at Forbindelsen med Hansebyerne var udelukket, kunde Sveriges Tilførsel af Varer udefra helt afbrydes. I visse Perioder af Krigen naaede Danmark — saa vidt en effektiv Blokade kunde gennemføres med Sejlskibe — dette Maal. Og Følgen var da først og fremmest en stor Saltmangel, saa Kongen maatte rationere Saltbeholdningerne; følelig var ogsaa Mangelen paa Vin, saa man endog maatte skride til at blande Vand i Nadvervinen, hvad der forøvrigt vakte en større kirkelig Strid; Ærkebiskop Laurentius brændemærkede denne Fremgangsmaade som anstødelig og kættersk, mens den forsvaredes fra anden kirkelig Side. Af alvorligere Art var Mangelen paa Krigsmateriel, hvor Landet henvist til sig selv kunde komme til at staa over for store Vanskeligheder, og allerede 1564 maatte Kongen forhandle med Almuen om Udlevering af overflødige Kirkeklokker til Kanonstøbning. Men det var kun i visse Perioder af Krigen, at denne Afspærring var effektiv. Det blev den svenske Flaades Opgave at bryde den. Søkampene i 1563 og 1564 bragte ingen Afgørelse. Der blev kæmpet tappert paa begge Sider, men større Sejre vandtes ikke af nogen af Parterne. Til Aaret 1565 havde Svenskerne bragt deres Flaade op paa et Tal, der gjorde den jævnstærk med den forenede dansk-lübske. I det Aar maatte Kampen faa en særlig Betydning. Danmark havde nemlig strammet *Blokaden;* da det havde vist sig, at adskillige Skibe, bestemt for Sverige, opgav andet Bestemmelsessted for at komme igennem, besluttede man sig til den kraftige Forholdsregel at spærre Øresund helt for enhver Trafik paa Øster-

Herluf Trolle og Birgitte Gjø.
Detailbillede fra deres Sarkofag i Herlufsholms Kirke.

søen. Heldet fulgte imidlertid Svenskerne. Stralsund Havn blokeredes af en mindre dansk-lübsk Flaade. Svenskerne jog den bort og gjorde det muligt for ikke mindre end 60 Handelsskibe at sejle til Sverige — et betegnende Vidnesbyrd om, hvad Herredømmet paa Østersøen betød.

Kort efter brød Danmarks Afspærringspolitik sammen. Det spærrede Øresund gav ingen Toldindtægter, og Danmark fattedes Penge; dette i Forbindelse med, at der fra Vestmagternes Side blev lagt stærkt Pres paa Danmark for at faa det til at hæve Forbudet, bevirkede, at Frederik II i Slutningen af Maj beordrede *Spærringen hævet.* 250 Skibe ladet med Salt og Humle kunde nu sejle videre til deres Bestemmelsessted, men ved Sundets Udløb løb de lige i Favnen paa den svenske Flaade, der dirigerede Skibene ad Sverige til.

Af større Betydning var det, at den danske Flaade i denne Sommer 1565 ikke kunde hævde Stillingen i Østersøen. I Farvandet mellem Fehmarn og Wismar kæmpede 27 danske Skibe mod 48 svenske og maatte vige; i denne Kamp hentede *Herluf Trolle,* den danske Flaades Leder, sig sit Banesaar; og senere paa Sommeren, da den danske Flaade ved Tilgang fra Kattegateskadren var øget til 38 Skibe, viste Svenskerne sig igen som de stærkeste i et Slag mellem Rügen og Bornholm, hvor den danske Flaades nye Chef, *Otto Rud,* blev fanget. Resultatet var, at Svenskerne dette Efteraar var Herrer paa Østersøen. Dette betød Sveriges fri Forbindelse med Hansebyerne og en væsentlig Bedring i den økonomiske Situation, som ellers saa saare truende ud. De følgende Aar ændrede ikke Stillingen paa Søen. Der udkæmpedes en Del ofte uafgjorte Kampe, men den danske Flaade syntes hjemsøgt af Uheld —, saaledes gik i en Storm ved Gotland, da Flaaden uforsigtigt var gaaet til Ankers lige inde under den klipperige Kyst, elleve danske og tre lübske Skibe tabt, og over 6000

Mand druknede —, og den havde ikke evnet, trods dygtige Ledere som Herluf Trolle og Otto Rud, at gennemføre Afspærringen af Sverige fra Østersøsiden. Et nyt Forsøg i 1566 paa at spærre Øresund førte kun til farlige Forviklinger med England og Nederlandene.

Med Aaret 1567 ændredes den militære Stilling helt. Mens det endnu ved Aarets Begyndelse er Svenskerne, der har Ledelsen, saa vidt det er deres Planer, der bestemmer, hvor i Rigerne der skal kæmpes, glider Offensiven i Aarets Løb over paa de Danskes Side. Utvivlsomt hænger dette sammen med, at Erik XIV's Sindssyge nu helt formørkede hans Sind, saa han i Maaneder var ganske ude af Stand til at lede og styre; men det skyldes tillige, at det nu langt om længe lykkes Danmark at blive Herre over sine finansielle Vanskeligheder gennem *Peder Okses* Overtagelse af Ledelsen af Rigets Finansvæsen. Langt ind i Aaret har Lejetropperne voldt Vanskeligheder, der endog en Tid synes at true Daniel Rantzaus Stilling, idet han i en bestemt Sag tog deres Parti over for Kongen og Peder Okse. Men Forstaaelsen mellem dem blev genoprettet, Lønningerne betalt og Hærens Slagkraft genrejst.

Det blev dog langt ud paa Efteraaret, før *Daniel Rantzau* kunde begynde et tidligere planlagt *Indfald i Sverige*. Oprindelig synes han kun at have haft den ret begrænsede Opgave at trænge frem til *Vätterns* Sydspids, men under Fremrykningen gjorde han saadanne Erfaringer med Hensyn til Svenskernes Mangel paa Ledelse og Evne til Modstand, at nye Planer voksede ud af disse Oplevelser, saa det til sidst blev selve Hovedstadens Erobring og Sveriges totale Underkastelse, der foresvævede ham som Maalet. Gennem *Holaveden* — det skov- og klipperige Landskab Øst for Vättern — trængte han dybt ind i Östergötland, hærgede dets rige Landskaber, knuste overlegent, hvad Svenskerne søgte at rejse af Modstand, og stod nu rede til at gaa mod *Stockholm*. Men hans Styrker var for smaa; han havde, da han drog ud, haft ca. 2000 Ryttere og ca. 4000 Knægte, men Kampe og Sygdomme havde tyndet Rækkerne ud. Han havde derfor skikket Bud efter Undsætning hjemmefra, men denne Hjælp udeblev, og da samtidig Svenskerne arbejdede energisk paa at spærre ham Tilbagevejen, idet Vejene spærredes ved Forhugninger, Tropper samledes og Bønderne opbødes, maatte Daniel Rantzau efter længe forgæves at have ventet efter Hjælpens Komme foreløbig slippe alle videregaaende Planer og nu prøve at redde sig ud af det Net, Svenskerne søgte at fange ham i. Den 24. Januar brød han op fra Lejren i *Skänninge*. Han havde valgt den østlige Vej gennem Holaveden, men det viste sig allerede den første Dag, hvor uhyre svært fremkommelig den var. Om Eftermiddagen maatte han arbejde sig gen-

Artilleri og Fodfolk paa March.
Tegning i et Haandskrift, dediceret til Christoffer Valkendorf 1585. Kgl. Bibliotek. (Thott 273. 2°).

nem fem Forhugninger, — til Gengæld havde man mod Forventning ingen Fjende mødt. Regnvejr slog nu om i Frost, Hestene kunde næppe staa fast, og Soldaterne maatte selv spænde sig for Kanonerne.

Man var ved Nattens Frembrud naaet frem til Søen *Sommens* nordlige Del; foran laa Veje af endnu værre Beskaffenhed. Rantzau havde paa en Rekognosceringsfærd konstateret, at Infanteri og Rytteri nok kunde komme frem, men Artilleri og Tros ikke. Man havde haabet paa, at Sommen kunde bære, saa man her kunde vige bort fra Vejen og ud paa dens Isflade, men Marchen den Dag var begyndt med Meldingen om, at Søen ikke kunde bære. Nu frøs det igen, men vilde Isen blive stærk nok? Situationen var kritisk. Det kunde blive skæbnesvangert at følge den Vej, man var slaaet ind paa, og at vende om for at naa den vestlige Holavedvej vilde være forbundet med lige saa stor Fare, da Tilbagetoget næppe ret mange Timer vilde være Fjenden ukendt, og man da maatte være forberedt paa et Tilbagetog under stadige Kampe. Det stod for den danske Hær, som kom Redningen her ved et Mirakel. »Gud selv byggede om Natten en skøn herlig Bro,« hedder det i den danske Skildring af Toget. Hen imod Morgen viste det sig, at Sommen bar, og Hæren var reddet. Isen var vel ikke stærk, mange Steder gyngede den under de fremrykkende Skarer, men alligevel kom man frem med Tab af kun een Kanon og

to Vogne. Stadig haabede Daniel Rantzau paa at faa Føling med den danske Undsætningshær, som han vidste var undervejs. Men Svenskerne kom ham i Forkøbet og vandt den 7. Februar en let Sejr over den. Nu havde Daniel Rantzau ikke noget Valg mere. Efter selv under disse Forhold at have øvet nye Bedrifter og tilfangetaget den svenske Hærs to Ledere, gik han den 14. Februar 1568 over Grænsen ind i Skaane. Et af Verdenshistoriens ypperligst ledede Felttog var dermed til Ende.

Storm paa en Fæstning. Udsnit af et af Kniepers vævede Tapeter. Nationalmuseet.

Begge Parter var nu saa udmattede, militært og økonomisk, at Krigen den følgende Tid førtes uden Kraft. Pest hærgede baade i Hær og i Befolkning og lammede al Foretagsomhed. Sverige svækkedes ved en Borgerkrig, der bragte Hertug *Johan* paa Tronen, og det er betegnende for Danmarks Svaghed, at det ikke evnede at drage militære Fordele af Modstanderens Ulykke. I Stedet indledtedes der paa svensk Initiativ Fredsforhandlinger, som førtes i Roskilde mellem danske og svenske Statsmænd. Endnu var Tiden dog ikke moden til Stridens Bilæggelse. Man enedes nok om en Fred, men da den krævede store Ofre af Sverige, nægtede Kong Johan III at underskrive den, og Kampen begyndte paa ny. Den finansielle Nød gjorde imidlertid nu en større Magtudfoldelse umulig paa begge Sider. I Efteraaret rettede Danskerne dog et Fremstød mod *Varberg*, der den 14. November 1569 maatte overgive sig til Frederik II. Tre Dage forinden havde en Kanonkugle berøvet Daniel Rantzau Livet. Dermed ebbede Fjendtlighederne ud. I begge Rigerne fremtvang den haarde Nød nu et stærkt Ønske om Fred. Men det tog Tid, før Parterne kunde finde hinanden.

Baade før og under hele Krigen havde stærke Kræfter virket i Fredens Tjeneste. Tyske protestantiske Fyrster — især repræsenteret af

Frederik II's Svoger Kurfyrst *August af Sachsen* og Landgrev *Filip af Hessen* — saa med Ængstelse paa denne Kamp mellem to af Protestantismens mest betydende Fyrster. I Danmark havde adskillige været mod Krigen, virksomst blandt dem var Dronning *Dorothea,* der gentagne Gange søgte at indvirke i fredsvenlig Retning paa sin Søn i Danmark og sin Søstersøn i Sverige, men uden Held. En stor Rolle spillede under hele Krigen Frankrigs Udsending i Norden, *Charles de Dançay,* der paa sin Regerings Befaling utrættelig søgte at mægle Parterne imellem. Der var dog stadig meget at overvinde, før et Resultat kunde naas. De to Rigers løbske Fordringer maatte nedskrives, de tomme Diskussioner om Ansvaret for Krigen, om Rigernes rette Vaaben bringes til en Afslutning, den gensidige Mistænkeliggørelse standses, før man kunde komme af Stedet. Men man skulde nu igennem til Enighed, for ingen af Parterne var i Stand til at føre Krig mere. Ikke mindst var Frederik II til Tider ganske kuet af Stillingens Haabløshed. Det førte ham Nytaarsdag 1570 til at tilstille Rigsraadet en Skrivelse, hvori han efter at have forsvaret sig mod Anklagen for at have anstiftet Krigen truede med at ville nedlægge Kronen, ifald ikke Rigets Adel og Indbyggere vilde yde ham Hjælp. Rigsraadet gav Kongen dyre Forsikringer om sin Trofasthed, et *Stændermøde* — det første efter 1536 — indkaldtes, og her paatog de forskellige Stænder sig store Skattebyrder, for at Hær og Flaade kunde holdes samlede, til Freden var tilvejebragt. Men trods betydelige Ofre vedblev Vanskelighederne at være store. Sidst i September 1570, mens der underhandledes i *Stettin,* skrev Kongen til Underhandlerne, at han jo vel vidste, at det bedste Middel til at tvinge Sverige til Fred var et kraftigt Angreb, men før Krigsfolket vilde angribe, vilde det have Penge, og til at skaffe disse saa han ingen Udvej. Man havde før stillet for strenge Fordringer, men det havde kun ført til Fjendens Forkastelse af Freden. »I ville og betænke, hvorledes det gik til i Roskilde, hvor man vilde strenge alt til det yderste, men Udgangen og Enden har I ogsaa formærket, derfor er det Vor Raad og Mening, at der ikke for meget skal stoltseres«. Men denne Kongens Modløshed rokkede ikke de danske Underhandleres Fasthed, og det Resultat, de hjembragte ved Freden i Stettin, efter at der i Maaneder var underhandlet med kejserlige, sachsiske og polske Mæglere, var da ogsaa efter Forholdene saare tilfredsstillende. Sverige opgav sine Fordringer paa *Gotland,* Danmark sine paa *Sverige.* Spørgsmaalet om *de tre Kroner* skulde afgøres ved en Voldgiftskendelse. Erobringerne skulde tilbagegives; dog skulde Svenskerne for Overgivelsen af *Elfsborg* betale Danmark 150 000 Daler. *Härjedalen* og *Jämtland* skulde Norge have tilbage, og deres gejstlige Tilhørsforhold til Sverige ophøre. I Livland skulde Sverige

mod at faa Krigskadeserstatning afgive sine Besiddelser til Kejseren, der saa igen skulde forlene Sverige med dem, og Danmark fik paa lignende Maade Bispedømmerne *Øsel* og *Reval* m. m., som engang havde tilhørt Hertug Magnus. *Lübeck* fik en Krigsskadeserstatning og Handelsfrihed i Sverige.

Freden maa siges at være gunstig for Danmark, dets Førerstilling i Norden var bevaret, dets Herredømme over Østersøen styrket. Men naar dette var naaet, skyldtes det mindre krigerske Bedrifter end den Støtte, Danmark paa Fredskongressen fandt hos Mæglerne.

Da Johan III modtog Meddelelsen om Fredsbetingelserne, skrev han til Broderen, Hertug *Karl:* »Selv om Gud ved, at Vi ikke gerne havde set, at det skulde være kommet til saadanne ulidelige Fredsvilkaar, saa kan vi dog nu intet andet gøre eller ændre noget i samme Traktat, saafremt ikke paa ny Sagerne med de Danske skal drives ud i Uenighed og de største Ulykker og Straffe komme til at overgaa Os og alle Sveriges Stænder.«

Fredens Gennemførelse bød imidlertid paa mange Vanskeligheder, og enkelte af Fredsbestemmelserne blev ikke taget til Følge. Striden om de tre Kroner kom ikke for nogen Voldgiftsdomstol, men udskødes til senere Forhandlinger. Svenskerne betingede Overgivelsen af deres livlandske Besiddelser til Kejseren af, at de fik Erstatningssummerne fordoblede, og da det ikke skete, kom Danmark ikke i Besiddelse af det lovede Lensomraade; med Skadeserstatningsbetalingen til Danmark trak det i Langdrag, først i Oktober 1578 blev de sidste Dalere betalt. Dertil kom andre Forhold. Endnu mens der forhandledes i Stettin, maatte Svenskerne forsvare deres Del af Estland mod Russernes Angreb, og en Krig, der skulde vare hele Johan III's Regeringstid ud, var begyndt. Dette svækkede i de følgende Aar end ydermere det allerede haardt ramte svenske Rige. Et Forsøg paa at faa Danmark til at standse Narvahandelen mislykkedes, og igennem en Aarrække mistænkte man i Sverige Danmark for at spille under Dække med Fjenden, ja frygtede endog mere end een Gang et Fredsbrud. Denne Mistanke i Forbindelse med den Bitterhed, Krigens Aar havde efterladt i Sindene, gjorde Forholdet mellem de to Lande køligt i nogle Aar. Men en ærlig Vilje til Fred hos de to Regeringer gjorde dog, at man trods alt fik Uoverensstemmelserne jævnet paa en fredelig Maade. Da dertil Svenskerne 1581 erobrede Narva, var ogsaa denne Kilde til Strid standset. Stettinfreden havde optaget en Del af Brømsebroforbundets Bestemmelser bl. a. vedr. den økonomiske Forbindelse, om Forhandling og Voldgift i Tvistigheder. Der blev gennem Aarene holdt en Række Møder mellem svenske og danske Rigsraader, hvor der forhandledes om »nogle af disse Rigers Anliggender — — og hvad der ellers kunde

til nabolig Vilje og Venskab tjenstligt være.« Man havde i Datiden en Følelse af, at der fortsat trods alt mellem de nordiske Lande bestod en særlig »Bebindelse«, anderledes end med fremmede Stater. Af største Betydning for Fredens Opretholdelse var det, at Frederik II efterhaanden ophørte at blande sig i Østersøprovinsernes forviklede Forhold. Afgørende for hans Holdning her var hans gamle Forbundsfælle Zar Ivans Angreb paa de Omraader, som efter Stettinfreden tilkom Danmark; der var ikke Tanke om at lade Erobringen gaa til Danmark, og alt, hvad Zaren vilde unde det, var *Øsel*. Frederik II slog sig til Taals med denne Besiddelse, der var af ikke ringe Betydning for Danmarks Herredømme i den sydlige Del af Østersøen. Stettinfredens Bestemmelser var stiltiende lagt til Side, ingen ænsede dem mere. Da svenske Vaaben havde erobret *Estland* tilbage fra Russerne, anfægtede hverken Kejseren eller Frederik II Sveriges Ret til Besiddelsen.

I Tiden efter Syvaarskrigen staar *Europa i Religionskrigenes Tegn*. De nordiske Riger havde en Magtstilling af en saadan Art, at man ogsaa maatte regne med, at deres Holdning var af Betydning. Det har da heller ikke manglet paa Forsøg paa at drage dem ind i Striden, og navnlig maatte Danmark som Østersøens Behersker være en attraaet Forbundsfælle. Under Spaniens Kamp med Nederlandene spiller ikke mindst dette Forhold ind. Det maatte være en nærliggende Tanke for *Filip II* at ramme Nederlandene ved at afspærre deres vigtigste Handelsomraade, og denne Tanke har da ogsaa meldt sig straks ved Fjendtlighedernes Begyndelse. Frederik II's aabenlyse protestantiske Holdning og Johan III's katolske Sympatier bevirkede imidlertid, at det blev mod Sverige og ikke mod Danmark, at Filip II rettede sin Opmærksomhed. Op igennem 70erne er der Føling mellem Sverige og de katolske Hovedmagter, og 1578 bringer den spanske Udsending *Eraso* det saa vidt ved Forhandlinger med Johan III, at der kan tilstilles Filip II direkte Forslag til et Forbund vendt mod Nederlandene og Danmark; mens man venter paa Filips Svar, gaar man videre og udarbejder direkte Planer til Danmarks Tilintetgørelse. Man kender ikke mindre end tre Udkast dertil. De gik alle ud fra en Samvirken mellem den svenske Hær, den spanske Flaade og en nordtysk eller polsk Hær. Efter den opnaaede Sejr skulde Spanien have Herredømmet over Sundet, mens Skaane, Halland og Bleking skulde tilfalde Sverige. For at betrygge Spaniens Besiddelser overvejede man endogsaa at lade Spaniere bosætte sig paa de danske Øer; til Gengæld skulde saa Danskere overføres til Spanien eller Amerika!

At man var beredt paa Handling synes at fremgaa af, at man indledede Forhandling med *Polen* om Medvirken. Men det trak i Langdrag med Filips Svar; det skyldtes muligvis hans svigtende Evne til at

yde de Betalinger, Johan fordrede, og imens svingede Johans Stemning, bl. a. under Indflydelse af, at Paven havde afvist de Betingelser, han havde stillet for sin Overgang til Katolicismen.

I de sidste Aar af Frederik II's Regeringstid er Forholdet til Sverige godt. Det skyldes ikke mindst Frederik II's forsonlige Sindelag — Johan III's Mistænksomhed var lettere vakt — og da Frederik II døde, kunde det danske Rigsraad skrive til Johan, at han i den afdøde Konge efter Freden havde haft »en tro Ven, Broder og Nabo.«

5. Indre Politik under Frederik II.

Noget Skifte i de førende politiske Stillinger havde Frederik II's Tronbestigelse ikke medført. Det ubesatte Rigshofmesterembede blev givet til Eiler Hardenberg, der havde været knyttet til Kongen under hans Ophold paa Malmøhus. Han evnede imidlertid ikke at gengive Embedet dets gamle Betydning. Johan Friis forblev til sin Død uanfægtet paa Kanslerens Plads; men Samarbejdet med den unge, egenraadige Konge med de højtflyvende, udenrigspolitiske Planer faldt ikke den gamle Kansler let, og af og til maatte han minde sin Herre om det daglige Regeringsarbejdes Pligter. Ditmarskerkrigen var ikke efter hans Hoved; men til Gengæld stod han bag den mere aktive nordiske Politik, som han dog ikke ønskede skulde føre til Krig.

Ret hurtigt synes der at have udviklet sig et Modsætningsforhold mellem Kongen og Rigsraadets førende Kreds (under Ledelse af Mogens Gyldenstjerne og Herluf Trolle). Her havde Fredspolitikken sine bestemte Tilhængere, og her maatte de Planer, som Kongen for at forberede den kommende Krig havde om at genoptage Lensreformpolitikken fra 1557, naturligt kalde paa Modstanden. Men Frederik II brød denne. Han optog 1562—63 en Række yngre Mænd i Rigsraadet og blandt dem Frans Brockenhuus, som blev Hovedmanden i den nye Lenspolitik, der skaffede Riget øgede Indtægter ved at bryde med det hidtidige, lemfældige Tilsyn med Lensstyrelsen og ved at kræve højere Ydelser af de fleste Regnskabslen.

Det blev især de finansielle Vanskeligheder, der kom til at præge den indre Politik i Frederik II's første Regeringsaar. Ditmarskerkrigens økonomiske Byrde blev baaret gennem ekstraordinære Skatter, og de ordinære Indtægter og Udgifter balancerede saa nogenlunde omkring 80—100 000 Daler aarligt. Syvaarskrigen sprængte imidlertid ganske de gamle Rammer, og de finansielle Vanskeligheder kom til at lægge Krigsførelsen uoverstigelige Besværligheder i Vejen og til at bevirke, at Krigen trak i Langdrag, uden at en Afgørelse kunde vin-

des. Især virkede den voldsomme økonomiske Kraftudfoldelse i Krigens første Aar lammende. Rigets Udgifter i Daler var under Krigen:

	i alt	Hær	Flaade
1564	1 813 530	1 676 950	86 450
1565	735 080	597 320	101 440
1566	679 250	576 760	53 590
1567	383 890	298 150	38 840
1568	399 480	339 430	18 940
1569	389 440	303 150	38 370
1570	361 710	248 590	34 510
	4 762 380	4 040 350	372 140

Rigets økonomiske Kræfter maatte under disse Forhold anspændes til det yderste for at skaffe det fornødne. *Ekstraordinære* Skatter blev paalagt, *Laan* optaget baade hos Adel, hos Borgere og i Udlandet, *Krongods* blev pantsat, *Øresundstoldens* Indtægter maatte for en Del gaa i Statskassen, *Kirkerne* maatte afgive deres Forraad af Guld, Sølv og rede Penge. Man greb yderligere til det gamle Middel at udstede

Klippinger fra 1563.
For- og Bagside af »ungarsk« Gylden (til venstre) og 2 Mark (til højre). Møntsamlingen.

daarlig Mønt, *Klippinger;* Bønder og Borgere skulde udlevere deres gamle Mønter og tage disse ny i Stedet under Trusel af Dødsstraf. Resultatet af de tre første Aars Anstrengelser er gjort op til følgende:

Lenene	168 620
Tolden	73 909
Forskelligt	146 370
Skatter	807 880
Mønten	890 190
Bidrag fra Kongens private Kasse	177 080
Laan	930 570
I alt....	3 194 619

Det første Aars Ødslen med Penge var standset. Man havde afskediget en Del af de fremmede Lejetropper, og man havde i Stedet søgt at gøre Brug af udskrevet hjemligt Mandskab. Det var lykkedes, ganske vist ikke altid ved lige forsvarlige Midler, at tilvejebringe store Summer, men man var altid bagefter med Betalingen af Landsknægtenes Lønninger, og det lammede hele Krigsførelsen, idet Soldaterne nægtede at kæmpe, før de havde faaet deres retmæssige Sold. Tvivl om Krigens heldige Udfald bredte sig, som Tiden gik, og virkede opløsende paa Sammenholdet. Skatterne kom kun trevent ind. Megen Utilfredshed kom til Orde. Kongen, der mere og mere selv havde taget Styret af Rigets Anliggender i sin Haand, blev Genstand for megen Kritik, og Samarbejdet med Rigsraadet bød paa mange Vanskeligheder. I Løbet af 1565 udviklede dette Modsætningsforhold sig til Krise. I Udlandet var det, med Begivenhederne i 1523 og 1533 i Erindring, en udbredt Opfattelse, at Danmark stod over for et *Adelsoprør*, der vilde fjerne Frederik II fra Tronen. Da Forholdene saa allermest truende ud, var det, at Kongen kaldte den landflygtige Adelsmand Peder Okse hjem fra det fremmede.

Peder Okse, der da var en Mand midt i Fyrrerne, var en Brodersøn af *Torben Okse* og en Dattersøn af Mogens Gjø. Hans Fader, Johan Okse, der hørte til det katolske Adelsparti, var blevet dræbt under Grevefejden, mens Sønnen var paa Rejse i Udlandet. 17 Aar gammel havde Peder ved Moderens Død som ældste Søn overtaget Styret af det store Familiegods, og han havde først henledt Opmærksomheden paa sig ved sine dristige Processer om Gods, som han blandt andet førte med sin egen Morfar. Med sine glimrende økonomiske Evner erhvervede han sig hurtigt store Rigdomme i Penge og Gods og stod snart som en af Rigets mægtigste Adelsmænd. Under sin Udenlandsrejse havde han ikke alene skaffet sig en alsidig Dannelse, men ogsaa en betydelig Indsigt i politiske Forhold, og det var rimeligt, at der hurtigt fra Rigets Side blev lagt Beslag paa denne paa saa mange Felter rigt rustede unge Adelsmands Kræfter. Han fik flere Len, optoges 32 Aar gammel i Rigsraadet, blev brugt i diplomatiske Sendelser og kom snart til at høre til den Kreds af adelige, Christian III i særlig Grad skænkede sin Tillid. Pludselig var imidlertid hans Magtstilling brudt sammen. Hans glimrende Karriere havde skaffet ham mange Misundere og Fjender, blandt andre Dronningen, og personlige Intriger var øjensynlig medvirkende til hans bratte Fald. Ved en Undersøgelse af hans Lensstyrelse viste det sig, at han havde gjort sig skyldig i grove Forseelser. Han stævnedes for Rigsraadet, dels for Mangler, der fandtes i hans Regnskab, dels for i Bestyrelsen af sine Len ikke at have rettet sig efter Lensbrevenes og Pantebrevenes Lydende. Han nægtede

at møde, og Rigsraadet dømte ham til at have tabt sin Sag, indtil han mødte for Rigens Ret. Efter denne Dom gav Peder Okse op og flygtede til Tyskland i 1558; den Skade, han havde paadraget Kronen, blev opgjort til 60 000 Daler, for hvilken Sum Kongen overtog hans Gaard *Gisselfeld*.

I Udlandet havde Peder Okse i de mellemliggende Aar, især med Tilknytning til Hertuginde *Christine af Lothringen*, stadig smedet Ränker mod Danmark; men samtidig havde han atter og atter søgt en Udsoning med Kongen; han havde faaet baade den tyske Kejser og Frankrigs Konge interesseret for sin Skæbne, og hjemme virkede formaaende Slægt og Venner for hans Sag; men Frederik II havde hidtil stillet sig afvisende over for enhver Forsoning og havde endog i sit Had til Peder Okse drevet det til at leje Snigmordere imod ham. Naar Kongen nu i Begyndelsen af 1566 bekvemmede sig til at kalde paa hans Hjælp, skyldtes det øjensynligt et personligt Sammenbrud af den Art, vi ogsaa kender fra andre Lejligheder i Frederik II's Liv. Han har kastet Tøjlerne fra sig og har bøjet sig for Rigsraadet og Adelen. I deres Kredse har den Peder Okse venligsindede Retning sejret; Rigets Nød krævede, at hans rige Evner blev taget i Brug. I April 1566 indfandt han sig i København og blev udsonet med Kongen, men først efter at have afviklet sine udenlandske Forhold tog

Christine af Lothringen. Maleri fra 1538 af H. Holbein. National Gallery, London.

han i Oktober samme Aar varigt Ophold i Danmark. Han optoges atter i Rigsraadet, blev i Februar 1567 *Statholder* paa Københavns Slot og udnævntes i August samme Aar til *Rigshofmester*. Det er ham, der sammen med Kansleren *Johan Friis* (Bill. se S. 677) i de følgende Aar leder Rigets Politik, mens Kongen helt glider i Baggrunden. »Kongen er paa Frederiksborg, og Kansler Johan Friis og Statholder Peder Okse fører for det meste Regeringen«, skriver Enkedronningen i 1567 til sin Datter, Kurfyrstinde Anna af Sachsen, og karakteriserer dermed den politiske Stilling.

Peder Okse. Maleri fra 1574. Frederiksborg.

Det er Peder Okses store Fortjeneste paa et Tidspunkt, da der under de givne Forhold ikke kunde skaffes Penge, og da Krigen som Følge deraf var gaaet i Staa, paa ny at have rejst Folkets Offervilje og dermed muliggjort ny militær Foretagsomhed. Man kan vel sige, at uden Peder Okse havde Daniel Rantzaus Feltherreevner ikke faaet Lov til at udfolde sig. Man mærker straks med 1567, at Regeringen raader over ny Handlekraft og frisk Initiativ. Adelen maatte bringe store Ofre — et Vidnesbyrd baade om den store Nød og om, at det var den, der hæftede for den nye Kurs; — den opgav sin Skattefrihed og betalte $^1/_3$ af sine Indtægter af alt *Arvegods, Forleninger* og *Pantegods* i Skat. Dog undtoges dens Hovedgaarde, hvorpaa den selv holdt Avl, og den betingede sig, at dens Hjælp ikke skulde regnes som en Pligt, der kunde kræves af den igen, men som en godvillig Gave. Tillige lod Adelen de i Pantelenene indestaaende Summer forhøje. Der vedtoges en *Landeskat*, der bragte et nyt Udskrivningsprincip til Anvendelse, idet Bønderne skulde svare Skat efter Antallet af deres Kreaturer: 4 Sk. af hver plovfærdig Okse og af hver Ko, 2 Sk. af hvert Ungnød, 1 Sk. af hvert Svin, 4 Sk. af hver Hest osv. Af størst og varigst Betydning var dog den *Omlægning af Øresundstolden*, som Peder Okse fik gennemført. Hidtil var Tolden blevet betalt efter Skibenes Antal, og der var næsten intet Hensyn blevet taget til Ladningen. Nu bestemtes det, at der skulde svares en Daler pr. Læst af lastede Skibe og halvt saa meget af ballastede. Reformens heldbrin-

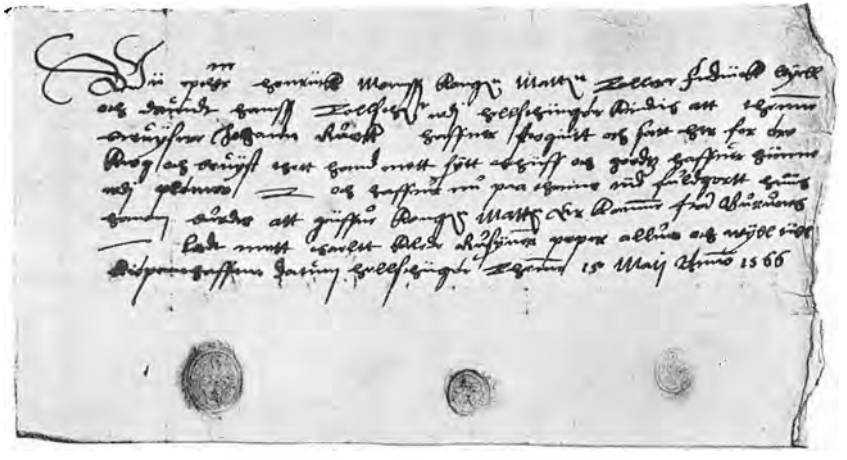

Toldseddel fra Øresund 1566. Rigsarkivet.

Toldseddelens Tekst lyder (med tilføjet moderne Tegnsætning): »Wii ephter*schreff*ne Henriick Monss*en*, Kong. Matt. Tollere, Fredriick Leyell och Dauidt Hannss*en*, Tollsch*riffuere* wdj Hellschiingør, kindis att thenne breuysere (ɔ: Brevviser) Johann Ruvk haffuer strogiit och satt (ɔ: strøget Sejl og sat Anker) her for øre Krog och beuyst, thett (ɔ: at) hand mett sytt Schiiff och goedtz haffuer hiimme wdj plømvo (ɔ: Plymouth) och haffuer nu paa thenne tiid fuldgortt, huiss hanom burde att giffue Kong. Matt. — Er kommen fra*n* Buruows (ɔ: Brouage i Frankrig, der var en vigtig Salteksporthavn) ladt mett saeltt, Klede, Rusyner, peper, allun, och wyll till Kiøpennhaffnn. Datum Hellschiingør thenn 15 Maij Anno 1566.«

gende finansielle Virkninger viste sig straks. Mens Øresundstolden i 1566 havde indbragt 45 000 Daler, beløb Indtægten af den sig i 1567 til 132 500 Daler, og af denne Sum var de 92 000 Daler »Lastepenge«. Det lykkedes ogsaa Peder Okses Statsmandskløgt at føre Danmark gennem alle de diplomatiske Forviklinger, den øgede Afgift afstedkom. Det maa ogsaa nævnes, at han fik standset Udgivelsen af »Klippinger«; det er blevet sagt om ham, at »overalt, hvor man kan følge hans Færd, sejrer han gennem nye Ideer, nyt System, en Rigdom paa Udveje og en Evne til at føre sine Tanker ud i Virkeligheden, som ingen anden dansk Statsmand har besiddet«.

Ved Peder Okses Indgriben var Krigsførelsen blevet bragt over et dødt Punkt; men selv om der ikke i de følgende Aar stilledes saa store Fordringer til Finanserne fra Hærens og Flaadens Side, blev det dog en besværlig Opgave at presse det fornødne ud af det forarmede Rige. I de sidste fire Aar af Syvaarskrigen, for hvis Økonomi Peder Okse bærer Ansvaret, var *Rigets samlede Indtægter* i alt:

Lenene	102 780	Daler
Tolden	172 450	—
Forskelligt	38 920	—

Skatter	1 053 700 —
Mønten	23 790 —
Kongen	27 870 —
Laan	79 610 —
I alt	1 799 120 Daler.

1,499,120

Sammenligner man disse Indtægter med Indtægterne i Krigens første Aar, finder man en afgørende Forskel. Det er væsentlig Skatterne, der dækker Udgifterne; man har ikke ved Forringelse af Mønten og ved Laan væltet Byrderne over paa Fremtiden. Der krævedes nok større Summer i de første Krigsaar, men nu vejede Byrderne i det afkræftede Rige saa meget tungere til.

Indtil 1573 ledede Peder Okse Finansvæsenet, 1574 blev *Christoffer Valkendorf* Rentemester, og efter Peder Okses Død 1575 var han eneraadende i Finansstyrelsen indtil 1588.

Ved at sammenligne de gennemsnitlige aarlige Indtægter og Udgifter under Peder Okse og Christoffer Valkendorf kan man faa et Indtryk dels af, hvorledes Rigets finansielle Tilstand var, dels af, hvilke Linier man fulgte for at tilvejebringe Balance.

INDTÆGT:

	1571—73		*1574—87*	
Skatter	107 000	Daler	71 000	Daler
Lenene	55 000	—	86 000	—
Tolden	39 000	—	47 000	—
Mønten	20 000	—	100	—
Kongen	14 000	—	1 800	—
Forskelligt			13 000	—
I alt	235 000	Daler	218 900	Daler.

UDGIFT:

Hæren	96 000	Daler	3 000	Daler
Hoffet	68 000	—	102 000	—
Gælden	50 000	—	69 000	—
Holmen (Flaaden)	18 000	—	32 000	—
Forskelligt	7 000	—	6 000	—
Kongen	—		8 000	—
Mønten	—		100	—
I alt	239 000	Daler	220 100	Daler.

Foruden den Stigning i Udgifterne, som Gældens Forrentning og Afdrag hidførte, stillede *Flaaden* og, trods Stigningen i Øresundstolden, *Hofholdningen* forøgede finansielle Fordringer. Til Gengæld gik Udgifterne til Hæren ned til det helt betydningsløse. Det var endog saadan, at der i de sidste tolv Aar af Kongens Regeringstid overhovedet intet betaltes paa denne Post. Hvorvidt der bag de større Summer gemmer sig reelle Stigninger, er vanskeligt at afgøre, da den almindelige Prisstigning havde faaet alle Summer til at svulme op. Paa Indtægtssiden er det ikke mindst de almindelige *Toldintrader,* der er forøget. Mod de godt 10 000 Dlr., Tolden aarligt indbragte i Christian III's sidste Regeringsaar, staar der i 1580erne en aarlig Indtægt paa mellem 40 og 50 000 Dlr. Toldsatserne er forhøjet, men Stigningen er dog et talende Vidnesbyrd om et stærkere pulserende økonomisk Liv og et nøjere Samvirke med Udlandet.

Den Lenspolitik, der fulgtes under Frederik II, skaffede som Regel stadig øgede Indtægter, men den afveg i Enkeltheder fra de i tidligere Tid fulgte Baner. For at skaffe Penge til Krigens Førelse havde Frederik II under Syvaarskrigen pantsat en Del Krongods til Adelen. For at afvikle denne Gæld bortgav Kongen i den følgende Tid en Del af de pantsatte Len paa Livstid eller Aaremaal, mod at Gældsforpligtelserne helt eller delvis blev strøget. F. Eks. opgav *Mourids Podebusk* 1578 sit Pant i Tranekær, over 16 000 Dlr., mod Løfte om at beholde dette Slot for sin Livstid, *Hans Spiegel* opgav hele sit Pant i Gladsakse mod Tilsagn om at beholde Lenet frit i tretten Aar o. s. fr. Men efterhaanden kom Kongen løs af sine Forpligtelser, og ved hans Død var kun seks af Hovedlenene givet hen paa Tid, og kun tre var pantsat. Slutresultatet var da gunstigere for Kongemagten 1588 end 1559; da var Kongen bundet ved de 16 af de 51 Hovedlen, nu kun ved 9 af 56.

Hvad angaar Arbejdet for at faa Lenene forvandlet fra *Afgifts-* eller *fri Len* til *Regnskabslen,* bøjede Frederik II af fra den af Faderen fulgte Linie. De frie Lens Tal øgedes lidt, og Afgiftslenenes Antal gik stærkt frem, mens en tilsvarende Nedgang i Fadebørslenenes Omraade fandt Sted. Stillingen for Herredernes Vedkommende var:

	1559	*1588*
Paa Regnskab	123½	82
Paa Afgift	18	54
Frie Len	20½	30
	162	166

Alligevel maa dette ikke opfattes som en Nedgang i Kongens Magtstilling inden for Lenssystemet. Der var med Christian III afgørende

brudt med den Tanke, at der var Len, der bestemt var Adelens Andel, og det var slaaet fast, at ethvert Len var Kongens. Kongen stod frit over for, hvilken Form for Forlening han ønskede at anvende. Af politiske Grunde maatte Christian III foretrække Fadeburslenet, men dette Hensyn gjaldt ikke for Sønnen. Han kunde vælge mellem de forskellige Lensformer ud fra finansielle og praktiske Hensyn, og her frembød Afgiftslenet visse Fordele. Mens Regnskabslenenes Indtægter var i høj Grad svingende, tilflød der fra Afgiftslenene Statskassen regelmæssige Indtægter, og man var for disse Lens Vedkommende fri for den omstændelige Regnskabsaflæggelse. Dertil kom saa, at Frederik II forøgede Afgifternes Størrelse betydeligt. 1559 indbragte 18 Herreder i alt 1600 Dlr., eller knap 100 Dlr. pr. Herred, 1588: 54 Herreder 17 000 Dlr. eller ca. 315 Dlr. pr. Herred. Selv naar Hensyn tages til den almindelige Prisstigning, betyder det dog for Kronen en betydelig Indtægtsforøgelse. En Sammenligning mellem, hvad Lenene indbragte før som Regnskabslen og nu som Afgiftslen, er vanskelig at foretage, men synes at vise, at der ikke er Tale om nogen økonomisk Tilbagegang for Kronen.

Det var ikke mindst ved de smaa Len, Frederik II med sit Arbejde fik hidført store Forandringer. Under Syvaarskrigen øgedes *Smaalenenes Tal*, idet Kongen bortpantede Strøgods for at skaffe Penge; men trods dette betød hans Regeringstid dog, at der ryddedes godt op i Smaalenenes Forvirring. Man har beregnet Resultatet til følgende:

Mindre Len i 1559:	153,	heraf lagt til Hovedlen	72
senere oprettet:	69	bortmageskiftet	54
		bortsolgt	10
		bortskænket	16
I alt	222		152

1588 var der saaledes kun 70 Smaalen tilbage. Som de mindre Len behandledes ogsaa Klostergodset.

Naar de smaa Len ophævedes og sammenlagdes med større, og naar Kongen mageskiftede Len bort mod Strøgods i forskellige Herreder og lagde dette til de nærmestliggende Storlen, var det næsten altid Regnskabslenene, denne Tilvækst kom til gode. Nok gik de tilbage i Tal, men der forvaltedes under dem betydeligt større Godsmængder end før. Dette betød en stor finansiel Vinding for Kronen. Lensmandens Genant (det Beløb, der var tillagt ham til Underhold) blev nemlig ikke forhøjet, og Stillingen blev da den, at der med de samme

Driftsudgifter som før erhvervedes en Indtægt paa op imod det dobbelte.

Naar saa til alt dette kommer, at der med Aarene førtes en stadig skarpere *Kontrol med Lensadministrationen,* vil man forstaa, hvorledes Udbyttet af Lenene vejede adskilligt tungere til blandt Rigets Indtægter. Mod de 10 000 Dlr., de indbragte i Christian III's sidste Aar, stod der i Tiden efter Syvaarskrigen en aarlig Lensindtægt paa ca. 40 000 Dlr. Medregner man Indtægterne fra Norges og Hertugdømmernes Len, indkom der alene herigennem til Statskassen 80 000 Dlr. om Aaret, eller Dækning for 55 pCt. af de ordinære Udgifter. En ikke ringe Del af Forøgelsen skyldes dog sikkert Prisstigningen.

I Virkeligheden har saaledes Frederik II inden for Lensvæsenet arbejdet mod de samme Maal som sin Fader: et bedre finansielt Udbytte af Lenene og en større Myndighed for Kongen. Ikke mindst ved Fremgangsmaaden m. H. t. de mindre Len var Lensadministrationen forenklet og billiggjort. Denne Forenkling betød en stor Svækkelse for Adelens Stilling inden for Lensvæsenet. Naar Lenenes Tal indskrænkedes, kunde færre adelige blive aflagt med lønnede Poster i Statstjenesten. Lensmanden var en kongelig Embedsmand, der ikke i Kraft af sit Embede havde nogen politisk Indflydelse, og som tilmed ikke sad alt for fast i Sadlen, men stadig maatte være beredt paa at blive afsat eller forflyttet til et andet Len. Ikke engang Pantelenenes Indehavere var sikre paa at beholde deres Pant; Kronens finansielle Stilling var nu saa god, at Kongen var i Stand til at indløse Lenet, hvis han saa sin Fordel derved, eller hvis Lensmanden ikke viste sig værdig til sit Embede. »Alt, hvad Adelen kunde opnaa i Lensvæsenet, afhang af Kongens Naade.«

De Indtægter, Riget fik gennem Skattepaalæg, — og næsten hvert Aar efter 1570 maatte Bønderne betale en Skat i det væsentlige efter de samme Grundsætninger som under Christian III, oftest med en 2-Dlr.s Afgift paa Selvejere som Udgangspunkt —, benyttedes til at afdrage *Rigets Gæld;* Rigsraadet havde ved sin Bevilling af Skatten straks efter Syvaarskrigen stillet dette som Betingelse, og man naaede lykkeligt ad den Vej at bringe den rentekrævende Gæld ud af Verden før Kongens Død. Ejendommeligt er det, at det fra Aar til Aar var ret forskellige Summer, Skatten indbragte. Det stærkt svingende Høstudbytte er sikkert en af de vigtigste Aarsager til dette Forhold.

Til Kongens private Raadighed stod som før *Indtægterne af Øresundstolden,* og gennem Peder Okses Reform var disse med eet Slag blevet fordoblet. Selv om Tolden ikke de følgende Aar indbragte det samme, steg den dog, takket være den stadig voksende Trafik gennem Øresund, atter, saa den samlede Indtægt i Tiden 1567—87 kan be-

regnes til ca. 100 000 Dlr. om Aaret. En Del af disse store Indtægter blev af Kongen brugt til Afdrag paa Rigets Gæld, en Del betaltes af ham til Rentemesteren til Rigets Brug, det private Forbrug krævede store Summer, og endelig brugte Kongen af disse Midler til sine Byggeforetagender. Især ofredes der store Summer — i alt 433 000 Dlr. — paa Opførelsen af *Kronborg,* men Kongen fremhævede med Stolthed, at Slottets Bygning ikke havde voldt hans Undersaatter nogen Udgift. Et Vidnesbyrd om hans Stolthed over dette Værk har man i Beretningen om hans Væddemaal med Friherren af Lichtenstein om, at denne ikke skulde kunne gennemvandre alle Slottets Gemakker uden at tage Næring til sig.

Efter Syvaarskrigen oprandt en af de Perioder i vort Fædrelands Historie, som for Eftertiden har ligget i stærkest Glans. En langvarig Fred, en mærkelig økonomisk Fremgang, der naaede ud til alle Folkets Lag, en Aandslivets Blomstring baaret af fremragende Videnskabsmænd er de fremtrædende Træk i disse Tiaars Historie.

I Rigets politiske Ledelse rykkede i 70erne nye Mænd frem i forreste Række. Da Johan Friis døde i Dec. 1570, arvede en af Sekretærerne i Danske Kancelli, *Niels Kaas,* Kanslerens Plads, selv om hans Udnævnelse først kom et Par Aar efter. Han havde faaet en lærd Uddannelse. Som helt ung havde han været i Huset hos Niels Hemmingsen, derefter havde han paa Udenlandsrejser i flere Aar skaffet sig omfattende historisk og statsretslig Viden og et grundigt Kendskab til det latinske Sprog. 1560 var han blevet Sekretær i Kancelliet, og i de bevægede Aar derefter faldt snart omfattende og betydningsfuldt Arbejde i den unge Sekretærs Lod, ligesom Stillingen gav ham Lejlighed til »ideligen at søge Bord« med de ledende Statsmænd Peder Okse og Johan Friis. Han blev Johan Friis' Arvtager, selv om der var nogen Forskel paa de Omraader, hvor deres Indflydelse var størst. Det var ikke mindst Udenrigspolitik, der havde hans Interesse. Han deltog i de stadig gentagne Grænseforhandlinger med Svenskerne, ligesom han tog fremtrædende Del i de slesvigske Stridigheder. Det har kunnet siges, at han havde en ikke uvæsentlig Del af Æren for disse Aars Fredspolitik.

Den Mand, der nærmest kom til at erstatte Peder Okse, uden dog nogen Sinde at naa hans Indflydelse, var *Christoffer Valkendorf,* der selvstændigt bestyrede Rigets Finanser i Frederik II's sidste Regeringsaar, idet Rigshofmesterembedet stod ubesat. Christoffer Valkendorf var i Besiddelse af fremragende administrative Evner og stor personlig Myndighed. Vigtige Opgaver var blevet ham betroet, efter at han som ganske ung Mand havde tilendebragt sin Uddannelse i Kancelliet. Som Lensmand paa Bergenhus fra 1556—1560 havde han

med haard Haand gjort Ende paa de hanseatiske Købmænds Egenraadighed. Han havde i de efterfølgende Aar haft den udsatte Post som Hertug Magnus' Formynder i Livland. Som Lensmand paa Island og Gotland havde han staaet over for Opgaver af lignende Art som i Bergen og lykkeligt løst dem. Samtidig med at være Rentemester beklædte han Posten som Statholder i København, og han har indlagt sig stor Fortjeneste af denne Bys Udvikling. Siden Absalons Dage havde ingen enkelt Mand gjort sig saa fortjent af København som han, er det blevet sagt. I en samtidig Skildring hedder det om ham: »1581 har han ladet begynde paa Københavns Befæstning. Først har han ladet begynde ved Nørreport at sætte Volden om til Østerport med stor Kamp og ladet færdiggøre og arbejde paa Volden. Og tillige har han ladet gøre den Skanse og Hvælving og Mur i Nørreport og har selv givet dertil af sine Penge og har haft sine egne Arbejdskarle paa Volden i Arbejde med Borgerne, at det skulde gaa for sig. Samme Aar har han ladet mure det skønne Vejerhus, som er bygget i Stranden, som ingen havde tænkt eller troet, at der skulde nogen Tid kunnet staa Hus derpaa. 1582 lod han begynde paa det skønne murede Hus, som staar paa den østre Ende af Amagertorv, Københavns By til Ære og Gavn .... Saa har han beset og overvejet Lejligheden, Kirkerne til Ære, Prydelse og Gavn, og straks befalet Kirkeværgerne til St. Nicolai Sogn, at de skulde begynde at lade bygge det Taarn ved St. Nicolai Kirke, hvilket straks blev begyndt, baade med Fundament og siden fremdeles med Muren, og han gav selv dertil de første Penge, desligeste Kalk og Sten, og har selv tit og ofte gaaet op paa Muren til Murmestrene og undervist dem derudi. Desligeste ogsaa det Taarn til Helliggejstes Kirke har han og befalet at opsætte og har givet baade Penge, Kalk og Sten.« — Christoffer

Christoffer Valkendorf. Kopi paa Frederiksborg efter Maleri i Svindinge Kirke paa Fyn.

Frederik II. Udsnit af Maleri af Knieper fra 1581. Frederiksborg.

Valkendorf synes ikke selv i sin Ungdom at have besøgt fremmede Universiteter, men han havde ikke des mindre en levende Sans for Videnskabens Betydning og dens Pleje paa hjemlig Grund. Et smukt Vidnesbyrd herom er hans Oprettelse af *Valkendorfs Kollegium.*

Det mærkedes i Frederik II's første Aar, at Præstekongen var blevet afløst af Landsknægtekongen, idet det Arbejde til Støtte for Kirke og Skole, som havde optaget Christian III saa stærkt i hans sidste

Tid, blev standset. Men da Frederik II's personlige Indflydelse under Krigen trængtes tilbage, og da de Mænd, der nu fik den afgørende Indflydelse, mødtes i fælles Forstaaelse af Aandslivets Betydning, ændredes dette, og allerede under Krigen indlededes den storstilede Støtte af aandeligt Arbejde, som kom til at præge de kommende Tiaar. Tilskyndet af Peder Okse og Johan Friis grundlagde Frederik II 1569 det saakaldte *Kommunitet.* Hundrede Studenter, »om hvilke der er godt Haab, at de med Tiden kunne være nyttige at bruge udi Religionen og udi andre Maader Riget til Tjeneste og Bedste, og de dog ikke er formuendes, men af Armod saa undertrykte, at de deres begyndte Studia ikke kunne forfølge og fuldende«, skal nyde fri Kost to Dage om Ugen. Til dette Formaal gav Frederik II af »Vort og Kronens Gods« 153 Gaarde og Kongetienden af 92 sjællandske Sogne.

Rundelig Støtte blev givet til private Forskere, Universitetet og de lærde Skoler betænktes med Gaver, og i 1586 omdannedes *Sorø Kloster* med 386 Gaarde og 7 Møller til en lærd Skole, hvor 30 adelige og lige saa mange borgerlige Drenge skulde have fri Undervisning og Ophold.

Under denne lykkelige Udvikling traadte den Uenighed, der havde præget Kongens første Aar, i Baggrunden. Der fandtes vel hist og her i Adelskredse nogen Utilfredshed med visse Sider af Statsstyrelsen, men den kom først til Orde efter Kongens Død, og som Helhed er Tiden præget af et harmonisk Samarbejde mellem Kongemagt og Adel.

Tidens stærke Levevis tærede imidlertid paa Kongens Kræfter. Efter et kort Sygeleje døde Frederik II 1588 paa Antvorskov Slot, kun 54 Aar gammel.

6. Norge.

Mens de danske Lensmænd paa Hovedslottene i Norge hurtigt sluttede sig til Christian III, der 1535 som den nærmeste Arving til Norge blev hyldet af det søndenfjeldske Rigsraad under Vincens Lunges Ledelse, førte den katolske Ærkebisp *Olav Engelbrektsøn* længe en vaklende Politik. Da med Pfalzgreven en katolsk Tronprætendent traadte frem, sluttede han sig hemmeligt til denne, og 1536 søgte han endelig at rette et afgørende Slag mod Fjenderne af et selvstændigt katolsk Norge, fængslede under et Forhandlingsmøde i Trondhjem den 3. Januar de søndenfjeldske Raader og lod Vincens Lunge dræbe.

De faste Slotte Akershus og Bergenhus lykkedes det ham dog ikke at erobre, og da Christian III sendte en Flaade til Norge, flygtede

Ærkebispen den 1. April 1537 til Nederlandene. Dermed var ethvert Forsøg paa at føre en selvstændig norsk Politik opgivet.

Christian III's Haandfæstning udtalte, at »efterdi at Norges Rige nu saa forringet er baade af Magt og Formue, og Norges Riges Indbyggere ikke alene formaa at underholde dem en Herre og Konge, og samme Rige er dog forbundet at blive hos Danmarks Krone til evig Tid, og fleste Parten af Norges Riges Raad, besynderligen Ærkebiskop Olav, som nu er det største Hoved derudi Riget, nu udi en kort Tid er tvende Gange med meste Parten af Norges Riges Raad faldne fra Danmarks Rige imod deres egen Forpligtelse, da have vi derfor lovet og tilsagt Danmarks Riges Raad og Adel, at dersom Gud almægtigste det saa forset haver, at vi samme Norges Rige eller nogen de Ledemod, Slotte, Lande eller Sysler kunde ... bekomme under vort Herredømme, da skal det herefter være og blive under Danmarks Krone, lige som et af de andre Lande, Jylland, Fyn, Sjælland eller Skaane er, og herefter ikke være eller hedde et Kongerige for sig, men et Ledemod af Danmarks Rige og under Danmarks Krone til evig Tid.«

Der kan næppe være Tvivl om, at denne Artikels Mening er, at Norge skal gaa op i Danmark som et andet dansk Landskab; men Virkeligheden kom ikke til at svare hertil, og derfor kunde Norges Stilling i den følgende Tid tolkes paa meget forskellig Maade. Der var dem, der vilde sige, at Norge var »bundet i Trællekaar under fremmede Herrer«. Ikke mindst hævdede Svenskerne denne Opfattelse, interesserede som de var i at bruge denne Lære om Norges reducerede Stilling til at skabe Utilfredshed i Norge selv. Man kunde støtte denne Opfattelse ved at henvise til, at de norske Rigsraader var forsvundet, at der dette til Trods ikke blev optaget norske Repræsentanter i det danske Rigsraad, at Norge ikke blev repræsenteret paa de danske Herredage, og at alle vigtige norske administrative Poster blev givet til Danske. Det sidste var forøvrigt en naturlig Følge af, at den norske Adel var saa godt som uddød, — 1548 var der af Højadelen kun fem ugifte Døtre af Fru Inger til Østraat tilbage. Paa Hovedlenene sad derfor danske Adelsmænd; den fornemste af Lensmændene, Herren paa Akershus, hed fra 1572 Statholder og øvede en vis Kontrol med de andre Lensmænd samt med Finansvæsenet og Kirkegodset.

Paa den anden Side forsvandt Tanken om Norge som et selvstændigt Rige ikke. Det laa i Kongemagtens Interesse at fastholde Forestillingen om Norge som et selvstændigt Arverige. Vejen til øget Magt i Danmark kunde godt banes gennem en stærkere Magt i Norge. Norge omtaltes da ogsaa fremdeles i Statsakter som et Kongerige, og Kongerne hyldedes efter Christian III's Tid i Oslo. »Over for Ud-

landet ophørte Norge at være et eget Rige; men over for Danmark vedblev det at bestaa som en Enhed af højere Rang end de enkelte Landskaber.«

En væsentlig Styrkelse for det danske Element betød *Reformationen,* der ikke som i Danmark havde Folkets Interesse, men blev gennemført ved et Magtbud. Den danske Kirkeordinans blev Grundlaget for Kirkens Ordning, som den danske Bibeloversættelse blev det for Forkyndelsen. Undervisningen i Katekismus skete paa Dansk, og de Embeder, der ikke fremdeles var beklædt med forhenværende katolske Præster (de fire første Superintendenter var tidligere norske katolske højgejstlige), blev besat med Mænd, som var danske af Fødsel eller i det mindste uddannede ved Københavns Universitet. Dette førte til en endelig Sejr for Dansk som Skriftsprog, og Dannelsen fik sit Præg af Overklassens blandede Herkomst.

Størst Selvstændighed bevarede Landet paa *Retsvæsenets* Omraade. Da (den senere) Frederik II 1548 hyldedes paa et Stændermøde i Oslo, lovede han paa egne og Faders Vegne at holde Norge ved Landsloven, og den Kansler, der fra 1547 førte det øverste Tilsyn med Retsplejen, var altid Nordmand. I de saakaldte Herredage, der var Landets højeste Domstol, sad dog udsendte danske Rigsraader sammen med de vigtigste Lensmænd, andre adelige og Lagmændene, og gennem Herredagenes Recesser trængte fremmede Elementer ind i norsk Ret. Kronen havde ligesom i Danmark styrket sin Stilling ved at tilegne sig Broderparten af den katolske Gejstligheds Besiddelser og benyttede i det hele sin Indflydelse til Folkets Gavn.

Christian III viste et vist Hensyn over for Landets politiske Organer ved regelmæssig at søge Tingenes Samtykke til Skattepaalæg og lignende, saaledes at ny Ydelser eller Afløsning af gamle (Gæsteri) lempedes igennem ved Forhandling; nogen fast Skat blev ikke paalagt, men i Stedet blev Ledingen fornyet. Kongen søgte at lette Lejlændingenes Stilling gennem Lovgivningen og paa anden Maade, f. Eks. ved sin Virksomhed som Godsejer, — to Lensmænd mistede deres Len paa Grund af Vilkaarlighed mod Bønderne —, og da paa den anden Side Overklassen behøvede hans Hjælp under de ofte anarkiske Forhold med gentagne Oprør af misfornøjede Lejlændinge, vandt Kongedømmet i Anseelse paa Adelens Bekostning.

Med Regeringens Støtte lykkedes det endelig at berøve *Hanseaterne* de sidste Rester af deres tidligere Magtstilling, omtrent samtidig med, at disses Nederlag i Danmark var beseglet ved Odenserecessen 1560. Norges vigtigste Eksport, *Tømmerhandelen,* nød godt af den almindelige Prisstigning, Hollændernes voksende Efterspørgsel efter Trælast og Indførelsen af en bedre Teknik (Vandsaven) i Savbruget.

Dette betød en Styrkelse af den norske Handelsstand, og over for dennes Fordringer kunde Hanseaterne i Bergen nu ikke længer hævde deres Eneret til *Fiskehandelen* paa det norden- og vestenfjeldske Norge, saa meget mindre som Hansestæderne efter Grevefejden ikke var i Stand til at yde dem nogen virksom Støtte. Lensmanden paa Bergenhus 1556—60, *Christoffer Valkendorf*, knækkede Hanseaternes Magt, og hans Efterfølger *Erik Rosenkrantz* gennemførte Odenserecessens Bestemmelser: Tyskerne blev tvunget til at lade sig naturalisere eller rejse bort, og Adgangen til den indbringende Fiskehandel blev aabnet for alle Borgere; gennem Konkurrencen frigjordes Nordlandsfiskerne nu fra deres økonomiske Afhængighed af Tyskerne.

7. Hertugdømmerne.

Det var lykkedes Holstenerne under Herredagen i København 1533 at fravriste den forvirrede Situation en betydningsfuld Gevinst for deres politiske Ønsker, idet de havde faaet tilvejebragt en Union mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, der ratificeredes i Efteraaret 1533. Denne Union var den konsekvente Følge af Ribevalget 1460: som to selvstændige Stater sluttede »Landene« Forbund med hinanden, nedsatte Kommissioner til Ordning af indbyrdes Uenighed og aftalte gensidig Støtte med fastsatte Kontingenter i Tilfælde af Krig. At Sønderjylland var et dansk Kronland, blev man knap nok mindet om. Den Frygt, der oprindelig havde været i Holstenernes Kreds for et dynastisk Fællesskab mellem Kongeriget og Hertugdømmerne, havde Begivenhederne ophævet: det var jo Holstenernes Mand, der baade i 1523 og i 1534 var blevet Konge i Danmark. Personalunionen tolket i holstensk Favør var den Rantzauske Kreds' politiske Drøm, der i disse Aar var nærmere Virkeliggørelse end nogensinde; men en Forudsætning for en saadan dansk-holstensk Helstat var Hertugdømmernes Enhed under een Fyrste, og her tørnede Holstenernes Planer sammen med Christian III's traditionsbestemte Syn.

I 1533 havde Christian III opnaaet at blive hyldet i Hertugdømmerne paa egne og sine tre umyndige Brødres Vegne i Overensstemmelse med Fyrstehusets Krav paa at besidde en arvelig Ret til Landene*). Da Brødrene voksede til, maatte der træffes en endelig Ordning med Hensyn til deres Forhold til den fælles Arv. Kongen ønskede ud fra den Opfattelse, at Fyrstendømmerne var privat Besiddelse, en Deling mellem de arveberettigede, mens Johan Rantzau som Adelens Fører, »opfyldt af en ny Tids Statstanker«, vilde bevare Landenes Enhed. I denne Tvist blev Kongen den stærkeste. Baade Slesvig og

*) Jfr. Slægtstavlen over Kongehusets Sidelinier bag i Bindet.

Holsten deltes 1544 i tre Dele, der hver for sig bestod af spredt beliggende Omraader — man vilde maaske derved undgaa, at de fik Præg af tre selvstændige Fyrstendømmer. Hertug *Adolf* valgte som den yngste først og fik som sin Andel af Slesvig *Gottorp* med Sydslesvig til midt op i Angel, Aabenraa, Slesvig og Eckernförde, af Holsten *Kiel. Kongen* fik *den sønderborgske Del,* Als, Ærø og Sundeved med Flensborg samt Dele af Angel, i Holsten *Segeberg* m. m. Den sidste Trediedel i Slesvig: *Haderslev, Tørning* og *Tønder* Len samt Vesterhavsøerne, i Holsten: *Rendsburg* med tilhørende Len tilfaldt *Hans den Ældre,* der havde givet Afkald paa sin Ret til at vælge forud for Kongen. Den yngste Broder *Frederik* blev affundet med Udsigten til *Bremens Ærkebispestol.* Da det imidlertid ikke lykkedes at skaffe ham denne, fik han senere Slesvig Stift og Stiftet Hildesheim i Nordtyskland. En Del af Hertugdømmerne kom ikke med under Delingerne, men vedblev at staa under Fællesregeringen. Det gjaldt de udprægede Riddergodsdistrikter Svans, Dänischwold og Østangel samt en Del Gods omkring Gram og Tønder og paa Sundeved og Als foruden betydelige Dele af Holsten. Den udenrigske Politik, Skattevæsenet og den øverste Retspleje laa ogsaa under Fællesregeringen.

Hertug Adolf af Gottorp.
Maleri fra 1586. Gripsholm.

Meget var trods denne Ordning dog endnu uklart. Christian III fordrede som Slesvigs Lensherre Lensed af sine Brødre, men disse vilde ikke gaa ind paa Kongens Betingelser. Fremdeles stod Spørgs-

maalet om Arvefølgen hen i det uvisse. I det hele bød Forholdet til den selvraadige og stridbare Hertug Adolf paa adskillige Vanskeligheder baade for Christian III og Frederik II, og der var Tider, hvor man i det Intrigespil, der dreves mod Danmark i det fremmede af Christian II's Slægt, regnede med et aabent Brud mellem Adolf og den danske Konge. Naar det ikke gik saa vidt, skyldtes det for en stor Del den fredsommelige Hertug Hans, der efter Samtidens Vidnesbyrd virkede som »et Baand mellem Danmark og Holsten«.

Hans den Ældre. Medaille fra 1582. Udført paa Grundlag af en Medaille fra 1577. Møntsamlingen.

Ved Christian III's Død arvede Frederik II som Konge af Danmark Lensherredømmet over Slesvig, men Faderens Del af Herredømmerne betragtedes som fælles Arv for ham og hans to Brødre *Hans* og *Magnus*. Den livlandske Politik skaffede Magnus af Vejen, og hans Afkald paa Arven betød, at hans Andel helt gik til Kongen, saa det kun blev en Trediedel af den kongerigske Del, der maatte udskiftes til Hertug *Hans den Yngre*. Det blev Als, Ærø og Sundeved med Sønderborg og Nordborg Slotte og i Holsten Slottet og Byen Plön og Klosteret Ahrensboeck, der blev Hertug Hans' Arvelod. Efter at denne Ordning i 1564 var bragt i Stand, ønskede Kongen at faa sig og Broderen hyldet af Stænderne, d. v. s. at faa denne medoptaget i Fællesregeringen, men han mødte fra deres Side en absolut Afvisning af Tanken om at vælge en fjerde Landsherre; Delingerne var efter deres Opfattelse allerede drevet vidt nok. Hertug Hans maatte da, højst modvillig, lade sig nøje med en Stilling, hvor han paa en vis Maade var de andre Hertugers Undersaat; uden Andel i Fællesregeringen var han f. Eks. i Skattebevillingsspørgsmaal og ved Domsafgørelser de andres Vilje undergiven. Selv om han senere opnaaede en Forlening til Fælleshaanden, først i Slesvig (1582), derefter i Holsten (1590), aabnedes der ham ikke Adgang til Fællesregeringen.

Det var ikke lykkedes under Christian III at faa fastslaaet, hvorledes *Slesvigs lensretslige Stilling* var. Var det et frit Len uden Forpligtelse til Krigstjeneste, som Adolf og Hans den Ældre mente, eller var det som af Kongen hævdet et Tjenestelen med Pligt til Krigstjeneste? Uklarheden her bevirkede bl. a., at Syvaarskrigen næsten slet ikke kom til at berøre Slesvig. Efter langvarige Forhandlinger naaede man endelig ved tyske Fyrsters Mægling til et Forlig (Odense 1579). Det blev her fastslaaet, at Lenet var et *Tjenestelen*,

HERTUGDØMMERNES POLITISKE INDDELING I DET 16. OG 17. AARHUNDREDE.

Efter Otto Brandt: »Geschichte Schleswig-Holsteins«.

men med Hensyn til Arvefølgen, hvor der ogsaa var afvigende Meninger, kunde man kun enes om, at Slesvig var et Arveland i den oldenborgske Slægt, uden at det nærmere blev angivet, hvorledes Arvegangen skulde være. Allerede Aaret efter viste de uheldige Følger af denne Uklarhed sig ved Hans den Ældres Død. Hans Besiddelser skulde nu, da han havde levet ugift, arves af hans Slægt. Hertug Adolf begærede under Henvisning til Jyske Lovs Bestemmelse om, at Broder arver forud for Brodersøn, hele Arven. Frederik II hævdede paa sin Side under Henvisning til tysk Lensret, at Lenet var hjemfalden til Lensherren. Paa ny mæglede tyske Fyrster, og et Forlig tilvejebragtes, hvorefter Hans' rørlige Efterladenskaber tilfaldt Adolf, mens han og Kongen skulde dele Lenet. Adolf fik som sin Part i Slesvig Tønder Amt, Løgumkloster og Øerne Fehmarn og Nordstrand, Kongen Haderslev og Tørning Len. Derved opstod den Firdeling af Slesvig, der bevaredes gennem lange Tider. Baade Hertugens og Kongens Besiddelser strakte sig fra Hav til Hav. Hans den Yngre fik af Kongen som sin Del af Arven Ryd Kloster, hvor senere *Glycksborg* byggedes, samt Klosteret Reinfelt i Holsten.

Hans d. Yngre af Slesvig-Holsten-Sønderborg. Maleri. Frederiksborg.

Den europæiske Lensopløsning var saaledes trængt frem til Kongeaaen. Et Grænseland, hvor to forskellige Nationaliteter mødes, vil naturligt blive et Hjemsted for store Modsætninger. For Slesvigs Vedkommende understregedes dette nu yderligere gennem Delingerne, der lod Udviklingen i de enkelte Dele af Landet forme sig paa ret forskellig Maade baade i økonomisk, retslig, kirkelig og national Henseende. Undersaatterne i den kongelige Del fik en Række Toldbegunstigelser i Kongeriget. Sammen med Hans den Yngres Byer havde saaledes Flensborg, Husum og Rømø Toldfrihed i Sundet. Navnlig Flensborg droges paa den Maade ind i Kongerigets økonomiske Liv, saa den i Samtiden ofte regnedes med blandt de kongelige Byer. —

Egentlig havde danske Love efter 1460 ingen Gyldighed paa slesvigsk Grund. Alligevel fandt flere af de danske Love i denne Periode uden nogen Anerkendelse fra Fællesregeringens Side Anvendelse her, — det gjaldt saaledes Kolding-Recessen af 1558 og Frederik II's Søret af 1562, der ligefrem var bestemt til ogsaa at gælde i den kgl. Del af Slesvig. Ved Siden heraf var der en særlig slesvigsk Lovgivning, dels fra Fællesregeringens Side, dels fra hver af de regerende Hertugers. Nogen Indflydelse øvede paa denne Tid ogsaa Romerretten. Men trods al Forskellighed i Landets forskellige Egne vedblev dog Jyske Lov at være det almindelige Grundlag for slesvigsk Ret.

Ved Landdagen i 1533 var der blevet givet Hertugdømmerne en foreløbig Religionsfrihed, indtil Hertug Christians Brødre blev myndige; men saa skulde Fyrsterne, Prælaterne, Raaderne og Stæderne ordne Kirkens Forhold paa en gudelig, ærlig, kristelig og billig Maade. Denne Ordning skabte en Overgangstid præget af megen Usikkerhed; men da Christian III ved Landdagen i Rendsburg 1540 prøvede at faa Kirkeordinansen gennemført, mødte dette en bestemt Opposition fra de adelige Kredses Side, og det var først efter Biskop Godske Ahlefeldts Død det følgende Aar, at man i 1542 kunde faa den nye kirkelige Ordning gennemført paa Grundlag af den danske Kirkeordinans, men lempet efter Landsdelenes særlige Forhold. Efter tysk Skik forblev Bispegodset i Bispens Besiddelse, og dette fik uheldige Følger. I 1551 blev Hertug Frederik Biskop efter Tileman van Hussens Død, og i 1556 lod Hertug Adolf sig efter Broderens Død vælge af Kapitlet til hans Efterfølger, og han drev det i 1569 til med Tvang over for Domherrerne at faa sin etaarige Søn valgt til Koadjutor (d. v. s. Medhjælper med Forret til at blive Efterfølger). Dette betød, at man i en Aarrække intet fælles kirkeligt Tilsyn havde, og det blev Landsherrerne, der støttet til Herredsprovsterne fik den kirkelige Ledelse. Den kirkelige Udvikling kunde paa denne Maade faa et ret forskelligt Forløb i de forskellige Egne.

Als og Ærø, der oprindelig hørte under Fyns Bispestol, kom med Reformationen under Slesvig; men 1571 lagde Frederik II igen Øerne under Odense. Fra gammel Tid hørte i den vestlige og nordvestlige Del af Slesvig 41 Kirkesogne, nemlig hele Tørning Len, Dele af Nr. Rangstrup Herred, Tønder By samt Tønder, Højer og Lø Herreder, under Ribe Bispestol. Hertug Christian (III), under hvem disse Omraader i det væsentlige i verdslig Henseende hørte, havde uden Hensyn hertil gennemført Reformationen ogsaa i disse Sogne. 1544 fik Hans Tavsen igen Tilsynet med de gamle Ribe-Kirker, og skønt disse Omraader ved den kort derefter stedfundne Deling kom under Hertug Hans, vedblev denne Ordning, ganske vist stærkt anfægtet af Hertugen, der

ønskede fuld Kirkehøjhed i sit Omraade. Lige før sin Død lykkedes det ham i det væsentlige at naa sit Maal ved en Voldgiftskendelse fældet af Kurfyrsten af Sachsen. Men 1581 indførte Kongen den gamle Ordning igen, og det betød, at Kongerigets Ordinans blev højeste kirkelige Lov i disse Sogne, og at det blev Præster med dansk Uddannelse, der her fik Embederne.

Nationalt kom Reformationen og dens Aarhundrede til at betyde en Fremgang for det tyske. Mens andetsteds ved Reformationen Folkesproget afløste Latinen ved Gudstjenesten, blev dette ikke Tilfælde i store Dele af Sønderjylland. Syd for en Linie, der groft taget gaar fra Flensborg til Tønder, blev Tysk Kirkens Sprog, og i Nordslesvigs Kirker blev det Hovedsprog. Dette betød først Plattyskens Sejr, men efterhaanden trængte Højtysken ind i dens Sted. — Fra den fyrstelige Forvaltnings Kontorer bredte det tyske Sprog sig ud i den lokale Administration og Retspleje, og holstensk Adels Fortrængen af den hjemmegroede sønderjyske Herremandsstand i Forbindelse med Indvandring af tyske Haandværkere og Handelsmænd i Købstæderne gav yderligere Fart til den Udvikling, som de kirkelige og politiske Forandringer i Forvejen befordrede. — For Folkesproget gav dette dog først Anledning til Forskydninger langt senere.

ANDET AFSNIT

SOCIALE OG ØKONOMISKE FORHOLD KIRKE OG AANDSLIV

1. Forvaltningen.

Det voksende Arbejdsomraade, Kongen drog ind under sig, krævede en mere ordnet Forretningsførelse og en dygtig Stab af Medhjælpere. Med 1536 knyttes Forbindelsen tilbage til Christian II's Dage; man havde under Adelsreaktionen under Frederik I prøvet at trænge *Kancelliet* og *Centraladministrationen* i Baggrunden og ladet Rigsraaderne og Rigsembedsmændene hver i sin Landsdel overtage Forretningerne; men Resultatet var kun blevet Forvirring. Med Kongemagtens Sejr genrejstes ogsaa dens vigtigste Forvaltningsorganer, disses Arbejdsomraade udvidedes, deres Arbejde skete efter en fastere Plan. Mens i Tiden fra 1460—1523 Hertugdømmernes Anliggender var blevet bestyret igennem det almindelige Kancelli, der derfor ogsaa havde sine tyske Skrivere, havde Frederik I beholdt sit hertugelige Kancelli og samlet Hertugdømmernes Sager der. Med 1536 blev »det tyske Kancelli« et fast Led i Rigets Administration, og til dets Sager føjedes en væsentlig Del af de udenrigske Anliggender (den diplomatiske Korrespondance med det sydlige og vestlige Udland). Lederen af det tyske Kancelli blev saaledes en i høj Grad indviet og betroet Mand. De øvrige Sager forvaltedes under det almindelige Kancelli, der senere kaldtes »det danske«. Den øverste Leder var *Kansleren,* der til sin Hjælp havde en øverste Sekretær og en Kreds af Sekretærer og Skrivere. Her var samlet alle Sager vedrørende Lensvæsen, Retsvæsen, Kirke- og Skoleforhold; her udfærdigedes Kongebrevene, og herfra øvedes der Tilsyn med Forvaltningen. — Det væsentligste af den indenrigske Styrelse var saaledes samlet her, og den Mand, hvem Kanslerembedet blev betroet, fik herigennem en afgørende Indflydelse

paa Rigets Styrelse. En Specialisering af Arbejdet paa særlige Organer, som, paabegyndt gennem Tyske Kancelli, fortsattes under Christian III ved Oprettelsen af *Renteriet,* der som Regel forestodes af to Rentemestre, en for Jylland og en for Østdanmark, og besørgede Kasserer- og Bogholderforretningerne samt Regnskabsrevisionen. Gennem Rentekammerets Arbejde naaedes en mere effektiv Kontrol med Lenenes Bestyrelse og en bedre Oversigt over Statshusholdningens Indtægter og Udgifter ved Hjælp af de Aarsregnskaber, det fra 1550 blev Regel at affatte. Mens Renteriet til at begynde med nærmest er en Afdeling af Kancelliet, selvstændiggøres det i Tidens Løb mere og mere, og Finansernes Bestyrelse unddrages Kansleren og lægges ind under Rigshofmesteren.

Johan Friis til Hesselager. Kansler under Christian III. Maleri af Jacob Binck fra 1551. Frederiksborg.

Tidligere havde borgerlige kunnet skaffe sig en betydningsfuld Indflydelse paa Landets Politik gennem Stillingerne i Kancelliet; nu skete der en afgørende Forandring med Sekretærernes Rekrutering. Med 1536 stillede Adelen sig til Tjeneste paa dette Omraade. Naar dens unge Mænd i Kancelliet havde faaet Opdragelse i Lovkyndighed og Forvaltning, gik deres Vej som Regel ud til Stillingerne som *Lensmænd,* og herfra naaede saa en Del ind i Rigsraadet og nogle faa ind i Rigsembederne. Kun i Tyske Kancelli blev Posterne stadig for en Del besat med borgerlige. Flertallet af dettes Embedsmænd kom udefra, fra Hertugdømmerne eller Tyskland. Efter Wolfgang v. Utenhofs Afgang blev Brandenburgeren *Andreas v. Barby* tysk Kansler, og 1559 blev *Hieronymus Thenner,* der var født i Hessen, Leder af Tyske Kancelli.

Rigsraadet havde i 1536 mistet sine gejstlige Medlemmer, og adskillige af dets verdslige Medlemmer havde været paa det tabende Partis Side og mistede nu deres Pladser. Raadet blev ikke i den følgende Tid den talstærke Forsamling som før 1536, men til Gengæld

blev det mere ensartet og kom gennem den foran skildrede Ændring i de unge Adelsmænds Uddannelse til at bestaa af langt mere indsigtsfulde Mænd end ofte før. Rigsraadet blev nu, som det er bleven sagt, »nærmest et Statsraad af forhenværende og nuværende Medlemmer af Centraladministrationen«. Dets Deltagelse i den daglige Regeringsledelse blev mere almindelig, idet det efterhaanden blev Regel, at der var et Udvalg af Rigsraader til Stede hos Kongen. Hele Rigsraadet indkaldtes kun, naar vigtige Sager var til Afgørelse. Det blev nu ogsaa efter 1536 opfattet som Rigsraadets Ret at dømme sammen med Kongen paa Kongens Retterting.

Som Rigsraad og Centraladministration paa den Vis voksede tættere sammen, fik ogsaa de *Rigsembedsmænd,* som efter Forfatningens Ordlyd var Kongens nærmeste Raadgivere, en mere organisk Forbindelse med Rigets andre politiske og forvaltningsmæssige Institutioner. 1536 blev det fast Regel, — hvad før kun havde været almindelig Skik —, at Rigsembedsmændene var Medlemmer af Rigsraadet. Recessen af 1536 fastslog for første Gang, at Kongen altid skulde have en Rigshofmester, en Kansler og en Marsk, der skulde være indfødte danske Mænd. Denne Bestemmelse overholdtes dog ikke altid. — Efter Mogens Gjøs Død i 1544 stod Rigshofmesterembedet saaledes ubesat til 1547 og igen fra 1552—59, og under Frederik den II var der fra 1575—88 heller ingen Rigshofmester.

Udformningen af Administrationen var endnu i sin Begyndelse, og under de ufæstnede Forhold maatte der idelig ske Forskydninger mellem de forskellige Grenes Virkeomraader, ligesom Embedernes indbyrdes Forhold i høj Grad blev afhængige af deres Indehaveres Evner. Af Rigsembedsmændene havde *Rigshofmesteren* den fornemste Stilling. Uden at hans Virksomhedsomraade i Enkeltheder var fastsat, regnede man med, at han øvede et almindeligt Tilsyn med Regeringsførelsen. Den egentlige Ledelse af Rigets Finansvæsen laa i hans Hænder; var Kongen fraværende, var det af Rigsembedsmændene Rigshofmesteren, der repræsenterede Riget. Den næste i Rangen var *Kansleren,* og som den tredie kom *Rigsmarsken;* oprindelig havde det været hans Opgave at føre Hæren i Krig, men Hærens ændrede Sammensætning gjorde, at den øverste Ledelse f. Eks. under Syvaarskrigen maatte betros til udenlandske Lejetropsførere; hans Opgave blev da Organisationen af det nationale Værn. Fra gammel Tid var Adelen tillige vant til i Rigsmarsken at se sin særlige Talsmand over for Kongemagten. Rigsembedsmændenes Kreds udvidedes i 1576 med et *Rigsadmiralsembede. Rigens Kansler,**) der, naar Kongen ikke selv gjorde

*) I Modsætning til denne Embedsmand kaldtes *Kansleren* ofte *Kongens Kansler.*

det, førte Forsædet ved Kongens Retterting, regnedes endnu ikke med blandt Rigsembedsmændene, men Embedets Betydning øgedes. De løbende Forretninger ved Rigets højeste Domstol var overladt ham. Uden at høre med blandt Rigsembedsmændene fik efterhaanden Statholderen paa Københavns Slot en Stilling jævnsides dem. Administrationen af Hær og Flaade gik over til ham, ligesom han forvaltede Mønten og Sundtolden.

I Almindelighed kan det siges, at Tiden efter 1536 med Hensyn til Rigsembederne fæstner i Lovform, hvad Udviklingen i den foregaaende Tid har peget hen imod, at Administrationen specialiseres med det voksende Arbejdsomraade, og at Adelen lægger Centraladministrationen ind under sig, hvor før borgerlige havde haft en Adgang til at øve Indflydelse paa Rigets Politik.

Inden for Landets *Militærforfatning* skete der ikke store Forandringer efter 1536. Ved en Forordning af 1525 havde man for første Gang udmaalt Adelens Krigspligt efter den enkeltes Indtægter. Denne Bestemmelse gjaldt ganske vist kun et vist Aaremaal, men Princippet, at Adelens Ydelser skulde staa i Forhold til Jordegodsets Størrelse, blev fastholdt Aarhundredet igennem. Forandringer i Godsbesiddelsen gennem Mageskifterne og i Lensordningen gennem Lensreformerne gjorde dog stadig Omtakseringer nødvendige. Disse blev ikke effektivt gennemført, saaledes at der i hvert Fald sidst i Aarhundredet var adskillige Misforhold ved denne Ordning til Stede. Bønders og Borgeres Værnepligt vedblev at bestaa. Regelmæssige Mønstringer skulde sikre, at det nationale Værn ikke forfaldt; men ofte blev disse forsømt; der kunde gaa Aar, hvor de ikke blev holdt, og Borger og Bonde gav kun trægt Møde. Det hjemlige Opbud forøgedes med *Landsknægtene*, der som Regel hentedes i Tyskland, »Tidens store Hvervemarked«. Allerede under Christian III blev det anset for nødvendigt at holde fremmede Knægte i Borgeleje i Købstæderne i et Tal paa nogle Hundrede, svingende efter, hvad den udenrigske Situation formentligt krævede. Efter Tidens Skik havde Kongen dertil Forbindelse med professionelle Lejetropsførere, der mod en aarlig Pension forpligtede sig til i paakommende Tilfælde at hverve de fornødne Ryttere og Knægte. Selv om dette i Christian III's sidste Aar paaførte Riget en Udgift, der enkelte Aar var lige saa stor som Aarspengene til de hvervede Soldater, var denne Ordning dog langt billigere end Underholdet af store Styrker i Landet og lige saa effektiv, da det var disse Officerer muligt gennem deres gode Forbindelser i Løbet af kort Tid at rejse anselige Styrker. Mens Christian III var interesseret i det nationale Værns videre Udvikling, var Frederik II uden Tro paa dets

Stridshammer og Landsknægtsværd fra Midten af 16. Aarh. Tøjhusmuseet.

Betydning og helt betaget af Landsknægtsystemet. Under Syvaarskrigen gjorde man først efterhaanden direkte Brug af Bønderne til Krigsførelsen. Hvert Lægd paa ti Bønder skulde efter gammel Skik udruste en Mand af deres Midte med Vaaben og Værge og al anden Bekostning. Men de Erfaringer, man gjorde med Hensyn til deres militære Anvendelighed, var ikke lige opmuntrende, og i 1568 kundgjordes det, at Kongen var bleven enig med Rigsraadet om for Fremtiden kun at antage fremmede Krigsfolk, »da Paalæg om at udgøre Folk til Brug mod Rigets Fjender besværer dem mere end noget Skattepaalæg.« Efter Syvaarskrigen blev Lejehæren hurtigt aftakket, og fra 1576 havde Danmark igennem en lang Aarrække, bortset fra Besætningerne paa Rigets Fæstninger, ingen hvervet Hær.

Flaaden havde i høj Grad Kongernes Interesse. Under Grevefejden havde Christian III erfaret, hvad en Flaade betød for Landet, og i Fredens Aar arbejdede han ivrigt paa at bygge Orlogsskibe. Den gamle Udskrivning af Skibe fra Lensmænd, Bisper og Købstæder strakte ikke mere til og forfaldt, men i Stedet søgte Kongen at skabe en kongelig Flaade. Han byggede for egne Penge Skibe og oprettede til dette Formaal et Værft paa Gammelholm. I 50erne udgjorde denne Del af Flaaden over 20 Skibe. Selv om Udskrivningssystemet var under Afvikling, maatte Købstæderne dog lejlighedsvis stille Skibe; naar de som i 1555 fik Ordre til at lade deres Orlogsskibe løbe i Søen, drejede det sig om 25—28 Skibe. Men Ordningen var utilfredsstillende: Udrustningen var mangelfuld; hvor flere Byer i Fællesskab skulde udruste et Skib, var der Vanskeligheder med Byrdernes Fordeling; og Mandskabet stod langtfra paa Højde med de professionelt uddannede Baadsmænd. En Tid søgte man at bøde herpaa ved at fritage en Del Byer for at stille Skib mod til Gengæld at levere Skyts, Fetalje og Mandskab, men fra 1566 ophørte Købstæderne helt at bidrage med Skibe til Orlogsflaaden, og det blev i Stedet deres Opgave at stille Baadsmændene. Efter Syvaarskrigen arbejdedes der videre med Flaaden, der i et Antal af ca. 30 Skibe aarligt udsendtes paa Togter for at hævde de danske Haves Fred.

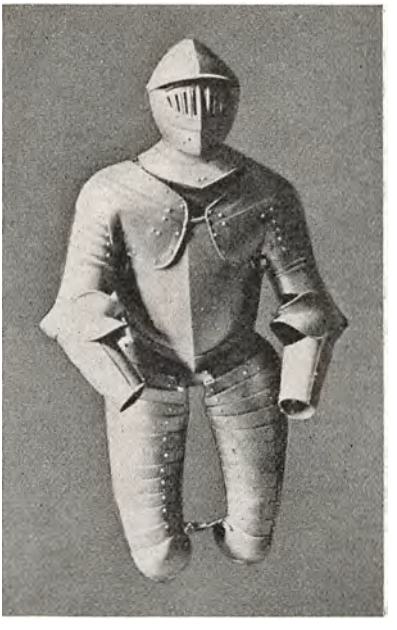

Kyrasserrustning fra Slutningen af 16. Aarh. Tøjhusmuseet.

Politisk styrkede hele denne Udvikling væsentligt Kongens Magt.

2. Bønder og Herremænd, Landbrug.

Baggrunden for det 16. Aarhundredes økonomiske Liv er den almindelige Prisstigning, som Forøgelsen af *Ædelmetalproduktionen* forvolder. Den var begyndt, før den nye Verdens Rigdomme strømmede til Europa, men da man i Amerika opdagede rige Guld- og Sølvminer,

dreves Produktionen meget stærkt i Vejret. Man har beregnet den aarlige Sølvproduktion til følgende:

	Det tyske Rige	*Det øvrige Europa*	*Amerika*
1493—1520	35 100 kg	10 000 kg	
1521—44	50 500 -	10 500 -	13 300 kg
1545—60	53 200 -	11 500 -	199 200 -
1561—80	40 500 -	9 500 -	214 900 -
1581—1600	32 800 -	8 500 -	305 100 -

Den stærkt voksende Omsætning stillede øgede Krav til Omsætningsmidler, men dog ikke i samme Forhold, som Metalproduktionen forøgedes, og Resultatet er fra o. 1540 en stadig *Prisstigning* for alle Varer, der fortsættes til et godt Stykke ind i det 17. Aarhundrede og medfører en almindelig Befrugtning af det økonomiske Liv.

Stigningen var for Landbrugets Produkter stærkere end for andre Varer. Særlig gjaldt dette Kornpriserne, som regnes for at være tredoblet i Løbet af det 16. Aarhundrede. Hertil bidrog ogsaa, at Nederlandenes Kornbehov med deres stigende Industrialisering stadig øgedes, og at England og Sydeuropa ogsaa maatte indføre Korn. Selv om det ikke var store Ting, der blev tilovers til Salg fra en dansk Bondegaard, var der dog lejlighedsvis Korn og tiere Stude at sælge, og det betød under disse Forhold forøgede Indtægter. Det 16. Aarhundrede har da øjensynlig for *Bondestanden* i det hele været en jævn *Fremgangens Tid.* De større Fordringer, som Staten gennem de ekstraordinære Skatter stillede til den, har den haft Kaar til at bære. For de store Gaarde, der i højere Grad havde Overskudsproduktion at afsætte, betød Prisstigningen adskilligt mere. Den Stigning i Arbejdslønnen, der efterhaanden satte ind, kom ikke til at paavirke *Godsejernes* Økonomi, idet de i Stedet for at leje Arbejdere gjorde Brug af deres Fæstebønders Arbejdskraft. Det var i høj Grad til Gunst for de danske Godsejere, at deres Fæstebønder ikke betalte deres Afgifter i Penge, men in natura. Ved faste Pengeafgifter vilde Prisstigningen have skænket Bønderne en betydelig Fordel.

Ganske naturligt maatte disse gunstige Kaar for det store Landbrug virke æggende paa Adelens Foretagsomhed paa Jordbrugets Omraade. Tilskyndende i samme Retning virkede den Omdannelse paa det militære Omraade, som fuldbyrdedes paa Overgangen fra Middelalderen til den ny Tid. *Det militære Tyngdepunkt* var flyttet fra *Ridderen* i Panser og Plade til *Landsknægten.* Der kunde endnu være Brug for Ridderen til Forsvar af Landet, i Nødstider blev han opbudt til Kamp

ogsaa uden for Rigets Grænser, men hans Plads i Samfundslivet var nu en anden. Og derigennem paavirkedes hans Interesser; fra Dyst og Fejde bliver det nu Gods og Gaard, Adelsmandens Tanker først og fremmest søger. »Ridderen bliver Agrar.« Dette Interesseskifte virker i høj Grad ind paa det danske Landbrugs Udvikling i det 16. Aarhundrede. Vilde den danske Herremand drive sit Gods, saa det blev ham en virkelig Kilde til Indtægt, maatte meget ændres i Godsets Organisation og Arbejdsforhold, saadan som de arvedes fra Middelalderen.

Storgods var *Strøgods.* Spredt over flere Landsbyer, ja, Herreder og Landsdele laa Herremandens Fæstegods. I mange Henseender var dette upraktisk. Det var svært for Godsejeren at øve et virkningsfuldt Tilsyn med de fjerntboende Fæstere, disse nød kun i ringe Grad Beskyttelse fra hans Side, og besværligt var det at faa Landgilden transporteret de lange Veje. Det laa baade i Fæsters og Herremands Interesse at faa Godset samlet i Herregaardens umiddelbare Naboskab. Men nu kom hertil, at Adelsmanden begyndte at interessere sig for Stordrift. Det havde hidtil ikke været store Arealer, der blev drevet under Herregaardene. Tiden skabte imidlertid hos mange Ønsket om at drive Jordbrug i større Stil. Men det fornødne Mandskab til en saadan Drift kunde det falde vanskeligt nok at skaffe, da der ikke var megen ledig Arbejdskraft. Herremanden kunde dog skaffe sig Arbejdskraft ad anden Vej, nemlig gennem sine Fæstebønders Arbejdsydelser. Strøgods hindrede en effektiv Udnyttelse af disse. Skulde Stordrift muliggøres, maatte der ske en Koncentration af Godserne, der bragte Fæstegaarden saa nær Husbondens Gaard, at Arbejdskraften uden Besvær kunde finde Anvendelse der. Som Landets største Jordejer delte Kongen her Adelens Interesser.

Dette er Baggrunden for de omfattende *Ejendomshandler* mellem Kronen og Adelen og mellem Adelsmænd indbyrdes. Allerede i det sidste halve Aarhundrede før Reformationen havde Adelen og Kirken arbejdet paa Godsernes Afrunding, og meget Gods var bleven byttet. Grevefejden og den dermed følgende Ejendomsforskydning havde for en Tid afbrudt denne Udvikling, men i Slutningen af Christian III's Tid tog Mageskifterne til som aldrig før. For Kongerne spillede andre Hensyn end de agrariske ogsaa ind. Under Reformarbejdet inden for Lensvæsenet afhænder Kongen ofte Gods fra de frie Len og erhverver andet, der kan henlægges under Regnskabslenene. Det nyerhvervede Kirkegods skulde omreguleres, saa nyt og gammelt Krongods føjedes sammen paa naturlig Maade. Dertil kom Frederik II's Ønsker om at skaffe sig store, sammenhængende Jagtarealer. I Enkeltheder lader Kronens Ejendomshandler sig lettest følge. De be-

gynder under Christian III, men denne Konges Kræfter har dog væsentlig været beslaglagt gennem de store Reformer af Lensvæsenet. Det er først med Frederik II's Regeringstiltrædelse, at Mageskifterne antager et større Omfang. Man mærker nu, hvordan man gaar frem efter en bestemt Plan; der handles ikke tilfældigt, hvor Mulighederne byder sig, men der arbejdes systematisk igennem nogle Aar i en enkelt Egn for at bringe Forholdene i Overensstemmelse med de kongelige Ønsker. Og man ser, at det, der tilstræbes, ikke alene er en *Afrunding* af Godsbesiddelserne, men ogsaa en *Samling* af Kronens Gods i bestemte Egne og Landsdele.

Sjælland, der mere og mere følte som den vigtigste Del af Riget, var først og fremmest Genstand for Kronens Interesse. I Aarene fra Frederik II's Tronbestigelse og indtil Syvaarskrigen for nogle Aar standsede det hele, arbejdedes der i særlig Grad her, idet dog Interessen samledes om enkelte Egne. Først og fremmest gælder det Nordøstsjælland, hvor i Forvejen Adelens Besiddelser var forholdsvis ringe paa Grund af, at Roskilde Bispestol og flere Klostre her havde samlet meget Gods. I Løbet af fire Aar har Kongen i det nuværende Frederiksborg Amt (undtagen Horns Herred) samt Smørum og Sokkelund Herreder købt fem Herregaarde og 350 Bøndergaarde. Ved Frederik II's Død ejede Adelen i denne Del af Landet kun 80 Gaarde. I de til Kalundborg Len liggende Arts, Løve og Skippinge Herreder blev Mageskifterne begyndt før Krigen og genoptaget efter 1573, saa her i alt 228 Gaarde og en Hovedgaard (13—15 pCt. af Lenets Jordbrug) gik over paa Kongens Hænder. Ellers opvejer andet Steds paa Sjælland Køb og Salg saa nogenlunde hinanden. Kun i tre sydøstsjællandske Herreder øgedes Adelens Gods. I alt gik under Frederik II 700 sjællandske Bøndergaarde over fra Adelens til Kronens Besiddelse; det var 5 pCt. af hele denne Landsdels Jordbrug.

Paa de sydlige Øer samlede Kongen Gods paa Falster, men afstod Gaarde paa *Lolland.* Paa *Fyn* er Billedet varierende fra Herred til Herred, men som Helhed gik Adelsgodset frem. Kun paa Halvøen *Hindsholm* synes Kongen planmæssigt at have samlet Gods af Hensyn til Jagten.

I *Skaane* og *Halland* tilfører Mageskifterne næsten udelukkende Adelen Gods; ikke mindre end 1007 Gaarde og Bol samt en Mængde Hovedgaarde og et Utal af Gadehuse og mindre Jordstykker afstod Kongen til Adelen, mens Kongens Erhvervelse kun var 111 Gaarde. *Bleking* berørtes slet ikke af Mageskiftepolitikken. Der er bleven gjort opmærksom paa, at der maaske bag dette fra Kongens Side har ligget en bestemt politisk-økonomisk Tanke. Fra Syvaarskrigens Tid kendte Kongen Risikoen ved at have Gods i disse Grænselandskaber; ny Krig

med Sverige laa inden for Mulighedernes Grænse, og Fjendens Indfald og fremmede Lejetroppers Indkvartering kunde gøre Ejendomsbesiddelse her til en tvivlsom Fordel. I Forvejen besad Adelen meget Gods i disse Landskaber, nu øgedes dette yderligere, og dette Forhold blev ikke uden Betydning, da et Par Menneskealdre senere de danske Besiddelser Øst for Øresund gled ind under svensk Herredømme.

En planmæssig Mageskiftepolitik i *Jylland* begyndte Kongen først 1578, da Arbejdet paa Øerne saa nogenlunde var bragt til Afslutning. Først udkøbte Kongen saa godt som fuldstændig Adelen af Egnen omkring Kolding og dannede i Vinteren 1578—79 et stort Jagtdistrikt bestaaende af Brusk, Elbo, Holmans og Jerlev Herreder samt største Delen af Anst Herred. I alt omfattede Købet over 600 Gaarde. Over for den jyske Adel kunde Kongen udtale, at »Vi have gjort Os ikke en ringe Skade med Mageskiften og Bytten, paa det Vi og Kronen kunde have en Jagt- og Vildtbane fri.« Kongens Klager over Tab, der ogsaa forekommer andet Sted, skal næppe tages alt for højtideligt; dog synes det, at Gods, der laa i en god Jagtegn, blev vurderet højere end Gods andetsteds, og de fem »Indherreder« ved Kolding var netop udpræget rige paa Skov og Vildt. — I Tilknytning til Erhvervelserne af Gods paa Koldingegnen sker Kongens Godskøb i den nordøstlige Del af Slesvig, hvor Kongen, især efter at Haderslev i 1581 er tilfaldet ham, foruden meget Strøgods køber otte store adelige Besiddelser og dermed næsten helt udrydder adelig Ejendom i disse Egne. Paa Als og Sundeved drev Hertug Hans d. Yngre samme Politik.

Efter at Mageskifterne paa Koldingegnen var bragt til Afslutning, skete der i Hads Herred Nord for Horsens Fjord samme systematiske Arbejde paa at samle Kronen Gods. Umiddelbart forinden var Aakjær Len med Hads Herred blevet lagt ind under Skanderborg, hvor Kongen gerne opholdt sig for Jagtens Skyld. Omtrent samtidig samlede Kongen Gods omkring Dronningborg ved Randers. Det er væsentlig om disse tre nævnte Steder, Kongens Interesse for Godserhvervelse i Jylland samler sig. Adelens tilsvarende Godsforøgelser finder især Sted i Nord- og Vestjylland. I det hele forøgedes Adelsgodset i Rigets Udkanter, Kronens i Rigets centrale Dele.

Som før nævnt var det Motiv, som Kongen angav ved sine Godshandler, Hensynet til Dannelsen af sammenhængende *Jagtomraader.* Jagten var for Konge og Adel en elsket Sport. Jagtretten var alene forbeholdt dem. Det var Bønder, Købstadsfolk og Gejstlige forbudt at »skyde eller slaa nogen Dyr, store eller smaa, eller Harer« (dog er Ulvejagt fri), og de maatte ikke holde »Støvere og Mynder«; dette sidste ændres dog undertiden til, at der maa holdes en Hund i

Jagtbøsse (Hjul- og Luntebøsse) fra Frederik II's Tid. Tøjhusmuseet.

hver Gaard, men den skal enten være lænket eller »lemmet«, d. v. s. have det ene Forben hugget af ved Knæet. Ejendommeligt er det, at dette Paabud især følger Kongens Besiddelser. Oprindelig gjaldt det kun Sjælland, Fyn, Bornholm, Skanderborg og Silkeborg Len, men udvidedes efterhaanden til flere Len i Jylland, saadan at det til sidst kun er det nordlige og vestlige Jylland samt Landskaberne Øst for Øresund, det ikke gælder. Ofte fik Bønderne i de kongelige Vildtbaners Naboskab Eftergivelse af Landgilden, idet deres Marker var bleven hærget af Vildtet. I 1601 drev man det til at forbyde Bønderne at bruge spidse Stave i deres Gærder, da Dyrene kunde blive hængende paa dem, og der derved kunde ske stor Skade paa de kongelige Vildtbaner. — Mod *Krybskytter* for man frem med stor Strenghed. Efter Recessen af 1537 havde den, der paagreb Krybskytter, »fri Magt til at stinge dem baade (begge) Øjne ud eller hænge dem udi det første Træ.« Kom Krybskytterne for Domstolene, behandledes deres Forseelse som Tyveri, og Straffen for denne Forbrydelse var i Almindelighed Hængning. — Jagt var ogsaa Indtægt. Man faar et Indtryk af dens Betydning ved at se de store Mængder af Salt, der efter Lensregnskaberne er medgaaet til Vildtets Nedsaltning. Kongens Interesser for Jagten viste sig ogsaa i, at Adelen undertiden anmodedes om at afholde sig fra Jagt nogen Tid, for at Vildtbestanden kunde forøges, og i hans Forsøg paa at skaffe ny Arter af Vildt; saaledes fik Frederik II sendt Vildsvin fra fremmede Fyrster, vistnok fordi dette Vildt næsten var ved at være udryddet herhjemme.

Men ogsaa andet end Hensynet til Jagten har været bestemmende for Kongens Godspolitik. Ofte var det de lidet eller slet ikke indtægtsgivende Smaalen, der bortbyttedes med Gods, som blev lagt til Regnskabslenene. I saadanne Tilfælde afstod Kronen tit en Hovedgaard mod Strøgods, der fordeltes paa Lenene. Men først og fremmest gav *Koncentrationen af Krongodset* Anledning til Oprettelsen af Ladegaarde og Udvidelse af de allerede bestaaende.

Vildsvinejagt paa Frederik II's Tid.
Udsnit af et af Kniepers vævede Tapeter. Nationalmuseet.

I lige saa stort et Omfang som mellem Krone og Adel handledes der mellem Adelsmænd indbyrdes om Jordegods. Adelen dreves frem af et stedse voksende Pengebehov. Sønnernes Udenlandsrejser, Bygningerne og den fornemmere Levemaade stillede voksende Fordringer,

og den Indtægtskilde, som Lenene før havde været, flød ikke saa rigeligt som tidligere. I Godsernes større Afrunding, hvorved deres Produktivitet forøgedes, havde Adelsmændene imidlertid et Middel til at imødekomme Tidens Krav, og med dette som Baggrund maa de øvrige store Forskydninger inden for Landbruget ses. I det 16. Aarhundredes sidste Halvdel sker der en stærk Udvidelse af det Areal, der drives direkte under de store Gaarde, baade de private Herregaarde og de kongelige *Ladegaarde*. Paa Kronens Gods havde Ladegaardene oprindelig været faa og smaa, men Inddragelsen af Bispe- og Klostergodset havde ændret det, idet her allerede fandtes en Del store Ladegaarde. Straks havde man nedlagt en Del af dem, men under Frederik II gik Udviklingen den modsatte Vej. Nye Ladegaarde oprettedes, de gamles Jordtilliggender øgedes, og man mærker, hvorledes Kongen med levende Interesse fulgte denne Udvikling. Typisk er et Brev fra ham i 1587, hvori han med Stolthed taler om, at han ved Skanderborg har bygget en skøn Ladegaard, hvis Lige ikke skal findes i det hele Rige og ikke mange Steder i Tyskland.

Herregaardenes Jordtilliggende kunde øges ad to Veje, gennem Nyopdyrkning og gennem Erhvervelse af Jord fra Bøndergaardene. Der er i det 16. Aarhundrede sket et *Opdyrkningsarbejde* fra de store Gaarde, uden at vi er i Stand til at fastslaa dets Omfang. Skove er blevet ryddet, Fælleder og Oredrev opdyrket. Bøndergaardene kunde *afgive Jord*, enten ved at der toges Jord fra en Gaard, og denne vedblev at bestaa i forringet Stand, eller ved at Gaarden helt gik op i Hovedgaarden. Peder Okse brugte til Eksempel den første Fremgangsmaade, da han til Fordel for Gisselfeld inddrog en Del Jorder fra Gaardene i Søtorup By og fordelte Resten til otte Gaardsæder. Hyppigere er det dog, at man helt nedlægger Gaardene, og baade Kronen og Adelen har Ansvaret for denne Fremgangsmaade. En gunstig Lejlighed for Gaardenes Nedlæggelse bød sig, naar Gaardene var øde eller blev fæsteledige, og der fandtes ikke i dansk Ret før Danske Lov nogen Bestemmelse, der i saa Tilfælde forbød Fæstejords Inddragelse under Hovedgaardene. Men man gik videre og udsagde Bønderne af Fæstet for Sammenlægningens Skyld. Dette kunde synes at være i Modstrid med det fra Frederik I's Tid indførte Livsfæste. Men Fæsterne var ikke værnet i deres Besiddelse dermed. Der var i Christian III's Recesser af 1547 og 1558 en Bestemmelse om, at enhver Riddersmand havde Lov til at gøre sit eget Gods saa nyttigt, som han kunde, der af Adelen kunde paaberaabes, naar den ønskede en Fæstebondes Gaard. I 1561 var en Sag af den Art for Kongens Retterting. Adelsmanden Niels Andersen Dresselberg havde udvist en Bonde fra hans Gaard, fordi han selv vilde bruge dens Jord; hans Forsvar var

en Henvisning til, at »nu trænger han selv til at besidde samme Gaard«, og Rigets øverste Domstol gav ham Medhold. Ofte kunde paa den Vis hele Landsbyer forsvinde. Hans Akselsøn Arenfeldt tilskiftede sig i 1579 af Kronen mod Strøgods i 16 forskellige jyske og sjællandske Herreder Rosmus Birk ved Randers; han nedbrød saa Rude By og byggede der Rugaard, som han gjorde til Midtpunkt i det nyerhvervede samlede Gods. Kronen virkede her paa samme Vis som Adelen. I 1576 havde Kongen tilskiftet sig Stadagergaard paa Falster med tilliggende Gods, deriblandt tolv Fæstegaarde i Stadager By. De omtales endnu 1582, men faa Aar senere er de forsvundne og deres Jord lagt ind under Hovedgaarden. Det var Fæstegaardene, hvis Stilling paa den Vis var udsat. Selvejerne var skærmede ved den fra det 14. Aarhundrede stammende Bestemmelse om, at Selvejerbondegods ikke maatte pantsættes eller bortsælges uden Kongens Samtykke.

Den samme Bevægelse mod Stordrift fandtes ogsaa uden for Danmark — de Aarsager, der fremkaldte den, var almeneuropæiske— og i Danmarks nære Nabolag, i *Nordtyskland,* var Storgodsdannelsen endda særlig omfattende. Her fremkaldte den hensynsløse Nedlæggelse af Bøndergaarde Stridigheder med Fyrsterne, der saa deres Skatteinteresser truede herigennem. I Danmark kender vi ikke til et saadant Modsætningsforhold; dels er Kongen selv som Landets største Jordejer interesseret i det samme som Adelen, dels var det særlig Adelens »Ugedagstjenere«, som Nedlæggelsen ramte, og de var i Forvejen fritagne for Skat. Dog var disse ikke som Hovedgaardene *tiendefri;* Kongen holdt sig skadesløs for Tabet af *Kongetienden* ved at sikre sig en Afgift af Hovedgaardene, mens Præsterne kunde lide Tab ved denne Inddragning af Bøndergods.

Et ganske særlig ondartet Eksempel paa hensynsløs Fremfærd mod Bønderne har vi fra Sønderjylland. Paavirkning fra Godsejerpolitikken i Mecklenburg, Pommern og Brandenburg sporedes snart i Holsten, og den naaede ogsaa paa denne Side Ejderen. Dens mest udprægede Repræsentant her blev Hertug *Hans d. Yngre,* der paa sin Arvepart, Ærø, Als og Sundeved, forfulgte sine Godsejerinteresser med stor Haardhed og under sit Arbejde for at skaffe Storgaarde hverken skaanede Fæstegaarde eller Selvejergods.

Med Godskoncentrationen og Stordriften blev Fæstebøndernes betydeligste Ydelse ikke mere Landgilden, men *Hoveriet* eller, som det kaldtes i det 16. Aarhundrede: *Dagværket.* Landgilden var en fast Ydelse, der ikke ændredes, Hoveriet var derimod ikke fæstnet. Dog synes der her at være en Udvikling fra det mere til det mindre fæstnede. Hvor der opstod Uenighed om Dagværkets Størrelse, tog Dom-

stolene oprindelig ved deres Afgørelse Hensyn enten til, hvad der før var ydet af Ejendommen, eller til, hvad der var Skik og Brug paa Egnen eller paa Godset. Bønderne holdt igen mod Forøgelser. Vends Herreds Bønder, der laa til Hindsgavls Slot, forbeholdt sig saaledes 1564, at det kun var rent frivilligt, at de til Lensmanden havde ydet et Arbejde, der gik ud over det sædvanebestemte.

Men paa Frederik II's Tid begyndte Hoveriet at blive ubestemt og mange Steder forøget. Det betød ikke, at Herremanden vilkaarligt kunde kræve Arbejde af sine Bønder, som hans Behov fra Aar til Aar var, men at der gaves nye Regler, og at disse atter gentagne Gange ændredes. Alene den Omstændighed, at Fæsterne nu som Regel kom til at bo i Nærheden af den Gaard, hvis Ejer ogsaa var Herre over deres Gaard, maatte forvandle Arbejdspligten fra en betydningsløs Ting til en bitter Realitet for dem. De Arbejdspenge, de før i Stedet havde betalt til Husbonden, slap de heller ikke for, idet de var gaaet ind blandt de faste Ydelser, saa deres oprindelige Betydning var glemt. Nogle Eksempler paa Forøgelser skal nævnes: De før omtalte Vends Herreds Kronbønder faar i 1576 Befaling til at hjælpe til at indføre Avlen til Hindsgavl en Dags Tid mere end tidligere; hidtil har de kun kørt seks Læs Møg hver om Aaret, men de skal herefter »ligesom ved andre Slotte køre saa længe, indtil hele Møddingen er kørt ud, da der nu avles og høstes meget mere til Slottet end tidligere og derfor ogsaa staldes og fodres flere Øksne, Køer og andet Fæ mod forhen, saa Møddingen er bleven større«. Samme Aar faar Kronens Bønder paa Falster at vide, at »da en Del af dem, naar de tilsiges til Pløjning, Høst eller andet Arbejde til Nykøbing Slot eller Ladegaarden, ikke vil møde, fordi de mener, at saadant Arbejde kun paahviler Ugedagsmændene, befales det dem strængeligen at møde, naar Lensmanden eller hans Fogder tilsiger dem, efterdi Kongen nu driver mere Avl og flere Steder end før.«

Særlige Vanskeligheder opstod, hvor der skabtes nye Hovedgaarde, og hvor Ugedagsbøndernes Tal ikke stod i Forhold til det øgede Arbejde; ligeledes hvor Hovedgaardens Udvidelse var sket paa Bekostning af Fæstegaardene, og Fæsterne nu i mindre Tal skulde overkomme mere Arbejde end før. Der var megen Forskel fra Sted til Sted paa det Arbejde, der krævedes af Bønderne. Bønderne i Ballum Birk maatte møde paa Trøjborg og køre Møg to Dage og pløje to Dage baade Foraar og Efteraar. Tyge Brahe, over hvem Bønderne har ført Klage for Haardhed, faar 1581 følgende Ordning: Af hver Halvgaard skal der gøres ham to Dagværk om Ugen, Dagen regnet fra Sol gaar op, til Sol gaar ned, og hvis nogen, der er tilsagt i Tide, først kommer Kl. 10, 11 og 12, skal det kun regnes for en halv Dag

o. s. v. Til Driften af Sorø Klosters Ladegaards Jorder paa 3—400 Tdr. Land, hvoraf kun ca. 200 Tdr. var under Plov ad Gangen, var der 386 Fæstegaarde, d. v. s. at hver Gaard ikke engang fik sit Areal øget med 1 Td. Land. En Forøgelse af Arbejdet skete dog ved, at Ladegaarden ved Hovbøndernes Hjælp ikke blot drev sin egen Jord, men ogsaa Ødegaardenes; i 1602—03 blev der tilsaaet 201 Tdr. Land paa Ladegaarden, men 487 paa Ødegaardene.

Mindst synes Hoveriet at have betydet i Jylland, i alt Fald paa Kronens Gods. I Koldinghus Len blev der saaledes næsten ikke brugt Ladegaardsdrift, idet den største Del af de tilskiftede Hovedgaarde blev delt og bortfæstet til Bønderne. Mest trykkende for Bønderne paa Kronens Gods blev Hoveriet i Københavns Omegn, hvor Kongerne dels oprettede nye og dels udvidede de alt bestaaende Ladegaarde i den Grad, at deres Drift, der i alt væsentligt var baseret paa Hoveri, krævede et byrdefuldt og stadigt stigende Arbejde af de omboende Bønder.

Man maatte naturligt fra Godsherrernes Side stræbe efter, at Byrderne blev nogenlunde lige for de undergivne, saa ingen tyngedes mere end andre. Med det for Øje gjordes paa sine Steder alle Gaardene i Byen, naar denne i sin Helhed hørte til samme Gods eller Kronen, lige store og gode og ansattes til samme Landgilde og Hoveri. Der fandtes ingen retslige Hindringer for en saadan Omregulering af Fæstegaardenes Jord. Til Eksempel befaledes det i 1581 Lensmanden paa Koldinghus at foretage en saadan Jævning, »da alle Bønderne i Koldinghus Len tilhører Kronen, og det derfor staar denne frit for at ordne Forholdene paa en rimelig Maade, saa alle Bønder, der jo skal gøre ens Tynge med Ægt og Arbejde, ogsaa faar ens Ejendom. Han skal lade uvildige Dannemænd undersøge Gaardenes Tilliggende, tildele disse lige stor Ejendom og sætte dem for samme Landgilde. Klager nogen i den Anledning over det Stedsmaal (Indfæstning), han har givet, skal de samme Dannemænd bestemme, hvor meget den, der har faaet noget af en andens Ejendom, skal erstatte denne af Stedsmaalet...«

De Pligter, der paahvilede Bønderne gennem Hoveriet, var væsentlig Driften af Herregaardens Mark og Udførelsen af dens *Kørsel*. Og desuden havde ogsaa Gaardsæderne deres Arbejdsforpligtelser, der især synes at have bestaaet i Udførelsen af alt forefaldende Arbejde hjemme paa Gaarden, »Plidzearbejdet«.

Det var imidlertid ikke alene Anvendelsen af Bøndernes Arbejdskraft paa Hovedgaardenes Marker, der gav Anledning til Hoveriets Forøgelse. Naar Adelsmanden havde faaet afrundet sit Gods, ønskede han at skaffe sig en Bolig paa sin Grund, der var et værdigt Udtryk

Hesselager. Farvelagt Stik fra 1821. Nationalmuseet.

for hans Rigdom og hans Magt. I det 16. Aarhundredes sidste Halvdel rejstes der omkring i Landet en Række stolte *Herregaardsbygninger,* præget af Renæssanceaandens Skønhedssans. *Johan Friis* gik i Spidsen, da han i 1538 lod *Hesselager* opføre paa helt ny Vis. Senere fulgte *Peder Oxe* i hans Spor, da han byggede *Gisselfeld.* I Snesetal byggedes nu i de efterfølgende Aar de skønne, danske Herregaarde: Glorup, Egeskov, Rosenvold, Voergaard og mange andre. »Som Landsbykirkerne er Mindesmærker over Landsbyernes store Tid, saaledes er de prægtige Herregaarde, der i det 16. Aarhundrede rejste sig rundt omkring i Landet ... Mindesmærker over Herregaardenes Storhedstid.« Men *økonomisk* havde dette Byggeri sine alvorlige Skyggesider. For Bønderne betød det en stærk Forøgelse af Hoveriet, Transporten af Bygningsmaterialet var deres Sag, og undertiden maatte de direkte tage Del i Byggearbejdet. For Adelen betød Byggeriet Baandlæggelse af store Kapitaler, fortsatte store Vedligeholdelsesudgifter og sikkert ofte Fristelse til en kostbarere Levemaade, end Indtægterne berettigede til. Endelig kom dertil Herregaardenes *Udelelighed.* Det er bleven hævdet, at vi her staar ved en af Hovedaarsagerne til den danske Adels Nedgang i det 17. Aarhundrede. Der fandtes ingen Førstefødselsret til Godserne, og naar Arvingerne skulde dele, tilkom det den, der fik Hovedgaarden, at gøre Medarvingerne

Fyldest i Gods eller Penge. Ofte maatte store Dele af den Sum, Herregaarden ved en Taksation ansattes til, udbetales til Arvingerne; dette kunde let blive en tungere Byrde, end Herremanden var i Stand til at bære.

Langt den største Del af Bøndergaardene var *Fæste,* enten under Kronen eller under Adelen. Man regner med, at Antallet af *Selvejergaarde* ved Middelalderens Slutning var gaaet ned til 10—15 pCt. Selvejergodsets Tyngdepunkt laa i Jylland, men for de jyske Selvejere blev Grevefejden skæbnesvanger; i 49 Herreder mistede Bønderne Ejendomsretten til deres Gaarde. Ganske vist fik de Adgang til at købe dem tilbage igen, men det evnede kun de færreste; i over et Slægtled efter Grevefejden fandt dog disse Genkøb Sted med det Resultat, at Selvejendom i en Del jyske Len øgedes noget i Forhold til det Lavmaal, den stod paa umiddelbart efter 1536. Ogsaa af andre Grunde fortsattes Nedgangen af Selvejendom stadig. Naar der kun var Tale om de ordinære Ydelser, som paahvilede Selvejerne, var disse nu lavere end Fæsternes Landgilde, men til Gengæld tyngede de ekstraordinære Skatter Selvejerne haardest, idet det efter ca. 1550 blev Regel, at de betalte dobbelt saa meget som Fæstere. Nu kunde der paa ny hos de jordegne Bønder være Ønske om at ombytte Selvejendom med Fæste. Uden Kongens Samtykke kunde Adelen ikke erhverve Selvejerbondegods. Men denne Tilladelse blev hyppigt givet paa Mageskifternes Tid: Kongen afstaar sin Herlighedsret over det jordegne Gods, og Adelen faar Ret til at tilhandle sig Ejendomsretten. Det grelleste Eksempel herpaa er, da Erik Rosenkrantz i 1573 ved Mageskifte fik Herlighedsretten over alle de jordegne Bønder paa Taasinge, ca. 160 i Tal, med Ret til at udkøbe dem. Kronen erhvervede selv en Del jordegent Bondegods. Noget fik den gennem Ejendomsforbrydelse, andet kom den i Hænde gennem Bøndernes egen Anmodning om at faa Lov at sælge til den, lejlighedsvis tog Kronen, hvor den havde særlig Interesse i Erhvervelsen, selv Initiativet og købte Gods ind. Saaledes fik i 1578 Lensmanden paa Tranekjær Fuldmagt til at skaffe Kronen Bønderrettighed i en Del jordegne Bønders Gods paa Langeland. I Nord- og Mellemslesvig havde Selvejendom en mere fremtrædende Plads, ikke mindst i de vestlige Strøg.

Om *Antallet af Jordbrugere* i det 16. Aarhundrede har været i Fremgang eller Tilbagegang, lader sig vanskeligt afgøre. Man kender først nogenlunde sikkert Antallet af Bondebrug fra Tiden omkring 1650, og da var der i de skaanske Provinser 17 600, paa Sjælland 15 660, paa Lolland-Falster 4900, paa Fyn 7630, i Nørrejylland 29 800, i alt

75 590. I en Proposition til Rigsraadet 1565 siger Frederik II, at han ikke tvivler paa, at »udi dette ganske Rige findes mere end Hundredtusinde bosiddende Bønder«. Men det er i den Anledning blevet sagt, at Datidens Fyrster og Statsmænd var overmaade slet underrettede om den Art Forhold og i høj Grad har været blottede for statistisk Begreb, og ret megen Vægt ligger der ikke paa denne Opgivelse. For enkelte Dele af Landet har man kunnet naa til nogenlunde sikre Resultater, der muliggør en Sammenligning med 1650, idet man der kender Antallet af Tiendeydere. I Tallene fra 1651 er Ødegaardene, der ikke findes blandt Tiendegiverne, fradraget.

	ca. 1570	ca. 1651	Forøgelse
12 skaanske Herreder	6 987	6 481	÷ 506
Halland	3 920	4 085	+ 165
Bornholm	905	950(?)	+ 45(?)
Sjælland	15 442	15 082	÷ 360

Desuden har man kunnet beregne Stillingen i tolv nørrejyske Herreder Nord for Limfjorden: 1553: 5356, 1599: 5436, 1657—62: 6011.

Der har fundet en *Nedlæggelse* af Bøndergaarde Sted. Som før omtalt skete det, hvor Stordriften skulde have Plads til at udfolde sig. Det skete ogsaa, at Kongen som i 1577 i Frederiksborgs, Roskildegaards og Københavns Len, hvor Bønderne havde saa ringe Ejendom, at det var vanskeligt for dem at svare Afgifterne, sammenlagde to smaa Gaarde til en god Gaard. Hvor der var øde Gaarde i en Landsby, skete det undertiden, at disse lagdes til andre Gaarde. I 1569 skal der saaledes, da der er mange øde Gaarde under Sorø og Antvorskov Klostre, af fem Gaarde gøres fire; i Kongstrup i Kalundborg Len er der syv Gaarde, der i 1574 nedbrydes og lægges til de andre syv Gaarde i Byen, »der holdes ved Magt«. Men der finder ogsaa *Udstykning* og *Nyopdyrkning* Sted. Og flere Steder synes Gaardsæder — den sjællandske Betegnelse for en lille Jordbruger — at være rykket op i den almindelige Bondeklasse; en Del af de Sammenlægninger, Kongerne foretager i Nordøstsjælland, er vel ikke af Bøndergaarde, men af Gaardsæders Jordbrug. I det hele kan det vel siges, at Tilgang og Afgang af selvstændige Jordbrug saa nogenlunde har opvejet hinanden i dette Aarhundrede.

Hvad angaar *Jordens Pasning og Bearbejdelse* sker der næppe Forandringer af Betydning i det 16. Aarhundrede. Peder Okse vendte hjem fra Udlandet med Kendskab til Brakning og gennemførte dens Anvendelse paa sine Godser; men det blev kun paa enkelte af de mest veldrevne Herregaarde, hans Eksempel blev fulgt. Hvor der paa God-

Markarbejde. Akvarel i en Jordebog fra 1588 paa Holckenhavn.

serne arbejdedes med Interesse, skete der nogen Fremgang m. H. t. Udbyttet af Planteavlen. Der blev udført en Del Grundforbedringsarbejder. Hedejord blev opbrudt og besaaet, Krat ryddet, Sten fjernet, Grøfter gravet m. m. Man kunde dertil paa Grund af det større Kvæghold gøde Jorden bedre. Begge Dele virkede med til at skabe det større Foldudbytte, der omtales fra flere af de større Gaarde; saaledes er Udbyttet af Rug og Byg paa Ringsted Kloster 1586 3—4 Gange Udsæden og siden endnu større. Endnu i Slutningen af det 17. Aarhundrede var dog Udsæden paa Skaanes 116 Adelsgaarde i Gennemsnit pr. Gaard kun ca. 85 Tdr. pr. Aar, Foldudbyttet ca. fire og den samlede Avl ca. 340 Tdr. Korn. Udsæden er groft taget her ikke større end Udsæden i vore Dage paa en Bondegaard paa ca. 150 Tdr. Land, og Avlen ikke større end paa en Bondegaard paa ca. 50 Tdr. Land. Af Kornarterne var det Rug, Byg og Havre, der var mest anvendt; Hveden brugtes i mindre Omfang. Men der var Forskel. I et Par vestjyske Herreder har Lensmanden saaledes forlangt, at Afløsningen for Gæsteriet skal betales halvt i Havre, men Bønderne faar Tilladelse til at betale Penge i Stedet, da de ellers maa købe Havren, »eftersom de kun saar lidet Havre i disse Herreder.«

I Slesvig og Holsten blev der Aarhundredet ud indført svensk og finsk Smør og Ost. Ofte var det saadan, at *Smørproduktionen* paa de store Gaarde ikke engang dækkede eget Forbrug. Men her forberedes en Forandring. Under Paavirkning fra Holland breder Interessen for Mejeridriften sig. Omkring 1550 indvandrede Hollændere i Holsten, og de blev Foregangsmænd med Hensyn til Smørproduktionen. Koholdet paa Gaardene blev i sidste Halvdel af Aarhundredet større. Fra Høkebjerg berettes der 1593, at der nu holdes 40 Malkekøer, mens man før ingen har haft. Paa Skanderborg Ladegaard bestod Besætningen 1594 af 63 *Øksne*, *Stude* og *Tyre*, 13 aargamle Stude- og Tyrekalve, 61 Køer, 16 Kvier (hvoraf nogle er fire Aar gamle), 8 aargamle Kviekalve og 29 Faar. 1578 fik Kongen 48 frisiske Kvier af Benedikt Rantzau; Lensmanden paa Koldinghus skal beholde nogle af dem og »opelske Kongen en Kvægslægt.« Da Frederik II overtager Haderslev efter Hertug Hans, faar en Række Adelsmænd Anmodning om at komme Kongen til Hjælp med 2 Køer »af en god og stor Slags«, »da de Forværker og Ladegaarde, som er tilfaldet Kongen efter Hertug Hans baade ved Haderslevhus og andet Steds, er stærkt blottet for Kvæg og andet Husgeraad, særlig gode Køer.«

Af *Svin* holdtes der store Hjorder i Godsernes Skove, i hvilke Bøgen endnu ikke havde fortrængt Eg og Ask. Henrik Rantzau fortæller i sin Beskrivelse af den cimbriske Halvø, at der alene paa Als 1525 blev fedet 13 600 Svin. Paa Gram Skove kunde der fodres 1600 Svin. Mod at betale Oldengæld havde Bønderne Lov til at drive deres Svin i Skovene. Svinefedningen foregik om Sommeren og Efteraaret. Ved Vintertide holdt man kun Søer. Men da det langt fra var hvert Aar, man havde godt Oldenaar, begyndte man gennem Staldfedning at gøre sig uafhængig af Skovenes tilfældige Udbytte; især kunde det ske, hvor der var et større Kohold. *Faarene* var derimod som Regel overladt til sig selv det meste af Aaret. Der oprettedes lejlighedsvis *Schæferier*, saaledes 1585 paa en Gaard i Skanderborg Len, hvortil man indførte polske Faar.

Interessen for *Hesteavl* var gammel i Danmark. Ikke mindst var Kongerne optaget deraf. Der fandtes talrige kongelige Stutterier. 1547 befalede saaledes Christian III sine Lensmænd at anskaffe gode frisiske Stodheste for enhver Pris, overalt hvor han havde »Øg og Stod« saasom paa Skanderborg, Tvilum, Hald, Spøttrup, Aakjær, Kalvø med Øen Hjælm, Økloster, Børglum, Sejlstrup, Hundslund og Voergaard (alle i Jylland), Hjortholm og Værø paa Samsø, Kalundborg, Abrahamstrup med Hesselø (Sjælland), Eskebjerg, Fyns Hoved, Romsø, Sprogø, Æbelø og Næsbyhoved (Fyn). Ikke mindst var Interessen for den lette Hest i Stigning, mens Middelalderens tunge Militærhest

gik af Brug med den ændrede Krigsførelse. Da Kongen i 1558 hører, at der er bragt fire tyrkiske Heste til Landet, vil han gerne købe dem. Hyppigt handles der om Heste mellem Kongen og de tyske Fyrster. Frederik II var levende interesseret i Hesteavlen. Det berettes om ham, at han købte Hingste i Italien, Spanien og flere andre Steder med stor Bekostning, ligesom han købte Vognheste i Frisland og Groeningen til Forspand for de nu almindelige »Karme«, hvortil der ofte anvendtes seks Stkr. Frederik II gjorde sig især fortjent af Hesteavlen ved at grundlægge Stutteriet paa Frederiksborg, hvorom der efterhaanden samledes 6—7000 Tdr. Land, der udelukkende anvendtes til Græsning for de forskellige Stod. Det var navnlig Heste af spansk Afstamning, der kom til at lægge Grunden til den senere berømte Frederiksborg-Hesterace.

Der udførtes stadig en Del Heste til Udlandet, og danske Heste synes fremdeles at have været godt anskrevet i det fremmede. Catharina af Medici anmodede saaledes stundom den franske Gesandt i Danmark om at skaffe hende Heste herfra og fra Danmarks Nabolande. 1598 tillodes det en af Kongen af Frankrigs Tjenere at udføre 60 Heste her fra Landet. Ogsaa Jakob V af Skotland ses at have ønsket Heste herfra. Men Kongerne søgte at regulere denne Udførsel, dels ved lejlighedsvis at standse den eller begrænse den til bestemte Byer, »da der bliver Mangel paa gode, danske Heste i Riget,« dels ved kun at tillade Udførsel af Heste under en vis Værdi og Størrelse. I 1562 er der standset to Kobler Heste i Rødby. Claus Huitfeldt skal købe det Kobbel, hvori de »smærreste« (mindste) Heste er, og sende dem til Grev Günther af Schwarzburg. Forbruget af Heste i Indlandet var stort. Vejene var saa daarlige, at alle, ridende eller kørende, der vilde nogenlunde hurtigt frem, maatte sikre sig en betydelig Hestekraft. Hos Adelen kom dertil Anvendelsen til Krig, Ridderspil og Jagt. Efterhaanden som Velstanden tiltog, udfoldedes der med Hensyn til Hesteholdet en ret stor Luksus baade hos Adelen og ved Hoffet. Bønderhestene var smaa og spinkle og synes at have været lidet anvendelige. I Syvaarskrigens første Aar udskreves der Bønderheste til Artilleriet og til Pakheste, men man gik bort fra det, fordi Hestene ikke kunde gøre Fyldest.

3. Købstæder, Haandværk og Handel, økonomisk Politik.

Selv om Grevefejden havde betydet et Nederlag ikke mindst for de danske Købstæder, og disse derfor i politisk Henseende var dømt til Betydningsløshed i den følgende Tid, var det 16. Aarhundrede dog

utvivlsomt en Opgangstid for dem, og den var det blandt andet paa Grund af den Omsorg, Byerne var Genstand for fra Statsmagtens Side. Det gælder især Christian III's Tid. Allerede i Propositionen til Rigsdagen 1536 siger han, at han vil oprette en Ordinantie med Rigsdagens Raad, hvorved »Købstæderne og menige Borgere blive holdne udi Flor, ved Magt, Næring, Bjergning og Købmandsskab og derudi forfordres og haandhæves.« Ganske vist berøvede Recessen 1536 Købstæderne den Eneret til Opkøb af Landbrugsprodukter hos Bønderne, som Lovgivningen siden 1422 havde søgt at tilsikre dem, idet Bønderne fik Ret til at sælge til, hvem de vilde inden for Riget, og ganske vist fik Adelen samtidigt Ret til den Eksport af Øksne, som Borgerne havde søgt at skaffe sig Monopol paa, men ellers mærkes i næsten alle denne Konges talrige Lovgivningsarbejder hans Omsorg for Byernes Trivsel. I særlig Grad er den københavnske Reces af 1540 helliget Købstædernes Forhold.

I Overensstemmelse med den Opfattelse, der Middelalderen igennem var almindeligt herskende i Europa, ansaa Regeringen det for en Opgave for sin økonomiske Politik at sikre Købstæderne Eneret til Bynæringerne, Handel og Haandværk; meget var i den Henseende naaet inden det 16. Aarhundrede, saa at en tysk Historiker har kunnet sige, at denne *Monopolisering* af »Byerhvervene« ved Middelalderens Slutning var mere fremskreden paa dansk end paa tysk Grund. Først og fremmest gjaldt det at komme den Smaahandel paa Landet, der især dreves af »Pebersvende« og Bissekræmmere, til Livs. De stadigt gentagne Bestemmelser mod Forprang vidner paa een Gang om Regeringens Iver for at sikre Købstædernes Eneret og om Vanskelighederne ved at faa dem virkeliggjort. Ud af den Mangfoldighed af Skrivelser dette Forhold vedrørende, som Kancelliets Brevbøger vrimler af, skal her som Eksempel tages en enkelt. I et aabent Brev af 25. August 1556 forkyndes det, at dersom Kongens Fogeder, Lensmænd, Skrivere, Bønder og andre bruger Landkøb til Forprang for Borgerne i Nakskov imod Recessen og Byens Privilegier, maa Borgerne tage de Varer, de kan faa fat paa; den ene Halvdel deraf tilfalder Kongen, den anden Byen. — Den uhyre vigtige Studehandel skulde Byerne ogsaa have Andel i; dels maatte Bønderne, hvis de havde Staldøksne til Eksport, ikke sælge direkte til de fremmede Opkøbere, men kun til Byens Borgere og Adelen, dels havde Købstæderne jævnsides med Adelen Ret til Staldfodring.

Hvad der gjaldt Handelen, gjaldt ogsaa Haandværket, og Regeringen kunde her støtte sig til Lavene, der ihærdigt arbejdede paa at sikre sig Monopolstilling. Recessen af 1537 paalagde alle Haandværkere med enkelte Undtagelser at forlade deres Bolig paa Landet og drage ind til

Byerne. Men naar Lavene søgte at sikre sig Eneret til at drive Haandværk inden for Byerne, bl. a. ved en Begrænsning af Medlemstallet, mødte de bestemt Modstand fra Regeringens Side. I Recessen af 1537 hedder det: »Og skulle herefter alle Haandværks Embede være fri udi Købstæderne, saa den ene maa saa vel som den anden bjerge sig, og Kunsten kunde saa formere sig blandt Folket«. Den Haandværker, der gjorde Mesterstykke og betalte 1 Gylden til Lavet, maatte ikke forhindres i at nedsætte sig. Men Lovgivningen naaede ikke sit Maal. Aarhundredet igennem klagedes der over Mangel paa Haandværkere, og Kampen mod Landhaandværket var staaende under Frederik II som under Christian III. Gentagne Indskærpelser af Bestemmelserne om den frie Adgang til at drive Haandværksnæring viser, at disse heller ikke overholdtes. Der er fra Christian III's Tid flere Eksempler paa Lavsskraaer, der fastsætter Antallet af Lavsmedlemmer. Regeringen søgte at bøde derpaa ved at meddele Næringsbevillinger til enkelte Haandværkere uden for Lavene.

Gav Regeringen Byerne Eneret paa Bynæringerne, forlangte den paa den anden Side, at Byerne ikke benyttede denne Særstilling til at fordyre Varerne eller forringe deres Kvalitet. Det indskærpedes Magistraterne at føre Kontrol med Varer, fastsætte Priser og sørge for rigelig Forsyning, og lejlighedsvis fastsatte Kongen Maksimalpriser for hele Riget.

Ensidigt var denne Byernes Monopolkamp vendt mod Bønderne. *Adelen* stod her som overalt i Samfundslivet med særlige Rettigheder. Den maatte afhænde sine Produkter direkte til de fremmede og købe Varer af dem igen; ganske vist lyder Loven paa, at det kun er egen Produktion, der maa sælges, og eget Forbrug, der maa indkøbes, men Fristelsen var mange vindskibelige Adelsmænd for stor til, at de holdt sig inden for de fastsatte Grænser, og ofte kunde der herigennem paaføres Byerne en haard Konkurrence. Alene Adelens lovmæssige Undtagelsesstilling var nok til at sætte ondt Blod. Især viste Vanskelighederne sig med Hensyn til Studehandelen (jfr. senere); men ogsaa med andre Varer søgte Adelen at drive Omsætning hinsides Lovens Grænser. Borgerne i Varberg klagede over, at »Niels Munch og andre Knaber byggede store Skibe ved Aarsbro og derfra drev Købmandshandel og udførte Egetømmer til Tyskland.« 1556 blev der anlagt Sag mod tre Adelsmænd Ivar Friis, Jørgen Rantzau og Jørgen v. Rade, fordi de drev stor Handel mod Recessen og Købstædernes Privilegier. De almindelige Forbud mod »Embeds«virksomhed paa Landet var Herregaardene ogsaa undtaget fra. Der fandtes i Gaardenes Arbejdsstab som Regel Haandværkere i tilstrækkelig Grad til i visse Henseender at gøre Adelen uafhængig af Købstædernes Haandværkere. At

dette i Aarhundredets første Del har været med til at skabe Modsætningsfølelsen mellem By og Adel, er vel hævet over enhver Tvivl. Politiske Følger faar denne Følelse, der vel i nogen Grad har holdt sig, dog ikke efter Grevefejden.

Ogsaa ad andre Veje kom Regeringen Købstæderne i Møde. Det gjaldt saaledes med Hensyn til *Markederne.* Ved disse sprængtes de Baand, som daglig hvilede paa Handelen. Bønder handlede frit, med hvem de vilde, Priskontrol var ophørt, fremmede traadte i direkte Handelsforbindelse med Borgerne og Bønderne. Disse Markeder var derfor Købmændene en Torn i Øjet. — Først gik Regeringen drabeligt til Værks. I *Recessen 1548* indskrænkedes Markedernes Tal til et ringe Faatal. »Udi alt Sjælland skal aldeles ingen Marked holdes uden Roskilde Marked aleneste, som skal vare og staa udi 14 Dage«, — og tilsvarende Bestemmelser blev udstedt for de andre Landsdele; i Jylland fik Ribe, Viborg, Holstebro, Kolding og Aalborg Tilladelse til at holde et Marked hver. Men som det saa ofte gik med den Tids Lovgivning: man evnede slet ikke at gennemføre, hvad man havde foresat sig; Recessen maatte suppleres med mange Særbestemmelser, og ud af deres brogede Mængde ser man, hvorhen Udviklingen bar: En stærk Indskrænkning eller Forlæggelse til Købstæderne af Markederne i Landsbyerne og en Nedsættelse af Købstadmarkedernes Tal. Men en Indsnævring af Markedernes Omraade i den Grad, som Recessen taler om, har aldrig kunnet gennemføres.

En stor Hemning for Handelen baade mellem Indbyggerne indbyrdes og med fremmede var den Brogethed, der herskede med Hensyn til *Maal og Vægt* ikke alene mellem de forskellige Landsdele, men fra By til By og fra Herred til Herred. Fælles var følgende Forhold: 1 Læst = 12 Pd. à 2 Ørter, 1 Skæppe = 4 Fjerdinger à 3 Album à 4 Penge. Men Tøndemaalet var i høj Grad varierende; ved Aarhundredets Slutning gik der i Skaane, Sjælland, Lolland, Falster og Smaalandene 6 Skæpper paa Tønden, i Himmersyssel 7, i Ommersyssel 7½, paa Fyn, Langeland og det østlige Jylland 8, i Harsyssel 10, i Vendsyssel og Salling 12, Thy 18, Mors 20. Og Pundet var forskelligt efter Kornsorterne. Som Regel var et Pund = 20 Skæpper Rug, 24 Skæpper Byg, 40 Skæpper Havre, — men i Harsyssel, Vendsyssel og Thy regnedes 1 Pd. = 2 Tdr. af Rug og Byg, 4 Tdr. af Havre. Forvirringen gik oprindelig meget videre og gjorde sig gældende ogsaa paa andre Omraader, og den følтes, efterhaanden som Forbindelsen mellem de enkelte Egne blev livligere, i høj Grad generende. Christian II's Forsøg paa at skaffe ensartet Maal havde intet Resultat givet. Nu stræbte baade Christian III og Frederik II efter i alt Fald inden for de enkelte Landsdele at skaffe ensartede Forhold. F. Eks. paabydes

1540 Indførelse af *sjællandsk Alen* over hele Riget, dog skal Jord maales med den gamle Alen for at undgaa, at »der med Tiden skulde komme stor Trætte og Tvedragt ud deraf.« Paa Fyn søgte man gennem Forhandlinger paa et Købstadsmøde i Odense at faa fastsat ensartede Maal. Lignende Møder holdes af Købstæderne i Skaane og Sjælland (her lovfæstes Tønden til 16 Skæpper), men der meddeles ikke om Bestræbelser for at rydde op i den jyske Forvirring og kun lejlighedsvis om Forsøg paa at bringe Overensstemmelse mellem de forskellige Landsdele, saaledes som naar der i Bleking skulde bruges samme Alen og Vægt som i Sjælland. Paa dette forberedende Arbejde inden for Landsdelene, der stødte paa adskillige Vanskeligheder (blandt andet med Hensyn til Landgilden), kunde der bygges, da man ved Christian IV's Reces 1615 skred til at indføre en ensartet Ordning for hele Riget.

Et Udslag af Kongernes Interesser for Byerne er den *Nedlæggelse* af Købstæder og *Grundlæggelse* af nye samt Flytning af Borgere, som finder Sted Aarhundredet igennem. *Søborg* forsvinder med Grevefejden, *Slangerup* nedlægges, og Indbyggerne opmuntres til at flytte til *Frederiksborg,* hvor Kongen vil lægge en Købstad, mod Løfte om Skattefrihed i 20 Aar og frit Ildebrændsel i Skovene. I Halland nedlægges *Kongsbakke* og *Gaasekiil* og *Gammel* og *Ny Falkenberg,* og Indbyggerne opfordres til at flytte til Varberg. Det gensidige Konkurrencenid mellem Byerne gjorde dem meget interesserede i slige Foretagender; 1551 andrager saaledes Borgerne i Halmstad om, at *Laholm* maa blive nedlagt, men dette afslaas dog. 1583 faar *Skanderborg,* som Frederiksborg beliggende ved et af Kongens Yndlingsslotte, Købstadprivilegium. *Rødby* flyttes efter en Brand nærmere til Havet. I denne Forbindelse maa ogsaa nævnes Kongens Kamp mod de ulovlige Havne, der unddrog Købstæderne deres naturlige Næring.

Kongen konkurrerede imidlertid selv med Byerne ved uden om dem at træde i direkte Handelsforbindelse med Udlandet, og navnlig var Tolderne i Helsingør hans faste Agenter. I Hamburg, England og Nederlandene havde Kongen sine Opkøbere. Der var Aar, hvor Kronen solgte store Mængder af sit Korn direkte til fremmede Købmænd eller fragtede sine Skuder og lod sælge i fremmede Havne. Kongen udførte ogsaa Malt, Huder, Smør, Honning m. m.; men der er jævnsides hermed Beretning om Salg til hjemlige Købmænd. Klæde, Vin, Salt, Krydderier m. m. købte Kongen snart af de fremmede, der kom hertil, snart gennem Kommissionærer direkte i Udlandet, i Hamburg, Lübeck, Nederlandene og England, snart hos danske Købmænd. Der er ikke Tale om nogen bevidst Støtte af de danske Byer paa dette Omraade. Kongen gør sine Handler, hvor han bedst finder sin Fordel

derved. — Paa Finmarken, Færøerne og Island var al Handel forbeholdt Kongen.

Byerne styredes i Begyndelsen af det 16. Aarhundrede af Borgmestre og Raad. Det var i Løbet af Middelalderen lykkedes Byerne at opnaa en ret høj Grad af Selvstændighed over for Kongemagten, hvis Repræsentant, *Byfogeden*, mere og mere traadte i Baggrunden for *Raadet*. Den Selvfølelse, som dette er Udtryk for, hænger vel i nogen Maade sammen med den Paavirkning fra Hansestæderne, som vore Byers nøje Forbindelse med disse gav Anledning til. Men til denne Selvstændiggørelse udadtil svarede ikke en Selvstændiggørelse indadtil i den Forstand, at Selvstyret kom den enkelte Borger til gode. Her afgrænsedes modsat Indflydelsen paa Bystyret til i det væsentlige kun at omfatte Byernes Aristokrati; ikke Haandværkere, men kun Købmænd, hvortil ofte Bryggere, Guldsmede og lignende mere anselige Næringsdrivende er bleven regnet, kunde optages i Raadet, og dette, der var selvsupplerende, repræsenterede kun visse førende Familier i Staden.

Københavns Segl 1584.

I flere Henseender betød Tiden efter Grevefejden et Brud med den hidtidige Udvikling. *Byaristokratiets* Magt begrænsedes dels ved en Udvidelse af Statsmagtens Indflydelse, dels ved, at den menige Bymand i højere Grad droges med i Bestyrelsen af Byens Anliggender. Det havde i Tiden før Grevefejden været saadan — dog noget skiftende fra By til By —, at Kongen vel udnævnte *Borgmestrene*, men det var Raadet, der sammen med Borgerne indstillede en Mand af Raadet til Pladsen. Dette ændredes ikke straks; da *Jørgen Kock* genindsattes til Borgmester i Malmø, skete det efter en Henvendelse fra Borgmestre, Raad og Bymenighed, hvori det hedder, at de efter at have »beraadslaget med hverandre indbyrdes efter vore Privilegiers Lydelse og saa med alle Rodemestrene og de bedste Borgere paa menige Almues Vegne efter gammel Skik om en god Mand for en Borgmester igen«, havde alle kejset og samtykt Jørgen Kock og anmoder nu Kongen om at »unde og tillade«, at han maatte komme i sit gamle Embede. Men i Løbet af Aarhundredet indskrænkedes Raadets og navnlig Borgernes Indflydelse paa Valget, indtil den fra omkring 1600 efterhaanden faldt helt bort, og Borgmesteren enten udnævntes direkte af Kongen eller af Lensmanden.

Men ikke alene paa dette Punkt møder vi *Statsmagtens voksende Indgreb.* Raadets Selvsupplering greb man endnu ikke direkte ind i, men der er flere Eksempler paa, at Regeringen har udskudt uværdige af Raadet. Springet til at have Indseende med, hvem der kom deri, var ikke stort, og i 1619 blev det bestemt, at Lensmanden altid skulde være til Stede, naar Raadmandsvalg fandt Sted. — Det var lykkedes adskillige Byer i Middelalderens sidste Aarhundrede at faa Ret til selv at vælge Byfogeden, hvad der var mærkeligt, da denne Embedsmand var Kongemagtens Repræsentant i Købstaden. Efter 1536 tildeltes denne Ret ikke mere; hvor den fandtes, synes den dog at have faaet Lov til at bestaa en Tid, men lidt efter lidt har Regeringen ad administrativ Vej lagt Besættelsen af Embederne ind under sig. Da saaledes Borgerne i Stubbekøbing 1559 meddeler Kongen, at de har valgt en ny Borgmester, et nyt Raad og en ny Byfoged, befales det Lensmanden at prøve Borgmestres og Raadmænds Duelighed, men straks at afsætte Byfogeden, »da Borgerne intet havde dermed at gøre.« Ganske vist vides ikke, om Stubbekøbing havde Privilegium paa selv at vælge Byfogeden, men dette var Tilfældet i Korsør, hvor et kort efter foretaget Valg ligeledes kasseredes. Men til Gengæld blev Byfogeden, som Tiden gik, mere og mere underordnet Borgmester og Raad. — En Forøgelse af Statsmagtens Indflydelse i Byerne naaedes ogsaa gennem den skarpere Kontrol, der blev mulig ved, at Købstæderne henlagdes under Tilsyn af *Lensmanden* i det Len, hvori de laa. Derimod ophørte med Christian III helt den tidligere Bortpantning og Bortforlening af Byerne.

Maatte Byaristokratiet paa den ene Side afgive Magt til Staten, maatte de paa den anden Side ogsaa se *Bymenighedens Magt* i Vækst. Naar mere betydningsfulde Sager skulde afgøres, blev det i Løbet af Aarhundredet mere og mere almindeligt at sammenkalde Borgerne til »Raadstuemøde« eller »Almuestævne«. I nogle Byer dannedes der en Slags Borgerrepræsentation, »de 24 Mænd«, som de ofte kaldes efter det Tal, der var det almindeligste. I enkelte Tilfælde fungerede de et Aar, i de fleste valgtes eller udnævntes de paa ny, hver Gang deres Mening skulde høres. Deres Betydning var meget forskellig fra By til By, og der blev ikke tilstrebt nogen ensartet Ordning af denne Bymenighedens Andel i Styrelsen.

Fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede forvaltedes Byens Regnskabsvæsen af en eller to Kæmnere, der udtoges blandt Borgerne, og det var heller ikke ualmindeligt — før 1619 —, at et Borgerudvalg deltog sammen med Magistraten i *Skatteligningen.*

Magistratens Opgaver blev i det væsentlige ved at være de samme som før: at bestyre Byens Finanser, paaligne og opkræve Skatterne,

bestyre Skifte- og Overformynderivæsenet, »holde god Orden og Politi«, ordne Brandvæsen, Brolægnings- og Vejvæsen, føre Tilsyn med Byens økonomiske Liv, regulere Priserne (ofte sammen med Lavene), tilse Varernes Kvalitet, give Regler for Torvehandelen, hævde Stadens Monopolstilling over for Bønderne m. m. Hertil kom nu med Reformationen som nye Opgaver *Kaldelsen af Præster*, der i Byerne ikke paahvilede Menigheden, men Borgmestre og Raad, *Bestyrelsen af Kirken* og dens Ejendomme, af *Skole-* og *Fattigvæsen*. Raadet deltog endelig ogsaa i *Retsplejen*. Der fandtes overalt i Byerne to Domstole, *Bytinget* og *Raadstueretten;* groft taget dømte Bytinget de kriminelle, Raadstueretten de civile Sager. Paa Bytinget dømte Byfogeden i grovere Kriminalsager sammen med Magistraten, ved Raadstueretten Borgmester og Raad, undertiden sammen med Byfogeden. Der har været nogen Forskel paa Byfogedens Stilling i Øst- og Vestdanmark. Inden for Jyske Lovs Omraade dømte Byfogeden næsten aldrig ved Raadstueretten, paa Sjælland og i Skaane derimod næsten altid. I en Del Byer havde man erhvervet sig den saakaldte Landstingsret, der bestod i, at Byerne ikke søgte Landstingene, men benyttede Raadstueretten som Appelinstans. Forholdene var dog meget forskellige fra By til By.

Brudesmykke fra 1557, skænket til Staden København af Dronning Dorothea til Brug for de borgerlige Brude, hvis Bryllup holdtes paa Raadhuset.
Københavns Raadhus, Bryllupssalen.

Det var saaledes en ikke ringe Magt, der var tillagt Byernes aristokratiske Styre, trods Indskrænkningerne fra Kongens og Bymenighedens Side. Om Byerne som Helhed har været tjent med dette Styresæt, er tvivlsomt. I 1619 fældede Christian IV i sin Købstadsforordning den haarde Dom over det, at den største Hindring for Byernes Trivsel var, »at nogle enkelte faa udi hver Købstad, Øvrighedsbestilling betjenendes, den ganske Næring, som samme Steds falder, sig

alene tilegner og den gemene Mand ved adskillige Praktiker derfra holder og Almuen fast efter deres eget Tykke regerer og under sig haver.« I det 16. Aarhundrede gav disse Forhold Anledning til adskillige Brydninger i Byerne. Her havde Reformationsrøret og Grevefejden ikke mindst sat stærke Kræfter i Bevægelse. Efter 1536 var der stadig *Uro* og *Gæring* i mange af vore Købstæder. Det er blevet sagt, at »det synes, som om Købstæderne har haft ondt ved at falde til Ro efter den stærke Ophidselse i Grevens Fejde.« Men Uroen fortsattes Aarhundredet igennem. De Stridigheder, der berettes om, er imidlertid *politiske*, ikke *sociale*. Bymenighed staar mod Byøvrighed, ikke Haandværkere mod Købmænd, saaledes som Tilfældet var paa tysk Grund. Naar sociale Brydninger undgaas, hænger det vel sammen med, at Modsætninger af økonomisk Art i Byer, der levede under saa beskedne Kaar i det hele, ikke kunde blive af nogen større Betydning.

Raadmandsstob fra 1564.
Ribe Raadhus.

Det kunde være ret forskelligartede Forhold, der fremkaldte Uroligheder. 1547 nægtede en hel Række Byer (Nysted, Nakskov, Rudkøbing, Skelskør, Halmstad og Laholm) at betale den paabudte Tyskølaccise og Øksnetold. 1554 har Menigheden i Thisted opsagt sine Borgmestre Lydighed, og der skal, hedder det i Regeringsbrevet, være Mangel paa Borgmestre og Raadmænd, og nogle af dem, der er det, skal være uduelige; mange Piger og Kvindfolk skal være voldtagne, og de, der har gjort det, rømte. Byfogeden skal være død og staar igen med sit Regnskab. I 1560 berettes der om »ondt Regimente« i Trelleborg og Ystad samt i Nyborg, Svendborg og Kerteminde; Lensmændene skal tilse og bringe Orden til Veje. Mest bekendt er Revolutionen i Stubbekøbing, hvor Byens 24 Mænd udvalgte 24 Mænd til og sammen med dem afsatte det gamle Raad, Borgmestre og Byfoged og valgte ny. Anledningen var, at to af Raadmændene forlangtes fjernet, da de paa Rejser havde »tæret for rundelig af Byens Penninge«. Den ene af dem fik Ansvaret for, at Byen havde mistet et Marked (»for han forbød Falsters Bønder, at ingen maatte føre noget godt til Stubbekøbing«). Men Raadet havde nægtet at være de 24 Mænd følgagtigt. Lensmanden søgte forgæves at faa Orden genoprettet; Bor-

gerne drog flere Gange til Landstinget med »Rør og tændte Lunter, Vaaben og Værge« og spurgte Almuen, om den ikke vilde have det Marked igen. Claus Huitfeldt spurgte dem, hvorfor de kom til Landstinget »med Vaaben og Værge og med Rør og tændte Lunter, som er de Vaaben, som aflagt er og ingen Almuefolk maa føre udi vort Land Falster.« Dertil svarede de, »at de havde betalt samme Rør, de vilde bære dem og ingen Skade gøre.« Sagen kom for Herredagen, der dømte »de 48 Mænd og alle deres Tilhængere tilhobe at være oprøriske Mænd og bør derfor at straffes paa deres Hals, som andre oprøriske Mænd bør at straffes.« Man nøjedes dog med at henrette enkelte af Lederne.

Af fredeligere Art er hen i Aarhundredet Brydninger mellem Magistrat og Bymenighed om *Skattespørgsmaal* og Byens *økonomiske Forvaltning*. Af størst Betydning er Striden i København 1580—81, da den synes at have fremkaldt lignende Stridigheder i en Række andre Byer. Borgerne klagede over den slette Skattefordeling og forlangte, at ogsaa Raadmændene skulde hjælpe til, naar der skulde betales Skat til Byens Behov, »om de end ikke vilde saa meget som dennem burde at gøre med rette«. De mindede om, at det var Raadmændene som de største Næringsdrivende, der havde mest Fordel af de Forbedringer, Byens Penge blev brugt til. Desuden, føjede de til, var de forvissede om, »at naar de Dannemænd lagde deres Penninge til vore til Bysens Behov som billigt er, da skulde de vel have Tilsyn til Bysens Penninge, bedre end de nu haver, at de ikke bliver til Uraad og Unytte udgivet.« Kongens Afgørelse gav Borgerne saa vidt Ret, som det erkendtes, at Raadet kun havde en betinget Skattefrihed.

Var der saaledes adskillig Gæring og Uro i Købstæderne, voksede denne dog ikke til en almindelig politisk Oppositionsfølelse. Den synes Grevefejdens Omskiftelser at have gjort en Ende paa; Hansestædernes Nederlag virkede vel ogsaa ind paa vore Byers politiske Stemning. Først ind i det 17. Aarh. gror paa ny en bevidst politisk Interesse frem. Man fandt sig roligt i den bestaaende Ordning, — typisk Udtryk for den herskende Stemning er den Vending, Borgerne bruger i et Klageskrift om Hansestæderne 1560: »Gud Almægtigste haver givet os den Egenskab at være fattige Lemmer under Eders Kgl. Majestæt og Danmarks Adel.«

Den Andel, Danske havde haft i *den udenrigske Søfart og Handel* indtil det 16. Aarhundrede, havde været forsvindende ringe. Danmarks Handel paa Udlandet var paa fremmede Hænder, og Landets gunstige

Beliggenhed ved en af Verdens mest betydningsfulde Handelsveje udnyttedes ikke til at skaffe Danske Virksomhed og Velstand.

Verdenshandelens Opgave var paa den Tid at forbinde Syd og Vest med Nord og Øst. Udvekslingen af Østersølandenes Raastoffer og Levnedsmidler og de vesteuropæiske Nationers Industriprodukter (Baysalt er det eneste Masseprodukt vestfra) havde oprindelig ligget helt i Hansestædernes Hænder, og Varetransporten mellem Østersø og Nordsø var foregaaet ad Landevejen mellem Trave og Elben (Lübeck og Hamburg); men da Nederlænderne ved Overgangen mellem det 13. og 14. Aarhundrede begyndte at benytte den farlige og vanskelige Søvej Nord om Skagen, paaførte de Hanseaterne en følelig Konkurrence. Ved det 16. Aarhundredes Begyndelse var Kampen mellem de to Handelsmagter i fuld Udfoldelse. De første Sundtoldregnskaber kunde synes at vise, at Hollænderne allerede ved det 15. Aarhundredes Slutning har overfløjet Hanseaterne. 1497 passerer 471 hollandske, zeelandske og frisiske Skibe Sundet mod kun 298 hanseatiske, 1503: 749 nederlandske mod 302 hanseatiske. Men Registreringen af de vendiske Stæders Skibe har sikkert været meget mangelfuld; man har paa Grund af deres Frihed for Told ikke gjort sig den Ulejlighed at optegne dem, og desuden maa man regne med, at en Del af dem er gaaet gennem Bæltet. Endvidere har Lübeckerne i Transporten fra Danzig og Livlands Havne vestpaa stadig benyttet Travevejen. Moderne Beregninger vil hævde, at Nederlændernes og Hanseaternes Handelsflaader ved det 15. Aarhundredes Slutning, hvad Bæreevne angaar, er omtrent paa samme Størrelse, — Nederlændernes ca. 25—30 000 Læster, Hanseaternes ca. 30 000. Men med det samme Udgangspunkt ved det 16. Aarhundredes Begyndelse har Nederlænderne omkring 1570 øget deres Flaades Bæreevne til ca. 110 000 Læster, mens Hanseaterne ikke er naaet højere end til ca. 50 000. Svarende hertil gaar der i det sidste Aarti af det 16. Aarhundrede gennemsnitlig pr. Aar 1532 hanseatiske Skibe mod 3230 nederlandske Skibe gennem Sundet. Fra Førstepladsen blandt Handelsfolkene trænges Hanseaterne tilbage til Andenpladsen. Allerede de første tre Aartier af det 16. Aarhundrede ser Nederlænderne trænge sejrrigt frem foran Hanseaterne i Verdenshandelen, ogsaa i Nordvest- og Nordøsteuropa. Med Magt søgte Hanseaterne at værge deres truede Stilling. Mest virkningsfuldt lod det sig gøre i de danske Farvande, og Danmark droges dermed ind i det store handelspolitiske Opgør mellem Hansestæderne og Nederlænderne. Fra 1422 er Danmark viklet ind i denne Strid, og det er med deri, til Dramaets sidste Akt udspilles med Grevefejden.

Wullenwebers Planer om ved et Forbund med Øresundsbyerne at skaffe Lübeckerne en fast Stilling ved Sundet og bringe Østersøhan-

delens Porte under lübsk-hanseatisk Herredømme led Skibbrud. I Stedet for for lange Tider at sikre Hansebyernes Magt kom Wullenwebers Politik til at betyde Undergang for deres politiske Magtstilling. Paa Handelens Omraade spillede de stadig deres store Rolle, men maatte dog se Førerskabet afgørende glide over til Nederlænderne.

Aarhundredet igennem var Udvekslingen af Østersølandenes Raaprodukter mod Vesterlandenes Industriprodukter Handelens Hovedopgave, og Opgavens Betydning var voksende. I endnu højere Grad end før var efter 1500 det nederlandske Kornmarked afhængigt af Tilførsler østfra, og nu først udbyggedes Videretransporten af Korn til Sydeuropa paa nordeuropæiske Skibe til en regelmæssig Fart. Spærredes Øresund, lammedes denne Handels Livsnerve; naar det skete som under Krigen 1542—44, da jamrede de nederlandske Købmænd over deres Virksomheds Ødelæggelse.

Fra det 16. Aarhundredes Begyndelse tog danske Sømænd og Søfarere en stadig stigende Del i den udenrigske Handel. Nu viste danske Handelsskibe sig ikke alene i Østersø og Vesterhav, men i de østlige Udløbere af Østersøen og ved Spaniens og Portugals Kyster. I Sammenligning med Tidens store Handelsmagters Søfart maa denne begyndende danske Handel synes ringe. Og alligevel begyndte den at tælle med. Øresundstoldregnskaberne kan give et Indtryk af Væksten. Af Skibe fra Danmark og Hertugdømmerne løb der gennem Sundet:

1497: 5	1538: 9	1543: 7	1547: 32
1503: 5	1539: 14	1544: 3	1557: 20
1528: 8	1540: 4	1545: 16	1558: 11
1536: 13	1541: 8	1546: 16	1560: 39
1537: 10	1542: 10		

1562: 66	1568: 91	1578: 237	1584: 442
1563: 44	1569: 222	1579: 240	1585: 369
1564: 31	1574: 257	1580: 268	1586: 386
1565: 27	1575: 261	1581: 233	1587: 473
1566: 44	1576: 233	1582: 406	1588: 412
1567: 66	1577: 297	1583: 483	1599: 314

Først fra 1557 opgiver Skibene, hvorfra de kommer. I alt var der 1557—99 9698 Gennemfarter af Skibe fra Danmark og Hertugdømmerne, 4925 vestpaa, 4773 østpaa. Af de danske Skibe opgav de 1584, at de kom fra Danzig, 247 kom fra Königsberg, 78 fra Stralsund, 55 fra Lübeck, 157 fra Hamburg og 197 fra andre nordvesttyske Havne.

Købmandsgaard i Aalborg fra Slutningen af 16. Aarh.
Nu nedbrudt og delvis flyttet til »Den gamle By« i Aarhus.

Fra Portugal kom 212, fra Frankrig 140, fra Spanien 320. Den By, danske Skibe hyppigst søgte, var Amsterdam; der er Aar, hvor der har været over 100 danske Skibe i denne Havn.

Det var København, der stærkest tog Del i denne Handel. I den nævnte Periode er over en Trediedel af de 9698 Skibe — 3519 — hjemmehørende i København. Derefter kommer Malmø med 1608, Helsingør med 1591, Flensborg med 924, Aalborg med 312, Ribe med 188, Husum med 128, Aarhus og Odense med hver 43 og Randers med 22. Enkelte Forskydninger m. H. t. Købstædernes Deltagelse fandt Sted i Aarhundredets Løb. Aalborg kom sent med, men gik stærkt frem, mens en By som Husum nærmest var i Tilbagegang. — Men foruden de Skibe, der er gaaet gennem Øresund, har der været adskillige paa Fart i det fremmede, hvis Vej ikke har været gennem Sundet. Dertil kom saa den Handel, som af de danske Landsbyer Syd for Sund og Bælt førtes med de tyske Østersøhavne, og som til Tider voksede saadan op, at Kongerne af Hensyn til Købstæderne maatte prøve at stække den.

For Hanseaterne begyndte der nu trange Dage i Norden. Christian III havde ved Freden med Lübeck 1536 givet Løfte om at stadfæste deres Privilegier, men trods stadige Paamindelser og Klager fra Hansestædernes Side fandt dette ikke Sted i denne Konges Levetid. Først 1560 skete Stadfæstelsen, men i Overenskomsten fastsloges de danske Byers Ligeberettigelse med de hanseatiske. For første Gang hævdede her de danske Borgere deres Interesser over for Hanseaterne

ikke alene hjemme i deres egne Byer, men i Hansestæderne selv. I et Klageskrift af 1552 har de besværet sig over de Hindringer, der lagdes deres Omsætning i Vejen i de tyske Byer. De blev i Lübeck tvunget til at losse deres Korn i Pramme og give ubillig Pramleje. Mæglere fastsatte Priserne paa Kornet og bestemte, til hvem der maatte sælges; undertiden maatte de føre deres Varer bort fra Byen uden at faa Lov til at sælge. Disse Ulemper søgte nu Traktaten af 1560 at bøde paa.

Et Vidnesbyrd om Søfartens stigende Betydning er det, at det blev nødvendigt at skabe en særlig Lov for Forholdene til Søs. Det skete med *Frederik II's Søret* af 1561. Der gives i denne Regler for Forholdet mellem Skipper og Reder, om Disciplinen om Bord og om Styrmændenes Pligter, — »der skal komme mange ubekendte Styremænd herind udi Riget for stor Løn og Hyre, enddog en Part af dennem i det Embede, de dennem for udgive, er meget vanvittige (uvidende), og efterdi at alle de, som er inden Skibsborde, (næst den almægtige Gud) mest fortrøste dem paa Styremanden, som udi Storm og al Livsfare med Skib og Gods skal dennem beredde, er det ingen ringe Sag sig den Befaling over at tage.« Udarbejdelsen af denne Søret, der er blevet karakteriseret som det mest fremragende danske Lovgivningsværk før Christian V's Danske Lov, var sket under Medvirkning af Folk fra de danske Søstæder.

Et Vidnesbyrd om den voksende Interesse for Skibsfarten har vi i den Udlæggelse af *Søtønder*, der begyndte 1533, og som indledede det danske Fyrvæsens Historie. Snart var det Byernes Magistrater, snart Kongerne, der tog Initiativet. Vigtigere var det, at Frederik II i sine første Regeringsaar begyndte Opførelsen af *Fyr* paa vore Kyster. I 1560 beordredes der Indretning af tre Fyr paa *Skagen, Anholt* og *Kullen*. Man havde før kendt til »Blusserier« paa Kysterne, men med Fyrene blev Maalet at hæve Blusset saa højt, at det kunde ses viden om. Om Fyrlampen paa Skagen hedder det i Brev til Lensmanden paa Aalborghus: »Den skal være af Jern, 1½ Alen dyb og saa vid som en Tønde; Tømmerværket, som Lampen skal hænge i, skal være af Egetømmer og være bygget som en Papegøje, saa Lampen kan nedlades og tændes og igen opsættes. ... Den skal hænge 20 Alen højt, saa Søfolkene kan se den langt ude i Søen, og den skal sættes allerderst paa Strandbakken, lige hvor Revet skyder ud.« Lampen skal tændes den første Nat i Marts, hvis Skibene kan sejle for Is, og være tændt hver Nat til St. Mortensdag. Men det voldte Besvær at faa Fyrene regelmæssigt passet; Skipperne førte stadig Klage over »Forsømmelser ved Lampen«, og Regeringens fortsatte Paamindelser hjalp ikke meget. Det hedder ret mismodigt i et Kongebrev 1583, at

Kongen gentagne Gange har befalet dem, der har Strandlygterne i Befaling, at vedligeholde dem med Lys og Blus, »men som Regel gaar det saaledes med disse Befalinger, at de nok efterkommes en Tid, men ad Aare kommer der Forsømmelser, hvorved mange Folk .... kommer i Fare baade med Liv og Gods«. Nogen Betydning har de dog haft, og paa Skippernes Andragende holdtes fra Begyndelsen af 1580erne Fyrene tændt ogsaa ved Vintertide.

Det var i det 16. Aarhundrede som nu *Landbruget,* der gav Danmark dets vigtigste *Udførselsvarer.* Af størst Betydning for Omsætningen med Omverdenen var paa den Tid *Studehandelen,* — Regeringen taler med Rette om den som den »fast største Handel, som bruges, hvormed der kan blive Pendinge i Riget« (1578). Det var først omkring Aarhundredskiftet, at denne Handel med Udlandet for Alvor kom til at betyde noget. Man regnede i de første Aar af det 16. Aarhundrede med en Udførsel paa mellem 8000 og 20 000 Høveder pr. Aar fra Jylland, som sikkert ydede det største Bidrag. 1536 var man oppe paa ca. 30 000 fra hele Landet, men inden Aarhundredet randt ud, var den aarlige Udførsel ca. 50 000 eller derover. Det var *Holland,* der var den største Aftager af danske Stude. Studene af den jyske Race har et fortrinligt, velsmagende Kød, der gjorde dem efterspurgte i Vesteuropa gennem Aarhundreder. Ikke mindst egnede deres Kød sig til Skibsproviantering, ypperlig anvendeligt til Saltning, som det var. Hollænderne kom selv hertil og købte op. Første Gang, vi hører derom, er 1507, da der optraadte hollandske Opkøbere paa Ribe Marked. Senere blev det almindeligt, at de ved Foraarstide rejste rundt paa de jyske Herregaarde og købte op. Og den Skik holdt sig gennem 200 Aar.

Efter de Grundsætninger, der da var raadende i Statshusholdningen, maatte en omfattende Virksomhed som denne blive Genstand for Statens ordnende Indgriben. Denne indskrænkede sig ikke til Omsætningen med Udlandet, men greb ogsaa ordnende og regulerende ind i selve Landbrugets Virksomhed ved at udstykke Studeopdrætningens langsommelige Arbejde paa de forskellige Stænder, saa hver Stand fik sin tilmaalte Del. Regeringen ordnede Forholdene saaledes, at det blev Bøndernes Opgave i det væsentlige at sørge for Tillægget af Kalve og disses Opdræt til 1—2 Aars Alderen. Saa solgte de ofte Studene som »Græsstude« eller »Fodernød« til de noget større Gaarde, der beholdt dem eet à to Aar, — indtil de saa afhændedes til Krone, Adel eller Borgere som »Staldstude«. Bønderne maatte kun holde det Antal Stude, de kunde fodre med egen Avl, og det betød i de fleste Tilfælde, at de ikke kunde holde mere end de unge Dyr.

Havde de endelig »Staldøksne«, var det dem forbudt at sælge dem direkte til de fremmede Opkøbere eller selv udføre dem; de maatte gøre deres Omsætning med de indenlandske Købmænd. *Staldfodringen* — den egentlige Fedning af Studene — var Kronens, Adelens og Borgernes Ret. De maatte dog kun bruge »eget Foder« og deres Tjeneres Foder. For at sikre dem den fornødne Tilgang af magre Stude og for at skaffe Landet Indtægten af den som Regel lønnende Fedning blev det fra 1522 først paa Aaremaal, fra 1551 varigt forbudt at udføre Græsøksne. Naar Markedet laa gunstigt, kunde der ved Efteraarstide være et sandt Kapløb om at faa fat paa Stude til at faa Staldene fyldt. Lensmændene paa Kronens Vegne, de enkelte Adelsmænd, Borgere og formuende Bønder »udfor og omstrippede paa Landsbyerne«, saa »Øksne fast opstige og blive dyre«. Ofte var man saa tidligt paa Vej, at Indkøbene var gjort, inden man anede, hvordan Hø- og Kornhøsten blev. Paa den Vis kunde der opstaa Vanskeligheder og lides betydelige Tab.

Ogsaa for Staten var der økonomisk Interesse forbundet med Studehandelen gennem *Udførselstolden*. Fra 1542 betaltes der den saakaldte »store Told« paa 20 Skilling pr. Stk. For at sikre dens Opkrævning blev Udførsel kun tilladt over Kolding, Ribe, Assens og Rødby —, og kun lejlighedsvis gaves der Undtagelser fra denne Regel. Men det var vanskeligt at faa slige Bestemmelser efterlevet. Man smuglede paa Kraft i Kongeaaegnen. Der fandtes saa mange »usædvanlige Steder, over Aaer og andetsteds mellem vor Købstad Kolding og Gredstedbro«, som Købmændene var mere fortrolige med end Kongens Folk. Det var ikke alene Staldøksne, man hjalp uden om Tolden, det var ogsaa Græsøksne, der ad ulovlige Veje gik ad Udlandet til i Stedet for at fylde op paa Adelens eller Kronens Gaarde. Regeringen skred strengt ind derimod. I 1574 fik Lensmanden paa Koldinghus Ordre til paa et Sted mellem Kolding og Skodborghus, hvor en Købmand er bleven taget paa fersk Gerning, straks at »lade rejse en dobbelt Galge paa samme Sted, som samme Gerning haver sig tildraget, andre til Afsky, og der paa Galgen lade slaa et Oksehoved med Hornene«, og den fangne Købmand skulde lide Døden, »paa det andre kunne se dem udi Spejl«. — Trods Adelens Ret til direkte Handel med Udlandet var det dog driftige Borgere, der drev den væsentlige Del af denne Omsætning, og det var i Hundredvis af Øksne, de store Købmænd aarligt kunde afsætte.

Begivenheder i Udlandet kunde gribe i høj Grad forstyrrende ind i denne Handel. Under Nederlandenes Opstand mod Spanien kom der Aar — omkring 1580 —, hvor Øksnehandelen næsten helt gik i Staa. Man tabte paa Salget af Staldøksne, ingen vilde afkøbe Bønderne

deres magre Stude; hele Landet fik at mærke, at den vigtigste Omsætning var standset, idet der »findes stor Mangel paa Pendinge her udi Riget.« Saa maatte man ophæve Forbudet mod Udførsel af Græsøksne og tillade den ellers forbudte Eksport af salt Kød. Men saa snart Forholdene bedredes i Slutningen af 80erne, indførtes Forbudene igen, — »efter at den uforstandige Almue for ringe Værd sælge deres Fæ og Kvæg, før det kommer til rette Tid og Alder, at de siden moxen have færdige Øksne til deres Ploves Udredning, Staldøksne ogsaa derover blive meget dyre og undertiden og somme Steder ikke vel kunne bekommes.«

Landbruget leverede ogsaa *Korn* til Udførsel. En Udlænding, der i 1536 opholdt sig her i Landet, berettede, at der aarligt fra Danmark udførtes flere Tusinder Læster Rug og Byg. Christian III udtalte i 1537, at Danmark ikke blot havde en betydelig Kvægudførsel, men ogsaa frembragte Korn i saa rigelige Mængder, at meget kunde sælges til fremmede. Alligevel kunde Kornhandelen i Betydning slet ikke maale sig med Studehandelen. Det var beskedent, hvad der kunde blive tilovers paa Gaardene, naar Foldudbyttet kun var mellem to og seks, naar eget Forbrug skulde dækkes, og Udsæd til næste Aar lægges til Side. Med det stigende Kvæghold beslaglagdes der ogsaa mere af Høsten til Gaardenes eget Foder. Alligevel var der en Overskudsproduktion, der kunde afhændes til Udlandet. Fremmede Købmænd, især Hollændere, »kom her under Landet« og købte op. Det var næsten udelukkende Kongen og de store Gaarde, der var i Stand til at sælge. Her var Landets bedst drevne Jord, Adelen havde sit Landgildekorn, Kronen baade Landgilde- og Tiendekorn at raade over. Men fra Aar til Aar var det meget skiftende, hvad Riget kunde udføre. Der kom atter og atter Aar, hvor Kornet »havde slaaet sig«, og hvor man af Hensyn til Landets egen Forsyning maatte spærre af for Kornhandelen med Udlandet.

Det var især igennem *Sildehandelen,* at Danmark i Middelalderen var kommet i økonomisk Forbindelse med de andre europæiske Lande. De aarlige Sildemarkeder ved *Skanør* og *Falsterbo* hørte til Europas vigtigste; her foregik ikke alene Sildefangst og Sildehandel, her formidledes Omsætningen mellem Østersølandene og Vesteuropas Nationer. Men forskellige Forhold bidrog paa Overgangen til den nyere Tid til at undergrave Skaanemarkedernes Betydning. Efterhaanden som »Omlandsfarten«, Sejladsen uden om Skagen, blev almindelig, mistede Skaanemarkedet sin Betydning som internationalt Varestævne og indskrænkedes alene til at være Sildemarked. Nu paaførtes der ogsaa den danske Sild en følelig Konkurrence gennem Udnyttelsen af

Nordsøens Fiskerigdomme. Englændere og Nederlændere mistede dermed deres Interesse for Øresundsfiskeriet, og det blev efterhaanden kun Østersøbyerne med Lübeck i Spidsen, der stadig holdt til i Sundet. Hanseaternes Tilbagegang drog ogsaa Skaanemarkedets efter sig. Nu kom dertil i det 15. og 16. Aarhundrede, at Silden, der med mærkelig Trofasthed største Delen af Middelalderen havde holdt til i Øresunds sydlige Del, pludselig enkelte Aar — saaledes 1538, 1539, 1544 og 1545 — helt forsvandt. Denne Usikkerhed bevirkede, at de mere fjerntboende holdt sig borte, og man søgte Silden andetsteds. Blandt andet *blomstrede Limfjordsfiskeriet* op, og fra 1550—1590 er der Beretninger om et rigt Sildefiskeri ved Bohuslens Kyster, hvad der har givet Anledning til den Antagelse, at Silden trak sig nordpaa, til Viken og Norges Kyster, i hvilket Forhold man en Tid lang søgte Forklaringen til Sundfiskeriets Tilbagegang. I sidste Halvdel af Aarhundredet var Skaanemarkedet kun en ringe Afglans af, hvad det før havde været.

Handels- og Krigsflaadens Vækst gav Anledning til en langt større *Selvhævdelse paa Havene* fra dansk Side; Frederik II gjorde saaledes Fordring paa Højhedsretten ikke alene over Rigets Kyster, men ogsaa over de Have, der beskyllede dem. Fremmede Skibe maatte stryge Flag og Topsejl for Kongens Skibe i de danske og norske Farvande. Med stor Agtpaagivenhed vaagedes der over, at denne Kongens Ret blev respekteret. At dette let kunde føre til Forviklinger, faar man f. Eks. et Indtryk af gennem en Instruks, som Høvedsmændene, der skal ledsage Kongens Moder fra Gedser til Warnemünde i 1581, modtager: de skal tage Kronens Ret og Herlighed i Agt og paase, at alle Skibe, der sejler forbi dem, stryger deres Sejl og giver Besked; naar de møder Skibe, skal de skyde imod dem, for at de skal stryge, og hvis de imod Forventning skulde skyde igen, skal de gøre deres yderste Flid for at faa fat i dem og føre dem til København. Paa Højhedsretten grundede Kongen ogsaa Fordringer af praktisk Betydning, saaledes Retten til Opkrævning af *Øresundstolden,* under Syvaarskrigen Retten til at *spærre Sundet,* til at »laane« Krigsfornødenheder og Baadsmænd af Skibe, der vil gennem Øresund. Selv om det hedder, at Tolderen »ikke maa tage nogen med Magt«, er det sikkert en tvungen Udskrivning, de fremmede Skibe har maattet underkaste sig. Men med Højhedsretten over Farvandene fulgte ogsaa Pligten til at hævde Ret og Orden. *Sørøveruvæsenet* florerede, og atter og atter maatte Kongen lade Orlogsskibe løbe i Søen for at skærme baade den hjemlige og den fremmede Skibsfart. Det lykkedes ikke

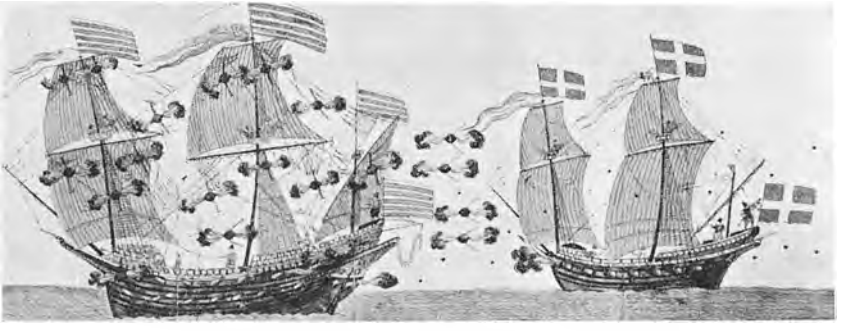

Søkamp. Tegning i et Haandskrift dediceret til Frederik II.
Kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml., 101, 2°.

at faa Bugt med Sørøveriet, der delvis støttedes af Staterne gennem deres Udstedelse af Kaperbreve.

Den fremadstræbende danske Handel, der kunde glæde sig ved Kongemagtens Bevaagenhed, havde Interesser, der let kunde krydse tilsvarende hos andre Nationer med samme Fremgangsvilje. Især i Aarhundredets sidste Halvdel skabte modstridende Handelsinteresser en Del Konfliktstof mellem Danmark og England. Der blev i det 16. Aarhundrede fra engelsk Side arbejdet ihærdigt for at finde en nordlig Søvej til Indien. Det førte da ogsaa engelske Sømænd Nord om den skandinaviske Halvø og ind i det hvide Hav. Det var i Aarene 1553 og 55, at *Company of Merchant Adventurers* udrustede to Ekspeditioner, begge under *Richard Chancellors* Ledelse; Dvinas Munding naaedes, der blev knyttet Forbindelse med Zaren, et moskovitisk Kompagni grundedes med det Formaal at gøre Opdagelser og drive Handel i de nordlige Have. Baade i Sverige og Danmark vakte Meddelelsen om denne nye Handelsvej Uro. Gustav Vasa opfordrede Christian III til at have sin Opmærksomhed henvendt paa denne Sejlads og forhindre den, »da den vilde blive til ubodelig Skade baade for de nordiske Riger og de østersøiske Stæder, og da Rusland ad denne Vej vilde kunne forstærke sig med Krigsmateriel.« Christoffer Valkendorf paa Bergenhus fik Ordre til at skaffe sig paalidelige Oplysninger om de Engelskes Handel; blandt andet skulde han sende Spejdere østpaa til den By, hvor Englænderne drev Handel med Moskovitterne. Christoffer Valkendorf kunde snart efter meddele, hvad en paalidelig Mand havde berettet, at Englænderne særlig købte Voks, Zobel, Maar og Tran af Russerne og til Gengæld solgte dem Vin, Klæde og Sølv, særlig forgyldt Sølv. Paa et Rigsraadsmøde i København i April 1557 fremhævedes der især to Grunde til Betænkelighed ved denne nye Handelsvej: den Skade, den norske Handel i Nordland og i Bergen vilde lide,

naar engelske Skibe besejlede disse Farvande, og den Nedgang i Øresundstolden, man kunde befrygte, naar Handelen paa Rusland tog denne nye Retning. Foreløbig blev der dog intet foretaget i Sagen. Under Syvaarskrigen førte Ængstelsen for, at Sverige ad denne nordlige Vej skulde faa tilført Krigsfornødenheder og Salt, Frederik II til en Henvendelse til Dronning Elisabeth om at standse denne Handel. Men England benægtede, at en saadan Varetilførsel fandt Sted. Indtil midt i 1570erne synes i det hele Hvidehavshandelen at have været lidet omfattende. Sejladsen paa de nordlige Have var meget vanskelig; af den første engelske Ekspeditions fire Skibe vendte kun de to tilbage, og de maatte overvintre i Norge; det var først, da Narvahandelen besværliggjordes, ja, helt spærredes af Sverige, at Englænderne i voksende Grad benyttede den nordlige Handelsvej. Forholdet tilspidsedes, da Svenskerne 1581 erobrede Narva og dermed helt lukkede Russerne ude fra Østersøen. Man ønskede imidlertid fra begge Sider en fredelig Ordning af Spørgsmaalet, og Forhandlinger indledes. Under disse benægtede de danske Underhandlere Englændernes Ret til Sejlads paa de nordlige Have ud fra den Opfattelse, at den dansk-norske Konge havde Højhedsret over Havet mellem Island og Norge, mens England med Støtte i Romerretten hævdede Havenes Frihed. Frederik II indrømmede vel, at Havene efter den oprindelige Naturret var fælles, men Naturretten var blevet indskrænket ved Folkeretten; hvad der tidligere var alles eller ingens, var nu deres, der besad det. De norske Konger havde for 600 Aar siden bemægtiget sig Herredømmet over disse Have og med deres Flaader undertvunget Island og Grønland. Frederik II genoplivede med disse Paastande gammel norsk Retsopfattelse, og hans Fordringer havde til Baggrund Tidens almindelige geografiske Opfattelse, hvorefter Nordhavet var et Indlandshav, omgivet af dansk-norske Lande paa de tre Sider, i Vest og Nord af Grønland, der var landfast med Rusland, og i Øst af Finmarken og Haalogaland. Det var ikke alene politiske Hensyn, der dikterede Kongen denne Holdning, ved Siden heraf spillede saare reelle økonomiske Interesser en Rolle; man frygtede Nedgangen i Øresundstolden, og man ønskede ikke engelsk Konkurrence i det nordlige Norge; Forsøget paa at afvise Englænderne sker samtidigt med Udstedelse af Privilegier til norske og især danske Byer, Kompagnier og Enkeltmænd paa Fiskefangst og Handel i disse Egne. Det lykkedes ikke Frederik II at gennemføre en Afspærring af Nordhavet; man mødtes ved et Forligsmøde i Haderslev 1583 i et Kompromis, hvorefter Englænderne indrømmede Frederik II Højhedsretten, og denne saa til Gengæld gav dem Frihed til at sejle til Rusland mod en fast

aarlig Afgift paa 100 Rosenobler, som det engelske Købmandsselskab i London skulde betale, dog kun i de Aar, de sendte Skibe derop.

Ogsaa paa et andet Sted mødtes engelske og danske Interesser. Det var med Hensyn til *Island*. Her havde Englænderne trods de norske Kongers Forbud mod fremmedes Handel drevet en ret omfattende Virksomhed; 1490 havde Kong Hans brudt med den gamle Afspærringspolitik og givet Englændere, Hamburgere og Hansekøbmænd fra Holland Tilladelse, der skulde fornyes hvert 7. Aar, til at drive Handel og Fiskeri ved Øen. I det 16. Aarhundrede paaførte Hamburgerne den engelske Handel en følelig Konkurrence, saa Englænderne mere og mere indskrænkede sig til at drive Fiskeri under Island. Men dette spillede ogsaa en stor Rolle for Landet; af en Indberetning 1528 fremgaar det, at de engelske Kystbyers samlede Havfiskeriflaade beløb sig til 440 Skibe, og af dem sendtes i dette Aar de 149 til Island. Men hen i Christian III's Tid blev der ogsaa lagt de engelske Fiskere Hindringer i Vejen med det Resultat, at de islandsfarende Fiskerfartøjers Tal tog stærkt af. I 1552 eller 53 angives Tallet til kun 43. Christian III søgte modsat at tilskynde danske Borgere til Handel paa Island. Da Frederik II's Udsending i 1564 kom til England for at protestere mod den engelske Handel Nord om Norge, fyldtes han med Klager over Englændernes Behandling ved Island. Frederik II lod svare, at Englænderne havde forsømt at forny Traktaten af 1490 hvert 7. Aar og derfor ingen Ret havde til Fiskeriet. Under Forhandlingerne om Nordlandsfarten spillede disse islandske Stridigheder stadig ind, og i Haderslevtraktaten 1583 optoges — ganske vist i en Bisætning — en Bestemmelse om, at engelske Købmænd ikke uden Kongens særlige Tilladelse maatte drive Handel i tidligere forbudte norske og islandske Havne. Dette tolkedes senere fra dansk Side, som om ogsaa Fiskeriet var forbudt, »thi uden Sejlads intet Fiskeri.«

Da det væsentlig var *Hamburgerne*, der havde drevet de engelske Købmænd ud af Handelen paa Island, blev det dem, dansk Foretagsomhed maatte støde sammen med i Forsøget paa at faa dette Marked lagt ind under sig; 1560 forbød Frederik II fremmede, særlig Hamburgerne, at drive deres Handel med Svovl paa Øen, da han nu selv vilde overtage denne for Krudtfremstillingen nødvendige Vare. Hamburg protesterede og prøvede at sætte haardt mod haardt ved at opbringe holstenske Kornskibe paa Elben, men det førte kun til, at Kongen beslaglagde hamburgske Skibe i Øresund, saa Byen maatte betale ham 10 000 Gylden for at faa Forlig og i øvrigt bøje sig for hans Forbud. For at kunne kontrollere Øens forsvarlige Forsyning med Varer gik Kongen, under Paavirkning af Christoffer Valkendorf, der eet Aar, 1569, var Lensmand paa Island, efterhaanden over til at

bortforpagte Havnene til bestemte Mænd, baade Hamburgere og andre. Under en 6-aarig Handelskrig med Hamburg 1573—79 i Anledning af Sejladsen paa Elben spærredes Øen helt for Byens Købmænd. Danske Købmænd, der fra første Færd havde været med blandt Forpagterne af Havnene, vandt under disse sikrere Fodfæste i den islandske Handel.

Paa Færøerne forbeholdt Christian III fra 1545 ogsaa danske Undersaatter Handelen; ganske vist svingede Kongens Handelspolitik mellem fri Handel for Undersaatterne og en kongelig Monopolpolitik, men Hensigten var stadig at holde de fremmede ude fra Omsætningen.

Det ledende Synspunkt for Statssamfundenes økonomiske Politik i Middelalderen havde været at skaffe Varer i tilstrækkelig Grad til Landets Indbyggere. Det gjaldt derfor om at faa saa faa Varer som muligt ud af Landet og saa mange som muligt ind. Denne »Forsørgelsespolitik« var haardt nødvendig i Tider, hvor svingende Høstudbytte og vanskelige Transportforhold hurtigt kunde skabe Dyrtid og Nød. Dens karakteristiske Ejendommelighed, hvad Forholdet til Nabostaterne angaar, er da Udførselsforbudene, der i Tal ganske overstiger Indførselsforbudene.

Allerede i Slutningen af Middelalderen havde Vareomsætningen med Udlandet begyndt at spille en større Rolle, Pengeøkonomien traadte paa visse Omraader i Naturaløkonomiens Sted, og nye Synspunkter for den økonomiske Politik gjorde sig gældende. Regeringen greb dog i det 16. Aarhundrede atter og atter ind med *Udførselsforbud* for at skaffe det fornødne til Rigets Indbyggere. De Varer, hvis Udførsel forbydes, er da først og fremmest Levnedsmidler: Korn, Øksne, saltet Kød. Men det er ogsaa Egetømmer, Klapholt, Ved m. m. I Regeringens Skrivelser gives som Regel Begrundelse for Forbudenes Udstedelse. I 1556 var der en daarlig Høst. Den 24. September udsendte Kongen en Skrivelse til alle Byer i Skaane, Halland og Bleking om, at han efter Købstædernes Begæring indtil videre har forbudt at udføre Korn derfra til Tyskland, da Kornet i hine Landsdele skal være »møget lidet opkommet«, og man derfor kan befrygte Dyrtid. Imidlertid var der øjensynlig indløbet foruroligende Efterretninger fra andre Dele af Riget. Den 20. Oktober skrives der til Lensmændene, at de, da Kornet mange Steder kun er kommet ringe op, og Dyrtid derfor truer, med det allerførste skulde begive sig til de Herredsting, de har i Befaling, tilsige Almuen til at give Møde der og forfare, om den ønsker, at der skal udstedes Forbud mod at udføre Korn og i saa Tilfælde for hvor lang Tid. Købstæderne skulde ogsaa udtale sig. Allerede den 30. Oktober kom Udførselsforbudet. Undertiden var det

kun enkelte Landsdele, der ikke maatte udføre. Men de Penge, som Handelen med Udlandet bragte, havde Riget svært ved at undvære, og saa snart der var Mulighed derfor, hævedes Forbudene igen. Pengeøkonomiens stigende Betydning tillod ikke Afsondringen fra Udlandet.

Der er ikke meget i det 16. Aarhundredes økonomiske Politik, der peger frem mod den kommende Merkantilisme. Der kan nævnes et Indførselsforbud for tysk Øl og svarende hertil Forsøg paa at fremskynde den hjemlige Humleavl samt det »Raastofudførselsforbud«, som Forbudet af Salg af Græsøksne til Udlandet betyder.

Paa enkelte Omraader tog den verdslige Lovgivning ved den katolske Kirkes Fald Arv af Opgaver efter den. Her skal nævnes en enkelt fra det økonomiske Omraade. Den kanoniske Ret havde forbudt *Rente.* I Danmark respekteredes dette Forbud formelt, men Livets praktiske Behov nødte til forskellige Omgaaelser af det. Luther delte Romerkirkens Opfattelse af Renten, og hans danske Tilhængere synes at have delt hans Syn. I 1553 udgav *Peder Palladius* et Skrift mod den »formaledide Aager«, hvor han forkastede enhver Form for Rente. Men de lutherske Teologers Standpunkt evnede ikke at trænge igennem i det praktiske Liv. Et ejendommeligt Vidnesbyrd om Tidens Stilling til Spørgsmaalet findes i et Brev fra Eskild Gjø til Anders Bille 1546. Anders Bille har sendt ham 5 pCt. af 1000 Gylden, som han skylder ham, og i et samtidigt Brev synes han at have udtrykt sin Bekymring for, om nu ikke Eskild Gjøs Sjæl skal tage Skade af at modtage Renterne. Eskild Gjø svarer: »Da jeg formærker udi den (Skrivelsen), at I befrygter Eder, at der skulde være stor Fare for min Sjæl, om jeg tog samme Guld (ɔ: Renterne) af Eder, hvorfor jeg vil have jer storligen takket, at I vilde vare mig for min Skade; men dog befrygter jeg mig, at jeg lader Gerrighed bedrage mig og tager samme Rentepenge og staar min Fare«. Christian III veg trods sin Bundethed af de lutherske Teologer ikke selv tilbage for at betale Rente, og de Lovbestemmelser vedrørende Sagen, der stammer fra hans Tid, er da ogsaa til en Begyndelse alene bestemt af de praktiske Hensyn. Første Gang, den verdslige Lovgivning rører ved Spørgsmaalet, er i en Forordning af 1547, og her fastsættes Maksimalrenten til 6¼ pCt. p. a.; hvad der er ud derover, er ukristelig Aager, men der fastsættes ingen Straf for Overskridelser. Den almindelige Rente var ellers 5 pCt.

Men der har været Uro om Spørgsmaalet, og det tages op paa ny. Maaske har Peder Palladius' førnævnte Skrift af 1553 været Anledning dertil, og Kongen raadspurgte nu flere tyske Universiteter om Sagen; bl. a. sendte Melanchton ham en grundig Betænkning. 1557 fastsættes i den københavnske Reces Rentefoden til 5 pCt. Her som i Kolding-Recessen af 1558 er der taget mere forbeholdent paa Rente-

sagen i det hele end i 1547. Det hedder i Kolding-Recessen, at der finder stor Misbrug og ukristelig Handel Sted i Riget blandt Adel, Præster, Borgere og Bønder, saa »hvo som udlaaner Penninge, lader sig ikke nøje med en føje Rente og Fordel deraf, men ublueligen understaar sig at tage af Hundrede 6, 8, 10 og en Part Penninge paa anden; hvor en Bonde laaner en Tønde Korn, giver han en Tønde deraf til Rente.« Det bestemmes da, at der »endog det ikke er sømmeligt og er mod Guds Bud at tage nogen Renter eller Aager af Penninge og anden Del som saa udlaanes, og den Handel dog ikke vel med alle kan aflægges«, dog maa tages 5 pCt. i Rente; tages der mere, forbrydes Hovedstolen, Halvdelen til Kongen, Halvdelen til den, der klager. Til Slut opfordres der til slet ikke at tage Rente; »og vil Vi ingen hermed give Aarsag til Aager at bruge, men hver tiltænke sig at handle derudi, som han vil have sin Samvittighed fri og ikke gøre imod den alsommægtigste Guds Bud og Befaling.« En Vanskelighed var det, at Renten i Hertugdømmerne, hvor Danske især søgte Laan, var 6 pCt. eller derover. Anders Sørensen Vedel siger i en Ligprædiken, at mangen dansk Adelsmand maa »gaa ad Kieler Gade med Hatten i Haanden og byde der 10 eller 12 af Hundrede.« Under Frederik II har man ikke ændret Kolding-Recessens Bestemmelser, men roligt set paa, at den tilsidesattes.

Drikkekar af forgyldt Sølv kaldet »Rosenblommen«. Rummede 8 l. — Faddergave til Christian IV. 1577 fra Hans Skovgaard og Anna Parsberg. Nationalmuseet.

Et Forsøg paa at gribe ordnende ind i det økonomiske Liv har vi i Forordninger vedrørende *Luksus*. Allerede Christoffer af Bayern havde i sin Stadsret givet Bestemmelser mod Overdaadighed, og i flere af det 16. Aarhundredes Recesser finder man Forskrifter mod »slig unyttig og overflødig Pengespilde.« Danmark indtog i saa Henseende ingen Særstilling. Rundt om i Landene førte Regeringerne den samme Kamp. Deres Motiver var dels Omsorgen for Rigernes Økonomi — i en svensk Forordning af 1589 klages der over, at Borgerne, som »kunde have deres Penge i Handel«, i Stedet »klæde dem paa

Herluf Trolles og Birgitte Gjøs Sarkofag i Herlufsholms Kirke.

Hustruen« — dels Tidens Ønske om at holde hver Stands Livsudfoldelse inden for bestemte Grænser. Det er ikke alene Menigmands Liv, man prøver at regulere, ogsaa *Adelens Pragtudfoldelse* beskæres. I Kolding-Recessen af 1558 gives der Regler for Bønders og Borgeres Bryllups- og Barselgilder. Borgmestre, Raadmænd og Købmænd, der gør Bryllup, »skal give samme Kost udi hans eget Hus og tilbede 24 Par Folk med deres Børn og Døtre samt 12 unge Karle.« De skal om Middagen komme »udi Brudgommens Hus til Maaltid« og om Aftenen »paa Compagniet eller Raadhuset til Dans. Om Mandagen skal de udi lige Maade komme udi Brudgommens Hus til Middagsmaaltid og om Aftenen paa Compagniet til Dans, og skal derover ingen ydermere Bekostning gøres; men dersom Brudgommen om Tirsdagen vil bede nogle Venner til sig udi sit Hus til Middags- eller Aftensmaaltid, det skal stande udi hans Kaar«. Haandværkerne maa kun bede tolv Par Folk med deres Børn og Døtre og seks unge Karle, men de faar ingen Dans paa Raadhuset og intet Tirsdagsgilde. Ingen Bonde maa bede mere end tolv Par Folk — »og vil nogen bede mindre, det skal stande til ham selv«. Da »der gøres store Bekostninger, naar nogen Dannekvinde er kommen udi Barselsseng og Barnet bliver født — besynderlig ud i København — da skal det afskaffes og herefter holdes efter gammel Sædvane.«

I Kalundborg-Recessen af 1576 er det Adelens Levevaner, Kongen prøver paa at regulere. Ved Begravelser har indsneget sig megen »mærkelig Bekostning med Blykiste og Tinkiste at lade gøre, med Sølv og Guld, hvormed samme Kiste beslaas og tilnagles, med Fløjel, som hænges paa Kisten og med udi Jorden nedsættes, med Klæde,

som til stor Overflødighed købes, at drage ganske Stuer og Kamre med — —.« Det er galt med de mange store Lys, der anvendes, med den store Overflødighed med Mad og Drikke — og mere. Nu paabydes det at »holde Maadelighed med Slægt og Venner at forskrive«, at den døde maa nøjes med en ærlig Trækiste af Fyr eller Eg, der ikke udsmykkes med Sølv og Guld osv. »Den store Misbrug, Bekostning og forfængelige Pragt, som sker med de Grave, som af Adelen nu højt over Jorden opsættes og fast overgaar alle kongelige og fyrstelige Begravelser«, forbydes. I Henhold til denne Bestemmelse maatte Otto Ruds og Peder Okses Enker nedbryde de pragtfulde Gravmindesmærker, de havde rejst over deres Mænd i Frue Kirke i København. I samme Reces fik Adelens Fruer og Jomfruer at vide, at de pyntede sig med Smykker og Ædelstene, »fast lig Fyrstinder og ydermere end deres Stand udkrævede«, og at sligt i Fremtiden var forbudt. Det kan vel betvivles, om disse Regeringens Forsøg paa at hemme unødig Pragtudfoldelse har baaret Frugt.

4. Træk af Retsudviklingen.

Paa Retsudviklingen øvede Begivenhederne ved Reformationen en afgørende Indflydelse. *Den kanoniske Ret* — den katolske Kirkes Retsopfattelse — havde skaffet sig større og større Raaderum paa dansk Grund i Slutningen af Middelalderen, dels ved en almindelig Paavirkning af Tankegangen, dels ved, at de gejstlige Domstole havde udvidet deres Virkeomraade. Med Reformationen afbrødes denne Indflydelse, og Gejstligheden trængtes ud af Retsplejen.

Men samtidig truede en anden Fare den nationale Linie i vor Retsudvikling, nemlig Paavirkning fra *Romerretten.* Ved Middelalderens Slutning havde Romerretten vundet stor Indflydelse paa tyske Retsforhold, oprindelig især mod Syd, men nu ogsaa mod Nord. Den naaede nu paa sin Sejrsgang de danske Grænser. Men den naaede ikke ind over disse, i hvert Fald naar bortses fra Sønderjylland. Reformationen havde skærpet Nationalfølelsen, og det gav sig blandt andet Udslag i en stærkere Interesse for den hjemlige Ret. Der bestod endvidere en gennemgribende Forskel mellem Tyskland og Danmark m. H. t. Domstolenes Sammensætning. Danmark savnede aldeles den lærde Stand af borgerlige *Jurister,* som o. 1500 i Tyskland begyndte at trænge ind baade ved de højere og de lavere Domstole og her fortrængte Lægfolkene; selv hvor disse bevaredes, blev deres Indflydelse betydningsløs, fordi man ved Afgørelser af nogen Betydning tyede til de lærde Doktorers eller Retsfakulteternes Erklæringer. Gen-

nem disse videnskabeligt skolede Mænds Indflydelse kom Romerretten til hurtigt at virke bestemmende ind paa tysk Retsudvikling. Naar dette ikke skete i Danmark, skyldes det først og fremmest, at de danske Domstole blev ved at være *Lægmandsdomstole.* Det var Bønder og Borgere, der som Tingfogeder dømte ved *Herreds-* og *Bytingene.* Ved *Landstingene* og *Kongens Retterting,* hvor det var Adelsmænd, der beklædte Dommersædet, kunde Faren for den fremmede Rets Indflydelse være større, ikke mindst efter at det var bleven almindeligt for de unge Adelsmænd under deres Rejser at søge de fremmede Universiteter. Tidens mest lovkyndige Mand, *Erik Krabbe,* var saaledes gennem sine Studier i Udlandet adskilligt paavirket af Romerretten; det Arbejde, han fik overdraget af Christian III, at skabe en almindelig dansk Lovbog, blev ikke afsluttet, men det er i vore Dage bleven udtalt, at det var en Lykke, at det ikke skete, da der sikkert ved det vilde være trængt adskilligt af Romerretten ind paa dansk Omraade. Men som oftest var de unge Adelsmænds Studier ikke særlig dybtgaaende, og der hengik som Regel mange Aar mellem deres Udenlandsrejse og det Tidspunkt, da de som Dommere kunde udøve nogen Indflydelse. Ved vort hjemlige Universitet betød *det juridiske Studium* kun lidt. Der var ansat en enkelt juridisk Professor, der som Regel hentedes fra Tyskland, og som altid docerede fremmed, især tysk og romersk Ret. Men Universitetet søgtes meget sjældent af den danske Adels Sønner, og de borgerlige droges ikke mod et Studium, der ingen Stillinger gav Adgang til. Til at virke som Forfattere var der kun levnet de juridiske Professorer ringe Tid, da Regeringen ofte lagde Beslag paa deres Arbejdskraft til diplomatiske og andre Hverv.

Inden for den hjemlige Ret udfoldedes der i denne Periode en frodig Virksomhed. Nye Omraader droges ind under Retsbehandlingen, vigtige Lovgivningsarbejder blev udført, de gamle Love blev gentagne Gange afskrevet og udgivet i Trykken. Især samlede *Jyske Lov* Interessen, hvad der blandt andet gav sig Udtryk i en Anvendelse af den ogsaa uden for dens egentlige Omraade. Saaledes skriver *Jørgen Rosenkrantz,* der i 33 Aar sad i Rigsraadet, i 1594 til sin Søn: »Jeg sender dig en dansk Lovbog, som de kalder Jyske Lov, og endog de har en synderlig Lov udi Skaane og en anden udi Sjælland, saa følger vi dog almindelig denne jyske Lov udi de Domme, som gaar for Kongen og Danmarks Raad.«

Selv om saaledes Retsudviklingen i denne Periode er stærkere nationalt præget, end Tilfældet var i Middelalderens sidste Del, saa mærkes dog paa flere Omraader Indflydelse fra fremmed Ret. Den nøje økonomiske Forbindelse mellem den danske og den holstenske

Adel paavirkede Obligationsretten, og i Aarhundredets sidste Del mærkedes inden for Strafferetten en ret stærk Indflydelse fra den mosaiske Ret.

Rigets øverste Domstol var *Kongens Retterting.* Med Undtagelse af, at Adelen stadig i Livs- og Æressager direkte kunde søge den, var den efter Reformationen kun Appelinstans. Det tog Tid at indarbejde dette i Folkets Bevidsthed. Fra gammel Tid var der i Folkets brede Lag saa megen Tillid til Kongen som Rettens Værner, at man stadig strømmede til med alle Haande Sager, naar Kongen holdt Retterting, og Kongen maatte derfor, samtidig med at Rettertinget blev kundgjort, meddele, at alle, der kom uden først at have været ved Herreds- og Landsting, vilde blive afvist. Reglen var, at Kongen og Rigsraadet »sad Retterting« under den aarlige Herredag. Men det hændte ikke saa sjældent, at Kongen »formedelst mærkeligt Forfald ikke selv kan sidde Retterting«. I saa Fald holdtes Rettertinget af Landsdommerne i hver Landsdel sammen med nogle Raader. De maatte saa behandle alle de Landstingsdomme, der indstævnedes for dem, »medmindre de er saa vigtige, at kun Kongen og Danmarks Riges Raad bør dømme deri.«

Landstingene, der i det 16. Aarhundrede ganske havde mistet deres politiske Betydning, blev mere og mere Appelinstans for Herreds-, By- og Birketingene, idet deres Afgørelser saa igen kunde appelleres til Kongens Retterting. Men i de større Straffesager, f. Eks. Drabssager, vedblev Landstingene at være første Instans. En Række Købstæder havde dog Ret til ved Appel fra Bytingene at overspringe Landstingene og gaa direkte til Rettertinget; 1586 indskrænkedes deres Tal til 3 (København, Malmø og Ribe), men udvidedes senere igen. Oprindelig havde Landsdommeren dømt sammen med andre, men i Løbet af Aarhundredet gled den dømmende Myndighed helt over til ham, indtil det endelig 1597 ligefrem forbødes ham at tiltage andre som Meddomsmænd. Paa de større Ting var Arbejdet imidlertid saa omfattende, at der krævedes flere Dommere; saaledes var der under Christian III i Jylland tre, af hvilke dog kun en enkelt behøvede at være til Stede paa Tinget. Fra Begyndelsen af Aarhundredet var det fastslaaet, at kun adelige kunde indehave disse Embeder.

Paa Landstingene mødte i det 16. Aarhundrede Udsendinge fra hvert Sogn, undertiden dog kun fra hvert Herred, de saakaldte *Tingridere.* De skulde hjælpe til »at styrke Retten«, være Vidner til, hvad der passerede, og siden forkynde for Sognemændene, hvad der var sket paa Tinge. Ad den Vej kom bl. a. de kongelige Breve til Folkets Kundskab. Det kunde volde Vanskelighed at faa Tingriderne til at

møde; saaledes befaledes det 1576 dem »strengelig« at møde paa Sjællandsfar Landsting »— for at høre, hvad der paabydes der og siden forkynde det for Indbyggerne; hidtil har de vist sig meget forsømmelige og er sjælden komne paa Landstinget, hvilket ofte har medført, at vigtige Breves Forkyndelse er bleven forsømt.« Ligesom Herredstingene holdtes Landstingene oprindelig under aaben Himmel. Christian II havde paabudt Opførelsen af *Domhuse,* men uden at dette var bleven udført; under Christian III og Frederik II fik de fleste Landsting faste Lokaler. Hyppigt fandt tidligere kirkelige Bygninger Anvendelse paa den Maade, saaledes i Viborg den gamle Bispegaard og i Odense Elendehuset, medens Tinget i Ringsted holdtes i et af St. Bendts Kirkes Kapeller. Som Regel holdtes der Landsting hver 14. Dag. De af Christian II gjorte Forsøg paa at nedlægge alle de mindre Ting blev ikke fortsat, udover at i 1589 de to hallandske Ting blev slaaet sammen til eet.

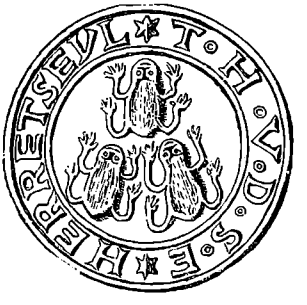

Tusse Herreds Segl, ca. 1584. Efter Trap, Kongeriget Danmark. 3. Udg.

Ved *Herredstingene* foregik den samme Udvikling i Retning af Enedommere som ved Landstingene. *Herredsfogeden* maatte dog i visse Tilfælde have Meddomsmænd. Mens det oprindelig kun var de mindre Sager, der paadømtes her, og de større gik direkte til Landstingene, kom nu flere og flere Sager for Herredstingene som første Instans. Herredsfogederne var Bønder; som Regel toges de blandt Selvejerne, men der var intet til Hinder for, at de kunde udtages blandt Fæsterne. Det kunde have sine Vanskeligheder at finde egnede Folk. Herredsfogeden maatte være saa velstillet, at han kunde stille nogen Sikkerhed i sit Gods. Det hændte i 1588, at man afsatte Herredsfogeden i Hammerum Herred, fordi »han var boendes saa godt som udi et Gadehus« og »havde lidet enten Gods eller andet ved at hægte«. Der krævedes et ikke ringe Offer af Tid og Arbejde af Fogederne, saa det ofte oversteg deres Evner. Til Gerningen paa Tinge kom yderligere, at de maatte virke i Kongens Ærinde; de maatte undersøge Klager fra Bønder over for høj Landgilde, stævne dem til Vejægter og fordele Arbejdet imellem dem; de maatte efterse, om Bønderne havde det passende Antal Svin paa Olden i Kongens Skove m. m. Det var saaledes ret store Fordringer, der stilledes til dem fra det offentliges Side, saa det var rimeligt, at Regeringen i nogen Maade søgte at yde dem Vederlag derfor. Men man skabte ikke, saa lidet systematisk som Datidens Styremaade var, nogen ensartet *Løn-*

ningsordning; naar Herredsfogederne klagede, tog man Hensyn dertil. Man gav dem t. Eks. Broer i Forpagtning, Fritagelse for visse Afgifter o. l. Det Maal, Herredsfogederne stilede efter at naa, var Frihed for Landgilde, Ægt og Arbejde, og det lykkedes dem delvis at faa dette Ønske opfyldt, især i sidste Fjerdedel af Aarhundredet. Allerede 1572 tales der i et Kongebrev om, at det er brugeligt over hele Sjælland, »at alle Tingfogederne faar en vis Løn«.

Men det var ogsaa andet end vederhæftig Velstillethed, der fordredes af Herredsfogeden. I 1533 var det som i Christian II's Love bleven bestemt, at Fogederne skulde »give deres Domme beskrevne, som de vil forsvare for Gud og være bekendt for Danmarks Riges Raad«, og denne Bestemmelse gik igen i Christian III's Love. Fra 1551 fordredes der Tingbøger ført. Fra da var *Herredsskrivere,* der kendes allerede fra det 15. Aarhundrede, en Nødvendighed. Man kunde derfor til Nød til Herredsfogeder bruge Mænd, der hverken kunde læse eller skrive. Saa sent som i 1610 befindes en Bonde, der ikke kan nogen af Delene, ikke uskikket til Embedet.

Man faar et Indtryk af Vanskelighederne ved Tingbøgernes Førelse og af Tilstanden paa Tinge i det hele af et Kongebrev fra 1578, hvor det hedder: »Herredsskriverne og Birkeskriverne skal være forpligtede til straks at indskrive de Vidnesbyrd, der vidnes, de Domme, der afsiges, og de andre Breve, der udgives paa Tinge, i Tingbogen med deres fuldstændige Mening, og forinden de gaar af Tinget, oplæse dem tydeligt i Vidners og Parters Paahør og ikke siden sætte noget til eller tage noget fra, hvorved Meningen i nogen Maade kan forandres; hidtil er det nemlig gaaet meget uordentlig til hermed paa Herreds- og Birketingene, idet Herreds- og Birkeskriverne ikke straks har indført disse Vidnesbyrd, Domme og Breve i Tingbøgerne, men har gjort Optegnelse paa Sedler om, hvad der er bleven forhandlet paa Tinge, og først naar de er kommen hjem, indført dem i Tingbogen, hvorved de ofte er bleven forvanskede, hvilket har medført, at flere af den Grund har mistet deres Ret, ja endog undertiden Liv, Ære og Gods.«

Det kunde vel volde Vanskelighed for den bondefødte Herredsfoged at skulle være Dommer over Adelsmænd, og Vanskelighederne er vel øget i Løbet af Aarhundredet, efterhaanden som Adelens Selvfølelse voksede. I *Recessen af 1533* staar der, at Herredsfogeden ikke maa lade sig forhindre af Kronens Lensmænd i at dømme retfærdigt uden al »Vild« (Gunst); hvis nogen gør herimod, skal han afsættes. Denne Bestemmelse kunde synes at vise, hvor vanskelig Herredsfogedernes Stilling allerede da begyndte at blive. Der er ogsaa Eksempler paa, at Adelsmænd har krænket Fogederne i Udøvelsen af deres Ger-

ning. Saaledes overfaldt Adelsmændene *Ulfeldt Christoffersen* og hans Stedsøn *Hans Oldeland* i 1580 Herredsfogeden i Bjerge Herred paa Fyn. »Han skulde fange Skam udi det gamle Hovede, han havde«, og en Bøsse var knaldet af paa Tinget. Rigsraadet dømte dem i Kongens Naade og Unaade, fordi Overfaldet paa Herredsfogeden i Dommersædet var en Fornærmelse mod Kongens Majestæt, da Herredsfogeden var Dommer paa kongelig Majestæts Vegne. Men der findes Aarhundredet igennem talrige Eksempler paa, at Herredsfogederne frygtløst har øvet deres Kald. Omkr. 1590 dømte en Herredsfoged en Adelsmand som Krybskytte, paa hvem Øjnene skulde udstikkes.

Kontrollen med, hvorledes Herredsfogederne røgtede deres Hverv, øvedes af *Lensmændene,* og naar det skortede dem paa Iver og Evne til at hindre Misbrug, kunde undertiden artige Ting gaa i Svang paa Tingene. Saaledes skriver Kongen 1576 til *Erik Rud,* Lensmand paa Aalborghus: »Kongen har bragt i Erfaring, at det gaar meget uskikkeligt til ved Herredstingene i hans Len, idet der, naar der kommer Sager vedrørende Herredsfogederne for, hvori disse altsaa ikke selv maa dømme, af Herredsfogeden og andre, som er vildige i disse Sager, tilsættes Dommere i Herredsfogedernes Sted, og det undertiden Folk, som hverken er vederhæftige for at oprette Sagsøgeren hans Skade eller duelige til Pladsen, hvilket medfører, at mange ikke faar mere Ret, end disse Folk vil unde dem. Da imidlertid de Folk, som tilsættes i Herredsfogedernes Sted, lige saa vel som Herredsfogederne selv, bør være uberygtede, forstandige og vederhæftige Dannemænd, skal han nøje paase, at Herrederne bliver forsynet med duelige Herredsfogeder —.«

Herredstingene holdtes under fri Himmel paa eller ved en Høj paa et centralt Sted i Herredet; paa denne Tid flyttedes imidlertid ofte Tingstederne bort fra deres »rette Arilds Sted«, undertiden til Købstæderne, hvad der ofte gav Anledning til »stor Gudsfortørnelse« med Drukkenskab, Slagsmaal og anden ukristelig Handel, saa man i Tiden omkring 1600 igen flyttede dem bort fra Købstæder og Landsbyer. 1593 blev det forbudt ved Tingstederne at opføre Kroer eller Boder til Udskænkning af stærke Drikke.

Det synes i det hele at have været saadan, at Menigmand har kunnet hævde sin Ret for Rigets Domstole. Retshistorikeren Kolderup-Rosenvinge hævder paa Grundlag af sin Gennemgang af Rigets Dombøger, at enhver Stand endnu paa Frederik II's Tid i de højere Instanser »kunde gøre Regning paa en upartisk, skønt ofte langsom Retspleje«. Bønder procederede deres Sager paa Kongens Retterting og vandt jævnlig mod deres adelige Modparter; endnu 1576 mødte en Husmand personlig for Kongens Retterting og forsvarede sin Sag.

Men i Frederik II's senere Aar blev det sjældnere, at Sager vedrørende Bønder behandledes ved Rettertinget, hvad der hang sammen med, at det nu strengere overholdtes, at Sagerne skulde passere baade gennem Herreds- og Landsting, før de naaede Kongens Ting, og dette oversteg de flestes Evner. Dog er der ogsaa fra disse Aar et Eksempel paa, at en Fæstebonde fører sin Sag frem to Gange for Landstinget og to Gange for Rettertinget.

En større retslig Afhængighed af Adelen kom Bønderne i, hvor der oprettedes særlige *Birketing* paa de adelige Godser. I Middelalderen havde der foruden en Del kongelige været talrige gejstlige Birkeretter, men det var først fra Christian I's Tid, at Adelen ogsaa begyndte at faa tildelt Retten til Oprettelse af Birker. Saa længe Adelens Gods var Strøgods, kunde dette dog ikke faa nogen større Betydning. Det er først, da Adelens Godser samles, at der dannes adskillige nye Birker. Det blev dog ingen Regel, at der paa det afrundede adelige Gods dannedes særlige Retsdistrikter. I Tiden før 1650 var der i alt ca. 50 adelige Birker; af dem stammer over de 30 fra Tiden efter Reformationen, og de allerfleste af dem blev oprettet under Christian III og Frederik II. De gejstlige Birker gik efter 1536 over til Kronen, der enten nedlagde dem eller omdannede dem til kongelige Birker. Nogle af de adelige Birker var forhenværende kongelige, hvor Gods ved Mageskifte var overført paa Adelens Hænder.

Birket omfattede som Regel kun den Del af Godset, der laa i Hovedgaardens umiddelbare Nærhed. Da Birkeretten i høj Grad var Genstand for Adelens Attraa, var det naturligt, at Adelsmanden, der havde faaet Birkeret, søgte at koncentrere det mest mulige Fæstegods i Hovedgaardens Nærhed. Paa den Vis virkede Birkeretten, der til Forudsætning havde Godskoncentrationen, ogsaa fremmende paa denne. Adelsmanden dømte ikke selv paa Birketinget, men indsatte Birkefogeder. Birkeretten maatte øge Bøndernes Afhængighed af deres Herre, men kunde paa den anden Side ogsaa betyde den Fordel for dem, at Adelsmændene naturligt maatte være interesserede i at værne dem, der forvaltede deres Gods.

Inden for *Strafferetten* skete der i Tiden efter Reformationen en Del Forskydninger. Det offentlige greb i højere Grad ind, end det før havde været Skik. Det gjaldt saaledes med Hensyn til Drab. Mens i Middelalderens sidste Tid »uærligt Drab« (Drab af Kvinder og Børn, Drab ved Nattetid eller med Vaaben, der som Knive og Dolke ikke bares aabenlyst m. m.) som Regel og Drab i Forbindelse med Krænkelse af Tingfred, Husfred, Kirkefred m. m. ofte straffedes med Dødsstraf, idet det her var betydeligt vanskeligere at opnaa Forlig gennem

Fredkøb end ved almindeligt Manddrab, behandledes nu ogsaa dette med større Strenghed, og Dødsstraf indførtes, naar Drabsmanden grebes paa fersk Gerning. I Recessen af 1537 hedder det, at det »her udi Riget er en menig Plage, at den ene staar efter den andens Liv og Levned og for en ringe Aarsag, hvilket alt dog ikke kommer af andet, end fordi der bliver taget Penge for Mandslet, og Manddraberens uskyldige Slægt og Venner, ja og det Barn, der ligger udi Vuggen, skal lægge Penge sammen og tilhjælpe at bøde den døde med, da mangen forlader sig derpaa og gør saadan Gerning, hvilken han ellers ikke gjorde, dersom han vidste, at ham hængte nogen Livsstraf paa igen. Derfor skal herefter saa holdes om Manddrab: Hvor nogen Købstadsmand eller Bonde gør noget Manddrab, og det ikke sker af Vaade eller Nødværge, og Manddraberen gribes, da bødes Liv for Liv, og Manddraberens Hovedlod være forbrudt, halvt til Os og halvt til den Dødes næste Arvinger, og dermed skal Manddraberens Slægtninge være kvit og uden Fejde af den Dødes Slægt og Venner og ej besværes med nogen ydermere Bod.« Tidligere havde lignende Bestemmelser været gældende i enkelte Købstæder som Ribe og København.

Undkom Manddraberen, »da skulle Sandemænd derom skille, og sværge de hannem fredløs, da skulle vore Fogeder og Embedsmænd lade rette over hans Hals.« Men den almindelige Praksis var under disse Forhold stadig den, at Drabsmanden ved at betale Mandebod til den dræbtes Slægt og til Kongen købte sig Fred. Der var en stigende Anvendelse af Døds- og Legemsstraffe i Løbet af Aarhundredet, selv om »det vilde være urigtigt at antage, at Lovenes hyppige Anvendelse af Dødsstraf i ringeste Maade svarede til denne Strafs Virksomhed i det praktiske Liv.« Adelens særlige Fejderet bevaredes det sekstende Aarhundrede igennem.

Medens der tidligere ved Fredløshedsdomme var blevet tilstaaet den domfældte en Rømningsfrist, blev der efter Reformationen i Sager, der angik Liv, Lemmer eller Ære givet Tilladelse til Fængsling paa Mistanke, dersom den sigtede ikke stillede Borgen for sig. I saa Fald faldt Rømningsfristen bort. Undslap Forbryderen, skulde Kongens Fogeder og Embedsmænd »lade rette over hans Hals, hvor de kunde overkomme ham.« Men Paagribelsen voldte ofte Vanskelighed. Fogederne var ikke udstyret med særlige Magtmidler, og Lensmændene kunde kun handle inden for deres eget Omraade, hvor tit Birker og Herregaarde satte Grænser for deres Magt. De fredløse var stadig, især naar de optraadte i Flok, en Trusel mod den fredelige Befolkning.

En vigtig Forskydning fandt Sted med Hensyn til Bevisførelsen

ved Domstolene, idet Middelalderens almindelige Brug af *Mededsmænd*, der svor om den anklagedes Paalidelighed, og hvis Ed var nok til at frikende ham, indskrænkedes. Der knyttede sig efterhaanden adskillige Misbrug til denne Praksis. Det hedder i Recessen af 1537: »Om Lov at give (d. v. s. Meded) finder vi saa stor Uskikkelighed med her udi Riget udi saa Maade, at mange, dersom de kunne fange en Tønde Øl at drikke, da tør de fordriste sig til at give Lov med en Mand og agter hverken Ret eller Sandingen.« Kun »gilde Mænd og gæve« maa sværge Meded. Men lidt efter lidt trængtes den i Baggrunden til Gunst for *Vidnebeviset*. Det blev nu Regel, at Sagsøgeren med Vidner og Dokumenter skulde godtgøre sin Anklages Ret, og Meded brugtes kun, hvor der ikke var fuldt Bevis.

5. Adelen.

Den danske Adel rummede inden for sine Rammer meget store *Forskelligheder* baade af *økonomisk* og af *menneskelig* Art. Der var Adelsmænd, der besad Rigdomme, som tillod dem at kappes med Kongen selv i Levemaade, og der var paa den anden Side adskillige, der levede under saa jævne Kaar, at det kunde være vanskeligt at skelne dem fra almindelige Bønder, og mellem disse to Yderpunkter fandtes der alle mulige Overgangsformer. Naar de enkelte Adelsmænds Ydelser ved Udskrivningerne opregnedes, var der dem, der ikke var i Stand til at »komme til Hest«, men maatte tjene »til Fods«. Især var Jylland rig paa denne *Lavadel*, der stod paa Grænsen mellem Adel og Bonde; i Elisabeth Bryskes Herregaardsfortegnelse 1649 nævnes der 283 Herregaarde i Jylland, mens der i det øvrige Danmark, paa Øerne og i Skaane, hvis Folketal adskilligt oversteg Jyllands, kun findes lidt over 300. Det var Folk, som sjældent droges ind i Rigets Tjeneste, som ikke færdedes ved Hove, hvis Horisont var Sognets, og som Højadelen vidste at holde sig i behørig Afstand fra. Men i visse Henseender bar de samme Tidens Mærke som Højadelen; de var griske paa Gods og Penge, og de stod stejlt og stædigt paa deres Ret. Hans Tavsen, der i sin Omsorg for de nye Præster havde god Lejlighed til at lære den Menneskетype at kende, taler om »den uædle jyske Adel«.

Højadelens Kaar var helt andre. Det er en ikke særlig talrig Kreds af Slægter, der har fostret Danmark de Mænd, der paa saa fremtrædende en Vis har præget Rigets Skæbne i det 16. Aarhundrede. Hele Adelens Kreds udgjorde paa Reformationstiden næppe mere end ca. 250 Slægter. I Aarhundredets Løb gik Tallet noget

tilbage, gamle Slægter uddøde, Hensynet til Magt og Embeder bevirkede, at man søgte at holde Udlændinge ude, og den voksende Standsfølelse spærrede for en Tilgang fra andre Kredse af Folket. Nogen *Tilvandring* af fremmed Adel fandt dog Sted baade under Christian III og Frederik II, men denne Tilgang holdt ikke Maal med den Tilbagegang, der naturligt skete ved, at Slægter uddøde. Dermed indskrænkedes efterhaanden Kredsen af de Slægter, inden for hvilken Valget af Ægtefælle kunde finde Sted. Allerede under Christian I var det fastslaaet, at adelig Kvindes Giftermaal med ufri Mand for hende og hendes Børn i dette Ægteskab betød Ufrihed for det Gods, de besad. Da det i Kong Hans' Haandfæstning blev bestemt, at frit Gods ikke kunde overgaa til ufris Besiddelse, maatte den fri Kvinde ved sit ustandsmæssige Ægteskab miste Retten til at besidde sit adelige Jordegods, og endelig forbød Christian III's Reces af 1547 ligefrem Ægteskab mellem fri Kvinde og ufri Mand: »Ingen fri Kvinde eller fri Mø skal efter denne Dag tage nogen ufri Mand. Hvis nogen fordrister sig til herimod at gøre, og det ikke sker med hendes Venners Raad, da skal hun straks have forbrudt al hendes Jordegods til hendes næste Arvinger, saa de straks maa annamme det. End sker det med næste Venners Raad, da skal hun have Magt til at sælge det inden Aar og Dag til frit Folk.« Sker det ikke inden den satte Frist, tilfalder Godset de nærmeste Frænder. 1582 bestemtes det, at ægtede fri Mand ufri Kvinde, mistede Børnene Adelsrettighederne, og Faderens Gods tilfaldt de nærmeste adelige Arvinger. Retten til Udnævnelse af nye Adelsmænd tilkom Kongen i Forbindelse med Rigsraadet, men denne Ret benyttedes ikke hyppigt.

Det blev dog først den efterfølgende Tid, der for Alvor kom til at mærke Følgerne af denne skæbnesvangre Begrænsning. I modsat Retning virkede i Tiden efter Reformationen den Omstændighed, at Adelen nu ophørte at yde sin »Tribut af Sønner« til »den katolske Kirkes fede, men golde Embeder.«

Der er over den Kreds af Adelsslægter, der har saa fremtrædende en Plads i det 16. Aarhundredes Liv, en *Vilje til frodig Livsudfoldelse*, til *Dygtiggørelse* til Gerningen i Fædrelandets Tjeneste, der vidner højt om den Almenaand, de bedste af dem besad. Uddannelsen til Gerningen formede sig for de unge Adelsmænd ofte saaledes, at de som Børn kom hjemmefra i to—tre Aars Alderen, ja undertiden lige efter Fødselen, og betroedes til andres Omsorg. Det var især Mormoderen, der fik denne Opgave, men ældre barnløse Ægtefolk, Enker og Præster kunde ogsaa faa den overdraget. Skikken var saa almindelig, at Datiden i sine Optegnelser føler sig foranlediget til at gøre Undskyldninger, om der afviges fra Regelen: Barnet er hjemme

»efterdi han eller hun er eneste Barn«, »efterdi han eller hun var svag fra Barnsben af«, »efterdi Faderen døde og Moderen blev Enke.« Var der i en Slægt barnløse Familier, kunde de endog fordre det som Ret af faa overladt nogle af Slægtens Børn til Opdragelse, — selv om det var sjældent, man gjorde sin Ret gældende som *Jørgen Brahe*, der bortførte sin eet Aar gamle Brodersøn *Tyge* for at overtage hans Opdragelse. Hvordan Enkerne tog sig af Børnene, der overgaves dem, og omdannede deres Hjem til en Skole »for Gudsfrygt og Husraadighed«, hvor de opdrog de unge Adelsjomfruer under streng klosterlig Tugt, foreligger der flere Eksempler paa.

I det fremmede Hjem foregik som Regel ogsaa *den første Undervisning;* de almindelige Latinskoler søgte Adelen efter Reformationen ikke; derimod kom der senere en Del til *Herlufsholm* og *Sorø*. Naar Drengene naaede 12—13-Aars Alderen eller var færdige med Skolegangen, kom de, naar de blev herhjemme, i Hoftjeneste som Smaasvende hos en eller anden Ridder, der, som det hedder, »avede dem til Skjellighed og lærte dem Gudsfrygt og Rytteri.« Efter tre—fire Aars Forløb gjorde han dem til *Væbnere,* hvormed de fik Ret til at føre Hest og Værge. Til det hjemlige Universitet søgte de unge adelige aldrig; det var væsentlig en Præsteskole. Enten afbrød de Studeringerne ved Skoletidens Afslutning, eller de drog til *Udlandets Læreanstalter.* Et Ophold i det fremmede hørte til den unge Adelsmands normale Uddannelse. »Der var noget af den gamle Vikingeaand i denne Adelens Længsel ud mod Eventyr i fremmede Lande, denne Længsel, der til Tider kunde drive den unge Adelsmand ud over Europas Grænser til Asien og Afrika.«

De unge adelige, der søgte ud i det fremmede, fulgte i deres Uddannelse to helt forskellige Veje. En Gruppe søgte en *Hof-* og *Krigeruddannelse,* en anden søgte *Universiteterne* for den boglige Uddannelses Skyld. De, der gik den første af disse Veje, var i Mindretal, men de var flere i den første Del af Aarhundredet end senere hen. Næsten undtagelsesløst kom disse unge, der som Regel drog hjemmefra i 13—14-Aars Alderen, til Tyskland, og ved Kongens Mellemkomst lykkedes det at skaffe en stor Del af dem Plads, især hos Nordtysklands Smaafyrster, hvor de saa tjente som »Drenge« ved Hoffet, indtil de, som Regel i 20—25-Aars Alderen, blev gjort »værdigtige« af deres Herre, d. v. s. gik over i Krigernes Rækker. Blandt de Fyrster, der var særlig søgte, kan nævnes den fra Syvaarskrigen kendte *Grev Günther af Schwarzburg.* Naar Pagetiden var endt, gik Farten videre ud; især var Nederlandene en søgt Tumleplads for de unge Krigere, og mange af dem har tjent deres første Berømmelse i Huset *Oraniens* Tjeneste; i Nederlandenes Frihedskamp, i Religionskampen i Frank-

rig, men ogsaa imod Øst i de stadige Grænsestridigheder med Tyrkerne har talrige unge Danske taget Del. Hverken nationale eller kirkelige Hensyn synes at have bestemt deres Valg; de kæmpede lige godt i lutherske, calvinske og katolske Herrers Tjeneste.

For de fleste unge Adelsmænd var Udenlandsrejsernes Maal den kundskabsmæssige Uddannelse ved fremmede Læreanstalter. Ogsaa de, der fulgte den Vej, drog tidligt af Sted — i 13—14-Aars Alderen — og blev oftest ude i fem—otte Aar, nogle kortere, andre længere. Det var Regel, at der blev givet dem en ældre Lærer med; undertiden havde en saadan Lærer, der almindeligst var en ældre Student, flere unge i sit Følge. Der bødes herigennem unge borgerlige en gunstig Lejlighed til videre Uddannelse. Det var ogsaa de tyske Universiteter, der især søgtes af disse unge, og blandt disse fortrinsvis de lutherske; først i sidste Trediedel af Aarhundredet drog ogsaa de calvinske mange. *Rostock, Wittenberg, Leipzig, Tübingen, Strassburg* Universiteter var meget søgte, senere *Jena, Marburg, Heidelberg.* Efterhaanden fandt de ogsaa Vej videre ud til *schweiziske, nederlandske, franske* og *italienske* Læreanstalter. Men Tyskland blev dog hele det 16. Aarh. igennem det egentlige Hjemsted for de unge Danske under deres Studieophold i det fremmede.

Dansk Hofdragt fra Christian III's Tid. Farvelagt Tegning fra 1543 i Rigsarkivet. (Mogens Gyldenstjernes Arkiv).

Det kan være vanskeligt at opgøre disse Rejsers Betydning paa godt og paa ondt. Mange satte Liv og Helsen til paa Farten, megen moralsk

Løshed vandt Indgang hos dem, og Rejserne tærede stærkt paa Adelens økonomiske Kraft. Den Lærdom, de mange Studieaar indbragte, har det øjensynligt været smaat bevendt med for de allerflestes Vedkommende. Selve Rejsen med dens brogede Oplevelser har for de fleste betydet langt mere end det fredelige boglige Arbejde. Men paa den anden Side har Rejserne dog ogsaa bragt noget positivt: Man lærte fremmede Sprog, man fik Horisonten udvidet ved Berøring med fremmed Sæd og Skik, de mere modtagelige kom i Forbindelse med Tidens Kulturstrømninger.

Som før nævnt er det store menneskelige Modsætninger, man møder i den danske Adels Kredse. Hos de ypperste iblandt dem er Almenaand, Dygtighed og Handlekraft forenet med religiøs Grebethed, med levende Sans for Fædrelandets Liv ogsaa i svundne Tider og ofte med rig Skønhedsglæde. Et af de skønneste Udtryk, disse Kredses Tankegang har faaet, er *Herluf Trolles* Ord til Niels Hemmingsen, da denne engang fraraadede ham at gaa til Søs og udsætte sit Liv for Fare; Niels Hemmingsen anfører dem i sin Ligprædiken over Herluf Trolle: »Mister jeg mit Liv, jeg faar vel Liv igen. Vide I, hvorfor vi hedde Herremænd, hvi vi bære Guldkæder og have Jordegods og ville være yppermere og højere agtet end andre? Derfor have vi denne Ære for andre, at naar vor Konning og Herre, Land og Rige har det behov, da skulle vi Rigens Fjender afværge, beskytte og beskærme med Magt og al Formue vort Fædrenerige, at vore Undersaatter maa bo og være udi Fred og Rolighed. Ja ville vi have det søde, saa maa vi og have det sure med.« Men den Aand, som saadanne Ord er talt ud af, var næppe Adelens almindelige. Godsgriske, trættekære, raa og voldsomme var mange af dem, og de blev ikke færre, efterhaanden som Aarhundredet skred frem. Den nye religiøse Bevægelse havde stemplet mange med sit Præg, men fra Frederik II's Tid rev en bred Strøm af *løssluppen Levelyst* de fleste med sig. Ikke mindst tog Drikfældigheden Overhaand i denne Konges Tid. Hele Aarhundredet igennem er der talrige Eksempler paa Adelens Tøjlesløshed og Voldsomhed, og ofte gik det ud over Bønder og Borgere og Kirkens Mænd. Lave Ulfstand, der mistænkte sin Stedmoders Mand, Lave Brahe, for at have voldt hans Broders Død, trængte paa selve Begravelsesdagen ind i Domkirken i Lund, truede Lave Brahe med et Fyrrør, holdt med Magt Kisten tilbage, da man vilde sænke den i Graven, og tvang Folk til at aabne den, for at han kunde se, hvad Broderen var død af. Det viste sig, at han var død af Pest. Christoffer Urne krænkede Landstingets Fred. Han havde før krænket Johan Friis ved i et Drikkelag paa Gudum Herregaard at beskylde ham for at have ladet hans Morbroder, Bisp Rønnow, forgive i Fængslet. Søhelten Otto Rud sad 19

Aar gammel fængslet i Hamburg for Drab. I 1563 meldes der om Henrik Gjø, at han er trængt ind i Næstved Kirke, mens Folket stod for Alteret, og Præsten uddelte Sakramentet, »voldeligen« har taget Kalken og uddrukket den og opædt alt det Brød, han kunde finde paa Alteret, skønt det allerede var indviet. Han har endvidere taget Silke og andre Kramvarer fra Borgernes Boder og Kramme, samt Harnisk og Værge fra deres Huse. Ogsaa blandt *Adelens Kvinder* finder man den samme Stridbarhed og Voldsomhed. Anna Oldeland til Uggerslevgaard paa Fyn levede i stadig Ufred med sin Sognepræst; hun drev det til at aflaase Kirken, saa Gudstjenesten forhindredes tre Onsdage, hun lod sin Karl slukke Lysene i Kirken 2. og 3. Juledag og lod sine Folk »gøre saadant Bulder i Kirken, at Præsten og Folket blev nødte til at gaa.« Da en Kvinde i Sognet laa for Døden, og Præsten begærede Nøglen for at hente Kalken, nægtede hun ham den, »saa Kvinden døde uden at faa Sakramentet.« Da Fyns Biskop tog Præstens Parti, afbrød Fru Anna ham, mens han prædikede i St. Knuds Kirke i Odense, med højrøstede Ukvemsord; hans Forsøg paa at tale hende til Rette mislykkedes, og han maatte afbryde sin Prædiken. Samme Dag Kongens Retterting dømte hende i denne Sag, dømtes hun, fordi hun var trængt ind i en Bondes Gaard og havde bortført alt det afhøstede Korn samt Heste og Vogne. Hændte det, at adelige Kvin-

Ligsten i Skarhult Kirke i Skaane over Rigsraaden Sten Rosensparre, der faldt i Slaget ved Axtorna 1565, og hans Hustru Mette Rosenkrantz.

Indskriftens Slutning lyder: For sit fæderne land erligen at dø oc blifue er lofligere (prisværdigere) end skendeligen at lade seg drifvue.

der fik Børn uden for Ægteskab, blev der taget haardt fat paa de ulykkelige. I 1599 straffedes Rigborg Brockenhuus for en saadan Forseelse med Indmuring. I 1578 straffedes Fru Margrethe Ulfeldt, Knud Gjeddes Enke, for løsagtigt Levned med Indmuring paa Livstid. I 1576 taler Frederik II i den Kalundborgske Reces om »den store Løsagtighed, som nu paa nogen Tid er befunden blandt Fruer og Jomfruer her i Riget«. Men samtidig er Aarhundredet rigt paa Eksempler paa adelige Kvinder, der myndigt ledede store Gaardes Administration, drev Godshandler i stor Stil og samtidig fandt Tid til at opdrage en stor Børneflok og repræsentere Standen paa værdig Maade. Og der var ikke faa af dem, der med dette forenede Sansen for aandelig Sysselsættelse. En smuk Plads blandt disse Kvinder indtager *Birgitte Gjø*. Rigshofmesteren Mogens Gjøs Datter og Herluf Trolles Hustru. Hun var barnløs, men havde efter Tidens Skik altid i sit Hjem en Del adelige Piger, som hun ofrede sig for. Sammen med sin Mand skænkede hun *Skovkloster* (Herlufsholm) ved Næstved til en Skole for »Ædlinger og andre ærlige Mænds Børn i Danmarks Rige«.

Birgitte Gjø som Enke. Maleri paa det adelige Frøkenkloster i Odense.

Det var ikke alene politisk, den danske Adel indtog en Særstilling; ogsaa paa mangfoldige andre Omraader var den en »privilegeret« Stand. Baade Adelen og dens Fæstere var fritaget for at svare de ordinære *Skatter* (Stud og Ledingspenge); men de ekstraordinære Skatter, der kun kunde paalægges med Rigsraadets Samtykke, ramte ogsaa Adelens Fæstere, dog med Undtagelse af »Ugedagsmændene« (de Bønder, der gik paa Arbejde paa Herregaarden, og som boede i det Sogn, hvor Sædegaarden laa). Fra omkring 1550 var det imidlertid Reglen, at Adelens Fæstere kun svarede halvt mod de jordegne Bønder. Fra 1527 var Adelen fri for at svare *Tiende* af sine Hovedgaarde,

men ikke af Fæstegodset, og denne Ret bevaredes efter Reformationen. Derimod maatte Adelen — med visse Undtagelser — svare *Told* jævnsides med de andre Stænder. Økonomiske Forrettigheder var ogsaa Retten at besidde *skattefrit Jordegods, Jagtretten,* Privilegier med Hensyn til *direkte Handel* med fremmede, *Studefedning* og *-udførsel.*

Paa Retsvæsenets Omraade nød Adelen talrige Begunstigelser. Adelsmændene »nød al kongelig Ret af deres Tjenere«, d. v. s. oppebar de *Bøder,* der idømtes deres undergivne, den saakaldte *Sagefaldsret,* fik *Hals- og Haandsret* over deres Bønder, maaske allerede 1523, i hvert Fald 1536; det betød først og fremmest Retten til at lade fuldbyrde Straffedomme, der angik Liv og Lemmer, men tillige en vis Ret til at paatale Forbrydelser og lade anholde de skyldige. Med Retten fulgte ogsaa Pligten, men det var vanskeligt at faa Adelen til at bøje sig herfor, saa der ofte klages over, at Adelen lod Forbryderne ustraffede, naar de med Penge ordnede Sagen.

Ung Adelsdame fra Frederik II's Tid. Sophie Eriksdatter Rud, g. m. Jacob Lykke til Tanderup. Maleri fra 1585. Frederiksborg.

Adelens *Fejderet* bevaredes endnu i det 16. Aarh. I Frederik II's Haandfæstning bestemmes, at den, der vil »fejde nogen Riddermandsmand, skal give ham ærlig Forvaring med hans aabne beseglede Brev og sende ham det med to Riddermændsmænd. Den, som Fejden forkyndes, skal være fælig før den, som gør ham Forvaring, Nat og Dag, efter at Fejden er blevet ham forkyndt«. Fandt der efter en saadan Udfordring Drab Sted, var det »ærligt« Drab, der kunde sones med Bøder.

Hvad *Processen* angaar, havde Adelen et privilegeret Værneting i Livs- og Æressager, hvilke straks skulde indstævnes for Kongens Retterting. Da til Eksempel Hans Mule i Odense stævnes for Bytinget

for Drab, og hans Slægt og Venner kan bevise, at hans Forfædre har faaet Adelsfrihed under Christian I, maa Sagen ikke forfølges der, men skal henvises til Kongen og Rigsraadet. Med Hensyn til Gældsinddrivelse og Eksekution var den i ikke ringe Omfang underkastet særlige Regler.

6. Kirkelige Forhold.

Der stod efter Recessen af 1536 meget tilbage at ordne, før en ny Kirkeskik var indført i Danmark. Den katolske Kirkeordning var ikke mere; det, der skulde træde i Stedet, var efter Tidens Opfattelse ikke nogen ny Kirke, men *en Kirkeordning*, der kunde tjene »Jesu Kristi uforanderlige Ordinans«. Det stod nu til de følgende Aar at skabe denne. Allerede i August 1536 havde Christian III henvendt sig til Kurfyrst Johan Frederik af Sachsen og bedt ham om at faa overladt Wittenberg-Sognepræsten Dr. *Johan Bugenhagen* »til Laans« til den guddommelige Æres Fremme og til Opretelse af kristelig Orden, da Kongen for Tiden ikke selv var forsynet med saadanne lærde og duelige Mænd, som kunde anstille og oprette en kristelig Ordning, saaledes som Nødvendigheden og Lejligheden udkrævede. I 1529 havde Kongen gjort Bugenhagens Bekendtskab under en Religionssamtale i Flensborg. Denne Luthers nære Ven havde skabt sig et Navn som Organisator af de nye protestantiske Kirker. I Hamburg, Lübeck, Braunschweig og Pommern var der bleven gjort Brug af hans Evner, og nu ønskede Christian III at lade denne erfarne Mand bringe Orden i det danske Kaos. Kurfyrsten mente imidlertid ikke at kunne undvære Bugenhagen og raadede Kongen til at lade hjemlige Kræfter foreslaa en Ordning. Kongen fulgte Raadet, og Helligtrekongersdag 1537 mødtes i Odense en kirkelig Forsamling paa i alt 27 Mand »for

Johan Bugenhagen. Kobberstik fra 1551.

at anstille en god Reformation og Forandring paa de ukristelige Ceremonier og Misbrug, som i de gamle Kongers Tid holdtes i den hellige Kirke og andetsteds.« Blandt de 27 Mænd var ikke alene alle Reformatorerne, Hans Tavsen, Jørgen Sadolin, Peter Laurentsen, Oluf Chrysostomus o. fl., men der var ogsaa Mænd, der hørte den katolske Kirke til, saaledes Repræsentanter for de fire Domkapitler og Dominikanerprovincialen Dr. Hans Nielsen. Efter nogen Tids Forhandling forlagdes Mødet til Haderslev, hvor Forsamlingen forøgedes med syv slesvigske Prædikanter. Resultatet af Drøftelserne var et latinsk Udkast til en Kirkeordning; dette Udkast findes ikke mere, men en samtidig dansk Oversættelse er bevaret. Forslaget blev sendt til Luther selv, der sammen med flere andre højlærde Mænd i den hellige Skrift »oversaa samme Ordinans og dømte hende god og ret at være«. Inden Loven fik endelig Form, var Bugenhagen kommen til Danmark — en ny Henvendelse havde baaret Frugt —, og i den følgende Tid underkastedes Forslaget en grundig Bearbejdelse. Efter at være billiget af Rigsraadet, hvor endnu den gamle Kirkeordning havde sine Venner, hvad der bl. a. kom frem i et Ønske om, at det maatte blive paalagt Præsterne at fare lempeligt frem mod de Syndere, som for Tiden ikke kunde modtage Sakramentet, udstedtes *Kirkeordinansen* som Lov ved Kongebrev af 2. Sept. 1537.

Den Ordning af de kirkelige Forhold, som Kirkeordinansen skabte, var paavirket fra Tyskland og præget af Bugenhagen, dels ved hans direkte Indgriben, dels gennem den Indflydelse, hans tidligere Organisationsgerning havde øvet paa de danske Prædikanter. Dog er der ikke sket nogen mekanisk Overføring af de fremmede Forfatningers Bestemmelser, men en Tilpasning af dem til danske Forhold; ved Siden af det fremmede indeholder Ordinansen adskilligt af hjemmegroet Art. Kirkeordinansen var affattet paa Latin, men dette viste sig hurtigt at være meget upraktisk. Paa en Herredag i Odense 1539 forelagdes der en dansk Oversættelse, der med en Del Ændringer og Tilføjelser billigedes af Rigsraadet.

Ordinansens Grundsyn er dette: »Vi have det rette og sande Evangelium, som prædiker de beslagne Samvittigheder Synders Forladelse aleneste for Kristi Skyld.« »Den antikristelige Lærdom, Løgn og Bedrageri sender vi nu Djævelen hjem igen, hvem de er kommen fra, og giver Gud Æren, idet vi tager ved Kristi sande Evangelium.« Om dette Evangeliums Forkyndelse, om Sakramenternes Forvaltning, Gudstjenestens Ordning, Præste- og Bispeudnævnelse, Fattigplejen, Klostres og Kapitlers Ordning tales der i djærve og stærke Ord. Man mærker Friskheden og Styrken i det Liv, der her søger Form; en dyb Overbevisning om at eje Sandheden præger hele Værket. Det gør

Bruddet med alt det gamle skarpt og afgørende, men det skaber ogsaa en Tillidsfuldhed i Opbygningen af det ny, der ogsaa ytrer sig som Frisind og Maadehold over for de besejrede.

At lempe Lovens Bestemmelser efter Livets brogede Mangfoldighed blev nu den svære Kunst, der ikke mindst kom til at paahvile dem, der som Kirkens Ledere skulde gaa i Spidsen under Rejsningsarbejdet. Samme Dag som Kirkens Ordinans underskreves, var de første Superintendenter bleven udnævnt — syv i alt, idet man bevarede den gamle Stiftsinddeling. Man træffer blandt dem flere af Reformationsbevægelsens ledende Mænd, saaledes *Jørgen Sadolin*, der vedblivende fik sin Gerning paa Fyn, og *Frans Vormordsen*, der fik Embedet i Lund. Et Par Udlændinge var der blandt de nye Bisper — nemlig Hollænderen Frans Vormordsen og Tyskeren *Johan Vandal* i Ribe. Den første havde været i Danmark fra sin Ungdom og var fortrolig med Forhold og Sprog, den sidste, der havde samvirket med Christian III i Hertugdømmerne og havde været Lærer ved den evangeliske Præsteskole i Haderslev, beherskede ikke det danske Sprog og maatte derfor paa sine Visitatsrejser benytte Tolk. *Hans Tavsen* var ikke blandt de første protestantiske Bisper. Om nogen Forbigaaelse er der dog næppe Tale. Det synes, som man har ment, at der paa anden Vis har kunnet gøres bedre Brug af hans rige Kundskaber og fremragende Evner som Prædikant. Han blev Professor ved Universitetet, men allerede 1538 flyttedes han til den vanskelige Post som teologisk Læsemester ved Domkapitlet i Roskilde, blandt hvis Medlemmer Katolicismen stadig havde overbevisningstro Tilhængere. Da Johan Vandal døde i 1541, valgtes han til Biskop over Ribe Stift. Indvielsen af de nye Bisper foretoges af Bugenhagen. Man brød herigennem frimodigt med »den apostoliske Succession«, idet Bugenhagen ikke selv var Biskop, »et nyt Vidnesbyrd om den Djærvhed, der karakteriserer den danske Reformations Gennemførelse.«

Det var Superintendenternes Opgave at »holde denne Reformats i Kirken ved Magt«, »holde Tjenerne ved deres Embede og se til med, at alle Ting maa alle Vegne gaa skikkelig og ret til.« Et uhyre brydsomt Arbejde var hermed henlagt til Bisperne. I hvert Sogn skulde den nye Ordning gennemføres, Præster indsættes, Menighederne oplyses, de økonomiske Forhold ordnes. De første Aar maatte de paa stadige Rejser sætte sig ind i Tilstandene og prøve at lempe det nye igennem. Eftertiden har i Sjællands Biskop, *Peder Palladius'* Visitatsbog Lejlighed til at se ind i den Vrimmel af forskelligartede Opgaver og Vanskeligheder, der meldte sig fra Sogn til Sogn. I ganske særlig Grad synes Peder Palladius at have været egnet til dette Arbejde. Den unge Vestjyde var efter flittige Studier i Wittenberg vendt hjem til Dan-

mark i Bugenhagens Følge, og et Par Maaneder efter blev han, 34 Aar gammel, betroet den vanskelige Post som Biskop over Sjællands Stift. Hurtigt viste det sig, at man ikke havde grebet fejl ved dette Valg; allerede i November 1537 kan Bugenhagen skrive til Kongen: »Jeg vil, Eders Majestæt til Trøst, ikke dølge, at Gud udretter meget godt ved sine fattige Biskopper og Superintendenter. Jeg efterlod Dr. Peder Palladius 14 Dage i den papistiske Stad Roskilde. Der prædikede han hver Dag, og hele Byen løb til for at høre ham, og de takker og priser Gud, baade Raad og Borgere. Han holdt ogsaa hver Dag en latinsk Forelæsning og havde 125 Tilhørere.« I Løbet af fem-seks Aar havde han besøgt alle sit Stifts 390 Kirker. I sin Visitatsbog har han givet et levende Billede af Tiden, af sit Arbejde og af sig selv. I Besiddelse af en billedrig, folkelig-djærv Veltalenhed, af frisindet Maadehold og myndig Sikkerhed var han som skabt til sin Gerning. Det er ikke mindst i hans Person, man erkender det nye Livs Fylde og Ret.

Det kloge Maadehold, som overalt præger den danske Reformation, viser sig intetsteds stærkere end med Hensyn til Spørgsmaalet om den lutherske Kirkes *Forsyning med Præster*. Der sad en Del Præster i Embederne, der havde sluttet sig til det nye; igennem en Aarrække havde Kongen, hvor han havde Patronatsret, anbragt luthersksindede Mænd; men i det store Flertal af Sogne sad der Folk, der havde staaet paa det gamles Side i Striden. Det har før været antaget, at man prøvede at skabe en ny Præstestand, og at man i den Anledning blandt andet gjorde Brug af Lægfolk i Embederne; man har skrevet om det smukke i, at Byens Smed blev Sognets første lutherske Præst. Men Sagen forholder sig næppe saaledes. Man har tværtimod opgivet at skaffe nye Folk til Embederne, og man har i Stedet prøvet at fortsætte med de gamle. De katolske Præster har øjensynlig ikke været alt for faste i deres Vedhængen ved Romerkirken, Reformkatolicismen formidlede for en Del Bruddet med det gamle, og manges Holdning var under Tidens Uro bleven usikker. I tryg Tillid til at eje den altbetvingende Sandhed dristede Kirkens Ledere sig til at forsøge at anvende dem under nye Forhold. Der skulde ikke kræves for meget af Præsterne i Retning af Løfter paa symbolske Bøger og Afsigelse af katolske Anskuelser; kun skulde de være villige til at følge Kirkeordinansens Bestemmelser og til at tage mod fortsat Undervisning.

Det synes at have været det almindelige, at de katolske Præster blev siddende i deres Embeder. Forholdene er vanskelige at faa oplyste, men enkelte Steder kender man Præsterne baade før og efter 1536, og hvor dette er Tilfældet, er det oftest de samme Mænd, der er Embedets Indehavere. Det gælder f. Eks. i en Række Herreder i Odense Amt. Jens Andersen Beldenaks katolske Præster var her de første

lutherske Sognepræster. For nogle har Overgangen ikke været let. Peder Palladius beretter saaledes et Sted om en sjællandsk Landsbypræst: »Efterdi Hr. Mads haver været her hos mig og lod sig undervise og jætter og tilsiger, at han vil aldeles rette sig efter vor naadige Herres kongelige Majestæts Ordinans's Lydelse, saa vidt som hans Embede udviser, da haver jeg med højlærd Mands Dr. Pommers (Bugenhagens) Raad undt og tilstedt, at han maa blive i sin Tjeneste, dog med saadan Skel, at han vil dageligen søge højlærde Mands, Mester Hans Tavsens Lejse der udi Byen og altid forbedre sig udi Guds Ords Kendelse, som han vel Behov haver, desligeste vi allesammen.«

Der var Præster, der sagde Nej til enhver Forbindelse med det nye, og i deres Embeder og i de ikke faa, der i de urolige Tider var bleven ledige, maatte der nye Mænd til. I enkelte Tilfælde har man gjort Brug af tidligere Munke; paa Mors sad der i flere Præsteembeder o. 1540 forhenværende Munke fra Dueholm Kloster. Om Præsten Hans Detlevsen i Emmerlev i Nordslesvig siges det, at han »havde været Munk, men blev omvendt til den lutherske Religion, skønt han en Tid var saa ivrig i sin papistiske Tro, at han sagde, at han før vilde lade Tarmene tage ud af sit Liv, end han vilde forlade den.« Den sidste Dominikanerprovincial i Danmark er rimeligvis død som luthersk Sognepræst. Der kan dog være Mulighed for, at Præstemangelen paa sine Steder har været saa stor, at man er gaaet med til at give Embedet til Folk uden skolemæssig Uddannelse. — Reformationen gav Gejstligheden et nyt socialt Præg, idet Højadelen helt ophørte at søge Kirkens Tjeneste. »Den danske Gejstlighed blev udpræget borgerlig siden Reformationens Dage.«

At Præsten i mangfoldige Sogne i Danmark efter Reformationen paa den Vis var den samme som før, var paa een Gang en Svaghed og en Styrke for den nye Kirkeordning. Det maatte ofte være smaat bevendt med Præsternes Indlevethed i det nye. Luthersk Kristendom blev ikke forkyndt af begejstrede, hjertegrebne Mænd. Men paa den anden Side har netop de katolske Præster, der blev Tjenere i den nye Kirke, ydet et ikke uvæsentligt Bidrag til, at de følgende Aars danske Kirkehistorie ikke kender til de Brydninger baade af indre og ydre Art, som man ellers kunde vente, hvor Reformationen som her blev gennemført uden nogen længere Forberedelse og ved et Magtbud fra oven. En afsat Præstestand, der holdt fast ved Katolicismen, vilde have været den selvskrevne Fører, omkring hvilken en katolsk Reaktion naturligt vilde have samlet sig; Tilegnelsen af det nye var næppe i de brede Lag saa dyb, at ikke en stærk Modstand mod den lutherske Kirkeordning havde været mulig, hvis der var bleven kaldt paa den.

Med Reformationen vandt Menighederne en gammel Ret tilbage, som

de i Middelalderens sidste Aarhundreder havde sat til, nemlig Retten til selv *at vælge deres Præster.* Efterhaanden var Præsteudnævnelsen gledet over til Bisperne, undtagen hvor Konge og Adel havde Patronatsret. Med dette brød Reformationen. Naar det skete, var det i god Overensstemmelse med Luther, og det synes, som det er Christian III selv, der har ønsket denne Ordning. Naar et Embede blev ledigt, var Fremgangsmaaden ved Valget efter Kirkeordinansen denne, at i Købstæderne Borgmester og Raad foretager dette, og at paa Landet »de bedste af Menigheden, hvilke det samme behør, paa den menige Almues Vegne« sammen med Provsten udvælger den, »de agter bekvemmest dertil.« Han sendes saa med Menighedens Vidnesbyrd om et godt Levned og gode Sæder til Biskoppen, hvor han forhøres om »hans Lærdom og Forstand«; nogen teologisk Lærdom eller Kendskab til Græsk eller Hebraisk fordredes ikke ved denne Prøve; faldt den tilfredsstillende ud, stadfæstede Stiftslensmanden ham i Embedet. I de saakaldte *Ribeartikler* af 1542 blev Udtrykket »de bedste Mænd« nøjere bestemt saaledes, at Sognemændene skulde ved Embedsledighed »kejse og udnævne syv af de ældste og agteste Mænd der udi Sognet« til at foretage Valget. Kun i Slesvig blev paa Grund af en lille, næsten umærkelig Forskel i Oversættelsen af Ordinansen til Plattysk det direkte Menighedsvalg bevaret . — Hvor Herremanden ejede Kirken, bevarede han sin Patronatsret.

Denne Menighedernes Valgret blev utvivlsomt paa sine Steder misbrugt. Man stillede saaledes Betingelser for Valget af en Mand; det kunde t. Eks. være Fordring til ham om, at han skulde give Afkald paa Indtægter, — det skete saaledes i Ønslev paa Falster, hvor Sognepræsten i sine Kollegers Nærværelse maatte gøre offentlig Afbigt af den Grund: »Jeg bekender, at jeg skammelig har givet Slip paa adskillige Naturalydelser og retmæssige Indkomster, der hidtil aarlig er ydede mine Formænd og til evig Skændsel givet Bønderne en Forpligtelse Dagen før min Kaldelse 1548.« Men Forpligtelserne kunde ogsaa være af anden Art. I 1558 annammede Peder Rud til Vognserup og Bønderne Hr. Jens Nielsen til Sognepræst i Kundby paa den Betingelse, »at han skulde være sine Sognefolk hørig og lydig og tjenstagtig til al Skellighed baade udi Kirken og udenfor«, og hvis han ikke opfyldte de Vilkaar, da skulde de være berettigede til at »sige ham ud af Kundby Sogn« og tage en anden Præst. Almindeligst synes det at have været, at Kandidaten har maattet forpligte sig til at gifte sig med Formandens Enke. Der var ikke truffet nogen Ordning med Hensyn til det Spørgsmaal, som Reformationen havde skabt, og Sognene fandt da denne Løsning af Enkeforsørgelsesspørgsmaalet. Vanskeligheder voldtes ved, som det hedder paa Synoden paa Antvorskov 1546, at

Præstevalget utilbørligt udsattes, fordi man kævledes i Sognet, eller fordi Valgmændene stivsindet stredes om Valget. Det bestemtes derfor, at Biskoppen i saa Fald af egen Myndighed maatte indsætte en Præst.

I Aarhundredets Løb blev Menighedernes Valgret antastet paa flere Maader. Naar der boede adelige i Sognet, betragtede de sig som *selvskrevne Valgmænd* og øvede i Kraft af hele deres Stilling den afgørende Indflydelse. Bisperne, der havde og brugte Retten til at afvise den valgte, naar de ikke ved Bispeeksamen befandt ham »skikkelig udi Lærdommen«, var fristet til at øve deres Indflydelse mere positivt ved direkte at anbefale Folk til de ledige Embeder; især under Frederik II er der mange Eksempler paa dette. I 1577 faar saaledes Beboerne i Karlslunde og Kagstrup Sogne at vide, at »da en Del af dem ikke vil give Hr. Hans Pedersen Kiusse, der efter den forrige Sognepræsts Død er sendt til dem af Superintendenten, Kald som Sognepræst, skønt de med Billighed hverken kan klage over hans Person eller over hans Lærdom og Prædiken, men kun vil vælge en, der vil ægte en gammel Præstekvinde, befales det dem under Trusel af Kongens højeste Unaade straks at antage Hr. Hans Kiusse som Sognepræst.« Det skete ogsaa, at Frederik II gav Folk Løfter om det første ledige Embede i et Stift, og selv om det hed, at det skulde ske uden Indgreb i Menighedernes Ret, var der dog heri en Fristelse for Bisperne til at øve Pres paa Sognefolkene for at fremtvinge et bestemt Valg.

Hen i Aarhundredet, ændredes Fremgangsmaaden ved Valget noget. Det havde oprindeligt ikke været Skik, at Embedssøgerne »lod sig høre« af Menighederne før Valget. Det første Vidnesbyrd om dette nye findes i et Brev 1558 fra Aarhusbispen Laurits Bertelsen til Jørgen Rosenkrantz i Anledning af et Præstevalg i Mørke og Hvilsager, hvor han har anbefalet at faa nogle Mænd til at prædike. Bispen vil nu lade ham vide, »at saadan en Vis og Maade til at kalde og udkaare Sognepræster til Kirkens Tjeneste er uvanlig andensteds her i Stiftet, og skulde det saa gange til, at først een, saa en anden, den tredie, den fjerde o. s. v. skulde saa stedes til at kampes og kives med Prædiken, da vilde undertiden den, der højest kunde raabe og mest med Ord kunde prale, dog maa vel ske var baade ulærd og ugudelig, fange Kaaret og Udvælgelsen, og den, som var lærd og gudfrygtig, maatte forskydes og staa tilbage, hvorudaf vilde komme ikke aleneste Bulder og Uskikkelighed, men ogsaa stor Forargelse og Guds Ords Foragtelse i den hellige Kirke.« Men Myndighederne opgav efterhaanden deres Modstand, og ved det 17. Aarhundredes Begyndelse var Valgprædikener det almindelige.

Det blev saare beskedne *økonomiske Kaar*, den lutherske Gejstlighed kom til at leve under. Superintendenterne skulde have deres Løn

udbetalt af Lensmændene, og den skulde være saa rundelig, at de »kunde holde to Tjenestepiger, en Skriver, en Karl til at sende deres Ærinder, en Køresvend, der kunde røgte fire Heste, og en Dreng, som de stedse kunde have hos sig.« Men det var ofte Bisperne vanskeligt at faa, hvad de skulde. I et Brev til Kongen 1539 skriver Bugenhagen, at Lensmændene ikke ydede dem, hvad de skulde, og han fortæller, at da han skulde drage til Nyborg, bad Peder Palladius ham om at bruge hans Heste paa Rejsen, for at de kunde faa Foder saa længe; de vilde ellers omkomme af Sult, da Lensmanden ikke leverede Foderet, som han skulde, og Palladius ingen Penge havde at købe for. I den følgende Tid maatte Bestemmelserne om Bispernes Løn gentagne Gange revideres, da de »ei kan holde sig med den Underholdning, der er tillagt dem efter Ordinansen.«

Den *Sogneinddeling,* man overtog fra den katolske Tid, blev i det væsentlige bevaret; men ofte blev to Sogne lagt sammen under samme Præstekald, for at der kunde skaffes Præsten, der nu som Regel havde Hustru og Børn, et tilstrækkeligt Udkomme; undertiden var Sognene saa smaa, at de helt kunde nedlægges og Kirkerne nedrives. Det var ikke noget ringe Tal Kirker, der paa den Vis forsvandt i Tiden efter Reformationen. Kirkebygningerne var ikke mere som i den katolske Tid i sig selv Helligdomme, saa man kunde nu i Behandlingen af dem lade praktiske Hensyn raade. Det var især Stiftsstæderne, der var forsynet til Overmaal efter den nye Tids Behov. Roskilde havde saaledes elleve Sognekirker og otte Kloster- og Hospitalskirker, Odense tre Sogne- og vistnok fem Klosterkirker, Ribe henholdsvis ti og tre—fire. Nu nedreves de fleste af disse. Men ogsaa paa Landet fandt Nedrivninger Sted — »paa Grund af det tilliggende Sogns Ringhed«, »da der kun er faa Gaarde til den, saa den ikke kan holdes vedlige.« Ofte førtes Tømmer, Sten og Kalk fra de nedbrudte Kirker til Steder, hvor kongelige Borge var under Opførelse. Menighederne satte sig som Regel imod, at deres dyrebare Kirkehuse forsvandt, og mangen Gang kæmpede de en haard Kamp for at bevare dem, naar de var dødsdømte. »Ikke saa faa Kirker, der staar den Dag idag, kan takke Bøndernes Kærlighed til det nedarvede Gudshus for, at de ikke for Aarhundreder siden er jævnet med Jorden.«

Trods alle Sammenlægninger var det ofte smaa Kaar, Præsterne levede under, og det kunde volde Besvær at faa Embederne besat. Især gjaldt dette dog Købstæderne. Peder Palladius skriver, at skønt han havde fundet adskillige Præster i Landsbyerne, der var lærde og fromme nok til at forestaa Købstadmenigheder, saa havde de dog alle bedt ham om, at han for Guds Skyld ikke vilde forflytte dem med Kone og Børn fra deres tarvelige Agerbrug til Elendigheden; thi paa

Landet havde dog nogle deres Udkomme; men i Købstæderne havde man kun Møje og Arbejde.

Præsternes Lønning bestod dels i *Præstegaarden,* dels i *Tiende* og *Offer.* Med Hensyn til det sidste blev der i 1539 givet faste Regler: der skulde gives Præsten fem Skilling ved Jordefærd, fem Skilling ved Bryllup og fire Skilling ved Barselkoners første Kirkegang; om Betaling for Uddeling af Sakramenterne tales der ikke; dog nævner Peder Palladius i en Traktat 1553 Hædersoffer, der skal ydes Præsten »som naar Børn døbes, Brude vies og Kvinder gaar i Kirke.« »Sjælegave« maa gives efter enhvers gode Vilje. Sidstnævnte Offer var meget omtvistet i Anledning af den Overtro, der kunde knytte sig dertil. Undertiden bestod Ofret ved Ligfærd i en Ko, der da førtes med i Ligfølget ind paa Kirkegaarden; men Myndighederne skred snart ind derimod. Da Ligprædikenerne ret begyndte at florere, var det ikke helt smaa Gaver, der tilfaldt Præsterne ved saadanne Lejligheder. — Tienden ydedes utærsket »i Kærven«. Foruden af Korn gaves der Tiende af Ærter, Vikker, Bønner, Humle m. m. samt Kvægtiende. I enkelte Landsdele deltes kun Korntienden, mens Kvægtienden og de mindre Tiendearter udelt tilfaldt Præsten. Der klagedes gentagne Gange over, at Bønderne »udleder det allerværste Korn og giver det i Tiende, og endvidere ikke leverer den Tiendedel, de er forpligtet til, — hvorfor Gud ogsaa undertiden giver ringe Grøde paa Jorden,« som det hedder i et Kongebrev. Ved Afleveringen beværtede Præsten Bønderne, der imidlertid undertiden har taget saa kraftigt for sig af Retterne, at der mange Steder fra klages over, at de fortærer mere Mad og Drikke, end en stor Del af Tienden beløber sig til, saa Kongen i 1568 maa fastsætte, at Præsten ved Afleveringen ikke maa give dem mere end to Tdr. Øl. — Til nogle Embeder hørte foruden Præstegaard ogsaa *Anneksgaard* og andre Gaarde (Mensalgaarde). Nogle Steder var Præstegaarden saa ringe, at Præsterne flyttede til Købstæderne og boede der. Det maatte saaledes i 1551 forbydes dem at gøre dette i Skaane. Da der stadig klagedes over Præsternes Kaar, blev det i 1554 paalagt Stiftslensmændene og Superintendenterne at berejse Stifterne og skaffe sig grundig Oplysning om Forholdene, »hvad Avl der er til Præstegaardene, og hvad Tiende og anden Rente«. Resultatet blev da, at der i 1555 udstedtes Bestemmelser, der tilstræbte at bedre Kaarene for dem, der virkelig led Nød; bl. a. henlagdes i adskillige Sogne *Kongetienden* til Præstekaldet.

Præstens Virksomhed hinsides Sognegrænserne blev efterhaanden forhindret. Myndighederne søgte at binde baade Præst og Menighed til Respekt for *Sogneskellene.* I Middelalderen havde Tiggermunkene brudt Sognegrænserne, men Bisperne havde holdt det mest mulige

Protestantisk Gudstjeneste.
Malet Alterbordsforside fra Thorslunde Kirke. 1561. Nationalmuseet.

igen. Reformationsrøret havde helt sprængt de gamle Former. I Aarene umiddelbart efter 1536 synes Præsterne at have virket forholdsvis frit. Men snart skred Myndighederne ind mod disse »Sognestrygere«, som Biskop Tyge Asmussen i Lund kaldte de Præster, der virkede uden for deres Sogn. Første Gang det forbydes Folk at søge andre Kirker end deres Sognekirker, er i 1550 i et kgl. Brev til Skaane. Under Frederik II indskærpedes det gentagne Gange Præsterne at blive paa deres egen Grund. Saaledes blev det i 1566 forbudt Sognepræsten til St. Nicolai Kirke i København at lade sig bruge uden for sit Sogn i Skaane og København uden sin Biskops Tilladelse. »Den Undskyldning, at nogen af Adelen vil bruge ham i saadan Bestilling, gælder ikke, da Adelen ikke har noget med Religionen at skaffe«, som det hedder i det kgl. Brev.

Det var først efterhaanden, man kunde naa til at stille bestemte Fordringer til *Præsternes Uddannelse.* Om akademisk Uddannelse var der til at begynde med ikke Tale som almindelig Fordring, — saa vilde, som det er bleven sagt, de ¾ af alle Embeder være kommen til at staa ledige. Først 1569 bestemtes det, at ingen kunde kaldes til Præst, før han havde studeret nogle Aar ved Universitetet. Det var ikke dermed Meningen, at de vordende Præster skulde underkaste sig en teologisk Eksamen, ligesom det var ubestemt, hvor længe deres Ophold ved Universitetet skulde vare; i den første Tid efter 1569 blev eet Aar anset for tilstrækkeligt.

Reformationen gav Gudstjenesten et helt nyt Indhold. Hvor før Messen havde været det centrale, blev nu Prædikenen det. Derimod var man mere konservativ, hvad Gudstjenestens Form angik. Liturgien er i sin Opbygning »kun en evangeliserende Fortsættelse af den middelalderlige«. Der prædikedes meget og længe. I Købstæderne holdtes der hver Helligdag ikke mindre end tre Gudstjenester, og selv om Hverdagene samledes man i Kirkerne et Par Gange om Ugen. Paa Landet strakte den enkelte Sognepræsts Kraft ikke til mere end Højmessetjenesten, naar han havde to Kirker. Efter Ordinansen skulde Prædikenen vare en Time; de fleste Steder synes Vanskeligheden ikke at have været at faa denne Tid brugt, men snarere at faa Veltalenheden holdt inden for dens Grænser. Reformationens Forberedelse havde ikke været alt for grundig; man maatte regne med megen Vankundighed saavel over for den nye Lære som over for Kristendom i det hele. Derfor skulde Prædikenen rumme solid kristelig Oplysning. I Byerne holdtes der særlige Katekismusprædikener; paa Landet skulde Prædikenen deles i to Stykker, i den første halve Time skulde der tales over Evangeliet, i den sidste over et Katekismusstykke. Der synes især i de første Aar efter 1536 at have været en meget stærk Trang til kristelig Oplysning. I 1542 kan Bugenhagen ved sin Afrejse fra Danmark skrive: »Jeg har ikke været noget Sted, hvor man saa gerne hører paa Prækener som i Danmark, selv Hverdage, selv om Vinteren, selv før Festdage og paa Festdagene hele Dagen igennem, og de beder flittigt.« Naar Menighederne mødte saa godt frem, var det ikke alene Prædikenens Skyld, men det var ogsaa den mærkelige Salmesang paa Modersmaalet, som drog. Kirkesangen afløstes af Menighedssangen. Ogsaa uden for Gudstjenesten lød Salmerne; i en Tid, hvor Læseevnen ikke var almindelig, var Bibelens direkte Betydning i det jævne Folk begrænset, men hvor den ikke kunde vinde Indpas, der kunde Salmerne naa hen, og det er ikke mindst gennem dem, at evangeliske Tanker er trængt ind i det jævne Folk.

Den nye Gudstjeneste maatte ogsaa fordre *Kirkehuse* af noget anden Art end de gamle. Der sker da ogsaa i denne Tid en Del Forandringer i Kirkernes Udstyr. Der fandtes vel i Almindelighed *Prædikestole* i Kirkerne, men nu blev de nødvendige alle Vegne, og de gamle erstattedes med ny, mere pragtfuldt udstyrede. Peder Palladius siger i sin Visitatsbog om Prædikestolen, at den »skal ikke være en Bogstol eller Hipgippe nede paa Gulvet, men herligt opbygt ved Kirkens søndre Side, nær et Vindue, til Gavn for Præsten, besynderlig naar han ældes, og hans Øjne de dummes.« — Prædikenens fremskudte Plads i Gudstjenesten hidførte ogsaa andre Forandringer. Der

havde før en Del Steder været *Stole* i Kirkerne, men det almindelige havde været, at Menigheden stod op under Gudstjenesten. Den af Ordinansen forordnede Højmesse kunde trække ud i tre—fire Timer. Man maatte derfor have Siddepladser. Det blev da almindeligt, at hver Familie satte sin Stol op i Kirken; men disse Stole blev anbragt omkring mellem hinanden, saa Kirkegulvet næsten blev ufremkommeligt. Da det dertil efter Tidens Opfattelse følte usømmeligt, at Mænd og Kvinder »stod i Stol sammen«, fik man det efterhaanden ordnet saadan, at Stolene blev rykket ud til Siderne, og at Mændene fik den søndre, Kvinderne den nordre Del af Kirken til deres Plads. — Et *Knæfald* ved Alteret til Brug ved Nadveren fik man først omkring 1600; indtil da gik Præsten omkring til Nadvergæsterne, der knælede paa Gulvet ved deres Pladser; undertiden gik de dog op til Alteret og modtog Brødet og Vinen der.

Hvad der kunde minde om den katolske Tid, søgte man at faa renset ud af Kirkerne. *Helgenbilleder* og *Vievandskar* m. m. blev fjernet. Da Peder Palladius lod den hellige Lucius og andre Billeder borttage fra Roskilde Domkirke, siger en protestantisk Forfatter, at hvad der var samlet og bevaret i 3—400 Aar, blev paa knap tre—fire Timer af en Dag adspredt og ødelagt. Men man gik ingenlunde altid saa radikalt til Værks. Om Biskop Jørgen Sadolin paa Fyn fremhæves det, at han var meget skaansom mod *Billeder*. Luther selv havde advaret mod for haardhændet en Fremgangsmaade; selv om Helgenbilleder, hvortil der sker Tilløb, absolut bør fjernes, saa maa man huske, at det nytter lidet at fjerne dem, om de ikke samtidig forsvinder fra Menighedens Hjerter. I god Overensstemmelse hermed vedtages det paa Bispemødet i 1555, at Præster »skulle flittelig prædike mod alle Billeders Misbrug, at de maatte først tages af Folks Hjerter og saa med Lempe af Kirkeværgerne udryddes, besynderlig hvor nogen Knæfald og anden Afguderi findes endnu dertil at ske.« Man synes bl. a. i meget stor Udstrækning at have bevaret de gamle Højaltertavler, og det er først hen i Frederik II's Tid, at Opstillingen af nye Altertavler tager Fart.

Hvor langsomt Omformningen af Kirkernes Udstyr paa sine Steder maa være sket, faar man et Indtryk af gennem en Beretning om et Besøg i Danmark 1567, som en Fuggersk Udsending har aflagt. »Saaledes er Kirkerne, i hvert Fald, hvor jeg har været, endnu bevaret, skønt udstyret med Altre, Krucifikser, Jesus, Maria, hellige, Engle, summa allehaande hellige Billeder, Malerier, Messeklæder, Voxlys ... saa at man, hvis man ikke vidste bedre, vilde regne dem ikke for lutherske men for vore Kirker.« Der blev holdt Vesper-

tjeneste og sunget Latin, »men det hellige Vievand og andre kristelige Ceremonier bruges der ikke.«

Enkelte Levn fra den katolske Tid vedblev at bestaa foreløbig. Det gjaldt saaledes *Domkapitlerne*, idet de katolsksindede Domherrer fik Lov til at blive i deres Embeder til deres Død. Efterhaanden som de uddøde, blev Præbenderne givet til Lønning for lærde og fortjente Mænd. Det kunde rumme en Fare, at der omkring i vore Stiftsbyer sad en saadan Kreds af lærde Mænd, der i Hjertet var den katolske Kirke tro. De havde ganske vist maattet underskrive Kirkeordinansen, men de havde taget det Forbehold, at en endelig Afgørelse af Kirkeforholdene kun kunde ske paa et almindeligt Koncil, og man var heller ikke fra Myndighedernes Side i Tvivl om, hvor deres Sympatier var. Peder Palladius havde adskilligt Besvær med Domkapitlet i Roskilde; saa sent som i 1543 blev Domherrerne kaldt til København til en Religionssamtale paa Universitetet, og man forlangte som Resultat af Forhandlingerne deres Underskrift paa tre Udtalelser, om Messen, om den hellige Nadver og om Ordets Tjeneste. Men Forhandlingerne trak i Langdrag, og Domherrerne kom hjem uden at have underskrevet. Langt om længe bøjede de sig dog; der var ikke blandt dem Mænd, der var rede til at tage noget Martyrium for deres Overbevisning. Stærkest i sin Vedholden ved det gamle var Kapitlet i Lund; herfra kom under Religionssamtalerne de skarpeste Indlæg mod de Evangeliske eller »de Egenvilligste«, som de kaldte dem, der efter deres Mening fortolkede Skriften efter deres eget Hoved.

Den samme Langmodighed, der vistes Domkapitlerne, blev ogsaa *Klostrene* til Del. Danmark var gaaet ind i Reformationsrøret med over 50 Tiggermunkeklostre; af dem eksisterede kun ca. ti i 1536, og de forsvandt snart alle. Folkets Harme havde i ganske særlig Grad vendt sig mod dem; de var afhængige af Gaver, og med deres Beliggenhed i Byerne havde de de mest udsatte Poster. Af Herreklostre var der i 1520erne omtrent et tilsvarende Antal, ca. 50, og af dem havde over 20 overlevet Reformationen. Disse Klostres Forhold ordnedes saaledes, at de Munke, der ønskede det, frit kunde forlade Klosteret, men de, som blev, skulde være Klosterets Forstander lydige, læse den hellige Skrift og høre Guds Ords Prædiken. Derfor skulde der i Klostrene antages en lærd Mand som Læsemester, der skulde udlægge den hellige Skrift, forklare Katekismus og prædike. Bugenhagen udarbejdede en Kannike- og Klosterordinans, der gav Regler med Hensyn til de daglige Gudfrygtighedsøvelser. Det tilkom Superintendenterne at tilse, at Reglerne over-

holdtes. Det voldte dem adskilligt Besvær at naa dette. Jørgen Sadolin maatte saaledes foranledige Kongens Indskriden over for Munkene i St. Knuds Kloster i Odense, der overhovedet ikke vilde rette sig efter Ordinansen, lod sig kronrage, nægtede at antage en Læsemester m. m. Men efterhaanden som Munkene og Nonnerne uddøde, inddroges Klostrene og blev verdslige Forleninger. Nogle omdannedes til Hospitaler, Sorø blev en lærd Skole, Antvorskov omdannedes 1580 til kongeligt Slot, og flere Steder nedreves Bygningerne, og Materialet brugtes til Slotte. 1559 var der endnu ni Herreklostre tilbage. Længst blev Maribo Nonnekloster ved at bestaa; det ophævedes først 1622.

7. Træk af Aandslivet i det 16. Aarhundrede.

Det var det under Reformationsrøret nyvakte religiøse Liv, der stærkest kom til at præge Livet i Christian III's Danmark. En alvorlig, lidt tung Gudsfrygt er Tidens Fælleseje. Ogsaa Litteraturen fik Opgaver af væsentlig religiøs Art i disse Aar. Det blev dens Gerning at arbejde med paa det nye Kristendomssyns Tilegnelse i de brede Lag, — derfor er Tiden frem til 1560, som det er sagt, »en dansk Episode, med Latin foran sig og med Latin bagefter sig« —, der stilledes Fordringer fra den nye Gudstjeneste, og der maatte komme den Dag, da den teologiske Tænkning maatte give det nye dets tankemæssige Begrundelse. Men i hele Christian III's Tid er det de praktiske Behov, der er de overvejende, og det bliver først Frederik II's Tid, der tager de teologiske Opgaver op.

I et luthersk Folk maatte naturligt Trangen til en *Bibel paa Modersmaalet* hurtigt gøre sig gældende. Allerede i Kampaarene var flere Tilløb til at skabe en saadan bleven gjort. *Hans Tavsen* havde bl. a. brugt Aarene efter 1533 til at oversætte de fem Mosebøger (udgivet 1535), og han havde i den følgende Tid fortsat Arbejdet, saa han i 1543 kunde faa kgl. Privilegium paa selv at »lade trykke og udsælge Bibelen, som han havde transfereret og udsat paa Dansk«. Hans Oversættelse kom imidlertid ikke til at se Lyset, idet *Kristiern Pedersen* samme Aar havde afsluttet sin Oversættelse, som han havde faaet Understøttelse til fra Universitetet, og Regeringen støttede dens Udgivelse. En Kommission, hvis ledende Mand *Peder Palladius* synes at have været, gennemgik grundigt Kristiern Pedersens Arbejde — han havde som Grundlag for sin Oversættelse brugt Luthers tyske Bibel og var ikke som Hans Tavsen gaaet til Grundteksterne —, og først 1550 var den samlede Bibel trykt paa Dansk.

Ikke alene for den kirkelige Udvikling var dette af stor Betydning, men »Christian III's Bibel« kom ogsaa paa anden Maade til at øve en vigtig Indflydelse, nemlig for det danske Litteratursprogs Udvikling, »idet Bibeloversættelsens Ordvalg som oftest er bleven afgørende for den Betydning, man i den følgende Tid tillagde Ordene, især naturligvis i det kirkelige Sprog.« Det er da af ikke ringe Betydning, at den trods sin nære Forbindelse med det tyske dog har saa dansk et Præg; »kun sjældent har Bibelen fremmede Ord, som senere er fortrængt af hjemlige — — — oftere har senere Tider indsat fremmede i Stedet for Bibelens danske.«

Der var under Reformationskampen bleven oversat en Del kristelige Viser fra Tysk, og en selvstændig *dansk Salmedigtning* havde ogsaa i disse Aar taget sin Begyndelse. Der blev udgivet flere Salmesamlinger, men først 1569 skabtes der med *Hans Thomesens Salmebog* et Værk af mere blivende Værd. Det blev straks efter dens Fremkomst befalet hver Kirke i Landet at anskaffe et Eksemplar af den, og det blev forbudt at føre andre Salmebøger i Handelen. Iblandt dens 269 Salmer findes foruden en Del Oversættelser fra Tysk det bedste af Reformationstidens danske Salmedigtning. Hans Thomesen, der efter at have været Rektor ved Ribe Skole nu var Sognepræst ved Frue Kirke i København, har selv bidraget med 49 Salmer — Oversættelser og originale —; men blandt Forfatterne findes i øvrigt de fleste af Tidens kendte kirkelige Navne: Hans Tavsen, Peder Palladius, Jørgen Sadolin, Niels Hemmingsen, Anders Sørensen Vedel samt en Række Adelsmænd og Borgere — et Vidnesbyrd om, »i hvilken Grad Salmedigtning i hine Tider har været et Samfundsanliggende, som alle Stænder i Folket gav deres Bidrag til.« Salmerne er ofte mangelfulde i Formen, men baaret af en enfoldig Fromhed og Varme har de dog ejet Evnen til at løfte Sindene og berige Hjerterne. De enkelte Salmeforfatteres Individualitet træder ikke frem; det er det, der inderst inde var Tidens fælles Eje, der har faaet Mæle i disse jævne Vers. Det første store Navn inden for den Gren af dansk Digtning, der senere skulde bære saa yppige Frugter, Hans Christensen Sthens, hører det 16. Aarhundredes sidste Aartier til. I sine Andagtsbøger indstrøede han religiøse Digte, der ved deres Forening af den gamle Folkevises Tone og en dyb Fromhed hører til det uforgængelige i den danske Kirkes Salmeskat.

En af Tidens frugtbareste Forfattere var Peder Palladius, der dels i opbyggelige Skrifter henvendte sig til Menighederne, dels i Afhandlinger af teologisk Indhold vejledede Præsterne. Han naar dog intetsteds Visitatsbogen i Friskhed og Fylde.

Det teologiske Tænkerarbejde i Frederik II's Dage er først og frem-

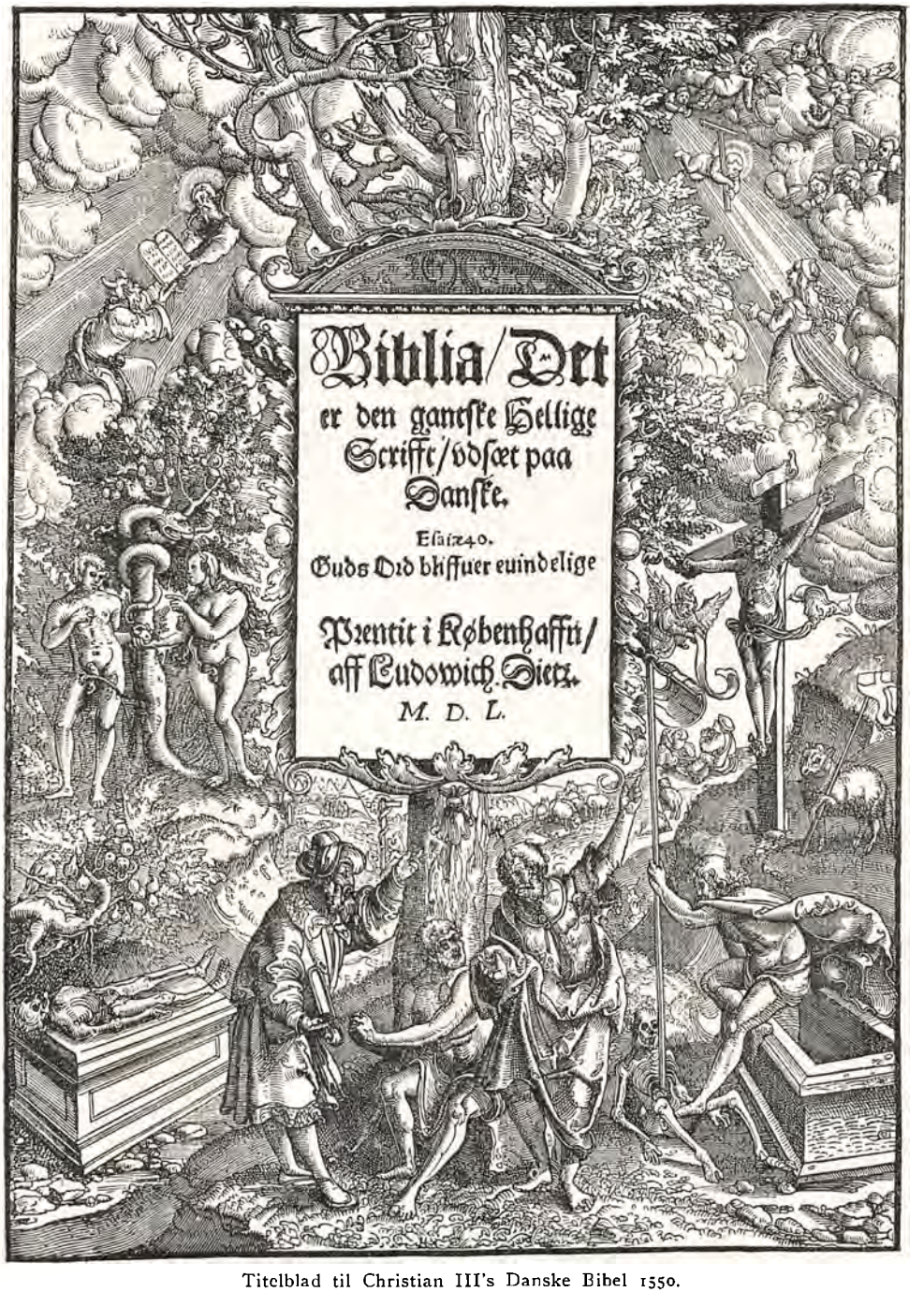

Titelblad til Christian III's Danske Bibel 1550.

mest knyttet til Niels Hemmingsens Navn. Niels Hemmingsen var en Bondesøn fra Lolland. Sin Uddannelse havde han faaet i Wittenberg, hvor han mere var bleven Melanchtons end Luthers Discipel. I 1542 blev han knyttet til Universitetet i København. Efter først at have været Professor i Græsk og derpaa i Dialektik arbejdede han sig 1553 frem til den teologiske Lærestol, hvorfra han i de følgende Aartier øvede en altbestemmende Indflydelse paa de teologiske Studenter. Som systematisk Teolog naaede hans Berømmelse over hele den protestantiske Verden, hans Skrifter oversattes og udkom i mange Oplag. Ved et Skrift om Naturretten erhvervede han sig en Plads som Forløber for *Hugo Grotius*. Nu var imidlertid den lutherske Ortodoksis Tid inde, og nidkært blev der i Tyskland vaaget over den rene Lære, især over for den Fare for Sammenblanding med den reformerte Opfattelse, som kunde ligge nær, og som ogsaa havde sine Tilhængere. Ivrige Kætterjægere i det med Danmark saa nøje forbundne Sachsen vejrede calvinistiske Kætterier hos Niels Hemmingsen, især med Hensyn til Nadverlæren. Skønt Niels Hemmingsen lod sig bevæge til at tilbagekalde nogle af sine Udtalelser, trængte bl. a. Kurfyrst August af Sachsen saa stærkt ind paa Kongen for at faa hans farefulde Virksomhed som Lærer for de vordende Præster afbrudt, at Frederik II til sidst bøjede sig og i 1579 afskedigede Niels Hemmingsen fra Professorstillingen. Et Kanonikat i Roskilde skaffede ham Livsopholdet de sidste tyve Aar af hans Liv.

Niels Hemmingsen. Maleri af Tobias Gemperlin fra 1595. Frederiksborg.

I kirkelig Henseende ønskede Frederik II at værne Danmark som det lutherske Rige, han havde taget i Arv efter sin Fader. De *kirkelige Stridigheder* vilde han holde uden for Landets Grænser. I 1574 blev det forbudt Præsterne i deres Prædikener at »føre nogen subtil Disputats om Nadveren«, men paalagt dem »paa det allerenfoldigste« at holde sig til den augsburgske Konfession. Karakteristisk for hans Syn paa sin Opgave er en Udtalelse af ham i en Samtale med Univer-

Kurfyrst August og Kurfyrstinde Anna (Frederik II's Søster) af Sachsen.
Malerier af Lucas Cranach d. Y. 1546. Engelsk Privateje.

sitetets Professorer 1585: »Det er mig haardeligt imod, naar nogen vækker Tvivl om Rigtigheden af den Lære og Kirkeordning, som i vore Fædres Tid er befæstet og grundlagt ved lærde Mænds og fromme og højsindede Fyrsters gudelige Iver og farefulde Anstrengelser. Thi ved saadanne Stridigheder sønderslides Kristi Kirke, Skolerne lægges øde, Ungdommen forføres, den verdslige Øvrighed forstyrres, Menigmand forarges, Evangeliet hindres i sit frie Løb, Pavens Magt vokser, Ugudelighed griber om sig, og Vorherre fortørnes.« — Der var under Frederik II's Regeringstid særlig Anledning til at værne Riget mod Vranglærens Besmittelse, idet Religionsforfølgelser i flere Lande, især i Skotland og Holland, drev mange Mennesker i Landflygtighed, og en Del af dem tyede til Danmark om Beskærmelse. Under Christian III havde man vaaget over, at ingen »Vederdøbere, Sakramentere og andre Sværmere« slap ind i Riget, og man havde i 1553 nægtet 170 flygtende Englændere Opholdsret her i Landet, fordi de ikke kunde slutte sig til den danske Kirkes Lære. I Frederik II's første Regeringsaar vistes der de flygtende megen Imødekommenhed, men dette ændredes hurtigt. I 1569 udkom de saakaldte »Fremmedartikler« — »25 Artikler, som skal foregives alle de Fremmede og Udlændinge, som begærer af Kgl. Majestæt Værelse og Bolig i disse Riger og Lande.« Kun hvis de gav disse Artikler deres Tilslutning, aabnedes der dem Adgang til Landet.

Men paa den anden Side holdt Frederik II sig fri af den Tilspids-

ning af den lutherske Lære, som fandt Sted under Kampen mod Kryptocalvinismen i Tyskland, og som *Konkordieformlen* er Udtryk for. Da han havde faaet et Eksemplar af denne sendt fra sin Søster i Sachsen med Anmodning om at antage den ogsaa i Danmark, kastede han den i Ilden med de Ord, at han havde fanget en Djævel, som han vilde brænde.

Det blev dog ikke den lutherske Rettroenhed, der kom til at sætte sit Stempel paa Livet i Danmark i Frederik II's Dage. Hans Tid er mere kendetegnet ved Frigørelse fra den tidligere Tids ensidigt kirkelige Interesse. Det 16. Aarhundredes sidste Halvdel er *den danske Renæssancetid.* Mens Renæssancebevægelsen i de sydlige Lande og i Tyskland gaar forud for og forbereder Reformationsrøret, er det i Norden som i England først efter, at dette er gennemlevet, at Renæssanceaanden griber Hjerterne. Den ytrer sig her som en Trang til frodig Udfoldelse af alle Livsmuligheder, som Kundskabsbegær og Dannelsestørst og skønnest som en levende Sans for Fædrelandets Fortid. Dens Hjemsted blev først og fremmest Adelens Kredse, men ogsaa blandt de universitetsuddannede borgerlige er der mange, der bærer dens Mærke. Latinen kommer igen i Højsædet som Videnskabens og Poesiens Sprog; Renæssancetiden er ikke som Reformationstiden en folkelig Tid, der ønsker at faa de brede Lag i Tale.

Tyge Brahe.
Tegning fra 1586. Kobberstiksamlingen.

Det ypperste, Renæssancetiden har ydet til Samtid og Eftertid i videnskabelig Henseende, er knyttet til *Tyge Brahes* Navn. Tyge Brahe var født paa Knudstrup i Skaane 1546; sin første Opdragelse fik han hos sin Farbroder *Jørgen Brahe* paa den skaanske Herregaard Tostrup. Tidlig udviklet som han var, kom han allerede 13 Aar gammel til Københavns Universitet, hvor han var et Par Aar, ind-

til han i 1562 drog til Udlandet paa Studierejse med den 19-aarige *Anders Sørensen Vedel* som sin Hovmester. Det var Uddannelse til Statstjenesten, der var Rejsens Formaal, men allerede under Opholdet i København havde Naturvidenskaberne og især Astronomien fanget Tyge Brahe ind, og det blev trods Hovmesterens Protest disse Interesser, der blev dyrket paa Rejsen. Den 17. August 1563 nedskrev han i Leipzig sin første astronomiske Observation. En Tid drog dog Astrologi og Kemi ham bort fra Astronomien, og da han, efter at Rejseaarene var endt i 1571, fik Ophold paa sin Morbroder *Sten Billes* Gaard Herrevad Kloster i Skaane, var det kemiske Studier, han dyrkede. Men her var det, han den 11. November 1572 opdagede en ny Stjerne i Stjernebilledet *Cassiopeja,* og det vendte for al Fremtid hans Sind mod Astronomien. Han gjorde Rede for sine Iagttagelser i et Skrift, »De stella nova«, (Om den nye Stjerne), der vakte stor Opmærksomhed og med et Slag gjorde hans Navn berømt viden om. For at bevare ham for Danmark skænkede Frederik II, stærkt tilskyndet af Kansleren *Niels Kaas* og Rigsraad *Jørgen Rosenkrantz,* ham i de følgende Aar Øen Hven som afgiftsfri Forlening, rigelige Pengeunderstøttelser og senere flere Len. »Aldrig har vel nogen Videnskabsmand haft rigeligere Midler til sin Raadighed.« Paa Hven lod han opføre *Uranienborg* (se Tegn. Bd. III, S. 35) og *Stjerneborg,* der skulde tjene hans astronomiske Observationer; her gik en talrig Kreds af unge Medhjælpere ham til Haande ved Arbejdet, mange søgte hans Vejledning, og fornemme Udlændinge gæstede den navnkundige Mand. En Fylde af astronomiske Iagttagelser hobedes op; men ogsaa med Astrologi, Kemi og kartografiske Studier arbejdedes der, og talrige nye Instrumenter blev konstrueret. Omfattende Anlæg af forskellig Art støttede Arbejdet: et mekanisk Værksted, et kemisk Laboratorium, et Glaspusteri, et Bogtrykkeri m. m. Trods Forsømmelse af sine Pligter som Embedsmand, trods Haardhed over for sine undergivne, trods den Udfordring til den adelige Standsfølelse, som hans Giftermaal med en ikke-adelig Kvinde betød, var Forstaaelsen for hans Gernings Værd dog saa stor i Regeringens Kredse, at han uforstyrret fik Lov til at hellige sig sit Arbejde i Videnskabens Tjeneste i hele Frederik II's Regeringstid.

Allerede i Reformationstiden havde *den historiske Sans* været levende, men det er dog først i Aarhundredets sidste Halvdel, Kærligheden til Folkets Minder ret blomstrer op, og den er et fælles Kendetegn for næsten alle Tidens ledende Personligheder. Om *Johan Friis* fortæller saaledes Anders Sørensen Vedel, at han »var den, som havde ikke aleneste læst adskillige Landskabers Historie og vidste som en herlig Mand, af en dyrebar Hukommelses Gave, at gøre sig det til

Gavn, men maatte ogsaa saare vel lide alle Lærde og mest dem, som kunde snakke og tale med ham om gamle Monumenter og fordums Historier.« I Adelens Kredse forfattedes *Slægtebøger,* indsamledes historiske Aktstykker, — saaledes efterlod Rigsraad Jørgen Rosenkrantz sig en stor Samling Haandskrifter til nordisk Historie —, og enkelte adelige nedskrev historiske Skildringer. Her kan saaledes nævnes Fru *Elsebe Krabbes* Skildring af sin Mands, *Peder Skrams,* Levned, og *Aksel Gyldenstjernes* Beretning om Syvaarskrigen. 1553 oprettedes Stillingen som kgl. Historiograf, hvis første Indehaver var Hans Svaning, og Niels Kaas skaffede Københavns Universitet dets første Professorat i Historie. Varigst Betydning har denne de adelige Kredses historiske Interesse faaet gennem Optegnelserne af *Folkeviserne* og gennem den Paavirkning, der herfra udgik til Anders Sørensen Vedel.

Anders Sørensen Vedel.
Stik af Lorichs. Albertina, Wien.

Det var kort efter Aarhundredets Midte, Nedskrivningen af Folkeviserne tog deres Begyndelse. Ældst er den af Kongens Køgemester, Morsingboen *Albert Mus,* i 1550erne nedskrevne »Hjertebog«, der foruden en Række lyriske Kærlighedsdigte indeholder en Snes Kæmpeviser. Albert Mus synes at have staaet i Forbindelse med den Kreds af unge adelige, der i disse Aar var knyttet til Tronfølgeren Frederik (II), der da boede paa Malmøhus, og i denne Kreds og blandt Hofsinderne ved Christian III's Hof synes først Sansen for de gamle Visers Skønhed at være vaagnet. Fra to andre unge Adelsmænd, *Jens Bille* og *Johan Venstermand,* der i 1550erne som Hofsinder gjorde Tjeneste hos Christian III, stammer de næstældste Folkevisehaandskrifter. I Jens Billes Stambog er over Halvdelen af Digtene Folkeviser. Det er først herefter, at Arbejdet overtages og fortsættes af de adelige Damer, hvem man tidligere har tillagt Æren for at have gjort Begyndelsen. Her kan nævnes Navne som *Karen Gyldenstjerne, Beate Bille* og *Ide*

Gjø. Inden Aarhundredet randt ud, havde den første trykte Folkevisesamling set Lyset, — *Anders Sørensen Vedels:* »Et Hundrede udvalgte danske Viser«, 1591. I Fortalen fortæller Vedel om sit Værks Tilblivelse, hvorledes han under et Besøg hos sin »gode gamle Ven« Tyge Brahe paa Hven er truffet sammen med Dronning Sofie, der, da Tyge Brahe en Dag ved Bordet fortæller, at Vedel ligger inde med mange gamle danske Viser, beder denne skaffe hende en Samling af disse. Det er i Anledning af denne Vedels Bog bleven sagt, at »denne Udgivelse af Middelalderens poetiske Skat i Renæssancens Dage er som Begivenhed i Europas Litteraturhistorie en saadan Mærkværdighed, at vi Danske har Grund til med særlig Stolthed at henpege derpaa. Der findes hos de store førende Nationer intet Sidestykke dertil.«

Anders Sørensen Vedel var en Borgersøn fra Vejle. Allerede under sin Skolegang i Ribe, hvor han var Hans Thomesens Elev, vaktes hans historiske Sans, men det var først, da han, efter at have været i Udlandet som Tyge Brahes Hovmester og senere paa egen Haand, i 1568 blev Slotspræst i København, at han fik Lejlighed til mere indgaaende at dyrke denne Interesse. Der var i den Kreds af ledende Statsmænd, der samledes om Frederik II, en levende Optagethed af Fædrelandets Historie, og under dagligt Samvær med Mænd som Johan Friis, Peder Okse, Christoffer Valkendorf o. fl. modtog Vedel ikke blot megen Oplysning — han siger om Johan Friis, at han »lod sig ikke ilde befalde, at jeg hørte og optegnede hans vise Snak og Tale« — men ogsaa direkte Ansporing til produktivt Arbejde i historisk Retning. Drevet frem, først af Johan Friis, senere af Peder Okse, paatog han sig at *fordanske Saxo.* Hans Gengivelse er (som senere Grundtvigs) mere en folkelig Omskrivning end en direkte Oversættelse.

Det er, som om Vedel ved Sysselsættelsen med Saxo er blevet klar over, at Historikerens Gerning var hans egentlige Kald. Han tumlede i den følgende Tid med store Planer om historisk Forfattervirksomhed, men hans Samvittighedsfuldhed gjorde, at han, da Peder Okse paa Kongens Vegne spurgte ham, »om han vilde understaa sig at forfølge vor danske Krønike fra den Tid, som Saxo aflod, indtil disse nærværende Aar«, veg tilbage for Opgaven. Men alligevel drog den ham. I 1579 overtog han reelt *Hans Svanings* Stilling som kgl. Historiograf, og kort efter bosatte han sig i Ribe paa »Lilliebjerget«. Han var nu økonomisk saaledes rustet, at han udelt kunde hellige sig Historieskriverens Kald. Med Stillingen arvede Vedel tillige Hans Svanings ikke ubetydelige Samlinger til Danmarks Historie. Men disse var ham nu, da han stod over for den kgl. Historiografs Opgave: at skrive Fortsættelsen af Saxo, langt fra tilstrækkelige. Uhyre grundigt

gik han til Værks; paa lange Rejser omkring i Landet samlede han Materiale ind fra Arkiver i Købstæder og paa Herregaarde, studerede topografiske Forhold, afskrev Indskrifter og lærte ved Samtaler med indsigtsfulde Mænd. Udstyret med den største Idérigdom øjnede Vedel under sit Indsamlerarbejde stadig nye Opgaver, der krævede ny Forberedelse, og da han samtidig lod andet Arbejde optage sin Tid — den førnævnte Folkeviseudgave, Ligprædikener m. m. — naaede han ikke videre end til Forberedelserne.

Selv om Anders Sørensen Vedel ikke fik løst den Opgave, der var ham stillet, og Arbejdet maatte overtages af andre — i 1595 maatte han afgive sine rige Samlinger til *Niels Krag* — staar han dog sammen med Tyge Brahe som en af den danske Renæssancetids ypperste Mænd. Han gør det ved sine Evners Rigdom og Alsidighed, ved sin ydmyge Hengivelse i Kaldet, ved sin Grebethed af Fædrelandets Storhed i Fortid og Nutid. Han tegner et Billede af sig selv, af en af Landets store og af noget af det bedste i sin Samtid i de Ord, hvormed han i Fortalen til Saxo-Oversættelsen skildrer Peder Okses Opfordring til ham om at tage Arbejdet op: »Hvad kunde jeg andet gøre end samtykke det, som denne vise og fromme Herre bød og befalede, besynderlig efterdi at jeg formærkte, at han saadant begærede ikke for sin egen Persons Skyld, men mere at han vilde dermed betænke sit Fædernelands Gavn og Ære, udi denne saavel som udi mange andre Maader.«

LITTERATUR

Samlede Skildringer af Hovedafsnit inden for Tidsrummet 1533—88: *A. Heise* og *W. Mollerup* i »Danmarks Riges Historie III«. — *Erik Arup:* »Danmarks Historie II« (1932), jfr. Knud Fabricius' Anm. i Hist. Tidsskr. 10. R. II. — *D. Schäfer:* »Geschichte von Dänemark IV—V« (Gotha 1893, 1902); jfr. Anm. i Hist. Tidsskr. 6. R. VI. — *C. Paludan-Müller:* »Grevens Fejde« I—II. (1853—54). — *Helge Almquist:* Reformationstiden i »Svenska folkets historia« II. — *Yngvar Nielsen* i »Norges Historie« IV. — *Sverre Steen* i »Det norske Folks Liv og Historie, Tidsrummet 1500—1640« (1935). — *Hedemann-Heespen:* »Die Herzogtümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit« (Kiel 1926). — *Vilh. la Cour o. fl.:* »Sønderjyllands Historie«. — *Poul Colding:* »Studier i Danmarks politiske Historie i Slutningen af Christian III's og Begyndelsen af Frederik II's Tid« (1939). — *F. Westling:* »Det nordiska Sjuårskrigets historia« (Upps. 1879). — *Arthur Stille:* »De ledande ideerna i krigsföringen i Norden 1563—70« (Univ. Lund 1918). — *Georg Landberg:* »De nordiska rikena under Brömsebroförbundet« (Upps. 1925). — *Troels-Lund:* »Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede« I—XIV (1879—1901).

Enkelte Tidsafsnit, Personer og Tildragelser:

A. Heise: »Herredagen i Kjøbenhavn 1533« (Hist. Tidsskr. 4. R. III). — *Waitz:* »Lübeck unter Jürgen Wullenweber« I—III (Berlin 1853—56). — *Erik Arup:* »Det saakaldte Klageskrift mod Biskopperne 1536« (Hist. Tidsskr. 7. R. II). — *Hj. Hedén:* »Studier til Danmarks Reformations Historia« (Göteborgs Högskolas Årsskr. 1903). — *R. Häpke:* »Die Regierung Karls V und der europäische Norden« (Veröff. z. Gesch. Lübecks III). — *W. Mollerup:* »Danmarks Forhold til Livland 1316—1561« (1880). — *Samme:* »Bidrag til den nordiske Syvaarskrigs Historie« (Hist Tidsskr. 5. R. II). — *F. Westling:* »Sveriges förhållande till Danmark från freden i Stettin til Frederik II's død« (Svensk Hist. Tidsskr. 1919). — Flere Afhandlinger i *D. Schäfer:* »Aufsätze, Vorträge und Reden« I—II (Jena 1913). — *C. F. Bricka:* »Kong Frederik II's Ungdomskjærlighed« (1873). — *H. D. Lind:* »Fra Kong Frederik II's Tid« (1902). — *W. Mollerup:* »Bille-Ættens Historie« (1888—93). — *A. Heise:* »Familien Rosenkrantz' Historie« (1882). — *L. Bobé:* »Die Ritterschaft in Schleswig und Holstein« (1919). — *Astrid Friis:* »Johan Friis's første Aar« (Scandia VI—VII). — *Otto Brandt:* »Heinrich Rantzau« (München—Berlin 1927). — *Troels-Lund:* »Peder Oxse« (1906). — *A. Hassø:* »Kristoffer Valkendorf« (1933). — *Kr. Erslev:* »Konge og Lensmand i det 16. Aarhundrede« (1879). — *Gustav Bang:* »Den gamle Adels Forfald« (1897); jfr. Hist. Tidsskr. 7. R. I—II. — *S. M. Gjellerup:* »Samfundsforholdene, især Opdragelsen hos den danske Adel 1536—1660« (Hist. Tidsskr. 4. R. IV). — *Henny Glarbo:* »Studier over danske Adelsmænds Udenlandsrejser i Tiden 1560—1660« (Hist. Tidsskr. 9. R. IV).

Om Rets- og Forvaltningsforhold samt Finansvæsen:

V. A. Secher: »Vejledende Arkivregistraturer« I. »Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner 1513—1848« (1886). — *Emil Madsen:* »Studier over Danmarks Hærvæsen i det 16. Aarhundrede« (1898—1902). — *P. V. Jacobsen:* »Det danske Skattevæsen under Christian III og Frederik II« (1883). — *Joh. Grundtvig:* »Frederik II's Statshusholdning« (1876). — *A. Rubow:* »Renteforhold i Danmark i Tidsrummet fra Reformationen til Chr. V's Danske Lov« (1914).

Angaaende Landboforhold, Byer og Byerhverv:

C. Christensen: »Agrarhistoriske Studier« I (1886). — *C. G. Weibull:* »Skånska jordbrukets historia intill 1800-talets början« (Lund 1923). — *Jens Jessen:* »Die Entstehung und Entwicklung der Gutswirtschaft in Schleswig-Holstein bis zum Beginn der Agrarreformen« (Zeitschrift d. Ges. f. schl.-holst. Gesch. Bd. 51—53). — *Nina Bang:* »Dansk Studehandel i anden Halvdel af det 16. Aarh.« (Hist. Tidsskr. 7. R. I). — *Ths. B. Bang:* »Kronens Mageskifter under Frederik II« (Hist. Tidsskr. 9. R. I). — *Emil Madsen:* »Jylland i det 16. Aarh.« (1914). — *M. Mackeprang:* »Dansk Købstadsstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV« (1900). — *P. V. Jacobsen:* »Bidrag til Fremstilling af det danske Kjøbstadsvæsen under Christian III og Frederik II« (Hist. Tidsskr. I. R. V). — *A. Rœstad:* »Kongens Strømme« (Chria. 1902). — *A. Hassø:* »Den danske Regering og Koffardifarten Nord om Norge i det 16. Aarhundrede« (Hist. Tidsskr. 10. R. II). — *Marie Nielsen:* »Bidrag til Belysning af Flensborgs Handel og Skibsfart i 16. og 17. Aarhundrede« (Festskrift til Johs. Steenstrup 1915). — *A. Jürgens:* »Zur schleswig-holsteinischen Handelsgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts« (Berlin 1914).

— *Nina Bang:* »Til Narvahandelens Historie i det 16. Aarhundrede« (Hist. Tidsskr. 7. R. II). — *R. Lundberg:* »Det stora silfisket i Skåne« (Antikvarisk tidsskrift för Sverige XI, 1905). — *Ths. B. Bang:* »Øresundstolden« (Danmarks Søfart og Handel I, 1919).

Om Kirkens Historie:

L. Helweg: »Danmarks Kirkehistorie efter Reformationen« (2. Udg. 1881—83). — *L. P. Fabricius:* »Danmarks Kirkehistorie« II, 1 (1936). — *G. Jørgensen:* »Reformationen i Danmark« (1919). — *V. Bang:* »Den danske Kirkes Historie« 1536—1699 (1890—96). — *C. T. Engelstoft:* »Kirke-Ordinantsens Historie (Kirkehist. Samlinger 4. B. 1860—62). — *J. Oskar Andersen:* »Da den danske Kirke skulde ordnes »evangelisk««« (Dansk Kirkeliv 1933). — *C. J. Brandt:* »Vore danske Bibeloversættelsers Historie« (1889). — *C. J. Brandt* og *L. Helveg:* »Den danske Psalmedigtning« I-II (1846—47). — *P. Severinsen:* »Dansk Salmedigtning i Reformationstiden« (1904). — *G. Jørgensen:* »Peder Palladius« (1922). — Lis Jacobsens Udgave af Peder Palladius' danske Skrifter (1911 f). — Talrige Afhandlinger i Kirkehistoriske Samlinger.

Til Kulturens Historie bl. a.:

Troels-Lund: »Historiske Fortællinger. Tider og Tanker« I-IV (1910—11). — *Jul. Paludan:* »Danmarks Literatur mellem Reformationen og Holberg« (1896). — *Vilh. Andersen:* »Tider og Typer« I. Erasmus (1907). — *H. F. Rørdam:* »Københavns Universitets Historie fra 1537 til 1621« I-IV (1867—77). — *F. R. Friis:* »Tyge Brahe« (1871). — *Samme:* »Breve og Aktstykker angaaende Tyge Brahe og hans Slægtninge« (1875). — *H. F. Rørdam:* »Historieskrivning og Historieskrivere i Danmark efter Reformationen« (1867). — *Ellen Jørgensen:* »Historieforskning og Historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800« (1931). — *C. F. Wegener:* »Historiske Efterretninger om A. S. Vedel« (1846).

Af Kildeudgaver kan anføres:

Kr. Erslev og *W. Mollerup:* »Danske Kancelliregistranter 1535—50« (1881—82). — »Tegnelser« 1535—50 (Danske Magasin 3. R. IV—4. R. VI). — *C. F. Bricka* og *L. Laursen:* »Kancelliets Brevbøger 1551—88« (1885—1906). — *V. A. Secher:* »Forordninger, Recesser og andre kgl. Breve Danmarks Lovgivning vedrørende 1558—1660« I-IV (1887—1918). — *L. Laursen:* »Kronens Skøder 1535—1648« (1890—92). — *Samme:* »Danmark-Norges Traktater 1523—1750« I-II (1907, 1912). — *H. F. Rørdam:* »Danske Kirkelove« I-III (1883—89). — *Samme:* »Monumenta Historiæ Danicæ«. Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie, især fra det 16. Aarhundrede I-IV (1873—87). — *Kolderup-Rosenvinge:* »Udvalg af gamle danske Domme, afsagte paa Kongens Retterting og paa Landsting« I-IV (1842—48). — *C. Paludan-Müller:* »Aktstykker til Nordens Historie i Grevefejdens Tid« I-II (1852—53). — *Nina Bang:* »Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund (1497—1660)« I-II (1906—1922). — *C. F. Bricka* og *S. M. Gjellerup:* »Den danske Adel i det 16. og 17. Aarhundrede« I-II (1874—75. 1913). — »Christian III's Breve« (Aarsberetninger fra Geheimearchivet I). — »Dronning Dorotheas Breve« (sammesteds I og III). — »Frederik II's Breve« (sammesteds IV). — »Breve til og fra Herluf Trolle og Birgitte Gjøe«. Ved *G. L. Wad* (1893). — »Breve til og fra Kristoffer Gøje og Birgitte Bølle« ved *Gustav Bang* (1897). — »Breve til og fra Mogens Gyldenstjerne og Anne Sparre« I-II ved *E. Marquard* (1929—36).

SLÆGTSTAVLER

OVER

DET OLDENBORGSKE HUS

SLÆGTSTAVLE OVER KONGERNE AF DET OLDENBORGSKE HUS

Tallene i Parentes angiver Fødsels- og Dødsaar.

Grev **Diderik** den Lykkelige af Oldenborg († 1440) ∼ Hedevig af Holsten († 1436)

Christian I (1426) 1448–81 ∼ 1449 Dorothea af Brandenburg (ca. 1430–95)

Hans (1455) 1481–1513 ∼ 1478 Christine af Sachsen (1461–1521). **Frederik I** (1471) 1523–33 ∼ 1° 1502 Anna af Brandenburg (1487–1514)

Christian II (1481 † 1559) 1513–23 ∼ 1515 Elisabeth af Østrig (1501–26)

Christian III (1503) 1534–59 ∼ 1525 Dorothea af Sachsen-Lauenburg (1511–71)

Frederik II (1534) 1559–88 ∼ 1572 Sofie af Mecklenburg (1557–1631)

Christian IV (1577) 1588–1648 ∼ 1597 Anna Kathrina af Brandenburg (1575–1612)

Frederik III (1609) 1648–70 ∼ 1643 Sofie Amalie af Braunschweig-Lüneburg (1628–85)

Christian V (1646) 1670–99 ∼ 1667 Charlotte Amalie af Hessen-Kassel (1650–1714)

Frederik IV (1671) 1699–1730 ∼ 1695 Louise af Mecklenburg (1667–1721)

Christian VI (1699) 1730–46 ∼ 1721 Sofie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach (1700–71)

Frederik V (1723) 1746–66 ∼ 1° 1743 Louise af England (1724–51). 2° 1752 Juliane Marie af Braunschweig-Wolfenbüttel (1729–96)

Christian VII (1749) 1766–1808 ∼ 1766 Caroline Mathilde af England (1751–75). **Arveprins Frederik** (1753–1805) ∼ 1774 Sofie Frederikke af Mecklenburg-Schwerin (1758–94)

Frederik VI (1768) 1808–39 ∼ 1790 Marie Sofie Frederikke af Hessen-Kassel (1767–1852)

Christian VIII (1786) 1839–48 ∼ 1° 1806 Charlotte Frederikke af Mecklenburg-Schwerin (1784–1840). Ægteskabet opløst 1810. 2° 1815 Caroline Amalie af Augustenborg (1796–1881)

Vilhelmine Marie (1808–91) ∼ 1° 1828 Frederik VII. 2° 1838 Prins Carl af Glycksborg (1813–78)

Frederik VII (1808) 1848–63 ∼ 1° 1828 Vilhelmine Marie af Danmark (1808–91). 2° 1841 Mariane af Mecklenburg-Strelitz (1821–76). Begge Ægteskaber opløst uden Børn.

SLÆGTSTAVLE OVER SIDELINIER AF DET OLDENBORGSKE HUS

I. De gottorpske Hertuger og deres Descendens. Tallene i Parentes betegner Regeringsaar.

Kong Frederik I ∼ 2° Sofie af Pommern

Adolf f. 1526 (1544–86). Hans den ældre af Haderslev f. 1521 (1544–86). Død barnløs. Frederik, Biskop af Slesvig f. 1529. Død barnløs 1556

Frederik II (1586–87). **Filip** (1587–90). **Johan Adolf** (1590–1616) ∼ Augusta, Christian IV's Søster

Frederik III (1616–59)

Hedvig Eleonore f. 1636, † 1715 ∼ Karl X Gustav af Sverige. **Christian Albrecht** (1659–94) ∼ Frederikke Amalie, Christian V's Søster

Frederik IV (1694–1702) ∼ Hedvig Sofie, Karl XII's Søster. Christian August, Fyrstbiskop af Lübeck

Carl Frederik (1702–39) ∼ Anna Petrovna af Rusland. Kong Adolf Frederik af Sverige (1751–71). Frederik August, Hertug af Oldenborg (1773–85)

Carl Peter Ulrik (1739–62) Kejser af Rusland 1762 ∼ Katharina (II) Kejserinde af Rusland (1762–96). Gustav III (1771–92). Karl XIII (1809–18)

Paul I af Rusland (1796–1801). Gustav IV Adolf (1792–1809) † 1837

Det 1917 afsatte russiske Kejserhus

Peter (1853–1900). Russisk Tronkandidat i 1850

II. Hertugerne af den yngre kongelige Linie. Tallene i Parentes betegner Leveaar.

Kong Christian III ∼ Dorothea af Sachsen-Lauenburg

Hans den yngre af Sønderborg (1545–1622). 23 Børn, mellem hvilke

Alexander af Sønderborg (1573–1627). 5 Sønner, mellem hvilke

Ernst Günther af Augustenborg (1609–89). **August Filip** (1612–75) Stamfader til den beckske (glycksborgske) Linie, se Slægtstavlen i 4. Bind

Frederik Christian (1765–1814) ∼ Louise Augusta (1771–1843), Frederik VI's Søster. Christian August (1768–1810). Svensk Tronfølger 1809

Caroline Amalie (1796–1881) ∼ Kong Christan VIII. **Christian August** (1798–1869). Frederik Emil af Nør (1800–65)

Frederik „VIII" (1829–80). Christian (1831–1917) ∼ Helene af Storbritannien

Auguste Viktoria (1858–1921) ∼ Kejser Vilhelm II. **Ernst Günther** (1863–1921)